

JOGI TANULMÁNYOK
2018

Budapest

JOGTUDOMÁNYI ELŐADÁSOK
az EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLÁINAK KONFERENCIÁJÁN

2018. JÚNIUS 7.

Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
Szerkesztette: dr. Fazekas Marianna

A konferenciát és a kiadvány megjelenését
az Igazságügyi Minisztérium támogatta
„A jogászképzés színvonalának emelését célzó programok”
2018. évi támogatása keretében

ISSN 2064-9851

Budapest 2018

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	9
AGRÁR- ÉS SZÖVETKEZETI JOGI SZEKCIÓ	10
<i>Badó Katalin</i>	11
A szövetkezetek szociális vonatkozásairól – jogszabályi környezet, következtetések	11
About social aspects of the cooperatives	20
<i>Bak Klára</i>	21
Állatvédelem – nemzetközi egyezmények	21
Animal Protection – International Conventions	31
<i>Borsodi Zoltán</i>	32
Az európai szövetkezet (SCE) statútumáról szóló 1435/2003/EK rendelet és a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény összehasonlító bemutatása	32
Directive 1435/2003/EC on the Statute for a European Cooperative Society (SCE) and the regulation of other European legal forms (a comparative analysis).....	39
<i>Gál Enikő</i>	40
Nemzetközi Szövetkezeti Alapelvek	40
International Co-operative Principles	50
<i>Héri Anikó</i>	52
Az agrárfinanszírozás alapjai.....	52
Introduction to the agro-financing	61
<i>Holló Klaudia</i>	62
Mező- és erdőgazdasági hasznosítású föld a végrendeletben.....	62
Agricultural and forestry land and will.....	71
ALKOTMÁNYJOGI SZEKCIÓ.....	72
<i>Bedő Renáta</i>	73
A rendes bíróságok alapjogi bíráskodása magánjogi viszonyokban	73
The horizontal effect of fundamental rights	85
<i>Granyák Livia</i>	86
Vannak-e alapjogaik a szervezeteknek?	86

Can organisations have fundamental rights?	96
<i>Kuprák József</i>	98
A közvetlen demokrácia tartalma és intézményei Magyarországon	98
The substance of direct democracy in Hungary	104
<i>Mécs János</i>	105
A népszavazási kérdések hitelesítésének egyes kérdései, különös tekintettel az egyértelműség követelményére	105
The requirement of ‘procedural validity’ regarding questions submitted to a referendum.....	118
BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI, BÜNTETŐJOGI ÉS BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI JOGI SZEKCIÓ	120
<i>Horváth Georgina</i>	121
A beismerő vallomás múltja és jelene	121
Importance of confession in the new Code of Criminal Procedure.....	132
<i>Király Eszter</i>	133
Véglegesség – avagy az alaki jogerő új ruhája.....	133
Finality or the New Guise of Formal Legal Force.....	144
<i>Nánási Gábor</i>	145
Új eljárási törvény. Gyorsabb eljárás?.....	145
New law – faster proceedings?	152
<i>Rácz Anna</i>	153
A sértetti jogok a magyar büntetőeljárásban a XXI. század második évtizedében	153
Victim’s’ Rights in Hungarian Criminal Procedure in the Second Decade of the 21st Century	163
<i>Végh Marianna</i>	164
Az ügyész feladatai a büntetés-végrehajtásban, törvényességi felügyelet vagy/és jogvédelem	164
The tasks of the prosecutor in law enforcement, judicial oversight or/and legal protection	173
<i>Bárányos Bernadett</i>	175
Néhány gondolat a gyalázkodás büntetőjogi megítéléséről	175
Some Thoughts on the Interpretation of Insult in Criminal Law	186
<i>Doszpoth Anna</i>	187
Kisközösségi konfliktusfeloldás	187

Local conflict resolution.....	196
<i>Szabó Zsolt Tibor</i>	197
A korrupciós bűncselekmények egyes anyagi jogi kérdései	197
Certain material law aspects of corruption crime, with special regard to the danger to society.....	207
JOG- ÉS TÁRSADALOMELMÉLETI SZEKCIÓ	209
<i>Gulya Fruzsina</i>	210
Nők a magyar (jog)tudományban	210
Women in (legal)science	224
<i>Lázár Domokos</i>	225
A demokrácia válságának intézményi és társadalmi vonatkozása	225
Institutional and Social Aspects of The Crisis of Democracy.....	236
<i>Lugosi József</i>	237
A jogérvényesítés Alaptörvényben meghatározott garanciái	237
Basic legal guarantees of law enforcement	246
JOGTÖRTÉNETI SZEKCIÓ.....	247
<i>Frey Dóra</i>	248
Ki nem mondott kollektív felelősség?	248
The unspoken collective guilt?	259
<i>Képeš Imre</i>	260
Az osztrák büntetőjog hatása a magyar büntetőjogi kodifikációra.....	260
The Influence of the Austrian Laws on the creation of the first Hungarian Criminal Code	271
<i>Nemes Szilvia</i>	272
A jogi oktatás reformja Iustinianus Omnem kezdetű rendelete fényében.....	272
The reform of legal education in the light of Justinian's constitution <i>Omnem</i>	283
<i>Rigó Balázs</i>	285
II. Jakab (1685-1688) államelmélete – Fejedelmi parainesis a száműzetésből (1692)	285
James II's Theory of the State – A Parainesis from the Exile (1692)	295
KÖZIGAZGATÁSI ÉS PÉNZÜGYI JOGI SZEKCIÓ	296
<i>Asbóth Márton</i>	297
Következmény nélküli mulasztások a humán-közzolgáltatásokban – hozhat-e változást a mulasztási per?	297

Omissions without consequences in public services: would actions related to omission bring change?	305
<i>Balogh Virág</i>	307
"New deal" – az európai fogyasztóvédelem új irányai	307
New Deal for consumers – new directions in European consumer law	317
<i>Szatmári Andrea</i>	318
Ki a rászoruló?	318
Who are “persons in need”?	330
<i>Szamek Gabriella</i>	331
Quo vadis közmeghallgatás?	331
Quo vadis public hearing?	341
<i>Rácz Dániel</i>	342
Szabályozási kérdések a pénzügyi innováció területén	342
Regulatory Considerations in FinTech	353
<i>Varga Bernadett</i>	355
A csoportos biztosítások közjogi vonatkozásai	355
Public law aspects of group insurances	365
KRIMINOLÓGIA SZEKCIÓ	366
<i>Balogh Karolina</i>	367
A fejlődéskriminológia mint a fiatalkori bűnmegelőzés elméleti kerete	367
Developmental Life-Course Criminology as a possible framework of juvenile crime prevention	378
<i>Fail Ágnes</i>	379
Erőszakos női bűnözés a szakirodalomban	379
Female Violent Crime in Hungarian Scientific Literature	388
<i>Hajdú Eszter</i>	389
A téves bírói ítélet	389
The wrongful conviction	402
<i>Pistyúr Anett</i>	403
Speciális csoportok a büntetés-végrehajtásban	403
Special groups in punishment	411
<i>Pusztai Péter Attila</i>	412

A marihuána használat reformja Kanadában	412
Marijuana reform in Canada – The Cannabis Act	420
<i>Szontágh Veronika Anna</i>	421
Áldozathibáztatás jelensége gyűlölet-bűncselekmények esetében.....	421
The attribution of blame to hate crime victims.....	430
<i>Tran Dániel</i>	431
Az uzsora terepkutatásának empirikus tapasztalatai	431
The empyrical results of researching loan sharking	438
<i>Varga Árpád</i>	439
Médiaértés a médiajog és a kriminológia határán: a digitális technológia kihívásai	439
Media literacy on the border of media law and criminology: The challenges of digital technology	449
NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI JOGI SZEKCIÓ	451
<i>Vincze Viola</i>	452
Célkiválasztási szabályok a nemzetközi humanitárius jogban	452
Compliance with targeting rules in case of autonomous weapon systems deployment....	462
<i>Merkel Csenge</i>	463
A megerősített együttműködés a nemzetközi magánjog és a belső piaci jogalkotás területén	463
Enhanced cooperation in the field of internal market and private international law	473
POLGÁRI JOGI SZEKCIÓ	474
<i>Borbély Zoltán</i>	475
A bizalmi vagyongazdálkodó felelősségével kapcsolatos kérdésekről	475
Issues around Hungarian trustees responsibilities	485
<i>Izsó Krisztina</i>	486
Cselekvőképesség és egészségügyi önrendelkezési jog	486
Legal capacity and medical self-determination	496
<i>Gulyás István</i>	497
Elvárható magatartás elve és az ajándék visszakövetelése.....	497
Principle of reasonable conduct and recovery of gifts	508
<i>Pál Szilvia</i>	509
Mondd, mire való a gyermek érdeke a kapcsolattartás megváltoztatása iránt indított perben?	509

Tell me, what do best interests of a child mean in legal proceedings initiated to modify child contact arrangements?	521
<i>Rácz Lilla</i>	522
A kártérítés tanához – Menyhárth Gáspár nyomán	522
The Law of Damages – A Few Thoughts Inspired by Gáspár Menyhárth.....	531
<i>Várhomoki-Molnár Márta</i>	532
A közigazgatás által kötött szerződés, közigazgatási szerződés.....	532
Public contracts and administrative contract	541
<i>Tóth Gábor Márton</i>	542
Zálogjogok tartalmi sokszínűsége a magyar magánjogban	542
Content diversity in Hungarian Mortgage Law	551
POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI ÉS MUNKAJOGI SZEKCIÓ	552
<i>Káposznyák Aliz</i>	553
Beruházásvédelmi Bírósági Rendszer és a Multilaterális Beruházásvédelmi Bíróság. Az általuk hozott határozatok elismerése és végrehajtása harmadik országokban.....	553
The Investment Court System and the Multilateral Investment Court. The recognition and enforcement of the decisions of these new systems in third countries.....	562
<i>Ajtay-Horváth Viola</i>	563
Bizonyítási nehézségek a kártérítési perekben	563
Issues of proof in damage claim proceedings.....	569
<i>Sütő Krisztina</i>	570
A digitalizáció hatása az állásbiztonság külső és belső oldalára	570
The influence of digitalisation on the inner and outer layer of job security.....	576

ELŐSZÓ

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának doktori iskolái – az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola és a Politikatudományi Doktori Iskola – hatodik alkalommal rendezték meg a Kari Doktorandusz Konferenciát.

Az idei konferenciára is mintegy 80 jogász, 12 kriminológus és 16 politológus PhD-hallgató jelentkezett. Az előadások 11 szekcióban hangzottak el. A konferencia programjában az állam- és jogtudományok teljes köre, és számos ezzel összefüggő fontos társadalomtudományi téma szerepelt. A politikatudományi programban politikatörténeti, eszmetörténeti, nemzetközi és hazai politikát elemző előadásokat hallgathattak meg az érdeklődők.

A konferencián elhangzott előadások nagy érdeklődést és élénk vitát váltottak ki az egyes szekciókban. Ezért szokásaink szerint az előadottakat írásbeli változatban, tanulmánykötetként is közreadjuk. A konferenciakötetek harmadik alkalommal jelennek meg csak elektronikus kiadványként az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar honlapján. A kétkötetes kiadvány tükrözi az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara doktori iskoláiban folyó oktatás és tudományos munka, tematikus gazdagságát, eredményeit és magas színvonalát. A hagyományosan „*Jogi tanulmányok*” címet viselő kötet az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola jelenlegi és frissen végzett hallgatóinak tanulmányait tartalmazza. A politikatudományi tanulmányok külön kötetben jelennek meg.

Mindenkinek figyelmébe ajánlom a kiadványt, aki érdeklődik az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola tudományos munkája iránt, és remélem, hogy a tanulmányok füzére minden kedves Olvasónak új tudományos ismereteket és valódi szellemi élményt nyújt majd!

Budapest, 2018. július

Dr. Fazekas Marianna
szerkesztő
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
titkára

AGRÁR- ÉS SZÖVETKEZETI JOGI SEKCIÓ

BADÓ KATALIN

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

A SZÖVETKEZETEK SZOCIÁLIS VONATKOZÁSAIRÓL – JOGSZABÁLYI KÖRNYEZET, KÖVETKEZTETÉSEK

1. Az alkotmányos alapok történeti áttekintése

A szövetkezetek hallatán manapság igen megosztott, erősen szembenálló, kettős megítélés tapasztalható. Egyrésztől újdonságként, a kor igényeinek messzemenően megfelelő formációként gondolnak rá az emberek, másrésztől egyfajta negatív felhanggal, mint letűnt korok elavult intézményére tekintenek a szövetkezetekre. E megítélés nem kis mértékben eredeztethető az alkotmányos szabályozásból, illetve annak változásából, ezért megkerülhetetlen ennek rövid áttekintése.

Az Alkotmány¹ az 1989-es módosítást megelőzően a szövetkezeteket érintően még úgy fogalmazott, hogy azok a szocialista társadalmi rend részei, és a szocialista állam társadalmi és gazdasági céljaival összhangban szolgálják tagságuk érdekeit. 1989-ben az alkotmány-módosítás az önkéntes társuláson alapuló szövetkezeti mozgalom támogatását és a szövetkezetek önállóságának elismerését rögzítette.² Néhány hónappal később a jogalkotó a mozgalmi jellegre utaló kitételt elhagyása mellett döntött, és az önkéntes elhatározáson alapuló szövetkezetek támogatására helyezte a hangsúlyt.³

Az Alkotmány helyébe lépő Alaptörvény⁴ eredetileg nem tartalmazott a szövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseket. A P) cikk – az Alapvetések körében – a természeti erőforrások védelmét tette nemcsak az állam, hanem mindenki kötelességévé, majd a (2) bekezdés a sarkalatos törvényi szint igényét rögzítette.⁵ Valójában a termőfölddel való gazdálkodási formák körében kapott helyet a mezőgazdasági szövetkezet (most már külön nem nevesítve), majd a családi gazdaságok és a mezőgazdasági üzemek alaptörvényi megjelenítésével bővült a kör.⁶

¹ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény

² Az Alkotmány 12. § (1) és (2) bekezdése. Megállapította: az 1989. évi XXXI. törvény 2. §. Hatályos: 1989. X. 23-tól.

³ Eleinte szövetkezeti önállóságot emelte ki az Alkotmány 12. §-a, a későbbiekben a szövetkezeti tulajdonra helyeződött a hangsúly, és a szövetkezetek önállóságát érintő alkotmányossági elemek szerepe egyre inkább háttérbe szorult. Lásd még: Balogh (1995) 146.

⁴ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 2012. január 1-jével lépett hatályba.

⁵ Megállapította Magyarország Alaptörvényének harmadik módosítása 1. cikk. Hatályos: 2012. XII. 22-től

⁶ Megállapította Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása 21. cikk (1) bekezdés c) pont. Hatályos: 2013. IV. 1-től. Lásd még: Árva (2013) 61.

Emellett az Alaptörvény M) cikkét kell megemlíteni, mely részint a munka és a vállalkozás szabadságának deklarálásával, részint a gazdasági verseny feltételeinek biztosításával adja a gazdasági élet kereteit. Mindezek az elemek a szövetkezeti szabályozás, valamint a szövetkezetek működése során is jelentős szereppel bírnak, azonban önmagában a szövetkezet mint alkotmányosan nevesített forma nem szerepel az Alaptörvényben.⁷

2. Szociális jogok az alapjogi szabályozásban

Ahogy az Alkotmánybíróság is kifejtette, a szociális jogok dogmatikailag az ún. második generációs emberi jogok körébe tartoznak. Érvényesülésük – a gazdasági és kulturális jogokhoz hasonlóan – az állam kifejezett cselekvését feltételezi.⁸ Az Alkotmány 1989. évi átfogó reformját követően a szociális jogok az alapjogi fejezet végére kerültek,⁹ ám hatásuk a mai napig érezhetően jelen van, és az Alaptörvény hatályba lépését követően is – bizonyos körben – tovább élnek az ezek vonatkozásában tett alkotmányos elvi megállapítások.¹⁰

Az Alkotmányon belüli elhelyezkedés, valamint a preambulum nyomán számos elemző valódi alapjognak tekintette a szociális biztonsághoz való jogot.¹¹ Azonban végső soron az Alkotmánybíróságra maradt a szociális jogok tartalmának kibontása, amit jelentősen megnehezített, hogy sem a nemzetközi jog dokumentumai, sem a társtudományok nem szolgáltak a „szociális biztonság” fogalmának egyértelmű meghatározásával.¹²

Az Alkotmánybíróság, eloszlatva az esetleges kételyeket, már működése kezdetén kimondta, hogy az Alkotmány preambulumban szereplő szociális piacgazdaság megfogalmazás nem értelmezhető úgy, hogy az Alkotmány a szociális jogállam elvét deklarálta volna,¹³ majd kidolgozta a szociális biztonsághoz való jog, mint az államot terhelő intézményvédelmi-, fenntartói kötelezettség alkotmányos tartalmát,¹⁴ miszerint a szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza.¹⁵

Ezen alkotmányos alapok mentén a szövetkezeti forma mint a szociális háló része is jelentős szerepet kap. A szociális biztonság elemeiként ugyanis egyrésztől említhetjük a szociális ellátások körét, mely téren a szövetkezet nem elhanyagolható jelentőséggel bír. Másrésztől a foglalkoztatáshoz szükséges feltételek biztosítása, azaz a munkához való jog

⁷ Nemzetközi összehasonlításban az alkotmányos alapok tekintetében korántsem ez az általános helyzet, számos ország alkotmányában önállóan szerepel a szövetkezet. Lásd: Réti (2017)

⁸ 42/2000. (XI.8.) AB határozat, ABH 2000. 329.

⁹ Lásd pl.: Juhász (2015) 6.

¹⁰ Az Alaptörvény hatályba lépése előtti alkotmánybírósági gyakorlat felhasználhatóságáról: 13/2013. (VI. 17.) AB határozat, Indokolás [32].

¹¹ Lásd pl.: Takács (2003), Kiss (2010). Egyes kutatók idesorolták a munkához való jogot is.

¹² Vö.: Czucz (1996); Juhász (2009b), 2584.

¹³ 496/B/1990. AB határozat, ABH 1991. 493.; 772/B/1990. AB határozat, ABH 1991. 519.; 33/1993. (V.28.) AB határozat, ABH 1993. 247.

¹⁴ Lásd még Vörös (2001); Rixer (2011)

¹⁵ 32/1998. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1998. 251. A határozat rendelkező része kimondta, hogy a „szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához.”

gyakorlásának, illetve a foglalkoztatáshoz kapcsolódó szociális ellátások rendszerének működése/működtetése során is számolni kell a szövetkezetekkel. Bizonyos értelemben véve a szociális ellátások egyik fajtájaként is értelmezhető a szövetkezetekre vonatkozó azon speciális előírások köre, amelyek pl. a tagok személyi körülményeire tekintettel rögzítik a gazdasági társaságokra vonatkozó szabályoktól eltérő előírásokat. Ezen speciális vonások részint visszavezethetők a tagok egészségi állapotára, vagyoni helyzetére, ezáltal jelentős szociális ellátási jelleget mutatnak, részint a munkaerő-piaci státuszra tekintettel a foglalkoztatás terén felmerülő – akár munkavállalói, akár munkáltatói oldalon fellépő – igények kezelésére szolgáló intézkedési követelményt testesítenek meg. A szövetkezetekre vonatkozó, az általánostól eltérő szabályozás ugyanakkor az állam számára előírt, a szociális intézmény-fenntartó kötelezettség körében alkotmányosan rögzített cselekvési kötelezettség megjelenési formájaként is értékelhető.¹⁶

3. A szövetkezet a gazdasági szféra alanyaként

3.1. A szövetkezet meghatározása

A szövetkezet meghatározásárákor nem szerencsés konkrét definícióban gondolkodni, éppen a szövetkezeti forma speciális vonásai miatt. A jogirodalom felismerve ezt a problémát jellemzően komparatív technikát választva közelítette meg a kérdést. Kiinduló pontként a Ptk-beli szabályozás szolgált, és ebből adódott a többi polgári jogi jogalanytól, ezen belül is a gazdasági társaságoktól való elhatárolás, illetve azzal való összevetés. A szövetkezeti egyediséget vallók ugyanakkor megfogalmazták azt az álláspontot, hogy éppen a speciális elemek, az egyediség okán nem érdemes a szövetkezeteket a gazdasági társaságokkal összehasonlítani.¹⁷ A szövetkezetiség lényege ugyanis nem az eltérő vonásokból épül fel, hanem maga a szövetkezet olyan egyedi forma, amely önmagában az önálló polgári jogi jogalanyiságra érdemes tulajdonságokat képvisel.

A jelenlegi szabályozás ma is a civil jogi kódexben helyezi el a szövetkezetekre vonatkozó általános előírásokat. A gazdasági társaságokra vonatkozó szabályokat követően, külön részben kapott helyet a szövetkezetekre vonatkozó joganyag. Eszerint „*[a] szövetkezet a tagok vagyoni hozzájárulásából álló tőkével alapított, a nyitott tagság és a változó tőke elvei szerint működő, a tagok gazdasági és társadalmi szükségleteinek kielégítésére irányuló tevékenységet végző jogi személy, amelynél a tag kötelezettsége a szövetkezettel szemben vagyoni hozzájárulásának szolgáltatására és az alapszabályban meghatározott személyes közreműködésre terjed ki.*”¹⁸

A Ptk. mellett azonban a szövetkezeti törvény¹⁹ foglalja össze azokat az általánostól eltérő szabályokat, melyek a polgári jogi szabályokkal történő együttalkalmazás során adják a

¹⁶ Vö.: Lajkó (2016)

¹⁷ Lásd pl.: Domé-Réti (1999) 61., valamint Réti (2016)

¹⁸ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 3:325.§ (1) bekezdés

¹⁹ 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről. (a továbbiakban: szövetkezeti törvény)

jogszabályi alapját a szövetkezetek működésének. E törvény már preambulumban állást foglal a szövetkezetek társadalmi szerepének elismerése mellett. Úgy fogalmaz, hogy: „*a szövetkezeti forma nagymértékben képes társadalmi erőforrásokat mozgásba hozni, az elkülönült gazdasági szereplők helyzetét megerősíteni, közösségi szükségleteket kielégíteni*”, és ehhez kíván a jogalkotó állami eszközökkel támogatást nyújtani.²⁰

A Ptk.-beli megfogalmazásban is hangsúlyosan szerepet kap a tagok gazdasági céljainak megvalósítása mellett a társadalmi szükségletek kialakítására irányuló tevékenység. Azonban a szövetkezeti törvény által válik egyértelművé, hogy nemcsak a tagok által támasztott társadalmi igény megvalósítása, hanem az ehhez nyújtandó állami támogatás is a szövetkezeti forma lényegi elemét alkotja. Gyakorlatilag ezáltal válik a szövetkezet a szociális gazdaság kiemelt szereplőjévé.²¹ Ugyanakkor emiatt nem lehet pusztán a gazdasági szféra szempontjai alapján megítélni, és a piaci szereplőkkel szemben felállított követelményrendszernek megfeleltetni a szövetkezeteket.²²

3. 2. A szövetkezet, mint személyegyesülés

A gazdasági szféra alanyai között meghatározó elem, hogyan tevődik össze a gazdasági célú személyegyesülés. A szövetkezetek esetében már az elnevezés is az összefogásra utal, a szövetségre, valamilyen összefogásra vezethető vissza, tartalmilag is magában hordozza a tagságon belüli társadalmi kapcsolatokat, és az egymásrautaltság, illetve az egymásra figyelés (szolidaritás) elemét.

3.2.1. A szövetkezeti tagok egyenjogúsága

A szövetkezeti tagság alapvetően egyenjogú. Jogszabály által rögzítetten, főszabályként minden tag azonos jogokkal rendelkezik,²³ és ez mind a jogosultságok, mind a kötelezettségek tekintetében érvényesül. A jogosultságok igen széles körűek és szerteágazóak lehetnek, azonban a szövetkezeti tagság esetében valamennyi tag vonatkozásában egyenlően kell, hogy érvényre jusson. Ugyanakkor arra is figyelemmel kell lenni, hogy a tagság nemcsak természetes személyekből állhat, és értelemszerűen önmagában a jogi személy és természetes személy közötti eltérő sajátosságok megalapozhatják az egyenjogúság kritériumának sérülését.

²⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy a szövetkezeti törvény nem tartalmazza valamennyi szövetkezeti forma megnevezését, illetve az azokra vonatkozó főbb előírásokat, tehát nem tekinthető egyfajta „szövetkezeti kódexnek”.

²¹ Réti (2009)

²² Bár a jelenlegi Ptk. melletti szabályozásnak számos támogatója van a polgári jogászok körében is, azonban egyesek vitatják az önálló szövetkezeti szabályozás szükségességét.

²³ Terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmány nem tér ki az adott típusú szövetkezetek esetében előírt kötelező önkormányzati tagság problémájára, azonban vitathatatlan, hogy alapvetően befolyásolja a szövetkezeti tagság önkéntességének alapelvét.

3.2.2. Nyitott tagság

A szövetkezetek működésében meghatározó szempont a nyitott tagság. Ez egyrészt azt jelenti, hogy bármikor lehet csatlakozni egy adott szövetkezethez, és – bizonyos feltételek mellett – ki is lehet lépni a szövetkezetből, fel lehet hagyni a szövetkezeti tagsági viszonyt.²⁴ Ez a nyitott tagság azonban magával hordozza a változó tagságot is, amely a hosszú távú tervezés, a tagok részéről jelentkező társadalmi igények terén komoly problémát vethet fel. Egyrészt felmerül, hogy a meghatározott társadalmi igények meddig „kötik” a szövetkezeti tagságot, a korábbi célkitűzések a tagság milyen mértékű lecserélődése után veszítik el „kötelező igény” jellegüket. Másrészt a tagi kötelezettségvállalás kérdése is gondot okozhat annyiban, hogy a korábban vállalt „kötelezettségek”, az esetleg megújult tagsági helyzetben, ráadásul megváltozott gazdasági körülmények között lehetnek-e „örök érvényűek”?²⁵

3.2.3. Irányítás

A nyitott tagsághoz kapcsolódóan merül fel, ugyanakkor az egyenjogúsághoz is kötődik az irányítási jogkör meghatározása. Alapvetően az egyenjogú tagok között nem lehet különbség, értelemszerűen az irányítás körében is érvényesülnie kell az egyenlőségnek. Ez azonban a gyakorlatban kivitelezhetetlen, és a szövetkezetek működését tenné lehetetlenné. Ezért az egyenjogúság az irányítás körében az egy tag – egy szavazat elve szerint érvényesül. Ilyenformán a szavazatok egyenlősége valósítja meg az irányítási jogkör terén az egyenjogúságot. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szövetkezet irányítása, vezetése terén az egy tag – egy szavazat elve a demokratikus választás révén fejt ki hatását, és az ily módon megválasztott vezetés, illetve a szövetkezeti közgyűlés gyakorolja az irányítási jogokat.²⁶

3.3. A szövetkezet, mint foglalkoztató

A munkához való jogot a jogirodalom időnként alanyi jogként²⁷ közelítette meg, amely különösen igaznak tűnhetett az Alkotmánynak a munkaképes állampolgárok munkavégzési kötelezettségét rögzítő előírásával egybeolvasva.²⁸

Az Alkotmány 70/B. § (1) bekezdése úgy fogalmazott, hogy „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához”, az Alaptörvény XII. cikk (1) bekezdése azonban már nem tartalmazza a munkához való jogot, csak a munka és a foglalkozás szabad megválasztásának a jogát, viszont egyértelművé teszi,

²⁴ A szövetkezetből kilépésnek azonban sajátos jogi kötöttségei vannak, melyek alapvetően az üzletrész átruházásához hasonlóak.

²⁵ Főként járandóságok, szociális ellátás jellegű juttatások terén merült fel ehhez hasonló kérdés és a gyakorlatban nem egyszer elszámolási jogvitákhoz vezetett.

²⁶ A demokratikus tagi ellenőrzés elvéről és annak érvényesüléséről lásd bővebben Bak (2013).

²⁷ Az alanyi jog azonban nem alkotmányos alanyi alapjogot jelentett az Alkotmánybíróság értelmezésében, szemben a jogirodalomban időről-időre feltűnő megközelítéssel, lásd még: Nádass (2014)

²⁸ Juhász (2009a), 2549-2550.

hogyan az államot kötelezettség terheli tekintetben, hogy törekedjen megteremteni annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson.²⁹

Bár a munkához való jog alkotmányos értelmezése során az Alkotmánybíróság már igen korán rámutatott az alkotmányos előírás kettősségére, kimondva, hogy a munkához való jogtól, mint alanyi jogtól meg kell különböztetni a munkához való jogot, mint szociális jogot, s különösen annak intézményi oldalát, azaz az államnak azon köteletségét, hogy megfelelő foglalkoztatáspolitikát dolgozzon ki, valamint gondoskodjon a munkahelyteremtésről,³⁰ a szakirodalom gyakran homogén egységként tekint a munkához való jogra.³¹

Az Alkotmánybíróság által feltárt kettős minőséget szem előtt tartva, a munkához való jog terén a szövetkezetek kiemelt jelentőséggel bírnak. A jogalkotó által alkalmazott – a gazdasági társaságokra vonatkozó – általános előírásoktól való eltérés teret ad a személyegyesülés szociális szempontú céljainak érvényesítéséhez (pl.: szolidaritás, kölcsönös segítségnyújtás).³²

A szövetkezet mint foglalkoztató ugyanis a mindenkori gazdasági helyzet tükrében, az aktuális munkaerő-piaci helyzet függvényében jelentkező igényekre viszonylag gyorsan képes reagálni. A felmerülő szükségletek lehetnek részint a foglalkoztatás kereteinek a megteremtésében jelentkező elvárások (pl.: munkanélküliség esetén atipikus foglalkoztatás, munkaerőhiány esetén nyugdíjas szövetkezeti forma, azaz az igényekhez igazodó kedvezőbb foglalkoztatási feltételek), vagy a foglalkoztatottak személyes körülményeiben rejlő okokra vezethetők vissza (pl.: kisgyermekesek, fogyatékkal élők foglalkoztatása). A szövetkezet mint foglalkoztató tehát a szociális biztonsághoz való jog intézményi kereteinek megvalósításában vesz részt, és ezáltal az állam kötelezettségének teljesítését szolgálja. Ezen a ponton ismét jelentőséget kap a szövetkezeti törvény preambuluma az a megfogalmazása, miszerint a szövetkezeti működés állami eszközökkel is támogatandó.

Ezen túlmenően méginkább eltolódik a hangsúly a szociális jelleg felé azoknál a szövetkezeti altípusoknál, ahol a munkához való jog intézményi oldalát tekintve az elsődleges cél éppen a tisztán piaci szemléletű, nyereségorientált versenyszférában hátrányos helyzetű munkavállalók foglalkoztatása. Ezáltal ezek a szövetkezetek az állam azon intézményvédelmi kötelezettsége körébe sorolhatók, amely a foglalkoztatás (esetenként a munkanélküliség esetére járó ellátás) szabályozása terén a szociális biztonsághoz való jog érvényesítését szolgálják. A jogalkotónak ugyanis az esélyegyenlőség, a szociális biztonság megteremtése terén egyik lehetséges eszköze a foglalkoztatáspolitikai olyan irányú alakítása, amely révén a kiemelt szempontokhoz igazított szervezeti szabályozás lehetőséget ad az általánostól eltérő, egyedi igények figyelembe vételére.

²⁹ Valójában ez a korábbi alkotmánybírói gyakorlat átemelése az Alaptörvénybe, hiszen az Alkotmánybíróság a 70/B. §-t értelmező döntéseiben következetesen a munka és foglalkozás megválasztásának szabadsága mellett érvelt.

³⁰ Többek között a 21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 117.

³¹ Lásd pl. Kiss (2010)

³² Kifejezetten ezt a cél szolgáló került kialakításra a szociális szövetkezeti forma.

4. Szövetkezeti munkavégzés

A munka szabad megválasztásának alanyi oldalán a munkavégzés, maga a tevékenység áll. E tekintetben párhuzam vonható a munka és a vállalkozás szabad megválasztásának alkotmányos jogi alapjai között.³³ Különösen igaz ez a szövetkezeti munkavégzésre, melynek keretei alapvetően két csoportra oszthatók: a szövetkezettel tagi jogviszonyban állók munkavégzése, valamint a szövetkezettel tagi jogviszonyban nem állók munkavégzése. A két csoport között számos eltérés jelentkezik, amelyek jelentősen árnyalják részint a konkrét foglalkoztatási jogviszony, részint az ahhoz kapcsolódó juttatások megítélését.³⁴ Ezek a kérdések a diszkrimináció vizsgálatokor hangsúlyosan szerepet kaphatnak, hiszen adott esetben nem tekinthető a csoport-homogenitás tekintetében azonos jogállásúnak a tagi jogviszony keretében foglalkoztatott munkavállaló a tagsági jogviszonyban nem álló személlyel, holott lehet, hogy a munkavégzésüket azonosan lehet megítélni.³⁵

A munkavégzés típusait tekintve is számos variáció valósulhat meg a szövetkezetek világában. Az általánosnak tekintett munkaviszony mellett jelentős arányban kell számolni az atipikus foglalkoztatási viszonyokkal. Sőt, meg kell jegyezni, hogy valójában az atipikus foglalkoztatás a szövetkezetek köréből nőtt ki magát, eredetileg a szövetkezeteken belüli foglalkoztatás tette lehetővé pl.: a bedolgozást, a részmunkaidős foglalkoztatást.³⁶ Tovább árnyalja a szövetkezeti munkavégzést az is, hogy a tevékenység történhet – a már fentebb említett munka törvénykönyve hatálya alá tartozó – munkaviszony keretében, de sor kerülhet megbízási, illetve vállalkozási jogviszony keretében is, amikor is a Ptk. szabályai lesznek az irányadók. A konkrét jogviszony megítélése számos további kérdést von maga után, melyek adott esetben az érintett munkavállaló/foglalkoztatott szociális ellátásait is jelentősen befolyásolják.³⁷

5. Jogszabályi környezet

A szövetkezeti szabályozás felépítését tekintve igen összetett képet mutat. Az alapjogi szabályozás (pontosabban a szövetkezet nevesített szerepeltetésének hiánya) az Alaptörvényből eredeztetendő. A normatartalommal nem bíró, ám a jogrend alapját képező előírások alapján a már említett Ptk.-beli szabályozást és a szövetkezeti törvényt kell kiemelni a szabályozás alapjaként. Azonos szintű jogforrásokról lévén szó felmerülhetne a kollízió

³³ 54/1993. (X. 13.) AB határozat, melyben az Alkotmánybíróság a vállalkozáshoz való jogot a foglalkozás szabad megválasztásához való alkotmányos alapjog egyik aspektusának tekintette.

³⁴ Pl.: 327/B/1992. AB határozat, mely arról a jogszabálmódosításról szól, ami a szövetkezet és tagja közötti korábbi munka-megállapodást kötelezően átalakította munkaviszonnyá.

³⁵ Ez jogvitát válthat ki pl. az azonos munkáért azonos bér elve, illetve a juttatások elosztása terén megnyilvánuló egyéb eltérések okán. A munkavállalói jogok tekintetében lásd: Sipka (2017)

³⁶ A 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (a továbbiakban: munka törvénykönyve) már beemelte ezeket a foglalkoztatási típusokat a munkavégzésre vonatkozó szabályok körébe, de továbbra is jellemzően megmaradtak az általánostól eltérő jellemző vonások. Lásd: Jakab (1999)

³⁷ 3146/2013. (VII.16.) AB végzés, melyben az iskolaszövetkezetben történő foglalkoztatás megítélése merült fel.

kérdése, azonban ezt a problémát maga a szövetkezeti törvény előzi meg azzal, hogy kimondja az együttalkalmazást a Ptk. szabályaival. Bár erős a támogatottsága a jelenlegi szabályozási megoldásnak, azonban vannak, akik úgy vélik, hogy a jogbiztonságot zavaró kettős szabályozás tapasztalható a témában.³⁸ Álláspontom szerint ezen a téren is azzal szembesülünk, hogy az eltérő kindulási szempontok alapvetően meghatározhatják a kialakított álláspontot. A tisztán gazdasági verseny alapú megközelítésbe értelemszerűen nem fér bele a szociális szempontok érvényesíthetősége.

A szövetkezetekre azonban nemcsak e két törvényi szintű szabályozás fejt ki hatását. A foglalkoztatást illetően a már említett munka törvénykönyve bír kiemelt jelentőséggel, és a szociális ellátási jelleg vonatkozásában is számos jogszabály előírásaira kell figyelemmel lenni.³⁹ A szövetkezeti működés gazdasági természetét tekintve – a versenypiaci szféra más szereplőjéhez hasonlóan – kötelező számviteli és adószabályok hatálya alá tartozik. Ezek a jogszabályok a konkrét esetekre vonatkozóan adott esetben – az éppen aktuális jogalkotói gazdasági célkitűzéseknek megfelelően – tartalmazhatnak bizonyos kedvezményeket, melyek igénybevétele azonban szigorúan szabályozott.⁴⁰

6. Konklúzió

A szövetkezeti forma alkotmányossági megközelítésében mindenképpen az általánostól eltérő, egyedi jellege kap hangsúlyos szerepet. Tekintve, hogy számos ponton csatlakozik a szociális jogok rendszeréhez, nem alapjogi aspektusból, hanem az államot terhelő intézményfenntartó kötelezettség oldaláról kiindulva vizsgálandó az egyes a szövetkezeteket érintő szociális vonzattal is bíró szabályozás. Az alkotmányossági vizsgálat számára igen szűk keretek állnak rendelkezésre, mivel a szociális elemek (fajtái, feltételei) terén az alkotmányos keretek között a jogalkotó szabadon dönthet, és e döntése során aktuálpolitikai célokat, gazdasági szempontokat⁴¹ is érvényre juttathat. Végso soron az alkotmányossági vizsgálat szempontjait illetően a jogbiztonság és diszkrimináció vizsgálata áll rendelkezésre. Míg az előbbinél a visszaható hatály, valamint a normavilágosság, az utóbbinál a diszkrimináció vizsgálatához szükséges csoport-homogenitás megállapítása, illetve a pozitív diszkrimináció megítélése okoz általában komoly fejtörést. Ugyanakkor a diszkriminációi illetően – a pozitív diszkrimináció kérdéskörét tekintve – figyelemmel kell lenni az emberi méltósághoz való jognak, mint végső alkotmányossági korlátnak a szerepére.

A szövetkezet mint önálló jogalany – bár a gazdasági élet szereplőjeként van jelen – a szociális háló elemeként is jelentős tényező. Ezért is nehéz pusztán a polgári jogi

³⁸ Erre utal a Ptk. indokolásában feltűnő szemlélet is.

³⁹ Pl.: a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény, a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény, a több szintű szociális ellátórendszerre tekintettel a szövetkezet által ellátandó szociális tevékenységet illetően Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény említendő.

⁴⁰ Pl.: A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény, a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény, a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény

⁴¹ A gazdasági döntések alkotmányossági megítélésével, illetőleg a gazdasági alkotmányosság kérdésével átfogóan foglalkozik: Drinóczi (2007)

jogviszonyokon belül maradva értékelni és megítélni szerepét. Ahhoz, hogy helyes következtetésre juthassunk, mindenképpen szem előtt kell tartanunk a szervezetek sajátos társadalmi funkcióját, a versenypiaci szemléleten túli szociális aspektus szerepét.

Felhasznált irodalom

Árva Zsuzsanna: Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2013.

Bak Klára (2013) A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvéről és annak érvényesüléséről a rendszerváltást követő magyar szervezetzeti jogban, valamint az Európai Unió szervezetzeti jogában, Themis 2013. december 4-27. o.

http://epa.oszk.hu/02300/02363/00020/pdf/EPA02363_THEMIS_2013_dec_003.pdf (2018. 06. 28.)

Balogh Zsolt (1995): Értelmezett Alkotmány (szerk: Holló András, Balogh Zsolt), Közlöny- és Lapkiadó Kft, Budapest

Czucz Ottó (1996): A szociális jogok többszintű alkotmányos védelmének lehetőségéről és szükségességéről. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, Tom. 1-48. 1996/49. 177-188. o.

Domé Györgyné – Réti Mária (1999): Szövetkezeti jog. ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék; Osiris Kft. Budapest.

Drinóczi Tímea (2007): Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. Budapest – Pécs, Dialóg Campus

Jakab (1999) = Fekete Zsuzsanna – Jakab András – Tallián Blanka – Tálné Molnár Erika (1999): Munkajog a gyakorlat nyelvén, Jakab András (szerk) UNIO Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft.

Juhász Gábor (2009a): 70/B. § [A munkához való jog]. In Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja II. Budapest, Századvég Kiadó, 2548-2562. o.

Juhász Gábor (2009b): 70/E. § [A szociális biztonsághoz való jog]. In Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja II. Budapest, Századvég Kiadó, 2579-2593. o.

Juhász Gábor (2015): Államcélok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. *Esély* 26. évf. 1. sz. 3-31. o.

Kiss György (2010): Alapjogok kollíziója a munkajogban. Pécs, Justis Bt.

Lajkó Dóra (2016): Az Alaptörvény szociális védelmi rendelkezései. A rászorultság védelme. In: Balogh Elemér szerk.: Számadás az Alaptörvényről: tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Szeged, 105–119.o.

Nádass (2014) = Nádass György – Prugberger Tamás: A munkajogi szabályozás alakulásának főbb csomópontjai a szociális piacgazdaság nyugat-európai és a reálszocialista

gazdaság kelet-európai rendszerében. In: SÁRY Pál szerk.: Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Juridica et Politica Tomus XXXII. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 449-459.

Rixer Ádám (2011): Az állam felelősségének egyes kérdései. *De iurisprudentia et iure publico* 5. évf. 1. sz.

Réti Mária (2009): A szövetkezetről, mint a szociális gazdaság legmeghatározóbb tényezőiről, In: Bobvos Pál (szerk.) *Reformator iuris cooperandi: tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009. 470-476.o.

Réti Mária (2016): Szövetkezeti jog, ELTE Eötvös Kiadó Kft., 2016.

Réti Mária (2017): A szövetkezeti forma jelentőségéről az uniós jogban, aktuális nemzetközi tendenciáiról, alkotmányjogi alapok az európai jogrendszerek szövetkezeti jogában. *Miskolci Jogi Szemle*, XII. évfolyam, 2017. 2. különszám 477-492. o.

Sipka (2017) = dr. Sipka Péter – dr. Zaccaria Márton Leó: A szövetkezeti tagi munkaviszony jogi kockázatai, különös tekintettel az alapvető munkavállalói jogokra. *Munkajog*. HGV-ORAC 2017/1. szám 22-30. o.

Takács Albert (2003): A szociális jogok. In: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 791-836.

Vörös Imre (2001): A szociális biztonsághoz való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Világosság* 42. évf. 1. sz. 56-64. o.

ABOUT SOCIAL ASPECTS OF THE COOPERATIVES

Although there isn't can be found rules of cooperatives in the Fundamental Act, we have to pay attention to this formal.

The cooperatives are not only person of the economic life, but also element of the social supplier-system. The cooperatives show prular faces. At first than employer, and the another hand, opinion memberships, than employee can be seen. In these situation must have variant science knowledge, and practical summing.

At last, in my opinion would be comfortable that the basic rules of cooperatives may receive place back into Fundamental Act. This position make definitely, that the cooperatives peculiarly important element of the social-economic life. And it takes to adequate rules.

BAK KLÁRA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

ÁLLATVÉDELEM – NEMZETKÖZI EGYEZMÉNYEK

Az emberiség felismerve a XX. század második harmadától kezdődően azt, hogy a gazdaságok, társadalmak fejlődése mellett a környezetünk megfelelő szintű fenntartása, a jövő nemzedékek számára épségben történő megőrzése kulcskérdés, egyre erőteljesebb figyelmet kíván szentelni a környezetvédelemnek és azon belül az állatvédelemnek is. A biológiai sokféleség fenntartása a gazdasági, társadalmi, kultuális fenntarthatóság mint célkitűzések mellett alapvető kérdés.¹ Jelen dolgozat célja átfogóan bemutatni azokat a nemzetközi egyezményeket, amelyek az állatvédelem szabályozása szempontjából fundamentálisnak tekinthetők.

I. A Ramsari egyezményről

A nemzetközi egyezmények közül kiemelendő többek között az 1971. február 2-án ratifikált és 1975. december 21-én hatályba lépett „A nemzetközi jelentőségű vadvizekről, különösen mint a vízimadarak tartózkodási helyéről” szóló Egyezmény, a Ramsari Egyezmény² (a továbbiakban: Ramsari Egyezmény). Jelenleg az egyezménynek 169 ország a tagja, köztük Magyarország is. Magyarország az egyezményt 1979-ben írta alá, majd az 1993. évi XLII. törvénnyel hirdette ki.³ Hazánkban 29 vizes élőhely, 204.000 ha területtel minősül a Ramsari egyezmény hatálya alá tartozó területnek.⁴

Az egyezmény célja a vizes élőhelyek és a vízi madarak védelmének elősegítése államok közötti intézményi és jogi keret révén. Fontos hangsúlyozni azt, hogy az egyezménynek a természetvédelmi vonatkozásán túl kiemelendő az állatvédelemben, konkrétan a vízimadarak védelmében játszott jelentősége. A vízi madárfajok megőrzésének, védelmének is

¹ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének a fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés elősegítésében játszott szerepéről lásd: Faragó 2016.; Réti 2016: 18-22.

² Angol elnevezése: Convention on „Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat”; német címe: Übereinkommen über „Feuchtgebiete, insbesondere als Lebensraum für Wasser- und Watvögel, von internationaler Bedeutung”. A Ramsari Egyezmény két alkalommal, 1982-ben és 1987-ben kiegészítésre került. Az egyezmény hatályos szövege megtalálható angol, spanyol, francia és német nyelven: <https://www.ramsar.org/document/present-text-of-the-convention-on-wetlands> (2018. 06. 30.)

³ A kihirdetett törvény egységes szerkezetben tartalmazza a Ramsari Egyezményt és annak 1982. évi és 1987. évi módosításait.

⁴ Az adatokról lásd: <http://www.termeszetvedelem.hu/ramsari-egyezmeny> (2018. 06. 30.)

elengedhetetlen feltétele ugyanis az, hogy megfelelő élőhelyük biztosított legyen. Abban az esetben pedig, ha vándorló vízimadárról van szó, a vándorlással érintett országok együttműködve képesek hatékonyan megvalósítani az adott madárfaj védelmét, mindegyik országban biztosítva a megfelelő élőhelyet. A Ramsari Egyezmény Preambuluma a vizes élőhelyek és a vízimadarak védelme tekintetében komplex szemléletet tükröz. Az egyezmény kiindulópontként rögzíti ugyanis azt, hogy a vizes élőhelyek összetett funkciót látnak el, gazdasági, kulturális, tudományos szempontból is pótolhatatlan, különös értéknek minősülnek, és védelmük alapvető kulcsát jelenti a vízi madarak megóvásának, megőrzésének.

Fel kell hívni a figyelmet a Preambulum további lényeges megállapítására is. A Preambulum a vándorló vízimadarak tekintetében deklarálja, hogy azon tulajdonságukra figyelemmel, miszerint élőhelyeik több ország határát ívelik át, nemzetközi vagyonnak minősülnek. Álláspontunk szerint ez a deklaráció alapvető jelentőségű a vízi madarak tekintetében, hiszen nemzetközi vagyoni minőségük adja indokoltságát a nemzetközi viszonylatú védelmi hálózat kiépítésének, ami a Ramsari egyezmény célja.

A Ramsari egyezmény tárgyi hatályát az 1. cikk határozza meg akként, hogy definíciót tartalmaz a „vadvíz”-ről, mint az egyezmény alapján védelemben részesítendő élőhelyről és a „vízimadár”-ról. Az 1. cikk 1. bekezdése értelmében vadvizek *„azok az akár természetes, akár mesterséges, állandó vagy ideiglenes mocsaras, ingoványos, tőzeglápos vagy vízi területek, amelyeknek vize állandó vagy áramló édesvízű, felsós vagy sós, ideértve azokat a tengervízű területeket is, amelyek mélysége apálykor a hat métert nem haladja meg.”* A vízimadár fogalmát illetően pedig az 1. cikk 2. bekezdés azt rögzíti, hogy az a madár, amely a vadvíztől ökológiailag függésben van. Észlelhető mindkét definícióból, hogy azok keretjellegűk, figyelemmel az egyes országok eltérő természetföldrajzi, ökológiai sajátosságaira és az ökoszisztémát illető adottságaikra.

A ratifikációval az aláíró államok arra kötelezik magukat a 2. cikkben foglaltak szerint, hogy meghatározzák, mely vadvizek felvételét tartják szükségesnek a Ramsari egyezmény alapján működő *„Nemzetközi Jelentőségű Vadvizek Jegyzéké”*-be (a továbbiakban: Jegyzék). Érdemes kiemelni tehát azt, hogy az egyezmény az aláíró államok kompetenciájába utalja annak eldöntését, egy adott terület, amely vadvíznek minősül, bekerüljön-e a Jegyzékbe vagy sem. Lényeges azonban utalni arra, hogy az egyezmény zsinórvezetőként a 2. cikk 2. bekezdésben rögzít bizonyos szempontokat a kiválasztáshoz. Az említett rendelkezés szerint a vadvizek nemzetközi, ökológiai, botanikai, zoológiai, limnológiai és hidrológiai jelentőségének vizsgálata szükséges annak eldöntése során, hogy az adott terület a Jegyzékbe felvételre kerüljön vagy sem. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy a 2. cikk prioritizációt is tartalmaz. A 2. cikk 2. bekezdés második fordulata értelmében ugyanis elsősorban azokat vadvizeket kell az aláíró államoknak a Jegyzékbe történő felvételre indítványozni, amelyek a vízimadarak szempontjából nemzetközileg fontos vadvizeknek tekintendők. A vadvízi terület határait az államoknak pontosan meg kell jelölniük.⁵ Konkrét, a ratifikáló államot köti kötelezettségként szerepel a Jegyzékbe történő felvételt illetően az, hogy az egyezményhez

⁵ Ramsari egyezmény 2. cikk 1 bekezdés

csatlakozó államnak legalább egy vadvízterületet meg kell jelölnie a Jegyzékbe történő felvétel céljából.⁶ További területeket a Jegyzékbe az államok a 2. cikk 5. bekezdés értelmében természetesen felvehetnek, lényeges azonban, hogy a Jegyzékből való törlés, vagy a Jegyzékben szereplő vadvíz területének csökkentése – álláspontunk szerint helyesen – feltételhez kötött. A feltétel szigorú és az absztrakció magasabb szintjén megfogalmazott. A Jegyzékből való törlés, vagy az abban szereplő terület csökkentése „*jelentős állami érdekből*” történhet meg. Figyelemmel arra, hogy az egyezmény kifejezett célja a vándorló vízi madarak megóvása, a Jegyzékbe történő felvétel során és a már abban szereplő területek módosításakor ezt a célkitűzést az államoknak alapvető szempontnak kell tekinteni.

Az egyezményben megfogalmazott védelmi hálózat hatékony működése érdekében a 8. cikk 2. bekezdése nemzetközi viszonylatú irányítási, koordinációs és tájékoztatási feladatokat telepít egy szervezetre, az úgy nevezett „*állandóan működő iroda*”-ra. Az állandóan működő iroda feladatait a 8. cikk 1. bekezdés felhatalmazása alapján a Természet és a Természeti Erőforrások Védelmével Foglalkozó Nemzetközi Szövetség⁷ látja el. Az irányítási rendszer célja, hogy a Ramsari egyezmény alapján működő védelmi hálózat megfelelő információcserével, a változásokra reagálni képes módon működjön.

Abból a célból pedig, hogy az egyezményhez csatlakozott államoknak legyen lehetősége a közös döntéshozatalra, kölcsönös párbeszédre, a közvetlen kommunikációra, így például a Jegyzék bővítésének és megváltoztatásának megvitatására⁸, az egyezményben megfogalmazottak megfelelő végrehajtásának elősegítése érdekében, a 6. cikk 1. bekezdés alapján legalább háromévente összehívandó a Szerződő Felek Konferenciája. A Szerződő Felek Konferenciája, mint döntéshozó szerv kompetenciájába tartozó konkrét tárgyköröket a 6. cikk 2. bekezdés tartalmazza.

A Ramsari egyezmény főbb rendelkezéseit illetően a 4. cikk ismertetése is elengedhetetlen. Itt arról van szó ugyanis, hogy a szerződő államoknak az 1. cikkben definiált vadvizek fenntartása érdekében a vadvíznek minősülő területeket védetté kell nyilvánítani és felügyeletüket biztosítani kell függetlenül attól, hogy a Jegyzékben az adott terület szerepel-e vagy sem. Nemzeti feladat továbbá a Ramsari egyezmény alapján az is, hogy a föld- és a talajvédelem hazai szabályai az egyezménnyel harmonizáljanak.⁹

II. A Bonni egyezményről

„*A vándorló, vadon élő fajok védelméről*” szóló 1979. június 23-án kelt Bonni egyezmény¹⁰ (a továbbiakban: Bonni egyezmény) célja kifejezetten azoknak az állatfajoknak a védelme,

⁶ Ramsari egyezmény 2. cikk 4. bekezdés

⁷ A szervezet angol elnevezése: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources; német elnevezése: Internationale Union für die Erhaltung der Natur und der natürlichen Hilfsquellen.

⁸ Ramsari egyezmény 6. cikk 2. bekezdés

⁹ A magyar földvédelmi szabályozás elemzéséről lásd: Réti 2017.

¹⁰ Angol elnevezése: Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals; német elnevezése: Übereinkommen zur Erhaltung wandernder wildlebender Tierarten

amelyek vándorolnak és így populációjuk nagyobb veszélynek van kitéve. A Bonni egyezmény lehetőséget biztosít arra, hogy bármely vándorló, vonuló állatfaj az egyezményben foglalt feltételek teljesülése esetén védelemben részesüljön. Az egyezménynek 126 ország a tagja, hozzávetőlegesen 4000-6000 állatfaj védett az egyezmény szerint, így például a költöző madarak vagy bizonyos halfajok.¹¹ Magyarország 1983-ban csatlakozott a Bonni egyezményhez, és még ebben az évben hatályba is léptette az egyezményt. Az egyezmény az 1986. évi 6. törvényerejű rendelettel került kihirdetésre.

A Bonni egyezmény célja, hogy összehangolt védelemre biztosítson lehetőséget világviszonylatban a vándorló vadon élő fajok számára. Az egyezmény Preambuluma – hasonlóan a Rasmari egyezmény Preambuluma szemléletéhez – a vándorló fajok védelmének indokoltságát tágabb kontextusba helyezve fogalmazza meg. A Preambulum elsőként utal arra, hogy a vadon élő állatok általában véve a Föld természetes rendszerének pótolhatatlan és alapvető részét jelentik és különös értéknek számítanak például ökológiai, természetvédelmi, genetikai, de oktatási, illetve kulturális szempontból is. Kiemelendő továbbá az is, hogy a Preambulum az államok feladatául deklarálja a vadon élő vándorló fajok megőrzését, mégpedig akként, hogy az egyes államok a tevékenységüket e téren egybehangolják. Figyelemmel a Preambulumban foglaltakra, az egyezmény II. cikkében a szerződő államok alapelveket is megfogalmaztak az együttműködésük elősegítéséhez. Az egyezményben részes államok a II. cikkben deklarálták a fontosságát az együttműködésnek, valamint a célszerű és szükséges lépések megtételének, különösen azon vándorló fajok esetében, amelyek védelemre szorulnak. Szükségesnek nyilvánítja az egyezmény olyan preventív intézkedések megtételét is, amelyek arra irányulnak, hogy egy vándorló faj ne legyen veszélyeztetett, a kipusztulástól fenyegetett. Az „Alapelvek” között deklarálták továbbá azt is, hogy a részes államok elősegítik, támogatják a vándorló fajok kutatását. A védelem tekintetében az Alapelvek címszó alatt az is kifejezésre jut, hogy a részes államok különösen törekszenek a veszélyeztetett fajok azonnali védelmére, a kedvezőtlen helyzetben lévő vándorló fajok megóvásáért pedig megállapodásokat kötnek. Az „Alapelvek” ismertetéséből is kitűnik, hogy az egyezmény különbséget tesz az egyes vándorló fajok között, mégpedig a veszélyeztetettségük mértéke alapján. Erre a későbbiekben visszatérünk.

A Bonni egyezmény szabályozási rendszere logikusan felépített. Az I. cikk értelmező rendelkezéseket tartalmaz, amelyek elősegítik az egyezményben foglalt védelmi rendszer hatékony kialakítását és működtetését. A meghatározások közül az egyezmény értelmezése szempontjából kiemelendő a „*vándorló faj*” fogalma. Minden olyan faj ugyanis, amely megfelel a fogalomban szereplő kitételeknek, az egyezmény alapján védelmet élvezhet az egyezményben foglalt feltételek fennállása esetén. Vándorló fajnak minősül az egyezmény I. cikk 1. bekezdés a) pontja értelmében „*a vadon élő állatok bármely fajának vagy kisebb rendszertani egységének teljes populációja vagy a populáció bármely földrajzilag elkülönülő része, amelynek tagjai (egyedei) bizonyos időszakonként és előre jelezhetően egy vagy több államhatáron áthaladnak.*”

¹¹ Az adatokról lásd: <https://www.cms.int/en/parties-range-states>; (2018. 07. 01.)
<https://www.bfn.de/themen/artenschutz/regelungen/wandernde-tierarten.html> (2018. 07. 01.)

További megemlítendő fogalom, amelyet az egyezmény értelmez is, „a vándorló faj védelmének helyzete”.¹² A vándorló faj védelmének helyzete a vándorló fajok egyezmény szerinti besorolásának szempontját meghatározó gyűjtőfogalom. A besorolás alapja az, hogy milyen olyan hatások érik az adott fajt, amelyek hosszú távon befolyásolhatják előfordulását, illetve elterjedését, azaz – ahogyan arra már az Alapelvek körében utaltunk –, mennyire veszélyeztetett az adott faj.¹³ A Bonni egyezmény védelmi szabályozási rendszere ugyanis akként épül fel, hogy függelékekhez kapcsolódóan differenciálja a védelem mértékét. A különbségtétel alapja pedig a vándorló faj védelmi helyzetének állapota. A vándorló faj védelmének helyzete a I. cikk 1. bekezdésének b)-e) pontja alapján a háromféle lehet: kedvező; kedvezőtlen, de védelemmel jelentős mértékben kedvezőbb helyzetbe kerülő; vagy veszélyeztetett¹⁴.

A veszélyeztetett fajok az egyezmény I. Függelékében¹⁵, a kedvezőtlen helyzetben lévő fajok, illetve a védelemmel jelentős mértékben kedvezőbb helyzetbe kerülő fajok a II. Függelékben szerepelnek.¹⁶ Abban az esetben pedig, ha a vándorló faj védelmének helyzete kedvező, nincsen szükség az egyezmény szerinti függelékbe besorolásba.

A harmadik, az egyezmény értelmezéséhez alapvetően szükséges további kifejezés, az „Elterjedési terület”¹⁷. Az „Elterjedési terület” minden olyan szárazföldi területet és vizet magában foglal, ahol egy bizonyos vándorló faj él, ideiglenesen tartózkodik, illetve amelyen bármikor áthalad vagy átrepül a szokásos vándorlási útvonalat követve. A veszélyeztetett, azaz az I. Függelékbe tartozó fajok esetében az elterjedési területen lévő államoknak törekedniük kell az adott faj azon élőhelyeinek megőrzésére, helyreállítására, amelyek a kipusztulás elhárítása szempontjából relevánsak. Erőfeszítéseket kell tenniük továbbá az érintett államoknak az olyan tényezők megszüntetésére, kiküszöbölésére, illetve az olyan káros hatások megelőzésére, amelyek gátolják a faj vándorlását. Törekedniük kell továbbá arra, hogy az érintett országok megakadályozzák, csökkentsék azokat a tényezőket, amelyek az adott fajt veszélyeztetik vagy valószínűleg veszélynek teszik ki.¹⁸ Hangsúlyozni szükséges továbbá azt, hogy a III. cikk 5. bekezdése értelmében az elterjedési területet érintő államoknak főszabály szerint kötelessége megtiltani az I. Függelékbe tartozó fajok zsákmányolását.

A II. Függelékbe tartozó fajok esetében a szabályozás enyhébb. Az elterjedési területtel érintett államoknak iparkodniuk kell megállapodást kötni az adott faj helyzetének javítása, a kedvező védelmi helyzet visszaállítása érdekében.¹⁹

Az egyezményben foglaltak gyakorlati megvalósításának elősegítése céljából – hasonlóan a Ramsari egyezményben foglaltakhoz – a Bonni egyezmény is tartalmaz szervezeti

¹² Bonni egyezmény I. cikk 1. bekezdés b) pont

¹³ Uo.

¹⁴ Bonni egyezmény I. cikk 1. bekezdés e) pontja szerint az a vándorló faj veszélyeztetett, amelyet kihalás, kipusztulás fenyeget az elterjedési területe nagy részén vagy egészén.

¹⁵ Bonni egyezmény III. cikk 1. bekezdés

¹⁶ Bonni egyezmény IV. cikk 1. bekezdés

¹⁷ Bonni egyezmény I. cikk 1. bekezdés f) pont

¹⁸ Bonni egyezmény III. cikk

¹⁹ A megállapodások megkötésére az egyezmény V. cikke iránymutatásokat tartalmaz.

szabályokat. A Bonni egyezmény három szervet rögzít, és határoz meg rájuk vonatkozóan rendelkezéseket. A három szerv a következő: Felek konferenciája, Tudományos Tanács, Titkárság. A Felek konferenciája az egyezmény döntéshozó szerve, amely az egyezmény pénzügyi szabályait állapítja meg és ellenőrzi, valamint jóváhagyja a költségvetést. A Felek konferenciájának feladata továbbá áttekinteni az egyezményben foglaltak végrehajtását.²⁰ Lényeges feladata az is, hogy akár rendes, akár rendkívüli ülésén módosíthatja az I. és a II. Függelékét. A Tudományos Tanács feladata a tudományos ügyekben történő állásfoglalás. A Tudományos Tanács tagjai szakértők. A harmadik szerv, a Titkárság pedig az operatív, ügyviteli mindennapos feladatokat látja el, segítve a Felek konferenciája és a Tudományos Tanács munkáját is.

III. A Berni egyezményről

„Az európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről” szóló egyezmény, azaz a Berni egyezmény²¹ (a továbbiakban: Berni egyezmény), az Európa Tanács égisze alatt született 1979-ben, majd 1982-ben lépett hatályba. Az 51 részes állammal²² rendelkező Berni egyezmény regionális szintű megállapodás, ahogyan az az elnevezéséből is kitűnik. A megállapodás főként az európai térségre koncentrálódik néhány afrikai ország tagsága mellett, és lényeges utalni arra is, hogy az Európai Unió maga is tagja a Berni egyezménynek. Európai országokon kívül azonban az egyezmény nyitott más kontinensek országai irányába is, elősegítendő, hogy a vándorló, vonuló fajok a migrációs útvonaluk egészén, minden szaporodó, táplálkozó és pihenőhelyükön védelmet élvezzenek. A Berni egyezményen alapulva az érintett területeken kialakult egy ökológiai hálózat, az úgy nevezett ASCI területek hálózata, más néven „Smaragd-hálózat”²³. Magyarországon az „1990/7. sorszámu nemzetközi szerződés a környezetvédelmi minisztertől” foglalja magában a Berni egyezmény hatályos szövegét.

Az 1. cikk az egyezmény céljaként két, egymással összefüggő célkitűzést határoz meg: egyrészről a vadon élő állat- és növényfajok és élőhelyeik védelmét, különös tekintettel a veszélyeztetett és sebezhető fajok, ideértve a vonuló fajok és azok élőhelyeinek védelmére is, másrészről pedig a védelem érdekében az országok közötti együttműködés elősegítését. A Berni egyezménnyel kapcsolatosan lényeges hangsúlyozni azt, hogy tárgyi hatálya a vándorló állatfajokon túl kiterjed minden vadon élő állatra, illetve a vadon élő növényekre is. Az

²⁰ A Felek konferenciájának feladatairól lásd részletesen: Bonni egyezmény VII. cikk 5. bekezdés a)-h) pontjait.

²¹ Angol elnevezése: Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats - Bern Convention; német elnevezése: Übereinkommen über die Erhaltung der europäischen wildlebenden Pflanzen und Tiere und ihrer natürlichen Lebensräume.

²² Az adatokat lásd: A német Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und nukleare Sicherheit honlapját. <https://www.bmu.de/themen/natur-biologische-vielfalt-arten/artenschutz/internationaler-artenschutz/berner-konvention/> (2018. 07. 01.) Az adat a 2013. májusi állapotot mutatja.

²³ Német elnevezéssel: „Smaragd-Netzwerk”; angolul az elnevezése az érintett területeknek: „Areas of Special Conservation Interest” rövidítve: ASCI. Az Európai Unió Natura 2000 területei ennek a hálózatnak szintén részei.

említett célok érdekében az egyezmény 2. és 3. cikke szerint a szerződő államok megfelelő intézkedéseket eszközölnek a vadon élő állat- és növényfajok populációinak fenntartására és szinten tartására, valamint törekszenek fejleszteni nemzeti természetvédelmi politikájukat különös figyelemmel a veszélyeztetett, a sebezhető és az őshonos fajok védelmére. Hasonlóan a Bonni egyezményhez, a Berni egyezmény is rendelkezik arról, hogy a részes államok elősegítik az oktatást és az információátadást a vadon élő fajokkal kapcsolatosan. Álláspontunk szerint kifejezetten helyes ez a szemlélet, ugyanis az ismeretterjesztés nagy segítségre lehet abban, hogy a vadon élő állat- és növényfajokra, mint értékes kincsekre és védendő értékekre tekintsünk, azok védelmének fontosságát megértsük.

A Berni egyezmény a védelmi szabályozás rendszerét illetően is sok hasonlóságot mutat a Bonni egyezménnyel, ugyanis – miként azt a Bonni egyezmény is teszi –, a Berni egyezmény is függelékekbe sorolja a védendő fajokat. Konkrétan három függelék határozza meg a védendő fajokat. Az I. Függelékben szerepelnek a fokozottan védett növényfajok, a II. Függelékbe a fokozottan védett állatfajok, a III. Függelékbe pedig a védett állatok kerülnek. Abban az esetben, ha egy vadon élő növényfaj benne van az I. Függelékben, szándékos szedése, gyűjtése, vágása, gyökerestől történő kiásása az 5. cikk értelmében tilos. A szerződő felek továbbá megfelelően tiltják az egyezmény alapján az említett növényfajok birtoklását, valamint eladását is.²⁴ Az I. Függelékbe tartozik például a Szicíliai jegenyefenyő.

A II. Függelékbe tartozó, fokozottan védett állatfajok ugyancsak különös védelemben részesülnek az egyezmény 6. cikke alapján. Tilos az említett állatfajok szándékos befogása és tartása, illetve a szándékos elpusztításuk összes formája, a szaporodó és pihenőhelyeik szándékos rongálása, illetve elpusztítása. Tiltott továbbá a II. Függelékbe tartozó vadon élő állatoknak a szándékos megzavarása, különösen a szaporodási, ivadéknevelő és téliálm-időszakokban, amennyiben a megzavarás jelentősnek bizonyul a Berni egyezmény céljainak szempontjából. Tojásuk szándékos elpusztítása vagy kiszedése, illetve birtoklása még kifűjt állapotban sem megengedett. Hangsúlyozni kell továbbá, hogy főszabályként ugyancsak tilos a II. Függelékben szereplő vadon élő állatok akár élő, akár holt állapotban történő birtoklása és belső kereskedelme. A II. Függelékbe számos vadon élő állatfaj beletartozik, ilyen például a tigris, a vörös gém vagy az algériai sün.

A III. Függelékben szereplő állatok esetében a szabályok enyhébbek az előzőekhez képest. Az egyezmény 7. cikke szerint a szerződő államok megfelelő jogi és adminisztratív intézkedéseket tesznek a III. Függelékbe felvett vadon élő állatfajok védelmének biztosítása érdekében. A szabályozások az említett cikk értelmében a felsorolt védett állatok „kihasználására” vonatkoznak. Így például a részes államok az adott fajok kihasználását tilalmi időszakokkal korlátozzák, tiltják egyes fajok időszakos vagy helyi szintű kihasználását, ha célszerűnek minősül ez a korlátozás a kielégítő populációs szintek helyreállítása érdekében. További lényeges korlátozó szabály az is, hogy az egyezmény 7. cikk 3. bekezdés c) pontja értelmében a szerződő államoknak rendelkezni kell a III. Függelék vadon élő állatfajainak élő vagy holt állapotban történő kereskedelméről, eladási célú tartásáról, szállításáról vagy eladásra való felajánlásáról is. A Függelékbe tartozik például a

²⁴ Berni egyezmény 5. cikk

havasi nyúl, illetve a hermelin. Kiemelendő, hogy az egyezmény szerint az érintett államok összehangolják az erőfeszítéseiket a II. és III. Függelékben szereplő vonuló-vándorló fajok védelmét illetően, mint például a költöző madarak vagy bizonyos lazacfajok.²⁵

Lényeges utalni e körben továbbá arra, hogy a három függelék mellett rendelkezik a Berni egyezmény egy negyedikkel is. A IV. Függelék olyan eszközöket és módszereket tartalmaz, amelyek az elpusztítás, a befogadás és az egyéb formában történő kihasználás során tiltottak. Tiltottnak minősül például emlősök esetén a hurok, a mérge vagy a mérgezett csalétek használata, illetve a gázosítás és a kifüstölés, madarak esetén pedig például a mesterséges fényforrások alkalmazása.²⁶

A Berni egyezményben foglaltak végrehajtása céljából az egyezmény 13. cikke alapján a részes államok Állandó Bizottságot hoznak létre, amelyben képviseltethetik magukat küldöttekkel. A küldöttségeknek 1-1 szavazata van. Az Állandó Bizottság feladata az egyezmény végrehajtásának figyelemmel kísérése.²⁷ Az Állandó Bizottság vizsgálja, hogy szükséges-e a függelékeket módosítani, áttekinti az egyezmény végrehajtásáról szóló nemzeti jelentéseket, átfogó munkaprogramot dolgoz ki.²⁸ Az egyezményhez kapcsolódó titkársági, operatív feladatokat pedig az Európa Tanács Titkársága látja el.

IV. A Washingtoni egyezményről

„A veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről” szóló Washingtoni Egyezmény – CITES²⁹ (a továbbiakban: Washingtoni egyezmény) 1973-ban jött létre, majd 1975-ben lépett hatályba³⁰. 183 állam részese az egyezménynek, körülbelül 5.800 állatfaj és 30.000 növényfaj tartozik az egyezmény hatálya alá.³¹ Magyarországon az egyezmény hatályos változatát a 2003. évi XXXII. törvény³² hirdette ki.

A Washingtoni egyezmény célja a Preambulumában foglaltak szerint megőrizni és megvédeni a vadon élő állatfajokat és növényfajokat a nemzetközi kereskedelmük szabályozásán keresztül. Az egyezmény alapján szabályozott a hatálya alá tartozó vadon élő állatok, növények és belőlük készült termékek kereskedelme.

²⁵ Berni egyezmény 10. cikk

²⁶ Berni egyezmény IV. Függelék

²⁷ Berni egyezmény 14. cikk

²⁸ Uo.

²⁹ Angol elnevezése: Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora; német elnevezése: Übereinkommen über den internationalen Handel mit gefährdeten Arten freilebender Tiere und Pflanzen.

³⁰ Az adatokról lásd: http://www.wwf.de/fileadmin/fm-wwf/Publikationen-PDF/WWF_Was_ist_CITES.pdf (2018. 07.01.)

³¹ Az adatokról lásd az egyezmény hivatalos honlapját: <https://www.cites.org/eng/disc/parties/index.php> ; <https://www.cites.org/eng/disc/species.php> (2018.06. 30.)

³² A törvény teljes címe: „A Washingtonban, 1973. március 3. napján elfogadott, a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló egyezmény kihirdetéséről” szóló 2003. évi XXXII. törvény. Magyarországnak az egyezményhez való csatlakozását követően az 1986. évi 15. törvényerejű rendelet hirdette ki az egyezményt, amely 2003. június 23-ig volt hatályban.

A Washingtoni egyezmény a korábbiakban részletezett egyezményekhez hasonlóan ugyancsak függelékekhez kapcsolja a különböző mértékű védelmi szabályokat. Az I. Függelék magában foglalja azokat a kipusztulással fenyegetett fajokat, amelyeket a kereskedelem érint, illetve érinthet. Az ebbe a függelékbe tartozó fajok példányainak kereskedelmét további veszélyeztetésük megakadályozása érdekében a szerződő államoknak különösen szigorúan kell szabályoznia, kereskedelmüket csak rendkívüli körülmények között szabad engedélyeznie az egyezmény II. cikk 1. bekezdése értelmében. Ide tartozik például az elefánt és a tigris.³³ A II. Függelékbe azok a fajok tartoznak, amelyeket jelenleg nem fenyeget feltétlenül kipusztulás, de szabályozás hiányában ez bekövetkezhet. Ebben a függelékben vannak továbbá azok a fajok is, amelyeknek kereskedelmét a szabályozással hatékony ellenőrzés alá kívánják vonni a szerződő államok. Példaként szolgálnak erre bizonyos papagájok, hüllők.³⁴ A ezeknek a fajoknak a kereskedelme CITES-engedéllyel lehetséges. A III. Függelék azokat a fajokat tartalmazza, amelyeknek meghatározott országban élő állománya veszélyeztetett, de a hatékony védelemhez szükség van nemzetközi együttműködésre, a kereskedelem káros hatásaitól való védelemre. Az egyezmény a III-VII. cikkeken a kereskedelemre vonatkozó részletszabályokat rögzíti függelékenként önálló előírásokkal.

Figyelemmel arra, hogy az Európai Unió is tagja az egyezményeknek, önálló jogszabályt bocsátott ki az egyezményben foglaltak végrehajtása érdekében. Az Európai Unió Tanácsának a 338/97/EK rendelete (1996. december 9.) „a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről”³⁵ szabályozza a közösségi jog szintjén a veszélyeztetett vadon élő állatok és növények kereskedelmét.

Hasonlóan a korábbiakban említett egyezményekhez a Washingtoni egyezményben foglaltak végrehajtását is különböző szervek működése segíti elő. Részes Felek Konferenciájának nevezi az egyezmény a döntéshozó szervet, amely legalább két évente ülésezik a XI. cikk szerint. Az ügyviteli feladatokat pedig a Titkárság látja el a XII. cikkben foglaltak alapján.

V. A Biológiai Sokféleség Egyezményről

A Biológiai Sokféleség Egyezmény³⁶ megkötésére 1992-ben, Rio de Janeiróban került sor, majd egy évvel később, 1993-ban az egyezmény hatályba is lépett. Magyarország az egyezményt az 1995. évi LXXXI. törvénnyel hirdette ki. Jelentősége az egyezménynek, hogy a teljes élővilág védelmére irányul.³⁷

³³ Példákra lásd: <http://www.cites.hu/cites.html> (2018. 06. 30.)

³⁴ Uo.

³⁵ A rendeletet 2014-ben módosította a Tanács 1320/2014. EU Rendelete.

³⁶ Angol elnevezése: Convention on Biological Diversity; német elnevezése: Übereinkommen über die biologische Vielfalt.

³⁷ Az egyezményről lásd: Paulovics 2002. 170-175., különösen: 174.; Paulovics 2004. 82-84.

Az egyezmény célját, amely kifejezetten komplex, az 1. cikkelyben a következők szerint fogalmazták meg: „a biológiai sokféleség megőrzése, komponenseinek fenntartható használata, a genetikai erőforrások hasznosításából származó előnyök igazságos és méltányos elosztása, beleértve a genetikai erőforrásokhoz való megfelelő hozzáférhetőséget, a vonatkozó technológiák megfelelő átadását – az ezen erőforrásokkal és technológiákkal kapcsolatos minden jog figyelembevételével – és a megfelelő pénzeszközök biztosítását.”

Az említett összetett célkitűzés megvalósítása érdekében az egyezményben részes államok feltételeiknek és képességeiknek megfelelően nemzeti terveket, stratégiákat és programokat dolgoznak ki a 6. cikkely értelmében. A védelem az egyezmény 8-9. cikkelyei szerint kétfajta lehet: *in-situ* és *ex-situ*. Az *in-situ* védelem azt jelenti, hogy a természetes környezetében részesül védelemben az adott populáció, ökológiai rendszer, természetes élőhely. Az *ex-situ* védelem pedig a természetes élőhelyen kívüli megőrzését jelenti a biológiai sokféleség komponenseinek.

Hasonlóan a korábbi egyezményekben foglaltakhoz, meg kell említeni az egyezményt működtető szervezeti rendszert. A Felek Konferenciája minősül az egyezmény értelmében a döntéshozó szervnek, a Titkárság pedig az ügyintéző szervnek.

Lényeges arra is rámutatni, hogy a Biológiai Sokféleség egyezmény szintén hangsúlyozza a kutatás, az oktatás és az ismeretterjesztés jelentőségét az állatok, a növények és természetes környezetük védelmének hatékony elősegítése érdekében.

Zárásgondolat

A bemutatott nemzetközi egyezmények olyan célkitűzéseket foglalnak magukban, amelyek hatékony megvalósítása garanciális jelentőségű a biológiai sokféleség jövő nemzedék számára történő megőrzése szempontjából. Cél az, hogy az egyezményekben megfogalmazottak a gyakorlatban minél erőteljesebben érvényesüljenek, ez álláspontunk szerint mindannyiunkon múlik.

Felhasznált irodalom

Faragó Tibor: Világunk 2030-ban: a nemzetközi együttműködés új egyetemes programjának előzményei, lényege és értékelése. (Our world in 2030: historical background, essence and critical evaluation of the new universal programme of international cooperation), *Külügyi Szemle* 15/(2), 2016. 3-24. o.

Paulovics Anita: Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében. Virtuóz Kiadó, 2002.

Paulovics Anita: Állatvédelem a nemzetközi szabályozás tükrében. *Magyar Jog*, 51. évf., 2004. évi 2. szám, 82- 92.o.

Réti Mária: A föld- és talajvédelem jogi szabályozása; a szabályozás komplexitása, fő jellemvonásai. ELTE ÁJK, Jubileumi Konferencia kötet, (megjelenés alatt) kézirat megtalálható: ELTE ÁJK Agrárjogi Tanszék, 2017.

Réti Mária: GLOBALIZÁCIÓ – FENNTARTHATÓSÁG: A szövetkezeti forma előnyeiről, a szövetkezetek eredményeiről, a szövetkezeti jog jelentőségéről. *Szövetkezés* 2016/1. szám, 2016. 18-40. o.

ANIMAL PROTECTION – INTERNATIONAL CONVENTIONS

Since the second third of the 20th century mankind has been paying an emphasized attention to environmental protection and within that to animal protection. Sustaining our environment for the next generation in a properly manner is a key issue. The analysis demonstrates five international conventions: Ramsar Convention, Bonn Convention, Bern Convention, Washington Convention, and the Convention on Biological Diversity. All of them have a fundamental role in animal protection. Ramsar Convention provides international platform for international cooperation and national action and for the conservation and wise use of wetlands and their resources. Bonn Convention ensures a global framework for the conservation and sustainable use of migratory animals and their habitats. Bern Convention deals with the protection of European Wildlife and nature habitats. Washington Convention protects endangered plants and animals. Convention on Biological Diversity deals with the protection of the whole wildlife.

BORSODI ZOLTÁN

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

AZ EURÓPAI SZÖVETKEZET (SCE) STATÚTUMÁRÓL SZÓLÓ 1435/2003/EK RENDELET ÉS A SZÖVETKEZETEK RÓL SZÓLÓ 2006. ÉVI X. TÖRVÉNY ÖSSZEHASONLÍTÓ BEMUTATÁSA

A gazdálkodó szervezetek egyik különleges, speciális jellemzőkkel rendelkező fajtája a szövetkezet¹, amely a szociális gazdaság egyik kiemelt szereplőjeként vesz részt a gazdasági-társadalmi folyamatokban.² Nem meglepő tehát, hogy nemcsak a tagállami, hanem a közösségi jogforrások között is találunk jogi szabályozókat az egymással szövetkezni kívánó piaci szereplőkre. Az Európai Unió is felismerte, hogy a szövetkezetek lehetnek a szociális gazdaság kiépítésének alappillérei, az ehhez vezető folyamatos munkában a stratégiai partnerei. A közösségi jogban azonban a szövetkezeti forma mellett megjelentek más, határokon átnyúló, a közös piacon való működést megkönnyítő, azt elősegítő egyéb társas vállalkozási formákra vonatkozó szabályok is.

Az Európai Unió legfontosabb gazdasági versenyelőnye a korábbi, közösségi elemeket nélkülöző, nemzetállami korlátok között működő Európával szemben az, hogy az egységes belső piacra való törekvése révén a tagállamok mind jobban összehangolják, harmonizálják a gazdaságot érintő belső jogszabályait. Az EU négy szabadságelvének (az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlása) tényleges érvényesülésére csak akkor van mód, ha nincsenek jelentős eltérések az egyes tagországok gazdaságot érintő jogi szabályozóiban. Egységes szabályozás ugyan még nem valósult meg a gazdasági társaságok vonatkozásában, de már létezik több olyan közösségi társas vállalkozási forma, ami előre vetíti, hogy a jövőben ezen a területen is várható további harmonizáció. Ezek az önálló (sui generis), jogi személyiséggel rendelkező társas vállalkozások a következők:

1. európai szövetkezet (SCE/Societas Cooperativa Europaea)
2. európai gazdasági egyesülés (EEIG/European Economic Interest Grouping)
3. európai részvénytársaság (SE/Societas Europaea)

Általánosságban elmondható, hogy amíg az európai szövetkezetről és az európai gazdasági egyesülésről megfigyelhetők a minél nagyobb profitra való törekvés mellett egyéb szempontok is, addig az európai részvénytársaság már a tagországokban működő részvénytársaságok tőkeegyesítésének elősegítése révén a rentabilitási szempontok

¹ A szövetkezet sajátosságairól ld. Tóth 2009. 527-534. o.

² A szövetkezetek szociális gazdaságban játszott szerepéről ld. Réti 2009 (2) 470-476. o.

optimalizálásával, nagyobb gazdálkodó egység létrehozásával törekszik minél nagyobb profitra. A továbbiakban az említett társulási formák rövid bemutatására kerül sor.

1. Az európai szövetkezet - SCE (a Tanács 1435/2003/EK rendelete³)

A rendelet lehetőséget biztosít arra, hogy az EU egyes tagállamainak polgárai és gazdálkodó szervezetei szövetkezeti formában működve folytassanak vállalkozási tevékenységet sui generis jogi személy, az európai szövetkezet formájában. A szövetkezeti forma előnye, hogy a tagok a meghatározott közös tevékenységüket úgy tudják folytatni, hogy a függetlenségüket is meg tudják tartani. Az SCE-nél (ahogy majd az európai gazdasági egyesülésnél is látni fogjuk) domináns a nonprofit jelleg, de ellentétben az EEIG-vel, az SCE alapításához már szükséges minimális jegyzett tőke, ami 30 000 eurónál nem lehet kevesebb.⁴

A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (SZNSZ – ICA) 1995-ben, a Manchesterben tartott centenáriumi kongresszusán nem csupán a szövetkezet fogalmát határozta meg, hanem rögzítette a ma hatályos szövetkezeti alapelveket és szövetkezeti értékeket (a változó kör követelményeinek megfelelően, aktualizálva tartották meg a rochdale-i szövetkezők által kidolgozott alapelveket és értékeket). A közös alapértékek ellenére az európai szövetkezetre vonatkozó közösségi szabályozás kialakításának nehézségét az adta, hogy a jogalkotónak figyelembe kellett venni az egyes tagállamok nemzeti jogában levő, szövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseket is. Hagen Henry 2004-es értekezésében rámutat arra, hogy az Európában megalkotott szövetkezeti törvények kezdetektől tartalmazták és követték ezeket az értékelvű alapvetéseket, azonban felhívja a figyelmet arra a tendenciára is, hogy napjainkban jellemző a szövetkezeti jog „társaságiasítása”.⁵

Az európai szövetkezet sui generis jogi személy, tehát nem a tagállamok nemzeti joga alapján létrejövő szövetkezetek egyik fajtája, hanem velük párhuzamosan alapítható. Alapvető különbsége a belső jog alapján létrehozott szövetkezetektől az európai szintű közösségi jellegében jelentkezik. Az SCE célja tagjai szükségleteinek kielégítése és/vagy tagjai gazdasági és szociális tevékenységeinek fejlesztése, különösen a tagokkal kötött olyan megállapodások útján, amelyek célja árukkal vagy szolgáltatásokkal történő ellátás, illetve az SCE által ellátott munka elvégzése vagy megbízás ellátása. Az SCE célja lehet továbbá tagjai szükségleteinek oly módon történő kielégítése, hogy a fenti módon előmozdítja tagjainak gazdasági tevékenységekben, egy vagy több SCE-ben és/vagy nemzeti szintű szövetkezetben való részvételét. Az SCE tevékenységét leányvállalatán keresztül is elláthatja.⁶

Az európai szövetkezet jogi szabályozása vegyes jellegű, hiszen a 1435/2003/EK rendelet mellett a rendelet végrehajtására alkotott nemzeti jogszabályok, illetve az európai szövetkezet alapszabálya együttesen adják működésének keretét.⁷

³ A rendelet 2003. augusztus 21-én lépett hatályba és 2006. augusztus 18-tól alkalmazandó.

⁴ 1435/2003/EK rendelet 3. cikk (2) bekezdés

⁵ Hagen Henry 2004 36-37. o.

⁶ 1435/2003/EK rendelet 1. cikk (3) bekezdés

⁷ Bobvos 2014 43-44. o.

Európai szövetkezetet legalább öt természetes vagy jogi személy alapíthat, amennyiben közülük legalább kettő más-más tagállamban honos. Az európai szövetkezet létrejöhet azonban státuszváltozás útján is (egyesüléssel és átalakulással).⁸

Az SCE jegyzett tőkéjét⁹ a tagok nemzeti pénznemben kifejezett részjegyei jelenítik meg. Kibocsátható egynél több típusú részjegy is. Az alapszabály előírhatja, hogy a különböző típusú részjegyeket eltérő jogosultságokkal ruházzák fel a nyereség felosztása tekintetében. Az azonos jogosultsággal felruházott részjegyek azonban ilyenkor egy típusba tartoznak. A részjegyek kizárólag névre szólóak lehetnek. A részjegyek névértéke egyazon típuson belül azonos. Ezt az alapszabály határozza meg. Részjegy nem bocsátható ki a névértéknél alacsonyabb áron.¹⁰

Az alapító tagok az SCE alapszabályát az SCE alapszabályában meghatározott székhely szerinti tagállamnak a szövetkezetek alapítására vonatkozó jogszabályaival összhangban hozzák létre. Az alapszabályt írásban készítik el, és az alapító tagok írják alá.¹¹ Az SCE alapszabály szerinti székhelye a Közösség területén, ugyanazon tagállamban van, ahol a központi ügyvezetése. Ezen túlmenően a tagállam a területén bejegyzett SCE-k részére előírhatja, hogy a központi ügyvezetése és az alapszabály szerinti székhely ugyanazon a helyen legyen.¹²

Az európai szövetkezetekre vonatkozó közösségi szabályozás kialakításának nehézsége volt, hogy a jogalkotónak figyelembe kellett venni az egyes tagállamok nemzeti jogában levő, szövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseket is. Ebből eredően szinte szükségszerűen biztosítani kellett a lehetőséget a szövetkezeti alapelvektől¹³ való eltérésre is¹⁴. Jó példa erre

⁸ Az SCE alapításához szükséges a) minimum 5 - legalább két tagállamban honos - természetes személy, b) minimum 5 - legalább két különböző tagállamban honos, illetve ezek hatálya alá tartozó - természetes személy, és - a Szerződés 48. cikkének második bekezdése szerinti társaság, továbbá más, egy tagállam joga alapján alapított, a közjog vagy a magánjog hatálya alá tartozó szervezet által, c) a Szerződés 48. cikkének második bekezdése szerinti - legalább két különböző tagállam hatálya alá tartozó társaságok, továbbá más, egy tagállam joga alapján alapított, a közjog vagy a magánjog hatálya alá tartozó, szervezetek által, d) egy tagállam joga szerint alapított olyan szövetkezetek egyesülésével, amelyek alapszabály szerinti székhelye és központi ügyvezetése a Közösségen belül van, amennyiben közülük legalább kettő más tagállam hatálya alá tartozik, e) egy tagállam joga szerint alapított olyan szövetkezet átalakulásával, amelynek alapszabály szerinti székhelye és központi ügyvezetése a Közösségen belül van, amennyiben legalább két éve működik egy másik tagállam hatálya alá tartozó létesítménye vagy leányvállalata. (1435/2003/EK rendelet 2. cikk (1) bekezdés)

⁹ Az európai szövetkezetekre vonatkozó vagyoni jogi rendelkezésekről ld. Nagy 2013 306-329. o.

¹⁰ 1435/2003/EK rendelet 4. cikk (1) és (3) bekezdés

¹¹ Az SCE alapszabálya legalább a következőket tartalmazza: a) az SCE neve, amelyet az SCE rövidítés előz meg vagy követ, valamint - adott esetben - a korlátolt felelősségű kifejezés, b) célkitűzéseinek meghatározása, c) az SCE alapító tagjai közé tartozó természetes személyek és jogi személyek neve, feltüntetve az utóbbi esetben ezek célkitűzéseit és alapszabály szerinti székhelyüket is, d) az SCE alapszabály szerinti székhelyének címe, e) a tagok felvételére, kizárására és kilépésére vonatkozó feltételek és eljárások, f) a tagok jogai és köteleességei, és az esetleges különféle tagsági kategóriák, valamint az egyes kategóriákba tartozó tagok jogai és köteleességei, g) a jegyzett részjegyek névértéke, a jegyzett tőke összege és annak feltüntetése, hogy a tőke megváltoztatható, h) a nyereségből - adott esetben - a törvényben előírt tartalékba átcsoportosítandó összegre vonatkozó egyedi szabályok, i) az egyes irányítószervek tagjainak hatásköre és felelőssége, j) az irányítószervek tagjainak kinevezésére és felmentésére vonatkozó rendelkezések, k) a többségre és a határozatképességre vonatkozó követelmények, l) a társaság fennállásának időtartama, amennyiben az határozott időtartamú. (1435/2003/EK rendelet 5. cikk (1)-(4) bekezdés)

¹² 1435/2003/EK rendelet 6. cikk

¹³ A korábbi és a jelenleg is hatályos szövetkezeti alapelvekről ld. Réti 2010. 83-98. o.; Pál 2009 30-33. o. és Borsodi 2016 21-24. o.

az egy tag – egy szavazat klasszikus szövetkezeti alapelvének bizonyos áttörése: amennyiben az SCE alapszabályában meghatározott székhely szerinti tagállam joga lehetővé teszi, az alapszabály megengedheti, hogy egy tagnak a tőke-hozzájáruláson kívüli szövetkezeti tevékenységben való részvétele alapján egynél több szavazata legyen. Ilyen alapon sem lehet azonban egy tagnak ötnél több szavazata, vagy az összes szavazat 30 %-a, attól függően, hogy melyik az alacsonyabb.¹⁵

Az európai szövetkezetre vonatkozó magyar szabályozás a 2006. augusztus 18. napján hatályba lépett, az európai szövetkezetről szóló 2006. évi LXIX. törvényben található.¹⁶

2. Az európai gazdasági egyesülés - EEIG (a Tanács 2137/85/EGK rendelete¹⁷)

Ez a rendelet hozta létre – francia minta alapján – az európai gazdasági egyesülést. Ez az első egységes európai közösségi társasági forma, melynek alapítása nincsen minimális alaptőkéhez kötve. Az európai gazdasági egyesülés a tagok tudását, tapasztalatát és erőforrásait egyesíti, ezáltal a vállalkozások eredményes működése növeli eredményességüket a vállalkozások hatékony, tagállamokon átnyúló kooperációján keresztül.

Az európai gazdasági egyesülés célja a tagjai gazdasági tevékenységeinek megkönnyítése illetve előmozdítása, valamint e tevékenységek eredményeinek javítása vagy fokozása; az egyesülés célja saját nyereségszerzés nem lehet. Tevékenységének a tagjai gazdasági tevékenységéhez kell kapcsolódnia, és nem terjedhet túl e tevékenységek kiegészítésén.¹⁸ Mivel az európai gazdasági egyesülés elsődlegesen nem törekedhet haszonszerzésre, így a nonprofit jelleg a versenyképesség korlátját is jelenti a globális piacon.¹⁹

Az EEIG alapításához legalább két tag kell. Fakultatív módon a tagállamok rendelkezhetnek a taglétszám maximálásáról: ebben az esetben az egyesülésnek nem lehet 20-nál több tagja. A tagok nem csak természetes személyek lehetnek, hanem jogi személyek, sőt jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok is. Fontos korlát, hogy bármely

¹⁴ A szövetkezeti alapelvektől való eltéréshez lásd HAGEN HENRY 2004 39-42. o.

¹⁵ 1435/2003/EK rendelet 59. cikk (2) bekezdés

¹⁶ A 2006. évi LXIX. törvényt elemzi Réti 2009 (1) 431-454. o.

¹⁷ A rendelet 1985. augusztus 3-án lépett hatályba, és megfelelő felkészülési idő után 1989. július 1-től alkalmazandó.

¹⁸ 2137/85/EGK rendelet 3. cikk (1) bekezdés

¹⁹ Az egyesülés a) nem gyakorolhat közvetlenül vagy közvetetten irányítási vagy felügyeleti jogkört tagjainak saját tevékenységei vagy más vállalkozás tevékenységei felett, különösen a személyzeti, pénzügyi és befektetési területeken; b) sem közvetlenül, sem közvetetten, és semmilyen alapon nem birtokolhatja valamely tagvállalkozása üzletrészét vagy részvényét; más vállalkozások részvényei vagy üzletrészei felett csak olyan mértékben rendelkezhet, amennyiben ez szükséges az egyesülés céljainak eléréséhez, és ha ez a tagjai javára történik; c) nem foglalkoztathat 500 munkavállalónál többet; d) nem használható fel egy társaság által arra, hogy hitelt biztosítson egy társaság vezető tisztségviselőjének, vagy bármely vele kapcsolatban álló személynek, ha az ilyen hiteleket a tagállamnak a társaságokat szabályozó jogszabályai korlátozzák vagy szabályozzák. Az egyesülés nem használható fel egy társaság és egy vezető tisztségviselő vagy valamely vele kapcsolatban álló személy közötti vagyonaátruházásra, kivéve a tagállamnak a társaságokra alkalmazandó jogszabályok által megengedett mértékben. E rendelkezés alkalmazásában a hitel biztosítása magában foglalja minden hasonló jellegű ügylet vagy megállapodás megkötését, a vagyonon pedig ingó és ingatlan vagyon egyaránt értendő; e) nem lehet egy másik európai gazdasági egyesülés tagja. (2137/85/EGK rendelet 3. cikk (2) bekezdés)

tagállam a közérdekére való hivatkozással megtilthatja vagy korlátozhatja az egyesülésekben való részvételt a természetes személyek, társaságok vagy más jogi személyek bizonyos egyesülései számára. A természetes személy tagoknál követelmény, hogy ipari, kereskedelmi, kézműipari vagy mezőgazdasági tevékenységet folytassanak, vagy szakmai vagy egyéb szolgáltatásokat nyújtsanak az EU területén. A nem természetes személy tagoknál pedig olyan társaságok és más, a közjog vagy a magánjog hatálya alá tartozó jogi személyek jöhetnek szóba, amelyeket a tagállam jogszabályaival összhangban alapítottak, és amelyek létesítő okirat szerinti vagy jogszabályon alapuló székhelye és központi ügyvezetése a Közösség területén található; amennyiben egy tagállam törvényei szerint egy társaság vagy más jogi személy nem köteles létesítő okirat szerinti vagy jogszabályon alapuló székhelyet fenntartani, úgy az ilyen társaság vagy más jogi személy esetében elégséges, ha központi ügyvezetése van a Közösség területén.²⁰ Az egyesülést abban az államban kell bejegyezni a nyilvántartásba, ahol a székhelye található.²¹

Az európai gazdasági egyesülésre vonatkozó speciális magyar szabályokat a 2004. január 1. napján hatályba lépett, az európai gazdasági egyesülésről, valamint a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény és a cégnyilvántartásról, a cégnyilvánosságról és a bírósági cégeljárásról szóló 1997. évi CXLV. törvény jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2003. évi XLIX. törvény tartalmazza.

3. Az európai részvénytársaság - SE (a Tanács 2157/2001/EK rendelete²²)

Ez a közösségi társasági forma – a korábban bemutatott, nonprofit jellegű társas vállalkozásokkal ellentétben – a több tagállam területén működő, profitorientált vállalkozások számára nyújt lehetőséget gazdasági tevékenységük bővítésére. Az európai részvénytársaság szabályainak kidolgozása nem véletlenül tartott hosszú ideig: a szabályozás ugyanis rugalmas működést tesz lehetővé, amely eredményeként jogi és adminisztratív költségek jelentősen csökkenhetnek. Egy vállalkozásnak egyik tagállamból a másikba történő áthelyezése esetén például a vállalkozást már nem kell megszüntetni az egyik és megalapítani a másik tagállamban, hanem a társaság folytonos működése az SE konstrukciója révén biztosítható.

Az SE létesítő okirat szerinti székhelyének a Közösségen belül kell lennie, abban a tagállamban, ahol központi ügyvezetésének helye található. A tagállamok ezen túlmenően azonban kötelezhetik a területükön bejegyzett SE-t arra, hogy a központi ügyvezetésének helye és székhelye megegyezzen.²³

A vonatkozó rendelet kimondja, hogy az Európai Unió területén belül gazdasági társaságot lehet létrehozni európai részvénytársaság (Societas Europaea vagy SE) formájában. Az SE tőkéje részvényekre oszlik. Minden részvényes csak a vagyoni hozzájárulása erejéig felel. Az

²⁰ 2137/85/EGK rendelet 4. cikk (1)-(4) bekezdés

²¹ 2137/85/EGK rendelet 6. cikk

²² A rendelet 2004. október 8-án lépett hatályba.

²³ 2157/2001/EK rendelet 7. cikk

európai részvénytársaság sui generis jogi személy.²⁴ Az európai társaság jegyzett tőkéje minimum 120 ezer euró, amely összeg is jelzi, hogy nagy tőkekoncentrációt és európai szintű nagyvállalatok létrehozását teszi lehetővé.²⁵

Az európai részvénytársaság specialitása, hogy természetes személy nem alapíthatja, csak jogi személyek meghatározott köre (kft.-k, rt.-k és már meglevő SE-k). Az SE már létező, két különböző tagállamban alapított és bejegyzett társaság fúziójával, holdinggá alakulásával, közös leányvállalat alapításával, illetve átalakulásával hozható létre.²⁶ A belső piac hatékonyabb működését segíti az a rendelkezés is, amely szerint maga az SE létrehozhat egy vagy több, SE formában működő leányvállalatot. Az SE leányvállalatára ilyenkor nem vonatkoznak az SE leányvállalatának székhelye szerinti tagállam azon jogszabályai, amelyek előírják, hogy egy részvénytársaságnak csak egynél több részvényese lehet.²⁷

Az európai részvénytársaságra vonatkozó magyar jogforrás a 2004. október 8. napján hatályba lépett, az európai részvénytársaságról szóló 2004. évi XLV. törvény.

4. Konklúziók

Az európai jogi szabályozókban fellelhető személyegyesülések megismerése és a társulási formák különbségeinek bemutatása segíthet rávilágítani arra, hogy a napjainkban jellemző globális piacgazdaságból származó problémák és kihívások megoldásában komoly segítséget jelenthet a különböző tagállamokban működő piaci szereplők határon átnyúló együttműködése.

Észrevehető, hogy az előző évszázadokban kialakult szövetkezeti értékek és alapelvek egyre gyakrabban jelennek meg más társas vállalkozási formák szabályrendszerében is. Álláspontom szerint a szövetkezeti értékek elterjedése a piaci szereplők között mindenképpen támogatandó, hiszen a szövetkezeti ideológia mindig a közösség érdekét tartja szem előtt és a tagok összefogásán, a demokrácián és a politikai semlegességen alapul. Egyetérthetünk

²⁴ 2157/2001/EK rendelet 1. cikk (1)-(3) bekezdés

²⁵ 2157/2001/EK rendelet 4. cikk (2) bekezdés. A tagállamok egy részében (Csehország, Németország) az SE igen népszerű, másokban alig ismerik. Az ismertebb nagyvállalatok közül európai részvénytársaságként működik pl. az német Allianz SE, illetve hazánkban a Graphisoft SE.

²⁶ Azok a részvénytársaságok, amelyek létesítő okirat szerinti székhelye és központi ügyvezetésének helye a Közösség területén van, egyesüléssel SE-t alapíthatnak, amennyiben legalább 2 társaság eltérő tagállam joga alá tartozik. Míg azon részvénytársaságok és korlátolt felelősségű társaságok, amelyek létesítő okirat szerinti székhelye és központi ügyvezetési helye a Közösségen belül van, kezdeményezhetik egy európai holding részvénytársaság alapítását, amennyiben közülük legalább kettő: a) eltérő tagállam joga alá tartozik, vagy b) legalább két éve rendelkezik egy másik tagállam joga alá tartozó leányvállalattal vagy egy másik tagállamban lévő fiókteleppel. Azon gazdasági társaságok, illetve a tagállami jogszabályok alapján létrehozott más jogi személyek, amelyek létesítő okirat szerinti székhelye és központi ügyvezetési helye a Közösségen belül van, SE leányvállalatot hozhatnak létre úgy, hogy jegyzik annak részvényeit, amennyiben közülük legalább kettő: a) eltérő tagállam joga alá tartozik, vagy b) legalább két éve rendelkezik egy másik tagállam joga alá tartozó leányvállalattal vagy egy másik tagállamban lévő fiókteleppel. Valamely tagállam joga szerint alapított részvénytársaság, amelynek létesítő okirat szerinti székhelye és központi ügyvezetési helye a Közösségen belül van, SE-vé alakulhat át, ha legalább két éve egy másik tagállam joga alá tartozó leányvállalattal rendelkezik. (2157/2001/EK rendelet 2. cikk (1)-(4) bekezdés)

²⁷ 2157/2001/EK rendelet 3. cikk (2) bekezdés

Hagen Henryvel abban, hogy a gazdasági társaságok és a szövetkezetek közötti – jogszabályokban is megjelenő – különbségek folyamatos hangsúlyozásával maradhat csak vonzó a szövetkezeti modell, amihez a szövetkezeti alapelvekben és értékekben levő potenciál felhasználása nélkülözhetetlen.²⁸ Különösen napjainkban, amikor a szövetkezeti jogalkotásban megfigyelhető a gazdasági társaságok jellemzőinek térnyerése.

A fent bemutatott, közösségi szinten szabályozott társulási formák közül a szociális gazdaság jellemzői leginkább az európai szövetkezet státútumában jelennek meg. Noha a jogi keretek adottak hozzá, még nem valósult meg az igazi áttörés ezen a területen sem hazánkban²⁹, sem az EU más tagállamaiban. Ebből levonható az a következtetés, hogy a többségében kisebb egzisztenciával rendelkező szövetkezőknek jelenlegi formájában még túlzottan távoli, adminisztrációs többletterhet magában hordozó lehetőség az európai szövetkezet. Ez azért is sajnálatos, mert az ún. kkv szektorban gazdálkodó piaci szereplők számára az SCE egyszerűsítene a határon átnyúló kereskedelmet és lehetőséget biztosítana a nemzetközi piacokon való megjelenéshez.

Felhasznált irodalom

Bobvos Pál: *A szövetkezetekre irányadó jog az Európai Unióban* Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, Tomus LXXVII. (Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára) Szeged, 2014

Borsodi Zoltán: A szövetkezet sajátosságai – nemzetközi kitekintéssel (alapelvek, fogalom, lehetőségek) In: Jogi tanulmányok 2016. Jogtudományi előadások az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak Konferenciáján 2016. június 10. (szerkesztette: Fazekas Marianna) Budapest, 2016 (<http://www.ajk.elte.hu/file/jogitanulmanyok2016.pdf>)

Dr. Hagen Henry: Szövetkezeti értékek és alapelvek megjelenítése az Európai Unió tagállamai szövetkezeti törvényhozásában és az EU-szabályozással kialakított Európai Szövetkezeti Társaság (ESZT) alapokmányában. *Szövetkezés* 2004/1-2. XXV. évfolyam

Nagy Krisztina: Az európai szövetkezet státútumáról szóló tanácsi rendelet és a hatályos magyar szövetkezeti szabályozás vagyoni jogi rendelkezéseinek összehasonító jogi elemzése Themis, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola elektronikus folyóirata 2013. június (http://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2013_jun.pdf)

Pál József: A szövetkezeti identitás nemzetközi szabályozása. In: A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875-2008) Szerk.: Dr. Fekete József, Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 2009.

²⁸ Hagen Henry 2004 43. o.

²⁹ SCE-k hazánkban és az EU más tagállamaiban is csak csekély számban működnek. Magyarországon soproni székhellyel működik a HA-MI-ÖSSZEFOGUNK Korlátolt Felelősségű Európai Szövetkezet ld. Borsodi 2016. 25-28. o

Réti Mária: A határokat átívelő „Európai Szövetkezet” (SCE) szabályozása In: A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875-2008). Szerk.: Dr. Fekete József , Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 2009. (1).

Réti Mária: A szövetkezetről, mint a szociális gazdaság legmeghatározóbb tényezőiről. In: Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére (szerkesztette: Bobvos Pál) Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009. (2)

Réti Mária: Szövetkezeti jog. ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2010.

Tóth Lajos: A szövetkezetek kettős természetéről. In: Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére (szerkesztette: Bobvos Pál) Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009.

DIRECTIVE 1435/2003/EC ON THE STATUTE FOR A EUROPEAN COOPERATIVE SOCIETY (SCE) AND THE REGULATION OF OTHER EUROPEAN LEGAL FORMS (A COMPARATIVE ANALYSIS)

An actual implementation of the four freedoms (free movement of goods, persons, services and capital) in the EU may be impeded if significant differences remain between the economic regulatory frameworks of Member States.

The European Cooperative Society (SCE / Societas Cooperative Europea), the European Economic Interest Grouping (EEIG) and the European Company (SE/Societas Europaea) are sui generis corporate enterprises with a legal personality facilitating cross-border trade.

The characteristics of a social economy can be most evidently identified in the statute of the European Cooperative Society.

GÁL ENIKŐ

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

NEMZETKÖZI SZÖVETKEZETI ALAPELVEK

„Talán egyetlen modern gazdasági vállalkozási típus létrejötte sem fonódik annyira össze a nevelés, képzés gondolatával, mint a szövetkezeti intézmény, amelynek létalapja a tagok részvétele, tudása, képességeik fejlesztése (...).”¹

Bevezetés²

A nemzetközi szövetkezeti jog egyik pillérét a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének (SZNSZ) szövetkezeti identitásról szóló 1995. évi Manchester-i nyilatkozata adja.³ A nemzetközi szabályozásban az ENSZ vonatkozó irányelvei és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 2002-ben kiadott 193. számú Ajánlása „A szövetkezetek fejlesztéséről” dokumentumok mellett a Manchester-i nyilatkozat a legmeghatározóbb dokumentum. Az SZNSZ 1895 óta folytat a mai napig – a mindenkori társadalmi, gazdasági és természetföldrajzi sajátosságokat figyelembe vevő – szövetkezeti elveket definiáló gyakorlatot a szövetkezeti értékek és alapelvek körében.⁴

I. A Nemzetközi Szövetkezeti Alapelvek jelentőségéről

Az SZNSZ által először 1934-ben a londoni kongresszuson lefektetett, majd az 1937-es párizsi, 1966-os bécsi és az 1995-ös manchesteri kongresszusokon bővített és újrafogalmazott értékek és alapelvek a mai napig a szövetkezeti szabályozás magját jelentik. Bár az SZNSZ független, nem-kormányzati szerv, amelynek dokumentumai nem kötik az államokat, az

¹ Hunyadi 2004. 47.o. <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/11269/file/2004.%20I..pdf> (2018.06.20)

² Az Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének tevékenységét érintő angol nyelvű hivatkozások a szerző saját fordításai.

³ A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (International Co-operative Alliance) 1895-ben angol és francia kezdeményezésre, londoni székhellyel alapított független, nem kormányzati szervezet, amely megalakulás óta világviszonylatban folytat a szövetkezetek tekintetében jogegységesítő és szabályozást fejlesztő tevékenységet a mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyokra tekintettel. Jelenleg 1 milliárd tagot számlál, elérhető: <https://www.ica.coop/en> (2018.06.20.)

⁴ Réti, 2010. 85. o.; A nemzetközi szövetkezeti alapelvek természetéről és jelentőségéről lásd még: Bak 2013. 34-61. o.

elmúlt 120 év gyakorlata a nemzetközi szövetkezeti szabályozás jogegységesítésének területén a szervezet állásfoglalásait a nemzetközi szövetkezeti szokásjog részévé tette.⁵

A nemzetközi szövetkezeti alapelvek olyan absztrakt, mégis gyakorlatias formában megfogalmazott alapvetések, amelyek lehetővé teszik az államoknak, hogy figyelembe véve sajátos jogi környezetüket, magukra nézve a lehető legmegfelelőbb formában valósítsák meg azokat a speciális szövetkezeti célokat és sajátosságokat, amelyek egy vállalkozási formát valódi szövetkezetté tesznek.⁶ Az alapelvek gyakorlatias voltát jól tükrözi, hogy maga az SZNSZ is rögzíti, hogy olyan vezérelvek ezek, amelyek által a szövetkezeti identitás és értékek életre kelnek a szövetkezeti társulások napi működésében.⁷ Annak ellenére, hogy több gazdasági és politikai korszakot átívelve többször revízióra kerültek, ezek az alapelvek lényegüket tekintve mégsem változtak. Az SZNSZ gyakorlatának kiindulópontját az 1844-ben Rochdale-ben megalapított első szövetkezetnek a „báziselvei” jelentik.⁸ Ezeket a „báziselvek” először az SZNSZ 1934-es londoni kongresszusa foglalta össze taxatív jelleggel, majd kisebb változtatással 1995-ben a Manchesteri kongresszuson „A szövetkezeti identitásról” szóló állásfoglalásban, mint hatályos nemzetközi szövetkezeti alapelvek kerültek rögzítésre. A hatályos nemzetközi szövetkezeti alapelvek a következők: önkéntes és nyitott tagság elve; demokratikus tagi ellenőrzés; a tagok gazdasági részvétele; autonómia függetlenség; oktatás, képzés és tájékoztatás; szövetkezetek közötti együttműködés; felelősség a közösségért.

Figyelembe véve az SZNSZ jogegységesítő és a szövetkezeti alapelveket továbbfejlesztő gyakorlatának aktuális tendenciáit, jelen dolgozatom fókuszában az oktatás, képzés és tájékoztatás alapelv áll és ezen alapelv megvalósításához szükséges és ahhoz szorosan kapcsolódó tartalékalapok kérdése.

II. A téma aktualitása

1. Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége

2012-ben, amikor az ENSZ meghirdette a szövetkezetek nemzetközi évét⁹, mintegy elismerve ezzel a szövetkezetek meghatározó szerepét többek között a szegénység elleni küzdelemben, a foglalkoztatáspolitikában és a társadalmi integrációban, az SZNSZ a szövetkezetek jövőjét illetően világviszonylatú stratégiát, úgynevezett programtervet dolgozott ki.¹⁰ Az SZNSZ a

⁵ International Co-operative Alliance: Guidance Notes to the Co-operative Principles, 2015, továbbiakban: SZNSZ Háttéranyag, elérhető: <https://www.ica.coop/sites/default/files/basic-page-attachments/guidance-notes-en-221700169.pdf> (2018.06.20); Gál, 2015.

⁶ Gál 2015.

⁷ SZNSZ Háttéranyag, 1. o.

⁸ Pál 2009. 23. o.; A Rochdale-i elvekről lsd: Kuncz, 1935, 10-30. o.

⁹ ENSZ Közgyűlésének 2009 december 18-i Határozata, amelyben 2012-öt a Szövetkezetek Nemzetközi Évének hirdeti meg: UN General Assembly Resolution, 18 December 2009, (A/RES/64/136), elérhető: <https://social.un.org/coopsyear/about-iy.html> (2018.06.20)

¹⁰ International Co-operative Alliance: Blueprint for a Co-operative Decade 2020 (SZNSZ Programterv) <https://www.ica.coop/sites/default/files/publication-files/blueprint-for-a-co-operative-decade-english->

Programtervet öt pillérre támaszkodva látta megvalósíthatónak. A nemzetközi szervezet kiemelte, hogy ahhoz, hogy a szövetkezetek mint társas vállalkozási formák lehetséges és megfelelő választ tudjanak felmutatni a jelenkori társadalmi és gazdasági kihívásokra, a nemzetközi szövetkezeti szabályozás tekintetében a következő területekre – pillérekre – szükséges koncentrálni: részvétel, fenntarthatóság, identitás, jogi szabályozás és tőke. A szövetkezeti identitás, magába foglalva a szövetkezeti alapelveket, a szövetkezetek nemzetközi szabályozásában tehát prioritást élvez. Az SZNSZ kiemelte, hogy a szövetkezeti identitás közvetítése – a szövetkezés üzenetének átadása (*co-operative message*) a külvilág, a közvélemény irányába az „oktatás, képzés és tájékoztatás” alapelv érvényesítésével valósítható meg.

2015-ben az SZNSZ Alapelvi Bizottsága az alapelvek általános revíziója keretében iránymutatást adott ki (továbbiakban: Háttéranyag), melyben a XXI. századi kihívásokhoz fogalmaz meg észrevételeket és kiegészítéseket az alapelvek értelmezése körében. Ebben a Háttér tanulmányban a nemzetközi szervezet egészen konkrét javaslatokat tesz a részes államoknak az egyes alapelvekre vonatkozóan.

2017-ben „Az alapelvek természete: szövetkezetek a fejlődésben”¹¹ című kiadványában az SZNSZ kiemeli a szövetkezetek által betöltött szerep fontosságát a fejlődésben, rámutatva a szövetkezeti alapelvek és a fenntartható fejlődés szinergikus kapcsolatára. A kiadvány nem csupán az SZNSZ regionális irodáinak közös munkája, de az SZNSZ és az Európai Bizottság szoros együttműködésének is jelentős állomása a szövetkezetek nemzetközi szabályozásának területén.

Áttekintve az SZNSZ elmúlt éveinek szabályozási tematikáját és tendenciáit, az az álláspontom, hogy a nemzetközi szövetkezeti alapelvek, illetve azok érvényesülése a szövetkezetet, az újkori kihívások – fenntarthatóság, társadalmi szolidaritás, szociális kohézió – kezelésének egyik meghatározó eszközévé és intézményévé teszik. A szövetkezet mint speciális, kettős motiváltságú társas vállalkozási forma a társadalmi fenntarthatóságnak egyik letéteményese lehet. Ezt bizonyítja az SZNSZ által 2018. július 7-ére, a Szövetkezetek Nemzetközi Napjára meghirdetett szlogen is: „fenntartható társadalmak a szövetkezésen és szövetkezeteken keresztül”.¹²

2. Közösségi jog

Az uniós jog az Európai Szövetkezetre vonatkozó szabályozást rendeletalkotási körben rendezte, megalkotva az Európai Szövetkezet Statútumról szóló rendeletet (1435/2003 EK

[1707281677.blueprint-for-a-co-operative-decade-english?_ga=2.191219949.650863642.1529911714-230590327.1527604198](https://www.ica.coop/sites/default/files/publication-files/1717281677.blueprint-for-a-co-operative-decade-english?_ga=2.191219949.650863642.1529911714-230590327.1527604198) (2018.06.20)

¹¹ International Co-operative Alliance, A matter of principle: co-operatives in development, 2017. a továbbiakban: SZNSZ: Az alapelvek természete. <https://www.ica.coop/sites/default/files/publication-files/171103coops4devbrochure-1264612746.pdf> (2018.06.20)

¹² Sustainable societies through co-operation. <https://www.ica.coop/en/media/news/a-public-campaign-selects-the-slogan-for-2018-international-day-of-co-operatives> (2018.06.20)

Tanácsi Rendelet), elismerve ezzel a szövetkezeti forma értékes és meghatározó szerepét a határokon átnyúló társas vállalkozások tevékenységét illetően. A hatályos közösségi jog felülvizsgálata, illetve kiegészítése folyamatban van, melynek egyik fő áramlata az SZNSZ által az alapelvek tekintetében folytatott kodifikációs és jogegységesítő tevékenységének a közösségi jogba való beillesztése és kötelező erővel való felruházása.¹³ Erre nézve 2016-ban az Országos Szövetkezeti Tanács lengyel partnerszervezete konkrét kezdeményezést tett és petíciót nyújtott be az Európai Parlamenthez, amelyhez Magyarország és több uniós tagállam is csatlakozott.¹⁴

III. Az „oktatás, képzés és tájékoztatás” alapelve

Az oktatás, képzés és tájékoztatás elve az angolok által kimunkált és már a Rochdale-i Alapszabályban lefektetett, a szövetkezeti mozgalom nevelőmunkáját és a kulturális igények megfelelő színvonalú kielégítését érvényre juttató, hagyományos szövetkezeti célkitűzésen alapul. A Rochdale-i alapítók az akkori társadalmi viszonyok között kivételesnek mondható felismerésre jutottak. Észlelték, hogy csak „kiművelt emberfők” képesek az érdekkölcsönösségből fakadó együttműködésre. William King angol orvos, aki az első szövetkezeti újságot írta és szerkesztette¹⁵, havilapjában népszerűsítette és támogatta iparosiskolák és más felnőttképző intézmények felállítását. A Rochdale-i takácsok szövetkezetük alapszabályában rögzítették, hogy *„a közösség nemcsak az anyagiaknak, a szellemieknek is él, nemcsak a mára, a holnapra is gondol. Ezért a társaság gazdasági tevékenysége által elért felesleg két és fél százaléka felett külön tanács határoz, mely tagok ismereteinek gazdagítását szolgáló könyvtár létesítésére s gyermekeink neveltetésére fog szolgálni”*.¹⁶

Az SZNSZ 1937-es párizsi kongresszusa által megfogalmazott elvek között jelen alapelv még a „szövetkezeti továbbképzés előmozdítása” elvként szerepel. A továbbképzés gondolata az 1995-ös Manchesteri Kongresszusra nagyon komplex, kettős jelentéstartalommal bíró, „oktatás, képzés és tájékoztatás” alapelvvé nőtte ki magát. *„A szövetkezetek olyan oktatást és képzést nyújtanak tagjaiknak, választott képviselőiknek, vezetőiknek, valamint alkalmazottaiknak, amelynek alapján azok hatékonyan hozzájárulhatnak a szövetkezetük fejlesztéséhez. A szövetkezetek tájékoztatják a nyilvánosságot, különösképpen a fiatalokat és a közvélemény alakítóit a szövetkezeti összefogás jellegéről és előnyeiről.”*

¹³ Réti 2017. 480.o.

¹⁴ Lásd: <http://oszt.hu/hirek/szovetkezeti-alapelvek-teljesebb-ervenyesuleert> (2018.06.20)

¹⁵ A The Co-operator című szövetkezeti újság 1828-tól jelent meg és három évfolyamának, 28 száma közel 12 ezer példányban kelt el. E havilapban King a gyakorlati szövetkezést javasolta megoldásként a rossz szociális állapotok javítására.

¹⁶ Hunyadi 2004. 48. o.

1. Az alapelv jelentéstartalma

Az alapelv egyik eleme a tagságot érintő belső személyi körre vonatkozik és a szövetkezet tagjainak nyújtott képzési szolgáltatásokra utal. Ez tulajdonképpen a szövetkezet elköteleződése a tagok irányába, felismerve azt, hogy minőségi szolgáltatások nyújtása és a versenyképesség megőrzése érdekében szükség van a tagok folyamatos továbbképzésére. A tagokra – a belső személyi körre – vonatkozó oktatásnak további jelentősége a mindenki számára elérhető és befogadó jellegben ragadható meg (*inclusive education*). Ez tulajdonképpen szorosan kapcsolódik a diszkriminációmentesség követelményéhez is, hiszen lehetővé teszi, hogy az oktatás társadalmi és egyéb helyzettől függetlenül minden tagnak nyitva álljon ugyanolyan feltételekkel. A szövetkezeti tagok oktatása a tagsággal járó jogosultságokról és kötelezettségekről való tudatosítást is magában foglalja. Az SZNSZ Háttéranyag rávilágít arra az összefüggésre is, hogy a demokratikus tagi ellenőrzés alapelvének érvényesülése, a vezető tisztségviselők felett különösen összefügg a vezetők folyamatos képzésével.¹⁷

Az alapelv másik jelentéstartalma a nyilvánosság tájékoztatására utal. A tájékoztatással szorosan összefüggő tudatosítás a szövetkezés előnyeiről és társadalomban betöltött szerepéről a fiatalok és a közvéleményformálók tekintetében különös jelentőséggel bír.

Fontos tartalmi eleme az oktatás alapelvének a fiatalokra, a jövő generációira tett utalás. A szövetkezeti oktatás nem csupán a fejlődéssel áll szerves kapcsolatban, de a megfelelő szaktudás a fiatalok munkaerőpiacon való elhelyezkedését is segíti, tehát pozitív hatással van egy adott társadalomban a munkaerőpiac alakulására is. A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége tehát kiemelt jelentőséggel kezeli az oktatás, képzés és tájékoztatás alapelvét, a jövő generációinak és a szövetkezeti fejlődés tekintetében prioritással ruházza fel, különösen a szociálisan hátrányos helyzetűek felzárkóztatása tekintetében.

Az SZNSZ Háttéranyaga hangsúlyozza, hogy az oktatás szoros és közvetlen kapcsolatban áll olyan szövetkezeti alapértékekkel, mint az önsegély (*self-help*) és az egyéni felelősség (*self-responsibility*), mely értékek a szövetkezeti identitás magját képezik. Az önsegély és az egyéni felelősség elvének érvényesülése alapvetően különbözteti meg a szövetkezetet más társas vállalkozási formáktól. Az önsegély elve teszi lehetővé a szövetkezeti tagok egymáson való nyereszkesedésének kizárását, vagyis a tag és a szövetkezet érdekének összeolvadását.¹⁸ Az önsegély elve szorosan kapcsolódik a kölcsönösséghez, a szövetkezeti identitást meghatározó kritériumhoz. A mutualitás más társaságoknál is megjelenik, de a szövetkezetek esetében ez speciális kritérium is. Míg más társasági formáknál a kölcsönösség csak a tagok egymás közti társasági viszonyára vonatkozik, addig a szövetkezetnél ez nem csupán a társasági viszonyokra, hanem a társaság által folytatott tevékenységre is vonatkozik.¹⁹

¹⁷ SZNSZ Háttéranyag, 61. o.

¹⁸ Nagy 1906. 1. o.

¹⁹ Gál 2015. 3. o.

Az önszegély elvének érvényesülésében jelentős szerepe van az edukációnak, hiszen, ahogy arra már a Rochdale-i Alapítók is rájöttek, csak „kiművelt emberfők” képesek az érdekkölcsönösségből fakadó együttműködésre.

2. Az alapelv aktualitása

Az SZNSZ Háttéranyaga javaslatokat is megfogalmaz az egyes alapelvek érvényesülése és szabályozása kapcsán. Külön felhívja az államokat, hogy fektessenek hangsúlyt a szövetkezeti hagyományok ápolására és népszerűsítésére. Az SZNSZ továbbá arra is javaslatot tesz, hogy a szövetkezeti oktatást a nemzeti államok már a középiskolai, illetve az egyetemi oktatásba is beépítsék.²⁰ Mindemellett a felnőttoktatás és képzés is jelentős hangsúlyt kap.

Az ENSZ kifejezetten kiemeli, hogy a szövetkezeti oktatásnak a fejlődő országokban elengedhetetlen szerepe van, hiszen a szövetkezetek, mint speciális vállalkozási formák hozzájárulnak a fenntartható fejlődési célok megvalósításához, úgy, mint az egészségügyi ellátások javítása és a mélyszegénység elleni küzdelem.

Érdekességnek tekinthető, hogy az SZNSZ az *„Alapelvek természete: szövetkezetek a fejlődésben”* című kiadványa, példaként a sikeres szövetkezeti oktatásra, külön említést tesz egy tanzániai szövetkezeti egyetemről. A Moshi Szövetkezeti Egyetem 1963 óta működik és az egyik legrégebbi oktatási és képzési intézmény Tanzániában, meghatározó szerepet játszva a közösségi fejlődésben, társadalmi integrációban és az egyenlő esélyek megteremtésében.²¹

Figyelembe véve a szövetkezeti oktatás társadalomban betöltött szerepét, nem véletlen tehát, hogy az SZNSZ 2015-ös Törökországi Világkongresszusa ezt az alapelvet a fókuszba állította és kiemelt jelentőséggel kezeli azóta is. Az alapelv szorosan kapcsolódik továbbá a 2018-ban meghirdetett szövetkezeti prioritáshoz: a szövetkezetek szerepéhez a társadalmi fenntarthatóságban.

IV. A kötelező tartalékalap – a közösségi alap kérdése

1. A tartalékalapok képzésének fontossága, jelentéstartalma

A tartalékalapokra vonatkozó szabályozás a Manchesteri Deklarációban „a tagok gazdasági részvételének” alapelve egyik elemeként került megfogalmazásra. A tagok gazdasági részvételének elve tulajdonképpen az angol hagyományokon nyugvó, már a Rochdale-i Alapszabályban megfogalmazott és később pedig az SZNSZ által 1937-ben a szövetkezeti vagyonjog tekintetében meghirdetett három elemet foglal magába: a visszatérítés elvét, a

²⁰ SZNSZ Háttéranyag, 65. o.

²¹ SZNSZ Alapelvek természete, 13. o. Lásd még: Moshi Co-Operative University: <https://www.mocu.ac.tz> (2018.06.20.)

korlátozott tőkeamat elvét és a tartalékalapok képzésére vonatkozó szabályokat: „A tagok igazságosan járulnak hozzá a szövetkezetük vagyonához és azt demokratikusan ellenőrzik. Rendszerint a szövetkezet tőkéjének legalább egy része a szövetkezet közös tulajdonát képezi. A tagság feltételeként előírt nagyságú jegyzett tőke után – ha erre egyáltalán sor kerül – a tagok általában korlátozott mértékű ellenszolgáltatásban részesülhetnek. A többletet az alábbi célok bármelyikére fordíthatják: a szövetkezetük fejlesztésére, lehetőség szerint tartalékalapok képzésével, aminek legalább egy része oszthatatlan; a tagok részesedésére, a szövetkezettel bonyolított közreműködésük arányában; más, a tagság által jóváhagyott tevékenységre.”

Jelen dolgozatban a közösségi alap természetére és jelentőségére fókuszálok, a tag gazdasági részvétele alapelvének többi elemét (visszatérítés elve, korlátozott tőkeamat elve) terjedelmi korlátok miatt nem érintem.

A tartalékalap intézménye szövetkezeti specifikum, ezért kötelező képzésének kiemelkedő jelentősége van. A tartalékalapok teszik lehetővé, hogy a szövetkezet a tagjai számára gazdasági gyarapodás mellett társadalmi státuszbeli felemelkedést is biztosítson, a tagok szociális és kulturális szükségleteinek kielégítése révén. Tulajdonképpen a tartalékalapok képzése elengedhetetlen feltétele a szövetkezetek speciális, kettős céljának a megvalósításához.

Az SZNSZ Háttéranyaga a szövetkezeti elvek felülvizsgálata körében külön kiemeli, hogy ahhoz, hogy a szövetkezetek ennek a kettős célnak ténylegesen eleget tudjanak tenni, szükség lenne arra, hogy a nemzeti kormányok egységesebben szabályozzák a tartalékalapok kérdését. Olyan szabályozásra lenne szükség, amely kellő mértékben biztosítaná a tartalékalapok oszthatatlanságát.²²

Az SZNSZ az alapelvek revíziója kapcsán két körben is rámutat a tartalékalapok képzésének fontosságára. Egyrészt a hosszútávú szövetkezeti működés szempontjából tartja garanciális értékűnek, másrészt a szövetkezeti oktatás és képzés finanszírozását, a hosszú távon megtérülő humán tőkébe való befektetésként kezeli.²³ A tartalékalapok képzése szorosan összefügg az oktatás, képzés és tájékoztatás nemzetközi szövetkezeti alapelv érvényesülésével, hiszen a szövetkezet a tartalékalapokból képes finanszírozni a tagok számára az oktatáshoz és képzéshez kapcsolódó juttatásokat. Már a Rochdale-iek is felismerték az edukációra elkülönített pénzüsszegek fontosságát, és – ahogy az előbbieken idéztem - alapszabályukban rendelkeztek is erről.²⁴

2. Történeti háttér

Jogtörténeti szempontból, különösen a magyar szabályozás tekintetében fontos kiemelni, hogy a tartalékalap gondolata, mint közösségi alap már az 1825-ös alapítású Kolozsvári

²² SZNSZ Háttéranyag, 43.o. A tartalékalap szabályainak értelmezéséről lásd: Bak 2014. 4-30. o.

²³ SZNSZ Háttéranyag, 41. o.

²⁴ Lásd 16. lábjegyzet.

Gondoskodó Társaság alapító okiratában megjelent, megelőzve ezzel a Rochdale-i takácsok kezdeményezését.²⁵ A szövetkezeti vagyon egy részét azért nyilvánították oszthatatlannak, hogy „*az elődök által felhalmozott vagyon és eszközök előnyeit az utódok is élvezhessék*”. A közalap a tagok betétjétől elkülönített vagyontömeg volt, amely jogi természetét tekintve oszthatatlannak minősült. A társaság 1845. évi közgyűlésének határozata szerint a közalap a tagok között soha nem osztható fel, a társaság megszűnése esetén az valamelyik hazai közintézményre száll át alapítványként.²⁶ 1861-ben ezt a közalapot például a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház javára kötötték le.

Álláspontom szerint a Kolozsvári Gondoskodó Társaság vagyonjogi rendelkezései körében szabályozott közalap intézménye, gondolköre és funkciója tekintetében úttörőnek minősült, megelőzve a Rochdale-iek törekvéseit. Kidolgozottsága tekintetében pedig példaértékűnek tekinthető és útmutatóul szolgálhat akár a hatályos magyar szabályozáshoz is.

V. Magyar vonatkozás

A hatályos magyar szövetkezeti szabályozás alapját a Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. Törvény, továbbiakban Ptk.) Jogi Személy könyv Szövetkezetekre vonatkozó rendelkezései adják. A Ptk. a szövetkezetek tekintetében olyan alapvetéseket – generálklauzulákat – tartalmaz, amelyek a szövetkezetekre vonatkozó specifikációkat rögzítik. Rendelkezései a Ptk. egészét átható diszpozitivitáson alapulnak, csupán néhány részletszabálynál rögzít a jogalkotó explicit cogenciát. Bár a szövetkezetekre vonatkozó definíció, a tagsági jogviszonyra, a vagyonjogra illetve a szervezetre és működésre vonatkozó rendelkezések kifejezésre juttatják a nemzetközi szövetkezeti értékeket és alapelveket, a Ptk. nem rendezi egységes keretben, preambulum szintjén sem azokat. Az oktatás, képzés és tájékoztatás elve nem jelenik meg explicite a törvényben, illetve a kötelező tartalékalapokra (a közösségi alapra) vonatkozó rendelkezések nincsenek kellő részletességgel kimunkálva.

1. Az oktatás, képzés és tájékoztatás elvének helye a Ptk.-ban

A hatályos Ptk.-ban az oktatás, képzés és tájékoztatás alapelve két helyen jelenik meg. Egyrészt a szövetkezeti definíció szintjén, implicite, a társadalmi szükségletek kielégítése körében. (Ptk. 3:325.§) „*A szövetkezet a tagok vagyoni hozzájárulásából álló tőkével alapított, a nyitott tagság és változó tőke elvei szerint működő, a tagok gazdasági és társadalmi szükségleteinek kielégítésére irányuló tevékenységet végző jogi személy, amelynél a tag*

²⁵ A Kolozsvári Gondoskodó Társaság Bölöni Farkas Sándor által 1825-ben Kolozsvárott alapított legrégebbi magán alapítású takarékpénztár, mely szövetkeztörténeti szempontból kitüntetett figyelmet érdemel. Dolgozatom szempontjából azért van jelentősége, mert azok a szövetkezeti alapelvek, amelyeket „Rochdale-i alapelvekként” nevesítettek és mind az európai, mind a nemzetközi szövetkezeti mozgalmat meghatározták, már itt a Kolozsvári Gondoskodó Társaság alapszabályában megjelentek.

²⁶ Oberding, 1934, 91., 97., o.; lásd még: Gál, 2016.

kötelezettsége a szövetséggel szemben vagyoni hozzájárulásának szolgáltatására és az alapszabályban meghatározott személyes közreműködésre terjed ki.”

Másrészt a közösségi alapra vonatkozó szabályozásnál, a közösségi alap terhére finanszírozható juttatások körében. Álláspontom szerint, figyelembe véve a nemzetközi tendenciákat és azt, hogy a megfelelő oktatás és képzés a társadalmi felemelkedés záloga, szükséges lenne a Ptk. rendelkezései között, akár generálklauzulaként rögzíteni az oktatás, képzés és tájékoztatás nemzetközi alapelvét.

2. A közösségi alap szabályozása a Ptk.-ban

A hatályos Ptk. a kötelező tartalékalapokra (közösségi alap) vonatkozóan keretszabályt rögzít csak, a részletszabályozást alapszabályi hatáskörbe utalja. A Ptk. az általános rendelkezések között a 3:334. §-ban három lényeges elemet szabályoz a közösségi alap jogi természetével kapcsolatban. A közösségi alapba helyezett szövetkezeti vagyont nem osztható fel a tagok között; a szövetkezet gazdasági társasággá való átalakulása vagy jogutód nélküli megszűnése esetén – a hitelezőkkel való elszámolást követően – a közösségi alapot az alapszabály rendelkezése szerinti szervezet részére kell átadni. Továbbá a közösségi alap sem a nyereségfelosztásnál, sem a tagsági jogviszony megszűnése esetén felmerülő elszámoláskor nem vehető figyelembe. A közösségi alapra vonatkozó szabályozás – bár összhangban van a korábbi magyar szabályozási hagyománnyal, illetve az SZNSZ által megfogalmazott iránymutatással – mégis kiegészítésre szorul. Mivel a jogalkotó nem tesz egyértelmű utalást a rendelkezés cogens voltára, felmerül a kérdés, hogy akkor a keretjellegű szabályozástól el lehet-e térni és mennyire. A közösségi alap diszpozitív értelmezése azonban ellentétes lenne a szabályozás céljával és szembe menne az SZNSZ által is megfogalmazott követelménnyel, miszerint a tartalékalapok egy része oszthatatlan kell, legyen. Az SZNSZ Háttéranyag olyan szabályozás szükségességét javasolja a kormányoknak, amely kellő biztonságot nyújt a tartalékalapok oszthatatlansága tekintetében. Az SZNSZ felfogásának az a rációja, hogy a fel nem osztható tartalékalapok elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy a szövetkezet a szövetkezeti identitás szerves részét képező társadalmi, szociális és kulturális célok megvalósítására alkalmas szervezeti keret legyen.

Zárógondolatok

Számba véve a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének az elmúlt években folytatott tevékenységét a szövetkezeti elveket értékelő és harmonizáló gyakorlata körében megállapíthatjuk, hogy az alapelvek megfelelő érvényesülése és érvényesítése a szövetkezetek identitását erősíti, és olyan intézményi keretet biztosít, mely lehetővé teszi, hogy a szövetkezet az újkori problémák és kihívások kezelésének egyik meghatározó eszközévé váljon. A következetesen érvényesített szövetkezeti alapelvek olyan speciális

intézménnyé teszik a szövetkezetet, mint sajátos kettős motiváltságú társas vállalkozást, amely ezen újkori problémákra adott válaszok letéteményese lehet.

Kutatásom rávilágít arra, hogy a nemzetközi szövetkezeti elvek között az oktatás, képzés és tájékoztatás elvének megfelelő szabályozása és érvényesülése prioritást élvez mind nemzetközi, mind regionális viszonylatban, hiszen ezen alapelvnek meghatározó jelentősége van a jövő generációit érintő társadalmi és gazdasági kihívások kezelésében. Ahogyan arra a mottóban is utaltam, a szövetkezeti intézmény létalapja a tagok részvétele, tudása és képességeik fejlesztése.

A nemzetközi tendenciákat figyelembe véve, szükséges lenne a hatályos magyar szövetkezeti szabályozás olyan kiegészítése, amely az oktatás, képzés és tájékoztatás nemzetközi szövetkezeti alapelvet markánsabban kifejezésre juttatja, és az elv megvalósulását is elősegítő szövetkezeti vagyoni jogi intézményét, a közösségi alapot, kellő részletességgel szabályozza, különös tekintettel annak oszthatatlanságára és cogens alkalmazására.

Felhasznált irodalom

Bak Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban. *Szövetkezés*, 13. évf., 1-2 szám, 2013. 34-61. o.

Bak Klára: A tartalékalap képzésének szabályairól a magyar szövetkezeti jogban nemzetköz kitekintéssel. *Themis*: az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata, 2014. június, 4-30. o.

ENSZ Közgyűlésének 2009. december 18-i Határozata, amelyben a 2012. évet a Szövetkezetek Nemzetközi Évének hirdeti meg: UN General Assembly Resolution, 18 December 2009. (A/RES/64/136): <https://social.un.org/coopsyear/about-iy.html>

Gál Enikő: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek: hagyományok – aktualitások, az alapelvek érvényesülése a hatályos magyar szövetkezeti jogban. *Themis*, Az ELTE Állami- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata, 2015. december, 83-103. o.

Gál Enikő: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság: a modern szövetkezeti forma előfutára. A Kolozsvári Gondoskodó Társaság a nemzetközi szövetkezeti alapelvek tükrében. *Themis*, Az ELTE Állami- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata, 2016. június.

Hunyadi Attila: A személy- és közösségközpontú szövetkezeti értékrend kialakulása a különböző szövetkezeti típusokban. In: Heller Farkas Füzetek, Gazdaságtörténeti Műhelytanulmányok, 2004/1.: <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/11269/file/2004.%20I..pdf>

International Co-operative Alliance: Guidance Notes to the Co-operative Principles, 2015. <https://www.ica.coop/sites/default/files/basic-page-attachments/guidance-notes-en-221700169.pdf>

International Co-operative Alliance, A Matter of Principle: Co-operatives in Development, 2017.: <https://www.ica.coop/sites/default/files/publication-files/171103coops4devbrochure-1264612746.pdf>

International Co-operative Alliance: Blueprint for a Co-operative Decade 2020.: https://www.ica.coop/sites/default/files/publication-files/blueprint-for-a-co-operative-decade-english-1707281677.blueprint-for-a-co-operative-decade-english?_ga=2.191219949.650863642.1529911714-230590327.1527604198

Kuncz Ödön: A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest 1935. 10-30. o.

Dr. Pál József: A szövetkezeti identitás nemzetközi szabályozása. In: A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875-2008), Szövetkezeti Kutató Intézet, Budapest 2009.

Réti Mária: Szövetkezeti jog. Egyetemi jegyzet, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2010.

Réti Mária: A szövetkezeti forma jelentőségéről az uniós jogban, aktuális nemzetközi tendenciáiról, alkotmányjogi alapok az európai jogrendszerek szövetkezeti jogában. Miskolci Jogi Szemle 12. évf., 2017. 2. különszám

Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság. Erdélyi Múzeum 1934. Új folyam 5. kötet 1-6.

INTERNATIONAL CO-OPERATIVE PRINCIPLES

The International Co-Operative Alliance (ICA) – an independent non-governmental organization – is the final authority for defining co-operatives and for listing the principles upon which co-operatives should be based. As the global guardian of the Statement on the co-operative identity declared in 1995 in Manchester the alliance is responsible for ensuring that the co-operative values and principles are worldwide interpreted and applied in accordance with the regulations enshrined in the Statement.

The main purpose of this paper is to elaborate upon one of the most significant international co-operative principles – the Principle of Education, Training and Information. The paper also looks at the question of indivisible reserves as an important financial guarantee for the realization of this principle.

The commitment to education has been one of the co-operative movement's core Principles since they were first formulated. Co-operative education is essential in order to realize the potential of co-operatives. The Principle of Education, Training and Information has been in the spotlight in the past years because it plays a crucial role in bringing about

social cohesion, in promoting integration, sustainable societies and in advancing economic success.

The paper also gives an account on how this principle is applied in the current Hungarian co-operative law, and whether it is in line with the regulations laid down in the Statement on the co-operative identity.

HÉRI ANIKÓ

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kurucz Mihály tanszékvezető habil. egyetemi docens

AZ AGRÁRFINANSTÍROZÁS ALAPJAI

1. Bevezetés

Az agrár-birtokszerkezet rendszerváltozást követő átalakulása utáni időszakban a mezőgazdasági hitelezés hosszú ideig kockázatos finanszírozási területnek számított. Mára azonban az agrárhitelezés a hitelintézetek termék palettáján egyre növekvő termékkínálattal van jelen.

Az agrárhitelezés 2003-tól van figyelmem középpontjában, amikor is a családom tulajdonában levő, akkor már elsősorban gyümölcsstermesztéssel foglalkozó betéti társaság a SAPARD program keretében lehetőséget nyert hűtőház építésre, melynek megvalósításához jelentős hitelfelvételre is szükség volt. Ebben az időszakban a piaci körülményeket és lehetőségeket megvizsgálva kevés hitelintézet nyújtott hitelt a projekt megvalósításához. Így a helyi takarékszövetkezet finanszírozta a beruházást, kizárólag forint alapon, amely 15 év távlatából a legjobb döntésnek mutatkozott a gazdasági válság generálta deviza viszonyok között. Ugyanakkor 2003-ban még kérdésként vetődött fel, hogy jelentős beruházást megvalósítani tervező mezőgazdasági vállalkozás hitelezése miért nem nyer szélesebb finanszírozói érdeklődést. A téma részletesebb vizsgálatára azt követően vállalkoztam, hogy vállalati jogtanácsosként hosszú ideje figyelem az agrárhitelezés folyamatát és tendenciáit, emellett agrármérnökként és agrárgazdálkodóként 8 éves tapasztalatot szereztem az agrártevékenységben is, így az érem mindkét oldalát megtapasztaltam. Kutatásaim során lehetőségem nyílt rövid időre a vállalati agrártermék fejlesztésbe is betekinteni, így a gazda és az érdeklődő, kutató szakember szemüvegén át mutatom be az agrárfinanszírozás elsődleges mozgatórugóit a jelen munkában.

Először azt vizsgálom, mely tényezők változása vezetett az agrárfinanszírozás hazai kialakulásához és erősödéséhez, majd ezt követően ismertetem a jelenlegi hazai agrárhitelezési gyakorlatot és trendeket, bemutatva azt is, hogy az agrárium sikeres és hatékony finanszírozhatósága érdekében hogyan igazítják a hitelintézetek az általános hitelezési gyakorlatukat speciális területre, az agráriumra.

Az agrárágazat ugyanis más, mint a gazdaság bármely más ágazata: történeti gyökerei vannak, társadalmunkban mindvégig jelen levő ágazat. A gazdálkodó más, mint az iparosodott társadalom úttörői, a tradicionális gazdának hagyományai vannak, ragaszkodik a földjéhez, arra elsődleges értéként tekint, és nem csak megélhetési forrásként értékeli azt. A tradicionális gazda régről hozza a tudást, a tapasztalatot, akár sok generációval korábbról, és

termőföldje is sok esetben családi örökség vagy az annak helyébe lépett földtulajdon. Ennek következtében az agrárgazdálkodók jelentős része jelenleg olyan elkötelezettséggel rendelkezik a termőföldje és a tevékenysége iránt, amely egyrészt hitelezői oldalon az agrárágazat más ágazatához képest sajátos termékigényre való reagálását és sajátos kezelését irányozza elő. Másrészt a gazdálkodót képessé teszi arra, hogy az agrárhitelezés szempontjából korábban mellőzött agrárágazat finanszírozhatóságát a hitelintézetek új alapokra helyezték, és az agrársajátosságokat figyelembe véve sajátos, az agrárigényekhez igazodó termékpalettát alakítsanak ki.

A gazdálkodó likviditása és likviditási nehézségei más típusúak, mint ahogy az a versenyszféra egyéb ágazataiban tapasztalható. Az agrárágazatban, főként a növény-, és gyümölcsstermesztésben évente jellemzően egyszer van termés hozam, mely a gazdálkodó egész éves bevételét jelenti, ugyanakkor a gazdálkodónak a teljes évben jelentkezik kiadása, mivel a termés megtermelése egész éves tevékenységet és növényápolást feltételez. Az állattenyésztési szektorban is megfigyelhető ez a sajátosság. Mindemellett ez az ágazat a környezeti hatásoknak leginkább kitett ágazat, elegendő egy aszályos év, vagy egy jégverés ahhoz, hogy a termés és ezzel a gazdálkodó hitelvisszafizetési képessége csökkenjen az adott évben. Mindezek a tényezők finanszírozási oldalon kockázatként jelennek meg, így felmerül a kérdés, hogy amennyiben ennyire kitett ágazat az agrárium, miért kerül napjainkban egyre inkább előtérbe a finanszírozása. A termőföld átlagárak gazdasági válság utolsó időszakai és azt követő tendenciáit megfigyelve¹ megállapítható, hogy a termőföld átlagos forgalmi értéke még ebben az időszakban is növekvő tendenciát mutatott, főként más, a hitelintézetek által addig jellemzően finanszírozott ágazatokhoz képest (többek között az ingatlan kivitelezési, értékesítési és a gépjármű értékesítési ágazatokhoz képest). A finanszírozási figyelem a termőföld értékállósága, a termőföld hazai és közösségi támogatási rendszerben elfoglalt jelentősége, a koncentrálnálódó birtokszerkezet, az agrárágazat nagy eszköz és tőkeigénye, valamint maga a gazdálkodó fölhöz való ragaszkodásának és földszeretetének mint kockázat csökkentő tényezőknek a felfedezése okán egyre inkább az agrárium felé fordult. Emellett pedig az agrárium oldalán is egyre inkább nyitottság és igény mutatkozik a hitelintézeti finanszírozás és szolgáltatások egyre szélesebb palettája iránt, mely tényezők együttesen olyan új finanszírozhatósági irányt teremtettek, amelyek a korábbi, rendszerváltozást követő agrárfinanszírozási lehetőségeket kiszélesítették napjainkra. Ehhez nagyban hozzájárult a multinacionális háttérrel rendelkező hitelintézetek magyarországi térnyerése, megerősödése és az állami kezességvállalás intézményének intézményesedése és alkalmazási körének bővítése. Ma már szinte nincs is olyan jelentős hitelintézet hazánkban, amely ne rendelkezne agrárkompetencia központtal és széles körű agrárhitelezési termékpalettával, és ne tűzte volna ki célul azt, hogy ebben az ágazatban is szeretne minél szélesebb körben és minél szélesebb termékportfólióval megjelenni. Elmondható, hogy immár verseny jellemző az agrárhitelezés területén is a hitelintézetek között.

A gazdálkodás ősi, tradicionális, megszokott keretek között működik, ahol sokáig az „addig nyújtózkodunk, ameddig a takarónk ér” szólás alapján az előző évben megtermelt

¹ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/mgfoldarak/mgfoldarak16.pdf> 1. o. 2. ábra (2018.06.04.)

bevétel képezte a következő évi gazdálkodás alapját, és a gazda nehézségei esetén elsősorban a nagyobb gazdákhoz, később pedig a helyben elérhető hitelintézetekhez (jellemzően takarékpénztárakhoz) fordult. A gazdálkodás spektruma, lehetőségei azonban kezdenek kitágulni, és ahogy a hitelintézetek az agrárium felé, oly módon a gazdálkodók is egyre nyitottabbak a hitelintézetek irányába. Kölcsönös egymásra találásnak és a keretek, megoldások kialakítási folyamatának lehetünk tanúi napjainkban abban az ágazatban, amelynek igényei, tradíciói és lehetősége mozgásra, rugalmasságra sarkallják a hazai pénzügyi szektort annak érdekében, hogy mindkét fél számára kedvező finanszírozási konstrukció születhessen.

A továbbiakban egyrészt azt vizsgálom, hogy melyek az agrárfinanszírozás gyökerei, sajátosságainak alapjai, másrészt tömören rávilágítok arra, hol is járunk jelenleg ebben a folyamatban, melyek az aktuális agrárfinanszírozási jellegzetességek napjainkban.

2. A mai agrárfinanszírozás kezdetei hazánkban

A ma jellemző hazai agrárfinanszírozás hosszabb utat járt be, melynek oka jelentős mértékben a rendszerváltozást követő hazai birtokszerkezet átalakulása volt.

A rendszerváltozás időszakában, 1990-ben még 60 %-ban a szövetkezetek birtokolták a termőföld területeket. A mezőgazdasági vállalatok és a gazdasági társaságok által művelt területek aránya ekkor megközelítőleg 26 % volt, míg az egyéni gazdálkodók részaránya 14 %-ra tehető ebben az időszakban.

Ezt követően a kárpótlási és vagyonnevesítési eljárások következtében számos egyéni gazdálkodó került tulajdonosi pozícióba, sokan közülük azonban nem maguk termeltek a területen, hanem bérbe adták azt, így az agrártermelés és az értékesített termék többsége továbbra is különféle vállalkozásoktól származott. Ennek következtében 11 év alatt, 2001-re úgy alakult át a hazai birtokszerkezet, hogy a szövetkezetek termőföld tulajdonlási részaránya 11,1 %-ra csökkent, míg az egyéni gazdálkodók aránya 53,4 % százalékra emelkedett amellet, hogy a vállalatok, gazdasági társaságok részaránya is emelkedett, 35,5 %-ra.

A kárpótlási és vagyonnevesítési eljárások következtében az egyéni gazdálkodók jelentős része (több, mint 90 %-a) 1 hektárnál kisebb saját tulajdonú termőfölddel rendelkezett, mely elaprózódott birtokszerkezetet hozott létre. Mindemellet a korábbi, jellemzően szövetkezeti agrártermelés jelentős csökkenése azt is eredményezte, hogy az 1990. évhez viszonyítva 2001-re az agrárágazat össztermék kibocsátása 29,4 százalékkal csökkent, ami az agrártermelés közel egyharmados visszaesését jelentette az ágazatban. Ezzel párhuzamosan a felvásárlási árak is jelentősen estek a beszükülő exportfeltételek és a megváltozott termelési szerkezet okán.

Mindemellet 1988-hoz képest „a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 911 ezerről, 2001-re 252 ezerre redukálódott. Ennek a létszámnak is mindössze fele végzett mezőgazdasági munkát, a többi a mezőgazdasághoz kapcsolódó egyéb feladatokat látott el.

1990 után a nagyüzemek területét, termelőeszközeit az egyéni gazdaságok és az új vállalkozások között többé-kevésbé felosztották. A földhöz jutás ellenére a kisgazdaságok mérete a nyugat-európai optimális birtokmérettől messze elmaradt és többségüknek oly kevés volt a termelőeszköze, hogy hatékony gazdálkodást folytatni alig voltak képesek. A farm-típusnak megfelelő 30-60 hektáros családi gazdaság csak kevés alakult.”²

A birtokok elaprózódása és az agrárágazat termelésének visszaesése, továbbá a termőföld jelzálog-hitelezés hiányának, a tőkehiánynak és a hazai fogyasztás csökkenésének következtében a hitelintézetek visszafogott és óvatos finanszírozási politikát képviseltek a mezőgazdasági piacon. Az állami tulajdonban álló gazdaságokat (pl. Mezőhegyes, Bábolna) a tulajdonosi körre tekintettel a hitelintézetek 2000 körül is finanszírozták, azonban a kisebb méretű gazdaságok hitelintézeti finanszírozása nem mutatott jelentős élénkülést még 2000-ben sem.

Az agrárhitelezés élénkülését a jelzáloghitelről és a jelzáloglevélről szóló 1997. évi XXX. törvény (a továbbiakban: „Jelzálog törvény”) indította el, mely lehetővé tette a termőföldre mint fedezetre történő hitelnújtást, valamint az agrárhitelezést az állami kezességvállalás is fellendítette. A 2000. évről szóló költségvetési törvény 65 milliárd forint kezességvállalási lehetőséget biztosított az agrárhitelekhez kapcsolódóan.

A Jelzálog törvény 3. § (1) bekezdése a törvény hatálybalépésekor, 1997. június 7-én az alábbiak szerint határozta meg a jelzálog-hitelintézet termőföld megszerzésére vonatkozó jogát: a „Jelzálog-hitelintézet pénzkölcsönt nyújt Magyarország területén levő ingatlanon alapított jelzálogjog fedezete mellett, melyhez forrásait jelzáloglevél kibocsátásával gyűjti.”³ A jelzálog-hitelintézet azonban kizárólag a Jelzálog törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén és időtartamra szerezhette meg átmenetileg, értékesítés és az abból való megtérülés érdekében hitelfedezetként a termőföldet. Az átmeneti időszak a Jelzálog törvény 10. §-a alapján e törvény hatályba lépésekor a megszerzéstől számított három év volt, napjainkban ez az időszak 6 évre növekedett.

A hitelexpanziót az állami kezességvállalás is ösztönözte. „A mezőgazdaság szinte mindenütt a világon támogatott. Az agrárium hitelezésére általában az állam erős befolyást kíván gyakorolni, így az állami támogatásokon belül különös helyet foglalnak el a hitelekhez nyújtott állami támogatások. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek alapjában véve nem igazán hitelképesek. A mezőgazdasági beruházásoknak és eszközöknek sincs igazán – a bankok szempontjából – hitel vagy jelzálogképes értéke. Az agrárium hitelképessége gyenge, megtérülési mutatói kedvezőtlenek, ugyanakkor jellegéből adódóan rendkívüli kockázatokat jelent. Ennek megfelelően az ágazat banki finanszírozása nagyrészt állami támogatással egybekötött kedvezményes hitelfolyósítással valósul meg. A magyarországi állami kezességvállalás és kamattámogatás rendkívül sokszínű, változatos lehetőségeket kínál az agrár szakigazgatás számára. Ezen konstrukciók szerepét és fontosságát jelzi, hogy a

² A birtokszerkezet Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 80. évfolyam, 2002. 7. szám 683. o.

³ A jelzálog-hitelintézetről és a jelzáloglevélről szóló 1997. évi XXX. törvény 3. § (1) bekezdése

kamattámogatással és/vagy állami kezességvállalással felvett agrárhitelek állománya 2004. december 31-én meghaladta a 464 Mrd forintot.”⁴

Ugyanakkor nehezítette a hazai agrárhitelezést a kereskedelmi bankok tapogatózó piacra lépése is. Magyarországon elsőként a Földhitel és Jelzálog Bankot (FHB) alapították meg, majd a hazai kereskedelmi bankok is létrejöttek és megkezdték agrárfinanszírozási tevékenységüket is. Kezdetben azonban az FHB mellett elsősorban a takarékszövetkezetek jelentettek jelentős forrást az agrárfinanszírozásban.

Az európai uniós agrártámogatásokkal az agrárhitelezési piac lökészerű fejlődésnek indult, mely fejlődést tovább ösztönözte az, hogy a termőföld értékét és a termőföld használatán alapuló területalapú támogatások létét a gazdasági válság sem érintette érzékenyen. Az agrárágazat – stabilitásának és értékállóságának köszönhetően – egyre inkább a hitelezési szektor érdeklődési körébe került, melyet erősített az a tény, hogy az árutermelő nemzetgazdasági ágazatok közül 2016-ban a mezőgazdaság teljesítménye járult hozzá hazánkban leginkább a GDP növekedéséhez: az agrárszektor hozzáadott értéke 17%-kal bővült az egy évvel korábbihoz képest. A 2016. esztendő több növény termelésében kimagasló eredményt hozott.⁵ Emellett jelentősen emelkedett a mezőgazdaságban foglalkoztatott állandó munkavállalók száma is. A KSH 2016. június 1-jei időponttal hajtott végre gazdaságszerkezeti összeírását (*Agrárium 2016*), amelynek alanyai a gazdasági szervezetek és a háztartások voltak. Ennek alapján az országban 9 ezer gazdasági szervezet és 416 ezer egyéni gazdaság folytatott mezőgazdasági tevékenységet 2016-ban. A 2016 júniusában felmért több mint 6 millió hektáros termőterület háromnegyede volt mezőgazdasági terület, ennek 58%-át egyéni gazdaságok művelték, 2010 óta 10%-kal (236 ezer hektárral) nagyobb mezőgazdasági terület került használatukba. Egy egyéni gazdálkodó 2016-ban átlagosan kétharmaddal nagyobb (7,6 hektár) területen gazdálkodott, mint 2010-ben. A gazdasági szervezetek átlagos mezőgazdasági területe (253 hektár) 22%-kal kevesebb volt a 2010. évinél.

Az elmúlt közel három évtizedben a magyar agrárium helyzete gyökeresen megváltozott, a strukturális átalakulás a termelőszövetkezetek visszaszorulását, a kényszervállalkozások mellett a nagygazdák piacra lépését és a nagyvállalati mezőgazdasági vállalkozói kör megjelenését eredményezte, mely a finanszírozás növekedéséhez is hozzájárult.

A fentiek mellett gazdálkodói oldalon is egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik napjainkban az agrárfinanszírozási terméktípusok iránt, akár az agrárspecifikus folyószámla-hitelkeret, akár a nagyobb hitelbiztosítékot igénylő hiteltermékek igénybevétele iránt. A gazdák egyre inkább otthon vannak az elektronikus lehetőségek világában, egyre tájékozottabbak és tapasztalataik is egyre gyűlnek a pénzügyi hitelezéssel kapcsolatban. Egyre inkább tudják, hogy a termelés ciklikussága okán az ágazatra jellemző átmeneti likviditás hiány kiküszöbölhető kedvező finanszírozású banki termékekre kötött szerződéssel. Ismert az is, hogy a mezőgazdaság magas tőke- és eszközigenye mellett hatékonyságnövelő beruházásokra akár támogatás mellett, annak megelőlegezésére vagy ahelyett, kedvező banki

⁴ https://szie.hu/file/tti/archivum/Szucs_Maria_ertekezes.pdf (2018.06.04.)

⁵ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2016.pdf> 163-164.o. (2018.06.05.)

konstrukciók vehetőek igénybe, melyet az állami kezességvállalás mellett az is segít, hogy a hitelintézetek is egyre nyitottabbak a gazdálkodókkal történő együttműködésre, igényeik megértésére és annak alapján speciális termékek kidolgozására. Emellett a hitelintézetek a belső igazgatásukban, agrárkompetencia központokkal is igyekeznek az agrárágazat mind hatékonyabb kiszolgálása érdekében egyre mélyebb tudásbázist és a gazdálkodóknak is egyre szélesebb finanszírozási és szakmai információbázist kiépíteni.

3. A hazai agrárfinanszírozás jellemzői

A világ agrárfinanszírozási rendszerei jellemzően három, egymástól jól elkülöníthető típusra oszlanak, melyek az alábbiak:

- (i) mezőgazdasági finanszírozás szövetkezeti agrárbank-hálózat révén (jellemzően Németország, Svédország, Franciaország és Hollandia tartozik ide);
- (ii) országos kereskedelmi banki finanszírozás, ahol sem szakosított hitelintézetek, sem preferált agrárhitelek nem jellemzőek (Egyesült Királyság modellje);
- (iii) különböző intézménycsoportok biztosítják az agrárfinanszírozást, amelyek versenyeznek egymással (amerikai modell).⁶

Hazánkban a fenti modelleket teljes mértékben követő modell nem alakult ki, az azokban meglevő elemek keveredése jellemző. Ugyanis a mezőgazdaság finanszírozási igényét Magyarországon jellemzően az agrárágazat finanszírozására létrehozott hitelintézetek mellett a más gazdasági ágazatba tartozó gazdasági szereplőknek is hitelező kereskedelmi bankok és jelzálog-hitelintézetek elégítik ki, amit nagymértékű állami szerepvállalás is kiegészít (az állami kamattámogatások és kezességvállalás keretében) a közösségi agrártámogatások mellett. A hazai agrárhitelezés finanszírozási formái két nagy csoportba sorolhatóak, **a közvetlen banki finanszírozás és a közvetett (így különösen az integrátori hitelek) banki finanszírozás**. Emellett az agrárágazat finanszírozásába nem banki finanszírozók is bekapcsolódnak, különösen a tagi kölcsönt nyújtók.

Jelen munkámban a közvetlen banki finanszírozás legjellemzőbb formáira térek ki összefoglalóan. A **közvetlen banki finanszírozás** (a piaci alapú hitelkínálat) az agrárfinanszírozás legjelentősebb részét alkotja. E kategórián belül is több finanszírozási típus különböztethető meg a finanszírozónak és a finanszírozás feltételeinek eltérése szerint. Ennek alapján ma hazánkban megkülönböztethető a közvetlen banki finanszírozás típusaként a piaci alapú hitelkínálatot nyújtó kereskedelmi banki finanszírozás és a takarékszövetkezeti finanszírozás, valamint a nem piaci alapú hitelkínálat, azaz a támogatott hitelek és az MFB hitelek nyújtása. Az MNB összesítése alapján a nagybankok (azaz a kereskedelmi bankok) nyújtották az agrárhitelezési területen a hitelek több mint kétharmadát, egyharmad köthető összesítetten a kis- és közepes bankokhoz, valamint takarékszövetkezetekhez. A nagybankok, azaz a kereskedelmi bankok összesen több mint 1900 Mrd Ft összegben, a kis- és közepes

⁶ Lentner Csaba dr.: A magyar agrár-finanszírozás jellemzői az EU csatlakozás küszöbén. *Gazdálkodás*, XLVIII. évfolyam 1. szám 76. o.

bankok közel 700 Mrd Ft összegben, a takarékszövetkezetek pedig 220 Mrd Ft összegben nyújtottak hiteleket az NHP program keretében.⁷

A magyar kereskedelmi bankok az agrárágazat szereplői részére elsősorban beruházási és fejlesztési hiteleket, éven belüli és éven túli forgóeszköz hiteleket nyújtanak. Az éven túli hitelek körében legjellemzőbbek a közraktári hitelek és a támogatás-megelőlegező hitelek. Emellett az agrár-folyószámla hitelek is megjelennek a kereskedelmi bankok kínálatában.

A beruházási és fejlesztési hitelek többsége projektek megvalósítását szolgálja a mezőgazdasági ágazatban. A kereskedelmi bankok e hitelek kockázatértékelése során elsősorban a projekt megvalósíthatóságát és a vállalkozás részére várhatóan termelendő hozamát, értékét vizsgálják a hitelfelvevő hitelképessége mellett, és így döntenek – jellemzően egyedi hitelbírálat alapján – a hitelszerződés megkötéséről. A forgóeszköz hitelezésnél a hitelbírálat alapját elsősorban a hitelfelvevő hitelképességére alapozzák a hitelintézetek.⁸

A **beruházási és fejlesztési hitelt** jellemzően új vagy használt gép, berendezés, ingatlan vásárlására igénylik az agrárgazdasági szektorban, mellyel a hiteligénylő gazdálkodó a termelékenységet vagy a gazdaság bővítését hosszú távon kívánja biztosítani. E hitelek jellemzően éven túli lejáratú hitelek. E hitellel a gyakorlatban a gazdálkodó szervezet jövőben képződő cash flow-ját (adózott eredményét és amortizációját) előlegezi meg a hitelintézet. „A kapcsolat úgy is felfogható, hogy a vállalat a hitel segítségével előrehozza pénzügyvédelme felhasználását, előbb valósítja meg az általa tervezett beruházást.”⁹

A **forgóeszköz hitel** a források ideiglenes pótlására, azaz a forgóeszközigény ideiglenes pótlására szolgáló hiteltípus. Jellemzően a vevői fizetési késedelmek vagy a vállalkozói készletnövelés váltja ki e hiteltípus felvételét az agrárágazat szereplői számára, amikor a bevételek átmenetileg nem fedezik a gazdálkodó kiadását. A **közraktári hitelek** a minősített közraktár által kiállított közraktári jegy alapján történő éven belüli finanszírozást szolgálják, melynek segítségével az agrárvállalkozás biztosíthatja forgóeszköz-szükségletét. A gazdálkodónak azért előnyös ez a finanszírozási forma, mert terményének a közraktárba történő tárolásával az értékesítésig eltelt időre a finanszírozó forgóeszköz hitelt nyújt, mellyel a gazdálkodó terményét egy későbbi időpontban is el tudja adni (nem kizárólag a betakarítást követően), jellemzően kedvezőbb feltételekkel és a finanszírozása az átmeneti időszakban is biztosított. A **támogatás-megelőlegező hitelek** támogatás, pályázat előfinanszírozását szolgálják elsősorban. Napjainkban az agrárágazatban jellemzően a területalapú támogatás gazdálkodóhoz történő megérkezéséig terjedő időszak pénzügyi nehézségeinek áthidalására szolgál.

⁷ <https://www.mnb.hu/letoltes/a-novekedesi-hitelprogram-eredmenyei-honlapra-20170613.pdf> 8. o. (2018.06.05.)

⁸ A hazai mezőgazdaság finanszírozási csatornái és a pénzügyi válság ezekre gyakorolt hatása. AKI, Budapest, 2010.

⁹ Dr. Gyulai László (2013): A kis- és középvállalkozások üzleti finanszírozása (digitális példány): https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/0007_d2_1080_1082_smeuzletifin/adatok.html (2018.06.05.)

Az agrárvállalkozások számára a kereskedelmi bankok jellemzően folyószámlahitelt is biztosítanak, mely hitelkeret a fizetési számlához kapcsolódóan szabadon felhasználható keretet biztosít az agrárvállalkozó számára átmeneti likviditásfedezési céllal.

A **takarékszövetkezetek** az agrárhitelezés területén azért jelentenek piaci súlyt, mert kiterjedt, akár a legkisebb régiókban is jelen levő fiókhálózat rendszerrel rendelkeznek. Ezáltal az agrárgazdálkodók által könnyebben megközelíthetőek és elérhetőek, olyan településeken is jelen vannak, ahol a kereskedelmi bankoknak nem éri meg fiókot nyitni, ezen kisebb településeken a takarékszövetkezetek felülreprezentáltak. Helyi jelenlétükkel az ügyfelek bizalmát bírják, és az agrárszektor szereplői közül jellemzően a vidéki kis- és középvállalkozások nyújtanak finanszírozást, ugyanakkor a jelentősebb mértékű hitelezésre (tőkekövetelményi akadályok miatt) már nem minden esetben nyitottak.

A közvetlen agrárbanki finanszírozásban a nem piaci alapú hitelkínálatot jellemzően a támogatott hitelek és az MNB hitelek nyújtása jelentik. A **támogatott agrárhitelek** jelentősége és mértéke az EU csatlakozás óta a tagállami támogatás visszaszorításának követelménye miatt folyamatosan csökken, de még jelen van, jellemzően a csatlakozást megelőző finanszírozáshoz kapcsolódóan, többnyire az agrárszektorra koncentrálva, beruházás ösztönző céllal.

A Magyar Fejlesztési Bankot (MFB) – állami bank lévén, jellemzően speciális fejlesztési bank hitelezőinek (CEB, EIB, NIB)¹⁰ és az állami kezességvállalásnak köszönhetően – nem érintette olyan jelentős mértékben a válság, mint a többi kereskedelmi bankot, így a gazdasági válság időszakában szerepe erősödött az agrárfinanszírozás terén. Kiemelt jelentőséget kapott az MFB azáltal, hogy a kereskedelmi bankoknak továbbfinanszírozási céllal, kedvező feltételekkel nyújtott hitelekkel a közvetlen banki finanszírozást is lehetővé tette.

Az agrárhitelezés volumene a fenti fejleményeknek köszönhetően jelenleg növekvő tendenciát mutat, és a kereskedelmi bankok figyelmét is egyre inkább felkelti az agrárgazdaság. Az agrárhitelezés alakulásáról leginkább az MNB kimutatásai alapján tudunk képet kapni. Az MNB a Növekedési Hitelprogram (NHP) elemzését közzétette, melyből az agrárhitelezés volumenéről megállapíthatóak a legfrissebb értékek. 2017. március 31-én lezárult a Növekedési Hitelprogram (NHP), amely a kis- és középvállalkozások hitelezésének meghatározó tényezője volt az elmúlt négy évben. A célzott jegybanki eszköz keretében a 2013. júniusi indulás óta közel 40.000 mikro-, kis- és középvállalkozás jutott kedvező finanszírozáshoz több, mint 2.800 Mrd Ft összegben.¹¹ Az NHP program az elmúlt évek legfőbb hitelszerkezeti változását idézte elő az agrárszektorban is, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) kimutatása alapján a mezőgazdasági ágazatban működő kis- és középvállalkozásoknak a 2014-2015-ös időszakban nyújtott forinthitelek több, mint kétharmadát az NHP keretében nyújtották. Ahogy az előekben már utaltam rá, az MNB összesítése alapján a nagybankok (kereskedelmi bankok) nyújtották a hitelek több, mint

¹⁰ A hazai mezőgazdaság finanszírozási csatornái és a pénzügyi válság ezekre gyakorolt hatása. AKI, Budapest, 2010. 86. o.

¹¹ Forrás: <https://www.mnb.hu/letoltes/a-novekedesi-hitelprogram-eredmenyei-honlapra-20170613.pdf> (2018.06.05.)

kétharmadát, egyharmad köthető összesítetten a kis- és közepes bankokhoz, valamint takarékszövetkezetekhez.

A termőföld alapú jelzáloghitelezést a Jelzálog törvény alapján hosszabb ideig jellemzően a jelzálog-hitelintézetek tudták alkalmazni, azonban 2013-tól a Nemzeti Földalapkezelő együttműködésével lehetővé vált az egyéb, közvetett termőföld jelzáloghitelezés is oly módon, hogy a hitelintézet számára hitelfedezetként felkínált termőföld-ingatlant a hitelintézettel kötött megállapodás esetén és alapján – amennyiben a termőföld fedezet érvényesítése vált szükségessé – a Nemzeti Földalapkezelő vásárolja meg azt és fizeti vissza a hitelt a pénzügyintézetnek. Látható, hogy a termőföld, mint korlátozott jogosultsági kör által megszerezhető ingatlan, korábban korlátozottan volt megszerezhető hitelfedezeti értéként, ezért fedezetként való elfogadása is szűk körben érvényesült, azonban jelenleg ennek áthidalása már érzékelhető.¹²

4. Összegzés, javaslatok

Jelen munkámat a hazai agrárfinanszírozás kialakulása mozgatórugóinak és alapjai ismertetésének szenteltem, bemutatva az ágazat speciális finanszírozási szükségletét, és az e szükséglethez igazodó, jelenleg jellemző közvetlen banki finanszírozási formákat.

A mezőgazdasági szektor jelentős tőkeigénnyel rendelkező szektor, melynek működésébe elengedhetetlen a hitelezői terület és főként a kereskedelmi bankok minél hatékonyabb bekapcsolása a fejlődés és a termelési kapacitás növelése érdekében. A hazai agrárszektor a takarékszövetkezeti finanszírozási formák mellett, jellemzően a nagyobb beruházások esetében, már egyre növekvő számban fordul a kereskedelmi bankokhoz, élénkítve az agrárfinanszírozás területén is a versenyt. Az agrárágazat szereplői is kezdenek hozzászokni ahhoz, hogy likviditási problémájuk enyhítéséhez különböző piaci szereplők termékeit is igénybe vehetik. Az agrárgazdaság szereplői egyre tudatosabbak, és ezt a tudatosságot a hitelintézeti marketing tevékenység is elősegíti. Az agrárhitelezési szektor és az agrártermelők minél hatékonyabb egymásra találása és kapcsolatuk tudatosulása kölcsönös előnyökkel járó kapcsolatot alakíthat ki a piaci szereplők között.

Ugyanakkor az agrártámogatási rendszer adott időszakra történő meghatározottsága magában hordozza azt, hogy mind hitelezői oldalon, mind termelői oldalon nagyon előrelátóan, a várható változásokat előre figyelembe véve járjanak el e hitelviszonyok szereplői. Előre szükséges felkészülniük az agrárágazati változásokra, így különösen az Európai Unió 2020-at követő, most alakuló agrártámogatási irányvonalaira. Annak érdekében, hogy a növekvő agrárhitelezési tendencia megtartható legyen, érdemes már napjainkban új jövőbeli agrárhitelezési javaslatok összeállításán dolgozni, és feltárni akár az Európai Közösségen túli agrárhitelezési rendszereket, így különösen az Amerikai Egyesült Államok

¹² <https://www.portfolio.hu> (2018.06.05.)

agrárhitelezési, agrárbiztosítási rendszerét annak érdekében, hogy a finanszírozási szektor bármely változásra fel tudjon készülni az agrárfinanszírozás szintjének megtartása érdekében.

Felhasznált irodalom

A hazai mezőgazdaság finanszírozási csatornái és a pénzügyi válság ezekre gyakorolt hatása. AKI, Budapest, 2010. 5-90. o.

Bíró Szabolcs: A földjelzálog-hitelezés intézményrendszere és alkalmazási lehetőségei a magyar mezőgazdaságban. Gödöllő, 2009. 5-10. o.

Lentner Csaba dr.: A magyar agrár-financezírozás jellemzői az EU csatlakozás küszöbén. *Gazdálkodás*, XLVIII. évfolyam 1. szám, Gödöllő, 2009. 69.-78. o.

INTRODUCTION TO THE AGRO-FINANCING

The basic information and the aspects the improvement of the Hungarian agro-financing have been summarized in this essay.

My reason of the research this topic, that when our family company which activity is an agricultural activity planned to obtain a loan for build a cold store in 2003, I realised, that the possibilities of agro-financing is meagre in Hungary. I'm interested in the agro-financing since this occasion, since 2003. I have already bank-finance experiences and research as a legal counsel and as an agricultural manager as well, and I share the basis of my researching in this essay.

My essay contains the main reasons and attributes the improvement of Hungarian agro-financing sector, and the main direct agro-financing products in Hungary. The essay gives advice for the reader how aspects shall to make allowance that the recent standard of agro-financing shall be sustainable.

HOLLÓ KLAUDIA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kurucz Mihály tanszékvezető habil. egyetemi docens

MEZŐ- ÉS ERDŐGAZDASÁGI HASZNOSÍTÁSÚ FÖLD A VÉGRENDELETBEN

1. Bevezetés

A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Földforgalmi tv.) 2014. május 1. napjától hatályos mező- és erdőgazdasági hasznosítású föld tulajdonának megszerzésére vonatkozó korlátozásait hajlamos a földforgalom iránt érdeklődő elsősorban az élők közötti jogügyletekre vonatkoztatni. Ezt az érzést erősítheti a Földforgalmi tv. struktúrája, amely a tulajdonszerzési jogosultság, valamint a birtokmaximumok és földszerzési maximum meghatározása után az adásvételi szerződésekre ír elő rendelkezéseket azzal, hogy meghatározza az elővásárlási jogosultakat,¹ az elővásárlási jog gyakorlását.² Ezt követi a Földforgalmi tv. által bevezetett, a korábbiakban a földtulajdonszerzés szabályozására hivatott termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény hatályban léte alatt nem alkalmazott, ugyanakkor a magyar földforgalmi szabályozásban nem ismeretlen,³ a földforgalom közjogi korlátozásának egyik közvetlen eszköze, a hatósági jóváhagyás⁴ menete. E rendelkezések után tér ki a Földforgalmi tv. a tulajdonszerzés szabályozására az adásvételnek nem minősülő tulajdonjog átruházásról szóló szerződések,⁵ valamint a nem átruházással történő tulajdonszerzések esetére.⁶ Utóbbi címszó alatt találjuk a Földforgalmi tv. 34. §-át, amely föld tulajdonjogának végintézkedés útján történő megszerzésére tartalmaz előírásokat. E jogszabályhely egyrészt megerősíti, hogy a tulajdonszerzési jogosultságra, valamint a földtulajdon, illetve a birtokban tartható összes föld megengedett mértéke vonatkozó előírásokat alkalmazni kell végintézkedés útján történő földtulajdonszerzés esetén is, másrészt rögzíti, hogy ebben az esetben a hatósági jóváhagyás milyen keretek között zajlik. A Földforgalmi tv. hatályának meghatározásából és 34. §-ából is következően a földtulajdonszerzésre vonatkozó korlátok kiterjednek azokra az esetekre is, amikor végintézkedés útján történik a tulajdonszerzés. Ebben az esetben kérdésként merülhet fel, hogy a termőföldről szóló végintézkedés esetén az örökhagyó akarata milyen keretek között érvényesül? Érdemes vizsgálni, konfliktusba kerül-e a végintézkedés szabadságának talaján álló magánjogi szabályozás, valamint a földforgalom – közjogi – korlátozása. A

¹ Földforgalmi tv. 18. §

² Földforgalmi tv. 21-22. §

³ A hatósági engedélyezésre – ami „a földtulajdon-forgalom intenzív közjogi korlátozási rendszerének” egyik eszközt jelent – találunk példát a korábbi magyar szabályozásban. Lásd: Kurucz 2008a. 16.

⁴ Földforgalmi tv. 23-30. §

⁵ Földforgalmi tv. 31-32. §

⁶ Földforgalmi tv. 33-35. §

problémakör kapcsán bemutatom a 24/2017. (X.10.) AB határozatot, amely értelmezi az örökléshez való jog alapjogi összetételét, a végintézkedés szabadságát és annak korlátozhatóságát. Mindenekelőtt azonban szükséges áttekinteni a hatályos szabályozás jelen dolgozat – amely a végintézkedés formái közül kifejezetten csak a végrendelettel kíván foglalkozni – szempontjából irányadó rendelkezéseit.

2. A végintézkedés szabadságáról

„A végintézkedés szabadsága a kötetlen magántulajdonosi társadalmak viszonylag természetes velejárója; a magántulajdonos jogának elismerése ahhoz, hogy vagyonáról (ne csak élők közötti ügyletekben, hanem) halála esetére is tetszése szerint rendelkezék.”⁷ A végintézkedés „gyűjtő elnevezése mindazoknak a jogilag megengedett formáknak, amelyekben az örökhagyó vagyonáról (vagy annak egy részéről) halála esetére rendelkezhet.”⁸ Öröklési jogunk három végintézkedési formát ismer: a végrendeletet, az öröklési szerződést, valamint a halál esetére szóló ajándékozást.⁹

A Ptk. Hetedik könyve tartalmazza az öröklési jogra vonatkozó hatályos magánjogi szabályokat. A Ptk. 7:3. § (1) bekezdése az öröklés jogcímei alatt rögzíti, hogy örökölni végintézkedés alapján vagy törvény szerint lehet. Amennyiben az örökhagyó után végintézkedés maradt, az öröklés rendjét ez határozza meg.¹⁰ *„Az öröklés rendjét tehát esősorban az örökhagyó végakarata határozza meg, és csak végintézkedés hiányában (vagy annak hézagában) érvényesülnek a törvényes öröklés szabályai.”¹¹*

Az öröklés – legyen szó végintézkedésen vagy törvényes öröklés rendjén alapuló öröklésről – bizonyos előfeltételektől függ. Ezek között kell említeni az örökhagyó halálát, mint jogi tény, az örökös által az örökhagyó túlélését és az öröklés negatív előfeltételét: a kiesési ok fennállásának hiányát. Öröklési feltétel továbbá az öröklési képesség, illetve a(z öröklési) szerzőképesség. *„Öröklési képessége minden jogalanynak, minden jogképes személynek, illetve szervezetnek van. Az öröklési képesség tehát a jogalanyok jogképességének része, egybeesik az általános polgári jogi jogképességgel. (...) Szerzőképesség alatt az öröklési jogban is azt értjük, hogy az öröklésre elvben képes személy – a konkrét esetben érvényesülő jogszabályokra tekintettel – ténylegesen megszerezheti-e a hagyatékot, illetve a ráeső örökrészt. A vagyontárgyak többségét illetően a jogrendszer nem állítanak fel különös szerzőképességi korlátokat; ilyenek mégis előfordulhatnak bizonyos sajátos tulajdonságú vagyontárgyaknál, így ingatlanoknál (pl. külföldi állampolgárok vagy külföldi székhelyű jogi személyek szerzőképességének korlátozásával).”¹²* Az öröklési jogi szerzőképesség ezen értelmezése elfogadja, hogy lehetnek olyan jogszabályok, amelyek konkrét esetben az adott

⁷ Vékás 2003. 64. o.

⁸ Uo.

⁹ Uo., Vékás 2013. 993. o.

¹⁰ Ptk. 7:3. § (1)-(2)

¹¹ Vékás 2013. 986. o.

¹² Vékás 2003. 19. o.

vagyontárgy öröklés útján való megszerzését korlátozzák, esetleg kizárják. Ezen értelmezés alapján, a 35/1994. (VI.24.) AB határozatban megfogalmazottak és azóta az alkotmánybírósági gyakorlatban többször idézettek szerint, a termőföldek más tulajdoni tárgyaktól elkülönülő jellemzőkkel bírnak, amelyek a jogi szabályozás szintjén – a közérdek érvényesítése érdekében – az egyéb vagyontárgyaktól elkülönülő rendelkezésekben jelennek meg akár a tulajdonszerzést, akár a használatot illetően. A szakirodalom 2013-ban ezt a szemléletet megerősítve kimondta: „A jogképességtől eltérő kategória a szerzőképeség, amely meghatározott vagyontárgyak – **így mindenekelőtt a termőföld** – tekintetében, további jogszabályi feltételekhez köthető.”¹³ A Ptk. öröklési jogi szabályai dogmatikai háttérében az öröklési képesség és öröklési szerzőképeség elhatárolása bizonyos speciális vagyontárgyak esetére előrevetíti, hogy külön jogszabályi rendelkezések felállíthatnak különös szerzőképeségi korlátokat az öröklés esetére.

A Ptk. kifejezett termőföld öröklésre vonatkozó szabályt csak az örökség megszerzéséről szóló cím¹⁴ alatt tartalmaz annyiban, hogy a 7:89. § (2) bekezdése kimondja, hogy az örökös külön is visszautasíthatja a mezőgazdasági termelés célját szolgáló föld, a hozzá tartozó berendezési, felszerelési tárgyak, állatállomány és munkaeszközök öröklését, ha nem foglalkozik hivatásszerűen mezőgazdasági termeléssel. Ez a rendelkezés az örökség egészének visszautasításához képest lehetőséget tartalmaz az örökség egy részének visszautasítására. A szabály mögött az a megfontolás állhat, hogy a mezőgazdasággal (élet-) hivatásszerűen nem foglalkozó örökös számára ezeknek a vagyontárgyaknak a megszerzése indokolatlan teherrel is járhat. Emellett a megfelelő ismeret hiányában a mezőgazdasági termeléshez szükséges termelési tényezők jó állapotban való megtartásához kiemelt érdek fűződik, így az örökség egészének visszautasítására vonatkozó főszabály alól kivételt enged a jogalkotó.

A Ptk. mint magánjogi kódex nem állít fel korlátokat a föld végintézkedés útján történő megszerzésére, a tételes szabályozás mögötti dogmatika azonban ennek – egyéb jogszabályokban szabályozott – lehetőségét nem zárja ki. A termőföld végintézkedés útján való megszerzését a Földforgalmi tv. közjogi eszközökkel korlátozza.

3. A Földforgalmi tv. földtulajdonszerzésre vonatkozó korlátai

A Földforgalmi tv. hatálya a föld tulajdonjogának bármilyen jogcímen, illetve módon történő megszerzésére kiterjed, kivéve a törvényes örökléssel, a kisajátítással és a kárpótlási célú árverés útján történő tulajdonszerzést. A Földforgalmi tv. hatálya alól kivette a jogalkotó az öröklés egyik jogcímét, a törvényes öröklést, ebből következően a végintézkedés útján történő öröklésre a Földforgalmi tv. tulajdonszerzési korlátozásait alkalmazni kell. A tulajdonszerzési korlátok egyrészt alanyi, másrészt tárgyi oldalról értelmezendők. A termőföld tulajdonját

¹³ Vékás 2013. 987. o.

¹⁴ Ptk. Hetedik könyv XIV. cím

csak belföldi természetes személyek vagy tagállami állampolgárok szerezhetik meg.¹⁵ Nem tagállami állampolgár természetes személy termőföld tulajdonjogát nem szerezheti meg. A jogi személyek közül csak egy szűk kör rendelkezik termőföld tulajdonszerzési képességgel.¹⁶ Ide tartozik az állam, amennyiben a földbirtok-politikai irányelvek érvényesítése, a közfoglalkoztatás, illetve más közérdekű cél megvalósítása érdekében kerül sor a tulajdonszerzésre. Az egyházak csak meghatározott jogcímenek: tartási, életjáradéki, ajándékozási szerződés alapján, valamint végintézkedéssel; a települési önkormányzat közfoglalkoztatás, szociális földprogram, ill. településfejlesztési célra szerezhhetnek földtulajdont. A jelzáloghitelintézetek tulajdonszerzésére csak felszámolási vagy végrehajtási eljárás eredményeként kerülhet sor, és tulajdonszerzésük csak átmeneti időszakra szól, elidegenítési kötelezettség mellett.¹⁷

A belföldi természetes személyek és tagállami állampolgárok két nagy csoportra oszthatóak: a földművesek és a földművesnek nem minősülő tagállami állampolgárok. A földműves¹⁸ fogalmának kulcseleme az, hogy Magyarországon nyilvántartásba vett tagállami állampolgár, aki mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú végzettséggel rendelkezik, ennek hiányában pedig 3 éve már mezőgazdasági (vállalkozási) tevékenységet folytat vagy legalább 25%-ban tulajdonosa mező-, erdőgazdasági tevékenységet folytató termelőszervezetnek, ahol mező-, erdőgazdasági, kiegészítő tevékenységét személyes közreműködésként végzi. A földművesi státusz a tulajdonszerzés tárgyi oldalának korlátozásában nyer értelmet: főszabályként a földművesre földszerzési maximum vonatkozik, míg a földművesnek nem minősülő belföldi természetes személyek és tagállami állampolgár tulajdonszerzését a birtokmaximum törvényi meghatározottsága gátolhatja. A tulajdonszerzési jogosultság feltétele, hogy a szerző fél a Földforgalmi tv. 13-15. §-ában foglalt (kötelezettségvállalásra vonatkozó) nyilatkozatokat megtegye.

Az alanyi oldalon, a személyi körben megmutatkozó korlátozásokhoz kapcsolódnak tárgyi oldalról a mennyiségbeli korlátok. A földműves – a már tulajdonában és a haszonélvezetében

¹⁵ Földforgalmi tv. 6. § (1), 9. § (1), 10. § (1)

¹⁶ Földforgalmi tv. 11. §

¹⁷ A jelzálog-hitelintézetéről és a jelzáloglevélről szóló 1997. évi XXX. törvény 10. § (4) A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló törvény szerinti mező- és erdőgazdasági hasznosítású földnek minősülő ingatlan a jelzálog-hitelintézet tulajdonába csak átmenetileg, a szerzés időpontjától számított legfeljebb egy éves időtartamra, felszámolási vagy végrehajtási eljárás útján kerülhet.

(5) Ha a jelzálog-hitelintézet a tulajdonába került földet a szerzés időpontjától számított egy éven belül nem tudja értékesíteni, a föld az állam tulajdonába és a Nemzeti Földalapba kerül. A földalapkezelő szervezet az állam tulajdonjogának ingatlan-nyilvántartási bejegyzésétől számított 90 napon belül megfizeti a föld hitelbiztosítéki értékét a jelzálog-hitelintézet részére. E bekezdés alkalmazása szempontjából a szerzés időpontjának a tulajdonjognak az ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzése napját követő napot kell tekinteni.

¹⁸ Földforgalmi tv. 5. § 7. *földműves*: Magyarországon nyilvántartásba vett belföldi természetes személy, illetve tagállami állampolgár, aki e törvény végrehajtására kiadott rendeletben meghatározott mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú képzettséggel rendelkezik vagy ennek hiányában igazoltan legalább 3 éve

a) mező-, erdőgazdasági tevékenységet, illetve kiegészítő tevékenységet saját nevében és saját kockázatára folyamatosan Magyarországon folytat, és ebből igazoltan árbevétele származott, vagy az árbevétel azért maradt el, mert a megvalósult mező- vagy erdőgazdasági célú beruházás még nem hasznosulhatott, vagy

b) a legalább 25%-ban tulajdonában álló, Magyarországon bejegyzett mezőgazdasági termelőszervezet olyan tagjának minősül, aki mező-, erdőgazdasági tevékenységet, illetve mező-, erdőgazdasági és az azokat kiegészítő tevékenységet személyes közreműködésként végzi.

lévő föld területnagyságának a beszámításával – 300 hektár mértékig szerezheti meg (földszerzési maximum).¹⁹ Ugyanez a földszerzési maximum érvényesül abban az esetben, ha földművesnek nem minősülő belföldi természetes személy vagy tagállami állampolgár mint szerző fél a tulajdonjogot átruházó személy közeli hozzátartozója. Ezzel szemben a földművesnek nem minősülő belföldi természetes személy és tagállami állampolgár akkor szerezheti meg a föld tulajdonjogát, ha a birtokában álló föld területnagysága a megszerezni kívánt föld területnagyságával együtt nem haladja meg az 1 hektárt.²⁰ Ez utóbbi szabály alól kivétel az az eset, ha a földművesnek nem minősülő természetes személy és tagállami állampolgár a tulajdonjogot átruházó személy közeli hozzátartozója. A közeli hozzátartozók²¹ egymástól való tulajdonszerzésére tehát a 300 ha földszerzési maximum vonatkozik, és ehhez nem követelmény a földműves státusz a szerző fél részéről. A közeli hozzátartozókra vonatkozó speciális szabályok végintézkedés útján való tulajdonszerzés esetében azt is jelenti, hogy a 300 ha földszerzési korlátot el nem érő szerzés esetében az örökhagyó akarata szabadon érvényesülhet, amennyiben a tulajdonszerzéshez szükséges nyilatkozatokat a végintézkedéssel örökösnek jelölt megteszi.

4. Az örökléshez való jog mint alapjog és a Földforgalmi tv.

Az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdése rögzíti, hogy mindenkinek joga van a tulajdonhoz és az örökléshez. A tulajdon társadalmi felelősséggel jár. Az örökléshez való jog korlátozhatóságával foglalkozott az Alkotmánybíróság a 24/2017. (X.10.) AB határozatában. A határozat meghozatalának alapjául szolgáló esetben egy alakilag érvényesen megtett írásbeli magánvégrendeletben olyan örökös szerepelt, aki nem felelt meg a földműves fogalom kritériumának, és figyelemmel arra is, hogy a tulajdonában már több, mint 1 ha termőföld volt, nem szerezhette meg az örökség tárgyát képező földeket. Az örökhagyó és a földek vonatkozásában végrendeleti örökösnek jelölt személy nem állt közeli hozzátartozó viszonyban sem. Tekintettel arra, hogy a Földforgalmi tv. értelmében a végrendeletnek ez a része érvénytelennek, a hagyatéki eljárásról szóló törvény értelmében semmisnek minősült,²² helyébe a törvényes öröklés szabályai léptek. Törvényes örökösök híján a földeket végső soron az állam, mint szükségképpen törvényes örökös szerezte meg. A végrendeletben örökösnek jelölt személy alkotmányjogi panaszt nyújtott be az örökléshez való jog alaptörvényellenes korlátozására hivatkozással, illetve az Alaptörvény rendelkezéseibe ütközőnek találta, az állam szükségképpen öröklése miatt a végrendeleti örökös kártalanítására vonatkozó szabályozás hiányát.

A fenti tényállás kapcsán értelmezte az Alkotmánybíróság az örökléshez való jogot, továbbá vizsgálta a Földforgalmi tv. rendelkezéseinek ezen alapvető joghoz való viszonyát.

¹⁹ Földforgalmi tv. 16. § (1)

²⁰ Földforgalmi tv. 10. § (2)

²¹ Földforgalmi tv. 5. § 13. közeli hozzátartozó: a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és a nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő és a testvér;

²² A hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény 71. § (6)

Az Alaptörvény szabályozásának sajátossága, hogy „a tulajdonhoz való jogról szóló rendelkezésében szabályozza az örökléshez való jogot is, ami arra enged következtetni, hogy az alkotmányozó a tulajdonhoz való jog egy speciális részjogosítványaként tekintett erre a jogra.”²³ Az öröklési jog tartalmát tekintve aktív oldalról jelenti az örökhagyó végintézkedéshez való jogát, passzív oldalról viszont az örökség megszerzéséhez való jogot, ami az Alaptörvény védelme alatt áll azzal, hogy az örökség megszerzéséhez való jog korlátozható. Az örökléshez való jog, mint származékos tulajdonszerzési mód és tulajdonszerzési jogcím nem választható el a tulajdonhoz való jogtól, ezért elmondható, hogy mindaz a korlátozás, amely nem sérti a tulajdonhoz való jogot, önmagában nem sérti feltétlenül az örökléshez való jogot sem.²⁴ Mivel az öröklés tulajdonszerzési mód is, szükséges a tulajdonszerzési korlátozások alaptörvényellenességének vizsgálata.

A Földforgalmi tv. a magyar jogi szabályozás hagyományait követve a szerző oldaláról állít fel korlátozást: a lehetséges tulajdonszerző személyét sorolja a földműves vagy földművesnek nem minősülő tagállami, illetőleg belföldi állampolgár kategóriába, és ezek mellett, de mégis megkülönböztetetten kezeli a közeli hozzátartozók viszonyát. Tény azonban, hogy az a tulajdonszerzési korlátozás, ami a szerző fél oldaláról közvetlen korlátként jelenik meg, az közvetett korlátozza az öröklési jog aktív tartalmának érvényesülését. A Földforgalmi tv. korlátozásainak oka a közérdek érvényesítése különböző célok megvalósítása érdekében. Ezek közül mindenekelőtt az Alaptörvény P) cikkét emeljük ki. E cikk (1) bekezdése kimondja, hogy a természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége. A (2) bekezdésében pedig arról rendelkezik, hogy a termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzésének, valamint hasznosításának (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelés-szervezésre és a családi gazdaságokra, továbbá a más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. A természeti erőforrások mint a nemzeti közös örökségének védelme, fenntartása, megőrzése az állam és mindenki kötelezettsége, így közérdek. Ez pedig következik azokból a speciális tulajdonságokból, amelyekkel a termőföldek bírnak, nevezetesen, hogy a föld véges jószág, (a föld ugyanis mint természeti tárgy korlátozott mértékben áll rendelkezésre és nem szaporítható, mással sem helyettesíthető), nélkülözhetetlen, megújulóképes, különleges kockázatérzékenységgű és alacsony nyereséghezamú.²⁵ A Földforgalmi tv. preambulumban is találunk olyan közérdekű célokat, amelyek miatt a földforgalmi korlátozások megszülettek: élet- és versenyképes mezőgazdasági termelés folytatására alkalmas méretű földbirtokok alakuljanak ki, a mezőgazdaságban a közepes méretű agrárüzemek terjedjenek el, a kis gazdaságok stabil működése és további fejlődése biztosított legyen; fenntartható földhasználattal járó

²³ 24/2017. (X.10.) AB határozat {18}

²⁴ 24/2017. (X.10.) AB határozat {23}

²⁵ 35/1994. (VI. 24.) AB határozat Indokolás III. 2.

gazdálkodás feltételei kerüljenek előtérbe²⁶. A földbirtokpolitikai irányelvek²⁷ szintén meghatározóak, amelyek érvényesülése érdekében szabályoz a jogalkotó földforgalmi korlátozó eszközöket.

Az Alaptörvény P) cikke miatt – a határozat alapjául szolgáló esetben – a tulajdonhoz és az örökléshez való jog korlátozható, állapítja meg az 24/2017. (X.10.) AB határozat.²⁸ „Az, hogy tulajdonjogot termőföldön hogyan és milyen terjedelemben biztosít a jogrendszer, a tulajdonjog tartalmának a meghatározását jelenti, ami a jogalkotóra tartozó kérdés. A tulajdonhoz való jogba történő beavatkozás akkor minősülhet alkotmányjogi értelemben igazoltnak, ha a beavatkozást törvény írja elő, közérdekű célból történik, valamint a közösség érdekeinek biztosítása és az egyén alapvető jogainak védelme között egyensúlyi helyzetet teremt.”²⁹ A földforgalmi korlátozások a Földforgalmi tv.-ben jelennek meg, így a megkövetelt jogforrási szint megfelelő, az Alaptörvény P) cikkében meghatározott közérdeken nyugodnak, és – különösen a földszerzés kulcsszereplőjének számító földműves státusz elérése – objektív körülményeken alapulnak. A mérték szerinti korlátozásokra „nincs alkotmányossági mérce.”³⁰

A 24/2017. (X.10.) AB határozat megszületése előtt a Földforgalmi tv. 34. § (3) bekezdése akként rendelkezett, hogy „a mezőgazdasági igazgatási szerv azt vizsgálja, hogy az örökös szerzőképessége fennáll-e, és a végintézkedés nem eredményezi-e tulajdonszerzési korlátozás megsértését vagy megkerülését. A mezőgazdasági igazgatási szerv a döntését közli a közjegyzővel is. Ha a mezőgazdasági igazgatási szerv megtagadja az örökös javára a tulajdonszerzés jóváhagyását, a végrendelet ezen rendelkezését érvénytelennek kell tekinteni.” A végrendeletek ezen részére vonatkozó érvénytelenség, mint egyedüli és kizárólagos jogkövetkezmény – az AB megállapítása szerint – nem tekinthető az elérni kívánt céllal arányos korlátozásnak, ezért ezt a rendelkezést megsemmisítette. Az AB szerint az érvénytelenség kimondásával a végrendeletben kedvezményezettnek jelölt személyek jogos várakozása, a passzív örökléshez való joga olyan mértékben sérül, amely az öröklési jogtól való megfosztásnak minősül, hiszen ha a végrendeleti örökös – a végrendelet ezen részének érvénytelensége miatt alkalmazott törvényes öröklés rendjére irányadó szabályok szerint nem örököl – a passzív értelemben vett öröklési jog teljesen elvonásra kerül és az egyetlen jogkövetkezmény – az érvénytelenség – alkalmazásával a szabályozás céljával nem indokolható hátrányokat okoz.

Az AB megállapította tehát, hogy a tulajdonszerzési korlátozások alapvetően nem ütköznek az Alaptörvénybe. Az AB határozat értelmében úgy tűnik, hogy amikor a konkrét szerzőképességi korlátot kellene alkalmazni konkrét öröklési esetben, akkor megállapítható a passzív örökléshez való jog teljeskörű elvonása (földműves státusz hiányában, a birtokmaximum elérése okán további földtulajdonszerzés kizártsága okán), és ezekre az esetekre az érvénytelenség, mint egyetlen jogkövetkezmény kimondásának

²⁶ Lásd: Földforgalmi tv. preambulum

²⁷ A nemzeti földalapról szóló 2010. évi LXXXVII. törvény 15. § (3)

²⁸ 24/2017. (X.10.) AB határozat {27}

²⁹ 24/2017. (X.10.) AB határozat {28}

³⁰ 24/2017. (X.10.) AB határozat {28}

alaptörvényellenessége, mert az aránytalan beavatkozás a szabályozással elérni kívánt célhoz képest. Tény, hogy a 24/2017. (X.10.) AB határozat alapjául szolgáló tényállás szerint az írásbeli magánvégrendeletet a Földforgalmi tv. hatálybalépése előtt tette meg az örökhagyó, a halála viszont a Földforgalmi tv. hatálybalépése után következett be. Az idézett rendelkezés megsemmisítése azonban nemcsak a Földforgalmi tv. hatálybalépése előtt, hanem az az után tett végrendeletekre sem alkalmazandó. A szerzőképességi korlátozások élők közötti jogügyletekben is eredményezhetik azt, hogy az adott jogügylet alapján nem történhet meg tulajdonszerzés. Az általános tulajdonszerzési szabályok végintézkedés útján való tulajdonszerzésre történő alkalmazására a szerzőképesség teljes kizártsága miatt az Alkotmánybíróság jogalkotásra hívta fel a jogalkotót. A törvényhozásra tartozik, hogy az érintett végintézkedések kedvezményezettjei számára az alaptörvényellenes mulasztás feloldását milyen módon biztosítja. A mulasztás kiküszöböléséhez mindössze annyi szükséges, hogy végső soron a végrendeleti örökös az állammal szemben vagyoni megváltáshoz jusson. Kérdés, hogy ha a végrendeleti örökös nem szerezheti meg a föld tulajdonát, mert arra nézve szerzőképtelen és a végrendelet e részének helyébe a törvényes öröklés rendje lép, akkor a törvényes örökös öröklése esetén is részesülhet-e vagyoni kompenzációban a végrendeleti örökös, hiszen az állam törvényes öröklése csak abban az esetben merül fel, ha rajta kívül más törvényes örökös nincs, így az állam öröklése szükségképpen következik be? Az AB felvet – akár a vagyoni kompenzáció mellett is – alkalmazható megoldásokat,³¹ pl. megfelelő idő hagyása a végrendeleti örökös tulajdonszerzési akadályának elhárítására. Az ilyen típusú megoldásokkal kapcsolatban az a kérdés merülhet fel, hogy milyen viszonyban állnak az ipso iure öröklés elvével, amely szerint a „*hagyaték az örökhagyó halála pillanatában, a halál tényénél fogva, minden további jogi tény nélkül az örökösökre száll át,*”³² amelynek tételes jogi megfogalmazását a Ptk. 7:1. §-ban találjuk: Az ember halálával hagyatéka mint egész száll az örökösre.

A végrendeletek körében érdemes még megjegyezni azt, hogy a Földforgalmi tv. megsemmisített rendelkezése érvénytelenséget írt elő, míg a hagyatéki eljárási törvény 71. § (6) bekezdése akként rendelkezik, hogy ha a mezőgazdasági igazgatási szerv a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló törvény alapján a hatósági bizonyítvány kiadását megtagadja, a közjegyző a végintézkedés ezzel ellentétes rendelkezését semmisnek tekinti; a hagyaték érintett része tekintetében a végrendeleti örökösre (...) való átszállás nem állapítható meg, illetve a hagyaték érintett része a végrendeleti örökösnek (...) ideiglenes hatállyal sem adható át. A Ptk. végrendeletek érvénytelenségére vonatkozó szabályai között azonban nem találunk semmisségre utaló rendelkezést. A Ptk. végrendelet érvénytelenségére vonatkozó szabályrendszere szerint a „*végrendelet már a megalkotásakor valamilyen – a Ptk.-ban nevesített hibában szenved. Ezzel szemben az itt tárgyalt érvénytelenségi ok (semmisség) a hagyaték megszerzésének időpontjára vonatkozik. Ez pedig – bár a törvény erről nem szól – a Ptk. 7:1. §-ából következően az örökhagyó halálának időpontját jelenti. Az ipso iure öröklési rendszerben sem a mezőgazdasági igazgatási szerv, sem a közjegyző vagy a bíróság döntése nem függhet az örökösök státuszában (állampolgársága, foglalkozás stb.) vagy*

³¹ 24/2017. (X.10.) AB határozat {42}

³² Vékás 2013. 986. o.

birtokviszonyában utóbb bekövetkezett változásától.”³³ A gyakorlatban, a hatósági jóváhagyás folyamatában azonban azt vizsgálja a mezőgazdasági igazgatási szerv – az ipso iure öröklési renddel összhangban –, hogy az örökhagyó halálának pillanatában van-e a végrendeletben örökösnek jelölt személynek öröklési szerzőképessége. Úgy tűnik, hogy a külön törvény alapján semmisnek megállapított végrendeleti rendelkezés „valójában” mégsem semmis, hiszen ahhoz mégis fűződik joghatás, mert a „hagyatékba tartozó földet illetően tehát a végrendeletet az örökhagyó akarata ellenére úgy kell tekinteni, hogy az örökhagyó a végrendeletével a hagyatékot nem merítette ki.”³⁴ „A semmisség hatása az öröklésből való kieséssel esik egy tekintet alá. Az érintett örökös az adott hagyatékra nézve figyelmen kívül kell hagyni (...), úgy kell tekinteni, mintha a hagyaték megnyílt előtt elvesztette volna jogképességét. Erre az analógiára azért van szükség, mert a Ptk. eltérően a korábbi szabályozástól, a kiesési okokat zárt rendszerben sorolja fel. Valójában ezzel megnyílt a jogalkotó számára a szabadság, hogy külön törvényben, hatásában a kieséssel azonos tartalommal szabályozzon más, az öröklési szerzési képességet kizáró eseteket.”³⁵ Konkrétan arról van szó, hogy az 1959-es Ptk. 600. § b) pontja szerint kiesett az öröklésből, aki a hagyatékot az öröklés megnyílásakor törvénynél fogva nem szerezheti meg, ezzel előrebocsátva, hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor nem kizárólag a magánjogi kódex rendelkezései alapján lehet megítélni az öröklés kérdését, míg a Ptk. 7:4. §-ában ehhez hasonló rendelkezést nem tartalmaz, megnehezítve a Ptk. és más törvények öröklési jogi rendelkezéseinek értelmezését.

5. Záró gondolatok

Jelen dolgozatban a termőföldek végrendelet útján való öröklésére vonatkozó szabályozás néhány aspektusára kívántam rávilágítani. Bár az öröklési jog a magánjog legnagyobb állandóságát mutató része, ezt mutatja, hogy a Ptk. az 1959-es Ptk.-hoz képest csak kifejezetten indokolt esetben eszközölt módosításokat az öröklési jogi szabályozásban. A dolgozatban ismertetett jogszabályhelyek és felvillantott problémákat látva – figyelembe véve a jogalkotó vagyoni kompenzációra vonatkozó jogalkotási kötelezettségét is – elmondható, hogy a termőföldek – elsősorban végintézkedés útján történő – öröklésére vonatkozó szabályok értelmezése nem jutott még nyugvópontra.

Felhasznált irodalom

Kurucz Mihály: Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltételeiről.
Geodézia és Kartográfia 2008/9. 16. o.
<http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2008/09/2.pdf>, (2014.06.03.)

³³ Orosz 2015. 79. o.

³⁴ Orosz 2015. 80. o.

³⁵ Uo.

Orosz Árpád: A Földforgalmi törvény ejtette sebek a Ptk. végintézkedésen alapuló öröklési szabályain. *Közjegyzők Közlönye* 2015/5.

<https://www.mokk.hu/ugyfeleknek/kozlonykereso.php> (2018.05.31.)

Vékás Lajos: Magyar Polgári Jog. Öröklési jog. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2017.

Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Complex Kiadó, Budapest, 2013.

AGRICULTURAL AND FORESTRY LAND AND WILL

This study attempts to examine the meaning of the freedom to dispose of property upon death according to civil and constitutional law. The study puts emphasis on the restrictions governed by public law in the field of agricultural and forestry land transactions which shall be applied if the will contains agricultural and forestry land. This paper takes into account the latest decision of the Hungarian Constitutional Court in connection with the Act CXXII of 2013 on transaction in agricultural and forestry land and the transfer of agricultural and forestry land by will.

ALKOTMÁNYJOGI SEKCIÓ

BEDŐ RENÁTA

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Chronowski Nóra tanszékvezető habil. egyetemi docens

A RENDES BÍRÓSÁGOK ALAPJOGI BÍRÁSKODÁSA MAGÁNJOGI VISZONYOKBAN

Bevezetés

A magánjognak azzal a kihívással kell szembesülnie, hogy az emberi jogi és alapjogi gondolkodás egyre erőteljesebben jelenik meg a magánviszonyokban, hiszen az alapjogok nemcsak az állam és egyén viszonyára, hanem a magánszemélyek egymás közötti kapcsolataira is kihatással vannak. Az alapjogok magánviszonyokban való érvényesülése, azaz a horizontális hatály kérdése egyre intenzívebb diskurzus tárgya, hiszen e problémakör a közjog és magánjog hagyományos elhatárolásának dogmatikáját feszegeti. A horizontális hatály kérdése a következőket vizsgálja: az alapjogok védelmet nyújtanak-e magánszemély vagy magánszemélyek csoportjainak beavatkozásaival szemben is? Hivatkozhat-e az egyén alapjogaira nem az állammal, hanem egy másik magánszeméllyel szemben?

A horizontális hatály kérdéséről a következő modellek alakultak ki:

a) Németországban a közvetett horizontális hatály, amikor közvetlenül nem lehet az alapjogi rendelkezésekre hivatkozni, csak az alkalmazandó jogszabály értelmezésekor kell a bírónak figyelembe vennie az alapvető jogi rendelkezést.

b) Lengyelországban a közvetlen horizontális hatály azt jelenti, hogy az alapjogi rendelkezésekre közvetlenül lehet hivatkozni a bíróság előtt, a bíróság az alkotmányi normára ítéletet alapíthat.

c) Az Egyesült Államokban pedig a Legfelső Bíróság az állami cselekvés tanát (*state action doctrine*) alakította ki, amely alapján az alkotmány közvetlenül alkalmazhatóvá válik, ha a bíróság megállapítja, hogy a jogsértés állami szervnek tulajdonítható vagy magánszemély állami kötelezettségének teljesítése közben történt.

A kérdés az, hogy Magyarországon a bírói jogalkalmazás során milyen módon érvényesülhetnek a legnagyobb hatékonysággal az alapjogok a magánszemélyek viszonyaiban. Milyen változásokat hozott az Alaptörvény hatálybalépése a horizontális hatály kérdésével kapcsolatban? Milyen álláspontok alakultak ki a magyar jogirodalomban? Végül pedig hogyan viszonyul az Alkotmánybíróság a horizontális hatály kérdéséhez?

A horizontális hatály az Alaptörvényben

Az Alaptörvény hatálybalépése számos változást hozott a bírói alapjogvédelemben, amelyek befolyásolják a horizontális hatály kérdését is. Annak ellenére, hogy a korábbi Alkotmány 70/K.§-a rendelkezett az alapjogok megsértése miatt keletkezett igények bíróság előtti érvényesíthetőségéről, az Alaptörvény már nem tartalmaz rendelkezést kifejezetten az alapjogok bírói úton történő kikényszerítéséről, hanem a bírói út igénybevételének lehetősége úgy jelenik meg, mint a szükségesség-arányossági alapjogi teszt által korlátozható jogosultság.¹

Az Alaptörvény 28. cikke kimondja, hogy a bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik, ezzel rögzíti az alkotmánykonform értelmezést a bírói alapjogvédelemben.² Az alkotmánykonform értelmezés azt jelenti, hogy ha az adott jogszabály különböző értelmezést enged meg, akkor az alkotmánynak megfelelő értelmezés élvez elsőbbséget a többivel szemben. Fontos megállapítani, hogy az alkotmánykonform értelmezés nem vezethet a jogszabály korrigálásához és mind kitágító, mind korlátozó módon hathat.³ Az alkotmányból is levezethető értelmezés nem tekinthető csupán egynek az értelmezési módszerek közül, ugyanis minden jogértelmezésnek meg kell felelnie az alkotmányossági szempontoknak. Ennek értelmében az alkotmánykonform értelmezés során a jogalkalmazó más lehetséges értelmezéseket elvet, ami a lehetséges normatartalom szűkítéséhez vezet.⁴ Továbbá aggályos lehet, ha a több értelmezési módszer közül alkotmányi szinten az egyiket kötelezővé teszik, hiszen ez egyrészt kifejezetten széles és talán korlátlan mérlegelési lehetőséget biztosíthat a jogalkalmazás számára, másrészt a bírói döntéshozatal alapjait ellenőrizhetetlenné teheti.⁵

Az Alaptörvény intézményesítette a bírósági határozatok felülvizsgálatára irányuló „valódi” alkotmányjogi panasz jogintézményét, amellyel igazából explicitté tette, hogy a bírósági döntések jogszerűségének feltétele az alkotmány alkalmazása.⁶ Az alkotmányjogi panasz kapcsán szükséges kitérni arra is, hogy az Alaptörvény által bevezetett bírósági határozatok felülvizsgálatára irányuló alkotmányjogi panasz mennyiben tekinthető a német mintán alapuló valódi alkotmányjogi panasznak. Kovács Kriszta álláspontja szerint a magyar megoldás nem követi teljesen német szabályozást. A két panasz eljárás között többek között az a különbség, hogy szemben a német valódi alkotmányjogi panasszal a magyar alkotmányjogi panasz eljárás alapjául csak az ügy érdemében hozott bírói döntések vagy a bírósági eljárást befejező egyéb döntések szolgálhatnak. Ebből kifolyólag

¹ Alaptörvény XXVIII. cikk.

² Jakab 2011. 86. o.

³ Petrétei 2009. 137-138. o.

⁴ Chronowski 2017. 7-15. o.

⁵ Chronowski, Drinóczi, Kocsis 2011. 49-50. o.

⁶ Somody, Szabó, Vissy 2013. 31. o.

közvetlenül a közigazgatási döntések és a bírósági eljárás során hozott döntések ellen panaszeljárást nem lehet kezdeményezni.⁷

Míg az alapjogok alapvető funkciójából következően az egyén és állam viszonyában az alapjogok közvetlen alkalmazhatósága megkérdőjelezhetetlen, addig az alapjogok horizontális hatálya külön igazolást igényel. Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdésében kimondja, hogy az ember veleszületett, sérthetetlen jogait tiszteletben kell tartani. Míg a korábbi Alkotmány az állam elsőrendű kötelezettségeként deklarálta az alapjogok tiszteletben tartását és védelmét, addig az Alaptörvény általános alanyt használva mondja ki, hogy az alapjogokat mindenkinek tiszteletben kell tartania. Továbbá az Alkotmányhoz hasonlóan az Alaptörvény⁸ is kimondja, hogy rendelkezései és a jogszabályok mindenkire kötelezőek. Ugyanakkor az, hogy mindenkinek tiszteletben kell tartania és védenie kell az alapjogokat és az alkotmány rendelkezéseit, így az alapjogok szabályai is mindenkire kötelezőek, nem jelenti azt, hogy az alapjogi igények bármilyen jogviszonyban, mindig érvényesíthetőek lennének. Az általános tiszteletben tartási kötelezettségből következik az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége⁹. Ennek alapján az állam törvényben előírt jogok és kötelezettségek útján az alapjogok érvényesülését bizonyos mértékben a magánviszonyokban is megköveteli és garantálja.¹⁰ Szükséges az intézményvédelmi kötelezettség kapcsán megállapítani, hogy nem következik belőle az, hogy az egyénnek joga volna ezen állami „szolgáltatásokat” az alkotmányban biztosított jogosultságaira hivatkozva megkövetelni és kikényszeríttetni. Ezekben az esetekben az állami intézményvédelmi kötelezettséggel szemben nem áll egyéni alanyi jog, és a törvényhozásnak széles mérlegelési lehetősége van a megfelelő normatív intézmények kialakításakor.¹¹ Látható tehát, hogy elméletileg mind az Alkotmányból, mind az Alaptörvényből levezethető az alapjogok érvényesíthetősége a magánjogi viszonyokban, ugyanakkor egyik alaptörvényi rendelkezésből sem lehet teljes mértékben levezetni, hogy Magyarországon a bíróságoknak milyen mértékben kellene alkalmazniuk az Alaptörvényt.

A magyar jogirodalmi álláspontok

A horizontális hatály kérdése a magyar jogirodalomban rendkívül megosztó mind a magánjogászok, mind az alkotmányjogászok körében. A kérdés az, hogy a bírói jogalkalmazás során milyen módon érvényesülhetnek a legnagyobb hatékonysággal az alapjogok a magánszemélyek viszonyaiban. Felmerül a kérdés, hogy az alapjogok befolyásolhatják-e a magánszemélyek közötti jogviszonyokat, és ha igen, akkor milyen

⁷ Kovács 2011, 74-77. o.

⁸ Alaptörvény R) cikk (2) bekezdés.

⁹ Magyarországon az alanyi alapjog és az objektív intézményvédelem először a terhességmegszakításáról szóló 64/1991. számú AB határozatban jelent meg az anya alanyi jogi jellegű önrendelkezési jogának és az állam intézményes életvédelmi kötelezettségének szembeállításával.

¹⁰ Somody 2009. 240. o.

¹¹ Halmai, Tóth 2003. 107. o.

módon és terjedelemben. A kérdések megválaszolásához először a magyar jogirodalomban megjelent álláspontokat mutatom be vázlatosan.

A közvetlen horizontális hatály modelljét a magánjogászok közül Lábady Tamás képviselte, alkotmányjogászok közül Kovács Krisztina, Tóth Gábor Attila és Halmai Gábor fogadja el. Lábady Tamás szerint a jog uralmából is következik a közvetlen horizontális hatály elismerése, ugyanis „*az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat*”.¹² Kovács Krisztina pedig úgy véli, hogy az alkotmány közvetlen alkalmazása éppen azt a joghézagot töltene ki, amikor az alapjogok védelme magánjogi ügyben nem biztosítható. Ennek az oka lehet az, hogy nem állnak rendelkezésre a megfelelő magánjogi eszközök vagy a törvényhozó elmulasztotta megalkotni azokat a jogszabályokat, melyek elégséges alapot nyújtanának a döntés meghozatalára.¹³ Tóth Gábor Attila szerint, amennyiben a valódi alkotmányjogi panasz intézménye jelen van a jogrendszerben, a bíróságnak joga van arra, hogy az alkotmányt értelmezze és közvetlenül alkalmazza.¹⁴ Halmai Gábor az alkotmány norma jellegéből és a korábbi Alkotmány 70/K.§ rendelkezésből jut arra a következtetésre, hogy a bíróságok alkotmányos kötelessége az Alkotmány közvetlen alkalmazása.

A magyar jogirodalomban a horizontális hatállyal foglalkozó uralkodó szakirodalmi álláspont¹⁵ az alapjogok közvetett érvényesülése mellett érvel. Vékás Lajos rámutat arra, hogy az Alkotmány és a magánjog összefüggései különösen a szerződési szabadsággal, tulajdonjog gyakorlásával, a vállalkozási joggal és a polgári jogi személyiségvédelemmel kapcsolatban merülnek fel. Kiss György pedig felhívja a figyelmet arra, hogy a munkajog számára is meghatározó jelentőségű a horizontális hatály kérdése, hiszen a munkajog alanyai a piaci forgalomban nem azonos pozícióban vannak jelen.¹⁶ Sonnevend Pál azt a következtetést vonja le, hogy a magánjog közvetítésével érvényesülnek az alapjogok magánfelek közötti jogvitákban, és ahhoz, hogy a magánjog közvetítő szerepét betölthesse, a bíró köteles a magánjog generálklauzuláit alkalmazni, amelyek szerinte a legalkalmasabbak az alapjogi értékek érvényre juttatására.¹⁷ Tekintettel a közjogi és magánjogi tradíciókra Gárdos-Orosz Fruzsina az alapvető jogok érvényesülését a közvetett horizontális hatály útján tartja megvalósíthatónak. Elsősorban a magánjogi jogszabályok alapján kell elbírálni a magánjogi jogvitákat és az alapvető jogok érvényesítése kiegészítő szempont kell, legyen a bíráskodásban. Ezt szolgálná az alkotmányban rögzített horizontális hatály elve és a bírói határozatok alkotmányossági felülvizsgálatának lehetősége.¹⁸ Jakab András és Vincze Attila pedig arra világítanak rá, hogy az alapjog hatékony érvényesülése előmozdítható úgy is, ha a rendes bíróságok polgári jog által kínált

¹² Lábady 2000. 13-19. Lásd: 57/1991. (XI. 8.) AB határozat.

¹³ Kovács 1998. 88. o.

¹⁴ Tóth 1995. 40-44. o.

¹⁵ Sonnevend 1998. 79-84. o.; Gárdos-Orosz 2011.; Vékás 2001.

¹⁶ Kiss 2010.

¹⁷ Lásd Sonnevend 1998. 81. o.

¹⁸ Lásd Gárdos-Orosz 2011.

lehetőségekkel élnek, és az értelmezést engedő általános fogalmakat az alkotmány szellemében értelmezik.¹⁹

Somody Bernadette, Szabó Máté Dániel, Szigeti Tamás és Vissy Beatrix tanulmányukban felhívják figyelmet arra, hogy nem valamennyi alapjog jelenik meg jogosultsággént a szakjogi bíráskodásban. Szükséges elkülöníteni az alapjogok objektív és szubjektív funkcióit, ugyanis az alapjogok azonos megközelítése a jogalkalmazásban rendszerszinten vezetne helytelen szakjogi ítélezéshez.²⁰ Azokban az esetekben ugyanis, amikor az alapjogi szabályok csak szakjogi értelmező elvekként jelenhetnének meg, az alapjogi szabályok közvetlen alkalmazása torzítaná a magánjogi bíráskodást. Ezzel szemben a közvetett horizontális hatály intézménye nem engedi, hogy az alapjogok szubjektív jogosultsággént jelenjenek meg a magánviszonyokban, hanem objektív értékeket jelentenek a bíráskodásban. Ez pedig ellentétben áll az alapjogok fogalmi elemével, a jogi úton történő kikényszeríthetőséggel, amelyért a bíróság felelős.²¹

A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelmének vizsgálata során Téglási András megállapította, hogy visszamenőleges, és ezáltal önkényes jogalkalmazáshoz vezethet az, ha figyelmen kívül hagyjuk a magánjogi jogviszonyok alapelveit, mint például egy magánszemély nem róhat kötelezettségeket egy másik személyre, továbbá nem kötelezhető egy magánszemély arra sem, hogy védje egy másik személy érdekét.²²

Az alkotmányjogi jogirodalom álláspontjai egyértelműen mutatják, hogy az alapvető jogok érvényesülése a magánviszonyokban is elvárható, ugyanakkor nincs egyetértés a tekintetben, milyen szerepe legyen az Alaptörvénynek a magánjogi jogviták elbírálásánál. Érdekes, hogy több jogtudós a magánviszonyban a hatékony alapjogvédelmet a jogalkotástól és az Alkotmánybíróságtól tette függővé. Az Alaptörvény hatálybalépésével meg is jelentek ezek a külső hatások: az Alaptörvény kötelezővé tette a bíróságok számára az alkotmánykonform értelmezést és bevezette a „valódi” alkotmányjogi panasz intézményét. Ennek értelmében megállapítható, hogy a jogalkotó változtatott a kereteken, amit az Alkotmánybíróságnak kell kitölteni tartalommal.

Az Alkotmánybíróság joggyakorlata

Eddig az Alkotmánybíróság nem foglalkozott átfogóan a horizontális hatály kérdésével, így az alkotmánybírási gyakorlatból mozaikszerűen rajzolódik ki a horizontális hatály tanának és a bíróságok számára kötelezővé tett alkotmánykonform értelmezésnek körvonalai. Látni kell, hogy az Alkotmánybíróság egy-egy bírási döntés felülvizsgálatára irányuló alkotmányjogi panasz kapcsán foglalkozott egyes alapjogok

¹⁹ Jakab, Vince 2009. 2666-2684.

²⁰ Sólyom László szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy nem lehetséges valamennyi alapjog azonos módon való érvényesülése, viszont az alapjogokat érintő jogvitákban feltétlenül biztosítani kell az alapjogok, mint jogosultságok, érvényre jussanak. Sólyom 2001. 229.

²¹ Somody, Szabó, Szigeti, Vissy 2013. 63.

²² Téglási 2015. 148-157.

magánviszonyokban való érvényesülésével, ennél fogva fontosnak tartom, hogy az Alkotmánybíróság értelmezéseit és szempontjait időrendben, egyes döntéseken keresztül mutassam be.

Először a Kormány devizahitel-szerződésekkel kapcsolatos indítványára vizsgálta meg az Alkotmánybíróság azt, mennyiben lehet egy magánjogi szerződésnek közvetlenül az Alaptörvénybe ütközését megállapítani. Az Alkotmánybíróság szerint az már nem vitás, hogy az alapjogok a magánjogra hatással vannak-e, a kérdés az, milyen mértékben befolyásolják a magánjogi viszonyokat. Megállapította, hogy az alapjogok csak a magánjog generálklauzuláin keresztül képesek beszűrődni a magánjog rendszerébe. Azokban az esetekben pedig, ahol nem lehet generálklauzulákat alkalmazni, az alapjogok nem képesek közvetlenül hatni a magánjogban.²³ Erre az Alkotmánybíróság egy másik határozatában hoz példát: a jóhiszeműség és tisztesség követelménye, amely a Ptk. szintjén kodifikált jogelv, az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése alapján alkotmányos érték, így ez a generálklauzula a jogrendszer egészére kikényszerítően ható szabálynak tekinthető, különösen pedig a magánjog rendszerére és jogviszonyaira nézve.²⁴

Továbbá az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy a horizontális hatály kérdése nem arról szól, hogy egyes szerződések közvetlenül alaptörvényellenesek lehetnének, hanem arról, hogy a bíróság jogalkalmazása és jogértelmezése során figyelembe vette-e az Alaptörvényben foglaltakat. Az Alaptörvény 28. cikke alapján azt a következtetést vonja le, hogy a bíróságoknak minden rendelkezést megfelelően és differenciáltan kell figyelembe vennie az ítékezés során. Úgy fogalmaz az Alkotmánybíróság, hogy az a rendes bíróságra tartozó kérdés, hogy egy perben az eset összes körülményeinek mérlegelésénél a polgári jog generálklauzulái értelmezésekor milyen intenzíven hivatkozik egy alapjogi norma egyes elemeire, de az értelmezés nem vezethet jogszabály szövegével ellentétes eredményre.²⁵

A rágalmozási eljárással kapcsolatos 13/2014. (IV.18.) AB határozatban az Alkotmánybíróság a bíróságok szakjogi kompetenciáját tiszteletben tartva határozza meg az alkotmányjogi panasz jogvédelmi szerepét, amelynek értelmében az Alkotmánybíróságnak az a feladata, hogy érvényt szerezzen az alapjogoknak egyedi ügyekben úgy, hogy meghatározza az Alaptörvényben elismert jogokban rejlő egyes követelményekkel összhangban lévő jogalkalmazást. Kimondja, hogy nem hatásköre az Alkotmánybíróságnak a jogszabályok értelmezése és a jogági dogmatikához tartozó álláspontok helytállósága érvényességének megítélése, ezért nem is foglal állást az ügghöz kapcsolódó szakjogi kérdésekben. Mivel a jelen ügyben a közügyeket vitató szolás minősítése során a szakjogi szabályok és az alkotmányjog ugyanúgy jelen vannak, az ügy elbírálásánál az alkotmányossági szempontú érvelés nélkülözhetetlen. Ennek megfelelően meghatározza azt az alapjogok közötti mérlegelésen alapuló szempontrendszert, amely

²³ 8/2014. (III.20.) AB határozat, Indokolás [55]-[56].

²⁴ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [94].

²⁵ 8/2014. (III.20.) AB határozat, Indokolás [64]. Lásd: Drinóczi 2014. 3-12. o.

ahhoz szükséges, hogy egy-egy közügyek vitatását érintő nyilvános közlés büntetőjogi megítélése összhangban álljon az Alaptörvényből fakadó követelményekkel.²⁶

Az Alkotmánybíróság a rendőr képmásának nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban²⁷ következetesen alkalmazta a rágalalmazási eljárással kapcsolatos döntésében követett szempontokat. Az Alkotmánybíróság ebben az ügyben is alapjogok közötti mérlegelés alapján határozta meg azt a szempontrendszert, amelyet a bíróságnak is alkalmaznia kellett volna a szabad tájékoztatás és a képmásvédelem szempontjainak mérlegelésénél. Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a polgári jog rendelkezéseit a rendes bírói gyakorlat tölti meg tartalommal, ugyanakkor az Alaptörvény 28. cikke alapján úgy ítélte meg, hogy ebben az ügyben annak az alkotmányjogi szempontnak a mérlegelése is szükséges, amely a sajtó szabadságához fűződik.²⁸

További szempontokat határozott meg az Alkotmánybíróság az Alaptörvény 28. cikkének értelmezéséhez a piacbefolyásolás tilalmával kapcsolatos határozatában. Az Alkotmánybíróság sajtótermékekben megjelentetett cikk kapcsán vizsgálta meg a piacbefolyásolás tilalma és a sajtószabadság kapcsolódási pontjait. Megállapította, hogy az Alaptörvény 28. cikke a bíróságok számára nem lehetőségként, hanem alkotmányos kötelezettségként írja elő, hogy az ítélkező tevékenységük során a jogszabályokat az Alaptörvénnyel összhangban értelmezzék. Ennek az érvényesülését pedig a bírói döntések alkotmányossági felülvizsgálatát lehetővé tevő alkotmányjogi panasz szolgálja. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint a bíróságnak a jogszabályok adta értelmezési mozgástér keretein belül azonosítania kell az eléje kerülő ügy alapjogi vonatkozásait, és a bírói döntésben alkalmazott jogszabályokat az érintett alapjog alkotmányos tartalmára tekintettel kell értelmeznie. Ez nem azt jelenti, hogy közvetlenül az alaptörvényi rendelkezésekre kellene alapoznia döntését, hanem az általa alkalmazandó jogszabály értelmezése és a konkrét tényállásra való alkalmazása során figyelemmel kell lennie a releváns alkotmányossági szempontokra. Továbbá az Alkotmánybíróság kimondta, hogy akkor fogja megállapítani egy bírósági döntés alaptörvényellenességét, amikor egy alapjogilag releváns ügyben a bíró nincs tekintettel az alapjogokra, illetve jogértelmezése nem áll összhangban az alapjog tartalmával. Az Alkotmánybíróság a szükségességi–arányossági teszt alkalmazásáról kimondta, hogy az Alaptörvény 28. cikke a bíróságokra azt az alkotmányos követelményt fogalmazza meg, hogy ha olyan jogszabályt értelmeznek, amely valamely alapjog gyakorlását korlátozza, akkor a jogszabály engedte értelmezési mozgástér keretein belül az érintett alapjog korlátozását kizárólag a szükséges és arányos mértékű beavatkozás szintjére szorítsák.²⁹

A piacbefolyásolás tilalmával kapcsolatos alkotmánybírósági határozat rámutatott arra is, hogy a horizontális hatály kérdése megosztó az alkotmánybírók körében is. Czine Ágnes párhuzamos indoklásában arra hívta fel a figyelmet, hogy az Alaptörvény 28.

²⁶ 13/2014. (IV.18.) AB határozat, Indokolás [38]-[42], [51].

²⁷ 28/2014. (IX.29.) AB határozat.

²⁸ Lásd az alkotmánybírósági döntés utóéletét: Somody 2016. 103-112. o.

²⁹ 3/2015. (II. 2.) AB határozat, Indokolás [17]-[18], [20]-[21].

cikkének értelmezése során szintén tekintetbe kell venni a hatalmi ágak megosztásának elvét, amelynek értelmében az Alkotmánybíróságnak tartózkodnia kell más jogági dogmatikához tartozó kérdés vizsgálatától. Ugyanis úgy, mint a tulajdonhoz való jognál, felmerülhet az, hogy az alkalmazandó anyagi jogi rendelkezés értelmezése olyan alanyi jogra vonatkozik, amelynek más az alkotmányjogi és az érintett jogág dogmatikájából fakadó tartalma.³⁰

Arra a kérdésre, hogy a bíróságok milyen mértékben kötelesek figyelembe venni az Alaptörvény rendelkezéseit, Varga Zs. András párhuzamos indokolásában, Juhász Imre pedig különvéleményében tért ki. Varga Zs. András tévesnek tartotta azt az álláspontot, hogy a bíróságoknak közvetlenül kellene alkalmazniuk az alkotmányt. Véleménye szerint az Alaptörvény lezárta a korábbi Alkotmány 70/K.§ által okozott dilemmát, és ennek következtében az Alaptörvénnyel összhangban való értelmezés azt a kötelezettséget rója a bíróságokra, hogy amennyiben rendelkezésre áll alkotmánybírósági értelmezés, akkor azt követniük kell, ellenkező esetben pedig megkísérelhetik maguk értelmezni az alaptörvényi rendelkezéseket. Az alkotmánybírósági értelmezések bírósági felhasználásával kapcsolatban Juhász Imre arra hívta fel a figyelmet, hogy a negyedik Alaptörvény módosítás által hatályon kívül helyezett alkotmánybírósági határozatok felhasználása problémát jelent nemcsak a bíróságoknak, de még az Alkotmánybíróságnak is.³¹

Pokol Béla a horizontális hatály elismerését elutasította, és különvéleményében kifejtette, hogy az alapjogok érvényesülése magánviszonyokban azt a veszélyt hordozza magában, hogy minden jogterület, amely nem az állam és egyén viszonyát szabályozza, feladni kényszerül az eredeti fogalmi kereteit és jogdogmatikáját. Továbbá véleménye szerint az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése alapján az alapvető jogok önmagukban nem közvetlenül hatályos jogok, azoknak a szabályait törvény állapítja meg. Ennek következtében az alapjogok horizontális hatálya szemben áll ezzel az alaptörvényi rendelkezéssel, és ezért a magánfelek jogvitáit törvények alapján kell megítélni.³²

Az Alkotmánybíróság a magánjogi viszonyokban a diszkrimináció tilalmával összefüggésben ugyanakkor kivételt állít fel. Megállapította, hogy a diszkrimináció tilalma erőteljesebben, közvetlenebbül érvényesül a magánjogi jogviszonyokban, mint más alkotmányos szabadságok. Ezt a közvetlenebb érvényesülést tükrözi a Polgári Törvénykönyv, ugyanis a nevesített személyiségi jogok körében szintén tiltja a személyek hátrányos megkülönböztetését.³³

A tulajdonhoz való joggal összefüggésben a magánfelek egymás közötti jogviszonyában a mögöttes felelősségi konstrukció alkotmányos megítélését vizsgálta az Alkotmánybíróság, amelynek keretében kiemelte, hogy a tulajdonhoz való jog alapjogként elsősorban az állammal szemben keletkeztet igényt, hogy az ne avatkozhasson be az alapjog jog alanyának tulajdonosi pozíciójába. Ennek értelmében az intézményvédelmi

³⁰ 3/2015. (II. 2.) AB határozat, Indokolás [33]-[40].

³¹ 3/2015. (II. 2.) AB határozat, Indokolás [44]-[61], [67]-[75].

³² 3/2015. (II. 2.) AB határozat, Indokolás [77]-[81].

³³ 3001/2016. (I.15.) AB határozat, Indokolás [56]-[57].

kötelezettségéből fakadóan az államnak kötelessége megalkotni a megfelelő normákat. Az Alkotmánybíróság ebben a határozatában szintén megállapította, hogy a szerződéses szabadság tiszteletben tartása mellett az alkotmányos követelmények végső soron a magánjog generálklauzuláin keresztül szolgálhatnak a magánfelek közötti viszonyok megítélésének alkotmányjogi mércéjeként. Továbbá korábbi határozatát³⁴ idézve kimondta, hogy a szerződéses jogviszonyokban a gyengébb pozícióban lévő fél védelmét elsősorban a magánjognak kell biztosítania.³⁵

Egy munkaügyi jogvitában hozott bírói döntéssel szemben benyújtott alkotmányjogi panasz eredményeképpen az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy a munkajogi jogviszonyokban különös jelentőséghez jut a horizontális hatály kérdése, ugyanis annak ellenére, hogy a munkajogi viszonyok alapvetően a magánjog rendszeréhez tartoznak, mégis aszimmetrikus természetűek, mivel a munkajog a munkáltató irányítása alatt álló munkavégzést szabályozza. Az Alkotmánybíróság ebben a határozatában szintén kimondta, hogy a bíróságoknak jogalkalmazásuk és jogértelmezésük során a szerződéses és más magánjogi jogviszonyok megítélésekor is figyelemmel kell lenniük az Alaptörvényben biztosított egyes jogokra. Az Alkotmánybíróság, pontosítva az alapjogi követelmények generálklauzulákon keresztüli érvényesülését, megállapította, hogy az Alaptörvényben garantált szabadságok a magánjogi viszonyokban közvetett érvényesülést kívánnak meg. Az Alkotmánybíróság a szerződéses és más egyéb magánjogi karakterű jogvitákban eljáró bírói döntéseknél azt vizsgálja, hogy az adott jogviszonyt szabályozó generálklauzulák bírói értelmezése összhangban áll-e az érintett alapjogból fakadó követelményekkel. Ebben az ügyben ez azt jelenti, hogy a jogvita alapjogi érintettségének fennállása esetén a bíróságok a felek autonómiájából fakadó szerződéses szabadság és szabad kötelezettségvállalások tiszteletben tartása mellett ítélezésük során a munkaviszonyt szabályozó generálklauzulákat az Alaptörvényre tekintettel értelmezzék. Ennek megfelelően a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos jogvitákban a munkaügyi bírának elsődlegesen azonosítaniuk kell az adott ügynek a véleménynyilvánítási szabadsággal kapcsolatos vonatkozásait, és a munkaviszonyra irányadó generálklauzulát az alapjog alkotmányos tartalmára tekintettel kell értelmezniük.³⁶

A közéleti szereplők sajtótájékoztatóiról való tudósítások törvényi követelményeivel és a hozzájuk kötődő felelősségi kérdésekkel kapcsolatos alkotmánybírási döntés értelmében az Alkotmánybíróság feladata az, hogy az Alaptörvény védelmének legfőbb szerveként őrködjön a szakjogi értelmezések alkotmányossága fölött és szükség esetén kijelölje az értelmezés követendő irányát és az alkotmányos határait. Ebben az ügyben az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a híresztelés polgári jogi fogalmának szokásos értelmezése nem veszi kellőképpen figyelembe a sajtó tevékenységének sajátos alkotmányos értékét. Ennek következtében következetesen, a korábbi határozataira építve határozta meg ebben a konkrét ügyben a mérlegelendő alkotmányos szempontokat. A

³⁴ 3009/2012. (VI. 21.) AB határozat, Indokolás [51].

³⁵ 3052/2016. (III.22.) AB határozat, Indokolás [53].

³⁶ 14/2017. (VI.30.) AB határozat, Indokolás [17]-[18], [34].

sajtószabadság tárgyában kialakult következetes alkotmánybírósági esetjogi gyakorlat alapján megállapítható, hogy amennyiben a személyiségi jogsértést megállapító bírósági ítélet nem tartotta kellő mértékben tiszteletben a sajtószabadság alkotmányos tartalmát, az okot ad a bírósági döntés alkotmánybírósági megsemmisítésére.³⁷

Később a magántitokhoz való jog értelmezése kapcsán mutatott rá arra az Alkotmánybíróság, hogy az Alaptörvény 28. cikke az állam kötelezettségévé tette az alapjogoknak a magánjog alanyai közötti viszonyokban történő érvényesülését a bírósági határozatok felülvizsgálatára irányuló alkotmányjogi panasz intézményén és a rendes bíróságok joggyakorlatán keresztül. Ennek következtében a rendes bíróságok ítélkező tevékenysége ténylegesen is alkotmányos kontroll alatt áll, ezzel a bíróságoknak tevőlegesen védeniük kell az alapjogok érvényesülését. Továbbá az Alaptörvény 28. cikke azt a kötelezettséget rója a bíróságokra, hogy az elbírálandó ügyek alapjogi relevanciáját felismerjék, az érintett alapvető jogok tartalmát feltárják, és erre tekintettel értelmezzék és alkalmazzák konkrét jogvitákban a jogszabályokat.³⁸

A fenti határozatok alapján megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság a bírói döntések felülvizsgálatára irányuló alkotmányi panasznak az alapjogvédelemben betöltött szerepén és az alkotmánykonform értelmezésen keresztül értelmezi egyes alapjogok érvényesülését magánviszonyokban. Miután az Alaptörvény konkrétan nem rendelkezik a horizontális hatály kérdéséről, az Alkotmánybíróság az alkotmánykonform értelmezés határait feszegetve határozza meg úgyenként a releváns alkotmányjogi szempontokat, amelyeket a bíróságoknak mérlegelniük kell az Alaptörvénnyel összhangban álló értelmezés érdekében.

Összességében megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság számára sem kérdéses az alapjogok magánviszonyokban való érvényesülése. Ahogy megkülönböztethetünk különböző alapjogi ügyeket a magánjogi jogvitákban, úgy az Alkotmánybíróság igyekszik párhuzamot vonni az azonos alapjogot érintő ügyek között és ennek alapján meghatározni a bírósági, Alaptörvénnyel összhangban álló jogalkalmazás szempontjait, mint például ahogy a sajtószabadság alkotmányos tartalmának számonkérése kapcsán is tette. Míg a szerződéses jogviszonyok, a munkajogviszonyok esetében és a tulajdonjoghoz való joggal összefüggésben az Alkotmánybíróság az alapjogok generálklauzulákon keresztüli érvényesülését mondta ki, addig a véleménynyilvánítással és a sajtószabadsággal kapcsolatban az alapjogok közötti mérlegelésen alapuló szempontrendszert határozta meg az Alaptörvénnyel összhangban álló értelmezésként. A magántitokhoz való jog értelmezése során pedig az Alkotmánybíróság már az alkalmazandó jogszabályok értelmezése és alkalmazása során szükséges szempontokat ismerteti. Eddig az Alkotmánybíróság egyetlen kivételt állított fel, a diszkrimináció tilalmát, amelynek esetében közvetlen horizontális hatályról beszélhetünk.

Az Alkotmánybíróság úgyenként határozza meg az alkotmányos értelmezés irányait és határait, amelynek során rendeltetésének megfelelően közelebb hozza az absztrakt alkotmányjogi normákat a rendes bíróságokhoz. Azonban a horizontális hatály és az

³⁷ 34/2017. (XII.11.) AB határozat, Indokolás [19]-[20].

³⁸ 3312/2017. (XI.30.) AB határozat, Indokolás [31].

alkotmánykonform értelmezés tartalmát lassan kibontó alkotmánybírósági gyakorlat nehézkessé teszi a bíróságok számára az Alaptörvénnyel összhangban történő jogalkalmazás elsajátítását.

Összegzés

Az nem lehet vitás, hogy a magánszemélyek közötti jogviszonyokban is érvényesülniük kell az alapjogoknak, továbbá az sem, hogy az alapjogok pusztá deklarációja nem elegendő. Az alapjogok érvényesíthetőségére hatékony eszközöket is kell biztosítani az egyének számára. Mivel a bírói jogérvényesítés jelenti az alapjogvédelem intézményrendszerének kötelező minimumát, a rendes bíróságok szerepe alapvető és nélkülözhetetlen az alapjogok jogi úton történő kikényszerítésében.

A magyar jogirodalmi álláspontok és az alkotmánybírósági joggyakorlat alapján a horizontális hatály tartalmának meghatározásakor fontosnak tartom figyelembe venni az alapjogok különböző funkcióit és az alkotmányos értékek sokszínűségét. Ez az Alaptörvényre tekintettel úgy határozható meg, hogy a magánjogi viszonyokban az alkalmazandó jogszabályok értelmezésekor és alkalmazásakor figyelembe kell venni az Alaptörvény rendelkezéseit, és az, hogy milyen intenzíven kell tekintetbe venni az Alaptörvényben deklarált követelményeket és alapjogokat, a jogviszony és a felmerülő alapjogok jellegétől függ. Szükségesnek tartom még azt is fontolóra venni, hogy az alapjogok magánviszonyokban való érvényesülése különösen fontos olyan jogviszonyokban, amelyekben a felek nem egyenrangúak.

Az alapjogok értelmezése és alkalmazása a magánjogi viták elbírálásánál ugyanakkor teljesen más szerepfelfogást követel meg a bíróságoktól, ugyanis magánjogi jogviták eldöntése során alkalmazandó jogszabályok mellett az Alaptörvényre is tekintettel kell lenniük a bírácoknak. Ehhez pedig az szükséges, hogy a rendes bíróságok végre elfogadják nélkülözhetetlen szerepüket az alapjogok jogi úton történő kikényszerítésében, és hogy az alapjogokat tiszteletben tartó szerepfelfogás és alapjogvédelmi felelősségtudat alakuljon ki a rendes bíróságok körében. Az alkotmánybírósági döntések is mutatják, hogy a hatalommegosztás elvének megfelelően az Alkotmánybíróságnak nem léphet fel a rendes bíróságok szuperbíróságaként, csupán alkotmányossági követelmények érvényesülését segítheti elő. Ezzel szemben a bíróságoktól az alapjogok iránti nyitottabb és aktívabb közreműködés várható el.

Felhasznált irodalom

Chronowski Nóra: Az Alkotmánykonform értelmezés és az Alaptörvény, *Közjogi Szemle*, 2017/4.

Chronowski Nóra-Drinóczi Tímea-Kocsis Miklós: Mozaikok, azaz milyen értelmezési kérdéseket vethet fel az alaptörvény? In: *Magyarország új alkotmányossága*, szerk. Drinóczi Tímea, Pécs, PTE ÁJK, 2011.

Drinóczi Tímea: Az Alkotmánybíróság határozata a devizahitelekről. *Jogesetek Magyarázata*, 2014/2.

Gárdos-Orosz Fruzsina: Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban. Budapest, Dialóg-Campus, 2011.

Halmai Gábor-Tóth Gábor Attila: Az emberi jogok rendszere. In: *Emberi jogok*. Szerk.: Halmai Gábor-Tóth Gábor Attila, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Jakab András: A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében. *Jogesetek Magyarázata*, 2011/4.

Jakab András-Vince Attila: Alapjogok érvényesíthetősége a bíróságokon. In: *Az Alkotmány kommentárja II.* Szerk.: Jakab András, Budapest, Századvég Kiadó, 2009.

Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. Pécs, Justis, 2010.

Kovács Kriszta: Az alkotmánybíráskodás jövője. *Fundamentum*, 2011/4.

Kovács Krisztina: Emberi jogaink magánjogi viszonyokban. *Fundamentum*, 1998/4.

Lábady Tamás: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2.

Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2009.

Somody Bernadette: Absztrakt érvek-konkrét ügyek az alapjogi szemlélet és érvelés igénye egyedi ügyekben. In: *A köztársasági alkotmány 20 éve tanulmánykötet*. Szerk. Kocsis Miklós-Zeller Judit, Pécs, Pama könyvek, 2009.

Somody Bernadette: A rendőrarcképmás-ügy mint az alapjogi ítélkezés próbája. *Fundamentum*, 2016/1.

Somody Bernadette-Szabó Máté Dániel-Vissy Beatrix: Az alapjogi bíráskodás kézikönyve. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2013.

Somody Bernadette - Szabó Máté Dániel - Szigeti Tamás - Vissy Beatrix: Alapjogi igények, alapjogi szabályok: az alapjogi ítélkezés egy koncepciója. In: *Alapjogi bíráskodás-alapjogok az ítélkezésben*. Szerk.: Somody Bernadette, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013.

Sonnevend Pál: Az alapjogi bíráskodás és korlátai. *Fundamentum*, 1998/4.

Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Téglási András: Az alapjogok hatása a magánjogi viszonyokban az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatálybalépését követő első három évben különös tekintettel a tulajdonhoz való jog alkotmányos védelmére. *Jogtudományi Közlöny*, 2015/3.

Tóth Gábor Attila: Az emberi jogok bírói védelme. *Társadalmi Szemle*, 1995/7.

Vékás Lajos: Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései. Budapest, HVG-ORAC, 2001.

THE HORIZONTAL EFFECT OF FUNDAMENTAL RIGHTS

In the XXIst century it is essential that fundamental rights affect not only the relationships between the state and the individual, but also the relationships between individuals. The question is if the state is obliged to ensure the enforcement of fundamental rights among individuals? If so, how can it be accomplished? The question of the horizontal effect of fundamental rights is divisive in many democracies as the dogmatic separation of public and private law causes problems. In Hungary the debate on the issue of horizontal applicability of the constitution is fairly heated. Some authors argue that direct horizontal applicability is desirable to develop to gain the full protection of fundamental rights, some others contest in favor of the autonomy of the private law, and the impossibility of any kind of third-party effect of the Constitution. The purpose of my paper is to provide a coherent picture about the horizontal effect of fundamental rights in Hungary. By this, I intend to focus on the standpoints of the Hungarian legal literature and the practice of the Hungarian Constitutional Court.

GRANYÁK LÍVIA

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Somody Bernadette PhD adjunktus

VANNAK-E ALAPJOGAIK A SZERVEZETEKNEK?

Elméleti alapok és gyakorlat

Hogyan merülhet fel a címben szereplő kérdés a gyakorlatban? Például az állami szabályozással szemben igényelheti-e a vallásszabadság védelmét egy gazdasági szervezet? Ilyenkor ki a tényleges jogosult: a jogi személy vagy a mögötte álló emberek? Hogyan értelmezhető a vallásszabadság egy profitorientált gazdasági társaság esetében? Vajon kik a társaság mögött álló személyek: a tagok, az ügyvezetés, a munkavállalók? Hogyan lehetne több, akár különböző vallást valló személynek egységes, a társaság vallásává váló meggyőződése? Ez eldönthető lenne a többség akaratával? Ezek a kérdések – amellet, hogy rendkívül problémás a megválaszolásuk – újabb dilemmákhoz vezetnek. Például egy cég ügyvezetése vallásszabadságára hivatkozva kötheti-e a nők alkalmazását a férj vagy a családfő engedélyéhez? Fennáll-e ilyenkor a vallásszabadság és az emberi méltósághoz való jog ütközése vagy sem? Ennek meghatározó szerepe van, hiszen két alapjog versengése esetén vizsgálni kell, hogy az adott alapjog korlátozása szükséges-e és arányos-e, míg ha az alapjoggal szemben nincs másik alapvető jog vagy alkotmányos érték, az alapjogkorlátozás el sem képzelhető.

I. Célkitűzés

A fentiek jól mutatják, hogy a címben megfogalmazott kérdés milyen sok és komplex nehézséghez vezet. Jelen írás ezért nem is kívánja azt teljes körűen megválaszolni, célkitűzése szerényebb. A szervezetek alapjogi jogalanyiségének a magyar alkotmányos gondolkodás által elért eredményeit és alapvető hiányosságait hivatott azonosítani. Ehhez szükséges látni, melyek azok a főbb irányok és általános keretek, amelyek e témakört uralják, behatárolják. Ezt egy problématérkép fogja segíteni, amely a teljesség igénye nélkül szolgál a magyar gyakorlat mércéjeként.

Abban, hogy a problématérkép elemei ne legyenek esetlegesek, két, a téma szempontjából lényeges terület kérdései szolgálnak segítségül. Tekintettel az alanyokra, a polgári jogban felmerülő kérdések – bár nem kizárólagosak – mégis irányító szerepet

kell, hogy kapjanak.¹ E jogterületnek kellett először megbirkóznia azokkal a kihívásokkal, hogy vajon az emberen kívül, az emberi csoportosulások is lehetnek-e önálló jogalanyok, illetve hogy azok milyen jogosultságokkal rendelkezhetnek.² Emellett a polgári jog figyelembe vételét indokolja az is, hogy a magyar Alkotmánybíróság (továbbiakban: AB) gyakorlatában polgári jogi szempontok azonosíthatók, néhol a Ptk.-ra való hivatkozással együtt.³ Ez egyáltalán nem meglepő, figyelembe véve a polgári jog kialakulásának elsőbbségét az alapjogokkal szemben, valamint azt, hogy az AB előtt is leginkább polgári jogi személyiséggel rendelkező szervezetek jelennek meg indítványozóként.

A téma másik meghatározó eleme az alapjogi kontextus, ezért a mérce második pillére a német alapjogi gondolkodás. Ezt a választást is több szempont együttesen indokolja. Tekintettel arra, hogy a végső cél a magyar alapjogi megközelítés számára lehetséges jövőbeni irányok megmutatása, a német alapjogi gondolkodás kiemelkedő szerepe szükségszerű. A magyar alapjogi gondolkodás – mind a szabályozás, mind a gyakorlat terén – erősen épít erre. Ténylegesen fejlesztő javaslatok tételéhez elengedhetetlen a jelenlegi rendszer hagyományait, szellemiségét és lehetséges fejlődési irányait azonosítani, megérteni. Ez azért létfontosságú, mert ahhoz, hogy az új szempontok képesek legyenek illeszkedni a jelenlegi gyakorlatba, azzal összhangban kell lenniük. A német terület lényeges szerepét támogatja az is, hogy az az egyik legaktívabb és legfejlettebb a jogi személyről való gondolkodás terén, mi több az alapjogi szemlélete is rendkívül érzékeny az alapjogok védelmére.⁴

II. Problématérkép

A problématerkép szempontjainak összessége szabja meg, hogy adott szervezet, adott alapjoggal, adott körülmények között rendelkezhet-e alapjogi jogosultsággal vagy sem. A polgári jog és a német alapjogi gondolkodás alapján e témakörben három főbb kérdéskör rajzolódik ki. Ezek egyenként több részletkérdést foglalnak magukban, meghatározva ezzel a téma főbb irányait. A következőkben mindegyik kérdéskörből kiemelek egy-egy alapvető elemet, amely a magyar gondolkodás szempontjából is releváns.

A legelső tisztázandó kérdés e körben, hogy ki a tényleges alapjogi jogosult, lehet-e az maga a szervezet (*tényleges jogosultság*).⁵ A jog elsődleges alanya az ember, amely az alapjogok esetében sincs másképp. Ez akkor is így van, ha az ember másokkal együtt

¹ Moór 1931. 12. o.

² Nagy 1878. 3. o.

³ 34/1994. (VI. 24.) AB hat.

⁴ Gondoljunk pl. Savigny, Puchta, Jehring jogi személyre vonatkozó elméleteire, valamint a német AB ún. Solange I. és II. döntéseire, amelyek az alapjogok védelmét a közösségi jog elsőbbségével szemben is érvényesítették.

⁵ Polgári jogi és a német alapjogi gondolkodásban is az egyik legelső kérdés.

csoportosulásokat, szervezeteket hoz létre.⁶ A kérdés azonban az, hogy az így létrejövő emberi csoportosulás, szervezet alapjogi jogosult lesz-e. Erre a jog többféle választ adhat. Lehetséges, hogy csak az emberek alapjogi jogosultságát ismeri el és alapjogsérelem bekövetkezésekor csak az egyének vagy azok csoportja előtt nyitja meg az igényérvényesítés lehetőségét. Ettől kisebb elmozdulást jelent az a megközelítés, amely az emberek alapjogi jogalanyiságából származtatná, annak érvényesülése érdekében biztosítaná a szervezetek önálló alapjogi jogalanyiságát. Ekkor az igazi alapjogi jogosultak a szervezet mögött álló egyének lennének, és a szervezet alapjogi jogosultságának biztosítása csupán eszközként szolgálna azok védelmére. A szervezetek eredeti alapjogi jogalanyisége esetén a szervezetek önállóságának, autonómiájának az önkényes állami beavatkozástól való védelme önmagában megalapozná az alapjogi jogosultságot. Tekintettel arra, hogy ezek a nézőpontok alapjaiban határozzák meg a szervezet alapjogi jogalanyiságát, mindenképpen szükséges közülük megalapozottan választani. Mindezek mellett ahhoz, hogy megállapítható legyen valamely szervezet alapjogi jogosultsága, azt is fontos vizsgálni, hogy állami vagy magánjogi szervezetről van-e szó. Ugyanis az alapjogok essenciája, hogy azok az állammal szemben nyújtanak védelmet, ezért az állami szervek alapjogi jogosultsága fogalmilag kizárt.

A második kérdéskör arra keresi a választ, mely alapjogokkal rendelkezhet a szervezet (*alapjogok köre*). Ebben az egyik legalapvetőbb kérdés, milyen jogok értelmezhetők velük kapcsolatosan. Ez megkívánja annak tisztázását, hogy alapjogi szempontból mi az ember és a szervezet közötti alapvető különbség, vagyis melyek azok a tulajdonságok, megnyilvánulási formák, amelyek csak az ember sajátjai.⁷ E körben vizsgálandó az is, hogy az adott alapjognak lehet-e szervezetspecifikus tartalma.⁸ A sajátos alapjogi közegnek köszönhetően további kérdés az egyes alapjogokból levezetett, azok részjogosultságainak megítélése. Kérdés, hogy ezek sorsa automatikusan osztja-e a forrás-alapjog sorsát vagy külön vizsgálandó, hogy az a szervezet esetében értelmezhető-e vagy sem. Például az emberi méltóságból levezetett önrendelkezéshez való jog osztja-e az emberi méltósághoz való jog sorsát a szervezetek alapjogi jogosultsága tekintetében, vagy külön kell vizsgálni, hogy az megilleti-e a szervezetet.

A problématérkép harmadik eleme vizsgálja, hogy a szervezet rendelkezhet-e minden alapjoggal, amely vele kapcsolatosan értelmezhető,⁹ illetve azt tevékenysége, célja befolyásolja-e (*terjedelem*).¹⁰ Felmerülhet-e egyáltalán a szervezet jogalanyisége tevékenységéhez nem kötődő alapjog esetében. Például a fentebb említett gazdasági társaság felhívhatja-e a vallásszabadság alapjogi védelmét, vagy azt profitorientáltsága

⁶ Pieroth, Schlink, Kingreen, Poscher 2015. 44. o.

⁷ BVerfGE 95, 220.

⁸ BVerfGE 42, 212. A német AB e döntésében az otthon sérthetetlenségének alkotmányos védelmét a szervezet esetében felhívhatónak tekintette, mert azt úgy értelmezte, hogy az a munka, a működési, üzleti tevékenység helyét is alkotmányos védelemben részesíti.

⁹ GG 19 Art. (3)

¹⁰ Pennington 1990. 91. o.

kizárja. Az általános jogosultság az ún. abszolút, a célhoz kötöttség pedig a relatív jogalanyiság típusa.¹¹ A szervezet jogalanyiséga vonatkozásában e két kategória elméletileg érvényesülhet egyidejűleg – például általános és kivétel szabályként – vagy egymást kizáró jelleggel is. Tekintettel arra, hogy más kiindulópontja van és más végeredményre jut az egyik, mint a másik, e kérdésben ugyancsak megalapozott válaszra van szükség.

III. Magyar alapjogi gondolkodás eredményei

Az egyik legfőbb eredmény a szervezetek önálló alapjogi jogosultsága (*tényleges jogosultság*). Az 1989-es Alkotmány hatálya alatt az AB gyakorlata alapján egyértelművé vált, hogy általában a különböző szervezetek is igényelhetnek alapjogi védelmet.¹² A magyar alapjogi gondolkodás pozitívumaként azonosítható annak kimondása is, hogy az állami szereplők nem lehetnek alapjogi jogosultak (*tényleges jogosultság*). Egy közhatalmi jogosítvánnyal felruházott állami szervnek nincs az államhatalommal szemben alkotmányos alapjoga.¹³

Az AB gyakorlatában a szervezetek önállóságának alkotmányos védelmét az egyesülési jog, a gazdálkodó szervezetek és a gazdasági, társadalmi érdekek védelmére irányuló szervezetek alakításának alkotmányos szabadsága indokolta¹⁴ (*tényleges jogosultság*). Ebből következett, hogy a szervezet autonómiája annak céljához kötött¹⁵ (*terjedelem*). Ezzel az AB egyrészt elismerte a szervezetek mögött álló alapjogi jogosult emberek létét, másrészt ennek akkora jelentőséget tulajdonított, amely a szervezetek származékos és célhoz kötött alapjogi jogalanyiságát eredményezte.¹⁶ Tovább ment ezen az úton az Alaptörvény (továbbiakban: At.) I. cikk (4) bekezdése, amely alkotmányos szinten mondta ki a szervezetek alapjogi jogalanyiságát azáltal, hogy a törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosította azokat az alapvető jogokat, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak. Ezzel az alaptörvényi rendelkezéssel a relatív jogalanyiság mellett az abszolút jogalanyiság is explicit módon megjelent (*terjedelem*).

Abban azonban, hogy mely alapjogok illethetik meg természetüknél fogva a szervezeteket is, az AB csak kezdeti lépéseket tett (*alapjogok köre*). Az már egyértelműnek mutatkozik, hogy egy szervezet nem rendelkezhet az emberi minőséghez kapcsolódó alapjoggal. Így például egy szervezetnek nincs emberi méltósága.¹⁷ Ezen túl

¹¹ Sárközy 2013. 19.

¹² 21/1990. (X. 4.) AB hat., 7/1991. (II. 28.) AB hat.

¹³ 23/2009. (III. 6.) AB hat., 3307/2012. (XI. 12.) AB végzés

¹⁴ 24/1996. (VI. 25.) AB hat.

¹⁵ 24/1996. (VI. 25.) AB hat.

¹⁶ A határozatban a testület elismerte, hogy egy művészeti alkotásokkal foglalkozó szervezet is igényelhet alapjogi védelmet olyan szabályozással szemben, amely sérti a művészeti élet szabadságát.

¹⁷ 3001/2016. (I. 15.) AB hat.

az alapjog természetének vizsgálatakor az AB adott esetben azt is figyelembe veszi, hogy az alapjog milyen jogszabályi feltételek mellett gyakorolható. A testület ezen az alapon állapította meg, hogy az – országos népszavazáson való részvétel jogának részét képező – aláírásgyűjtés gyakorlása nem kizárólag emberre vonatkoztatható.¹⁸ A szervezet aláírásgyűjtéshez való jogosultságát azért tartotta szükségszerűnek, mert az országos népszavazás elrendeléséhez rövid időn belül nagyszámú választópolgár támogatásának megszerzése szükséges, ez pedig szervezettséget feltételez.

IV. Alapvető hiányosságok

1. Tényleges jogosultság

Ahhoz, hogy a problématerkép első kérdésére teljesértékű válasz legyen adható, nélkülözhetetlen annak tisztázása, hogy alapjogi értelemben ki a szervezet. Bár az megállapítható, hogy a törvény alapján létrehozott jogalanyok alapjogi jogosultak lehetnek, az továbbra is homályos, hogy mit kell értenünk ez alatt. Ennek alapvető kereteit és részleteit sem a jogalkotó, sem a joggyakorlat nem dolgozta ki. Márpedig sajátos, a polgári jog szempontjaitól eltérő követelmények alapján kialakított alapjogi jogi személy fogalmának meghatározása kulcsfontosságú. A jogági jellegzetességeknek köszönhetően az alapjogok szemszögéből jogi személynek tekinthető szerveződések fogalma ugyanis nem egyezhet meg teljes mértékben a polgári jog által jogi személynek minősülő szervezetekkel. Ezt az álláspontot az AB azon megállapítása is alátámasztja, miszerint az egyik jogág területén megtalálható fogalom egy másik jogág területére történő átvétele csakis rendkívül nagy körültekintéssel, a jogági sajátosságok figyelembe vételével valósulhat meg.¹⁹ Az alapjogi jellemzők figyelembe vétele alapján megállapítható, hogy a magánjogi értelemben vett jogi személyek köre részben tágabb, részben szűkebb annak alapjogi megfelelőjéhez képest.²⁰ Tágabb, mivel magában foglalja a közhatalmi szerveket is, amelyek alapjogi jogosultsága fogalmilag kizárt. Másrészt szűkebb, hiszen a polgári jogi értelemben vett jogi személyiséggel nem rendelkező egyesületek is megjelenhetnek alapjogok jogosultjaként, annak elnyeréséhez a polgári jogi személyiség nem feltételtétlenül szükséges, kizárólag az, hogy törvény alapján jöjjön létre. Ez jelenik meg az egyesületi törvény azon szakaszában is, amely kifejezetten kimondja, hogy jogi személyiséggel nem bíró szerveződés is rendelkezik az egyesülés szabadságával.²¹ Ennek ellenére egy saját alapjogi jogi személy fogalom szükségességét – egyetlen kivételt leszámítva – a szakirodalom nem igazán ismerte

¹⁸ 31/2013. (X. 28.) AB hat.

¹⁹ 36/2000. (X. 27.) AB. hat. az alapjogi cselekvőképesség vonatkozásában.

²⁰ Somody et al. 2013. 82. o.

²¹ 2011. évi CLXXV. törvény 3. § (2) bek.

fel.²² Mi több, az AB egy döntésében úgy fogalmazott, hogy az At. I. cikk (4) bekezdése kifejezetten a jogalanyisággal rendelkező nem természetes személyek autonómiáját biztosítja.²³ A bírák azonban hallgattak arról, hogy az általuk megkívánt jogalanyiség milyen típusú és tartalmú. Ennek részletezése azonban elengedhetetlen, figyelembe véve, hogy a jogalanyiség több jogágban, jellemzően eltérő tartalommal ismert.²⁴ Ennek nélkülözhetetlenségét még inkább hangsúlyozza a szervezetek alapjogi jogalanyiségének tisztázatlansága és a fentebb jelzett polgári és alapjogi értelemben vett jogi személy fogalmi eltéréseinek szükségszerűsége. Ezzel ellentétben a hivatkozott, tömör AB megállapítás arra enged következtetni, hogy a testület a polgári jogi személyiség megléte esetén biztosítja az alapjogi jogosultságot is.

Emellett az AB gyakorlata relativizálni látszik azt a lényeges alapjogi jellegzetességet, miszerint az alapjog jogosultja az egyén, kötelezettje az állam. Ezt illusztrálja az a döntés, amelyben a többségi álláspont elfogadta a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ alapjogi jogalanyiségét, tekintettel arra, hogy az ügyben mellérendelt jogviszonyban járt el, valamint arra, hogy nem rendelkezett közhatalmi jogosítványokkal.²⁵ A szervezet állami kötődését az adta, hogy alapítója és irányítója a Honvédelmi Minisztérium volt. A döntéshez fűzött két különvélemény a német AB megállapításaira támaszkodva hangsúlyozta, hogy az állam elsőrendű kötelezettsége az alapvető jogok védelme, amely nem korlátozható bizonyos területekre, funkciókra vagy tevékenységi formákra. Ezért az állam alapjogvédelmi kötelezettsége érvényes azokra az esetekre is, amikor feladatát a magánjog eszközeivel teljesíti. Hasonló tendenciát mutat az önkormányzatok alapjogi jogosultsága is. A korábbi gyakorlathoz képest egy 2014-es döntés meg sem vizsgálta az indítványozó önkormányzat alapjogi jogosultságát, más okokra hivatkozva utasította el az előterjesztett panaszt.²⁶ 2016-ban a testület már ezen túlmenve világosan kimondta, hogy önkormányzat is élhet alkotmányjogi panasszal, feltéve, hogy az ügyben mellérendelt jogalanyként és nem a közhatalom gyakorlójaként járt el.²⁷ Az új magyar megközelítéshez képest azonban az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában e szervezet alapjogi jogosultsága – független, autonóm státusza ellenére – egyértelműen kizárt, abban az esetben is, ha magánjogi jogviszony alanyaként jelenik meg.²⁸

A fentiek alapján az állapítható meg, hogy az állam elsődleges alapjogvédelmi kötelezettsége és a köz- és magánjogi szereplők közti észszerű distinkció egymásnak feszülése eredményeképpen a magyar gyakorlat az alapjogok azon esszenciális kiindulópontjával megy szembe, miszerint az alapjogok az egyént – legyen az természetes vagy nem természetes személy – az államhatalom önkényes beavatkozása

²² A polgári és alapjogi jogi személy megkülönböztetésére hívja fel a figyelmet Az alapjogi bíráskodás kézikönyve.

²³ 25/2012. (V. 28.) AB hat.

²⁴ Lásd például a magzat jogalanyiségének alkotmányjogi és polgári jogi felfogása közti különbséget.

²⁵ 3091/2016. (V. 12.) AB hat.

²⁶ 3178/2014. (VI. 18.) AB végzés

²⁷ 3149/2016. (VII. 22.) AB végzés

²⁸ Danderyds Kommun v Sweden (Application no. [52559/99](#)), In: Alastair Mowbray 2012. 30.

ellen hivatottak védeni. E feszültség alapjogkonform feloldása mindenképpen szükséges, hiszen már a bírói döntésekkel szemben is lehet alkotmányjogi panasszal élni, ezáltal pedig nő annak az esélye, hogy egy állami szerv magánjogi viszony alanyaként igényeljen alapjogi védelmet.

2. Az alapjogok köre

Az AB gyakorlata kezdetlegesnek mondható „az alapjog természeténél fogva a szervezeteket is megillette-e” szempont részleteinek kidolgozásában. Bár az e téren azonosítható eredmények üdvözlendők, hiszen a szervezetek jogalanyisága létének vagy hiányának eldöntéséhez szükséges releváns elemeket érintenek, mégis azok csupán a kérdés felszínén maradnak. A fentebb már említett aláírásgyűjtéshez való jogosultság kérdésében a testület pusztán a jog gyakorlására vonatkozó technikai feltételekre szorítkozott. E körben azonban álláspontom szerint egy alapjog természete vizsgálatának nem csupán a jog tényleges gyakorolhatóságának feltételeire kell kiterjednie, hanem az érintett jog által védeni kívánt értékre is. Ezzel abban is állást foglalva, hogy e védendő érték megillette-e a nem emberi alanyokat. További vizsgálandó szempont lehetne, hogy az adott alapjognak lehet-e szervezetspecifikus tartalma vagy az adott szervezet alapjogilag sérelmezhető helyzetben van-e illetve, hogy megfigyelhető-e közvetlen kapcsolat egy alapjogilag védett élettérrel.²⁹ Az AB gyakorlatában azonban nem azonosíthatók olyan további szempontok, amelyek az abszolút jogalanyiség tartalmának részletezésre irányulnának. Ez pedig a szervezetek alapjogi jogosultságának teljességéhez mindenképpen szükséges lenne.

Rendezetlenség mutatkozik továbbá az egyes alapjogokból levezetett jogok megítélésében is. Az AB kizárja például az általános cselekvési szabadság jogából a szervezeteket, arra való tekintettel, hogy azoknak nincs emberi méltósága.³⁰ Az általános cselekvési szabadságra visszavezethető befolyástól mentes jogügyletek létrehozásának szabadságát azonban továbbra is fenn kívánja tartani a szervezetek esetében is.³¹ Ellentmondásos, hogy a szervezet nem hivatkozhat az általános cselekvési szabadságának sérelmére, mert nincsen emberi méltósága, az általános cselekvési szabadság részét képező jogügyletek létrehozására irányuló szabadság viszont megilleti, hiszen végső soron az is visszavezethető az emberi méltóságra. Bár elképzelhető, hogy indokolt e két jog eltérő értelmezése, erre azonban a testület nem ad választ. Az AB következetlenségét a szervezetek önrendelkezési jogának megítélése is alátámasztja.³²

²⁹ BVerfGE 45, 63, BVerfGE 31,314

³⁰ 3001/2013. (I.15.) AB végzés

³¹ 3001/2016. (I. 15.) AB határozat szerint az általános cselekvési szabadságra visszavezethető, hatalmi befolyástól mentes döntési jog a jogügyletek tekintetében a jogi személyeket is megilleti, fenntartva ezzel a 10/2001. (IV. 2.) AB határozat álláspontját.

³² A 8/1990. (IV. 23.) AB határozat alapján az emberi méltóság, mint az általános személyiségi jog anyajoga magában foglalja az önrendelkezés szabadságához való jogot, a cselekvési autonómiát.

Konkrét ügyben két bírói indítvány is a korábbi Alkotmány emberi méltóságot deklaráló 54. §-ára, illetve az At. II. cikkére hivatkozva állította egy alapítvány önrendelkezési jogának sérelmét.³³ Az AB elismerte a szervezet vonatkozásában az önrendelkezéshez való jogot, azonban hangsúlyozta, hogy míg az ember önrendelkezési jogának és cselekvési autonómiájának alapja az At. II. cikke, addig a jogalanyisággal rendelkező szervezetek autonómiáját az At. I. cikk (4) bekezdése biztosítja.³⁴ Másik esetben azonban, amikor az indítványozó a perbeli önrendelkezéshez való jog, és ezáltal az emberi méltóság sérelmét állította, az AB arra alapozva nem állapított meg alapjogsérelmet, hogy egy szervezetnek nincs emberi méltósága.³⁵ A két eset között nem látszik olyan különbség, amely indokolta volna az eltérő eljárást. Míg a bírói kezdeményezések alapján az AB megemlíti, hogy a szervezet autonómiájának alkotmányos védelmét az At. I. cikk (4) bekezdés biztosítja, az utóbbi esetben – amikor éppen a sérelmet szenvedő fél igényel tőle védelmet – az emberi méltóságból mint forrás-alapjogból való kizártság érvét felhasználva, szinte formális érveléssel tagadja meg az alapjogi védelmet. E következtelen megítélés olyan esetleges gyakorlathoz vezethet, amely az alapjogok védelmén jelentős rést üt. Az sem egészen világos, hogy az emberi méltóságból levezetett jogokra a szervezetek az At. I. cikk (4) bekezdése alapján hivatkozhatnak-e.³⁶ Bár ez furcsának tűnhet, mégis jobbnak mutatkozik annál a megközelítésnél, minthogy a szervezetek az At. hatályba lépését követően egyáltalán nem hivatkozhatnak ilyen, az autonómiájukat realizáló jogosultságokra. Mert amíg az általánosan elfogadhatónak tekinthető, hogy az emberi méltósághoz való jog természeténél fogva csupán az emberre vonatkozik, addig az önrendelkezési jognak nem feltétlenül van ilyen jellegzetessége. Ezért valószínűleg tévútra vezet az a szemlélet, amely azért zárja el e jogosultságoktól a szervezeteket, mert azok az emberek esetében az emberi méltóságból származnak, azzal pedig a szervezetek nem rendelkeznek.

Ezt a képet tovább színesíti a politikai jogok terén megfigyelhető gyakorlat. Az AB két döntésében is vizsgálta egy párt – a korábban már említett – aláírásgyűjtéshez való jogát.³⁷ Ezekben az esetekben az AB az At. I. cikk (4) bekezdéséből kiindulva állapította meg, hogy az országos népszavazáson való részvétel joga, mint politikai részvételi jog, legalábbis annak egyes elemei nem pusztán a választópolgárok individuális jogát képezik.³⁸ Ezért az aláírásgyűjtéshez való jog mint részjogosultság nem kizárólag emberre vonatkozatható, az a szervezetek számára is biztosított.³⁹ Az ügy érdekessége, hogy az AB ekkor is felülemelkedett azon, hogy az adott esetben a párt aláírásgyűjtéshez való jogának sérelmét az At. XXIII. cikk (7) bekezdése alapján kellett megállapítania. Ez azért rendkívüli, mert az adott rendelkezés az országgyűlési

³³ 25/2012. (V. 28.) AB hat.

³⁴ 25/2012. (V. 28.) AB hat. [45]

³⁵ 3139/2013. (VII. 2.) AB végzés

³⁶ Ezt sem a 3001/2013. (I. 15.) AB végzés, sem a 3139/2013. (VII. 2.) AB végzés nem említi.

³⁷ 31/2013. (X. 28.) AB. hat., 1/2014. (I. 21.) AB hat.

³⁸ 31/2013. (X. 28.) AB hat. [30]

³⁹ 31/2013. (X. 28.) AB hat. [30]

képviselők választásán választójogosultsággal rendelkezőket jogosítja fel az országos népszavazáson való részvételre. Márpedig egy szervezet egyértelműen nem tartozik ebbe a körbe.

Mindezek alapján disszonancia állapítható meg az AB gyakorlatában. Ugyanis amíg az aláírásgyűjtéshez való jogosultság esetében a testület nem kérdőjelezte meg, hogy egy szervezet rendelkezhet olyan jogosultsággal, amelynek forrásával az At. alapján egyértelműen nem bír, addig néhány, az emberi méltóságot érintő ügyben ezt határozottan elutasította. Mindebből jól kirajzolódik, hogy a gyakorlatból hiányzik az a szempontrendszer, amely egyértelművé teszi, hogy az egyes levezetett, részjogosultságok automatikusan osztják-e a forrás-alapjog sorsát vagy azokat külön-külön kell értékelni tekintetben, hogy természetüknél fogva megillethetik-e a szervezeteket is.

3. Terjedelem

Az AB gyakorlata alapján az sem egészen egyértelmű, hogy a szervezet mögött álló személyek és a szervezet tevékenysége mekkora jelentőséggel bír annak alapjogi jogalanyiséga tekintetében. Fennáll annak lehetősége, hogy e szempontok olyannyira meghatározóak, hogy a szervezet alapjogi jogosultsága fel sem merülhet azon túl, amire létrehozták. A származtatott jogalanyiség azon felfogása sem kizárt, amely szerint a szervezet tevékenysége nem ilyen mértékben determinálja annak alapjogi jogosultságát. Éppen ezért nem világos, hogy az AB a fentebb említett gazdasági társaság vallásszabadságát például miként ítélné meg. Profitorientált tevékenysége miatt abból eleve kizárná-e vagy sem. Ugyanis létezik olyan álláspont, miszerint a gazdasági tevékenység folytatásának ténye nem zárja ki eleve a vállalkozást a vallásszabadságból, annak alapjogi jogosultságát éppen a szervezet mögött álló személyek vallásszabadságával indokolja.⁴⁰ Így a megfelelő alapjogvédelem biztosítása érdekében indokolt annak tisztázása, hogy a szervezet tevékenysége, valamint a szervezet mögött álló személyek alapjogi jogosultsága mit eredményez a szervezet alapjogi jogosultsága tekintetében. Mindezek mellett – figyelembe véve az alapjogok szabadságvédő funkcióját – a szervezetek eredeti jogalanyiségének lehetőségét is érdemes lenne mérlegelni. E szempontok átgondolása és megválaszolása azonban jelenleg hiátusként mutatkozik a magyar alapjogi gondolkodásban. Emellett az AB gyakorlatában a relatív és az abszolút jogalanyiség kapcsolata is bizonytalannak mutatkozik. Egyik határozata azt a hatást kelti, mintha a testület ezeket megfeleltetné egymással.⁴¹ E döntésben az alkotmánybírók hivatkoztak a korábbi megállapításaikra, miszerint a szervezetek alapjogi jogosultsága az emberek jogainak védelme érdekében indokolt, és autonómiájuk céljukhoz kötött. Továbbá úgy fogalmaztak, hogy ezt a felfogást tükrözi

⁴⁰ Burwell v. Hobby Lobby Stores

⁴¹ 20/2014. (VII. 3.) AB hat.

az At. I. cikk (4) bekezdése.⁴² Ez arra enged következtetni, hogy az AB egyenlőséget tesz a szervezetek relatív és abszolút jogalanyisága között. E jogalanyiség-típusok közelebbi vizsgálatát követően azonban egy ilyen megközelítés biztosan kerülendő, hiszen azok eltérő szemléletet tükröznek. Míg az abszolút jogalanyiség abból indul ki, hogy a szervezet minden alapjoggal rendelkezhet, amely nem kizárólag az ember sajátja, addig a relatív jogalanyiség abból, hogy a szervezet minden alapjogból ki van zárva, kivéve, amely céljával összhangban van. Emiatt e fogalmak egymással való azonosítása nagy valószínűséggel tévútra vezet. Látva azonban ezek különböző tartalmát, felmerül a kérdés, hogy együttesen érvényesülhetnek-e vagy azok szükségszerűen egymást kizáró kategóriák. Lehetséges-e, hogy az egyik kiegészítő jelleggel támogatja a másikat, vagy sem. Mindezek nyitott kérdések, amelyek még csak fel sem merültek a gyakorlatban, ezért e két jogalanyiség-típus kapcsolatának megnyugtató tisztázása létfontosságú feladat, ami még az AB előtt áll.

V. Összegzés

A magyar alapjogi gondolkodás eredményeként azonosítható, hogy a szervezetek alapjogi jogosultsággal rendelkeznek. Hiányként jelentkezik azonban, hogy a polgári jogtól eltérő, az alapjogi sajátosságoknak megfelelő jogi személy fogalma nem került kidolgozásra. További problémát képez az a tendencia, miszerint az állami szereplők is igényelhetnek alapjogvédelmet, hiszen ez az alapjogi jogosultság azon esszenciális kiindulópontját relativizálja, miszerint az alapjogok az egyént az állammal szemben hivatottak védeni.

Abban, hogy egy szervezet az alapjogok mely körével rendelkezik, kezdetleges a magyar gondolkodás. Az már egyértelmű, hogy az emberi minőséghez kötődő alapjoggal – pl. emberi méltósággal – a szervezet nem rendelkezhet. Továbbá az is látszik, hogy e körben az alapjog gyakorlásának feltételei is lehet egy szempont. Tekintettel arra, hogy ezek a szempontok csupán a kérdés felszínén maradnak, e téren további vizsgálatok lennének szükségesek. Például, hogy az adott alapjognak lehet-e szervezetspecifikus tartalma, az alapjog által védendő érték értelmezhető-e a szervezet esetében, vagy az adott helyzetben megfigyelhető-e közvetlen kapcsolat egy alapjogilag védett lélettérrel. Mindemellett az alapjogokból levezetett, azok részjogosultságait képező jogok terén is nagyfokú rendezetlenség tapasztalható. Nem egyértelmű, hogy a levezetett, részjogosultságok automatikusan osztják-e a forrás-alapjog sorsát vagy azokat külön-külön kell értékelni. Az AB gyakorlata ebben nem következetes.

Eredményként azonosítható azonban a szervezet mögött álló személyek alapjogi jogosultságának és a szervezet tevékenységének, céljának megjelenítése. Ennek hiányossága viszont, hogy e tényezők pontos jelentősége még nem kristályosodott ki.

⁴² 20/2014. (VII. 3.) AB hat. [140]

Továbbá nem egyértelmű, hogy a célhoz kötött jogalanyiség, hogy viszonyul az At.-ben rögzített azon jogalanyiséghez, amely az alapjogok természete alapján zárja ki a nem természetes személyeket az alapjogi jogosultságból.

Ezek alapján az állapítható meg, hogy a szervezetek alapjogi jogalanyiségének kérdésében a magyar alapjogi szemlélet bár tett kezdetleges lépéseket, mégis azt nem jellemzi más, mint egy lakonikus alaptörvényi rendelkezés, és fogalmi tisztázatlanságokkal terhelt, objektív szempontrendszer nélküli, következetlen alkotmánybírói gyakorlat. Ebből adódóan egyértelmű, hogy ezen a téren még jelentős kihívások várnak megoldásra.

Felhasznált irodalom

Alastair Mowbray: Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights. University Press, Oxf. 2012.

Bodo Pieroth, Bernhard Schlink, Thorsten Kingreen, Ralf Poscher: Grundrechte. Staatsrecht II. C.F. Müller, Heidelberg 2015.

Moór Gyula: A jogi személyek elmélete. MTA Jogtudományi Bizottsága, Bp. 1931.

Nagy Ferencz: Kereskedelmi társaságok jogi természete. Pesti Könyvnyomda, Bp. 1878.

Robert R. Pennigton: Pennington's Company Law. Lexis Law Publishing, Dunfermline 1990.

Sárközy Tamás: Szervezetek státuszjoga az új Ptk.-ban. HVG-ORAC, Bp. 2013.

Somody Bernadette, Szabó Máté Dániel, Vissy Beatrix: Az alapjogi bíráskodás kézikönyve. HVG-ORAC, Bp. 2013.

CAN ORGANISATIONS HAVE FUNDAMENTAL RIGHTS?

Can a company claim the freedom of religion against a state regulation? Who is really entitled in this case, the individuals behind the organisation or the company itself? How can the freedom of religion be interpreted in relation to a profit oriented company? Many questions emerge which need to be answered to enable us to decide whether an organisation has fundamental rights or not. Due to this fact, this study has a more moderate purpose than giving the general truth. The paper focuses on the Hungarian approach whether organisation can claim the protection of fundamental rights or not. Thanks to the complexity of this subject, a problem map including three aspects is

presented in order to shed light on the topic's boundaries and the main issues regarding the fundamental rights entitlement of the organisations. The Hungarian fundamental rights approach is evaluated in the light of this problem mapping, highlighting its positive results and elementary defaults as well.

KUPRÁK JÓZSEF

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kukorelli István egyetemi tanár

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA TARTALMA ÉS INTÉZMÉNYEI MAGYARORSZÁGON

A képviseleti demokrácia tartalmát Magyarországon nem tudjuk csupán a nép közvetlen szuverenitásgyakorlását lehetővé tevő intézményekből megragadni. Az intézményeken túl ehhez a népszuverenitással és annak másik megvalósulási formájával, a képviseleti demokráciával való összefüggésbe helyezése szükséges. Ehhez viszont úgy gondolom, célszerű a rendszerváltásig visszatekinteni, hogy láthassuk, mit tartottak szem előtt a többpártrendszerbe való békés átmenet során az alkotmányos szabályok megalkotásában résztvevők.

A rendszerváltás Alkotmánya az Alaptörvényig a következőképpen rendezi a népszuverenitás kérdését: „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.”¹

Ha értelmezzük ezt a mondatot és csak ezt – azaz a nyelvtani-logikai értelmezést választjuk –, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy az említett népszuverenitás gyakorlási formák egyenrangúak.² Ha az értelmezésünk során e jogszabályhelyet más alkotmányos szabályokkal kontextusba helyezve értelmezzük, akkor viszont más belátásra kell jutnunk. Az Alkotmánybíróság sem az említett, nyelvtani-logikai értelmezést vette alapul azon határozataiban, ahol az indítvány az Alkotmány említett rendelkezésének értelmezését kívánta meg.

A rendszerváltozás folyamatában az alkotmányozáskor a magyar Alkotmány a népszuverenitás gyakorlási módok dualista és egyenrangú szabályozását választotta. Ez több okra vezethető vissza. Egyrészt a régi hatalom leváltásában a közvetlen demokrácia minden rendszerváltó országban nagy szereppel bírt, másrészt a tömegdemokráciából olyan berendezkedésbe való átmenet, melyben a közvetlen demokrácia nem jelenik meg kellően hangsúlyosan, akár visszalépésként értékelhető lett volna. 1989 továbbá az alkotmányos forradalom éve volt: a törvényekben nagy tere nyílt az állampolgári részvételnek, a közvetlen demokráciának. Az Alkotmányt is a „négyigenes” népszavazással szentesítették. A rendszerváltás alkotmányában a

¹ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 2. § (2) bekezdés

² Lásd Fricz Tamás: Kis János téved. Népszabadság, 2007. november 29.

népszuverenitás gyakorlási módja dualista jellegű és nem hierarchizált, ami nem rendezi a két hatalomgyakorlási mód közötti viszonyt. A közvetlen hatalomgyakorlás konkrét formáit még példálózva sem sorolta fel országos szinten.³

Ez a szabályozás a gyakorlatban csakhamar kérdéseket vetett fel. Az első alkalom, amikor az Alkotmánybíróságra hárult a válaszadás a közvetlen demokráciával, annak egy intézményével kapcsolatban, a társadalmi vita eltörlése kapcsán állt elő, és az 28/1990. (XI. 22.) AB határozatban öltött testet. A határozatban a testület nem értett egyet az indítványozó kételyeivel, nem látta a társadalmi vita eltörlésében a népszuverenitás közvetlen gyakorlásának sérelmét. Az érvek között elsőként az jelenik meg, hogy mivel az Alkotmány nem tartalmaz részletező szabályokat a közvetlen hatalomgyakorlás mikéntjére, így a társadalmi vita a közvetlen hatalomgyakorlásnak nem szükségképpen eleme, hiánya nem egyenlő a közvetlen hatalomgyakorlás hiányával. A közvetlen hatalomgyakorlásnak ugyanis velejárója az, hogy a megszületett döntés a törvényhozást is köti. A társadalmi vita eredménye azonban egyáltalán nem ilyen. Továbbá a vita alanyainak sem lehetősége, sem pedig jogszabályban biztosított joga nem volt a vitát teljességében megismerni, csupán egyszerű tájékoztatási kötelezettség állt fenn az irányukba. A társadalmi vita emellett kikényszeríthető sem volt: elmaradását nem követte szankció. Problémásnak értékelte azt is a testület, hogy a lakosság széles körét érintő törvényjavaslat társadalmi vitáját tette kötelezővé a vizsgált törvény, e megfogalmazás azonban alkalmatlan a kellően precíz jogértelmezésre. Következésképpen már az is kérdéses volt, melyek a vitára bocsátandó törvényjavaslatok. Mindezekből pedig az a következik, hogy a társadalmi vita nem valódi közvetlen demokratikus intézmény, annak csupán pótléka az előző politikai berendezkedésünkben. A funkcióját ténylegesen ellátó parlament, a népszavazás, a népi kezdeményezés és az alkotmánybíráskodás jelenti a rendszerváltozás után azt a demokratikus intézményrendszert, amelynek a látszatát a társadalmi vita korábban szolgáltatta.⁴ Az AB határozatában tehát megadta azokat a kritériumokat, amelyek a közvetlen demokrácia valódi intézményeinek ismérvei. Ezek pedig: az intézmény felett a polgárok tényleges befolyása, valamint a kikényszeríthetőség, azaz az intézmény tényleges hatásköri korlát jellege.⁵

Jelentős mérföldkövet jelentett a képviseleti és közvetlen demokrácia viszonyának meghatározása szempontjából a 2/1993. (I. 22.) AB határozat. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, törvényelőkészítő és igazságügyi bizottsága indítványában lényegében arra várt választ az Alkotmánybíróságtól, hol vannak a népszavazás alkotmányos határai. Az alkotmányértelmezés kialakításához mindenekelőtt a népszuverenitás gyakorlásának két formája, a képviselet és a népszavazás viszonyát vizsgálta a testület. Arra jutott – amit az Alaptörvény is követ –, hogy „a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjében a népszuverenitás gyakorlásának elsődleges formája a képviselet.” A bírák az

³ Kukorelli 2006. 106-107. o.

⁴ 28/1990. (XI. 22.) AB határozat

⁵ Kukorelli 2006. 107. o.

indokolásban arra hivatkoztak, hogy az Alkotmányból általános alapelvként az Országgyűlés által megvalósuló hatalomgyakorlás vezethető le, és ehhez képest a népszavazással való döntés kivételes. A népszavazás, más parlamentáris államok alkotmányos rendszeréhe hasonlóan, az Alkotmány keretei között a parlamenti hatalomgyakorlás kiegészítésére szolgál. „[...] a Magyar Köztársaságban a népszavazás – hasonlóan más parlamentáris államok alkotmányos rendszeréhez – az Alkotmány keretei között a parlamenti hatalomgyakorlás kiegészítésére, annak befolyásolására szolgáló intézmény. A népszavazás a parlamentáris rendszerben a hatalom képviseleti gyakorlásának kiegészítésére, befolyásolására irányul, tehát komplementer jellegű.” Az Alkotmánybíróság itt tehát az 1989-es népszavazási törvényhez képest csökkentette a népszavazás korlátozó jellegét. Az európai államfejlődés és a parlamenti demokráciák történeti tapasztalatait felhasználva válaszolta meg a kérdést, ezeket a behívott segédelveket alapvetően el lehet fogadni. A rendelkező rész második pontja pedig kimondta a konkrét esetből kiindulva, de azon jóval túlmutatva, általános jelleggel, hogy: „A népszuverenitásból fakadó jogoknak mind az Országgyűlés, mind népszavazás útján történő gyakorlása csak az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelően történhet. A népszavazásra bocsátott kérdés nem foglalhat magában burkolt alkotmánymódosítást.” Az Alkotmányt módosítani ugyanis csakis az Alkotmányban foglalt eljárással lehet.⁶

A soron kívüli eljárásban⁷ meghozott 52/1997. (X. 14.) AB határozat a következő, amelyben az AB a képviseleti és közvetlen demokrácia viszonyát pontosítja. Ez a határozat épített az előzőleg már tárgyalt 1990-es és 1993-as határozatra is. Viszont az 1993-ban kifejtett hierarchián csavart egyet. Kimondta, hogy „[...] a közvetlen hatalomgyakorlás ugyan a népszuverenitás gyakorlásának kivételes formája, de kivételes megvalósulása eseteiben a képviseleti hatalomgyakorlás fölött áll [...]”⁸ Bár érte támadás ezt a határozatot, azonban az szakirodalmi álláspont a legtarthatóbb, amely szerint az 1997-es határozat a '93-as korrekciója, csupán pontosítja azt, nincs feszültség a két határozat között. A két határozat – együttolvasva – adja meg a népszuverenitás gyakorlásának két formája közötti viszonyt.

Azt gondolom szükséges, hogy tisztázott legyen a képviseleti és közvetlen demokrácia viszonya. (Vannak olyan nézetek is, amelyek bírálják a népszuverenitás alapvető formái között érték- vagy fontossági sorrend felállítását.) Viszont nem lehet nyugodt szívvel azt mondani, hogy egyértelműen adta volna meg az alkotmányos szabályok értelmezését e körben a testület, mert hol hierarchiára utaló kifejezéseket

⁶ 2/1993. (I. 22.) AB határozat

⁷ 1997-ben az Országgyűlés saját kezdeményezéssel próbálta megelőzni és egyben kiiktatni az ellenzéki pártok és három érdekképviseleti szerv által benyújtott népszavazási kezdeményezést. Az ellenzéki pártok és az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a népszavazást elrendelő országgyűlési határozattal szemben az Alkotmánybírósághoz fordultak, egyben több kérdésben az Alkotmány értelmezését kérték.

⁸ 52/1997. (X. 14.) AB határozat

használnak a határozatok (elsődleges, másodlagos, fölötté áll), hol pedig kiegyensúlyozottabb viszonyt ábrázolnak (általános-kivételes, kiegészítő, befolyásoló).

Ennél egyértelműbbnek tűnő, látszólag értelmezési kérdéseket nem felvető alkotmányi rendelkezések esetén is értelmezte az Alkotmánybíróság az Alkotmány népszavazással összefüggésbe hozható tételeit, pl. pontosan mi tartozik a népszavazásból kizárt tárgykörök közé, ha az Alkotmány felsorolása taxatív.

Az Alkotmánybíróság 25/1999. (VII. 7.) AB határozatban kinyilatkoztatott álláspontja szerint azonban az Alkotmányból – a taxatív módon felsorolt tiltott kérdéskörökön kívül – a népszavazásnak más korlátai is levezethetők. A kifejtettek alapján alkotmánymódosítási kérdésekben sem kizárt a népszavazás elrendelése, de az a népszavazásnak csak olyan formája lehet, amely nem ad módot arra, hogy a népszavazás átvegye az Országgyűlés alkotmányozó hatáskörét és nem zárja ki azt, hogy az Országgyűlés döntsön az Alkotmány megváltoztatásáról. Az ügydöntő (megerősítő) népszavazás elrendelésére csak az Országgyűlés alkotmányozási (alkotmánymódosítási) eljárását követően kerülhet sor.

Az Alkotmánybíróság értelmezései kijelölték tehát az elvi határokat a közvetlen demokrácia számára. Az országos politika eseményei azonban megmutatták, hogy az Alkotmánybíróság által adott értelmezési keret nem feltétlenül elégséges, hogy egyértelműen el lehessen dönteni azokat az eseteket, amiket a politikai gyakorlat felvet. A 2007. év „népszavazási versenyfutása” megmutatta, hogy ez az értelmezési keret még mindig nem segít hozzá annak eldöntéséhez, hogy egy-egy kérdésben lehet-e népszavazást tartani, azaz meddig terjedhet a nép közvetlen hatalma.

Kis János a népet a képviseleti demokráciában a megbízó, míg a megválasztott képviselőket a megbízott alkotmányos státuszában értelmezi. Értelmezése szerint a megbízó akarata felette kell, hogy álljon a megbízotténak, ha a két akarat összekülönbözik, a megbízotténak kell érvényesülnie. A párhuzam azonban nem teljes, a népnek a népszavazási eredményben megnyilvánuló akarata egyedül az Országgyűlést köti, azt is csak jogalkotói minőségében. A nép akarata így csak akkor lesz mindenkire kötelező jogi formába öntve, ha az Országgyűlés követi a nép utasítását. Kis szerint abból, hogy népszavazás alkotmányos berendezkedésünkben a közvetlen demokráciának másodlagos, kiigazító a szerepe a képviseleti demokráciához képest, az Alkotmánybíróság értelmezésén felül is következnek korlátok a közvetlen demokrácia legerősebb intézménye, az ügydöntő népszavazás hátrányára. Értelmezésében az ügydöntő népszavazás kötelező jellege még az AB értelmezésénél is szűkebb keretekben érvényesülhet alkotmányosan.⁹

Kis szerint a népszavazásra nem bocsátható tárgyak sem igazítanak el teljesen, az azokon kívül eső kérdésekről még nem biztos, hogy lehetne népszavazást tartani (lásd az előbb hivatkozott 25/1999. (VII. 7.) AB határozatot: „Az alkotmányból – a taxatív

⁹ Kis 2007.

módon felsorolt tiltott kérdéskörökön kívül – a népszavazásnak más korlátai is levezethetők.”). Tartalmi korlátot képeznek az alapjogok. Egyrészt külső korlátot, ebben az értelemben a nép szuverén hatalmának is gátat szabnak az alapjogok, másrészt belső korlátként a népszuverenitás teljessége magában foglalja az alapjogok tiszteletben tartását, ha azok csorbulnak, csorbul a népszuverenitás teljessége is. A választók szuverén hatalmának delegálásából is korlátok adódnak a népszuverenitás közvetlen gyakorlása elé. A képviselők hatásköreit úgy kell meghatározni, hogy megbízatásukat teljesíteni tudják, egyébként nincs értelme a delegálásnak. Ebből fakadnak a „hatásköri” korlátok. Ezek viszont nem lehetnek olyan szorosak, hogy kiüresítsék a nép végső szavának jogát. A nép elvben két módon gyűrheti maga alá a képviselőket: a törvények felülírása (azaz az ügydöntő népszavazás) és a leváltás útján a ciklus végén. Egyébként két választás között a képviselő nem hívható vissza és nem is utasítható. A nép hatalma sem lehet korlátlan, ez az alkotmányosságból folyó követelmény. Viszont a nép akkor szuverén a képviselők felett, ha a végső szó joga megmarad náluk. Ennek zabolátlan gyakorlása azonban a képviselők munkáját tenné lehetetlenné. Az Országgyűlés tehát széleskörű döntési szabadsággal kell, hogy rendelkezze, a népnek pedig ezt tiszteletben kell tartania.¹⁰ Kis ezeken túl további négy korlátot említ.

Az első ilyen további korlát, hogy nem lehet olyan kérdést népszavazásra bocsátani, melynek megválaszolásából nem tűnik ki egyértelműen, hogy mi a szavazó akarata. Ahhoz, hogy a népszavazás eredménye kötelezhesse az Országgyűlést, az nép akaratát kell pontosan tükröznie. Ezt Kis a népakarat elvének nevezi. Ez csakis abban az esetben teljesülhet, ha a kérdésre adott válaszból a szavazók akarata egyértelműen következik. A homályos vagy túlságosan bonyolult kérdések, illetve az olyan kérdés, amely valójában egy másik, meghatározottan hagyott kérdést helyettesít, nem vezetnek ilyen eredményre. A kérdések a gyakorlatban így csak olyanok lehetnének, amelyekre igennel vagy nemmel lehet szavazni, és egyúttal megengedik, hogy az adott ügyben, melyre a kérdés vonatkozik, a megvalósítás mikéntje és megvalósításának „ára” az Országgyűlésnél maradjon. Az olyan kérdések, amelyek kapcsán az „igen” és „nem” nem választható el a megvalósítás körülményeitől, nem adják vissza pontosan, hogy mi a szavazók akarata.¹¹

A második plusz korlátot a képviselői függetlenség elve jelenti. Kis abból indul ki, hogy az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik, illetve, hogy e tekintetben a képviselők nem utasíthatók. A köz érdeke nem mindig egyértelmű, a képviselőnek ilyen esetben azt kell választania, amit gondos mérlegelése után helyesnek talál. Olvasatában ez azt jelenti, hogy népszavazás csak olyan módon kötelezheti az Országgyűlést, ami nem zárja ki azt, hogy a képviselő szabadon, meggyőződése és lelkiismerete alapján foglaljon állást a döntéshozatal során.¹²

¹⁰ Kis 2009.

¹¹ Kis 2007.

¹² Uo.

A harmadik korlátot a többségi kormányzás elve képezi. Ez a korlát azért szükséges, mert az Országgyűlés általában olyan ügyekről hoz döntést, melyek megosztóak. Az országnak kormányozhatónak kell maradnia még folyamatos viták közepette is, ezért hozható meg a legtöbb döntés a jelenlevő képviselők többségével. A parlamenti többségnek rendelkeznie kell mozgástérrel népszavazás esetén is, hogy felelősen cselekedhessen, amit a közvélemény pillanatnyi kifejeződése nem áshat alá.

A negyedik korlátot Kis a kisebbségi vétó elvének nevezi. Ez azt jelenti, hogy a népszavazás csakis oly módon kötelezheti az Országgyűlést, hogy az ne fossa meg a parlamenti kisebbséget attól a lehetőségtől, hogy a támogatása nélkül lehessen sarkalatos törvényt alkotni vagy módosítani.¹³

Nézzük tehát, hogy konkrétabban mit zárnak ki ezek a korlátok Kis János szerint. Szerinte a jogalkotásra utasító népszavazás összeegyeztethetetlen a képviselői függetlenség elvével, mert arra kényszeríti a képviselőket, hogy lelkiismeretük és meggyőződésük ellen szavazzanak. Ugyanígy, a jogalkotásra utasító népszavazás a kisebbségi vétó elvét is sértheti. A jogalkotást megállító népszavazás is ütközhet korlátba, mégpedig akkor, ha a döntés megfosztja a parlamenti többséget a kormányzáshoz való jogától. A jogalkotás nem állítható meg továbbá olyan népszavazással sem, amely eredménye nem feleltethető meg a választópolgárok akaratnyilvánítási összégének.¹⁴

Az Alaptörvény népszuverenitás klauzulája követi a 2/1993. (I. 22.) AB határozat és az 52/1997. (X. 14.) AB határozat fő tételeit¹⁵, már rendezi a közvetlen és képviseleti demokrácia viszonyát.¹⁶ Az Alaptörvénnyel kezdődő új alkotmányos rendszerrel továbbá az addigi sokszínű országos szintű közvetlen demokratikus intézményrendszerből – amely állt az ügydöntő és véleménynyilvánító népszavazásból, valamint az országos népi kezdeményezésből – mára csak az ügydöntő népszavazás lehetősége maradt, mint az Országgyűlésre nagyobb korlátozást magában rejtő népszavazás. Azon túl, hogy az Alaptörvény egyértelművé teszi a (már csak ügydöntő) népszavazás másodlagosságát, az érvényességi szabályai is szigorodtak: a népszavazás akkor érvényes, ha az összes választópolgár több mint fele érvényesen szavazott, és eredményes, ha az érvényesen szavazó választópolgárok több mint fele a megfogalmazott kérdésre azonos választ adott.¹⁷ Azt látjuk tehát, hogy a másik két, jóval könnyebben összeegyeztethető intézmény eltűnt az alkotmányos rendszerünkben, maradt a nagyobb korlátot magában rejtő ügydöntő népszavazás intézménye, úgy azonban, hogy azáltal nehezebb lett kötelezni az Országgyűlést az érvényességi és eredményességi szabályok miatt.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Pozsár-Szentmiklósy 2012. 194-195. o.

¹⁶ Alaptörvény B) cikk (4): „A nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.”

¹⁷ Magyarország Alaptörvénye 8. cikk (4) bekezdés

Felhasznált irodalom

Kis János: A népszavazás a harmadik köztársaság alkotmányában. *Fundamentum* 2009/4.

Kis János: A népszavazási versenyfutás. *Népszabadság* 2007. november 10.

Kukorelli István: A képviselői és a közvetlen demokrácia az Alkotmánybíróság értelmezésében. In: Kukorelli István: Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban. Századvég Budapest, 2006.

Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Politikai részvételi jogok az Alaptörvényben. In: Jogi Tanulmányok 2012 – Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskoláinak III. konferenciája. I. kötet (Szerk.: Fazekas Marianna) 187-199. (https://www.ajk.elte.hu/file/doktkonf2012_01.pdf (2018. 06. 30.)

THE SUBSTANCE OF DIRECT DEMOCRACY IN HUNGARY

In 1989 in Hungary, the new constitutional rules let unusually wide opportunities for the referendums initiated by voters. The relation of the representative and the direct democracy in the Constitution seems equal and non-hierarchic, or at least the regulation not unequivocal. Although the Constitution was intended transitional, still was in effect until 2012. Under these circumstances, the Constitutional Court had the task to make clear what is the role of the direct democracy and its institutions in the Hungarian constitutional law.

In 1990, the Constitutional Court identified the criteria of the true direct democratic institutions. In the 2/1993. (I. 22.) decision, the Constitutional Court stated that, primary way of exercising power is the representative democracy, exercising directly is exceptional. Then in 1997, it said that, although the direct exercise of power exceptional, but when it is realized, it is superseded the exercise of power through representatives. Finally, in the 25/1999. (VII. 7.) decision, the Constitutional Court stated that, there are more subjects in which no referendum can be held, than subjects specified in the Constitution. At last, this paper shows more theoretical problem about referendums, according to Kis János.

MÉCS JÁNOS

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Bodnár Eszter PhD egyetemi adjunktus

A NÉPSZAVAZÁSI KÉRDÉSEK HITELESÍTÉSÉNEK EGYES KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EGYÉRTELMŰSÉG KÖVETELMÉNYÉRE¹

A népszavazási kérdések hitelesítése során követelményként érvényesülő egyértelműség eddig nem állt a szakirodalom érdeklődésének homlokterében. A követelménnyel kapcsolatos joggyakorlatról születtek leíró összefoglalások,² illetve felmerült a szakirodalomban kritikaként, hogy túl szigorúvá vált a követelmény,³ emellett egyes esetekben való alkalmazása is elemzés tárgya volt.⁴

Mindazonáltal nem született olyan tanulmány, amely a népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezésről, valamint a népszavazási eljárásról szóló 2013. évi CCXXXVIII. törvény (Nsztv.) hatályba lépését követően a joggyakorlat szisztematikus és átfogó elemzésére vállalkozott volna, így az egyértelműség követelményére vonatkozó gyakorlat átfogó értékelésére sem került sor. Jelen tanulmányban a problémakör elméleti megalapozására, relevanciájának statisztikai adatokkal való alátámasztására, valamint a joggyakorlat átfogó elemzésére tesz kísérletet.

I. A népszavazási kérdések hitelesítése

A népszavazás alkotmányos funkciója, hogy meghatározott kérdésekben a választópolgárok közvetlenül, a képviseleti szerv közreműködése nélkül dönthessenek. E funkció két oldalról is megközelíthető: egyrészt államszervezeti oldalról alkotmányosan vizsgálható, hogy milyen a képviseleti és a közvetlen hatalomgyakorlás viszonya, hogyan egyensúlyoz az adott alkotmányos berendezkedés a hatalomgyakorlás két formája között, mely kérdések dönthetőek el kizárólag népszavazással és mely

 ¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 Kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Köszönöm a segítséget és az értékes meglátásokat Bodnár Eszternek, a konzulensemnek, valamint Tordai Csabának.

² Kúria 2018.; Fábíán 2016.; Balogh 2016.

³ Komáromi 2014. 28. o.

⁴ Pozsár-Szentmiklósy 2016.

kérdések esetén kizárt annak alkalmazása. Másrészt megközelíthető alapjogi oldalról is, mivel a népszavazáshoz való jog a választópolgárok alapjoga. A kérdés tehát nem csak az egyes hatalomgyakorlási módok oldaláról, hanem az állam – állampolgár viszonyában is vizsgálható.

Az alkotmányokban szükségképpen megnyilvánul valamilyen antropológiai kép, amennyiben tételezik, hogy a választópolgárok közvetlenül mely kérdések eldöntésére kompetensek. Erre példa a magyar Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdésben szereplő kizárt tárgykörök taxációja: példaként említhetjük, hogy ezen belül is az Alaptörvény a bekezdés b) pontjában kizárja a népszavazás tartását költségvetési kérdésekben, tehát állást foglal abban a tekintetben, hogy a választópolgárok kellően megalapozott döntést tudnának-e hozni a kérdésben. Jelen írásnak nem tárgya ezen antropológiai kép vizsgálata vagy kritikája, a szempontunkból csak az a lényeges, hogy e kérdésekre adott válaszok nem lehetnek ellentétesek az alaptörvényi normaszövegből kiolvasható antropológiai képpel, vagyis nem vonatnak el olyan mértékben döntési kompetenciákat a választópolgároktól, amely nem vezethető le az alkotmány szövegéből. Jelen írás tárgyát tekintve ez azért is kiemelt fontosságú, mert aláhúzza, hogy az egyértelműség értelmezésekor a jogalkalmazó szervezetnek figyelemmel kell lenniük a kizárt tárgykörök zárt taxációjára, valamint az Alaptörvényből kiolvasható választópolgári képre. A joggyakorlat tehát az egyértelműségeen keresztül – alkotmányos alap hiányában – nem szűkítheti a választópolgárok döntési kompetenciáit, ehhez magának az alkotmányszövegnek a módosítására van (lenne) szükség.

A népszavazási kérdés hitelesítésének funkciója, hogy csak olyan kérdés esetében indulhasson meg az aláírásgyűjtés, illetve olyan kérdésről legyen a népszavazás elrendelhető, amely megfelel az alkotmányban és a jogszabályokban foglalt követelményeknek. Ez tehát nem foglalhatja magában a kérdés célszerűségi vagy megvalósíthatósági vizsgálatát, nem terjedhet ki annak – gazdasági, technológiai, logisztikai, stb. – értelemben vett racionalitására. Ez következik a fent kifejtettekből is, hiszen bármilyen efféle megszorításnak alkotmányos alappal kell rendelkeznie. Ilyen alap hiányában az alkotmányos és jogszabályi keretek között a választópolgárokra van bízva ez a szempontú mérlegelés és döntés.

A népszavazási kérdések hitelesítése ezért ingoványos terep, hiszen az alkotmányos és jogszabályi keretrendszer értelmezése értelemszerűen befolyásolja az államszervezeti hatalomgyakorlási viszonyokat és a népszavazáshoz való alapjog érvényesülését.⁵ A keretrendszer túl tág értelmezése egyrészt a hatalomgyakorlás normatív – alkotmányból következő – viszonyrendszerének megváltoztatását, másrészt az alapjog alkotmányellenes korlátját eredményezheti.

⁵ Ez az alapjog az Alkotmánybíróság gyakorlatában magában foglalja a népszavazás kezdeményezését is, lásd 1/2014. (I. 21.) AB határozat [26] pont. Létezik a szakirodalomban ezt árnyaló álláspont is, lásd Téglási 2014.

További sajátosság, hogy a hatalomgyakorláshoz való szoros viszonyból következik, hogy a jogalkalmazó szerveknek „sok esetben olyan ügyben kell döntenie, amelynek közvetlen politikai hatása van.”⁶ Ebből következően a hitelesítés során mindig számolni kell azzal a veszéllyel, hogy a döntésre jogosult szervekre – legalábbis közvetett – nyomás nehezedhet, különösen, ha az adott testületet a képviselői szerv választja, amelynek sok esetben érdeke a közvetlen – és így az ő hatalomgyakorlási komplementereként funkcionáló – közvetlen hatalomgyakorlás szűk keretek közé szorítása, legalábbis, ami a versenytárs politikai erők kezdeményezéseit illeti.⁷ Éppen ezért kiemelten fontos, hogy a joggyakorlat előre meghatározható tartalmú, kiszámítható normatív rendet teremtsen, mivel csak ezáltal zárható ki bármilyen külső befolyás, illetve annak vádja.

Mindezekből fakadóan az alkotmányos és törvényi keretrendszer értelmező joggyakorlattal szemben két követelmény állítható: egyrészt, hogy a hitelesítés során ne terjeszkedjen túl az alkotmányos és jogszabályi környezet kívánatos tartalmán, másrészt pedig, hogy a jogbiztonság követelményét szem előtt tartva egységes és kiszámítható legyen. Álláspontom szerint a jelenlegi joggyakorlat az egyértelműség követelményének vizsgálatával összefüggésben ezeknek a követelményeknek nem felel meg.

II. Az egyértelműség funkciója és normatív keretei

Az előzőekben a hitelesítés funkcióját és sajátosságait elemeztem, jelen részben pedig az egyértelműség követelményének általános alkotmányos funkcióira, valamint általános, magyar jogrendben érvényesülő normatív kereteire térek ki.

1. Az egyértelműség funkciója

A népszavazás során a jogintézmény előző részben kifejtett sajátosságaiból is következő alkotmányos követelmény, hogy a választópolgárok, valamint a jogalkotó pontosan értsék a kérdést, és ugyanazt értsék alatta. Ez a választópolgárok szintjén azért követelmény, mert csak így képzelhető el, hogy a közvetlen hatalomgyakorlás mint kollektív akarat-kifejezés valóban megvalósuljon, ezt tekinthetjük a döntés fogalmi elemének. Ilyen értelemben tehát az egyértelműség a választópolgárok közötti kollektív „akarategység” előfeltétele. Másrészt a jogalkotó és a választópolgárok közötti szinten pedig azért kiemelt fontosságú, mert így érhető el, hogy a választópolgárok ne bírák

⁶ Kúria 2018. 80. A kérdéshez lásd még: Halmai 1998.

⁷ Ez az eset fennáll az Nemzeti Választási Bizottságnál (NVB), amelynek választott tagjait az Országgyűlés választja. Vö: a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (Ve.) 20. § (1) bekezdés.

felhatalmazást adjanak a népszavazásban csak végrehajtó szerepet játszó képviseleti szervnek. Az országgyűlés végrehajtó szerepéből az következik, hogy a rá háruló jogalkotási feladatnak pontosan meghatározhatónak kell lennie, mert ennek hiányában a képviseleti szerv végrehajtóból az egyes alternatívák közötti döntő szervvé lép elő, ezzel pedig csorbul a közvetlen hatalomgyakorlás jellegadó sajátossága, a képviseleti szerv nélkülözése. Emellett csak így ellenőrizhető, hogy a népszavazást követő jogalkotással – vagy egyéb jogi aktus meghozatalával – eleget tett-e a népszavazás során hozott döntésnek.

A fenti két szint, a választópolgári és a jogalkotói egyértelműség a felmerülő kérdések bonyolultsága miatt nem érvényesülhet maradéktalanul. A választópolgári szint kapcsán értelemszerűen, már csak a jelentés filozófiai megközelítéséből kiindulva sem⁸ lehet követelmény a nyolcmillió választópolgár közötti tudati egység, a gyakorlatnak mindenképpen valamilyen általános és átlagos emberképből, valamint használt nyelvi konstrukcióból kell kiindulnia. A jogalkotói egyértelműség szintjén pedig nem várható el, hogy a feltett kérdés az ügy minden elemét elvarrja; mindenképpen marad valamilyen mozgástér az országgyűlés oldalán, hogy a felmerülő ügy választópolgári eldöntését a meglévő jogszabályi környezetre figyelemmel implementálhassa, ekkor pedig elképzelhető lesz, hogy részletkérdésekben több ugyanannyira jogszerű alternatívából választhat. Ez utóbbi kiküszöbölésére nemzetközi példák is szolgálnak, például a svájci példa, ahol az előzetesen hitelesített kérdést a parlament dolgozza ki.⁹

Az egyértelműség funkciójánál emellett figyelembe kell venni a népszavazás „fejlődéstörténetét”, valamint az azt övező társadalmi párbeszédet. Választópolgári kezdeményezés esetén a népszavazási kérdés hitelesítését legfeljebb százhusz napos aláírásgyűjtés követi,¹⁰ valamint a népszavazást megelőző ötvenedik napon elindul a közéletileg aktív kampányidőszak, amelynek funkciója, hogy az egyes politikai szereplők – különösen a pártok – a népszavazási kérdés kapcsán a választópolgárok akaratának kialakítására és artikulálására törekedjenek.¹¹ Minden olyan vizsgálódásnak tehát, amely a választópolgárok informáltságával és a kérdés megértéséhez szükséges kompetenciáival kapcsolatos, szükségképpen figyelembe kell vennie a népszavazási kérdést övező párbeszédet, valamint intézményi (kampányidőszakot, pártokat magában foglaló) hátteret.

⁸ Főként, ha a wittgensteini nyelvfilozófiából indulunk ki: „Egy szó jelentése - használata a nyelvben” Wittgenstein 1992. 43. „E szemlélet alapján az a tény, hogy nyelvünk szavai nem egyértelműek, már nem számít érthetetlen jelenségnek, ahogy annak tűnt mindaddig, amíg a jelek jelentését a világ tárgyai reprezentációjának tekintették [...]”. Szabó 2006. 21.

⁹ Komáromi 2015. 83. o.

¹⁰ Vö. Nsztv. 16. § (1)-(2).

¹¹ Vö. a népszavazási kampányra vonatkozóan az Nsztv. 69. §-t, valamint az Nsztv. 1. § (1) bekezdése alapján alkalmazandó Ve. VIII. fejezetét, valamint az Alaptörvény pártokra vonatkozó VIII. cikk (3) bekezdését.

2. Az egyértelműség normatív keretei¹²

Az Alaptörvény mellett, hogy a képvisleti és közvetlen hatalomgyakorlás viszonyát, valamint az országos népszavazás egyes kérdéseit (kezdeményezők köre, kizárt tárgykörök, stb.) rendezi,¹³ nem tartalmaz kifejezett rendelkezéseket az egyértelműségről.¹⁴ A fogalmat az Nsztv. 9. § (1) bekezdése tartalmazza, megkülönböztetve a jogalkotói és választópolgári egyértelműséget.

Az egyértelműséget kifejtő, a jelenlegi jogszabályi fogalmat is megalapozó,¹⁵ máig hivatkozott alaphatározatok az Alkotmánybíróság 51/2001. (XI. 29.) AB, valamint 52/2001. (XI. 29.) AB határozatai, amelyekben a testület először foglalkozott érdemben az egyértelműség követelményével. Az 52/2001. (XI. 29.) AB határozatában a testület – az egyértelműség megszorító értelmezésének hangsúlyozása mellett – kiemelte, hogy a kérdésnek világosnak és kizárólag egyféleképpen, „igen” vagy „nem” válasszal megválaszolhatónak kell lennie. Ez azonban nem jelenti, hogy „a kérdés megfogalmazásakor az egyes jogágak kifejezőképességét, a jogszabályokban meglévő fogalmakat, illetve az egyes tudományágak, szakterületek terminus technicusait” kell alapul venni. Az Alkotmánybíróság ezek mellett kiolvastotta a normatív fogalomból az egyértelműség két aspektusát, a választópolgári, valamint jogalkotói egyértelműséget. Ezeken túl a testület kitért arra is, hogy milyen megítélés alá esik, ha a kérdés több alkérdést tartalmaz („egy kérdés – több kérdés” problematika). Kiemelte, hogy önmagában több alkérdés szerepeltetése nem sérti az egyértelműséget, azonban ha azok nem következnek egymásból, tehát elkülöníthető és nem összefüggő ügyekre utalnak, úgy sérül az egyértelműség.

A fent említett két határozat konkrét döntései, valamint elvi megállapításai összhangban állnak az egyértelműség előző részben körvonalazott, általános alkotmányos követelményekből levezethető fogalmával. A jogalkotói és választópolgári egyértelműség elválasztása és dogmatikai megalapozása mellett mind a jogi terminus technicusok, mind az egy kérdés – több kérdés problematikát megnyugtatóan rendezték. Ezekből következően alkalmasak egy általános normatív keret azonosítására.

Az alkotmánybírósági gyakorlatból kiemelendő még a 26/2007. (IV. 25.) AB határozat, amelyet a vizsgált időszakban is rendre hivatkozott mind az NVB, mind a Kúria. A kérdés arra irányult, hogy legyen ingyenes a sör a vendéglátó üzletekben. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a kérdés egyrészt nem felel meg a jogalkotói

¹² Írásomban a magyar normatív keretrendszerre térek ki. Érdemes azonban figyelembe venni a Velencei Bizottság vonatkozó ajánlásait is, amelyek a forma, a tartalom, valamint a hierarchia egységességéből indulnak ki. Lásd Velencei Bizottság 2007. III. 2. pont.

¹³ Lásd Alaptörvény B) cikk (4) bekezdés, 8. cikk.

¹⁴ Ennek ellenére jó érvek szólnak amellett, hogy az az előző pontban is kifejtett általános alkotmányos követelmények mentén külön törvényi szabály nélkül is levezethető lenne.

¹⁵ A korábbi szabályozás csak az egyértelműséget mint kritériumot nevezte meg, annak tartalmának kibontását teljes mértékben a jogalkalmazókra bízta.

egyértelműségnek, mert nem tisztázza, milyen forrásból kell fedezni az ingyenes sört. Másrészt a testület elvi élel állapította meg, hogy a választópolgároknak látniuk kell a kérdés „*lehetséges következményeit*”, amely jelen esetben nem biztosított, mert nem látszik, hogy ki viselné az ingyen sör költségeit.

A megállapítás fontossága abban áll, hogy – habár indokai érthetőek volt¹⁶ – az Alkotmánybíróság ezzel a döntésével akaratlanul is utat adott egy később elburjánzó olyan értelmezésnek, amely a kérdés szűk értelemben vett egyértelműsége mellett megengedi annak távlati hatásainak és összefüggéseinek vizsgálatát, illetve a kérdést övező társadalmi párbeszéd figyelmen kívül hagyása irányába mutat.¹⁷

III. Egyértelműség a gyakorlatban

A fenitek alapján megállapítható, hogy a korábban vázolt absztrakt normatív keret megfelelő alapot nyújthat a joggyakorlatnak, mivel az általános fogalmi alapvetései összhangban vannak a hitelesítés és az egyértelműség alkotmányos funkcióival. Azonban a normatív keretrendszer minősítése nem elégséges, szükséges az esetjog vizsgálata annak eldöntésére, hogy azt a joggyakorlat megfelelően alkalmazta-e azt.

1. Az egyértelműség számokban – az NVB és a Kúria gyakorlata 2014 és 2017 között

Jelen tanulmány alapját képező vizsgálat során az Nsztv. hatálybalépésétől, 2014. január 18-tól kezdődő, 2017. december 31-ig tartó időszakot vizsgáltam. A vizsgált döntések összesítő statisztikáit az *1. sz. táblázat* tartalmazza. Mindezekből is látható, hogy a benyújtott kérdések hitelesítését igen nagy arányban tagadta meg az NVB.

¹⁶ A döntés a 2006-2008-as „kérdéscunami” része, mikor a testületet elárasztották a népszavazási kérdések. Ebben az esetben azonban bölcsőbb lett volna a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményére hivatkozni.

¹⁷ Komáromi László szerint ezzel lényegében „*lehetetlen feltételt*” támaszt. Lásd Komáromi 2015. 84. – Jelen tanulmányban hasonlóképpen érvelek, lásd a III. részt.

1. sz. táblázat – NVB és Kúria gyakorlata 2014.01.18 – 2017.12.31.¹⁸

NVB határozatok száma	Összesen	227	
	Hitelesíti	14	6,2 %
	A hitelesítést megtagadja	213	93,8 %
Kúria érdemi döntései	Összesen	81	
	Megváltoztatja, a kérdést hitelesíti	7	8,6 %
	Megváltoztatja, a kérdés hitelesítését megtagadja	4	4,9 %
	Helybenhagyja (összesen)	70	86,4 %
	Helybenhagyja a hitelesítő döntést	3	
	Helybenhagyja a megtagadó döntést	67	

Saját szerkesztés

Szükséges megnézni azt is, milyen indokkal tagadta meg a hitelesítést az NVB, ennek összefoglalását tartalmazza a 2. sz. táblázat. A testület – álláspontom szerint helyesen¹⁹ – azt a megközelítést alkalmazta, hogy minden kérdést kimerítően vizsgált, ezáltal pedig az esetek többségében egynél több megtagadási okot is azonosított. Ez eredményezi azt, hogy a táblázat harmadik oszlopában jelzett arányok összege nem száz százalék.

2. sz. táblázat – Megtagadási okok az NVB döntéseiben

Megtagadási ok	Hány ügyben hivatkoztak rá (db)	Milyen arányt képvisel az összes megtagadás viszonylatában (%)
Egyértelműség [Nsztv. 9. § (1)]	154	72,3 %
Alaptörvény módosítására irányul [At. 8. cikk (3) a)]	79	37,1 %
Nemzetközi szerződésben foglalt kötelezettséget érint [At. 8. cikk (3) d)]	39	18,3 %
Nem tartozik az Országgyűlés hatáskörébe [At. 8. cikk (2)]	32	15 %
Költségvetési tárgykört érint [At. 8. cikk (3) b)]	22	10,3 %
Országgyűlés személyi és szervezetalkítási hatáskörébe tartozik [At. 8. cikk (3) e)]	12	5,6 %
Azonos tárgykör [Nsztv. 8. § (3)]	12	5,6 %
Választási törvényt érint [At. 8. cikk (3) c)]	4	1,9 %
Hadiállapot kinyilvánítása [At. 8. cikk (3) h)]	1	0,5%
Országgyűlés feloszlására irányul [At. 8. cikk (3) f)]	1	0,5 %

Saját szerkesztés

¹⁸ Sem az NVB sem pedig a Kúria joggyakorlatáról nem állt rendelkezésre részletes statisztika. A vizsgálat során létrehozott, az 1. sz. és 2. sz. táblázat forrásaként szolgáló táblázat elérhető az alábbi linken: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1cWpkYwQfBdbInyTlJa8pAXk__EzAGpVygiycGqZFh-0/edit?usp=sharing

¹⁹ Ha nem így lenne, akkor az egyfokú, reformatórius jogorvoslat miatt nem lenne biztosítható másképp a jogorvoslat hatékonysága.

A táblázatból is látszik az egyértelműség követelményének kiemelt szerepe: a kérdések több mint hetven százalékában felmerült megtagadási okként, majdnem kétszer annyiszor, mint a második legtöbbször hivatkozott megtagadási ok. A fenti statisztikából azokat a következtetéseket vonhatjuk le, hogy az NVB első fokon igen magas arányban tagadta meg a kérdések hitelesítését, és e döntések során kiemelt szerepe volt az egyértelműség követelményének.²⁰

2. Problémás esetkörök azonosítása

A joggyakorlat átfogó és szisztematikus vizsgálata lehetőséget nyújtott arra, hogy az egyértelműség értelmezésével kapcsolatban azonosítsam azokat a visszatérő érveket, amelyek megítélásom szerint nem felelnek meg a fogalom fent, a II. részben kifejtett alkotmányos tartalmának.

2.1. Választópolgárok kiskorúsítása

A választópolgárok kiskorúsítása alatt értem a joggyakorlat minden olyan megnyilvánulását, amely a választópolgárok informáltságával és döntési kompetenciáival kapcsolatban fogalmaz meg olyan ellenérveket, amelyek egyébként a népszavazás intézményes kereteire és az Alaptörvényben megjelenő antropológiai képre figyelemmel nem helytállóak.

E csoportba tartoznak egyrészt olyan kérdések, amelyek megtagadásához azok tágabb társadalmi, gazdasági vagy egyéb szempontú következményei, illetve e következmények választópolgári felmérésével kapcsolatos kétely vezetett. Erre példa az a kérdés, amely arra irányult, hogy a pénzügyi intézmények ne számíthassanak fel kezelési költséget. Az NVB részben arra hivatkozással utasította el, hogy „a választópolgár döntése meghozatalakor nem lenne tisztában azzal, hogy [...] döntésének milyen pénzügyi, vagy egyéb következményei lehetnek.”²¹ A kérdések lehetséges távlati következményei más esetekben is felmerültek megtagadási okként,²² a legabszurdabb példa talán a kiskereskedelmi üzletek vasárnapi zárva tartásával kapcsolatos döntés, amelyet részben azért nyilvánított nem egyértelművé az NVB, mert „a választópolgároknak úgy kellene döntést hozniuk, hogy „nem volna egyértelmű, az eredményes népszavazás milyen változásokat okozna a hétköznapi élet során.”²³

Ugyancsak ide sorolhatóak azok a kérdések, amelyek esetében a választópolgárok jogi fogalmakkal kapcsolatos háttértudását kérdőjelezte meg az NVB, valamint a

²⁰ Ez a szakirodalomban is megjelenő megállapítás – lásd Komáromi 2015. 83. – azonban most pontos statisztikai adatokkal is alátámasztható.

²¹ 1340/2014. NVB határozat.

²² Példának lásd még: 83/2015. NVB határozatot a kordedvezményes nyugdíjról.

²³ 9/2015. NVB határozat.

Kúria.²⁴ Egy minimálbérrel kapcsolatos kérdésről fejtette ki a Kúria, hogy megítélése szerint „*lehetségesek olyan kérdések, amelyek népszavazási kérdésként az azokban kitűnő terminológia, szám, számítási mód miatt nem értelmezhetőek a választópolgárok számára.*”²⁵ A felsőoktatási-törvény módosítása kapcsán született és az 53/2017. NVB határozattal elbírált kérdéssel összefüggésben illusztrálható a problémakör a legplasztikusabban. A kérdés pontosan a következőképpen szólt: „*Egyetért-e Ön azzal, hogy Magyarország területén külföldi felsőoktatási intézmény attól függetlenül folytathasson oklevelet adó képzési tevékenységet, hogy magyarországi működésének elvi támogatásáról szóló nemzetközi szerződés kötelező hatályát a szerződő felek elismerték?*” A kérdést az NVB számos okból nem látta egyértelműnek, amely okokat a Kúria végzésében nem látta megalapozottnak.²⁶ Aggályokat fogalmazott meg azonban a Kúria a választópolgárok informáltsága miatt, és felhívta a figyelmet arra, hogy az „*érintett törvényi rendelkezésnek a kérdés szerinti megváltoztatása olyan jogkérdésben és fogalmi rendszerben való jártasságot igényelne, amellyel csak a közvetlen érintettek vagy e szakterületen mélyebb ismeretekkel bíró szakemberek rendelkeznek.*”²⁷ A Kúria értelmezése szerint a kérdés „*többek számára nem pontosan értelmezhető fogalmakból áll*”, ide veszi a bíróság a „*külföldi felsőoktatási intézmény*”, az „*oklevelet adó tevékenység*” valamint a „*nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerése*” fogalmakat.²⁸

Ugyancsak ide tartozik a kérdés „rejtett tartalmát” kifogásoló példa. A kérdés arra irányult, hogy az önköltséges hallgatók is részesülhessenek tanulmányi ösztöndíjban. A Kúria levezetése alapján a kérdés vagy tiltott tárgykört érint, mivel vagy a költségvetés módosítását igényli, vagy ha enélkül kívánják megoldani, akkor intézményi szinten csak az egyéb ösztöndíjak csökkenésével érhető el. Éppen ezért a kérdés olyan „*rejtett tartalommal bír*”, amely kizárja a választópolgári egyértelműséget, mivel így a kérdés nemcsak egyféleképpen értelmezhető.²⁹

A fent ismertetett joggyakorlat meglátásom szerint figyelmen kívül hagyja a népszavazási kérdés hitelesítését követő társadalmi párbeszédet.³⁰ Joggal feltételezhető, hogy a kérdés tágabb hatásai, a kérdésben szereplő jogi fogalmak vagy éppen „rejtett tartalma” a társadalmi párbeszéd részét képezik majd. Az NVB, valamint a Kúria által meghatározott szempontok nem csak, hogy sem az Alaptörvényből, sem pedig az Nsztv. 9. § (1) bekezdéséből nem vezethetőek le, de egyenesen ellentétesek is a népszavazás alkotmányos rendeltetésével. Az alkotmányozó feladata eldönteni, hogy a

²⁴ A devizahitelek kapcsán lásd: Knk.IV.38.010/2015/2.;

²⁵ Knk.IV.37.458/2015/3.

²⁶ Knk.IV.37.425/2017/3.

²⁷ Uo. [14] pont.

²⁸ Uo.

²⁹ Knk.IV.37.342/2015/2.

³⁰ Érdekes módon a vizsgált közel négy év alatt a jegyzőkönyvek tanúsága szerint összesen egy alkalommal merült fel a népszavazási kampány, mint érv. Lásd Litresits András, valamint Fábíán Adrián hozzászólását a 81/2015. NVB határozattal kapcsolatban a 2015. április 30-án készült ülés jegyzőkönyvében.

választópolgárok mely kérdések eldöntésére kompetensek avagy nem kompetensek, és az Alaptörvény nem tartalmaz utalást sem a népszavazással eldöntendő kérdések bonyolultságát, sem pedig hatásait illetően. A joggyakorlat tehát alaptörvényellenesen szűkítette le a közvetlen hatalomgyakorlás terrénumát, valamint a népszavazáshoz való jog gyakorlását.

További probléma, hogy a joggyakorlat ezáltal parttalanná válik, amennyiben bármilyen kérdéssel szemben felvethető annak távlati hatása vagy az abban szereplő fogalmak ismerete. Az országos népszavazási kérdések fogalmilag összetett társadalmi ügyeket érintenek, tehát bármilyen kérdéssel összefüggésben felhozhatóak a fenti érvek. A fent idézett, CEU-ügyben született kúriai végzés relevanciája abban is áll, hogy ebben az esetben az egyértelműség, szűkebb értelemben pedig a választópolgárok kiskorúsítása egyedüli okként szolgált a hitelesítés megtagadásához. Ez pedig politikailag rendkívül érzékeny kérdés esetén felveti azt, hogy mennyiben objektív – tehát a kérdés lehetséges politikai hatásait nem vizsgáló – szempontrendszer szerint tagadta meg a Kúria például a CEU kérdés hitelesítését.

2.2. Célszerűségi vizsgálat

Az I. részben kifejtettek alapján, az Alkotmánybíróság és a Kúria³¹ által is megerősítetten, a kérdés vizsgálata nem irányulhat annak célszerűségére. Ennek ellenére bizonyos esetekben ez is érvként szolgált a kérdések megtagadásánál.³² Erre példa a 26/2016. NVB határozat, amely során a testület egy érettségi vizsgára vonatkozó kérdéssel összefüggésben kifejtette, hogy annak eredményeként adott esetben „*egy érettségivizsga-időszakon belül akár igen sokféle vizsgakövetelménynek megfelelő vizsga bonyolítása válna szükségessé.*” A testület tehát célszerűségi oldalról fogta meg a kérdést, holott annak eldöntése nem tartozik a hatáskörébe. Annak, hogy egy éven belül sokféle érettségi vizsgát kell szervezni, pénzügyi, logisztikai és egyéb szempontjai lehetnek, amelyeket a választópolgároknak kell „beárazniuk.”³³

2.3. Egy kérdés – több kérdés problematika

A fent kifejtett normatív keretből is következik, hogy önmagában több kérdés szerepeltetése nem eredményezi az egyértelműség hiányát. Az NVB³⁴ mégis gyakran nagyon szélesen értelmezte ezt a követelményt, és gyakran egymással szoros tartalmi kapcsolatban álló részkérdések esetén hivatkozott az egyértelműség hiányára.

³¹ Lásd pl. Knk.IV.38.010/2015/2.

³² A problémakörhöz lásd még Knk.IV.37.521/2017/2. A végzés [25] pontjában a Kúria azzal érvelt, hogy több százezer személy vagyonosodási vizsgálata nem kivitelezhető.

³³ Külön érdekes, hogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint az NVB elnök azzal zárta rövidre a vitát, hogy „ebben állandóan követett alkotmánybírósági és kúriai gyakorlat van.”

³⁴ A Kúria joggyakorlatára nem volt jellemző az argumentum túl széles körben való alkalmazása, sőt esetenként „helyre is tette” az NVB megállapításait, lásd pl. Knk.IV.37.372/2017/3. végzés [25] pontját valamint Knk.VII.37.326/2017/3. végzés [28] pontját.

Erre példa az a kérdés, amely a prostitúció igénybevételét kívánta bűncselekménnyé nyilvánítani és hat hónap szabadságvesztéssel büntetni. A testület ezt két elkülöníthető kérdésként értelmezte, és erre hivatkozva tagadta meg a hitelesítést.³⁵

Az NVB megközelítése azért problémás, mert egyes kérdések kapcsán óhatatlanul több részelem merül fel,³⁶ a példában is szereplő esetben a részkérdések szorosan összefüggenek. A joggyakorlatból az látszik, hogy felsorolások, valamint akár csak több alkérdés esetén automatizmus lett ennek az elutasító érvnek a használata,³⁷ a kérdések összefüggésének érdemi vizsgálata nélkül.

2.4. Jogi szabatosság és hétköznapi értelem összehangolása

A joggyakorlat áttekintéséből kitűnik, hogy a jogszabályi terminusok, valamint a hétköznapi szóhasználat esetenként egymással szemben álló követelményeket támaszt, amely lehetetlenné teszi, hogy a kérdés mindkettőnek megfeleljen. A jogalkotói egyértelműség körében a joggyakorlat gyakran a jogi fogalmak szabatos megjelölését igényli, a választópolgári egyértelműséget pedig van, hogy éppen ez zárja ki.³⁸

Erre példa az a kérdés, amely hitelesítésének megtagadásakor az NVB levezette, hogy a „foglalkoztatási jogviszony,” valamint a „jövedelem” a jogrendszerben többféleképpen használt fogalmak, ezáltal a kérdés nem felel meg az egyértelműségnek.³⁹ Itt tehát egy hétköznapi értelemben teljesen egyértelmű fogalomhasználatot utasított el a meglévő pozitív jogban fennálló fogalmi pluralitásra hivatkozva. Kiemelendő, hogy a határozatot a Kúria megváltoztatta és a kérdést hitelesítette.⁴⁰ További példa a 63/2017. NVB határozattal elbírált kérdés, amelyben az NVB a vagyonosodási vizsgálat terminust kifogásolta, amennyiben az – habár a jogalkotói szempontból egzakt tartalommal bír – a választópolgárok számára nem egyértelmű.⁴¹

A joggyakorlatból az olvasható ki, hogy a kérdést megfogalmazók gyakran csapdába kerülnek: ha jogilag szabatosan próbálnak fogalmazni, akkor az általuk használt nyelvezetet gyakran a választópolgárok számára nem egyértelműnek minősíti a gyakorlat, a hétköznapi szóhasználatot pedig gyakran pozitív jogi fogalmak mentén, a jogalkotói egyértelműségre hivatkozva utasítja el a gyakorlat.⁴²

³⁵ 38/2015. NVB határozat; 20/2016. NVB határozat; 29/2016. NVB határozat.

³⁶ Lásd pl. a 93/2017. NVB határozattal elbírált kérdést, amely egy feltételrendszer bevezetésére irányult.

³⁷ Lásd pl. 94/2015. NVB határozat.

³⁸ Lásd 9/2016. NVB határozat; devizahitelekkel kapcsolatban a 9/2017. NVB határozat.

³⁹ 48/2017. NVB határozat.

⁴⁰ Knk.VII.37.392/2017/3.

⁴¹ 63/2017. NVB határozat [19] pont. Hasonló csapdába került a kezdeményező a „tényleges tulajdonos” fogalmával, ehhez lásd: Knk.IV.37.457/2015/3.

⁴² Hasonló következtetésre jut Komáromi László. Lásd Komáromi 2015. 83. o.

2.5. Nem egységesen szigorú szempontrendszer – a kvótanépszavazás

Az I. és II. részben foglaltaknak megfelelően, a népszavazás politikai karakteréből kiindulva kiemelten fontos, hogy a feltételrendszer mindegyik kezdeményezővel szemben egyformán érvényesüljön.

Az ún. kvótanépszavazás kérdése felveti ennek az elvnek a sérelmét, amennyiben, a kormány által benyújtott kérdés hitelesítése során mind az NVB, mind pedig a Kúria eltért a korábbi, rendkívül szigorú követelményeitől és hitelesítette a kérdést.⁴³ Habár a kérdés hitelesítése elsősorban az Országgyűlés hatáskörébe tartozás kapcsán támadható, a szakirodalomban felmerült, hogy a jogalkotói egyértelműség próbáját sem állja ki.⁴⁴

Anélkül, hogy a kérdés egyértelműségének absztrakt minősítésébe belemennénk, a gyakorlat áttekintését követően kijelenthető, hogy mind a választópolgári, mind pedig a jogalkotói egyértelműséggel összefüggésben az NVB, valamint a Kúria jóval megengedőbb volt, mint egyéb kérdések esetében. Az NVB egyéb kérdések esetén gyakran a „betelepítésnél” jóval egzaktabb és megfoghatóbb fogalmakról állapította meg az egyértelműség hiányát,⁴⁵ illetve – egyébként helyesen – elmaradtak a kérdés célszerűségére vagy éppen a választópolgárok kiskorúsítására vonatkozó érvek.

2. 6. Egyéb aggályos elemek

A fentiek mellett azonosíthatóak voltak még olyan aggályos elemek, amelyek nehezen csoportosíthatóak, azonban szoros összefüggésben állnak az egyértelműség túl tág megközelítésével.

Ide sorolható esetkör a drogliberalizációt célzó kérdések sora.⁴⁶ Ezekben – a nemzetközi szerződésbe ütközés mellett – gyakran az szolgált a megtagadás indokául, hogy a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények csak egy-egy alakzatának, illetve elkövetési magatartásának (jellemzően a fogyasztást) dekriminalizálására irányulnak, elvarratlanul hagyva az egyéb elkövetési magatartásokat, vagy azt, hogy szabálysértési alakzatként megmaradjon-e a tényállás.⁴⁷ Ezekben az esetekben tehát szinte teljes jogszabály-módosító csomagot várt el az NVB, amelynek értelemszerűen (már csak az egy kérdés – több kérdés követelményének való megfelelés miatt sem) nem tudott volna megfelelni a kezdeményező. Összhangban volna az egyértelműség alkotmányos fogalmával, hogy az egyes részletkérdésekben (például a szabálysértési alakzattal kapcsolatban) az Országgyűlés döntsön.

⁴³ Lásd a 14/2016. NVB határozatot, Knk.IV.37.222/2016/9.

⁴⁴ Pozsár-Szentmiklósy 2016. 84. o.

⁴⁵ Gondoljunk például a foglalkoztatási jogviszony vagy a jövedelem fogalmán „elhasaló” kérdésekre, lásd 48/2017. NVB határozatot.

⁴⁶ Lásd például 99/2017., 100/2017., 145/2017. NVB határozatokat.

⁴⁷ 145/2017. NVB határozat.

IV. Következtetések, javaslatok

A vizsgálat egyik kiemelt következtetése, hogy a „választópolgárok kiskorúsítása” csoportba sorolt esetekben a jogalkalmazó szervek az Alaptörvénnyel ellentétesen szűkítik a népszavazás lehetőségét, fontos tehát, hogy az itt felsorolt érveket mellőzzék, valamint tartózkodjanak a kérdés célszerűségi vizsgálatától. Az „egy kérdés – több kérdés” problematika kapcsán az NVB-nek javasolható, hogy ne szűkítse formalizmussá a vizsgálatot, ne jelentsen megtagadási okot automatikusan, ha egy kérdés több elemet vagy részkérdést tartalmaz. A jogi terminusok és hétköznapi szóhasználat egymással ellentétes követelményeit a joggyakorlatnak úgy kell feloldania, hogy a kérdést megfogalmazók mindkettőnek eleget tudjanak tenni, máskülönben ellehetetlenül a népszavazáshoz való jog gyakorlása.

Fontos emellett a politikai karakterből fakadóan, hogy a szempontrendszert mindenki szemből objektívan alkalmazzák. Önmagában a jogalkalmazó szervek – az alkotmányos keretek között – mozgástérrel rendelkeznek az egyértelműség szigorú vagy kevésbé szigorú alkalmazását illetően, azonban ezt minden kezdeményezővel szemben azonosan kell érvényesíteniük. Végezetül pedig az egyéb aggályos elemeknél felsorolt esetekben is fontos, hogy ne értelmezze túl tágan a fogalmat a joggyakorlat.

Tanulmányom konklúziójaként elmondható, hogy az egyértelműséget a joggyakorlat túl tág és túl megfoghatatlan tartalommal töltötte meg. Az előzőekben ismertetett speciális javaslatok mellett általános javaslatként fogalmazható meg a jogalkalmazó szervek számára, hogy gondolják újra a fogalom alkalmazását, amelyet nemcsak a statisztikából is szembetűnő kiemelt szerep, de a jelen dolgozatban említett anomáliák is sürgetnek.

Felhasznált irodalom

Balogh, Zsolt (2016): A Kúria szerepe és gyakorlata az országos népszavazási kezdeményezések kérdéseinek hitelesítésében. In: Gáva Krisztián – Téglási András (szerk.): A népszavazás szabályozása és gyakorlata Európában és Magyarországon. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2016. 89-122.

Fábián, Adrián (2016): A Nemzeti Választási Bizottság szerepe és gyakorlata az országos népszavazási kezdeményezések hitelesítésében. In: Gáva Krisztián – Téglási András (szerk.): A népszavazás szabályozása és gyakorlata Európában és Magyarországon. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2016. 123-137.

Halmi, Gábor (1998): Népszavazás és alkotmánybíráskodás – politika és jog határán. *BESZÉLŐ* 1998:(3): <http://beszelo.c3.hu/cikkek/nepszavazas-es-alkotmanybiraskodas-%E2%80%93-a-politika-es-jog-hataran> (2018.06.30.)

Komáromi, László (2014): A népszavazásra vonatkozó szabályozás változásai az Alaptörvényben és az új népszavazási törvényben. *MTA LAW Working Papers*, 2014/35.

Komáromi, László (2015): Az országos népszavazás és az Alkotmánybíróság - Reflexiók az elmúlt negyedszázad gyakorlatára. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2015/2. 78-87.

Kúria (2018): A választási és népszavazási eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat tárgyában létrejött joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye. Budapest, 2018. január.

Pozsár-Szentmiklósy, Zoltán (2016): A Kúria végzése a betelepítési kvótáról szóló népszavazási kérdésről – Országgyűlési hatáskör az európai jog homályában. *Jogesetek Magyarázata* 2016/1–2. 77–84.

Szabó, Imre László (2006): Wittgenstein filozófiai vizsgálódásai. Doktori értekezés, ELTE BTK <http://doktori.btk.elte.hu/phil/szaboimrelaszlo/diss.pdf> (2018.06.30.)

Téglási, András (2014): A népszavazáshoz való jog mint alapjog. *Acta Humana*, 2014/2. 91-103.

Velencei Bizottság (2007): *Code of Good Practice On Referendums*: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2007\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2007)008-e) (2018.06.30.)

Wittgenstein, Ludwig (1992): *Filozófiai Vizsgálódások* (ford: Neumer Katalin), Atlantisz, Budapest, 1992.

THE REQUIREMENT OF ‘PROCEDURAL VALIDITY’ REGARDING QUESTIONS SUBMITTED TO A REFERENDUM

Under the Hungarian law, questions submitted to a referendum shall be ‘straightforward’ (procedural validity), that is, they need to be clear both for the voters and the legislator. In my paper I examine the case law of this requirement in the period starting with the new legislation (Act CCXXXVIII of 2013) entering into force on 18 January, 2014, and ending with 31 December, 2017.

First, I make some basic statements on the function of the validation process and the requirement. I show that on an abstract normative level the requirement may be derived from the constitution and that the previous case law in its abstract statements was in align with the constitutional requirements. Second, based on the statistics on the

reasons for rejecting questions, I conclude that the requirement plays a very important role in the case law of decisions that reject validation. This underlines the relevance of the topic, as around 73 percent of the rejecting decisions referred to the requirement.

Thirdly, by reviewing and analysing the case law, I come to the conclusion that the requirement has a too broad application, and its normative matter is not clear enough. This means that questions submitted may be exposed to the arbitrary decision of the authorities, which undermines the predictability of the legal framework. Moreover, the requirement is interpreted in a way, which restricts the application of referendum. Among other anomalies, the most serious problem is related to decisions, which referred to the limited knowledge and competence of voters, that is, they restricted ability to assess the possible far-reaching effects of a possible referendum.

General conclusion of the paper is that the requirement should be interpreted in a more narrow sense and with respect for the Fundamental Law.

**BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI, BÜNTETŐJOGI ÉS
BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI JOGI SZEKCIÓ**

HORVÁTH GEORGINA

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Hack Péter tanszékvezető habil. egyetemi docens

A BEISMERŐ VALLOMÁS MÚLTJA ÉS JELENE¹

I. Bevezetés²

Az utóbbi éveknek a büntető igazságszolgáltatást érintő magyar jogalkotási munkálata a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvénynek (a továbbiakban: új Be.) az elfogadásával³ zárult le. A Kormány a Nemzeti Együttműködés Programjában⁴ foglaltakat az Országgyűlés jogalkotási feladatán keresztül megvalósítva ennek a törvénynek az indoklásában is nyilvánvalóvá tette: a büntetőpolitikájának a célja a megtorlás. Vagyis szakít azzal a haladó szemlélettel, mely korábban elsősorban a restoratív büntető igazságszolgáltatást tűzte ki célul⁵ (melynek vannak külföldi és – ami fontosabb – voltak hazai követendő példái), és helyette az elkövető cselekményének a megtorlására épít szigorú jogkövetkezményekkel.

A vázolt büntetőpolitikai szemléletváltás miatt kifejezetten kerülendőnek tartom a jogalkotó által gyakran használt „reform” kifejezést, mely a haladásra, előre lépésre, a külföldi tapasztalatok hazai hasznosítására stb., vagyis pozitív irányú fejlődésre, haladó gondolkodásra utal. *„Jelentős társadalmi igény mutatkozik (...) az eljárások időszerű befejezése, valamint a büntető igazságszolgáltatás hatékony működése iránt, melynek lényege, hogy a bűncselekmények elkövetőit – de csak őket – kivétel nélkül, minél kevesebb társadalmi ráfordítás mellett, tisztességes eljárásban vonják felelősségre.”*⁶ Az idézett gondolat mindenkor minden büntetőeljárás során elvárás a jogalkalmazó szervektől, ugyanakkor elvárás a jogalkotótól az is, hogy ehhez a feltételeket jogalkotás útján biztosítsa. Az új Be.-nek a tanulmányt érintő egyes rendelkezései azonban ellentétesek egyrésről azzal a célkitűzéssel, hogy minden elkövetőt felelősségre kell

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² A 2017. évi XC. törvény 2018. július 1-jén lépett hatályba. A kézirat lezárásakor még nem volt hatályos.

³ <http://www.parlament.hu/documents/10181/56618/ny170613/9a9b2e1b-5a96-4be2-9570-cf536abfc6bb> (2018. 06. 29.)

⁴ <http://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf> (2018. 06. 24.)

⁵ Borbíró – Gönczöl – Kerecsi – Lévay 2017. 938. o.

⁶ A T/13972. sz. törvényjavaslat indoklása (a továbbiakban: Indokolás) 316.

vonni, másrésről azzal az elvárással, hogy mindez tisztességes eljárásban történjen meg.

Aggodalomra adhat okot, hogy az új törvény – indokolásában és rendelkezéseiben is – túlzott jelentőséget tulajdonít a terhelti beismerő vallomásoknak. Így biztosít olyan lehetőségeket, amelyek széles körben engedik az opportunitás érvényesülését a legalitás elvével – és egyébként az idézett indokolásban foglaltakkal – szemben, valamint több esetben a gyorsabb döntést elősegítő eljárási szabályok alkalmazását írja elő. Ezzel önmagában nem lenne probléma, hiszen az időszerű elbírálás fontos cél, különösen olyan büntetőeljárásban, ahol a beismerés és az azt alátámasztó bizonyítékok mellett felesleges lenne hosszabb bírósági bizonyítási eljárás lefolytatása. A problémát abban látom, hogy a gyorsító rendelkezések mögött nincsenek garanciák, nem látható a hatósági felelősség, és pusztán a beismerésre építő eljárási szabályok – biztosítékok nélkül – megkérdőjelezzik az eljárások tisztességességét. Ez a tény nem éppen reform, hanem sokkal inkább visszalépés a hatályos – a jogállami kereteket figyelembe vevő – rendszerhez képest olyan jogtörténeti időkbe, ahol a tisztességes eljárás, mint elv háttérbe szorult vagy a szükségessége még fel sem merült.

Mindezek miatt a tanulmány fő kérdése az, hogy a terhelti beismerő vallomás következményeit számba vevő rendelkezések mellett a jogalkotó megnyugtatóan tudta-e rendezni a garanciális szabályokat: vajon tisztességes eljárásban valóban csak és kizárólag a bűncselekmények elkövetőit vonják-e felelősségre? Mert abban a jogtudomány is egyetért a jogalkotóval, hogy amennyiben *„az igazság kiderítése nélkül elképzelhetetlen a büntető igazságszolgáltatás, azt olyan eljárási rendszerben kell biztosítani, amely a garanciák feltétlen érvényesülésével megalapozza az eljárásban résztvevők egymás iránti bizalmát, és amelyben a felek eljárási cselekményeinek irányát a tisztességes eljárás elve jelöli ki.”*⁷

Ennek érdekében a téves ítéletek leggyakoribb indokait veszem számba, majd – terjedelmi okok miatt – a beismerő vallomásnak az általános büntetőeljárási szabályokban megjelenő következményeit mutatom be. Ennek során láthatóvá válik majd az, hogy a helyes ítéletek meghozatalát vagy az eljárási szabályok megtartását biztosító garanciális rendelkezésekről gondoskodott-e a jogalkotó.

II. A téves ítéletek

Köztudott, hogy a DNS vizsgálatok a büntetőeljárásokban gyakran alkalmazott módszerek, mert a vizsgálati eredményeik megalapozottnak tűnnek. Szolgálhatnak arra, hogy a nyomozási szakasz verzióinak felállításakor kizárják a vizsgálat eredménye alapján a feltételezett elkövetőt, de hivatkozási alap lehet a terhelti minőség megállapítására is. Az Amerikai Egyesült Államokban a DNS vizsgálatok bevezetését

⁷ Indokolás 316.

követően az első 250 vizsgálat eredménye azt mutatta ki, hogy az ügyek 16 %-ban, vagyis 40 ügyben ártatlan személyeket ítélték el.⁸ Mindegyik ügyben az derült ki, hogy ezek a személyek úgy tettek a cselekmény részleteire is kiterjedő beismerő vallomást, hogy pl. az elkövetés helyszínén sem jártak soha. Az Amerikai Egyesült Államokban az *Innocence Project* (a továbbiakban: IP) gyűjti és mutatja be azokat az ügyeket, melyekben DNS vizsgálatokat követően derült ki, hogy korábban bűnösséget megállapító ítéleteket hoztak és börtönöztek be ártatlanokat akár több évtizedre is.⁹

Számtalan oka lehet annak, hogy a hatóság által gyanúsított személyek miért tesznek beismerő vallomást abban az esetben, amikor nem is követték el a bűncselekményt. Ezeket az okokat egyrészt az IP összefoglalója alapján gyűjtöttem össze, valamint egészítettem ki hazai jellemzőkkel.

Az első indok, ami a legtöbbször felmerül, a kényszer és fenyegetés hatása alatt tett beismerő vallomás. Ez alatt értjük azt, amikor a hatóságok olyan fizikai vagy pszichikai pressziót alkalmaznak, amelyek – azon túl, hogy a büntető törvénykönyvbe ütköző cselekmények – alkalmasak arra, hogy a terhelt beismerje a bűncselekmény elkövetését. Előfordulhat az is, hogy a terhelt bódult állapotban van a kihallgatás idejében vagy egyébként mentális problémákkal küszködik. Előbbi esetben mind az ittas, mind a kábítószeres (vagy gyógyszeres, pl. Rivotril) állapotban tett vallomás nem értékelhető bizonyítékként, ugyanis a terhelt által e szerek hatása alatt elmondottak, valamint a vallomás önkéntessége is megkérdőjelezhető.¹⁰ Utóbbi esetben szintén erről van szó, továbbá a jogalkotó többletgaranciákkal igyekszik védeni a beszámítási képességre tekintet nélkül kóros elmeállapotú terhelteket, így ha ez felmerülne, akkor kötelező a védői részvétel az eljárásban.¹¹

Jellemzően azok a terheltek is tesznek nem valós beismerős vallomást, akik kevésbé jártasak a jogban vagy értelmi szintjük alacsonyabb az átlagnál. Ugyanígy veszélyeztetettek a fiatalok, akik a hamis beismerő vallomásokat számláló ügyek egyharmadát tették ki egy kutatás alapján.¹² Ezekben az esetekben szintén nem tudják felmérni a cselekményük következményeit, a hatóság pedig könnyen tudja őket befolyásolni. Indok lehet továbbá a szégyenérzet előidézése a terhelt oldalán, illetve a félelem a súlyos büntetéstől. Utóbbi esetben érthető szempont, hogy amennyiben beismerő vallomást tesz, azt a büntetéskiszabás során a bíróság enyhítő körülményként fogja értékelni,¹³ tehát adott esetben enyhébb büntetésre számíthat. Előfordulhatnak

⁸ <https://www.innocenceproject.org/causes/false-confessions-admissions/> (2018. 06. 24.)

⁹ Damian Mills és társai ellen emberölés miatt folytattak büntetőeljárást, mely során kiderült, hogy Mills azért tett beismerő vallomást, mert tartott a súlyos büntetéstől. Az ügyben ezen kívül a tanúk téves felismerései alapozták meg az elítélést, valamint hatósági eljárási szabálysértések is történtek. Mills – a DNS vizsgálatig, amely tisztázta az ártatlanságát – 12 évet töltött a büntetés-végrehajtási intézetben. <https://www.innocenceproject.org/cases/north-carolina-damian-mills-innocent/> (2018. 06. 24.)

¹⁰ Ugyanis bizonyítási tilalom áll fenn. Ld. a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 78. § (4) bekezdés; új Be. 167. § (5) bekezdés.

¹¹ Be. 46. § c) pont; új Be. 44. § c) pont.

¹² Kalász 2014. 193. o.

¹³ 56. BKv. II. 11. pont.

olyan esetek is, melyek során a beismerés a terhelt részéről helyzetének rossz megítéléséből fakad. Így például a hatóságok nem tájékoztatták kellőképpen a terheltet az eljárási jogairól és kötelezettségeiről, de konkrét példaként jelenik meg a(z előzetes) letartóztatásból való szabadulás mint indok¹⁴ a beismerő vallomásra.

Az előbbieken vázolt okok nem csupán az *Innocence Project* által vizsgált ügyekben, hanem a hazai gyakorlatban is megfigyelhetők. Ezekhez kiegészítésképp jelenik meg hazánkban (is) az a tendencia, hogy hamis beismerő vallomást más személy (pl. a tényleges elkövető családtag) védelme érdekében tesznek a terheltnek. Emellett előfordulhatnak olyan esetek is, melyekben az adott társadalmi közegben vagy csoporton belül „elvárás” vagy legalábbis „presztízs-kérdés” a bűnelkövetés, és ez az indoka a hamis beismerő vallomásnak.

Az indokok mélyebb kutatásokkal tovább bővíthetők, de számukból és sokszínűségükből is látható, hogy nem helytálló azt feltételezni, hogy aki ártatlan, az semmilyen esetben sem tesz beismerő vallomást olyan cselekmény kapcsán, amelyet nem követett el. Amennyiben ezt elfogadjuk, jogalkalmazóként sokkal nagyobb gondossággal kell mérlegelni ezeknek a vallomásoknak a hitelességét, és fenntartásokkal kell kezelni az új büntetőeljárás törvénynek a következőkben bemutatásra kerülő, a beismerő vallomásra építő gyorsító rendelkezéseit. Ugyanis annál károsabb gyakorlat nem fordulhat elő egy jogállami büntetőeljárásban, mint hogy hamis beismerő vallomásokra épített téves ítéletek tömegével kerüljön szembe a társadalom.

III. A beismerő vallomás következményei az általános eljárásokban

A beismerő vallomás megtételének anyagi jogi következménye – ahogyan említettem – lehet az, hogy a bíróság a büntetés kiszabása során enyhítő körülményként értékeli azt. Mindenképpen fontos differenciálni az egyes beismerő vallomások között abban a tekintetben, hogy ezek mennyiben segítettek elő a tényállás felderítését.¹⁵ Összhangban az 56. sz. büntető kollégiumi véleménnyel meg kell különböztetni a tényfeltáró, az ügy előmozdítását jelentősen segítő beismerő vallomásokat azoktól, amelyek részben tartalmaztak releváns információkat, valamint azoktól is, amelyek a többi bizonyíték mellett elhanyagolhatóak, a vallomás nélkül is feltárható a valóság. Ez utóbbi szempont nem csupán az enyhébb büntetés kiszabása szempontjából bírhat jelentőséggel, hanem az eljárásjogi következmények tekintetében is.

Az új büntetőeljárás törvény a nyomozás korábbi egységes rendszerét kettébontva, valamint a különálló ügyészi szakaszt megszüntetve, két részre osztotta a nyomozási

¹⁴ https://www.helsinki.hu/wp-content/uploads/MHB_kutatasi_jelentes_elozetes_letartoztatás_2015.pdf (2018. 06. 24.)

¹⁵ Horváth – Seres 1967. 67. o.

szakaszt: a felderítésre és a vizsgálatra.¹⁶ A felderítés – mely a nyomozó hatóság önállóságára épülve ügyészi felügyelet mellett folytatható – célja a megalapozott gyanú megállapításához szükséges információk, adatok, de leginkább törvényes bizonyítékok összegyűjtése.¹⁷ Ez a szakasz a bűncselekménnyel megalapozottan gyanúsítható személy kihallgatásával zárul le, és ezt követően kerül az ügy a vizsgálati szakaszba. Az ügyészség ebben az alszakaszban már irányítási jogosítványokkal rendelkezik¹⁸, és akár további nyomozási cselekmények elvégzése nélkül hozhat többféle döntést az eljárás további sorsát illetően.¹⁹

Amennyiben a terhelt leghamarabb a felderítés végén, az első gyanúsított kihallgatásakor²⁰ beismerő vallomást tesz, az ügyész a vizsgálat során négyféle döntést hozhat. Ezekről a döntésekről az ügyész tájékoztathatja a terheltet, fel is hívhatja a figyelmét arra, hogy amennyiben beismeri a cselekmény elkövetését, akkor milyen intézkedés megtételére vagy határozat meghozatalára lát lehetőséget.²¹ Beismerés esetén az ügyet, amennyiben annak feltételei fennállnak,²² közvetítői eljárásra utalhatja, egyidejűleg az eljárás felfüggesztésével. A másik lehetőség, hogy feltételes ügyészi felfüggesztéssel²³ élhet abban az esetben, ha a gyanúsított jövőbeni magatartása miatt az eljárás megszüntetése várható, vagyis a bűncselekmény kisebb tárgyi súlyára, az elkövetés módjára és a gyanúsított személyére tekintettel a feltételes ügyészi felfüggesztés is elegendő a gyanúsított magatartásának kedvező változásához.

A beismerő vallomás megtételének következménye lehet továbbá az eljárás megszüntetése és a feljelentés elutasítása abban az esetben is, ha az eljárás alá vont együttműködik a hatóságokkal. Ez a speciálisabb eset nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények kapcsán kerülhet előtérbe abban az esetben, ha a bűnüldözési érdek nagyobb, mint az, ami az elkövető felelősségre vonásához fűződik.²⁴

Az általános eljárási szabályokhoz képest speciális normákat tartalmazó különjárássok közül a beismerő vallomás a bíróság elé állítás, a büntetővégzés meghozatalára irányuló eljárás,²⁵ valamint az egyezsége épülő eljárás lefolytatásának a feltétele lehet. Ezek a különjárássok mind a gyors elbírálást teszik lehetővé egyszerűbb, kevésbé részletes eljárási szabályokkal, természetesen az eljárási garanciákat a legkisebb szintre szorítva.

Az első két különjárási típus nem változott jelentős mértékben a régi büntetőeljárási törvényhez képest, ugyanakkor ezen a ponton szükséges volt ezeket is

¹⁶ Új Be. 348. § (2) bekezdés.

¹⁷ Új Be. 348. § (3) bekezdés.

¹⁸ Új Be. 26. § (3) bekezdés.

¹⁹ Ehhez bővebben ld. új Be. 391. § (1) bekezdés.

²⁰ Természetesen a folytatólagos kihallgatásakor, a vizsgálati szakaszban is tehet beismerő vallomást, az említett következmények abban az esetben is alkalmazhatóak.

²¹ Új Be. 404. §. (1) és (2) bekezdés.

²² Új Be. 412. § (1) és (2) bekezdés.

²³ Új Be. LXVII. Fejezet.

²⁴ Új Be. 399. § (1) bekezdés és 382. § (1) bekezdés.

²⁵ A korábbi tárgyalás mellőzése különjárás.

megjeleníteni mint lehetséges következményeket. Az eljárás egyezség esetén viszont új különjárási típus, melyről szólni szükséges.

A következőkben azt fogom bemutatni, hogy milyen következményei vannak annak, hogy ha vádemelés előtt vagy azt követően tesz a terhelt beismerő vallomást. Ez azért is fontos, mert ezekből a rendelkezésekből válik láthatóvá az a jogalkotói szemléletváltás, amely a beismerő vallomásokra alapoz súlyos következményeket, a kívánatos garanciális rendelkezésekkel kevésbé törődve.

1. Eljárás egyezség esetén

Azt már említettem, hogy akár konkrét tartalommal telített vizsgálati szakasz hiányában, pusztán a felderítés adataira támaszkodva hozhat döntést az ügyész az eljárás további menetéről a beismerő vallomás megszerzését követően. Az ügyek gyors és egyszerű elbírálásának igénye miatt a jogalkotó az áttörést a terhelttel való egyezségkötésben látja. Mivel a törvény az egyezség megkötésének menetét egyértelműen szabályozza, a következőkben azokra a rendelkezésekre fogok csak kitérni, amelyek értékelésre adhatnak okot. Az egyezségkötés három szakaszból áll: 1. kezdeményezés; 2. egyeztetés; 3. megkötés.²⁶

Kiemelésre méltó, hogy az egyezség megkötését nemcsak az ügyészség, hanem a terhelt és a védője is kezdeményezheti²⁷, tehát plusz jogosítványokat kaptak, és ebben az értelemben ugyanolyan aktív közreműködői, elindítói lehetnek az ügy gyors elbírálásának. Szintén pozitívum, hogy az egyezségkötés során kötelező a védő részvétele az eljárásban,²⁸ ez jogállami garanciaként elengedhetetlen feltétel. Ugyanígy fontos, hogy amennyiben nem kerülne sor az egyezség megkötésére, akkor – hasonlóan a közvetítői eljáráshoz – a bíróságot nem lehet tájékoztatni az egyezségkötésről, annak megíiusulásáról, valamint az ennek kapcsán keletkezett iratok sem adhatóak át a részére – ezzel biztosítva a független elbírálást. Annak a következménye viszont nem tűnik ki a törvényből, hogy ha az ügyész mégis tájékoztatja erről a bíróságot, akkor ennek lenne-e bármilyen eljárási jogkövetkezménye.²⁹

Problemátikus viszont az, hogy sem a kezdeményezés, sem az egyeztetés, mint alszakasz nem kötött semmilyen formai követelményhez. Vagyis írásbeli jegyzőkönyvezés, hang- és képfelvétel nélkül, formátlanul egyeztet majd az ügyészség

²⁶ Belovics – Tóth 2017. 276. o.

²⁷ Új Be. 407. § (2) bekezdés.

²⁸ Új Be. 407. § (4) bekezdés.

²⁹ A büntetőeljárásan belül biztosan nincs. Ha az egyezségkötéssel összefüggésben keletkezett iratokat csatolna be az ügyészség, akkor azt nem lehetne felhasználni az eljárásban és a bíróság sem hivatkozhat sem rájuk, sem a terhelti beismerésre. A pártatlan elbírálás viszont nyilvánvalóan veszélybe kerülhet, ha a bíróságnak preconcepciói vannak abban az ügyben, ahol pl. a terhelt következetesen tagadja a bűncselekmény elkövetését (a nyomozás során viszont kész lett volna egyezséget kötni és beismerni a bűnösségét).

és a terhelt, valamint a védője az egyezség összes tartalmi elemeiről (kivéve a tényállást és a minősítést, melyet az ügyészség állapít majd meg³⁰). Az eljárások tisztességességét azok visszakövethetősége is tudja biztosítani. Az egyezségkötéshez vezető úton viszont éppen a két legfontosabb szakaszban – annak kezdeményezése és az egyeztetés során – nincs semmilyen rögzítés. A jogalkotó egyedül az egyezség megkötését, tehát annak tartalmát és az egyéb formai követelményeket (terhelt, védő, ügyész aláírása, figyelmeztetések) kívánja meg írásban rögzíteni.³¹

A figyelmeztetések körét tekintve nem igazán érthető a jogszabály szövegéből, hogy pontosan mikre kell figyelmeztetnie az ügyészségnek a terheltet.³² A „következményekre” figyelmeztetés tartalmilag elképzelhető, hogy mit jelent, az viszont kétséges, hogy ennek milyen részletesnek és kimerítőnek kell lennie. Elegendő-e arra utalni, hogy az egyezség tartalma szerint emelnek majd vádat, kell-e arra figyelmeztetni a terheltet, hogy a bíróság nem biztos, hogy elfogadja az egyezséget (vagy ez már a bíróság feladata lesz?) stb. A bírósági szakaszban a törvény meghatározza, mire kell a terheltet figyelmeztetni,³³ a hivatkozott szakaszban nem teljesen egyértelmű ezeknek a figyelmeztetéseknek a köre. A figyelmeztetés és az arra adott válasz egyébként nem az egyezség részét fogja képezni, hanem a gyanúsított kihallgatás jegyzőkönyvébe kell foglalni, ahogyan magát az egyezséget is ez fogja tartalmazni. A probléma abban áll, hogy ha a bíróság úgy ítéli majd meg, hogy nem volt teljeskörű a figyelmeztetés, akkor az egyezséget nem fogja elfogadni,³⁴ még ha minden más eleme a törvénynek megfelelő is lett volna.

Az egyezség tartalmazza a bűncselekmény leírását, minősítését, a terhelt bűnösséget beismerő nyilatkozatát és azt, hogy vallomást tesz, valamint a jogkövetkezményeket.³⁵ Ez utóbbi tekintetében konkrétan meg kell határozni a büntetés vagy intézkedés nemét mértékét vagy tartamát.³⁶ Ezek kötelező elemei az egyezségnek, ezeken kívül tartalmazhat egyéb jogkövetkezményeket: az eljárás megszüntetését, a feljelentés elutasítását, a bűnügyi költség viselésére vonatkozó rendelkezéseket és a terhelt által vállalt egyéb kötelezettségeket.³⁷ A tartalmi elemek tehát minden olyan kérdésre kiterjednek, amelyekben a bíróságnak döntenie kellene, vagyis leegyszerűsítve megállapítható, hogy amennyiben törvényesen kötötték meg az egyezséget, a bíróságnak különösebb feladata nem lesz,³⁸ mintsem minden egyes ponton el kell fogadnia azt és az ügyészi indítvánnyal megegyezően jóváhagynia.³⁹

³⁰ Új Be. 408. § (1) bekezdés.

³¹ Új Be. 409. § (2) bekezdés.

³² Új Be. 409. § (1) és (2) bekezdés.

³³ Új Be. 732. § (2) bekezdés.

³⁴ Új Be. 734. § (1) c) pont.

³⁵ Új Be. 410. § (2) bekezdés.

³⁶ Új Be. 410. § (1) és (4) bekezdés.

³⁷ Új Be. 411. (1) és (3) bekezdés.

³⁸ A későbbiekben kitérek a bíróságnak az egyezséget vizsgáló feladatára.

³⁹ Ha a bíróság így dönt, jogorvoslatra nincs lehetőség az új Be. 738. § (1) bekezdése szerint.

Egyezségkötés esetén az ügyész vádat emel, majd a különjárási szabályokat kell a bíróságnak alkalmaznia. A XCIX. fejezet rendelkezései alapján az előkészítő ülésen a vád ismertetését, a következményekről való tájékoztatást követően a vádlottnak két kérdésben kell nyilatkozatot tennie: 1. beismeri-e a bűnösségét; 2. lemond-e a tárgyaláshoz való jogáról. Mindkét kérdésben pozitív választ kell adnia ahhoz, hogy egyáltalán az egyezséget bíróság vizsgálja; ellenkező esetben nem fogja a bíróság jóváhagyni az egyezséget. A két pozitív válasz, az ügyiratok vizsgálata mellett a vádlott kihallgatása és a védőhöz intézett kérdések alapján tud a bíróság dönteni arról, hogy elfogadja-e az egyezséget.

A bíróság ebben a körben azt vizsgálja, hogy az eljárási szabályoknak megfelelt-e az egyezség megkötése, a kötelező tartalmi elemeket magában foglalja-e az egyezség, a vádlott megértette-e az egyezség természetét és jóváhagyásának következményeit. Emellett fontos azt is megállapítani, hogy a terhelt beszámítási képessége, beismerésének önkéntessége iránt merült-e fel kétely, hiszen ez szintén akadálya lehet az egyezség elfogadásának. Végül a terhelt bűnösséget beismerő nyilatkozatának egyértelműségét kell megvizsgálni, valamint azt, hogy az ügyiratok ezt alátámasztják-e.⁴⁰ Sem az egyezségét jóváhagyását megtagadó, sem az egyezséget jóváhagyó végzéssel szemben nincs helye jogorvoslatnak.⁴¹

Az *Innocence Project* hangsúlyozza a beismerő vallomások hitelességének vizsgálata és az ártatlan elítélések elkerülése kapcsán azt, hogy milyen esetben lehetne kiszűrni a hamis beismerő vallomásokat. A minimumszint szerint a bíróságnak részletesen ki kellene hallgatni a terheltet a cselekményről, és az összes vallomását kép- és hangfelvevő eszközzel rögzíteni. Ez egyébként a közvetlenség elvével is összhangban van, ami az anyagi igazság kiderítésén kívül szolgálja a téves ítéletek elkerülését (pl. a személyesen, a bíróság előtt kihallgatott tanú szavahihetőségére is le lehet vonni következtetéseket), mégis a magyar büntető eljárásjogi törvények előszeretettel engednek az elvből a gyorsítás és egyszerűsítés okán.

A különjárásban az előkészítő ülésen tehát ügydöntő határozat hozható, ugyanakkor a bíróságnak lehetősége van arra is, hogy mégis tárgyalásra utalja az ügyet – az egyezség jóváhagyása mellett is.⁴² Fontos, hogy ebben az esetben sem vizsgálhatja a bíróság a minősítést és a tényállást sem, ahogyan az ügyészi indítványoktól sem térhet el. Mivel tárgyalást akkor szükséges tartani, ha bizonyítást kell felvennie a bíróságnak, így értelemszerűen emiatt fogja tárgyalásra utalni az ügyet az egyezség elfogadását követően. Ugyanakkor kevésbé érthető, hogy ebben az esetben milyen kérdésekre fog kiterjedni a bizonyítás úgy, hogy a minősítés és a tényállás nem vizsgálható, és az új Be. 737. § (2) bekezdése viszont éppen ezt a két elemet teszi megváltoztathatóvá és engedi meg a bíróságnak azt, hogy az egyezséget jóváhagyó végzését helyezze hatályon kívül.

⁴⁰ Új Be. 733. §

⁴¹ Új Be. 734. § (2) bekezdés és 735. § (2) bekezdés.

⁴² Új Be. 737. § (1) bekezdés.

Végül ugyanígy kérdéses az, mennyire lehet biztosítani a független és pártatlan elbírálást abban az esetben, ha vagy nem hagyja jóvá az egyezséget a bíróság, vagy hatályon kívül helyezi a korábbi jóváhagyó végzését és emiatt az általános eljárási szabályok szerint kell lefolytatni az eljárást. A védekezés szabadsága szerint dönthet úgy a terhelt, hogy él a hallgatás jogával és nem tesz vallomást, vagy tesz, de nem ismeri be a bűncselekmény elkövetését – mennyiben fogja befolyásolni az ügy előzménye a bíróság jövőbeni határozatát?

2. Az előkészítő ülés

A továbbiakban az általános eljárásokban a vádemelést követő (tehát egyezségkötés nélküli) terhelti beismerés következményeit fogom bemutatni és értékelni. Az általános szabályok szerint a tárgyalás előkészítése szakasznak két funkciója van: 1. technikai, amely a tárgyalás előfeltételeinek biztosítására szolgál (pl. vádirat kézbesítése, idézés, értesítés stb.) és 2. garanciális funkció, amely azt szolgálja, hogy mindazok az ügyek, amelyekben nincs törvényi lehetőség a büntetőjogi felelősség megállapítására, ne kerüljenek tárgyalási szakaszba (eljárás felfüggesztése és megszüntetése).⁴³

Az 1998-as Be. szabályai között a jogalkotó meghatározta azokat a kérdéseket, melyek kapcsán a bíróságnak előkészítő ülést kell tartania.⁴⁴ Az új törvényben megváltozik az előkészítő ülés funkciója, ami elsődlegesen arra szolgál, hogy lehetőséget adjon az eljárás gyors befejezésére, másodsorban – ha nem lehet lezárni az ügyet – perkoncentrációs szerepet szán neki a jogalkotó.⁴⁵ Az előkészítő ülés középpontjában ugyanis az áll, hogy a terhelt itt is beismerheti a bűncselekmény elkövetését, ami rövidebb eljárást és gyorsabb elbírálást tesz majd lehetővé.

Az előkészítő ülésen az ügyész ismerteti a vádat (ami a tárgyaláson már nem is szükséges), és a bizonyítékokon kívül meg kell jelölnie az indítványozott büntetés vagy intézkedés nemét, mértékét vagy tartamát is. A vádló részéről a jogkövetkezmény pontos mértékére tett indítvány mindig is kerülendő volt az általános szabályok szerint zajló büntetőeljárásokban, ugyanis ez akár befolyásolhatja is a bíróságot a döntésében. Ezért kritikával kell illetni ezt a rendelkezést még akkor is, ha a jogalkotó hozzáteszi, hogy a bűnösség esetleges beismerésének esete miatt kell ezt előljáróban megtennie az ügyésznek.⁴⁶

⁴³ Hack 2015. 26. o.

⁴⁴ Be. 272. § (2) bekezdés.

⁴⁵ Ebben az értelemben nem osztom Belovics Ervin álláspontját abban – ami a törvény miniszteri indokolására épül –, hogy elsődlegesen az lenne az előkészítő ülés funkciója, hogy a vád és a védelem kifejthesse az álláspontját a vádról. A törvény rendelkezései egyértelműen jelzik a gyorsító szándékot és a beismerő vallomás megszerzésére törekvést. Belovics – Tóth 2017. 355. o.

⁴⁶ Új Be. 502. § (1) bekezdés.

A bűnösség beismerése esetén a bíróság ugyanúgy jár el, ahogyan már az egyezsége épülő külön eljárásban ismertettem: ehhez le kell mondania a tárgyaláshoz való jogáról is, a beismerő nyilatkozat elfogadásának feltételei⁴⁷ pedig értelemszerű eltéréssel ugyanazok, mint a külön eljárásban. Amennyiben a bíróság elfogadja a beismerő nyilatkozatot, akár az előkészítő ülésen ítéletet hozhat, miután a terheltet a büntetéskiszabási körülményekre kihallgatta. Ha mégis tárgyalásra kellene utalni az ügyet (de elfogadta a beismerő nyilatkozatot), akkor hasonlóan a külön eljáráshoz, a tényállás és a minősítés itt sem eshet vizsgálat alá. Amennyiben nem ismeri be a bűnösségét a terhelt, tárgyalásra kell tűzni az ügyet, viszont a későbbiekben bármikor dönthet úgy, hogy beismeri.⁴⁸

Elgondolkodtató, hogy mennyiben lesz pártatlan az a bíróság, amely nem fogadja el a terhelt beismerő nyilatkozatát – ami nem beismerő vallomás –, majd tárgyalásra tűzi az ügyet, ahol a terhelt szintén dönthet úgy, hogy nem kíván vallomást tenni, és a védekezés szabadsága engedi, hogy akár tagadja is a bűncselekmény elkövetését.⁴⁹ Nem utolsó sorban kétséges az is, hogy ezek a beismerő vallomások fedik-e majd a múltban történeteket és nem csupán a súlyosabb büntetés alól menekvés miatt születnek. Ebben az esetben még gondosabban kell eljárnia a bíróságnak akkor, amikor majd a terhelt tagadó vallomását értékeli annak tudatában, hogy az előkészítő ülésen beismerte a bűnösségét.

IV. Összegzés

A beismerő vallomások jelentősége az említett büntetőeljárási szabályok miatt felértékelődött. A jogalkotó túlnyomórészt ebben látja a gyorsítás lehetőségét, ugyanakkor az anyagi igazságot, melyet a törvény indokolása is tartalmaz,⁵⁰ kevésbé tekinti elsődleges követelménynek. Nem tekinti azt sem követelménynek, hogy a gyorsító és egyszerűsítő rendelkezések mögé szükséges garanciális szabályokat építeni, hacsak nem az a cél, hogy a hatóságok a statisztikai adatokon minden áron, az anyagi igazságot (vagy éppen a tényleges elkövetőt) nélkülöző határozatokkal javítsanak, hanem valóban az lenne a cél, hogy csak azokat a személyeket vonják felelősségre a büntetőeljárásban, akik a tényleges elkövetők. Nem védi ki azt a kockázatot sem, amely a beismerő vallomások kapcsán az inkvizitorius rendszerek jellemzője volt: az inkvizitorius mindent igénybe vett a beismerő vallomások megszerzéséért, ugyanis manapság is jellemző az a hatósági tendencia, mely a beismerések megszerzését elsődlegesnek tartja.⁵¹

⁴⁷ Új Be. 504. § (2) bekezdés.

⁴⁸ Új Be. 506. § (1) bekezdés.

⁴⁹ Kovács Dénes és Martinkó Károly tanulmányában számtalan olyan eset található, ahol a terheltet fokozatosan vonták vissza a korábbi beismerő vallomásaikat. Kovács – Martinkó 1968. 89-92. o.

⁵⁰ Pl. Indokolás, 389.

⁵¹ Belovics – Erdei 2017. 257. o.

A hamis beismerő vallomások okait ismerve vagy éppen a vallomások befolyásolhatóságának ténye⁵² miatt is kevésbé érthető, miért biztos abban a jogalkotó, hogy a szabályozással nem lehet majd visszaélni.

Az egyezsége épülő külön eljárás és a tárgyalást előkészítő szakasz ülése is a fenti célokat szolgálja. Azt gondolom, hogy a bíróságoknak alaposan kell majd mérlegelniük az egyezség, valamint a beismerő nyilatkozat elfogadásának a feltételeit. Enélkül kétséges lesz az, hogy valóban – saját maguk számára is – megnyugtatóan tudnak majd dönteni valakinek a büntetőjogi felelősségéről. A veszélyforrások alapján viszont kérdéses, mennyiben lesz sikeres a jogalkotó terve, hogy minél több esetben alkalmazza a gyorsító szabályokat és minél kevesebb ügyben kelljen tárgyalást tartani, és mennyiben fogják a bíróságok vállalni a kockázatot a nyilatkozatok és az egyezség elfogadását illetően – szinte konkrét tartalom és közvetlen bizonyítékértékelés⁵³ nélküli vizsgálatukban. Fontos szem előtt tartani, hogy egyszerűsíteni és gyorsítani garanciaszegény eljárások mellett, csak és kizárólag csekélyebb jelentőségű ügyekben lehet.⁵⁴ Úgy tűnik, hogy ezt az alapvetést nem követi az új büntetőeljárás törvény.

Felhasznált irodalom

Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest, 2017.

Belovics Ervin – Erdei Árpád (szerk.): A büntetőeljárás törvény magyarázata. HVG-ORAC, Budapest, 2017.

Belovics Ervin – Tóth Mihály: Büntető Eljárásjog (Harmadik, aktualizált kiadás). HVG-ORAC, Budapest, 2017.

Elek Balázs: A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen, 2008.

Hack Péter – Horváth Georgina: A büntetőeljárás egyszerűsítésének lehetőségei és korlátai. In: Finszter Géza – Köhalmi László – Végh Zsuzsanna (szerk.): Tanulmányok Korinek László professzor tiszteletére. Pécs, 2016. 287-301. o.

Hack Péter (szerk.): Büntetőeljárás jog II. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.

Hati Csilla: A közvetlenség elvének jelentősége és a bizonyítékok értékelése beismerő vallomás esetén. In: Profectus in litteris. 6. köt. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2014. 101-109. o.

⁵² Elek 2008. 100. o.

⁵³ Hati 2014. 109. o.

⁵⁴ Hack – Horváth 2016. 301. o.

Horváth István – Seres András: A felderítő beismerő vallomások értékelése. *Belügyi Szemle* 1967/8. sz. 64-69. o.

Kalász Péter Béla: Hamis beismerő vallomás a gyakorlatban. *Belügyi Szemle* 2014/7-8. sz. 189-199. o.

Kovács Dénes – Martinkó Károly: A terhelt beismerése és a beismerő vallomás visszavonásának néhány problémája. *Belügyi Szemle* 1968/5. sz. 89-92. o.

Internetes hivatkozások:

https://www.helsinki.hu/wp-content/uploads/MHB_kutatasi_jelentes_elozetes_letartoztatasi_2015.pdf (2018. 06. 24.)

<https://www.innocenceproject.org/cases/north-carolina-damian-mills-innocent/> (2018. 06. 24.)

<https://www.innocenceproject.org/causes/false-confessions-admissions/> (2018. 06. 24.)

<http://www.parlament.hu/documents/10181/56618/ny170613/9a9b2e1b-5a96-4be2-9570-cf536abfc6bb> (2018. 06. 29.)

<http://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf> (2018. 06. 24.)

IMPORTANCE OF CONFESSION IN THE NEW CODE OF CRIMINAL PROCEDURE

In 2010 the Hungarian Government decided to change the crime policy and took sides on punitive sanctions without give any attention on restorative justice. The last step of the legislative process was the adopt of the new Code of Criminal Procedure. The Code will enter into force on 1st July 2018.

The study tries to illustrate the problems of the new Code's rules which are really similar to the anglo-saxon criminal procedural system. A confession makes a fast process without guarantee arrangements. A lot of causes are known of the false confessions which are showed in the study too as a warning. Because the most harmful effect in a judicial system is if it is full of wrong sentences and innocent people are in prisons for years.

The principal question of the study is the requirements of fair trials are in secure (or the European Court of Human Rights will make an opposite decision).

KIRÁLY ESZTER

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Erdei Árpád professor emeritus

VÉGLEGESSÉG – AVAGY AZ ALAKI JOGERŐ ÚJ RUHÁJA

I. Az új Be. diadala

Az új büntetőeljárási törvény (a 2017. évi XC. törvény; a továbbiakban: új Be.) a jogerő fogalmát és tartalmát jelentősen átalakította. A korábbi törvényekben a jogerővel kapcsolatos szabályozás eléggé hiányos volt, a jogerő meghatározása, a jogintézmény értelmezése teljes egészében joggyakorlatra és a jogtudományra hárult. A törvényi szabályozás híján az értelmezési keret jóval tágabb, így az eltérő álláspontok lehetősége is sokkal nagyobb volt. Az új Be. ezen a helyzeten kívánt változtatni. A törvényjavaslathoz kapcsolt miniszteri indokolás diadalként könyvelte el a jogerő részletes törvényi szabályozását abban bízva, hogy ez megszünteti a jogerő körüli bizonytalanságokat. Tény, hogy ezáltal az eltérő értelmezések lehetősége szűkült, ám önmagában az, hogy egy jogintézmény elméleti definíciója törvényi formát nyer, nem garantálja a kifogástalanságát.

A jogszabályok jogi normákból épülnek fel, amelyeknek sajátos – alapvetően hipotézisből, diszpozícióból és szankcióból álló – szerkezetük van. Természetesen vannak különleges jogi normák is, ezek közé tartoznak a fogalommeghatározások, amelyek nem idegenek a büntetőeljárási törvénytől sem. Ilyeneket általában az értelmező rendelkezések között találunk, de a jogalkotó egy adott jogintézmény szabályozásánál is elhelyezheti őket. Egy jogintézmény tartalmát azonban – különösen, ha olyan összetett, mint a jogerő – a törvényi definíció az esetek többségében nem jelzi pontosan, az csupán a szabályozás elemzésével tárható fel. Ezért kérdés, hogy nem okoz-e nagyobb konfúziót a törvényi fogalommeghatározás, s nem szolgálná-e jobban a normavilágosságot az intézményre vonatkozó jól átgondolt és logikus szabályrendszer.

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogyan viszonyulnak egymáshoz a jogerős és az újdonságként megjelent végleges határozatok, milyen tulajdonságaik vannak, s vajon mi lehetett a jogalkotó célja a véglegesség új kategóriájának a megalkotásával.

II. Bíróági határozatok rendszere az új törvényben – avagy rendszer a rendszertelenségben

A bíróági határozatokat az új Be. aszerint osztályozza, hogy ügydöntőek-e vagy sem. Ügydöntő határozatnak az ítéletet és az ügydöntő végzést tekinti [449. § (2) bekezdés]. Az ítélet elsőfokon bűnösséget megállapító vagy felmentő lehet, másod-, illetve harmadfokon a fellebbezéssel támadott határozat megváltoztatásáról szól. Ügydöntő végzés elsőfokon a büntetővégzés (ami a büntetőparancs, avagy tárgyalás mellőzésével hozott végzés megfelelője), valamint az eljárás megszüntetéséről szóló végzés. Ez utóbbiakat azonban az új törvény – az alapul szolgáló okok alapján – kétfelé választja: egyesek ügydöntőek lesznek, míg mások nem minősülnek ügydöntő határozatnak.

	ÜGYDÖNTŐ HATÁROZAT	NEM ÜGYDÖNTŐ HATÁROZAT
ELSŐFOKÚ BÍRÓSÁG	- ítélet - o bűnösséget megállapító - o felmentő - ügydöntő végzés - o <i>eljárást megszüntető végzés</i> [492. § (1) bek., 567. § (1) bek.] - o büntetővégzés	- <i>eljárást megszüntető végzés</i> [492. § (2) bek., 567. § (2) bek.] - egyéb nem ügydöntő határozatok (ún. közbeeső végzések)
FELLEBBEZÉSI (MÁSODFOKÚ, HARMADFOKÚ) BÍRÓSÁG	- a támadott döntést megváltoztató ítélet; - a támadott döntést helybenhagyó végzés - <i>a hatályon kívül helyező és eljárást az 567. § (1) bek. alapján megszüntető végzés</i>	- <i>a hatályon kívül helyező és eljárást az 567. § (2) bek. alapján megszüntető végzés</i> - a hatályon kívül helyező és új eljárásra utasító végzés [608. § (1) bek.: abszolút eljárási hiba, 609. § (1) bek.: relatív eljárási hiba, 610. §: teljes megalapozatlanság] - a hatályon kívül helyező végzéssel szembeni fellebbezést elbíráló (helybenhagyó vagy hatályon kívül helyező) végzés - egyéb nem ügydöntő határozatok (ún. közbeeső végzések)

A tárgyalás előkészítés során a bíróság a következő okok alapján hozhat *ügydöntő* végzést az eljárás megszüntetéséről a 492. § (1) bekezdése alapján:

- a) a vád tárgyává tett cselekmény nem bűncselekmény;
- b) a vádlott gyermekkor miatt nem büntethető;
- c) halál, elévülés, kegyelem vagy törvényben meghatározott egyéb okból a vádlott büntethetősége megszűnt;
- d) a vád tárgyává tett cselekményt már jogerősen elbírálták;

e) az ügyészség a vádat ejtette és magánvádnek vagy pótmagánvádnek nincs helye, illetve a sértett magánvádlóként vagy pótmagánvádlóként nem lépett fel;

f) a büntetőeljárás átadása, vagy az Európai Unió tagállamaival folytatott bűnügyi együttműködésről szóló törvényben meghatározott konzultációs eljárás eredménye alapján a büntetőeljárást más állam hatósága folytatja le;

g) az ügy nem tartozik magyar büntető joghatóság alá;

h) olyan bűncselekmény miatt van folyamatban, amelynek a vád tárgyává tett jelentősebb tárgyi súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége.

A tárgyaláson az a) és a b) pontban megjelölt okok felmentő okká válnak, a többi marad az ügydöntő végzéssel történő eljárásmegszüntetés alapja [lásd 567. § (1) bekezdés].

A bíróság az eljárást **nem ügydöntő végzéssel** szünteti meg a tárgyalás előkészítése során, ha:

a) a feljelentés vagy a legfőbb ügyésznek a Btk. 3. § (3) bekezdésében meghatározott rendelkezése hiányzik;

b) a magánindítvány hiányzik és az a 378. § (4) bekezdése alapján már nem pótolható;

c) a vádat nem az arra jogosult emelte, vagy

d) a vádirat – a hiányosságainak pótlására irányuló felhívás ellenére – nem, vagy hiányosan tartalmazza a 422. § (1) bekezdésében előírt törvényes elemeket, és emiatt a vád érdemi elbírálásra alkalmatlan;

e) a vádirat – a hiányosságainak pótlására irányuló felhívás ellenére – nem, vagy hiányosan tartalmazza a 422. § (2) bekezdés a) pontjában foglaltakat. [492. § (2) bekezdés]

A tárgyaláson ugyanezen okok szolgálnak a nem ügydöntő végzéssel történő eljárásmegszüntetés alapjául azzal, hogy az e) pont értelemszerűen kiesik.

A törvény rendszerébe azonban rendszertelenséget visz, hogy nem tesz igazán különbséget az eljárás végére pontot tevő nem ügydöntő határozatok és egyéb nem ügydöntő határozatok (az ún. közbeeső végzések) között. A 449. § (3) bekezdése *példálózóan* kiemel néhány kérdést, amelyről a bíróság **nem ügydöntő végzéssel** határoz. Ilyenek a bíró kizárása, a védő és a szakértő kirendelése, felmentése, az elfogatóparancs kibocsátása, visszavonása vagy módosítása, a vádlottnak a tárgyaláson való jelenlétre kötelezése, a zárt tárgyalás elrendelése tárgyában hozott végzések stb.

A nem ügydöntő végzéseken belüli alkategóriaként kezeli a 449. § (4) bekezdése a **pervezető végzéseket**, amelyeket az ügy bíróságra érkezését követően az ügy menetét megállapító, az eljárási cselekmény előkészítésére irányuló vagy elvégzése érdekében hozott nem ügydöntő végzésként határoz meg. Ezek közül is példálózó jelleggel említ néhányat, mint az ügy tárgyalásra utalásáról, a tárgyalás kitűzéséről, elnapolásáról, az

ügyek egyesítéséről vagy elkülönítéséről, vagy a bizonyítási indítvány tárgyában hozott végzést.

A nem ügydöntő végzések a jogorvoslattal támadhatóság szempontjából – az 1998-as Be. megoldásához hasonlóan – két csoportra oszthatók: vannak önálló fellebbezéssel támadhatók (például a kényszerintézkedést elrendelő, rendbíróságot kiszabó határozat), illetve vannak, amelyek közvetlenül nem fellebbezhetők, de „az ügydöntő határozat elleni fellebbezésre jogosult a bíróság végzését vagy intézkedését az *ügydöntő határozat* elleni fellebbezésében sérelmezheti” [580. § (3) bekezdés]. A korábbi törvényekhez kialakított dogmatika szerint az előbbieket – igaz, hogy egyes vélemények szerint csupán csonka – jogerőre képes, míg utóbbiak – a közvetlen fellebbezhetőség hiányából fakadóan – jogerőre képtelen határozatok voltak.

Az új Be. megoldásából két dolog következik. Az egyik, hogy ha az eljárás nem ügydöntő végzéssel zárul, az ilyen megszüntető végzéssel szembeni fellebbezésben nem lehet kifogásolni a közvetlenül nem fellebbezhető határozatokat – legalábbis a szó szerinti értelmezés alapján. A másik következtetés, hogy bár az 580. § (1) bekezdés d) pontja kizárja a pervezető végzésekkel szembeni fellebbezés lehetőségét, a (3) bekezdés megfogalmazásából („*Ha a bíróság végzése vagy intézkedése ellen nincs helye fellebbezésnek...*”) az tűnik ki, hogy a pervezető végzéseket is lehet az ügydöntő határozat elleni fellebbezésben kifogásolni. A gyakorlati hasznossága ennek kérdéses (például a tárgyalás elnapolását nem sok értelme van az ügydöntő határozat elleni fellebbezésben támadni). A 449. § (4) bekezdésében nevesített határozatok közül egyetlen esetben, a bizonyítási indítvány tárgyában hozott határozat esetében lehet a kifogásolásnak valódi jelentősége.

A rendszertelenségre visszatérve: ennek a valódi okozója, hogy a jogalkotó összemosza, illetve összekeveri az ügydöntő–nem ügydöntő, valamint érdemi–nem érdemi kategóriákat. Az általa ügydöntőnek minősített határozatokat úgy kezeli, mintha azok mindegyike érdemben zárná le az ügyet, vagyis az ügy érdeméről, a büntetőjogi főkérdésről döntene (a terhelt elkövette-e vagy sem a vádban terhére rótt cselekményt, az bűncselekmény-e, a terhelt bűnös-e, illetve büntethető-e a tettéért). Valójában azonban az ügydöntő határozatok lehetne érdemiek és nem érdemiek. Azoknak az eljárást megszüntető döntéseknek egy része, amelyeket a jogalkotó ügydöntőnek nevez, valójában nem érdemi, azaz nem dönti el a büntetőjogi főkérdést, nem emészt fel a vádat.

Az ügydöntő és nem ügydöntő határozatok elkülönítésében az eddigi dogmatika a kiváltott hatás (tartalmi) szempontját jeleníti meg. Az *ügydöntő* határozat a büntetőügyet negatív vagy pozitív előjellel, vagy éppen előjel nélkül eldönti, véget vet annak, s pontot tesz az eljárás végére. Tulajdonképpen nem más, mint a *büntetőjogi felelősségrevonási folyamat lezárásának eljárásjogi megnyilvánulása*. Angyal Pál szerint a bíróságnak ez a „perhatározó” tevékenysége *materiális* jellegűnek tekinthető,

amennyiben „a tényállás és (...) a büntetőigény létének vagy nem létének felderítése után a perjogi viszony megoldását és illetőleg a megfelelő megállapításokat öleli fel”.¹

E dogmatika szerint a *nem ügydöntő* határozat ezzel szemben a büntetőper folyamán valamilyen „közbeeső” vagy „közbenszóló” kérdés rendezését jelenti. Kapcsolódhat a büntetőeljárás folyamatának valamely mozzanatához (megindításához, ideiglenes „félbeszakításához”, továbbviteléhez, az eljárás technikai feltételeinek a biztosításához, technikai akadályainak az elhárításához), de érinthet a büntetőeljáráson belül viszonylagos önállóságot élvező részkérdéseket is (a különféle kényszerintézkedések elrendelése, megszüntetése stb.).² Ezek a határozatok inkább *formális* jellegűek, a büntetőper szabályos menetének biztosítására hivatottak, s általuk történik a törvényi előírások mentén „az eljáráscelemek egymásra következésének, zavartalan foganatosításának meghatározása és biztosítása”.³

A jogalkotói besorolással ellentétben tehát az általa „nem ügydöntőnek” minősített eljárásmegszüntető végzések valójában ugyancsak ügydöntők abban az értelemben, hogy – szemben a közbeeső végzésekkel – az eljárás befejeztével, annak lezárására irányuló bírósági aktusként születnek. Belátom azonban, hogy ilyen szintű dogmatikai tisztaság számonkérése a jogalkotón talán túlzott elvárás, tekintve, hogy az elméletben is gyakori a két kategória összemosása. Túllépve tehát ezen, s a felszín mögött a jogalkotói szándékot kutatva azonban érdekes dolgokra bukkanhatunk.

III. Jogerő és véglegesség

Az eljárást megszüntető határozatok ügydöntő–nem ügydöntő mivoltuk szerinti megkülönböztetésének az értelme akkor válik világossá, ha megnézzük az új törvény jogerőről szóló rendelkezéseit. Ezekből kiderül, hogy a bíróság ügydöntő határozatai (ítélet, ügydöntő végzés) jogerősek, a nem ügydöntő határozatok pedig véglegesek. A véglegességgel a jogalkotó látszólag új kategóriát vezetett be, új jogintézményt teremtett. A következőkben azt vizsgálom, valódi újdonsággal állunk-e szemben.

Ha pusztán a törvény vonatkozó rendelkezéseit nézzük (LXXIV. fejezetén belül „A határozatok jogereje, véglegessége és ennek tanúsítása” cím alatti szabályok, 456-462. §§), akkor a következő különbségek látszanak kirajzolódni:

¹ Angyal 1915. 309. o.

² Az egyes nem ügydöntő határozatok fellebbezéssel megtámadhatósága, meg nem támadhatósága, ebből következően jogerőre képessége vagy képtelensége szorosan kapcsolódott tehát a határozat típusához és funkciójához.

³ Angyal 1915. 309. o.

HATÁSOK	JOGERŐ	VÉGLEGESSÉG
Véglegesség	„A bíróság jogerős ügyszöntő határozata végleges...” = - megtámadhatatlan - megváltoztathatatlan	A végleges határozatok véglegesek.
Megtámadhatatlanság	Rendes jogorvoslattal nem támadható - 458. § a jogerőre emelkedés időpontja	Rendes jogorvoslattal nem támadható - 460. § a véglegesség válás időpontja
Megváltoztathatatlanság	„...kizárólag rendkívüli jogorvoslattal vagy különleges eljárás eredményeként változtatható meg”	Nem változtatható meg - kivéve, „ha e törvény eltérően (...) rendelkezik”
Kötelező erő	„...mindenkire kötelező [erga omnes hatályú] döntést tartalmaz - a vádról, illetve - a terhelt büntetőjogi felelősségéről - a büntetőjogi következményekről vagy - ezek hiányáról”	Egyszerű kötőerő – a határozatot hozó bíróságot köti Inter partes kötelező erő – azokra is kötelező, akikre nézve döntést tartalmaz
Végrehajthatóság	A jogerőt követően áll be: a fellebbezés a végrehajthatóságra nézve halasztó hatályú	A véglegesség válásra tekintet nélkül kell végrehajtani, illetve teljesíteni a határozatot - kivétel: ha törvény a nem ügyszöntő végzés elleni fellebbezés halasztó hatályát kimondja
Res iudicata/ne bis in idem hatás	4. § (3) bekezdés: „Büntetőeljárás nem indítható, illetve a megindult büntetőeljárás meg kell szüntetni, ha az elkövető cselekményét már jogerősen elbírálták, kivéve a rendkívüli jogorvoslati eljárások és egyes különleges eljárások esetét.” 456. § (2) bekezdés: „Ha az ügyszöntő határozat jogerőre emelkedik, az abban elbírált cselekmény miatt a terhelttel szemben újabb büntetőeljárás nem folytatható.”	Nem teremti ítélt dolgot! Nem vált ki ne bis in idem hatást!

1. *Véglegesség*

A jogerővel kapcsolatos eddigi elméletben a véglegesség gondolata mindig is jelen volt. Nem mint jogerőhatást említették, hanem a jogerős döntés kapcsán hangsúlyozták, hogy az a véglegesség igényével zárja le az ügyet, elvileg a döntés „*az örökkévalóságnak szól*”.⁴ Ez alapvetően a megtámadhatatlanságot és a megváltoztathatatatlanságot jelenti – az a döntés tekinthető véglegesnek, amelyet többé nem lehet jogorvoslattal támadni, s ily módon a megváltoztatására sincs mód – sem a döntést hozó, sem valamely fellebbviteli bíróság által: a döntés tartalma tehát végleg irányadó. A régi elmélet szerint ezek tulajdonképpen az alaki jogerőt jelentik (amennyiben elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a megtámadhatatlanság is az alaki jogerő része), tehát a jogerő formális hatásai közé lehet őket sorolni.

A megtámadhatatlanság azt jelenti, hogy nincs processzuális lehetőség a döntés kifogásolására. A megváltoztathatatatlanság pedig úgy értendő, hogy a bíróságnak nincs módja a döntés megváltoztatására (a döntést meghozó bíróságnak az egyszerű kötőerő folytán, a fellebbviteli bíróságnak azért, mert nincs lehetőség fellebbezésre, ami alapján eljárhatna.)

A megtámadhatatlanság illetve a megváltoztathatatatlanság mindkét típusú határozatnál megjelent.

2. *Megtámadhatatlanság*

A megtámadhatatlanságot mint a jogerő, illetve véglegesség ismervét a törvény nem mondja ki *expressis verbis*. A jogerőre emelkedés időpontját azonban a 458.§, a véglegessé válás időpontját pedig a 460.§ tartalmazza, s mindkettőből kiolvasható, hogy ez akkor következik be, amikor rendes jogorvoslatra, azaz fellebbezésre nincs már mód (mert az kizárt, a jogosultak a határozatot tudomásul vették, a fellebbezést visszavonták, a fellebbezésre nyitvaálló határidő eredménytelenül telt el, vagy a fellebbezést elutasították, illetve a határozatot a másodfokú bíróság helybenhagyta).

3. *Megváltoztathatatatlanság*

Ez a hatás egyaránt jellemzője mind a jogerős, mind a végleges határozatoknak, de mindkét esetben kivétellel érvényesül. A megváltoztathatatatlanságnak két oldala van: az egyik, hogy maga a határozatot hozó bíróság – miután meghozta a határozatát – kötve van saját határozatához: azt nem vonhatja vissza, illetve nem változtathatja meg. Ez az

⁴ Lásd például: Angyal 1917. 239. o.

ügynevezett (egyszerű) kötőerő azonban a jogerőtől, illetve a véglegességtől független. Eljárásjogilag a kötőerő lezárja azt az eljárási szakaszt, amelyben a határozat született, s megszünteti a határozatot hozó bíróságnak a határozattal kapcsolatos lehetőségeit és kötelezettségeit. Másrészről pedig megnyitja az utat a fellebbezés, illetőleg a fellebbviteli bíróság eljárása előtt.

A megváltoztathatatlanság másik oldala már a jogerőhöz, illetve a véglegességhez kapcsolódik: mivel a rendes jogorvoslati lehetőség megszűnt, a határozatot már jogorvoslat eljárás keretében sem lehet többé megváltoztatni.

A jogerős döntéseknél a 456. § (1) bekezdés második mondata alapján a rendkívüli jogorvoslatok, illetve a különleges eljárások teremtik meg a döntés megváltoztatásának a lehetőségét. Ily módon kivételesen, a jogerő feloldásával, vagy – például az egyszerűsített felülvizsgálat, illetve a különleges eljárások esetében – tulajdonképpen a jogerő figyelmen kívül hagyásával nyílik lehetőség a jogerős határozat, illetve egyes részeinek a megváltoztatására. Az egyszerűsített felülvizsgálat és a különleges eljárások – lévén, hogy hivatalból is sor kerülhet rájuk – nemcsak a jogerőt, hanem az egyszerű kötőerőt is felülírják, mert a határozatot hozó bíróság maga is jogosulttá válhat a megváltoztatásra. Nem kerül sor a jogerő feloldására, hanem a bíróság egyszerűen úgy tesz, mintha az nem is léteznék – ugyanúgy, mint a különleges eljárások hatályos szabályozásánál. Mindkét esetben mód van a változtatás ellen fellebbezni, ez, ha nem is feledtet, de legalább némileg enyhíti a jogerő méltóságán ejtett sebet.

A végleges határozatokkal szemben rendkívüli jogorvoslattal nem lehet élni. A törvény azonban itt is kivételt enged a megváltoztathatatlanság alól, csak jóval „flexibilisebben”: ha „e törvény” – vagyis a Be. – eltérően rendelkezik. Azok a határozatok, amelyeknél a törvény nem enged ilyen kivételt a megváltoztathatatlanság alól, tulajdonképpen az érintettek szempontjából szilárdabbak, érinthetlenebbek, mint a jogerős határozatok.

4. Kötelező erő

A jogerős határozat az új Be. 456. § (1) bekezdése szerint mindenkire kötelező döntést tartalmaz

- a vádról,
- a terhelt büntetőjogi felelősségéről (bűnös vagy sem),
- a büntetőjogi következményekről (büntetés kiszabása, intézkedés alkalmazása) vagy ezek hiányáról.

Azt, hogy a jogerős határozat nemcsak *inter partes* kötelező, hanem másokkal szemben (*inter omnes*) is hatályos, Király Tibor azzal magyarázza, hogy a bűnösség megállapítása vagy a felmentés kimondása a terhelt jogi helyzetét azok számára is

eldönti, akik egyébként nem résztvevői a büntetőeljárásnak.⁵ Cséka Ervin szerint a határozat egyes részeihez más-más jellegű kötelező erő kapcsolódik: a büntetőjogi főkérdésről való döntésnek van *inter omnes*, azaz mindenki másra, a hatóságokra és az állampolgárookra nézve is kötelező ereje, míg a jogerős határozat egyéb rendelkezései csak *inter partes* kötelezőek.⁶

A végleges határozat kötelező erejéről viszont nem szól az új törvény – ettől függetlenül az természetesen létezik, máskülönben nem sok értelme volna a határozat meghozatalának. Az egyszerű kötőerő, ami a határozatot hozó bíróságot köti, biztosan érvényesül az olyan nem ügydöntő végzések esetében, amelyekkel szemben fellebbezésnek van helye. A nem fellebbezhető végzéseknél viszont az egyszerű kötőerő sok esetben éppen hogy hiányzik, s a határozatot hozó bíróság utóbb megváltoztathatja saját döntését. Ilyenek például a pervezető végzések. *Inter partes*, tehát a döntés címzettjeire vonatkozó kötelező ereje is kell, hogy legyen a végleges határozatoknak annak érdekében, hogy képesek legyenek jogi hatás kifejtésére.

5. Végrehajthatóság/végrehajtandóság

Mind a jogerő, mind a véglegesség hatásai között megtalálható. A különbség, hogy az ügydöntő határozatok esetében a jogerő a végrehajthatóság előfeltétele: a fellebbezés a végrehajthatóságra (és nyilvánvalóan a jogerőre emelkedésre is) halasztó hatályú; a határozatban foglaltak csak a jogerőre emelkedés után hajthatók végre.

Míg az előző Be. 588. § (1) bekezdésének megfogalmazása – „Az ítélet a jogerőre emelkedése után hajtható végre.” – a határozat magánszemély címzettje(i) szempontjából ragadta meg a végrehajthatóság lényegét. A végrehajthatóvá válás szabályozása valójában garanciát jelentett számukra: a jog meghatározta, mely határozatokat, mely időponttól, vagy esemény beállta után lehetett velük szemben végrehajtani, s azt megelőzően erre a hatóságok nem voltak jogosultak.

Az új törvény bár a szavak szintjén továbbra is végrehajthatóságról beszél, a 456. § (3) bekezdésében foglalt imperativus – „Az ügydöntő határozat jogerőre emelkedését követően **kell** a kiszabott büntetés vagy az alkalmazott intézkedés végrehajtását megkezdeni, az abban foglaltakat teljesíteni, illetve a jogerőre emelkedést követően állnak be az elítéléshez, a felmentéshez vagy az eljárás megszüntetéséhez fűződő jogkövetkezmények.” – azt mutatja, hogy végrehajtandóságra gondol. Ez a végrehajtásért felelős hatóságok szemszögéből valóban pontosabb megfogalmazás: rájuk nézve ugyanis a jogerőre emelkedés valójában végrehajtási kötelezettséget keletkeztet.

⁵ Király 2008. 560-561. o.

⁶ Cséka et al. 2007. 154. o.

Tremmel Flórián valószínűleg üdvözli ezt a változást, mert már az 1998. évi Be. kapcsán megjegyezte, hogy pontosabb lenne a végrehajtandóság kifejezés használata.⁷

A végleges határozatok esetében a véglegessé válástól a végrehajthatóság elválik, egymástól függetlenek lesznek: itt a főszabály az lesz, hogy ezeket a határozatokat a véglegessé válástól függetlenül végre kell hajtani, illetve teljesíteni kell – (mivel a törvény nem mondja ki, ezért csak) feltehetően a meghozatalukat követően azonnal. Kivételesen azonban megállapíthatja a törvény a nem ügydöntő határozatokkal szembeni fellebbezés halasztó hatályát, így tehát a végleges határozatok között is lehetnek olyanok, amelyeknek a végrehajthatósága – a jogerős határozatokhoz hasonlóan – a véglegessé válásukat követően áll csak be.

6. *Res iudicata/ne bis in idem* hatás

Az elméletben ugyanazon hatás pozitív és negatív oldalaként szokták emlegetni a *res iudicata* illetve a *ne bis in idem* hatásokat. A jogerős határozatban foglaltak ítélt dolgot jelentenek, amelyek igaznak kell tekinteni. A kérdést többé nem lehet eljárás tárgyává tenni, a jogerős elbírálás pedig eljárási akadályt jelent a kétszeri elbírálást megelőzendő.

Ezeket az új Be. két helyen tartalmazza. A 4. § (3) bekezdése szerint: „*Büntetőeljárás nem indítható, illetve a megindult büntetőeljárást meg kell szüntetni, ha az **elkövető cselekményét**⁸ már jogerősen elbírálták, kivéve a rendkívüli jogorvoslati eljárások és egyes különleges eljárások esetét.*” Ez magára az elkövetett cselekményre összpontosít: a cselekmény jogerős elbírálása *ítélt dolgot* keletkeztet. Az ítélet tartalmától függ azonban, hogy a cselekmény miatt indítható-e mással szemben büntetőeljárás, vagy sem. Felmentő ítélet esetén például – ha a cselekmény egyébként bűncselekmény – nyilvánvalóan indítható mással szemben büntetőeljárás. Bűnösséget megállapító ítélet esetében is előfordulhat, hogy a jogerős elbírálás nem jelenti akadályát az ugyanazon cselekmény miatt mással – a jogerősen lezárt eljárásban nem szereplő társtettessel – szembeni büntetőeljárásnak.

A 456. § (2) bekezdése szerint: „*Ha az ügydöntő határozat jogerőre emelkedik, az abban elbírált cselekmény miatt a **terhelttel** szemben újabb büntetőeljárás nem folytatható.*” Ez a formula kifejezetten a terheltet védi: akár a bűnösségét állapították meg, akár azt, hogy nem bűnös (mert a cselekmény nem volt bűncselekmény, vagy bűncselekmény volt ugyan, de nem ő követte el, vagy nem volt bizonyítható, hogy elkövette), vele szemben ugyanazon cselekmény miatt újból eljárni nem lehet (*ne bis in idem*).

⁷ Fenyvesi–Herke–Tremmel 2008. 509. o.

⁸ Nem kívánok szörszálhasogató módon részletesebb elemzésbe bocsátkozni a megfogalmazás helyessége kapcsán, csupán annyit jegyzek meg, hogy nem tartom szerencsésnek anyagi jogi fogalmak („elkövető”) belekeveredését eljárásjogi formulák megfogalmazásába.

*Ez a hatás egyértelműen hiányzik a végleges határozatok jellemzői közül. A közbeeső végzések, illetve pervezető végzések esetében nem is lenne sok értelme ezt a hiányt számon kérni a határozaton. A nem ügydöntővé lefokozott eljárásmegszüntető végzésekkel azonban más a helyzet. Ha visszatekintünk az eljárásmegszüntető okokra, joggal merül fel a kérdés, hogy vajon a vádelejtés, a büntetőeljárás átadása, más állam joghatóságának a megállapítása, vagy az opportunitás alkalmazása miért minősül olyan körülménynek, ami megalapozza a megszüntető végzés *res iudicata* és *ne bis in idem* hatását, míg a törvényes vád hiánya nem képes ugyanerre. Ha a vád felemésztése, a büntetőjogi főkérdés *érdemi* eldöntése szempontjából nézzük ezeket az okokat, nehezen lehet elhatároló ismérvet felfedezni a két okcsoport között.*

Az új eljárási törvényből kirajzolódó jogerőfelfogás és a véglegesség új kategóriájának az elemzése után arra a következtetésre juthatunk, hogy a véglegesség nem más, mint az eddig ismert alaki jogerő. *A tartalom ugyanaz, a köntös új.* Amit pedig az új törvény jogerőnek nevez, valójában a jogerő alaki és anyagi, ha úgy tetszik formális és tartalmi hatásait egyesíti magában.

IV. Cui prodest?

Ezek után joggal adódik a kérdés, hogy mi lehetett a változtatás célja, azaz a jogerő hagyományos fogalmának felszámolása, s a határozatoknak jogerős és végleges kategóriákra osztása. Végiggondolva az eddig leírtakat, s feltételezve, hogy a jogtörténeti emlékezetünk visszanyúlik a Legfelsőbb Bíróság által a 1/2007. BK véleményben, a Kúria által a 2/2015. BJE határozatban, valamint az Alkotmánybíróság által a 33/2013. (XI. 22.) AB határozatban kifejtett véleményre az alaki és az anyagi jogerő mibenlétéről, s hogy fel tudjuk idézni a törvényes vád hiányára alapított eljárásmegszüntető határozat jogerejének szomorú agóniáját, *az emberben gyanú ébredhet.*

Ez a gyanú tovább erősödik, ha megnézzük, hogy az új törvény hogyan „reagál” arra, ha a vádirat valamilyen hiányosságban szenved. Az ügyész a tárgyalás-előkészítési szakaszban gondos kioktatást kap ugyanis a bíróságtól arra az esetre, ha a vádirat nélkülözné a törvényességi elemek egyikét-másikát, s jó hosszú, két hónapos határidőt is, hogy a szükséges pótlásokat tegye [lásd 493. § (1) és (2) bekezdés]. Ha mindezek ellenére mégis olyan vádirat alapján tűzne ki a bíróság tárgyalást, amelyről csak ott derül ki, hogy nem tartalmazza a törvényes elemeket, az eljárás megszüntetése lesz ugyan a következmény [lásd 493. § (3) bekezdés], de – hála a véglegesség új kategóriájának – a bíróság végzése nem fog útjában állni az ügyész újabb próbálkozásának. Sőt mi több, még segíteni is fogja, hiszen a megszüntető végzés indokolásában megkapja a megfelelő iránymutatást a bíróságtól ahhoz, hogy újabb nekifutásra törvényessé tudja tenni a vádiratot.

A véglegesség kategóriája tehát a legfelsőbb bírói fórum jogerőről alkotott felfogását emelte törvényi szintre. Immáron tehát a törvény erejénél fogva a bíróság viseli a felelősséget azért, hogy a tárgyalás a törvénynek megfelelő vádiraton alapuljon. Ennyit a funkciómegosztásról.

Természetesen mindez közönséges *gyanakváson alapuló* spekuláció, de a jogalkotói szándék magyarázataként – az új Be. szóhasználatával⁹ élve – akár ez is „szóba jöhet”.

Felhasznált irodalom

Angyal Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. I. kötet. Budapest, 1915.

Angyal Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. II. kötet. Athenaeum, Budapest, 1917.

Cséka Ervin – Fantoly Zsanett – Hegedűs István – Kovács Judit – Maráz Vilmosné: A büntető eljárási jog alapvonalai II. Bába Kiadó, Szeged, 2007.

Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg-Campus, Pécs, 2008.

Király Tibor: Büntetőeljárási jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

FINALITY OR THE NEW GUISE OF FORMAL LEGAL FORCE

The paper explores the issue of legal force of judgements under the new Hungarian Code of Criminal Procedure (CCP). After describing the elements of the concept of legal force as known in the Hungarian doctrines of criminal procedure, the author examines what impact the new CCP may have on those theoretical views. The examination is centered on the approach of the CCP to the traditional distinction of formal and material legal force. It abandons the distinction of these categories and distinguishes decisions capable to gain legal force and the ones that may only be final. The latter are non-appealable, just as the former, but do not have the material elements of legal force (such as *res iudicata* effect) attached to them. The author discusses the contradictions originating from this situation.

⁹ Lást a 343. § (1) bekezdés a) pontját.

NÁNÁSI GÁBOR

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Hack Péter tanszékvezető habil. egyetemi docens

ÚJ ELJÁRÁSI TÖRVÉNY. GYORSABB ELJÁRÁS?

Bevezetés

2018. július 1-től több új, átnevezett, valamint átalakított büntetőeljárásbeli jogintézményt lehet, illetve kell majd alkalmazni az eljáró hatóságoknak, amelyek elvileg a büntetőeljárás gyorsításának az igényét szolgálnák.

A változó életviszonyok mellett is szinte folyamatosan jelenlévő társadalmi elvárás, hogy a büntetőeljárásokat lehetőség szerint gyorsan, észszerű időn belül, azonban kellően alapos eljárást követően fejezzék be. A modern jogtudományban Beccaria óta mindenképpen jelen van ez az igény, de a magyar jogban a korábbi évszázadokból ezt példázza I. (Szent) László királyunk egyik dekrétumának azon része is, amely – a korabeli eljárás sajátosságai alapján még csak – a pert halogató bírásról szólva előírta, hogy „*ha valaki a bírák közül harmincz napon tul halogatja a pert, csapják meg!*”¹

Ha megnézzük az elmúlt évek statisztikai adatait, azok messze állnak a korábban elvárt időtartamtól. Az adatok szerint 2007-ben a nyomozás elrendelésétől az iratok első fokú ügyészségre érkezéséig 162,9 napra, míg 2016-ban már 244 napra volt szükség. A vádemeléstől a jogerős bírósági döntés meghozataláig továbbá 2007-ben 356,8 napra, míg 2016-ban – a korábbi, 2013-as 410,6 nap után lassú, de folyamatos csökkenéssel – 361,5 napra volt szükség.²

Az eljárások elhúzódásának okai többfélék lehetnek, melyek származhatnak magából az eljárásból vagy akár a hatóságok működéséből is. Így az előbbiekre sorolhatjuk a tanúk, illetve a terheltek idézésre való meg nem jelenését, a szakvélemény késedelmes előterjesztését vagy a megkeresésre adott késedelmes választ, stb. A hatóságok működéséből eredően is elhúzódhat továbbá a büntetőeljárás, ha például az idézéseket nem szabályszerűen bocsátották ki, ügyeket észszerűtlenül egyesítettek, stb.³

¹ Szent László Király Dekrétoinak Harmadik Könyve, 24. Fejezet, <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=398> (2017. 11. 15.)

² <http://ugyveszseg.hu/repository/mkudok264.pdf> (2017. 11. 16.)

³ Az eljárás elhúzódásának okairól külön előadást lehetne tartani, illetve külön tanulmányt lehetne írni. Lásd ennek kapcsán például Pápai-Tarr 779-780. o. vagy Jójárt – Kamenszky – Révész írását.

Az adatok, illetve tények ismeretében is az eljárás gyorsítása az új büntetőeljárási kódex, a 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: új Be.) koncepciójában (a továbbiakban: az új büntetőeljárási törvény szabályozási elvei) is hangsúlyosan megjelent, egyrészt a jogpolitikai irányelvekként összefoglalható hatékonyság, gyorsaság és egyszerűség követelményeként. Mindezt az új büntetőeljárási törvény szabályozási elveiben úgy fogalmazta meg a jogalkotó: „a hatékonyság és gyorsaság azt fejezi ki, hogy az új büntetőeljárási törvény maradéktalanul és indokolatlan késlekedés nélkül képes érvényre juttatni a Btk.-ban megfogalmazott büntetőpolitikai szándékot.” Az „(...) egyszerűség a kiszámíthatóságot, áttekinthetőséget és a könnyebb alkalmazhatóságot célozza, ami a jogalkalmazók részéről régóta megfogalmazott elvárás.”⁴ Az új Be. szabályozási elveként határozta meg továbbá a jogalkotó, hogy az új kódexnek az igazságszolgáltatással szemben megfogalmazott társadalmi elvárásoknak is meg kell felelnie, így pedig különösen annak, hogy az igazságszolgáltatás gyorsabban, hatékonyabban működjön és a büntetőeljárások eredményeként igazságos döntések szülessenek. E szabályozási elven belül pedig megjelent az egyszerű megítélésű ügyek gyors elintézésének, a nem vitatott tények esetén a további bizonyítás mellőzésének, valamint különösen a terhelti együttműködés ösztönzésének az igénye.⁵

Ezek alapján megállapítható, hogy az új Be. még hangsúlyosabban a terheltet helyezi az eljárás mikénti alakulásának és befejezésének a középpontjába. Az új törvény alapvető szabályozási célját pedig erre figyelemmel úgy határozhatjuk meg, hogy minél több ügy legyen elterelhető a hagyományos bírósági útról. Ebben pedig az ügyész a terhelti vallomás és konszenzuskészség alapján fontos szerepet játszik a hatályos törvényi szabályozásából alapvetően már ismert, azonban részben átalakított, illetve átnevezett jogintézmények alkalmazásával.

Az ügyész szerepe az eljárás gyorsításában

Az eljárás során az első olyan pont, ahol az ügyész az eljárás gyorsítására közvetlenül is hathat a nyomozás során, a vizsgálattal veszi kezdetét. Az új Be. 390. §-a alapján a nyomozó hatóság a gyanúsított kihallgatását követő nyolc napon belül, amennyiben pedig a terhelt a bűncselekmény elkövetését beismerte, ügyészségi intézkedés vagy határozat kilátásba helyezését, esetleg egyezség megkötését kezdeményezte, haladéktalanul, az iratok egyidejű megküldésével beszámol az ügyészségnek.

⁴ Az új büntetőeljárási törvény szabályozási elvei 3. o.: <http://www.kormany.hu/download/d/12/40000/20150224%20IM%20el%C5%91terjeszt%C3%A9s%20az%20%C3%BAj%20b%C3%BCntet%C5%91elj%C3%A1r%C3%A1si%20t%C3%B6rv%C3%A9ny%20szab%C3%A1lyoz%C3%A1si%20elveir%C5%91.pdf> (2017. 11. 16.)

⁵ Az új büntetőeljárási törvény szabályozási elvei 3., 8. és 14-20. o.

Az új Be. 391. § (1) bekezdése alapján az ügyészség az iratok ismeretében dönt többek között arról, hogy van-e helye ügyészségi intézkedés vagy határozat kilátásba helyezésének, egyezség kezdeményezésének, közvetítői eljárás céljából az eljárás felfüggesztésnek, feltételes ügyészi felfüggesztésnek vagy akár a vizsgálat keretén belül eljárási cselekmény elvégzésének.⁶

Az ügyészségi intézkedés vagy határozat kilátásba helyezése lényegében az elterelő, eljárást gyorsító intézmények előkészítésének összefoglaló neve. E körbe tartozik az új Be. 404. § (2) bekezdése alapján a közvetítői eljárás és a feltételes ügyészi felfüggesztés eredményéhez képest, mindkét esetben az eljárás megszüntetésének a lehetősége, az együttműködő terhelttel szemben az eljárás megszüntetésének vagy a feljelentés elutasításának, továbbá a bíróság elé állítás vagy a büntetővégzés meghozatalára irányuló különjárássok kilátásba helyezése is. Az eljárás gyorsítása érdekében az új Be. 404. § (1) bekezdése egyrészt úgy rendelkezik, hogy bármikor a nyomozás során közölheti az ügyészség a gyanúsítottal, hogy milyen ügyészségi intézkedés alkalmazására vagy határozat meghozatalára lát lehetőséget.

Az ügyészség ügyirat megismerési kötelezettsége az új Be-ben nincs külön határidőhöz kötve, így arra irányadó lehet az általános intézkedési határidőként az új Be. 142. §-ában meghatározott egy hónap. Az eljárás gyorsítása miatt azonban – figyelemmel nyilvánvalóan az ügy jellegére és terjedelmére is – célszerű azt minél hamarabb elvégezni.

A fentiek alapján az ügyészség hangsúlyos kötelezettsége lesz az új Be. alapján az eljárás gyorsítása már a nyomozás során is. Az eljárás gyorsítására, egyszerűsítésére irányuló ügyészi feladat azonban az eddigi szabályokból is levezethető. Így a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 176. § (1) bekezdése előírja, hogy a nyomozást a lehető legrövidebb időn belül le kell folytatni. Az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény (a továbbiakban: Ütv.) 17. § (2) bekezdése rögzíti továbbá, hogy az ügyész a nyomozás során a büntetőeljárás hatékony és a lehető leggyorsabb lefolytatása érdekében rendelkezik az ügyről, a nyomozás elvégzendő feladatairól. A vádelőkészítéssel, a nyomozás törvényessége feletti felügyelettel és a vádemeléssel kapcsolatos ügyészi feladatokról szóló 11/2003. (ÜK. 7.) LÜ utasítás (a továbbiakban: Nyomfel. utasítás) az Ütv. és a Be. idézett szabályait azzal egészíti ki, illetve konkretizálja, hogy a 30. §-ában előírja az ügyész számára, hogy a nyomozás során azokat a tényeket is derítse fel, illetőleg tisztáztassa, amelyek megalapozzák arra vonatkozó indítványát, hogy a bíróság a vádat milyen eljárási rendben bírálja el. Az ügyészt a rendelkezési jogának gyakorlásában és a Nyomfel. utasításban előírt kötelezettségének teljesítésében segítik a belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól szóló 23/2003. (VI. 24.) BM–IM együttes rendelet (a továbbiakban: Nyor.) azon

⁶ Ugyanezen § alapján lehetőség van továbbá az eljárás megszüntetésére, vádemelésre vagy elkülönítésre, egyesítésre, illetve áttételre is.

rendelkezései, melyek alapján a nyomozó hatóság az ügyészt a nyomozás elrendeléséről a feljegyzés másolatának, illetve a gyanúsított első kihallgatásáról készült jegyzőkönyv egy példányának a huszonnégy órán belüli megküldésével értesíti.⁷ Az ügyész a feljegyzés, a gyanúsított jegyzőkönyv, továbbá a rendelkezésre álló nyilvántartások alapján, szükség esetén az iratok bemutatását előírva kiválaszthatja a bíróság elé állításra vagy közvetítői eljárásra alkalmas ügyeket, melyekben a rendelkezési jogával élve meghatározza a nyomozás irányát és határidő megjelölésével az elvégzendő nyomozási cselekményeket.⁸

Így ahogy eddig is, részben 2018. július 1. napja után is szemléletbeli kérdés lesz, hogy az ügyész a nyomozás mely stádiumában ítéli olyannak az ügyet, hogy az legalább a megalapozott gyanú szintjén befejezésre alkalmas, vagy határoz úgy, hogy további eljárási cselekmény elvégzése szükséges a megalapozott döntés meghozatala érdekében. Mivel az eljárás gyorsítására szolgáló jogintézmények továbbra is részben hasonló törvényi feltételekkel rendelkeznek (pl. beismerés), így az eljárás befejezésének módja, választott formája is az ügyész diszkrecionális jogkörben meghozott döntésétől függhet. Így szintén legalább részben szemléletbeli kérdés lesz az is, hogy az ügyész melyik jogintézményt részesíti majd esetleg előnyben. Ezáltal pedig az egyes eljárást gyorsító jogintézmények egymás rovására mutathatnak majd továbbra is csökkenő vagy éppen növekvő tendenciát.⁹

Az egyes gyorsításra szolgáló jogintézmények továbbá nem feltétlenül jelentenek az eljárás valamennyi résztvevője számára tényleges egyszerűsítést, illetve gyorsítást. Lehet, hogy a bíróságot tehermentesítik, de az ügyésznél többletmunkaként jelentkeznek. Részben erre is visszavezethető, hogy – a hatályos szabályok alapján megnevezett – tárgyalásról lemondás például nem vált gyakran alkalmazott eljárássá.¹⁰ Lényegében a tárgyalásról lemondás szélesebb körben való alkalmazását szeretné a jogalkotó elérni, amikor az eljárás gyorsítására irányuló törekvést már nemcsak a nyomozás során, hanem a tárgyalási szakaszban is igyekszik hangsúlyosabban megjeleníteni. Az erre irányuló törekvés mindenképpen üdvözlendő, azonban a jelenleg elfogadott törvényszöveg alapján kérdéses, hogy valóban egyszerűbb és gyorsabb lesz-e a büntetőeljárás bírósági szakasza?

Az előkészítő ülés

A büntetőeljárás tárgyalási szakaszában a Be-ből már ismert, azonban jelentősen átalakított jogintézmény, az előkészítő ülés szolgálná az eljárás gyorsítását, egyszerűsítését. Ennek szerepét az új Be. 499.§ (1) bekezdése alapján úgy határozhatjuk

⁷ Nyor. 99. § (2) bekezdés és 93. § (1) bekezdés

⁸ Lásd ezzel kapcsolatban a Nyomfel. utasítás 67. §-ának (1) bekezdését! E rendelkezés alapján az ügyésznek a büntetőeljárás megindításakor meg kell vizsgálnia a bíróság elé állítás lehetőségét is.

⁹ Pápai-Tarr 788., 790. és 792. o., valamint Nánási 2017. 49. o.

¹⁰ Nánási 2017. 57. o.

meg, hogy a vádlott és a védő már a tárgyalást megelőzően is aktívan közreműködhessen a büntetőeljárás további menetének az alakításában. A jogalkotói elvárás így lényegében az, hogy az előkészítő ülés eredményeként a bizonyítás lefolytatása tervezhető legyen, meghatározva annak későbbi menetét, ezáltal pedig az időhúzás megelőzésére szolgáljon.¹¹ Az elfogadott normaszöveg azonban több kérdést is felvet.

Egyrészt az új Be. 499.§ (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a bíróság a vádirat kézbesítésétől számított három hónapon belül előkészítő ülést tart. Így a törvény nyelvtani értelmezéséből az következik, hogy az előkészítő ülés megtartása minden ügyben kötelező. Ez viszont várhatóan jelentős többlet munkaterhet eredményezhet a bíróság és az ügyészség oldalán, különösen több vádlott esetén, például egy nagyobb számú terheltet érintő, akár csoportos garázdaság büntette miatt folyamatban lévő ügyben is. Kérdéses ugyanakkor az is, hogy mi történik, ha a bíróság nem tartja meg három hónapon belül az előkészítő ülést? A normaszöveg ugyanis semmilyen szankciót nem tartalmaz a határidő elmulasztására.

További kérdést vet fel az egy vádlott több cselekményének az elbírálása. Az új Be. 503.§ (1) és (2) bekezdései ugyanis úgy rendelkeznek, hogy ha a vádlott a bűnösségét nem ismerte be valamennyi olyan bűncselekményben, amelyet a vád tartalmaz, akkor a bíróság – az elfogadott bűnösséget beismerő nyilatkozat vonatkozásában az 521. § korláta között – a vádról egységesen, tárgyalás alapján határoz. Ha azonban az elkülönítés egyéb feltételei fennállnak, a bíróság az ítélet kihirdetése érdekében azon ügyet elkülönítheti, amelyben a vádlott a bűnösségét beismerte. Utóbbi rendelkezés alapján, tartalmilag a polgári peres eljárásból ismert „részítélet” kifejezést ismerhetjük meg az új Be-ben is. Az elkülönítés alapján ugyanis több eljárás lesz: ugyanazon személy felelősségre vonása során a bíróság a beismert cselekmény tekintetében ítéletet hoz, míg a további, beismerő vallomást nélkülöző cselekmény(ek) kapcsán tárgyalást tart, melynek végén ismét érdemben határoz. Ha ebben ismét bűnösnek mondja ki a vádlottat, akkor a Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) 93. § (1) bekezdése szerinti esetben, az új Be. 839. §-a szerinti eljárásban a két ítéletet összbüntetésbe kell majd foglalni. Ezzel egyrészt a halmazati büntetéskiszabás értelme veszik el, másrészt az eljárások többszöröződése éppen, hogy bonyolultabbá és lassabbá teszi az eljárást.

Az eljárás elhúzódása mellett bizonyítási problémákat is felvethet az elfogadott törvényszöveg több vádlott esetében. Egyrészt a több vádlottat érintő ügyekről csak annyit tartalmaz az új Be. 499. § (6) bekezdése, hogy az előkészítő ülés vádlottanként külön-külön, elkülönítés nélkül is megtartható. Az egy tényállású, több vádlottas ügyekben azonban ez jelentős bizonyítási nehézségeket okozhat. Vegyünk például egy olyan súlyos testi sértés büntette miatt folyamatban lévő ügyet, amelyben van egy felbujtó, két társtettes és egy bűnsegéd. A példabeli esetben a két társtettes beismer,

¹¹ Mátyás 2017. és Miskolczi 2016.

együttal a társaikat is teherlik, míg a felbújtó és a bűnsegéd tagad. A részesi elkövetői alakzatok azonban a társtettesi vallomásokkal bizonyíthatóak. A probléma ezzel kapcsolatban egyrészt az új Be. 504. § (3) bekezdéséből ered. E rendelkezés alapján, ha a (2) bekezdésben meghatározott feltételek fennállnak, a bíróság a vádlott bűnösséget beismerő nyilatkozatát végzésével elfogadja. A bíróság ezen, előkészítő ülésen is meghozható végzése ellen nincs helye fellebbezésnek.¹² Ennek alapján az eljáró bíró a feltételek fennállta esetén nem mérlegel, hanem a nyelvtani értelmezés alapján elfogadja a vádlotti nyilatkozatot, majd a bűnösséget megállapítva szankciót szab ki. Ilyenkor azonban a példaként felhozott esetben két alapvető bizonyíték is hiányozhat a be nem ismerő terheltet tárgyalásán. Az új Be. 172. § (1) bekezdés b) pont bc) alpontja a tanúvallomás megtagadási okok között ugyanis úgy rendelkezik, hogy aki magát vagy hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolná, az ezzel kapcsolatos kérdésben – a (2) bekezdés esetét kivéve – a tanúvallomást megtagadhatja, akkor is, ha a kérdéses bűncselekmény miatt a büntetőjogi felelősségét már jogerősen elbírálták. Az új Be. 172.§ (2) bekezdése viszont nem vonatkozik a két beismerő vádlottra, mivel a példa szerinti esetet nem említi.¹³

A fentiek alapján adódik tehát a kérdés, hogy mi lehetne a megoldás? Álláspontom szerint az szolgálná valóban az eljárás gyorsítását, illetve egyszerűsítését, ha nem kellene minden ügyben előkészítő ülést tartani. Célszerűbb lenne ezért azt lehetőségként megfogalmazni úgy, hogy arra a vádlott vagy a védő indítványára kerülhetne sor. Az a terhelt ugyanis, aki beismerő vallomást akar tenni, vélhetőleg azt már meg fogja tenni hamarabb, a nyomozás során. Ha valamilyen oknál fogva nem került volna sor esetében az elterelésre vagy valamelyik külön eljárás alkalmazására, akkor indítványozhatná az előkészítő ülés megtartását. Ennek alapját képezhetné az új Be. 423. § (3) bekezdésében foglalt azon rendelkezés, mely szerint a vádemelésről az ügyészségnek tájékoztatni kell a terheltet és a védőt is. Így a terhelt és a védelem alappal számolhat már azzal, hogy az ügy a bíróság előtt folytatódik.

A tanúvallomás megtagadási okok kapcsán megjelenő bizonyítási problémát ugyanakkor felismerte a jogalkotó is, mivel a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2017. évi CXCVII. számú törvény módosította az új Be. 177. § (5) bekezdését a tanú korábbi, terheltként tett vallomásának a felhasználásával kapcsolatban. E rendelkezés alapján az

¹² A bűnösséget beismerő nyilatkozat elfogadásának törvényi feltételei a következők: a vádlott e nyilatkozatának természetét és jóváhagyásának következményeit megértette; a vádlott beszámítási képessége és beismerésének önkéntessége iránt észszerű kétely nem mutatkozik; a vádlott bűnösséget beismerő nyilatkozata egyértelmű és azt az eljárás ügyiratai alátámasztják.

¹³ E rendelkezés alapján a tanúvallomást az (1) bekezdés alapján nem tagadhatja meg az, aki a kérdésre adott válasszal önmagát olyan bűncselekmény elkövetésével vádolná, amely miatt az ellene tett feljelentést a 382. § (1) bekezdése alapján elutasították; vele szemben az eljárást a 398. § (2) bekezdés c) pontja vagy a 399. § (1) bekezdése alapján szüntették meg; a Btk. Különös Része alapján a hatósággal történő együttműködése folytán nem büntethető; a 411. § (5) bekezdés a) pontjában meghatározott kötelezettség vállalásával egyezséget kötött, vagy vele szemben az ügyészség a 404. § (2) bekezdés a) pontja alapján hozott határozatot, vagy intézkedett.

felhasználható lesz akkor is, ha a tanú a vallomástételt megtagadja. A felhasználhatóságnak az a feltétele, hogy a terheltként tett vallomásról készült jegyzőkönyvből a terhelti figyelmeztetés és az erre adott válasz egyértelműen kitűnjön. Bizonyítási szempontból a módosítás mindenképpen indokolt volt, azonban a törvényi megoldás további problémát is felvethet, ha az immár tanú pozícióban lévő korábbi terhelt és a vádlott nyilatkozataira tekintettel a szembesítésük válna szükségessé. Erre figyelemmel ezért célszerűbb lenne a tanúvallomás megtagadási okok alóli további kivételek meghatározása oly módon, hogy nem tagadhatná meg a tanúvallomást az, akinek bűnösséget beismerő nyilatkozatát a bíróság az előkészítő ülésen elfogadta.

Befejezés

Hogy ténylegesen mennyire lesz gyorsabb, egyszerűbb a büntetőeljárás július 1-jétől, azt bizonyosan még nem tudhatjuk. Az azonban biztos, hogy a büntetőeljárás gyorsítására, egyszerűsítésére irányuló törekvések során is figyelemmel kell lenni a felderítés és a bizonyítás törvényességére és alaposságára is. E szempontokon túl érdemes viszont figyelemmel lenni a jogalkalmazásra is, így arra, hogy az eljárást gyorsítani, egyszerűsíteni akaró elképzelésekből mennyi valósítható meg a gyakorlatban. Láng László mindezt úgy fogalmazta meg, hogy *„a jogalkalmazást emberek végzik, akiknek terhelhetősége nem végtelen. Midőn a jogalkalmazó úgy érzi, hogy erőfeszítéseinek végéhez közeledik, a számára nyitva álló jogi lehetőségek közül azt fogja választani, amelyet a legkevesebb munka ráfordításával elvégezhet.”*¹⁴

Felhasznált irodalom

Jójárt Livia – Kamenszky Petra – Révész Andrea: A büntetőeljárások elhúzódásának okai és annak következményei. <http://www.mabie.hu/node/758> (2017. 12. 18.)

Kiss Anna: Görögország helyett Budapest. 2013.
<http://jogaszvilag.hu/rovatok/eletmod/gorogorszag-helyett-budapest> (2016. 08. 28.)

Mátyás Ferenc: Célegyenesben az új Be. - I. rész. 2017.
<https://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/celegyenesben-az-uj-be-i-resz> (2017. 11. 13.)

Miskolczi Barna: Az új büntetőeljárási kódex fontosabb újításai röviden. 2016.
<https://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/az-uj-buntetoeljarasi-kodex-fontosabb-ujitasai-roviden> (2017. 11. 13.)

Nánási Gábor: A bőség zavara? Avagy a büntetőeljárás bírósági szakaszát gyorsító különeljárások indítványozásáról, alkalmazási lehetőségeiről. *Magyar Jog* 2017/1.

¹⁴ Láng László véleményét ismerteti Kiss 2013.

Pápai-Tarr Ágnes: A büntetőperek elhúzódnása.
http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/29_PapaiTarr_Agnes.pdf (2017. 11. 13.)

NEW LAW – FASTER PROCEEDINGS?

Speeding up criminal proceedings is one emphasised objective of the new Act on Criminal Proceedings. To reach this goal, the new Code places the defendant in the focus of the proceedings' development and conclusion. The fundamental regulatory purpose of the new Act can thus be defined as leading as many cases away from judicial procedures as possible. With the statement of the defendant and consensus-building ability, prosecutors have an important role to play in this.

While the defendant may make a confession that results in a more favourable ruling during the investigation, as a new significant element to focus on, the accused may also confess in court after indictment. The rules set in connection with the latter however might make the proceedings more complex and cumbersome, which begs the question whether the objective of the legislature can be reached.

RÁCZ ANNA

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Erdei Árpád professor emeritus

**A SÉRTETTI JOGOK A MAGYAR BÜNTETŐELJÁRÁSBAN A XXI. SZÁZAD
MÁSODIK ÉVTIZEDÉBEN**

A 2018. július 1-jén hatályba lépő 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: IV. Be.) jelentős változásokat ígér a sértettek jogainak és eljárási helyzetüknek a szabályozásában. Elvként mondja ki, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni a sértettek érdekeinek védelmére. Időszerűnek találtam megvizsgálni azt a kérdést, hogy a büntetőeljáráásban kit – milyen természetes vagy nem természetes személyt – tekinthetünk sértettnek, továbbá azt is, hogy a jogalkotó által számukra biztosított jogosultságok hogyan változtak az idők folyamán.

Napjaink büntetőeljáráásának központi figurája a terhelt, a sértettet mint mellékszereplőt látjuk a folyamatban. A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: III. Be.) alapelvei között igen kevés, a sértetti helyzetre vonatkoztatható rendelkezéseket találunk. A sértett azonban jelentős szerepet játszik az eljárásban. Hiszen minden eljárási cselekmény az őt ért sérelem következménye, az ellene elkövetett cselekmény áll a folyamatok fókuszában. Mégis, az eddigi szabályozási környezetben háttérbe szorult, és tulajdonképpen nem illik bele abba a hagyományos folyamatba, amelyben az állam a bűncselekmény elkövetését követően a büntetőigényét érvényesíteni törekszik. Ha pedig mégis fókuszba kerül, akkor jellemzően a viktimológiai, pszichológiai vagy az áldozatvédelmi kérdések kerülnek előtérbe.

Király Tibor már 1968-ban jelezte, hogy felül kellene vizsgálni a sértettek szerepét és helyzetét a büntetőeljáráásban, és tenni kellene az ellen, hogy a bűncselekmények sértettjei ne válhassanak főszereplőből – időnként teljesen mellőzött – mellékszereplővé. Furcsa átváltozásnak nevezte a folyamatot, melyben „*a sértett a szenvedő főszemély, a büntetőeljáráásban pedig szinte a szemünk láttára zsugorodik össze.*”¹ Kratochwill Ferenc, aki munkásságának középpontjába helyezte a sértettel kapcsolatos vizsgálódásokat, átfogó munkájában így írt: „*A sértett jogai az ügyészi*

¹ Király Tibor, 1968. 77.o.

vádmonopólium erősödése következtében csökkentek, a sértett fokozatosan a büntetőeljárás másodlagos, háttérbe szorított alanyává vált.”²

A téma bővebb feltárásának kezdetén elkerülhetetlen a sértetti fogalom változásaival kapcsolatos vizsgálódás, és az, hogy meghatározzuk, hogy egyáltalán kit nevezhetünk a büntetőeljárás sértettjének. Kratochwill Ferenc több alkalommal leszögezte, hogy a büntetőeljárás törvény nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a sértetti minőség elismerését előírná. Nem születik az eljárás során olyan határozat, mely ezt a minőséget megállapítaná.³ Állítása III. Be-vel kapcsolatosan is igaznak bizonyul, hiszen az 51. § (1) bekezdése szerint elegendő a jog vagy a jogos érdek sérelme, illetve veszélyeztetése ahhoz, hogy a sértetti minőség elnyerhető legyen.

A vizsgálódásomat a sértetti fogalom vizsgálatával kezdem.

A sértett fogalmának anyagi jogi és eljárásjogi megközelítése

Amikor eljárásjogi értelemben sértetről beszélünk, ezt a fogalmat az anyagi jogi értelemben vett sértett fogalmára alapítva használjuk. Mivel a büntetőjog határozza meg a büntetendő cselekmények körét, és a büntetőjognak mindenképp sérülnie kell ahhoz, hogy eljárásjogi értelemben sértetről beszélhessünk, az anyagi jogi sértett fogalom kiindulási pontként elfogadható. Azonban figyelembe kell vennünk néhány egyéb szempontot is.

A sértett a büntetőjogban a passzív alany, de a sértett és a passzív alany nem mindig azonos személy. Például a csalás törvényi tényállásának a megvalósulása esetén előfordulhat, hogy a passzív alany az lesz, akit az elkövető tévedésbe ejtett, a sértett azonban az, aki a cselekmény következtében kárt szenvedett. Egyetértek ezzel kapcsolatosan a Kratochwill Ferenc képviselte állásponttal, miszerint ha a passzív alany és a sértett személye nem azonos, akkor mindkettejük sértetti fellépésének helye lehet, mivel a jogos érdekeik egyaránt sérelmet szenvedtek.⁴ Ezt az álláspontot a gyakorlat több esetben nem ismeri el. Az ilyen problémák tisztázásához érdemes lenne megfontolni a sértett eljárásjogi fogalmának megalkotását. Erdei Árpád vetette fel ezt a gondolatot a szakirodalomban, és több fontos tényre is felhívta a figyelmet ezzel kapcsolatosan.⁵

Léteznek a gyakorlatban olyan esetek, amikor a büntetőeljárás úgy ér véget, hogy nem sikerül bebizonyítani a cselekmény elkövetését. Egyetértek Erdei Árpáddal abban, hogy az eljárásjogi sértett fogalomnak van egy feltételes jellege. Ha nincs is materiális alap, eljárásjogi értelemben akkor is megjelenik a sértetti jogalanyiség. Nincs anyagi

² Kratochwill Ferenc, 1990. 32.o.

³ Kratochwill Ferenc: i.m. 18.o.

⁴ Kratochwill: i.m. 6.o.

⁵ Erdei Árpád, 2011. 308-313.o.

jogi értelemben vett sértett, ha az eljárásban végül az bizonyosodik be, hogy nem követett el bűncselekményt a vádlott, vagy az elkövetett cselekmény nem minősül bűncselekménynek. De eljárásjogi értelemben ezekben az eljárásokban is szerepel természetes vagy nem természetes személy a sértetti pozícióban, és gyakorolja annak jogosítványait.

Magam is osztom azt az álláspontot, hogy amennyiben az anyagi jogi és a processzuális értelemben vett sértetti fogalmat nem választjuk szét egymástól, épp a fogalomban rejlő eljárásjogi szempontból értelmezhető feltételelességet zárjuk ki, ami semmiképp sem szerencsés. Az anyagi jogi meghatározás figyelembe vétele mindenképp szükséges, hiszen ennek segítségével vonható meg a büntetendő cselekmények köre, de úgy gondolom, hogy ez nem az a meghatározás, amelyre az eljárásjognak szüksége lenne. A törvény által adott fogalom-meghatározásról elmondható, hogy túl általános és nem veszi figyelembe azokat az eljárási sajátosságokat, illetve a konkrét eljárások során előforduló lehetőségeket, amelyekre reagálni kellene.

A sértett fogalmának meghatározása büntetőeljárási törvényeinkben

A sértetti helyzet meghatározásának igénye már az 1896. évi XXXIII. törvénycikkben megtalálható. A törvény 13. §-ában, az általános rendelkezések között fontosnak tartották megjelölni, hogy: „*Sértett az, akinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérlett bűncselekmény.*” Sértettnek tekintették a sértett törvényes képviselőjét és a magánindítványra jogosultat is.

A legmostohábban következő büntetőeljárási törvényünk, az 1951. évi III. törvény bánt a sértettekkel, nem határozta meg a fogalmat. Az első említés a II. fejezetben, a Bíróságokról szóló részben történik, amikor az eljárásban részt vevő felekről szól a törvény. Egészen a 37. §-ig kell olvasnunk, hogy megtaáljuk: a sértett az eljárásban részt vevő félnek tekintendő, a magánféllel együtt.

Az 1962. évi 8. törvényerejű rendelet szintén csak a III. fejezetében, a büntetőeljárásban részt vevő személyek körénél szól először a sértettekről. A megfogalmazás azonban még szűkebb is, mint az 1951. évi törvényben. Ugyanis amíg abban megkapták az eljárásban részt vevő fél minősítését, itt már csak arról van szó, hogy részt vesznek a büntetőeljárásban (I. Be. 31.§). Szentelt ugyan a 43.§-ban egy külön alcímet a sértett számára a rendelet, de itt csak szűk körű jogosultságait sorolták fel, ezekről a későbbiekben még bővebben lesz szó.

Az 1973. évi I. törvény szintén csak a III. fejezetében szól a sértettekről, itt azonban már modernebb, tulajdonképpen a mai felfogással találkozhatunk. Az 53.§ kimondja, hogy sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette. Érdemes megvizsgálni a törvény indokolását, hogy megérthessük, mi

történt a sértett hosszú időre mostohagyermek-állapotba való helyezésétől az ennyire konkrét, modernnek tekinthető felfogásig. Az indokolás úgy szól, hogy a sértett fogalmának ilyen módon való meghatározása a jogtudomány által elfogadott álláspontot tükrözi. Fontosnak találta tehát a jogalkotó, hogy a bűncselekmények által sérelmet szenvedett felek körét a tudományos felfogásnak megfelelően alkalmazza, így biztosíthassa az egyezményes, helyesnek gondolt értelmezést a sértetti körre vonatkozóan. Szólt a magánvádlóról és a magánfélről is.

A III. Be. meglepő módon még később, csak az V. fejezetben, a büntetőeljárásban részt vevő személyek körét meghatározó rendelkezéseknél szól a sértetről. Ha végigtekintünk a törvény elején az eljárási alapelvek során, nem igazán találunk közöttük olyat, amely a sértetti nézőpontot helyezné előtérbe, ezek inkább a terhelt pozícióját veszik figyelembe. A III. Be. megtartja az 1973. évi törvény szövegezését, az 51. § szerint sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette. A magánvádra, pótmagánvádra, magánfélre vonatkozó rendelkezésekre itt most nem térek ki.

A IV. Be. kodifikációjának során nagyon sokat hallhattunk arról a jelentős szemléletváltozásról, melyet a sértettekkel kapcsolatos rendelkezések körében a törvény bevezetni kíván. A tervekben olyan érdemi változtatások szerepeltek, amelyek azt sugallták, hogy egységes sértetti fogalomhasználatot kívánnak bevezetni. Mindenkit a sértett fogalma alá kívánnak vonni, aki a bűncselekmény következtében bármilyen jellegű hátrányt szenvedett. Sértett és áldozat fogalma összeolvadni látszott, habár a szakirodalom, például Kratochwill Ferenc is hangsúlyozta írásaiban a sértettek és a bűncselekmények passzív alanyai elhatárolásának szükségességét, ez utóbbiakat a viktimológia meghatározása szerint áldozatoknak nevezte.⁶

De vajon történt-e tényleges változás az új törvényben a fogalom-meghatározás terén? Ha eljutunk a törvény olvasásában egészen a IX. fejezetig és az 50. §-ig, akkor változásra lehetünk figyelmesek. Bár a megszorodott, a törvényben előbbre helyezett rendelkezések egyre későbbre halasztják a sértetti fogalom megismerhetőségét, a türelmünk eredményre vezet. A jelzett törvényszakasz így szól: „A sértett az a természetes vagy nem természetes személy, akinek vagy amelynek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztette.” Előrelépésnek tekinthető a nem természetes személy fogalmának bevezetése a meghatározásba, hiszen a jogtudományt mindig sokat foglalkoztató téma volt az a kérdés, hogy miért beszélnek a büntetőeljárási törvények mindig csupán természetes személyként a bűncselekmények sértettjeiről, holott számos esetben éppen nem természetes személyek szenvedik el a bűncselekmények hátrányait.

⁶ Dr. Király Tibor, 2003a 15. o.

Sértetti jogosultságok az új büntetőeljárási törvényben

A III. Be. a sértetti jogosultságokat az 51. § (2) bekezdésében következőkben határozza meg: az eljárási cselekményeknél való jelenlét, az őt érintő iratokba való betekintés, indítványok és észrevételek megtétele az eljárás bármely szakaszában, felvilágosításhoz való jog a büntetőeljárási jogokkal és kötelességekkel kapcsolatosan, továbbá a jogorvoslathoz való jogosultság.

A IV. Be. bővíti a sértetti jogosultságok körét és kiszélesíti a sértett eljárási jogalanyiségének tartalmát azzal, hogy kötelezettségeket is megállapít a számára. Az 51. §-ban felsorolt jogosultságok meghatározásában a jogalkotót a 2012/29/EU irányelvnek való megfelelés vezette. Mint ismeretes, az irányelv a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szól. Ennek megfelelően a sértett az eljárás során nyilatkozhat a bűncselekmény által okozott testi és lelki sérelmeiről, az elszenvedett vagyoni hátrányról, valamint arról, hogy a terhelt megbüntetését kéri. Erdei Árpád rámutat, hogy ehhez hasonló rendelkezést az eddigi törvényünk 316. §-a is tartalmaz.⁷ Ez ugyanis kimondja a perbeszédék és felszólalások körében tett rendelkezések között, hogy az ügyész után a sértett felszólalhat, és nyilatkozhat arról, hogy a vádlott bűnösségének megállapítását és megbüntetését kívánja-e. Részben beszélhetünk tehát csak újdonságról, részben pedig a törvény adta lehetőség sértetti jogosultságok körében való feltüntetése történik itt meg. Az mindenképp pozitív fejleménynek tekinthető, hogy a sértettre ebben a törvényszakaszban több figyelem irányul, lehetőséget kap, hogy nyilatkozzon a bűncselekménynek az egyéni életére történő kihatásairól, és megadja neki a törvény azt a lehetőséget is, hogy úgy érezheti, nyilatkozatával némi hatása lehet az eljárás kimenetelére is.

A IV. Be. feljogosítja a sértettet arra, hogy lemondjon a sértetti jogainak gyakorlásáról. Azonban ez nem tekinthető végleges érvényűnek, mert azt a sértett bármikor visszavonhatja. Ez segítheti az eljárás során gyakran jelentős érzelmi befolyásoltság alatt döntő sértetteket abban, hogy ne hozhassanak végérvényesen olyan döntést, mely az eljárás szempontjából nem előnyös a számukra. A jogait a visszavonástól kezdődően ismét gyakorolhatja, és ha a polgári jogi igényt ennek a lemondásnak a következményeképpen jelentették be, az visszavontnak tekintendő.

Korábban már értekeztünk arról, hogy nem minden esetben egyértelmű, kit is kell a büntetőeljárás sértettjének tekintenünk. Kiss Anna vetette fel egyik tanulmányában azt a gondolatot, hogy felvehető lenne a sértetti jogosultságok közé a sértetté válás elismerésének és közlésének joga. A jogalkalmazó számára ez megkönnyítené annak megállapítását, ki gyakorolhatja az eljárásban a sértetti jogosultságokat. Ugyanakkor a

⁷ A büntetőeljárási törvény magyarázata. Szerk.: Belovics –Erdei. HVG Orac, Bp. 2018. 123.o.

sértett tájékoztatását is megkönnyítené, hiszen – mint írja – például azzal a sértettel, aki nem volt feljelentő, könnyen előfordulhat, hogy a nyomozást megszüntető határozat kézbesítésekor jut a tudomására az, hogy büntetőeljárás részese volt.⁸ Ilyen rendelkezés azonban nem szerepel az új Büntetőeljárás Törvényünkben sem, így a Kiss Anna által felvázolt lehetőség a sértetti pozícióról való utólagos értesülésről továbbra is fennáll.

Összefoglalva tehát valójában az eddig a törvényben különböző helyeken elhelyezett jogosultságok egy helyen való felsorolása történt meg, és valódi újdonságnak csupán a sérelemtől, vagyoni kárról való nyilatkozat megtételének lehetősége, illetve a sértetti kötelezettségek megállapítása tekinthető.

A sértetti jogosultságok érvényesülése a gyakorlatban

A sértetti jogosultságok további vizsgálatához hasznosnak tartom annak megvizsgálását is, hogy az új törvény megalkotója figyelembe vette-e a gyakorlat által adott jelzéseket a kodifikáció során. A témáról Miszlayné Lányi Éva, az egykori Legfelsőbb Bíróság bírónője részletekbe menő előadást tartott a II. Országos Kriminológiai Vándorgyűlésen.⁹ Bár előadása még a III. Be. megalkotása előtt hangzott el, jó kiindulási pont lehet a fent említett kérdés megvizsgálásához. Jelen tanulmány keretében arra nyílik lehetőség, hogy két területen, a nyomozás, illetve az elsőfokú bírósági eljárás során gyakorolható egyes jogosítványokat vegyük górcső alá.

A sértett jogai a nyomozás során

Az első kérdéskör, ami vizsgálatot igényel az az, hogy a nyomozási cselekmények során hogyan érvényesül a sértett jelenléthez való joga. Kifogásolható, hogy amíg a sértett jelen lehet a szemlénél, a helyszínelésnél, a bizonyítási kísérletnél, a felismerésre bemutatásnál és a szakértők meghallgatásánál, addig – bár a törvény kifejezetten nem tiltja –, de mégis elzárja a sértettet a nyomozóhatóság által fogatosított házkutatástól, az előzetes letartóztatás elrendelése tárgyában tartott bírói meghallgatástól vagy a nyomozást követő iratismertetéstől.¹⁰

A IV. Be. a 383. § (2) bekezdésében úgy rendelkezik, hogy a sértett jelen lehet a sérelemre elkövetett bűncselekménnyel összefüggésben a szakértő meghallgatásánál, a szemlénél, a bizonyítási kísérletnél és a felismerésre bemutatásnál. Úgy tűnik tehát, hogy ez a kör nem változott. Az előzetes letartóztatás intézményét az új Büntetőeljárás Törvény „Személyi szabadságot érintő, bírói engedélyes kényszerintézkedés” fogalom

⁸ Kiss Anna 2003a 28.o.

⁹ Miszlayné dr. Lányi Éva 1998. 78-96.o.

¹⁰ Miszlayné dr. Lányi Éva: u.o. 80.o.

alá sorolja, és csupán a „Letartóztatás” intézményéről szól. Az elrendeléséről szűkszavúan úgy fogalmaz, hogy arról a vádemelés előtt az ügyészség indítványára a bíróság határoz [IV. Be. 278. § (1) bek.]. A házkutatás intézményét „Kutatás” néven lehelhetjük meg az új törvényben, és bár továbbra sincs konkrét utalás arra, hogy a sértett ezen ne vehetne részt, nem nehéz elfogadnunk azt a tényt, hogy jellemzően a sértettek nincsenek jelen a fogatanosításnál. Lányi Éva előadásában ezt azzal magyarázta, hogy sok esetben ismeretlen a bűncselekmény sértettje és felderítése akadályba ütközik. Azonban ha ennek oka az lenne, hogy a sértett nem kap értesítést, vagy rövid fogatanosítási határidő miatt az nem érkezik meg hozzá, az akadályozza őt a törvény által biztosított jogainak gyakorlásában. A sértett indítványozási és észrevétel-tételi jogosultságát általában mondja ki a törvény, és nem korlátozza azt az eljárás bizonyos szakaszaira.

A nyomozás kapcsán arról rendelkezik a IV. Be. a 100. § (1) bekezdés b) pontjában, hogy amennyiben a sértett ismert a hatóság előtt, a nyomozás elrendeléséről őt értesíteni kell. Az ügyiratok megismeréséről az új törvényben külön fejezet (XVI.) szól, eszerint az eljárás ügyiratait a sértett az őt érintő bűncselekménnyel összefüggésben, és erre irányuló indítványra ismerheti meg. A nyomozással foglalkozó fejezetben elhelyezett kiegészítő rendelkezés csak a gyanúsítottra és a védőre vonatkozóan állapít meg további rendelkezést. Elfogadhatjuk azt az álláspontot, hogy az új törvény megfelelően biztosítja a sértett iratmegismerési jogosultságának gyakorlását a nyomozás során. Ennek egyetlen feltétele, hogy erre vonatkozóan kérvényt nyújtson be a hatósághoz.

A sértett iratbetekintési joga körében túl szűk volt a szabályozás, az akkori rendelkezés szerint a sértett az őt érintő iratokat a nyomozás befejezését követően ismerhette meg. Lányi Éva javaslata az volt, hogy valamennyi iratot és már a nyomozás befejezését megelőzően megtekinthesse, mivel ez jogos érdekében áll.¹¹ A IV. Be. 100. §-a általános érvénnyel mondja ki a sértett iratmegismerési jogosultságát az őt érintő bűncselekménnyel összefüggésben, így ez az igény teljesülni látszik.

A sértett részvétele, szerepe az elsőfokú bírósági eljárásban

Amennyiben a sértettet tanúként idézi meg a bíróság a tárgyalásra, nyilatkoznia kell a meghallgatása elején arról, hogy az ügyében érdekelt vagy elfogult-e, perben, haragban áll-e a vádlottal. Ennek a kérdésnek a feltevése nagyon kínos is lehet a sértettek számára. A harag, a gyűlölet természetes érzések az ő esetükben, hiszen ők az elkövetett cselekmények kárvallottjai. Felesleges ezen érzések nyilvánosság elé tárása. Ez különösen a gyermekkorú sértettek esetén lehet problémás. Lányi Éva javaslata arra irányult, hogy a gyermekkorú sértetteket tanúként már a nyomozás során bíró hallgassa ki, esetleg ezen legyen jelen pszichológus szakértő, és a bíróságon már csak felolvasásra

¹¹ Miszláyné dr. Lányi Éva: i.m. 81.o.

kerüljön a nyomozás során tett nyilatkozata. Ezzel a bíróság előtti kihallgatásuk elkerülhető lenne.¹²

A IV. Be. 179. §-a rendelkezik arról, hogy a tanú személyazonosságának megállapítását követően tisztázni kell az elfogultságát, illetve az ügyben való érdekeltiségére vonatkozó körülményeket. A terhelti vallomástétel szabályaival két külön szakasz is foglalkozik, a terhelt vallomásával pedig egy egész fejezet (a XXX.), a sértetti vallomástétellel kapcsolatosan a törvény hallgatásba burkolózik. Egyedül az írásbeli vallomástétel lehetőségét tekinthetjük némi segítségnek a sértettek számára. A 181. § rendelkezik arról, hogy a bíróság engedélyezheti, hogy a tanú írásban tegye meg vallomását. Az elsőfokú bírósági eljárás szabályainál a sértetti vallomástételről azt a rendelkezést találjuk, hogy a tanúk közül rendszerint a sértettet kell először meghallgatni [526. § (1)]. Ha visszatekintünk arra az előző felvetésre, hogy a sértettnek nyilatkoznia kell arról, hogy perben, haragban áll-e a vádlottal, valószínűsíthetjük, hogy a mai gyakorlat továbbra is követi eme kérdésnek a feltevését.

A gyermekkorú sértettekkel kapcsolatosan tapasztalhatunk előrehaladást az új szabályozásban. A már említett 526. §-ban ugyanis megjelenik a különleges bánásmódot igénylő tanú fogalma. Az ilyen státusz megállapításának egyik indoka a tanú életkora. A különleges bánásmódot igénylő tanú egyéni értékelés alapján minősülhet ilyennek, ami a jogszabályban meghatározottak szerint történik. Ennek alapján a 81. § (3) c) pontja szerint a bíróság az érintett személy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítését és kíméletét, illetve védelmét biztosító intézkedéseket alkalmazhat. A hatóság már az első kapcsolatba kerüléskor vizsgálja ennek megállapíthatóságát, de az érintett kérvényezheti is. Megnyugtató ezzel összefüggésben az a tény, hogy a 18. életév be nem töltése esetén külön döntés nélkül nyerik el a sértettek ezt a minősítést, amennyiben tanúként szerepelnek a büntetőeljárásban. Továbbá a 82. § szerint életkorra való tekintet nélkül azok is, akik a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettjeiként vesznek részt az eljárásokban. Amennyiben a különleges bánásmódot igénylő sértetti státuszt megállapítják, a törvényben felsorolt „kedvezmények” érvényesülnek a büntetőeljárásban. Rendkívüli körülménnyel jár el a hatóság az érintett személy eljárásban szükséges cselekményeinek megtétele kapcsán, és a lehetőségekhez képest a legnagyobb kíméletére törekszik.

Külön szabályok vonatkoznak a tizennegyedik életévüket be nem töltött személyekre. Ha részvételüket az eljárási cselekmény igényli, az eljárási cselekmény elvégzésére csak akkor kerülhet sor, ha az attól várható bizonyíték mással nem pótolható. Továbbá az eljárási cselekményt az erre szolgáló vagy arra alkalmassá tett helyiségben kell elvégezni, feltéve, hogy az érintett személy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítése és kímélete más módon vagy más intézkedéssel nem biztosítható. Tizennegyedik életévét be nem töltött tanú szembesítése

¹² Miszlayné dr. Lányi Éva: i.m. 83.o.

nem rendelhető el. A terhelt és a védő személyesen nem lehet jelen a tizennegyedik életévét be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekmény helyszínén.¹³ A felsoroltak csak néhány példa azok közül a rendelkezések közül, melyeket a törvény a gyermekkorú sértettekkel kapcsolatos eljárásokban alkalmazni rendel.

A IV. Be. javaslatának indokolása szerint a különleges bánásmód intézményének bevezetése lehetőséget teremt az egyéniesítés megvalósítására a büntetőeljárásban, amennyiben annak igénye felmerül. A jogalkotó fontosnak tartotta, hogy ehhez egységes szempontrendszert biztosítson. A szükségesség és az arányosság elve is érvényesül a szabályozásban.¹⁴

Láthatjuk tehát, hogy a gyermekkorú sértettekkel kapcsolatos intézkedések terén komoly változásokat hoz a IV. Be., a gyakorlatban való alkalmazás hasznosságát az idő fogja eldönteni, de az irány mindenképp pozitív és a rendelkezések valóban alátámasztják a sértetteket kímélő intézmény bevezetésének szándékát.

Érdekes problémaként merül fel, hogy ha a bíróság kizárja a nyilvánosságot a tárgyalásról vagy annak egy részéről, akkor ezzel a sértettet is kizárják-e azok köréből, akik a tárgyaláson jelen lehetnek. Ez a korlátozás nem feltétlenül indokolt. Lányi Éva azt javasolta, hogy hagyják el a törvény szövegéből a hivatalos jelzőt annál a megfogalmazásnál, hogy ilyen esetben a bíróság csak bizonyos hivatalos személyeknek enged meg a jelenlétet.¹⁵ A törvényszövegnek tehát úgy kellene szólnia, hogy bizonyos személyeknek engedélyezheti a bíróság ilyen esetekben, hogy jelen legyenek, és ebbe a személyi körbe a sértettet is bele kellene érteni.

Ha a IV. Be. szövegét megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a nyilvánosság kizárása történhet egyrészt a sértett érdekeinek védelmében, amennyiben a különleges bánásmódot igénylő sértettek közé tartozik. A törvény ugyanis a 85. § (2) bekezdésében úgy rendelkezik, hogy a bíróság a különleges bánásmódot igénylő személy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítése és kímélete érdekében a tárgyalásról vagy annak meghatározott részéről a nyilvánosságot kizárhatja. Itt persze arról van szó, hogy ő jelen van a tárgyalóteremben, de mások nem lehetnek jelen a közreműködésével elvégzendő eljárási cselekményeknél. Nézzük meg a másik eset szabályozását az új törvényben! A szabályok abban az értelemben nem változtak, hogy a bíróság továbbra is elrendelhet zárt tárgyalást erkölcsi okból, a különleges bánásmódot igénylő személy védelme érdekében, illetve minősített adat és egyéb védett adat védelme érdekében [IV. Be. 436. § (4) bek.]. A törvény szerint azonban a sértett indítványozhatja azt, hogy a tárgyalás helyszínén tartózkodó, általa megnevezett személy – kivéve a tárgyaláson kihallgatandó személyt – legyen jelen a tárgyaláson. Ez alól egy kivételt nevez meg a törvény, ha minősített adat védelme érdekében történik a zárt tárgyalás elrendelése, akkor ilyen indítvány nem terjeszthető elő (IV. Be. 437. §).

¹³ IV. Be. 87-89. §§

¹⁴ A IV. Be. javaslata és indokolása 358-361.o.

¹⁵ Miszlayné dr. Lányi Éva: i.m. 86.o.

Módosítást találunk tehát ezen a területen is, a sértett ugyan a minősített adat megismerésével járó tárgyaláson továbbra sem vehet részt, de a többi esetkörben erre lehetősége van, amennyiben ezt indítványozza.

Záró gondolatok

A rendelkezésünkre álló keretek között áttekintettük a sértetti fogalom változásait és a sértetti jogosultságok meghatározását az új Büntetőeljárási Törvényünkben. Az érvényesülésükről majd a gyakorlati tapasztalatok fognak számot adni, de a vizsgált területeken pozitív irányokat, változásokat fedezhetünk fel. Ezeket nem csak az európai elvárásoknak való megfelelés, de az elmúlt évek tanulságai is ösztönözték, és azok összességében reményt keltőek. Erősödni látszik a büntetőeljárásokban a sértetti pozíció a törvény által biztosított plusz jogosultságokkal. A sértett, ha nem is főszereplővé, de erőteljesebben megjelenő szereplővé válhat az eljárás folyamataiban. A szerző maga is kíváncsian tekint mindezek gyakorlati hasznosulása elé.

Felhasznált irodalom

A büntetőeljárási törvény magyarázata. Szerk.: Belovics-Erdei. HVG Orac, Bp. 2018.

Bárd Károly: A sértettek eljárási jogai a nemzetközi bíróságok gyakorlatában. In: Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére. Szerk.: Hack-Horváth-Király. ELTE Jogi Kari Tudomány, Bp. 2016.

Erdei Árpád: Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában. ELTE Eötvös Kiadó Bp. 2011.

Király Tibor: A sértett a büntetőeljárásban. *Magyar Jog*, 1968/2.

Király Tibor (2003a): Kratochwill Ferenc: A sértettről. In: Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933-1993) tiszteletére. Szerk.: Farkas Ákos. Bűnügyi Tudományi Közlemények 5. Bíbor, Miskolc 2003. (a továbbiakban: Kratochwill emlékkönyv)

Király Tibor (2003b): Büntetőeljárási jog. Osiris, Bp. 2003.

Kiss Anna (2003a): Erősödött-e a sértett eljárásjogi helyzete? In: Kratochwill emlékkönyv

Kiss Anna (2003b): A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése, különös tekintettel a pótmagánvád intézményére. In: Büntető eljárásjogi olvasókönyv. Szerk: Tóth Mihály. Osiris Bp. 2003.

Kratochwill Ferenc: A sértett jogi helyzete a magyar büntetőeljárási jogban. Bp. 1990.

Miszlainé Lányi Éva: A sértett jogi helyzete, a törvényben biztosított jogainak érvényesülése a büntető eljárásban az ítélkező bíró tapasztalatai alapján. In: A büntetőeljárás modernizációja az európai jogharmonizáció és a növekvő bűnözés kettős szorításában. A II. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. MKT., Bp. 1998.

Róth Erika: A sértett szerepe a büntetőeljárásban – avagy mit kíván az Európai Unió. In: Kratochwill emlékkönyv

VICTIM'S' RIGHTS IN HUNGARIAN CRIMINAL PROCEDURE IN THE SECOND DECADE OF THE 21ST CENTURY

The author discusses the rights ensured for the victims of criminal offenses by the new Hungarian Code of Criminal Procedure (CCP) in the light of the promises made during preparations for the legislation. The paper surveys what natural or other persons may be considered victims and how the rights granted to them have been changing during the history of codified Hungarian criminal procedural law. In connection with that, it also presents the concepts of victim as used in the previous codes, pointing out the difference between the concept's substantive, and procedural law interpretation. The author supports the view that there is a need for a procedure-oriented definition of the concept to replace the one based exclusively on a substantive criminal law approach and observes the CCP has made little progress towards this end.

Owing to the space available for the paper, the examination how efficacious these rights in practice are only extends to the investigative and the trial phases of the procedure. Within these limits, however, special attention is paid to the rights of victims needing specific procedural treatment, in particular to those of children. In the author's opinion, the CCP in this respect should be seen in a favorable light.

VÉGH MARIANNA

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: Koósné dr. Mohácsi Barbara PhD adjunktus

AZ ÜGYÉSZ FELADATAI A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN, TÖRVÉNYESSÉGI FELÜGYELET VAGY/ÉS JOGVÉDELEM

A címválasztásban a törvényességi felügyelet és/vagy jogvédelem megjelölést az indokolja, hogy napjainkban a jogvédelem szerepe és jelentősége rendkívül felértékelődött. A jogvédők, esetleg a különböző érdekek mentén szerveződő különböző csoportok jogvédelemért kiáltanak és kezdeményezik a jogszabályok megváltoztatását, ha egy jól körülhatárolható, valamilyen szempontrendszer szerint megnevezhető kisebbség jogainak védelme érdekében azt szükségesnek látják. Jogvédelemért kiáltanak a bevándorlók, az életkoruknál, valamilyen testi vagy szellemi állapotuk miatt kiszolgáltatott helyzetben lévők, a nők vagy éppen a fogvatartottak érdekében. Én kizárólag ezen utóbbi kategóriába tartozók jogvédelméről és a jogvédelmük érdekében fellépő ügyességről szeretnék képet alkotni, miközben arra a kérdésre keresem a választ, hogy szükség van-e az ügyési szerepvállalásra a fogvatartotti jogvédelem területén. Létezhet-e törvényességi felügyelet jogvédelem nélkül?

A büntetés-végrehajtás feletti ügyési törvényességi felügyelet jogi hátterének változásáról

Az 1830-as években Kölcsey Ferenc a *Vadásztrak* című novellájában még így írt a megyei fogházak állapotáról. „A megye fogháza három osztállyal bírt. Egyik, mely alsó tömlöcnek neveztetett, tulajdonképpen földalatti pince vagy verem volt, hol rendszeren hetven-nyolcvan rabló, gyilkos és gyújtogató, rothasztó nyirok és fojtó gőz közt összetorlaszolta őriztetett. Ide évenként egyszer vagy kétszer, égő fáklyák mellett, fegyveres hajdúk kíséretében, halványuló arccal és borzongó kebelével szállott le a főügyész, széjjelnézendő: van-e még sok közöttük kiket pörbe idézni s megítéltetni elfelejtett.

A másik két osztály az élők levegőjében, földszint épült: egy férfiak, más asszonyok számára; e kettőben mindenféle rangú és korú megrögzött és kezdő gonoszok, vigyázatlan tettekért befogatott ifjoncok és örültek, minden különbség nélkül együvé zárták (....) Mert kit egyszer, ifjúsága hajnalában, bármi történet következésében, a sors idekényszerített, annak igen nyomorult fejének kell vala lenni, ha a vétek minden tekervényeivel s a legborzasztóbb szemtelenségével tökéletesen meg nem ismerkedett. Ki

idejötték a becsületérzés valamely szikráját még szívében hordozta, vagy az emberi nem iránt, tisztábban vagy homályosabban, még valami hajlandóságot érzett: minden bizonnyal e kettő nélkül tért vissza a társaságba, onnan időről időre ide, mint honába, ismét eljövendő.”¹

A felvázolt körülmények abból az időszakból valók, amikor a szabadságvesztés büntetés vagy előzetes fogság összekapcsolása némi testi sanyargatással teljesen elfogadott volt és igazi végrehajtás feletti kontrollról nem beszélhetünk. A börtönök és fogházak feletti kontrollt a királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. törvény intézményesítette, ami a királyi ügyészségnek nemcsak a bünvádi és fegyelmi ügyekben adott hatásköröket, hanem feladatokat adott a bírósági börtönök feletti felügyelet ellátása terén is. A törvény II. fejezetének C) része a börtönök fölötti felügyeletről szól. A törvény 25. §-a rögzítette, hogy *„Az ügyész a törvényszéki fogház fölött felügyel, és őrködik különösen, hogy a foglyokkal való bánásmód, azok őrizete, élelmezése, ruházata, a fogházak tisztán tartása, és egyáltalában a fogházi házrend és fegyelem iránt fennálló törvényes rendeletek pontosan végrehajtassanak, és e végett a fogházakat havonként legalább egyszer megvizsgálja.”*

A törvény indoklása szerint a *„fogházak feletti felügyelet szükségessége nem lehet kérdés tárgya”*. *„A törvényszék vagy elnöke alig gyakorolhatja; mert sem hivatásához nem tartozik, sem azzal össze nem fér.”* Az indoklás szerint amennyiben a végrehajtás során hibákat tapasztal, amelyek következtében fegyelmi vagy súlyosabb eljárás lefolytatására lesz szükség, akkor előállhat az helyzet is, hogy *”mint egy saját eljárása felett volna kénytelen bíraskodni.”* Az indoklás azt is beemelte az érvrendszerbe, hogy ha a felügyelet a súlyosabb – tehát az országos fogházakban – nem tartozik a törvényszékek teendőihez; *„nincs ok, a melynél fogva azt a csekélyebb tartamu fogságra elítéltek irányában, törvényszékekre kellene bízni”²*

A szabályozás szintjén tehát már megjelent a foglyokkal való bánásmód, az őrizet, az élelmezés és a ruházat ellenőrzése, ami az ügyész jogvédelmi funkciójának törvénybe iktatását jelentette. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy ez a szabályozás nem takar egyértelmű álláspontot. A véleménykülönbségek abban mutatkoztak meg, hogy a börtönök feletti felügyelet valóban az ügyészhez sorolandó feladat-e. Ezzel ugyanis *„az ügyeket, a foglyokat és az iratokat”* a törvényhatóságoknak át kellett volna adni részükre, de ez nem zajlott le zökkenőmentesen³ mivel nem rokonszenveztek a helyi hatóságok az új állami szervvel, az ügyészséggel.

Az ügyészi felügyeletnek már akkor is két oldala volt: *„egyfelől a hazai börtönviszonyok, a rendelkezésre álló általános lehetőségek, másfelől az ezekre*

¹ Kölcsey: 1837.

² 1871. évi XXXIII. törvénycikk indoklása a kir. ügyészség felállításáról.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?...1871.+évi+XXXIII.+törvénycikk+indoklása>

³ Korsósne Delacasse Krisztina 2013. 229. o.

*vonatkozó konkrét szabályok, amelyek betartására ügyelnie kellett, s amelyek főként a fogva tartás és a rabok körülményeire vonatkoztak.*⁴

Az ügyészség a hatósági tevékenység mellett azonban átfogó felügyeleti tevékenységet is ellátott, hiszen a havonta kötelező intézetlátogatások mellett az időszakos vizsgálatai során utasíthatta a fogház alkalmazottait a feltárt szabálytalanságok megszüntetésére és a hiányosságok pótlására.

„A kiegyezést követő jogi rendezés (az 1871. évi XXXIII. törvénycikk, az 1878. évi V. törvény, valamint az 1896. évi XXXIII. törvény) közel háromnegyed évszázadra kijelölte az ügyész funkcióit, illetve rögzítette az ügyészség szervezetét, amely főbb vonásait illetően egészen az 1949. évi Alkotmányig ebben a formában működött.”⁵ Az 1950-es években a büntetés-végrehajtása feletti ügyészi felügyeleti tevékenység háttérbe szorult. A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1953. évi 13. számú törvényerejű rendelet az ügyészség köteleességévé tette a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás törvényességének felügyeletét, azonban ezen utóbbi felügyeleti tevékenységet megosztotta a más felügyeleti tevékenységet végző szakágak között. Ez a megoldás azonban törvénysértések táptalaja volt, amint erre tanulmányaiban Vókó György is többször rámutatott. Vókó György több alkalommal leszögezte, hogy „a büntetés-végrehajtási felügyeleti ügyészi feladatok leszűkítése és szétozása a más felügyeleti tevékenységet végzők között a törvénysértések időszakában hatástalanná tette a büntetés-végrehajtási felügyeleti ügyészi munkát.”⁶ „Magyarországon csak az abszolútus rezsimek nem tudták elviselni, hogy az ő büntetés-végrehajtásuk egy történelmi hagyományokkal rendelkező igazságügyi hatóság tényleges törvényességi felügyelete alatt álljon, emiatt ezt a tevékenységet vagy szüneteltették (pl. személyi kultusz időszakában) vagy nagyon háttérbe szorították.”⁷

Jelentős változást hozott az 1959. évi 9. tvr., valamint az 5/1959. Legf. Ü. számú utasítás, ami a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti ügyészi felügyeletről rendelkezett. *„Ez volt az első olyan utasítás, amely 1945 után meghatározta a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti ügyészi felügyelet szervezetét, alapvető feladatait, tárgyát, a felügyelet gyakorlásának módját. Jelentős mértékben bővítette a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti felügyelet feladatkörét, felhívta a figyelmet a visszaesés megelőzése szempontjából fontos büntetés-végrehajtási területekre. A jogszabályi változások a későbbiekben szükségessé tették a büntetés-végrehajtási felügyeleti feladatok összpontosítását.”⁸*

Az 1959. évi 9. tvr. helyébe lépő 1972. évi V. törvény, a Magyar Népköztársaság ügyészségéről már újszerű rendelkezéseket tartalmazott, mivel meghatározta a büntetés-végrehajtás törvényességi felügyeletének tárgyát, és a korábbiakhoz képest kiszélesítette

⁴ Korsósné Delacasse Krisztina 2013. 232. o.

⁵ Lajtár 2010. 56. o.

⁶ Vókó 2004. 54. o.

⁷ Vókó 1991. 10. o.

⁸ Lajtár 2010. 57. o.

a törvényességi felügyelettel lefedett területet. A büntetőügyben hozott határozatok végrehajtására illetékes valamennyi szerv vezetőjéhez rendelkezést nyújthatott be az ügyész a törvényesség helyreállítása érdekében.

A szabályozás terén az 1979-es esztendő hozott igazi változásokat. A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (továbbiakban Bv. tvr.), amint arra Lajtár István is rámutatott *„minden büntetésre és intézkedésre nézve keretrendelkezéseket tartalmazott, a végrehajtási rendeletek pedig részleteiben is realizálták ezeket a magas szintű jogszabályban megfogalmazott rendelkezéseket.”*⁹ Ennek a szabályozásnak az igazi gyakorlati jelentősége abban állt, hogy az ügyészeknek a törvényességi vizsgálatokál már csak a Bv. tvr. és a végrehajtási rendeletek előírásaira kellett összpontosítani. Amennyiben az ügyész a vizsgálat során olyan problémába ütközött, amelyre nézve konkrét szabályozás nem állt rendelkezésre, jogszabálmódosítást kezdeményezhetett a legfőbb ügyészen keresztül. Hiába volt azonban számtalan kedvező szabály, maradtak olyan területei a végrehajtásnak, amelyre az ügyész törvényességi felügyelete nem terjedt ki. Ide tartoztak többek között a rendőrségi fogdák, illetve a büntetés-végrehajtási vállalatok tevékenysége.

Igazi áttörést jelentett az 1949. évi Alkotmány rendszerváltozást követő módosítása. A módosítás eredményeként ugyanis alkotmányos szinten nyert meghatározást az ügyészség büntetés-végrehajtás törvényessége feletti felügyeleti tevékenysége.¹⁰ A részletszabályokat az 1989. évi XLVI. törvénnyel módosított 1972. évi V. törvény¹¹ tartalmazta. A törvény a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti felügyelet tárgyaként határozta meg a fő- és mellékbüntetéseket, valamint a büntetőjogi intézkedéseket. A módosítás eredményeként a büntetés-végrehajtási felügyeleti ügyészek feladata lett a rendőrségi fogdáknak végrehajtott előzetes letartóztatás végrehajtásának törvényességi felügyelete is. A felügyeleti tevékenységet ellátó ügyészek kötelezettségeit a többször módosított 1/1990. Legf. Ü. utasítás foglalta össze.

„Nemzetközi jogi kötelezettségeink teljesítése során, így az Európa Tanácsba történő belépésünkkel összefüggően nagy figyelmet fordított mindenki arra, hogy a hazai büntetés-végrehajtással kapcsolatos jogszabályok megfeleljenek az Emberi Jogok Európai Egyezményének. A jogállamiságból fakadó követelmények teljesítése hazánkban a nemzetközi jogi egyezményekhez – köztük a „Kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni egyezményhez” – történő csatlakozás szükségszerűen eredményezte az általánosan elfogadott nemzetközi anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási jogi alapelveknek, rendelkezéseknek a hazai büntető jogszabályokban történő megjelenését, a jogalkalmazási gyakorlatban való

⁹ Lajtár 2010. 59. o.

¹⁰ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. örvényv. 51. § (2) bekezdése: Az ügyészség törvényben meghatározott jogokat gyakorol a nyomozással összefüggésben, képviseli a vádat a bírósági eljárásban, továbbá felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett.

¹¹ A Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény

tükröződését.”¹² Ennek a folyamatnak az eredménye a Bv. tvr.-nek az 1993. évi XXXII. törvénnyel történt módosítása, ami figyelembe vette az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának az európai büntetés-végrehajtási szabályokra vonatkozó ajánlásait, és az ENSZ Minimum Szabályait. A módosítás eredményeként az ügyészi tevékenység a büntetés-végrehajtási bírói eljárásokban is nagyobb jelentőséget kapott, különös tekintettel a fellebbezési lehetőség bővülésére.

1995 ismét jelentős változást jelentett az ügyészi törvényességi felügyelet számára. Ekkor bővült a büntetés-végrehajtási felügyeleti ügyészek feladatköre az idegenrendészeti őrizet, valamint a jogsértő módon Magyarországon tartózkodó külföldiek közösségi szálláshelyen történő elhelyezése végrehajtásának törvényességi felügyeletével. 1997-ig ezt tevékenységet nemzetközi ajánlásra látta el az ügyészség. E felügyeleti tevékenység jogszabályi alapját az 1997. évi LXX. törvény elfogadása teremtette meg.

1994-ben tett látogatást hazánkban a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések, vagy bánásmód megelőzésére létrehozott Európai Bizottság. A Bizottság a látogatás során konkrét ajánlásokat fogalmazott meg a büntetés-végrehajtás felügyeleti ügyészi tevékenységgel összefüggésben, s ezzel egyidejűleg elismerte az ügyészség munkáját.

1998-ban módosult a szakági alaputasítás az állampolgári jogok országgyűlési biztosának ajánlása alapján. A módosítás eredményeként, amennyiben az ügyész a fogva tartó szervtől, vagy máshonnan a fogvatartott haláláról értesül, köteles a legrövidebb időn belül megjelenni a haláleset helyszínén és megvizsgálni a haláleset körülményeit. Ezen kívül kiegészült az alaputasítás a fogvatartottal szembeni löfegyverhasználat esetén követendő eljárás szabályaival.

2000. március 1. napjától a szabálysértési elzárás végrehajtásának törvényességi felügyeletével, 2001. július 15. napjától a nyomozó hatóságok előállító helyiségeiben fogvatartottak személyes szabadságkorlátozása végrehajtásának törvényességi felügyeletével, 2009-ben a bűnügyi nyilvántartásra vonatkozó joganyag¹³ újraszabályozásával további feladatokat róttak az ügyészségre.

2010. december 24. napjától módosult az 1972. évi V. törvény 11. § a) pontja, melynek következtében ismét bővült a felügyeleti tevékenység. A módosítás eredményeként ugyanis megnyílt a lehetősége a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvényben, a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvényben meghatározott őrizet és e törvények alapján elrendelt kitoloncolások végrehajtása

¹² Vóko 2004. 73. o.

¹³ 2009. évi XLVII. törvény bűnügyi nyilvántartási rendszerről, az európai unió tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartásáról, valamint a bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartásáról, 1. § (2) bekezdés: az e törvény hatálya alá tartozó nyilvántartások törvényességi felügyeletét a legfőbb ügyész látja el.

törvényességének ellenőrzésére. Ez az ellenőrző tevékenység kezdetben ad-hoc jellegű volt, de 2013 nyarától valamennyi toloncolásra kiterjedt, tovább színesítve a szakmai tevékenység palettáját.

A 2011. évben megindult kodifikációs hullám eredményeként született meg Magyarország Alaptörvénye. Az Alapörvény *Államról* szóló részének ügyészségre vonatkozó 29. cikk (2) bekezdés c) pontja szerint a legfőbb ügyész és az ügyészség felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett. Tehát továbbra is alaptörvényi szinten rögzítették az ügyészség büntetés-végrehajtás feletti felügyeleti tevékenységét. Az alaptörvényi szabályozás megerősíti az ügyészség felügyeleti tevékenységét, ami megfelelően biztosítja, hogy a magyar ügyészség a tradícióinak és a nemzetközi standardokban foglalt elvárásoknak megfelelően láthassa el tevékenységét.

Az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény (továbbiakban Ütv.) 1. § (1) bekezdése szintén kiemeli a büntetés-végrehajtás törvényessége feletti felügyeleti tevékenységet, amelynek keretében az ügyészség a büntetések, a mellékbüntetések, az intézkedések, a személyi szabadságot elvonó és azt korlátozó eljárási kényszerintézkedések, az utógondozás, valamint a bűnügyi, a szabálysértési, a körözési nyilvántartás és a központi elektronikus hozzáférhetetlenné tételi határozatok adatbázisának végrehajtásáról szóló jogszabályi rendelkezések megtartása felett lát el törvényességi felügyelet, és működik közre a büntetés-végrehajtási bíró eljárásában.

A jogszabály szövegéből is kitűnik, hogy a jelenleg hatályos törvényességi felügyelet a korábbihoz képest szélesebb területet ölel fel. Ehhez a bővüléshez természetesen az is hozzájárul, hogy 2013. július 1. napján hatályba lépett az új Büntető Törvénykönyv, ami kiszélesítette a kiszabható büntetések és alkalmazható intézkedések körét, megeremtvé ezzel a büntetés-végrehajtás tárgykörének bővülését.

Igazán új kihívást jelentett a büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeletet ellátó ügyészek számára a 2013. december 17. napján elfogadott, és 2015. január 1. napján hatályba lépett, a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (továbbiakban Bv. törvény). Hazánkban kissé elhúzódozó jogalkotási folyamat eredményeként született meg az egységes, a büntetés-végrehajtás minden szegmensét átfogó jogi szabályozás. A szabályozás egységességét a törvény megnevezése is sugallja, hiszen nemcsak a büntetések és intézkedések, hanem az egyes kényszerintézkedések és szabálysértési elzárás végrehajtásának szabályait is magában foglalja. E szabályozási elv alapján határozzák meg a követelményeket, elvárásokat, és a jogosultságokat is. Mindez már a Preambulumban kifejezésre jut annak rögzítésével, hogy az elsődleges cél az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelme, kiemelten az elítéltek és az egyéb jogcímen fogvatartottak emberi méltóságának a tiszteletben tartása érdekében, a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmának és az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülése. A Bv. törvény szerint a büntetések, az intézkedések, a kényszerintézkedések, a rendbíróság helyébe lépő elzárás és a

szabálysértési elzárás végrehajtása felett az ügyész törvényességi felügyeletet gyakorol, amelynek során az ügyészségről szóló törvény szerinti jogosultságok illetik meg és kötelezettségek terhelik [Bv. törvény 6. §]. Az Ütv. 22. § (1) bekezdése rendelkezik az egyes törvényekben meghatározott joghátrányok végrehajtása törvényességének felügyeletéről. Az ügyész felügyeleti tevékenysége során bármely időpontban és helyen ellenőrizheti a törvényekben meghatározott joghátrányok és jogkorlátozások végrehajtásának, a fogvatartottakkal való bánásmódnak a törvényességét, a végrehajtás alatt állók jogvédelmére vonatkozó rendelkezések érvényesülését. E rendelkezés megfelelő alkalmazásával jár el az utógondozás, a bűnügyi, a szabálysértési és a körözési nyilvántartás, valamint a központi elektronikus hozzáférhetetlenné tételei határozatok adatbázisának vonatkozásában is.

A törvényességi felügyelet és a jogvédelem eszközei

Felügyeleti jogkörében az ügyész meghallgathatja a fogvatartottakat, illetve megvizsgálhatja a büntető ügyben hozott határozatok végrehajtásával kapcsolatos panaszokat, megtekintheti a fogvatartás körülményeit és rendjét szabályozó utasításokat, a fogvatartási iratokat és a végrehajtás bármely kérdésében vizsgálatot tarthat. A hatályos Bv. törvény mindezt lehetőségként rögzíti, azonban az ügyész felügyeleti jogkörében eljárva szinte minden alkalommal él ezzel a lehetőséggel. Ennek a legfontosabb indoka az, hogy ily módon közvetlen tapasztalás útján szerez információkat és adatokat, ami elengedhetetlen az esetleges jogsértések felderítése és orvoslása és a törvényes állapot helyreállítása érdekében. A hatályos szabályozásból kitűnik, hogy az ügyész részben kontroll, részben biztosíték szerepet tölt be.

Lajtár István egy 2001-es tanulmányában rámutatott arra, hogy „a változó jogszabályi környezet, a szervezett bűnözés és a kábítószer fogva tartó helyeken történő megjelenése, a korrupció veszélye, a bv. intézetek zsúfoltsága, valamint a nehezedő migrációs helyzet egyaránt olyan körülményeket jelentenek, amelyek növekvő feladatokat rónak e téren a törvényességi felügyeletet ellátó ügyészekre.”¹⁴ Nos, ez a helyzet napjainkban mit sem változott. Különös figyelem fordul a börtönök túlszűfoltására¹⁵, mivel az Emberi Jogok Európai Bírósága is több elmarasztaló ítéletet hozott Magyarországgal szemben, megállapítva az Emberi Jogok Európai Egyezménye több cikkének megsértését.¹⁶ Egyetértek azzal a megállapítással, hogy a magas

¹⁴ Lajtár 2001. 66. o.

¹⁵ A BVOP által kiadott *Börtönstatisztikai Szemle* 2018. évi 1. száma szerint a fogvatartotti átlaglétszám 2015. évben 17.792 fő 2016. évben 18.023, 2017. évben 17.944 fő volt.
bv.gov.hu/download/3/13/32000/Bortonstatisztikai%20Szemle%202018%201.pdf (letöltve: 2018.06.19.)

¹⁶ Szél kontra Magyarország ítélet (30221/2006. kérelem), melyben a Bíróság megállapította, hogy a panaszos zsúfolt körülmények között történt fogvatartása nem tartotta tiszteletben az alapvető emberi méltóságot, ezért valószínűleg károsan hatott annak testi és szellemi állapotára, mindezekre figyelemmel arra a következtetésre jutott, hogy a túlszűfolt és nem higiénikus körülmények kimerítették az embertelen és megalázó bánásmód fogalmát. Hasonló megállapításokat tett a Bíróság Kovács István Gábor kontra

fogvatartotti létszám miatt különös jelentőséggel bír a büntetés-végrehajtási intézetekben a fokozott ügyészi jelenlét, az előírászerűen megtartott törvényességi vizsgálat.

A Bv. törvény 122. § f) pontja rögzíti, hogy az elítélt jogosult a büntetés-végrehajtási intézetben, illetve annak felügyeleti szerveinél és a büntetés-végrehajtástól független szervhez közérdekű bejelentés, panasz, kérelem és jognyilatkozat előterjesztésére. Az ügyész törvényességi felügyeleti és jogvédelmi tevékenysége során a büntetés-végrehajtási intézetben, a javítóintézetben, a rendőrségi fogdában, az őrzött szálláson, a menekültügyi őrzött befogadó központban, az előállító helyiségben, a közösségi szálláson és a befogadó állomáson erre irányuló kérelem alapján meghallgatja a fogvatartottakat. Különös figyelmet szentel az ügyész a fogvatartottakkal való bánásmód törvényességére. Ennek keretében – a kérelem alapján meghallgatott fogvatartottak mellett – szűrőpróbaszerűen kiválasztott fogvatartottakat is meghallgat.

A törvényes bánásmód kereti közé tartozik egyrészt a végrehajtó személyi állomány túlkapásaival szembeni védelem, a végrehajtási körülmények optimalizálása iránti törekvés és annak megkövetelése is, hogy nem szabad eltérni, hogy a fogvatartottak egymást bántalmazzák, sanyargassák. Az ilyen magatartással szemben minden esetben következetesen fel kell lépni és a szükséges intézkedéseket haladéktalanul meg kell tenni. A fogvatartottakkal való bánásmód ugyanis csak akkor törvényes, ha a jogsértők elleni fellépés következetes, és minden esetben sor kerül a szükséges – büntető és fegyelmi – eljárás lefolytatására is.

Az ügyészségről szóló törvény meghatározza és biztosítja azt a vizsgáló, ellenőrző, figyelemmel kísérő, ténykutató, jogorvoslást elősegítő mechanizmust, amivel képes az ügyész a büntetés-végrehajtás törvényességét és hatékonyságát biztosítani.

Az Alkotmánybíróság több határozatában rögzítette, hogy a „*demokratikus jogállamban a büntető hatalom az állam – alkotmányosan korlátozott – közhatalmi jogosítványa a bűncselekmény elkövetőinek felelősségre vonására. A bűncselekmények a társadalom jogi rendjének sérelmét jelentik és a büntetés jogát az állam gyakorolja. A bűnüldözés kizárólagos, egyben a büntető igény érvényesítéséről való gondoskodás kötelezettségét jelenti, a büntető felelősségre vonás egyben az állam alkotmányos kötelessége is. A büntető hatalom gyakorlása szükségképpen érinti az egyének alkotmányos alapjogait. Az államnak az Alkotmányból levezethető kötelezettsége indokolja, hogy az állami büntető hatalmat gyakorló szerveknek feladataik teljesítéséhez hatékony eszközeik legyenek, még ha ezek az eszközök lényegüket tekintve súlyosan jogkorlátozóak is.*”¹⁷ „*A jogfosztás, illetve jogkorlátozás mértékét az adott szankció tartalma adja. Mivel az alapvető jogok korlátozásáról van szó – még ha az állam*

Magyarország ítéletben (15707/2010. kérelem), Hagyó kontra Magyarország ítéletben (52624/2010. kérelem) Fehér kontra Magyarország ítéletben (69095/10. sz. kérelem).

¹⁷ 13/2001. (V.14.) AB határozat

részeről és a törvény alapján is – messzemenő védelmet kell nyújtani az esetleges joggal való visszaélés megelőzésére, kiküszöbölésére.”¹⁸

Ennek a feladatnak a megoldására az ügyészség tökéletesen megfelel és ennek nemcsak a hazai, töretlennek egyáltalán nem nevezhető fejlődés a magyarázata. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2000. október 6-án fogadta el *Az ügyészség szerepe a büntető igazságszolgáltatás rendszerében* Rec (2000) 19. számú Ajánlását. Ennek bevezetőjében rögzítette, hogy: „Az ügyészség hatóság, amely a társadalom nevében és a közérdek védelmében biztosítja a törvény alkalmazását mindazokban az esetekben, amikor a törvénybe ütköző magatartás büntető szankcióval fenyegetett, szem előtt tartva mind az egyén jogait, mind a büntető igazságszolgáltatási rendszer szükséges hatékonyságát.” E feladatai ellátása során az ügyészség – egyes büntető igazságszolgáltatási rendszerekben – felügyeli a bírósági határozatok végrehajtását.

Ebbe a sorba illeszkedik a Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2. ajánlása a tagállamok számára az „Európai büntetés-végrehajtási szabályokról”, melyet „Európai Börtönszabályok” néven ismerünk és használunk. A Börtönszabályokban is megfogalmazást nyert a végrehajtás feletti kontroll alapelve. „Minden büntetés-végrehajtási intézetben rendszeres kormányzati vizsgálatot kell tartani, valamint független hatóság általi ellenőrzést kell biztosítani.”¹⁹ A vizsgálatra és ellenőrzésre vonatkozó rendelkezéseket a Börtönszabályok a későbbiekben tartalommal is kitöltik. A kormányzati szervek számára a büntetés-végrehajtási intézetek rendszeres vizsgálatát írják elő annak érdekében, hogy ellenőrizzék, hogy a nemzeti és nemzetközi jogi normáknak és a jelen szabályok rendelkezéseinek megfelelően működtetik-e azokat. Az Európai Börtönszabályokban szereplő „független ellenőrző szerv” feladatait hazánkban – részben – az ügyészség látja el. Ez pedig nem csupán megfelelő, hanem mintaszerű megoldás az európai elvárások tükrében.

A jelenlegi szabályozás alapján elmondható, hogy az ügyészség jogosítványait tekintve teljeskörű ellenőrzésre jogosult és széleskörű intézkedési jogosultsággal rendelkezik. Ennek jelentőségére utalt Vókó György, amikor kifejtette, hogy „a törvénysértések a büntetőbírósági határozatok végrehajtásának késedelmét eredményezhetik, az állam büntető igényének érvényesülését akadályozhatják, ugyanakkor a büntetés célján túlmenő hátrányokat okozhatnak a végrehajtás hatálya alatt álló személy számára. A személyes szabadsággal összefüggő törvénysértések, mulasztások megszüntetése pedig konkrét esetekben egy jogállamban azonnali intézkedést igényel. A törvényességi felügyelet hatékonyságát a vizsgálati és intézkedési jogkör biztosítja. Éppen ezen okok miatt alakult ki már a régmúlt történelem folyamán e területen a világ nagy részén évszázados klasszikus értékekkel is rendelkező sajátos ügyési törvényességi felügyelet.”²⁰

¹⁸ Vókó György 2001. 96. o.

¹⁹ A Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2. ajánlása a tagállamok számára az „Európai büntetés-végrehajtási szabályokról I. rész 9. Szabály

²⁰ Vókó 2010.

A törvényességi felügyelet tehát szükségszerűen magába foglalja a jogvédelmet is. Ha ugyanis a végrehajtás menete nem törvényes, a jogok súlyosan sérülnek, csorbát szenvednek, és az ügyészség rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyekkel a törvényes végrehajtás és ezzel a jogvédelem megteremthető.

Felhasznált irodalom

Korsósné Delacasse Krisztina: A királyi ügyészség börtönök feletti felügyeleti joga. Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. <http://mek.oszk.hu/14900/14908> (letöltve 2016.11.15.)

Kölcsey Ferenc: Vadászlak <http://mek.oszk.hu/06300/06367/doc/kolcsey1.doc> (letöltve: 2018. június 6.)

Lajtár István: Törvényességi felügyelet és jogvédelem. *Börtönügyi Szemle* 2001. 4. 59-72.

Lajtár István: A büntetés-végrehajtás garancia-és kontrollrendszere Magyarországon. Budapest, 2010.

Vókó György: A jogkorlátozás alatt állókról és jogvédelmükről. *Ügyészségi Értesítő* 1991/4.

Vókó György: A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései. *JURA* 2001/1.

Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó Budapest-Pécs 2004.

Vókó György: Bűnelkövetők jogkorlátozása jogállamban. MTA Doktori Értekezés. 2010. real-d.mtak.hu/387/4/dc_45_10_doktori_mu.pdf (letöltve: 2016.04.26.).

THE TASKS OF THE PROSECUTOR IN LAW ENFORCEMENT, JUDICIAL OVERSIGHT OR/AND LEGAL PROTECTION

In my study, I intend to provide an overview of the legal protection of detainees and the prosecutor's office acting in the interest of their legal protection, meanwhile I try to answer the question whether the prosecutor's involvement is necessary in the field of the legal protection of detainees. Could judicial oversight exist without legal protection? The legal bases of the involvement of the prosecutor's office in law enforcement were established by Act XXXIII of 1871 on the Royal Prosecutor's Office. It was a long and

not at all straightforward way to that by now, in terms of the rights of the prosecutor's office, it is entitled to complete inspection and has a wide range of rights to take measures. The elimination of breaches of law and omissions related to personal freedom – in specific cases – requires immediate action under the rule of law. The effectiveness of judicial oversight is ensured by the right to inspection and taking measures of the prosecutor who is executing the judicial oversight. Judicial oversight inevitably includes legal protection as well. Since if the process of the law enforcement is not lawful, then the rights will be infringed, impaired severely, and it is the prosecutor's office which has the instruments through which lawful law enforcement and thereby the legal protection may be established.

BÁRÁNYOS BERNADETT

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Geller Balázs, tanszékvezető egyetemi tanár

NÉHÁNY GONDOLAT A GYALÁZKODÁS BÜNTETŐJOGI MEGÍTÉLÉSÉRŐL

I. Az értékítéletek büntetőjogi határai

Az értékítéletek a magyar büntetőjogban nem élveztek és a hatályos jogban sem élveznek teljes körű büntetlenséget. A büntetőjogi határokat a becsületsértés és a kegyeletsértés tényállásai jelölik ki, illetve jogtörténeti aspektusban említhető a hatóság vagy hivatalos személy megsértése. A bírói gyakorlat azonban több szempontból is szűkítette a büntetőjogi felelősséget. Így kimondta többek között, hogy a közélet szereplőinek el kell viselniük a személyüket kedvezőtlen színben feltüntető és tevékenységüket negatív módon értékelő véleményt, kritikát is.¹ A kritika, a bírálat, a vélemény ténybeli valóságtartalma a büntetőeljárás során érdemben nem vizsgálható, és az nem lehet a Btk. 182. §-ában meghatározott valóság bizonyításának a tárgya sem.² A büntetőjogi gyakorlat is felismerte továbbá, hogy a sértés, a gúny, a cinizmus irodalmi műfaji sajátosság vagy újságírói kifejezési eszköz is lehet. Így nincs helye a bűncselekmény megállapításának, ha a sérelmezett újságcikk bántó, és a sértett jellembeli tulajdonságait kedvezőtlen színben feltüntető kifejezésekkel és szándékosan valóságtorzító elemekkel átszőtt történetben a magánvádlót az olvasó előtt a gúny tárgyává teszi ki, mert ez a szatíra esetében elfogadott irodalmi eszköz, amelynek a használata önmagában nem éri el a jogellenesség szintjét. Eltérő jogértelmezés esetén a szatíra, a karikatúra, a humoreszk és a vicc a büntetőjogi fenyegetettség körébe esnék.³

A gyalázkodást azonban soha nem tolerálta a magyar bírói gyakorlat. Már Fayer megjegyzi, hogy *„A kritika szabad: de a hol a kritika oda fajul, hogy az egyén erkölcsi értékét gyökerében támadja meg, a hol a meggyalázás alakját ölti, vagy a hol a hivatás betöltésére szükséges bizalmas jellegű előfeltételek tagadása forog fenn: ott közbelép a törvény, visszatereli a féktelenkedőt és a mennyire még lehetséges, helyreállítja a jogellenesen megtámadottnak becsületét”*.⁴ A Legfelsőbb Bíróság a joggyakorlatot orientáló céllal rögzítette, hogy: *„A gyalázkodó jellegű és az emberi méltóság sérelmével járó nyilatkozatok még abban az esetben is bűncselekmény megvalósítására alkalmasak, ha azok - formálisan - kritikai megjegyzésként kerülnek a nyilvánosságra”*.

¹ BH 2004.104

² BH 1994.300

³ BH 1990.204

⁴ Fayer 1905. 109. o.

A határozat indokolásában kifejtette, hogy „Természetesen a bírálatnak vannak határai; nyilvánvaló, hogy az nem mehet el a gyalázkodó jellegig, amikor már az elbírált személy emberi méltóságának a sérelmével jár, ugyanakkor nem tartalmazhat a bírálathoz elengedhetetlenül szükségeseken túlmenő, a becsületérzést sértő kijelentéseket.”⁵ Ez a határozat később is számos esetben hivatkozási alapul szolgált.

II. Az értékítéletekkel kapcsolatos alkotmányos követelmények

1. A 36/1994. (VI.24.) AB határozat

A 36/1994. (VI.24.) AB határozat nemcsak a hatóság vagy hivatalos személy megsértése tényállását semmisítette meg, de a becsületsértés tényállásával kapcsolatban alkotmányos követelményként rögzítette, hogy: „A hatóság vagy hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbitására alkalmas – e minőségére tekintettel tett –, értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás alkotmányosan nem büntethető”. A határozat indokolása kiemelte, hogy „A társadalom békéjének, demokratikus fejlődésének védelme nem igényli a büntetőjogi beavatkozást a hatóságok, hivatalos személyek tevékenységének, működésének olyan kritikájával, negatív megítélésével szemben sem, amely becsületsértő, gyalázkodó kijelentések, magatartások formájában nyilvánul meg”.⁶

Itt érdemel említést, hogy bár a testület a határozat indokolásában elsősorban a strasbourgi esetjogra hivatkozott, abból az értékítéletek teljes büntetlenségének követelménye nem vezethető le.⁷ Az EJEB több esetben hangsúlyozta, hogy kívül esik a véleménynyilvánítási szabadság védelmi körén, ha az állítás kizárólagos célja a sértés.⁸

Azok a büntetőjogi tankönyvek, illetve kommentárok, amelyek figyelmet szenteltek az AB határozatnak, az ott megfogalmazott alkotmányos követelményt jogellenességet kizáró okként azonosították.⁹

A bírói gyakorlat alakulása

A bírói gyakorlatban többféle irány figyelhető meg.

1. A büntető bíróságok jelentős része, köztük a Legfelsőbb Bíróság, az AB határozat ellenére sem volt hajlandó elismerni az értékítéletek teljes büntetlenségét. Fenntartottak

⁵ BH 1994.300

⁶ kiemelés tőlem.

⁷ vö. Bárd 2007.163.o.

⁸ Uj v. Hungary, no. 23954/10, § 20, 19 July 2011; Skałka v. Poland, no. 43425/98, § 34, 27 May 2003

⁹ Geller-Hollán-Kis: 2008. 631. o.

egy olyan sávot, ahol továbbra is megállapíthatónak tartották a becsületsértést hivatalos személyek sérelmére is.

A Baranya Megyei Bíróság BH-ként publikált ítélete alapjául szolgáló ügyben az ittas állapotú vádlott a rendőrökkel szemben fenyegető kijelentéseket tett, a rendőri felszólításnak nem tett eleget, majd szidalmazta a rendőröket. Az elsőfokú bíróság a vádlottat bűnösnek mondta ki hivatalos személy megsértése vétségében. A Baranya Megyei Bíróság idézte az AB határozat azon megállapítását, mely szerint a hatóság vagy a hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas – e minőségére tekintettel tett – értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás alkotmányosan nem büntethető. Ebből arra következtetett, hogy miután a Btk. 232. §-ában meghatározott törvényi tényállásokat az Alkotmánybíróság megsemmisítette, felmerült annak szükségessége, hogy a Btk. 183. §-ának (1) bekezdése folytán a becsmérő kijelentéssel érintett rendőrök a feladatuk ellátásával összefüggésben elhangzott becsület csorbítására alkalmas kifejezések miatt a Be. 123. §-ának (2) bekezdése folytán a magánindítvány előterjesztése kérdésében nyilatkozzanak. A vádlott felmentése tehát nem a bűncselekmény hiányán, hanem azon alapult, hogy a rendőrök nem terjesztettek elő magánindítványt. Jogegységesítő céllal pedig azt tették közzé, hogy: *„A hatóságra vagy a hivatalos személyre tett lealacsonyító, szidalmazó, becsmérő és az emberi méltóságot durván sértő kijelentések – az alkotmánybírósági határozat folytán – legfeljebb a becsületsértés vétségét valósítják meg, amely joghatályos magánindítvány alapján büntethető [Btk. 183. § (1) bek. a) pont, 180. §, 232. §, Be. 123. § (2) bek., 36/1994. (VI. 24.) AB sz. határozat].”*¹⁰ Ez a megfogalmazás az AB határozat indokolásával nem állt összhangban, hiszen az kifejezetten a büntetés tilalmát tartalmazta. Hüen tükrözte ugyanakkor, hogy a büntető bíróságok az AB határozat ellenére sem kívánnak lemondani a hatóságra vagy a hivatalos személyre tett lealacsonyító, szidalmazó, becsmérő és az emberi méltóságot durván sértő kijelentések büntetéséről, amennyiben annak eljárásjogi feltételei teljesülnek.

Az időbeli hatály miatt a Vas Megyei Bíróság is foglalkozott az AB határozat következményeivel abban az ügyben, ahol az elsőfokú bíróság bűnösnek mondta ki a vádlottat hivatalos személy megsértésének vétségében. Az ügy tényállása szerint a bolti lopáson tetten ért, majd az üzletvezető ellen erőszakot alkalmazó vádlott a helyszíntre hívott és vele szemben intézkedő rendőr zászlóst mások előtt *„kommunista bérencnek, ávós pribéknek, gazembernek”* titulálta. A jogkérdést a Vas Megyei Bíróság is a magánindítvány hiányában ragadta meg, és a BH-ként publikált megállapítás nem hagy kétséget a felől, hogy *„a jelenleg becsületsértés vétségének minősülő cselekmény”* miatti felelősségre vonásra csak azért nem került sor, mert a sértett nem terjesztett elő magánindítványt.¹¹

A bűncselekmény hiányát azonban nemcsak a megyei bíróságok ódzkodtak megállapítani, hanem a Legfelsőbb Bíróság is. BH-ként publikált eseti döntésében a

¹⁰ BH 1995.6

¹¹ BH 1996.457

Legfelsőbb Bíróság is úgy foglalt állást, hogy a hivatalos személy megsértésének a vétsége miatt folyamatban levő ügyben – az Alkotmánybíróság határozatára tekintettel – csak akkor lehet helye a büntetőeljárás megszüntetésének, ha az ügyben sértettként érintett hivatalos személy úgy nyilatkozik, hogy a vele szemben megvalósított rágalmazás vagy becsületsértés vétsége miatt nem kíván magánindítványt előterjeszteni.¹²

A büntető bíróságok tehát a rendőrökre a hivatalos eljárásuk során használt becsületsértő kifejezések esetén sem zárták ki ab ovo a becsületsértés megállapíthatóságát, feltéve, hogy a joghatályos magánindítvány előterjesztése megtörtént. Erre a megközelítésre az újabb bírói gyakorlatban is található példa. A vádlott az ismerősével szemben intézkedő rendőröknek a vádirat szerint azt mondta, hogy *„nekem ne magyarázzon egy seggfej rendőr, nekem a magyar rendőr nem rendőr, majd akkor lesz az, ha a magyarokat védi”*. Az elsőfokú bíróság bűnösnek mondta ki a vádlottat 2 rb. becsületsértés vétségében és ezért 1 évre próbára bocsátotta, míg a másodfokú bíróság 1 rb. becsületsértés vétsége miatt emelt vád alól bűncselekmény hiányában felmentette. (A rendbeliségben mutatkozó eltérés oka, hogy a másodfokú bíróság szerint az inkriminált kijelentés csak az egyik rendőrről vonatkozott.) A harmadfokon eljáró Szegedi Ítéltábla álláspontja szerint a vádlottnak csak az a kijelentése valósít meg becsületsértést, hogy *„nekem ne magyarázzon egy seggfej rendőr”*. *„Az ezt követően, a rendőrök munkáját általában minősítő kijelentései pedig már nem tekinthetők olyan durvának és gyalázkodónak, ami alkalmas lenne a becsületsértés vétségének a megállapítására.”* Ezzel tehát a Szegedi Ítéltábla implicite továbbra is a gyalázkodás mércéjét alkalmazta.¹³

A gyalázkodás mint mérce továbbélését bizonyítják a következő határozatok is. A Fővárosi Ítéltábla szerint helytállóan állapította meg a megyei bíróság – figyelemmel a BH.1994/300. számú eseti döntésre –, hogy a bírálathoz, a kritika és a vélemény-nyilvánítás ténybeli valóságtartalma a becsületsértés megállapítására sem nyújt alapot csak abban az esetben, ha az gyalázkodó jellegű és mélyen sérti az emberi méltóságot.¹⁴ A Kúria szerint a cikkben megfogalmazott vélemény, értékítélet, illetve kritika nélkülözi a jogellenességet, mivel nem tartalmazott becsmérlő, megalázó vagy gyalázkodó, a becsület csorbítására alkalmas, öncélú kijelentéseket.¹⁵ Az értékítélet büntetőjogilag nem akadályozott, feltéve, hogy az nem gyalázkodás” – olvasható egy EBH-ban.¹⁶

2. Kis számban találhatók olyan ítéletek, ahol a bíróságok az értékítélet teljes büntetlensége mellett foglaltak állást. A Pécsi Ítéltábla elé került ügy tényállása szerint az I. r. vádlott a testület dolgozóit *„f...szopónak”* nevezte. Az elsőfokú bíróság az I. r. vádlottat 3 rb. becsületsértés vétsége miatt pénzbüntetésre ítélte. A másodfokon eljáró

¹² BH 1998.162

¹³ Bhar.I.103/2012/4.

¹⁴ 5.Bhar.157/2009/5.

¹⁵ Bfv.III.1.213/2011/5.

¹⁶ EBH 11/2017 [41]

Baranya Megyei Bíróság az I. r. vádlottal szemben indult büntetőeljárást a magánindítvány hiánya miatt megszüntette. A Pécsi Ítéltábla álláspontja szerint: „Az előbbi, a szidalmazó és gyalázkodó jellegű „f...szopó” kijelentés becsmérlést, megvetést és lealacsonyítást kifejező értéktétele, mellyel összefüggésben a Tábla annak tulajdonított ügydöntő jelentőséget, hogy <nem igényli a büntetőjogi beavatkozást a hatóságok, hivatalos személyek tevékenységének, működésének olyan kritikájával, negatív megítélésével szemben sem, amely becsületsértő, gyalázkodó kijelentések, magatartások formájában nyilvánul meg>”. Ennélfogva, az I. rendű vádlott által az intézkedő rendőrök becsületének a csorbítására alkalmas – e minőségükre tekintettel tett – értéktétele kifejező véleménye alkotmányosan nem büntethető: az nem bűncselekmény.¹⁷

A Szegedi Ítéltábla fent hivatkozott és a Pécsi Ítéltábla itt tárgyalt ítélete jól reprezentálja azt a bírói gyakorlatban meglévő bizonytalanságot, hogy az AB határozatból vajon az értéktételek miatti büntetőjogi felelősségre vonás teljes tilalma következik, vagy az emberi méltóságból, mint a véleménynyilvánítási szabadság külső korlátjából levezethető egy olyan sáv, ahol továbbra is lehetőség van az olyan kifejezések büntetésére, amelyek gyalázkodó jellegűek. Láttuk, hogy a Pécsi Ítéltábla határozata az előbbi, míg a Szegedi Ítéltábla érvelése az utóbbi megközelítést tükrözi. Mivel mindkét harmadfokon eljáró bíróság nem csupán hivatkozott az AB határozatra, de annak több részletét kiemelve alapjogi elemzést végzett, a két eltérő végkövetkeztetésű határozat azt is bizonyítja, hogy az AB határozat nem adott egyértelmű választ erre a kérdésre. Felmerül továbbá az a kérdés is, hogy ha a véleménynyilvánítási szabadság fokozott védelmét az AB e jognak a demokratikus közéletben betöltött szerepére, a közügyek nyilvános megvitatásának lehetővé tételére alapozza, akkor mégis milyen érvek hozhatók fel azon szitokszavak, gyalázkodó kifejezések büntetlensége mellett, amelyeket az ittas, többszörösen normaszegő terheltek a velük szemben jogszerűen intézkedő rendőrökkel szemben használnak? Mennyiben járulnak hozzá ezek a kifejezetten sértő szándékkal használt kifejezések a közügyek megvitatásához?

Lényegében ezek a szempontok bizonyultak döntőnek abban a felülvizsgálati eljárásig eljutott ügyben, ahol az ügyvéd foglalkozású terheltet intézkedés alá vonta két rendőr, mivel a közúti jelzőtábla ellenére a forgalommal szemben várakozott személygépkocsijával. A terhelt kérdőre vonta az intézkedő rendőröket, majd kiabálni kezdett és a következőket mondta: „Ehhez értetek, ezt tudjátok csak, 8 általános iskolával rendelkező, buta rendőrök, kommunista hazugok vagytok, mint Gyurcsány. Nem én vagyok a rasszista, hanem ti vagytok, mivel még a melegfelvonulást sem engedtetek. 2006-ban kilőttétek az emberek szemét, erről a szakmáról mondták ki, hogy akik ott dolgoznak, hazugok. Megmondom magukról, az összes rendőr hazug, hazudik mind.”

¹⁷ Bhar.II.99/2011/7.

A terhelt felülvizsgálati érvelésével szemben, melyben véleménynyilvánítási szabadságára hivatkozott, a Kúria annak tulajdonított jelentőséget, hogy a terhelt „butának, hazugnak, rasszistának” nevezte azokat a rendőröket, akik személygépkocsiját tilos helyen várakozás miatt intézkedés alá vonták. Alaptalannak tartotta a terhelt azon hivatkozását, hogy a véleménynyilvánítás szabadságával élve tette meg kijelentéseit, „ugyanis egy szabálysértési intézkedés során a semmisségi törvényekre, vagy a melegfelvonulásra, illetve a 2006-os őszi eseményekre vonatkozó vélemény kifejtésének indokoltsága, az ezzel összefüggő kritika vagy értéktétel megfogalmazása a rendőri intézkedés kapcsán nem értelmezhető. A kijelentések elhangzását kizárólag a rendőri intézkedés motiválta, és nem az elmúlt évek politikai eseményeinek, vagy a jogalkotási tevékenységének megvitatása.” Erre figyelemmel hatályában fenntartotta a becsületsértés elkövetését megállapító ítéletet.¹⁸

3. Található olyan bírósági ítélet is, amely az AB határozatból vezeti le a gyalázkodás tilalmát. „Nem állapítható meg a jogellenesség hiánya, ha a megnyilatkozás szándékos, vagy a foglalkozási, hivatásbeli kötelesség gondatlan megszegéséből fakadó hamis közlés, avagy gyalázkodó tartalmú” (36/1994. (VI.24.) AB hat. indokolás III/2/2.)” – olvasható a Kúria egyik ítéletében.¹⁹ Ez a megfogalmazás azt a látszatot kelti, mintha a fenti kivételt az AB fogalmazta volna meg. A megállapításnak azonban csak az első felét tartalmazza az AB határozat, a gyalázkodás kérdésében éppen ellentétes álláspontot képviselt. Az AB határozat indokolásának III/2. pontjában szereplő azon kijelentést, miszerint „[A] társadalom békéjének, demokratikus fejlődésének védelme nem igényli a büntetőjogi beavatkozást a hatóságok, hivatalos személyek tevékenységének, működésének olyan kritikájával, negatív megítélésével szemben sem, amely becsületsértő, gyalázkodó kijelentések, magatartások formájában nyilvánul meg”, nehéz lenne úgy interpretálni, mint amely gyalázkodó kijelentések esetében a jogellenességet állapítja meg.

4. Végül, itt érdemes megemlíteni a Fővárosi Ítéltábla Nehrer Péter vezette tanácsának határozatait, melyek jellegükben jól elkülöníthetők más bíróságok megközelítésétől. A Tanács saját megfogalmazása szerint a 36/1994. (VI.24.) alkotmánybírósági határozat alapján a strasbourgi esetjogot is figyelembe véve számos döntést hozott, melyekben kialakított egy követelményrendszert, amelynek alapján minden felmerült és az ítékezésének tárgyát képező jogesetet a következő szempontok szerint vizsgált meg.²⁰ Ezen szempontrendszer elemei a következők:

1) Az elsőként vizsgálandó tény, hogy az alkotmánybírósági határozat alapján a magánvádló közszereplőnek tekintendő-e?

2) Fennáll-e a közérdek, azaz a magánvádló tevékenységével kapcsolatban kialakult-e olyan nyílt közéleti vita, amely a vele szemben megfogalmazott tényállítások

¹⁸ Bfv.III.54/2013/6.

¹⁹ EBH 28/2015 [113]

²⁰ 3.Bhar.232/2010/5., 3.Bhar.324/2009/4., 3.Bhar.289/2010/6., 3.Bhar.341/2009/6., 3.Bhar.2/2010/6., 3.Bhar.312/2015/4.

jogszerűségét alátámasztanak, azaz fennáll-e a közéleti szereplők szükségszerűen magasabb „tűrésküszöbvel” rendelkezésének esete?

3) A vádlott írásának, kijelentésének volt-e ténybeli alapja?

4) A vádlott betartotta-e a rá vonatkozó szakmai szabályokat?

5) A vádlott eljárása megfeleltethető-e a jóhiszeműség, az alkotmánybíróválasztási határozat szerint ezzel egyenértékű kellő és elvárható gondosság szabályainak?²¹

A fenti szempontrendszer jól mutatja, hogy a Tábla ezen tanácsa valójában nem az AB határozatot követi, hanem sokkal inkább a strasbourgi gyakorlatban kimunkált szempontokat érvényesíti.

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy a Legfelsőbb Bíróság és a Kúria a 36/1994. (VI.24.) AB határozat után sem volt hajlandó lemondani a gyalázkodás büntetéséről. Ezt nevezi Szomora Zsolt gyalázkodási küszöbnek.²² A fentiektől eltérő irányt elsősorban a Pécsi és a Fővárosi Ítéltábla harmadfokú határozatai mutatnak. Előbbiek elismerik az értéktételek teljes büntetlenségét, míg a Fővárosi Ítéltábla hivatkozott tanácsa harmadik úton jár, amelyben a strasbourgi esetjog dominál.

2. Az Alaptörvény IV. módosítása

Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása 5. cikk (2) bekezdése 2013. április 1-jei hatállyal beiktatta a IX. cikk (4) bekezdését, mely szerint: „A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.” Az indokolás szerint „a Javaslat alaptörvényi szinten kívánja rögzíteni, hogy a véleménynyilvánítási szabadság külső korlátja lehet az emberi méltóság.” A tekintetben megoszlottak a vélemények, hogy ez jelent-e koncepcionális változást.

Az egyik értelmezési lehetőség, hogy ez tartalmi értelemben nem jelent változást, a korábbi alkotmánybíróválasztási gyakorlat alaptörvényi szinten való rögzítéséről van csak szó. Ezt a megközelítést árnyalja azonban, hogy az AB gyakorlatában kialakított alapjog-korlátozási tesztet már a módosítás előtt is tartalmazta az Alaptörvény. Téglási András is azt hangsúlyozza, hogy „az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése szerinti általános alapjog-korlátozási teszt rávetítése az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdésére lényegében feleslegessé teszi, kiüresíti a IX. cikk (4) bekezdését. Az I. cikk (3) bekezdése ugyanis – az abszolút korlátozhatatlan alapjogok kivételével – minden alapjog esetében általánosságban előírja, hogy az adott alapjogot csak másik alapjog – vagy alkotmányos érték – védelme érdekében (vagyis a feltétlenül szükséges mértékben) és arányosan lehet korlátozni. Vagyis ha az alkotmányozó a 7/2014. (III.7.) AB határozat

²¹ 3.Bhar.289/2010/6.

²² Szomora 2014. 474. o.

*ezen értelmezését követte volna, akkor nem lett volna szükség ennek a IX. cikk (4) bekezdésének külön, szövegszerű beemelésére”.*²³

Ezt a logikát alkalmazva Halmai Gábor arra a következtetésre jut, hogy „*az új korlátozó bekezdés beiktatása vagy redundáns, amennyiben a magyar jog már amúgy is megengedi a véleménynyilvánítás korlátozását az emberi méltóság nevében, vagy a véleménynyilvánítási szabadság korábbi védelmi szintjének csökkentésére irányul.*” Álláspontja szerint „*valószínű, hogy a módosítást a véleménynyilvánítás védelmi szintje leszállításaként, és nem pedig emeléseként fogják értelmezni.*” Megjegyzi továbbá, hogy „*a IX. cikk új (4) bekezdése, azaz a véleménynyilvánításnak általában a méltóság alá vetése szintén a politikai beszéd korlátozásának irányába mutat*”.²⁴

3. A 7/2014. (III.7.) AB határozat

A 7/2014. (III.7.) AB határozat az értékítéletekkel kapcsolatban finomította az alkotmányos követelményt. E szerint a közügyekkel összefüggésben megfogalmazott, közhatalmat gyakorló személyre vagy közszereplő politikusra vonatkozó, értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás – főszabály szerint – polgári jogi felelősségre vonásnak, és így értelemszerűen büntetőjogi felelősségre vonásnak sem lehet alapja. A közhatalmat gyakorló személyeket és a közszereplő politikusokat is megilleti azonban a személyiségvédelem, ha az értékítélet a személyüket nem a közügyek vitatása körében, nem közéleti tevékenységükkel, hanem magán- vagy családi életükkel kapcsolatban érinti. Indokolt továbbá a polgári jogi felelősségre vonás abban a szűk körben is, amikor a megfogalmazott vélemény az érintett személy emberi státuszának teljes, nyilvánvaló és súlyosan becsmérő tagadásaként már az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusába ütközik [62].

4. A 13/2014. (IV.18.) AB határozat

A változást még nyilvánvalóbbá teszi a 13/2014. (IV.18.) AB határozat, melyben az Alkotmánybíróság az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdésében foglaltakra is figyelemmel, a korábbi alkotmánybíróági gyakorlathoz képest hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a véleményszabadság határa mások emberi méltóságából fakadó becsület és jó hírnév védelme. Vagyis a véleményszabadság már nem nyújt védelmet az olyan öncélú, a közügyek vitatásának körén kívül eső, így a magán- vagy családi élettel kapcsolatos közlésekkel szemben, amelyek célja a pusztá megalázás, illetve a bántó vagy sértő kifejezések használata, vagy más jogsérelem okozása {vö. jelen Indokolás

²³ Téglási 2014. 325. o.

²⁴ Halmai Gábor – Kim Lane Scheppele 2013. 15-16. o.

[34]–[36] bekezdéseivel és 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [62]}. Ezen kívül nem védelmezi a közéleti vitában kifejtett véleményt sem, ha az abban megfogalmazottak az emberi méltóság korlátozhatatlan magját sértik, így az emberi státusz nyilvánvaló és súlyos becsméréseiben öltenek testet [40].

Vitatható ezért Tóth J. Zoltán azon megállapítása, mely szerint „a véleménynyilvánítás szabadsága és az emberi méltósághoz való jog kollíziója során értékelendő követelmények nem változtak: az Alkotmánybíróság eddig is a szólásszabadság lehetséges korlátjaként ismerte el a méltóságot, illetve az abból következő becsületvédelmet, és a 13/2014. (IV.18.) AB határozatban sem rendelkezett másként”.²⁵ Szomora a változást hangsúlyozza, akinek a megfogalmazásában „az 1994. évi első alaphatározat ugyanis a becsületsértésre nézve feltételt nem tűrő jogellenséget kizáró okot állapított meg, ha a becsületsértő értékítélet a közhatalmat gyakorló személy, politikus tevékenységére vonatkozott. Az ő esetükben tehát teljes egészében eliminálta a méltóságvédelmet. Ez azonban a IX. cikk (4) bekezdésével már nem összeegyeztethető, ... most már van mit mérlegelni, mert az 1994. évi alaphatározat kizárta a mérlegelés lehetőségét”.²⁶

Összefoglalva azt lehet tehát megállapítani, hogy a IX. cikk (4) bekezdése az AB értelmezésében nem azonos a 36/1994. (VI.24.) AB határozat rendelkező részében az értékítéletekkel kapcsolatban megállapított alkotmányos követelménnyel, mely a közhatalom gyakorlók esetében még az emberi méltóság védelmében sem fogadta el arányosnak a véleménynyilvánítás korlátozását, de azt a pesszimista víziót sem váltotta be, hogy az emberi méltóságra való bármiféle hivatkozás esetében elfogadja a véleménynyilvánítás korlátozását. Az Alkotmánybíróság a közhatalom gyakorlók esetében olyan szűk sávban fogadja el az emberi méltóságra hivatkozva a véleménynyilvánítás korlátozását, ahol azt részben az emberi méltóság korlátozhatatlan magjának megsértése indokolja, másrészt pedig olyan szólások esetében, amelyek a közügyek vitatásával nem állnak kapcsolatban, ahol tehát az AB gyakorlatban elsődleges instrumentalista igazolás alapján egyébként sem lenne megalapozható a véleménynyilvánítás fokozott védelme.

Az AB utóbbi határozatai tehát elismerni látszanak, hogy ilyen közlések nem méltóak az alkotmányos védelemre. Ez teljes összhangban áll a BVerfG gyakorlatával, és az EJEB esetjogával is, melyben töretlenül érvényesül, hogy nem élvezik a 10. cikk védelmét azok a közlések, amelyek célja önmagában a másik megsértése, megalázása, öncélú támadása. Végül, ez az alkotmányos követelmény közel áll a bírói gyakorlathoz is.²⁷

²⁵ Tóth J. Zoltán 2017. 157. o.

²⁶ Szomora 2016. 526. o. 23. lábjegyzet

²⁷ „A 2014-es alkotmánybírósági határozat ... végeredményben elfogadható módon „békíti össze” az 1994-es döntést, a bírói gyakorlatot és az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdését, engedve valamennyit előbbi mércéjéből, de nem feladva annak szellemiségét, igazodva húsz év bírói gyakorlata által diktált realitásokhoz.” – írja Koltay. 2014. 67. o.

Ehhez képest meglepetéssel olvashatjuk egy 2017-es AB határozatban, hogy: „Az Abh1.-hez képest az Abh3. és Abh4. ugyanakkor a védett véleménynyilvánítás eseteinek a körét kiszélesítette, mivel az emberi méltósághoz való jogot sértő értékítéletek tilalmát a legszűkebb, még indokolt körre, az emberi státuszt kétségbe vonó közlésekre korlátozta”.²⁸ Figyelembe véve, hogy az uralkodónak tekinthető interpretációk szerint az Abh1. a közhatalmat gyakorlók és közszereplő politikusok esetében az értékítéletek büntethetőségének teljes tilalmát rögzítette, igen nehéz az Abh3.-ban és Abh4.-ben megfogalmazottakat a véleménynyilvánítási szabadság korábbi védelmi szintjének megemeléséként felfogni.

III. Mi a gyalázkodás?

A bírósági határozatokban rendre megjelenik a gyalázkodás megjelölés, az egyes indokolásokat áttekintve láthatóvá válik azonban, hogy a kifejezés korántsem ugyanazt fedi, azaz egyes szövegrészeket más és más okból minősítenek gyalázkodónak.

1. A BH 1994.300 szerint a kifejezés akkor éri el a gyalázkodó jelleget, amikor már az elbírált személy emberi méltóságának a sérelmével jár, ugyanakkor nem tartalmazhat a bírálathoz elengedhetetlenül szükségeseken túlmenő, a becsületérzést sértő kijelentéseket. A Legfelsőbb Bíróság tehát az emberi méltóság sérelmével, illetve az öncélúsággal hozta kapcsolatba a gyalázkodást.

2. Az EBH 2015.B.28 gyalázkodó tartalomról beszél [113].

3. A büntetőjogban a formális megközelítés sem ismeretlen. Ilyen a német büntetőjogban az ún. *Formalbeleidigung*. A StGB 192. §-a értelmében az állított vagy híresztelt tény valóságának bizonyítása nem zárja ki a 185. § miatti elítélést, amennyiben a becsületsértés az állítás vagy terjesztés formájából, illetve az elkövetés körülményeiből kitűnik. A forma okozza a becsületsértés megállapítását akkor, ha pl. szitokszavak használatával történik.²⁹

4. Egyes harmadfokú határozatokban az öncélúság vezet a gyalázkodás megállapításához: „a vádlott által használt sértő kifejezések még csak nem is tartoznak hozzá a panaszolt határozat kritikájához, inkább öncélú gyalázkodásnak tekinthetők”.³⁰ Ezt fogalmazta meg a Fővárosi Ítélőtábla, kimondva, hogy „a véleménynyilvánítás kereteit az újságíró akkor lépi túl, ha a használt kifejezések indokolatlanul sértőek, gyalázkodóak, azaz, ha a sértő nyilatkozat célja kizárólag maga a sértés”.³¹ Mint láttuk, a kizárólagos sértési szándék a strasbourgi esetjogban sem élvez védelmet, és a BVerfG

²⁸ IV/1270/2014. [72]

²⁹ Tröndle/Fischer 1219. o.

³⁰ Fővárosi Ítélőtábla 3.Bhar.436/2012/8.

³¹ Fővárosi Ítélőtábla 5.Bhar.274/2015/6.

sem védi az olyan közlést, ahol nem a tárgyban való megnyilatkozás, hanem a személy diffamálása áll előtérben (*Schämhkritik*)³².

5. Végül, olyan megközelítéssel is találkozhatunk harmadfokú határozatban, ahol a ténybeli alap hiányára vezetik vissza a gyalázkodó jelleget: „a közszereplőnek tűrni kell az akár kirívóan sértő, de ténybeli alapokat nem nélkülöző és ezért gyalázkodónak nem tekinthető kifejezéseket”.³³

Látható tehát, hogy a gyalázkodás bevett mércének tekinthető a bírói gyakorlatban, melyet immár a 13/2014. (IV.18.) AB határozat is legitimál. Ennek ellenére a gyalázkodás mibenlétének meghatározása korántsem egyszerű. A strasbourgi esetjogra és az alkotmányos követelményre is figyelemmel azonban biztosan jó nyomon járnak azok a bíróságok, amelyek a mércét az emberi méltóság magjának megsértésével, illetve a közlés öncélúságával hozzák kapcsolatba.

Felhasznált irodalom

Bárd Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007.

Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve. Harmadik bővített kiadás, Második kötet, Különös rész, Budapest, Franklin Társulat, 1905.

Gellér-Hollán-Kis: A Büntető Törvénykönyv magyarázata II. kötet. Különös rész (1). Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2008.

Halmai Gábor – Kim Lane Scheppele (szerk.): Amicus brief a Velencei Bizottságnak az Alaptörvény negyedik módosításáról. *Fundamentum* 2013/3.

Koltay András: A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmének kérdései Európában, különös tekintettel a magyar jogrendszerre. Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején. Wolters Kluwer Kft, Budapest, 2014.

Szomora Zsolt: Az alkotmányos követelmények hivatkozási tipológiája becsületsértési és rágalalmazási ügyekben hozott büntetőítéletekben. *Jogtudományi Közlöny* 2014/10.

Szomora Zsolt: A véleményszabadság büntetőjogi korlátai az Alaptörvény hatályba lépése után, különös tekintettel a becsületvédelemre. In: Prof. Dr. Balogh Elemér (szerk.): Számadás az Alaptörvényről. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.

³² 1 BvR 2272/04

³³ 3.Bhar.32/2015/5.

Téglási András: Az Alkotmánybíróság alapjogvédelmi gyakorlata az Alaptörvény hatályba lépése után. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Szenté Zoltán (szerk.): Alkotmányozás és alkotmányjogi változások Európában és Magyarországon. Budapest, NKE KTK, 2014, 317-340. o.

Tóth J. Zoltán: A büntetőjogi rágalmozás és becsületsértés. Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2017.

Tröndle/Fischer: Strafgesetzbuch und Nebengesetze. 53. Auflage. Verlag C.H.Beck, München, 2006.

SOME THOUGHTS ON THE INTERPRETATION OF INSULT IN CRIMINAL LAW

It is widely accepted that criticism cannot be punishable; nevertheless criminal law never tolerated insult, which always constituted crime under Hungarian criminal law. This is in line with the case law of the European Court of Human Rights, which also emphasises that a clear distinction must be made between criticism and insult. If the sole intent of any form of expression is to insult, an appropriate punishment would not, in principle, constitute a violation of Article 10 § 2 of the Convention. In its landmark decision of 1994 the Hungarian Constitutional Court held that a value judgement capable of offending the honour of an authority, an official person or a politician acting in public, and expressed with regard to his or her public capacity is not punishable under the Constitution. However, most of the criminal courts did not follow the constitutional requirement and maintained that insults are punishable. Article IX para. (4) of the fourth Amendment of the Fundamental Law of Hungary stipulates that the right to freedom of speech may not be exercised with the aim of violating the human dignity of others. It evoked vivid debates whether this provision means change in the constitutional approach. The Constitutional Court answered this question in its decisions of 2014. The new standard set out in the decisions 7/2014. (III.7.) and 13/2014. (IV.18.) is closer to the interpretation of the criminal courts. Beside the above problems the study focuses on the question what is insult, because the judgments reveal that different criminal courts have different understanding of this concept.

DOSZPOTH ANNA

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Gellér Balázs, tanszékvezető egyetemi tanár és

dr. Lévy Miklós tanszékvezető egyetemi tanár

KISKÖZÖSSÉGI KONFLIKTUSFELOLDÁS

„There are plenty of good reasons for fighting... but no good reasons to ever hate without reservation, to imagine that God Almighty hates with you, too. Where's evil? It's that large part of every man that wants to hate without limit, that wants to hate with God on its side. It's that part of every man that finds all kinds of ugliness so attractive...

It's that part of an imbecile that punishes and vilifies and makes war gladly.”

Kurt Vonnegut: Mother Night

1. Bevezetés

Ahogy az évek során a tömeges atrocitások karaktere átváltozott a korábbi domináns állam által elkövetett bűncselekmények szűkebb kategóriájából a társadalmon belüli kisebb vagy nagyobb etnikai, vallási csoportok közötti konfliktusokra (bár az állami szervek általi nyílt vagy rejtett támogatás továbbra is fennálló jelenség), úgy az elkövetett bűncselekményekre adott jogi avagy jogon kívüli megoldások is változásért kiáltanak. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy az egyes népcsoportok, vallási, etnikai vagy egyéb csoportszervező erők nyomán kialakult közösségek által évszázadok óta alkalmazott konfliktusfeloldási technikák alkalmazhatóak-e a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények, elsősorban a kiterjedt mértékű népirtás és emberiség elleni bűncselekmények, illetve az azokhoz kapcsolódó bűncselekmények elbírálása során. A tanulmányban ennek érdekében kiemelem a tradicionális, helyi avagy közösségi helyreállító mechanizmusok közös jellemzőit, hogy mind előnyeik, mind hátrányaik kirajzolódhassanak a jelenlegi formális nemzetközi büntető igazságszolgáltatási eljárásokkal szemben. Végezetül olyan hibrid modell lehetséges kialakítását elemzem, mely a nemzetközi és a közösségi igazságszolgáltatás elemeit ötvözve egyúttal képes biztosítani a *rule of law* és a *rule of traditions* szemléletét nemzetköziesített kisközösségi konfliktusfeloldás formájában.

2. A közösségi konfliktusfeloldás

Rush és Simic érvelése alapján¹ az átmenet igazságszolgáltatási eszköztárának bővülése a Szovjetunió összeomlásával együtt kezdődött meg. Ezidőtájt jelentek meg azok a változások is Dél-Afrikában, melyek lassan az apartheid rezsim megszüntetéséhez és a demokratikus államforma kiépítéséhez vezettek. Felmerül azonban a kérdés, hogy az átmenet időszakában formális eljárásokkal érhetőek-e el hatékonyabban a kitűzött célok, vagy az egyre hangsúlyosabb szerepet betöltő helyreállító igazságszolgáltatás elemeire érdemesebb támaszkodni. Az előbbi esetben nyilvánvalóan hiába várjuk, hogy a sértettek (és az elkövetők) szükségletei, érzelmei és a bűncselekménnyel okozott kár szubjektív észlelése kellő figyelmet kapjanak: mindkét oldal pusztán egymással szemben álló félként jelenik meg, az eljárás alanyaiként. A helyreállító igazságszolgáltatás azonban a sértettek aktív részvételére alapoz, és egyúttal a sértettek és a közösség szükségleteit² tartja szem előtt. A két szemlélet összehasonlításával arra a következtetésre is juthatunk, hogy feltétlenül az utóbbi rejt magában több előnyt, a retributív igazságszolgáltatás teljes figyelmen kívül hagyása mégis elképzelhetetlen és szükségtelen törekvés is. Ahogy Zehr rámutatott³: a formális büntetőeljárás természeténél fogva megtorló szellemiségű; a teljes büntető igazságszolgáltatási rendszer középpontjában az elkövetők állnak; végül pedig ez a rendszer folyamatosan önmaga fenntartására törekszik és minden komolyabb változtatásnak ellenáll.

Téves volna tehát ebből arra következtetni, hogy feltétlenül választanunk kell a két megközelítésmód között és figyelmen kívül hagynunk a másikat: épp ellenkezőleg, olyan modell kialakítása szükséges, amely képes magában hordozni a retributív rendszer sajátosságait, ugyanakkor a helyi, gyakorta íratlan konfliktusfeloldási technikákat beemeli ebbe a rendszerbe⁴ a differenciálás és egyéniesítés érdekében.

A tradicionális, kisközösségi, avagy az őslakosok által alkalmazott konfliktusfeloldási mechanizmusok körébe olyan évszázados módszereket sorolhatunk, amelyeket napjainkban jellemzően törzsi közösségek vagy egy-egy államon belül kisebbségben élő személyek csoportja vesz igénybe olyan eszközként, amely két vagy több fél között felmerült érdekkonfliktus vagy egy csoporttag vagy csoporttagok jogainak megsértésének feloldását célozza, kiemelt célként tűzve ki a közösség felborított békéjének visszaállítását. Ez a holisztikus megközelítés világosan tükrözi azt a nyugati felfogással ellentétes elképzelést, mely szerint a keletkezett konfliktus (legyen az a saját fogalmaink szerint akár polgári jogi, akár elkövetett bűncselekmény), nem pusztán a közvetlenül érintett felek magánügye, annak az igazságos és pártatlan rendezése a teljes közösség érdekét szolgálja: ennek megfelelően részvételük is nélkülözhetetlen feltétellé válik. Ahogy Nils Christie már jó ideje megfogalmazta, a

¹ Rush, Peter D. - Simic, Olivera, 2004. V. o.

² Ed. Johnstone, Gerry - W. Van Ness, Daniel, 2007. XXI. o.

³ Zehr, Howard: Changing Lenses, 1990. 232-233. o.

⁴ Findley, Mark-Henham, Ralph, 2005. 281. o.

nyugati társadalmak „ellopták az érintettektől a konfliktust⁵”, mely, ha kizárólag a büntetőügyekre fókuszálunk, még élesebben kerül a napvilágra: a büntető igazságszolgáltatás szereplői az elkövető és az államapparátus, azaz az eredeti, elkövető és sértett közötti konfliktus áthelyeződik, a tárgyalótermi igazságszolgáltatás pedig nem képes (és eredendően nem is hivatott) a konfliktus okozta érzelmi feszültség, a harag, szégyen, büntudat, vagy a bosszúvágy “kezelésére”.

A kisközösségi konfliktusfeloldás jellemzően azokban az országokban volt képes párhuzamosan fennmaradni a formális büntetőeljárás rendszer kiépítésével, ahol az állam szerepe nem elég erős, vagy nem állnak rendelkezésére megfelelő mértékben anyagi erőforrások valamennyi terület lefedéséhez. Emellett a gyarmatosítás formája is jelentőséggel bír: ahol eleve a helyi vezetőkre támaszkodtak a gyarmat igazgatása során, a közösségek autonómiája kevésbé sérült⁶, és nagyobb szabadsággal rendelkeztek a közösségen belül felmerült konfliktusok kezelésére. Annak ellenére, hogy az egyes alkalmazott módszerek egymástól eltéréseket mutatnak, találhatunk olyan közös jellemvonásokat, melyek a világ bármely táján a közösségi helyreállítás alapelveiként működnek. Ezeket jellemzőket két afrikai példával mutatom be.

3. Ruanda és Uganda törekvései a közösségi helyreállítás alkalmazására

A délszláv háború és a ruandai népirtás következményeként a nemzetközi büntetőjog új típusú bírósági szervezet létrehozásával bővült: az ENSZ Biztonsági Tanácsa mindkét esetben a Charta VII. fejezetének felhatalmazása alapján egy-egy ad-hoc Törvényszéket⁷ hozott létre a legsúlyosabb bűncselekmények elbírálására. Ruanda példájánál maradva, azonban a Nemzetközi Törvényszék kapacitása alkalmatlan volt a több százezer terhelt ügyének feldolgozására, fennállása alatt összesen 80⁸ eljárást alá vont személy ügyét zárta le. Ezért is volt szükség olyan többszintű büntetőjogi felelősségre vonási rendszer létrehozására, amely megfelelőképpen differenciált az elkövetett cselekmények alapján, másrészt a terhelték nagy számára tekintettel (viszonylag) gyorsan alkalmas volt a tényleges felelősségre vonás kivitelezésére. Ruanda esetében kézenfekvő és egyszerű megoldásnak tűnt a gyarmatosítás előtti korban kialakult és az alatt is fennmaradt tradicionális konfliktuskezelés leporolása és igénybe vétele a mintegy egymillió halálos áldozatot követelő vérengzés bűntényeinek feltárására.

A Gacaca bíróságok, melyek hagyományos értelemben nem tekinthetők bíróságnak, a mai napig feltárt ellentmondások és hibák ellenére kiváló kiindulási pontot szolgáltatnak a tradicionális helyreállítási megoldások nemzetközi büntető eljárásokba

⁵ Christie, Nils, 1977. 3. o.

⁶ Boahen, A. Adu, 1987. 59. o.

⁷ Security Council Res. 827 (25.05.1993), 955 (8.11.1994).

⁸ <http://unictr.unmict.org/en/cases/key-figures-cases> (2018.06.30.)

történő beépítésére. A Gacaca bíróságok eredeti formájukban az „öregek tanácsának” összegyűlését jelentette egy adott konfliktust követően. Az eljárás lényeges eleme volt, hogy nem voltak előre kiválasztott „bírák”, nem voltak előre meghatározott bírói szerepek, hanem a közösség legalkalmasabb tagjaiból választották az eljáró tanács tagjait. Ez a 2000-ben országszerte bevezetett mintegy 10.000 tanács esetében⁹ módosult formában tért vissza: az eljáró tanácsokba önkéntes jelentkezés és rövid képzés után került sor a felvételre. Megmaradt viszont a közösségi helyreállítás eszméje: az eljárások során a terheltek mellett a sértettek és a közösség többi tagja egyenjogúan vettek részt, a cél pedig a közösség felborított békéjének helyreállítása volt.

A ruandai bíróságok esetében fontos megjegyezni, hogy a legalsóbb, harmadik szinten felépített Gacaca bíróságok csak a legkisebb tárgyi súlyú bűncselekmények esetében járhattak el, amennyiben egyéb, súlyosabb bűncselekmények gyanúja is felmerült, az ügyek át kellett adni¹⁰ a másodszintű katonai tanácsokhoz vagy a Ruanda Törvényszékhez. Az eljárás során a terheltek, a sértettek és a közösség bármely tagja, aki az eljárás szempontjából bármilyen lényeges tény ismeretében volt, vallomást tehetett, ezzel elősegítve a tanács döntését.

A ruandai modellhez hasonlóan Uganda is próbálkozott a helyi konfliktuskezelés beemelásával a polgárháború sújtotta ország békéjének helyreállítása érdekében. Az 1986-ban az ország elnökének megválasztott Museveninek az országon kívülről érkező támadások mellett az országon belül szerveződő felkelő szervezetekkel is meg kellett küzdenie. E körbe tartozik a *Lord's Resistance Army* nevű szervezet, mely a médiában leginkább a több ezer gyermekkatona bevetésével¹¹ keltett felháborodást világszerte. A csoport vezetői az Uganda északi részén élő *acholi* törzs tagjai, akik a konfliktusok feloldására a *Mato Oput* ceremóniát alkalmazzák. A szertartás központi eleme a megbocsátás, mivel hiedelmük szerint a földi életben másoknak tett rossz a folyamatosan jelenlévő túlvilági lényekkel alkotott harmóniát bomlasztja fel, ennek visszaállításához pedig az élők, valamint az élők és holtak közti megbékélés szükséges.

Az *acholi Mato Oput* alkalmazása azért merült fel, mert az ugandai kormány számtalan próbálkozásának egyik következményeként az LRA vezetőivel folytatott Juba-i béketárgyalások során mind a formális, mind a tradicionális felelősségre vonás elemeit ötvözték volna az azonnali fegyverletételért cserébe. A kormány azonban még a béketárgyalásokat megelőzően továbbította az ügyet a Nemzetközi Büntetőbíróság főügyészéhez, az előzetes nyomozati eljárást követően pedig elfogatóparancsot bocsátottak ki a szervezet vezetőjével, Joseph Konyval szemben. Az ugandai kormány a későbbiekben próbálta megakadályozni, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság járjon el

⁹ Rothe, Dawn L. - Mullins, Christopher, 2008. 97. o.

¹⁰ Uo. 98. o.

¹¹ <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/uganda/10621792/Konys-child-soldiers-When-you-kill-for-the-first-time-you-change.html> (2018.06.30.)

(mivel ez egyértelműen akadályozta a béketárgyalások folytatását), a Bíróság¹² azonban úgy értékelte, hogy a kormány által az ugandai bírósági szervezetbe integrált külön tanácsok létrehozása, melyek csak az LRA tagjai által elkövetett bűncselekményeket bírálták volna el, nem tudnának megfelelő garanciát nyújtani független és pártatlan eljárások lefolytatásához. Uganda e különleges tanácsok létrehozásával sokkal inkább a Nemzetközi Büntetőbíróság szubszidiárius joghatóságának törekedett volna gátat szabni a béke és igazságtétel között lavírozva, de az előbbi fókuszba helyezve. Annak ellenére, hogy a tradicionális konfliktusfeloldás ebben az esetben nem valósulhatott meg, számtalan okból előnyös lehetett volna annak kialakítása, ha csak például a több ezer gyermekkatonára¹³ gondolunk, akik esetében a formális büntetőjogi beavatkozás helyett feltétlenül előnyösebb lenne a közösség helytelenítésének világossá tétele, a címkézés helyett a reintegráció és a nevelés, fejlesztés előtérbe helyezése.

A közösségi konfliktusfeloldás közös jellemzői közül tehát kiemelhetjük, hogy

- alapvetően a helyreállítás szemléletét követve nem az elkövetők megbélyegzésére irányul, hanem az elkövetett tettel szembeni rosszállást hangsúlyozza;
- ennek következtében a cél nem az elkövető pellengérre állítása és kiemelése a közösségből, hanem olyan megoldás keresése, amely alkalmas arra, hogy az elkövető a jövőben ne kövessen el hasonló cselekményt, egyúttal azonban erősen kifejezésre juttatja azt, hogy az elkövető, bár rosszat tett, továbbra is a közösség tagja;
- a konfliktusfeloldás során az elkövető és a sértett idősebb családtagjai közvetítenek a felek között, vagy a közösség időseiből áll össze egy tanács;
- az eljárások nyilvánosak, ami lehetővé teszi, hogy azokban a közösség valamennyi tagja részt vegyen és segítségükkel a megfelelő megoldási javaslat születhessen meg;
- az eljárások lefolyásának rendjét a rituálék pontos betartása biztosítja;
- következményként büntetés kiszabása is lehetséges, mely általában valamely, a közösség érdekét szolgáló, munkavégzéssel járó szankció, emellett azonban sokkal hangsúlyosabb a sértett kompenzációja és a megbocsátás kiemelésével cezúra vonása a múlt és a jövő közé.

4. A tradicionális konfliktusfeloldás kapcsán felmerülő aggályok

Annak ellenére, hogy a formális igazságszolgáltatási rendszerek is egyre több helyreállító elemmel bővültek az elmúlt évtizedek során, továbbra is kérdéses, hogy a tradicionális konfliktusfeloldás alkalmas-e valamennyi bűncselekmény elbírálására. A kérdés még nagyobb súllyal esik a latba, ha nemzetközi bűncselekményekről van szó.

¹² Krzan, Bartłomiej, 2016. 86. o.

¹³ Osiel, Mark, 2000. 119-120. o.

Az egyik leggyakrabban hangoztatott érv, hogy ezek a tradicionális eljárások nem képesek biztosítani az abban részt vevők alapvető emberi jogait, kontrasztba állítva a formális eljárásokkal. Elsősorban a tisztességes eljáráshoz való jog sérülése merül fel, tekintettel arra, hogy az ügyekben nem képzett bírák járnak el, az eljárás szóbeli és alapvetően a szóban tett vallomásokon alapul a döntés, ami, ha egyszer megszületett, végleges, elvéve ezzel a fellebbezés lehetőségét is az elkövetőktől.

Aggályos lehet emellett a döntéshozók („bírák”) függetlensége és pártatlansága is. Azokban az esetekben, amikor a sértett és az elkövető családtagjai próbálnak egyezsége jutni egymás között, természetes, hogy mindkét fél a saját családtagja számára legkedvezőbb döntést igyekszik elérni. Mivel azonban mindannyiuk közös érdeke a konszenzus elérése, ez az együttműködést motiváló erőként hathat. Gyakorlati problémák ott merültek fel, ahol a döntéshozók függetlenségét nagyobb bizonyossággal előfeltételeznénk, különösen a bölcsek, avagy idősek tanácsából álló Gacaca bíraskodás kapcsán. Ahogy az korábban már említettem, a felfrissített formában bevezetett Gacaca bíróságok tömeges mértékben bíráltak el ügyeket a ruandai népirtást követően, mivel azonban a döntéshozókra vonatkozó követelményeket nem tisztázták kellő mértékben, sok helyütt visszaélésekre került sor. Előfordult, hogy az eljárás során derült ki a mások felett ítéletet hozókról, hogy valójában nekik is a vádlottak padján kellett volna helyet foglalniuk¹⁴.

Felmerül továbbá, hogy a különösen sérülékeny sértettek esetében elősegíti-e az eljárás sikerét az elkövetővel történő közvetlen konfrontáció. A tendencia ugyanis épp az ellenkező irányba mutat: esetükben az elsődleges cél, hogy akár a tárgyalótermen belül elkülönítve, vagy technikai eszközök használatával vehessenek részt az eljárásban, ezzel is védve őket a trauma ismételt átélésétől. Ebbe a sértetti csoportba tartozhatnak az életkoruk miatt sérülékeny személyek, továbbá a személy elleni erőszakos bűncselekmények sértettjei, kiemelten a szexuális erőszak áldozatai. Esetükben tehát különösen fontos annak figyelembe vétele, hogy képesek-e ismét az elkövetők szemébe nézni, ebben a helyzetben elsődlegesen a sértettek döntésére kell hagyatkozni. Fontos azonban hozzáfűzni, hogy a Gacaca eljárásokkal kapcsolatos empirikus kutatások¹⁵ azt bizonyítják, hogy bár az eljárás során nagy intenzitással térnek vissza az elfojtott érzelmek, azt követően azonban megindult az átélt érzelmi feszültség feldolgozása, a sértetteknel gyakorta jelentkező szégyen és büntudat helyét lassanként képesek átvenni a megértés és a megbocsátás folyamatai.

¹⁴ Werle, Gerhard - Fernandez, Lovell - Vormbaum, Moritz, 2014. 101. o.

¹⁵ Rimé, Bernard, 2011. 699. o.

5. A tradicionális konfliktusfeloldás mechanizmusainak integrálása nemzetközi büntető eljárásokba

Ahogy arra Zehr¹⁶ rámutatott, függetlenül attól, hogy milyen tárgyi súlyú bűncselekményekről beszélünk, érdemes a konfliktusfeloldás helyi, tradicionális elemeire is hagyatkozni annak érdekében, hogy ne egységes séma mentén történjen az igazságszolgáltatás, hanem az érintett ország hagyományait, történelmét és aktuális helyzetét is figyelembe véve. Ez a differenciálás egyúttal lehetővé teszi, hogy rugalmasan alakíthassuk ki az átmenet igazságszolgáltatásának büntetőjogi és azon kívüli eszköztárát, másrészt az alulról induló kezdeményezések és a helyi igények messzemenő tiszteletben tartásával növelhető az igazságszolgáltató szervekbe vetett bizalom és erősíthető azok legitimitása.

A legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények esetén azonban felvetődik a kérdés, hogy igazságos lenne-e valamennyi elkövető, bármilyen bűncselekménye esetén pusztán a tradicionális konfliktusfeloldásra hagyatkozni. A kérdés persze egyúttal magában hordozza az egyértelmű nemleges választ is, bár visszautalva az ugandai LRA vezetőinek törekvéseire, természetesen ők a számukra kedvezőbb tradicionális mechanizmust választották volna. A mintegy másfél millió menekült megpróbáltatásai, több ezer meggyilkolt vagy megcsonkított civil és a mintegy 25.000 gyermekkatona elrablása és fegyveres támadásokra kényszerítése mégsem tehető semmissé ily módon.

Annak érdekében tehát, hogy az igazságtétel ne csak alakilag, hanem tartalmában is megvalósulhasson, feltétlenül szükség van arra, hogy az egyes elkövetett cselekmények között azok tárgyi súlya szerint megkülönböztetést tegyünk. Az ad-hoc Törvényszékek kapcsán gyakori kritikaként jelent meg, hogy nem az érintett országban van a székhelyük, ami azon kívül, hogy gyakorlati nehézségeket is okozott pl. a tanúk meghallgatása során, nagy mértékben aláásta e törvényszékek ítéleteinek elfogadottságát¹⁷ az érintett országokban. Alkalmas lenne viszont a feladat teljesítésére az adott országban létrehozott hibrid bíróságok rendszere, melyek a nemzetközi büntetőbíróságok immáron negyedik generációját képviselik. Előnyük, hogy tevékenységüket ott fejtik ki, ahol a bűncselekmények elkövetése megtörtént, a függetlenség, pártatlanság és a komplex ügyek elbírálásának sikere érdekében azonban külföldi személyzettel is dolgoznak (ügyészek, bírák, stb.).

Ha a hibrid bíróságok tevékenységét a legsúlyosabb, a népiertást vagy az emberiség elleni bűncselekményt elkövető személyek ügyeire korlátozzuk, szükséges a helyi bíróságokon belül olyan külön tanácsok létrehozása, amelyek a kevésbé súlyos bűncselekményeket elkövetők ügyeit tárgyalják. Ebben az esetben a külföldi ügyészek, bírák tevékenysége esetleges tanácsadásra terjedhetne ki, az NGO-k pedig jelentős

¹⁶ Zehr, Howard, 2003. 9. o.

¹⁷ Hagan, John - Kutjnak Ivkovic Sanja, 2017. 205. o.

szerepet játszhatnának a sértetti érdekek képviselete során és az áldozatsegítés folyamataiban.

Tekintettel viszont arra, hogy az elkövetők és a sértettek adott esetben ugyanazon településről származnak, ismerik egymást és a jövőben is kapcsolatba kerülhetnek egymással, szükséges a helyi konfliktusfeloldás tradicionális módszereinek figyelembe vétele is. Mivel a népirtások során mindig találhatunk olyan elkövetőket, akik (ha nem is feltétlenül táplálnak ellenérzéseket a másik csoport tagjaival szemben), pusztán a kínálkozó alkalmat kihasználva követnek el kisebb súlyú bűncselekményeket. E körbe vonhatóak jellemzően a vagyon elleni bűncselekmények, illetve a fizikai és pszichikai bántalmazás kevésbé súlyos esetei. Esetükben a jövőre nézve nagyobb előnyöket hordozna magában a formális eljárásban kiszabott büntetés helyett a közösség érdekeinek szem előtt tartásával a megértés és megbocsátás hangsúlyozása, vagyis nem kizárólag a sértettek, hanem az elkövetők szükségleteinek figyelembe vétele is¹⁸.

Amellett, hogy bizonyos bűncselekmények esetében több előnyt hordoz magában a tradicionális helyreállítás, egyes elkövetői csoportok esetében is alkalmasabb lehet a kívánt célok elérésére a közösségi helytelenítés. A legtöbb nemzetközi büntetőbíróság egyáltalán nem von eljárás alá olyan személyeket, akik az elkövetés idején nem töltötték be 18. életévüket. Mégis, világszerte több ezer olyan gyermeket találhatunk, akik elkövetői oldalon érintettek egy-egy fegyveres konfliktusban. Az ő esetükben az alkalmazott kényszer vagy fenyegetés hatására nem is beszélhetünk valódi elkövetői alakzatról, az elkövetett cselekmények feldolgozása mégis intézményes kereteket követel. A tradicionális konfliktusfeloldás itt tehát gyermekvédelmi intézkedésekkel együttesen alkalmazva hozhatja el a kívánt változást az életükbe.

Annak érdekében, hogy a tradicionális konfliktusfeloldás során ne kerülhessen sor visszaélésekre, már a teljes, többszintű bírósági rendszer megtervezésekor szükség van garanciális elemek és megfelelő külső kontroll beépítésére. Ez biztosíthatja, hogy hasonló bűncselekményekért ne szabjanak ki egymástól nagy mértékben eltérő szankciókat, és a szankciók típusait és mértékét is korlátozni szükséges. Az eljáró tanács tagjainak képzése, az eljárási szabályok kidolgozása és az eljárás írásbeli dokumentálása szintén garanciális eszközként szolgálhatnak. Annak ellenére, hogy ez adott esetben hosszabb időt, akár éveket is igénybe vehet, a kitűzött cél, az igazságszolgáltatás tisztasága érdekében kétséget kizáróan érdemes időt és anyagi forrásokat invesztálni egy ténylegesen működőképes, az eljárás alá vont személyek által elfogadott és garanciális szabályokkal felvértezett szervezetrendszer kialakításába.

¹⁸ Saira Mohamed, 2015. 1202. o.

Felhasznált irodalom

Boahen, A. Adu: African Perspectives on Colonialism, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987.

Christie, Nils: Conflict as a Property, British Journal of Criminology, 1977, pp. 1-15.

Findley, Mark – Henham, Ralph: Transforming International Criminal Justice: Retributive and restorative justice in the trial process, Willan Publishing, Portland, 2005.

Hagan, John – Kutnjak Ivkovic Sanja: The legitimacy of international courts: Victims' evaluations of the ICTY and local courts in Bosnia and Herzegovina, European Journal of Criminology, Vol 14 (2), 2017, pp. 200-220.

Johnstone, Gerry – W. Van Ness, Daniel: Handbook of Restorative Justice, Willan Publishing, Cullompton, Devon, 2007.

Krzan, Bartłomiej: International Criminal Court facing the Peace vs. Justice Dilemma, International Comparative Jurisprudence, 2016 (2), pp. 81-88.

Mohamed, Saira: Of Monsters and Men: Perpetrator Trauma and Mass Atrocity, Columbia Law Review, Vol. 115, 2015, pp. 1157-1216.

Osiel, Mark: Why Prosecute? Critics of Punishment for Mass Atrocity, Human Rights Quarterly, Vol. 22. No. 1. pp. 118-147.

Rimé, Bernard: The impact of Gacaca tribunals in Rwanda: Psychosocial effects of participation in a truth and reconciliation process after a genocide, European Journal of Social Psychology, 2011, pp. 695-706.

Rothe, Dawn L. – Mullins, Christopher: Building Justice After War: The Use of Multiple Post-Conflict Mechanisms, Social Justice, Vol. 35. No. 3 (113), War, Crisis & Transition (2008-09), pp. 87-106.

Rush, Peter D./ Simic, Olivera: The Arts of Transitional Justice: Culture, Activism and Memory after Atrocity, Springer Science+Business Media, New York, 2004.

Werle, Gerhard – Fernandez, Lovell – Vormbaum, Moritz: Africa and the International Criminal Court, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2014.

Zehr, Howard: Changing Lenses. Herald Press, Scottdale, Pennsylvania, Waterloo, Ontario, 1990.

Zehr, Howard: The Little Book of Restorative Justice, Good Books, Pennsylvania, 2003.

LOCAL CONFLICT RESOLUTION

As the character of mass atrocities has changed over time from predominantly state-organised violence to conflicts between larger or smaller ethnical or national groups of a society with eventual support of the state, mechanisms for their resolution need an adjustment to the new circumstances as well. The article examines whether indigenous or traditional conflict resolution mechanisms, which have been applied by uncountable communities throughout the world for hundreds of years may be applicable for core international crimes. The main goal of the article is to highlight the common features and dominant elements of indigenous conflict resolution techniques in order to contrast them with the currently existing hybrid national-international judicial mechanisms as regards their advantages and disadvantages. As a result, a mixed model will be designed consisting of international and indigenous forms of jurisdiction for simultaneously ensuring the rule of law and the *rule of traditions* by means of *internationalised indigenous jurisdiction*.

SZABÓ ZSOLT TIBOR

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Geller Balázs, tanszékvezető egyetemi tanár

A KORRUPCIÓS BŰNCSELEKMÉNYEK EGYES ANYAGI JOGI KÉRDÉSEI

Dolgozatom célja röviden bemutatni, miként hozható összefüggésbe korrupciós deliktumok esetében a társadalomra veszélyesség hiánya. Terjedelmi okokra tekintettel az egyes felvetéseimet nem fogom részletekbe menően elemezni, célom azonban, hogy az adott részterület majdan hosszabb tárgyalását megalapozam. Általánosságban megjegyezmem, hogy a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 298. §-nak, majd ugyanezen szakasz (1a) bekezdésének életbe léptetésével – álláspontom szerint – a (hivatali) korrupciós bűncselekmények dogmatikája némileg részekre hullott. Az anyagi jogi dogmatika restaurálásán az sem segített, hogy a 2/2013. (VII. 8.) BK vélemény – a büntetőjogi tárgyú büntető kollégiumi vélemények felülvizsgálatáról – nem tartotta fenn a 13. számú Büntető Kollégiumi véleményét a hivatali vesztegetés és a hivatali befolyással üzérkedés elhatárolásáról, azonban megszületett a BH 2017.390. számú döntés.

Az EH 2018.13. számú elvi határozat¹ közzétételéig nem volt pontos meghatározása a „befolyásol” szó fogalmának, a jogalkotó nem határozta meg kifejezetten, mit kell e fogalom alatt érteni.² A már hatályon kívül helyezett lobbitevékenységről szóló 2006. évi XLIX. törvény sem adott meg definíciót.

A Kúria közzétette az EH 2018.1. számú elvi határozatát, amelyben társadalomra veszélyesség hiánya miatt mentette fel a terheltet hivatali vesztegetés vádjá alól, *nota bene* az eset inkább csak a megbízhatósági vizsgálat vonatkozásában releváns. Ugyanakkor érdemesnek tartom tüzetesebben elemezni a döntést, hiszen egyrészt a Kúria ezzel szembement – többek között – a Bhar.1154/2016/4. számú határozatával, amellyel a Fővárosi Ítéletábla Katonai Tanácsa 6.Kbf.89/2015/5. számú³ marasztaló ítéletét hagyta helyben.⁴ Másrészt, a Kúria indokolásában felhívta az Egyezmény⁵ 6. cikkének 1. pontját, utalva a tisztességtelen eljárás tilalmára, és ez arra motivált, hogy az EJEB gyakorlatát részben megvizsgáljam.

¹ Az említett két határozat elemzése külön tanulmányt igényel.

² Benei 2017. 40-42. o.

³ Első fokon: Szegedi Törvényszék Kb.31/2015/2. sz. hat.

⁴ Ld. még: Fővárosi Törvényszék Kb.1103/2014/4., Kb.1017/2015/3., Kb.1030/2015/7., Kb.337/2014/6., B.540/2013/2. hat.

⁵ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény (EJEE).

Előre bocsátom, hogy a jogeset eljárásjogi szabálysértésekből⁶ jutott a társadalomra veszélyesség hiányára, így továbbra sem ad támpontot a joggyakorlat arra nézve, hogy anyagi jogi (materiális) társadalomra veszélyesség hiányára hivatkozással helye lehet-e felmentő ítéletnek, avagy az eljárás megszüntetésének.⁷ Figyelemmel arra is, hogy a korrupciós bűncselekmények kísérlete jóformán kizárt, az előny ígéretével már befejezett a deliktum,⁸ továbbá a jogalkotó egyértelműen zéró-toleranciát hirdetett a Btk. XXVIII. Fejezetében foglalt cselekményekkel szemben, miközben a közélet tisztasága védett jogi tárgy formálisan sérül.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) kimondja, hogy (1) egy fedett nyomozót nem ösztönözhet az elérhető bizonyítékok ereje arra, hogy eljárásával a *fair trial* követelményét háttérbe szorítsa, megsértse. Adott ügyben a terhelt nem követett volna el bűncselekményt, ha a fedett nyomozó nem provokálja. A Bíróság álláspontja szerint figyelembe kell venni – az *agent provocateur* intézményének alkalmazásakor –, hogy a büntetőeljárás alá vont személynek milyen az előélete.⁹ Az EJEB elismeri, hogy a speciális nyomozási technikák hatékony eszközök a drogcsempészet és a korrupció ellen, azonban még a (2) közérdek sem törvényesítheti a rendőri izgatást, felbujtást a bizonyítékok megszerzése, felhasználása érdekében. Az alkalmazott eszközöket, valamint azt, hogy a hatóság felbujtása során milyen technikákat alkalmazhat, (3) világos korlátok közé kell szorítani. Vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy a (4) gyanúsított követett-e már bűncselekményt korábban, azaz hajlamos-e bűncselekmény elkövetésére rendőri felbujtás nélkül is,¹⁰ továbbá (5) rendelkezésre állnak-e a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges eszközök. Az EJEB a provokáció alatt érti azt is, amikor a terheltet előzmények nélkül ad hoc módon keresik meg, és tesznek ajánlatot részére bűncselekmény elkövetésére.¹¹

A *Ramanauskas v. Lithuania* ügyben a panaszos szintén azt kifogásolta, hogy provokáció nélkül nem követett volna el bűncselekményt. Az EJEB megállapította,¹² hogy akkor jogellenes a felbujtás, ha a terheltre olyan befolyást gyakorolnak, amely befolyás nélkül nem követné el az adott bűncselekményt. A *Teixeira de Castro v. Portugalia* ügy további fontos megállapításai még, hogy kétséget kizáróan bizonyítani kell, hogy a panaszos fedett nyomozói közbeavatkozás nélkül is elkövette volna a

⁶ Eljárásjogi szabálysértés alatt a megbízhatósági vizsgálat törvénytelenységét kell érteni.

⁷ A Büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 267. § (1) bek. a) pontja alapján az eljárást már a tárgyalás előkészítése során meg kell szüntetni, míg a 331. § (1) bek. a felmentő ítéletről rendelkezik.

⁸ BH 1984.215.

⁹ Case of Khudobin v. Russia.

¹⁰ Case of Bannikova v. Russia.

¹¹ Case of Malininas v. Lithuania.

¹² Ld. még Vanyan v. Russia, Malininas v. Lithuania.

bűncselekményt, továbbá nem jogszerű, ha az eljárás során a (6) nyomozók túllépik hatáskörüket. Az ügyben a két rendőrnek nem is volt jogosultsága a provokációra, hiszen operatív tevékenység nem volt folyamatban, továbbá az EJEB nem látta indokoltnak, alátámasztottnak a panaszos elleni fedett nyomozást, tekintettel arra, hogy büntetlen előéletű volt.

Álláspontom szerint – de lásd alább is – három irányvonal rajzolódott ki. Első tényező magának azoknak az alapvető követelményeknek a fennállása, amelyek szükségesek a megbízhatósági vizsgálat megindításához, annak lefolytatásához. Második tényező magának a fedett nyomozó magatartásának a vizsgálata, amely felbujtói magatartás anyagi jogi fogalom. Harmadik tényező – amelyet a hazai jogban kell keresni – nem más, mint hogy a jogalkotó, illetve a bírói gyakorlat milyen eljárásjogi következményeket fűz ahhoz az eljáráshoz, amelyben a rendelkezésre álló bizonyítékok olyan procedúrán alapulnak, ami törvényesen lett elrendelve, azonban annak során a hatóság oldaláról törvénytelen cselekmény következett be. Ilyenkor beszélhetünk-e egyáltalán törvényes vádról?

A Kúria EH 2018.1. számú elvi határozata

Az ügy tényállása szerint a büntetés-végrehajtási intézet tisztjét megkereste a fedett nyomozó, aki egy fogva tartásban lévő barátja után érdeklődött. A nyomozó megkérte a tisztet, hogy segítsen neki felvenni a kapcsolatot a barátjával, aki a kérést megtagadta. Ezt követően a nyomozó arról érdeklődött, mikor fog a barátja szabadulni, ezen túlmenően egy cetlire írt üzenetet is el kívánt volna juttatni a fogvatartottnak. Az intézkedésekért cserébe a védelmi tiszt százezer forintot – önként – felajánlott, amelyet a terhelt elfogadott.¹³

A 2018-as döntés esszenciája a következő: *„A védelmi tiszt ahelyett, hogy olyan helyzetet teremtett volna, amely során a vádlott belső meggyőződése szerint tud dönteni, azaz kér vagy nem kér jogtalan előnyt, a pénz felkínálásával és azonnali átadásával lényegében ő maga bujtotta fel a bűncselekmény elkövetésére. Kifejtette, hogy az államnak nem lehet érdeke, hogy az egyébként bűncselekmény elkövetésére hajlamos állampolgárait arra készítse, hogy bűncselekményeket valósítsanak meg.”*¹⁴

Egy hasonló ügyben az egykori Legfelsőbb Bíróság a védelem által felhozottat, – miszerint kifogást emeltek a bizonyítás törvényességével kapcsolatban –, elintézte annyiban, hogy azok a később kifejtett jogi álláspont mellett a valóságuk esetén sem befolyásolják az ügydöntő tények megalapozottságát, ezért a kifogások alaposságát a

¹³ EH 2018.1. [15].

¹⁴ EH 2018.1. [18]. A *ratio decidendi* kissé gyengíti az indokolás [26], amiért a cselekmény azért sem veszélyes a társadalomra, mert a passzív vesztegetést nyomban követte a rendőri intézkedés.

Bíróság nem is vizsgálta.¹⁵ Az ügyben a Legfelsőbb Bíróság felismerte, hogy a bűncselekmény elkövetését a hatóság kezdeményezte, és az események a hatóság tudomásával zajlottak, a terhelteket tetten is érték, azonban a büntetőjogi felelősséget megállapította, a társadalomra veszélyesség csekély foka felismerhető.¹⁶ Máskor is hasonló álláspontra jutott, megjegyezve, hogy a provokáció sajátos vonással rendelkező körülmény, amit a büntetés kiszabása során lehet figyelembe venni, és csak annál, akit közvetlenül érintett a hatósági provokáció.¹⁷

A már többször hivatkozott friss kúriai döntésen túl figyelemre méltó a Fővárosi Ítéltábla határozata.¹⁸ A büntetőeljárásban a fellebbezés során több védő is felhívta a bíróság figyelmét arra, hogy a fedett nyomozói provokáció eljárásjogi hatása megkérdőjelezheti a törvényes vád fogalmát, tekintettel a törvénytelen nyomozásra. Az Ítéltábla megállapította, hogy a fedett nyomozó törvénysértése a hazai, vonatkozó törvények megsértését vonta maga után, így a bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés eredményének felhasználása sem lehet törvényes. Másodsorban *in concreto* kimondta, hogy „a Be. 2. § (2) bekezdése szerint törvényes a vád, ha a vádemelésre jogosult bírósághoz intézett indítványában meghatározott személy pontosan körülírt, büntető törvénybe ütköző cselekménye miatt a bírósági eljárás lefolytatását kezdeményezi. E törvényhelyben meghatározott kritériumok nem tekinthetők taxatív felsorolásnak. A vizsgálat tárgyát kell képeznie annak is, hogy „a meghatározott személy pontosan körülírt, büntető törvénybe ütköző cselekménye”-re vonatkozóan a nyomozás során a tisztességes eljárás szabályai betartásra kerültek-e, mert ha nem, akkor annak az a következménye, hogy az ilyen eljárás eredményeként emelt vád nem lehet törvényes. Jelen esetben is erről van szó. A cselekmény elkövetését az előbbieken részletezettek szerint a fedett nyomozó provokálta, ezért olyan cselekmény képezi a vád tárgyát, amelyet az államot képviselő nyomozó az ügyészi engedélyt megszegve, túllépve bűncselekményt (kábitószerral visszaélésre felbujtást) elkövetve indukált. Miután pedig a vád értékesítési cselekményt taglaló része ilyen körülmények között nyomozói bűncselekményen alapul, az ezáltal nem törvényes.”

A döntés ellen Mészáros Bence érvelt tanulmányában, aki szerint a Be. 2. § (2) bekezdésében foglalt törvényes vádnak fogalmi elemei taxációt képeznek, azok köre nem bővíthető. Ebbe a körbe nem tartozik bele a tisztességes eljáráshoz való jog követelménye, így ez nem lehet alapja a törvényes vád hiányának. Álláspontja szerint maguknak a bizonyítékoknak a jogellenessége áll fenn, azok törvényességét zárja ki a hatósági provokáció, ami oda vezet, hogy a hatóság törvénybe ütköző fellépése hiányában nem jött volna létre bűncselekmény, így bizonyítékok sem léteznének.¹⁹ Nem

¹⁵ BH 2001.362.

¹⁶ Tény, hogy a kiszabott szankciókat enyhítette.

¹⁷ Kovács 2011. 371. o.

¹⁸ Fővárosi Ítéltábla Bf.161/2009/17. sz. ítélet.

¹⁹ Mészáros 2011. 31. o.

az eljárás megszüntetésének²⁰ van helye a Be. 267. § (1) bekezdésének j) pontja alapján, hanem a terheltek felmentésének a bizonyítékok kizárása miatt.²¹

Egyértelműen megállapítható, hogy az EJE az adott állam hatóságainak eljárásjogi törvénytelenégeiben látta azokat az okokat, amelyek megalapozták az Egyezménybe ütközést. A Kúria rögzíti, hogy a megbízhatósági vizsgálat törvényes volt, mind a hazai jogszabályoknak, mind pedig az EJE által támasztott kritériumoknak megfelelt. A törvénytelenséget az eljárás védelmi tiszta túllépésében látta, mivel az eltért a megbízhatósági tervtől, valamint abban, mint ahogyan idéztem, hogy a nyomozó nem hagyott a terheltnek döntési lehetőséget. Olyan helyzetbe hozta, amelyben nem tudott saját belátása és meggyőződése szerint, mérlegelve döntést hozni.²² Álláspontom szerint megállapítható, hogy a Kúria hiába hivatkozik a társadalomra veszélyességre mint a bűncselekmény törvényi fogalmi ismérvének hiányára, ennek alapja egy eljárásjogi jogszabálysértésből fakad.

A nemzeti jogban a megbízhatósági vizsgálat²³ szabályait főként a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban: Rtv.) és a rendőrség belső bűnmegelőzési és büntetőfeladatokat ellátó szerve kijelöléséről, valamint feladatai ellátásának, a kifogástalan életvitel ellenőrzése és a megbízhatósági vizsgálat részletes szabályainak megállapításáról szóló 293/2010. (XII. 22.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Rendelet) tartalmazzák. A Rendeletben garanciaként említendő, hogy a Nemzeti Védelmi Szolgálatnak (NVSZ) részletes tervet²⁴ kell készítenie, amit az ügyész hagy jóvá. A tervnek tartalmaznia kell, hogy a vizsgálatot lefolytató milyen mesterséges élethelyzetet kíván kialakítani, ha bűncselekményt akar elkövetni, annak külön indokát kell adnia, részleteznie kell az elkövetési magatartást. A fokozatosság elvéről, illetve arról, milyen eljárásjogi garanciának kell érvényesülnie, ha a vizsgálat során jogellenesen szerzik be a bizonyítékot, nem szól a Rendelet. Továbbá, nem tiltja a hatóság által elkövetett felbujtói magatartást mint provokációt.

A már többször hivatkozott kúriai döntésnek van egy hiányossága, mégpedig az, hogy nem foglalkozik a rendelkezésre álló bizonyítékok jogi minősítésével, értékelésével.²⁵ Ez azért is külön kiemelésre méltó, mert az EJE a hatóság által tanúsított provokációhoz fűzött alapvető elvárások mellett azt is rögzítette, hogy arra már hatásköre, felhatalmazása nem terjed ki, így nem is vizsgálhatja, hogy adott állam

²⁰ Ibid.

²¹ A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (2 Str 97/14) kimondta, hogy a provokáció szélsőséges eseteiben az eljárás megszüntetése igenis igazolt a jogállamiság elvéből fakadóan, az az eljárás akadályát képezheti. (Hivatkozta: Kis 2017. 1475. o.).

²² Azt is jogszerűtlennek találta, hogy a hivatali visszaélés „előkészületének” kimerítésével (a terhelt ki fogja deríteni, hogy a barát mikor szabadul) a vizsgálat elérte deklarált célját, nem volt indokolt a vizsgálat folytatása.

²³ Az eljárás célja a vizsgálat alá vont személy hivatali életművének való alkalmasságának kiderítése.

²⁴ A végrehajtási terv megismerhetőségéhez csak az eljárásban arra jogosult félnek van joga.

²⁵ A Fővárosi Ítéltábla a 3.Bf.53/2011/6. számú ítéletében a terheltet a bűncselekmény bizonyítottsága hiányában mentette fel, ugyanis a rendőri felbujtás eredményeként beszerzett bizonyítékokat a Be. 78. § (4) bek. szerint kizárta az eljárásból.

törvényei miként szabályozzák a bizonyítékok felhasználhatóságát, milyen bizonyítéknak mekkora erőt tulajdonítanak.²⁶ Megjegyzem, az EJEB hatásköre viszont kiterjed az egész büntetőeljárás tisztességes voltának megítélésére, így vizsgálnia kell, hogy valamely egyezményi emberi jog sérelmet szenvedett-e adott bizonyíték beszerzése folytán.²⁷ Továbbá a Fővárosi Ítélőtábla érdemben azonos ügyben a vád törvénytelenége mellett foglalt állást.²⁸ Ebből kifolyólag kérdésként merül fel továbbra is, hogy a Be. 78. § (4) bekezdése alkalmazható-e? A hivatkozott jogszabályhely szerint „nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg.”

Az előzetes letartóztatás

A Be. 12. § (4) bekezdése értelmében a vádirat benyújtásáig a bíróság feladatait a nyomozási bíró látja el. A nyomozási bíró dönt az előzetes letartóztatás elrendeléséről, egyéb kényszerintézkedés alkalmazásáról, avagy a szabadlábon való védekezésről. A 93. számú büntető kollégiumi vélemény kimondja, hogy habár a nyomozási bíró előtti előzetes tárgyalás kontradiktórius eljárás, főszabályként nincs helye bizonyítási indítványnak. Az ügyész szolgáltatja azokat a bizonyítékokat,²⁹ amelyek álláspontja szerint – az addigi nyomozásra tekintettel – megalapozzák az előzetes letartóztatás általános és/vagy különös okait. Kimondja mind a törvény, mind pedig a BK vélemény, hogy az ülés előtt az ügyészi indítványt meg kell küldeni a gyanúsítottnak, illetve a védőjének, annak érdekében, hogy azokra észrevételeket tehessenek, kifogásolják az adott bizonyítékot (az ülés keretei között). Azonban a törvény nem tartalmaz konkrét határidőt az indítvány és az indítvány alapját képező bizonyítékok megküldésére, így elvileg az sem valósít meg szabálysértést, ha az ügyész az indítványát az ülés előtti napon bocsátja a védelem rendelkezésére, továbbá, az is lehetséges, ha az ülés napján a bíróság épületében adja át az iratokat.

A BK vélemény és a kialakult gyakorlat alapján kijelenthető, hogy a nyomozási bírónak – habár érdemben köteles vizsgálnia a bizonyítékokat – a beszerzett bizonyítékokhoz fűződő eljárásjogi szabályok megtartásának, avagy meg nem tartásának vizsgálatára nincs lehetősége. Értem ez alatt azt, hogy sem hivatalból, sem indítványra nem mérlegelheti az adott bizonyíték mögötti büntetőeljárás normák legalitását, bizonyítást abszolút nem folytathat le. Példának okáért, korrupciós bűncselekmény esetében, a megelőző megbízhatósági vizsgálat során beszerzett bizonyítási anyagról nem állapíthatja meg, avagy (pontosabban) meg sem tudja

²⁶ Kis 2014. 314-315. o.

²⁷ Kis 2017. 1473. o.

²⁸ Ij. 13.

²⁹ Abból indulok ki, hogy a vádhatóság nem tart vissza bizonyítékokat a nyomozás érdeke miatt.

állapítani, hogy az a végrehajtási tervben foglaltak szerint szerezték-e meg,³⁰ avagy nem, ha történt hatósági provokáció, hogyan, miként zajlott az. Így akár a megbízhatósági vizsgálat során (jogellenesen) beszerzett bizonyítékokra is el lehet rendelni a terhelt előzetes letartóztatását. „A nyomozási bíró (csupán) megvizsgálja, hogy az indítvány törvényi előfeltételei fennállnak-e, nincs-e akadálya a büntetőeljárásnak, és az indítvány megalapozottsága iránt nem támaszthatók-e ésszerű kételyek.”³¹ „Az alapos gyanú meglétét a bizonyítékok bizonyító erejének egybevetése nélkül kell tisztázni, elegendő a bűncselekmény elkövetésének valószínűsítése, és az, hogy a bűncselekményt a gyanúsított követte el.”³² „A nyomozási bírónak nincs lehetősége a bizonyítékok szembeállítására, a bizonyító erejük mérlegelésére és a valószínűségük vizsgálatára.”³³

Ha egyet értünk abban, hogy a vizsgálat beleillik a bizonyítási eszköz halmazába,³⁴ úgy megállapítható, hogy a végrehajtási tervben foglaltak kvalitatív túllépése megegyezik a bizonyíték „más tiltott módon” való megszerzésével, vagy a jóváhagyott végrehajtási terv túllépésével a nyomozó magatartása a Btk. 308. § (1) bekezdés a) pontjába ütközik. Király a bizonyítási eszközök megszerzésének más tiltott módjai közé sorolja az olyan eszközöket, amelyekhez (amelyek megszerzéséhez) külön (speciális) tilalmak kapcsolódnak.³⁵ Miért aggályos, hogy a Rendelet nem említi a fokozatosság elvét, amelyre figyelemmel kellene lennie az NVSZ-nek a terv elkészítésekor?

Korrupciós bűncselekmények esetében vita folyik arról is, hogy a jogtalan előnynek alkalmasnak kell-e lennie a passzív vesztegető vonatkozásában, azaz vizsgálat tárgyává kell tenni azt, hogy adott személyt – figyelembe véve szubjektív életminőségét – milyen értéket képviselő dolog befolyásolhatja jogellenes cselekménye elkövetésében, ezzel összefüggésben releváns a jogtalan előny értéke.³⁶ Ezzel szemben van olyan álláspont is, amely szerint a hivatalos személy szubjektuma nem mérvadó, csakis az előny objektív alkalmassága,³⁷ holott a bíróságnak mindig vizsgálat tárgyává kell tennie, hogy a jogtalan előnyt kinek és mikor adják.³⁸ A Btk. 293. §-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint az elkövetési magatartás éppen azért egészült ki a befolyásolásra törekvéssel, mert ezzel a jogalkotó jelezni kívánta, hogy az előnynek alkalmasnak kell lennie a befolyásolásra. Habár a Kúria kijelenti, hogy a természetes előny mibenléte, anyagi előny értéke közömbös, hozzáteszi azt is, hogy a jogtalan előnynek alkalmasnak kell lennie a hivatalos személy működésének a közérdek kárára

³⁰ Miközben a Rtv. 7/A. § (2a) bekezdése így szól: „A megbízhatósági vizsgálat befejezéséről szóló határozat kézhezvételétől számított 8 munkanapon belül az ügyész megvizsgálja annak törvényességét, (...) ha pedig azt állapítja meg, hogy a megbízhatósági vizsgálat végrehajtására a részletes tervtől eltérően került sor, felelősségre vonást is kezdeményez.”

³¹ Be. 211. § (4) bek.

³² BH 1994.17.

³³ BH 1997.118.

³⁴ A HVG Nagykomentár hatósági eszközként definiálja a megbízhatósági vizsgálatot.

³⁵ Király 2001. 236. o.

³⁶ Gál 2010. 37. o.

³⁷ Nagy 1999. 390. o.

³⁸ Horváth-Lévay 2013. 370. o.

való befolyásolására.³⁹ Véleményem szerint nincs szükség a korrumpált személy anyagi hátterének vizsgálatára, csupán azt szükséges megállapítani és az ítéletben kimondani, hogy az adott helyzetben az adott dolog alkalmas volt arra, hogy a passzív vesztegető jogszabályi kötelezettségét megszegje.

Visszatérve a megbízhatósági vizsgálatához, példának okáért, ha a végrehajtási terv részletezi, hogy passzív vesztegetés bűncselekménye elkövetésének provokálásakor először tízezer, majd húszezer, majd ötvenezer forinttal próbálja meg bűncselekmény elkövetésére rábírní a fedett nyomozó az eljárás alá vont személyt, a fokozatosság elve hiányában nincs annak eljárásjogi jogkövetkezménye, ha azonnal ötvenezer forint jogtalan előnnyel próbálkozik.⁴⁰

A Kecskeméti Törvényszék 3.B.70/2014/49. számú ítélete

Adott cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró okainak taxációba foglalása lehetetlen és felesleges feladat, állítja Nagy⁴¹ és Vámbéry,⁴² hiszen azok köre, terjedelme, körülményei folyamatosan változnak. Ennek igazolását jól példázza, hogy Belovics a dolgozatában még csak magának a fedett nyomozó által elkövetett bűncselekmény társadalomra veszélyességének hiányát tárgyalja,⁴³ a kört ki nem terjesztve a kúriai esetre.

A Kecskeméti Törvényszéken⁴⁴ lefolyt ügynek öt vádlottja volt. Az I.-II. r. vádlott bűnösségét 244 rendbeli vesztegetés büntetében,⁴⁵ mint társtettesek mondták ki a bíróság, s őket megrovásban részesítette. A jogeset azért érdemel külön figyelmet, mivel a fellebbezésben a védő végszükségre hivatkozott, s habár a bíróság az ítéletét a társadalomra veszélyesség (nyomatékosan) csekély fokára hivatkozva (is) alapította, rendkívül kapcsolódik az érvelés és maga a jogeset is.

A több mint két évtizede működő Kft. a térségben a legnagyobb gyakorlati képzéssel foglalkozó társaság, körülbelül 300 főt foglalkoztatott a 2009-2010. évben. A társaság „profilja” volt, hogy hátrányos helyzetben lévő diákoknak juttasson szakképesítést. Az I.-II. r. vádlottak létrehoztak egy alapítványt, amelynek célja a szociálisan hátrányos helyzetben lévő fiatalok szakképesítésének elősegítése, az iskola fenntartása, összefoglalva, olyan tevékenységet folytattak, ami abszolút kedvező hatású a társadalomra.

³⁹ BH 2016.3.

⁴⁰ Ebben az esetben felmerülhet, hogy eleve a végrehajtási tervben foglaltak be nem tartását jelenti az összegek lépcsőzetesen történő felajánlásának figyelmen kívül hagyása.

⁴¹ Nagy (szerk.: Gellér, 2000) 343-345. o.

⁴² Vámbéry 1913. 231. o.

⁴³ Belovics 2009. 38-39. o.

⁴⁴ 2.B.448/2011/52. és 3.B.70/2014/49.

⁴⁵ Btk. 252. § (1) bek. ütköző és a (3) bek. b) pontja szerint minősülő vesztegetés büntette.

A gyakorlati képzés a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézetten keresztül történt. Az akkor hatályos, a szak- és felnőttképzést érintő reformprogram végrehajtásához szükséges törvények módosításáról szóló 2007. évi CII. törvény módosította a finanszírozási szabályokat, ennek következtében 2009-ben megszűnt a rezsi-, a szerszám- és az anyagköltségek támogatása.⁴⁶ A jogszabályi változás a Kft.-nél több tízmillió forintnyi forráscsökkenést eredményezett, ezért az I.-II. r. vádlottaknak meg kellett találniuk a megoldást, hogy a Kft. továbbra is elláthassa deklarált célját. Több fórumot is felkerestek együttműködés céljából (helyi önkormányzat képviselő-testülete oktatási bizottságát, a szakmai érdekképviselői szövet, a megyei kereskedelmi és iparkamara szakképzési irodáját stb.), azonban nem jutottak előrébb. Végül elhatározták, hogy a tanulóktól támogatást kell kérniük a működési költségek fedezéséhez. Mivel tudták, hogy jogszerűen nem kérhetnek ilyen támogatást,⁴⁷ ezért módosították az alapítvány alapító okiratát a felhasználható vagyon felhasználási céljainak pontosítására. A konstrukció szerint a Kft. termelési előirányzatként 2009 szeptemberétől előírta, hogy a fodrász tanulóknak havonta meghatározott összegű bevételt kell kitermelniük. Ha ennek nem tudnak eleget tenni, a különbözetet be kell fizetni. A befizetésekről a II. r. vádlott alapítványi támogatás címén állított ki bevételi pénztárbizonylatot.

Az I.-II. r. vádlottak a Kft., illetve az Alapítvány nevében eljárva forrásgyűjtési törekvéseik során olyan tájékoztatót küldtek a szülőknek, amelyben 10.000 Ft-tal való támogatásukat kérték, a költségek finanszírozására. Továbbá leírták, hogy a termelési előirányzat el nem érése esetén a különbözetet fizessék be az alapítványnak támogatás formájában. Az alapítvány részére összesen 244 tanuló fizetett be, összesen 4.129.695 Ft összegben. A szülőket folyamatosan – és valóban – tájékoztatták az intézmény helyzetéről, a beszédni kívánt forintok létalapjáról, a jogszabályváltozásról. A befizetett összegek kétharmada a III-V. r. vádlottaknál maradt a rezsiköltségek fedezésére, az összeg egyharmada a Kft.-t illette meg.

A terheltek védekezésül előadták, hogy az elvont támogatás pótlására semmilyen más megoldást nem találtak. Tisztában voltak azzal, hogy a törvény tiltotta a tanulók támogatásának kérését, elfogadását, azonban a gyakorlati oktatást másképpen nem lehetett megoldani.

A bíróság indokolásából érdemes kiemelni, hogy az előny azért volt jogtalan, mert a gyakorlati képzés e módon történő finanszírozását a jogi norma direkt módon tilalmazta. A bíróság kifejezésre juttatta, hogy az I.-II. r. vádlottak cselekménye olyan csekély

⁴⁶ Az elvont támogatások más módon történő finanszírozásáról az állam nem gondoskodott.

⁴⁷ A szakképzésről szóló 1993. évi LXXVI. törvény 16. § (1)-(2) bekezdése szerint a szakképző iskolában a nappali oktatás munkarendje szerinti oktatásban a tanuló számára az elméleti és a gyakorlati képzés a közoktatási törvény rendelkezéseinek megfelelően ingyenes. A bíróság indokolásában hivatkozik a szakképzésről szóló 2011. évi CLXXXVII. törvény 1. § (1) bekezdésének, valamint a 29. § tartalmára, a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvényre, végül az Alaptörvény XI. cikkében foglaltakra, mindezt arra hivatkozással, hogy az oktatás (alapvetően) ingyenes.

fokban veszélyes a társadalomra,⁴⁸ hogy az alkalmazható legkisebb büntetés kiszabása, vagy más intézkedés alkalmazása is szükségtelen, ezért őket megrovásban részesíti.

A védelem fellebbezést nyújtott be, kérve a bűncselekmény hiányában történő felmentést, többek között azzal indokolva, hogy a cselekmény nem veszélyes a társadalomra, így nem állapítható meg deliktum.

A Kecskeméti Törvényszék arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügyben az adott történeti tényállás nem veszélyes a társadalomra, azonban a cselekmény objektíve kimeríti a Btk. 4. § (2) bekezdésében foglalt fogalmat. A Kúria ezzel ellentétben rögzítette, hogy az absztrakt társadalomra veszélyesség mellett különös odafigyeléssel kell azt is vizsgálni, hogy fennáll-e a konkrét társadalomra veszélyesség.

Összegzés

Mindkét határozatból – és a hangsúly itt van – kitűnik, hogy a terheltek egyfajta sajátos kényszerhelyzetben voltak, hiányzott döntési szabadságuk. Döntési szabadság hiányában – amelynek eredete lehet hatósági felbujtás, de akár jogszabályváltozás is – nem beszélhetünk konkrét társadalomra veszélyességről. Konkrét társadalomra veszélyesség hiányában pedig még akkor sem beszélhetünk bűncselekményről, ha az absztrakt társadalomra veszélyesség megállapítható.

A tanulmányomat két nyitva hagyott kérdéssel zárom. A kúriai (atipikus) jogesethez hasonló, jövőbeni ügyekben is csak a Be. 331. § (1) bekezdésében foglalt felmentő ítéletnek lesz helye, avagy az eljárást már a tárgyalás előkészítése során meg lehetne szüntetni?⁴⁹ A kecskeméti esethez hasonló, nem atipikus ügyekben valóban várható majd felmentő ítélet a társadalomra veszélyesség hiányára alapítottnan?

Felhasznált irodalom

Belovics Ervin: A büntetendőséget kizáró okok. HVG-ORAC, Budapest, 2009.

Benei Dóra: Gondolatok a lobbitevékenység büntetőjogi értékeléséről. *Ügyészek Lapja*, 2017/3-4. sz.

Gál István László: Molnár Csaba ügye a Fővárosi Ítélőtáblán. Döntés az Országos Rendőr-főkapitányság Pénzmosás Elleni Osztálya vezetőjének vesztegetési ügyében. *JeMa*, 2010/1. sz.

⁴⁸ Láthatjuk, hogy eredetileg az aktív befolyással üzérkedő (befolyást vásárló) cselekménye is – tévesen – csupán oly fokban volt veszélyes a társadalomra, hogy még a részesség kérdéskörének tárgyalását is elvetette az egykori bírói gyakorlat.

⁴⁹ Azaz a bíróság csak a bizonyítási eljárás lezárása után tud majd magabiztos döntést hozni? (7. l.)

Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: Magyar büntetőjog, különös rész. Wolters Kluwer, Budapest, 2013.

Horváth Tibor – Kereszty Béla – Maráz Vilmosné – Nagy Ferenc – Vida Mihály: A magyar büntetőjog különös része (szerk.: Nagy Ferenc). Korona, Budapest, 1999.

Király Tibor: Büntetőeljárás jog. Osiris, Budapest, 2001.

Kis László: A bűnüldözői provokáció megítélése az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában. In.: Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai, Bótor, Miskolc, 2014.

Kis László: Az agent provocateur fellépés alapjogi nézőpontból. Kúriai Döntések. Bírósági Határozatok, 2017. 65. sz.

Kovács István: A provokáció hatására történt bűnelkövetés értékelése a bírói gyakorlatban. In: Tanulmányok Tóth Mihály professzor 60. születésnapja tiszteletére. PTE-ÁJK, Pécs, 2011.

Mészáros Bence: A Fővárosi Ítéltábla határozata a kábítószerrel visszaélésre való hatósági felbujtásról. *JeMa*, 2011. 2. sz.

Nagy Ferenc: A jogellenességet kizáró okok elvi kérdéseiről. Békés Imre ünnepi kötet (szerk.: Gellér Balázs). ELTE-ÁJK, Budapest, 2000.

Vámbéry Ruztem: Büntetőjog. Grill, Budapest, 1913.

CERTAIN MATERIAL LAW ASPECTS OF CORRUPTION CRIME, WITH SPECIAL REGARD TO THE DANGER TO SOCIETY.

Maybe it would be unusual to ask ourselves the question whether we could speak of the absence of danger to society when the defendant committed any corruption crime, either in official proceedings or economical. The justification of this question is even more thought-provoking since in Act C of 2012 on the Criminal Code, the legislator expressed its intention or aim to take action against the corrupting and the corrupted persons even more strongly, and it announced zero tolerance regarding corruption. At the same time, raising the question is legitimated by the decision on principle No. EH 2018.1. recently published by the Curia.

In my study, I intend to analyze not only the specific decision and findings on principle of the Curia but also the related case-law of the European Court of Human Rights. The ECHR establishes those “compliance” premises which shall be observed by

the law enforcement Authorities if they acquire incriminating evidence by using the legal instrument of “*agent provocateur*”, meanwhile, by referencing these premises, the Curia arrived to its finding that criminal offences committed under provoked duress might not lead to convictions in all cases. In its decisions No. B.70/2014/49., the Kecskemét Regional Court found the first and the second defendants guilty of 244 counts of bribery and therefore imposed warning! to them. It was no coincidence.

JOG- ÉS TÁRSADALOMELMÉLETI SZEKCIÓ

GULYA FRUzsINA

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

NŐK A MAGYAR (JOG)TUDOMÁNYBAN

2014-ben Magyarország 29 vizsgált európai ország közül a 19. helyet foglalta el azon a skálán, amely a nők tudományban való részvételét méri. Ekkor hazánkban 17 % volt a nők aránya a tudományos szférában, bár PhD fokozatot ennél jelentősen többen (kb. 50-50 százalékban) szereztek¹.

Minden társadalom eltérő történelmi és kulturális hagyományokkal rendelkezik, de ha napjainkban a világ országainak ilyen irányú tendenciáit szemléljük, a nemek eltérő társadalmi helyzete kivétel nélkül fellelhető valamennyiben. A nők helyzetéről nehéz jól körülrajzolt, átfogó képet festeni, mivel a változást meghatározzák a különböző kulturális sajátosságok és a társadalmi berendezkedés is, de mind a nemzetközi, mind a hazai statisztikák szerint tudományos szférában (is) messze vagyunk a nemek egyenlőségétől.

Dolgozatomban először a hazai munkaerő-piaci helyzetet mutatom be, a magyar nőkre fókuszálva. Az áttekintés után a tudományos területen dolgozó nők karrierútjának sajátosságait ismertetem. Végül egy 2015-ben és 2018-ban készült adatfelvétel eredményeinek tükrében mutatom meg, milyen a nemek eloszlása a magyar jogi egyetemeken, a főállású oktatók között.

A magyar nők munkaerő-piaci helyzete

Magyarországon az úgynevezett „szocialista iparosítás” időszakában átfogó társadalmi egyenlőséget hirdetve általános elvvé vált, hogy a nőket minden munkakörben alkalmazni kell, kivéve, amelyekre testfelépítésük miatt nem alkalmasak². Az eszmének megfelelően kialakult az ötvenes évek új nőideálja, a „traktoros lány”, akire mint a nemi egyenlőséget megteremtő példára tekintett a rendszer.³ Bár ez az eszménykép idővel módosult, az ideológia és a gazdasági kényszer (alacsony bérszínvonal) alapjaiban megváltoztatta a nők életmódját⁴. Tulajdonképpen az ötvenes évektől terjedt el és vált általánossá a kétkeresős családmódel.

¹ Pető 2018.

² Palasik 2005. 85. o.

³ Schadt 2003. 56. o.

⁴ Palasik 2005. 87.o.

Emiatt a rendszerváltást megelőző időkben Magyarországon a nők gazdasági aktivitása magasabb volt, mint a fejlett nyugati országokban.⁵ Ez azonban a szocializmus ideológiájának volt köszönhető, s nem a nők személyes aspirációinak tömeges „felszínre törése” okozta.

A rendszerváltás politikai, gazdasági és társadalmi változást hozott, s ezek jelentős hatást gyakoroltak a munkaerőpiacra is: drasztikusan visszaesett a foglalkoztatottak száma, és megjelent a regisztrált munkanélküliség, amely a kilencvenes évek közepéig folyamatosan növekedett. Míg 1991-ben a munkanélküliségi ráta 1,9 %-os volt, egy évvel később már 7,8 %-ra növekedett. 1993 és 1994 során érte el a legmagasabb arányt, ezekben az években 13 százalék körüli értéken volt. A KSH 2018. I. negyedévének adatai szerint jelenleg 3,9 %-ra mérséklődött a munkanélküliségi ráta hazánkban. A tömeges munkanélküliség megjelenése mellett a gazdaságilag inaktívák száma is rohamosan nőni kezdett⁶.

A férfiak és a nők munkanélkülisége nem azonosan alakult az említett időszakban: a munkanélküliség a nőket kevésbé sújtotta, mint a férfiakat⁷. Ennek magyarázata az, hogy a nők jelentős része – a máig fennálló munkaerőpiaci szegregáció miatt – főként olyan ágazatokban dolgozott, amelyeket kevésbé érintettek a piacgazdaságra való áttérés következményei⁸. Ilyen például az oktatás, az egészségügy vagy a szolgáltatási szektor. A nehézipar és a bányászat dolgozói, akik szinte kizárólag férfiak voltak, a gazdasági átalakulás során elveszítették munkájukat, s mivel képzettségüknek, szakmájuknak megfelelő új munkahelyek nem születtek, a munkanélküliség maradt számukra.

A nők gazdasági aktivitása azonban nagyobb mértékben esett vissza, mint a férfiaké, s ennek oka a gazdasági változások mellett más területen is keresendő, ugyanis a rendszerváltással egyidejűleg begyűrűzött hazánkba az oktatási expanzió is. Ekkor indult meg jelentősen a hallgatói létszámnövekedés, amely a közép- és a felsőfokú oktatást egyaránt érintette⁹. 1990 és 2000 között a nappali tagozatos hallgatók létszáma közel 2,5-szeresére növekedett. A gazdasági aktivitás visszaesésének egyik oka tehát az, hogy a nők nappali oktatásban való részvétele nagyobb iramban bővült, mint a férfiaké, másrészt a nemek közötti béregyenlőtlenség, továbbá a gyermekgondozási rendszer leépítése ekkor olyan mértékű volt, hogy a nőknek az otthon maradás, háztartásbelivé válás racionális lehetőséget jelentett¹⁰.

A nők gazdasági aktivitását több tényező is befolyásolja, ezek közül két fontos területet emelnék ki. Egyrészt a továbbtanulás, a kitolódó felnőtté válás (posztadoleszcencia) miatt a fiatal nők körében is magas az inaktivitás. A húsz év körüli

⁵ Nagy Gy. 2000. 37.o.

⁶ Sági 2003.11., 24.o.

⁷ Sági 2003.25.o.; Nagy Gy. 2000. 35.o

⁸ Sági uo.

⁹ Husz 2006. 47.o.

¹⁰ Nagy Gy. 2000. 45. o.

fiatalok jelentős része nappali tagozatos képzésben vesz részt¹¹. Másrészt az aktivitásban meghatározó szerepet játszik a gyermekvállalás, ami bármikor is történjék az egyéni életút során, akár több évre is inaktívvá teheti az anyát. Ebből kifolyólag a nők a munkába lépés pillanatától férfiakénál kedvezőtlenebb munkaerőpiaci pozíciókba kényszerülnek, s ez a hátrányuk végig fennmarad a foglalkozási életpálya során¹². Napjainkban egyre inkább növekszik azoknak a nőknek az aránya, akik első gyermekük születése előtt egyáltalán nem, vagy csak minimális munkatapasztalattal rendelkeznek¹³. Egy 2010-es adatfelvétel eredménye szerint a 8 évnél fiatalabb gyereket nevelő nők 29 %-a olyan, aki a gyermek születése előtti egy évtől a megkérdezés időpontjáig nem dolgozott.¹⁴ További kockázat, hogy a lefelé irányuló, azaz „visszalépő” karriermozgás veszélye szintén a kisgyermekes nőket érinti leginkább, vagyis a nők munkahelyi előmenetelének esélye szintén „gyermek-függő”. A 6 éves kor alatti gyerekek anyukái körében a legkisebb a valószínűsége annak, hogy javulna a foglalkoztatási státuszuk, azaz előrelépnének a ranglétrán. Minden országban kimutatható tendencia, hogy minél több gyereket nevel egy anya, annál kisebb valószínűséggel van jelen a fizetett munka világában, ez az összefüggés azonban Magyarországon a legerősebb.¹⁵ Mindezekkel ellentétesen, a férfiak munkaerő-piaci részvétele és a gyermekek száma közötti összefüggés fordított irányú: a gyermeket nevelő apák többet dolgoznak, mint gyermektelen társaik.¹⁶ Ez az összefüggés a három vagy több gyermekes apáknál fordul meg. Összességében elmondható, hogy a férfiak közül a gyermekkel rendelkezők, míg a nők közül a gyermektelenek dolgoznak a legtöbbet.

A nők gazdasági aktivitásának további gátló tényezője a kisgyermekes gondozása mellett az, hogy az öregedő társadalommal járó feladatok, vagyis az idősgondozás is többnyire rájuk marad.¹⁷

Nők a tudomány útján

A XIX. század végéig a nők iskolázottsága jelentősen elmaradt a férfiakétól, majd a XX. századtól lassan a nők iskolai végzettsége a férfiakéval megegyező szintre emelkedett. A különbség egyik oka a „házasság-alternatíva” volt: amíg egy nő számára a házasságkötés volt az egyetlen aspiráció, legfőbb tanulnivalója a jó háziasszonyra jellemző tulajdonságok elsajátítása volt, addig a társadalmi elvárások szerint a férfinak tanulni, műveltnek kellett lennie.

¹¹ Bukodi 2005. 15. o.

¹² Koncz 2010. 651. o.

¹³ KSH 2011. 3. o.

¹⁴ KSH 2011. 7. o.

¹⁵ Bukodi 2005. 37. o.

¹⁶ Bukodi 2005. 38. o.

¹⁷ KSH 2011. 2. o.

A magyar nők egyetemre jutása Wlassics Gyula kultuszminister 1895. évi rendeletével¹⁸ vált lehetővé: jeles érettségivel, ha a hallgató felvételi kérelmét az egyetem támogatta és az oktatási miniszter engedélyezte, bölcsésztudományi, orvosi és gyógyszerész karokon tanulhatott tovább. A nők a két világháború között a bölcsészkarokon és gyógyszerészkarokon már a férfiakéval azonos arányban tanultak, 18 %-os volt arányuk a közgazdasági szakokon, míg a műszaki karokra csak elvétve jutottak be, s jogi karra egyáltalán nem járhattak¹⁹.

A második világháború után megkezdődött a magyar oktatási rendszer átalakítása. 1945 augusztusában rendeleti úton²⁰ tették kötelezővé mindkét nem számára a nyolcosztályos általános iskolát, s 1960-ra 38,7 %-ra nőtt az alapfokú végzettséggel rendelkező nők aránya²¹. Szintén 1945-től az addig nyolcosztályos gimnáziumok négyosztályos gimnáziumokká alakultak át. 1948-ban államosították az iskolákat, így 1949-re valamennyi középiskola egységesen gimnáziummá alakult át, s ezáltal szűnni kezdtek a fiú- és leányiskolák közötti különbségek²². Mindemellett ahogy a nők is fizető állásban kezdtek dolgozni, megjelent a képzésük iránti igény is.

A felsőoktatás szintén a második világháború után vált elérhetővé a nők széles rétegei számára, mivel a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában kiadott 1946. évi XXII. törvény kimondta, hogy a nők minden egyetemre és főiskolára korlátozás nélkül felvehetők, a férfiakkal azonos feltételek mellett. Innentől kezdve a nők aránya a felsőoktatásban növekedni kezdett, az 1980-as évek közepén már meghaladta az 50 %-t. Érdekes azonban, hogy a 2004/2005-ös tanévben tapasztalt 58,21 %-os csúcs óta ez az arány folyamatosan csökkenni látszik, s napjainkban 53 % körül mozog.²³

A különböző statisztikákból látható tehát, hogy Magyarországon a felsőfokú végzettséget megszerzők több mint fele nő, a doktori képzést elkezdő hallgatók nemi megoszlása nagyjából 50-50 %, a nők a tudományos szférában mégis folyamatosan – mondhatni töretlenül – alulreprezentáltak maradnak.

Pető Andrea 2018-ban megjelent tanulmányában²⁴ három szakaszt különböztet meg a nők tudományos pályájával kapcsolatos nehézségek megjelenésében. Elsőként a közoktatásban, majd a felsőoktatás alapképzéseiben tapasztalható nemi megkülönböztetést jelöli meg. Ez a ma már szinte közhely, gyakran kutatott probléma

¹⁸ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 1895. évi 65.719. szám alatt a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett rendelete, a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában

¹⁹ H. Sas 2000.

²⁰ 6650/1945. ME. számú rendelet a 8 osztályos általános iskolák szervezéséről (aug. 18.)

²¹ Pukánszky 2007. 557. o.

²² Kéri 2002. 15. o.

²³ Oktatási Hivatal statisztikái:

https://www.oktatas.hu/felsooktatasi/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak ; Központi Statisztikai Hivatal statisztikái: <http://www.ksh.hu/oktatas> ; Felvi.hu statisztikái: https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statistikak

²⁴ Pető 2018.

arra mutat rá, hogy a lányokat a pedagógusok, oktatók eltérően tanítják, a nemi sztereotípiáknak megfelelően jellemzően nem ösztönzik őket az olyan fiúsnak tartott, tipikusan reál tantárgyak tanulására, mint a matematika vagy a kémia. Az anya-gyermek interakciót vizsgáló tanulmányok szerint különbség van aközött, hogy a kezdetektől fogva hogyan foglalkoznak egy fiúval és hogyan foglalkoznak egy lánnyal szüleik és később a gondozók, tanítók, oktatók is. Ez azt jelenti, hogy a felnőttek attól függően tulajdonítanak jellemvonásokat egy csecsemőnek, hogy kisfiúnak vagy kislánynak tekintik őt²⁵. Öltöztetésükben, frizurájukban, a nekik válogatott játékokban, a rájuk vonatkozó eltérő jelzőkben mind-mind különbséget tapasztalhatunk a gyerekek esetén, akik két éves korukra tudják magukról, hogy kisfiúk vagy kislányok, és másokat is kategorizálni tudnak eszerint. Később a gyerekek a pályaválasztáshoz jutva már maguk is birtokolják azokat a társadalmi elvárásokat, amelyek a lányok és fiúk nemi szerepeihez kapcsolódnak, így mindkét nem a hagyományosan nőiesnek vagy férfiasnak tartott foglalkozások felé fordul a pályaeorientáció során. Ráadásul Pető szerint az iskolában a „láthatatlan tanterv”²⁶ a fiúk teljesítményére fókuszál, így már ekkor kialakul az üvegfal jelensége, amely a nők horizontális szegregációjához vezet a munkaerőpiacon.

A horizontális szegregáció a férfiak és a nők részvételét méri az egyes foglalkozásokban, ágazatokban, munkakörökben.²⁷ Ez írja le tehát azt a jelenséget, amely szerint a nők inkább a tipikusan nőinek tartott – nő-domináns, feminizált – munkaköröket, míg a férfiak a társadalom által férfiasnak tekintett foglalkozásokat választják nagy valószínűséggel. Ebben szerepet játszik a nemi szocializáció és a már említett nemi sztereotípiák is. Az, hogy mindkét nem a saját neme által dominált foglalkozásokban dolgozik szívesen, fenntartja és újratermeli a nemekkel kapcsolatos sztereotípiákat.²⁸ „A nemek társadalmi viszonyát vizsgáló hazai és nemzetközi kutatások egyöntetűen kimutatják, hogy azokban az országokban, ahol a patriarchális értékrend szerint megfogalmazott nemi sztereotípiák erősebbek, és ahol az ehhez kapcsolódó elvárások a lakosság számára még elfogadható viszonyítási keretként szolgálnak, ott nagyobb különbség mutatkozik a nők, illetve férfiak között a magas társadalmi presztízsű vezetői, illetve a hatalmi pozíciók betöltésében. Így ezekben a társadalmakban a kulturális és a tudományos élet kulcspozícióiban, a tudás létrehozásának reprezentatív helyein a pozíció magasságától függően egyre kisebb arányban találunk nőket.”²⁹

A második problémakör a doktori fokozat megszerzéséhez, illetve az azt követő évekhez kapcsolódik. Pető szerint ez az az időszak, amikor a nők jellemzően elhagyják

²⁵ Giddens 2003. 182. o.

²⁶ A láthatatlan vagy rejtett tanterv fogalmát Giddens az alábbiak szerint fogalmazza meg: „Az iskolában elsajátított olyan viselkedésmódok és attitűdök, amelyek nem szerepelnek a formális tantervben. Rejtett tanterv az iskolai oktatás „ki nem mondott célja”, mint például a nemek közötti különbség tudatosítása” (Függelék, 712. o.)

²⁷ Koncz 2010. 1084. o.

²⁸ Koncz 2010. 1083. o.

²⁹ Acsády 2010. 1391. o.

a (tudományos) pályát, s ez összefüggést mutat a családalapítással, gyermekvállalással. „A tudományos karrier modellje arra épül, hogy valaki folyamatosan jelen van, olvassa a szakirodalmat, publikál, mert csak így tud versenyképes lenni. Ez a modell a kutatást mint értéket az ember értéke elé helyezi, ami jelzi, milyen problémákkal kerül szembe a női kutató, mikor kiegyensúlyozott életet akarna élni.”³⁰

A családban élő gyermekek száma és életkora meghatározza a nők munkaerő-piaci jelenlétét és a gyermekvállalás utáni munkaerőpiaci visszatérését. Az óvodás korú gyerek(ek)et nevelő nők nagyobb valószínűséggel válnak inaktívvá, és egyúttal kisebb eséllyel térnek vissza a fizetett munka világába, mint az idősebb gyerekeket nevelő vagy gyermektelen társaik³¹. Ugyanakkor a férfiak gazdasági aktivitásában nem mutatható ki kapcsolat a gyermekek kora szerint. Ez is alátámasztja azt a közismert tényt, hogy a gyermeknevelés továbbra is a nők feladatát képezi, s a férfiak legfontosabb szerepe még mindig a család eltartása. A nők gazdasági aktivitása koruk előre haladtával nő ugyan, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ennek hátterében a kisgyermek napközbeni elhelyezése is szerepet játszik. A gyermekgondozási intézményrendszer fokozatos lebontása tehát tovább nehezíti a nők munkaerőpiaci reintegrációjának lehetőségét, pedig a gyermekekről történő intézményesített és széles körben hozzáférhető gyermekellátó és családtámogatási rendszer elengedhetetlen eszköze a női munkavállalás ösztönzésének. A statisztikák szerint a három vagy annál több gyermeket nevelő anyák esélyei a legrosszabbak a fizetett munka világába történő visszatérésre.³²

A nők ilyenfajta eltűnését az adott tudományos területről a szivárgó vezetékek metaforájával mutatja be a nemzetközi szakirodalom: e szerint a karrier egy szűkülő vezetékek, amiből a nők nagyobb arányban szivárognak el, mint a férfiak³³.

Végül az utolsó problémacsoport a doktori fokozat megszerzése után, az előző élet/karrier-szakaszon túljutva merül fel, amikor is a tudományos pályán maradó nők előrejutása lelassul vagy abbamarad. Ez a női munkaerőpiaci diszkrimináció egyik területe, a nők vezetővé válásával, munkahelyi mobilitásával kapcsolatos hátrányos helyzet, amelyet az amerikai szakirodalomból átvéve *üvegplafon* néven ismerünk. A metafora a vertikális szegregációhoz kapcsolódik, és a nők munkahelyi hierarchiában elfoglalt szerepéről szól. Egy adott szervezet vezető pozícióit betöltők nemi összetételének vizsgálatakor általában azt láthatjuk, hogy a nők jelenléte elmarad a férfiakétól. „A vertikális szegregáció a foglalkozási hierarchiában való előrejutási lehetőségeket foglalja magában, azt a jelenséget, hogy a beosztási szinteken egyre feljebb haladva, akkor is jelentősen csökken a nők aránya, ha megfelelő formális képzettséggel rendelkeznek, és a pozíció betöltésére formálisan megfelelő szakemberek között sem kisebb az arányuk, mint a férfiaké”³⁴. Az üvegplafon jelenség lényege tehát

³⁰ Pető 2018:

³¹ Bukodi 2005. 37. o.

³² KSH 2011. 7. o.

³³ Paksi 2014.

³⁴ Nagy B. 1997. 37. o.

az, hogy a nőket egy láthatatlan és áttörhetetlen fal akadályozza munkahelyi előmenetelükben. Az elnevezés egy kísérletről kapta nevét: halak akváriumába üveglemezt tettek. A halak úgy megszokták, hogy csak az akadályig tudnak úszni az akváriumban, hogy amikor kivették az üveglemezt, a halak akkor sem úsztak tovább a korábbi akadály vonalánál³⁵. Az üvegplafon tehát olyan akadály, amelyet a nők interiorizálnak, meggátolva saját előrelépésüket³⁶.

Egy amerikai szerzőpáros az üvegplafon helyett labirintusként tekint a nők munkaerő-piaci életútjára. Carli és Eagly meglátása szerint a nemek között a munkaerő-piacra lépéskor nincsen különbség, azonos esélyekkel indulnak neki az útnak, és a vezetői pozíciók is azonos – elérhető – távolságra helyezkednek el tőlük. A két nem karrierútja között az a különbség, hogy út közben, vagyis a munkaerőpiaci megjelenés után a nőknek fokozatosan egyre több akadályt kell leküzdeniük ahhoz, hogy vezetői pozícióhoz jussanak, amely a férfiak karrierútjában valóban nem jelenik meg. A szerzők az akadályok négy fázisát említik meg: a labirintus a nőkkel mint kompetens munkavállalókkal szembeni előítéletekkel kezdődik, majd a nők vezetővé válásával, magasabb pozícióba jutásával szembeni ellenállással folytatódik. A vezetési stílussal kapcsolatos akadályok a nőkhöz és az ideális, illetve kompetens vezetőkhöz kapcsolódó tulajdonságok közötti lavírozás problematikájára utal, s végül a munka-magánélet összeegyeztetése a nők karrierjét végigkísérő akadályként van jelen³⁷. A megközelítés lényege, hogy a női vezetők előre jutása nem lineáris folyamat, amelynek csúcsa vezetővé válás, hanem olyan labirintus, amelyben folyamatosan problémákba ütköznek³⁸.

A nők a tudományos pályákon tehát alig kerülnek be vezető tudományos testületekbe, 2016-ban pl. egy nő sem került a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé. Láthatóan kevesebbet publikálnak, ritkábban jutnak el konferenciákra és az elnyert pályázatok számában is nyomon követhető lemaradásuk férfi kollégáikhoz képest³⁹.

A probléma nem csak hazánkban ismert, és külföldön sem újkeletű. Az Európai Unió 1998-ban hozta létre a Helsinkii Csoportot, amelynek a kutatás-fejlesztés területén volt feladata megvizsgálni a nők helyzetét. A csoport kutatási eredményei alapján az Európai Bizottság 2002-ben létrehozta az Enwise szakértői csoportot, amely a közép-kelet-európai és balti országokra⁴⁰ fókuszáltan vizsgálta meg ugyanezt. Az ennek eredményeit összefoglaló, *Elfécsérelt tehetségek: egyéni sorsok társadalmi megközelítésben – Nők és a tudomány az Enwise-országokban* című jelentés az alábbiakat állapította meg:

³⁵ Debreceni-Komka 2004. 13. o.

³⁶ Nagy B. 2009. 60. o.

³⁷ Eagly-Carli 2007.

³⁸ Eagly-Carli 2007. Nagy B. 2009. 63. o.

³⁹ Acsády 2010.

⁴⁰ Bulgária, Csehország, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia

- „nagy különbségek vannak az egyes tudományterületek között, így a társadalomtudományokban magas a nők aránya, viszont a mérnöki területeken nagyon alacsony;
- azokon a területeken dolgozik sok női kutató, ahol a legalacsonyabbak a fizetések, és ahol a legszegényesebbek a kutatómunka körülményei;
- nagyon kevés a női kutató az iparban, ahol legkedvezőbbek az anyagi feltételek;
- a doktori fokozatok több mint 40 %-át nők szerzik, de a kutatási hierarchia felső szintjein ennél lényegesen alacsonyabb arányban vannak jelen”⁴¹.

Mindemellett Papp Eszter és Groó Dóra hozzátesszik, hogy „azokon a tudományterületeken és azokban az országokban a legnagyobb a női kutatók aránya, ahol a nemzeti jövedelemből a legkevesebbet fordítják a kutatásra, továbbá, hogy a nők gyakran azokat a férfiakat pótolják, akik a kutatói pálya alacsony társadalmi elismertsége és rossz jövedelmezősége miatt az utóbbi tizenöt évben elhagyták a pályát”⁴². Összefoglalva tehát megállapítható, hogy jellegzetes eltérést mutatnak a statisztikák a nők és a férfiak tudományban betöltött pozíciója között, ami a nők számára a munkaerőpiaci helyzet ismert hátrányos következményeivel jár.

Oktatók a magyar jogászképzésben

Ahogy korábban említettem, Magyarországon a rendszerváltás óta a nők folyamatosan felülreprezentáltak a felsőoktatásban, és ez a tendencia a jogászképzésben is nyomon követhető. Jelenleg az ország nyolc⁴³ különböző egyetemén indul jogász szak, ebből három a fővárosban található. A továbbiakban e nyolc jogi kar főállású oktatóinak nemi megoszlását fogom bemutatni, amennyire a terjedelmi korlátok lehetővé teszik.

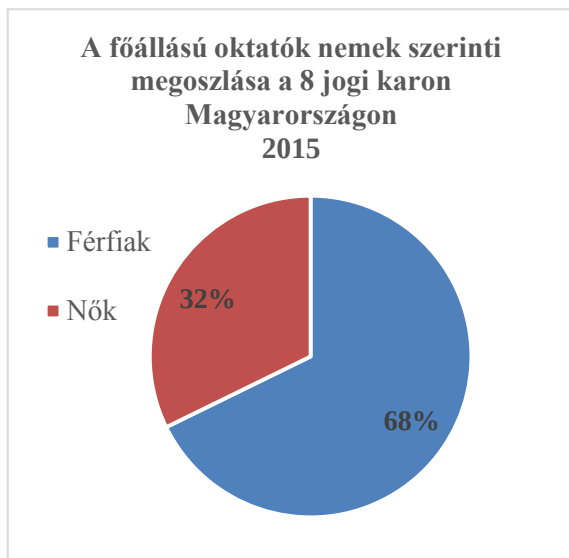
2015 és 2018 tavaszán az egyetemek hivatalos honlapjain elérhető információk alapján az alábbiak mondhatók el az oktatókról. 2015-ben 642 főállású oktató tanított, amelyből 207 nő (32 %) és 435 férfi (68 %) volt. Ez az arány 2018-ra szinte alig változott, bár az összlétszám közel 10 %-kal csökkent: jelenleg 580 főből 195 női oktató (34 %, 2 % növekedés a 2015-ös adatokhoz képest) és 385 férfi oktató (66 %) van.

⁴¹ Papp-Groó 2005.1451. o.

⁴² Papp-Groó uo.

⁴³ www.felvi.hu alapján: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

1. ábra

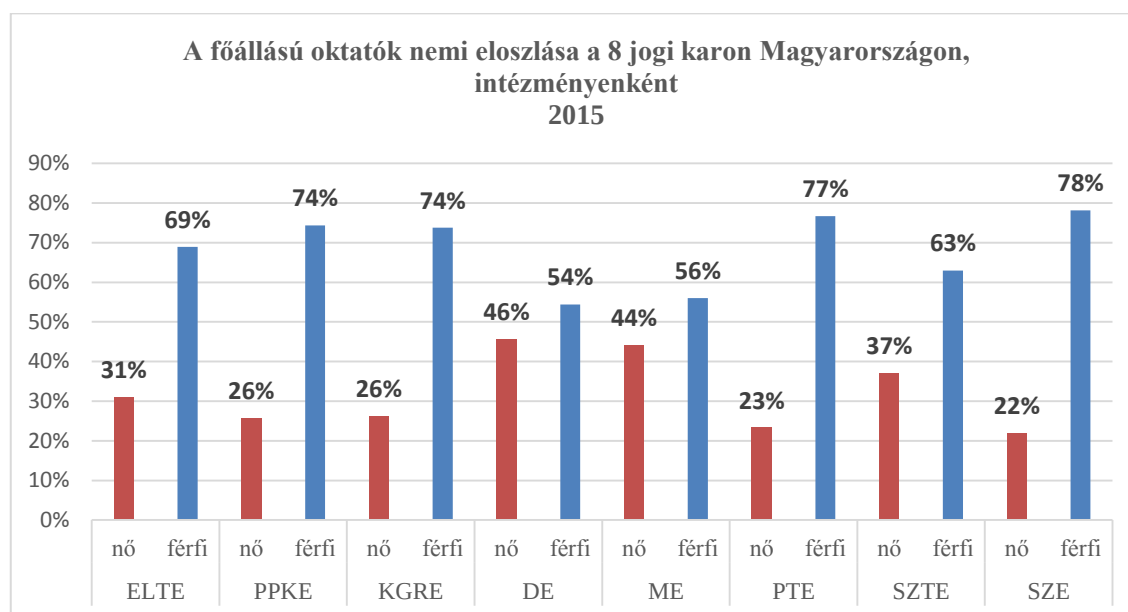
2. ábra

Forrás: saját ábra

Ez az arány karonként lebontva az alábbiak szerint oszlik meg.

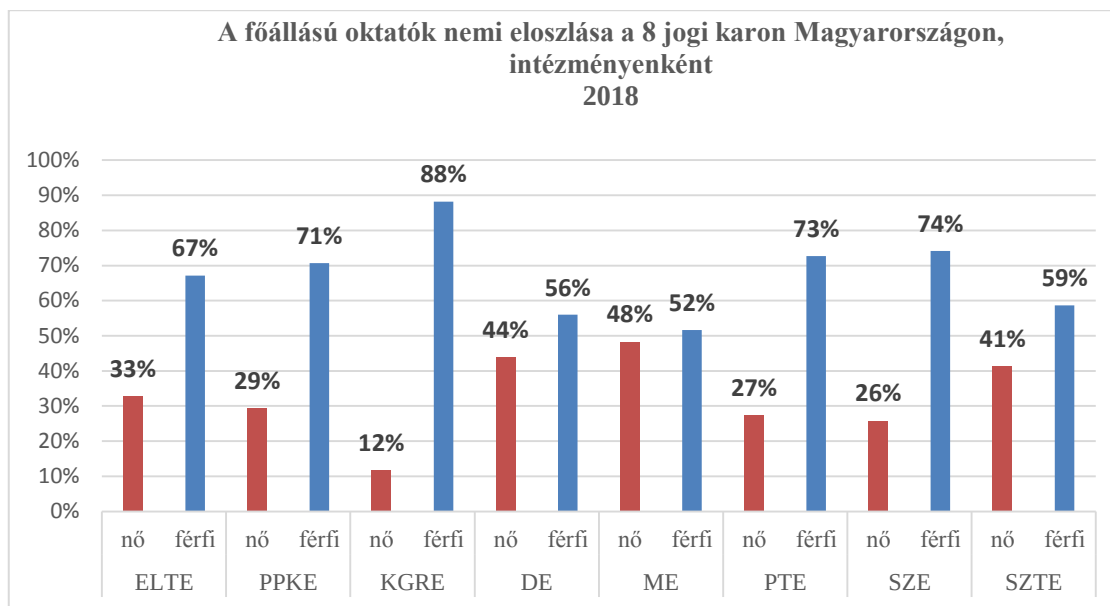
3. ábra

Forrás: saját ábra

Látható, hogy 2015-ben a Debreceni Egyetem és a Miskolci Egyetem oktatóit leszámítva, ahol magasabb volt a női oktatók aránya, a másik hat kar oktatóinál durván megmarad az 1/3 – 2/3 megoszlás. Ez a tendencia 2018-ra az alábbiak szerint alakult.

4. ábra

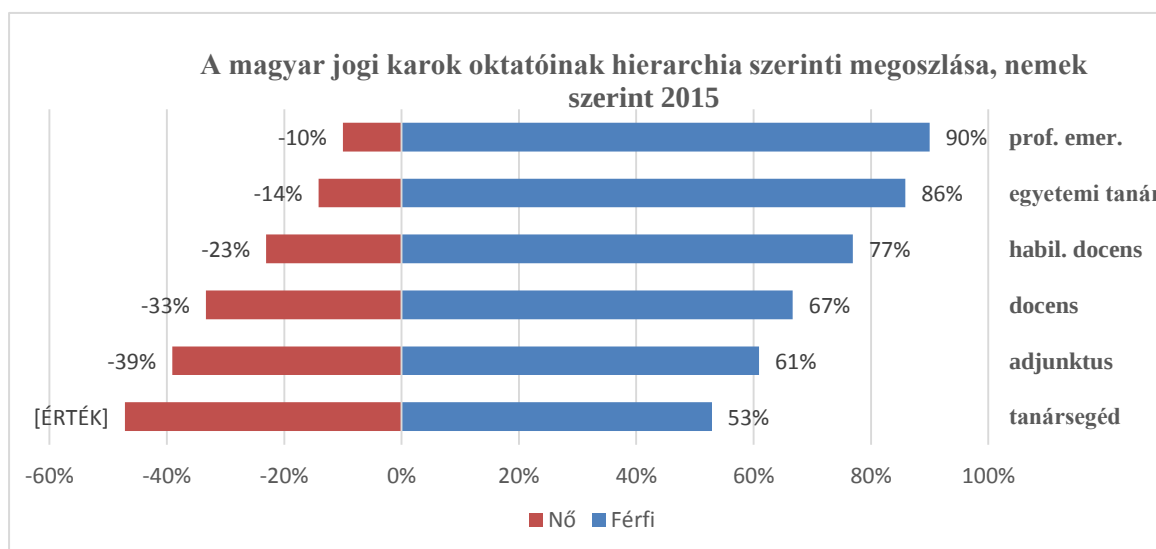

Forrás: saját ábra

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a női oktatók aránya 12 %-ra csökkent, ami az összes mért adat legalacsonyabb értéke. Három év elteltével továbbra is a Debreceni Egyetem, valamint a Miskolci Egyetem a legkiegyensúlyozottabb a nemek számát tekintve, de a többi kar is javuló tendenciát mutat.

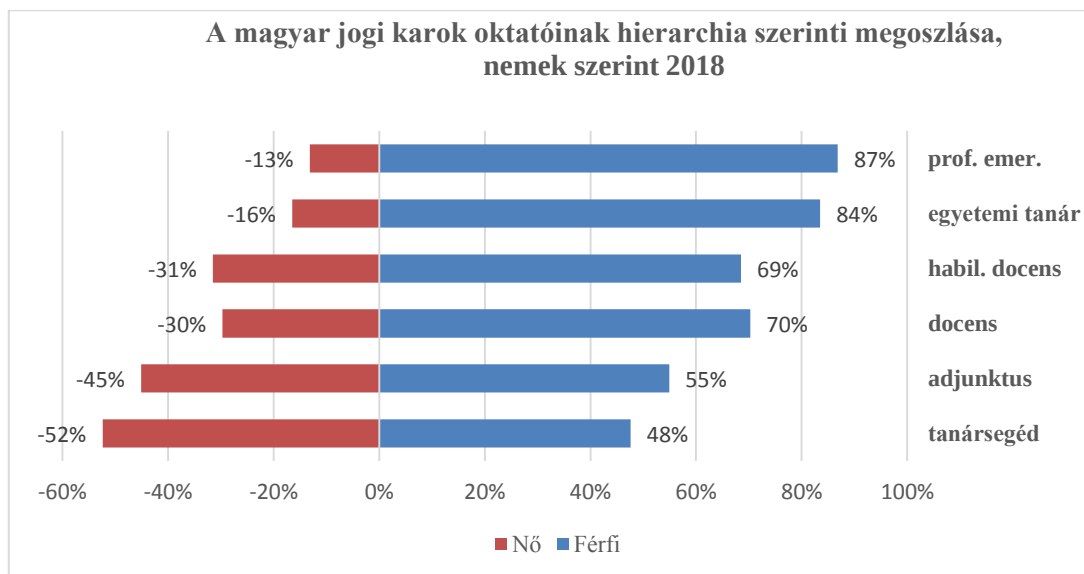
Mindezek az oktatói hierarchia szerinti felosztásban a következőként alakulnak.

5. ábra

Forrás: saját ábra

6. ábra

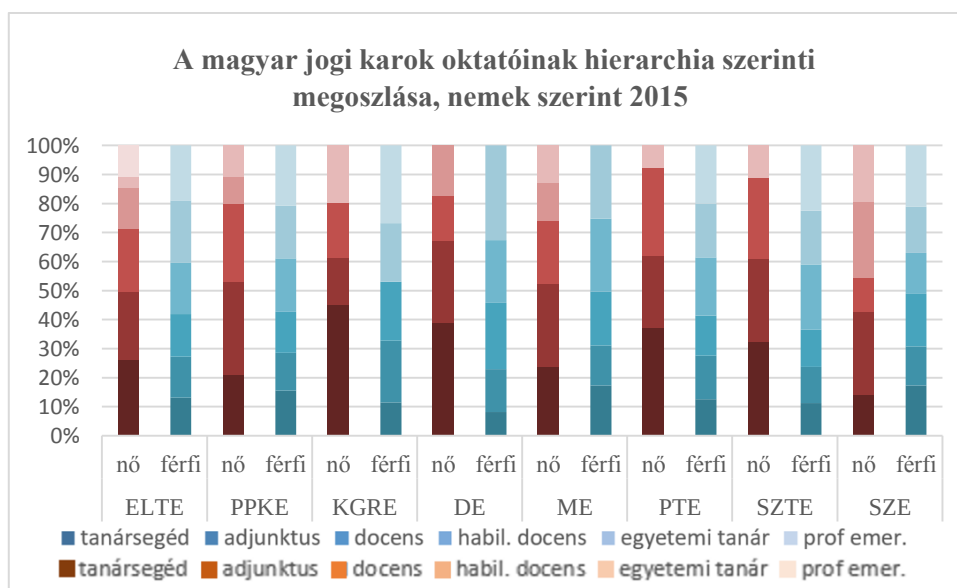

Forrás: saját ábra

Mindkét ábra, a 2015-ös és a 2018-as is megmutatja, hogy az oktatók között létezik, és a három év alatt érdemben nem változott az aránya a korábban kifejtett üvegplafon jelenségnek. Hiába kezdi meg doktori képzését közel annyi nő, mint férfi, az egyetemi státuszokban minél feljebb haladunk, annál kevesebb nőt látunk.

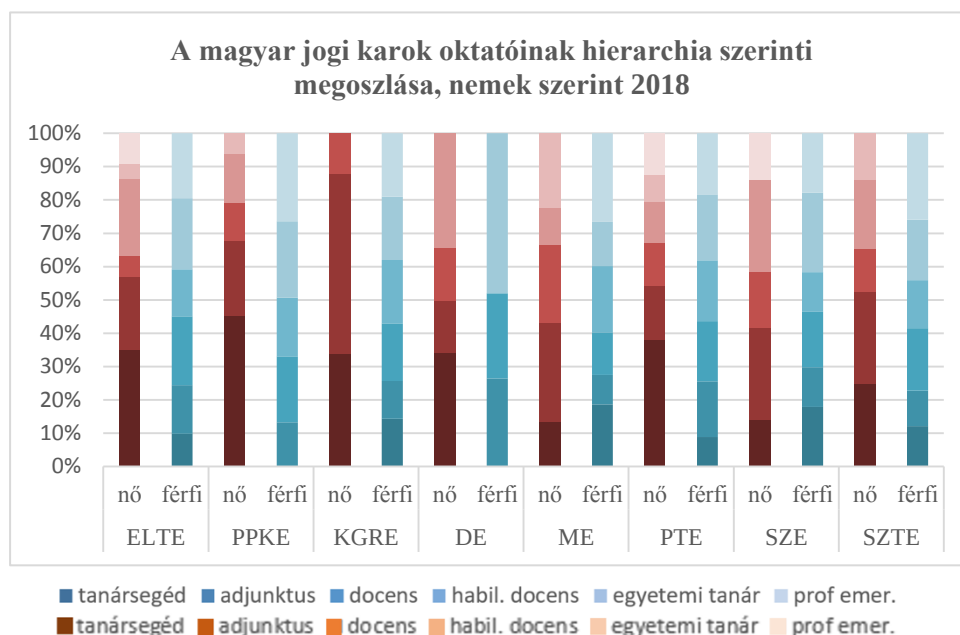
Az oktatói hierarchiában elfoglalt pozíció karonkénti bontásban rávilágít arra, mely egyetemeken hogyan alakul az üvegplafon jelenség.

7. ábra

Forrás: saját ábra

8. ábra

Látható, hogy míg Miskolcon a nők és férfiak aránya nagyjából megegyezik, Debrecenben hiába vannak közel megegyező mértékben férfi és női oktatók, a nők az oktatói hierarchia alsó részén tömörülnek, míg a férfiak minden pozícióban megjelennek. Minden kar esetén megállapítható, hogy az egyetemi tanárok között már csekély a női oktatók száma, az adjunktusok felett rajzolódik ki az üvegplafon. Ennek mind tudományos előmenteli, mind strukturális akadályai (kapacitás) is lehetnek, de kvantitatív adatokból ezekre a kérdésekre nem nyerünk választ.

A jogász oktatókon túl van még néhány árulkodó adat, amely összecseng a korábban kifejtett tendenciákkal. 2015-ben a nyolc jogi karból egynek az élén állt nő, ma két női dékán van. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karát 2013 óta dr. Lévaayné dr. Fazekas Judit vezeti. A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja 2016. július 1-jétől dr. Szikora Veronika, aki dr. Szabadfalvi Józsefet váltotta fel. A nyolc dékánnak 2015-ben összesen 22 dékánhelyettese volt, ebből 7 nő és 15 férfi. Idén 25 dékánhelyettes dolgozik a nyolc karon, ebből csupán 5 nő, míg 20 főre növekedett a férfiak száma. Három évvel ezelőtt még az átlagos 1/3-2/3 megoszlás volt látható (32 % nő, 68 % férfi), ma azonban 1/5-4/5-re nőtt a férfiak és a nők közötti különbség (20 % nő, 80 % férfi) a dékánhelyettesi pozícióban. Megjegyzendő, hogy a dékánhelyettesek nagyrésze oktatási ügyekért felelős, amely jól illeszkedik a szakterületekről mondott nemi szegregációhoz. 2015-ben 111 tanszékvezetőből mindössze 23 volt nő (21 %), amely arány annak tükrében, hogy 2018-ra 102 tanszék maradt, és azok vezetői közül 24 % nő, nem árulkodik növekedésről. Tanszéki koordinátorok és ügyintézők között elvéve találunk csak férfiakat mindkét mintavétel idején.

A terjedelmi korlátokra hivatkozva további statisztikákat nem sorolok fel. Mindazonáltal nem gondolhatjuk – és a tények sem hagynak minket kétségek között –,

hogyan feljebb mentve az oktatói hierarchián, a rektorok és rektorhelyettesek között több nőt találunk. Továbbá a Magyar Tudományos Akadémia tagjai között az állam- és jogtudomány tudományterületen alig éri el a nők aránya a 10 %-t.

Közismert tény és gazdagon kutatott terület, hogy a munkaerőpiacon a nők férfiaknál több akadállyal néznek szembe, s hogy karrieresélyeik a másik nemhez képest rosszabbak. A jogász szakma kutatói-oktatói között a nemi különbségek hasonlóak az átlagos eredményekhez. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a jogász professziók körében hogyan alakulnak ezek az arányok, és kirajzolódik-e bármilyen sajátosság, ami megkülönbözteti ezt a szakmát az orvosi vagy mérnöki professzióktól.

Felhasznált irodalom

Acsády Judit (2015): *Nők a magyar tudomány fellegvárában. Magyar Tudomány*, 2010. (171. évf.) 11. sz. 1390-1399. o.

Bukodi Erzsébet (2005): *Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás*. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné–Tóth István György (szerk.) TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 15-43.o.

Carli, L. L.–Eagly, A. H. (2007): *Women and the labyrinth of leadership*. *Harvard Business Review*, 2007. Sept <https://hbr.org/2007/09/women-and-the-labyrinth-of-leadership> (Letöltve: 2018. május 20.)

Debreceni Erzsébet – Komka Norbert (2004): *A nők foglalkoztatási helyzete és a nők foglalkoztatási esélyegyenlőségét célzó aktivitások a fővárosban*. Budapest: Fővárosi Esélyegyenlőségi Módszertani Iroda Műhely

European Commission, Community Research: *Waste of Talents: Turning Private Struggle into a Public Issue. Women and Science in ENWISE Countries*. European Commission Research Directorate General. 2004. 33.

https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/enwise-report_en.pdf (Letöltve: 2018. május 22.)

Giddens, Anthony (2003): *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest

H. Sas Judit (2000): *A nőiességet, férfiasságot szabályozó szokások, jogszabályok, ideológiák és a nemek szerint eltérő lehetőségek a felszabadulás előtt Magyarországon*. In: Schadt Mária (szerk.) *Családszociológia*. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógiai Tanszék, Pécs, 94–111.o.

Husz Ildikó (2006): *Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése*. *Demográfia* 49. (1) 46–67. o.

Kéri Katalin (2002): Nőkép és lánynevelés az 1960-as évek Magyarországon – a tantervek tükrében. *Acta Paedagogica*, 2002/4. 14–21.o.

Koncz Katalin (2010): A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jelensége és mérése. *Statistikai Szemle*, 88. (10-11) 1082–1105. o.

Központi Statisztikai Hivatal (2011): Munkavégzés és családi kötöttségek, 2010 <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/munkavegzescsalad.pdf> (2018. 05.22.)

Nagy Beáta (1997): Karrier női módra. In: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások – Jelentés a nők helyzetéről, 1997*. TÁRKI–Munkaügyi Minisztérium, Budapest 35–51. o.

Nagy Beáta (2009): Női vezetők. In: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások 2009*. TáRKI-SzMM, Budapest 52–64.o.

Nagy Gyula (2000): A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. Az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ számára az Európai Közösség „Nők és férfiak esélyegyenlősége” című programjának keretében „A nők munkaerő-piaci helyzete Magyarországon” címmel megjelent (Budapest, 2000.) tanulmány átdolgozott változata

Paksi Veronika (2014): Miért kevés a női hallgató a természet és műszaki tudományi képzésben? Nemzetközi kitekintés a „szívárgóvezeték”-metaforára. *Replika*, 2014. 85-86. sz. 193-214. o.

Palasik Mária (2005): A nők tömeges munkába állítása az iparban az 1950-es évek elején. In: Palasik Mária–Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 78-114.o.

Papp Eszter – Groó Dóra (2005): A nők helyzete a magyar tudományban. *Magyar Tudomány* 2005. (166. évf.) 11. sz. 1450-1454. o.

Pető Andrea (2006): Miért marad továbbra is alacsony a nők aránya a magyar tudományban az EU-csatlakozás után is? *Magyar Tudomány*, 2006. (167. évf.) 8. sz. 1014-1017. o.

Pető Andrea (2018): A nők a tudományban. *Magyar Tudomány*, 2018. (179. évf) 4. sz. 550-565. old.

Pukánszky Béla (2007) Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után. *Educatio* (16):4. 551–564. o.

Sági Matild (2003): A társadalmi szerkezet változása és az Európai Unió csatlakozás. In: *A gazdasági döntések hatásai a társadalmi szerkezetre középtávon, különös tekintettel az EU-csatlakozás folyamatára*. Társadalomkutatási Intézet Rt., Budapest

Schadt Mária (2003): „Feltörekvő dolgozó nő”: Nők az ötvenes években. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs

WOMEN IN (LEGAL)SCIENCE

Every society has different historical and cultural traditions; however regarding the gender- based discrimination nowadays, we must say that it can be discovered in all without exception. In my paper, I try to show how labour market characteristics of Hungarian women appear in the lives of women working in science. The paper is structured in three sections: after mapping the domestic labour market situation focusing on women in Hungary, I describe the career paths of women working in science, outlining the feminine features on the scientific career. In her article⁴⁴, Andrea Pető divided the difficulties of academic women's career in three nodes (the role of public education, the period of getting Ph.D. degree and the scientific advancement after Ph.D. graduation). Following this tripartite distribution, I examine the disadvantageous labour market conditions affecting women, which influence the choices and career paths of a woman in a scientific career. Finally, I examine the gender distribution of a group of legal practitioners, the full-time lecturers and professors of the eight legal faculties, based on two surveys, in 2015 and 2018.

⁴⁴ Pető, Andrea (2018): 550-565. o.

LÁZÁR DOMOKOS

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

A DEMOKRÁCIA VÁLSÁGÁNAK INTÉZMÉNYI ÉS TÁRSADALMI VONATKOZÁSA

1. A demokrácia válsága mint kutatási téma: problémafelvetés, fogalmi keretek

A demokrácia válsága tudományos publikációk, újságcikkek, előadások, televíziós beszélgetések, egyszerűen a közbeszéd egyik legzajosabb, egyben legnyugtalanítóbb témája. Noha a probléma nem újkeletű, az elmúlt évek politikai és társadalmi változásai – Donald Trump elnöki székbe kerülése, a Brexit, illetve egyes EU-tagállamok autokratikus törekvései, hogy csak a legnyilvánvalóbbakat említsük – láthatóan hidegzuhanyként érték a demokrácia rendszerét, új kihívás elé állítva ezzel a társadalom-, a jog- és a politikatudományt.¹ Jelen írás a demokrácia válságával kapcsolatos intézményi és – az attól szükségképpen elválaszthatatlan – társadalmi perspektívákhoz kíván fogalmi keretet és néhány elemzési szempontot adni, felfedve egyúttal a szerzőben felmerülő kutatómódszertani dilemmákat is. Ezen törekvések együttesen a vizsgálni tervezett probléma kibontásának, egyfajta problémaexponálásnak is tekinthetők.

A „válság” fogalmának tudományos igényű megragadása korántsem egyszerű, noha e művelet elvégzése magától értetődő előfeltétele annak, hogy a demokrácia válságára vonatkozóan kutatási célokat, hipotéziseket fogalmazhassunk meg. A nemzetközi politikatudományi és politikai filozófiai szakirodalomban a demokráciától távolodó, autokratikus vonásokat mutató rezsimekre számos elnevezést használnak: illiberal democracy (illiberális demokrácia), defective democracies, hybrid systems vagy mixed systems, semi-authoritarianism, competitive authoritarianism (versengő demokrácia), electoral authoritarianism, abusive constitutionalism, authoritarian constitutionalism, stealth authoritarianism, stb.² Mivel az elnevezések szinte ugyanazzal a tartalommal bírnak, a jelen írásban használt „autokrácia”, „autokratikus rezsim”, „illiberális demokrácia”, „versengő demokrácia” kifejezések egymással felcserélhetőnek tekinthetők.

Az – elmúlt években mind a közvélemény mind a tudomány közegeiben komoly karriert befutott – „illiberális demokrácia” fogalmának bevezetése Fareed Zakaria

¹ Merkel 2014. 11. o.

² Bővebben lásd Tóth 2016.

nevéhez fűződik. A tudós 1997-es tanulmányában³ ismertette elsőként az “illiberális demokrácia” karakterjegyeit. Ezek közül a legjelentősebbek az egyéni szabadságjogok erodálása, a populizmus, a legalább részben szabad, de erősen a hatalmon lévő politikai erőknek kedvező választási rendszer és a kormányzati hatalmat kritizáló külső és belső hangok illegitim színben való feltüntetése és egzisztenciális ellehetetlenítése. Megjegyzendő (Zakaria tartalmi meghatározását nem vitatva) hogy például Kis János kifejezetten óva int az “illiberális” és a “demokrácia” fogalmak együttes használatától, azt állítva, hogy a demokrácia nem liberális, azaz illiberális formája fogalmilag értelmezhetetlen, a liberalizmus és a demokrácia egymástól nem elválasztható fogalmak.⁴ Bozóki András és Hegedűs Dániel Kis Jánoshoz hasonlóan érvelnek, amikor Juan Linzre hivatkozva azt írják, hogy az autokratikus vagy hibrid rendszerek esetében nem érdemes jelzős, például “illiberális” demokráciával helyettesíteni, mert ez a megközelítés elmossa a különbséget a demokratikus és a vegyes rendszerek között, azaz elkendőzi a tényt, hogy utóbbiak egyáltalán nem felelnek meg a liberális demokráciákkal (vagyis „a” demokráciával) szemben támasztott minimális elvárásoknak.⁵

Kis János szerint azt érdemes vizsgálni, hogy egy adott elméleti skálán hol húzódik a határ demokrácia és autokrácia között. Kis szerint a határ meghúzásához, azaz annak eldöntéséhez, hogy egy rezsim demokratikusnak tekinthető-e még, vagy már inkább autokráciaként jellemezhető, a demokrácia alaki és tartalmi szempontjait, azaz a demokrácia “alrendszerének” állapotát kell megvizsgálni. Eszerint demokráciáról alaki értelemben akkor beszélhetünk, ha létezik a törvényhozási váltógazdálkodást biztosító választási rendszer; ha közhatalmi döntéseket kizárólag választott tisztségviselők vagy az általuk választott személyek hozhatnak; valamint ha érvényesül a hatalmi ágak szétválasztásának elve. Az alaki szempontokon túl Kis tartalmi követelményeket is meghatároz, azaz szerinte demokráciáról akkor beszélhetünk, ha minden állampolgár számára biztosítva van a politikai jogok összessége; ha érvényesül az emberi jogok (személyes jogok) védelme és biztosított az állampolgárok számára az őket a közhatalom részéről ért jogsérelem elleni jogorvoslat lehetősége. Kis szerint ezen demokrácia-kritériumok (alrendszerek) szisztematikus elemzése mentén, defektusaik súlyossága alapján állapítható meg, hogy egy adott berendezkedés átlépi-e azt a határt, amikor már autokráciának minősíthető.⁶

A demokrácia válságáról szóló tanulmányokban gyakran előkerül a „versengő autokrácia” (competitive authoritarianism) kifejezés is. A „versengő autokrácia” fogalmát olyan rendszerek leírására használják, amelyekben formálisan léteznek demokratikus intézmények, például választások, és amelyekre úgy tekintenek, mint a hatalomra jutás elsődleges eszközei, ám amelyben a hatalmon lévők állami pozícióikkal

³ Zakaria 1997.

⁴ Kis 2014.

⁵ Bozóki–Hegedűs 2017.

⁶ Kis 2016.

visszaélve jelentős előnyre tesznek szert politikai ellenfeleikkel szemben. Ezek a rendszerek "versengők" tehát abban az értelemben, hogy az ellenzék demokratikus intézményeken, választásokon keresztül versenybe szállhat a hatalom megszerzéséért, ám mégsem tekinthetők demokratikusak, hiszen a versenyfeltételek egyenlőtlenek, vagyis „a pálya erősen lejt” a hatalmon lévők javára.⁷ Az ilyen autokratikus berendezkedésekben tehát csak tisztességtelen formában létezik verseny, azaz a választás ténylegesen nem biztosítja a politikai váltógazdálkodás lehetőségét (lásd fentebb a demokrácia Kis János által ismertetett alaki kritériumait). A továbbiakban az autokrácia ezen kompetitív, azaz versengő fogalmából indulunk ki, amelyben tehát (formálisan) léteznek demokratikus intézmények, ám azok az autokratikus törekvések szolgálatában állnak.

2. A demokrácia válságának mibenléte: kutatási célok, hipotézisbeli és módszertani dilemmák

Amennyiben a demokrácia válságát a demokratikus intézmények oldaláról kívánjuk vizsgálni, a vizsgált probléma, a kutatás tárgya – ahogyan arra fentebb már utaltunk – abban áll, hogy az autokratikus rezsimek olyan intézményeket használnak fel saját céljaikra, amelyeket hagyományosan a demokráciával kapcsolunk össze. Ezek az intézmények – megváltozott rendeltetésük révén – képesek a demokratizálódás útjába állva erősíteni az autokratikus működést.⁸ Más szóval az efféle autokráciákban a rendszer stabilizációját ugyanazok az intézmények biztosítják, amelyek korábban a demokratikus működés stabilizálóiaként funkcionáltak.⁹ E probléma alapján két kutatási hipotézis körvonalazódik.

2.1. Miként használják az autokratikus rezsimek saját céljaikra a demokratikus intézményeket? – Főbb mechanizmusok

Az egyik lehetséges kutatási előfeltevés úgy fogalmazható meg, hogy az autokratikus rezsimeknek érdekükben áll az alapvető demokratikus intézmények (formális) működtetése. Ehhez kapcsolódóan egy olyan – alapvetően inkább leíró jellegű – kutatás tűnik indokoltnak, amely bemutatja azokat a mechanizmusokat, amelyek révén a demokratikus intézmények az autokratikus működést szolgálják. Az ehhez kapcsolódó kutatási kérdés a következőképpen is megfogalmazható: Miért éri meg az autokratikus rezsimeknek demokratikus intézményeket fenntartani? A politikai filozófia az elmúlt években élénk érdeklődést tanúsít a kérdés megválaszolása iránt, a témával kapcsolatos

⁷ Levitsky–Way 2010. 5. o.

⁸ Brancati 2014. 313. o.

⁹ Kis 2016.

tudományos diskurzusról, kutatási eredményekről több átfogó tanulmány is készült. E tanulmányok alapján igyekszem röviden bemutatni, hogy melyek azok a főbb működési mechanizmusok, amelyeket vizsgálni szoktak az autokratikus törekvések szolgálatába állított demokratikus intézmények vonatkozásában. Egy ilyen áttekintés a demokrácia válságára vonatkozó jövőbeli kutatások lehetséges irányainak kijelölésében is hasznos támpontokkal szolgálhat.

A kutatások szerint az autokratikus hatalom bizonyos demokratikus intézményeket arra használ, hogy azokon keresztül erőt sugározzon és nyilvánvalóvá tegye mindenki számára, hogy a rezsím erős és stabil. Az úgynevezett jelző mechanizmus ("signaling") általában választások megtartásában manifesztálódik, amelyek eredményét úgy alakítja a hatalom, hogy mind a társadalom, mind pedig a politikai ellenfelek számára nyilvánvalóvá váljon, hogy a rezsím elleni küzdelem hiábavaló.¹⁰ Az autokratikus rezsimek az ilyen választásokon – konkrét csalások¹¹ vagy pusztán csak a kormányzat kezében lévő erőforrások kiaknázásával mobilizált jelentős számú szavazó révén – nagyarányú győzelmeket tudnak aratni.¹² Kutatók ezzel összefüggésben azt is igazolták, hogy azok a rezsimek, amelyek választásokat tartanak, általában hosszabb ideig tudnak hatalomban maradni.¹³

Az autokratikus rezsimek a társadalom állapotára, a hatalommal való szembenállás társadalmi gócpontjaira vonatkozóan bizonyos demokratikus intézményeken – főként a törvényhozáson és többpárti választásokon – keresztül is szerezhetnek információkat. Az információszerzés ("information acquisition") alapvető célja a társadalmi elégedetlenség "kezelése" azelőtt, még mielőtt az a hatalom számára kockázatos formában (pl. politikai-társadalmi megmozdulásokban) artikulálódhatna. A törvényhozás segíti a rezsimeket a társadalmi elégedetlenség azonosításában, mert lehetővé teszi a képviselők számára, hogy választóik nevében követeléseket fogalmazzanak meg a kormányzattal szemben.¹⁴ Az autokrata vezetés ezen információk birtokában képes lesz arra, hogy megfelelő politikai engedményeket tegyen a választói igényekre válaszul. A kutatások igazolják, hogy az intézményesített keretek között működő (pl. többpárti választásokat tartó) rezsimek valóban jobban reagálnak a társadalom igényeire, több közjavat állítanak elő és gazdaságilag is jobban teljesítenek mint a „nem intézményesített” rezsimek.¹⁵ A kutatók viszont statisztikai összefüggést nem tudtak azonban kimutatni arra vonatkozóan, hogy azok a rezsimek, amelyekben működik törvényhozás, tovább maradnának fent azoknál a rendszerekkel szemben, amelyekben ilyen intézmény nincsen.

Az autoriter rezsimek a többpárti választásokat is elfogadják a társadalmi elégedetlenség enyhítése érdekében. A választások segítenek az elégedetlenség

¹⁰ Lásd pl. Magaloni 2008.

¹¹ Simpson 2013.

¹² Lásd pl. Magaloni 2008.

¹³ Geddes 2006. 6. o.

¹⁴ Lásd pl. Gandhi–Przeworski 2007.

¹⁵ Gandhi 2008.

felismerésében, mert az ellenzéki jelöltekre adott szavazatok magától értetődően felfedik, hogy melyek azok a választókerületek, amelyekben a rezsim támogatottsága gyenge.¹⁶ Ezen információ birtokában az autokrata rezsimok az őket támogató kerületeket a kormányzati erőforrásokhoz való hozzáféréssel jutalmazza, míg a „renitens” térségeket a források visszatartásával büntetik.¹⁷ Egyes kutatók szerint az arra vonatkozó ismeret, hogy mely kerületekben erősebb az ellenzék, hasznos információval szolgál a rezsim számára az ellenállás katonai erejére nézve is. Ez a feltételezés azon az elgondoláson alapszik, hogy az ellenzék katonai potenciálja azon múlik, hogy mennyire képes a lakosságot mobilizálni. Az ellenzékre leadott szavazatok száma tehát megfelelő indikátora lehet az ellenállás katonai erejének. Kutatók azt is kimutatták, hogy a többpárti választásokat tartó autokratikus rezsimok vezetői jóval nagyobb eséllyel távoznak a hatalomból békésen mint az olyan autokraták, akik választások nélküli, vagy egypárti választásokat tartó rendszereket vezetnek.¹⁸

Az autokratikus rezsimok nemcsak a törvényhozáson és a többpárti választásokon – noha ebben a vonatkozásban ezek kétségkívül a legfontosabbak – keresztül képesek a társadalmi elégedetlenséget kezelni, hanem egyéb formális és informális intézményeken keresztül, beleértve a civil társadalmat és a médiát is.¹⁹ A média és az internet az autokráciák számára is új utakat kínál ahhoz, hogy céljaikat elérjék. Vlagyimir Putyin például rendszeres „betelefonálás élőshowkat” tart az orosz állami tévében, amely során – előzetesen szelektált – állampolgári kérdésekre reagál, azt a látszatot keltve, hogy felelős vezetőként szívén viseli a „nép” problémáit.

A kutatók között egyetértés van abban is, hogy a jelző mechanizmus és az információszerzés mellett az autokráciák a klientikus alapon történő elosztás ("patronage distribution") zavartalansága miatt is kénytelenek biztosítani bizonyos demokratikus intézmények, különösen a politikai pártok létezésének lehetőségét.²⁰ A rezsim pártok működtetésén keresztül ugyanis támogatókat tud szerezni a politikai elit és az átlagemberek köréből is. A politikai párt ebben az értelemben pedig olyan „társulást” jelent, amelyhez különféle előnyök társulnak, beleértve a tagok által birtokolt munkalehetőségeket, kapcsolatokat és más gazdasági lehetőségeket.²¹ Ezek az előnyök a párttagok számára a rendszeren belüli részesedést biztosítanak, amely érdekeltté teszi őket abban, hogy fellépjenek a rezsim elleni puccskísérletekkel szemben. A klientúra fenntartása pártokon, párttagságon keresztül azért is kifizetődő az autokratikus hatalom számára, mert ennek révén klientúra tagjai is érdekelté lesznek a rezsim fennmaradásában: a kormánypárt klientúrája okkal tarthat attól, hogy a következő hatalom megbünteti őket a rezsim támogatásáért.²² A pártok alkalmasak a

¹⁶ Lásd pl. Brownlee 2007.

¹⁷ Magaloni 2008.

¹⁸ Cox 2009.

¹⁹ Milgrom és mtsi. 1990.

²⁰ Lásd pl. Svobik 2012.

²¹ Geddes 2006. 4. o.

²² Blaydes 2011. 10. o.

puccskísérletek elleni tömeges ellenállás hatékony megszervezésére is, ugyanis a rezsim a párttagok meglévő hálózataira és kapcsolataira támaszkodva könnyedén képes tiltakozásokat, demonstrációkat, sztrájkokat és más megmozdulásokat szervezni. Megjegyzendő, hogy a klientúra túlzottan erős volta veszélyes is lehet a rezsimre nézve. Erre való tekintettel az autokratikus rezsimok a bürokratákat gyakran váltogatják, a vezetői posztokat rendszeresen rotálják annak érdekében, hogy nagy intézményi támogatást élvező "erős emberek" ne nőhessenek ki a rendszerből. Mindezzel együtt a kutatások azt mutatják, hogy azok a diktátorok, akik pártot alapítanak vagy már meglévő párttal szövetkeznek, átlagosan majdnem kétszeres ideig maradnak hatalomban, mint a „párt nélküliek”.²³

Az autoriter rezsimoknak azért is éri meg (névleg) demokratikus intézményeket működtetni, mert ezzel egyértelműen növelni tudják a befektetői bizalmat. Ebben az értelemben az autokratikus rezsimok demokratikus intézményei annak biztosítékai, hogy a hatalom tartózkodik (tartózkodni köteles) a magántulajdon kisajátításától.²⁴ Az ilyen rezsimok jóval stabilabbak, hiszen e – szakirodalom által „credible commitment”-ként elnevezett – mechanizmuson keresztül fenn tudják tartani a kulcsfontosságú ágazatok politikai és gazdasági elitjének bizalmát arra vonatkozóan, hogy a vagyonukat nem fogják elkobozni.²⁵ A befektetők például a törvényhozásra olyan intézményként tekintenek, mint amely képes a diktátorok kezét megkötni a kisajátítások tekintetében, így a törvényhozás intézményeinek létezése növekvő befektetési kedvvel és gazdasági eredményekkel jár.²⁶ E mechanizmus alkalmazása számottevő következményekkel jár, ugyanis a kutatások szerint azoknak a rezsimoknak, amelyek erős gazdasággal bírnak, jóval kevésbé kell tartaniuk attól, hogy az emberek utcára vonulnak a demokráciáért.²⁷

Az autokratikus rezsimokban egyes demokratikus intézmények azt is biztosítják, hogy a felsőbb szintű elit szemmel tarthassa a diktátorokat²⁸, illetve, hogy a diktátor hatékonyabban ellenőrizhesse az alsóbb szinten lévő elitet.²⁹ A kutatók kiemelik, hogy a tanácskozó és döntéshozó testületek (pl. bizottságok, politbürók, kormányzótanácsok) létezése lehetővé teszi a felsőbb szintű elit számára a diktátorok tevékenységének szemmel tartását, mivel ezek – például a főbb (szak)politikai változtatások kijelölése és az állami bevételek és kiadások periodikus felülvizsgálata révén – rendszeres interakciót tesznek lehetővé a diktátor és a vezetői réteg között. Végeredményben pedig a nagyobb átláthatóság abban a hitben tartja az vezetői elitet, hogy a diktátor visszaélési törekvéseinek még azelőtt gátat tudnak szabni, mielőtt túl késő lenne. A transzparencia

²³ Geddes 2006. 8-9. o.

²⁴ Boix 2003.

²⁵ Wright & Escriva-Folch 2012.

²⁶ Wright 2008.

²⁷ Brancati 2013.

²⁸ Gehlbach–Keefer 2012.

²⁹ Blaydes 2011.

a diktátor lépéseivel kapcsolatos félreértések megelőzéséhez is hozzájárul, így segíthet a rezsimet destabilizáló konfrontációk elkerülésében.³⁰

2.2. A demokratikus intézmények immunrendszerének sebezhetősége

Az eddig részletezett mechanizmusok ahhoz a kutatási célhoz kapcsolódtak, amely arra keresi a választ, hogy *általában* hogyan használják az autokraták a demokratikus intézményeket a saját céljaik elérésére, azaz hogy miért éri meg az ilyen rezsimeknek a demokrácia intézményeit működtetni. Az erre vonatkozó kutatás már autokratikussá alakított, azaz megszállt demokratikus intézményeket feltételez. A másik fontos kutatási kérdés akként ragadható meg, hogy a demokrácia alapintézményei miként válnak „megszállhatóvá”, vagyis, hogy egy demokráciában milyen társadalmi és intézményi mechanizmusok vezethetnek odáig, hogy egy demokratikusan megválasztott politikai erő autokratikus törekvéseit jelentősebb ellenállás nélkül keresztül tudja vinni a demokratikus intézményrendszeren, megváltoztatva azok eredeti, jogállami funkcióját.

Feltételezhető, hogy a kérdés valamennyi nyugati típusú demokrácia esetében értelmezhető, ugyanakkor empirikus értelemben olyan országok esetében ragadható meg, vizsgálható igazán a probléma, ahol már elindult, esetleg be is fejeződött a demokratikus intézmények autokrata megszállása és átalakítása. Sajnálatos módon Magyarország ebből a szempontból megfelelő állatorvosi lónak – így a kérdés szempontjából ideális kutatási tárgynak – tekinthető: az ország 2010 óta regnáló vezetése – annak ellenére, hogy az ország EU-tagállam – teljesen a saját autokratikus céljaihoz tudta igazítani a rendszerváltás óta demokratikusnak mondható berendezkedést.³¹

A következőkben azt a dilemmát igyekszem kibontani, amely abban áll, hogy a kutató miként közelítsen egy, a magyar demokrácia alapintézményeinek (autokratikus) megszállhatóságát vizsgáló, magyarázó jellegű kutatáshoz. Ennek mentén különböző elemzési szinteken belül elhelyezkedő, használhatónak tűnő elméleti kereteket és kiindulópontokat keresek.

2.2.1. Makroszint

Makroszinten használható keretnek tűnik a történeti értelmezés. Tölgyessy Péter 2014-es tanulmányában³² Magyarország jelenlegi helyzete kapcsán a rendszerváltás örömtelenségéről, „*önmaga alapjai ellen forduló demokráciáról*”, „*eszközként használt jogrendszerőről*” ír. Az „*örömtelen rendszerváltás*” jelenségét akként írja le, hogy a kádári évtizedekben magát sikeresnek érző magyar társadalom a térségben kivételesen

³⁰ Svolik 2012.

³¹ Lásd pl. Kis 2016.

³² Tölgyessy 2014.

alacsony arányban vett részt a politikai fordulat kivívásában és a rendszerváltás utáni életet sosem érezte igazán a sajátjának. A tudós a következőképpen fogalmaz: „*Elejétől fogva idegenkedett a kapitalizmus és a közéleti pluralizmus versengésétől, és kezdettől fogva kifejezetten ellenérzésekkel szemlélte az új idők reprezentatív megjelenítőit: a parlamenti politikust és a számára felfoghatatlan vagyont mozgató gazdasági vezetőt. A magyar közvélemény többi térségbeli társánál ma is kevésbé érti: miért omlott össze a számára általában felemelkedést hozó államszocializmus.*” Tölgyessy szerint az is fokozta a demokráciából való gyors kiábrándulást, hogy a Magyarországnál nehezebben élhető országokban világosabban látszott az európai újracsatlakozás haszna, ezért az ott élők inkább tudomásul vették az új feltételekhez való alkalmazkodás kényszerét. Tölgyessy azt is kiemeli, hogy a nyugatos intézmények átvétele nálunk is sokáig alternatíva nélkülinek tűnt („*the only game in town*” – lásd lentebb), és „*a nyugati fogyasztási javak és minták belátható időn belüli elérhetőségével kecsegtetett*”. A tudós szerint ez azért is nagyon fontos, mert a már jó ideje fogyasztásközpontú társadalomban a demokratikus fordulatot döntően a felzárkózás reménye igazolta. Tölgyessy ehhez kapcsolódóan rámutat arra is, hogy a kádári évtizedekben még bizakodó társadalom a rendszerváltás politikai fordulata után a világ egyik legboldogtalanabb nemzete lett. „*Az elégedetlenségek áradata pedig rázúdult az induló demokráciára*” – vélekedik Tölgyessy. Egy ilyen állapotban lévő társadalom szerint „*az erős vezető magabiztos igazságtételét szeretné látni a leszakadást hozó jogállam és piaci verseny helyén*”. A jogintézmények szintjén ez azzal a következménnyel jár, hogy a magyar közvélemény többsége az államtól elsődlegesen nem kiszámítható jogi eljárást, hanem „*keleties vágyainak megfelelően*” konkrét ügyekben, személyre szólóan érvényesülő tartalmi igazságot vár el. Az „*eszközként használt jogrendszer*” problémája tehát abban is áll, hogy az autokrata politikai vezető nem a jogállam hiányosságait igyekszik orvosolni, hanem úgymond „*személyesen garantálja*” a nyilvánvalónak gondolt közérdeket. Tölgyessy szerint az elmúlt negyedszázad megannyi csalódása után a magyarok jelentékeny része pontosan ezt, vagyis az erős vezető magabiztos igazságtételét szeretné látni a leszakadást hozó jogállam és piaci verseny helyén. Erre a kívánságra viszont – világít rá a tudós – lehetetlen mindenkit egyformán mérő normarendszert, azaz valódi jogrendet felépíteni.³³

A rendszerváltás utáni Magyarország demokratikus intézményei törekénységének megértéséhez fontos támpontokkal szolgálhat Szűcs Jenő történelemértelmezése is. Szűcs a magyar történelem „*közép-kelet-európai*” jellegének sajátos, „*hibrid módon kettős arculatú*” sajátosságaira hívja fel a figyelmet. Szűcs – Bibó István fogalmait használva – olyan képletként jellemzi a magyar történelmet, melyből egyaránt következnek „*rossz beidegződések*”, az „*uralmi szellem*” és a „*jobbágyi alázat*” reprodukciója, a „*hamis konstrukciókra*” és az arra való hajlam, hogy a „*félelem mechanizmusa*” az „*értelem mechanizmusa*” felé kerekedve a „*mozdulatlanság rendjét*” rögzítse. Szűcs szerint ugyanebben a képletben viszont ott vannak azok az alkati elemek

³³ Uo. 645.o.

is, amelyek szerencsés esetben alkalmassá tehetők a „*mozdulásra a nagyobb szabadság irányába*”. Szűcs szerint a történelem megelőző időszakában elmélyülő „*zsákutcás helyzetek*” miatt a társadalom nem készült fel a fordulatra, nem jellemezte az az „*ellenállhatatlan dinamika*”, amely az igazi forradalmi helyzetek alapvonása.³⁴ Szűcs analízise ebben a tekintetben teljesen összecseng Tölgyessy értelmezésével. Szűcs a rendszerváltás hajnalán erős pesszimizmusát fogalmazta meg az Új Márciusi Front vitanapján arról, hogy Magyarország mennyire áll készen arra, hogy élni tudjon a demokrácia esélyével. E beszédében kiemelte a civil társadalom gyengeségét és annak az attitűdnek a hiányát, ami szerint a civil társadalom lényege: „*bizonyos dolgokban megegyeznek*” a különböző nézetek képviselői. Szűcs szerint amennyiben ez hiányzik, az „*billenőpontja*” a demokrácia lehetőségeinek.³⁵

Korábban, főként a politikai filozófusok körében tartotta magát az a narratíva, hogy a demokrácia, illetve a demokratikus konszolidáció egyirányú utca, azaz amennyiben egy ország demokratikusan konszolidálódik, a politikai rendszer biztonságban van, „*ellenirányú folyamat*” nem fenyeget. Ez az elgondolás nem számolt azonban azzal, hogy mi történik akkor, ha egy demokratizálódott ország társadalmának döntő többsége fogékony lesz az autokrata „megoldásokra”. Egy ilyen helyzetben, amikor a demokrácia már csak az egyik lehetséges opció („*not the only game in town*”), megnő a korábban egyirányúnak gondolt demokrácia dekonszolidálódásának esélye. A konszolidáció-dekonszolidáció kérdése nem a rendszer „demokratikusságának” mértékét, hanem annak fenntarthatóságát értékeli. Ebben a tekintetben a dekonszolidáció indikátorai – például olyan közvéleménykutatások, amelyek azt vizsgálják, hogy mennyire bíznak az állampolgárok a demokratikus intézményekben, mekkora hányaduk gondolja úgy, hogy a demokrácia a legjobb rendszer – hatékony előrejelzői lehetnek egy jövőbeli autokratikus fordulatnak.³⁶ Magyarország esetében ugyanakkor az is erősen vitatható, hogy egyáltalán végbement-e a demokratikus konszolidáció.³⁷

2.2.2. Mezoszint

A demokrácia válsága intézményi vonatkozásainak megértéséhez a makroszintű megközelítés mellett a jogintézményekhez, a jogi szakmához tartozó hierarchiák, szervezetek világának elemzése is elengedhetetlennek tűnik. Feltételezhetően a demokratikus intézmények állapotára is jelentős hatással bír, hogy egy adott rendszeren belül mely jogászai csoportoknak van meghatározó szerepe a jogértelmezésben (jogalkotóknak vagy jogalkalmazóknak), hogy a jogászai foglalkozások hogyan tudnak együttműködni és természetesen az is, hogy a jogászai szakma mint „*jogi mező*” miként funkcionál és definiálja önmaga (társadalmi) szerepét. Bourdieu szerint a jogi mező hajlamos úgy megjelentetni magát, mint ami teljesen autonóm a külső behatásoktól.

³⁴ Szűcs 1981. 356. o.

³⁵ Szűcs 1988.

³⁶ Foa – Mounk 2017.

³⁷ Bővebben lásd Ágh 2014.

Szerinte ezt a látszatot a jogászság generálja és tartja fenn, elsősorban a jog értéksemlegességének látszatával.³⁸ Mezoszintű elemzés tárgya lehet például annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy van-e és ha igen, milyen szintű az összefüggés a Bourdieu által leírt értéksemlegesség látszatának fenntartása és a rendszerváltás után létrejött demokratikus intézmények sebezhetősége között. Mindemellett a jogász kultúra, a jogásképzés tágabb összefüggéseinek (például a jogalkalmazó mögöttes tudásának³⁹) vizsgálata is értékes adalékokat szolgáltat a demokrácia válságának intézményi vonatkozásai tekintetében.

Mezoszintű elemzések esetében hasznos elméleti keretnek tűnik a Fligstein és McAdam által bevezetett „stratégiai cselekvési mező” fogalma⁴⁰ is. A stratégiai cselekvési mező olyan konstruált, mezoszintű társadalmi rendként ragadható meg, amelyben az aktorok (akik lehetnek egyének, de akár közösségek is) egymással összhangban állnak, interakciókba kerülnek. Mindez a mező (játéktér) céljára vagy rendeltetésére, a másokkal való kapcsolatokra (beleértve, hogy ki és miért rendelkezik hatalommal), valamint a törvényes cselekvésre irányadó szabályokra vonatkozó közös tudástartalom és értelmezések alapján történik. A stratégiai cselekvési mező elmélete a bourdieui mezőelméletre épít, de annál empirikusan használhatóbbnak tűnik. Az elmélet nagyobb hangsúlyt fektet például a kollektív szereplőkre, a mezők változékonyságára és a szélesebb „mezőközi” környezetre is. Fligstein és McAdam a „mezőközi” kapcsolatok tekintetében három típust különböztetnek meg – független, függő és kölcsönösen függő kapcsolatokat –, és felhívják a figyelmet az állami és a nem állami területek közötti összefüggések fontosságára is.

Felhasznált irodalom

Ágh Attila: Az Európai Unió új jövője és a magyar esély a felzárkózásra. In: Ágh Attila (szerk.), Ágh Attila, Vértés András és Fleck Zoltán: Tíz Év az Európai Unióban, Felzárkózás vagy lecsúszás? Budapest, Kossuth Kiadó, 2014. 7–118. o.

Blaydes, Lisa: Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt. Cambridge University Press, New York 2011.

Boix Carles: Democracy and Redistribution. Cambridge University Press, New York 2013.

Bourdieu, Pierre: The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field. *Hastings Law Journal*, Vol. 38, No. 5, 1987. 805–853. o.

Bozóki András – Hegedűs Dániel: A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2017/2. szám. 7–34.o.

³⁸ Bourdieu 1987. 809. o.

³⁹ Valverde 2003.

⁴⁰ Fligstein – McAdam 2012.

Brancati, Dawn: Democratic Authoritarianism: Origins and Effects. *Annual Review of Political Science*, Vol 17, 2014, 13–326. o.

Brancati, Dawn: Pocketbook protests: explaining the emergence of pro-democracy protests worldwide. *Comparative Political Studies*, Vol. 47 No. 11., 2013., 1503–1530.

Cox, Gary W.: Authoritarian elections and leadership succession. Presented at *Annual Meeting of American Political Science Association*, Sep. 3–6, Toronto, 2009.

Fligstein, Neil – McAdam, Doug: *A Theory of Fields*. Oxford University Press, 2012.

Foa, Roberto Stefan – Mounk, Yascha: The Sings of Deconsolidation. *Journal of Democracy*, Vol. 28, No. 1, 2017. 5–15. o.

Gandhi, Jennifer – Przeworski Adam: Authoritarian institutions and the survival of autocrats. *Comparative Political Studies*, Vol. 40, No. 11, 2007, 1279–1301.o.

Geddes, Barbara – Why parties and elections in authoritarian regimes? (nem publikált kézirat) 2006.

Gehlbach, Scott – Keefer, Philip: Private investments and the institutionalization of collective action in autocracies: ruling parties and legislatures. *The Journal of Politics*, Vol. 74, No. 2, 2012, 621–635. o.

Kis János: Az autokráciák fogalmi topográfiájához. Előadás „A nép nevében?” című konferencián. DE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék – CEU Politikatudományi Tanszék, 2016. január 12-én. <https://www.youtube.com/watch?v=wSvZNjPnJBE> (2018. 06.20.)

Kis János: *Mi a liberalizmus? – Esszék, tanulmányok*. 1985-2014. Kalligram, 2014.

Levitsky, Steven – Way, Lucan A.: *Competitive Authoritarianism*. Cambridge University Press, 2010.

Magaloni, Beatriz: *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*. Cambridge University Press, 2008.

Merkel, Wolfgang: Is There a Crisis of Democracy? *Democratic Theory*, Vol. 1, No. 2, 2014, 11–25. o.

Simpser, Alberto: *Why Governments and Parties Manipulate Elections: Theory, Practice, and Implications*. Cambridge University Press, New York 2013.

Svolik Milan: *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge University Press, New York 2012.

Szűcs Jenő: Beszéd az Új Márciusi Front 1988. november 5-i vitanapján. In Lázár (szerk): *Új Márciusi Front 1988*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1989. 208–214. o.

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. 313–359. o.

Tóth Gábor Attila: Demokrácia és diktatúra között: az autoritarizmus. *Fundamentum*, Vol. 20, No. 2-4, 2016. 5–18. o.

Valverde, Mariana: *Law's Dream of Common Knowledge*. Princeton University Press, Princeton 2003.

Wright, Joseph – Escriba-Folch, Abel: Authoritarian institutions and regime survival: transitions to democracy and subsequent authoritarian regimes. *British Journal of Political Science*, Vol. 42, No. 2, 2012., 283–309. o.

Wright, Joseph 2008. Do authoritarian institutions constrain? How legislatures affect economic growth and investment. *American Journal of Political Science*, Vol. 52 No. 2, 2008. 322–343. o.

Zakaria, Fareed: The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6, Nov. - Dec., 1997., 22–43. o.

INSTITUTIONAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE CRISIS OF DEMOCRACY

Proposition, specific dilemmas relating to possible hypotheses and methodology

The aim of this study is to present some research aspects on the institutional consequences of the issue of the crisis of democracy. This study, first, provides an overview of the most frequently mentioned definitions of authoritarian regimes and, second, tries to draw up hypotheses which examine why authoritarian regimes adopt institutions conventionally associated with democracy. In this context, I attempt to show how nominally democratic institutions strengthen authoritarian regimes and forestall democratization. This study assumes that there is agreement among scientists that authoritarian regimes adopt and utilize nominally democratic institutions to augment their strength through some specific mechanisms. Accordingly, this study details the mechanisms of so-called signaling, information acquisition, patronage distribution, monitoring, and credible commitment. The study contains a specific chapter on the origins of the fragility and the weakness of the Hungarian democratic institutions. This chapter focuses in particular on the macro-level historic interpretations and a new approach of the mezo-level field theory.

LUGOSI JÓZSEF

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

A JOGÉRVÉNYESÍTÉS ALAPTÖRVÉNYBEN MEGHATÁROZOTT GARANCIÁI

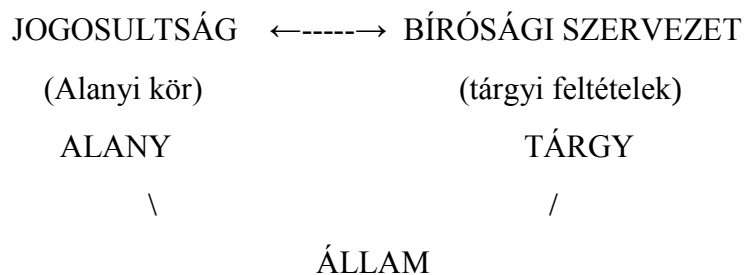
1. A vizsgált kérdéskör a hatalommegosztás mezőjében

A jogérvényesítés folyamatát több különböző aspektusból (polgári eljárásjogi, jogszociológiai, alkotmányjogi stb.) is meg lehet ragadni. A jogérvényesítés folyamatában, ha annak egészét tekintjük az állampolgár vagy a jogát érvényesítő jogalany (jogi személy vagy jogi személy nélküli gazdálkodó szervezet) *az állammal, az állami szervezetrendszerrel kerül kapcsolatba*. A jogérvényesítésnél a jogalany aktivitása, kezdeményezőkézsége szükséges a folyamat megindításához. A jogalany aktivitása azért jöhet szóba, mert nézete szerint az ő magánjogi jogát vagy kötelezettségét az ügy (jogvita) érinti. Miért van szükség arra, hogy az állam a jogalany jogérvényesítését elősegítse? A kérdés megválaszolását a hatalmi ágak megosztásánál és azok egymás ellenőrzését biztosító politikai berendezkedésénél kell kezdenünk. Az Alaptörvény (2011. április 25.) az „Állam”-ra vonatkozó részében és a „Szabadság és Felelősség” c. fejezetében is tartalmaz az állam szerveivel, intézményeivel és a jogalanyokat megillető alkotmányos jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatos előírásokat. Az állam lehetővé teszi a jogalanyok számára, hogy a jogaikat és kötelezettségeiket bíróság előtt érvényesítsék. Mi ennek az indoka? A hatalmi ágak szétválasztása és az egyes hatalmi ágak egymásra gyakorolt hatása szerint az állam mindhárom hatalmi ág eredője és kiindulópontja. A törvényhozás és az igazságszolgáltatás között kölcsönös kapcsolat áll fenn (jogalkotás által, illetve a bírói gyakorlat jogalkotásra kifejtett hatása következtében), a törvényhozás a végrehajtás tevékenységét azáltal befolyásolja, hogy az Országgyűlésben többséget alkotó parlamenti párt alkotja a kormányt, az igazságszolgáltatás és a végrehajtó hatalom között szintén egymást kölcsönösen befolyásoló kapcsolat áll fenn (az igazságszolgáltatás a közigazgatás döntéseit felülvizsgálja, a kormány törvényi felhatalmazás alapján alacsonyabb szintű jogszabályok alkotásával (Korm. rend., miniszteri rendelet) szintén hatást gyakorolhat az igazságszolgáltatás tevékenységére¹. Mindhárom egymástól elkülönült hatalmi ágot az éves központi költségvetési keretből finanszírozzák. A törvényhozó hatalmat megszerző politikai erő delegálja a végrehajtó hatalmat központilag megjelenítő kormány tagjait és a jogszabályalkotással elsődleges

¹ A „bíróság igazságszolgáltatási funkciója=feladatkör (Alkotmány, bírósági tv. szerint) + tevékenység (polgári peres és nem peres eljárási jog szerint)”. Szilbereky Jenő: 1977. 73. o.

formálója és alakítója az igazságszolgáltatás működésének. A törvényhozás által megalkotott jogszabályok (törvények) felett és a kormány, illetőleg tagjai által megalkotott jogszabályok (Korm. rendelet, miniszteri rendelet) felett az Alkotmánybíróság gyakorol alkotmányossági kontrollt. Ha ez a működési elv ténylegesen megvalósul, akkor következik be a törvényhozó hatalom és a legmagasabb szintű végrehajtó hatalom „bírói” – „alkotmánybírói” – „alkotmánybíróági” kontrollja. A bírói (alkotmánybírói) hatalom a törvényhozás felett ellenőrzést csak az alkotmánybíróági kontroll által gyakorolhat, a rendes bírói hatalmon keresztül a joggyakorlat jogszabály-alakító szerepén kívül – általában nem. Ugyanakkor a törvényhozó hatalom nemcsak a jogszabály-alkotással, hanem az éves költségvetési források szabályozásával (ami szintén jogszabály-alkotás, jogszabály-módosítás) befolyásolhatja a bírósági szervezet működését. A hatalmi ágak megosztása ebben az összefüggésben csak az állami szférát érinti.

A jogérvényesítés feltételeinek állami biztosítása ezzel szemben – tovább szűkítve a vizsgált problémakört – minden esetben a jogalany – ÁLLAM közötti kapcsolatrendszerrel jelenti. Az alkotmány/alaptörvény mindig az adott állam legfőbb jogszabálya. Az alkotmányban/alaptörvényben szükséges és indokolt a legfőbb hatalmi ágakra vonatkozó szabályok megalkotása, ennek része a bírói szervezetre és az alapvető alkotmányos jogokra vonatkozó szabályok, előírások megalkotása, rögzítése. Az Alaptörvény szabályozza az alapvető alkotmányos jogokat (JOGOSULTSÁGOK), de rögzíti azon szervezetre vonatkozó előírásokat, ahová a jogalany jogosult fordulni (BÍRÓSÁGI SZERVEZET). Ha az általunk megragadni kívánt összefüggést – amely az eljárás alanya(i) és az eljárás tárgya között fennáll – ábrával szeretnénk illusztrálni az nézetünk szerint a következők szerint alakulhatna:

A „jogosultságok” és a bírósági szervezet, azaz az alanyi kör és a kereseti kérelmek befogadója, a bírósági szervezetben, a tárgyi feltételekben is az állam nyilvánul meg.

2. A jogérvényesítés bíróság előtti kezdeményezése és annak teljes folyamata polgári (peres) eljárásban – az alaptörvényi garanciák tükrében

Az Alaptörvény „Szabadság és felelősség” c. fejezetének XXVIII. cikke szabályozza az igazságszolgáltatással összefüggő alapvető alkotmányos jogosultságokat². Ennek része több igazságszolgáltatással kapcsolatos alkotmányos alapjog (igazságos és tisztességes eljárás, fair eljárás, a fegyveregyenlőség követelménye, a jogorvoslathoz való jog, a bírósághoz való fordulás joga). Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) „Szabadság és felelősség” c. fejezetének XXVIII. cikke megállapításaiból következik, hogy az alapvető jogokat és kötelezettségeket a bíróság jogosult érdemi határozatában elbírálni³. Ennek előzménye, hogy az Alkotmánybíróság még a többször módosított korábbi Alkotmány, az 1949. évi XX. törvény 57.§-ának értelmezése kapcsán kifejtette az 59/1993. (XI.29.) határozatában az állam feladatát a jogviták elbírálásával kapcsolatban⁴. Az Alkotmánybíróság szerint „*az Alkotmánynak ez a rendelkezése, az eljárási garanciákon túl, a bírósághoz fordulás jogát foglalja magában. Az alapvető jogból következően az államra az a kötelezettség hárul, hogy – egyebek között – a polgári jogi jogok és kötelezettségek (a polgári joginak tekintett jogviták) elbírálására bírói utat biztosítson. Ez a rendelkezés azonban... nem jelent korlátozhatatlan alanyi jogot a perindításra*”⁵. Minden jogalany (természetes és jogi személynek) joga van arra, hogy a vitás vagy vitássá tett magánjogi igényét bíróság előtt perrel érvényesítse⁶. A jogalany döntésén múlik, hogy a vitás magánjogi igényét kívánja-e bíróság előtt érvényesíteni. Ez a fél szuverén döntése. Gáspárdy László szerint a perbeszállás három összetevőjének első tényezője a keresetindítás felé vezető úton „*a sérelemtudat és ennek jogi konfliktusként való megfogalmazása, átélése*”⁷. Ez a jogérvényesítés lehetőségének a kezdeményező alanyi kör oldalán fennálló alaptörvényi garanciája. A bírósághoz fordulás jogának biztosítása az állam részéről többirányú folyamatban realizálódhat. Az állam részben a költségkedvezmények biztosításával az anyagi szempontból hátrányos

² Az Alaptörvényben szabályozott igazságszolgáltatással összefüggő alkotmányos alapjogok: 1. a tisztességes eljáráshoz való jog, 2. a bírósághoz fordulás joga, 3. a védelemhez való jog, 4. nullum crimen sine lege, 5. nulla poena sine lege, 6. ne bis in idem, 7. a jogorvoslathoz való jog (Árva Zsuzsanna).

³ Magyarország Alaptörvénye „Szabadság és felelősség” c. fejezetének XXVIII. cikk (1) bekezdése szerint: „*Mindenkinek joga van ahhoz, hogy ...valamely perben a jogait és a kötelezettségeit a törvény által felállított független és pártalan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el*”.

Az Alkotmány – 59/1993 (XI.29.) AB határozat meghozatalának időpontjában hatályos – 57.§ (1) bekezdése szerint: „*A Magyar Köztársaságban mindenkinek alapvető joga van ahhoz, hogy valamely perben a jogait és kötelezettségeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el*”.

⁴ Az AB ebben a határozatában állapította meg a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 130.§ (1) bek. i) pontjának alkotmányellenességét, ezért azt megsemmisítette.

⁵ 59/1993. (XI.29.) AB határozat III. pont

⁶ „...*a jogvita társadalmi konstrukció, amelyben az állami intézmények is alakító erővel lépnek fel, például képesek csökkenteni vagy növelni a perlési aktivitást. Amint a jogszociológia figyelme nem csak a jogalkalmazó intézményben zajló folyamatokra koncentrált, a vita értelmezése tágabb összefüggésekbe kerül*”. Fleck Zoltán 2014. 19. o.

⁷ Gáspárdy László 1989.13. o.

helyzetben lévő jogalanyok előtt is szeretné megnyitni a bíróságok kapuit, másrészt a jogi segítségnyújtás rendszerén keresztül – a perben pártfogó ügyvédi közreműködés lehetőségének megteremtésével – szakmai, professzionális segítséget is kíván nyújtani főként a természetes személyek részére⁸. A jogi segítségnyújtásnak a jogalkotó szándéka szerint az a célja, hogy: „az arra rászoruló – akik jövedelmi, vagyoni viszonyaik miatt nem tudják ennek költségeit saját forrásaikból fizetni – intézményes formában kapjanak segítséget az államtól a jogérvényesítéshez, a jogaik védelméhez. A jogi segítségnyújtási szolgáltatásokat a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: Jst.) határozza meg, ezek: peren kívüli segítségnyújtásként jogi tanácsadás és okiratszerkesztés;...polgári ügyekben a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) szerinti költségkedvezmények biztosítása és azok részeként pártfogó ügyvédi képviselő”⁹. „A beadványszerkesztés minden esetben valamely hatóság vagy bíróság előtt folyó eljárás lefolytatásának elősegítése érdekében történik”¹⁰. A folyamatnak az első része, amikor valaki úgy dönt, hogy a keresetlevelet benyújtja a bíróságra a jogai érvényesítése végett (az állam oldaláról az ehhez szükséges anyagi és szakmai támogatás lehetőségének megteremtése). A folyamat második része, amikor a bíróság az eljárás folyamatban léte alatt, de még nem az ügy érdemében, a fél helyzetét mégis lényegesen befolyásoló kérdésben (pl. költségmentesség engedélyezése iránti kérelem, ideiglenes intézkedés iránti kérelem elbírálása) határoz¹¹, amely határozattal szemben jogorvoslati jog gyakorlásának van helye. Az eljárás harmadik stádiuma, amikor a bíróság már az ügy érdemében ítélettel határoz, amely határozattal szemben szintén jogorvoslatnak van helye¹². A bíróság a perbe vitt alanyi magánjog felett – a feleket érintő jog és kötelezettség felett – minden esetben jogorvoslattal megtámadható határozatot hoz¹³. A bírósághoz való fordulás joga, amennyiben a folyamat a végéhez – az elsőfokú ítélet meghozataláig – jut, magába foglalja az ügydöntő határozattal szembeni jogorvoslati jogot. A bírósághoz fordulás joga kiegészül az eljárás folyamatban létéhez és az eljárás során meghozatalra kerülő ügydöntő határozattal szembeni jogorvoslathoz való jog részjogosítványával. Ha a jogérvényesítés folyamata az elsőfokú határozat

⁸ „A társadalmi viszonyoknak az emberi magatartást formáló funkciója nemegyszer éppen a jogszabályok útján válik társadalmilag kifejezetté vagy tudatossá”. Kulcsár Kálmán: 1971. 464.

⁹ A jogi segítségnyújtással kapcsolatos egyes törvények módosításáról szóló 2007. évi CLI. törvény általános indoklása

¹⁰ Király Lilla: 2012. 169. o.

¹¹ Vagyis jogot alkalmaz, amely „nem más, mint jogszabály alkalmazása”. Szilbereky: 1973. 52. o.

¹² A jogorvoslathoz való joggal az AB több határozatában is foglalkozott a különböző jogterületekre is kiterően. Az Alkotmánybíróság elvi élel lefektetett álláspontja szerint a jogorvoslathoz való jog más szervhez vagy ugyanazon szerven belül magasabb fórumhoz való fordulás lehetőségét jelenti (5/1992. (I.23.) AB határozat). A másik lényeges jogorvoslathoz való jogra vonatkozó alkotmánybíróági megállapítás szerint a jogorvoslati jog az állami, hatósági döntések esetén biztosítja a jogorvoslatot, és nem terjed ki a nem hatósági (munkáltatói, tulajdonosi vagy egyéb jellegű döntésekre (22/1995. (III.31.) AB határozat).

¹³ „Egy közkeletű szociológiai definíció szerint a bíróság olyan ember vagy emberek csoportja, aki(k) a jogvita eldöntése feletti hatalommal van(nak) felruházva. Aki(k) előtt a felek vagy képviselőik előadják a vita tényeit és a jogszabályokban, alkotmányban, precedensekben kifejezett normatív érveket, amely szabályokat ezen ember vagy emberek alkalmaznak a döntés kialakításakor”. Fleck Zoltán: 2001. 114. o.

meghozatalával zárul, a bírósághoz való fordulás jogának bíróság oldalán fennálló elbírálásakor a kezdeményező fél ellenérdekű félhez fűződő viszonyát érintő döntést hoz a bíróság. A bíróság ebben az esetben a felek között jog és kötelezettség gyakorlásáról is határoz, ha viszont a kezdeményező fél (felperes) számára kedvezőtlen döntés születik, a passzív perbevont személy válik „jogosulttá” (jogosítottá) az ügy érdemében meghozott határozat tartalma tekintetében (mert ő követelhet az ellenérdekű féltől), az aktív, eljárást kezdeményező fél pedig „kötelezetté” (mert ő köteles teljesíteni, illetve ő köteles az elsőfokú ítéletben előírt magatartás tanúsítására)¹⁴. A jogérvényesítés folyamata az ügy érdemében megszületett jogerős döntés megszületésekor a fél-ellenérdekű fél viszonylatában a bíróság általi „kötelezettség-telepítés” folyamatává is válik. A jogérvényesítés folyamatában tehát a passzív felet érintő döntés is születhet, anélkül, hogy ő a jogait a perben érvényesíteni kívánta volna.

ÁLLAM

/ \

AKTÍV JOGALANY ← → PASSZÍV JOGALANY
(FELPERES) (ALPERES)

Az állam (törvényhozás, végrehajtás) által megalkotott jogszabály és az állam által „működtetett” bírósági szervezet(rendszer) által meghozott döntés mindkét félre kihat. Az Alaptörvény a bírósághoz fordulás jogának szabályozásával a jogérvényesítés kezdeti lépését/fázisát a jogérvényesítő fél aspektusából ragadja meg¹⁵. Az Alaptörvény a jogérvényesítés kezdetén (bírósághoz való fordulás – *Access to Justice*)¹⁶ meglévő garanciák mellett további garanciális szabályokat rögzít az eljárás későbbi szakaszára is. Az eljárás megindításának lehetőségén kívül az eljárás korrekt (fair, tisztességes) lefolytatása mellett az ügydöntő határozattal szembeni jogorvoslati jog szintén alkotmányos garanciális alapelv. A bírósághoz fordulás joga az aktív félre, a tisztességes eljáráshoz való jog, illetve jogorvoslathoz való jog biztosítása – a magánjogi jogviták keretei között maradva – már az aktív és a passzív félre is kihat, mindkét oldalra vonatkozik. A tisztességes eljáráshoz való jog¹⁷, a jogorvoslathoz való jog a keresetindításon túlmutató, az eljárás egészét átható univerzális alkotmányos alapelv. A jogérvényesítés folyamatában a kezdeményező fél az általa érvényesíteni kívánt igényt „jogos”-nak hiszi, annak gondolja. Ugyanakkor a passzív fél, akit eljárás alá vonnak nem a bírósághoz fordulás jogát gyakorolja, hanem a bíróságra való

¹⁴ A bíróság érdemi határozatában megállapított „*tényállás nem egyéb, mint a jog instrumentális valósága*”. Horváth Barna: 2004. 146. o.

¹⁵ „*A bíróság igénybevétele a különböző társadalmi rendszerekben, különböző rétegek jellegzetes viselkedésformájából adódó választásokkal függ össze.*” Sajó András: 1982. 321-365., 365. o.

¹⁶ Ennek részeként került megállapításra, hogy „*Equal justice under law*” is one of America’s most proudly and widely legal principles”. Deborah L. Rhode: 2004. 3. o.

¹⁷ Az eljárás tisztességes voltát az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az eljárás egészének és körülményeinek figyelembe vételével lehet megítélni. Az egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás „méltánytalan” vagy „igazságtalan”, avagy „nem tisztességes”. 6/1998 (III.11.) AB határozat

megidézés kényszerű kötelezettségének kell eleget tennie. Ha az ellenérdekű felet terheli a bíróság előtt a nyilatkozattételi kötelezettség, vagyis megtörtént az ellenérdekű fél perbevonása, az Alaptörvény garantálja számára is (mint ahogy a kezdeményező fél számára is) a fegyveregyenlőséget, a fair, illetve tisztességes eljárást és a jogorvoslathoz való jog alaptörvényi kötelezettségét. A passzív fél számára a perbevonás, a keresetindítás, az eljárás alá vonása során érdemi ellenkérelmében védekezhet a felperes keresetével szemben, de viszontkeresetet is előterjeszthet, vagyis ő is kezdeményező féllé válhat. Ha viszont a passzív fél álláspontját fogadná el a bíróság az érdemi döntés megszületésekor¹⁸, az alperes védekezése, „ellentámadása” vezet eredményre a bíróság előtt. Az új Polgári perrendtartásról szóló törvény, a 2016. évi CXXX. törvény a felek számára eljárás-támogatási és igazmondási kötelezettséget ír elő¹⁹, amely eljárásjogi előírás gyökerezethető, hozzákapcsolható a fair, illetve tisztességes eljárás biztosításának alaptörvényi kötelezettségéhez. A tisztességes eljárás bírósággal szemben támasztott követelménye a félre nézve is kötelezettséget keletkeztet, amely végső soron visszavezethető az Alaptörvény XXVIII. cikkéhez. Az eljárás tisztességessége, korrektsége nemcsak azon múlik, hogy így jár-e el a felekkel szemben, hanem azon is, hogy a felek jóhiszeműen gyakorolják-e az eljárási jogait és kötelezettségeiket²⁰. „A fél eljárás-támogatása a magánautonómiából eredő rendelkezési elv egyenes következménye”²¹. „Az államnak az Alaptörvény XXVIII. cikkéből eredő kötelezettsége egy olyan intézményrendszer működtetése, amelynek keretében támogatás nyújtható a jogvitában érintett felek számára azért, hogy a jogérvényesítésnek ne legyen akadálya a jogi ismeretek hiánya, illetve az sem, hogy a fél a jogvitában felmerülő költségeket jövedelmi és vagyoni helyzete miatt nem képes megfizetni”²². Ha a fél nem jóhiszeműen jár el, vagy nem tesz eleget az eljárás-támogatási kötelezettségének, maga is közreműködik abban, hogy az eljárás ne legyen tisztességes. Ha a fél él a bírósághoz fordulás jogával, a passzív fél (alperes) dönthet úgy, hogy a perben nem terjeszt elő érdemi ellenkérelmet. A fél (alperes) rendelkezési joga annak elhatározása, hogy kíván-e a keresettel szemben írásbeli érdemi ellenkérelmet vagy viszontkeresetet előterjeszteni.

A jogérvényesítés többi alaptörvényi garanciája – a tisztességes eljáráshoz való jog, a jogorvoslathoz való jog – vizsgálható az érdekek (a felek eljáráshoz fűződő érdekei) mentén is, a bírósághoz fordulás jogához hasonlóan. Az új Pp. szerinti eljárás-támogatási kötelezettség és a jóhiszemű eljárás elvének gyakorlása összhangba hozható-e a fél saját érdekeivel? Ha a fél arra a következtetésre jut, hogy az eljárás-támogatási

¹⁸ „Minden döntés lényege a megfelelő információk alapján való választás a lehetséges alternatívák között, éspedig tekintettel az egyes alternatívák várható következményeinek értékelésére”. Kulcsár Kálmán: 1976. 252. o.

¹⁹ Új Pp. 4. §

²⁰ Dr. Szabó Miklós – dr. Árva Zsuzsanna: 2007. 43-60. o.

²¹ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata (szerk.: Wopera Zsuzsa) Budapest, 2017. 25.

²² A költségmentesség és a költségfeljegyzési jog polgári és közigazgatási bírósági eljárásban történő alkalmazásáról szóló 2017. évi CXXVIII. törvény általános indokolása

kötelezettségének és a jóhiszemű eljárás elvének nem kíván eleget tenni, mert az a saját érdekeivel nem hozható összhangba, már felvetődik az eljárás tisztességességének sérelme, a tisztességes (fair) eljáráshoz való jog megsértése.

A jogorvoslathoz való jog alaptörvényi kötelezettségének kimondása szintén interpretálható az érdekek mentén, a felek érdekeinek oldaláról is. A jogorvoslathoz való jog az érdemi (ügydöntő) határozattal szemben valamennyi érdekeltet megilleti, de ténylegesen azt csak az a fél gyakorolja, akinek az érdekeit sérti az ügyben meghozott ügydöntő határozat. Az állam oldalán a jogérvényesítéshez szükséges feltételek biztosítása az eljárás megindításához, megkezdéséhez kapcsolódó kötelezettség-e vagy az állam a jogérvényesítés teljes folyamatában igyekszik-e támogatni a jogérvényesítő felet? A költségkedvezmények rendszerében 2008. január 1-től kezdődően került bevezetésre a költségfeljegyzési jog a költségmentességhez képest korlátozottabb kedvezményt biztosító jogosultság, a tárgyi költségmentes perek köre pedig teljes mértékben leszűkült. A pártfogó ügyvédi képviselő igénybevétele a jogi segítségnyújtás rendszerén belül a fél a polgári peres eljárásban ugyanakkor professzionális szakmai támogatásban részesülhet²³. A költségkedvezmények körének szűkítése, a pártfogó ügyvédi képviselő igénybevétele a jogérvényesítés egész folyamatát érintő, arra kihatással lévő körülmény, állapot.

3. Összegző megállapítások

A tanulmány befejezéseként szeretnénk összefoglalni azokat a saját gondolatokat, amelyek a téma elemzése során relevánsnak tekinthetők. A jogérvényesítés és az Alaptörvény kapcsolatának a széles megközelítési lehetőségei közül részben a területi korlátok miatt e helyütt csak az alapjogi és a polgári eljárásjogi szempontokat követtük.

a) A jogérvényesítés alaptörvényi garanciái a polgári (peres) eljárás megindításához és a polgári (peres) eljárás teljes folyamatához is kapcsolódhatnak, az alkotmányos alapjog típusától függően.

b) A bírósághoz való fordulás joga – az eljárás megindításához, a tisztességes eljáráshoz való jog gyakorlása és a jogorvoslathoz való jog gyakorlása – az eljárás folyamatban létehez, valamint az eljárás során meghozott határozatokhoz és a polgári peres eljárás ügydöntő érdemi határozattal való befejezéséhez kapcsolódik.

²³ A járási hivatalok által biztosított jogi segítségnyújtás igénybevétele kapcsolatban központi és regionális szinten statisztikai adat egyelőre nem áll rendelkezésre. A rendszerben szolgálatot teljesítő munkatársak tájékoztatása szerint a tapasztalati tények alapján a jogi segítségnyújtás rendszerét felkereső ügyfelek túlnyomó része, mintegy 95%-a olyan személy, aki szociális helyzete alapján rászorultnak tekinthető.

c) A bírósághoz fordulás joga az aktív, az eljárást kezdeményező felet illeti meg, a tisztességes eljáráshoz való jog, illetve a jogorvoslathoz való jog gyakorlása a passzív jogalanyra is és az eljárásban érintett valamennyi érdekelt félre is vonatkozhat, akire az ügyben meghozott érdemi döntés rendelkezést tartalmaz²⁴.

d) Az eljárás tisztességességének biztosításában nemcsak a bíróság, hanem a fél is meghatározó szerepet játszik, bár az Alaptörvény csak a bíróság (hatóság) ezirányú kötelezettségét emeli ki. A bíróságnak a fél nem tisztességes magatartásának megelőzésében, kiküszöbölésében van meghatározó felelőssége. A bíróság az eljárás tisztességességét, korrektségét, részrehajlás-mentességét csak abban az esetben tudja fenntartani, ha bármely peres fél részéről érkező, ezzel az attitűddel, eljárásjogi alapállással ellentétes eljárási cselekményt vagy eljárási mulasztást megakadályoz.

e) Az alaptörvényi alapjogok jogérvényesítésben való garantálásában a fél érdeke döntő tényező lehet: akar-e a bírósághoz fordulni, közreműködik-e saját maga is az eljárás fair (tisztességes) jellegének fenntartásában, sérti-e a jogos érdekét az ügydöntő határozat: ettől függ, milyen magatartást tanúsít vagy eljárási cselekmények teljesítését határozza el.

f) Az Alaptörvény a jogérvényesítés bírósági fázis előtti garanciáit nem tartalmazza, az államnak nem feladata és kötelezettsége alaptörvényi szinten a polgári peres eljárást elkerülő eljárások lehetőségének kialakítása. Ugyanakkor, ha az állam „nevelő” funkciót is be akar tölteni, lehet abban érdekelt, hogy csak azok a magánjogi tárgyú jogviták kerüljenek a bíróság elé, amelyek jellegüknél, bonyolultságuknál fogva, a jogvita valóságos létezése és fennállása miatt ténylegesen is bírósági útra tartoznak. Ezt a tendenciát a bírósági szakasz előtti vitarendező mechanizmusoknak a kialakítása nagymértékben előmozdíthatja. A nemzetközi tapasztalatok alapján jogalkotási cél az egyszerű jogi megítélésű ügyek bírósági kereteken kívül tartása (ld. a kis értékű követelések európai eljárásáról szóló 861/2007. EK parlamenti és tanácsi rendeletet; az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról szóló 1896/2006 EK parlamenti és tanácsi rendeletet, a fizetési meghagyásról szóló 2009. évi L. törvényt), másrészt a közvetítői eljárást lehetővé tevő jogszabály (2012. évi LV. törvény) is az alternatív – közvetítő előtti – vitarendezést törekszik elősegíteni. A bonyolult és szerteágazó nemzetközi kereskedelmi jogviszonyokban a felek viszont rendszerint választottbíróság kizárólagos hatáskörét kötik ki²⁵. Erre figyelemmel ezekben a jogvitákban a bíróság előtti jogérvényesítés fel sem merülhet. Az európai uniós tagsághoz való csatlakozás feltételei és a tagságból fakadó kötelezettségek azonban az állam számára olyan irányú jogalkotás megteremtését tették szükségessé, amely az európai uniós jogszabályi normákkal is teljes mértékben összhangban állnak (pl. egyszerű megítélésű ügyek bírósági hatáskörből való kivonása, a közvetítői eljárás lehetőségeinek a szélesítése, a jogi segítségnyújtás rendszerének bővítése).

²⁴ Új Pp. 365.§ (5) bek.

²⁵ Ld. a választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvényt

Felhasznált irodalom

Alkotmányos elvek és esetek – kézikönyv (szerző nélkül) COLPI (Constitutional & Legislative Policy Institute), Budapest, 1996.

Árva Zsuzsanna: Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez. Complex Jogtár elektronikus törvénytárgyhoz

Dezső Márta – Fűrész Klára – Kukorelli István – Papp Imre – Sári János – Somody Bernadette – Szegvári Péter – Takács Imre: Alkotmánytan I. 2007.

[file:///C:/Users/lenovo/Downloads/2011_0001_520_alkotmanytan_i%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/lenovo/Downloads/2011_0001_520_alkotmanytan_i%20(2).pdf) (2018. június 19.)

Fleck Zoltán: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban – Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

Fleck Zoltán – Isztin Péter – Juhász Zoltán – Kiss Valéria – Kormány Attila – Navratyl Szonja – Uszkiewicz Erik: Jogszociológiai előadások. (szerk.: Fleck Zoltán) ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2014.

Gáspárdy László: A polgári per idődimenziója. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Halmai Gábor (szerk.): Alkotmánybírósági esetjog – Tansegédlet Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila: Emberi jogok c. tankönyvéhez – INDOK, Budapest, 2004.

Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.

Jakab András (szerk.): Az alkotmány kommentárja. Századvég, Budapest, 2009.

Kengyel Miklós: A polgári bíraskodás hétköznapijai. KJK, Budapest, 1990.

Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2013.

Király Lilla: A szegényjogtól a jogi segítségnyújtásig. Dialog Campus Kiadó, Pécs-Budapest. 2012.

Kiss Daisy – Németh János (szerk.): Nagykommentár a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényhez

Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Budapest, Akadémiai Kiadó 1971.

Kulcsár Kálmán: A jogszociológia alapjai, KJK, Budapest, 1976.

Németh János – Varga István (szerk.): Egy új Polgári perrendtartás alapjai HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest 2014.

Rhode, Deborah L.: Access to Justice. Oxford University Press, Oxford, 2004.

Sajó András: A polgári per társadalmi funkciója. *Állam-és Jogtudomány* 1982/3. 321-365. o.

Dr. Szabó Miklós – dr. Árva Zsuzsanna: A tisztességes eljáráshoz való jog az alkotmányjogász szemével. *Bírák Lapja* 2007. 2. szám 43-60.

Szilbereky Jenő: A polgári eljárás funkciója és hatékonysága. KJK, Budapest, 1977.

Szilbereky Jenő: Társadalmi fejlődés és polgári eljárás. KJK, Budapest, 1973.

Wopera Zsuzsa (szerk.): Polgári perjog. Általános rész. KJK Kerszöv, Budapest, 2003.

Wopera Zsuzsa (szerk.): A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata. Wolters Kluwer Budapest, 2017.

BASIC LEGAL GUARANTEES OF LAW ENFORCEMENT

The obligation of the State originating from the Fundamental Law is to ensure the judicial process of judging civil rights and obligations. This gives legal entities access to courts. In all cases, ensuring law enforcement by the state always refers to a system of relations between the state and the legal entity, in opposed to the division of powers which only affects the state. In the Fundamental Law several constitutional fundamental rights related to justice are also related to the process of enforcing a civil lawsuit (right to fair trial, right to legal remedy). Regarding constitutional fundamental rights which affect law enforcement, it is a question whether they are only connected to the beginning or to the complete process of law enforcement. What was the legislator's (constitutional) purpose when the statutory regulations were drafted and when he allowed access to courts narrowly (in connection with the initiation of the procedure) or broadly (with relation to the whole process of the proceedings)? The right to fair trial and the right to legal remedy as guarantees by the Fundamental Law can accompany the entire process of court proceedings.

JOGTÖRTÉNETI SZEKCIÓ

FREY DÓRA

Magyar Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár

KI NEM MONDOTT KOLLEKTÍV FELELŐSSÉG?

A magyarországi németek kitelepítésének jogi és közigazgatási háttere

1. Bevezetés

Tanulmányom a második világháborút követő időszakban hozott, a magyarországi németeket diszkrimináló rendelkezések elemzésére tesz kísérletet. Ennek során igyekszem bemutatni a németek elleni jogfosztó intézkedések külső körülményeit, majd a vonatkozó magyar jogszabályokat, azok keletkezését és alkalmazását. Végül kitérek a kitelepítések magyarországi német közösségre gyakorolt hatására, és megpróbálok mérleget vonni. Tanulmányomban a magyar szakirodalomban leginkább elterjedt *kitelepítés* kifejezést használom, bár a német szakirodalom a *Vertreibung*,¹ vagyis elűzés kifejezést használja, a korabeli jogszabályok *áttelepülésről*, illetve *áttelepülési kötelezettségről* beszélnek,² a megemlékezésről szóló határozat címéből pedig az tűnik ki, hogy a jelenlegi magyar emlékezetpolitika az *elhurcolás*³ megnevezést preferálja.

2. A magyarországi németek elleni intézkedéseket meghatározó külső körülmények

A magyarországi németek ellen hozott jogfosztó intézkedésekre, majd a kitelepítésre a második világháborút követő, korábban példátlan népességmozgás keretében került sor, ugyanakkor Magyarországnak nem volt formális értelemben nemzetközi jogi kötelezettsége a németek kitelepítésére. A Potsdami Konferencia zárónyilatkozatának XIII. pontja rögzítette ugyan a németek Lengyelországból, Magyarországról és Csehszlovákiából való elűzésének szándékát, ez a dokumentum azonban – ahogy a neve is mutatja –, egy kommuniké volt, nem nemzetközi szerződés, nemzetközi jogi minősége és kötőereje keletkezése óta vita tárgya.⁴ A magyarországi németek

¹ Seewann 2012. 331. o.

² 12.330/1945. M.E. rendelet

³ 88/2012. (XII. 12.) OGY határozat a magyarországi németek elhurcolásának emléknapijáról

⁴ Fiedler 1997. 293-303. o.

kitelepítésére nem kizárólag nemzetközi nyomásra került sor, az akkori magyar kormány – előbb az Ideiglenes Nemzeti Kormány, majd az 1945-ös választásokat követően felállt koalíciós kormány is – céljának tekintette a németek kitelepítését, a szövetségesek és a magyar kormányzat céljai tehát ebben az kérdésben találkoztak.⁵ A potsdami döntés tehát nem Magyarország akarata ellenére született, csak lehetővé tette az itthon is tervezett kitelepítés megvalósítását. Ugyanakkor a szövetségesek sem rendelkeztek pontos tervekkel, csak 1945 novemberében született konkrét döntés a kitelepítés megkezdéséről.⁶ A későbbiekben is csak a keretek voltak nemzetközileg meghatározottak – a szövetségesek döntésétől függött a kitelepítés időpontja, a kitelepítettek létszáma és letelepítésük helye: előbb, 1946 januárja és novembere között az amerikai megszállási zónába telepítették ki a magyarországi németeket, majd 1947 augusztusa és 1948 júniusa között a szovjet megszállási zóna fogadta a Magyarországról elűzötteket.

A másik fontos körülmény, hogy Magyarországon hiányzott Gerhard Seewann terminológiájával élve a *vad elűzés fázisa*,⁷ nem került sor a háború végén vagy közvetlenül az után súlyos és tömeges erőszakra a magyarországi németek ellen sem a magyar hatóságok, sem a lakosság részéről. Atrocitások természetesen voltak az internálások, a földreform végrehajtása és a kitelepítések során is,⁸ de a Csehszlovákiában, Lengyelországban, Jugoszláviában történt etnikai tisztogatásokhoz hasonlóan nem került sor. Ezzel összefüggésben nem volt jelentős a front elől elmenekülő magyarországi németek száma, a visszavonuló német hadsereg által kiadott evakuációs parancsot is kevesen követték.⁹ Nem volt az országban „svábellenes” hangulat sem, természetesen a későbbi sajtókampány hatására ez részben megváltozott.¹⁰

A harmadik fontos specifikuma a magyarországi németekkel kapcsolatos intézkedéseknek, hogy hiányzik a kollektív bűnösség elvének explicit kimondása. Nincsenek a csehszlovákiai Beneš-dekrétumokhoz hasonló dokumentumok – a jogi normák szintjén. A kollektív bűnösség elvének kimondását azonban a magyar kormány csak taktikai okokból kerülte. Nem akarta a csehszlovákiai magyarságot (és az ottani németiséget) sújtó intézkedéseket saját hasonló intézkedéseivel támogatni és legitimálni, illetve tartottak attól, hogy a többi szomszédos országban is hasonló repressziók érhetik az ottani magyar kisebbségeket.¹¹

Ennek ellenére – ahogy látni fogjuk – komplex, az élet minden területét érintő, jogi keretbe foglalt intézkedésrendszer irányult a magyarországi németek ellen, az egyéni felelősségtől és a korábban tanúsított magatartástól nagyrészt függetlenül, sok esetben

⁵ Romsics 2006. 128. o.

⁶ A Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-ai határozata.

⁷ Seewann 2003. 349. o.

⁸ Bank – Öze 2005. 22. o.

⁹ Tilkovszky 1989. 159. o.

¹⁰ Zinner, 2004. 34. o.

¹¹ Romsics 2006. 128. o.

tisztán nemzetiség és anyanyelv alapján. Bár kimondva egyetlen dokumentumban sem szerepel, gyakorlatilag a magyarországi németek kollektív felelősségre vonásáról beszélhetünk.

3. A magyarországi németekkel szembeni jogkorlátozó intézkedések

3.1. A *malenkij robot*

A magyarországi németeket érintő első súlyos kényszerintézkedés a Szovjetunióban teljesített kényszermunka, az úgy nevezett „*malenkij robot*” volt. A kifejezés az orosz *malenkaja rabota*, magyarul kis munka kifejezésből ered, sok esetben ugyanis ezzel nyugtatták az érintetteket, hogy csak egy kis munkát kell végezniük. Az intézkedés nem a magyar jog alapján történt, a szovjet hadsereg, pontosabban a 2. és a 3. ukrán front 0061. számú hadparancsa alapján kötelezték munkára a munkaképes magyarországi német lakosságot, a férfiakat 17-43, a nők 18-30 éves kor között. A hadparancsot 1944. december 22-én adták ki,¹² az érintettek összegyűjtésére és elhurcolására 1944. december végén és 1945. január elején került sor. Összesen mintegy 60-65.000 magyarországi németet hurcoltak a Szovjetunióba, ahol bányákban, üzemekben, építkezéseken dolgoztak, többségük hosszú éveken keresztül.¹³ A parancs kiadásával egy időben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány tiltakozott ugyan a szovjet hadseregnél, de eredményt nem tudott elérni.¹⁴ A magyar jog szempontjából az intézkedés jogon kívülinek volt tekinthető, az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény sem tartalmazott rá felhatalmazást.¹⁵

3.2. A földreform

Az 1945. március 15-én elfogadott 600/1945. M.E. rendelettel elrendelt, majd az 1945. VI. törvénnyel megerősített földreform volt az első jelentős jogszabály, amely diszkriminálta és végeredményben létalapjától fosztotta meg a magyarországi német lakosságot.¹⁶ A rendelet 4. §-a értelmében el kellett kobozni a Volksbund tagok, a hazaárulók, a háborús és népellenes bűnösök, valamint a nyilas, a nemzetiszocialista és a fasiszta vezetők földbirtokait. Az 5. § értelmében hazaáruló, illetve háborús és népellenes bűnösnek volt tekintendő az, aki „*a német fasizmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német*

¹² Zielbauer 1990. 10. o.

¹³ Füzes 1990. 21. o.

¹⁴ Stark 2005. 75. o.

¹⁵ 1945. évi V. törvény a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről

¹⁶ Tóth 2006. 5018. o.

*fasiszta katonai, vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai, vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét.*¹⁷ Az intézkedés a magyarországi németek tömegét érintette. A Volksbund taglétszámáról – mivel a tagnyilvántartások nem maradtak fenn – csak becslések vannak, azt 100-150.000 közé teszik, a „német érdekek támogatása” pedig tulajdonképpen bárkire ráfogható volt, a később bevezetett nemzethűségi vizsgálat eredményei pedig további német kézen levő földterületeket tettek elérhetővé a földosztás számára.¹⁸ A fő szabály egyébként az volt, hogy 100, illetve Budapest környékén 50 kataszteri hold felett vették igénybe megváltás mellett a földbirtokokat, de a hivatászszerűen mezőgazdasággal foglalkozók 200 hold nagyságig megtarthatták birtokukat.¹⁹

3.3. A választójog

A nemzetgyűlési választásokon való választójogot az 1945. évi VIII. törvény szabályozta. Ez volt az első olyan választójogi törvény a magyar alkotmánytörténetben, amely általános választójogot biztosított, és amely alapján ténylegesen tartottak is választásokat.²⁰ A választójogból ugyanakkor ki voltak zárva a törvény 5. § 8. pontja értelmében mindazok, akik ellen a 600/1945. M.E. rendelet alapján a földreform során elkobzási eljárás indult hazaáruló, illetve háborús és népellenes bűnös mivoltuk miatt, illetve a 10. pont értelmében azok, akiről a nemzethűségi vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a Volksbund vezetője, tagja vagy támogatója volt, illetve kétséget kizáróan megállapítható hogy a Volksbundnak, a Kulturbundnak (a jugoszláviai németek népcsoportszervezete, a Dél-Bácska 1941-es elfoglalása után ottani tagjai a Volksbundhoz csatlakoztak) és a Hitlerjugendnek tagja volt, valamint mindazok, akik magukat német nemzetiségűnek vallották. Ez a felsorolás a magyarországi németiség gyakorlatilag egészét lefedte, úgy tekinthetjük, hogy kollektíve kizárták őket a választójogból.

3.4. A közigazgatás felkészülése a kitelepítésekre és a nemzethűségi vizsgálatok

1945. május 4-én hozták létre a hangzatos nevű Népgondozó Hivatalt az 1710/1945. M.E. rendelettel. A belügyminiszter felügyelete alá tartozó új közigazgatási szerv feladat- és hatáskörébe tartozott a hazatérő deportált zsidók ellátásának megszervezése, a magyar menekültek és áttelepítettek elhelyezésre, de a rendelet 2. § 5. pontja szerint a

¹⁷ Tóth 2008. 147. o.

¹⁸ Tóth 2006. 5019. o.

¹⁹ 600/1945. M.E. rendelet 10. §; 14. §

²⁰ Mezey 2003. 189. o.

fasiszta németek kitelepítésének végrehajtása²¹ is. (Már csak ezért sem lehetett a Potsdami Konferencia döntése a magyarországi németek elűzésének oka).

Alig két hónappal később, június 30-án a 3.820/1945. M.E. rendelet bővítette a hivatal hatáskörét. Egyrészt előírta, hogy a tartós elhelyezést igénylő menekültek – gyakorlatban ez a szomszédos országokból elmenekült, illetve elűldözött magyarokat jelentette – letelepítésére a „*fasiszta németek*” ingatlanjainak igénybe vételét. Másrészt bevezette az úgynevezett nemzethűségi vizsgálatot: minden olyan járásban, ahol a lakosság „*számmottevő része [...] hitlerista magatartást tanúsított*” bizottságot kellett felállítani, amelynek feladata minden 16. életévét betöltött magyarországi német (a rendelet szerint „*fasiszta német*”) korábban tanúsított magatartásának vizsgálata volt. A vizsgálat alapján a három fős bizottság, amelynek elnöke bírói, de mindenképpen jogi képzettséggel rendelkezett, négy kategóriába sorolta az érintetteket: hitlerista (volksbundista, fasiszta, nyilas) szervezetek vezetője, hitlerista szervezetek tagja, ilyen szervezetek támogatója, illetve megállapíthatta azt is, hogy az érintett nem volt sem tagja, sem támogatója hitlerista szervezeteknek. A hitlerista szervezetek vezetőit internálni kellett, családjukat pedig az internálás helyszínére kellett költöztetni. Azok számára, akikről megállapították, hogy ilyen szervezet tagjai voltak, munkakötelezettséget állapítottak meg, össze kellett őket költöztetni, hogy házaikat telepeseknek adhassák, és előírták, hogy háromhavi saját szükségletet meghaladó élelmiszerkészletüket kötelesek átadni a Népgondozó Hivatalnak. A vezetőnek és tagnak minősítettek esetében, ha ez még nem történt meg, a 600/1945. M.E. rendelet 4. § szerinti a földbirtokelkobzási eljárást is meg kellett indítani. Akiket a hitlerista szervezetek támogatójának minősítettek, kötelesek voltak ingatlanjaikat az országos telepítési akció rendelkezésére bocsátani és élelmiszerkészleteiket átengedni. Azok, akik sem vezetői, sem tagjai, sem támogatói nem voltak hitlerista szervezeteknek, de „*nemzethűségükről és demokratikus érzületükről nem tettek tanúbizonyságot*”, kötelesek voltak az el- illetve összeköltöztetésben érintetteket házaikba befogadni.²²

A nemzethűségi vizsgálat elvben ugyan egyéni magatartást vizsgált, az érintett meghallgatásával, de ennek ellentmond, hogy a szankciók szinte minden esetben az ingatlantulajdonra irányultak, tehát annak elvonása volt a fő cél, nem a személyes felelősségre vonás. Ezt mutatja, hogy azokat is joghátrány ért, akik még támogatói sem voltak a hitleristának minősített szervezeteknek, illetve távollévők ellen is le lehetett folytatni az eljárást. A gyakorlat azt mutatta, hogy a cél valóban az ingatlanvagyon megszerzése volt, annak megállapítása, hogy valaki „*hitlerista szervezet célkitűzéseinek támogatója volt*”, nehezen képzelhető el formalizált eljárásban, ennek kritériumait sem határozza meg a rendelet. Sok esetben egyébként a Volksbund-tagság megállapítása is nehézségekbe ütközött, mert a tagnyilvántartást vagy eleve nem pontosan vezették, vagy az később megsemmisült, illetve megsemmisítették.²³

²¹ Zinner 2004. 44. o.

²² Zinner 2004. 50. o.

²³ Seewann 1997. 74-76. o.

4. A magyarországi németek kitelepítése

4.1. Az ún. kitelepítési rendelet

A szövetségesek 1945. november 20-án hozták meg döntésüket a magyarországi németek kitelepítésének megkezdéséről. Pontosabban arról hozott döntést a Szövetséges Ellenőrző Tanács (*Alliierten Kontrollrat*), hogy az amerikai megszállási zónában fogadják a Magyarországról kiszállított németeket.²⁴

1945. december 22-én fogadta el a kormány Nagy Imre belügyminiszter előterjesztésére a 12.330/1945. M.E. rendeletet a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről, közismert nevén a kitelepítési rendeletet. A rendeletet a Magyar Közlönyben december 29-én hirdették ki, és kihirdetése napján hatályba lépett. A rendelet a magyarországi németiség egészét érintette, annak 1. §-a szerint Németországba áttelepülésre köteles volt mindenki, aki magát német nemzetiségűnek, német anyanyelvűnek vallotta, magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, a Volkbundnak vagy német fegyveres alakulatnak tagja volt. Gyakorlatilag kollektív szankcióról beszélhetünk, még ha ez nincs is megemlítve a rendelet szövegében. Különösen aggályos az anyanyelv mint kritérium, hiszen anyanyelvét senki sem választja (legfeljebb letagadhatja), illetve a német fegyveres alakulatban tett szolgálat. Ez utóbbi ugyanis nem feltétlenül volt önkéntes: 1944 tavaszától besorozták a magyarországi németeket az SS-be²⁵ (kis részben a Wehrmachtba is), de már a második, 1943-as SS-toborzás is csak részben tekinthető önkéntes alapúnak.²⁶ A rendelet szerint csak azok mentesültek a kitelepítés alól, akik demokratikus párt cselekvő tagjai vagy 1940 előtt szakszervezeti tagok voltak, illetve német anyanyelvűként magyar nemzetiségűnek vallották magukat és „a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek”.²⁷

Az áttelepülésre kötelezettek vagyonát zár alá vették és leltározták, róluk házanként és községeként névjegyzék készült – közkeletű nevén ez volt a kitelepítési lista. Ennek összeállításához minden hatóságnak rendelkezésre kellett bocsátania a birtokában lévő adatokat. A legfontosabb ilyen nyilvántartás a Központi Statisztikai Hivatal birtokában volt: az 1941-es népszámlálás kérdőívei, amelyeket felhasználtak a kitelepítési listák összeállításához, a hivatal vezetőinek tiltakozása ellenére is.²⁸

1946. január 4-én megszületett a belügyminiszter által kiadott végrehajtási rendelet – a 70.010/1946. BM. rendelet – a névjegyzék-összeállítás, a vagyon-leltározás részletes szabályaival, illetve a mentesítés lehetőségének pontosításával. Erről egy 5 tagú

²⁴ Seewann 2012. 347. o.

²⁵ Seewann 2012. 479-481. o.

²⁶ Tilkovszky 1974. 122. o. ; a szóbeli jegyzék szövegét közli Seewann 2012. 476-479. o.

²⁷ 12.330/1945. M.E. rendeletet 2. § (2) bek.

²⁸ Czibulka – Heinz – Lakatos 2004. 127. o.

bizottsága döntött, jogorvoslat lehetősége nélkül, a névjegyzékben szereplők legfeljebb 10 százalékát érinthette a mentesítés. A rendelet értelmében a kitelepítettek 100 kg személyes holmit vihetek magukkal, de abban nem lehetett bútor és gazdasági felszerelés. A kitelepítési listát az érintett községekben a községházán kifüggesztették, a rendelet értelmében a kitelepítettekre vonatkozó kötelezettségeket kétnyelvű falragaszokon hozták az érintettek tudomására. A kitelepítetteket szállító első szerelvény 1946. január 19-én indult a budaörsi vasútállomásról, majd nagy tempóban folytatódott a németek elűzése először Budapest környékéről.²⁹

A rendeletet először 1946. május 10-én módosították: formális módosításra még nem került sor, de a belügyminiszter, ekkor már Rajk László, leiratban közölte a kitelepítésért felelős miniszteri biztosokkal a kitelepítésre kijelölendők körét.³⁰ Eszerint ki kellett telepíteni a magukat az 1941-es népszámláláson német nemzetiségűnek vallókat, a Volksbund és az SS-tagokat, a nevüket német hangzásúra visszaváltoztatókat, valamint a német anyanyelvű és magyar nemzetiségűek közül azokat, akik a Volksbund és az SS tagjai voltak, nevüket német hangzásúra változtatták, illetve a német fasizmust támogatták. Ki kellett telepíteni továbbá az arra önként jelentkezőket. Ez, ha nem is gyakran, de előfordult, leginkább családi okokból, például nagyszülők nem akartak gyermekeik és unokáik nélkül Magyarországon maradni, esetleg egyedülálló, kisgyermekes nőkkel mentek áttelepülésre egyébként nem köteles családtagok. A leirat szerint nem voltak kitelepíthetők azok, akik magukat 1941-ben magyar nemzetiségűnek vallották. A kitelepítési rendelet szigorának enyhítésére nem humanitárius megfontolásokból került sor, hanem azért, mert 1946 nyarán lelassult a kitelepítés folyamata. Az amerikai megszálló hatóságok kevesebb szerelvényt fogadtak, 1946 novemberében pedig teljesen leállt a magyarországi németek kiszállítása az amerikai zónába, részben, mert a menekültek és kitelepítettek számára fenntartott gyűjtőtáborok megteltek, részben azért, mert a nyugati szövetségesek elégedetlenek voltak a kitelepítések végrehajtásának módjával, mivel az nem a Potsdamban előírt emberséges módon történt.³¹

4.2. Az ún. mentesítési rendelet

A kitelepítés folyamata majd egy évvel később, 1947 augusztusában indult csak újra, a szovjet vezetés nagyjából 50.000 magyarországi német fogadását vállalta a szovjet megszállási zónába³². De ennél sokkal több áttelepülésre kötelezett lett volna még a belügyminiszteri leirattal „módosított” rendelet szerint is, így új szabályozás született 1947. október 17-én, a 12.200/1947. Korm. rendelet, az ún. mentesítési rendelet.

²⁹ Seewann 2012. 347. o.

³⁰ Közli: Czibulka – Heinz – Lakatos 2004. 347. o.

³¹ Seewann 2012. 349. o.

³² Tóth 1993. 177. o.

E szerint az 1941-ben bevallott német nemzetiség mellett a Volksbund-tagság, illetve a német fegyveres alakulatba való önkéntes belépés és a németes hangzású név újrafelvétele lehetett a kitelepítés alapja. Mentésítették ugyanakkor a kitelepítés alól az ipari, bányá- és mezőgazdasági munkásokat, valamint a helyben nélkülözhetetlen kisiparosokat. Az ipari munkásokat és bányászokat stratégiai jelentőségük miatt mentésítették. Az őket alkalmazó vállalatok korábban is tiltakoztak jól képzett munkásaik esetleges elvesztése ellen, különösen a bányászok voltak rövid távon nehezen pótolhatók. A mezőgazdasági munkások mentesítésének oka pedig az volt, hogy nem volt földtulajdonuk, amit igénybe lehetett volna venni telepítés céljára. Az egyik, ha nem a fő motívum pedig a kitelepítések végrehajtásában az ingatlan – elsősorban a termőföld-tulajdon – megszerzése volt.³³ A rendelet ugyanis kimondta, hogy a kitelepítettek az ország elhagyásával elveszítik magyar állampolgárságukat, vagyonuk pedig az államra száll. Ez utóbbit a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról szóló 1946. évi IX. törvény is megerősítette³⁴. Ezáltal kizárólag a vagyonnal, tulajdonnal kapcsolatos rendelkezések nyertek – ha utólagosan is – törvényi szabályozást, ennek biztosítását tartották eszerint elsődlegesen fontosnak.

Az áttelepülésre nem kötelezettek tulajdonában lakóingatlan és maximum 10 katasztrális hold termőföld meghagyható volt, ugyanakkor a telepítési intézkedésnek való ellenszegülést, vagyon rejtegetését vagy rongálását a rendelet 5 évig terjedő fogházbüntetéssel rendelte büntetni. A mentesítési rendelet végrehajtásáról is született belügyminiszteri rendelet, a 84.350/1947. BM. rendelet 1947 novemberében.

A kitelepítés 1946 júniusában a szovjet zónába is leállt, annak folytatására nem volt lehetőség, ez a magyar Belügyminisztérium feljegyzéséből is kitűnik.³⁵ Ugyanakkor a magyarországi németekkel szembeni jogkorlátozó intézkedések fennmaradtak, azok formális megszüntetésére csak 1950-ben került sor. Valószínűleg nem szándékosan, de szimbolikus módon pontosan 5 évvel az első fontos diszkriminatív rendelkezés, a földreform után, 1950. március 15-én adták ki a 84/1950. (III. 25.) MT rendeletet, amely feloldotta az addigi rendeletek értelmében áttelepülésre kötelezettek vagyonának zár alá vételét, illetve tartózkodási helyükre vonatkozó szabályokat. A rendelet kimondta, hogy a már megtörtént vagyonelkobzások hatályban maradnak, de a rendelet hatálya alá tartozó személyek 10 kataszteri holdnál nem nagyobb ingatlantulajdonát meg kellett hagyni.

Azok, akiket „nem telepítették át, úgyszintén azok, akiknek áttelepítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatálybalépésekor Magyarországon tartózkodnak és az erre vonatkozó rendelkezések szerint jelentkezési kötelezettségüknek eleget tettek, magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben

³³ Tóth 1993. 174. o.

³⁴ „A Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. évi november hó 20. napján hozott határozata alapján Németországba áttelepített magyarországi német lakosság által visszahagyott minden vagyon tulajdonjoga tehermentesen a magyar államra száll.” 1946. évi IX. tv. 1. §

³⁵ MOL M-KS-276-65/203.

*egyenlő jogú polgárai.*³⁶ A visszatértek-visszaszököttek a rendelet értelmében tehát visszakapták állampolgárságukat, a ki nem telepítetteknek pedig tisztázódott a helyzete. A Magyarországon maradt németek elvben egyenjogú állampolgárai lettek az országnak, azonban még hosszú ideig félelemben éltek, német identitásukat titkolták, sőt tagadták, az átélt sérelmekről nem mertek beszélni.

A magyarországi németeket gyakorlatilag kollektíven tették felelőssé a fent leírt rendelkezések, már 1945 tavaszától fokozatosan fosztották meg őket létalapjuktól, a földjüktől – többségük a mezőgazdaságból élt –, majd állampolgári jogaiktól. A jogfosztó intézkedésekre jelentős részben egyéni magatartástól függetlenül, német nemzetiség, illetve anyanyelv alapján került sor, csupán azért, mert valaki német volt és annak vallotta magát 1941-ben. Gyakorlatban persze szerepet játszott az ingatlantulajdon, a házzal, földdel rendelkezőket gyakrabban sújtották az intézkedések, mint a (papíron) nincsteleneket.

5. A kitelepítések eredménye

A Belügyminisztérium 1948. július 26-án készült összefoglaló jelentése szerint 1941-ben a népszámlálás adatai szerint 489.700 német anyanyelvű, illetve német nemzetiségű személy élt Magyarországon, az 1941 után született gyermekek számát 45.000 főre becsülték, áttelepülésre kötelezett volt továbbá a Volksbund és a Waffen SS kb. 2000, egyébként magyar nemzetiségűnek tekintett tagja. E szerint 536.700 fő lett volna áttelepülésre kötelezett, akik közül 166.294 főt telepítettek ki ténylegesen. A Belügyminisztérium úgy becsülte, hogy 56.000 német nemzetiségű és anyanyelvű személy elhunyt 1941 óta, 85.000 fő pedig ismeretlen helyen tartózkodik, ebből 5000 főről azt feltételezték, hogy az országon belül, 50-55.000 fő „nyugaton”, 25-30.000 fő pedig Oroszországban (sic!) lehet.³⁷

A születési adatok véleményem szerint kicsit túlzóak, a halálozások számát pedig némileg talán alábecsülték (de a háborús veszteség pontos mértékével a keleti fronton eltűntként nyilvántartottak nagy száma miatt nem is igen lehettek tisztában). A Szovjetunióban lévő magyarországi németek száma a hadifogságban lévők és kényszermunkára hurcoltak miatt biztosan több volt 25-30.000 főnél, kérdéses, hogy szándékos alábecslésről van-e szó, vagy valóban nem tudtak a malenij robotra hurcoltak számáról. Az igazság valószínűleg a kettő között van, pontos számokkal a magyar közigazgatás nem rendelkezett, de a 25-30.000 létszám így is igen jóindulatú becslésnek tűnik.

A számokat összevetve 200-230.000 magyarországi német maradhatott Magyarországon. Az 1949-ben tartott népszámláláson ezzel szemben német

³⁶ 84/1950. (III. 25.) MT rendelet 3. § (1) bek.

³⁷ MOL M-KS-276-65/203.

nemzetiségűnek 2600 fő vallotta magát, és német anyanyelvét is csak 22.000 fő vállalta fel.³⁸

6. Következtetések

Ahogy a fentiekből látható, bár a kollektív bűnösség elvét Magyarországon nem mondták ki, a meghozott intézkedések a magyarországi németiség egészét érintették. 1945-től egészen 1950-ig állampolgári jogaitól megfosztva éltek, eközben létalapjukat, földtulajdonukat is nagyrészt elveszítették. Nagyjából 166.000 magyarországi németet elűzték hazájából. A kitelepítés eredetileg a magyarországi németiség egésze ellen irányult, a 12.330/1945. M.E. rendelet szerint gyakorlatilag minden magyarországi német „áttelepülésre kötelezettnek” minősült, a későbbi rendeletek ezt a kört szűkítették, végül közülük sem mindenki jutott a kitelepítés sorsára. Ez azonban nem a magyar jogalkotó belátásán múlt, hanem azon, hogy a szövetségesek nem tudtak, illetve nem akartak több magyarországi kitelepítettet fogadni.

Az intézkedések és a kitelepítés hatására a magyarországi németiség „megtört”, létszáma a felére csökkent, a korábban zárt településterületek felbomlottak, a német többségű falvak vegyes lakosságúvá váltak. Ennek következtében asszimilációjuk felgyorsult, mára a magyarországi német identitással rendelkezők többsége nem anyanyelveként beszéli a németet. A német anyanyelv és a német nemzetiség bevallási hajlandósága máig alacsony a magyarországi németek körében.

Az intézkedések jogi szempontból a jog által elkövetett jogtalanság példáját jelentik: a szabályozás többször változott, alacsony szintű normák, kormány és miniszteri rendeletek, illetve különböző pszeudonormák szabályozták a magyarországi németek jogfosztását, törvényi rendelkezések csak kivételesen születtek, azok is inkább korábbi rendeletek tartalmát erősítették meg.

A magyar történelem egyik szégyenletes fejezetének emlékeztetpolitikai feldolgozása nagyrészt megtörtént, Magyarország bocsánatot kért a történelemért, az Országgyűlés január 19-ét a magyarországi németek elhurcolása emléknapjává nyilvánította,³⁹ az érintett településeken emlékművek, emléktáblák őrzik az egykori lakók emlékét.

Jogi értelemben is megtörtént az elhatárolódás a jogfosztó intézkedésektől, a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága a 92/2007. (XI.21.) AB határozatban kimondta, hogy a 12.330/1945. M.E. rendelet és a 12.200/1947. Korm. rendelet alkotmányellenessé vált és nem alkalmazható.⁴⁰

³⁸ 1949. évi népszámlálás, II. rész 1950. 11. o.

³⁹ 88/2012. (XII. 12.) OGY határozat a magyarországi németek elhurcolásának emléknapjáról

⁴⁰ 92/2007. (XI. 22.) AB határozat

Felhasznált irodalom

1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal – Állami Nyomda, 1950.

Bank Barbara – Öze Sándor: A „német ügy” 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalökhöz. Budapest-München-Backnang, Magyarországi Németek Országos Szövetsége, 2005.

Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (összeáll.): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya – Központi Statisztikai Hivatal, 2004.

Fiedler, Wilfried: Die völkerrechtlichen Präcedenzwirkungen des Potsdamer Abkommens für die Entwicklung des allgemeinen Völkerrechts. In: Timmermann, Heiner (szerk.): Potsdam 1945. „Konzept, Taktik, Irrtum?“, Berlin, Duncker & Humblot, 1997. 293–303. o.

Füzes Miklós (szerk.): Modern rabszolgaság „Malenkij Robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiiban 1945-1949. Budapest, Formatív Kiadó, 1990.

Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Romsics Ignác: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest, Osiris, 2006.

Seewann, Gerhard: A németek Kelet-Európából való elűzésének tipológiai sajátosságai. In: Lengvári, István – Vonyó, József (szerk.): Népek együttélése Dél-Pannóniában: tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Pécs, Magyar Történelmi Társulat, 2003. 343-354. o.

Seewann, Gerhard: Der Vertreibungsprozeß in und nach dem zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen. In: Seewann, Gerhard (szerk.): Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1994. München, Oldenbourg, 1997. 55-89.

Seewann, Gerhard: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2: 1860 bis 2006. Marburg, Verlag Herder-Institut, 2012.

Stark Tamás: „Malenki robot”. Magyar kényszermunkások a Szovjetunióban. In: *Kisebbségkutatás*, 2005/1. (14.) 65-75. o.

Tilkovszky Loránt: Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919-1989. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989.

Tilkovszky Loránt: SS-toborzás Magyarországon. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.

Tóth Ágnes: Elűzött svábok, betelepített bukovinai székelyek: A földreform és a társadalmi szerkezet néhány összefüggése a Dél-Dunántúlon (1945-1949). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2008/61. 145-161. o.

Tóth Ágnes: Földreform, internálás, belső telepítés Magyarországon 1945 után. In: *Barátság*, 2006/3. (13.) 5018-5023.

Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A német kitelepítés, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1993.

Zielbauer György: Die Verschleppung ungarländischer Deutscher 1944/45. Erste Station der kollektiven Bestrafung. Budapest, Verband der Ungarndeutschen, 1990.

Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004.

THE UNSPOKEN COLLECTIVE GUILT?

The legal and administrative background of the forced displacement of the German minority from Hungary

In my essay, I show the variety of the legal and administrative measures taken against the German people in Hungary after the second world war. Even though the collective guilt of the German minority in Hungary was not explicitly stated as in Czechoslovakia, the regulation applied on them as a whole and was intended to be a collective punishment. I analyse the discriminative measures, first of which was the deportation to the Soviet Union for forced labour, called the “malenkij robot”. I also discuss the land reform realized by the order 600/1945. M.E., which divested a huge number of Germans of their land property and the deny of their right to vote by the act 1945:VIII. The Hungarian administration prepared the forced displacement by establishing the so-called Office of People Care (“Népgondozó Hivatal”) and by initiating local committees examining the loyalty to Hungary. The forced displacement was regulated by various government orders instead of acts, first by the order 12.330/1945. M.E., subsequently modified by the order 12.200/1947. Korm. Due to the opposition of the allied occupation administration of Germany, only half of the Hungarian Germans were transported to the US and Soviet occupation zones, nevertheless, over 166 thousands of Germans were expelled from their homeland, Hungary.

KÉPESSY IMRE

Magyar Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár

AZ OSZTRÁK BÜNTETŐJOG HATÁSA A MAGYAR BÜNTETŐJOGI KODIFIKÁCIÓRA

Amikor 1880. június 15-én Ferenc József szentesítette a magyar büntetőtörvénykönyvek életbeléptetéséről szóló 1880. évi XXXVII. törvénycikket, az utolsó akadály is elhárult az elől, hogy a Csemegi Károly több, mint 5 évig tartó munkálatainak eredményeként megalkotott kódexek a magyar büntetőjogi praxis legfőbb forrásaivá váljanak.¹ A két törvénykönyv elfogadása a kiegyezés utáni igazságügyi kormányzat egyik fő tartozásának lerovását jelentette: Horvát Boldizsár miniszteri eskütételétől kezdve célul tűzte a modern büntető kódex mihamarabbi elfogadását, és e tekintetben nem volt különbség közte és utódai – Pauler Tivadar és Perczel Béla – között. Arra, hogy miért húzódott egészen az 1870-es évekig a kodifikációs folyamat, ezzel együtt viszont miért vált ekkorra végképp elodázhatalanná a kódex megalkotása, alapvetően két okot találhatunk (a bűnözés mértékének növekedésén túl). Mindkettő ugyanazon érem két oldalán, a magyar polgári átalakulás viszontagságaiban keresendő.

1. Előzmények

1848 tavaszán a Kossuthok, Deákok, Ghyczyk, Eötvösök és Széchenyik a reformkorban kiérlelődött elképzelések alapján megrajzolták az alkotmányos monarchia kontúrjait, ami egy korszak lezárultát jelentette. Április 11-ét még a radikális eszmék által leginkább áthatott Kossuth Lajos is a reformkor végének tekintette. A korábbi nemesi privilégiumok kiterjesztésén alapuló, és ezáltal a törvény előtti egyenlőség princípiumát a hazai viszonyokhoz igazodóan megvalósítani kívánó áprilisi törvények azonban ezzel együtt is inkább csak iránymutatásnak voltak tekinthetők. A munka neheze valójában ekkor kezdődött, pontosabban kezdődhetett volna – abban a néhány hónapban, amikor még úgy tűnhetett, hogy revolutio helyett evolutio útján ténylegesen meg lehet valósítani az átmenetet. A történelem menete azonban más irányt vett, Szekfü Gyula szavait idézve: „Békés úton 48-at nem tudtuk végrehajtani, végrehajthatóvá csak akkor lőn, miután az 1867: XII. törvénycikkben kiegészítést nyert.”² A tizenöt évnyi

¹ Illés 1894. 22. o.

² Hanák 2001. 184. o.

„kényszerszünetet” követően (ismételten) felállított magyar kormányra háruló feladat lényegét talán Horvát Boldizsár fejtette ki a legmarkánsabban a parlament előtt, amikor a következőképp fogalmazott: *„Ha körütekintünk a hazában, alig találunk intézményt, mely, úgy a mind fennáll, a parlamentális kormányrendszer keretébe hasznavehetőleg be volna illeszhető. Alig van intézmény, melyet a multból átvettünk, hogy kénytelenek ne lennénk, azt vagy gyökeresen átalakítani, vagy pedig helyébe egészen új intézményt állítani.”*³

A büntetőjog terrénuma kivételt képezett ez alól: ha törvényi formát egyetlen korábbi kodifikációs törekvés sem tudott öltetni, mégis akadtak olyan előzmények, melyekre még a 19. század utolsó harmadában is építkezni lehetett. Ezalatt főként a Deák Ferenc és Szalay László nevéhez köthető 1843. évi tervezetekre kell gondolni, amelyekről maga Csemegi is akként nyilatkozott az 1875-ös javaslatához írt indokolásában, miszerint *„az (...) mindig büszke emlékéül maradand fenn azon bámulatos haladásnak, melyet hazánk az 1827-ik évi javaslat óta, a nyugati civilisatio vívmányainak, a jogrend és a humanismus követelményeinek felismerésében s a tudomány megállapításainak, a fenforgó viszonyokkal való kiegyeztetésében tett.”*⁴

2. A büntető hatalom egysége

A törvénykönyv elfogadásának másik nyomós indokául a magyar jogrendszerben 1848 és 1867 között lezajlott folyamatok szolgáltak. Erről a Deák-párti Hodossy Imre felszólalásából idézek egy gondolatot, aki 1873. november 15-én, miközben a képviselők arról vitáztak, hogy napirendre tűzzék-e az országgyűlés plénumán a későbbi büntetőkódex alapjául szolgáló javaslat első változatának tárgyalását, a következőt mondta: *„Erdélyben és a Határőr vidéken még most is az osztrák büntető-törvénykönyv van életben ; (...) a szorosabb értelemben vett Magyarországon még ma is mindaz, a mit büntető-törvénykönyvnek nevezünk, röviden összefoglalható abban a mondatban: „bírói önkény”.*^{5 6}

A képviselő által lefestett és meglehetősen tragikusnak ható kép főként Erdély és a Határőrvidék vonatkozásában érdemel pár gondolatot. Az ország három részre szakadásának következtében a 16. század közepétől nem létezett egységes jogrend Magyarországon. A török harcok lezárultát követően az ország déli része katonai igazgatás alatt maradt, míg a Habsburg-kormányzat Erdélyt a birodalom külön részeként kezelte, a speciális jogállással bíró Fiuméről és Horvát-Szlavónországoiról nem is beszélve. E területeken már 1848-at megelőzően is hatályba léptettek több fontos osztrák jogszabályt, többek között a *Sanctio Criminalis Josephinát*, majd az azt felváltó

³ Képviselőházi napló 1869. 65. o.

⁴ Löw 1880. 23. o.

⁵ Uo.

⁶ A szokásjogon alapuló ítélkezési gyakorlat vonatkozásában lásd: Pauler 1864. 17-18.

1803-as birodalmi büntető-törvénykönyvet. Ebből kifolyólag, amikor 1849-et követően az osztrák kormányzat – a *Gesamtstaat* eszméje által vezérelve, és a *Verwirkungstheorie*-t hivatkozási alapul felhasználva – felfüggesztette a magyar alkotmányt, majd nekikezdett a birodalmon belüli jogegység megvalósításának, annak e szemszögből nézve jóval csekélyebb hatása volt a Szentkorona „ezen” országaira nézve, szemben a szűkebb értelemben vett Magyarországgal. A Bach-kormányzat 1852-ben nemcsak az 1803-as osztrák StGB-t vezette be (amit 1852 szeptemberében felváltott az 1852. évi törvénykönyv),⁷ hanem egyúttal hatályba léptette az osztrák büntető perrendtartási kódexet és 1855-ben az osztrák katonai Btk-t is.⁸

A nagy változást az neoabszolutizmus végnapjai hozták el, amikor a későbbi kiegyezés egyfajta előképének tekinthető és a magyar alkotmányt (még ha nem is teljesen, de) helyreállító 1860-as Októberi Diploma nélkülözhetetlenné tette a magyar igazságszolgáltatás újjászervezését. A kérdés tárgyalására összehívott Országbírói Értekezlet tanácskozásai eredményeként megszülető Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a korábbi, főként szokásjogi normák visszaállítása mellett döntöttek.⁹ Ugyanakkor, mivel 1861-ben Ferenc József még nem határozta el magát az ország területi integritásának helyreállítása mellett, az értekezlet egyetlen döntésének sem lehetett kihatása sem Erdélyre, sem a Határőrvidékre. Az értekezleten felmerült az 1843-as javaslat életbe léptetése is,¹⁰ de ezt az indítványt az illetékes albizottmány nem támogatta, ennek következtében az értekezlet is leszavazta.

Ezzel együtt fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Pauler Tivadar – három évvel a magyar jog visszaállítását követően – kiadott *Büntetőjogtan* című könyvében akként fogalmazott az 1852-es StGB-ről, hogy az „*jelenleg az anyagi büntetőjog közös forrása*”. Ezt a tételét az 1869-es és az 1872-es kiadásban is megismételte. Arra tekintettel, hogy a jogbizonytalanság miatt művét a korabeli bírák de facto Btk.-ként alkalmazták, az osztrák törvénykönyv továbbra is komoly hatással bírt a szűkebb értelemben vett magyar területeken is.¹¹

3. Az 1867 utáni korszak jogalkotása

A büntetőjogi kodifikáció jövőbeni irányát a kiegyezés utáni korszak első igazságügy-minisztereként Horvát Boldizsár határozta meg, aki „*az 1843-ik évi büntető*

⁷ Lásd: Neschwara 2008. 106. o.

⁸ Utóbbi egészen az első világháború végéig hatályban maradt Magyarországon területén. Lásd: Finkey 1914. 128-129. o.

⁹ Említést érdemel az Országbírói Értekezlet azon döntése is, hogy az 1861. július 23-át (eddig tartott az osztrák Btk. hatálya) megelőzően elkövetett bűncselekményekre is a magyar törvények és törvények gyakorlatában meghatározott büntetések kiszabását rendelte alkalmazandónak, mert azok „*az osztrák büntetőtörvénynél szelidebbek lévén*”. Lásd: Finkey 1914. 84. o.

¹⁰ Ráth 1861a. 187-193. o.

¹¹ Pauler 1864. 18. o.

törvénykönyvről szóló javaslat anyagi részének átvizsgálását” rendelte el. A döntés korántsem volt véletlen. Mind a szakma, mind a közvélemény mélyen tisztelte e plánumot, és önmagában emiatt is logikusnak tűnt visszanyúlni a két évtizeddel korábban nemcsak belföldön, hanem Európa-szerte komoly hírnevet szerzett javaslatokhoz. A miniszter által kinevezett „bizottság nemes buzgalommal azonnal hozzá is fogott a munkálathoz, s rövid idő alatt be is fejezte azt. Az igazságügyminiszter ur azonban e munkálatot teljesen kielégítőnek nem tartván, egy, a mennyire lehetséges, az 1843-iki javaslat elveit fentartó új törvényjavaslat elkészítésére adott megbízást.”¹² Az elutasítás indokainak vizsgálatába terjedelmi okokból nem bocsátkozhatom bele, de annyit megjegyeznék, hogy a Deák és a Szalay-féle javaslatok legfőbb problémáját az jelentette, hogy tervezetük „a reformkor parttalan lelkesedésében, töretlen optimizmusában született”,¹³ amelynek „szerkesztői illúzióktól telve nyúltak az amerikai viszonyok között kifejlesztett modellekhez, melyeket eszményi példaként alkalmazva próbáltak rá a magyar valóságra.”¹⁴ Emellett 1843-ban a büntetőjog kérdése még sokkal inkább minősült politikai, mint szakmai kérdésnek, és a kiegyezést követő időszakban már sokkal több tapasztalat állt rendelkezésre akárcsak a modern börtönrendszerekről is.¹⁵ Így került 1870 júniusában a választás az ekkorra már több fontos törvényjavaslatot jegyző, Aradon született ügyvédre, Csemegi Károlyra.¹⁶

Angyal Pál és Mezey Barna egyező véleménye szerint az első magyar büntető törvénykönyv európai szellemisége abból a korból adódott, amelyben megszületett.¹⁷ Ugyanis a kiegyezés évtizedeiben átmenetileg „felerősödött modernizációs hajlandóság a nyugati eszmék és a nyugati eredmények átvételét szorgalmazta. (...) A történeti avíttaságot átmenetileg háttérbe szorította a jogot szigorúan dogmatikus szempontok alapján tárgyaló irányzat. (...) A jogalkotásban egyre inkább teret nyert a[z európai-K.I.] jogtudomány eredményeit felhasználó felfogás, mely „első fordulóban” a klasszikus polgári jogelveket dolgozta föl.”¹⁸ Amint azt Mezey Barna egy másik tanulmányában írja: „1867 után egy más típusú jogász kerestetett: a kodifikátor. Higgadt gondolkodó, világosfejű normativista, a széles látókörű, tudományosan művelt jó tollú jogtudós. Minden a törvényalkotás körül mozgott, hiszen a semmiből kellett teremteni egy polgári jogrendszert. (...) Európai látókörű, felkészült jogászok kellettek tehát, akik a princípiumokat a részletszabályok nyelvére váltották...”¹⁹ Ezeknek az rendkívül magas követelményeknek ugyanakkor meg is kellett tudni felelni.

Amennyire nem volt elválasztható a kódex a megalkotójától, annyira nem volt elválasztható az ember sem saját korától. Hajnal Hugó tollából a következőket olvashatjuk a kodifikátor életét bemutató művében: „Ez a kor, amely Jókait, Munkácsyt,

¹² Löw 1880. 24. o.

¹³ Mezey 1992. 43. o.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Lásd: Mezey 2003. 157-158. o.

¹⁶ Illés 1894. 18. o.

¹⁷ Angyal 1909. 37. o.

¹⁸ Mezey 2001. 20. o.

¹⁹ Mezey 2001. 18. o.

Zichyt, Fadruszt, Arany Jánost, Madáchat, Szilágyi Dezsőt, Apponyi Albertet, Erkelt, Blaha Lujzát, Újházi Edét s még sok hasonló nagyságot adott, csak ez tudott kitermelni egy olyan törvényhozót, mint Csemegi volt.”²⁰ „Későbbi életében a reformkor európai szellemiségű politikai mozgalma (...) számára döntően meghatározó szemponttá válik.”²¹ Mezey Barna szerint az európai jogtudományban való jártasságát Csemegi személyi adottságai tették lehetővé. Gyermekként édesanyja csak németül beszélt vele, míg édesapja a francia nyelvre oktatta.²² Ebből következő „nyelvi talentuma, az angol, a francia, a görög, a latin, a német és az olasz nyelvek aktív használata hihetetlen esélyt adott számára az Európán végigsöprő kodifikációs hullám ismeretével.”²³ Csemegi kedvenc olvasmánya a *Code Pénal* volt. Érdeklődve figyelte a büntetőjog tudományának elméleti és a büntető jogalkotásra gyakorolt hatásait. A németektől tanulta a precíz szükségviszóságot, az olasz büntetőjogászoktól tette magáévá a politikai célszerűség és a jogalkotás kapcsolatának tanát. „Könyvtárában ott sorakoztak Beccaria, Carmignani és Carrara művei.”²⁴

Csemegi feladata kettős volt: egyrészt elvárták tőle, hogy amennyire lehetséges, a Deák-féle javaslatot alapul véve készítse el saját tervezetét, de mindezt az európai jogtudomány legfrissebb eredményeit felhasználva kellett megtennie. Éppen ezért nem meglepő az indokolás azon része, miszerint „Folytonos és különös figyelem fordítottat az 1843-ik évi javaslatra, s nem foglaltatott a jelen törvényjavaslatba egy tétel (...) sem, mely ellenkeznék az 1843. évi javaslatnak megfelelő (...) megállapításával”. Igaz, jól tudjuk, hogy a jog világában majd minden főszabály alól legalább egy kivételt találunk, így nem véletlen, hogy Csemegi hozzátette: „...hacsak az eltérés szükségessége, gondos bírálat és egybehasonlítás után, kikerülhetetlennek nem bizonyult.”²⁵ Ilyen eltérésből pedig jópár akadt, már csak amiatt is, mert bármennyire is támogatta a közvélemény és a pártfogolták a korabeli szakma jeles képviselői a híres plánumot, Csemegi valójában teljesen új javaslatot készített, amely kardinális kérdésekben tért el elődjétől. Finkey akként jellemezte azt, mint ami az 1870. évi osztrák javaslat, az 1871-es német kódex, a francia törvénykönyv, az 1867-es belga Btk. és az olasz javaslat egybevetése után készült, s leginkább a német törvényt követi.”²⁶

²⁰ Hajnal 1943. 148. o.

²¹ Mezey 2001. 16. o.

²² Mezey 2001. 10. o.

²³ Mezey 2001. 22. o.

²⁴ Mezey 2001. 21. o.

²⁵ Az indoklás hozzátette: „Fájdalom, az 1843. évi javaslat nem emelkedett törvényerőre, s így nem eredményezhetett gyakorlatot, melynek megállapításai az átvizsgálást legbiztosabban tájékozhatták volna. Mert végre is, senki sem vonhatja kétségbe azon igazságot, hogy bármily helyesnek látszó elmélet követessék valamely törvény készítésénél, bármily erősen megállapítottaknak mutatkozzanak annak elvei és intézkedései: valódiilag megállapítottaknak mégis egyedül az tekinthető, a mi hosszú időn át a gyakorlatban fennállt, s a minék helyessége kitűnő eredmények által igazoltatott.” Ezt azért tartottam fontosnak megemlíteni, mert a kormányzat egyik ellenérve azokkal szemben, akik a Csemegi-féle javaslat tárgyalásakor változatlanul ragaszkodtak az 1843-as javaslatok hatálybaléptetéséhez, épp az volt, hogy amennyiben ezek a törvények a gyakorlat mezején is kipróbáltattak volna, egészen biztosan másként tekintenénk rájuk. Lásd: Képviselőházi irományok 1875. 139. o.

²⁶ Finkey 1914. 84-85. o.

4. Az európai jogtudomány szerepe

Általánosságban véve elmondható, hogy 1795-től kezdődően a magyar büntetőjogi kodifikációs munkálatokra különböző mértékben ugyan, de hatottak annak a kornak meghatározó eszméi, amelyekben azok megszülettek. Egyetlen tervezeten sem hagytak saját korának leghaladóbb eszméi olyan mély nyomot, mint az általános elismeréssel övezett 1843-as javaslaton. Ahogy a Csemegi-kódex, úgy ez a javaslat sem légüres térben született: ugyan a szakirodalom szerint leginkább a badeni Btk. volt nagy hatással megalkotóira, de köztudott, hogy Deákék az összes korabeli törvény és készülőfélben lévő tervezet figyelembevételével dolgozták ki saját művüket. Hozzájuk hasonlóan Csemegi is aktívan figyelte, hogy 30 év elteltével mely kérdések álltak Európa-szerte a viták középpontjában, így

- a bűncselekmények kettős vagy hármas felosztása;
- a halálbüntetés kérdése;
- az életfogytig tartó szabadságbüntetés megengedhetősége;
- a szabadságbüntetések fokozatainak meghatározása és azok végrehajtásának legjobb, az igazságnak és az állam egyéb érdekeinek megfelelő módja és föltételei;
- e büntetések leghosszabb tartamának meghatározása; a büntetési rendszer abszolút/relatív határozott, illetve határozatlan volta;²⁷
- a praeterintentionális bűncselekmények kérdése, amelyeket az 1861. évi bajor büntető törvénykönyv elfogadott, de a korszak egyéb kódexei nem tartalmazták;
- a tártstettség vonatkozásában annak eldöntése, miként kell büntetni azokat a bűnrészeseket, akik enyhébb súlyú bűncselekményt kívántak elkövetni ahhoz képest, mint amit egy társuk végrehajtott;
- továbbá, hogy a sajtó útján elkövetett büntetendő cselekményeket szabályozzák-e az általános büntető törvénykönyvben, és ha igen, alkalmazandók-e az általános büntető törvénykönyvnek a felelősségre vonatkozó elvei az ilyen típusú bűncselekményt elkövetőkre?²⁸

A legalapvetőbb kérdést azonban ezzel együtt is annak a kérdésnek az eldöntése jelentette, hogy milyen magatartásokat vonjon a készülő Btk. saját körébe, továbbá rendelkezni kellett a kódex kriminálpolitikai törekvésein keresztül annak eszmei alapvetéséről is.²⁹

²⁷ Löw 1880. 25-26. o.

²⁸ Löw 1880. 26. o.

²⁹ Horváth 2001. 25. o.

5. A kódex alapelve

Arról, hogy melyik alapelvet (az abszolút vagy relatív teória tanát) fogadta el Csemegi a javaslat elkészítésekor, önmagában a normaszövegben nem találunk kifejezett utalást. Ezzel szemben az indokolásban annál bővebben fejtette ki ezirányú nézeteit. Itt találhatóak a legerőteljesebb hasonlóságok az 1843-as javaslattal, ugyanis az eszmei alap változatlan: az ún. egyesített büntetés elméletből indult ki Csemegi, melyet Szemere Bertalan, Eötvös József és Lukács Móric és mások dolgoztak ki még a 43-as javaslat létrejöttét megelőzően.³⁰ Csemegi azt írja, hogy: *„jelen törvényjavaslat elődjéhez csatlakozva, az igazság és a hasznosság egyesített elveiből képezett alapelvben gyökerezik; (...) „la theorie complexe,” mint HAUS, „Die Vereinigungstheorie,” mint azt a német criminalisták és ezek között BERNER, nevezik.”*³¹ *Az abszolút igazság, az erkölcsi igazság elmélete, nem fogadható el a büntető törvény alapelveül; mert ha mindaz, a mi erkölcsileg beszámítható, a mi ezen tekintetből megrovást érdemel, vagy erkölcsi undort ébreszt, a polgári hatalomnak büntető hatósága alá vonattatnék: akkor már a rossz szándék önmagában, annál inkább pedig a büntett véghezvitelére irányzott előkészületi cselekmények, büntetéssel volnának sújtandók.”*³² Az indokolás itt külön említi Filangieri nevét, aki szerint a kísérletet is a befejezett bűncselekménnyel egyezően kell büntetni.³³ Ezt a felfogást Csemegi határozottan elutasította, és további érveket hozott fel álláspontjának igazolása érdekében. Nézete szerint az abszolút teória alapján *„bárkit, akit hazugságon kapnak, aki elhallgatja az igazat, büntetőjogi szankcióval kéne sújtani, különösen azokban az esetekben, ha ebből valakinek kára származik. Ugyanígy a bűnelkövetők feljelentésének elmulasztása, a bűncselekmények meg nem akadályozása is hasonló módon lenne büntetendő.”*³⁴

Másik oldalról nézve viszont úgy gondolta, hogy *„nem fogadható el a hasznosság, a közhaszon, a közérdek elmélete sem, mely nem azért büntet, hogy a bűnös bűnhődjék és nem úgy, a mint ezt a törvényszegés nagysága megkívánja, hanem a büntetés jogalapját az igazságtól elvont mellékcélokban találja, s ezen célokhoz alkalmazza a büntetés súlyát is.”*³⁵ Itt hivatkozik az olasz jogtudomány nagy alakjára, Rossira, aki szerint az emberek a körülményektől, az időtől, a helyszíntől függetlenül irtóznak a bűntől még abban az esetben is, ha az csak csekély mértékben veszélyes akár a társadalom egészére, akár annak valamely tagjára.³⁶ Ezzel szemben a nemzetközi példánál maradva írja, hogy *„Az „utilitarismus” a francia code pénalban találja megtestesülését.”* Itt hivatkozott a kódex egyik szerkesztőjének, Target-nek felszólalására, aki szerint a

³⁰ Horváth 2001. 25. o.

³¹ Képviselőházi irományok 1875. 141. o.; Löw 1880. 27.o.

³² Löw 1880. 27. o.

³³ Képviselőházi irományok 1875. 141. o.

³⁴ Löw 1880. 28.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

bűncselekmények súlyossága nem az erkölcsi rossz, hanem azon veszély szempontjából ítélendő meg, amivel az adott magatartás valamely egyént vagy a közösséget fenyegeti.³⁷ Csemegi úgy látta, hogy a hasznosságot, mint a büntetőjog egyedüli alapelvét nem fogadta el az európai országokban sem a tudomány, sem a törvényhozás, hiszen: „Midőn az állam valamely cselekményt büntetés terhe alatt megtilt, vagy valamely cselekvésnek foganatosítását büntetés terhe alatt meghagyja: legfőbb erkölcsi hivatása teljesítésében jár el.” Hozzátette, hogy ez nemcsak, hogy nem zárja ki, hanem éppen ellenkezőleg, kifejezetten igényli, hogy a büntetés az egyéb céloknak (így a prevenció, a megtorlás és a javítás gondolatának) is megfeleljen, de ezek nem jelenhetnek meg kizárólagos célként. Az indokolásban emellett kiemelte, hogy erre az álláspontra helyezkedett a német Btk., az 1867-es belga kódex, valamint Livingston Louisiana állam számára kidolgozott javaslata is, hasonlóan az olasz tervezethez.”³⁸

6. A trichotóm rendszer

A régi magyar gyakorlat két csoportra osztotta a bűncselekményeket: *crimenekre* és *delictumokra*, amit büntett és vétség névvel jelöltek. Az 1829-es és az 1843-as javaslat büntett-kihágás dichotómiában gondolkodott. A hármas felosztást Finkey szerint az osztrák Btk. honosította meg nálunk,³⁹ és ezt az utat választotta Csemegi is. Elméleti alapvetésként leszögezte, hogy a szabadságvesztés-büntetésnek több nemét kell megállapítani annak érdekében, hogy a súlyos és kevésbé súlyos bűncselekmények elkövetői között különbséget tegyenek.⁴⁰ Csemegi szerint a *legfontosabb célt azt képezi, hogy „a javaslatba hozandó büntetési rendszer (...) megfeleljen a humanizmus követelményeinek, anélkül, hogy az igazság s az ez által követelt kellő szigor figyelmen kívül hagyassék.”*⁴¹

Az indokolás e helyütt is említést tesz a nemzetközi példákról: „Az 1867. évi október hó 15-én hatályba lépett belga törvénykönyv, a németországi büntető törvénykönyv, az olaszországi s az ausztriai törvényjavaslatok mind a hármas rendszert fogadták el.”⁴² Mind a szakma részéről, mind a parlament plénumán bírálatok érték Csemegit, számon kérve, hogy miért tért el a magyar tradícióktól és a korábbi tervezetektől. E döntésre szintén az indokolásban lelünk magyarázatot, merthogy az „kizárólag a tudósok és a gyakorlati férfiak által azóta is szakadatlanul folytatott munkásság folytán eredményezett felismerésnek tulajdonítandó, mely a cél és az eszközök, a kitűzött feladat és annak legsikeresebb elérhetési módokai tekintetében, ma világosabb

³⁷ Löw 1880. 28. o.

³⁸ Löw 1880. 29. o.

³⁹ Finkey 1914. 223. o.

⁴⁰ Löw 1880. 40. o.

⁴¹ Löw 1880. 40. o.

⁴² Löw 1880. 39. o.

tájékozást nyújt, mint 30 évvel ezelőtt.”⁴³ Ezzel együtt utalni kell arra, hogy a magyar kódex hatálybalépését követően az európai kodifikáció javarészt visszatért a dichotóm rendszerhez.⁴⁴ Finkey 1913-ban már egyenesen úgy látta, hogy a jövő kétségtől a kettős felosztásé.⁴⁵

7. A halálbüntetés kérdése

A legfőbb vitakérdést mégsem ez, hanem a halálbüntetés alkalmazhatósága jelentette. Köztudott, hogy Csemegi, még ha rendkívül szűk körre szorítva annak alkalmazását, de fenntartotta a legsúlyosabb büntetés intézményét. Hangsúlyozta, hogy nem elvi, hanem gyakorlati okokból hozta meg döntését. Feltette ugyan a kérdést, hogy jogos lehet-e az élet elvétele bírói ítélet által, de ellentétben a halálbüntetés intézményét eltörölni kívánó 1843-as javaslattal, nem adott erre választ, csak utalt a probléma komplexitására, mellyel több tudományterület is foglalkozott.⁴⁶ Ő onnan közelítette meg a kérdést, hogy szükséges-e a halálbüntetés. Erről a következőképp vélekedett: *„Ha nem merte Belgium, nem merte Németország, Olaszország, Franciaország megszüntetni a halálbüntetést; ha a mi több, az visszaállított több országban, a hol előbb már eltöröltetett: akkor tekintve Magyarország közbiztonsági viszonyait, nem lehet mondani, hogy ezen büntetés, melyre csaknem mindenütt szükség van, Magyarországon szükségtelen.”*⁴⁷ Úgy gondolta, ha a polgárosodás előrehaladtával rendkívül ritkák lesznek a gyilkosságok, és a belga törvényhozás a toszkánai példát követve az abolíció útjára lép, akkor a magyar országgyűlés is intézkedni fog, hogy e *„rettentő büntetést kitörölje büntető törvénykönyvünkől.”*⁴⁸ Hozzátette: reméli, hogy mihamarabb elérkezik a nap, amikor a társadalomra leselkedő bárminő veszély nélkül eltűnhet e büntetési nem, de e tekintetben óvatosan nyilatkozott. Úgy gondolta, hogy erre csak fokozatosan kerülhet sor. Csemegi ezalatt azt értette, hogy a halálbüntetést első lépésként a legsúlyosabb élet elleni bűncselekményekre kell korlátozni. E kérdésben utalt a belga törvénykönyvre, amely az ő javaslatához hasonlóan szűk körben, de fenntartotta a kapitális szankciót. Hasonló utat követett Anglia, Németország és Olaszország is, ahol egyre szűkebb körben, de továbbra is lehetőség volt halálos ítélet meghozatalára.⁴⁹ Elméleti érvelését rendkívül pragmatikus gondolattal zárta: *„Nincs helyesebb indoka valamely törvény intézkedésének, mint azon intézkedés szüksége.”*⁵⁰

⁴³ Löw 1880. 47. o.

⁴⁴ Lásd: Illés 1894. 13. o.

⁴⁵ Finkey 1914. 223. o.

⁴⁶ Lásd: Löw 1880. 49. o.

⁴⁷ Uo

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

Az indokolás itt is kitért arra is, hogy az 1870-es évek végén miként viszonyultak az európai országok a halálbüntetés kérdéséhez. Szászországban 1868-ban eltörölték, de két évvel később az észak-németországi Btk. visszaállította. Toscanában 1859-ben eltörölték, majd 1866-ban az olasz kódex visszaállította. Azok az európai országok, amelyek az abolicionizmus útjára léptek, a következők voltak: Portugália (1867), Románia (1864), Svájcban belül Zürich (1871) és Basel kantonok (1873).

Említésre méltó, hogy a Csemegi által választott minta követése egyúttal a kiegyezés utáni hazai bírói gyakorlat fenntartását eredményezte. Az 1869 és 1873 közötti Magyarországon (Erdély és Horvát-Szlavónországok nélkül számítva) mindössze 28 esetben hoztak a bíróságok fővesztő ítéletet. Az erre ítélt személyek kivétel nélkül gyilkosság, azaz előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés vádjával kerültek a bíróság elé. A kódex ezen felül kizárólag a király személyének meggyilkolására és szándékos megölésére terjesztette ki e büntetést, amit az Osztrák-Magyar Monarchia alkotmányos konstrukciójának védelme tett szükségessé.⁵¹

8. Összefoglalás

A szemléletbeli változás az Októberi Diplomát követő, ámde a kiegyezést megelőző, és az azt követő korszak között kristálytisztán látható: törvényhozó hatalom nem lévén, az 1861-es Országbírói Értekezlet tagjai számára még csak az (oktrojált) osztrák jogszabályok és a (rég) magyar jog közötti választás lehetősége állott fenn. Ekkoriban a kodifikáció, a jog megújítása, sőt egyáltalán a jog bárminemű változtatása – országgyűlés híján – a nemzet képviselői által legálisnak és legitimnek legfeljebb ábránd marad(hat)ott. Ezzel szemben a kiegyezés utáni korszak kodifikátorai (köztük Csemegi Károly) már jóval messzebbre tekinthettek. Tekintetük nemcsak elérhetett Európa horizontjáig (vagy akár azon túl is nyúlhatott), hanem épp ellenkezőleg: el kellett, hogy érjen addig, hogy felfedezzék a kontinens legújabb vívmányait és azokat a haza szolgálatába állítsák. E korszakban nem számított hazafiatlan cselekedetnek a francia, az angol, a német vagy akár az amerikai példák átvétele, ha azok a haladás ügyét szolgálták. Azt ugyan nem lehet állítani, hogy az 1870-es években a reformkor izgága lendülete visszatért volna, ami oly sokszor az elérhetetlenről és a megvalósíthatatlanról kívánta bizonyítani annak ellenkezőjét – gondoljunk akár csak Deákék víziójára a büntető igazságszolgáltatás jövőjéről. Helyette a realitások mezején kezdte el keresni a törvényhozó azt a legtávolabbi pontot, amelyet a dualizmus Magyarországa még éppen elérhetett. Úgy vélem, hogy a Csemegi-kódex is e szándék megtestesülése volt. A korszak (majdnem) legmodernebb eredményeit alapul véve született egy olyan büntető törvénykönyv, amely ugyan nem volt tökéletes, de sziklaszilárd alapot jelentett a későbbi korok számára. Azt sem szabad elfelejtenünk,

⁵¹ Löw 1880. 50. o.

hogy megalkotója sok szempontból hozzájárult ahhoz, hogy a magyar büntetőjog-tudomány a lehető legközelebb kerüljön a korabeli Európa élvonalához. Ha összegeznem kellene Csemegi Károly gondolatait a külföldi minták átvételéről, azt a következőképp tudnám megtenni: ha reális lehetőség nyílt arra, hogy a modernizáció érdekében büntetőjogunk valamely intézményét megváltoztassuk, nem volt rest azt javaslatba hozni. Csemegi nem a nemzeti tradíciókat kívánta megőrizni. Célja az volt, hogy Magyarországot valóban fejlett, polgári állammá változtassa. Így alkotott olyan törvénykönyvet, mely egyszerre volt európai és magyar, haladó és realista.

Felhasznált irodalom

- Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Atheneum, Budapest, 1909.
- Neschwara, Christian: Österreichs Recht in Ungarn. In: Rechtsgeschichtliche Vorträge 52. Gondolat, Budapest, 2008.
- Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, Grill Károly, 1914.
- Hajnal Hugó: Csemegi Károly. Gondolat, Budapest, 2003.
- Hanák Péter: 1867 európai térben és időben. História, Budapest, 2001.
- Horváth Tibor: Az első magyar büntető törvénykönyv és kodifikátora: Csemegi Károly. In: A Praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826-1899). Osiris, Budapest, 2001.
- Illés Károly: A büntető törvénykönyv magyarázata. Budapest, Révai testvérek kiadása, 1894. I. kötet.
- Képviselőházi irományok 1875, V. kötet, 171-200. sz.
- Képviselőházi napló 1869-1972. 34. országos ülés, 1869. június 23.
- Löw Tóbiás: A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1880.
- Mezey Barna: Egy jogászkarrier a 19. században. (Csemegi Károly 1826-1899). In: A Praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826-1899). Osiris, Budapest, 2001.
- Mezey Barna: Realitás és illúzió – az 1843. évi börtönügyi törvényjavaslat vitái. In: *Jogtörténeti Szemle*, 4/1992. szám. ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, Budapest, 1992.
- Mezey Barna: Strafrechtskodifikation in Ungarn im Jahre 1878. In: *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nachtes Jahrhunderts*. Gondolat, Budapest, 2003.
- Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. Pfeifer Ferdinánd, Budapest, 1872. I. kötet.

Ráth György: Az országbírói értekezés a törvénykezés tárgyában. Landerer és Heckenast, Pest, 1861. I-II. kötet. (I. kötet: 1861a, II. kötet: 1861b)

Vámbéry Rusztem: Büntetőjog. Grill Károly, Budapest, 1913.

THE INFLUENCE OF THE AUSTRIAN LAWS ON THE CREATION OF THE FIRST HUNGARIAN CRIMINAL CODE

In 1878, the Hungarian Parliament adopted the first Hungarian Penal Code. This was, by far not the country's first attempt at codifying criminal law, and the so-called „Csemegi-Code” (named after its creator) was not even the first Code of its kind to be in effect in Hungary. The 1656 Praxis Criminal was though rejected at the feudal assembly of 1687, it became a part of the Hungarian Corpus Juris in 1696 and was used, as customary law, in the Western parts of the land. The Sanctio Criminalis Josephina from 1787 remained in effect until the death of Joseph II in 1790. Several unsuccessful endeavours followed in order to adopt a Penal Code but until the Revolution of 1848-1849, none became law. The failure of the war of independence was followed by the Neo-absolutistic dictatorship of Franz Joseph, where Hungary practically lost its independence and the Emperor introduced multiple changes to the Hungarian legal system. In the field of criminal law this resulted in the forced adoption of the 1803 Austrian Criminal Code, and only four years later, the adoption of the revised Criminal Code from 1852 along with the Code of Criminal Procedure in 1853. For a decade, the Austrian legal norms were in effect in Hungary, thoroughly changing the country's legal institutions. In 1861, when the country embarked on the path towards a compromise with the Austrian ruler, a council of the highest-ranking judges decided to reinstate the old (“feudal”) Hungarian Laws – even when they knew their shortcomings. After the Austrian-Hungarian Compromise of 1867, it took more than a decade to adopt a modern Penal Code. The question arises: to what level did the codified Austrian acts change the Hungarian legal tradition, and furthermore, what effect did they have on the subsequent criminal codification process?

NEMES SZILVIA

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Földi András tanszékvezető egyetemi tanár

A JOGI OKTATÁS REFORMJA IUSTINIANUS OMNEM KEZDETŰ RENDELETE FÉNYÉBEN

Köztudomású, hogy Iustinianus császár (uralkodott 527–565)¹ neve elválaszthatatlanul összefonódott a római joggal, tekintettel arra, hogy a római jog forrásainak jelentős, és minden bizonnyal legértékesebb részét a nevéhez fűződő monumentális kodifikáció szerencsére teljes egészében fennmaradt törvénykönyveiből (*Institutiones, Digesta seu Pandectae és Codex Iustinianus*) ismerjük.²

Mielőtt a jelen tanulmány közelebbi, a címben körülírt tárgyára rátérnék, fontosnak tartom, hogy előrebozsássak néhány olyan alapvető információt, amelyek témám jogtörténeti, azon belül is kiváltképpen forrástörténeti kontextusához tartoznak.

Ahogy Peter Stein fogalmaz: „*Iustinianus kodifikációja része volt ama becsvágyó tervnek, amely a Római Birodalom tündöklését volt hivatott feléleszteni valamennyi területen.*”³ Nem csupán a jog területén, hanem a nyelvhasználat, vallás és hódítások mezején is az egységesítés volt a kiemelt célja mintaként tekintett az Augustus korra.

Franz Wieacker Iustinianus tervét az egykori aranykori *imperium Romanum* helyrállításának programjaként (*Justinians Restorationsprogramm*), egy katonai, vallási és jogi egységre való folyamatos törekvésként jellemzi.⁴

Jonathan Shepard pedig Iustinianus említett törekvéseit egyenesen egy „*grand design*” részeként látja („*The temptation to see all these as parts of a jigsaw which, when correctly fitted together, yield some grand design is hard to resist.*”),⁵ amelynek nem titkolt célja végső soron egy keresztény Római Birodalom létrehozása volt.⁶

¹ Ld. Földi – Hamza 2016. 94skk. Vö. továbbá Shepard 2008. 105; Stolte 2008. 691sk.; Maas 2005. 5skk.

² A iustinianusi kodifikáció törvénytűveinek tárgyalása kivétel nélkül valamennyi római jogi tankönyv, kézikönyv és ezzel foglalkozó tanulmány anyagát képezi, így az alábbiakban a teljesség igénye nélkül hivatkozásként említeném meg Wieacker 2006. 321skk.; Kaser – Knütel 2014. 7skk.; Wenger 1953. 638skk.; Talamanca 1990. 45skk.; Guarino 1998. 599; Földi – Hamza 2016. 94skk. Ld. továbbá Honoré 1978. 1skk.; Boóc 2001/2002. 230sk.; Bréhier 1999. 29skk.; Shepard 2008. 109sk.; Stolte 2008. 691sk.

³ Stein 2005. 49. Stein eredeti megfogalmazásában: “His legal work was part of an ambitious program to renew the ancient glory of the Roman empire in all its aspects.” (ld. Stein 1999. 33.)

⁴ Wieacker 2006. 287. o.

⁵ Fordításban: Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy ezt az egészet ne egy kirakós részeként nézzük, amely, ha tökéletesen összeillesztik, valamiféle nagy tervet alkot.

⁶ Shepard 2008. 106-107. o.

Valamennyi törvénytörvényművet mérőföldkőként kísérik a bevezető rendeletek, amelyekből összesen nyolc maradt ránk a következők szerint:

<i>Haec quae necessario</i> [528. febr. 13]	> Codex Iustinianus
<i>Summa</i> [529. ápr. 7.]	> Codex Iustinianus
<i>Deo auctore</i> [530. dec. 15.]	> Digesta seu Pandectae
<i>Omnem</i> [533. dec. 16.]	> Digesta seu Pandectae
<i>Tanta</i> [533. dec. 16.]	> Digesta seu Pandectae
<i>Δέδωκεν</i> [533. dec. 16.]	> Digesta seu Pandectae
<i>Imperatoriam</i> [533. nov. 21.]	> Institutiones seu Elementa
<i>Cordi nobis</i> [534. dec. 29.]	> Codex Iustinianus repetitae praelectionis

Míg manapság a hatályba léptető törvények száraz jogi szövegei a legkevésbé sem nyújtanak intellektuális élményt olvasójuknak, Iustinianus rendeletei tudatosan felépített, egyértelműen irodalmi igényű alkotások, amelyek a kódexek törvényerővel való felruházásán túl egy további célt is szolgáltak, nevezetesen a birodalmi propagandát.

A rendeletek között meglehetősen különleges státusszal rendelkezik a jogi oktatás tanrendjét tartalmazó const. *Omnem*, amellyel a következőkben kívánok foglalkozni, elsőként azzal a kérdéssel, hogy volt-e görög nyelvű párja ennek a latin nyelvű rendeletnek. Erre a választ a Digestát hatályba léptető rendeletek, így a *Tanta* és a *Δέδωκεν* adják meg, ahol a következőket olvashatjuk:

... *Quod et antea a nobis dispositum est et in Latina constitutione et in Graeca, quam ad legum professores dimisimus.*

(const. *Tanta* 22)

Amit már korábban is elrendeltünk latin és görög nyelvű rendeletünkben, amelyet a jogtanárokhoz küldtünk el.

...Τοῦτο γὰρ δὴ ταῖς ἄλλαις διατάξεσιν ταῖς περὶ τούτων τεθείσαις ἐνεγράψαμεν, ταῖς τε τῇ Ῥωμαίων προελοῦσαις φωνῇ, τῇ τε τῶν Ἑλλήνων γλώττῃ, ἣν πρὸς τοὺς τῶν νόμων καθηγητὰς ἀντεγράψαμεν.

(const. *Δέδωκεν* 22)

Mert épp ezt (ti. a tilalmat) fogalmaztuk meg írásban más rendeleteinkben is, amelyeket ennek kapcsán kibocsátottunk, egyrészt a rómaiak nyelvén, másrészt a görögök nyelvén, amelyet a jogtanároknak küldtünk el másolatként.

Mindkét párhuzamos, egymással szövegüket tekintve nem teljesen megegyező rendeletnek ez a bekezdése a Digesta másolásával kapcsolatos tilalmakat fogalmaz meg, amelyek egy része a const. *Omnem*ben is megtalálható. A const. *Tanta* és *Δέδωκεν* szövege nem nevezi meg konkrétan a tanrendet tartalmazó rendeletet, ugyanakkor kétségtelen, hogy a const. *Omnem* az egyetlen rendelet, amelyre utalhat, tekintettel a *quam ad legum professores dimisimus* / ἣν πρὸς τοὺς τῶν νόμων καθηγητὰς

ἀντεγράψαμεν fordulatra. Az a feltevés, hogy valamennyi bevezető rendelet rendelkezett volna görög nyelvű párral, ahogyan a szakirodalomban Tammo Wallinga holland kutató többször felhívta rá a figyelmet, nem bizonyítható egyértelműen, de nem is cáfolható.⁷ Ebben a körben viszont hivatkoznék Wolfgang Kaiser nézetére miszerint az egész birodalom területére kiterjedő hatályú rendeleteket a császár általában mindkét nyelven kiadta.⁸ Ugyanakkor Kaiser elsősorban a novellákra hivatkozással állapítja meg ezt az eredményt, de emellett rámutathatunk arra is, hogy a hazai szakirodalomban Adamik Béla kifejtette, miszerint a nyelvhasználat kérdése csak az 535-ös nyelvpolitikai reformot követően állapítható meg egyértelműen, és Kaiser fenti megállapításához képest jóval differenciáltabb nyelvpolitikai állapotot ír le.⁹

A nyelvhasználat az egész kodifikáció kapcsán régóta kérdéses. Itt szeretnék röviden kitérni a problémára és annak lehetséges okaira. Magának a kodifikációnak a nyelve a latin volt, miként a jogi oktatásé is mindenütt¹⁰, jóllehet a keleti birodalomfélben ebben a korszakban a görög nyelvet használták elsődlegesen. Kérdés, mi lehetett az oka a latin nyelv kodifikációban betöltött ekkora szerepének? A nyelvválasztás magyarázatát a szakirodalomban többen is a kodifikációs bizottság kiemelkedő tagjánál keresik, így például Tony Honoré kifejezetten Tribonianus személyében látja a latin nyelvű kodifikáció ötletgazdáját.¹¹ Ugyanakkor a szakirodalomban nem mindig kap megfelelő figyelmet az a tény, hogy a kompilátorok latin nyelvű forrásokból dolgoztak, és így a görög nyelvű kodifikáció nem lett volna kellően praktikus megoldás a jogi egységet sürgető császárnak.

A jogi oktatás területén II. Theodosiustól kezdve került előtérbe az állam szerepe. A két fővárosban, valamint Berytosban állami jogiskolákat állítottak fel. A tanulmányok Vécsey Tamás szerint Constantinus, de kétségkívül az idézési törvény (Kr. u. 426.) óta, öt évig tartottak, amelyekből az első három évben tanári előadások, míg a második két évben ezek nélkül, önképzés útján valósult meg az oktatás.¹² A VI. századra mutatózó különféle anomáliák, valamint saját tantervének bevezetése vezette Iustinianust egy új tanrend elkészítéséhez, aminek kellőképpen megadta a módját.

⁷ Wallinga 1989. 47skk.; Di Maria 2012. 118skk.

⁸ Kaiser 2012. 394skk és 472skk.; vö. Adamik 2006. 98skk.

⁹ 535 után megszűnik a rendszertelenség, és Iustinianus – Adamik Béla szavaival élve – feltűnően következetesen publikálja rendeleteit. Emellett pedig időnként presztízszokból születtek latin nyelvű rendeletek pl. 535-ben a Iohannes pápának küldött 9. Novella; az 541. évi 112. és 114. Novella. További példákat ld. Adamik 2006. 109-110. Iustinianus presztízspolitikájáról általában ld. Bréhier 1999. 34. o. A novellák elemzését részletesen ld. Wallinga 1989. 67skk.; Di Maria 2012. 117. o.

¹⁰ Vécsey 1890. 13-14. o.

¹¹ “The movement for law reform and codification of 529 to 542 represents a fruitful partnership between an able and ambitious politician and a learned lawyer of remarkable talent.” (Honoré 1978. 26. és 254. o.) Ld. még ehhez Honoré 1973/74. 892-893. o.; Shepard 2008. 108. o.

¹² Vécsey 1890. 13sk.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS
IUSTINIANUS ALAMANNICUS
GOTTHICUS FRANCICUS
GERMANICUS ANTICUS
ALANICUS VANDALICUS
AFRICANUS PIUS FELIX
INCLUTUS VICTOR AC
TRIUMPHATOR SEMPER
AUGUSTUS¹³
THEOPHILO, DOROTHEO,
THEODORO, ISIDORO ET
ANATOLIO ET THALELAEIO ET
CRATINO VIRIS ILLUSTRIBUS
ANTECESSORIBUS ET
SALAMINIO VIRO
DISERTISSIMO¹⁴ ANTECESSORI
SALUTEM.

Imperátor Caesar Flavius Iustinianus
az alemannok, a gótok, a frankok, a
germánok, az antok, az alánok, a
vandálok, az afrikai népek kegyes,
szerencsés, híres legyőzője és triumfátor,
örökké Augustus üdvözlését küldi
Theophilusnak, Dorotheusnak,
Theodorusnak, Isidorusnak,
Anatoliusnak, Thalelaeusnak és
Cratinusnak, jeles férfiaknak és
jogtanároknak, valamint Salaminusnak,
a művelt férfinak és jogtanárnak

Az *invocatio* a hagyományos titulátúra alkalmazása mellett is egyértelműen jelzi, hogy a császár egyfajta nyílt levél formájában¹⁵ kommunikált a jogot oktató négy konstantinápolyi és négy berytosi oktatóval, ami ebben a korszakban megszokott volt. Az uralkodó nem példa nélkül álló, személyes hangvételű és az oktatókhoz több helyen is többes szám második személyben kiszóló rendeletet intézett a jogtanárokhoz, ahogy az rögtön az első sorokban is megmutatkozik:

*Omnem rei publicae nostrae
sanctionem iam esse purgatam et
compositam tam in quattuor libris
institutionum seu elementorum quam
in quinquaginta digestorum seu
pandectarum nec non in duodecim
imperialium constitutionum quis
amplius quam vos cognoscit?*

(const. Omnem pr.)

Ki ne tudná jobban, mint ti, hogy
államunk teljes joganyaga már meg lett
tisztítva és össze lett gyűjtve éppúgy az
Institutiones avagy Elementa négy
könyvében, mint a Digesta avagy
Pandectae ötven könyvében,
nemkülönben a császári rendeletek
tizenkét könyvében?

A szónoki kérdés, amelynek latinságát minden bizonnyal Cicero is megirigyelte volna, a klasszikus kori történetírás és szónoki beszédek hagyományát követő,

¹³ „Az *invocatio* alakja Justinianusnál hagyományos. Mint hatalmas elődei, úgy ő is az általa meghódított területekre s kivívt győzelmekre vonatkozó jelzőket használ (*Alamannicus, Gothicus, Germanicus, Alanicus, Vandalicus, Africanus*). A hódításokra és győzelmekre célzó jelzőkhöz csatolja a dicsőítő jelzőket, a legszerényebbtől (*pius, felix*) kezdve, fel *crescendo* (*inclytus, victor ac triumphator, semper Augustus*).” Vécsey 1890. 15. o. Ld. még ehhez Kaiser 2011. 162skk.

¹⁴ A *vir illustris* és *vir disertissimus* címekhez a hazai szakirodalomban ld. részletesen Kelemen 2007. 19skk.

¹⁵ Vécsey 1890. 15. o.

prózaritmussal írt felütés,¹⁶ amely a rendelet elején közvetlen hangú megszólításként vezeti be a rendelet célját, amely a következő:

Sed cum vos professores legitimae scientiae constitutos etiam hoc oportuerat scire, quid et in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credimus, ut ex hoc optimi atque eruditissimi efficiantur: ideo praesentem divinam orationem ad vos praecipue faciendam existimamus, quatenus tam prudentia vestra quam ceteri antecessores, qui eandem artem in omne aevum exercere maluerint, nostris regulis observatis inclutam viam eruditionis legitimae possint ambulare.

(const. *Omnem* pr.)

De minthogy azt is tudnotok kellett volna nektek, a jogtudomány kinevezett tanárainak, hogy szerintünk mit és mennyi idő alatt szükséges átadni a tanulóknak, hogy ezáltal válhassanak a legjobbakká és legtanultabbakká: ezért úgy véljük, hogy a jelen isteni beszédet különösen hozzátok kell intéznünk, hogy ennek révén épp úgy bölcsességetek, mint más jogtudósok, akik ugyanezt a tudományt minden korszakban művelni akarták, a mi rendelkezéseinket megtartván a jogi tanulmányok híres útját járassák.

A const. *Omnem* célja tehát 1) a tananyag meghatározása; 2) a kodifikált joganyaghoz igazodó oktatás kialakítása; valamint a rendelet későbbi szakaszában lefektetett tilalmakra való tekintettel 3) az oktatók megválogatása, mindezt annak érdekében, hogy a tanulók számára rendszerezett és a gyakorlatban is hasznosítható tudást adjanak át. A rendelet a céljával összhangban először a „régí tanrend” anomáliáit veszi sorra, majd ezt követően tér rá az új tanrend kifejtésére, különféle tilalmak meghatározására és végül a kihirdetésre vonatkozó utasításokra.

A régi tanrendről lesújtó véleményt fogalmaz meg, felrója a jogot oktatóknak, hogy a törvények oly nagy sokaságából a tanulókat semmi másra sem tanították meg a tanárok, csupán csak hat könyvre (*ex tanta legum multitudine ... nihil aliud nisi sex tantummodo libros ... a voce magistra studiosi accipiebant*), amelyek maguk is zavarosak (*ipsos confusos*), és a használható joganyagot csak igen ritkán tartalmazzák (*iura utilia in se perraro habentes*), úgy, hogy a többi könyv kikerült a használatból, illetve már valamennyi használhatatlanná vált (*ceteris iam desuetis, iam omnibus inuiis*). Továbbá a tananyagot az oktatók össze-vissza adták elő, mintha valami bőségtárból válogatták volna (*passim et quasi per saturam collectum*); a hasznos dolgokat hasztalanokkal vegyítve úgy, hogy legnagyobb részében felesleges dolgokra fordították az időt (*et utile cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata*); a tanulóknak pedig nem az egész anyagot adták át, hanem a sokból egy keveset, az igen bőséges anyagból csak a legrövidebb idő alatt átadhatót (*nec eorum totum corpus eis tradebatur, sed pauca ex multis et brevissima ex amplissimis*), azért, hogy még szomjazván távozzanak innen (*ut*

¹⁶ A zárlatban a rendelet kedveli a dispondeust, így például *Omnem* pr.: *vos cognoscit* (zárlat: — — — u), illetve a ditrocheust, amelyet spondeus előz meg, így például *uo.: possint ambulare* (zárlat: — — — u — u). Ld. Tar 1998. 103sk.

adhuc sitientes ab eis recederent), és így később tudásvágyuk csillapítására visszatérjenek majd.¹⁷ Bár ez utóbbi gondolat figyelemreméltó bölcsességről, közelebbről nem kevés kognitív pszichológiai éleslátásról tanúskodik, a korábbi jogi képzésről összességében elmondható, hogy az nem követendő, hanem intő példa:

quis ea quae recitabant enumerare malet, computatione habita inveniet ex tam immensa legum multitudine vix versuum sexaginta milia eos suae notionis perlegere, omnibus aliis deviis et incognitis constitutis et tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitandis, quotiens vel iudiciorum usus hoc fieri coegerit vel ipsi magistri legum aliquid ex his perlegere festinabatis, ut sit vobis aliquid amplius discipulorum peritia. et haec quidem fuerant antiquae eruditionis monumenta, secundum quod et vestro testimonio confirmatur.

(const. *Omnem* 1)

Ha az ember inkább számításba akarná venni azt, amit elolvastak, összeszámolva azt fogja találni, hogy a joganyag akkora mérhetetlen sokaságából alig hatvanezer sornyit olvastak végig az ismereteik gyarapítására, úgy, hogy minden más félreeső és ismeretlen joganyagnak csak kicsiny részleteit olvasták el, valahányszor akár a bírósági gyakorlat kényszerítette ki, hogy ez így történjen, akár ti magatok, jogtanárként szerettetek volna bármit ezekből felolvasni azért, hogy legyen számotokra valami magasztosabb a tanulók jártasságánál. Ezek voltak tehát a régi jogi oktatás intő példái, amit végre a ti tanúságtételek is megerősít.

Iustinianus azonban nem csak kritikáját fogalmazta meg a korábbi rendszert illetően, hanem saját javaslatával is előállt az új tanrend tekintetében.

Az 1. évfolyam az *Institutiones* és a *Digesta* első 4 könyvének (*πρῶτα*) az anyagát köteles elsajátítani alapozó ismeretként, és az elsőéves hallgatók a régi *dupondii*, azaz „2 ast érő” nevetséges elnevezésüket *Iustiniani novira* cserélhették a császár kegyéből.¹⁸

A 2. évfolyam az eljárásokról (*de iudiciis*) vagy a dolgokról (*de rebus*) szóló tananyagot vette, valamint még 4 könyvet a hozományokról (*de dotibus*); a gyámságról és a gondnokságról (*de tutelis et curationibus*); a végrendeletekről (*de testamentis*); és a hagyományokról (*de legatis et fideicommissis*). Csak ezt a négy könyvet, amelyek az egyes anyagrészek elején találhatóak, rendelte tanítani a császár úgy, hogy a fennmaradó anyagrészeket későbbre hagyják, minthogy nem elég az idő ezek átadására másodéven.¹⁹ A tanulók elnevezése pedig megmaradt az eredeti *edictales*.²⁰

¹⁷ Ld. const. *Omnem* 1.

¹⁸ Ld. const. *Omnem* 2.

¹⁹ Ld. const. *Omnem* 3.

²⁰ Ld. const. *Omnem* 3.

A 3. évfolyam attól függően, hogy mivel kezdett másodéven, a *de iudiciis* vagy a *de rebus*, valamint az edictumkommentárok anyagát, utóbbit a rendelet szerint Papinianus művei alapján vette át, amit az évfolyam elnevezése is tükröz (*Papinianistae*).²¹

A 4. évfolyam, amelyet görögül λύται ('megfejtők'²²) elnevezéssel illettek, tekintettel arra, hogy már jogesetek megoldására is képesek voltak,²³ még további 12 könyvet vett át a Digestából, és a korábbi tanrenddel szakítva Paulus *responsumai* helyett a Digesta 36. könyvéig olvasta a jogtudósok *responsumait*.²⁴

Végül az 5. évfolyam a Codex Iustinianus rendeleteivel, azok magánúton való megértésével és alkalmazásának megtanulásával zárta tanulmányait. Nevük pedig a προλύται²⁵ lett, minthogy már a λύται nevet viselőknél is előrébb haladtak tanulmányaikban.²⁶

	Elnevezés	Tananyag
1. évf.	<i>Iustiniani novi</i>	Institutiones + a Digesta első 4 könyve (πρώτα)
2. évf.	<i>Edictales</i>	<i>de iudiciis</i> vagy <i>de rebus</i> + 4 könyv (<i>de dotibus</i> ; <i>de tutelis et curationibus</i> ; <i>de testamentis</i> ; <i>de legatis et fideicommissis</i>)
3. évf.	<i>Papinianistae</i>	<i>de iudiciis</i> vagy <i>de rebus</i> + az edictumkommentárok anyaga
4. évf.	λύται	további 12 könyv a Digestából
5. évf.	προλύται	a Codex Iustinianus rendeletei

Összegezve tehát a kötelező tananyag az Institutiones és Digesta alapján mintegy 40 könyvre rúghatott, valamint a Codex Iustinianusban foglalt császári rendeletek egy év alatt feldolgozható mennyiségű anyagára. A kodifikáció fennmaradó anyagát pedig magánszorgalomból olvashatták a tanulók, amit a császár melegen ajánlott.²⁷

A tananyag kapcsán Vécsey Tamás az 1890-ben az *Omnem* kezdetű rendelet tárgyában írott és a jogi oktatás történetével foglalkozó tanulmányában meg is jegyzi: „Látszik, hogy csak törvénytudókra gondol Justinianus, a történelmi és bölcséleti

²¹ Ld. const. *Omnem* 4. Vécsey ugyanakkor kiemeli, hogy amit átvettek Papinianus irataiból, azt mind a titulusok elejére illesztették be a kompilátorok és a valóságban csupán 12 töredék van Papinianustól a Digesta 20. könyvében, így az „*Antipapinianistae*” elnevezés találhatóbb lehetne. Ld. Vécsey 1890. 35sk.

²² Ld. LSJ λύται s.v. „law-students who were in their fourth year of study” (Just. Const. *Omnem* 5).”

²³ A szokásos görög λύται elnevezés vagyis ‘megfejtők’ (*solutores legis*) nem csak a törvényekre vonatkozik Vécsey szerint, hanem a jogesetek megoldására is. Vécsey kiemeli, hogy az elnevezést ilyen értelemben már Iuvenalis is használta (*veniet de plebe togata / qui iuris nodos et legum aenigmata solvat* [Sat. 8,50]). Ld. Vécsey 1890. 37. o.

²⁴ Ld. const. *Omnem* 5.

²⁵ Ld. LSJ προλύται s.v. „law-students who were in their fifth year of study” (Just. Const. *Omnem* 5).” A kifejezést vö. a későbbi korok „proszeminárium” fogalmával.

²⁶ Ld. Vécsey 1890. 37sk.

²⁷ A Digesta két utolsó részét, mely tizennégy könyvet foglal magában (Dig. 37– 50.), magánszorgalomból lehetett elsajátítani. Ld. Vécsey 1890. 37-38. o. Az új tanrendhez és az évfolyamokhoz ld. továbbá Bury 2013. 398⁵. o.

*elemekkel munkálkodó jogtudomány, mely végtelen tért nyit a bűvárkodó előtt, nem vonzotta a VI-ik század legistáit.*²⁸

A tananyag meghatározását követően a rendelet különböző tilalmakat is felsorol, így tilos volt:

- az engedélyezett városokon kívül jogi oktatást végezni:

quos sub hac interminatione ab hoc conamine repellimus, ut, si ausi fuerint in posterum hoc perpetrare et extra urbes regias et Berytiensium metropolim hoc facere, denarum librarum auri poena plectantur et reiciantur ab ea civitate, in qua non leges docent, sed in leges committunt.

(const. Omnem 7)

Akiket ezen fenyegetéssel eme fáradozástól távol tartunk, hogy, ha a későbbiekben ezt merészelnék elkövetni, és a székvároson és Berytos városán kívül ezt merészelnék tenni, akkor tíz fontnyi aranyra büntessék meg őket bírság címén, és utasítsák ki őket abból a városból, amelyben nem törvényeket tanítottak, hanem a törvények ellen cselekedtek.

- siglumokat és kommentárokat fűzni a szöveghez, valamint ilyen tartalmú példányt másolni és terjeszteni:

...ut nemo audeat eorum qui libros conscribunt sigla in his ponere et per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximum adferre discrimen: scituris omnibus librariis, qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem poenam etiam aestimationem libri in duplum domino eius, si nescienti dederint, inferre compellentur: cum et ipse, qui talem librum comparaverit, pro nihilo eum habebit, nemine iudice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non scripto eum haberi disponente.

(const. Omnem 8)

...senki se merészelje a könyvek szerkesztőinek a rövidítésjeleit ezekben elhelyezni, valamint rövid összefoglalás révén a törvények értelmezését és szerkezetét nagy mértékben veszélyeztetni: úgy, hogy minden másoló tudatában lesz annak, hogy aki a későbbiekben ezt elköveti, az a törvényben meghatározott büntetésen túlmenően a könyv becsült értékének kétszeresét köteles megfizetni a könyv tulajdonosának, amennyiben úgy adták el neki, hogy nem tudott róla: minthogy az is, aki ilyen könyvet megvett, semmire nem fog ezzel jutni, mivel egyetlen bíró sem fogja megengedni, hogy egy ilyen könyvből idézzenek, hanem azt meg nem írottak fogja tekinteni.

- joghallgatók „tréfának” szánt gúnyolódásai a professzorokkal szemben, és (természetesen) sérelmükre, valamint tanuló társaik sérelmére egyéb bűncselekmények elkövetése is:

²⁸ Ld. Vécsey 1890. 38. o.

Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendidissima civitate neque in Berytiensium pulcherrimo oppido ex his, qui legitima peragunt studia, indignos et pessimos, immo magis serviles et quorum effectus iniuria est ludos exercere et alia crimina vel in ipsos professores vel in socios suos et maxime in eos, qui rudes ad recitationem legum perveniunt, perpetrare...

(const. Omnem 9)

Azt a rendeletet azonban eléggé szükséges a legfőbb fenyegetéssel meghoznunk, hogy senki ne merészeljen sem ebben az igen ragyogó városban, sem Berytos igen kiváló városában azok közül, akik jogi tanulmányaikat végzik, méltatlan és igen rút, sőt szolgai játékokat üzni, amelyek személyisértéssel járnak, és más bűnöket elkövetni akár saját tanáraikkal szemben, akár saját társaik ellenében és leginkább azokkal szemben, akik kezdők még a törvények elsajátításában...

E tilalmakról Vécsey a következőket írja: „Ilyen módon vélte Justinianus biztosítani a tanok tisztaságát, de egyúttal életbe léptette a jogoktatásra az állam kizárólagos hatalmát, mely nem tűrte, hogy nyilvános jogtanintézeteket tarthasson más, mint a birodalom.”²⁹ Vécsey hozzáteszi még: „A constitutio Omnem egyebet nem kíván, mint betanítást. ... A tanárt Justinianus inkább tisztviselőnek nézte, mint államilag felkért szaktudósnak.”³⁰ Vécsey véleménye lesújtó és egyértelmű a const. Omnemről: Iustinianus császár célja nem más volt, mint korlátozott számú „közszolgálati egyetem” létrehozása, amelyben az oktatók – egyben magas szintű birodalmi hivatalnokok – a császár által előírt tanrend mint „kerettanterv” betanítására szorítkoznak, mit sem törődve a hatályos jogszabályok szövegein túli „tudományos mélységgel”.

A rendelet hatályosulását Iustinianus azzal kívánta garantálni, hogy annak legvégén mint „ércbe vésett törvényt” minden korban érvényessé, és minden jogtanárra, jogtanulóra, másolóra és bíróra nézve kötelezőnek nyilvánította (*quae omnia optinere sancimus in omne aevum ... observanda*),³¹ mégis az 534-es Codex Iustinianus repetitae praelectionis kiadásakor a helyzet jelentősen megváltozott. A Codex ugyanis csak két rendeletet tartalmaz a Digesta bevezető rendeletei közül, a *Deo auctorét* (Cod. 1,17,1) és a *Tantát* (Cod. 1,17,2), az *Omnemet* viszont nem. A Codex hatályba léptető rendelete pedig kimondja, hogy valamennyi, a kódexben nem szereplő, korábbi rendelet elveszti kötelező erejét, és azokra hivatkozni nem lehet.³² Ennek fényében kérdéses lehetne az

²⁹ Ld. Vécsey 1890. 17. o.

³⁰ Ld. Vécsey 1890. 18. o.

³¹ *quae omnia optinere sancimus in omne aevum, ab omnibus tam professoribus quam legum auditoribus et librariis et ipsis et iudicibus observanda.* És mindezt elrendeljük, hogy minden korban érvényesek legyenek, és éppúgy minden jogtanár, mint a jogtanulók, másolók, és maguk a bírák is vegyék figyelembe (const. Omnem 11)

³² Ez a szigorítás érintette egyébként az első Codex Iustinianust is, amellyel kapcsolatban a *Cordi nobis* 5 világosan kijelenti, hogy a továbbiakban az nem alkalmazható, hanem kizárólag az 534-es újonnan kiadott kódex rendelkezik törvényerővel (*hoc tantummodo in omnibus rebus et iudiciis et obtineat et recitetur*). Wallinga 1989. 75sk.

Omnem jogi státusza, ugyanakkor a második kódex is tartalmazza II. Theodosius még 425-ben kelt és hatályában fenntartott rendeletét, amely megszabta, hogy mely városokban van lehetőség jogi oktatásra. Így a tilalmak egy része továbbra is hatályban volt még akkor is, ha maga a tanrend már nem.

Emellett e szöveg szerepe a birodalmi propagandában sem elenyésző, amelyre legjobb bizonyíték éppen a rendelet költőhöz méltó befejezése:

Incipite igitur legum doctrinam eis dei gubernatione tradere et viam aperire quam nos invenimus ... quis vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt dissimilia permutantes:

χρῦσέα χαλκείων, ἑκατόμβοια ἐννεαβοίω
(const. *Omnem* 11).

Kezdjétek tehát el a törvények ismeretét Isten vezetésével átadni és utat nyitni nekik ... a ti időtökben a törvényeknek valamiféle olyan kicserélése lett bevezetve, amilyent Homérosznál, valamennyi erény atyjánál, Glaucus és Diomedes tesznek egymás között, különböző értékű tárgyakat kicserélve:

„Aranyat a bronzra, száz marhával felérőt kilenczel felérőkre”

Glaukosz és Diomédész története Homérosz *Íliász*ának egy közismert epizódja (Hom. Il. 6,119–236), amelyben a két – egymással a harcmezőn ellenséggént találkozó – ellenfél felismeri, hogy atyáik révén tulajdonképpen vendégbarátság fűzi őket egymáshoz, amely olyannyira erős kötelék, hogy nem támadnak egymásra, ehelyett kicserélik páncélzatukat.³³ Leopold Wenger megállapítja, hogy ez igen távoli hivatkozás, amit nem utolsó sorban saját munkájának dicsőítése végett idézi a rendeletben. Ugyanakkor az idézett *Íliász* sor értelme szimbolikus: arra a változásra utal, amit magával hozott a kodifikáció az oktatás terén is. A régi tanrend és oktatási módszer káosza helyet cserélt az új tanrend rendszerezettségével. Sőt a metafora – a *Digestát* bevezető rendeletben – túlmutat a tanrenden, és a régi jog mérhetetlen kötetének káoszából megteremtett rendet hivatott jelképezni.

Ám a szöveget kellő ironiával úgy is olvashatjuk, hogy a régi jog mérhetetlen kötetei mint arany cseréltek helyet egy méreteiben kisebb *corpusszal*, azaz a bronzsal. Iustinianus azért feltehetőleg nem ennyire ironikus befejezést szánt rendeletének, hanem sokkal inkább a második aranykor elhozójaként akart tündökölni műveinek és tanrendjének révén is. A rendelet latinságának és stílusának rendeltetése egyértelműen az olvasó teljes lenyűgözése volt, az újra eljövő aranykor képe révén.

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a const. *Omnem* a bevezető rendeletek között különleges státusznak örvend, amelyre főként tartalma miatt tett szert. A rendelet irányítúként szolgált a VI. századi jogi oktatás tartalmának

³³ Ld. Wenger 1953. 637. o.

meghatározásában: a jogi oktatás szigorú szabályozása révén kívánta a rendszerszerű és alapos jogi oktatást megvalósítani. Ugyanakkor a rendelet a szabályozáson túl, sőt mondhatni még inkább szépirodalmi igényű stílusával igyekszik lehangolni olvasóját. A propagandaszövegnek is szánt *constitutio* egyik kiemelt célja éppen az aranykorhoz való visszatérés hangsúlyozása volt, amelyet olyan klasszikus műből vett idézettel tesz egyértelművé, mint Homérosz *Íliásza*. Jóllehet a *const. Omnem* mint rendeletet elsődlegesen jogi normaszöveggént bocsátották ki, majd 534-et követően irányítóként szolgált a jog tanárai számára, stílusát tekintve egyértelműen a iustinianusi propaganda jóllehet kicsi, de annál fontosabb szeletét jelentette a VI. század nem túl szerény császárának kezében.

Felhasznált irodalom

Adamik B.: Nyelvpolitika a Római Birodalomban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 62, Bp. 2006.

Boóc Á: “*Omnem Romanam sanctionem in uno volumine colligere*”. A iustinianusi kodifikáció menete és értékelése. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* 38/39 (2001/2002) 223-237.

L. Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása. Bp. 1999.²

J. B. Bury: History of the Later Roman Empire. vol. 2: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian. Courier Corporation 2013.

Földi A. – Hamza G.: A római jog története és intézményei. Bp. 2016.²¹

A. Guarino: Storia del diritto romano. Napoli 1998.¹²

A. M. Honoré: The background to Justinian’s codification. *Tulane Law Review* vol 48 (1973/1974), 889-890. o.

T. Honoré: Tribonian. London 1978.

W. Kaiser: Zur äußeren Gestalt der Novellen Justinians. In: J. H. A. Lokin – B. H. Stolte (Hgg.): *Introduzione al diritto bizantino. Da Giustiniano ai Basilici*, Pavia 2011. 159-173. o.

W. Kaiser: Die Zweisprachigkeit reichsweiter Novellen unter Justinian. *Studien zu den Novellen Justinians (I)*, in: *ZRG RA* 129 (2012) 392-474. o.

M. Kaser – R. Knütel: *Römisches Privatrecht*. München 2014.²⁰

Kelemen M.: A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálati – jogi források elemzése alapján. Bp. 2007.

LSJ = H. G. Liddell – R. Scott: Greek-English Lexicon with a Revised Supplement, Oxford 1996.²

M. Maas: Roman Questions, Byzantine Answers: Contours of the Age of Justinian. In: M. Maas (ed.): The Cambridge Companion to the Age of Justinian, Cambridge University Press 2005. 3-27. o.

G. Di Maria: Tanta/Δέδωκεν: Quando la retorica assume forma e vigore di legge. Mediaeval Sophia, 2012 (12), 116–140. o.

J. Shepard (ed.): The Cambridge History of the Byzantine Empire 500–1492. Cambridge University Press 2008.

P. Stein: A római jog Európa történetében. Bp. 2005.

P. Stein: Roman Law in European History. Cambridge 1999.

B. Stolte: Justice: Legal literature. In: E. Jeffreys – J. H. R. Cormack (ed.): The Oxford Handbook of Byzantine Studies, 691–697. o.

M. Talamanca: Istituzioni di diritto romano. Milano 1990.

Tar I.: Latin Metrika. JATE Press, Szeged 1998.

Vécsey T.: Justinianus „*Omnem Reipublicae*” kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. Értekezések a társadalmi tudományok köréből (11. 1). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1890.

T. Wallinga: Tanta/Δέδωκεν: Two Introductory Constitutions to Justinian’s Digest, Groningen 1989.

L. Wenger: Die Quellen des römischen Rechts. Wien 1953.

F. Wieacker: Römische Rechtsgeschichte. Bd. 2. München 2006.

THE REFORM OF LEGAL EDUCATION IN THE LIGHT OF JUSTINIAN’S CONSTITUTION *OMNEM*

In the 6th century, the legislation of Emperor Justinian was probably made with the utmost care and concern. The Christian ruler regarded himself as the restorer of the classical Roman tradition and also a great reformer. This was mainly pointed out in the introductory decrees of his codification. The constitution *Omnem* has a unique status amongst the other decrees, since it contains the curriculum of legal studies serving as a compass for legal teaching in the 6th century. By strictly regulating the legal education, he wanted to implement systematic and thorough legal education. At the same time, the regulation seeks to impress its reader. Standing as a propaganda text, one of the key

aims of the constitution was making allusions with the texts of classical Greek and Latin literature, such as Homer's Iliad, through which it emphasizes the restoration of the so-called Golden Age. Although the constitution *Omnem* began its career as a legal text, after 534, it still served as a guide for the professors of law, but due to its style it always provided a small but not insignificant part of the imperial propaganda in the hands of a not so humble emperor of the 6th century.

RIGÓ BALÁZS

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Földi András tanszékvezető egyetemi tanár

II. JAKAB (1685-1688) ÁLLAMELMÉLETE – FEJEDELMI PARAINESIS A SZÁMŰZETÉSBŐL (1692)

Bevezetés és historiográfia

Orániai Vilmos 1688. november 5-i Torbay-nál lezajlott sikeres partraszállása és a kétségbeesett II. Jakab elmenekülése következtében Angliában politikai hatalmi vákuum keletkezett, amelynek nyomán anarchikus állapotok kezdtek London utcáit uralni. Jakab szökésével és a hadsereg magas rangú tisztjeinek előzőleg Vilmoshoz való átállásával tulajdonképpen „a felszabadító” ölébe hullt Anglia trónja. Az alkotmányos válságot végül Vilmos és Mária együttes uralkodóként való trónra juttatása oldotta fel.

A *House of Commons* idevágó határozata¹ a következőképpen rekonstruálta az eseményeket: „II. Jakab király a királyság alkotmányának felforgatására törekedett, megsértette a nép és a királya közötti eredeti szerződést, a jezsuiták és más elvetemült személyek tanácsára megszegte az alapvető törvényeket, s a királyságból való távozásával lemondott a trónról, amely ezáltal megüresedett.”²

Jakab uralkodásának és bukásának az angol parlament által megalkotott tömör narratívája tehát parlamenti határozat formáját öltötte. Ezek után nem meglepő, ha a historiográfiát összevetve a kortárs barokk festéssel azt látjuk, hogy a dicsőséges forradalom fényéből, Jakabnak csak az árnyék jutott. Kifejezetten II. Jakab személyéről, valamint uralkodásáról ugyanis viszonylag kevés munka született. Jakab szűk négy évét a restaurációról írott művek utolsó rövid epizódjának vagy a dicsőséges forradalom bevezetésének szentelik a szerzők. Az angol forradalom évszázadáról, az 1603–1714 közötti időszokról azonban szinte felleltározhatatlan, bő három évszázadnyi, könyvtárakra rúgó szakirodalom keletkezett.

Természetesen a vizsgált kor hangsúlyai korszakonként eltérőek, a whig történetírásban 1688–89 a brit világbirodalom születésének dátuma, és ezzel annak a fejlődésnek, a parlamentáris demokráciának, liberalizmusnak a bölcsője, amelyet a későbbi korok saját vívmányait visszavetítve 1689-ben véltek megtalálni. Jakab uralkodása e nézőpontból csak epizód, amelynek okai pedig szinte csak rövidtávú belpolitikai eseményekből álltak. További whig toposz, hogy Jakab katolikus abszolutizmust akart bevezetni, amelynek

¹ House of Commons Journal Volume 10: 28 January 1689 <http://www.british-history.ac.uk/commons-jrnl/vol10/p14#h3-0010> (2018.05.25.)

² Borus 2007. 156-161. o.; Kontler 1997. 148. o.

megakadályozása hagyományosan a dicsőséges forradalom terminusával illetett drámai események révén valósult meg.

A marxista történetírás a dicsőséges forradalommal szemben inkább 1640–1660, azaz főként Cromwell, a polgárháború és az interregnum korszakával foglalkozott, amit könnyen megérthetünk, hiszen az osztályharcos szemléletet, a levellerek mozgalmának felnagyításával erőteljesebben tudták kimutatni. Miközben a marxisták elvetették a whigeknek azt a teleologikus történelemértelmezését, hogy az angol történelem a szabadságjogok kiteljesedése felé haladt, azt egy másikkal, a haladó osztályoknak az osztályharcok révén megvalósuló hatalomra kerülésével cserélték le. Ugyanakkor számos toposzt, pl. a Stuart-abszolutizmus létét, ill. kiépítését, úgyis, mint a polgári társadalom előtti, a feudalizmus utolsó lépcsőfokaként, változatlanul átvették.

A revizionista történetírás alapvetően a whigek nézőpontját vizsgálta felül a múlt század második felében, illetve ért el a meggyökeresedett toposzokon túlmutató eredményeket. Különösen a diplomácia és a kontinens háborúinak szerepét, és a holland belpolitikai eseményeket tárta fel, továbbá erőteljesen árnyalta Jakabnak a katolikus abszolutizmus kiépítése mint végcél felé megtett cselekedeteinek okát és célját, eljutva akár addig az álláspontig is, hogy Jakab valójában csak toleranciát akart biztosítani a katolikusoknak, mindennemű katolikus államvallású abszolutizmus bevezetése nélkül.

Jakab szökése és az ebből következő több mint egy évtizedes száműzetése, ami nélkül Orániai Vilmos legfeljebb véres polgárháború révén szerezhette volna meg a trónt, ha egyáltalán sikerrel jár, még többször okozott kellemetlen történéseket az angol közvéleményben. A skótok felkelését 1689-ben, az íreket pedig a Boyne folyó mellett (1690) Vilmos csak véres csatákban tudta leverni. Jakab nem adta fel, 1692-ben jelentős francia segítséggel tengeri csatát kezdeményezett, amelyet szintén elveszített. Ebben az évben írta meg Intelmeit fiához, Jakabhoz, ha netán fogságba esne vagy meghalna. Az Intelmek négy, eltérő terjedelmű témakört fed le: a bűnbeesés veszélyei,³ a jó uralkodás elvei, a három királyság (angol, skót, ír)⁴ kormányzása és a kormányzat szervezeti felépítése.

Jakab intelme fiához (1692)

Az Intelmek⁵ a klasszikus királytükrök közé tartozik, szűkebb műfaját tekintve tanító célzatú intellem, fejedelmi *parainesis* a leendő trónörökösnek. A mű kéziratban maradt, nyomtatásban először csak 1816-ban jelent meg a J. S. Clarke [Dicconson (?)] által szerkesztett, „*The Life of James II*” c. műben. Az 1692-es mű, nem keverendő össze az 1703-ban a nyilvánosság számára írt és ki is adott propaganda kiadvánnyal, amely „*A néhai Jakab király intelmei*

³ Elemzésünkben a bűnök ismertetésének terjengős részleteit mint államelméletileg irrelevánsat, figyelmen kívül hagyjuk. A bűnöktől fiát óva, Jakab a vonatkozó hosszú oldalakon valódi megbánást tanúsít.

⁴ Terjedelmi korlátok miatt csak az angol kormányzat ismertetésére van mód.

⁵ Eredeti címe: *The Advice to His Son* vagy másik alakban: *For my Son the Prince of Wales*.

fiához” címet viseli.⁶ Jelen tanulmányunkban csak a korábbi vizsgáljuk meg. Ugyanis a későbbi, hiába készült az 1692-es szöveg szinte kizárólagos felhasználásával, minden valószínűség szerint a nyomdász-szerkesztő műve, amely Jakab özvegyének kérésére a trónkövetelő, azaz Jakab fiának a trónra ültetése érdekében készült propaganda célból.

A patriarchalizmus mint eszmetörténeti háttér

A királytűkrök inkább államelméleti, míg az intelmek inkább pedagógiai eszméket mutatnak. A fejedelmi intelmekben ugyanakkor ez a két műfajt meghatározó jelleg keveredik. Így érdemes megvizsgálni, hogy az uralkodó és az atya sajátosságainak a keveredése, azaz a patriarchális államelmélet esetén a patriarchalizmus legfőbb tézisei mennyiben jelennek meg Jakab intelmeiben. A patriarchális államelmélet és Jakab összekapcsolása abból a tényből adódik, hogy Jakabot a kizárási válság (1679–81) során a parlament határozattal szándékozott kizárni az öröklésből, akár úgy, hogy saját lánya, Mária régenssége mellett jelképesen lépjen csak a trónra, akár úgy, hogy II. Károly után közvetlenül Mária lépjen a trónra. A legitimációs válságot, azaz annak felvetését, hogy jogosult-e a trónra, Jakabnak a *Test Act* (1673) folyamánként nyíltan megvallott katolicizmusa és az ebből fakadó páni félelmek okozták. Jakab jogcímét a trónra, ő és tory követői eszmeileg Sir Robert Filmer *Patriarcha* c., addig csak kéziratban terjedt művének publikálásával (1679–80) kívánták megerősíteni.⁷

Filmer ebben a művében a társadalom mint nagy család felett az uralkodók családfőként gyakorolt politikai hatalma mellett tört lándzsát. A patriarchális államelméletben tehát a családfő és az uralkodó személye és hatalma egybefonódik. Ennek oka az, hogy Ádám nemcsak az első családfő, de egyben az első és egyetlen, ezáltal abszolút hatalmú uralkodó is volt, míg a további uralkodók Ádámnak mind a családfői, mind a politikai hatalmát örökölték. Az elmélet Jakab számára is legfontosabb állítása az öröklés során az elsőszülöttség isteni jellegéből fakadó elvének primátusa és védelme. Az elmélet nem természetjogi alapon, hanem közvetlenül a természeti állapot talaján áll, hiszen Filmer a család ősi, természetes, minden politikai közösséget és hatalmat megelőző voltára alapoz. Elveti a nép szuverenitását és a természetjogi gondolkodás téziseit, nemkülönben az ebből következő szerződéselméletet és a népnek az uralkodóval szembeni jogait is. Tagadja a hatalommegosztást, ugyanis az uralkodó, azaz a végrehajtó hatalom legfőbb akaratát tartja a törvénynek, míg szerinte az a törvény, amelyet a parlament önállóan, előzetes uralkodói javaslat nélkül hoz, csak az uralkodó kegyéből születik, amelyet az uralkodó bármikor visszavonhat. „*A senki sem lehet bíró a saját maga ügyében*” elv alapján tagadja azt is, hogy a népnek joga lenne az uralkodó tetteinek a bírálatára, azaz a vele szembeni ellenállásra. Sőt, a népnek valójában a „*tiszteld atyádat*” bibliai parancsolatból eredően kötelessége az engedelmisség. Filmer azért is retteg a néptől, mert ha a népnek joga lenne az uralkodóval, tulajdonképpen az isteni hatalommal

⁶ A szövegek keletkezési körülményeire, egymás közötti viszonyáról, a szerzőségről, ld. Rigó 2018. Jelen tanulmányban az összes forrásidézetet saját fordításban az 1692-es Intelmekből vettük. Eredeti kiadására és valamennyi idézet forráshelyére ld. Clarke 1816. 619-642. o.

⁷ Borus 2007. 78-108. o.

szembeszállni, akkor a hatalom minden tekintélyét elveszítené, az érzelmek eluralkodnának, és a radikalizálódás következtében Anglia előbb polgárháborúba, majd anarchiába sülyedne. Az uralkodó mindezekből következően kizárólag Isten előtt felel tetteiért, intézményes, azaz ember alkotta korlát nem terheli hatalmát.⁸ A vallás mellett – Várkonyi Gáborral egyetértésben – ki kell emelnünk, hogy „*a gondoskodó atya a 16-17. század erkölcsi világképének egyik pillére volt. A család fejének minden tettét ez a gondoskodás kellett, hogy áthassa.*”⁹

A patriarchalizmus és az Intelmek egybevetése kapcsán több kérdés adódik. Tanulmányunkban ezek közül a következő háromra keressük a választ. Milyen elveket vesz át Jakab a patriarchalizmusból és ez alapján valóban patriarchális uralkodónak tekinthető-e? Miben nyilvánul meg Jakab patriarchalizmusa? Helytálló-e az, hogy Jakab – amiként a whig és a marxista történetírás is állította, továbbá Filmer leírásának is többnyire megfelelő – francia mintájú katolikus abszolutizmus kiépítésére törekedett?

Az Intelmek és a patriarchalizmus összevetése

Jakab már az Intelmek első mondatában leszögezi, hogy a királyok senki más, kizárólag Isten és önmaguk előtt tartoznak felelősséggel. Az Isten előtti felelősség a műben többször visszatér. „*Emlékezz rá mindig, hogy a királyoknak, fejedelmeknek és a világ minden nagyságának egy napon minden tetteikről számot kell adniuk az előtt a nagyszerű bíróság előtt, ahol a cselekedetei alapján mindenki megítéltetik.*” Az isteni igazságszolgáltatásra való hivatkozás különösen, Jakab szavaival élve, a hús bűnének nevezett paráznaság, dorbézolás terjedős kifejtése során kerül előtérbe. „*Mindenki, akinek az a balsors jut, hogy ezek közül a szörnyű bűnök közül bármelyikbe esik, jusson eszébe, és gyakorolja az ő igaz és őszinte megbánását, és ne feledje a büntetést és a balsorsot, amelyet Isten hozott rá ezen a világon, azért, hogy megkímélje attól [ti. a büntetéstől és balsorstól], ami majd csak jön [ti. a másvilágon].*” Jakab az uralkodók Isten előtti politikai-jogi felelősségét a műben számos alkalommal általánosítva, vallás erkölcsi felelősséggé terjeszti ki. „*Mindenképpen tartsd észben, hogy keresztény vagy, és a kötelezettségeket, amelyek a nagy áldásért rád hárulnak, és a viszonzást, amelyben olyan biztos vagy, ha úgy élsz, mint egy [ti. igazi keresztény], és a nyomorult állapotot is, amelyben leszel, ha bűnben halsz meg.*”

A fejedelmi parainesisekben az uralkodók felelősségének a kulcspontja a vezérmotívumként szereplő példamutatás. Ennek oka, hogy aki magasabb rangú, attól többet várnak el, valamint az, hogy az elitet a társadalom az utánzás és mintakövetés igénye révén másolja. Jakab is számos helyen hivatkozik erre. „*A fejedelmeknek másoknál jobban kell vigyázniuk magukra.*” „*Emlékezz arra, hogy a kiváló emberektől többet várnak, mint másoktól, az ő példamutatásuk sokat jelent, és követni fogják, akármi is legyen az.*” „*Istent*

⁸ Fimer 1991. 1-34. o.; Kontler 1997. 109-111. o.; Rigó 2017. 66-75. o.

⁹ Várkonyi 2009. 84. o.

örömmel töltötte el, hogy engedte, hogy annak szüless, ami vagy. Mivel minél nagyobb az ember, annál jobban van szem előtt, különösen, ha békét, bőséget és nyugalmat élvez.”

Az Isten előtti felelősség a nyilvánvaló keresztény tanítások mellett azért valósulhat meg, mert az uralkodók hatalma az abszolutizmus tételei és természetesen Filmer szerint is Istentől, és nem a néptől ered, azaz isteni és nem természetjogi alapon áll. *„Vedd figyelembe, hogy azért jöttél a világra, hogy a mindenható Istent szolgálj, és nem csak azért, hogy örömet szerezzen magadnak, és azt, hogy a királyok általa uralkodj, és, hogy az ő különleges védelme nélkül semmi sem tud virágozni, amit te magadra vállaltál.”*

Filmer és a patriarchalizmus fő tétele, miszerint az uralkodó országa családfője és atyai hatalommal uralkodik, Jakabnál is megjelenik. E tételből következik a gondoskodásra, a fizikai védelemre, az anyagi biztonság megteremtésére irányuló kötelesség, azonban az atya-uralkodó legfőbb kötelességének, a gondoskodásnak ára az engedelmesség. *„Amiként az alattvalóknak az a kötelességük, hogy hűséges engedelmességgel tartozzanak királyuknak, és hogy megtartsák az ő törvényeit, ugyanúgy a király, hivatala által, köteles atyai szeretettel és gondoskodással viseltetni feljűk.”* *„Emlékezz, hogy a királynak a népe atyjának kell lennie, és mindnyájuk iránt egy szülő gyöngédségével kell viseltetnie.”* Az idézetekből a patriarchalizmus kiterjesztő értelmezése, tehát az atya, uralkodó, társadalom, család, politikai és családfői hatalom fogalmaknak Filmer által megvalósított összekapcsolása mellett az érzelmek által is megvalósuló uralkodás, a hatalom legitimációjának emocionális megkísérlése, igaz csírájában, de már látható.

Az érzelmek az Intelmekben, azok címzettje révén válnak nyilvánvalóvá. [Az alattvalókból] *„te vagy az első, és én úgy tekintek magamra, mint akinek kötelessége, hogy megadja neked ezeket a soron következő tanácsokat.”* A „te vagy az első” kitételrel ráadásul Jakab és az 1689-ig fennálló angol gyakorlat is ugyanúgy válaszolja meg azt a kérdést, amelyet Filmer nem említ munkájában, nevezetesen azt, hogy kinek van joga a trónhoz, ha az elsőszülött nem fiú, hanem lány. Jakab és a parlament is úgy ítélte meg, hogy Jakab fia Máriát és Annát megelőzve formálhat jogot a trónra. Tehát szigorú értelemben elvetették az elsőszülöttség jogát. A gondot Jakab katolicizmusa és az Intelmek elvi irányzatát alapján a fiú utód neveltetése révén állandósulni látszó katolikus dinasztiától való félelem jelentette. Kenyonnal egyetértésben hangsúlyoznunk kell, hogy Jakab fiának születéséig, mindennemű félreérthető uralkodói cselekedete ellenére, soha sem vonta kétségbe lánya, Mária jogos igényét a trónra. Sőt, többször biztosította róla Orániai Vilmost, Mária férjét.¹⁰

Megjegyzendő, hogy Jakab a törvénytelen gyermekekben csak gondot látott. Mivel a szeretők és rokonságuk, valamint az önjelölt pártfogóik, a hízogó miniszterek *„ritkán fontolják meg uruk igazi érdekét, sőt, inkább feláldozzák azt, azért, hogy meggazdagodjanak vagy megmentsek magukat, amikor a parlamentben vagy néhány nagy versenytárral szemben, [...] veszély fenyegeti őket.”* A gyermekek, pedig *„akik ezektől a szép hölgyektől származnak, akik sohasem lesznek nyugton, [...] amíg jelentős címeket nem adnak nekik.”* Ráadásul, a nyilvánvaló többletkiadáson túl, az is az államra háruló negatív következmény, hogy a címadományozás *„számos nagyszerű és arra érdemes személyt is [károsít], mivel*

¹⁰ Kenyon 1980. 235. o.; Borus 2007. 138. o.

majdnem elveszi tőlük az előrehaladás reményét, és [azt is,] hogy a számításukat a kormányzatban [ti. az állam szolgálatában] találják meg.”

Jakab katolikus abszolutizmus kiépítésére irányuló kormányzásának whig toposza

A kormányzás elvei az Intelmekben és annak gyakorlata

A patriarchalizmus egyik fő tételéből következően a gondoskodás, a védelem biztosítása elsőrendű uralkodói kötelesség. Jakab nemcsak elismeri ezt a kötelességet, hanem azt is látja, hogy az uralkodó a néppel olyan szoros egymásrautaltságban él, hogy valójában egyik jóléte sem lehet meg a másiké nélkül. *„Semmilyen király sem lehet boldog, anélkül, hogy az alattvalója ne lenne jólétben, és a nép sem élvezheti biztonsággal a saját javait anélkül, hogy a király se lenne jólétben és olyan állapotban, hogy megvédje őket, és hogy biztosítsa a saját jogait.”* A jólét biztosítása, azaz a tulajdon védelme természetesen csak akkor lehetséges, ha az uralkodó előjogait annak védelmére, és nem megzavarására használja fel. *„Ezért őrizd meg az előjogaidat, de ne zavarj az alattvalókat tulajdonukban, sem pedig hitükben.”*¹¹

A tulajdon védelme különösen háború során kerül veszélybe. Jakab állandó és fokozódó félelméből fakadóan készült rá. Igaz, hogy került a háborút, de nagypapjával, I. Jakabbal ellentétben, kifejezetten bátor katona volt, az európai hadszíntereken, szárazon és vízen egyaránt, többször harcolt. *„Élj békességben és nyugalomban minden szomszédoddal, és tudd meg, hogy a királyok és fejedelmek ugyanolyan nagy rablók lehetnek, mint a tolvajok és a kalózok, mert igazságtalanul elvesznek bármit tőlük [ti. a szomszédoktól]. És ne ragadd el magad a becsvágytól vagy a hamis dicsőség vágyától a világon, [...] hogy a területeidet jogtalan szerzéssel növelj meg, légy elégedett azzal, ami a te sajátod.”* Jakab a támadó háborút mind az erkölcs, mind a keresztény értékrend alapján elítéli. A védekező háború viszont az uralkodó legfőbb kötelessége, mivel ez a két értékrend *„nem gátolja meg a királyokat és az államokat abban, hogy fegyvert ragadva, és erőszakot erőszakkal megtorolva, megőrizték és megvédjék azt, ami jogszerűen az övék, ezzel maguknak és alattvalóiknak is tartoznak, de szörnyű dolog elkezdni egy igazságtalan háborút.”* Jakabot a szövetségkötésre Orániai Vilmos és XIV. Lajos is hiába próbálta rávenni. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy Jakab ugyan uralkodása kezdetén két felkelést is lever, azonban éppen katona múltjából fakadóan látta, hogy a helyi milícia még belső felkelés leverésére sem alkalmas, nemhogy hadviselésre. A hivatásos ezredek pedig Anglia területén ritkaságszámba mentek. Jakab is csak a felkelések miatt tudta reguláris seregét 20 ezer főre emelni, így viszont már az abszolutista uralom *sine qua non*-jának számító állandó hadsereg birtokában

¹¹ Jakab alapvetően nem is avatkozott a tulajdoni viszonyokba, ugyanakkor az angol jog szerint bizonyos, főként egyetemi vezetői tisztségek egyben *freehold*-nak, tehát egyfajta tulajdonnak is minősültek, így a katolikusok kinevezése révén mások eltávolításával, valóban sérültek a tulajdoni viszonyok. Kenyon 1980. 232-234.o.; Borus 2007. 127-129. o.

erős pozícióból indulhatott uralma biztosítására.¹² „Soha se legyél számottevő katolikus sereg nélkül, amely nélkül nem lehetsz biztonságban, és akkor a nép megköszöni neked a gondolat szabadságát.”

Jakab katolikussága és a katolikusokat támogató, a stratégiát mellőző, rövid távú korlátolt taktikázása csak erősítette azt a félelmet, hogy abszolutizmust akar kiépíteni.¹³ Pedig erről szó sem volt. Jakab bukása és az angol nép félelme Jakab kétértelmű és főként akarnok politikájának volt a következménye. A félreértést a katolicizmusnak a francia pápista abszolutizmussal való összemosása okozta.¹⁴ Nem csak az alkotmányos aggályokat nem értette, hiszen ő maga fogadta el az alkotmányos kereteket, hanem azt sem, hogy a vallása a közvetlen életveszély téves képzetét keltette a népben. Jakab még bukása után is azt hitte, hogy a félelem merő politikai csalárdságból fakadó színlelés volt. A pártok, amelyeket a jó király bátorság, ítélőképesség, szellemesség révén irányít és kezel „annyira ellenségesen viseltettek, hogy azt színlelték, hogy [ki akarják zárni] az öröklésből, valamint, azt, hogy rettegnek attól, hogy a pápaság átveszi a hatalmat.”

Ezzel szemben Jakab meg volt győződve, hogy ő csak egyenjogúságot és toleranciát biztosít a katolikusoknak, valamint naivan hitte, hogy a tömeges áttérés csak idő kérdése.¹⁵ „Ezt kedvességgel, iránymutatással, jó példával kell, hogy az emberek megszerezzék, nem pedig félelem útján, és nekem semmi kétségem sincs afelől, hogy ha egyszer a gondolat szabadságát rögzítjük, akkor számos áttérés fog bekövetkezni.”

A hadsereg és a vallás összefonódása nem véletlen. Jakab uralkodása alatt a konfliktusok azzal kezdődtek, hogy a parlamentben bejelentette, miszerint seregének katolikus tisztjeit nem áll szándékában elbocsátani, sőt diszpenzációs jogára támaszkodva felmentette őket a Test Act hatálya alól.¹⁶ „Annyi katolikus legyen a hadseregben, amennyi csak lehet, anglikán és disszenter néhány.” Az uralkodónak – általában államérdekből, ritkán alkalmazva – vitán felül jogában állt egyeseket felmenteni. Jakab azonban a diszpenzációs jogát a katolikus tisztek kinevezése révén tömegesen akarta gyakorolni, ami tulajdonképpen a Test Act teljes hatályon kívül helyezésével (szuszpenzáció) ért fel, amihez nem volt joga. Jakab tehát nem érte be a katolikusokat sértő büntető törvények szigorának lazításával, amit még el is fogadtak volna neki.¹⁷ A Test Act volt a legfőbb ellensége, de ennek hatálytalanítása egyenlő volt a parlament, az alkotmány és a dzsentry elleni támadással.¹⁸ Mivel Jakab tisztában volt azzal, hogy a rendelet útján biztosított vallási tolerancia a halála után hatályát fogja veszteni, ezért minden erejét egy új, engedelmes parlament összehívásába fektette.

A választások befolyásolására, de a választási szabályokat elismerve és annak esetleges kedvezőtlen eredményét vállalva, a feltétel nélküli engedelmesség elérésére példátlan kampányba fogott. Személyes beszélgetésre (*closetting*) hívott bírakat, képviselőket,

¹² Trevelyan 1938. 55-56. o.

¹³ Vö. Kisteleki 2011. 69-105. o.

¹⁴ Borus 2007. 109-111, 131. o.

¹⁵ Kenyon 1980. 230., 238-239. o.

¹⁶ Borus 2007. 127-130. o.

¹⁷ Még Trevelyan szerint is joga volt ehhez. Trevelyan 1938. 57-67., 73-74.o.

¹⁸ Hill 2002. 234.o.

felméréseket készítettett a választókerületekről stb., ezek az ismeretlen eszközök az angol alkotmányosság és a joguralom határait feszegették.¹⁹ A nyomásgyakorlás célja Jakab álláspontjának a törvényhozás, a bíróságok, a városi testületek kedvező összetétele útján való biztosítása volt, a parlament léte és a törvény, a jog elsőbbsége, a bíróságok, a városi testületek jogköre, a bírói ítéletek ereje azonban nem forgott veszélyben. Jakab meg sem próbálkozott „*a törvény a király akarata*” ill. „*a parlament a király kegyéből ül össze*” filmeri elvek kinyilvánításával. Formai tekintetben az alkotmány talaján maradt, hiszen törvénnyel és parlamenti választás útján akarta keresztülvinni a katolikusok egyenjogúsítását, a bírák és egyéb tisztviselők kinevezéséhez pedig joga volt.²⁰ A diszpenzációs jogát még bírósági ítélet is kimondta (*Godden v. Hales* 1686). Igaz, ugyan, hogy Jakab a szóban forgó bíróság tagjait is megrostálta, de amikor a közvetlenül a bukásához vezető ügyben, a püspökök perének tárgyalása során nem tudott minden bírót befolyásolni, és a püspököket felmentették, akkor is fájdalmasan bár és két bíró elbocsátásával, de tudomásul vette az ítéletet.²¹

A kormányzás intézményrendszere

A kora újkorban az államigazgatás elindult a professzionalizmus felé.²² A kiválasztás követelményei, a hivatásszerű tisztségviselés, a hivatalok egyre inkább elhatárolt hatáskörei, az írásbeliség, az információ szerepe Jakabnál is megjelennek.²³ Természetesen a hivatalviselők között hízelgők is, akik „*soha mást nem néztek, mint saját személyüket*” szép számmal akadtak, akik a kora újkori államelméleti munkák visszatérő káros személyei. Egy olyan gyenge személyiség pedig, mint Jakab, különösen könnyen tudott a csapdájukba esni.²⁴ „*Hogy egyik oldalról ne legyenek a nyakadon hízelgők, sem olyanok, akik csökkentenék a Korona hatalmát és jogát, tedd egyik dolgoddá, hogy ismerjed a kormányzat valódi alkotmányát, hogy magadat, csakúgy, mint a parlamentet is annak valódi keretei között tartsad.*”

Az állam túlzott hatalmával szembeni garanciák a patriarchális gondoskodással és az érzelmi legitímációval jelennek meg a műben. „*Légy nagyon figyelmes arra, hogy senki, aki alattad áll, ne nyomja el a népet, vagy gyötörje őket zaklatással, perekkel vagy nagy munkákkal.*” A kiválasztás pedig „*minden jó embert arra készítet, hogy szeressen téged.*” Természetesen a garanciák is a kora újkori abszolutista jellegű és nem valamiféle proto-modern alkotmányos eszmerendszerben értendők, mivel a legfőbb céljuk, hogy az uralkodó hatalmát a tisztviselői ne sértsék, és valóban csak a legszigorúbb értelemben vett végrehajtásra szorítkozzanak. Sőt, ha a végrehajtás tökéletes, akkor a már meglévő törvények miatt parlamentre sincs szükség. „*Hogy ne legyen szükséged a parlamentre, tegyél meg mindent, ami igazán népszerű, ne hagyd a minisztereket vagy másokat, akik a te fizetésedben*

¹⁹ Kenyon 1980. 236-242. o., Borus 2007. 133.o.

²⁰ Trevelyan 1938. 46.o., Kenyon 1980. 245.o.

²¹ Hill 2002. 237.o. Trevelyan 1938. 90-91. o.

²² Kelemen 2016a. 191-210. o.

²³ Kelemen 2016b 231-253. o.

²⁴ Trevelyan 1938. 61. o.

szolgálnak, legyen akár civil vagy katonai, hogy elnyomják vagy hatalmaskodjanak a társaikon, vagy, hogy hasznát húzzanak a jogaidból vagy abból a hatalomból, amelyet a kezükbe tettél, és hogy ezt meg tudd tenni, ahol azt találod, hogy valamelyikük mulasztást követ el, bocsássad el, és büntessed meg őket, hogy egy gonosz embernek vagy a köztársasági szellemnek a parlamentben ne legyen ürügye, hogy elszakítsa őket tőled, és hogy bármilyen eszközzel meggyengítsék a hatalmat, és elbátortalanítsák a tisztességes embereket, hogy hűséggel szolgáljanak téged.” Jakab valójában itt nem a parlament létét tagadja, sőt, azt is elismeri, hogy bizonyos esetekben joga van tisztviselők felett felségárulási perekben ítélni. Amit nehezményez, az a napi pártcsatározások és intrikák (kizárási válság) üzése a parlamentben.

A kora újkorban az uralkodók a megnövekedett bürokrácia és hadsereg miatt állandó pénzhiánnyal küszködtek,²⁵ ám Jakab mindig kínosan figyelt a kincstár ügyeire.²⁶ „A kormányzás és politika során felmerülő lelkiismeretes érvek mellett, [...] Anglia királyának óvatosságnak kell lennie, hogy a jövedelmei keretein belül éljen, és ne hagyja, hogy hízelgők vagy gonosz lelkű miniszterek eltérítsék, hogy túllépje a bevételeit, akik [...] olyan tervvel vernék adósságokba, hogy a parlament előtt elárulják.” A bevételeket védendő, fontos tanácsa Jakabnak, hogy a miniszterek a saját hatáskörükben ne szedhessenek adókat. Megtiltotta a hivatalok adásvételét, a hivatalokban irattár és a gondos elszámolás követéséhez főkönyv bevezetését szorgalmazta.

A kiválasztás természetesen a kormányzat egyik kulcspontja. A minisztereknek, akik „teljes mértékben neked köszönhetik a miniszterséget és nem pedig másoknak, sem a saját helyezkedésüknek” nemcsak, hogy „jó eszűeknek, és józan ítéletűeknek kell lenniük, de feddhetetlennek és [a keresztény erkölccsel] is jól megerősítettnek, és hogy ez megjelenjen az életvitelükben.” „Hallgass meg mindenkit annyira, hogy jó embernek ismerjenek, és, hogy valóságként legyél tájékoztatva a teljes igazságról, amelyről mások talán nem akarják, hogy neked informálva kellene lenned.” A professzionalizmus és egyben a túlzott hatalomkoncentráció elkerülését segíti, hogy „a kancellár ne legyen jogász, nemesember vagy püspök.”

Jakab még a bukása után is, konokul javasolta a katolikusok pozíciókba ültetését. „A Kincstár öt biztosa közül három legyen anglikán, egy katolikus és egy disszenter. [...] A miniszterek közül az egyik legyen katolikus, a másik protestáns, a hadügyminiszter katolikus, a tengerészeti protestáns. [...] Hadsereg, udvartartás, hálószoza [Bed Chamber] szolgálói [közül] a legtöbb katolikus [legyen].”

Következtetések

Jakab *Intelme*t láthatóan áthatja a patriarchalizmus, azonban a *Patriarcha* és az *Intelme*k írása között eltelt több évtized és a sajátos angol alkotmány módosították Jakab nézeteit Filmeréhez

²⁵ Sashalmi 2015. 198-203. o.

²⁶ Kenyon 1980. 240. o., Borus 2007. 109. o.

képest. Filmer az abszolutista eszmerendszer kezdetén írt, míg Jakab már annak kiforrott állapota idején. Így gondolatait tekintve csak korlátozott mértékben tekinthető patriarchális uralkodónak, azonban ami uralkodása során a család szerepét, a családtagjaihoz, barátaihoz való ragaszkodását illeti,²⁷ a leginkább patriarchális uralkodó a Stuartok közül. Azt a sommás whig vádat azonban, hogy Jakab katolikus abszolutizmusra törekedett volna, el kell vetnünk. A kortárs abszolutista repertoárból számos jellegalkotó elemet meg sem próbált bevezetni (parlament nélküli kormányzás, felhatalmazás nélküli adószedés, kiváltságok felszámolása), vagy merőben más célból hozott létre intézményeket (állandó hadsereg), és a katolikusok előtérbe helyezése is azért történt, hogy az elnyomatásuk megszűnjön. Erőszakos térítésre sem került sor. Azt viszont el kell ismerni, hogy Jakab katolikusokat támogató cselekedetei félreérthetőek voltak, ráadásul a nép félelmét sem vette figyelembe. Lényegében e két körülmény együttesen vezetett bukásához, amelynek okait, az *Intelmeiből* is kiolvashatóan, nem értette meg.

Felhasznált irodalom

- Borus György: Az angol-holland forradalom háttére (1660-1690). Bp. 2007.
- Ch. Hill: The Century of Revolution 1603–1714. London – New York 2002
- J. S. Clarke: The Life of James II. London 1816.
- S. R. Filmer: Patriarcha and Other Writings. (ed. J. P. Sommerville) Cambridge 1991.
- J. P. Kenyon: Stuart England. London 1980.
- Kelemen Miklós (2016a): Kormányzás és közigazgatás – a közigazgatás történeti kialakulása, fogalma. In: Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet. Bp. 2016³
- Kelemen Miklós (2016b): Az igazgatás személyi állománya és a közszolgálati jog történeti fejlődése. uo.
- Kisteleki Károly: Az abszolút monarchia teoretikus gyökerei. In: Képes György (szerk.): Az abszolút monarchia. Bp. 2011.
- Kontler László: Az állam rejtelsei. Bp. 1997.
- Rigó Balázs: Sir Robert Filmer patriarchális államelméletének gyökerei a kora újkori eszmeáramlatok tükrében. *Jogtudományi Közlöny* 72. évf. 2017/2. 66-75. o.
- Rigó Balázs: II. Jakab (1685–1688) két intelme fiához (1692, 1703) – Forrásközlemény [ford. Rigó Balázs]. Themis 2018. június.
https://www.ajk.elte.hu/media/cf/3e/9d2b86a14df0de8223223358be869b15481d14f8b9652ff725ea5143812d/Themis_2018_jun.pdf
- Sashalmi Endre: Az emberi testtől az óraműig. Pécs 2015.

²⁷ Ez még akkor is igaz, ha lányait, azok Orániai Vilmoshoz való átállása és fia jogigényének tagadása, Jakab árulásuk miatt kitagadta. Kenyon 1980. 232., 250. o.; Borus 2007. 155-156. o.

G. M. Trevelyan: The English Revolution 1688-89. London 1938.

Várkonyi Gábor: Az atyák hatalma. In: uő: Ünnepek és hétköznapiak. Bp. 2009.

JAMES II'S THEORY OF THE STATE – A PARAINESIS FROM THE EXILE (1692)

This article compares the arguments of Sir Robert Filmer's Patriarcha and James II's mirrors of the princes, the 'Advice to His Son' (1692). According to this comparison the author examines whether James is considered to be a patriarchal monarch and then on what extent. The statements in both of the works shows us that James was the most patriarchal monarch of the Stuarts, though he did not follow all the advices and did not resemble to all the traits of a Filmerian monarch having absolute power. Furthermore, the essay analyzes the whig myth that James intended to establish a French type Catholic absolutism. The author gets to the same conclusion as the revisionist historians. Namely, that James did not intend to settle up arbitrary power, and he remained on the grounds of formal constitutionalism though with having several ambiguous acts he made a great fear in the public mood that led to his downfall.

KÖZIGAZGATÁSI ÉS PÉNZÜGYI JOGI SEKCIÓ

ASBÓTH MÁRTON

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Nagy Marianna tanszékvezető egyetemi tanár

KÖVETKEZMÉNY NÉLKÜLI MULASZTÁSOK A HUMÁN- KÖZZSZOLGÁLTATÁSOKBAN – HOZHAT-E VÁLTOZÁST A MULASZTÁSI PER?

Idén január elsején lépett hatályba a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (Kp.), amelynek új jogintézménye a mulasztási per. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy eme új jogintézmény alkalmas-e a humán-közzszolgáltatásokban elszenvedett sérelmek jogi értelemben vett orvoslására, és ha igen, miképpen.

I. Mulasztások a humán-közzszolgáltatásokban

Kiindulópontként érdemes tisztázni, mi tekinthető mulasztásnak a humán-közzszolgáltatások nyújtása során, és hogy ezek jogi szempontból hogyan értelmezhetők.

A humán-közzszolgáltatásokhoz való hozzáférés alapjogias jellegét ugyan elismeri az alkotmányjog, azonban e szolgáltatások igénybevételére való jogot nem alapjognak, hanem államcélnek tekinti¹. Az Alkotmánybíróság 54/1996. (XI.30.) AB határozatában fejtette ki, hogy az „Alkotmány 70/D. §-ában foglalt lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog biztosítása olyan alkotmányos állami feladatot jelent, amelyet az állam [...] szervei [...] révén valósít meg. Ennek keretében az állam – egyebek között – egészségügyi intézményhálózat működtetésére és az orvosi ellátás megszervezésére köteles. Az egészségügyi intézményhálózat és az orvosi ellátás körében az Alkotmánybíróság elvontan, általános ismérvekkel csak egészen szélső esetekre korlátozottan határozhatja meg az állami kötelezettség kritikus nagyságát, vagyis azt a szükséges minimumot, amelynek hiánya már alkotmányellenességhez vezet. Ilyennek volna minősíthető például, ha az ország egyes területein az egészségügyi intézményrendszer és az orvosi ellátás teljesen hiányozna. Az ilyen szélső eseteken túl azonban az Alkotmány 70/D. §-ban meghatározott állami kötelezettségnek nincs alkotmányos mércéje. A lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog tehát önmagában alanyi jogként értelmezhetetlen, az az Alkotmány 70/D. § (2) bekezdésében foglalt állami kötelezettségként fogalmazódik meg, amely magában foglalja azt a kötelezettséget, hogy a törvényhozó a testi és lelki egészség bizonyos területein alanyi jogokat határozzon meg.” Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint tehát csupán az vezethető le az

¹ Halmai-Tóth 2008. 303. o.

Alkotmányból, hogy az államnak kötelessége valamiféle színvonalú humánszolgáltatást nyújtania, de alkotmányellenesnek csak az lenne tekinthető, hogyha egyáltalán nem nyújtana egészségügyi szolgáltatást.

Noha a fent idézett alkotmánybíróági határozat kifejezetten az egészségügyi szolgáltatásról szól, az bizvást alkalmazható a hasonló szerkezet szerint szabályozott oktatásra és szociális szférára is. Az oktatáshoz való jog is csak elvont jogosultság (a művelődéshez való jog) formájában jelenik meg az Alaptörvényben, amely ennek részleteit szintén államcél formájában bontja ki². Hasonló a helyzet a szociális biztonsághoz való joggal³. Az Alaptörvény az Alkotmányhoz képest is alacsonyabb szintre helyezi viszont az egészségügyi ellátásokhoz fűződő jogot: míg az Alkotmány a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogot határozta meg⁴, addig az Alaptörvény már csak általánosságban mondja ki, hogy mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.

A fenti rövid áttekintés alapján látható, hogy alkotmányjogi szempontból csak szélsőséges esetekre mondható ki, hogy az állam mulasztást követ el a humánszolgáltatások nyújtása során⁵. Hozzá kell tenni azonban, hogy az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.) konkrétan is deklarálja az egészségügyi ellátáshoz való jogot, aminek részjogosítványait voltaképpen az egész törvény és végrehajtási rendeletei bontják ki⁶.

A mulasztás jogi fogalma azonban nemcsak az alkotmányjog, hanem a közigazgatási jog irányából is megközelíthető. Az államilag szervezett humán-közzolgáltatások nyújtása tipikusan közintézeteken keresztül történik, amelyeknek egy-egy állami szerv a fenntartója. Az ő felelősségük, hogy gondoskodjanak mindazon – személyi és tárgyi – feltételekről, amelyek a közzolgáltatás nyújtásához szükségesek. E feltételeket törvény határozza meg, amelyeket rendeletek konkretizálnak. Az Eütv. például a 155. § (2) bekezdés a) pontjában határozza meg, hogy az egészségügyi intézmény fenntartója köteles biztosítani az általa fenntartott egészségügyi intézményben az egészségügyi szolgáltatás nyújtásához szükséges szakmai feltételeket. A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (Nkt.) 4. § 9. pontja szerint a fenntartó az a természetes vagy jogi személy, aki vagy amely a köznevelési intézmény működéséhez szükséges feltételekről gondoskodik.

² XI. cikk (1)-(2) bekezdés

³ XIX. cikk

⁴ 70/D. §

⁵ Az Alkotmánybíróóság vélhetően nem gondolt arra, hogy ezek a szélsőségek több mint húsz évvel a határozatának megszületése után akár valóságosak is lehetnek. A háziorvosi ellátórendszerből 2018-ban már annyi háziorvos hiányzik, hogy 331 körzet tartósan (több mint fél éve) betöltetlen, míg 19 településen 2005 folyamatosan tartósan betöltetlen a praxis. Noha erre létezik jogi megoldás (gyakorlatilag az, hogy a háziorvosok illetékességi területeit megnövelik a betöltetlen körzetekkel, vagyis „helyettesítés” útján nyújt az állam ellátást), a tényleges háziorvosi kapacitás kisebb az előírtnál. Kérdés, hogy a 6335 körzet hány százalékának kell betöltetlennek lennie, hogy az alkotmányossági minimumhatár alá kerüljön a szolgáltatás színvonala. A legrosszabb egyébként Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a helyzet, ahol a 472 háziorvosi praxisból 44 tartósan, 8 pedig már 2005 óta betöltetlen. (Az adatok forrása: <https://oali.aeek.hu/praxiskezezo-nyilvtartas/tartosan-betoltetlen-korzetek/95-tajekoztato-a-tartosan-betoeltetlen-haziorvosi-koerzetekrol.html>)

⁶ Erről ld. részletesen Hidvéginé-Sáriné 2012. 30-37. o.

Az a fenntartó tehát, amelyik nem gondoskodik a közzolgáltatás nyújtásához szükséges feltételekről, jogszabályt sért. A jogalkotó azt az elvet érvényesíti, hogy igyekszik a lehető legaprólékosabban meghatározni azokat a személyi és tárgyi feltételeket, amelyek a szolgáltatás nyújtásához minimálisan szükségesek. Ennek eredményeként született például az egészségügyi szolgáltatás gyakorlásának általános feltételeiről, valamint a működési engedélyezési eljárásról szóló 96/2003. (VII. 15.) kormányrendelet, és ehhez kapcsolódva az egészségügyi szolgáltatások nyújtáshoz szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló 60/2003. (X.20.) ESzCsM rendelet. Miközben ez utóbbi rendelet láthatóan teljeskörűsége törekszik, könnyen eshet annak csapdájába, hogy teljesíthetetlen feltételeket támaszt. Szinte lehetetlen, hogy egy nagyobb kórház folyamatosan megfeleljen valamennyi tárgyi feltételnek, gondoskodva például arról, hogy a hisztológián mindenkor legyen konyhai mérleg, diktafon és kukta vagy hogy a gasztroenterológián legyen videómagnó vagy DVD-felvevő⁷ – ezek ma már laikus szemmel is jócskán elavultnak számítanak. Ezt pedig azt eredményezheti, hogy az intézmény folyamatos jogsértést követ el, jogszerű magatartása ellenőrizhetetlen és kikényszeríthetetlen, ami a jogszabály komolyan vehetőségét is megkérdőjelezi. Az egészségügy ráadásul különösen olyan terület, amely állandó, rohamos fejlődésben van. Az aprólékos szabályozás így korlátja is lehet a minőségi szolgáltatásnak – könnyen lehet, hogy a legmodernebb orvosi eszközök, felszerelések évről évre is változnak. Ha egy progresszív intézmény követi a változásokat és beszerzi a modern felszereléseket, jogi értelemben mégsem felel meg a minimális szolgáltatási szintnek – miközben a valóságban éppen túlteljesíti azt.

Hasonló a helyzet a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról szóló 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelettel, amely 2. mellékletében például azt írja elő, hogy a tanterem sötétítőfüggönyének az ablak lefedésére alkalmas méretűnek kell lennie. Azt azonban nem határozza meg a rendelet, hogy a sötétítőfüggöny legfeljebb hány fotont engedhet át, így a fenntartó sosem lehet biztos abban, hogy az iskola rendelkezésére bocsátott függöny alkalmas-e a funkciójára, így megfelel-e a jogszabályi követelményeknek. Vagy: a jogalkotó azt is rögzíti, hogy a kórházban hány WC-nek kell lennie, arról viszont már nem szól a rendelet, hogy a helyiségben WC-papírnak is rendelkezésre kell állnia, a csészén ülökét kell rögzíteni, és gondoskodni kell arról, hogy üzemeljen a vízöblítés. Számos olyan egészségügyi intézmény van Magyarországon, ahol a mellékhelyiségekből a fenti feltételek legalább egyike-másika hiányzik – jogi értelemben mégis megfelel a minimális feltételeknek a szolgáltatás.

Bár abszurdnak tűnhetnek a fenti példák, a fentiekből levonható fontos tanulság, hogy kudarcra van ítélve az a jogalkotói próbálkozás, amely a humán-közzolgáltatások nyújtásának pontos feltételeit jogszabályban határozza meg. A túl részletes szabályozás csak szükségképpen jogsértésekre vezet, miközben jóformán lehetetlen tökéletes pontossággal definiálni a megfelelő szolgáltatási színvonalat – viszont a szabály akár a progresszivitás korlátját is jelentheti. A túlaprózott jogszabályokat két módon lehetne kiváltani.

⁷ Ld. a rendelet 2. mellékletét

Egyrészt gondoskodni kell arról, hogy a fenntartók számára rendelkezésre álljon a szükséges mennyiségű anyagi forrás, hogy a szolgáltatást elfogadható színvonalon legyenek képesek nyújtani. A fenntartók jó minőségű szolgáltatás nyújtásában érdekeltek, és nagy többségüknek a kellő szakértelem is rendelkezésére áll, hogy képesek legyenek minőségi, jog- és szakszerű szolgáltatás kiépítésére, nyújtására. A minimálist el nem érő szolgáltatási színvonal oka gyakran az anyagi források szűkösségéből eredeztethető.

Másrészről vitás esetekben a jogalkalmazó gyakorlata határolhatná körül a szolgáltatás nyújtásának pontos tartalmát. Jogalkalmazó alatt itt elsősorban azt a közigazgatási hatóságot kell érteni, amelyik hatósági eszközökkel gondoskodik a megfelelő szolgáltatási színvonalról. Az egészségügy rendszerében ez az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ), illetve 2017. márciusi megszűnése⁸ óta különböző jogutódjai, elsősorban a fővárosi és megyei kormányhivatal népegészségügyi feladatkörében eljáró járási (fővárosi kerületi) hivatalai, és az EMMI helyettes államtitkárává vált országos tisztifőorvos. A szolgáltatás jogszerűségének garantálására elsődlegesen a működési engedélyezési eljárás szolgál, amelynek szabályait a már hivatkozott 96/2003. (VII. 15.) kormányrendelet rögzíti. A rendeletről kiderül, hogy a hatóság a működési engedélyezési eljárás keretében helyszíni szemlét is tarthat⁹. Ezen kívül is történik azonban ellenőrzés, mégpedig előre meghatározott és közzétett ütemezés szerint, amelynek célja a jogszabályban meghatározott személyi, tárgyi, szakmai minimumfeltételek, a szakmai szabályok, protokollok, illetve közegészségügyi előírások teljesítésének vizsgálata¹⁰. A hatóságnak lehetősége van szankciós jogkörével élve – többek között – kötelezni az észlelt hiányosságok pótlására, bírságot kiszabni vagy akár a működési engedélyt visszavonni¹¹. A Társaság a Szabadságjogokért nevű jogvédő szervezet által kezdeményezett közérdekűadat-igénylésből kiderül, hogy az ÁNTSZ 2014 és 2016 között csak ritkán és kis mértékben élt a bírság kiszabásának lehetőségével. Az adatok szerint a hároméves periódusban az összes állami fenntartású egészségügyi szolgáltatóval szemben mindössze 407 esetben történt intézkedés. Az ÁNTSZ 3 év alatt 111 alkalommal figyelmeztetett és további 220 esetben hozott kötelező határozatot. Bírságot mindössze 75 esetben szabott ki, amelynek átlagos összege 48 600 Ft volt.¹²

A fenti adatokból az rajzolódik ki, hogy az ÁNTSZ csekély intenzitással él(t) az egészségügyi szolgáltatás jogszerűségének kikényszerítésére rendelkezésére álló eszközeivel. Nyilvánvalóan nem lehet cél, hogy egy állami szerv magas bírságösszegekkel sújtsa a szintén állami pénzből működő, egyébként is rendkívül alulfinanszírozott állapotban lévő egészségügyi szolgáltatókat. Az azonban fontos lenne, hogy a jogsértésekhez szankciót

⁸ Lásd az egyes központi hivatalok és költségvetési szervek formában működő minisztériumi háttérintézmények felülvizsgálatával összefüggő jogutódlásáról, valamint egyes közfeladatok átvételéről szóló 378/2016. (XII. 2.) Korm. rendelet 19–21. §§-ait.

⁹ Ld. elsősorban a 9. §-t

¹⁰ 16. § (1) bek.

¹¹ 16. § (2) c), d), g) pontjai, valamint ld. az egészségügyi hatósági és igazgatási tevékenységről szóló 1991. évi XI. törvény 13/A. §-át, elsősorban az aa) pontot.

¹² korhazifertozes.tasz.hu/mit-csinalt-az-antsz-2014-2016-kozott-korhazi-fertozesekkel

kapcsoljon, mindenekelőtt azért, hogy ilyen módon biztosítsa az egészségügyi szolgáltatások elfogadható színvonalát.

A fenti idézett, a működési engedélyezési eljárásról is szóló kormányrendelet 17. § (2) bekezdése szerint az egészségügyi államigazgatási szerv soron kívüli ellenőrzést folytat le rendkívüli esemény, valamint panaszbejelentés kivizsgálására. A statisztikából az is kitetszik, hogy a 3 év alatt 246 vizsgálat folyt le állampolgári kezdeményezésre, azonban érdemi eredményt (kötelező határozatot, szankciót) ezek is csak elvétve eredményeztek.

Az eddigiekből az látható, hogy az egyes humánszolgáltatások – közülük is különösen az egészségügyi szolgáltatás – nyújtására vonatkozó szabályok, illetve a szabályozás módja csekély mértékben képes arra, hogy a megfelelő minőségű szolgáltatásnyújtást garantálja. Erre sokkal inkább a jogalkalmazó lenne képes, amely azonban jóval kevésbé aktív, mint amit a jogszabályok lehetővé tesznek, és mint amit az egészségügyi szolgáltatók száma vagy a betegforgalom indokolna. Kérdés, hogy a hatósági aktivitás hiánya tekinthető-e jogi értelmében vett mulasztásnak, és ha igen, akkor kapcsolható-e hozzá jogkövetkezmény.

II. A mulasztási per és a humán-közzolgáltatások

A Kp. 127. §-a szerint a mulasztási per a közigazgatási szerv közigazgatási cselekmény megvalósítására vonatkozó, jogszabályban rögzített kötelezettségének elmulasztása esetén kezdeményezhető. A törvény pontosan meghatározza e rendelkezés fogalmait. Ennek megfelelően közigazgatási cselekménynek az alábbiak tekinthetők:

- az egyedi döntés;
- a hatósági intézkedés;
- az egyedi ügyben alkalmazandó – a jogalkotásról szóló törvény hatálya alá nem tartozó – általános hatályú rendelkezés;
- a közigazgatási szerződés.¹³

A közigazgatási szerv fogalmába pedig – a 4. § (7) 1. pontja értelmében, némi egyszerűsítéssel – az alábbiak tartoznak:

- az államigazgatási szerv;
- a helyi önkormányzat képviselőtestülete és annak szerve;
- a nemzetiségi önkormányzat testülete és szerve;
- a köztestület, a felsőoktatási intézmény; és
- a jogszabály által közigazgatási cselekmény megvalósítására feljogosított egyéb szervezet vagy személy.

¹³ Ld. a 4. § (3) bekezdését

A fentiek áttekintése azért volt szükséges, mert még a szabályokat látva sem egyértelmű, hogy a közzszolgáltatásokat közvetlenül nyújtó közintézetek esetleges mulasztásai a Kp. hatálya alá vonhatók-e.

Lehetne ugyanis akképp érvelni, hogy a közintézet egyedi döntésének minősül, amikor megrendeli a kötelezően előírt felszerelési tárgyakat, eszközöket vagy munkavégzésre irányuló jogviszonyt létesít a szolgáltatást közvetlenül nyújtó, jogszabály által előírt végzettséggel rendelkező szakemberrel. Noha az ilyen aktusok alapvetően polgári jogiasak, erős közjogi elem bennük az, hogy jogszabályi kötelezettség teljesítése érdekében kötik őket. (A munkavégzésre irányuló jogviszonyok a közintézeteknél elsősorban közalkalmazotti jogviszonyokat jelentenek, amelyek szintén erős közjogi jelleggel bírnak.) Ekképp a közintézet egyedi döntésének mint közigazgatási cselekménynek az elmaradása illeszkedik a mulasztási per definíciójába. A jogalkotó nem utal arra (még a jogszabály indoklásában sem), hogy az egyedi döntés alatt hatósági jellegű döntést értene, így kizárólag a bíróságon múlik, hogy a törvény fogalma alá illeszkedőnek ítéli-e a közintézet ilyen jellegű egyedi döntését – illetve annak elmaradását.

Hasonlóan kérdéses, hogy a Kp. személyi hatálya kiterjeszthető-e e körben a közintézetre. Vélelmezhető, hogy a jogalkotó „a jogszabály által közigazgatási cselekmény megvalósítására feljogosított egyéb szervezet vagy személy” fordulata alatt olyan, nem államigazgatási vagy önkormányzati szerveket értett, amelyeket jogszabály kivételes jelleggel ruház fel hatósági jogkörökkel. Erre példa az állatorvos, amely járványos állatbetegségek gyanúja esetén rendelkezik hatósági jogkörökkel¹⁴, de bizonyos helyzetekben a közintézet is hozhat hatósági döntést – a közigazgatási jog ilyennek tekinti például az érettségi bizonyítvány kiállítását, amelyet az iskola végez. A jogszabály szövegéből azonban nem következik, hogy az idézett fordulat alatt ne lehetne a közintézeteket akkor is érteni, amikor nem hatósági tevékenységet végeznek. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a Kp. szerint egyedi döntésnek minősíthető az a döntés, hogy a közintézet a minimumfeltételekről szóló rendelet előírásait teljesítve valamilyen eszköz beszerzéséről dönt, akkor ezzel egyúttal a személyi hatály feltételei is teljesülnek. Hiszen jogszabály jogosítja fel a közintézetet annak a döntésnek a meghozatalára, hogy beszerezze az előírt felszereléseket, vagy alkalmazza az előírt szakembereket.

Kérdéses ugyanakkor, hogy a jogalkotó szándéka kiterjedt-e ezekre a jogviszonyokra, amikor a fent elemzett fogalmakat tartalommal töltötte meg. A Kp. indoklása mindenesetre nem igazít el ebben a kérdésben, úgyhogy ismét csak a jogalkalmazóra van bízva, hogy egy ilyen ügyet befogadhatónak fog-e tartani.

Amíg – a fentiek szerint – kérdéses, hogy a közintézet mulasztása közvetlenül, mulasztási perben orvosolható-e, két közvetett mód mindenképpen létezik. A közintézet fenntartója és a szakmai igazgatást gyakorló szerv ugyanis egyértelműen a Kp. hatálya alá tartozik, mégpedig a következőképpen.

¹⁴ A példa forrása Fazekas (szerk.) 2017. 204. o.

Az állami közintézet fenntartója ma már az esetek túlnyomó többségében államigazgatási szerv. Csak néhány olyan kivétel hozható, ahol az önkormányzat maradt a fenntartó (ilyenek például az óvodák, a bölcsődék, egyes hajléktalanellátó intézmények, anyaoththonok), vagy amit speciális módon szerveznek meg (mint például a háziorvosi ellátást). A Klebelsberg Központ, az Állami Egészségügyi Ellátó Központ, a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság mind központi hivatal, vagyis államigazgatási szerv, amelynek – mint ahogy az az első részben látható volt – kötelessége gondoskodni arról, hogy a szolgáltatás nyújtásához meghatározott feltételek rendelkezésre álljanak a közintézetekben. Az erről szóló döntéseik elmaradása alapozhatja meg a mulasztási pert.¹⁵

Az első részben az is látható volt, hogy a közintézetek szakmai igazgatását végző szerv miképpen tud mulasztást elkövetni, amely mulasztási per útján válhat orvosolhatóvá. Mivel e szervek ráadásul hatósági jogviszonyok keretében jogosultak ellenőrizni és szankcionálni a jogsértő szolgáltatást nyújtó közintézeteket, e viszonyok immár minden kétséget kizáróan a Kp. hatálya alá tartoznak.

III. Az egyéni sérelem

A Kp. 128. § (1) bekezdés a) pontja szerint a mulasztási per megindítására az jogosult, akinek jogát a mulasztás közvetlenül érinti. A mulasztási per tehát nem használható egyfajta *actio popularis* gyanánt, annak ellenére sem, hogy ha a közzolgáltatás alacsony színvonala miatt indul ilyen eljárás, és a bíróság marasztaló ítéletet hoz, az szinte biztosan túlmutat az egyéni sérelem orvoslásán, és legalábbis egy szűkebb közösség – pl. az adott település onkológiájának betegei – életében hozhat változást.

A jogorvoslat közérdekű jellegét az is erősíti, hogy a mulasztási per a humánszolgáltatások esetében általában valamilyen nem reparálható sérelemre irányul. Arra, hogy a beteg nem kapta meg a megfelelő ellátást, vagy ha az iskolában nincs megfelelő képzettségű pedagógus, nem nyújt közvetlen orvoslást a mulasztási per – hiszen mire az eljárás lezajlik, a beteg másik intézményt keresett, meggyógyult (vagy meghalt), a tanuló felsőbb osztályba lépett. Ráadásul a mulasztási per kizárólag az elmaradt közigazgatási cselekmény pótlására irányul, és még csak másodlagosan sem lehet például személyiségjog-sérelem miatt sérelemdíj vagy kártérítés megállapítását kérni (szemben például az adatvédelmi perekkel¹⁶), így ez a személyes, reparatív funkció is hiányzik.

A fentiekből az látszik, hogy a mulasztási per a humán-közzolgáltatás alacsony színvonala miatt elszenvedett sérelmeknek csak igen csekély hányadában vetődhet fel egyáltalán mint lehetőség – és sok esetben (különösen akkor, ha az alperes a közintézet) még

¹⁵ Külön vizsgálatot igényelne, hogyan ítéltető meg az állami feladatellátásban – az állammal kötött megállapodás alapján – résztvevő nem állami szolgáltató mulasztásának megtámadhatósága mulasztási perben.

¹⁶ Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 23. §.

az is komoly kérdés, hogy a bíróság egyáltalán befogadna-e ilyen keresetet. Összefoglalva az alábbi feltételeknek megfelelő ügy lehet alkalmas: egy olyan mulasztás, ami

- humán-közzolgáltatás nyújtása során keletkezik;
- a fenntartó vagy a szakmai igazgatást végző hatóság, esetleg a közintézet egyedi döntésének, intézkedésének hiányával van összefüggésben;
- valakinek a jogát közvetlenül érinti;
- ágazati törvényben rögzített anyagi jogi jogosultságra alapszik; és
- egy éven belül történt¹⁷.

Egy tavalyi eset jól példázza, hogy a körülmények milyen speciális együttállására van szükség ahhoz, hogy mulasztási per legyen kezdeményezhető – ugyanakkor azt is, hogy ez mégsem elképzelhetetlen. A sajtóban is nyilvánosságot kapó esetben¹⁸ egy beteg halálához hozzájárult, hogy az ajkai kórházban használt CT-berendezés évek óta nem felelt meg a minimumfeltételekről szóló rendelet előírásainak. Az elhunyt beteg lánya közvetlenül az ÁNTSZ-hez fordult, kérve az ügy körülményeinek kivizsgálását; a vizsgálatot le is folytatták, és megállapították, hogy a halált nem orvosi hiba okozta, hanem az a jogellenesen működő CT-berendezésre vezethető vissza (az elavult eszköz olyan rossz felbontású képet készített, hogy azon nem lehetett észlelni a kezdeti stádiumú daganatot).

A fent összefoglalt eset rámutat, hogy az egészségügyi ellátás hiányosságai miatt kezdeményezett mulasztási per legnagyobb buktatója az orvosi műhiba lehetősége. Az esetek többségében bizonyára nagy kihívás lesz azt bizonyítani, hogy a sérelem nem az orvos tevékenységére, hanem a tárgyi vagy személyi feltételek hiányára vezethető vissza. Ugyanez a probléma a szociális ellátások körében is releváns, de az oktatással összefüggésben jelenik meg még élesebben. Itt ugyanis jóval áttételesebb az összefüggés a szolgáltatás színvonala és az abból fakadó esetleges sérelem között. Ha a biológiai szertárban nincs csontváz, attól még sikerrel felkészülhet a tanuló akár az emelt szintű biológiaérettségire, viszont aligha tudja bebizonyítani, hogy ha megbukik, az arra vezethető vissza, hogy a csontváz hiányzott.

IV. A humán-közzolgáltatások hiányosságai miatt indított mulasztási per lehetséges jelentősége

A fentiek tükrében joggal adódik a kérdés, hogy ha valóban a sérelmek töredékében indítható csak mulasztási per, a jogintézmény efféle használata talán nem is felel meg a jogalkotói szándéknak, és ezzel összefüggésben kétséges, hogy a bíróság egyáltalán befogadná-e a keresetet, valamint egy elhúzódó eljárás nem alkalmas a személyes sérelem orvoslására, akkor valójában lehet-e egyáltalán értelme ilyen eljárások kezdeményezésének.

¹⁷ Kp. 128. § (2) bek.

¹⁸ Ld: <http://rtl.hu/rtlklub/hirek/az-ajkai-ct-gep-okozhatta-edesanyja-halalat>

E tanulmány egyik első megállapítása az volt, hogy a szakmai igazgatást végző szerv nem látja el megfelelően a feladatát, amikor a minimumfeltételeknek megfelelő szolgáltatási színvonalat kellene kikényszerítenie. Pedig erre a célra nincsen más, hatékony jogi mechanizmus. Az állam szolgáltatói kudarcának tekinthető, hogy nem gondoskodik legalább a maga által (rendeletekben) meghatározott színvonal betartásáról. A szolgáltatások – ezek közül is elsősorban az egészségügyi ellátás – igénybevevői számára ugyanakkor ez a helyzet sokszor rendkívül sérelmes, különös tekintettel arra, hogy a rövid életű (2007 és 2010 között működő¹⁹) Egészségbiztosítási Felügyelet megszüntetése óta nincs hatékony betegpanaszra sem lehetőség.

Kényszerű helyzetnek tekinthető tehát a mulasztási per efféle kreatív kihasználása, és aligha várható, hogy a sérelmet szenvedett betegek a műhibaperekhez hasonló számban kezdeményezzék az eljárást. Arra azonban alkalmas lehet a jogintézmény, hogy rámutasson a humán-közzolgáltatások jogszabályban előírt színvonalának kikényszerítésére hivatott hatóságok működési hiányosságaira, és arra, hogy lehetséges jogi következményt fűzni az alacsony színvonalon nyújtott közzolgáltatás igénybevételekor keletkezett sérelmekhez. Ez izgalmas kísérlet lenne magyar közigazgatási jog alkalmazásának történetében.

Felhasznált irodalom

Fazekas Marianna (szerk.): Közigazgatási jog, Általános rész III. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017.

Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila: Emberi Jogok. Osiris, Budapest, 2008.

Hidvéginé dr. Adorján Livia – Sáriné dr. Simkó Ágnes: A betegek jogairól. Medicina, Budapest, 2012.

OMISSIONS WITHOUT CONSEQUENCES IN PUBLIC SERVICES: WOULD ACTIONS RELATED TO OMISSION BRING CHANGE?

Whilst many recipients of the Hungarian public services—such as public health care, education or social services—experience failures on a daily basis, it is uncertain how these failures can be determined by law. As of January 2018, a new legal instrument is available:

¹⁹ Ld. az egészségbiztosítás hatósági felügyeletéről szóló 2006. évi CXVI. törvény (Ebf.) 21. § (1) bekezdését és az egyes egészségügyi és szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2010. évi LXXXIX. törvény 25. § (1) c)-d) pontját

the action related to omission. It is not clear however whether this kind of action can be used against omissions in public services.

Hungarian constitutional law does not consider the right to access public healthcare, public education or social services as human rights—rather aims for the state. Administrative law, however, describes very precisely the resources in staff and equipment. This means that failing these rules means that the service is against the law. Authorities shall force public service providers to operate lawfully. Data indicate that authorities do not exercise these rights properly as there are no real consequences of unlawful services.

Although the new legal instrument of the action related to omission certainly has other purposes than repairing harms on rights caused by unlawfully provided services, the legal framework fits. Test cases could find out whether this is the legal instrument to repair harms on rights suffered because of unlawfully provided public services. Successful cases would also point out that consequences can be forced when the authorities in charge would not execute their powers.

BALOGH VIRÁG

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Nagy Marianna tanszékvezető egyetemi tanár

"NEW DEAL" – AZ EURÓPAI FOGYASZTÓVÉDELEM ÚJ IRÁNYAI

I. Bevezetés

2018 áprilisában – a legfontosabb fogyasztóvédelmi irányelvek és az azokon alapuló tagállami fogyasztóvédelmi joggyakorlat elemzése után – az Európai Bizottság közzétette a legfontosabb fogyasztóvédelmi tárgyú uniós irányelvek módosítására tett javaslatát. Korábban megújult a határon átnyúló jogsértésekkel szemben fellépő fogyasztóvédelmi hatóságok együttműködési rendszere. A *Digital Single Market* kezdeményezés fontos részeként szabályozási javaslat született az online piacterek – legalábbis részbeni – szabályozására, valamint a kezdeményezés kiemelt céljaként jelent meg a fogyasztóvédelem. Ezen jogalkotási törekvések egy részét – azok fontosságát aláhúзва – fogyasztóvédelmi „New Deal”-ként aposztrofálja az Európai Unió.

A fogyasztóvédelmi „New Deal” megalkotói arra vállalkoztak, hogy az újabb és újabb kihívásokat hozó digitális kor, valamint az egyre növekvő volumenű határon átnyúló kereskedelem által teremtett új világ követelményeinek megfelelő, a fogyasztókat hatékony védelemben részesítő keretszabályozást hozzanak létre.

Jelen tanulmány célja, hogy végigvezesse az olvasót az uniós fogyasztóvédelem megújításának lépésein, bemutatva és magyarázva az újonnan kialakított keretrendszer legfontosabb elemeit, kiemelve a viselkedési gazdaságtan eredményeire alapozott megállapításokat.

A New Deal célkitűzései¹ a fentieknek megfelelően az alábbiak:

- a meglévő szabályok modernizációja, a szabályozásban esetleg fellelhető szabályozási rések „feltöltése”;
- az igényérvényesítési lehetőségek javítása, a fogyasztóvédelmi hatóságok együttműködési rendszerének hatékonyabbá tétele;
- az EU-n kívüli országokkal való együttműködési lehetőségek bővítése;
- a fogyasztókkal szembeni egyenlő bánásmód követelményének érvényesítése az egységes belső piacon, különösen úgy, hogy a hatóságokat felruházza a „kettős minőségű” termékekkel szembeni fellépés lehetőségével;

¹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee, Brussels, 11.4.2018 COM(2018) 183 final <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1523866913149&uri=COM:2018:183:FIN> (2018.06.25.)

- a fogyasztók teljesebb tájékoztatása fogyasztói jogaikról, míg a kis- és középvállalkozások teljesebb tájékoztatása a rájuk vonatkozó jogszabályok tartalmáról;
- a fogyasztóvédelmi politika felkészítése a jövőbeni kihívásokra a gyorsan változó gazdasági és technológiai környezetben.

A „New Deal”-hez vezető folyamat és a jogalkotás eredményeinek elemzése előtt vázlatosan bemutatom a jelenleg hatályos fogyasztóvédelmi keretrendszer történetét.

II. A fogyasztóvédelmi szabályozás európai története

A Római Szerződés nem utalt a fogyasztóvédelemre, mint az akkor megalakuló Európai Közösség egyik politikájára. A Közös Piac és a vámunió megalakításának elsődleges célja mellett nem tűnt szükségesnek a fogyasztói jogok katalógusának megalkotása és elsődleges jogba való illesztése. Ez egyben azt is jelentette, hogy a fogyasztóvédelmi tárgyú másodlagos jogalkotás is később, a közös piac fejlődésének későbbi szakaszában és a fogyasztói társadalom kiteljesedésével vált szükségessé.

Az elsődleges és másodlagos joganyag kezdeti, a fogyasztóvédelmet illető hiányosságai teret nyitottak az Európai Bíróság fogyasztóvédelmi joggyakorlatának. A bírósági gyakorlat – különösen a fogyasztó fogalmára vonatkozó megállapítások – alapvető fontossággal bírtak a későbbi fogyasztóvédelmi jogalkotás szempontjából.

A bírósági gyakorlat első mérföldköve a *Mars* döntés.² Az Európai Bíróság az „észszerűen körültekintő fogyasztó” mércéjének alkalmazásával megállapította, hogy az észszerűen körültekintő fogyasztó tisztában van azzal, hogy a termék csomagolásának és a terméknek a méretnövekedése nem feltétlenül feleltethető meg egymásnak. Az átlagfogyasztó mércéjét kialakító döntések sorában kiemelkedő jelentőségű a *Gut Springenheide* döntés,³ a fenti döntésben megfogalmazott mérce a következő időszakra meghatározta az Európai Bíróság joggyakorlatát.⁴

A bírósági jogalkalmazásra épülő jogalkotás első jelentős szakasza a '80-as és '90-es évekre, az első Fogyasztóvédelmi Program megalkotásának idejére tehető. A fogyasztóvédelmi jogalkotásra egészen a közelmúltig az irányelvi minimum-harmonizáció módszere volt jellemző, amely lehetőséget adott a tagállamok számára a nemzeti sajátosságok jogszabályokban való megjelenítésére.⁵

² Az Európai Bíróság C-470/93. számú ügyben hozott ítélete, *Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln e.V. v Mars GmbH*, 1995.

³ Az Európai Bíróság C-210/96. ügyben hozott ítélete, *Gut Springenheide GmbH and Rudolf Tusky v. Oberkreisdirektor des Kreises Steinfurt*, 1998

⁴ Ld. bővebben: Az Európai Bíróság C-220/98. ügyben hozott ítélete, *Estée Lauder Cosmetics GmbH & Co. OHG v Lancaster Group GmbH*; valamint a C-239/02. számú ügyben hozott ítélet, *Douwe Egberts NV v Westrom Pharma NV and Christophe Souranis, carrying on business under the commercial name of Etablissements FICS' and Douwe Egberts NV v FICS-World BVBA*

⁵ Az uniós fogyasztóvédelmi jog fejlődéséről bővebben ld. Bencsik András: A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon.

A maastrichti szerződés emelte be a fogyasztóvédelmet az elsődleges jog szabályozási körébe önálló közösségi politikaként. A szerződés 129/A. cikke megerősíti mind a fogyasztóvédelem mint szabályozási cél meglétét, mind pedig az unió fogyasztóvédelmi fellépési lehetőségeink szükségességét. A Lisszaboni Szerződés 153. cikke megismétli és aláhúzza a fogyasztóvédelem fontosságát, míg a jelenleg hatályos EUMSZ 169. cikke a fogyasztói jogok katalógusának⁶ felsorolásával a fogyasztóvédelem magas szintjének elérését jelöli ki jogpolitikai célként.

Ugyan az EUMSZ 169. cikke elsősorban a minimum-harmonizáció jogtechnikai eszközét jelöli meg a fogyasztóvédelmi jog területén, megjegyzem, hogy a fogyasztóvédelmi másodlagos jog történeti minimum-harmonizáció technikája az utóbbi évtizedekben egyre több esetben maximum harmonizációra váltott.

A jelenleg hatályos uniós fogyasztóvédelmi jog jelentős része a '90-es években és a XXI. század első éveiben lépett hatályba – az ezen jogszabályok által létrehozott keretrendszer bemutatására a következő pontban kerül sor.

III. A fogyasztóvédelmi szabályozás áttekintése

A Bizottság a „REFIT”⁷ program részeként tartotta szükségesnek az uniós marketing- és fogyasztóvédelmi jog áttekintését, valamint annak vizsgálatát, hogy a korábban megalkotott irányelvek alkalmasak-e a céljaik elérésére a gyorsan változó technológiai környezetben és a fogyasztók viselkedéséről az utóbbi években meg tudott tények fényében.

Az áttekintés a beszédes „Fitness Check” nevet kapta, ezzel is jelezve, hogy a Bizottság célja elsődlegesen a szabályozás megfelelőségének mérlegelése, a szükséges módosítási javaslatok előkészítése.

Az európai fogyasztóvédelmi jog szerződéseket szabályozó eszköze, a fogyasztói szerződésekről szóló 2011/83/EU irányelv (Fogyasztói szerződésekről szóló irányelv) külön felülvizsgálaton esett keresztül.⁸

<http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/bencsik-andras/bencsik-andras-vedes-ertekezes.pdf> (2018.07.04.)

⁶ EUMSZ 169. cikk: Az Unió hozzájárul a fogyasztók egészségének, biztonságának és gazdasági érdekeinek védelméhez, valamint védi a fogyasztók információhoz, oktatáshoz és igényérvényesítéshez fűződő jogait.

⁷ A REFIT az Európai Bizottság „better regulation” programja, amely az uniós jog egyszerűsítésére, illetve a jogi szabályozás hatékonyságának növelésére irányul (ld.: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/evaluating-and-improving-existing-laws/refit-making-eu-law-simpler-and-less-costly_en)

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/83/EU irányelve a fogyasztók jogairól, a 93/13/EGK tanácsi irányelv és az 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 85/577/EGK tanácsi irányelv és a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 304., 2011.11.22., 64-88. o.

1. A „Fitness Check”

A Fitness Check az alábbi hat irányelv („Irányelvek”) átfogó áttekintését tűzte ki célul és hajtotta végre:

1. a Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalmáról szóló 2005/29/EK irányelv (UCP Irányelv)⁹
2. a Tisztességtelen szerződési feltételekről szóló 93/13/EK irányelv (UCT Irányelv)¹⁰
3. az Árak feltüntetéséről szóló 98/6/EK irányelv (Árfeltüntetési Irányelv)¹¹,
4. A fogyasztói cikkek adásvételéről szóló 1999/44/EK irányelv¹²,
5. A jogsértések megszüntetésére irányuló eljárásokról szóló 2009/22/EK irányelv (Injunction Irányelv)¹³,
6. A megtévesztő és összehasonlító reklámokról szóló 2006/114/EK irányelv¹⁴.

Az utóbbi 25 évében a fenti irányelvek szolgáltatják a „klasszikus” uniós fogyasztóvédelmi jog¹⁵ szektorsemleges magját. Megjegyzem, hogy a 2006/114/EK irányelv nem az ún. „B2C”, hanem a „B2B” viszonyokban¹⁶ alkalmazott reklámokkal kapcsolatban fogalmaz meg elvárásokat, tárgyára (reklámjog) tekintettel azonban indokolt volt a fogyasztóvédelmi joggal közös vizsgálata.

Az Irányelvek szabályozási elve a fogyasztó számára kötelezően átadandó információk körének meghatározása. Az információ átadására vonatkozó kötelezettség szupremációja a fogyasztóvédelmi jog alapjául szolgáló közgazdasági-jogpolitikai axiómák következménye. A jelenleg hatályos fogyasztóvédelmi jog az információs közgazdaságtan tételein alapul, amely szerint a fogyasztó számára átadott minden információ hasznos és hasznosul.

A Fitness Check során végzett elemzés megállapításai közül a továbbiakban az Irányelvekre vonatkozó, a túlzott információval, valamint a fogyasztói döntéshozatalra vonatkozó viselkedéstudományi eredményekkel kapcsolatos megállapításokat összegzem.

⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról, HL L 149, 11.6.2005. 22-39. o.

¹⁰ A Tanács 93/13/EGK irányelve a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről, HL L 095, 21/04/1993. 29-34. o.

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 98/6/EK irányelve a fogyasztók számára kínált termékek árának feltüntetésével kapcsolatos fogyasztóvédelemről, HL L 80., 1998.3.18. 27-31. o.

¹² Az Európai Parlament és a Tanács 1999/44/EK irányelve a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól, HL L 171, 7.7.1999. 12-16. o.

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/22/EK irányelve a fogyasztói érdekek védelme érdekében a jogsértés megszüntetésére irányuló eljárásokról, HL L 110., 2009.5.1. 30-36. o.

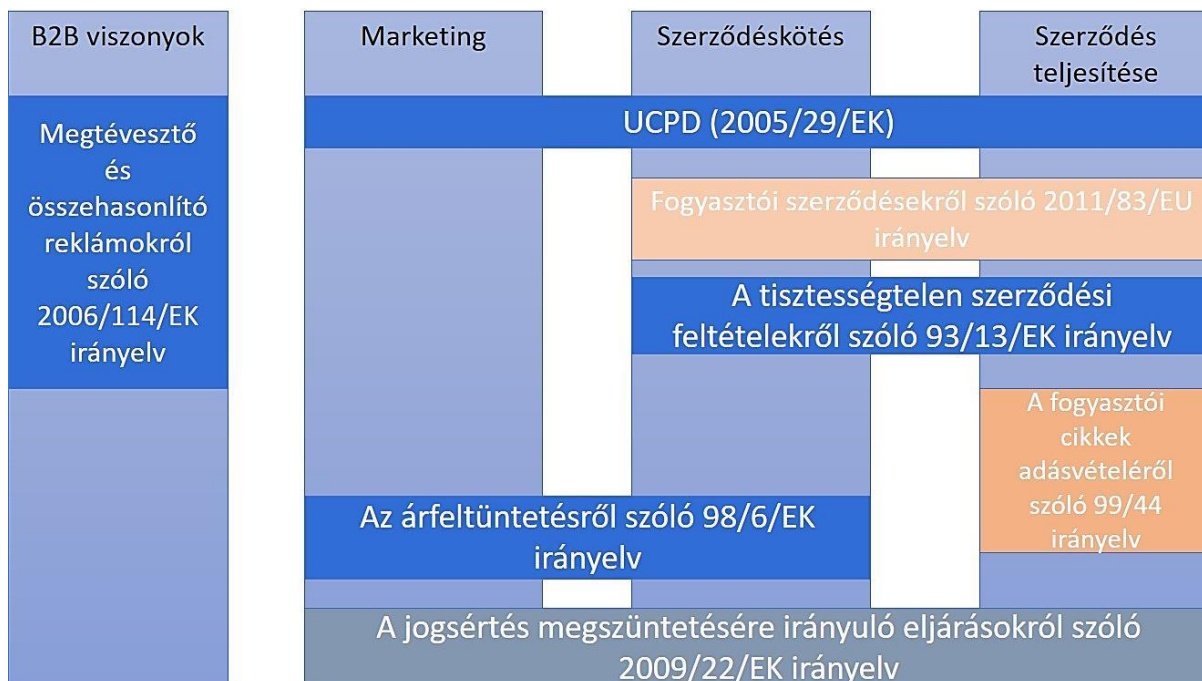
¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/114/EK irányelve a megtévesztő és összehasonlító reklámról, HL L 376, 27.12.2006. 21-27. o.

¹⁵ Jelen tanulmánynak nem célja a fogyasztóvédelem definíciójának magyarázata, pusztán a fogyasztó fogalmát illetően jegyezem meg, hogy mind az UCP Irányelv, mind pedig a Fogyasztói szerződésekről szóló irányelv azt a természetes személyt tekinti fogyasztónak, aki az irányelvek hatálya alá tartozóan olyan célból jár el, amely kívül esik kereskedelmi, ipari, kézműipari vagy szakmai tevékenysége körén kívül jár el.

¹⁶ Ün. business-to-consumer, illetve business-to-business viszonyok.

2. A Fitness Check túlzott mennyiségű információt illető legfontosabb megállapításai

A Tanulmány a fogyasztói döntéshozatali folyamat idővonalát¹⁷ vázolja fel, külön szakaszként értékelve a marketing (reklám- és egyéb marketingkommunikációs eszközök használata), a szerződéskötés (ideértve a szerződéskötés előtti tájékoztatást) és a szerződés teljesítésének szakaszát.

Ábra: A Fitness Check eredményeit összesítő tanulmány¹⁸ („Tanulmány”) alapján

Az ábrán is látható módon az Irányelvek tárgyi hatálya nem különíthető el a fogyasztói döntéshozatali folyamat egyes szakaszainak megfelelően. Ez azt eredményezi, hogy az információ átadására vonatkozóan mind a fogyasztó, mind pedig a vele szerződést köti kívánó vállalkozás párhuzamos jogszabályi rezsimekkel szembesül.¹⁹

Nem kérdés, hogy a jogi szabályozás hatékonyságát csökkentik a párhuzamos előírások, amelyek egyúttal a vállalkozások számára is költséggel járnak. Ezen felül az a tény, hogy a fenti irányelvek jellemzően az információ kötelező átadására, illetve az átadás elmulasztásának jogkövetkezményeire épülnek, a vállalkozásokra gyakorolt hatáson túl azt is

¹⁷ Megjegyzem, hogy a fogyasztói döntéshozatal szakaszainak elkülönítése, az egyes szakaszokban a fogyasztó számára juttatott információk külön történő értékelése a Gazdasági Versenyhivatal joggyakorlatában is megjelenik, ld. pl. a Vj-132/2009. számú versenyfelügyeleti eljárásban hozott elvi jelentőségű határozatot.

¹⁸ A Tanulmány elérhető: http://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=59332, (2018.06.29.)

¹⁹ Tanulmány 7.1.1. pontja.

eredményezi, hogy a fogyasztó döntéshozatala során jelentős mennyiségű, adott esetben inkoherens információhalmaz feldolgozására kényszerül.

A fenti hatások elkerülése érdekében a Tanulmány javasolja, hogy az egyes irányelvek információátadásra vonatkozó párhuzamos szabályai kerüljenek deregulálásra, az Irányelvekben rögzített információátadási kötelezettségek pedig egymásra tekintettel kerüljenek kialakításra.

3. A viselkedési közgazdaságtan eredményeinek felhasználása a Fitness Check során

A viselkedési közgazdaságtan megállapításai az elmúlt évtizedekben egyre több szabályozói beavatkozásnak képezték alapját – a viselkedési közgazdaságtan általános megállapítása, hogy a fogyasztók a döntéshozatal során szisztematikus hibákat követnek el. A legfontosabb ilyen hibák között nagy súllyal jelenik meg a túlzott mennyiségű információ feldolgozásának nehézsége.²⁰ A viselkedési közgazdaságtan eredményeinek részletes elemzése nélkül megállapítható, hogy amennyiben a fogyasztók valóban nem az információs közgazdaságtan és a racionális fogyasztó modellje szerint hozzák döntéseiket, akkor az erre alapozott fogyasztóvédelmi beavatkozás akár kifejezetten ellentétes hatást is kiválthat. Ilyen módon a fogyasztóvédelmi beavatkozás a fogyasztók tájékozottságának növelése helyett a nem optimális fogyasztói döntéseken keresztül fogyasztói hátrányt is eredményezhet.

A túlzott információ káros hatásainak elkerülése érdekében a Tanulmány azt javasolja, hogy az egyes jogszabályokban a fogyasztói döntéshozatal egyes fázisaihoz kapcsolódva kerüljön meghatározásra a fogyasztónak kötelezően átadandó információk köre. Ahol lehetséges, a termék, illetve szolgáltatás lényeges tulajdonságait sztenderdizált módon szükséges megjeleníteni a tudatos fogyasztói döntés lehetőségének megteremtése érdekében.

A fogyasztó definícióját illetően a Tanulmány rámutat az UCP irányelv (18) preambulum bekezdésére, amely kimondja, hogy az átlagfogyasztókra vonatkozó vizsgálat nem statisztikai alapú vizsgálat. A nemzeti bíróságok és hatóságok – az Európai Bíróság esetjogának figyelembevételével – saját mérlegelési jogkörükben határozzák meg az átlagfogyasztó adott esetben tanúsított jellegzetes viselkedését. A Tanulmány álláspontja szerint a fenti előírás alkalmazása arra vezet, hogy az esetjogban a viselkedési közgazdaságtan megállapításai és az empirikus bizonyítékok figyelembevétele nélkül kerül megállapításra az átlagfogyasztó mércéje és így helytelen beavatkozásokra kerülhet sor.²¹

²⁰ Koltay Gábor – Vincze János: Fogyasztói döntések a viselkedési gazdaságtan szemszögéből. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. június 495-525. o.

²¹ Megjegyzem, hogy az UCP irányelv (18) preambulum bekezdésében foglaltakat alkalmazza a Gazdasági Versenyhivatal is, amikor pl. a Vj-8/2011. számú versenyfelügyeleti eljárásban hozott elvi jelentőségű döntésében megállapítja, hogy a Versenytanács megítélése szerint továbbra is irányadó az a gyakorlat, mely szerint a használt kifejezéseknek a mindennapi életben elfogadott általános jelentése az irányadó annak megállapításánál, hogy adott tájékoztatás a fogyasztók megtévesztésére alkalmas-e. Mindezekre figyelemmel a Versenytanács határozatának meghozatalához [nincsen] szükség statisztikai alapú felmérésekre.

4. Digital Single Market és fogyasztóvédelem

Általános érvényű megállapítás, hogy a fogyasztói tranzakciók mind jelentősebb része zajlik az online térben²². Az Európai Unió – felismerve a digitális gazdaság jelentőségét és a fogyasztói jólétet növelő hatását – a Digital Single Market kezdeményezés ernyője alá vonta mindazokat a jogalkotási törekvéseket, amelyek eredményeképpen a közös piac digitális közös piaccá válhat.

A határon átnyúló jogsértések elleni hatékonyabb fellépésen túl a Digital Single Market közvetett módon is számos pontján szolgál fogyasztóvédelmi célokat. Az online tartalomhoz való hozzájutás körében az Európai Unió

- 1) szabályozta az online tartalmak hordozhatóságát,²³
- 2) versenyjogi ágazati vizsgálatot indított egyes e-kereskedelmi online platformokkal szemben,²⁴
- 3) a későbbiekben részletezett módon szabályozni kívánja az online platformok átláthatóságát.

5. A határon átnyúló jogsértésekkel szembeni fellépés

Az Európai Unió 2004-ben alkotta meg a fogyasztóvédelmi hatóságok együttműködési rendszerét („Consumer Protection Cooperation Network”, „CPC”). A hatóságok határon átnyúló jogsértések esetén a 2006/2004/EK rendeletben foglaltak szerint kölcsönös jogsegélyt nyújthatnak egymásnak, valamit közösen léphetnek fel a fogyasztók széles körét érintő és több tagállamra kiterjedő jogsértésekkel szemben.

Az uniós fogyasztóvédelmi jog áttekintése során – különös tekintettel a technológiai fejlődés eredményeire és a digitális piacok növekedésére – szükségessé vált a 2006/2004/EK Rendelet felülvizsgálata. A felülvizsgálat eredményeképp a jogalkotó 2017. december 27-én kihirdette a korábbi rendeletet hatályon kívül helyező 2017/2394/EK rendeletet.²⁵

A CPC megújításának főbb csomópontjai:

- A CPC hatályának kiterjesztése az együttműködés új területeire, mint a rövid időtartamú jogsértések, így a rövid ideig tartó megtévesztő kommunikációs

²² Molnár Tamás: Az európai fogyasztóvédelem múltja és jövője.

http://www.gvh.hu/en//data/cms1032696/3_2_Molnar_Tamas.pdf (2018.06.26.)

²³ Az Európai Parlament és Tanács 2017/1128 rendelete az online tartalomszolgáltatásoknak a belső piacon való, határokon átnyúló hordozhatóságáról, HL L 168., 2017.6.30. 1-11. o.

²⁴ Az ágazati vizsgálat dokumentumai elérhetőek:

http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiries_e_commerce.html (2018.07.04.)

²⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/2394 rendelete a fogyasztóvédelmi jogszabályok végrehajtásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről és a 2006/2004/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről, HL L 345., 2017.12.27. 1-26. o

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R2394&from=EN> (2018.06.26.)

kampányok. A kiterjesztett szabályozás tárgyát képezik a jövőben az online szolgáltatások határon átvéltő nyújtása (ún. *portability*);

- A fogyasztóvédelmi hatóságok hatásköreinek megerősítése, különösen a gyors beavatkozás lehetőségét illetően (tesztek, próbavásárlások lehetőségének biztosítása, ideiglenes intézkedés alkalmazásának lehetősége, a határon átnyúló jogsértések mértékéhez igazodó szankciók alkalmazásának lehetősége);
- A koordináció eszközeinek erősítése a fogyasztók széles körét érintő jogsértések körében;
- A kötelezettségvállalás lehetőségének megteremtése a jogsértések által okozott fogyasztói hátrányok orvoslása érdekében;
- Az érintett fogyasztók jogsértésre vonatkozó tájékoztatási lehetőségének megteremtése;
- Külső szervezetek (fogyasztói érdekvédelmi csoportok, iparági szövetségek) részvétele a fogyasztóvédelmi együttműködésben.

A korábbiakban jelzettek szerint a rendelet egyik legfontosabb célja az egységes közös digitális piacon történő hatékony és egységes fellépés: a rendelet (14) preambulum bekezdése szerint a hatóságoknak különösen a digitális környezetben képesnek kell lenniük arra, hogy gyorsan és eredményesen megszüntessék az e rendelet hatálya alá tartozó jogsértéseket. Különösen igaz ez akkor, ha az árukat vagy szolgáltatásokat kínáló vállalkozás eltitkolja személyazonosságát, vagy áthelyezi székhelyét az Unión belül egy másik tagállamba vagy valamely harmadik országba.

IV. Eredmények, a New Deal

1. Jogalkotási javaslat („Javaslat”)²⁶

A Bizottság 2018. április 11-én tette közzé az Irányelvek módosítását célzó Javaslatát, amely az alábbi célok jogalkotási eszközökkel való kezelését tűzi ki:

- 1) Hatékonyabb, arányosabb és visszatartásra alkalmas szankciók, különösen a számos fogyasztót érintő határon átnyúló jogsértések esetén
- 2) Magánjogi jogérvényesítés lehetőségeinek kiszélesítése
- 3) Az átláthatóság növelése az online platformokon

²⁶ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993, Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council, Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council as regards better enforcement and modernisation of EU consumer protection rules, COM(2018) 185 final

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/proposal_for_a_directive_on_better_enforcement_and_modernisation_of_eu_consumer_protection_rules.pdf (2018.07.01.)

- 4) A fogyasztóvédelem eszközeinek alkalmazása a digitális szolgáltatások terén
- 5) A vállalkozások terheinek csökkentése
- 6) Az atipikus értékesítési szerződések és az üzlethelyiségen kívüli szerződéskötés tagállami szabályozásának lehetősége
- 7) A „kettős minőségű” termékekre vonatkozó tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának konkretizálása

A Javaslat (9) preambulum bekezdése – utalva a 2017/2394/EK rendeletre – megjegyzi, hogy a fogyasztók széles körét érintő és határon átnyúló jogsértések esetén szükséges, hogy a tagállami hatóságok hatékony, arányos és elrettentő mértékű szankciók kiszabásával avatkozhassanak a piaci folyamatokba. A Javaslat az ilyen jellegű jogsértések esetén lehetővé teszi, hogy a jogsértő vállalkozás árbevételének 4%-áig terjedő maximális bírság kerüljön kiszabásra.²⁷

Az igényérvényesítés körében a Javaslat (15) preambulum bekezdése megnyitja a magánjogi jogérvényesítés lehetőségét a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok, így különösen az agresszív kereskedelmi gyakorlatok körében²⁸. Ezen felül lehetővé teszi a jogsértő magatartások esetén szerződéses és nem-szerződéses jogkövetkezmények alkalmazását egyaránt. A Javaslat alapján a szerződéses jogkövetkezmények körében megteremtendő a jogszerűtlen kereskedelmi gyakorlat alapján megkötött szerződés felmondásának, míg a nem-szerződéses jogkövetkezmények körében a kártérítés lehetősége.

A Javaslat a Fogyasztói szerződésekről szóló irányelv több ponton történő módosítását kezdeményezi. A módosítások elsősorban arra irányulnak, hogy a fogyasztó tisztában legyen az online platformokon tapasztalható rangsorolás metodikájával és algoritmusával, azzal, hogy a szerződés fogyasztóval²⁹ vagy egy vállalkozással jött létre, valamint hogy melyik vállalkozás (a platform üzemeltetője avagy egy harmadik fél) felelős a fogyasztóvédelmi jogszabályok betartásáért.

Az UCP Irányelv 2016-ban közzétett Útmutatásának³⁰ megfelelően tartalmazza a Javaslat az UCP Irányelv egyértelműsítésének szükségességét az online platformokon közzétett hirdetések „organikus” módon vagy díjfizetés ellenében történő megjelenítése körében.

A Javaslat kiterjeszti a Fogyasztói szerződésekről szóló irányelv tárgyi hatályát azokra a digitális szolgáltatásokra, amelyekért a fogyasztók nem tartoznak a klasszikus értelemben vett díjfizetési kötelezettséggel, hanem a szolgáltatás-ellenszolgáltatás egységét a fogyasztói

²⁷ Hasonlóan magas összegeket eredményező elméleti maximumot a jelenleg hatályos jogi szabályozás a versenyjog és az adatvédelem területén ismer.

²⁸ A magyar jog jelenleg is ismeri a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatra alapozottan kérhető magánjogi jogérvényesítés lehetőségét. A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.) 15. §-a alapján az Fttv. szerinti eljárás lefolytatása nem zárja ki azt, hogy a sérelmet szenvedett fél a kereskedelmi gyakorlat tisztességtelenségére alapított polgári jogi igényét közvetlenül a bíróság előtt érvényesítse.

²⁹ Ün. C2C szerződések – az ilyen szerződésekre természetesen nem alkalmazandó a fogyasztóvédelmi jog.

³⁰ Guidance on the implementation/application of Directive 2005/29/EK on Unfair Commercial Practices, Commission Staff Working Document, SWD(2016) 163 final
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016SC0163> (2018.06.28.)

adatok vállalkozói felhasználása teremti meg.³¹ A Javaslat vélhetően nagy hatású megállapítása szerint ezeket a szolgáltatásokat a fogyasztó nem ingyen, hanem adatával fizetve veszi igénybe.³²

A Javaslat kiemeli, hogy az irányelvek módosításának egyik legfontosabb oka az, hogy az online piactereken nagy mennyiségben határon átnyúló szerződésként megkötött fogyasztói szerződések esetén a fogyasztóvédelmi jogsértések önmagában nemzeti szintű kezelése nem bizonyult hatékony eszköznek. A tagállami szintű szabályozás megtartása mellett tehát szükség van az egységes magas szintű fogyasztóvédelmi szabályrendszer további elemeinek meghatározására. A Javaslat tehát egyértelműen jelzi, hogy az uniós fogyasztóvédelmi jog – az elmúlt évtizedek trendjének megfelelően – egyre inkább a minimum-harmonizációs jogintézményektől a maximum-harmonizációs jogintézmények felé fog fordulni.

2. Az online platformok szabályozására tett javaslat

Az online platformok jelentőségét és súlyának növekedését mi sem mutatja jobban, hogy a Javaslat közzétételét követően pár héttel a Bizottság egy rendelet³³ megalkotására is javaslatot tett, amely elsődleges célja az online platformok átláthatóságának erősítése. A rendelettervezet indokolása kiemeli, hogy az online platformok növekedésével egyidejűleg megnőtt a „méretkülönbség” e platformok és a szolgáltatásaikat, termékeiket ezek segítségével értékesíteni kívánó vállalkozások között. A platformok ún. hálózati hatása hozzájárul ahhoz, hogy méretüket kihasználva olyan szerződéses feltételeket teremtsenek, ami mind a fogyasztónak, mind pedig a platformmal szerződést kötő vállalkozásnak előnytelen.

A platformok segítségével létrejött hibrid piaci jelenségek, az ún kétoldalú piacok³⁴ és a közvetítő szolgáltatások a Bizottság álláspontja szerint olyan helyzetet eredményeztek, amelyet sem a versenyjog, sem pedig a fogyasztóvédelmi jog eszközei nem képesek önmagukban kezelni. A fentieknek megfelelően a Bizottság olyan rendelet megalkotását tervezi, amely az online közvetítő szolgáltatás szabályozásával növeli a vállalkozás és a fogyasztó között létrejövő szerződés áttekinthetőségét.

³¹ Javaslat (21) preambulum bekezdés

³² A fogyasztói adatok ilyen módon történő értékelése a versenyjog számára sem ismeretlen: a német szövetségi versenyhatóság (Bundeskartellamt) jelenleg az EUMSZ 102. cikke alapján folytat eljárást a Facebook-kal szemben gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tárgyában, amelyben – legalábbis a nyilvános információk szerint – a fogyasztói adatok felett való diszponálás lehetősége alapozza meg a vállalkozás erőfölényes helyzetét.

https://www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Meldung/EN/Pressemitteilungen/2017/19_12_2017_Facebook.html (2018.07.01.)

³³ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on promoting fairness and transparency for business users of online intermediation services, COM(2018) 238 final, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/regulation-promoting-fairness-and-transparency-business-users-online-intermediation-services> (2018.06.28.)

³⁴ A kétoldalú piacok olyan piacok, amelyek két egymástól elkülönülő felhasználói csoportot egyfajta közvetítőként kötnek össze és a két elkülönülő felhasználói csoport hálózati hatását használják ki.

V. Következtetések

Az elmúlt évek uniós fogyasztóvédelmi jogalkotása számos külső körülmény együttes hatásának köszönhető: a digitális technológia robbanásszerű fejlődése, a digitális gazdaság határok nélkülsége mellett a fogyasztói viselkedés mind mélyebb ismerete is alapul szolgált a korábbi fogyasztóvédelmi joganyag áttekintéséhez.

A New Deal eredményeképp létrejövő új fogyasztóvédelmi keretrendszer részben látszik betölteni célját: több esetben megtorpan az Irányelvek átfedéseinek megszüntetése körében, valamint – a Tanulmányban részletezetteket részben figyelmen kívül hagyva – továbbra is az információ átadását tartja a fogyasztóvédelem egyik leghasznosabb eszközének.

Egyértelmű az uniós jogalkotó elkötelezettsége az online platformok és általában a digitális környezet átláthatóságának növelése irányában, azonban a túlzott mennyiségű információra vonatkozó ismeretek birtokában nem látható, hogy az átláthatóság irányába tett lépések valódi megoldást jelentenek-e a fogyasztók számára.

Kérdéses, hogy a fogyasztóvédelmi hatóságok együttműködése beváltja-e a hozzá fűzött reményeket: a digitális környezet okozta kihívások nem csak a fogyasztók, hanem a fogyasztóvédelmi hatóságok számára is valódi nehézségeket jelentenek. Az elmúlt időszak jogalkotásának számos ponton visszatérő eleme a közös fellépés szükségessége – a következő évek egyik nagy kérdése az, hogy mennyiben egységesedik az európai fogyasztóvédelmi jogalkalmazás.

NEW DEAL FOR CONSUMERS – NEW DIRECTIONS IN EUROPEAN CONSUMER LAW

During the past years, european consumer law has flourished due to the challenges from the evolvement of digital technologies, the digital economy and the results of behavioral economics.

In its New Deal, European Commission offers a new framework regulation that modifies the most important consumer directives, as well as launches consumer protection-driven initiatives within the Digital Single Market, empowering the consumer protection cooperation network and a proposal for the regulation of online platforms.

The paper gives a brief overview of the above legal developments and analyses the effect of the different initiatives.

SZATMÁRI ANDREA

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Hoffman István habil. egyetemi docens

KI A RÁSZORULÓ?

Az Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdése a *rászorulók* állami támogatását határozza meg államcélként, akik számára a szociális biztonságot a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. A tanulmány célja, hogy azonosítsa, kik tekinthetők rászorulónak és megkísérelje rendszerezni a rászorultság fogalmának összetevőit. A vizsgálódás fókuszában a pénzbeli ellátások állnak. A különböző készpénztranszferek elméleti kategóriái és a tételes jogi szabályozásban megjelenő elnevezések között átfedések, ellentmondások mutatkoznak. Ezek tisztázása és egy többdimenziós csoportosítási modell felvázolása hozzájárulhat a szociális jogi terminológia dogmatikai kidolgozottságához.

I. Alaptörvény – nyitva hagyott kérdések

Magyarország – az Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdése szerint – „arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. *Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegység, árvaság és önhibán kívül bekövetkezett munkanélküliség* esetén törvényben meghatározott támogatásra jogosult minden magyar állampolgár.” A (2) bekezdés alapján a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és *más rászorulók* esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg, az időskori megélhetés biztosítását pedig az egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával segíti elő.¹

A szociális biztonság tehát valamennyi állampolgárnak jár. Állami segítséget azonban csak a *rászorulók* részére kínál a szociális biztonsági rendszer. Bizonyos mértékig maga az Alaptörvény is állást foglal abban a tekintetben, hogy a szociális biztonság megteremtése elsősorban az állampolgár saját feladata,² másodsorban pedig családtagjai felelőssége.³ Ezt az értelmezést alátámasztja a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Szoctv.) 2. § megfogalmazása is, mely az állam feladatának meghatározásakor a szubszidiaritás elvét rögzíti. Az állam (és az önkormányzatok) közjogi felelőssége az egyén, a család és a helyi közösségek szerepvállalását követően, azokat mintegy helyettesítve vagy kiegészítve áll fenn.⁴

¹ Alaptörvény XIX. cikk (4) bek.

² O) cikk: „*mindenki felelős önmagáért*”.

³ A XVI. cikk (3) bekezdés szerint a szülők kötelesek kiskorú gyermekeikről gondoskodni, a (4) bekezdés szerint pedig a nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.

⁴ Hoffman-Mattenheim 2016. 18. o.

A rászorultság fogalma a szociális jogon kívül más jogágakban is megjelenik. A polgári jog a rokonsági kötelezettségek szabályozásánál a rászoruló, illetve rászorult hozzátartozók meghatározott rend szerinti eltartásának kötelezettségét írja elő, azzal, hogy a Ptk. 4:212. § a kiskorú gyermek esetében vélelmezi a tartásra való rászorultságot, ami legfeljebb 20 éves korig kiterjeszthető, amennyiben a gyermek még középfokú nappali képzésben vesz részt. A Ptk. rászorultnak *az önhibáján kívül önmaga eltartására nem képes* személyeket tekint, ahol a pontos mértékek meghatározása többnyire a bíróságok feladata.

A Btk. 381.§ (1) bekezdése az uzsorabűncselekmény sértettjének „rászorult” helyzetét tényállási elemmé teszi. Ezt a helyzetet a Kúria 3/2017. számú büntető elvi határozata értelmezte, kimondva, hogy *„[a] rászorult helyzet a passzív alanynak olyan, az általános életviszonyaitól eltérő, hátrányos állapota, amelytől való szabadulás vagy súlyos következmények elhárítása céljából viszonylag jelentős anyagi áldozatot hajlandó vállalni. A rászorult helyzet a sértett olyan állapota, amelynek következtében nem tud célszerűen saját valós érdekeinek megfelelően ügyletet kötni.”* Az indokolás [26] bekezdése a „rászorult” helyzetet a „szorult” helyzettel azonosítja, hozzáfűzve, hogy többnyire anyagi megszorultságról van szó.

A rászorulókat egy részét az élethelyzetek (kockázatok) felsorolásával maga az Alaptörvény nevesíti. Ugyanakkor a rászorultsághoz nem kapcsol anyagi, jövedelmi feltételt. A támogatásokhoz való hozzáférés szabályait a különböző ellátásokat szabályozó törvények határozzák meg, melyek még a nevesített csoportokra sem egységes elvek mentén állapítják meg a feltételeket. A juttatások egyes esetekben társadalombiztosítási jogviszonyhoz kötődnek (öveztség, árvaság), más esetekben társadalombiztosítási jogviszony alapján is, de annak hiányában alanyi jogon is léteznek ellátások (anyaság), bizonyos kategóriák esetében pedig jövedelmi helyzettől függenek (munkanélküliség).⁵

II. Elméleti megközelítések

1. A rászorulókat meghatározására alkalmazható elméleti módszerek

A kérdés megközelíthető oly módon is, hogy a rászorulókat milyen *célzás (targeting)* segítségével próbálja elérni (kiválogatni) a szabályozás. Ebből a nézőpontból rászorulónak tekinthető mindenki, aki támogatásra lesz jogosult, csak az a különbség, hogy a rászorultságot a szabályozás milyen módszerrel határozza meg.

Barr a célba juttatás három tiszta esetét különbözteti meg: a jövedelemvizsgálaton keresztül történő célzást, az indikátoros és az önkijelölés alapján történő célzást. Az indikátoros célba juttatás esetében a kiválasztott jellemzően erős korrelációt mutat a szegénységgel, a jövedelmi helyzet vizsgálata helyett tehát adott tulajdonság vagy állapot lesz a támogatás alapja, ami lehet életkor, foglalkoztatási helyzet, családi állapot vagy bármely

⁵ Szatmári 2017. 90. o.

más, jól meghatározható jellemző. Az indikátoros célzás valójában törvényi vélelem felállítása arra nézve, hogy az adott helyzet általában szegénységet is jelent egyidejűleg. Az önkijelölés pedig olyan rendszer, ahol az igénylők döntései szolgálnak jelzőeszközként. Ennek egyik formája az ártámogatás, amit olyan termékek árához nyújtanak, amelyet a szegények aránytalanul nagy mértékben fogyasztanak (erre magyarországi példa az alapvető élelmiszerek általános forgalmi adójának csökkentése, vagy máshol az ingyenes vagy kedvezményes tömegközlekedés). Másik formája az önkijelölésnek az ún. kondicionált juttatások köre. Ez olyan támogatási rendszer, ahol a juttatás csak addig jár, amíg a jelentkező bizonyos tevékenységek végzését vállalja (közfoglalkoztatás, képzés).⁶

Besley és Kanbur a szegénységcsökkentést célzó politikák (segélyezés) két szélső elméleti eseteként mutatja be az ún. ideális jövedelemteszten alapuló és az univerzalisztikus politikát. Ideális az a jövedelemteszt, amikor lehetséges és ténylegesen megvalósítható az egyéni jövedelmek felmérése (és egyidejűleg az optimális jövedelemhatár is meghatározható), így mindenki pontosan annyi juttatást kapna, amellyel eléri a szegénységi küszöböt. Univerzalisztikusnak pedig a mindenkinek egységesen juttatott támogatást tekintik, ahol egyáltalán nincs jövedelemteszt. Mivel mind az egyéni meghatározás, mind a szélsőséges univerzalizmus túlságosan költséges, a két szélsőség közötti átmenetet az indikátorok használatával történő célzás jelenti, ahol például területi alapon vagy életkor szerint meghatározott csoportok kapnak támogatást.⁷

Ugyanakkor a jövedelmi helyzeten alapuló célzás is további megfontolásokat igényel. A jövedelmek számbavételének módja (egyéni, családi, háztartási szintű), a megfelelő jövedelmi küszöb kijelölése számos módszertani kérdést vet fel, és a közbülső döntésektől függően az eredmények és az intézkedések hatásai is eltérők lehetnek.⁸

2. A hozzáférés feltételeinek hazai szakirodalma

Mózer a hozzájutás feltételei alapján a rendszeres pénzellátások három alapvetően eltérő formáját különbözteti meg: a demograntot, a társadalombiztosítás keretén belüli juttatást és a segélyt.⁹ A segély szerinte olyan jövedelempótló támogatás, amely rászorultságon alapul.

Tausz is úgy definiálja a segélyt¹⁰, mint ami a legegyszerűbb meghatározás szerint rászorultaknak juttatott, adókból finanszírozott szociális transzferjövedelem, amely forrás-vizsgálaton alapul.¹¹ A segélyezés szelektív, azaz a jövedelemteszten kívül fajtánként további feltételekhez kötött. „A szelekció mindig és mindenütt a források vizsgálatán (*means-test*) és országonként, valamint segélyfajtánként eltérően más további tényezők számbavételén alapul.”¹² Egy másik tanulmányban Mózer és Tausz a pénzbeli támogatásokat négy nagy

⁶ Barr 2009. 350-352. o.

⁷ Besley-Kanbur 1990. 4-13. o.

⁸ Ezzel kapcsolatban lsd. pl. Deeming 2017. 33-48. o.

⁹ Mózer 2010. 20. o.

¹⁰ Segély nevű ellátás ugyanakkor már nem létezik a mai tételes jogi szabályozás szerint.

¹¹ Tausz 2010. 33. o.

¹² Tausz 2008. 9. o.

csoportra osztja: a társadalombiztosítási alapú ellátásokra, a demograntokra (csoportosan célzott ellátások), a segélyekre és az adórendszeren keresztül nyújtott szociális célú támogatásokra.¹³

Krémer a nemzetközi szakirodalomra hivatkozva a társadalombiztosítási ellátásokon kívül szintén az univerzális és a rászorultsági alapú pénzbeli támogatásokat határozza meg két fő kategóriaként. A jövedelmi és vagyonteszt alapján fizetett támogatások kapcsán megjegyzi, hogy ezeket Magyarországon rászorultsági elvű támogatásoknak nevezik, ami szerinte a legtöbb idegen nyelvre lefordíthatatlan, mivel ezek a jövedelem tesztelésén kívül más kritériumokat is alkalmaznak. A szerző szerint a fogalom csak a magyar politikai és közigazgatási nyelvben használatos, ami a támogatási elveket átfedi, és ezzel káoszt okoz a hasonló elvű támogatások logikájában és célszerűségében.¹⁴

Hoffman a társadalombiztosítás rendszerén kívül juttatott (adóból finanszírozott) támogatásokon belül az ellátáshoz való hozzájutás elve és annak jogszabályi feltételei szerint három alapvető kategóriát különböztet meg. Az *alanyi jogon járó (univerzális)* támogatások „nagyon széles körben, kevés és egzaktan értelmezhető jogszabályi feltétellel járnak valamennyi jogosultnak”¹⁵. A *normatív módon szelektív* ellátások átmenetet képeznek az alanyi jogon járó és a rászorultsági alapú ellátások között, amelyek a társadalom egy-egy szűkebb csoportjának járnak, amilyenek a szerző például a fogyatékos személyek ellátásait tekinti. A harmadik kategória a *rászorultsági ellátások* csoportja, amelyeknél az igénylő és/vagy családjának jövedelmi, vagyoni helyzete, *valamint további személyi körülményei* jelentik a jogosultság alapvető feltételét.¹⁶

Ferge három klasszikus típust különböztet meg: a társadalombiztosítási, az univerzális (alanyi jogon mindenkinek járó), és a szelektív (feltételhez kötött, más néven rászorultsági alapú) támogatásokat.¹⁷ A szelektív ellátásokat segélyjellegűnek, illetve az angolszász szóhasználatot idézve reziduálisnak nevezi, melyek fő jellemzője, hogy rászorultsági alapúak és gyakran, de nem feltétlenül, jövedelemfüggők. Ferge az univerzális ellátások közé sorolja a demograntokat, amelyek demográfiai ismérvek alapján meghatározott csoportoknak járnak, jövedelmi feltételtől függetlenül. *Kategoriális* ellátásnak nevezi ezzel szemben azon csoportok juttatásait, amelyek sajátos hátrányokkal küzdenek (pl. különböző fogyatékoságokkal) és ezek is lehetnek univerzálisak (a csoport minden tagja jogosult az ellátásra) vagy szelektívek (amikor csak a csoport szegényebb tagjai jutnak támogatáshoz).¹⁸ Ebben a csoportosításban is tetten érhető a fogalmi kategóriák átfedése. Mi indokolja, hogy a csak gyermekeknek járó családi pótlékot univerzálisnak nevezzük, míg a fogyatékosággal élőknek járó támogatásokat kategoriálisnak? Ebben a két ellátásban az a közös vonás, hogy egyiknél sem kerül sor jövedelemteszt alkalmazására, hanem valamilyen – az egyén által nem befolyásolható – állapot, jellemző dönti el a jogosultság kérdését. Ez határozottan szelektív eljárás, abban az értelemben, hogy különbséget tesz állampolgárok között (egy méltányolható

¹³ Mózer–Tausz 2010. 184-185. o.

¹⁴ Krémer 2009. 248-249. o.

¹⁵ Fazekas 2005. 281. o., idézi Hoffman 2013. 241. o.

¹⁶ Hoffman 2013. 241. o.

¹⁷ Ferge 2017. 45. o.

¹⁸ Ferge 2017. 46-47. o.

szempont szerint), a szelekció (célzás) viszont nem konkrét szegénységi teszt, hanem egyéb indikátorok alapján történik. Különösen zavaró a kategóriák átfedése, ha tudjuk, hogy a kategoriális ellátásokat is lehet jövedelemteszthez kötni (időskorúak járadéka), illetve „univerzális” jelleggel a csoport összes tagjának nyújtani (családi pótlék).

3. A rászorultság tágabb és szűkebb értelmezései

A pénzbeli ellátások *hozzáférési feltételek meghatározásának módja* szerinti csoportosításában a hazai szakirodalomban tehát viszonylagos egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy rászorultsági elvűnek, vagy rászorultsági alapúnak azokat a szociális ellátásokat nevezik, amelyek jövedelmi és/vagy vagyoni feltételhez kötöttek, azaz amelyek csak meghatározott jövedelmi, vagyoni szint alatt járnak.

Angol nyelvterületen a *szelektivitás* fogalma körül figyelhető meg hasonló jelenség. Peter Townsend 1975-ben elemezte, hogy az univerzalitással szembeállított szelektivitás három különböző értelmezésétől függően mennyire eltér, hogy valójában miről is folyik a társadalmi-politikai vita. Az első értelmezés szerint a kormányzat eleve szelektál, amikor eldönti, hogy a rendelkezésre álló adóbevételeket milyen prioritások mentén osztja el az egyes jóléti ágazatok között, vagy azokon belül. Másodszor a szelektivitás értelmezhető bizonyos népességcsoportok közötti választásként is: ellátási jogosultság rendelhető jövedelemtől teljesen függetlenül meghatározott jellemzőkkel rendelkező személyek csoportjaihoz (idősek, fogyatékkal élők, stb.). Legszűkebb értelmezésben pedig a szelektivitás a jövedelem és a vagyon (a források) igazolására irányuló eljárás alkalmazását jelenti, amelyet vagy mindenkire, vagy az egyéb eljárásokkal már leszűkített csoportokra alkalmaznak.¹⁹

Fazekas Marianna 1989-ben megjelent tanulmánya a társadalombiztosítási ellátásokon kívüli, akkoriban létező pénzbeli szociális juttatások közös jellemzőjeként a rászorultsági elv érvényesítését azonosította, mely bizonyos segélyfajtáknál az érdemesség-érdemtelenesség hatósági elbírálhatóságával párosult. Az ismertetett szabályozás kiemelt példái alapján a rászorultsági elv nem mindig jelentett konkrét jövedelmi küszöböt, hanem inkább határozatlan jogfogalmakkal körülírt feltételeket, pl. „megélhetése veszélyeztetett”, „jövedelme létfenntartásához kevés”, „az épület súlyos megrongálódása” vagy „testi, szellemi, erkölcsi fejlődése indokolja”.²⁰

A szociális törvény elfogadásáig az 1991. évi XX. törvény szabályozta a helyi önkormányzatok szociálpolitikai feladatait. A 129. § (2) bekezdés a) pontja alapján az önkormányzat biztosította „külön jogszabályban foglalt feltételek szerint a *szociális helyzetéből eredően ráutalt* személyek pénzbeli és természetbeni ellátását, a rendszeres és rendkívüli szociális segélyezést”. 1991-ben készült el a szociális törvény koncepciója, melyet megjelentetett az *Esély* című folyóirat és teret biztosított a szakmai-politikai vitának is. A koncepció már egyértelműen a *jövedelmi* rászorultsággal azonosította a rászorultságot.²¹ A beterjesztett törvényjavaslat indokolása szerint „elsősorban a *rászorultsági alapon* nyújtható, célzott támogatások rendszerét építi ki”, továbbá „fontos elv a *szelektív normativitás*, ami azt

¹⁹ Townsend 1991. 216. o.

²⁰ Fazekas 1989. 72. o.

²¹ Népjóléti Minisztérium 1991. 14. o.

jelenti, hogy egyes lakossági csoportokat meghatározott jellemzőiken keresztül a javaslat külön megnevez, és ezek támogatásának garanciáit kiépíti.”²²

A szociális törvény Magyar Közlönyben megjelent eredeti szövege a pénzbeli ellátások két fajtáját határozta meg. A *normatív pénzbeli ellátásnak* nevezett gyermeknevelési támogatás társadalombiztosítási jogviszonyhoz és egyidejűleg jövedelemteszthez kötött ellátás volt, és más ellátás mellett nem, de legfeljebb négy óra munkavégzés mellett volt folyósítható, viszont nyugdíjjarulék terhelte és szolgálati időre jogosított. A másik kategória a települési önkormányzat által *szociális rászorultság esetén* kötelezően nyújtandó ellátások köre négy különböző segélytípust tartalmazott: a munkanélküliek jövedelempótló támogatását, a lakásfenntartási támogatást, az ápolási díjat, valamint az átmeneti segélyt. A szociális rászorultság csak a munkanélküliek jövedelempótló támogatásánál jelentett egyértelmű jövedelmi rászorultságot, az átmeneti segély esetében csak a „létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzet” illetve „létfenntartási gonddal küzdő személyek” kifejezésekkel határozták meg a rászorultság mércéjét.

Ferge Zsuzsa a szociális törvény koncepciójáról írt tanulmányában felteszi a kérdést, hogy a „célzott” ellátás, melyeknek bővítésére a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap javaslatot tett, és amely kívánalmaknak a szociális törvény tervezete meg kívánt felelni, *„kizárólag anyagi rászorultsághoz, és ennek megfelelően a jövedelem vagy a vagyon igazolásához kötendő ellátásként értelmezendő-e, vagy van tágabb értelmezési lehetőség? Ha a szűk értelmet vesszük, akkor a ma célzottnak nevezett ellátások sem mind célzottak, mert a szociális szolgáltatások [...] igénybevétele [...] nem kötődött jövedelemigazoláshoz. Ugyanakkor, ha a szükségletet és ezzel együtt a fizetőképességet (az eszerint differenciált térítési díjakat) elfogadjuk ‘rászorultsági alapként’, akkor sokkal több már ma is a ‘célzott’ ellátás. Ha tudjuk továbbá, hogy a gyermekek szükségleteit a munkajövedelmek nem tartalmazzák, s hogy a többgyermekes családok jelentős része nem jómódú, akkor a családi pótlék zöme is ‘célzott’ ellátás. Hasonlóképpen, a mind nagyobb összeget felemésztő munkanélküli ellátások zöme is ‘célzott’, amennyiben – szegénységi bizonyítvány nélkül is – túlnyomórészt nem jómódúakhoz jut.”*²³ Ez a gondolatmenet a rászorultságnak tágabb értelmezését tartalmazza, ahol a jövedelemteszt ennek csak egyik alkalmazható igazolási formája.

III. Egy lehetséges elméleti modell

A társadalombiztosítási elvű ellátásokat figyelmen kívül hagyva, az elvileg elképzelhető összes fajta normatív (nem diszkrecionális) pénzbeli ellátás egyértelműen besorolható a hozzáférés szabályait három dimenzió mentén kezelve, melyek a következők: (1) a jövedelmi,

²² Ugyanakkor a szelektív normativitás itt azt is jelenti, hogy alanyi joga csak a külön meghatározott csoportnak keletkezik a törvény előírásai nyomán, míg a többi rászorulóknak csak az önkormányzati mérlegelési jogkörben *adható* támogatások járnak, alapvetően diszkrecionális döntések alapján.

²³ Ferge 1992. 49. o.

vagyoni helyzet (forrásteszt), (2) az egyén állapotára, helyzetére vonatkozó kategoriális feltételek és (3) a magatartási, viselkedési feltételek (kondicionalitás).

A három dimenzió az alábbi táblázatban foglalható össze, példákkal:

VAN FORRÁSTESZT „rászorultsági alapú”		NINCS FORRÁSTESZT „univerzális”	
KATEGORIÁLIS	NEM KATEGORIÁLIS	KATEGORIÁLIS	NEM KATEGORIÁLIS
<i>kondicionális</i>		<i>kondicionális</i>	
foglalkoztatást helyettesítő támogatás	<i>conditional cash transfers</i>	iskoláztatási támogatás, ápolási díj	<i>participációs jövedelem (Atkinson)</i>
<i>nem kondicionális</i>		<i>nem kondicionális</i>	
időskorúak járadéka, egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatás	<i>garantált minimumjövedelem</i>	nevelési támogatás, gyermekgondozást segítő ellátás, gyermeknevelési támogatás, fogyatékosági támogatás, vakok személyi járadéka, tartós ápolást végzők időskori támogatása	<i>univerzális alapjövedelem (UBI)</i>

1. számú táblázat: Az ellátások csoportosítása a rászorultság meghatározásának módja szerint

1. Forrásteszthez kötött ellátások

A jövedelmi és vagyontesztől függő támogatások egységes „rászorultsági alapú/elvű” elnevezése egyrészt azért lehet félrevezető, mert a jövedelemtesztől független ellátások egy része is a rászorultság vélelmén alapszik. A rászorultság e tágabb értelmezését erősíti az Alaptörvény XIX. cikkének megfogalmazása, valamint a Szocvtv. hatályos szabályozási megoldása is.

A kategoriális feltétellel kombinált jövedelmi feltételek esetében a biztonsági háló sosem lehet teljesen hatékony, mindig lesznek olyanok, akik a kategoriális feltételt nem képesek vagy nem akarják teljesíteni, amellet, hogy a szabályozás célirányossága vagy pontatlansága is vezethet egyes csoportok kizárásához. Atkinson megfogalmazásában: „*a feltételek azt jelentik, hogy megjelenik egy második dimenzió, melynek mentén bizonytalanná válhat a jogosultság*”.²⁴ Ezzel a kombinált célzási technikával kapcsolatban Szalai Júlia a következőt jegyezte meg a 2005-ös hazai helyzetre reagálva, ami azonban ma is helytálló: „*nálunk nemcsak az anyagi létfeltételeik szerint rászorulóknak a ‘nem rászorulóktól’ való elkülönítésére van szükség, hanem egy második szűrő beiktatására is. Miután az első lépcső*

²⁴ Atkinson 1992. 15. o.

nyomán szóba jövő igényjogosultak köre túl széles lenne, ezért a segélyezés rendszerén belüli további szelektálás hivatott az ún. 'ténylegesen rászorulók' szűkebb és valóban támogatható csoportjának megtalálására."²⁵ Ezekben az esetekben tehát a kategorizálás nem a jövedelemtesztet helyettesítő célzasi megoldás, nem indikátoros célzás, hanem az igényjogosultak számának csökkentésére irányuló szelekciós mechanizmus, amely egyben kijelöli a juttatásokra érdemesek körét és határozottan elválasztja őket az érdemtelenektől.

A kategóriától független, ellenben magatartási, viselkedési feltételekhez kötött pénzbeli támogatások például a *conditional cash transfers* (CCTs) elnevezésű programok, amelyek pénzbeli segítyt nyújtanak általában a szegény háztartásoknak, azzal a feltétellel, hogy azok előre meghatározott befektetéseket hajtsanak végre a „humán tőkébe”, azaz a gyermekeik fejlesztésébe. A segélyhez jutás feltétele a gyermekek oktatására, egészséges táplálkozására, orvosi ellenőrzésére vonatkozó kötelezettségek teljesítése.²⁶

A *garantált minimumjövedelem* olyan pénzbeli támogatás, amely a jövedelmi rászorultságon kívül semmilyen más feltételhez nem kötött, célja egy megélhetési minimumstandard biztosítása mindenki számára.²⁷ Jelenleg Magyarországon ilyen központi segélyezési megoldás nem áll rendelkezésre. Elvileg lehetőséget biztosítana egy ilyen jellegű támogatásra a települési segély intézménye, azonban annak sem központi forrása nincs egységesen biztosítva, sem a feltételelességre vonatkozóan nincs érdemi korlátozás. A Szocvtv. 25. § (3) bekezdésének b) pontja előírja a települési önkormányzatok képviselő-testületei számára, hogy „szociális rászorultság” esetén települési támogatást állapítsanak meg, a Szocvtv. és a települési önkormányzat rendeletében meghatározott feltételek szerint. Tekintettel a települések eltérő anyagi helyzetére és az ott élő lakosság életkörülményeinek különbségeire, ez a megoldás a szociális biztonság szempontjából nem tekinthető garanciális jellegűnek.

2. Forrástesttől független ellátások

A legtöbb hazai szerző által „univerzálisnak” nevezett, a hatályos szabályok alapján elérhető, jövedelmi és vagyoni helyzettől független támogatások mindegyike kategoriális, de megjelent a kondicionalitás is. Ilyen például a családi pótlék iskoláztatási támogatásnak nevezett formája, amelyre a jogosultság szünetel, ha a tanköteles gyermek e kötelezettségét nem teljesíti.²⁸ A jövedelemteszt mellőzése annak elismerése is lehet, hogy az adott helyzet kiadási többletet jelent az érintettnek, ezek a támogatások tehát egyben kiadáskompenzációs célúnak is tekinthetők.²⁹ Másfelől viszont a rászorulók csoportjának indikátorok alapján történő kiválasztását is szolgálhatják.

²⁵ Szalai 2005. 5. o.

²⁶ Az ilyen programok értékelésére lsd pl. Fiszbein et al 2009.

²⁷ Lsd pl. Peña Casas 2005. 18. o.

²⁸ A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 15. § (1) bekezdése

²⁹ Pl. a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. tv. 22. § (1) bekezdés: „az állam [...] hozzájárul a várandóssággal, a szüléssel, a szülőnek a gyermek [...] gondozásával és nevelésével, valamint a tanítatásával összefüggő költségeihez.”

A „valódi” univerzalitás példája a *universal basic income* (UBI) vagy magyarul meghonosodott nevén a feltétel nélküli alapjövedelem, amely definíciója szerint sem jövedelmi, sem egyéb feltételhez nem kötött, alanyi (állampolgári) jogn járna. Speciális esete a jövedelemteszthez nem kötött, valamennyi állampolgárt megillető, viszont bizonyos aktivitást megkövetelő *participációs (részvételi) jövedelem*, melyet Atkinson javasolt a UBI alternatívájaként, válaszul a UBI-val szemben felmerült, a reciprocitást hiányoló ellenvetésekre.³⁰

IV. Rászorulók a szociális jogban – tételes jogi meghatározás

1. A szociális rászorultság

A jövedelmi helyzetet is figyelembe vevő pénzbeli ellátásokat elsősorban a szociális igazgatásról és a Szoc.tv. szabályozza, melynek célja a preambulum szerint a szociális jogok érvényre juttatása. A preambulum említi a „szociális segítségre szorulóért” érzett felelősséget is, ugyanakkor az Alaptörvény vonatkozó XIX. cikkére nem hivatkozik. A törvény tényleges személyi és tárgyi hatálya a felnőttkorú, társadalombiztosítási alapú és más törvényekben szabályozott ellátásokra nem jogosult személyek *szociális rászorultságtól függő*, adóbevételeiből finanszírozott ellátásaira terjed ki.³¹

A Szoc.tv. II. fejezetének III. címe szociális rászorultságtól függő pénzbeli ellátásokat határoz meg. Az egyes ellátások feltételrendszere azonban jelentősen eltér egymástól, azaz a *szociális rászorultság* nem feleltethető meg egyértelműen a jövedelmi rászorultság vagy a szegénység fogalmával.

Az időskorúak járadéka *megélhetést biztosító jövedelemmel nem rendelkező*, a nyugdíjkorhatárt betöltött személyeknek állapítható meg, azaz jövedelemteszthez kötött, kategoriális ellátás. A törvény magatartási szabályokat (az előzetes letartóztatás, elzárás, szabadságvesztés, illetve tartós külföldre távozás eseteit kivéve) nem határoz meg, továbbá vagyoni feltételt sem szab.³²

Az ápolási díjra vonatkozó szabályozás kifejezett jövedelemtesztet vagy vagyontesztet nem ír elő, egyes más rendszeres pénzellátások esetén azonban csak az ápolási díj mértékéig történő kiegészítést tesz lehetővé. A szabályozás a munkavégzést korlátozza, azonban a korlátozás nem jövedelmi természetű. Az ellátás tehát kategoriális és egyben kondicionális is, mivel feltétele az állandó és tartós gondozásra szoruló hozzátartozó tényleges ápolása.³³

³⁰ Ennek kifejtését lsd. pl. Atkinson 2017. 240-245. o.

³¹ Hoffman-Mattenheim 2016. 14. o.

³² Szoc.tv. 32/B. §

³³ Szoc.tv. 41-42. §

A tartós ápolást végzők időskori támogatása nyugdíjkiegészítés jellegű, fix összegű, forrásteszthez nem kötött, kategoriális ellátásnak tekinthető, amely nem kondicionális.³⁴

Az aktív korúak pénzbeli ellátásainak feltételrendszere a legösszetettebb. A jövedelmi és vagyonteszt mellett az ellátások kategoriálisak, továbbá a foglalkoztatást helyettesítő támogatás esetében kondicionálisak is.

2. Az aktív korúak pénzbeli ellátásainak feltételrendszere

Az aktív korú, jövedelmi, vagyoni helyzet alapján rászorulóknak (szegénynek) tekinthető népességet első lépésben két nagy csoportra osztja a foglalkoztatási helyzetük. Azok, akik keresőtevékenységet folytatnak, nem jogosultak ellátásra. Ez a szabály nem csak az érintett aktív korú, rosszul fizetett munkából élő személyt zárja ki a támogatás lehetőségéből, hanem eltartott családtagjait is. A gyermekkorú eltartottak a Gyvt. alapján részesülhetnek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben, az azonban – ritka kivételekkel – alapvetően természetbeni juttatásokat jelent (ingyenes vagy kedvezményes étkeztetést, tankönyvet, évi kétszeri kisösszegű utalványt). *Az ún. dolgozó szegények (working poor) és családtagjaik a szabályozás szerint nem tekinthetők rászorulóknak.*

Akik nem folytatnak kereső tevékenységet (inaktívak), azok különféle jogcímenen jogosultak lehetnek más pénzbeli ellátásokra. Ennek a csoportnak a jelentős része társadalombiztosítási alapú ellátásokra szerzett jogosultságot (táppénz, rehabilitációs járadék, gyermekgondozási díj, stb.), egy másik csoportjuk nappali tagozatos képzésben résztvevő 18 év feletti személy, továbbá vannak olyanok, akik nem társadalombiztosítási alapú, hanem például családtámogatási ellátásokat (gyermekgondozást segítő ellátás, gyermeknevelési támogatás) kapnak. A nappali tagozaton tanulók esetében – a többi feltétel fennállása esetén – a Gyvt. rendelkezései szerint lehet támogatást igényelni, meghatározott életkor felett azonban erre sincs lehetőség.³⁵ A Szocvtv. feltételrendszere tehát azzal az előfeltevéssel él, hogy *akik már más jogcímen (elsősorban társadalombiztosítási jogviszony alapján vagy a családtámogatási szabályozás alapján) részesülnek ellátásban, azok nem rászorulók, függetlenül a jövedelem összegétől.*

Azok, akik más rendszeres pénzellátásra sem szereztek jogosultságot, további három csoportra oszthatók. Az egészségkárosodottak és a 14 év alatti gyermekük ellátásáról gondoskodók további feltételek teljesítése nélkül jogosultságot szereznek az egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatásra. Azoknak, akik munkaképesnek minősülnek, nem csak aktív álláskeresőként kell regisztráltatni magukat, de a felajánlott álláslehetőségeket el kell fogadniuk, beleértve a közfoglalkoztatást is. A legsúlyosabb kizáró ok, amelyet az ellátásban részesülők éves felülvizsgálata során szükséges vizsgálni, a megelőző egy év során elvárt legalább 30 napos időtartamú kereső tevékenység,

³⁴ Szocvtv. 44/A. §

³⁵ A fogyatékos személyek ellátásai azonban nem minősülnek „rendszeres pénzellátásnak” a Szocvtv. meghatározása értelmében [4.§ (1) bek. i) pont], így azok nem zárják ki a jövedelemkiegészítésnek a Szocvtv. szerinti lehetőségét.

közfoglalkoztatás, vagy képzésben való részvétel nem teljesítése, ami akár az igénylő önhibáján kívül is bekövetkezhet.³⁶

V. Összefoglalás - szegények-e a rászorulók, illetve rászorulók-e a szegények?

A rászoruló definíciója csak az általánosság szintjén fogalmazható meg: mindazok, akik számára a törvényi szabályozás állami szociális támogatásra való jogosultságot határoz meg. A rászorultság alapja meghatározott élethelyzet, jövedelmi és/vagy vagyoni helyzet, valamint magatartási, viselkedési elvárások teljesítése lehet, vagy e három dimenzió bármely kombinációja. A „rászorultsági elvű” elnevezés nem alkalmas a jövedelemigazoláshoz kötött juttatások megkülönböztetésére. Ugyanígy az univerzális jelzöt is célszerűbb lenne fenntartani az olyan támogatásokra, amelyek esetében nem csak a jövedelem igazolása nem szükséges, hanem semmilyen más feltétel teljesítését sem írják elő a jogszabályok.

A szegénység és a rászorultság sem azonosítható egymással. Egyrészt az alaptörvényi *rászoruló* fogalomnak a tételes jogi tartalmi meghatározása, kifejtése alapján számos olyan juttatás azonosítható, amely szerint *a rászorultság nem feltétlenül jelent szegénységet*. Nemcsak a családtámogatási ellátások, hanem az Alaptörvény XIX. cikkében megnevezett rászorulók egyes pénzbeli ellátásai esetén sincs szükség jövedelemvizsgálatra vagy vagyontesztre, *rászorulónak minősülhetnek olyan személyek is, akik megfelelő jövedelemmel rendelkeznek*. Másrészt *a jövedelmi és vagyoni helyzet önmagában nem tesz senkit rászorulóvá, azaz támogatásra jogosulttá*, mivel a jövedelmi és vagyonteszt minden esetben további szelekciós feltételekkel egészül ki.

Felhasznált irodalom

Atkinson, Anthony B.: A szociális biztonsági háló. *Esély* 1992/2. 3-28. o.

Atkinson, Anthony B.: Egyenlőtlenség. Mit kellene tennünk? Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.

Barr, Nicholas: A jóléti állam gazdaságtana. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.

Besley, Timothy – Kanbur, Ravi: The principles of targeting. Policy, Research, and External Affairs. Working Papers. Office of the Vice President Development Economics, The World Bank. March 1990, WPS 385.

Deeming, Christopher: Defining Minimum Income (and Living) Standards in Europe: Methodological Issues and Policy Debates. *Social Policy and Society* (2017) 16:1, 33-48. o.

Fazekas Mariann: Elgondolások a szociális járadék és segélyezési rendszer átalakításáról. *Esély*, 1989/1. 71-83. o.

³⁶ Szocvtv. 36. § (2) bek. e) pont

Fazekas Marianna: A szociális igazgatás. In: Ficzer Lajos-Forgács Imre: Közigazgatási jog. Különös rész. Budapest, Osiris, 2005.

Ferge Zsuzsa: Megjegyzések a Szociális Törvény koncepciójához. *Esély*, 1992/3. 46-59. o.

Ferge Zsuzsa: Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015. Osiris Kiadó, Budapest 2017.

Fiszbein, Ariel et al.: Conditional cash transfers. Reducing present and future poverty. A World Bank Policy Research Report. The World Bank, Washington, D.C., 2009.

Hoffman István: A szociális igazgatás. In: Lapsánszky András (szerk.): Közigazgatási jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből. III. kötet. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft, Budapest, 2013.

Hoffman István – Mattenheim Gréta: Nagykommentár a szociális törvényhez. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

Krémer Balázs: Bevezetés a szociálpolitikába. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

Mózer Péter: Pénzügyi ösztönzők, illetve ellenösztönzők és a munkaerőpiac kapcsolata. In: A szociális segélyezés szerepe a segélyezettek életminőségének alakulásában. Tanulmánykötet, Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, 2010. 20. o.

Mózer Péter – Tausz Katalin: Javaslatok a segélyezési rendszer korszerűsítésére. In: A szociális segélyezés szerepe a segélyezettek életminőségének alakulásában. Tanulmánykötet, Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, 2010. 184-203. o.

Népjóléti Minisztérium – Javaslat a Szociális Törvény főbb koncepcionális elemeire. *Esély*, 1991/5. 4-24. o.

Peña Casas, Ramón: Minimum income standards in enlarged EU: Guaranteed Minimum Income Schemes. Working paper II, VS/2005/0376. EAPN Ireland. http://www.eapn.ie/pdfs/155_paper%20II%20-%20Minimum%20income%20standards%20in%20enlarged%20EU.pdf (2018. 05. 26.)

Szalai Júlia: A jóléti fogda – II. *Esély*, 2005/1. 3-34. o.

Szatmári Andrea: A szociális ellátórendszer elemeinek meghatározatlansága és ennek alkotmányjogi jelentősége. *Themis*, 2017. december 84-100. o. https://www.ajk.elte.hu/media/fe/fd/17ac212e0845520bb112fc7f81d748615482aa588eb41e86328ec6de92a9/THEMIS_2017_dec.pdf

Tausz Katalin: Segélyezés Abszurdisztában. Kézirat, Budapest, 2008. http://real.mtak.hu/1720/1/47181_ZJ1.pdf (2018. 06. 13.)

Tausz Katalin: Segélyezés Magyarországon. In: A szociális segélyezés szerepe a segélyezettek életminőségének alakulásában. Tanulmánykötet, Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, 2010. 32-64. o.

Townsend, Peter: Szelektivitás – a nemzet megosztása? In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.): A jóléti állam. Ford.: Ferge Zsuzsa. Az ELTE Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék és a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület kiadványa, 1991. 214-220. o.

WHO ARE “PERSONS IN NEED”?

Article XIX (1) of the Fundamental Law of Hungary declares that the State shall strive to ensure social security for persons in need. The system of social institutions and measures implemented by the State are regulated in laws in which one can find the eligibility criteria for the social cash transfers. Thus, these rules are to identify the persons mentioned in the Fundamental Law as “persons in need”. This article aims to collect and systematize the aspects of the legal definition of neediness, and to explore the overlapping terminology which seems to be present in the traditional distinction between universal (not means-tested) and selective (means-tested) benefits. All the benefits have some regard to need, circumstances, contributions history or current resources, and it is possible to target benefits without means-testing. Targeting “based on neediness” may be interpreted in a broad way where a means-test is merely a possible method to select the groups in need. In the Hungarian social law, neediness is not equal to poverty. The poor may fail to trigger entitlement when they do not fit in the category described by law and, some categories of persons may be considered as persons in need without being poor.

SZAMEK GABRIELLA

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Bándi Gyula egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

QUO VADIS KÖZMEGHALLGATÁS?

I. Bevezetés

A társadalmi részvétel és az ehhez kötődő civil kontroll érvényre juttatása alapvető követelményként jelent meg a környezetjog fejlődésében a XX. században.¹ A jogállam megteremtésének folyamatában alapvető követelmény a felismert érintettségen és az informáltságon alapuló egyéni és kollektív társadalmi részvétel joga és kötelezettsége, nem is csak kizárólag a környezetvédelem területén. A társadalom egésze, csoportjai és maga az egyén is elszenvedői a környezeti károknak, ezért is szükséges bevonásuk a döntések előkészítésébe, a döntéshozatalba és a döntés megvalósulásának ellenőrzésébe. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a társadalom és az egyes polgárok maguk is közreműködnek a környezeti ártalmak előidézésében, így lényeges (lenne) a környezeti nevelés megjelenése is.²

Az Euro-barométer felmérései szerint, az Európai Unió polgárai igen magas arányban (80 % vagy még több) tartják nagyon fontosnak a környezettel kapcsolatos kérdéseket, és az EU 3-5 legfontosabb prioritása közé sorolták.³

A környezeti demokrácia jogintézményei mind a nemzetközi egyezmények, mind pedig az Európai Unió részeivé váltak. Az Európai Unió Bírósága ítélezési gyakorlatában arra törekedett, hogy egyfelől kötelezze az uniós tagállamokat a társadalmi részvételre vonatkozó szabályok betartására, másrészt hogy lehetőleg pontosan definiálja a tagállamok számára a társadalmi részvétel tényleges érvényesülését jelentő jogalkotói szándékot.⁴

A társadalmi részvétel általában sok elvi és gyakorlati kérdésre ad megfelelő választ, fontos azonban megjegyezni, hogy ennek előfeltétele az információ. Ilyenek például, hogy az állam önmagában nem képes a társadalom érdekeit reprezentálni, szükség van a demokrácia közvetlenebb megjelenésére is. A jó kormányzás feltételezi többek között a közigazgatás és a társadalom közötti párbeszéd fontosságát, a jó kormányzás partnerként tekinti a társadalmat, amelyre legalábbis a környezetvédelem területén rá is szorul. A jogállamiság elvének biztosítására is szolgál a társadalmi részvétel és egyben növeli a környezettudatosságot a társadalomban, ez pedig különösen lényeges, hiszen, ahogy már volt erről szó, a társadalom magatartása önmagában is jelentős környezeti ártalmat jelenthet.⁵ A környezeti érdekek

¹ Bándi (szerk.): 2008. 193. o.

² Bándi 2014. 58. o.

³ Krämer 2007. 468. o.

⁴ Bándi 2014. uo.

⁵ Bándi 2014. 59. o.

közösségi, társadalmi, illetve ellentmondásosnak tűnő jellege és az állami intézmények működésének korlátai miatt a környezeti jogérvényesítésben egyre nagyobb teret kell adni a polgároknak, a közösségeknek, a társadalmi szervezeteknek.⁶ Ezeket a sajátosságokat a környezeti demokrácia kifejezéssel foglalhatjuk össze.⁷ A környezeti demokrácia példának okáért olyan tényekre és folyamatokra utal, amelyek kapcsolatban lehetnek a környezettel és az emberi egészséggel, jól-léttel. A legfontosabb okok, amelyek miatt a környezeti demokráciára nagy szükség van, be vannak ágyazva a gazdasági fejlődési trendek kudarcába. Gyakorlatilag kezelhetjük szinonimaként a környezeti demokráciát és a társadalmi részvételt.⁸

Jelen tanulmány a társadalmi részvétel egyik eljárásjogi megjelenési formájával, a közmeghallgatással foglalkozik. Mivel a hatályos jogi szabályozás nem teremt egyértelmű helyzetet a közmeghallgatással kapcsolatban, így fontos feltennünk azt a kérdést, merre is tart a közmeghallgatás eszköze? A részvételi jogok szerepe és fontossága miatt is lényeges lenne, hogy a közmeghallgatás teljességében, mindennemű korlátozás nélkül érvényesülni tudjon. Szintén megfontolást érdemel – ahogy majd látni is fogjuk –, hogy az érintettek bevonásával, meghallgatásával hozott döntések végrehajthatósága jobb, illetve költséghatékonyság szempontjából is előnyösebb, ha az alapeljárás befejezésével végleges és végrehajtható döntést kapunk.

II. Aarhusi Egyezmény

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága – hazánkban a 2001. évi LXXXI. törvénnyel kihirdetett – a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhushban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezménye (továbbiakban: Egyezmény) beszél a társadalmi részvételről, mely kapcsán a következő elemek kerülhetnek szóba:

- az információhoz való jog;
- a részvételi jogok, így részvétel a jogalkotásban; a közigazgatási döntéshozatalban beleértve az egyedi ügyeket, továbbá ennek folytatásaként a környezetvédelmi ellenőrzésben;
- részvétel a jogérvényesítési folyamatokban, ezen belül a jogorvoslathoz való jog, illetve a perlési jogok;
- ezek szolgáltatában pedig a környezetvédelmi egyesületek jogai, a részvételre képesítés.

Ezeket a jogokat úgynevezett három pilléres szerkezetnek szoktuk nevezni. Az első pillér az információhoz való hozzájutás, mely tulajdonképpen a többi jog előfeltétele is, ezt az Egyezmény 4. és 5. cikke írja le. A következő pillér a döntéshozatalokban való részvétel lehetősége, mellyel az Egyezmény 6-8. cikke foglalkozik. A harmadik pillér az

⁶ Fodor 2016. 101. o.

⁷ Fodor 2016. 103. o.

⁸ Bándi (edited) 2014. 4-5. o.

igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés lehetősége, amely mindkét korábbi pillér működésének is biztosítéka, ezt a lehetőséget az Egyezmény 9. cikke intézményesíti.

Ha a közmeghallgatásról gondolkodunk a második pillér a kiemelendő, e pillér esetében beszélhetünk az egyedi döntéshozatalban való részvételről, melynek részeként találjuk a közmeghallgatás jogát is.

Érdemes még e tárgykörhöz látnunk azt is, hogy a 2015-ben elfogadott ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok – amelyet hazánk az elsők között ratifikált – is kiemelten foglalkozik a társadalmi részvétel kérdéseivel. A célok egészét átszövi a partnerség intézménye, maga a 16. cél⁹ 7. Feladata pedig rögzíti: „Minden szinten biztosítjuk a befogadó, fogékony, képviselően és részvételen alapuló döntéshozást.” Ugyanezen cél 10. Feladata pedig kimondja: „A nemzeti jogszabályokkal és a nemzetközi egyezményekkel összhangban biztosítjuk az információhoz való nyilvános hozzáférést, az alapvető szabadságjogok védelmét.”

Ehhez kapcsolódóan megemlítendő az uniós stratégiák szintjén a jelenleg is érvényben lévő, 2020-ig terjedő hetedik környezetvédelmi akcióprogram¹⁰, „Jólét bolygónk felélése nélkül” 4. sz. célkitűzése a társadalmi részvétel minden területét magába foglalja.

III. Környezetgazdaságtani megfontolások

A közmeghallgatás lehetőségeit, hasznait környezetgazdaságtani szempontból is meg lehet közelíteni. Ha egy adott időpontban nem az optimálisnak tartott környezethasználati szint alakul ki, akkor az a kérdésünk, hogy lehetne azt mégis elérni.¹¹

A környezetpolitikai beavatkozás alapja, hogy ráismerünk, a piaci kudarcok (így a külső gazdasági hatások és a közjavak vagy szabad javak) jelenléte, illetve a tranzakciós költségek alkukat hátráltató vagy éppen azt megakadályozó hatásai arra vezetnek, hogy az alapvető hatékonysági célt nem tudjuk elérni. A beavatkozó szándéka ilyenkor, hogy olyan pótlólagos szabályokat hozzon létre, adjon hozzá a társadalom már létező (jogszabályokban rögzített és szokásokon alapuló) szabályrendszeréhez, melyek segítségével a piaci kudarcok mértéke csökken, a tranzakciós költségek mérséklődnek, így az alkukat nem akadályozó mértékűvé válnak.¹²

A környezetgazdaságtan felosztását követve a közmeghallgatás a Coase-i jogallokálási csoportba tartozik. A jogallokálás nem más, mint a jogosultságok és szerződések terepe. Az externáliákat vagy a közjavakat, közösen használt (szabad) javakat a magas tranzakciós költség hozza létre – ennek a tranzakciós költségnek nagysága azonban a jogrendszertől függ. Ezek csökkentésére szolgáló eszközök közé tartozik, ha valamit tulajdonba adunk, ha meghatározzuk, hogy kinek van joga dönteni valamiről, ha lehetővé tesszük (nem tiltjuk,

⁹ „A fenntartható fejlődés érdekében békés és befogadó társadalmakat alakítunk ki, mindenkinek biztosítjuk a jogorvoslatot és a törvény előtti egyenlőséget, és a kormányzás minden szintjén hatékony, elszámoltatható, befogadó intézményeket építünk ki.”

¹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 1386/2013/EU határozata (2013. november 20.)

¹¹ Bartus – Szalai 2012. 71. o.

¹² Uo.

illetve a tranzakciós költségek leszorításával még le is egyszerűsítjük), hogy a felek alkudozzanak, akkor a pareto-hatékony állapot a Coase-tételnek megfelelően előállhat.¹³ A „Coase-elmélet” azt mondja ki, hogy függetlenül attól, hogy melyik félnek vannak törvényes jogai, tranzakciós költségek nélkül automatikus tendencia alakul ki a társadalmi optimum tárgyalásokon keresztül történő elérésére.¹⁴ A hatékonysági probléma akkor merül fel e körben, ha az alkudozó felek között nem áll fenn egyensúly, vagy pedig nincs lehetőségük, terepük az alku megteremtésére. A közmeghallgatás eszköze ezt a helyzet oldja fel, lehetőséget teremt az összes érintett félnek, hogy tárgyaljanak, adott esetben pedig megfelelő alkut/alkukat alakíthassanak/ alakítsanak ki.

IV. Alapjogi megfontolások

A környezetvédelem és ezen belül a társadalmi részvétel nem képezi a klasszikus emberi jogi dokumentumok tárgyát. Bár mindenképpen megemlítendő, hogy a 2018. évi környezetvédelmi világnap alkalmából az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) környezetvédelmi szervezetének igazgatója, valamint a környezetvédelem és az emberi jogokkal foglalkozó különleges jelentéstevője közös nyilatkozatot adott ki, melyben sürgetik az ENSZ-t, hogy ismerje el emberi jogként az egészséges környezethez való jogot.¹⁵

Jelenleg azonban az Emberi Jogok Európai Egyezménye¹⁶ (továbbiakban: EJEE) sem tartalmazza kifejezetten az egészséges környezethez való jogot. Ugyanakkor az Emberi Jogok Európai Bírósága (továbbiakban: Bíróság) eddigi joggyakorlata során az EJEE a magán- és családi élet védelmét szolgáló 8. cikket használta jogalapként, ha környezettel, környezeti ártalmakkal kapcsolatos ügyekben ítélt.¹⁷ Ugyanakkor kezd megjelenni a környezettel kapcsolatos ügyek ítéleteiben a döntéshozatalban való részvétel követelménye, a méltányos egyensúly megtalálása az érintett személyek érdekei és a társadalom egésze között, és ehhez kapcsolódóan a tisztességes eljáráshoz való jog tartalmának szélesítése. A *Dubetska és mások kontra Ukrajna*¹⁸ ítélet tanúsága, hogy a környezetvédelmi kérdésekben az államnak széles mérlegelési jogkörrel kell rendelkeznie, és választási lehetőséget kell biztosítani a kötelezettségek teljesítésének különböző módjai és eszközei között. A végső kérdés azonban az a Bíróság előtt, hogy vajon az államnak sikerült-e méltányos egyensúlyt teremteni az érintett személyek és a közösség egésze egymással versengő érdekei között. Az ilyen értékelés elvégzéséhez minden tényezőt – ideértve a hazai jogszerűséget – elemezni kell az adott esettel összefüggésben. Ebben az adott ügyben a Bíróság úgy ítélte meg, hogy Ukrajna

¹³ Bartus – Szalai 2012. 79. o.

¹⁴ Szlávik (szerk.) 2007. 176. o.

¹⁵ <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23162&LangID=E> (2018.06.28.)

¹⁶ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről

¹⁷ Ld. például: López Ostra kontra Spanyolország ügyet (a határozat 1994. december 9-én került elfogadásra, 41/1993/436/515) vagy a Fadeyeva kontra Oroszország ügyet (a határozat 2005. június 9-én született meg, 55723/00)

¹⁸ Ítélet: 2011. február 10., ügyszám: 30499/03

nem talált méltányos egyensúlyt (*fair balance*) az érintett személyek érdekei és a társadalom egésze között. A *Grimkovskaya kontra Ukrajna* ügyben¹⁹ a Bíróság – utalva az Aarhusi Egyezményre is – a nyilvánosság részvételét a környezetvédelmet érintő döntéshozatali eljárásokban az EJEE 8. cikke által védett jogok egyik legfontosabb eljárási garanciájaként határozta meg. Vagyis a közmeghallgatás nem formalitás, hanem a közigazgatási hatósági döntés érvényességének egyik meghatározó eleme lehet a bírósági felülvizsgálat során, amikor annak megítéléséről van szó, hogy a közigazgatási hatóság *fair*, vagyis tisztességes ügyintézés keretében avatkozott-e be az érintettek alapvető jogaiba, és biztosította-e utóbbiak tényleges részvételét a jogaikat hosszú távon és mélyen érintő állami döntéshozatali eljárásban.²⁰

A Bíróság erőfeszítéseket tett, hogy a környezetvédelmi követelmények megsértését emberi jogi sérelemnek tekintse, még úgy is, hogy az európai konvenció szövege közvetlenül nem tartalmazza e kérdéskört. A Bíróság elfogadta, hogy nem elégedhetünk meg azzal a ténnyel, hogy a környezeti ártalmak témájával a konvenció nem foglalkozik, mert egyes más emberi jogok, alapjogok biztosítása mára már nem képzelhető el a környezeti érdekek védelme nélkül. A kapcsolatot a kötelezettségek kiterjesztésével teremtette meg, így az állam elé állított követelmények szintje egyre növekszik, jogsértése nem pusztán az állami szervek aktív jogsértéseiben keresendő, hanem a passzivitásban, a védelmi követelmények, kötelezettségek elmulasztásában is. Fontos látnunk ugyanakkor, hogy ezeknek az eseteknek a köre szűk, csak a jelentős jogsértésekre korlátozódik, illetve alkalmazásához az egyének jogával való kapcsolatot kell megteremteni.²¹

Európai uniós (továbbiakban: EU) szinten is viszonylag korán, még az Aarhusi Egyezmény elfogadása előtt²² megjelent a közösségi részvétel lehetősége. Ennek lényeges pontja volt a társadalom informálása mellett a társadalom tagjai számára lehetőséget biztosítani arra, hogy kifejthessék véleményüket a tervezett projektekről és azok környezeti hatásairól.²³ Természetesen ez még nem jelentett egyéni, általános jogot a környezetvédelmi döntéshozatalban.²⁴

Az Európai Unió Bírósága (továbbiakban: EUB) rendkívül proaktív ítélkezési gyakorlatot folytat a környezetvédelem és kiemelten a társadalmi részvétel területén. Sharpston Főtanácsos véleménye szerint „*senki nem járhat el a környezet nevében.*”²⁵ Kokott Főtanácsos pedig úgy vélte, hogy a „*környezet nem képes arra, hogy megvédje magát a bíróság előtt, ezért képviselni kell, például aktív polgárok és társadalmi szervezetek segítségével.*”²⁶ Kokott főtanácsos egy másik ügyben adott indítványában²⁷ úgy fogalmazott:

¹⁹ Ítélet: 2011. október 21., ügyszám: 38182/03

²⁰ Barabás - Baranyi - Kovács (szerk.): 63. § (1) bekezdés kommentárja

²¹ Bándi 2013. 78. o.

²² Ld. például: 85/337/EGK irányelv az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról (1985. június 27.)

²³ Krämer 2007. 154. o.

²⁴ Krämer 2007. 155. o.

²⁵ Sharpston Főtanácsos véleménye, amelyet 2010. december 16-án adott ki a C-115/09. sz. ügyben ECLI:EU:C:2010:773

²⁶ Kokott Főtanácsos véleménye, amelyet 2012. október 18-án adott ki a C-260/11. sz. ügyben. ECLI:EU:C:2012:645

„A nyilvánosság Aarhus-i Egyezményben előírt részvétele az esetlegesen jelentős környezeti hatással bíró döntéseknél a folyamat olyan korai fázisában kell, hogy megtörténjen, amikor még minden lehetőség nyitott, és valódi befolyásolásra van lehetőség.”²⁸

Természetesen a honi jogunk is több alkotmányos követelményt is meghatároz a jelen tanulmány tárgyával kapcsolatosan. Az Alaptörvény B) cikke rögzíti, hogy Magyarország független, demokratikus jogállam. Az Alaptörvény P) cikke alapján a természetes erőforrások védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége. A XX. cikk a testi és lelki egészséghez való jogot, a XXI. cikk az egészséges környezethez való jogot, míg a XXVIII. cikk pedig a tisztességes eljáráshoz való jogot szabályozza.

Az Alkotmánybíróság (AB) is többször foglalt állást a tisztességes eljáráshoz való jog kérdésében. Az AB kifejtette, hogy a „*tisztességes eljárás*” (*fair trial*) követelménye nem egyszerűen egy a bíróságnak és az eljárásnak itt megkövetelt tulajdonságai közül [...], hanem a *fair trial* olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ezért egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás „*méltánytalan*” vagy „*igazságtalan*”, avagy „*nem tisztességes*”.²⁹ Egy másik határozatában is úgy fogalmazott: „a tisztességes eljárás követelménye olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet megítélni.”³⁰

V. Közmeghallgatásról általában

Általánosságban a közmeghallgatás lebonyolítása során a kellő idővel korábban meghirdetett közmeghallgatáson megjelenik a hatóság képviselője, az érintett nyilvánosság, a kérelmező, valamint az egyéb érintettek³¹. A kérelemmel/beruházással kapcsolatos kérdéseket meghatározott időpontig írásban be kell nyújtani, de lehetőséget kell biztosítani arra is, hogy a résztvevők helyszínen tehessenek fel kérdéseket. A hatóságnak pártatlannak kell lenni a közmeghallgatás során. A közmeghallgatás keretében a kérelmező bemutatja a tevékenység vagy létesítmény terveit, és válaszol a felmerülő vagy előre benyújtott kérdésekre. A közmeghallgatás során vagy írásos jegyzőkönyv, vagy hangfelvétel készül, mely az érintett nyilvánosság számára is elérhető kell legyen.

A jelenleg már hatályon kívül helyezett Ket.³² 63. § (1) bekezdése tartalmazta a közmeghallgatás általános lehetőségét: „A hatóság közmeghallgatást tart, ha

a) ezt jogszabály előírja,

²⁷C-196/16. és C-197/16. sz. egyesített ügyekben, amelyet 2017. március 30-án adott ki ECLI:EU:C:2017:249

²⁸Az ítéletbe (ECLI:EU:C:2017:589) nem került át szó szerint a Főtanácsosi indítványnak ez a javaslata.

²⁹6/1998. (III.11.) AB határozat

³⁰14/2004. (V.7.) AB határozat

³¹Például a szakhatóságok vagy a helyi önkormányzat képviselői.

³²A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény

b) az eljárásban több mint ötven ügyfél vagy több mint öt, a 15. § (5) bekezdésében meghatározott szervezet [ti.: civil szervezet – SzG] vesz részt, kivéve, ha törvény másként rendelkezik, vagy

c) a hatóság a nyilvánosság véleményének megismerése érdekében ezt szükségesnek tartja.”

A közmeghallgatás funkciója a közigazgatási hatósági eljárásokban a nyilvánosság véleményének megismerése, ezzel egyszersmind az állam feletti társadalmi kontroll megteremtése. A cél, hogy az eljáráshoz kapcsolódó információk megismerhetővé váljanak, és az Egyezményrel összhangban biztosítsák a társadalmi részvételt az egyedi ügyekben. Elősegíti a döntések nagyobb társadalmi elfogadását, hiszen a potenciális érintetti kör bevonása az állami döntéshozatalba növeli a döntések legitimitását is. A közmeghallgatás egyfajta érdekegyeztető, konzultációs fórum, a közmeghallgatás egyik azon eszközök között, melyek a különböző állami, köz- és magánérdek közötti méltányos egyensúly megteremtését szolgálják, segítik ezeknek az érdekeknek a megfelelő mérlegelését.³³

Másfelől a hatóságnak is segítség, mivel lehetővé teszi széles körben a vélemények megismerését, így a tényállás tisztázásának is hatékony eszköze. Emellett lehetőséget teremt a hatóságnak a jogaikban vagy jogos érdekeikben érintettek körének behatárolásában, egyben az érintettek részére tájékoztatást adhat a hatósági ügy tárgyról, lehetséges hatásairól, az eljárás állásáról.³⁴

A fentebb már kifejtett bírói joggyakorlat kifejezetten abba az irányba mutat, hogy a közmeghallgatás egyike azoknak az eljárásjogi eszközöknek, melyek az eljárás felülvizsgálata során annak megítélését segítik vagy akár eldönthetik, hogy az eljárás tisztességes volt-e.

VI. Quo vadis?

Ugyanakkor az Ákr.³⁵ már nem tartalmazza a már idézett, Ket.-ben rögzített közmeghallgatásra vonatkozó szabályokat. Az Ákr. általános indokolása szerint a törvény terjedelmében jóval rövidebb, mint az utóbbi években jelentősen felduzzadt Ket. szabályrendszere, és kifejezetten az egyszerűsége, közérthetősége és tömörsége törekszik. Az Ákr. alapeszméje, hogy csak azoknak a szabályoknak a megfogalmazását látja szükségesnek, amelyek valóban minden eljárásban közösek, és az ezen kívül eső szükségszerű eltérések, illetve kiegészítő eljárási szabályok meghatározása az ágazati, különös eljárási jogszabályok feladata. Az Ákr. jogalkotói célja tehát, hogy a Ket.-hez képest rövidebb, egyszerűbben megszövegezett közérthető és tömör általános eljárási törvény jöjjön létre.³⁶ A jogalkotó az indokolásban azt is kifejtette, hogy a közmeghallgatásnak helye lehet, de csak a szakigazgatási, különös eljárási szabályok között, az Ákr. 8. § (3) bekezdése szerinti kiegészítő szabály lehet.

³³ Barabás – Baranyi – Kovács (szerk.) 63. § (1) bekezdés kommentárja

³⁴ Uo.

³⁵ Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény

³⁶ Általános indokolás az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvényhez

Ennek megfelelően nézzük meg, mely ágazati jogszabály tartalmaz közmeghallgatásra vonatkozó előírásokat.

314/2005. (XII.25.) Korm. rend.³⁷ 9. § (1) bekezdése elrendeli a közmeghallgatás tartását, akárcsak az Atv.³⁸ 11/A. §. Hasonlóképpen tesz az Erdő tv.³⁹, valamint az Étv. A Vgt.⁴⁰ 21/D. § szintén közmeghallgatást rendel tartani, hasonlóképpen a közúti közlekedésről szóló törvény⁴¹ 29/B. §-hoz.

Ugyanakkor a közmeghallgatásra vonatkozó Kvt.⁴² rendelkezések, melyek a Kvt. hatályba lépésekor még megtalálhatóak voltak a törvényben⁴³, a Ket. valamint a KHV kormányrendelet hatályba lépéséhez kötődően, 2005. december 31. napján hatályukat veszítették. A hatályos állapot szerint már nem találhatók meg a közmeghallgatásra vonatkozó eljárási szabályok a Kvt.-ben, így a közmeghallgatás általános elrendelésére és annak lefolytatására vonatkozó részletes előírások sem. Jelenleg a közmeghallgatás lefolytatásáról csak a KHV rendeletben és az Atv.-ben találhatók eljárási szabályok. E két jogszabályon kívül a fent idézett törvények csak elrendelik a közmeghallgatás tartását, de ahhoz nem kapcsolnak eljárási rendelkezéseket. Emellett szintén fontosnak tartom megjegyezni, hogy több olyan, szűk értelemben is a környezetvédelem területére tartozó kérdéskör, mint például a zajjal kapcsolatos szabályozás, nem tartalmaz előírást sem a közmeghallgatás elrendelésére, sem annak lefolytatására, így közmeghallgatás lehetősége az Ákr. hatálybalépése óta nem adott.

Az Alkotmánybíróság többször foglalt már állást a környezet védelmére létrehozott struktúrával kapcsolatosan is. Az AB egyik határozatban⁴⁴ a visszalépés tilalmának kérdéskörében kifejtette: „A visszalépés tilalma egyaránt vonatkozik a környezet és természet védelmére vonatkozó anyagi jogi, eljárásjogi és szervezeti szabályozásra, hiszen ezek együttesen biztosíthatják csak az elv maradéktalan, az Alaptörvényből következő érvényesülését. A visszalépés tilalma ekként akkor is sérülhet, ha az anyagi jogi szabályozás változatlansága mellett az anyagi jog érvényesítését biztosító szervezeti vagy eljárási szabályozás gyengül.” A 27/2017. (X.25.) AB határozat szerint: „Az elővigyázatosság környezetjogban általánosan elfogadott elvének értelmében az államnak kell biztosítania azt, hogy a környezet állapotának romlása egy adott intézkedés következményeként ne következzen be.” A kifejezetten környezetvédelmi tárgyú, valamint a korábban már hivatkozott tisztességes eljárás megítélésével foglalkozó határozatok mellett érdemes idéznünk a jogállamisággal kapcsolatos egyik határozat⁴⁵ megállapításait is: „A jogállamiság egyik alapvető követelménye, hogy a közhatalommal rendelkező szervek a jog által meghatározott szervezeti keretek között, a jog által megállapított működési rendben, a jog által a polgárok

³⁷ 314/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet a környezeti hatásvizsgálati és az egyes környezethasználati engedélyezési eljárásról (KHV kormányrendelet)

³⁸ 1996. évi CXVI. az atomenergiáról

³⁹ 2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról

⁴⁰ 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról

⁴¹ 1988. évi I. törvény a közúti közlekedésről

⁴² 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól

⁴³ Kvt. 93-94. §-ai a törvény hatályba lépésekor (1995. december 19.)

⁴⁴ 3223/2017. (IX.25.) AB határozat

⁴⁵ 56/1991. (XI. 8.) AB határozat

számára megismerhető és kiszámítható módon szabályozott korlátok között fejtik ki a tevékenységüket.”

Az Ákr. indokolása szerint a közmeghallgatás nem általános eljárási eszköz, ezáltal nincs is helye az általános eljárási törvényben. Ugyanakkor a Ket. a hatályba lépése óta folyamatosan tartalmazta a 63. § (1) c) pontjában az általános, „fakultatív” közmeghallgatás lehetőségét, szolgálva ezzel a demokratikus, a társadalom széles körét bevonó közigazgatási hatósági döntéshozatalt. Ez a lehetőség eltűnt az Ákr. hatályba lépésével. Különösen érdekes az Ákr. általánosságra való hivatkozása a közmeghallgatással kapcsolatosan annak a fényében, ha megnézzük az Ákr.-be belefoglalt kapcsolódó eljárás⁴⁶ gyakoriságát, vagy éppen a tárgyalás⁴⁷ tartásának gyakoriságát. Az a jogalkotói döntés, mely a közmeghallgatás eszközét kihagyta az Ákr.-ből az integrációs szemlélet és a rendszerszemlélet hiányáról tesz tanúbizonyságot. E két szemlélet viszont elengedhetetlen a környezet hatékony védelmének biztosításához. Mindemellett fontos látnunk, hogy a vonatkozó alkotmánybíróági gyakorlat szerint már az is megalapozhatja a védelem elért szintjétől való visszalépést, ha az anyagi jogi szabályok változatlansága mellett az eljárási szabályozás gyengül, mint jelen esetünkben.

A közmeghallgatás intézménye ugyanakkor túlmutat a környezetvédelmének területén, széles eljárási tárgykörben egyaránt szolgálhatott egyeztető fórumként, tette lehetővé a nyilvánosság bevonását.

A jelenlegi szabályozási környezet alapjogi kérdéseket, aggályokat is felvet. Példaként említhető, hogy az alapvető jogok biztosának egyik vizsgálati mandátuma is leszűkült a szabályozás szűkítésével. A biztos egyik vizsgálati jogosítványa a közmeghallgatáson való részvétel,⁴⁸ így ha szűkítjük a közmeghallgatás tartásának lehetőségét, akkor szűkül a biztos vizsgálati jogköre is. Az Alkotmánybíróság gyakorlatával egyezően a jogállamiság követelménye az is, hogy a hatóságok a jog által szabályozottan, a polgárok számára kiszámítható és megismerhető módon végezzék tevékenységüket. Azzal, hogy a jelenlegi szabályozás – ahogy láttuk – több esetben elrendeli ugyan a közmeghallgatás tartását, de az Ákr. hatályba lépésével annak lefolytatására vonatkozó szabályok jelenleg nem találhatók meg sem az általános eljárási törvényben, sem a közmeghallgatást előíró ágazati törvényben, sérülhet a jogállamiság követelménye is.

Végezetül pedig az Ákr. 4. §-a tartalmazza alapelveként a (költség)hatékonyság alapelvét. A hatékonyság a megfelelő eljárásjogi intézmények helyes megválasztásában is számon kérhető.⁴⁹ A közmeghallgatás éppen olyan eszköz, mely a hatékonyságot, beleértve a költséghatékonyságot is, képes szolgálni mindamellett, hogy a tényállás tisztázását, a megalapozott, a különböző érdekek közötti méltányos egyensúly kialakítására törekvő döntést is segítheti. El kell gondolkodnunk azon, vajon mi szolgálja igazán az eljárás gyorsaságát és költséghatékonyságát és nem utolsó sorban a döntés megalapozottságát. Ha az alapeljárás, hosszabb ugyan, de megfelelően részt vesz benne minden érintett, a hatóság megismeri a

⁴⁶ Ákr. 45. §

⁴⁷ Ákr. 74. §

⁴⁸ 2011. évi CXI. törvény az alapvető jogok biztosáról 21. § (1) c) pont

⁴⁹ Barabás – Baranyi – Fazekas (szerk.): Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvényhez 4. § kommentárja

nyilvánosság véleményét, és így ugyan hosszabban ügyintézással, de már ezen eljárási szakasz végén van az érintettek számára is elfogadható, és így végleges és végrehajtható döntés. Vagy pedig olyan alapeljárást intézményesítenek, melyre ugyan rövid határidőket írnak elő, de nem történik meg a különböző érdekek egyeztetése, és így a döntést a jogorvoslati eljárásokban, időben hosszan elhúzódva, illetve nagyobb költséget viselve vitatják az érintettek?

Felhasznált irodalom

Barabás – Baranyi – Fazekas (szerk.): Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvényhez: <https://uj.jogtar.hu> (2018. 06. 28.)

Barabás – Baranyi – Kovács (szerk.): Nagykommentár a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvényhez: <https://uj.jogtar.hu> (2018. 06. 28.)

Bartus Gábor – Szalai Ákos: Környezetgazdaságtani problémák elemzése. Közpolitikai eszközök és joggazdaságtani magyarázatok. Pázmány Law Working Papers, 2012/42. Budapest

Bándi Gyula (szerk.): Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata. Szent István Társulat, Budapest 2008.

Bándi Gyula: Környezetjog. Szent István Társulat, Budapest, 2014.

Bándi, Gyula (edited): Environmental Democracy and Law. Europa Law Publishing, Groningen/Amsterdam 2014.

Bándi Gyula: A környezethez való jog értelmezése a fenntartható fejlődési stratégia és az Alaptörvény fényében. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények* NKE Budapest, 2013/1. (I. évfolyam)

Krämer, Ludwig: EC Environmental Law. Sweet & Maxwell, London, 2007.

Fodor László: A környezetvédelmi ügyekben való társadalmi részvétel a tudomány és a gyakorlat tükrében – összefoglalás. In: A társadalmi részvétel a környezetvédelmi ügyekben – A részvételi jogok uniós és hazai jogi védelme. Szerk.: Fodor – Pump, Budapest, 2016. <http://www.ajbh.hu/egyeb-kiadvanyok>

Szlávik János (szerk.): Környezetgazdaságtan. Typotex Kiadó, Budapest, 2007.

QUO VADIS PUBLIC HEARING?

The convention signed in Aarhus, implemented in Hungarian national law as well, makes the possibility of participation in individual administrative cases, one of the pillars for public participation. One appearance of this, is public hearing. During a public hearing there is an opportunity for every concerned participant to meet with each other and ask questions, form an opinion. The process helps create fair balance in the interest of the concerned individuals and the public, thereby serves the enforceability and cost-effectiveness of the decision. Last but not least, it also serves environmental interests. This study presents the valid regulations concerning public hearings in administrative proceedings. The Act CL of 2016 on General Public Administration Procedures does not include the regulations concerning public hearing, so it's worth a thought, that this may be a step back for the environmental protection strategy.

RÁCZ DÁNIEL

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Simon István tanszékvezető egyetemi docens

SZABÁLYOZÁSI KÉRDÉSEK A PÉNZÜGYI INNOVÁCIÓ TERÜLETÉN

I. Bevezetés

A technológiai innovációk, ahogy a modern gazdaság gyakorlatilag valamennyi ágazatát, úgy a pénzügyi és befektetési szolgáltatásokat, valamint a biztosítási tevékenységet is alapjaiban alakíthatják át. Az új technológiák megváltoztathatják a fogyasztók és a vállalkozások szolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek módját és költségeit, valamint jelentősen javíthatják a kockázatok értékelésének és mérésének képességét, egyúttal hatékonyabbá és olcsóbbá tehetik a vállalkozások finanszírozását és a pénzforgalmat. Az, hogy ez az átalakulás milyen mértékben, milyen körben és milyen időtávban következik be, elsősorban már nem a technológiától függ. Technológiai értelemben ugyanis azok az innovációk, amelyek a jelenlegi pénzügyi rendszer jelentős átalakulását eredményezhetik, lényegében már most is rendelkezésre állnak. Szabályozott piacokról lévén szó, a kérdés sokkal inkább az, hogy a jogalkotók mekkora teret engednek ezeknek az innovációknak, többek közt a pénzforgalmi szolgáltatások, a hitelnyújtás, a befektetési szolgáltatási tevékenységek vagy a biztosítási tevékenység területén.

Elsőként nézzük meg, mit is értünk pénzügyi technológia (*fintech*, *financial technology*)¹ alatt! A *fintech* fogalmára nem találunk jogszabályi meghatározást és egységes szakirodalmi definíciót, sőt a fogalomnak. A *Financial Stability Board* által felvázolt² és az Európai Bizottság által elfogadott meghatározás szerint a pénzügyi technológia azokat a pénzügyi szolgáltatások terén megjelenő innovatív digitális technológiákat foglalja magában, amelyek új üzleti modellek, alkalmazások, folyamatok és termékek révén megújítják a pénzügyi szolgáltatások nyújtásának módját, a pénzügyi piacok és a pénzügyi intézmények működését.³ Ide értendő a teljes pénzügyi

¹ A továbbiakban felváltva használjuk a *pénzügyi technológia* és a szakirodalomban széles körben elfogadott *fintech* megjelöléseket.

² <http://www.fsb.org/what-we-do/policy-development/additional-policy-areas/monitoring-of-FinTech/> (2018.06.23.)

³ Lásd: COM(2018) 109 final – Pénzügyi technológiai cselekvési terv: Egy versenyképesebb és innovatívabb európai pénzügyi ágazat felé. A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Központi Banknak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók

szektorra érintő technológiai fejlődés, függetlenül az innováció kifejlesztője és a szolgáltatás nyújtója jellegétől.

II. Pénzügyi innováció

Bár nem célja e dolgozatnak, hogy kimerítő felsorolását vagy részletes ismertetését adja azoknak az innovatív technológiai megoldásoknak, amelyek a pénzügyi rendszer megújítását eredményezhetik, a pontosabb megértés kedvéért röviden szükséges áttekinteni ezen megoldások körét.

Technikai értelemben a fintech megoldások digitális azonosításra, mobil alkalmazásokra, felhőalapú számításra, nagy adathalmazokon végzett (*big data*) elemzésre, mesterséges intelligenciára, blokklánc-technológiára, illetve megosztott könyvelési technológiákra épülnek.⁴ A fintech megoldások körébe tartoznak a különféle mobilfizetési megoldások, a fizetés-kezdemenyezési és számlainformációs szolgáltatások (ez utóbbi kettőről részletesen lesz szó az alábbiakban), a személyes pénzügyi menedzsment, a robottanácsadó szolgáltatások, a *social scoring* megoldások⁵, a közösségi finanszírozás különféle formái⁶, különösen a személyközi (*peer-to-peer*, P2P) hitelezés, továbbá az elektronikus pénz és a különféle kriptoeszközök, kriptovaluták⁷.

Fontos hangsúlyozni, hogy a pénzügyi innováció nem új jelenség, azonban a technológiai fejlődés üteme a korábbiakhoz képest számottevően gyorsabb az elmúlt években. Ha megnézzük a pénzügyi piacok történetét, látható, hogy annak fejlődésében mindig is meghatározó szerepet játszott a technológiai innováció.⁸ A 90-es évek végére a pénzügyi szektor vált az első kifejezetten digitalizált iparággá, sőt a pénzügyi szektor

Bizottságának.

⁴ Lásd: *Innováció és stabilitás. FinTech körkép Magyarországon* – Magyar Nemzeti Bank. 10-12., 36-37., 47-48. o., továbbá: COM(2018) 109 final.

⁵ A *social scoring* az ügyfelek internetes tevékenysége során hátrahagyott információk (*digitális lábnyom*) alapján levonható következtetésekre épülő ügyfélminősítési megoldás, amely alkalmas lehet hitelbírálat elkészítésére és egyéb ügyfélkockázati elemzések elvégzésére.

⁶ A *közösségi finanszírozás* a pénzügyi közvetítés azon formája, ahol a leendő befektetők és a finanszírozási forrást kereső vállalkozások egy erre a célra létrehozott (digitális) platformon keresztül találhatják meg egymást, azzal, hogy a finanszírozás (pl. hitelnyújtás) pénzügyi közvetítő intézmény közreműködése nélkül történik. A közösségi finanszírozásnak több formája létezik, így különösen a hitelnyújtás-alapú (személyközi, peer-to-peer hitelezés), a befektetésalapú, a jutalomalapú, illetve az adományalapú finanszírozás. Lásd: COM(2018) 113 final – az *Európai Parlament és a Tanács rendelettervezete az európai közösségi finanszírozási üzleti szolgáltatókról*. Továbbá: Európai Bizottság: *Útmutató a közösségi finanszírozáshoz*. 2015.; Gárdos - Tomori Ügyvédi Iroda: *Az átalakuló pénzforgalom és a fintech*. 2017. 27-28. o.

⁷ A kriptovaluták blokklánc-technikán alapuló digitális fizetőeszközök (pl. Bitcoin, Ether, Litecoin).

⁸ Ld.: Douglas Arner, Janos Barberis, Ross Buckley: *The evolution of FinTech: A new post-crisis paradigm?* UNSW Law Research Paper, No. 2016-62.

(https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676553) (2018.06.24.).

lett az informatikai szolgáltatások legnagyobb felhasználója valamennyi gazdasági ág közül.⁹

Az elmúlt két évtizedben számtalan technológiai innováció honosodott meg a pénzügyi szolgáltatások területén, elegendő csak az ATM-hálózatokra, a bankkártyával kapcsolatos szolgáltatásokra, az egyéb elektronikus fizetési megoldásokra és az online banki szolgáltatásokra utalnunk. A legutóbbi öt-tíz évben azonban a pénzügyi szektor elvesztette ezt a progresszív jellegét a gazdaság egyéb területeihez képest, mivel a legújabb technológiai innovációk nem integrálódtak hasonló ütemben a pénzügyi rendszerbe.¹⁰ A 2008-as pénzügyi válság és az azt követő időszak a pénzügyi innovációk fejlődésére is jelentős hatással volt. A válság eredményeként született reguláció (mind a prudenciális, tőkekövetelményeket érintő, mind pedig a strukturális szabályokat illetően) és az ennek következtében csökkenő banki jövedelmezőség, továbbá a fogyasztók, illetve a vállalkozások részéről a pénzügyi szektorba vetett bizalom jelentős csökkenése mind ösztönzőként szolgált a hagyományos pénzügyi intézményeken kívüli finanszírozási megoldások megjelenéséhez.¹¹ Ami a jelenlegi innovációs hullámot egyértelműen megkülönbözteti a pénzügyi technológia korábbi fejlődési időszakaitól – a fejlődés figyelemreméltóan gyors üteme mellett –, az az, hogy a pénzügyi innovációkat már nem kizárólag a hagyományos pénzügyi intézmények képesek használni és hasznosítani, hanem az új, nem-szabályozott piaci szereplők is. És ez az a körülmény, ami szabályozási szempontból is új kihívást jelent mind a hagyományos pénzpiaci intézmények, mind pedig a jogalkotás számára.

III. Szabályozói kérdések

Fontos látni, hogy technológiai értelemben ez a fejlődés megállíthatatlan, és a pénzügyi piac, vele együtt a tőkepiac és a biztosítási piac átalakulását eredményező innovációk technikailag már jelen vannak, elérhetők (még ha nem is nyílik lehetőség üzletszerű alkalmazásukra a szabályozási akadályok miatt). Ahogy a fentiekben utaltunk rá, a kérdés elsősorban az tehát, hogy mindehhez hogyan viszonyuljanak a szabályozók. Engedélyezzenek-e új típusú, pénzügyi innováción alapuló pénzügyi szolgáltatásokat? Mely intézmények folytathassák ezeket az új típusú tevékenységeket? Kizárólag az inkumbens, a jelenlegi strukturális és prudenciális szabályoknak megfelelően engedélyezett intézmények, vagy olyan új szereplők is végezhessek az új tevékenységeket, amelyek a jelenlegi intézményi feltételeknek nem tesznek eleget? Lazítsanak-e meghatározott pénzügyi szolgáltatások engedélyezési követelményein, hogy azokat minél több szolgáltató folytathassa?

⁹ Arner-Barberis-Buckley 2016. 12. o.

¹⁰ *Innováció és stabilitás* 14. o.

¹¹ Arner-Barberis-Buckley 2016. 15-18. o.

A pénzügyi technológia a jogszabályi rendelkezéseknek való megfelelés, valamint a szabályozói felügyelet szempontjából egyszerre hordoz lehetőségeket, illetve kihívásokat. Mivel jogalkotói szempontból ezek értékelése az elsődleges feladat, röviden tekintsük át, milyen potenciális pozitív és negatív hatásokkal járhat a fintech innovációk és az ezekhez kapcsolódó új szolgáltatók piacra lépésének engedélyezése.

1. Potenciális pozitív hatások

Potenciális pozitív hatásként elsőként a pénzügyi rendszer stabilitását kell megemlítenünk, jóllehet éppen ez az a terület, amelyet érintően más tényezők ezt a stabilitást veszélyeztetik. Azzal, hogy a piacon számos új termék, szolgáltatás és üzleti modell jelenik meg, a pénzügyi piac diverzifikáltabbá válik, ezáltal mérséklődik a piaci koncentráció. Az új, egymástól eltérő technológiák és megoldások csökkenthetik a piaci szereplők egymáshoz kapcsoltságát, egymástól való függését, így az esetleges külső sokkhatásokkal szemben ellenállóbbá válhat a teljes pénzügyi rendszer.

A piacon megjelenő új szereplők, valamint a hatékonyabb és a szolgáltatók szempontjából alacsonyabb működési költséggel járó technológiai megoldások fokozzák a piaci versenyt. A fokozódó piaci verseny pedig minden valószínűség szerint csökkenti a pénzügyi termékek és szolgáltatások árait. Ez a pénzügyi szolgáltatások igénybe vevői szempontjából rendkívül fontos, hiszen fogyasztást és beruházást serkentő, valamint versenyképességet növelő hatással jár. A pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó szereplők szempontjából a csökkenő jövedelmezőség ösztönzőként működhet olyan módon, hogy a működési költségeik minél alacsonyabbra szorítására és nagyobb hatékonyságú, fenntartható működés kialakítására fognak törekedni. A hatékonyabb banküzemi (vagy befektetési, biztosítási) működés egyrészt az újonnan piacra lépő intézmények útján, másrészt az inkumbens intézmények általi kiszervezések vagy éppen az innovatív megoldások internalizációja útján valósulhat meg. Mindezek összességében javíthatják a pénzügyi piacok hatékonyságát.¹²

A *big data* elemzés kiterjedt alkalmazása szintén a pénzügyi piac hatékonyságát növelheti azáltal, hogy a pénzügyi szolgáltatást nyújtók pontosabb információkhoz juthatnak az ügyfelekkel kapcsolatos kockázatokról (például pénzkölcsön- vagy hitelnyújtással kapcsolatban). Így egyrészt hatékonyabban árazhatják termékeiket és szolgáltatásaikat, másrészt hatékonyabban menedzselhetik saját üzleti kockázataikat.¹³

A pénzügyi szolgáltatások, így különösen a hitelnyújtás árának csökkenése, valamint új típusú finanszírozási formák engedélyezése (elsősorban a közösségi finanszírozás megoldásaira gondolunk) könnyebbé és gyorsabbá teheti mind a fogyasztók, mind pedig

¹² Bank for International Settlements (BIS) – Financial Stability Board (FSB) (2017.): FinTech credit, market structure, business models and financial stability implications. 24. o. http://www.bis.org/publ/cgfs_fsb1.pdf (2018.06.28.); *Innováció és stabilitás* 15. o.

¹³ BIS-FSB (2017.) 26. o.

a vállalkozások, különösen a kis és közepes vállalkozások számára a forráshoz jutást. Ez pedig jelentős versenyképességi hatással járhat nemzetgazdasági szinten is.¹⁴

2. Potenciális negatív hatások, kockázatok

A fenti pozitív hatások mellett számos kockázattal is számolni kell a fintech innovációk lehetséges hatásainak értékelésekor.

Az új, gyakorlatban még nem kipróbált technológiai megoldások alkalmazása észszerű módon működési kockázatokat rejthet magában. Nem megfelelő (strukturális) szabályozás esetén az innovatív digitális technológiák a felügyeletek látókörén kívül maradhatnak, így fennállhat a veszélye annak, hogy úgy keletkeznek rendszerszintű piaci kockázatok, hogy a felügyelet nem tudnak beavatkozni a rendelkezésükre álló felügyeleti eszközökkel. Mint arra a Magyar Nemzeti Bank is rámutatott elemzésében¹⁵, rendszerszintű kockázatként jelentkezik és kifejezetten a prociklikus hatásokat erősíti az, hogy az algoritmusokra, a mesterséges intelligenciára és a *big data* elemzésekre épülő digitális pénzügyi megoldások révén hasonló mintázatok alakulhatnak ki a piaci szereplők magatartását illetően. Ez a jelenség megnövelheti a rendszerszintű válságok kialakulásának és továbbgyűrűzésének kockázatát.¹⁶ Ezzel együtt szükséges megjegyezni, hogy a humán közreműködéssel kialakuló pénzügyi, befektetési döntések ugyanúgy hasonló mintázatba rendeződnek és prociklikus hatásúak lehetnek, ilyenformán kérdés, hogy valóban többlet kockázatként értékelendő-e ez a szempont. Elegendő csupán a 2008-as válságra utalnunk.¹⁷

A fintech innovációk által kiváltott növekvő verseny és az ennek révén előálló alacsony hozamszint feltehetően nem csak hatékonyabb működésre ösztönözné az inkumbens intézményeket, hanem nagyobb hozamot jelentő magasabb kockázatok vállalására is. A túlzott kockázatvállalás a piaci stabilitást veszélyezteti minden – intézményi, megtakarítói, befektetői és hitelfelvevői – oldalról.¹⁸

Mindezek mellett rendkívül fontos tényező, hogy a digitális innovációk a hagyományos pénzügyi termékekhez képest fokozottabban ki vannak téve kibebiztonsági kockázatoknak, mivel digitális módon tárolják és kezelik az ügyfelek pénzügyi adatait és maguk a tranzakciókat is. Az intézmények informatikai hálózatai és

¹⁴ COM(2018) 109 final, COM(2018) 113 final, *Innováció és stabilitás* 16. o.

¹⁵ *Innováció és stabilitás* 15. o.

¹⁶ BIS-FSB (2017.) 30. o.

¹⁷ Lásd: De Larosiére-jelentés. Report by the High Level Group on financial supervision in the EU (2009). http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/de_larosiere_report_en.pdf (2018.06.28.)

¹⁸ Megjegyezzük, hogy a 2008-as válság kialakulásában is lényeges tényező volt a pénzügyi intézmények egyre jelentősebb kockázatvállalása az általánosan alacsony hozamkörnyezet miatt. Erről részletesen lásd a de Larosiére-jelentés vonatkozó megállapításait. Report by the High Level Group on financial supervision in the EU (2009).

http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/de_larosiere_report_en.pdf (2018.06.28.)

a tárolt adatok folyamatosan ki vannak téve a potenciális kibertámadásoknak: jelenleg is a legtöbb kibertámadás a pénzügyi szolgáltatókat érinti.¹⁹ Az egymással összekapcsolódó digitális adatbázisok és hálózatok támadása az egész piacot érintő rendszerszintű kockázatot jelent.

A fintech innovációk azonban nem kizárólag a piaci stabilitásra és a kiberbiztonságra nézve jelenthetnek potenciális veszélyt, hanem velük összefüggésben lényeges jogi kockázatok is jelentkeznek. Egyfelől biztosítani kell, hogy a *fogyasztóvédelmi* szabályok a digitális szolgáltatások körében is maradéktalanul érvényesüljenek, másfelől garantálni kell, hogy a digitális szolgáltatások megfeleljenek az *adattvédelmi* követelményeknek.

3. Szabályozói dilemma

Látjuk tehát, hogy a pénzügyi innovációban sok olyan lehetőség rejlik, amelyeket érdemes kihasználni, azonban a potenciális kockázatok is széleskörűek lehetnek. A cél az innovációt elősegítő, ösztönző, de a stabilitást megőrizni képes pénzügyi rendszer kialakítása. A legfőbb jogalkotói dilemma, hogy a megállíthatatlan technológiai fejlődéshez miként lehet olyan szabályozási környezetet rendelni, amely biztonságos keretet nyújt, de mégsem fogja vissza a fejlődést. Vagyis a fintech megoldásokkal kapcsolatos szabályozói dilemma lényegét tekintve nem különbözik a klasszikus piacsabályozási alapkérdéstől: miként lehet megtalálni a keretrendszer kialakításánál a „laissez-faire” és a teljesen tiltó szabályozói hozzáállás közötti tartományban az ideális egyensúlyi megoldást.

Technológiai szabályozásról lévén szó, a jogalkotó számára döntő tényező a megfelelő időzítés. Az, hogy egy adott innováció alkalmazását (pl. közösségi finanszírozás valamely digitális formáját) lehetővé teszi-e a jogalkotó a pénzügyi piacon, az annak világos ismeretét feltételezi, hogy az adott technológia széles körben alkalmazható lenne-e, a gazdaság más szegmenseiben képes volt-e elterjedni és nem csupán átmeneti felívelést mutat. A jogalkotónak emellett technológiai semlegességre is kell törekednie, és az adott technológia valódi társadalmi vagy piaci eredményei alapján kell reagálnia jogalkotással. A jogalkotónak csak azokat a technológiákat kell a szabályozás körébe vonni, amelyek tartós elfogadottságot és növekedést mutatnak, és nem csak átmeneti fellángolás övezi őket.²⁰ Ezek a megfontolások vezérlik jelenleg például a Bizottságot és a tagállami szabályozókat a blokklánc-technológiával kapcsolatban.

¹⁹ Arner-Barberis-Buckley 2016. 19-20. o.

²⁰ Arner-Barberis-Buckley 2016. 32-34. o.

IV. Szabályozási környezet – jogalkotói megoldások

1. Áttekintés

A pénzügyi technológia az uniós szabályozást tekintve a pénzügyi szolgáltatások és az egységes digitális piac metszéspontjában helyezkedik el. Lényeges szinergiahatások érvényesülnek a Bizottság digitális egységes piaci stratégiája²¹, az EU kiberbiztonsági stratégiája²² és az eIDAS-rendelet²³ között.²⁴ A Bizottság ennek megfelelően egyre tudatosabban egységes koncepcióban szemléli a pénzügyi innovációkat érintő szabályokat és az ezekhez szükségképpen kapcsolódó egyéb szabályokat. Ami a pénzügyi technológiával összefüggő szabályozási környezetet illeti, fintech szempontokat is figyelembe vevő szabályokat találunk a PSD és az elektronikuspénz irányelvben²⁵, az e két jogszabályt módosító PSD2-ben²⁶ és az új pénzmosási irányelvben (AMLD2)²⁷. Az általános adatvédelmi rendelet (GDPR) szintén számos ponton kötődik a fintech szolgáltatásokhoz. A GDPR és a pénzmosási irányelv alapvető biztosítékokkal szolgálnak a személyes adatoknak és az uniós pénzügyi rendszer integritásának a pénzmosással és a terrorizmus finanszírozásával szembeni védelméhez.²⁸

Fontos megjegyezni, hogy a pénzügyi piacok többi szabályozási területén, így a befektetési és a biztosítási szolgáltatásokat érintően az uniós szabályok egyelőre nem vagy csak nagyon korlátozottan igazodnak a fintech hozta kihívásokhoz, a jövőben azonban ezeken a területeken is változtatásokra lesz szükség, amit a Bizottság is egyértelműen felismert. Ennek megfelelően egy átfogó fintech szabályozás megalkotásához többek közt a CRD IV/CRR, a Szolvencia II, AIFMD, UCITS IV, MiFID II, EMIR, MAD/MAR, PRIIP, CCD mind felülvizsgálatra szorulhatnak.

²¹ COM(2015) 192 final – Európai digitális egységes piaci stratégia.

²² JOIN/2017/0450 final – Ellenálló képesség, elrettentés és védelem: Erős kiberbiztonság kialakítása az EU-ban.

²³ Az Európai Parlament és a Tanács 910/2014/EU rendelete (2014.július23.) a belső piacon történő elektronikus tranzakciókhoz kapcsolódó elektronikus azonosításról és bizalmi szolgáltatásokról, valamint az 1999/93/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

²⁴ COM(2018) 109 final.

²⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/110/EK irányelve (2009. szeptember 16.) az elektronikuspénz-kibocsátó intézmények tevékenységének megkezdéséről, folytatásáról és prudenciális felügyeletéről, a 2005/60/EK és a 2006/48/EK irányelv módosításáról, valamint a 2000/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/2366 irányelve (2015. november 25.) a belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról és a 2002/65/EK, a 2009/110/EK és a 2013/36/EU irányelv és a 1093/2010/EU rendelet módosításáról, valamint a 2007/64/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

²⁷ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/849 Irányelve (2015. május 20.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről, a 648/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról, valamint a 2005/60/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv és a 2006/70/EK bizottsági irányelv hatályon kívül helyezéséről.

²⁸ COM(2018) 109 final.

2. Új intézmények a pénzforgalmi szabályozás körében

A következőkben a pénzforgalmi szolgáltatások területén született legújabb szabályozást mutatjuk be röviden. A PSD2 az első olyan uniós irányelv, amely a pénzforgalmi szolgáltatások területén figyelemmel van a technológiai innovációra, a fintech megoldásokra és szolgáltatókra olyan módon, hogy meghatározott feltételekkel a hagyományos pénzforgalmi szolgáltatások bizonyos részfolyamatait a fintech vállalkozások számára is végezhetővé teszi. Az uniós jogalkotás felismerte, hogy az előző pénzforgalmi irányelv, a 2007/64/EK irányelv elfogadása óta új típusú pénzforgalmi szolgáltatások jelentek meg, elsősorban az internetes fizetések területén. Ennek megfelelően két új pénzforgalmi szolgáltatást emelt a szabályozás körébe: a *fizetés-kezdemenyyezési szolgáltatást* és a *számlainformációk összesítését*.

A PSD2 rendelkezéseit a hazai jogrendszerbe átültető jogszabály az egyes törvények biztosítási, illetve pénzforgalmi tárgyú jogharmonizációjával kapcsolatos módosításáról szóló 2017. évi CXLV. törvény. Az irányelv átültetésének határideje 2018. január 13. volt, amely időpontban hatályba is léptek az átültetett rendelkezések.

3. Fizetés-kezdemenyyezési szolgáltatás

A fizetés-kezdemenyyezési szolgáltatás új pénzforgalmi szolgáltatásként került meghatározásra a hitelintézetkről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvényben (Hpt.) és a pénzforgalmi szolgáltatás nyújtásáról szóló 2009. évi LXXXV. törvényben (Pft.), amely alapján a fizetés-kezdemenyyezési szolgáltatás olyan szolgáltatás, amely a pénzforgalmi szolgáltatást igénybe vevő kérésére másik pénzforgalmi szolgáltatónál vezetett fizetési számla vonatkozásában fizetési megbízás indítására szolgál.²⁹

Ez az új pénzforgalmi szolgáltatás lényegében egy úgynevezett „*szoftverhidat*” hoz létre a kereskedő weboldala és a fizető fél számlavezető pénzforgalmi szolgáltatójának online platformja között az átutaláson alapuló internetes fizetés kezdeményezéséhez. Vagyis a fizetés-kezdemenyyezési szolgáltató az ügyfél (vagyis az online vásárló) helyett, annak bankszámlájáról intézi az átutalást, lehetővé téve a fogyasztók számára, hogy fizetési kártya használata nélkül is fizetni tudjanak online. A fizető fél akkor jogosult fizetés-kezdemenyyezési szolgáltatást igénybe venni, ha a fizetési számlája online módon hozzáférhető. A szabályozás lényeges eleme, hogy a szerződéses jogviszony az ügyfél és a fizetés-kezdemenyyezési szolgáltatást végző pénzforgalmi szolgáltató között jön létre, és a szolgáltatás igénybe vételének nem feltétele, hogy a számlavezető és a fizetés-kezdemenyyezési szolgáltatást végző szolgáltató között is

²⁹ Ld.: Hpt. 6.§ (1) bek. 27a.

szerződéses jogviszony álljon fenn. Garanciális szabály, hogy a szolgáltató köteles az ügyfél részére megerősíteni a fizetési megbízásnak a fizető fél fizetési számláját vezető pénzforgalmi szolgáltatójánál történt sikeres kezdeményezését. A szolgáltató minden egyes fizetési megbízás kezdeményezésekor azonosítja magát a fizető fél fizetési számláját vezető pénzforgalmi szolgáltatóval.

Lényeges biztonsági és adatvédelmi szabály, hogy a fizetés-kezdeményezési szolgáltatást végző pénzforgalmi szolgáltatónak biztosítania kell, hogy az ügyfele személyes hitelesítési adataihoz az ügyfélen és a személyes hitelesítési adatok kibocsátóján kívül más nem fér hozzá, valamint azokat biztonságos és hatékony csatornákon továbbítja, továbbá az ügyfelére vonatkozó, a szolgáltatás keretében megszerzett egyéb adatokat csak a kedvezményezett részére és csak az ügyfele kifejezett hozzájárulásával továbbítsák. A szolgáltató nem tárolhat az ügyfeléről érzékeny fizetési adatot, vagyis olyat, amely csalás elkövetésére alkalmazható, ideértve a személyes hitelesítési adatokat is.

Ami a garanciákat illeti, fizetés-kezdeményezési szolgáltatást csak olyan vállalkozás végezheti az MNB engedélye alapján, amely legalább tizenötmillió forint induló tőkével bír, továbbá olyan szakmai felelősségbiztosítással vagy más hasonló garanciával rendelkezik, amely biztosítja, hogy eleget tudjon tenni a pénzforgalmi törvényben meghatározott helytállási kötelezettségének.³⁰

4. Számlainformációs szolgáltatás

A PSD2 által bevezetett másik új intézmény a számlainformációs szolgáltatás, amely olyan online szolgáltatás, amely összesített információk nyújtására szolgál egy vagy több olyan fizetési számláról, amelyet a pénzforgalmi szolgáltatást igénybe vevő másik pénzforgalmi szolgáltatónál vagy több pénzforgalmi szolgáltatónál nyitott.³¹ Ez azt jelenti, hogy a szolgáltató online nyújt összesített információt az ügyfél egy vagy több pénzforgalmi szolgáltatójánál vezetett fizetési számláiról. A szolgáltató az ügyfél számlavezető pénzforgalmi szolgáltatójának online platformján keresztül fér hozzá az érintett adatokhoz. Az online adatgyűjtés és adategyesítés lehetővé teszi a szolgáltatást igénybe vevő számára, hogy egységes felületen átfogó képet kapjon saját pénzügyi helyzetéről, valamint hogy arra vonatkozóan adatelemzést végezzen, vagy engedélyezzen.

A fizetés-kezdeményezési szolgáltatáshoz hasonlóan a szerződéses jogviszony a szolgáltatás igénybe vevője és a számlainformációs szolgáltató között jön létre, és itt sem szükséges, hogy szerződéses jogviszony létesüljön a számlavezető és a szolgáltatás

³⁰ A felelősségbiztosítás és a garancia mértékével kapcsolatban az MNB ajánlását kell alapul venni. Lásd: Magyar Nemzeti Bank 5/2018. (II.19.) számú ajánlása a szakmai felelősségbiztosítás vagy más hasonló garancia minimális pénzösszegének meghatározására vonatkozó kritériumokról.

³¹ Lásd: Hpt. 6.§ (1) bek. 101a.

nyújtója között. Ennek különösen abban a vonatkozásban van jelentősége, hogy a számlavezető pénzforgalmi szolgáltató főszabály szerint köteles a számlainformációs szolgáltató részére az általa vezetett számlák adataihoz hozzáférést engedni, és kizárólag a szerződés hiányára hivatkozva nem tagadható meg a hozzáférés. Az ugyanis csak kivételes esetben, objektíven indokolható és kellően bizonyított okok alapján tagadható meg, így például csalárd módon történő hozzáférés esetén.

Tekintettel a szolgáltatás jellegére, a szabályozás és a leendő gyakorlat legérzékenyebb pontja egyértelműen az adatvédelem kérdése. A Bizottság holisztikus fintech szabályozási koncepciójára jellemző módon a PSD2 nem tartalmaz különös rendelkezéseket az adatvédelemre vonatkozóan, hanem a GDPR körébe utalja ezt a kérdést. A Pft. szerint a számlainformációs szolgáltatást a szolgáltató kizárólag az ügyfél *kifejezett jóváhagyása* alapján nyújthatja. A szolgáltató emellett köteles biztosítani, hogy az ügyfele személyes hitelesítési adataihoz az ügyfélen és a személyes hitelesítési adatok kibocsátóján kívül más ne férhessen hozzá, valamint azokat biztonságos és hatékony csatornákon továbbítja, továbbá kizárólag az ügyfele által megjelölt fizetési számlákhoz és az azokhoz tartozó fizetési műveletekre vonatkozó információkhoz férhet hozzá, és az ügyfele által kifejezetten igényelt számlainformációs szolgáltatástól eltérő célból nem használ és nem tárol adatokat, valamint nem fér hozzá adatokhoz.

Ami a tevékenység végzésének feltételrendszerét illeti, a fizetés-kezdemenyvezési szolgáltatáshoz képest megengedőbb a szabályozás, hiszen nincs szükség engedélyre, hanem elegendő a tevékenység előzetes bejelentése az MNB-nek. A felelősségi garanciákat illetően úgy rendelkezik a törvény, hogy a számlainformációs szolgáltatást végző pénzforgalmi intézménynek olyan szakmai felelősségbiztosítással vagy más hasonló garanciával kell rendelkeznie, amely biztosítja, hogy eleget tudjon tenni a fizetési számlát vezető pénzforgalmi szolgáltatóval vagy az ügyféllel szemben fennálló kötelezettségének a fizetési számlára vonatkozó információkhoz való, jóvá nem hagyott vagy csalárd módon történő hozzáférés vagy ezen információk jóvá nem hagyott vagy csalárd módon történő használata esetén.

5. További fintech szabályozási területek

A fenti pénzforgalmi intézményeket egyrészt azért tárgyaltuk részletesen, mert újnak számít a szabályozás, másfelől ez az a szabályozás, ami egyértelműen a legújabb kori fintech forradalomra reagálva született. Azonban ahogy a bevezetőben láttuk, számos egyéb területen szükséges lesz a hatályos szabályok felülvizsgálata és bizonyos fintech megoldások kodifikálása. Hogy ez milyen mértékben engedi az új technológiát a pénzügyi piacokon, az jelen pillanatban még nem látszik tisztán, de egyértelműen érzékelhető a nyitottság a Bizottság és a tagállami felügyeletek, így különösen az MNB részéről.

A várható jogalkotási lépések sorában meg kell említenünk a Bizottságnak az európai közösségi finanszírozási szolgáltatókkal kapcsolatos rendelet-tervezetét³². A javaslat indokolása kiemeli, hogy a közösségi finanszírozási szolgáltatások nyújtása eddig nem képezte célzott uniós intézkedés tárgyát.³³ A javaslat célja az innovatív vállalkozások, kkv-k és egyéb, tőzsdén nem jegyzett vállalkozások számára a finanszírozási eszközökhöz való hozzáférés kibővítése, a Bizottság tőkepiaci unió létrehozására irányuló prioritásával összhangban.³⁴

Ami a blokklánc-technológiát illeti, a Bizottság 2018 februárjában egy Uniói Blokklánc Megfigyelőközpontot és Fórumot hozott létre, továbbá vizsgálatot kezdeményezett a határokon átnyúló szolgáltatások fejlesztését célzó nyilvános uniós blokklánc-infrastruktúra létrehozásának megvalósíthatóságáról. Vagyis ezen a téren kivár a jogalkotó és a szervezett visszajelzések, konzultációk és hatástanulmányok eredményeképpen fog dönteni, miként szabályozza (illetve szabályozza-e egyáltalán) a kérdést.

A hazai fejleményeket tekintve kifejezetten reménykeltő az MNB rugalmas hozzáállása a fintech megoldásokhoz. Az MNB 2018 márciusában elindította az úgynevezett Pénzügyi Innovációs Platformot (*Innovation Hub*)³⁵, amely egy szabályozó hatóság által biztosított, a pénzügyi közvetítés innovációját elősegítő platform, amelynek keretében a piaci szereplők iránymutatást kaphatnak a szabályozó hatóságtól arra vonatkozóan, hogy innovatív megoldásaik milyen módon alkalmazhatók a jelenlegi szabályozói keretrendszerben.

Az MNB javaslatai között szerepel továbbá egy Pénzügyi Innovációs Tesztkörnyezet (*Regulatory Sandbox*) felállítása is. A Regulatory Sandbox-ban egyedi elbírálás alapján ideiglenes felmentés lenne adható egyes szabályozói kötelezettségek alól, ezzel biztosítva mind az üzleti potenciál, mind az esetleges kockázatok és a meglévő szabályozói környezet hiányosságainak megfelelő felmérését. A jogszabályi megfelelés alóli mentesülés lehetősége felvethet jogbiztonsági, jogállamisági kérdéseket, és technikai értelemben törvényalkotást igényel. Ebből következően elsősorban a jogalkotón múlik a bevezethetősége.

V. Összegzés

Ebben a dolgozatban a területi korlátok miatt kizárólag az uniós és magyar jogalkotásra fókuszáltunk, így csak ezekre vonatkozóan tehetünk megállapításokat.

³² COM(2018) 113 final.

³³ Külön figyelmet érdemel az MNB megközelítése a közösségi finanszírozás hatályos magyar szabályok közti értelmezésében. Ld.: [alk.mnb.hu/data/cms2450224/tmp2F0F.tmp\(11394111\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2450224/tmp2F0F.tmp(11394111).pdf), [alk.mnb.hu/data/cms2450225/tmp4415.tmp\(12628654\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2450225/tmp4415.tmp(12628654).pdf).

³⁴ COM(2018) 113 final.

³⁵ <http://www.mnb.hu/innovation-hub>

Mindenképpen pozitívként értékelendő, hogy az uniós jogalkotás komolyan foglalkozik a pénzügyi technológiai innovációk jelentette növekvő kihívásokkal és globálisan, más piaci célkitűzésekkel (digitális piac) és jogalkotási fejleményekkel (GDPR) összhangban szemléli a kérdést. Fontos látni ugyanakkor, hogy a PSD2 mint az első kifejezetten fintech megoldást szabályozó csomag a jelenleg elérhető pénzügyi innovációknak csupán nagyon kis részét érinti.

Fontos fejlemény, hogy a Bizottság felismerte a közösségi finanszírozási formák jelentőségét, és rendelet megalkotását kezdeményezte ezen a téren. A blokklánc-technológiával kapcsolatos megfigyelő-kiváró álláspont is üdvözlendő, hiszen például a kriptovaluták gyakorlati működése még rengeteg nyitott kérdést tartalmaz. Pozitívként értékeljük a felügyelet (így pl. az MNB) által bevezetendő szabályozói tesztkörnyezetek létrehozását is a rugalmasság és kooperáció jegyében.

Felhasznált irodalom

Arner, Douglas – Barberis, Janos – Buckley, Ross: The evolution of FinTech: A new post-crisis paradigm? UNSW Law Research Paper, No.2016-62. (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676553) (2018.06.24.)

Bank for International Settlements – Financial Stability Board (2017): FinTech credit, market structure, business models and financial stability implications. http://www.bis.org/publ/cgfs_fsb1.pdf (2018.06.28.)

De Larosière-jelentés: Report by the High Level Group on financial supervision in the EU (2009)
http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/de_larosiere_report_en.pdf
(2018.06.28.)

Gárdos Tomori Ügyvédi Iroda: Az átalakuló pénzforgalom és a fintech, 2017.

Magyar Nemzeti Bank: Innováció és stabilitás. FinTech körkép Magyarországon, 2017.

REGULATORY CONSIDERATIONS IN FINTECH

Financial technologies may fundamentally reshape the financial sector within the next few years. It is up to the regulators however, to what extent FinTech innovations and service providers may enter and indeed shape the regulated markets. It is important to understand that the appearance of financial innovations is not a recent development but

the pace of growth is remarkably high recently. Fintech innovations might bring about a number of socially and economically beneficial impacts and also a number of potential risks, therefore the key challenge the regulators must face is how to strike a balance between a *laissez-faire* approach and the ban of the innovations. This article looks into two FinTech-based payment services recently adopted by EU legislation: payment initiation services and account information services. However, this regulatory development looks to be only one of the few first steps as there are a number of other FinTech innovations challenging the regulators across the globe: blockchain technology, crowdfunding, just to name a few. The EU regulators seem to be open to create more flexible financial markets.

VARGA BERNADETT

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Simon István tanszékvezető egyetemi docens

A CSOPORTOS BIZTOSÍTÁSOK KÖZJOGI VONATKOZÁSAI

Bevezetés

Jelen tanulmány a csoportos biztosítások egyes közjogi aspektusait kívánja bemutatni. Ehhez elengedhetetlen annak a meghatározása, hogy mi minősül csoportos biztosításnak, melyre tekintettel a tanulmány a csoportos biztosítások leglényegesebb jellemzőinek és ezzel együtt a csoportos biztosítások szerződői tevékenységének a bemutatásával kezdődik, és ezt követően tér át az egyes közjogi aspektusok vizsgálatára. A tanulmány röviden arra is kitér, miért bír jelentőséggel a csoportos biztosítások szerződői tevékenységének közjogi szempontú vizsgálata.

Mi minősül csoportos biztosításnak?

A csoportos biztosítások esetén is – a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:439. § (1) bekezdésében meghatározott biztosítási szerződés definíciójának megfelelően – a biztosítási szerződés a biztosító és a szerződő fél között jön létre, melyet a szerződő fél egyszerre több biztosítottra szólóan köt meg. E biztosítási szerződések esetén a szerződő és a biztosított személye szükségszerűen elválik egymástól, ami következik a csoportos biztosítások legfőbb sajátosságából, mely szerint e szerződések esetén sem a szerződés megkötésekor, sem pedig később nincsen egy előre, zártan és pontosan (adott esetben név szerint) meghatározott biztosított kör. A biztosított minőséget ugyanis – a Ptk. 6:442. § (1) bekezdése alapján – valamely csoporthoz (szervezethez) való tartozás, illetve a biztosítottak és a szerződő fél között fennálló valamilyen jogviszony, vagy egyéb kapcsolat teremti meg. A csoportos biztosítások tipikus példái a munkáltató által a munkavállalói javára kötött csoportos életbiztosítások, vagy a hitelintézet által a nála kölcsönszerződéssel rendelkező adósok javára kötött csoportos hitelfedezeti életbiztosítás.

A csoportos biztosítások szerződőinek tevékenysége

A csoportos biztosítások szerződője az, aki megkötí a biztosítóval a csoportos biztosítási szerződést, mellyel összefüggésben neki is van biztosítási érdeke. A biztosítási érdek szerződő oldalán is fennálló szükségességét a Magyar Nemzeti Bank (a továbbiak: MNB) egy 2015-ös állásfoglalásában fejtette ki részletesen.¹

A szerződő egyik legfőbb tevékenysége a csoportos biztosítási szerződés körében kifejtett csatlakoztatási tevékenysége, melyet a biztosítási védelmet kereső ügyfelekre (a későbbi biztosítottak) vonatkozóan valósít meg. A csatlakoztatási tevékenysége keretében – mintegy azt elősegítendő – a szerződő fél tájékoztatja az ügyfeleket (a leendő biztosítottakat) a csatlakozás lehetőségéről. Ennek során elengedhetetlen, hogy a leendő biztosítottaknak a biztosítási szerződés leglényegesebb elemeiről is tájékoztatást nyújtsanak, mivel ezek ismeretében tudnak a leendő biztosítottak megalapozott döntést hozni arról, hogy kívánna-e az adott csoportos biztosítás biztosítottjai lenni vagy sem.²

A csatlakozási igény esetén a szerződő fél szerzi be a biztosítottak (hozzájáruló) csatlakozási nyilatkozatait, melyek a csoportos biztosítás elengedhetetlen kellékei, mivel ebből derül ki, hogy a biztosító kockázatviselése milyen időponttól kezdve terjed ki az adott biztosítottra nézve, más szóval, hogy az adott biztosított mikor válik a csoportos biztosítással érintett csoport tagjává.

A begyűjtött csatlakozási nyilatkozatokat a szerződő fél – jellemzően – továbbítja a biztosítónak, és ezen túl (illetve a csatlakozási nyilatkozat továbbításának hiányában) a biztosító számára rendszeres adatszolgáltatást is küld a biztosítottakról, melyre a biztosítottak meghatározott adatairól vezetett nyilvántartása alapján kerülhet sor. A biztosító irányába megvalósuló adatszolgáltatásnak az elsődleges célja annak a meghatározása, hogy az adott időszakban (jellemzően az adott hónapban) a csoportos biztosítási szerződés esetén a biztosító a kockázatviselése ellenértékeként milyen biztosítási díjra jogosult.

A biztosítási díj biztosító számára való megfizetése a csoportos biztosítások esetén is a szerződő fél kötelezettsége, ami következik a biztosítási szerződés Ptk. szerinti definíciójából is. A Pénzügyi Szervek Állami Felügyelete (a továbbiakban: PSZÁF) több állásfoglalásában is foglalkozott a biztosítási díj biztosítottakra való átháríthatóságának kérdésével, melyek során a Polgári Törvénykönyvről 1959. évi IV. törvény és a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló 2003. évi LX. törvény (a továbbiakban: régi Bit.) etekintetben releváns rendelkezéseit vizsgálta meg. A PSZÁF

¹ Ld.: A biztosításközvetítés, illetve biztosítottak csoportos biztosításhoz történő csatlakoztatása elhatárolásának szempontjai: [http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp\(11584505\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp(11584505).pdf) (2018.06.25.). Az állásfoglalás bővebb ismertetését a jelen tanulmány korlátozott terjedelme nem teszi lehetővé.

² A szerződő fél oldalán fennálló tájékoztatási kötelezettség levezethető a Ptk. 6:442. § (2) bekezdésében foglaltakból (amely egyébként a Ptk. 6:450. §-ának megfelelő rendelkezés), és a tájékoztatási kötelezettség tartalmát a közjogi rendelkezések határozzák meg részletesen.

arra a következtetésre jutott, hogy nem kifogásolható a biztosítási díj áthárítása. Az áthárítás során a szerződő fél a biztosítási díj adott biztosítottra eső részét maga fogja beszédni az adott biztosítottól. Ez a csoportos biztosítások esetén azért kifejezetten fontos, mivel a fentebb rögzítettek alapján a csoportos biztosítási szerződésben mindenféleképpen a szerződőt kell, hogy a díjfizetési kötelezettség terhelje, mivel ilyen kötelezettség hiányában nem beszélhetünk (csoportos) biztosítási szerződésről. A Ptk. és a biztosítási tevékenységről szóló 2014. évi LXXXVIII. törvény (a továbbiakban: Bit.) rendelkezései alapján – tehát a megváltozott jogszabályi környezetben – sem kizárt az, hogy a szerződő az általa fizetendő biztosítási díjat áthárítsa a biztosítottakra.

A szerződő fél kötelezettségei között nem szabad elfeledkezni arról, hogy közlési, illetve változásbejelentési kötelezettség is terheli,³ továbbá köteles a biztosítási esemény bekövetkezését bejelenteni és az ehhez szükséges felvilágosításokat megadni a biztosítónak,⁴ és a szerződő felet csoportos kárbiztosítás esetén terheli kármegelőzési és kárenyhítési kötelezettség is.⁵

A szerződő felet illeti meg a szerződés megszüntetésének joga, melyet a Ptk. alapján – többek között – rendes felmondás útján tehet meg.⁶

Végül érdemes azt is megemlíteni, hogy egyes csoportos biztosítási szerződések esetén a biztosító és a csoportos biztosítások szerződője között olyan megállapodás is fennállhat, melynek eredményeként a szerződő fél a csoportos biztosításokkal kapcsolatos tevékenységére (pl. a csatlakoztatási tevékenységére, a biztosítottak nyilvántartására vonatkozó tevékenységére) tekintettel díjazásban részesül a biztosítótól. A díjazás alapulhat a csatlakoztatott biztosítottak számán, vagy egyéb más körülmény figyelembe vételén. Ennek a díjazásnak a speciális esete lehet az ún. *profit sharing* megállapodás, mely során a felek (a biztosító és a szerződő fél) abban állapodnak meg, hogy a csoportos biztosítással összefüggésben elért biztosítói nyereség egy részére a szerződő fél válik jogosulttá.

A csoportos biztosítások közjogi vonatkozásai

A csoportos biztosítások közjogi vonatkozásai körében kiemelt jelentőséggel bír a csoportos biztosítások szerződője által kifejtett tevékenységnek az elhatárolása a biztosításközvetítői tevékenységtől. Ahhoz, hogy ezt az elhatárolást meg lehessen tenni elengedhetetlen, hogy röviden bemutassuk a biztosításközvetítői tevékenységet.

³ A részlet szabályokat a Ptk. 6:542. §-a tartalmazza.

⁴ Ptk. 6:453. §.

⁵ Ptk. 6:463. §.

⁶ Ptk. 6:466. § és 6:483. §

1. A biztosításközvetítői tevékenység

A biztosításközvetítői tevékenység fogalmát a régi Bit. 33. § (1) bekezdése – a biztosítási közvetítésről szóló az Európai Parlament és a Tanács 2002. december 9-i 2002/92/EK irányelvének (a továbbiakban: IMD) átültetése révén – rögzítette az következők szerint: biztosításközvetítői tevékenység a biztosítási szerződés létrehozására irányuló rendszeres, üzletszerű tevékenység, mely kiterjed a biztosítási szerződések megkötésének elősegítésére, biztosítási termékek ismertetésére, ajánlására, az ezzel kapcsolatos felvilágosításra, illetve a biztosítási szerződések megkötésére, a biztosítási szerződések értékesítésének szervezésére, továbbá a biztosítási szerződések lebonyolításában és teljesítésében való közreműködésre. A Bit. 4. § (1) bekezdés 14. pontja – 2018. február 23. napjáig – lényegében a régi Bit. idézett rendelkezésével azonosan⁷ határozta meg a biztosításközvetítői tevékenység fogalmát. 2018. február 23. napján – a biztosítási értékesítésről szóló az Európai Parlament és a Tanács 2016. január 20-i (EU) 2019/97 irányelve (a továbbiakban: IDD) rendelkezéseinek a Bit.-be való átültetésével – a biztosításközvetítői tevékenység szabályai némileg átalakultak. A Bit. jelenleg hatályos 4. § (1) bekezdés 14. pontja szerint biztosításközvetítői tevékenység – többek között – a biztosításközvetítő által végzett azon üzletszerű tevékenység, amely a biztosítási értékesítést, annak szervezését foglalja magában. Az ismertetett rendelkezés alapján annak érdekében, hogy meg lehessen állapítani, hogy a biztosításközvetítő pontosan milyen tevékenységet is végez, szükséges a biztosítási értékesítés fogalmát megvizsgálni, melyet a Bit. 4. § (1) bekezdés 123. pontja tartalmazza. E jogszabályhely szerint azt a – a biztosítási szerződés létrehozására irányuló – üzletszerű értékesítési tevékenységet kell biztosítási értékesítésnek tekinteni, amely kiterjed a biztosítási szerződések megkötésének előkészítésére, illetve elősegítésére, az azokkal kapcsolatos tanácsadásra, ajánlattételre, az ilyen szerződések lebonyolításában és teljesítésében való közreműködésre (ideértve a kárigény érvényesítése kapcsán történő közreműködést is). Továbbá azokban az esetekben, amikor az ügyfélnek lehetősége van honlapon vagy más tájékoztatási eszközön keresztül közvetve vagy közvetlenül biztosítási szerződés megkötésére ajánlatot tenni és ennek alapján szerződést kötni, a biztosítási termékek, valamint azok árai (ideértve a nyújtott árkedvezményt is) különböző kritériumok alapján történő összehasonlítására és az azokról történő tájékoztatásra is.

Valamennyi idézett jogszabályhely első fordulata a biztosításközvetítői tevékenység (biztosítási értékesítés) általános definícióját tartalmazta/tartalmazza, a második fordulat pedig példálózó jelleggel olyan tevékenységeket sorol(t) fel, amelyek – amennyiben biztosítási szerződés létrehozására irányulnak – kimerítették/kimerítik a biztosításközvetítés (biztosításértékesítés) fogalmát. Mindebből következően ahhoz,

⁷ A két jogszabályban rögzített definíció között mindösszesen annyi a különbség, hogy a régi Bit.-beli fogalom még külön tartalmazta a „rendszerességet”, mint fogalmi elemet, melyet a Bit. már azért nem rögzít, mivel a 4. § (1) bekezdés 104. pontjában meghatározott üzletszerűség fogalma azt magában foglalja, mely miatt szükségtelen volt azt a biztosításközvetítési tevékenység definíciójában megismételni.

hogyan valamely tevékenység biztosításközvetítésnek minősüljön, nem (volt) szükséges a második fordulatban említett valamennyi tevékenység egyidejű kifejtése, illetve a második fordulatban rögzített felsorolás nem taxatív jellegű, azaz az ott felsoroltakon túl további tevékenységek is minősülhetnek biztosításközvetítésnek. A régi Bit. 33. § (1) bekezdés első fordulata alapján annak érdekében, hogy egy tevékenység biztosításközvetítésnek minősüljön, három feltétel⁸ együttes fennállása volt szükséges, ezek a rendszeresség, az üzletszerűség és a biztosítási szerződés létrehozására irányuló célzat. Fontos kiemelni, hogy e feltételek lényegében a jelenleg hatályos Bit. biztosításközvetítői tevékenységre vonatkozó rendelkezéseiben is megjelennek. Az MNB (és korábban még a PSZÁF) számos állásfoglalásában⁹ értelmezte a biztosításközvetítői tevékenység fentebb felsorolt elemeit, melyek mellett még további – de nem kizárólagos – szempontokat is meghatároztak, melyek egy adott tevékenységek biztosításközvetítésnek minősítése tekintetében szerepet játszhattak. A további szempontok a következők: az ügyfél adatainak eljuttatása a megbízóhoz, a megbízás tartalma a konkrét termék, illetve a megbízó tevékenysége általános ismertetésére vonatkozóan, valamint a megbízott tevékenységének személyes jellege. Az MNB (illetve a PSZÁF) állásfoglalásai szerint valamennyi szempontot együttesen kell mérlegelni, és összességükben vizsgálni ahhoz, hogy megállapíthatóvá váljon egy adott tevékenység biztosításközvetítői jellege.

2. Az elhatárolás szükségessége

A fentiek alapján meg kell említeni, hogy ha a biztosításközvetítői tevékenység jogszabályi fogalmát szigorúan, szó szerint értelmezve vizsgáljuk, akkor *„logikailag kizárt lenne, hogy egy csoportos biztosítási szerződés szerződőjének a biztosítottak „csatlakoztatása” érdekében kifejtett tevékenysége biztosításközvetítésnek minősüljön, miután a szerződő e tevékenységét minden esetben a (csoportos) biztosítási szerződés létrejöttét követően fejt ki, az egyes biztosítottak tekintetében pedig nem biztosítási szerződések, csupán egy már létező biztosítási szerződés keretein belüli biztosított jogviszonyok jönnek létre, így a tevékenysége nem irányul biztosítási szerződés létrehozására.”*¹⁰ Ugyanakkor a csoportos biztosítás szerződőjének a biztosított

⁸ A Bit. 2018. február 23. napjáig hatályos 4. § (1) bekezdés 14. pontja értelmében már csak két feltétel: az üzletszerűség és a biztosítási szerződés létrehozására irányuló célzat szükséges.

⁹ Pl.: Biztosításközvetítői tevékenységnek minősül-e a call-centeres munkatársak, a címszerzők és a díjhátralékkal rendelkező ügyfeleket felkereső és velük a díjhátralékról egyeztető személyek tevékenysége? http://alk.mnb.hu/data/cms2328923/bkqv_allasfogl.pdf (2018.06.25.). Az 5/2015. (V. 5.) számú MNB ajánlással és a biztosításközvetítői tevékenységgel kapcsolatos egyes kérdések: [http://alk.mnb.hu/data/cms2442138/tmp8947.tmp\(12461846\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2442138/tmp8947.tmp(12461846).pdf) (2018.06.25.). A biztosításközvetítési tevékenység végzése megállapításának feltételei [http://alk.mnb.hu/data/cms2453894/tmpB4D.tmp\(14634831\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2453894/tmpB4D.tmp(14634831).pdf) (2018.06.25.). A biztosításközvetítői tevékenység szervezése, támogatása és felügyelése tárgyában hozott állásfoglalás [http://alk.mnb.hu/data/cms2452877/tmpE43A.tmp\(14344423\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2452877/tmpE43A.tmp(14344423).pdf) (2018.06.25.).

¹⁰ Ld.: A biztosításközvetítés, illetve biztosítottak csoportos biztosításhoz történő csatlakoztatása

jogviszonyok létrehozásával és fenntartásával kapcsolatos tevékenysége – különösen, ha nagyszámú, folyamatosan változó biztosítottakat érint e tevékenysége – és a biztosításközvetítői tevékenység számos azonosságot mutat. Az azonosságok miatt – ahogyan az MNB az egyik állásfoglalásában rámutatott¹¹ – nem lehet eltekinteni az Európai Unió biztosításközvetítői tevékenységet érintő szabályainak vizsgálatától, melyeken alapultak/alapulnak természetesen a magyar jogszabályi rendelkezések is. A régi Bit. illetve a Bit. 2018. február 23. napjáig hatályos rendelkezései a IMD-n alapultak. Az IMD preambuluma (9) pontja szerint a közvetítők egyenlő kezelése és a fogyasztók védelme azt követeli meg, hogy mindazok a személyekre és szervezetekre alkalmazzák az IMD rendelkezéseit, akik/amelyek ügynökként, alkuszként és „bankbiztosítási” közvetítőként biztosítási terméket értékesítenek.

A 2018. február 23. napjától a magyar jogba átültetett IDD preambuluma (5) bekezdése¹² továbbra is fenntartja azt az IMD preambuluma (9) bekezdésében rögzített követelményt, mely szerint az értékesítőkkel szembeni egyenlő bánásmód és az ügyfelek védelme megköveteli, hogy az IDD-t minden olyan személyre vagy szervezetre alkalmazzák, akik biztosítási terméket értékesítenek. Sőt az IDD preambuluma (7) bekezdése ezt még hangsúlyozza is akkor, amikor úgy rendelkezik, hogy a fogyasztóvédelem megköveteli az IDD hatályának a biztosítási termékértékesítés valamennyi formájára történő kiterjesztését.

Mindezek alapján, mivel a csoportos biztosítás szerződője tevékenységének eredményeként a biztosítási védelmet kereső ügyfelekhez eljut a biztosítási termék (tehát kvázi közvetítői tevékenységet is végez), így az IMD/IDD preambuluma által megkívánt szempontok (a közvetítők/értékesítők egyenlő kezelése és a fogyasztók védelmének követelménye) csak akkor tudnak teljeskörűen érvényesülni, hogy ha a csoportos biztosítás szerződőjének tevékenységét biztosítási közjogilag biztosításközvetítői tevékenységnek (biztosításértékesítési tevékenységnek) lehet minősíteni, ha az a biztosításközvetítés jogszabályban rögzített fogalmi elemeinek megfelel.

elhatárolásának szempontjai, [http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp\(11584505\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp(11584505).pdf) (2018.06.25.)

¹¹ Az érintett állásfoglalás: A biztosításközvetítés, illetve biztosítottak csoportos biztosításhoz történő csatlakoztatása elhatárolásának szempontjai:

[http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp\(11584505\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp(11584505).pdf) (2018.06.25.)

¹² (5) Biztosítási termékeket többfajta személy és intézmény értékesíthet, úgy mint ügynök, alkusz, „bankbiztosítási” közvetítő, biztosító, utazási ügynök vagy akár gépjármű-bérbeadó cég. Az értékesítőkkel szembeni egyenlő bánásmód és az ügyfelek védelme megköveteli ezen irányelv alkalmazását mindezen személyek és szervezetek vonatkozásában.

3. A két tevékenység elhatárolása

A PSZÁF egyik korai állásfoglalásában¹³ rámutatott arra, hogy bár a biztosításközvetítői tevékenység és a csoportos biztosítás szerződője által kifejtett tevékenység számos hasonlóságot mutat (pl. biztosítottak tájékoztatása, nyilvántartása, díjak beszedése), de a két tevékenység tartalma és célja különböző. A két tevékenység között ugyanis megállapítható egy jelentős eltérés: a csoportos biztosítás szerződőjének oldalán valós biztosítási érdek is fennállhat, mivel a biztosítási szerződéssel/biztosított jogviszonnyal fedezett kockázat mérsékléséhez, illetve fedezetéhez közvetlenül vagy közvetetten érdeke fűződhet. Tehát a PSZÁF elhatárolási szempontként határozta meg a csoportos biztosítás szerződőjének oldalán fennálló valós biztosítási érdeket. Ezt egy másik állásfoglalásában¹⁴ is megerősítette akkor, amikor azt rögzítette, hogy ha a csoportos biztosítás szerződőjének a jutalékon kívül egyéb (gazdasági) érdeke nem fűződik a biztosítási szerződés fenntartásához, akkor a tevékenységét biztosításközvetítésnek kell minősíteni. Az MNB egy 2015-ös állásfoglalásában¹⁵ – a megváltozott jogszabályi környezetre is tekintettel – ezt az elhatárolási szempontot más megvilágításba helyezte. Az MNB ugyanis a csoportos biztosítások esetén elengedhetetlennek tartja, hogy ne csak a biztosítottak oldalán, hanem a szerződő oldalán is fennálljon valamilyen biztosítási érdek. Ebből kifolyólag álláspontunk szerint a szerződő fél oldalán fennálló vagy hiányzó biztosítási érdek már nem tekinthető a szerződő tevékenységét a biztosításközvetítői tevékenységtől elhatároló egyik szempontnak, mivel a szerződő biztosítási érdekének hiányában nem is lehet csoportos biztosításról szó. Álláspontunk szerint ezt azt jelenti, hogy a PSZÁF által kialakított elhatárolási szempont már nem érvényes, tehát a szerződő csoportos biztosításokkal összefüggésben kifejtett tevékenységét a biztosítási érdekének fennállása ellenére is lehet biztosításközvetítői tevékenységnek minősíteni.

A PSZÁF és az MNB állásfoglalásai alapján a biztosításközvetítői tevékenység fő fogalmi elemeinek vizsgálatával történhet meg a csoportos biztosítás szerződője tevékenységének és a biztosításközvetítői tevékenységnek az elhatárolása.¹⁶

A biztosításközvetítői tevékenység jogszabályban rögzített fogalmi elemei közül a rendszeresség és a biztosítási szerződés (jelen esetben a biztosított jogviszony) létrehozására irányuló célzat a csoportos biztosítás szerződőjénél egyértelműen megállapítható. E körben elég csak azt megemlíteni, hogy a csoportos biztosítás

¹³ Ld.: Csoportos biztosítási szerződés(ek) szerződő félként történő megkötésének elhatárolása a biztosításközvetítéstől: <http://alk.mnb.hu/data/cms2103139/biztk19.pdf> (2018.06.25.)

¹⁴ Ld.: A csoportos biztosítási szerződésekhez biztosítottként történő csatlakoztatásra irányuló, jutalék fejében végzett tevékenység megítélése: http://alk.mnb.hu/data/cms2139427/bizt_0415.pdf (2018.06.25.)

¹⁵ Ld.: A biztosításközvetítés, illetve biztosítottak csoportos biztosításhoz történő csatlakoztatás elhatárolásának szempontjai: [http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp\(11584505\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp(11584505).pdf) (2018.06.25.)

¹⁶ Ld.: Csoportos biztosítási szerződés(ek) szerződő félként történő megkötésének elhatárolása a biztosításközvetítéstől: <http://alk.mnb.hu/data/cms2103139/biztk19.pdf> (2018.06.25.)

szerződőjének egyik legfontosabb tevékenysége (a csatlakoztatási tevékenysége) révén a biztosítási védelmet kereső ügyfelekhez eljutnak az érintett biztosítási termékek, tehát a tevékenységének egyértelmű és elsődleges célja a biztosított jogviszony létrehozása és fenntartása. Mindemellett a rendszeresség fennállása is kimutatható, mivel a szerződő a csoportos biztosítással összefüggésben kifejtett tevékenységét jellemzően nagyobb biztosított létszám tekintetében, ismétlődő jelleggel, folyamatosan fejti ki.

Mielőtt áttérünk az üzletszerűség mint elhatárolási szempont vizsgálatára, röviden meg kell vizsgálni, hogy a PSZÁF, illetve az MNB által azonosított további, a biztosításközvetítői tevékenységgé minősítést erősítő szempontok hogyan jelennek meg a csoportos biztosítás szerződőjének tevékenységében. A szerződő a csatlakoztatási tevékenysége során egyértelműen személyesen kerül kapcsolatba az ügyféllel (leendő biztosított), számára konkrét biztosítási termékről (az általa kötött csoportos biztosításról) nyújt tájékoztatást és a biztosítottak meghatározott adatait el is juttatja a biztosítóhoz. Mindezek alapján az állapítható meg, hogy a PSZÁF, illetve az MNB által azonosított további szempontok is a csoportos biztosítás szerződője által kifejtett tevékenység biztosításközvetítésnek minősítése irányába mutatnak, tehát ezek sem tekinthetők elhatárolási szempontnak.

Mindezek alapján a valódi elhatárolási szempont az üzletszerűség lehet. A PSZÁF elvi élel mondta ki az egyik állásfoglalásában azt, hogy ha a csoportos biztosítás szerződője a tevékenysége ellentételezéseként jutalékban részesül – tehát a biztosítottak számának arányában kap díjazást – akkor a tevékenysége egyértelműen biztosításközvetítésnek minősül.¹⁷ Az MNB¹⁸ is foglalkozott e szempontból az üzletszerűség kérdésével és a PSZÁF-nél szigorúbb álláspontra helyezkedett. Az MNB arra megállapításra jutott ugyanis, hogy ha a csoportos biztosítás szerződője a csoportos biztosítással összefüggő tevékenységét olyan motivációval végzi, hogy ezzel fokozza az üzletszerűen végzett (fő)tevékenységét – tehát az ebből származó bevételét növelje –, de a csoportos biztosításokkal összefüggésben kifejtett tevékenységért közvetlenül nem kapna jutalékot a biztosítótól, akkor is megállapítható lenne a tevékenységének üzletszerűsége (tehát annak nyereség, illetve vagyonszerzésre irányultsága), és ezzel a tevékenysége ilyen esetben is biztosításközvetítésnek minősülhet.

A csoportos biztosítás szerződője tevékenysége közjogi aspektusainak jelentősége

Az, hogy a csoportos biztosítás szerződőjének tevékenysége egyben biztosításközvetítői tevékenységnek is minősül-e azért bír jelentőséggel, hogy ha annak minősül, akkor meg kell felelnie a biztosításközvetítői tevékenységre vonatkozó közjogi szabályoknak is.

¹⁷ Ld.: A csoportos biztosítási szerződésekhez biztosítottként történő csatlakoztatásra irányuló, jutalék fejében végzett tevékenység megítélése: http://alk.mnb.hu/data/cms2139427/bizt_0415.pdf (2018.06.25.)

¹⁸ Ld.: A biztosításközvetítés, illetve biztosítottak csoportos biztosításhoz történő csatlakoztatás elhatárolásának szempontjai: [http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp\(11584505\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp(11584505).pdf) (2018.06.25.)

Ekörben – a tanulmány terjedelmi korlátaira tekintettel – csak annyit emelünk ki, hogy a Bit. rendelkezései alapján¹⁹ a biztosításközvetítői tevékenységet függő vagy független biztosításközvetítő végezhet.²⁰ A független biztosításközvetítő (alkusz) – a Bit. 4. § (1) bekezdés 35. pontja alapján – az ügyfél megbízásából jár el. Ebből következően az állapítható meg, hogy ha a csoportos biztosítás szerződőjének a tevékenysége – tekintettel a helyzetére, jogaira és kötelezettségeire is – egyben biztosításközvetítés is, akkor azt nem lehet független biztosításközvetítői tevékenységnek minősíteni, mivel e tevékenységét nem az ügyfél (jelen esetben a leendő biztosított) megbízásából végzi. Mindebből kifolyólag a szerződő a tevékenységét csak függő biztosításközvetítőként végezheti. A függő biztosításközvetítőnek két típusát különböztetjük meg: az ügynököt és a többes ügynököt. A többes ügynök egyidejűleg több biztosító egymással versengő biztosítási termékeit közvetíti,²¹ melynek példája lehet az, hogy ha egy munkáltató a munkavállalóira tekintettel több biztosítóval is köt csoportos életbiztosítást, mely esetben a kötött biztosítások alkalmasak egymás helyettesítésére. Ez előnyös lehet a leendő biztosítottaknak/munkavállalóknak és a munkáltatónak/szerződőnek is, de ebben az esetben a szerződőnek – tekintettel arra, hogy a tevékenysége többes ügynökinek minősül – meg kell felelnie a Bit. többes ügynökkel szemben támasztott személyi és tárgyi feltételeinek,²² melyek közül kiemelendő az, hogy e tevékenység kizárólag az MNB engedélyével végezhető.²³ A függő biztosításközvetítő másik típusa, az ügynök, – a Bit. 4. § (1) bekezdés 34. pont a) alpontja alapján – tekintetében lényegesen enyhébbek a Bit. által támasztott közjogi követelmények,²⁴ de a tevékenysége csak egy biztosító biztosítási termékeinek vagy több biztosító nem versengő biztosítási termékeinek a közvetítésére terjedhet ki. Erre példa az, hogy ha a hitelintézet/szerződő tevékenységét ügynökként végzi, akkor csak egyetlen biztosítóval köthet a nála kölcsönszerződéssel rendelkező adósok számára csoportos kölcsönfedezeti életbiztosítási szerződést, de annak nincsen akadálya, hogy egy másik biztosítóval a nála bankszámlaszerződéssel rendelkező ügyfelek számára kössön csoportos balesetbiztosítási szerződést, ugyanis ebben az esetben a két termék nem alkalmas egymás helyettesítésére (tehát nem versengő termékek). A csoportos biztosítás szerződőjének szempontjából tehát nem tekinthető lényegtelen szempontnak, hogy a tevékenysége a függő biztosításközvetítők melyik típusába tartozik.

¹⁹ Ez a régi Bit. hatálya alatt is azonosan volt, bár némi változásra a biztosításközvetítők közjogi szabályai tekintetében sor került a Bit. hatályba lépésével.

²⁰ Bit. 369. § (1) bekezdés.

²¹ Bit. 4. § (1) bekezdés 34. pont b) alpont.

²² Ezek a Bit. 387-394. §§-okban vannak – többek között – rögzítve.

²³ Bit. 413. § a) pont és 414-415. §

²⁴ Bit. 383-386/A. §-ok.

Konklúzió

A csoportos biztosítások közjogi vonatkozásainak vizsgálata alapján összefoglalóan az állapítható meg, hogy továbbra sem lehet eltekinteni attól, hogy bizonyos esetekben a csoportos biztosítás szerződője által kifejtett tevékenység egyben biztosításközvetítői tevékenységnek is minősüljön. Ennek az eldöntéséhez minden esetben a szerződő által kifejtett tevékenységek egyedi vizsgálata szükséges, külön kitérve a csoportos biztosításokkal összefüggő vagyoni érdekeltiségére is.

Felhasznált dokumentumok

PSZÁF állásfoglalások:

A csoportos biztosítási szerződésekhez biztosítottként történő csatlakoztatásra irányuló, jutalék fejében végzett tevékenység megítélése,

http://alk.mnb.hu/data/cms2139427/bizt_0415.pdf (2018.06.25.)

Biztosításközvetítői tevékenységnek minősül-e a call-centeres munkatársak, a címszerzők és a díjhátralékkal rendelkező ügyfeleket felkereső és velük a díjhátralékról egyeztető személyek tevékenysége?

http://alk.mnb.hu/data/cms2328923/bkkv_allasfogl.pdf (2018.06.25.)

Csoportos biztosítási szerződés(ek) szerződő félként történő megkötésének elhatárolása a biztosításközvetítéstől, <http://alk.mnb.hu/data/cms2103139/biztk19.pdf> (2018.06.25.)

MNB állásfoglalásai:

A biztosításközvetítés, illetve biztosítottak csoportos biztosításhoz történő csatlakoztatás elhatárolásának szempontjai,

[http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp\(11584505\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2434071/tmp82F.tmp(11584505).pdf) (2018.06.25.)

Az 5/2015. (V. 05.) számú MNB ajánlással és a biztosításközvetítői tevékenységgel kapcsolatos egyes kérdések

[http://alk.mnb.hu/data/cms2442138/tmp8947.tmp\(12461846\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2442138/tmp8947.tmp(12461846).pdf) (2018.06.25.)

A biztosításközvetítési tevékenység végzése megállapításának feltételei

[http://alk.mnb.hu/data/cms2453894/tmpB4D.tmp\(14634831\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2453894/tmpB4D.tmp(14634831).pdf) (2018.06.25.)

A biztosításközvetítői tevékenység szervezése, támogatása és felügyelése tárgyában hozott állásfoglalás [http://alk.mnb.hu/data/cms2452877/tmpE43A.tmp\(14344423\).pdf](http://alk.mnb.hu/data/cms2452877/tmpE43A.tmp(14344423).pdf) (2018.06.25.).

PUBLIC LAW ASPECTS OF GROUP INSURANCES

This study analyses first the peculiarities of group insurances and focuses on the activities, rights and duties of the contracting party, then it discusses the public law aspects of this type of insurance in light of the opinions issued by the Hungarian Financial Supervisory Authorities (PSZÁF/MNB). According to the opinions of PSZÁF/MNB, is it obvious that the activity of the contracting party connected to the group insurance and the insurance mediation activity show up several similarities. For this reason, it is necessary to make a distinction between these activities. The article will demonstrate that the single substantive difference between them is that in the case of the insurance mediation remuneration is always present.

KRIMINOLÓGIA SEKCIÓ

BALOGH KAROLINA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Inzelt Éva PhD egyetemi adjunktus

**A FEJLŐDÉSKRIMINOLÓGIA MINT A FIATALKORI BŰNMEGELŐZÉS
ELMÉLETI KERETE**

Az életkor és a bűnözés közötti összefüggés vitathatatlan. Az elkövetők bűnözési aktivitását vizsgálva egyértelmű, hogy a kriminalitás általában a korai serdülőkorban kezd emelkedni, csúcspontját a tinédzser kor közepe-vége fele éri el, majd a fiatal felnőttkor tájékán csökkenést mutat. Az elkövetők korfájának időbeli változását szemügyre véve látható, hogy míg a legtöbb esetben a bűnelkövetés ideje a fiatalkorra korlátozódik, addig az elkövetők egy kis része később is fenntartja kriminális aktivitását.¹

Éppen ezért, a kriminológia szempontjából mindig is kitüntetett figyelem fordult a fiatalkori bűnelkövetésre. Az okozatiság feltárásának érdekében, empirikus kutatási eredményekre támaszkodva jelentős biológiai és pszichológiai magyarázatok születtek a XX. században, de számos meghatározó szociológiai elméletet is kidolgoztak a jelenséggel kapcsolatban. Ezek általában keresztmetszeti vizsgálatokra épülve fogalmazódtak meg. Az 1940-es években indultak meg az első longitudinális kutatások, melyek az 1980-as évekre érték el népszerűségük csúcsát, céljuk pedig a bűnelkövetők életútjának és a bűnelkövetés okságának vizsgálata volt. E kutatások előnye, hogy a bűnözést dinamikus folyamatként tudják értelmezni, így képesek számos, a bűnelkövetésre ható párhuzamos oksági láncolat és összefüggés feltárására. Ezek a kutatások nem valamely oksági elmélet operacionalizálását szolgálják, hanem sokkal inkább fordított logika mentén működnek: sok lehetséges oksági összefüggésből az empirikus adatok kiértékelése után emelik ki a leglényegesebbeket és a legvalószínűbbeket. Ugyanakkor éppen ez képezi a kutatási módszer korlátait is: sokszor nehéz a statisztika eszközeivel kimutatni az összefüggéseket, ezért bizonyos oksági hatások célzott vizsgálata érdekében a longitudinális kutatásokat gyakran egészítik ki a kísérleti módszerrel, azaz a mintába került egyéneket randomizált módon vizsgálati és kontroll csoportba osztják, a vizsgálati csoport számára pedig speciális programokat biztosítanak, melyek eredményeit az utánkövetés során értékelik.²

¹ Csemáné, 2016. 412. o.

² Kerezsi et al, 2009. 23. o.

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, a longitudinális vizsgálatok négy alapvető kérdés köré csoportosulnak: a *bűnelkövetés kezdete*, vagy *belépés* (onset), azaz miért következik be a bűnelkövetés; a *karrier tartalma* (persistence) miért folytatódik és milyen hosszú időn keresztül tart a bűnelkövetés; a *bűnözésből való kilépés* (desistance), azaz miért és mikor fejeződik be a bűnelkövetés; illetve a *bűnelkövetővé válással szembeni védettség* (resilience) kialakulása.³

A számos kutatás jelentős eredményekkel gazdagította a kriminológiai tudást: már a legelső, a Glueck házaspár nevéhez köthető Boston Youth Study megállapította, hogy a bűnelkövető magatartás gyökerei a kora gyermekkori fejlődésre nyúlnak vissza. A Marvin Wolfgang által vezetett Philadelphia Birth cohort vizsgálat megállapította, hogy az elkövetők kb. hét százaléka követi el az ismertté vált bűncselekmények hatvan százalékát, továbbá, hogy az első elítélés kori életkor meghatározó a későbbi bűnelkövetői karrier szempontjából, ugyanakkor a büntetés súlyossága nem befolyásolja a visszaesést. A Denver Youth Survey, a Pittsburg Youth Study és a Rochester Youth Development Study egybehangzóan arra jutott, hogy már a kamaszkori fejlődés előtt jól láthatóak a sodródás jelei, azonban a bűnelkövető magatartás kialakulása nem egy okra vezethető vissza, ugyanakkor megállapították, hogy deviáns jellegű cselekményekben a fiatalok legnagyobb része érintett.⁴

A longitudinális kutatások alapvető célkitűzése tehát végső soron az, hogy az egyén életének minden területén azonosítsa azokat a kockázati, illetve védő tényezőket, melyek szerepet játszanak a későbbi bűnelkövetésben. Ezek lehetnek az egyénben rejlő, családi, kortárs kapcsolatokhoz kötődő, szocioökonómiai, közösségi és iskolai faktorok. Elsőként a kutatási eredmények alapján meghatározható kockázati- és védőfaktorokat tekintem át röviden, majd két, a fiatalkori bűnmegelőzés szempontjából releváns fejlődési kriminológiai elmélet mutatok be.

1. Kockázati- és védőfaktorok

Kockázati tényezőnek tekintjük azokat a változókat, amelyek növelik a későbbi bűnelkövetés valószínűségét. A longitudinális kutatások célja, hogy azonosítsák ezeket az egyén életének minden területén: az egyénben rejlő, családi, kortárs kapcsolatokhoz kötődő, szocioökonómiai, közösségi és iskolai faktorok szerepét a későbbi bűnelkövetésben. Természetesen egy-egy rizikótényező fennállásának azonosítása nem egy objektív skála mentén jelzi előre a későbbi bűnelkövetést, hiszen előfordul, hogy csupán egy rizikófaktor megléte játszik szerepet, de sokszor különböző tényezők együttese váltja ki a későbbi antiszociális viselkedést.

³ McGee – Farrington, 2016. 337. o.

⁴ Kerezsi et al, 2009. 28-30., 35-38. o.

Éppen ezért, nagyon fontos a rizikótényezők egymásra és a kimenetre gyakorolt hatásának vizsgálata, amely során megkülönböztethetjük a mediátor és a moderátor változókat. A *mediátor változó* és a kimenet között oksági kapcsolat áll fenn, azaz ez közvetlenül magyarázza egy kockázati tényező hatását a későbbi antiszociális viselkedésre. A *moderátor változó* a rizikótényezők és a kimenet közti irányt és erősséget befolyásolja. Például megfigyelhető, hogy azonos rizikófaktorok másképp hatnak nők és férfiak, vagy eltérő szocioökonómiai státusszal rendelkező csoportok között. Bár bizonyított feltételezés, hogy több kockázati tényező együttes fennállása esetén nagyobb valószínűséggel alakul ki antiszociális viselkedés (magas kockázatú személyek), azonban Rolf Loeber és munkatársai a Pittsburg Youth Study eredményei alapján kimutatták, hogy a magas kockázatú csoport kizárása a mintából csökkenti ugyan a bűnelkövetés valószínűségét, de nem szünteti meg azt.⁵

A kockázati tényezők azonosítása mellett fontos megtalálni azokat a tényezőket is, amelyek hozzájárulnak a bűnelkövetéssel szembeni védelemhez. A védőfaktorok definiálása azonban még a rizikótényezők meghatározásánál is nehezebb, így többféle megközelítés is létezik. Egyrészt, a védőtényezők értelmezhetők egyes rizikótényezők ellentétéként. Ebben a megközelítésben a kockázati- és védőfaktorok ugyanazon változók szélső értékeiként azonosíthatók. Magda Southamer-Loeber a Pittsburg Youth Study eredményei alapján próbálta meg azonosítani a kockázati- és védőfaktorokat úgy, hogy a bűnelkövetést magyarázó változók mentén négy csoportba osztotta a vizsgált alanyokat, és a legmagasabb kockázatú és legalacsonyabb kockázatú negyedbe tartozókat hasonlította össze a középmezőnnyel. A vizsgálat során nem találtak olyan védőtényezőt, amely bizonyos körülmények között ne viselkedett volna kockázati tényezőként is. Egy másik megközelítés szerint a védőfaktorok léteznek függetlenül is, nem csak pozitív előjelű kockázati tényezőként. Ez azokban az esetekben igaz, ahol nem mutatható ki lineáris összefüggés a változó és a hatása között. Például az alacsony jövedelem erős előrejelzője lehet a későbbi bűnelkövetésnek, azonban az átlagos és a magas jövedelemmel rendelkezőknél nincs kimutathatóan eltérő hatás a későbbi bűnelkövetésre vonatkozóan. A harmadik megközelítés szerint a protektív tényezők moderátor változóként viselkednek, amely értelmezés már továbbmutat a hatásmechanizmusuk felé. Ebben az értelemben a védőfaktorok a rizikófaktorokkal interakcióban lévő, hatásukat mérséklő tényezők.⁶ E változók valószínűsítik meg az úgynevezett puffert-hatást (*puffer védőfaktorok*). Ezzel szemben a *direkt protektív tényezők* független változókként azonosíthatók, melyek megléte az antiszociális viselkedés alacsony valószínűségét jelzi.⁷

A továbbiakban Farrington és Welsh (2006.), illetve Lösel és Farrington (2012.) munkája alapján tekintem át a kockázati- és védőfaktorokat. Összefoglaló tanulmányaikhoz számos longitudinális kutatási eredményt meta analízissel, illetve a

⁵ Farrington – Welsh, 2006.

⁶ Uo.

⁷ Lösel – Farrington, 2012. 11. o.

narratív áttekintés módszertanával vizsgáltak, így azonosítva a legfontosabb tényezőket. Az eredményeket az egyéni fejlődést leginkább meghatározó szinterek szerint lehet osztályozni, így megkülönböztethetjük az individuális, a családi, a szocioökonómiai, a közösségi, a kortárs csoport és az iskolai tényezőket.

1.1. Individuális faktorok

Ahogy korábban is említésre került, a longitudinális vizsgálatok az egyéni fejlődés és a későbbi bűnelkövetés közötti összefüggésről a legátfogóbb képet kívánják nyújtani, ezért a kutatásokban jelentős hangsúlyt helyeznek a biológiai és pszichológiai fejlődés vizsgálatára is, mint a bűnelkövetést befolyásoló, egyénben rejlő rizikó-és védőfaktorok meghatározása.

Az *alacsony intelligencia* erős előrejelzője a későbbi bűnelkövetéseknek. Számos kutatás bizonyította, hogy az IQ teszteken alacsony eredményt elérők szignifikánsan nagyobb arányban válnak később elkövetővé. Egyrészt az alacsony IQ-val rendelkezők rosszabb iskolai teljesítményt nyújtanak, ami lemorzsolódáshoz vezethet. Az iskolai sikertelenég és a bűnelkövetés közötti összefüggést szintén számos kutatás igazolta. Másrészt az alacsony intelligenciával rendelkezők nehezebben birkóznak meg az absztrakt fogalmak értelmezésével, ezért sokkal nehezebb felismerniük tetteik következményeit, cselekedeteiket inkább impulzív módon hajtják végre, ami szintén kockázati tényezőként azonosítható. A kutatási eredmények szerint az alacsony intelligencia direkt független változóként határozható meg, azonban az alacsony szocioökonómiai státusz felerősítheti a hatását. Az érem másik oldala, hogy a magas, vagy átlagon felüli intelligencia működhet direkt protektív faktorként, illetve puffer faktorként is, olyan kockázati tényezők megléte esetén, mint bűnelkövető apa vagy a korábbi antiszociális viselkedés.

Bizonyos *személyiségvonások* és a *temperamentum* is befolyásoló tényezők lehetnek. Az impulzivitás, a hiperaktivitás, a szenzációkereső magatartás, a felelőtlen kockázatvállalás, a nyugtalanság mind erős előrejelzői lehetnek a későbbi bűnelkövetésnek. Ezek a fiatalok kevésbé rendelkeznek a tervezés és az előrelátás képességével, cselekedeteiket alacsonyabb önkontroll határozza meg. Ezzel szemben a magasabb önkontroll, a jobb alkalmazkodási képesség jelentősen befolyásolja a reziliencia kialakulását.

A kutatások kimutatták, hogy olyan biológiai folyamatok is nagy szerepet játszanak, mint a hormonális változások, vagy neurobiológiai folyamatok.

1.2. Családi háttér

Az egyén fejlődésének legmeghatározóbb színtere a család, így nyilvánvaló, hogy annak diszfunkcionális működése, vagy a különböző szülői szerepvállalások meghatározóak a későbbi bűnelkövetés szempontjából.

A kutatási eredmények alapján az egyik legmeghatározóbb rizikótényező, ha *a család valamely tagja maga is bűnelkövető*. A legerősebb kapcsolat az azonos nemű családtagok befolyásoló hatásában mutatkozott, illetve inkább jelent az idősebb testvér antiszociális viselkedése kockázati tényezőt a fiatalabb testvér számára, mint fordítva.

Kockázati tényezőként azonosítható a *sokgyermekes családból való származás*. A Cambridge Study eredményei szerint, ha egy fiúnak 4 vagy több testvére született a 10. születésnapjáig, az megduplázta a későbbi bűnelkövetés esélyét. Ezt az összefüggést magyarázhatja, hogy több gyermek esetén csökken az egy gyermekre jutó szülői figyelem, továbbá a sok gyermek túlsúlyfoltta teszi a háztartást, ami növeli frusztrációt és a konfliktusok számát is. A Cambridge Study eredményei azonban kimutatták azt is, hogy a háztartás zsúfoltságának mértéke mediátor változóként működhet, ugyanis a sokgyermekes családból való származás és a bűnelkövetés nem mutatott összefüggést, ha a gyermekek számára két vagy több szoba volt biztosított.

A családi tényezők közül, *a szülő nevelési módszerei* határozzák meg leginkább a gyermek fejlődését, ezért talán ez az egyik legjelentősebb befolyásoló tényező a gyermek későbbi bűnelkövetésére mind rizikó-, mind védőfaktorként. Az egyik legfontosabb változó a *szülői felügyelet mértéke*, melyen a gyermek tevékenysége feletti szülői ellenőrzést értjük. A szülő gyermeknevelési módszerei és a későbbi bűnelkövetés között kockázati szempontból a legerősebb összefüggést a gyenge szülői felügyelet mutatta. Több kutatás bizonyította, hogy azok a gyerekek, akiknek a szülei nem tudták, hogy a gyermekük mit csinál, amikor nincs otthon, illetve akiket felügyelet nélkül engedtek el otthonról, nagyobb arányban váltak bűnelkövetőkké.

Szintén meghatározó a *szülői fegyelem*, melyen a szülő gyermeke viselkedésére adott reakcióját értjük. Az aránytalan szigor, amely gyakran fizikai büntetéssel társul, egyértelműen jelzi előre a későbbi bűnelkövetést. Ezen túlmenően a változékony vagy inkonzisztens fegyelmezési mód is kockázati tényezőként azonosítható, ami egyrészt arra a magatartásra utal, amikor a szülő bizonyos esetekben aránytalanul szigorúan lép fel, míg más hasonló esetekben szemet huny. Másrészt a két szülő közötti inkonzisztens gyermeknevelési gyakorlatot is jelentheti, ami azt jelenti, hogy az egyik szülő elfogadó és toleráns, míg a másik szigorú és büntető magatartást tanúsít. Szorosan kötődik ide a szülő gyermek felé irányuló magatartása is: a hideg, elutasító szülői attitűd kimagasló kockázati faktort jelent, ezzel szemben a meleg, elfogadó szülői viselkedés direkt és puffer védő tényezőként is működik. A kutatások igazolják a fegyelem és a szülői attitűd összefüggéseit is: az aránytalanul szigorú büntetések hideg, elutasító szülői attitűddel párosulva számottevően növelik, míg a punitív fegyelmezési mintázat

esetében a meleg, elfogadó szülői attitűd csökkenti a későbbi bűnelkövetés valószínűségét.

A szülő és a gyermek kapcsolatának és kommunikációjának vizsgálata is nagyon fontos a kockázati és protektív tényezők azonosításának szempontjából. Kockázatot jelenthet, ha a szülő és gyermek nem tölt együtt megfelelő minőségi időt, nehézkes köztük a kommunikáció, illetve ha a gyermek nem kap kellő megerősítést.

A korábbiakban kockázati faktorként azonosított szülői viselkedés ellenkező pólusa kivétel nélkül védőfaktorként jelenik meg: a meleg, elfogadó szülői attitűd, a megfelelő felügyelet, a szilárd szülői szerepvállalás és erős érzelmi kötődés szülő és gyermek között mind direkt protektív tényezőként jelenik meg, továbbá egyes rizikótényezők ellenében puffer-hatást is kifejtenek.

A gyermek bántalmazása vagy elhanyagolása szintén súlyos kockázati tényező lehet az antiszociális viselkedés kialakulásában. Különböző kutatások igazolták, hogy akik gyermekként bántalmazást vagy elhanyagolást szenvedtek el, később nagyobb arányban követtek el súlyos bűncselekményeket, küzdöttek valamilyen függőséggel vagy mentális betegséggel, illetve haltak meg 35 éves koruk előtt.

A gyermek fejlődésében nemcsak a szülők egyéni viselkedésének van meghatározó szerepe, hanem a család funkcionális működésének is, éppen ezért a került sor az ép és a *felbomlott családi környezet*, illetve a *szülők egymás közötti konfliktusának* vizsgálatára is. A kutatások igazolják, hogy a válás vagy az egyik szülő halála miatt bekövetkező változás a család életében kockázati tényezőt jelenthet, különösen, ha a gyermek ezt élete első 5 évében tapasztalja meg, továbbá jelentősen növeli a bűnelkövetés esélyét, ha a gyermek egyik szülő részéről sem tapasztalja meg a meleg, szeretetteljes szülői attitűdöt. Szintén több kutatás bizonyította, hogy azok, akik gyerekként szemtanúi voltak a szülők közti erőszaknak, később nagyobb valószínűséggel váltak bűnelkövetővé.

A *korai gyermekvállalás* vagy *tinédzser terhesség* is azonosítható kockázati tényezőként, azonban több kutatás is bizonyította, hogy hatását elsősorban csak moderátor változóként fejt ki: ezek az anyák gyakran kerülnek ki szegény családokból, a gyermeknevelési mintázataik gyengék, a biológiai apa gyakran hiányzik, ennek következtében pedig az anya gyakran váltogatja partnereit. Ezek mind olyan mediátor változók, melyek erőteljesen hatnak a későbbi bűnelkövetés valószínűségére.

1.3. Szocioökonómiai státusz

A bűnelkövetés okságára irányuló kriminológiai kutatások már régen felvázolták, hogy a bűnelkövetők jelentős része alacsony szocioökonómiai helyzetű (lásd: Albert Cohen, 1955., Richard Cloward és Lloyd Ohlin, 1960.). Ezért a longitudinális vizsgálatokban is szerepet kapott a bűnelkövetők családjának, illetve saját felnőttkori szocioökonómiai

státuszuknak vizsgálata, olyan változókon keresztül, mint a foglalkozási presztízs, a foglalkoztatási stabilitás, a jövedelem vagy a lakáskörülmények. A bűnelkövetéssel való összefüggést az alacsony jövedelem, a rossz lakáskörülmények és a bizonytalan foglalkoztatás mutatott. A képzettséget nem igénylő, fizikai munkát végző fiúk, akik nem rendelkeztek biztos munkahellyel nagyobb arányban váltak bűnelkövetővé, különösen a munkanélküli periódusokban. Az összefüggés mélyebb vizsgálata során azonban kitűnt, hogy az alacsony szocioökonómiai státuszú családokban olyan kockázati tényezők halmozódnak fel, mint a hiányos gyermeknevelési kompetenciák és nem megfelelő módszerek, így megállapítható, hogy a szocioökonómiai státusz inkább moderátor változóként működik. Ezzel szemben a magas szocioökonómiai státusz direkt protektív faktorként befolyásolja a bűnelkövetést.

1.4. Kortárs kapcsolatok

Több kutatás is bizonyítja, hogy a fiatalokra sokkal jellemzőbb, hogy a bűncselekményeket kisebb-nagyobb csoportokban követik el. A deviáns kortársak társasága és a bűnelkövetés kapcsolatáról a Rochester Youth Development Study eredményei alapján Thornberry és munkatársai megállapították, hogy kölcsönös hatás érvényesül, azaz a deviáns kortársak befolyására nő a bűnelkövetés, a bűnelkövetés pedig elősegíti a kapcsolatot más deviáns kortársakkal. Ezt indokolja az is, hogy az antiszociális viselkedést tanúsító fiatalokat a kortárscsoport jelentős része elutasítja, ezért deviáns csoportokhoz csatlakoznak. Az antiszociális kortársakkal való kapcsolat tehát erős előrejelzője a bűnelkövetésnek. Szintén empirikus bizonyítékok támasztják alá, hogy a szakítás ezekkel a barátokkal erősen befolyásolja a bűnözésből való kilépést is.

A kortárscsoport hatása védőfaktorként is érvényesülhet. Egy nem deviáns kortárssal való közeli barátság direkt protektív faktorként érvényesül, továbbá direkt és puffer védő tényezőként is megjelenik a deviáns magatartást elutasító kortárscsoportozás.

1.5. Iskola

Az iskolai teljesítmény és sikeresség szintje a családi szocializáció mellett talán a másik legkiemelkedőbb előrejelzője a bűnözésnek, melyet azonban az egyéni faktoroknál tárgyaltunk. Ha az iskolát mint intézményt vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy főleg a középfokú oktatási intézmények között jelentős különbségek vannak. Meghatározott iskolák bűnözési rátája igen magas, míg a többi intézményben elvétve jelenik meg a bűnelkövetés. Ezt a kapcsolatot az iskolák bemeneti követelményei indukálják, melyek igen erős szelekciós hatást valósítanak meg. Michael Rutter vizsgálata szerint a magas

bűnözési rátával rendelkező iskolákban magas a lógások aránya is, a diákok általában gyengébb képességekkel rendelkeznek és alacsonyabb társadalmi rétegből származnak. Ebből következően ezekben az iskolában sokkal nagyobb arányban jelennek meg konfliktusok a diákok és a tanárok között, a bizalom szintje pedig igen alacsony, ami megerősítheti az antiszociális viselkedést, még ha az iskola önmagában nem is hat számottevően a bűnelkövetésre.

Ezzel szemben a pozitív iskolai légkör, a büntetés és elismerés következetes alkalmazása segít a motiváció és az iskolához való kötődés kialakításában, mely védő tényezőként működik az antiszociális viselkedés megerősödésével szemben, továbbá elősegíti az iskolai sikerességet, amely már direkt vagy puffer protektív faktorként jelenik meg.

1.6. Közösségi faktorok

Clifford Shaw és Henry McKay (1969) társadalmi dezorganizációs elmélete szerint a fiatalok bűnelkövetők lakóhelye a nagyvárosokban pontosan azonosítható területen koncentrálódik, melyet szegénység, fizikai erodálódás, és a lakosság jelentős mobilitása jellemez. Ezekben a közösségekben a bűnözés kulturális átörökítése zajlik. Shaw és McKay Park és Burgess modelljére (zóna elmélet) építve úgy találta, hogy ez a terület az üzleti negyedről kifelé, de még a belvárosi részen lokalizálható és a kertváros felé haladva egyre kevésbé jellemző. A longitudinális kutatások ezért külön figyelmet fordítottak a közösségek bűnelkövetésre gyakorolt hatásának vizsgálatára. Az eredmények bizonyították a terület és a bűnelkövetés összefüggését, azonban az összefüggést a lakásviszonyok és nem a városon belüli elhelyezkedés támasztja alá. Sokkal magasabb a bűnelkövetői ráta azokon a területeken, ahol a bérlakások jellemzőek. Több kutató is amellett érvelt, hogy a közösségi hatások és a bűnelkövetés között számos mediátor változó jelenik meg, mint egyes individuális faktorok, az alacsony szocioökonómiai státusz vagy a szülők szegényes gyermeknevelési kompetenciái. Rolf Loeber és munkatársai a Pittsburgh Youth Study eredményei alapján a fiatalokat egyéni, kortárs, iskolai és családi változó alapján három csoportra osztották (alacsony – közepes – magas kockázati csoport), és így vizsgálták a közösségi hatást. Megállapították, hogy a magas kockázati csoportba tartozó fiatalok nagy arányban váltak bűnelkövetővé, függetlenül attól hol éltek, míg azok esetében, akik az alacsony kockázati csoportba tartoztak, a hátrányos helyzetű lakókörnyezet kiemelkedő kockázati tényezőként jelent meg.

Szintén a Pittsburgh Youth Study eredményei engedik meg azt a következtetést, hogy a magasabb státuszú közösségek bizonyos egyéni kockázati faktorok esetén puffer protektív faktorként működhetnek, hiszen ezek a közösségek inkább elutasítók az antiszociális viselkedési mintákkal, erősebb társadalmi kontroll és kötődés jellemző rájuk.

A longitudinális kutatások eredményei alapján az egyén fejlődését befolyásoló területek mindegyikén azonosíthatók kockázati- és védőfaktorok is. Ezek működéséről elmondhatjuk, hogy egy változó közvetlenül és közvetve, más tényezőkkel kölcsönhatásban befolyásolhatja az egyén bűnelkövetését. Különösen igaz ez a protektív tényezőkre, hisz szinte minden esetben kifejtethetnek direkt és puffer hatást is.

A fejlődési kriminológia ezeket a kutatási eredményeket alapul véve alakította ki saját elméleteit, melyek közös jellemzője az integratív szemlélet, tehát a bűnözést összetett, diszciplínákon átívelő módon, korábbi magyarázatokat is beépítve igyekeznek magyarázni. Jelen tanulmányban a számos elmélet közül kettőt szeretnék kiemelni, melyek megfelelő elméleti keretet nyújthatnak a fiatalok bűnmegelőzésnek.

2. Fejlődési kriminológiai elméletek

2.1. Az integrált antiszociális potenciál elmélete (ICAP) (David Farrington)⁸

Elméletét elsősorban a Cambridge Study eredményeire alapozva alkotta. Az elmélet két alapvető kérdés megválaszolására törekszik: egyrészt magyarázni kívánja, miért válik valaki elkövetővé – azaz milyen antiszociális potenciállal rendelkezik. Farrington értelmezésében az antiszociális potenciál az antiszociális magatartásra vagy bűncselekmények elkövetésére vonatkozó hajlamot jelenti. A másik alapvető kérdés, hogy az egyes bűncselekmények elkövetését mely tényezők váltják ki.

Szükséges hangsúlyozni, hogy az antiszociális potenciál csak elméleti konstrukció, mely meghatározása csak indirekt módon, az egyének magatartásának változásán és az azt befolyásoló tényezőkön keresztül megragadható.

Farrington kiinduló pontja az a kutatási eredmények alapján azonosított megállapítás, hogy a múltbeli és a jövőbeli bűnelkövetés között erős összefüggés áll fenn. Farrington szerint sok esetben az antiszociális viselkedési mintában folytonosság figyelhető meg, de természetesen bizonyos körülmények miatt ez meg is szakadhat. Ez a *folytonosság* – *megszakadás* jelenség két eltérő, azonban egymást nem kizáró fogalommal írható le. Az egyik a *tartós heterogenitás*, ami az egyének eltérő bűnelkövető hajlamára vonatkozik, amely az egyéni attribútumokban és szocializációs folyamatokban gyökerezik. A másik a *helyzetfüggőség*, amely az egyén korábbi viselkedésének a jövőbeli cselekedeteire vonatkozó hatását jelenti. Tehát, például, hogy egy korábban elkövetett bűncselekmény növelte vagy csökkentette a későbbi bűnelkövetésre vonatkozó hajlamot.

Rátérve az antiszociális potenciál magyarázatára azt mondhatjuk, hogy kialakulását és mértékét hosszú- és rövidtávú faktorok egyaránt meghatározzák. A hosszú távon ható tényezők a fentiekben bemutatott kockázati- és protektív faktorok. A rövid távon ható

⁸ Zara, 2010.

tényezők inkább az egyes bűncselekmények elkövetésére vonatkozó, szituációs elemek. Ilyen lehet az alkalmas hely, idő, azaz a megszerezhető haszon és a költségek értékelése, az elkövető mentális befolyásoltsága, csoportnyomás, stb. Ezeknél a tényezőknél fontos hangsúlyozni, hogy nem légüres térben hatnak, hanem minden esetben a bizonyos antiszociális potenciállal rendelkező egyén és a környezet interakciójában meghatározott.

Farrington elmélete nem törekszik arra, hogy különböző bűnelkövetői tipológiákat alkosson, kizárólag a bűnelkövetővé válás folyamatát igyekszik megragadni az azonosított kockázati tényezőkön keresztül. Ugyanakkor megállapítja, hogy vannak nagyon magas antiszociális potenciállal rendelkező krónikus elkövetők, akik hosszú karrierrel jellemezhetőek, és akik minden esetben manifesztálják viselkedésükben az antiszociális potenciált.

2.2. Az életpályát meghatározó és a kamaszkorra korlátozódó antiszociális viselkedés (Terrie Moffitt)⁹

Moffitt elmélete alapján két jól elkülöníthető elkövetői csoport határozható meg: az egész életpályájukon át bűnelkövetői karrierrel jellemezhető személyeké, illetve a csak kamaszkorra korlátozódó bűnelkövetéssel jellemezhető elkövetőké.

Moffitt az élethosszon át tartó bűnelkövetéssel jellemezhető elkövetők fejlődési útját írja le a korábbiakban tárgyalt kockázati faktorokkal. Ő minden esetben az individuális faktorokból indul ki: szerinte ebbe az elkövetői csoportba tartozók rendelkeznek valamilyen neuropszichológiai deficittel, amely kialakulása számos okra vezethető vissza, pl. nem megfelelő táplálásra vagy az anya terhesség alatti valamilyen szenvedélyére. E deficitek következtében nehezebben és kevésbé fejlődnek ki például a verbális kognitív képességeik, amelyek nehezítik alkalmazkodási képességüket, tanulási problémákat okoznak. Ezeknél a gyerekeknél gyakran megfigyelhető magatartási zavar is, ami szintén nehezíti az alkalmazkodást. Moffitt szerint ezekre a diszfunkciókra épülnek rá a környezeti hatások, elsősorban a családi háttér hatásai. A bűnelkövetés kockázatát jelentősen növeli, ha a családban is diszfunkcionális működés, vagy szülői hiányosságok tapasztalhatók, illetve szintén kockázati tényezőként értelmezhető a környezet elutasító hatása, melyet a problémás viselkedést tanúsító gyermekek megtapasztalnak. Moffitt szerint ezek a kumulálódó tényezők azok, amelyek elősegítik az antiszociális viselkedés kialakulását, és e minták átörökítése tartja fenn a későbbiekben is a bűnelkövetői magatartást.

A kamaszkorra korlátozódó antiszociális viselkedés a fiatalok által megtapasztalt biológiai érettség korai bekövetkezése és a valódi felnőtté válás eltérő idejéből fakadó feszültség eredménye. A serdülőkorban lévő fiatalok a vágyak és a lehetőségek közötti

⁹ Moffitt, 1993.

szakadék áthidalására az antiszociális magatartást tanúsító társaikhoz csatlakoznak, őket kezdik utánozni, például alkoholt vagy kábítószer fogyasztanak, szexuális kapcsolatot létesítenek, stb., ami a felnőtt szerepekhez való hozzáférést és a szabadságot jelenti számukra. Az antiszociális viselkedésbe vagy bűnelkövetésbe való bevonódás megerősíti őket a vágyott szerephez való hozzáférésben.

Az elmélet szerint ezeknek a fiataloknak könnyen sikerül kilépni a bűnözésből, hiszen egészséges személyiségfejlődésük segíti őket a változó lehetőségekhez való alkalmazkodásban, ez a kilépés pedig szükségszerűen bekövetkezik a kamaszkort követően.

Moffit megkülönböztet egy harmadik csoportot is, azokat a fiatalokat, akik távol maradnak az antiszociális magatartástól és a bűnelkövetéstől. Ezt a következő okokra vezeti vissza: az ő esetükben később következett be a biológiai érése, így nem, vagy sokkal kevésbé tapasztalták meg az ebből fakadó feszültséget; nincs előttük antiszociális viselkedési minta; a környezetük behatárolja a lehetőségeiket; saját személyiségük zárja ki őket a kortárs csoportokból.

A longitudinális kutatások eredményei, illetve a fejlődési kriminológiai elméletek, megfelelő kritikával értelmezve nagyon hasznos alapjai lehetnek a fiatalkori bűnmegelőzési programok kidolgozásának: a kockázati- és védőfaktorok azonosításával célzott bűnmegelőzési programok tervezhetők. Minél korábban elkezdett alkalmazásuk (korai beavatkozás) hosszútávon jelentős eredményeket hozhat, ugyanakkor tekintetbe kell venni a veszélyeit is: *„a bűnmegelőzésnek tudomásul kell vennie, hogy bizonyos esetekben nem lehetséges, más esetekben pedig nem megengedett a beavatkozás (...) nem rendelkezhet relevanciával akkor, ha a végeredmény a magánéletbe, intim szférába történő aránytalan beavatkozással, bizonyos személyek, csoportok stigmatizálódásával és kirekesztésével, a személyiség megváltoztatására irányuló erőszakos törekvésekkel járna”*¹⁰

Mindezzel együtt kijelenthetjük, hogy a bűnmegelőzési programok tervezésének a tudomány által meghatározottnak kell lennie, ehhez pedig a fejlődési kriminológia alapot biztosíthat a fiatalkorúak esetében.

Felhasznált irodalom

Borbíró Andrea: Bűnmegelőzés. In: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. (szerk.: Borbíró Andrea – Kerezsi Klára) Igazságügyi Minisztérium, Budapest 2009.

¹⁰ Borbíró, 2009. 122. o.

Csemáné Váradi Erika: A gyermek- és fiatalok kriminalitása. In.: Kriminológia. (szerk.: Borbíró A. – Gönczöl K. – Kerecsi K. – Lévy M.) Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

Farrington, D. P. – Welsh, B.C.: Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions. Oxford University Press, London, 2006.

Kerecsi Klára – Györy Csaba – Kó József: Longitudinális kriminológiai vizsgálatok és alkalmazásuk lehetőségei Magyarországon. Egészséges Ifjúságért Alapítvány, Budapest, 2009.

Lösel, F. – Farrington, D. P.: Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 2012. <http://www.ajpmonline.org/article/S0749-3797%2812%2900338-8/fulltext#sec11>

McGee, T. R. – Farrington, D. P.: Developmental and Life-Course Theories of Crime. In.: The Handbook of Criminological Theory (eds.: Piquero A. R.), Wiley Blackwell, Oxford, 2016.

Moffitt T.E.: Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, 100(4)

Zara G.: Farrington David P.: The Integrated Cognitive Antisocial Potential Theory. In.: Encyclopedia of Criminological Theory (eds.: Cullen F.T. – Wilcox P.), Sage

DEVELOPMENTAL LIFE-COURSE CRIMINOLOGY AS A POSSIBLE FRAMEWORK OF JUVENILE CRIME PREVENTION

The connection between crime and age is undoubtable. Criminality starts to increase at the end of adolescence, peaks at the end of the twenties and gradually decreases in the adulthood. Hence criminology always pays particularly attention to this topic. During the 20th century numerous biological, psychological and sociological theories were constituted in the interest of the interpretation on this phenomenon. From the 1940's longitudinal research has become increasingly popular. This method facilitates the interpretation of criminality as a dynamical process and tries to find the causes that lead to commit crime. Based on the research findings Developmental Life-Course Criminology emerged as a new theoretical framework. It gives a possible answer to four questions: as onset, persistence, desistence of crime and resilience, which explanation could be utilized for juvenile crime prevention programs.

FAIL ÁGNES

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Lévay Miklós tanszékvezető egyetemi tanár

ERŐSZAKOS NŐI BŰNÖZÉS A SZAKIRODALOMBAN

Bevezetés

Az erőszakos bűnözés különböző aspektusainak vizsgálata során a tudományterületek összefonódásával, vagyis a multidiszciplinaritással találkozunk. Nincs ez másképp akkor sem, ha e téma nemi háttérének vizsgálatát tűzzük ki célul. Az erőszak és erőszakos bűnözés vizsgálatakor részterületeken érintettek lehetnek a szociológia, a pszichológia, sőt az antropológiai megfigyelések is. Továbbá a témában releváns válaszokat kaphatunk a kriminológia és a büntetőjog-tudomány, valamint a statisztika és kriminálstatisztika oldaláról.

Mindezek utalnak a téma vizsgálatának összetettségére, nehézségére, melynek következményeként a téma multidiszciplinaritását és a tárgyalt útelágazásokat tekintve tág szakirodalom feldolgozásra van lehetőség. Jelen tanulmányban az erőszakos bűnözésen belül kizárólag a nők által elkövetett erőszakos bűncselekményekre helyeződik a hangsúly. Az erőszakos női bűnözés általános megközelítéséről viszonylag kevés publikáció születik Magyarországon. Habár a kriminológia tankönyvek külön fejezetben foglalkoznak mind az erőszakos bűnözéssel, mind a női bűnelkövetőkkel, a két téma ötvözése nem jellemző. A szűk szakirodalmi keresztmetszet háttérében állhat a női bűnözés önálló sajátosságait tagadó hozzáállás, valamint önálló kriminológiai vizsgálati területként történő tagadása. Az előzőkkel összefüggésben a téma kiaknázatlanságának oka lehet az átfogó kutatások hiánya, mely probléma magában hordozza az empirikus vizsgálatok és a releváns elméleti megállapítások alacsony számát is. A téma feldolgozását ugyanakkor tovább nehezíti, hogy a legátfogóbb – és máig az egyetlen – monográfia éppen idén negyven éves.¹ Habár Raskó Gabriella könyve máig hiánypótló alkotás, a legfrissebb trendekre negyven év távlatából nem ad választ.

Az előzők tudatában nem meglepő, hogy a témában viszonylag kevés szakember szólal meg, s ők is jellemzően a női erőszakos bűnelkövetés egy-egy részterületét kutatják, s azokról publikálnak. A témában íródott szakirodalom áttekintésből kitűnik két vizsgálati szempont, melyek rendre visszatérnek a szerzők munkáiban: a női

¹ Raskó 1978.

bűncselekmények típusainak (jelen esetben erőszakos cselekedeteknek), illetve okainak feltárása, így jelen szakirodalmi összevetésben is erre irányul a fókusz.

A női erőszakos bűnözés megjelenítése a hazai szakirodalom tükrében

A nők által elkövetett erőszakos bűncselekmények közül a csecsemőgyilkosság döntően női elkövetők által megvalósított bűncselekmény, így nem meglepő, hogy a női bűnelkövetéssel foglalkozó szakemberek nagy része ebben a témában publikál. A tanulmányokat vizsgálva találunk olyan írást, amely az *infanticidiummal* kapcsolatos jogalkotás folyamatát mutatja be,² más a bűncselekmény korszakonkénti büntetőjogi megítélését és az ítélkezési gyakorlatot elemzi.³ A jelenleg hatályos preventív megoldási javaslatokkal kapcsolatban többen is tollat ragadtak már. A téma egyik kiemelkedő szakértője, Cseres Judit – aki önálló könyvet is írt a csecsemőgyilkosságokról⁴ – például kimondottan pozitívan ír a gyermekek védelme érdekében kihelyezett inkubátorokról, mint a tragédiák megelőzésének lehetséges megoldásáról.⁵ Az inkubátor-kérdéssel több publikációban is találkozhatunk⁶ – hiszen szorosan összekapcsolódik a bűncselekmény büntetőjogi kérdésével –, ám köztük akadnak olyan hangok, amelyek nem osztják Cseres véleményét. Herczog Mária az inkubátoros megoldásról így fogalmaz: *„nem szolgálja az anya, a család és a társadalom hosszú távú érdekeit, mivel olyan hazug helyzetet legitimál, amelynek üzenete: csináljunk úgy, mintha mi sem történt volna.”*⁷ Mivel Herczog a jelenlegi megoldásokkal nem ért egyet, így újakat javasol írásában,⁸ melyek központi kérdése a prevenció.

A csecsemőgyilkosság témájában publikáló szerzők többsége esetleírásokkal gazdagítva írja meg tanulmányát,⁹ ami azért is kiemelendő, mert ezzel a technikával egyrészt közelebb hozzák a cselekményt az olvasókhoz, másrészt az eseteken keresztül jobban feltárható az elkövetők pszichés állapota és szociális háttere is. Így pedig hol gyengébb, hol erősebb hasonlóságok kezdtek kirajzolódni az elkövetőkkel és körülményeikkel kapcsolatosan a szerzők számára. Ezen a mezsgyén haladva elkülönítették az egyedülálló vagy rendezetlen párkapcsolattal rendelkező, jellemzően

² Bakóczy 1975.

³ Gilányi 2006., Mészáros 2003.

⁴ Cseres 2000.

⁵ Cseres 1996.

⁶ Angyal és Pásztor 2001., Guzi 2013.

⁷ Herczog 1999. 113-114. o.

⁸ Herczog a kihelyezett inkubátorok helyett – többek között – a szakemberképzésre, a jól szervezett médiakampányokra, a folyamatos ismeretterjesztésre (iskolában, kórházban, civil szervezetek által más területeken), az ingyenes fogamzásszabályozási eszközökre és a laikusok által is érthető tájékoztatásra helyezi a hangsúlyt.

⁹ Angyal és Pásztor 2001., Cseres 2000., Guzi 2013., Herczog 1999., Tamási 2015.

fiatalabb lányokat, nőket a családban élő, idősebb társaiktól.¹⁰ A két elkövetői kör kirajzolódását követően további hasonlóságokra és jellemzőkre is figyelmesek lettek, melyeket többen is jegyeztek. Ilyen egyezés például a fiatalabb elkövetőkre jellemző fokozott brutalitás,¹¹ vagy a családdal rendelkező nők esetében az italozó férj és a beteg nagyobb gyermekkel járó nehézség.¹² Ugyanakkor többen általános hasonlóságokról is írtak, melyek mindkét elkövetői körre egyaránt jellemzőek voltak. Ilyen tipikusnak mondható körülmény volt többeknél az alacsony iskolai végzettség, a vidéki lét, a tájékozatlanság, a környezet negatív megítélésétől való félelem vagy az anyagi nehézségek.¹³ Nagyon elgondolkodtató volt Cseres könyvében azt olvasni, hogy az *infanticidiumot* elkövető nők esetében nem ritka, hogy a büntetésük letöltését követően rendezett családi életet kezdenek élni, s jó anyákká válnak.¹⁴

A csecsemőgyilkosságokon túl másik visszatérő elkövetési tett, a családon belüli erőszaknak a partnerrel szembeni megnyilvánulása. Habár a családon belül elkövetett erőszak tipikus elkövetői jellemzően a férfiak, a női elkövetőket az elmúlt évtizedek során több szerző is fókuszba állította, s éppúgy a korábban tárgyalt *infanticidium*hoz, ebben az esetben is számos példa található az esetek közötti hasonlóságokra. A nők által elkövetett emberölést a szerzők szerint minden esetben megelőzi egy hosszú időn át tartó fizikai bántalmazás, lelki terror, anyagi kiszolgáltatottság.¹⁵ Ezt a kibírhatatlan, megalázó helyzetet a nő rövidebb, hosszabb ideig tűri, majd kitör belőle az agresszió. Raskó „közreható áldozatnak” nevezi az ilyen típusú emberölés esetében a férjeket és élettársakat, akik ha nem is kimondottan provokatívak, de életvezetésükkel, a tetséssel szembeni magatartásukkal, a konfliktusokat fenntartó viselkedésükkel maguk is jelentősen hozzájárulnak áldozattá válásukhoz.¹⁶ Ez az elnevezés összecseng Seelig „*válságbűnöző*” kifejezésével, aki szerint ebben az esetben önvédelemhez hasonló helyzet alakul ki, melyet a provokatív áldozat generál, s így a korábbi áldozatból elkövető, az elkövetőből pedig áldozat válik.¹⁷ Tamási Erzsébet, a téma egyik kiválósága nemcsak tanulmányt, de szakkönyvet is írt erről a jelenségről 2005-ben.¹⁸

A témában történelmi érdekesség Mátay Mónika és Fülöp Márton munkája, akik visszaugrottak az időben, és a múlt század eleji tiszazugi arzénes gyilkosságok ügyeit vették górcső alá.¹⁹ A családon belüli erőszak, a partner ellen nők által elkövetett emberölések alappéldája volt a Tiszazugban történt események sorozata. A rossz anyagi helyzet, a nehéz körülmények, az erőszakos férfiak, a hagyományos női szerepekkel felruházott asszonyok és a beteg, gondoskodásra szoruló hozzátartozók együttes

¹⁰ Búza 1908., Cseres 2000., Hajnal 1998., Kránitz 2005., Lékó 1993.

¹¹ Lékó 1993. 37. o.

¹² Lékó 1993. 36. o.

¹³ Bakóczy 1975., Lékó 1993., Tamási 2015.

¹⁴ Cseres 2000.

¹⁵ Kránitz 2005., Molnár 1986., Rózsa 2013., Tamási 2005.

¹⁶ Raskó 1978.

¹⁷ Nagy 2006. 365. o.

¹⁸ Tamási 2005.

¹⁹ Fülöp (et.al.) 2014., Mátay (et.al.) 2016.

megjelenése sodorta az elkövetőket tetteik felé. E bűncselekmény-sorozat kapcsán pedig egészen sajátos csoportkohézió alakult ki az elkövetők között.

Molnár József a partner ellen elkövetett erőszakkal kapcsolatosan nyílt agresszióról beszél, ahol az elkövető már nem használ kerülőutat. A női elkövető, a rá jellemző fejlettebb érzelemkifejezés következtében fokozott brutalitással, az élet kioltásához szükséges mértéken jóval túlmenően hajtja végre bűncselekményét.²⁰ Rózsa János egyedülként hívja fel a figyelmet a párkapcsolat lezárásának nemi vonatkozására. Ahogy írja, ha a férfi zárja le a már megromlott kapcsolatot, akkor a nő vigaszt keres és talál is, így beletörődik helyzetébe és idővel túteszi magát rajta. Ellenben, ha a nő vet véget a már nem működő párkapcsolatnak, a férfit kinevetik, lenézik és gúnyolják környezetében. Vagy legalábbis ő ezt vizionálja, így aztán nem tud, nem akar, nem mer továbblépni, helyette kialakul benne az ölési szándék.²¹ A nő ölési szándékát az érzelmileg mélyreható, tartós konfliktus, elkeseredés, a korábbi italozó életmód, a már megtapasztalt agresszivitás, a terhes kötelezettségektől való szabadulás és az ijedség vagy éppen a védekezés generálja.²²

Az elmúlt évtizedek során a női elkövetőkről számos publikáció született mind az infanticidium, mind a partner ellen elkövetett emberölés témájában, mint klasszikus női elkövetési formákról. Az utóbbi évtizedben néhány jeles szakember pedig olyan területek bemutatásába is belekezdett, melyek esetében női elkövetőkre nem is igazán gondolunk. Drexler Bernadett és Somogyvári Mihály kétrészes tanulmányt írt 2015-ben a női szexuális bűnelkövetőkről.²³ Atipikus bűncselekményről lévén szó, a szerzők a hazai esetszámok ismertetését követően külföldi kutatásokat és elemzéseket mutattak be tanulmányaikban, melyekben az elkövetők tipizálására is kitértek.

A nők szerepvállalása a terrorista akciókban az utóbbi évtizedben kezdte foglalkoztatni a hazai kutatókat, szakembereket, s így mára több publikáció is született a témában.²⁴ Kecskés Tímea, a téma egyik magyar szakértője a nők által elkövetett öngyilkos merényletekről írt tanulmányt, melyben részletes magyarázatot kapunk, miért „éri meg” a terrorista sejteknek nőket alkalmazni a merényletek elkövetésekor.²⁵ Kecskés részletesen ismerteti a nők motivációit, felkészítésük és kiképzésük menetét, valamint a számuk egyre növekvő mértékét. Érdekes, hogy akárcsak az infanticidium esetében, itt is jól elkülöníthető az elkövetők két csoportja egymástól: a 15-19 éves fiataloké, akiket jellemzően családjuk ad el anyagi haszonszerzés céljából a terrorista szervezeteknek, illetve az idősebb generációé, akik családi tragédiáik miatt elkeseredettek, s alapvetően ezáltal él bennük a bosszúvágy. Átgondolandó a női elkövetők önkéntes szerepvállalása, s Kecskés központi kérdése is, mely szerint a nők e

²⁰ Molnár 1986.

²¹ Rózsa 2013.

²² Kránitz 2005., Molnár 1986., Rózsa 2013., Tamási 2005.

²³ Drexler és Somogyvári 2015.

²⁴ Béres 2007., Kecskés 2009., 2012., Tamási 2013.

²⁵ Kecskés 2009. (Kecskés Tímea a PhD értekezésében is foglalkozik a nők és a terrorizmus kapcsolatával)

cselekmények során végezetül elkövetők vagy áldozatok? A terrorizmusba bevont nőkkel kapcsolatos szakirodalmak természetesen érintik a női elkövetők és a terrorista szervezetek férfias világának ellentmondásait, vitáit. Hiszen pl. az arab társadalmak férfiközpontú gondolkodásmódjának teljes mértékben ellentmond a nők terrorizmuson belüli szerepvállalása.²⁶

A női erőszakos bűnözés újabb vizsgálati területeként tartható számon – habár mindenképpen kilóg az eddigi sémából – a női fogvatartottakkal foglalkozó hazai szakirodalom. Ez az irodalom azonban jellemzően nem az erőszakos elkövetőkre, hanem a női fogvatartottak börtönön belüli erőszakosságára helyezi a hangsúlyt.²⁷ Hajnal László 1998-as tanulmányában kitér az erőszakos elkövetők börtönbeli viselkedésére, megítélésére.²⁸ Tőle megtudhatjuk, hogy a gyermekek ellen elkövetett erőszakért bebörtönzött nők a börtönhierarchia legaljára kerülnek bűncselekményük miatt, hiszen társaik a tettüket az anyaszereppel képtelenek összeegyeztetni. Ugyanakkor Hajnal szerint – talán éppen emiatt is – ők a leginkább problémamentes fogvatartottak a női börtönökben. Mivel a nők által elkövetett erőszakos bűncselekmények és a büntetés-végrehajtási intézetben tanúsított magatartás között nincs egyértelmű összefüggés,²⁹ így a szerzők többsége a női börtönpopuláció erőszakosságát vizsgálta. A szerzők valamennyien egyetértettek abban, hogy a női fogvatartottak között jóval kevesebb a fizikai erőszak, mint férfi társaik körében. Ez természetesen nem jelenti, hogy a fogvatartottak fizikuma nem játszik szerepet a hierarchia kialakításában. Fehér Lenke és Parti Katalin 2002-es tanulmányában például a női fogvatartottak közötti hierarchia kialakításának jellemzői sorrendben a következők voltak: 1. az intelligencia, 2. a fizikai erő, 3. a határozott fellépés, 4. a személyes szükségletekre fordítható összeg nagysága, 5. a kapott csomag értéke, 6. a bűncselekmény fajtája.³⁰ A nőkre a férfiakhoz képest jellemzőbb a verbális erőszak és a lelki terror. A fizikai erőszak legsűrűbben a börtönön belül kialakult intim kapcsolatokat jellemzi. Mivel az erőszak megnyilvánulása nem olyan egyértelmű, mint a férfiaknál, így a nőkkel szemben ritkábban alkalmaznak kényszerítő eszközt.³¹ A női fogvatartottak agresszivitásáról Solt Ágnes azt írja, hogy a gyermekkori szexuális abúzus, a fiatalon elkezdett bűnelkövetői karrier, valamint az érzelmi zavarodottság fokozza azt.³²

²⁶ Kecskés 2009., Tamási 2013.

²⁷ Fehér és Parti 2002., 2003., Hajnal 1998., Solt 2016., Tanács 2014.

²⁸ Hajnal 1998.

²⁹ Hajnal 1998.

³⁰ Fehér és Parti 2002. 227. o.

³¹ Fehér és Parti 2002., 2003.

³² Solt 2016. 187. o.

Összegzés

A nők által elkövetett erőszakos bűncselekményekről szóló hazai szakirodalom vizsgálata során nemcsak a multidiszciplinaritás jelenségével, de a téma szétdarabolásának egyenetlenségeivel is találkozunk. A részterületekre való fókuszálásnak köszönhetően a női bűnözés bizonyos szegmenseiről igen átfogó képet kapunk, ám számos komponens mélysége továbbra sem kutatott.³³ Ez a hiányosság pedig a modern világ fejlődésével, változásával egyre inkább érezhetővé válik. Raskó Gabriella könyve mindmáig fontos kapaszkodó a női elkövetőkkel foglalkozó szakemberek körében, ám nagyon érezhető már egy új, átfogó és modernizált, a nők társadalomtörténeti változásaira reflektáló kötet hiánya, mely jó kiindulási alapul szolgálna a jövő kutatói számára. Nem mehetünk el szó nélkül azon szociológiai tény mellett, hogy az elmúlt évtizedek jelentős változásokat hoztak a nők lehetőségeire, jogaira, társadalmi szerepeire, társadalmi minősítéseire vonatkozóan, melyek komoly befolyással bírnak tetteikre, legyenek azok akár normasértők is.

A szakirodalmat tanulmányozva az is feltűnik, hogy a részterületeken kutató és publikáló szakemberek igen ritkán fűzik össze gondolatukat, eredményeiket egymással. A véleményegyeztetés mellett azok ütköztetésére is viszonylag kevés alkalommal találhatunk példát. Emiatt pedig úgy tűnik, hogy a szakemberek körében – bár egyazon területen dolgoznak – kevésbé kitapintható az egymásra való reflektálás. Ez azért lenne fontos, mert a női erőszakos bűncselekmények vizsgálata, sőt akár maga a női bűnözés tématerülete kvázi „szórványterület” a kriminológiai és büntetőjogi gondolkodásban, így önálló kutatóként sokkal nehezebb és lassabb folyamat áll valamennyiük, valamennyiünk előtt egy-egy új, releváns elmélet megalkotására, empirikus vizsgálat megtervezésére. Mivel a női bűnözés még mindig kevesek által kutatott terület, így elengedhetetlen, hogy a témával foglalkozó szakemberek, kutatók reflektáljanak egymás gondolataira a közös siker érdekében.

Felhasznált irodalom

Angyal Miklós – Pásztor Attila: Autoagressziós elemek az újszülöttgyilkosságok elkövetőinél. *Belügyi Szemle* 2001. évi 49. évf. 1. sz. 65-68. o.

Bakóczy Antal: A gyermekölés kodifikációs problémái. *Jogtudományi Közöny* 1975. évi 30. évf. 8. sz. 474-482. o.

Bakóczy Antal: Az emberölés. KJK, Budapest. 1984.

³³ Ilyen pl. a nők által csoportosan vagy önállóan elkövetett rablás, kifosztás bűncselekmények megvalósításának körülményei, az elkövetők szociális hátterének, bűntársaival való kapcsolatainak ismertetése.

Berauer Éva: Gyógyító-nevelés a Kalocsai Fegyház és Börtönben. *Módszertani Füzetek* 1987. évi 4. évf. 3. sz. 12-13. o.

Béres János: A nők és az öngyilkos terrorizmus. *Felderítő Szemle* 2007. évi 3. kötet 15-26.

Bolyky Orsolya: Született gyilkosok? Motivációk és mentális jellemzők. In: Tamási Erzsébet (szerk.): Különös kegyetlenséggel... Emberölést elkövető fiatalok és fiatal felnőttek kriminológiai vizsgálata. OKRI, Budapest. 2015. 85-103. o.

Búza László: A női kriminalitás. *Huszedik Század* 1908. évi XVIII. kötet 9. évf. 2. sz. 15–24. o.

Cseres Judit: A titok. Adalékok az újszülöttgyilkosságok előzményeihez. *Társadalmi Szemle* 1996. évi 51. évf. 6. sz. 48-60.

Cseres Judit: Életmód, családi nevelés. Adalékok a hazai újszülött-gyilkosságokhoz. *Társadalmi Szemle* 1997. évi 52. évf. 3. sz. 83-94.

Cseres Judit: Eltékozolt újszülöttek. Az újszülöttölést elkövető nők helyzetének kriminológiai elemzése. BM Kiadó, Budapest. 2000.

Cseres Judit: Erőszak a családban. *Rendészeti Szemle* 1994. évi 32. évf. 6. sz. 11-20.

Drexler Bernadett – Somogyvári Mihály: Női szexuális bűnelkövetők I. Elméleti keretek, tipológiák. *Börtönügyi Szemle* 2015. évi 34. évf. 3. sz. 28-41. o.

Erdődi Orsolya: Gondolatok a fogvatartott nők kezelésével, nevelésével összefüggő egyes kérdésekről. *Börtönügyi Szemle* 2002. évi 21. évf. 1. sz. 33-38. o.

Fadgyas András: A gyermekölések kriminológiai kérdései. *Kriminalisztikai Tanulmányok* 1966. évi 4. kötet 36-67. o.

Fehér Lenke – Parti Katalin: A női elítéltek helyzete a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben. *Börtönügyi Szemle* 2003. évi 22. évf. 3. sz. 19-34. o.

Fehér Lenke – Parti Katalin: Nők a börtönben. *Kriminológiai Tanulmányok* 2002. évi 39. kötet 212-238. o.

Fehér Lenke: Női bűnözés és áldozattá válás. In: Fehér Lenke [et. al.]: Az áldozatok jogai és az áldozat-segítő szervezetek. Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem. Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága és a Kiút Veled Egyesület, Budapest. 1999. 117-120. o.

Fülöp Márton (et.al.): Arzen a Tiszazugban. *Médiakutató* 2014. évi XV. évf. 3. sz. 7-23. o.

Gerginé Horgos Livia – Csorba Ildikó: A női bűnözés jellemzői és okai. *Belügyi Szemle* 1990. évi 28. évf. 4. sz. 19-25. o.

Gilányi Eszter: Női bűnök: A magzatelhajtás, a gyermekölés és a gyermekkitétel szabályozásának áttekintése. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica* 2006. évi 24. sz. 79-98. o.

Guzi Zsuzsanna: Néhány percnyi élet büntetőjogi „értéke”. (OTDK pályamunka) *Jogi- és Politikatudományi Folyóirat* 2013. évi VII. évf. 2. sz. 1-41. o.

Hajnal László Gábor: Asszonyok szürkében: kalocsai sorsok, arcok, szerepek. *Börtönügyi Szemle* 1998. évi 17. évf. 3. sz. 80-95. o.

Herczog Mária: Csecsemőgyilkosságok megelőzésének és kezelésének lehetőségei. In: *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok* 1999. évi 36. kötet 99-120. o.

Huszár László: Alkalmazkodás: hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja. *Börtönügyi Szemle* 1995. évi 14. évf. 2. sz. 21-34. o.

Huszár László: Börtönrutin: a hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélték kezelése. *Börtönügyi Szemle* 1998. évi 17. évf. 3. sz. 31-40. o.

Hüse Lajos – Konyáriné Ménesi Tünde: Bántalmazott férfiak az Észak-Alföldi Régióban. *Esély* 2008. évi 19. évf. 1. sz. 49-75. o.

Kecskés Tímea: A nők mint öngyilkos merényletek. In: *Nemzet és Biztonság: biztonságpolitikai szemle* 2009. évi 2. évf. 3. sz. 23-32. o.

Kecskés Tímea: Az orosz-csecsen szembenállás története. A terrorista módszerek és eszközök szerepe az orosz-csecsen konfliktusban. PhD értekezés, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest 2012.

Kósa Ferenc – Szendrényi Júlia – Antal Albert: Az élet elleni bűncselekmények motivációi az elmeszakértői vélemények tükrében. *Belügyi Szemle* 1989. évi 27. évf. 2. sz. 22-27.

Kovács Gyula: Az újszülött megölése. *Belügyi Szemle* 2001. évi 49. évf. 1. sz. 53-64.

Kövér Ágnes: Női bűnözés a rendszerváltás előtt és után. *Belügyi Szemle* 1998. évi 46. évf. 3. sz. 5-13. o.

Kráritz Mariann: Az emberölést elkövető nők tipológiája. *Ügyészek Lapja* 2005. évi 12. évf. 2. sz. 15-20. o.

Krizsán Andrea (et.al.): Családon belüli erőszak: kiről szól? *Replika* 2006. évi 56-57. sz. 155-179. o.

Lékó Eszter: Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések. *Rendészeti Szemle* 1993. évi 31. évf. 5. sz. 30-41. o.

Lukács Krisztina: Női sorsok a börtönön innen és túl. *Börtönügyi Szemle* 2006. évi 25. évf. 3. sz. 111-116. o.

Mácsai Ferenc: Száz ezer altató: a hosszúidős nők börtönártalmai. *Börtönügyi Szemle* 1995. évi 14. évf. 4. sz. 38-39. o.

- Mátay Mónika: *Méregkeverők*. Korall Kiadó, Budapest. 2016.
- Mészáros Ádám: Az újszülött és a 14. életévét be nem töltött személy ellen elkövetett emberölés. *Belügyi Szemle* 2003. évi 51. évf. 11-12. sz. 145-153. o.
- Molnár József: Életkor, nem és bűnözés. In: Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok 1986. évi 23. kötet 74-122. o.
- Nagy László Tibor: Erőszakos bűnözés. In: Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Korinek László – Lévy Miklós (szerk.): Kriminológia-Szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest, 2006., 365. o.
- Ranschburg Jenő: A nő és a férfi. Cser Kiadó, Budapest 1998.
- Raskó Gabriella: A család, mint kriminogén tényező a polgári szakirodalomban. *Jogtudományi Közlöny* 1972. évi 27. évf. 7. sz. 311-319. o.
- Raskó Gabriella: A női bűnözés. KJK, Budapest. 1978.
- Raskó Gabriella: A női gyilkos áldozata. *Magyar Jog* 1977. évi 24. évf. 3. sz. 210-215. o.
- Raskó Gabriella: Nem és bűnözés. In: Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok 1977. évi 14. köt. 201-258. o.
- Raskó Gabriella: Női elítéltek lélektani vizsgálata. In: Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok 1976. évi 13. köt. 79-128. o.
- Rosta Andrea: A deviáns viselkedés szociológiája. Loisir Kiadó, Budapest – Piliscsaba. 2007.
- Rózsa János: Az emberölésekről. In: Kriminológiai Tanulmányok 2013. évi 50. kötet 105-133. o.
- Solt Ágnes: Nők, férfiak, fiatalok a börtönben. In: Kriminológiai Tanulmányok 2016. évi 53. kötet 181-202. o.
- Tamási Erzsébet: A családon belüli erőszakról – csendesebb, szentségtörő módon. *Esély* 2003. évi 14. évf. 3. sz. 111-121. o.
- Tamási Erzsébet: Bűnös áldozatok. A családon belüli erőszak férfi szereplői. BM Kiadó, Budapest. 2005.
- Tamási Erzsébet: Női végzet, férfibűn: emberölések a nemek tükrében. In: Tamási Erzsébet (szerk.): Különös kegyetlenséggel... Emberölést elkövető fiatalok és fiatal felnőttek kriminológiai vizsgálata. OKRI, Budapest. 2015. 142-177. o.
- Tamási Erzsébet: Terrorista nők. Rejtjel Kiadó, Budapest. 2013.
- Tanács Eszter Tímea: A nők fogvatartásának speciális aspektusai. *Börtönügyi Szemle* 2014. évi 33. évf. 1. sz. 44-47. o.

Várnagy-Tóth Mariann: Női elítéltek börtönkörnyezetben. Egy empirikus kutatás tapasztalatai. *Belügyi Szemle* 2014. évi 62. évf. 2. sz. 51-65. o.

Vén Ferencné: A nevelési szolgálat gondjai Kalocsán. *Módszertani Füzetek* 1987. évi 4. évf. 3. sz. 32-34. o.

Virág György: Családi iszonyok. A családi erőszak kriminológiai vizsgálata. Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest. 2005.

FEMALE VIOLENT CRIME IN HUNGARIAN SCIENTIFIC LITERATURE

Since forty years, a thorough portrayal of comprehensive, complex, wide-ranging areas of female violent crime has not been published in Hungarian scientific literature. To date, the publication of Gabriella Raskó is the only monography of female crime. Literature on their violent crime was even rarer. Scholars of the field do not engage themselves with the complexity of the subject, rather focus on and analyze distinct aspects. During literature review it becomes outstandingly visible that the number of publications on infant homicide, violent crime against spouses, and life of female inmates serving sentence dominate publications. At the same time in the previous decades we can witness a new tendency. A small group of experts of the field have started to publish on such themes that were formerly considered atypical within the studies of female violent crime.

HAJDÚ ESZTER

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Hack Péter tanszékvezető habil. egyetemi docens (Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék)

A TÉVES BÍRÓI ÍTÉLET

I. A kutatás relevanciája

Egy ártatlan ember elítélése talán egyike a legnyomasztóbb és legsürgetőbb problémáknak, amelyek a büntető igazságszolgáltatás működése kapcsán felmerülhetnek. Az utóbbi évtizedekben felszínre került hazai esetek is mutatják, hogy létező problémával állunk szemben. Az esetek pontos számáról nem rendelkezünk adatokkal, abban azonban a szakirodalom egyetérteni látszik, hogy az ismertté vált ügyek csak a jéghegy csúcsát jelentik, a téves ítéletek többsége látens marad¹.

A téma kutatását számos egyéni és társadalmi tényező is indokolja. A téves ítélettel foglalkozó szakirodalmak bevezetőjüket szinte minden esetben a Blackstone formulával indítják², miszerint inkább meneküljön meg száz bűnös, mintsem, hogy elítéltessek egyetlen ártatlan ember. Egy társadalom hozzáállását a büntető igazságszolgáltatás hibáihoz természetesen sok tényező befolyásolhatja. A büntetőeljárás működésével kapcsolatos hibák kutatását – függetlenül a közvélemény aktuális hozzáállásától – mindenképpen indokolja az, hogy az egyén és az állam viszonyában az állam legerőteljesebb beavatkozási és az egyén felett kontrollt gyakorló területe a büntető hatalom³. Emellett a téves ítéletek negatívan hathatnak több fontos tényezőre az egyén⁴ és a társadalom szempontjából is⁵.

Az eljárási igazságosság (*procedural justice*) és a *fair* eljárás, melyeknek alapvető összetevője az ártatlanság vagy bűnösség pontos megállapítása, a kutatások szerint leginkább meghatározza a jogkövető, konform magatartást, mivel részben ez adja az igazságszolgáltatás működésének legitimitását⁶. A generális preventív hatásán túl⁷ a

¹ Ld. Naughton 2008; Badó, Bóka 2003. 10. o.

² Blackstone 1769. 713. o.

³ A büntetőhatalom erejéről ld. Király 1962.121. o.

⁴ Jordan, Hartwig 2012. 1-12. o.

⁵ Mckillop, Helmes 2011. 210-220. o.

⁶ Bottoms, Tankebe 2012.

⁷ Hart (1961) szerint ahhoz, hogy a szankció betölthesse funkcióját, a megfelelő eljárás elengedhetetlen feltétel.

speciális prevencióban is szerepet játszik. Még a súlyos ítéleteket is jobban elfogadják az érintettek, ha úgy érzik, hogy igazságos eljárás és tárgyalás alapján szabták ki rájuk⁸.

A téves ítéletek továbbá alapjaiban rengethetik meg a társadalomnak a büntető igazságszolgáltatásba vetett bizalmát és változtathatnak a rendszer iránti attitűdön. Negatívan érinthetnek az egyén szubjektív jólléte szempontjából alapvető folyamatokat, mint a társas világ percepciójával kapcsolatos *énkiszolgáló* mechanizmust, az igazságos világba vetett hitet⁹. Nem elhanyagolható a büntetőeljárás által előidézett stigmatizáció sem, mely a későbbiekben kizárja az egyént a konvencionális társadalomból és ártatlansága ellenére ellehetetleníti¹⁰.

A cél, ahogy Badó Attila és Bóka János¹¹ ártatlanul halálra ítétekkel foglalkozó könyvükben megfogalmazták: „...az emberi magabiztosság falából néhány téglát kivenni. Nagyreményű kívánságunk, hogy mindazok, akik elolvassák az eseteket, óvatosabbá és körültekintőbbé váljanak, és soha többé ne ítélkezzenek elhamarkodottan. Annak is örülünk, ha sikerül az igazságszolgáltatással hivatásszerűen foglalkozók tudatalattijába elrejtteni a kétség apró morzsáit, hogy munkájuk minden percében érezzék, a látszat többször csal, mint gondolják.”

II. A téves ítélet definiálása, konceptualizálási lehetőségek

A téma kutatása kapcsán elsőként a jelenség konceptualizálásának, definiálásának kérdésköre merül fel. A szakirodalomban nem található egységes definíció, inkább többféle definíciós kísérletet követhetünk végig, melyek jól mutatják, mennyire szerteágazó problémáról van szó.

Az angolszász szakirodalomban leggyakrabban a *miscarriages of justice* és a *wrongful conviction* kifejezéssel találkozunk. A két kifejezés azonban nem felcserélhető és nem használható szinonimaként, erre több kutató is felhívja a figyelmet¹². Bohm¹³ szerint a *miscarriages of justice* szélesebb kategória, magában foglalja a törvénytelen letartóztatásokat, vádak és ítéleteket, illetve a büntetőeljárás egésze során elkövetett hibákat. Ezeknek az „elkövetője” lehet rendőr, ügyész, védő, bíró vagy az igazságszolgáltatás egyéb résztvevője. E hibák többsége véletlen és nem szándékos, hátterében legtöbbször túlerhelt és nem tévedhetetlen emberek állnak.

⁸ Ld. Reisig, Mesko 2009.

⁹ Ld. Martin, Cohn 2004.

¹⁰ Adler, Mueller, Laufer 2002. 283. o.

¹¹ Badó, Bóka 2003. 8. o.

¹² Ld. Naughton 2006.; Bohm 2005. 196.o.

¹³ Bohm uo.

A téves ítélet (*wrongful conviction*) egyik lehetséges definíciója: egy ténylegesen (*factually and actually*) ártatlan ember elítélése, annak ellenére, hogy nem állnak rendelkezésre a bűnösséget alátámasztó döntő bizonyítékok¹⁴.

A konceptualizáció és ezen keresztül a későbbi operacionalizáció egyik problémája, hogy a felmentések még nem feltétlenül garanciái a ténybeli ártatlanságnak, a felmentés oka az esetek nagy részében a bizonyítottság hiánya. Ennek ellenpontjaként az angolszász rendszer '*guilty plea*'¹⁵ nevű eljárása sem garancia a ténybeli bűnösségre¹⁶. Azok a definíciók, melyek megpróbálják a téves ítélet tisztán objektív kritériumait meghatározni, vegyítve a ténybeli, bűnösségre vonatkozó és eljárási hibákat¹⁷, sokszor azt eredményezik, hogy ténylegesen bűnös emberek is a formálisan felmentettek közé keverednek. Nehezíti a vizsgálatokat, hogy nincsen hivatalos vagy nem hivatalos adatbázisa a téves ítéleteknek, ami szisztematikusan összegyűjtené az eseteket és a hozzájuk kapcsolódó információkat. Egy ilyen adatbázis, mely naprakészen számon tartaná a téves ítéletek egyre bővülő halmazát, központi gyűjteménye lehetne az információknak, melyek segíthetnék ezeknek az ítéleteknek a jobb megértését¹⁸.

Nem mellőzhető a definíció kérdésköre kapcsán Bedau és Radelet¹⁹ koncepciója, mely az eddigi rendkívül széleskörű definíciók helyett, az igazságszolgáltatás kudarcai címszó alatt igyekezett a probléma velejét megragadni, és így a legszűkebb, ám már nem kritizálható definíciót adni. Ezek bizonyosan téves ítéletek. Bedau és Radelet²⁰ számára a téves ítélet két konjunktív feltételből áll:

- (a) A vádlottat bűncselekmény miatt elítélték vagy halálra ítélték; és
- (b) (ba) maga a bűncselekmény sem történt meg ténylegesen *vagy*
(bb) a vádlott jogilag és fizikailag érintetlen a bűncselekményben.

A doktori kutatás is az eddig ismertetett definícióból indul ki: téves ítéleten azokat az ítéleteket értjük, amikor nem a bűncselekmény tényleges elkövetőjét tartóztatják le, vádolják meg és ítélik el (*wrong-man cases*), illetve olyan bűncselekményért ítélnék el valakit, ami meg sem történt. Jelen dolgozat tehát nem foglalkozik a téves felmentésekkel, a tévesen megállapított tényálláson alapuló ítéletekkel, illetve azokkal az esetekkel, ahol az eljárás során elkövetett hatósági hibák talaján ítélnék el valakit, aki viszont tényleg bűnös (*legally innocent*).

¹⁴ Smith, Zalman, Krieger 2011. 664. o.

¹⁵ Az angolszász jogrendszerben a vádlott bűnösségének egyszerű beismerésével rövidre zárhatja a tárgyalást és az eljárást azon nyomban a büntetéskiszabás fázisába juttathatja. Farkas, Roth 2012. 137. o.

¹⁶ Id. Gross, Jacoby, Matheson, Montgomery, Patil 2005.

¹⁷ Risinger 2007. 762. o.

¹⁸ Smith és mtsai. 2011. 665. o.

¹⁹ Bedau, Radelet 1987.

²⁰ Bedau, Radelet 1987. 45-46. o.

III. Történeti háttér

A téves ítéletek kutatásának hosszú történeti hagyománya van, bár ez főleg az Amerikai Egyesült Államokra vonatkoztatható kijelentés. A témával kapcsolatos érzékenység úgy tűnik, hogy az angolszász területekre jellemző, tudományos és politikai szinten is sokat foglalkoztak a kérdéssel Kanadában és az Egyesült Királyságban is.

Jogászok, újságírók és aktivisták több mint nyolc évtizede dokumentálnak olyan eseteket, ahol ártatlanul ítélték el embereket, illetve próbálják megfogalmazni a történetek okait és következményeit²¹. Kriminológusok és szociológusok azonban csak egy-két évtizede kapcsolódtak be a kutatásba kritikus tömeget alkotva²², és ennek köszönhetően mára rendkívül gazdag anyaga gyűlt össze a téves ítéletek kutatásának.

Az újdonsült tudományos érdeklődés ebben a régóta ismert, de kevésbé kutatott témában kétségtelenül a technológiai fejlődéshez és az ehhez kapcsolódó politikai reakciókhoz köthető. A DNS technológia fejlődése és büntetőügyekben történő alkalmazása az elmúlt két évtizedben rengeteg ember felmentését és börtönből – ha nem éppen a halálsorról – való szabadulását eredményezte. Ezek a felmentések sokszor hosszú idejű és jogtalan bebörtönzést szakítottak félbe²³. Ezek az esetek már politikai felismerésekhez és reakciókhoz is vezettek, többek között a halálbüntetéssel kapcsolatos politika megváltozásához²⁴. Ennek legkirívóbb példája Illinois állam kormányzójának, George Ryan-nak a döntése volt 2000 januárjában, amikor is moratóriumot hirdetett a halálbüntetések végrehajtására. Erre azért került sor, mivel több elítéltet is ki kellett engedni a halálsorról (13 fő), mert bebizonyosodott, hogy teljes mértékben ártatlanok. Továbbá a halálbüntetés 1973-ban történő visszaállítása óta 12 kivégzett elítéltről derült ki, hogy szintén ártatlan volt. 2003-ban pedig már leköszönő kormányzóként, addig soha nem látott mértékben élt kegyelmi jogkörével, és 167 halálra ítélt büntetését életfogytiglani szabadságvesztésre változtatta, négy további elítéltet pedig teljes kegyelemben részesített²⁵.

A téves ítéletek kutatásának története az Amerikai Egyesült Államokban kezdődött el a Yale Egyetem professzorának Edward Borchard-nak²⁶ *Az ártatlan elítélése* című könyvével. Ő érvelt elsőként az ellen az akkoriban közkeletű vélekedés ellen, hogy ártatlan emberek elítélése gyakorlatilag soha nem fordul elő. Borchard 65 olyan esetet dolgozott fel, különböző okokkal és hátterekkel, ahol a büntető igazságszolgáltatás súlyosat tévedett és ártatlan embert ítélték el. Borchard könyve volt az első olyan munka, ami a kutatás kérdésfeltevését nem az alapján csoportosította, hogy vajon előfordulhatnak-e ilyen esetek egyáltalán az amerikai igazságszolgáltatásban, hanem

²¹ Ld. Borchard 1932.; Cohen 2003; Gardner 1952; Radin 1964; Scheck, Neufeld, Dwyer 2000

²² Ld. Westervelt, Humphrey 2001.

²³ Ld. Scheck, Neufeld, Dwyer 2000.

²⁴ Radelet, 2002 67-68. o., idézi Leo 2005. 202. o.

²⁵ Badó, Bóka 2003. 171-172. o.

²⁶ Borchard 1932.

hogy miért fordulhatnak elő ilyen esetek és mit lehet tenni a megelőzésükre és orvoslásukra.

A téma kutatását az 1930-as évektől, Borchard könyvének publikálásától egészen az 1990-es évekig az ilyen jellegű nagyobb, átfogó tanulmányok jellemezték. Fontosabb művek²⁷: Erle Stanley Gardner *Court of Last Resort*; Jeromy Frank és Barbara Frank *Not guilty*; Edward Radin *The Innocents*; Ruth Brandon és Christie Davis *Wrongful Convictions: Mistaken Convictions and Their Consequences*.

Az 1980-as évekig meglepő módon a témával nem foglalkoztak kriminológusok és szociológusok. Ez a tendencia Bedau és Radelet²⁸ korábban már tárgyalt vízvíasztó munkájával változott meg. A szerzők 350 olyan esetet azonosítottak, ahol téves ítélet született potenciálisan halálbüntetéssel fenyegetett ügyekben 1900 és 1985 között és szisztematikusan analizálták a hibák forrásait, felfedezésük mikéntjét és azokat az eseteket, ahol ki is végezték (23 fő) az ártatlanul elítélteket. Munkájuk kijelöli a modern kutatások kezdetét. Művük több szempontból is meghatározó. Egyrésről ök prezentálják ez egyik legnagyobb és legmeggyőzőbb adatbázist, ami a szakirodalomban létezik. Ráadásul a mintában szereplő esetek 90 százalékában az ártatlanság hivatalos deklaráción alapszik, tehát nem lehet vitatni a levont következtetéseiket.

Igazán nagy lendületet azonban a kifinomult DNS-technológia alkalmazása hozott az 1990-es években. Lehetőség nyílt ugyanis arra, hogy azokban az esetekben, ahol az elítélt mindvégig hangoztatta az ártatlanságát és maradt hátra biológiai bizonyíték a bűncselekmény helyszínéről, a DNS tesztet utólag elvégezzék, és az ítélet megmérettessék. Erre először 1989-ben került sor Gary Dotson ügyében, akit nemi erőszakért ítélték el. A DNS tesztek igazolták a legszörnyűbb gyanúkat: a téves ítéletek (csak éppenhogy nem rendszeres) előfordulását még a halálbüntetéssel fenyegetett esetek körében is²⁹. Az utólag elvégzett teszt akkor 28 ember igazát igazolta. Az eredményeket 1996-ban publikálták³⁰: *Elítélve az esküdtszék, felmentve a tudomány által: Esettanulmányok a DNS bizonyítékok használatával, melyek megalapozták az ártatlanságot a tárgyalás után* címen.

Azóta a DNS teszt is fejlődött és további 120 ember ártatlanságát igazolta, és segített nekik kijutni a börtönből. Barry Scheck és Peter Neufeld pedig megalapították a New York-i Cardozo Law School berkeiben az *Innocence Project* nevű ingyenes jogsegélyt nyújtó jogklinikát, ahol olyan, tévesen elítélt embereken segítenek, akik ártatlanságát a DNS teszt is igazolta.

2000-ben publikálták – Jim Dwyer újságíróval kiegészülve – *Actual Innocence: Five Days to Execution and Other Dispatches from the Wrongly Convicted*³¹ című munkájukat, amiben újabb 62 ember esetét dolgozták fel, akiket a DNS teszt mentett

²⁷ Gardner 1952.; Frank, Frank 1957.; Radin, 1964.; Brandon, Davis 1973.

²⁸ Bedau, Radelet 1987.

²⁹ Innocence Project 2018. <https://www.innocenceproject.org>

³⁰ U. S. Department of Justice 1996.

³¹ Scheck, Dwyer, Neufeld 2000.

meg. 2018-ra összesen 358 embert mentettek fel a teszt alapján és minden arra utal, hogy ez a szám folyamatosan emelkedni fog³².

A DNS teszt és az ablak, amelyet az igazságszolgáltatás hibáira nyitott, új korszakát hozta el a kutatásoknak. Megalapozta a tényleges ártatlanság (*factual innocence*) jelenségét és szilárd bizonyítását, szemben az addig inkább elfogadott eljárási értelemben vett ártatlansággal (*procedural innocence*)³³.

IV. A téves ítélethez vezető lehetséges okok

A téves ítéletek háttérében álló hibák kivizsgálása és azonosítása, mint ahogy már korábban említettem, főleg az angolszász terület civil és politikai erőfeszítéseinek köszönhető. Ezeket a kivizsgálásokat mindenhol a felszínre kerülő botrányos esetek motiválták³⁴.

Az Egyesült Államokban igazi lendületet a DNS-alapú felmentések okozta felháborodás hozott. Az Egyesült Királyság kudarcai főleg az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) által elkövetett bombamerényletekhez kapcsolódnak: a *Guilfordi Négyek*, *Birminghami Hatok*, *McGuire Hetek* eseteit lehet említeni. Kanadában a *Donald Marshall Jr.*, a *Guy Paul Morin* és a *Thomas Sophonow* ügyek váltottak ki figyelmet. Ezek az esetek minden adott országban vizsgálóbizottság felállítását és törvényalkotási lépéseket vontak maguk után. Ezek egyrészt azért fontosak, mert az igazságszolgáltatás – ha hibázott – látványosan kész volt a helyzet orvoslása érdekében a nyilvános bocsánatkérésre, az ügy kivizsgálására és kártalanításra. Másrészt a vizsgálat kiterjedt a hibás döntésekhez vezető hibák elemzésére is³⁵.

A téves ítéletekhez vezető okokat Finlayson³⁶ két csoportba sorolja: egyrészt azok, melyek az igazságszolgáltatást hajlamossá teszik a hibás lépésekre. Ezeket nevezi Hack Péter³⁷ *közvetett* okoknak:

- Közvélemény nyomása.
- A vádlott népszerűtlen vagy kisebbségi csoport tagja.
- A kontradiktórus per játszmányává válása, amikor az igazság kiderítése helyett a másik fél legyőzése lesz cél.
- A hatóságok jó szándékú korrumpálódása, vagyis a cél szentesíti az eszközt.

A másik csoportba a *közvetlen* körülmények tartoznak:

³² <https://www.innocenceproject.org>

³³ Bedau, Radelet, Putnam 2004.

³⁴ Az eseteket részletesen ismerteti Hack 2007. 14-16. o.

³⁵ Hack 2007. 16-17. o.

³⁶ Finlayson 2004.

³⁷ Hack 2007. 17. o.

- Szemtanú általi téves felismerés.
- A rendőrség hibái, illetve törvénysértései.
- Az ügyész eljárási hibái (bizonyítékok kirekesztésének elmulasztása).
- Kétes, megbízhatatlan vagy nem szilárd tudományos alapon álló szakértői vélemények.
- Bűnözők (börtönügynökök, besúgók) tanúvallomásának felhasználása.
- Hiányos vagy hibás védői munka.
- Hamis beismerő vallomás.
- Félrevezető közvetett bizonyítékok.

V. Hazai esetek

Sajnos a hazai igazságszolgáltatás sem mentes a hibáktól, és ezt az utóbbi évtizedek nyilvánosságra került ügyei jól prezentálják³⁸.

1994-ben egy Ivád nevű településen megöltek és kiraboltak egy idős asszonyt. A Heves Megyei Bíróság az ügyben megvádolt Pusoma Dénest bűnösnek találta Papp Józsefné sérelmére elkövetett halált okozó testi sértés büntetében és rablás büntetének kísérletében, ezért halmazati főbüntetésül hat év börtönbüntetésre és mellékbüntetésként öt év közügyektől eltiltásra ítélte. Az ítélet ellen a vádlott nem fellebbezett, így az jogerőre emelkedett. Ártatlansága az ítélet letöltésének megkezdése után tizenhárom hónappal derült csak ki, amikor is az igazi elkövetőt elfogták és az bevallotta a bűncselekmény elkövetését. Pusoma Dénes viszont szabadulását követően nem kapott munkát falujában, családi élete tönkrement. Egy évvel később öngyilkos lett az ivádi erdőben.

A móri Erste Bank fiókjában 2002. május 9-én fegyveres rablók agyonlőttek nyolc embert. A Fővárosi Főügyészség vádirata és a Fővárosi Bíróság dr. Varga Zoltán vezette tanácsának elsőfokú ítélete szerint Kaiser Ede és Hajdú László részt vettek a cselekmény elkövetésében, ezért Kaiser Edét tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, és az ítélet a jogorvoslatok után jogerőre emelkedett. 2007 februárjában a rendőrség úgy tűnik, megtalálta a valódi tetteseket, vagyis feltehető, hogy a korábban hozott, Kaiser esetében már jogerős ítéletek hibásak voltak. (A nyomozati szakról részletesen beszél könyvében az ügyben nyomozó, most már nyugalmazott dr. Kovács Lajos (2009) rendőr alezredes, illetve a büntetőeljárás során felmerült anomáliákról³⁹

³⁸ Hack 2007. 10-11. o.

³⁹ Ld: <http://www.manco.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=11077>

VI. Pszichológiai faktorok a téves ítélet hátterében

A továbbiakban azokról a jelentősebb pszichológiai faktorokról lesz szó, melyek a büntetőeljárás egésze során növelhetik a téves ítélet előfordulásának valószínűségét. Pszichológiai háttérű hibák az eljárás bármely szakaszában előfordulhatnak: nyomozati szakasz, vádemelési szakasz, tárgyalási szakasz.

Jelenleg Magyarországon a megindult nyomozások 40%-ában kerül sor vádemelésre (60%-ban az eljárás nyomozati szakban megszűnik), de ezeknek az ügyeknek a 97-98%-ában a váddal megegyező ítélet születik⁴⁰, tehát az ügyek gyakorlatilag a nyomozati szakban dőlnek el. A dolgot ezért ezt eljárási szakaszt venné inkább górcső alá, kiemelve azonban, hogy az egész eljárás során előfordulhatnak ilyen típusú hibák. A pszichológiai szakirodalomban tárgyalt okok főleg az emlékezeti és döntéshozatali folyamatokhoz kapcsolódnak, ezért az alábbi vizsgálódások leginkább a kognitív és a szociálpszichológia területét fogják érinteni.

A következőkben az egyes eljárási szereplők köré csoportosítva sorolom fel azokat a pszichológiai fókuszpontokat, melyek a későbbiekben mélyebb vizsgálat tárgyát képezhetik.

1. A szemtanú

Ahhoz képest, hogy mennyire fontos szerepet tölt be az eljárásban⁴¹, úgy tűnik, rendkívül bizonytalan és pontatlan bizonyítékról van szó⁴². A DNS alapú felmentéseket nézve, melyek súlyos bűncselekményekre vonatkoznak súlyos ítéletekkel, a toronymagasan vezető ok a téves ítéleteknél a szemtanú általi téves felismerés⁴³.

A szemtanú, illetve magának a tanúskodásnak a kérdésköre kapcsán a következő témák érdemesek közelebbi vizsgálatra:

- a) az emlékezeti folyamatok tanúskodás szempontjából releváns sajátosságainak azonosítása;
- b) a bűncselekmény, mint stresszhelyzet kérdése, avagy a tanúskodásra ható faktorok fontossága;
- c) a szemtanú általi téves felismerés lehetséges okai, előfordulásának valószínűségét növelő faktorok azonosítása, illetve megelőzési lehetőségek;
- d) a felismerésre bemutatáshoz kötődő jó gyakorlatok összegyűjtése;

⁴⁰ A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2016. évi tevékenységéről. 2016. 83. o.

⁴¹ Costanzo, Krauss 2012. 139. o.

⁴² Cutler, Kovera 2010. 18. o.

⁴³ Cutler, Kovera uo.

e) a tanúskodás szempontjából sérülékeny csoportok (ld. gyermektanúk, értelmi sérült vagy pszichiátriai terhelt tanúk) problematikája

2. A gyanúsított

A gyanúsított vallomása a nyomozati szak csúcspontja, a rendőri munka igazi, legvégső célja. Hiába vannak (vagy nincsenek) egyéb tárgyi bizonyítékok, a bizonyítékok királynőjének a mai napig is a gyanúsított beismerő vallomása számít, bár ezt a szakirodalom már nem igazolja⁴⁴. Jelentősége nem csökken a továbbiakban sem, az új büntetőeljárási törvény is kiemelt szerepet szán a beismerő vallomásnak⁴⁵.

A gyanúsított a rendőrségi kihallgatás és a beismerő vallomás kapcsán a kutatás tárgyához kötődő kérdéskörök a következők:

a) a vallomástétel döntéshozatalának pszichológiai modelljei (kognitív-viselkedéslélektani, illetve pszichoanalitikus megközelítésen alapuló modellek összehasonlítása);

b) gyanúsított vallomástételére ható faktorok és kihallgatási technikák (pl. a hamis beismerő vallomások valószínűségét szignifikánsan megnövelő Reid technika⁴⁶), kihallgatói hibák kérdése;

c) a hamis beismerő vallomás lehetséges magyarázó tényezőinek, illetve kategorizációs kísérleteinek vizsgálata;

d) a hamis beismerő vallomás előfordulásának valószínűségét csökkentő, a nyomozati eljárásba beépíthető fékek azonosítása (pl.: Miranda-figyelmeztetés, a kihallgatás objektív körülményeinek kontrollálása)

3. A rendőrség

A téves ítéletek vezető okaként tartják számon az ide kapcsolódó *csőlátás* (*tunnel vision*) jelenségét is, melynek során a hatóság egy hipotézis mellett lehorgonyoz, és elzárja a nyomozást a későbbiekben az alternatív elméletektől és az eredeti feltételezést alá nem támasztó információktól⁴⁷. Ez kiegészülhet több olyan döntéshozatali mechanizmussal, melyek egyszerű döntéseknél jól működhetnek, ám bonyolult és dinamikus nyomozásoknál nem alkalmazhatóak.

a) a nyomozás során felmerülő döntéshozatali folyamatokkal kapcsolatos kognitív hibák, torzítások azonosítása (heurisztikák és a fentebb említett csőlátás jelensége);

⁴⁴ Elek 2007. 126. o.

⁴⁵ Hack, Horváth 2018. 298. o.

⁴⁶ Costanzo, Krauss 2012. 34-37. o.

⁴⁷ Findley 2012. 308. o.

b) a szervezet konzervatív struktúrájából, működéséből fakadó szervezeti csapdák, a nyomozás szempontjából maladaptív, káros szociálpszichológiai jelenségek áttekintése (pl.: csoportgondolkodás jelensége, melynek során egy csoport mellőzi a kritikai, konfrontatív gondolkodást, nem változtat a csoporton belüli domináns elméleten, melynek motivációja a vezetőnek, illetve a felülről jövő elvárásoknak való megfelelés⁴⁸)

4. Külső nyomás hatása

Ez az eddig felsoroltakon túl kevésbé megfogható, ám nagyon alapvető környezeti faktor, mely jelentősen hozzájárulhat a téves ítéletekhez. A külső nyomás kérdéskörén belül a következő témák tárgyalása vihet közelebb a vizsgálat tárgyához:

a) a közvélemény és média keltette, szinte hidraulikus nyomás hatásmechanizmusa a bűnüldöző hatóságokra, különösen a nagy sajtónyilvánosságot kapott ügyek esetében;

b) a különböző ügyek adott jellegzetességei, karakterisztikája (az elkövető vagy az áldozat személye, a bűncselekmény jellege, az elkövetés módja), melyek hozzájárulhatnak a normál döntéshozatali folyamatok torzulásához és ezáltal a téves ítélet valószínűségének növekedéséhez

VII. A kutatás célja és hipotézisei

A kutatás átfogó célja a téves bírói ítéletek témakörének széleskörű, minél több szempontot felölelő tanulmányozása, az egyes esetek vizsgálata. A kutatás fő célja megérteni azt, hogy a büntetőeljárást jellemző jogállami alapelvek (ártatlanság vételeme, bizonyítási tilalmak, a bírósági döntés indokolásának kötelezettsége, védelemhez való jog, ingyenes jogsegélyhez való jog, jog a perújrafelvételre)⁴⁹ és eljárási garanciák ellenére miért és hogyan fordulnak elő mégis ilyen ítéletek.

A kutatás egyik fő irányvonalát a téves elítéléshez vezető okok, a büntetőeljárás különböző szakaszaiban felfedezhető olyan mechanizmusok és faktorok feltárása jelentené, melyek egyenként és halmozódva is növelik az ilyen ítéletek valószínűségét.

Az *első kutatási hipotézisem*, hogy azok az okok, melyeket az angolszász büntetőeljárási rendszerben tártak fel, a hazai, kontinentális büntetőeljárási rendszerben is megtalálhatóak és azonosíthatóak. A felszínre került esetek karakterükben is eltérnek egymástól, ezért érdemes vizsgálni az ügyek jellegzetességeit is.

Második kutatási hipotézisem, hogy az azonos végeredmény – egy ártatlan ember elítélése – ellenére a különböző karakterisztikájú ügyek etiológiai háttere eltérő.

⁴⁸ Rossmo 2008. 62. o.

⁴⁹ Farkas 2002. 81-96. o.

Feltételezésem szerint a bűncselekmény, illetve a büntetőeljárás egyes (az elkövetők száma, személye, az áldozatok száma, személye, a bűncselekmény jellege) kiugró jellegzetességei más-más fő faktorokat, oksági mintázatokat, döntéseméleti szempontból hibás útvonalakat „lobbantanak be” vagy feszítenek elő.

A doktori kutatás további, praktikus célja olyan, a nemzetközi szakirodalomban fellelhető jó gyakorlatok összegyűjtése, melyek támpontot nyújthatnak és segíthetik a büntetőeljárás bármely szakaszában az eljárási résztvevőket a sokszor rendkívül komplex döntéshozatali folyamatokban.

Felhasznált irodalom

Adler, F. – Mueller, G. O. W. – Laufer, W. S. (2002): Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest. 282-290. o.

B/17351. A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2016. évi tevékenységéről. 2016. 83. o. <http://ugyeszseg.hu/kozerdeku-adatok/orszaggyulesi-beszamolo/>. (2018.06.28.)

Badó A. – Bóka J. (2003): Ártatlanul halálra ítélték. Az amerikai igazságszolgáltatás tévedései. Nyitott Könyv Kiadó.

Bedau, H.A. – Radelet, M.L. (1987): Miscarriages of Justice in Potentially Capital Cases. *Stanford Law Review*, 40, 39-47. o.

Bedau, H. A. – Radelet, M. L. – Putnam, C. (2004): Convicting the innocent in capital cases: Criteria, evidence, and inference. *Drake University Law Review*, 52, 587-603. o.

Blackstone, W. (1769): *Commentary on the Laws of England*. Oxford, England: Clarendon Press 713. o.

Bohm, R.M. (2005): Miscarriages of Criminal Justice: An introduction. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 25, 196-200. o.

Borchard, E. (1932): *Convicting the innocent: Sixty five actual errors of criminal justice*. New York: Garden City.

Bottoms, A. –Tankebe, J. (2012): Beyond Procedural Justice: A Dialogic Approach to Legitimacy in Criminal Justice. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 102 (1), 119-121. o.

Brandon, R. – Davies, C. (1973): *Wrongful imprisonment: Mistaken convictions and their consequences*. London: Archon Books.

Cohen, S. (2003): *The wrong men: America's epidemic of wrongful death row convictions*. New York: Carroll & Graf.

- Costanzo, M., Krauss, D. (2012): *Forensic and Legal Psychology*. BFW/Worth Publishers, New York. 139-163. o.
- Cutler, L. B., Kovera, B. M. (2010): *Evaluating Eyewitness Identification*. Oxford University Press. 17-72. o.
- Elek Balázs (2007): *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. PhD Disszertáció. Miskolc. 126-162. o.
- Farkas Ákos (2002): *A falra akasztott nádpálca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Farkas Á., Roth E. (2012). *A büntetőeljárás*. Complex Kiadó. 137.
- Findley, K. A. (2012): Tunnel Vision. In: (ed.): Cutler, B. L.: *Conviction of the Innocent: Lessons from Psychological Research*. APA, Washington, DC, 303-323. o.
- Finlayson, M. (2004): Report on the Prevention of Miscarriages of Justice, Fpt Heads of Prosecutions Committee Report of the Working Group on the Prevention of Miscarriages of Justice. <http://www.justice.gc.ca/en/dept/pub/hop/toc.html> (2018.06.28.)
- Frank, J., Frank, B. (1957): *Not guilty*. New York: Da Capo.
- Gardner, E. S. (1952): *Court of last resort*. New York: Pocket Books.
- Gross, S. R., Jacoby, K., Matheson, D.J., Montgomery, N., Patil, S. (2005): Exonerations in the United States, 1989 through 2003. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 95, 523-560.
- Hack Péter (2007): *A büntetőigazságszolgáltatás szervezete – Függetlenség, számonkérhetőség és a büntetőeljárás rendje*. Phd-disszertáció. ELTE, Budapest
- Hack P. – Horváth G. (2018): A büntetőeljárásról szóló új törvényről. *Jogtudományi Közlöny*. (6) 296-303. o.
- Hart, H. L. A. (1961): *The Concept of Law*. The Clarendon Press. Oxford.
- Innocence Project. (2018): <http://www.innocenceproject.org>. (2018.06.18.)
- Jodran S., Hartwig M. (2012): On The Phenomenology of Innocence: The Role of Believe in a Just World. *Psychiatry, Psychology and Law*, 1-12.
- Király Tibor (1962): *A védelem és a védő a büntető ügyekben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 121. o.
- Kovács Lajos (2009): *A Mór megtette...* Korona Kiadó, Budapest.
- Leo, R. A. (2005): Rethinking the Study of Miscarriages of Justice: Dvepoling a Criminology of Wrongful Conviction. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21, 201-223. o.

Lerner, M.J. (1975): The Justice Motive in Social behavior: An Introduction. *Journal of Social Issues*, 31, 1-19. o.

Martin, A.T., Cohn, E.S. (2004): Attitudes toward Criminal Legal System: Scale Development and Predictors. *Psychology, Crime and Law*, 10(4), 367-391. o.

Mckillop D., Helmes E. (2011): Public Opinion and Criminal Justice: Emotion, Morality and Consensus. *Psychiatry, Psychology and Law*, 10, 210-220. o.

Naughton, M. (2006): Wrongful Convictions and Innocence Projects in the UK: Help, Hope and Education. Web Journal of Current Legal Issues. 3-6. <http://webjcli.ncl.ac.uk/2006/issue3/naughton3.html> (2013.03.10.)

Naughton, M. (2008): Rethinking Miscarriages of Justice: Beyond the Tip Of the Iceberg. Palgrave MacMillan, Houndsmills. *North Carolina Law Review*, 82, 891-1007.

Radelet, M. (2002): Introduction: Wrongful convictions of the innocent. *Judicature*, 86, 67-68. Idézi: Leo, R. A. (2005). Rethinking the Study of Miscarriages of Justice: Developing a Criminology of Wrongful Conviction. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21, 201-223.

Radin, E. (1964): The innocents. New York: William Morrow.

Reisig, D. M., Mesko, G. (2009): Procedural Justice, Legitimacy, and Prisoner Misconduct. *Psychology, Crime and Law*, 15(1), 41-59. o.

Risinger, D. M. (2007): Innocents Convicted: An Empirically Justified Factual Wrongful Conviction Rate. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 97, 762. o.

Rossmo, D. K. (2008): *Criminal Investigative Failures*. Taylor and Francis Group. 9-35., 55-71. o.

Scheck, B., Neufeld, P., Dwyer, J. (2000): Actual innocence: Five days to execution and other dispatches from the wrongly convicted. New York: Doubleday.

Smith, B., Zalman, M., Kiger, A. (2011): How Justice System Officials View Wrongful Convictions. *Crime and Delinquency*, 57(5), 663-685. o.

U. S. Department of Justice (1996): Convicted by Juries, Exonerated by Science: Case Studies in the Use of DNA Evidence to Establish Innocence After Trial. Washington DC: National Institution of Justice.

Westervelt, S.D. – Humphrey, J.A. (Eds.). (2001): Wrongly convicted: Perspectives on failed justice. Newark, NJ: Rutgers University Press.

THE WRONGFUL CONVICTION

The topic of the doctoral research is the investigation of the issue of wrongful conviction. The relevance of the research is reasonable and considered because of many individual and social factors. The proper operation of criminal justice system, which has a basic element of making an accurate decision concerning guilt, has an important role regarding to general and special prevention. The study wants to examine wrongful conviction in a narrow range. Although the operation of criminal justice may include several mistakes, the aim of this research is only to examine the raising questions of the conviction of actually and factually innocent people. The article mentions the outline of short historical background and specialized literature of the topic, and also summarizes the significant results achieved so far in the field of wrongful conviction, especially the possible reasons raised during the procedures. Later, inside this topic, the study highly observes the different psychological mechanisms, identifying and analyzing factors (for instance eyewitness misidentification, false confession and the effect of the impact caused by media or public opinion). Finally, it presents investigational activities including qualitative and quantitative methods, planned during the doctoral research.

PISTYÚR ANETT

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Borbíró Andrea egyetemi docens

SPECIÁLIS CSOPORTOK A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN

Speciális csoportok alatt a tanulmányban a fiatalkorú, a női, valamint a fogyatékkal élő fogvatartottak értendők. Általánosan elmondható, hogy rendkívül szűk csoportokról van szó. Azért képeznek különleges kategóriát, mert az életkori, az egészségügyi és a nők esetében a nemi sajátosságaik megkövetelik a büntetés-végrehajtási intézményekben a különleges – az átlag fogvatartotti populációhoz képest más – bánásmódot, elhelyezést.

A tanulmány készítésénél a kutatási kérdés arra irányult, hogy bár a büntetés-végrehajtási intézetek küzdenek finansiális eredetű problémákkal, melyek a reintegrációt is befolyásolják, azonban a foglalkozásuk miatt gyakorlatilag rendelkező személyi állomány tagjai rendelkeznek olyan innovatív ötletekkel, melyekkel színesebbé tehetik a fent említett csoportok társadalmi visszailleszkedésére irányuló folyamatokat. E folyamatok és interjúk célja eme kisközösségek mindennapjainak bemutatása, részben a szakirodalmi hiányosságok miatt.

Kutatási problémaként merült fel, hogy a megfelelő engedélyek hiányában a fenti kérdés nem volt kutatható. A speciális csoportok helyzetét így jogszabály-értelmezéssel és irodalomelemzéssel kívánom bemutatni.

A fiatalkorú fogvatartottak, valamint a női fogvatartottak elhelyezésénél van hasonlóság: mindkét csoport tagjait önálló intézményben kell elhelyezni, azonban míg nem születik meg a hatályos bírói ítélet, addig bármelyik bv. intézetben elhelyezhetőek előzetes letartóztatásuk idején, a megfelelő szabályok betartásával¹, melyek az összes fogvatartotti populációra érvényesek. Ezek a következők: el kell különíteni egymástól

- a különböző végrehajtási fokozatba tartozókat,
- a férfiakat a nőktől,
- a fiatalkorúakat a felnőtt korúaktól,
- a katonákat a katonának nem minősülő elítéltektől,
- a dohányzókat a nem dohányzóktól,
- a fekvőbetegeket az egészségesektől,
- a fertőző betegeket a nem fertőző betegektől.

¹ Vókó 2014. 193. o.

Fiatalkorú fogvatartottak

A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (Btv.) 192. § (2) bekezdése így fogalmaz: „*A fiatalkorúak szabadságvesztését külön bv. intézetben, vagy a bv. intézet elkülönített részében kell végrehajtani....*”

A fiatalkorú fogvatartott kérelmére elhelyezhető azonos nemű testvérével, ha a zárt intézet rendjét nem veszélyezteti, és ha ennek a lehetősége megengedett.²

A külön végrehajtási intézmény számukra a még kiforratlan személyiségük miatt indokolt. Hazánkban négy zárt intézet áll rendelkezésre, ahová e fogvatartottak elhelyezése megengedett: Tököli fiatalkorúak bv. intézete, Bács-Kiskun megyei bv. intézet, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei bv. intézet Szirmabesenyői intézete, illetve Baranya megyei bv. intézet Pécsi objektuma.

A fiatalkorú fogvatartottnál az egyéniesített fogvatartási terv helyett nevelési program készül, melyet a bv. intézet dolgoz ki, ír elő. A nevelési terv a reintegráció, a reszocializáció sikerességének érdekében készül, melyhez a gyámhatóság, a civilek és az oktatási intézmények adnak irányadó segítséget. A speciális szükségleteik miatt különös gondot kell fordítani mind az oktatásra, mind pedig a testi-szellemi fejlődésükre. A zárt intézetben elsődlegesen a szocializációjuk, valamint az általános iskolai tanulmányok folytatása, befejezése a cél³. Az alapfokú tanulmányok befejezése után a szakmatanulás elengedhetetlen, hogy a szabadulás után el tudjanak helyezkedni a munkaerőpiacon. A jogszabály megengedi, hogy tanulmányaik folytatása érdekében a fiatalkorúak a nevelési intézményük pedagógusával kapcsolatot tarthassanak.

A kapcsolattartás számukra még indokoltabb, kiemelkedőbb. A családi konzultáció egy lehetséges eszköz számukra, amit negyedévente lehet igénybe venni. További lehetőség a saját kérelemre történő családterápiás foglalkozás is, melyek száma a terápiás szükségletektől függ. Mindkét foglalkozáson csak és kizárólag azok a szülők vehetnek részt, akiknél a kapcsolattartás engedélyezett, valamint akiknek a bíróság, vagy a gyámhatóság a kapcsolattartási jogát nem korlátozta, nem vonta meg⁴. A családterápiás foglalkozások sajátossága, hogy kivételes esetben a bv. intézeten kívül is megvalósítható, illetve egyik foglalkozás sem számít bele a látogató fogadás idejébe.

A munkáltatás a reintegráció egyik pillére, melynek célja a szakma kitanulása, az idő eltöltés és a napi rendszerek, rutinok kialakítása. Fontos megjegyezni, hogy 18 éven aluli fogvatartottat éjszakai műszakba tilos dolgoztatni.

További speciális szabályok még a 18 éven aluli fogvatartottak esetén, hogy dohányterméket nem vásárolhatnak, nem dohányozhatnak. A tartásukra fordított költségekhez abban az esetben kell hozzájárulniuk, ha ösztöndíjban vagy rendszeres pénzellátásban részesülnek. Ezek alapján a büntetés-végrehajtási intézetek

² Btv. 195. § (1)-(2) bekezdés

³ Bvop 2018.

⁴ Vókó 2014. 278-287. o.

finanszírozzák az ellátásukat, a tartásukat, az előállításukat súlyos beteg hozzátartozójuk esetén.

Mind a befogadáshoz, mind a szabadításhoz nélkülözhetetlen a pártfogó felügyelői szolgálatról szóló 8/2013 (VI.29.) KIM rendelet, miszerint a befogadó részlegbe helyezés előtt környezettanulmányt kell készítenie a pártfogó felügyelőnek, melynek célja, hogy a nevelési tervben előírt intézkedések a szabadulás után minimalizálják a bűnismétlés lehetőségét, valamint annak megállapítása, hogy a reintegrációs őrizet feltételei fennállnak-e és az utógondozásban milyen feladataik vannak.⁵

A szabadításuk előtt hatvan nappal értesítik a felügyeleti jogot gyakorló szülőket. A fítaalkorúak abban az esetben hagyhatják el egyedül, kísérő nélkül az intézet falait, ha a szülők (vagy a törvényes képviselők) ezt írásba adják az intézet parancsnokának. Vannak olyan esetek, mikor sem a törvényes képviselő, sem a gyermekvédelmi gyám nem jelenik meg szabadításkor, illetve írásos kérelmet sem írtak az intézet kísérő nélküli elhagyására. Ilyenkor a börtön feladata, hogy felkeresse a fiatalkorú gyermekvédelmi gyámját működtető területi gyermekvédelmi szakszolgálatot (TEGYESZ).

Természetesen a nemzetközi ajánlásokat is figyelembe kell, ha fiatalkorú vagy gyermekkorú az igazságszolgáltatás rendszerébe kerül, azonban ezekről a szabályokról azért nem esik szó, mert a tanulmány a büntetés-végrehajtási intézeteken belüli szabályozást kívánja bemutatni.⁶

Női fogvatartottak

A női fogvatartottak elhelyezése és reintegrációja nehezkesebb, ugyanis míg a férfi elkövetőket majdnem mindegyik fegyház és börtön tudja fogadni, addig a női elkövetőknél ez igencsak leszűkül. Hazánkban az előzetes letartóztatásban lévő nők elhelyezése bármelyik bv.-intézetben megtörténhet. Jogerős bírói ítélettel rendelkező fogvatartottakat Magyarországon a kalocsai, az egri, illetve a pálhalmi büntetés-végrehajtási intézet mélykúti objektumában lehet elhelyezni.

Családi kapcsolataik ápolása épp azért nehezebb, mert a lecsökkent elhelyezési lehetőségek miatt nagyon távolra kerülnek a lakóhelyüktől, így igen nagy anyagi terhet ró egy-egy látogatás a család tagjaira⁷.

⁵ 2-6. §

⁶ ENSZ Gyermekjogi Egyezmény (1989): különleges törvények és velük való bánásmód az igazságszolgáltatás keretein belül, külön kialakított bíróságok és intézmények kialakításának fontosságát tartalmazza, valamint olyan enyhébb szankciók alkalmazását (próbára bocsátás), ami illeszkedik az általuk elkövetett cselekményhez. Lévay, 2016. 890-891. o.

Pekingi Szabályok (1984): a fiatalkorú olyan fiatal személy, aki más elbánásban részesülhet, mint egy felnőtt. Velük szemben nem lehet halálbüntetést kiszabni, az alternatív szankciók alkalmazását szorgalmazza, a zárt intézetekben való elhelyezésüket csak a legvégsőbb esetben lehet alkalmazni. Gyurkó, 11. o.

A Rijádi Irányelvek (1990): a közösségi alapú támogató programok kidolgozását szorgalmazza Gyurkó, 11. o.

⁷ Vig – Fliegauf 2016. 970.o.

A nők fogva tartása során a férfiakhoz képest nagyobb kedvezményben részesülnek: nagyobb a mozgásterük (3,5 m²/fő), valamint a jogszabály megengedőbb a tisztálkodás terén is, több lehetőségük van erre.⁸

Munkáltatásuk során éjszakai műszakba nem oszthatóak be a terhes és kisgyermekes anyák. CPT (European Committee for the Prevention of Torture) szerint megalázó bánásmód tilalmába esik⁹, ha csak olyan munkát tudnak számukra biztosítani, melyek tipikusan női munkák, míg a férfiaknak szélesebb a lehetőségeik köre. Ilyen például a mappahajtogatás, a varrás, a hímzés stb.

Az anyaszerep centrális kérdés a fogvatartottak körében. A várandós nőket szintén a különleges bánásmód illeti meg. Ilyen bánásmódnak minősül a tápláló, egészséges étrend, amely biztosítja a megfelelő vitaminokat és ásványi anyagokat mind a várandós, mind pedig a magzat számára. A fogva tartás során bárminemű kényszerítő eszköz használata tilos velük szemben, ebből kifolyólag a magánélzés alkalmazását is el kell kerülni¹⁰.

A szülés két módon valósulhat meg:

1. a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában, Tökölön tudják világra hozni a gyermeküket vagy
2. a szülés előtt a büntetés félbeszakítását kérik, így az általuk választott kórházban tudnak szülni, családjuk támogatásával. Azonban a büntetés félbeszakítása, tehát ez az idő nem számít be a szabadságvesztés idejébe.

A büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott elítéltek és egyéb jogcímen fogvatartottak egészségügyi ellátásáról szóló 8/2014. (XII.12.) IM rendelet alapján azokat a várandósokat, akiknek nem engedélyezték a büntetés félbeszakítását, négy héttel a kiírt szülés terminusa előtt át kell szállítani a Központ Kórházba. A kórházba fogadás után a főigazgató főorvos értesíti a lakhely szerinti gyámhivatalt annak érdekében, hogy szükséges-e bármilyen intézkedés a gyermek elhelyezésével kapcsolatban, valamint a szülői felügyeleti jog miatt akar-e bármilyen pert kezdeményezni. A szülés után a Kórház értesíti az apákat, a lakhely szerinti gyámhivatalt, valamint kiskorú fogvatartott esetében annak törvényes képviselőjét.

A magyar jogszabály a kisgyermekkel való elhelyezés időtartamát egy évben határozta meg. Az első év kétségtelenül a legfontosabb a gyermekek számára, ez nevezhető akár kompromisszumnak is. A gyermekek szabad emberként¹¹, akikre a szabadságvesztés büntetés nem terjed ki, azonban sokkal nagyobb károsodás érne őket, ha a szülés után azonnal elválasztanák édesanyjuktól. Ebben az egy évben lehetnek együtt az anyával a Bács-Kiskun megyei bv. intézet II. objektumában. Az intézet biztosítja számukra mindazokat a feltételeket, melyek segítségével a csecsemő-tanácsadás, a csecsemő- és kisgyermek gondozás sikeresen megvalósítható. A szigorú

⁸ Vókó 2014. 287-288. o.

⁹ Vig – Fliegauf 2016. 970. o.

¹⁰ Vókó 2014. 288. o.

¹¹ Bvop 2018.

zárkák helyett barátságos szobák vannak, a gyermekorvos és a védőnő pedig hasznos tanácsokkal látják el a fogvatartottakat. Az egy év letelte után a jobb esetben a nagyszülők vállalják a kisgyermek gondozását, rosszabb esetben – mivel egy gyermek felnevelése komoly költségekkel jár – állami nevelésbe kerül. Ha a gyermekek családi helyzetét nézzük, megállapítható, hogy ha az édesanya kerül zárt intézetbe bűncselekmény elkövetése miatt, akkor a családfők nem veszik át az anya szerepét¹², az elhanyagolás folyamata megindul, míg fordított esetben nem ez a folyamat kimenetele.

A gyermekekkel való kapcsolattartásnál a női fogvatartottak részéről két véglet figyelhető meg: míg a fogvatartottak egyik része a sűrűbb, minél gyakoribb látogatást szorgalmazza, addig megfigyelhető, hogy sokan a távolságtartó stratégiát követik¹³, azaz nagyon minimális vagy abszolút nulla a kapcsolattartásuk. Ennek a leggyakoribb okai a szégyenérzet, ami családanyai sikertelenségként jelenik meg, és ez a stigma igen gyakori még körükben.

Fogyatékossgal élő fogvatartottak

Az egészségügyi szakellátást mind a testi, mind pedig az értelmi fogyatékossgal élő fogvatartottak számára a Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza, az IMEI (Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet), valamint a Szegedi Fegyház és Börtön Algyő-Nagyfán található III. objektuma végzi.

Testi/ fizikai fogyatékossgal élő fogvatartottak

Az algyő-nagyfai intézet Krónikus Utókezelő Részlegén helyezik el e fogyatékossgal élő fogvatartottak mintegy 60 %-át. Fokozatot tekintve alapvetően az Intézet fogház és börtön fokozatú fogvatartottakat lát el, illetve a 80 ágygal rendelkező Krónikus Utókezelő Részleg képes magába fogadni azokat az egészségügyi problémákkal küzdő fogvatartottakat, akiknek folyamatos ápolói, orvosi ellátást tesz szükségessé az állapotuk¹⁴.

A testi/fizikai fogyatékossgal élő személyeket képes befogadni még a Fővárosi Bv. Intézet, a Sopronkőhidai Fegyház és Börtön, a Veszprém megyei Bv. Intézet, a Tiszaöki Országos Bv. Intézet, valamint a Szombathelyi Országos Bv. Intézet Pálhalmi objektuma. E zárt intézetek kapacitása igen csekély.

A testi/fizikai fogvatartottakról igen kisszámú szakirodalom tesz említést, börtönügyi statisztika pedig jelenleg nincs a számukról.

¹² Juhász 2014.

¹³ Vig – Fliegauf 2016. 970. o.

¹⁴ Bvop 2018.

Legnagyobb problémát az okozza, hogy maguk a bv. intézetek sincsenek felkészülve ezekre a helyzetekre: legtöbbjük számára az akadálymentesítés okoz problémát, a 0-24 órás ápolásra pedig nem áll rendelkezésre megfelelő számú egészségügyi személyzet. Sokszor a zárkatársak jóindulatán múlik ezeknek a fogvatartottaknak az ellátása.¹⁵

A megfelelő körülmények kialakításában¹⁶ fontos tényezőt játszik a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény beépítése oly módon, hogy az akadálymentesítésük megvalósulhasson, valamint a megfelelő egészségügyi személyzet álljon készen az ilyen fogvatartottak ellátására.

Azt be kell ismerni, hogy az akadálymentesítés nem valósulhat meg mindegyik bv. intézet területén, ugyanis a nagyon régi építésű börtönök átalakítása tetemes költséggel járna, ezért lényeges a fent említett börtönök befogadó képessége a testi/ fizikai fogyatékosággal élő fogvatartottak részére.

Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet (IMEI)

A kényszergyógykezelés végrehajtása az IMEI-ben történik. Elsődleges cél a beteg fogvatartott gyógyítása. Maga az Intézet a Budapesti Fegyház és Börtön területén helyezkedik el. Az IMEI-ben a kényszergyógykezelés, az ideiglenes kényszergyógykezelés, valamint a kóros elmeállapotú elítéltek gondozása történik.¹⁷ Három épületre bontott, melyet a különböző egészségügyi állapotok indikálnak. Az I. épületben a pszichiátriai rehabilitációs gondozás történik, a II. épület ad helyet azoknak a kivizsgálásoknak, melyek a fogvatartottak neurológiai, pszichiátriai eredetű betegségeire irányulnak, itt történik az előzetes letartóztatottak elmeállapotának megfigyelése, valamint nem utolsósorban a személyiségzavarban szenvedő, és korlátozott belátási képességgel rendelkező fogvatartottak ellátása is. A III. épületben csak és kizárólag kényszergyógykezelés folyik.

Az OPCAT¹⁸ 2017-es évi jelentése szerint az előző tárgyévi adatok alapján hét fő olyan fogyatékosággal élő fogvatartott volt elhelyezve, akik testi (1 fő), hallássérült (4 fő), látássérült (2 fő) fogyatékosággal élnek. A jelentés kitért arra is, hogy az akadálymentesítést nincs megvalósítva, a szabad levegőn való tartózkodás emiatt meghiúsul.

Nagyon fontos megemlíteni, hogy az itt elhelyezett fogvatartottak felülvizsgálata félévente történik meg. A kényszergyógykezelés időtartama határozatlan, azonban a kezelések átlagosan 4-5 évig tartanak. Kiemelendő, hogy az IMEI-be utalják be azokat a fogvatartottakat, akiknek belátási képessége nem egyértelmű, vagy olyan egészségügyi problémával rendelkeznek, melyeknek kezelése az intézet profiljába tartozik. A szabadulást követően vagy a pszichiátriai betegek otthonába kerülnek ezek a személyek,

¹⁵ Bereczki 2007. 33.

¹⁶ Veszeli 2012. 63-70.

¹⁷ Bvop 2018.

¹⁸ Ajbh 2017.

vagy ha a család magára vállalja a házi ápolást, akkor a megfelelő körülmények kialakítását követően hazamehetnek, de a folyamatos orvosi ellenőrzés ezután már civilként indokolt, ugyanúgy, mint a felírt gyógykezelés további alkalmazása.¹⁹

Zárt intézetben belül

A sajátos kezelési igényű fogvatartottak számára kialakított és az egyéb speciális részlegeken elhelyezett elítéltekkel kapcsolatos reintegrációs feladatok végrehajtásáról szóló 24/2017. (II.14) OP utasítás rendelkezik a gyógyító-terápiás csoportba való elhelyezésről²⁰. Az utasítás értelmében csak azokat a fogvatartottakat lehet ilyen részlegen elhelyezni, akik rendelkeznek az IMEI által kibocsátott kivizsgálási zárójelentéssel. Csak és kizárólag olyan bv. intézetben lehet elhelyezni ezeket a fogvatartottakat, amelyik intézet rendelkezik külön körletben erre kialakított részleggel. Ha az ideiglenes behelyezés időtartama lejár és a fogvatartott állapota megkívánja a további elhelyezést ezen a részlegen, akkor az IMEI felülvizsgálja és engedélyezi azt. Ha a fogvatartott állapota engedi a kihelyezést a normál közösségbe, akkor a gyógyító-terápiás részleg reintegrációs tisztje a munkacsoporttal (mely munkacsoport a következő szakembereket foglalja magába: klinikai szakpszichológus, a bv. intézet orvosa, pszichiáter, a részleg reintegrációs tisztje, a részleg szociális segédelőadója) közösen kezdeményezheti a kihelyezést a normál részlegre.

Összegzés

Összegezve elmondható, hogy e csoportok helyzete – főleg a fogyatékkal élő fogvatartottakra vonatkozó szakirodalmi hiányosság miatt – újabb kutatási lehetőségeket rejt magában.

A fiatalok és a női bűnelkövetés egyfajta cirkulációt, spirált mutat, mely bizonyos feltételek mellett újra kitermeli önmagát. Éppen ezek miatt fontosak a proaktív és a reaktív beavatkozások, melyek segítségével a kockázati tényezőket – az újabb bűncselekmény elkövetését erősítő faktorokat – csökkenthetik.²¹

A női sértettek aránya nagyon magas az ellenük elkövetett családon belüli erőszak cselekményeknél, a bűnelkövetésük motivációjánál pedig megfigyelhető, hogy a legnagyobb arányban azok ellen követnek el bűncselekményeket, akik bántották őket.²²

¹⁹ Bvop 2018.

²⁰ bv.gov.hu/download/2/0d/b1000/2017_24szu.docx (2018.06.06)

²¹ Csemáné 2016. 654. o.

²² Vig 2016. 678. o.

Felhasznált irodalom

Belovics Ervin – Vókó György (2014): A büntetés-végrehajtási törvény magyarázata. HVG-ORAC, Budapest 193-288. o.

Bereczki Zsolt (2007): Marginalizálódott csoportok kezelésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban

http://epa.oszk.hu/02700/02705/00069/pdf/EPA02705_bortonugyi_szemle_2007_1_029-034.pdf 33. o. (2018.06.01)

Csemáné Váradi Erika (2016): A gyermek- és fiatalkori kriminalitás, In: Borbíró – Gönczöl – Kerecsi – Lévy (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest

<http://bv.gov.hu/kecskemmet-anya-gyermek-korlet> (2018.06.03)

<http://bv.gov.hu/fktokol> (2018.06.03)

<http://bv.gov.hu/szeged> (2018.05.29)

<http://bv.gov.hu/imei> (2018.05.29)

<http://bv.gov.hu/imei-gy-i-k> (2018.05.29)

Gyurkó Szilvia: Nemzetközi dokumentumokban megfogalmazott elvárások a 18 éven aluli gyermekek büntető igazságszolgáltatási rendszeréről

http://unicef.mito.hu/c/document_library/get_file?p_l_id=13301&noSuchEntryRedirect=viewFullContentURLString&fileEntryId=95786 11. o. (2018.06.04)

Jelentés az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetéről, 1-59. o.
<https://www.ajbh.hu/documents/10180/2611988/jel.IMEI.0766.2017.v%C3%A9gs%C5%91.jelent%C3%A9s+d%C3%A1tummal.pdf/effbbde9-31a2-4a10-85d3-f961888e51b0>
(2018.06.06)

Juhász Andrea Erika (2014): Női fogvatartottak nem-specifikus problémái (?) börtönkörnyezetben. <https://arsboni.hu/noi-fogvatartottak-nem-specifikus-problemai-bortonkonyezetben/> (2018.06.03)

Lévy Miklós (2016): A fiatalkorúak büntetőpolitikája. In: Borbíró – Gönczöl – Kerecsi – Lévy (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest 890-892. o.

Veszeli Dániel (2003): A mozgáskorlátozott és a fogyatékos fogvatartottak bv.intézeti elhelyezése. <http://docplayer.hu/18143804-A-mozgaskorlatozott-es-fogyatekos-fogvatartottak-bv-intezeti-elhelyezese-1.html> 63-70. o. (2018.06.04.)

Vig Dávid (2016): Nemek és bűnözés. In: Borbíró – Gönczöl – Kerecsi – Lévy (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest 678. o.

Vig Dávid – Fliegauf Gergely (2016): A szabadságvesztés és az elkövetők reintegrációja. In: Borbíró – Gönczöl – Kerecsi – Lévy (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest 970. o.

SPECIAL GROUPS IN PUNISHMENT

The study attempts to demonstrate, in particular, the way in which penalties for special categories of prisoners are punished in prisons.

Special groups include juvenile, female and physical / physical disability prisoners. They represent a very small group within the prison population. The number of inmates with physical / physical disabilities is unknown, no statistics are available about them, there are some technical deficiencies.

PUSZTAI PÉTER ATTILA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Lévay Miklós tanszékvezető egyetemi tanár

A MARIHUÁNA HASZNÁLAT REFORMJA KANADÁBAN

„Életünk bármely
ténye: bűn – ha megtiltják.
(Okot ad rá mind.)”¹

1. Bevezető megjegyzések

Közel ötven éve, hogy Richard Nixon, amerikai elnök, meghirdette a kábítószer elleni háborút azonban egyre általánosabb a vélekedés: a jelenlegi hozzáállás idejétmúlt, a háború elbukott és katasztrofális eredményekkel járt a Föld szinte minden kontinensén. A kérdés ugyanakkor teljes mértékben átpolitizált – politikai meggyőződések mentén húzódó lövészárkok alakultak ki, és az előrelépés nehézkes. A vitában résztvevő minden fél látja és elfogadja, hogy a kábítószer-probléma létezik, de merőben eltérő, és általában egymást kizáró megoldásokban reménykednek az egymásnak feszülő csoportok tagjai

2. Az ENSZ kábítószer-ellenőrzési rendszeréről

A globális kábítószer-politika megkerülhetetlen szereplője az ENSZ és annak átfogó kábítószer-egyezményei. Az 1972. évi jegyzőkönyvvel módosított 1961. évi Egységes Kábítószer Egyezmény a kábítószerekkel kapcsolatos alapfogalmak meghatározásán túl kinyilvánította, hogy míg bizonyos kábítószerek orvosi célú felhasználása továbbra is elengedhetetlen, maga a kábítószer-élvezet „súlyos csapás az egyén számára, az emberiség számára pedig társadalmi és gazdasági veszélyt jelent”² Ez a felosztás határozza meg a mai napig az ENSZ hivatalos álláspontját a kábítószerekkel kapcsolatban, és így az államok jelentős részének kábítószer-politikáját is.

Az Egyezmény jegyzékei sorolják fel az annak hatálya alá eső vegyületeket: büntetőjogi szempontból az első kettő releváns. Az első jegyzék tartalmazza azokat a kábítószereket, melyek előállítása, gyártása, kivitele, behozatala, forgalmazása, kereskedelme, használata és birtoklása kizárólag tudományos, illetve gyógyászati

¹ Fodor Ákos: Bűn. In: Akupunktúra. 1989.

² 1965. évi 4. tvr. a New-Yorkban, 1961. március 30. napján kelt Egységes Kábítószer Egyezmény kihirdetéséről 2. §.

célokra engedélyezett. A második jegyzékbe tartozó anyagok tekintetében ugyan a kiskereskedelmi tevékenységet nem szabályozza az egyezmény, de minden más tekintetben az első jegyzékben szereplő kábítószerekre vonatkozó szabályok érvényesülnek.

Az 1961-es egyezményt két fontosabb megállapodás követte: az 1971. évi Egyezmény a Pszichotróp Anyagokról, és az 1988. évi Kábítószeres és Pszichotróp Anyagok Illegális Kereskedelme Elleni Egyezmény. Pszichotróp anyagnak minősül minden, ami az 1971-es egyezmény kiegészítő jegyzékeiben fel van tüntetve. Egészen pontosan az olyan anyagok, melyek:

- kiválthatnak függőségi állapotot és
- a központi idegrendszer izgalmát vagy depresszióját, melyek hallucinációkat vagy motoros vagy ítélőképességi vagy magatartásbeli vagy felfogóképességi vagy kedélyállapot zavarokat hoznak létre, vagy
- ha okkal feltételezhető, hogy az anyag közegészségügyi és szociális problémát jelentő olyan visszaélésre ad vagy adhat lehetőséget, amely indokolja annak nemzetközi ellenőrzés alá vonását.³

A hatékonyabb fellépés érdekében hozták létre 1997-ben az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatalát, az UNODC-t. A hivatal segíti a részes államokat a nemzetközi egyezmények ratifikálásában, a nemzeti kábítószerrel kapcsolatos jogszabályok megalkotásában, valamint a szervezett bűnözéssel és terrorizmussal szembeni fellépésben.

3. Az élvezeti célú használattal kapcsolatos kábítószer-politikai megközelítések

Az élvezeti célú használat tekintetében a teljes tiltást választó, prohibíció párti országok a kábítószerrel kapcsolatos legtöbb cselekményt büntetni rendelik, és csak az orvosi, illetve a tudományos célú felhasználást engedélyezik. A fogyasztó mint bűncselekmény áldozata jelenik meg, de a rendszerben még az ő cselekedete is olyan mértékben veszélyes a társadalomra, hogy büntetést érdemel. A kábítószerekkel kapcsolatos ENSZ egyezmények szellemiségének köszönhetően ez tekinthető a legelterjedtebb kábítószer-politikának. Radikálisabb változatai a rendszet eszközeit vetik be a drogmentes társadalom mint cél eléréséhez, míg a racionálisabb politikák a kereslet- és kínálatcsökkentéssel kívánnak előbbre jutni a probléma megoldásában.

Az ártalomcsökkentő politikát követő államok célja a kábítószer-fogyasztáshoz kapcsolódó hátrányos következmények csökkentése, gyengítése. Nem büntetőjogi fellépéssel és eszközökkel akarnak eredményt elérni, mivel arra a felismerésre alapoznak, hogy a kábítószer-fogyasztás egészségügyi, illetve magatartásprobléma.

A legalizáció pedig mint másik véglet egyes kábítószereket vagy az összeset ki akarja venni a büntetőjogi szabályok korlátozása alól. A legalizáló politika támogatói a

³ 1971. évi Egyezmény a Pszichotróp Anyagokról, 2. cikk

problémát ugyanis nem a kábítószer-fogyasztásban, hanem a tiltásban látják. Ezen a téren jelent meg egy új megoldás az utóbbi években, mely a marihuána élvezeti célú fogyasztását egy teljesen szabályozott rendszerben engedélyezi, mely a termesztéstől a fogyasztásig, a magtól a kész termékig minden egyes lépést pontosan meghatároz.⁴

4. Fogalomtisztázás

De miről is beszélünk? Mielőtt továbblépnénk szükséges bizonyos szavak jelentésének tisztázása. Kender, kannabisz, marihuána – gyakran emlegetett fogalmak, melyek igen sokszor és helytelenül, egymás szinonimáiként jelennek meg a közbeszédben. Sorban és logikailag is az első a kender – egészen pontosan az indiai kender. Ez az a növény, melyből több más termék mellett a kannabisz-termékeket is kinyerik. A termékek többszám nem véletlen: a kannabisz összefoglaló elnevezés, mely vonatkozik a marihuánára, amely a szárított levelekből, virágokból és egyéb részekből származik; a hasisra, amely a kender gyantájából készül. A közös pont – a származáson túl –, hogy mindkettőben azonos a hatóanyag: a tetrahidrokannabinol, közismertebb, rövidített nevén THC.

5. Az élvezeti célú marihuána használat legalizálása az Amerikai Egyesült Államokban és Uruguayban

Az élvezeti célú marihuána használat tekintetében 2012 jelentette a fordulópontot. Ebben az évben az USA két állama, Colorado és Washington legalizálta az élvezeti célú marihuána fogyasztását, tartását és árusítását. Az alkoholhoz hasonlóan a 21. évben határozták meg a minimális életkort a legális hozzájutásnál, és szabályokat vezettek be a bódult állapotban történő gépjárművezetéssel kapcsolatban. Colorado állam a személyes termesztést is megengedte, hat fő erejéig. 2014-ben Alaszka, Oregon és Washington DC, 2016-ban pedig Kalifornia, Nevada, Maine és Massachusetts is hasonló szabályokat fogadott el, legalizálva az élvezeti célú felhasználást. Állami szinten tehát egyre elterjedtebb az új rendszer, de a föderális kormányzat még mindig a teljes tiltás pártján áll.

Uruguay 2013-ban az USA államaihoz hasonló, de mégis sok egyedi vonást tartalmazó rendszert vezetett be a marihuána-kereskedelem szabályozására. Ugyan az ország 1974-ben teljes mértékben engedélyezte a kábítószeres fogyasztását, a féloldalas szabályozás jelentősen sértette a jogbiztonságot.

Az új szabályozási rendben⁵ a 18. életévüket betöltött uruguayi lakosok három legális úton juthatnak hozzá marihuánához. Személyes használatra, illetve a családtagok közötti megosztást megengedve, a növények regisztrálása után, maximum hat fő

⁴ Az egyes kábítószer-politikai megközelítésekről lásd: Lévay Miklós–Ritter Ildikó 2016. 518-552., 544-546. o.

⁵ A 19.172-es törvény

marihuána nevelhető a felhasználó otthonában, melyek éves termése nem haladhatja meg a 480 grammot. Lehetőség nyílt „*Kannabisz Klubok*” alakítására legalább 15, legfeljebb 45 taggal. Ezek a szervezetek maximum 99 tő marihuánát nevelhetnek, de az éves termésből az egyes tag csak 480 grammot vihet el személyes használatra.

6. A marihuána Kanadában

Kanadában, a common-law rendszerek hagyományainak megfelelően egy bírói ítélet indította meg az orvosi felhasználású marihuána dekriminalizálását, még az ezredfordulón. Az *R. v. Parker*⁶ ügy középpontjában álló Parker több évtizede szenvedett epilepsziás rohamoktól: számos műtéten esett át, és több kezelésben is részesült, azonban semmi sem javított állapotán. Végző próbálkozásként elkezdett marihuánát fogyasztani, amely jelentősen csökkentette a rohamok gyakoriságát. Mivel legális módon nem tudott hozzáférni marihuánához, saját maga kezdett el kendert termesztetni. 1997-ben letartóztatták, majd 2000-ben megszületett a jogerős döntés Parker ügyében. Ítéletében Ontario tartomány fellebbviteli bírósága megállapította, hogy alkotmányellenes a kábítószeres olyan szabályozása mely nem tartalmaz kivételt az orvosi célú felhasználásra. Az ítéletet egy évre felfüggesztették, hogy lehetősége legyen a törvényhozásnak megfelelően módosítani az érintett törvényt. Mivel ez nem történt meg, 2001-ben a kannabisz birtoklásának tiltása azok tekintetében, akik orvosi célból használják, megszűnt.

A döntést számos fontos határozat követte:

- 2003: *R. v. J.P.*⁷ ügyben a bíróság a Parker ügyre utalva kijelentette, hogy ameddig nem születik alkotmányosan elfogadható szabályozás az orvosi felhasználásról, a tiltó szabály ilyen felhasználókra nem alkalmazható.
- 2007: *R. v. Long*⁸ ügy, melyben a bíróság az állam kötelező feladataként írta le az orvosi marihuánához való hozzáférés biztosítását, amennyiben alkotmányosan akarja szabályozni azt.
- 2016: *Allard et al v. Regina*⁹ ügy. A bíróság a 2014-ben átalakított orvosi felhasználást szabályozó programot alkotmányellenesnek mondja ki. Az ítélet kihirdetését hat hónapra felfüggesztik, hogy elegendő időt adjanak az államnak a szükséges változtatások meghozatalára.

Az élvezeti célú marihuána-fogyasztás szabályozott rendszerének kialakítása felé vezető úton jelentős előrelépést jelentett a 2015-ös választás. A 2006 óta kormányzó konzervatív párt belső problémáit kihasználva a Liberális Párt nagyarányú győzelmet aratott, Justin Trudeau kormánya pedig nekilátott a kampányban megígért marihuána-reformhoz. 2015-ös beszédében a miniszterelnök kinyilvánította elhatározását, a

⁶ *R. v. Parker*, 2000 5762 (ON CA)

⁷ *R. v. J. P.* 2003 O.J. 1949

⁸ *R. v. Long*, 2008 64390 (ON SC)

⁹ *Allard et al v. Regina* 2016 FC 236

marihuánához való hozzájutást legalizáló, ellenőrző és egyben korlátozó szabályok létrehozására.¹⁰

Az igazságügyi miniszter, az egészségügyi miniszter, a közbiztonságért felelős miniszter, és a legfőbb ügyész megbízást kaptak ennek az elhatározásnak a végrehajtására. E célból 2016 júniusában bejelentették a marihuána szabályozásával és ellenőrzésével foglalkozó munkacsoport, a „Task Force” létrejöttét. A munkacsoport széleskörű országos konzultációba kezdett, a tartományok, a területek és a helyi önkormányzatok képviselőivel, szakemberekkel, érdekképviselői szervekkel és munkáltatókkal, a lehetséges szabályozásról.

A munkacsoport feladatait a „Cél: A legalizált, ellenőrzött és kontrollált marihuána” című kiadvány alapozta meg. Ez kilenc elérendő célt fogalmazott meg, a közegészség és közbiztonság, a gyermekek és fiatalok védelme és a büntető-igazságszolgáltatás terén. Legfontosabb ezek közül: a 18 éven aluliak kábítószer-fogyasztásának megelőzése és a szervezett bűnözői csoportok marihuánával összefüggésben keletkező jövedelmének visszavágása. A kiadvány emellett részletesen ismertetette a marihuána legalizálásával és szigorú ellenőrzésével kapcsolatos releváns információkat, tudnivalókat, a megfelelően informált társadalmi vita elősegítése érdekében.¹¹

A munkacsoport beszámolója végül 85 ajánlást fogalmazott meg, melyet a törvénytervezet megalkotásánál a jogalkotó végig szem előtt tartott.

6.1. A C-45. törvény – a „Cannabis Act”

A törvénytervezet 2017 áprilisában került a kanadai alsóház elé, és ugyanabban az évben, novemberben fogadták el. A felsőház előreláthatólag 2018 júniusában dönt a törvényről – ezek után már csak az uralkodói jóváhagyásra lesz szükség a hatálybalépéshez.

A „Cannabis Act” a következő célokat kívánja elérni:

- a fiatalok marihuánához hozzáféréseinek csökkentése;
- a fiatalok védelme a marihuána reklámozásának tiltásával;
- a marihuána egészségügyi kockázataival kapcsolatos közismeret növelése;
- a marihuánával kapcsolatos bűncselekmények visszaszorítása a törvényt megszegőkre kiszabott súlyos büntetések elrettentő erejével;
- a közegészség védelme szigorú termékbiztonsági és minőségi előírásokkal;

¹⁰ Johnston David: Making real change happen – Speech from the throne to open the first session of the forty-second Parliament of Canada. 2015

¹¹ Task Force on Marijuana Legalization and Regulation: Toward the legalization, regulation and restriction of access to marijuana – Discussion Paper. 2016

- felnőttek számára lehetővé tenni legális, biztosított minőségű marihuánához való hozzáférést és annak tartását;
- a büntető-igazságszolgáltatás rendszerének tehermentesítése.

A törvény értelmében a 18 év feletti legfeljebb 30 gramm legális eredetű marihuánát birtokolhatnak közterületen. Az egy gramm szárított marihuánának megfelelő más termékek mértékeit a törvény melléklete tartalmazza. Fiatakorúak legfeljebb 5 gramm szárított marihuána vagy annak megfelelő mennyiségű más termék birtoklása esetén helyszíni bírsággal sújtott szabálysértést követnek el. 5 gramm feletti birtoklás esetén a fiatalok büncselekmény miatt büntetendő.

A marihuána forgalmazása, illetve a forgalmazási célú birtoklás csak akkor törvényes, ha az a lefektetett szabályok szerint történik, tehát a forgalmazásra feljogosító engedély birtokában, vagy ha azt a tartományi, illetve területi szabályok engedélyezik. A fiatalok védelmében a törvény új büntetőjogi szabályokat hoz létre a fiatalok számára forgalmazók szankcionálására.

Az országba behozatal és az onnan kivitel csak kivételes esetben lehetséges, az egészségügyi miniszter engedélyével, tudományos illetve orvosi célra. Az ipari felhasználású kender esetében külön engedélyre van szükség.

A marihuána termesztése és marihuána termékek előállítása csak a törvényben meghatározott engedéllyel lehetséges. Ezen túlmenően felnőttek számára engedély nélkül lehetőség nyílik az otthoni termesztésre, legális eredetű magokból vagy palántákból. Lakásonként legfeljebb négy, maximum 100 cm magas növény termeszthető. Az így termesztett kenderből más termék is előállítható, például marihuána tartalmú étel, ital, amennyiben azok létrehozása során nem használnak fel veszélyes vegyi anyagokat.

A fiatalok védelme érdekében új, szigorú büntetőjogi szabályokat vezet be a törvény azokra az esetekre, amikor a marihuána előállításával, forgalmazásával és elosztásával kapcsolatos szabályok megsértésére fiatalokat használ fel az elkövető.

A törvény jelentős teret hagy az egyes tartományoknak, hogy bizonyos minimumszabályokon túl saját igényeiknek megfelelően alakítsák ki a részletes szabályozást. Így tartományi hatáskörben lehet finomítani a közterületi fogyasztásról, az adóztatás mértékéről, a bódult állapotban történő járművezetésről, a munkavédelmi előírásokról, illetve az adás-vételről szóló szabályokat.

6.2. A reklámozás speciális szabályai

A szabályozás értelmében a marihuána, illetve a marihuána-fogyasztással kapcsolatos termékek, szolgáltatások reklámozása – bizonyos kivételektől eltekintve – tilos. A marihuánával kapcsolatos reklámok tartalma csak a termékkel kapcsolatos információból állhat, például: THC, CBD szint, az előállítás módja, a termesztés során alkalmazott rovarirtó szerek, illetve egyéb felhasznált anyagok. Lehetőség nyílik

márkanevek alkalmazására, illetve márkanév alapú promócióra, de csak olyan helyen ahol legálisan nem jelenhet meg fiatalkorú.

A törvény értelmében a reklámozás nem megengedett, ha alapos okkal feltételezhető, hogy az fiatalok számára csábító, fogyasztásra buzdító hatású lenne. Tilos a hamis, a félrevezető, vagy a megtévesztő reklám alkalmazása, valamint a támogató üzenetekkel, illetve híres személyek, karakterek vagy állatok ábrázolásával való promóció.

A törvény lehetővé teszi termékminták megosztását az előállítók között, azonban más célból tilos ilyen mintát megosztani. Ugyancsak tiltott minden olyan játék, sorsolás, szerencsejáték vagy verseny, amelyben a részvétel marihuána vásárlásához van kötve.

A marihuána, illetve a marihuánával kapcsolatos egyéb termékek csomagolása és címkézése tekintetében a dohánytermékekre már hatályban levő szabályokat kell alkalmazni. A csomagolás és a címkézés mint reklámhordozó, nem tartalmazhat megtévesztő, félrevezető vagy hamis információt.

Szintén a gyermekek védelmét célozza az a szabály, hogy külön engedély hiányában tilos marihuánát, illetve azzal kapcsolatos terméket úgy forgalmazni, hogy azt fiatalok személy láthassa.

6.3. A „legális, jól szabályozott kender termelés”

A Cannabis Act rendszerében az egészségügyi miniszter feladatkörébe tartozik a kender termesztésével kapcsolatos engedélyek kiadása, felfüggesztése, megváltoztatása és visszavonása. Az engedély kiadása, valamint már kiadott engedély megújítása megtagadható, illetve visszavonható az engedély ha:

- a kiadás, a megújítás vagy a változtatás kockázatot jelentene a közegészségre, közbiztonságra;
- hamis, hamisított vagy félrevezető kérelmet nyújtottak be;
- a jelentkező az utóbbi 10 évben megsértette a tervezett törvényt, vagy a kábítószerekkel kapcsolatos más törvényt.

A marihuána előállításával kapcsolatos szabályozás előírásainak célja, hogy megakadályozza a marihuána illegális piacra kerülését, illetve garantálja az előállított termék minőségét és így védje a fogyasztók egészségét.

A termelés feletti további ellenőrzés céljából az egészségügyi miniszter a további jogkörökkel rendelkezik. Ennek keretében a miniszter kötelezheti az engedéllyel rendelkező személyt, hogy:

- szolgáltatson információt a felmerülő, közegészséget, illetve közbiztonságot érintő, kérdésekben, illetve szabálykövető magatartásának igazolása érdekében;
- folytasson vizsgálatokat a felmerülő, közegészséget, illetve közbiztonságot

érintő kérdések tisztázása, illetve a szabálykövető magatartás igazolása érdekében;

- hívja vissza a forgalmazásból azt a marihuána terméket, amely a közegészséget, illetve közbiztonságot veszélyezteti.

Ezek mellett a szabályozás lehetővé tenné egy országos követő rendszer létrehozását, amely a magtól az eladásig követné a termék útját, és így segítené megakadályozni azt, hogy illegális eredetű marihuána kerüljön forgalomba, vagy, hogy legálisan termesztett marihuána kerüljön az illegális piacra.

7. Összegzés

Ugyan a kanadai reform még csak „papíron” létezik, de az eddig végzett munka már fontos tapasztalatokkal szolgált. Az Egyesült Államokkal ellentétben, ahol alulról, tagállami szintről indult be az élvezeti célú marihuána-fogyasztás reformja, itt központi beavatkozásról van szó. Uruguay, ahol korábban Kanadához hasonlóan a kormány elhatározásának köszönhetően történt meg a reform, komoly figyelmeztető példát adott. Ott ugyanis, a megfelelő előkészítés hiányában, az állampolgárok többségének elutasítása mellett vezették be az új szabályokat, és így annak gyakorlati megvalósulása sok tekintetben megbukott.

Kanadában ezzel szemben már az első pillanattól kezdve ügyeltek arra, hogy a lehető legszélesebb körben valódi konzultációt folytassanak a lakossággal, illetve érdekképviselői szervekkel. Ezen túl pedig folyamatosan kiemelt figyelmet fordítottak olyan kritikus és magas érdeklődéssel övezett kérdésekre, mint a gyermekek védelme, a bódult állapotban történő járművezetés vagy a munkavédelmi szabályok: ennek is köszönhetően a törvénytervezetet a lakosság többsége támogatja.¹² Minderre tekintettel a marihuána élvezeti célú használatának engedélyezése ártalomcsökkentő elemekkel ötvözött legalizálást jelent majd.

Felhasznált irodalom

Boidi Maria Fernanda (et. al.): Marijuana legalisation in Uruguay and beyond – Executive Summary. 2015.

[https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Marijuana%20Legalization%20in%20Uruguay%20and%20Beyond_brief%20report_v3%20\(2\).pdf](https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Marijuana%20Legalization%20in%20Uruguay%20and%20Beyond_brief%20report_v3%20(2).pdf) (2018. 05. 27.)

Fodor Ákos: Akupunktura. Budapest. 1989.

Government of Alberta: Cannabis legalization in Canada – <https://www.alberta.ca/cannabis-legalization.aspx> (2018. 05. 21.)

¹² Tahirali Jesse: 7 in 10 Canadians support marijuana legalization: Nanos poll

Johnston David: Making real change happen – Speech from the throne to open the first session of the forty-second Parliament of Canada. 2015. http://publications.gc.ca/collections/collection_2015/gg/SO1-1-2015-eng.pdf (2018. 05. 17.)

Lévay Miklós – Ritter Ildikó: Az alkoholfogyasztás, kábítószer-probléma és a bűnözés összefüggései. In: Borbíró A. – Gönczöl K. – Kerecsi K. – Lévay M. (szerk.) *Kriminológia*. Wolters Kluwer Budapest 2016. 518-552. o.

Tahirali Jesse: 7 in 10 Canadians support marijuana legalization: Nanos poll. 2016. <https://www.ctvnews.ca/canada/7-in-10-canadians-support-marijuana-legalizationnanos-poll-1.2968953> (2018. 05. 16)

Task Force on Marijuana Legalization and Regulation: Toward the legalization, regulation and restriction of access to marijuana – Discussion Paper. 2016. <http://www.healthycanadians.gc.ca/health-system-systeme-sante/consultations/legalization-marijuana-legalisation/alt/legalization-marijuana-legalisation-eng.pdf> (2018. 05. 18)

Task Force on Marijuana Legalization and Regulation: A framework for the legalization and regulation of cannabis in Canada – The final report of the Task Force on Marijuana Legalization and Regulation. 2016. <https://www.canada.ca/content/dam/hc-sc/healthy-canadians/migration/task-force-marijuana-groupe-etude/framework-cadre/alt/framework-cadre-eng.pdf> (2018. 05. 12.)

MARIJUANA REFORM IN CANADA – THE CANNABIS ACT

Since 2012 a new approach to the marijuana question is getting more and more traction in the very country that started the so called „war on drugs” – the United States.

This new way aims to fully regulate all the aspects of marijuana from planting the cannabis plant, to the processing of the final product, and consumption.

After the Liberal party won the Canadian federal election in 2015, Prime Minister Justin Trudeau announced that a Task Force was being created to discuss a jointly suitable process for decriminalizing marijuana in Canada for personal use. After extensive work on April 13, 2017, Bill C-45, with the short title *Cannabis Act*, was introduced to Parliament, which would allow for individuals 18 and over, the possession and use of 30 grams of marijuana. If the Bill is passed, Canada will become the first western country to have a fully regulated marijuana market – and the implications of this cannot be overstated enough.

SZONTÁGH VERONIKA ANNA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Bárd Petra habil. egyetemi docens

ÁLDOZATHIBÁZTATÁS JELENSÉGE GYŰLÖLET-BŰNCSELEKMÉNYEK ESETÉBEN

Jelen írásomban arra keresem a választ, hogy az áldozathibáztatás jelenségét értelmezhetjük-e a gyűlölet motiválta bűncselekmények esetében is. A szakirodalom kevés figyelmet irányít erre a kérdésre, a két témakör összekapcsolására. A kérdés feldolgozásakor elsőként azt elemzem, miként értelmezhető az áldozathibáztatás a gyűlölet-bűncselekmények esetében, majd ezt követően azt, hogy egy társadalmi csoport hogyan válhat az áldozathibáztatás célpontjává. Az igazságos világba vetett hit és az azt kiegészítő rendszerigazolás elmélete, illetve az áldozathibáztatás eredeti elméleti keretében értelmezve a kérdést, bemutatom, hogyan lehet összekapcsolni a két témakört és választ adni a fenti kérdésre.

A gyűlölet-bűncselekmények olyan bűncselekmények, amelyeket részben vagy egészben előítéletes érzet motivál. A szakirodalom két kifejezést is alkalmaz: előítélet motiválta bűncselekmény (*bias motivated crime*), illetve a gyűlölet-bűncselekmény (*hate crime*). Az előítéletes bűncselekmények áldozatai olyan tulajdonság miatt válnak áldozattá, amely veleszületett és/vagy megváltoztathatatlan tulajdonság – például bőrszín, etnikai hovatartozás, fogyatékosság, stb. – vagy szerves része életüknek, személyiségüknek – például a vallási meggyőződés. A gyűlölet motiválta bűncselekmények épp ezért az áldozatra nézve súlyosabb pszichés hatásokkal járnak, mint a büntettek többsége.

Az Amerikai Pszichológiai Társaság¹ tanulmányában részletesen kifejti, milyen pszichés hatásai vannak a gyűlölet-bűncselekményeknek, ilyen például a szorongás, a megsejyenyülés, a frusztráció, a düh, a depresszió. A szexuális erőszakhoz hasonlóan erőteljesebb a viktimizáció hatása,² az erre irányuló kutatások³ mind azt mutatták, hogy ezek a pszichés hatások jóval erősebbek és súlyosabbak, mint a többi bűncselekmény esetében, a válaszadók intenzívebb érzelmi reakciókat mutattak, alvási nehézségeik voltak, illetve öngyilkos gondolatokkal küzdöttek.

¹ Amerikai Pszichológiai Társaság 2004.

² Iganski, Lagou 2014.

³ Lásd bővebben: Botcherby, S. Glen, F. Iganski, P. Jochelson, K. & Lagou, S. (2011) *Equality groups' perceptions and experience of crime. Analysis of the British Crime Survey 2007-08, 2008-09 and 2009-10*. Briefing Paper 4, London, UK: Equality and Human Rights Commission; McDevitt, J., Balboni, J., Garcia, L. and Gu, J. (2001) Consequences for victims: a comparison of bias and non-bias motivated assaults. *American Behavioral Scientist*, 45(4): 697-713; Garofalo, J. (1997). Hate crime victimization in the United States. In R.C. Davis, A.J. Lurigio, & W.G. Skogan (Eds.), *Victims of Crime* (2nd ed., pp. 134-145). Thousand Oaks, CA: Sage.

Paul Iganski és Spiridoula Lagou⁴ ezeknek a kutatásoknak az eredményeit igyekeztek újabb vizsgálattal cáfolni vagy megerősíteni. Kutatásukban a *Crime Survey for England and Wales* adatai alapján dolgoztak, a kérdőív, a rasszista motivációjú támadásokra kérdezett rá. Ez valamelyest leszűkítette a kutatást, hiszen így kizárták például a homofób vagy antiszemita motivációjú bűncselekményeket. Analízisük konklúziójaként a korábbi kutatások eredményeit megerősítették, viszont fontos kiemelni, hogy Iganskiék azt tapasztalták, hogy – összevetve a korábbi kutatások következtetéseivel – az egyes áldozati csoportok eltérő érzelmi reakciókat mutatnak.⁵

A gyűlölet-bűncselekmény elkövetői áldozataikat egy vagy több valós vagy vélt tulajdonságuk – így például vallásuk, etnikai hovatartozásuk, nemzetiségük, szexuális orientációjuk, fogyatékoságuk – alapján választják ki. Nem szükséges, hogy az áldozat valóban bírjon az adott tulajdonsággal, az is elegendő, ha az elkövető percepciója alapján válik sértetté, így olyan személyek is áldozattá válhatnak, akik nem tagjai a védett csoportnak. Így történhettek meg olyan esetek például 2001. szeptember 11. után, hogy olyan muszlimnak hitt személyeket támadtak meg, akik valójában szikh, perzsa, hindu vagy latinó származású személyek voltak.⁶

A gyűlölet-bűncselekmények üzenet-bűncselekmény jellegéből⁷ adódóan a támadás nemcsak közvetlenül a sértett ellen irányul, hanem a közösség minden tagja érezheti annak hatásait. Az üzenet-bűncselekmény jelleg egyik fontos eleme, hogy az elkövető véletlenszerűen választja ki az áldozatot, az áldozat „felcserélhető” és „helyettesíthető”, hiszen nem a konkrét személy számít, hanem az általa megtestesített, az elkövető szemében demonizált tulajdonság. Az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a *Wisconsin kontra Mitchell* ügyben ezt a hatást elkülönülő érzelmi sérülésnek nevezi („*distinct emotional harm*”).⁸ Ezek együttes hatása következtében a félelem, a bizonytalanság, a gyanakvás és a viktimizáció további hatásai továbbgyűrűznek a közösség többi tagja irányába is. James Weinstein⁹ ezt a jelenséget *in terrorem* hatásnak nevezi, amikor a közösség megfélemlítése egy vagy több tag viktimizációján keresztül történik. A közösség számára ezek a bűncselekmények azt az üzenetet hordozzák, hogy csoportjuk tagjai nem szívesen látottak, társadalmi tagságuk jogossága megkérdőjeleződik.

⁴ Iganski, Lagou 2014.

⁵ Például több kutatás kimutatta, hogy a transzfób motivációjú gyűlölet-bűncselekmények vagy a fogyatékkal élők elleni támadások során az áldozatok nagyobb arányban küzdenek öngyilkos gondolatokkal. Lásd pl. Robert J. Cramer et al. (2018) : On hate crime victimization: Rates, types, and links with suicide risk among sexual orientation minority special interest group members. *Journal of Trauma & Dissociation*, 19(4): 476-489; Jon Garland (2014) Hate Crime Victimization Study Uncovers the True Harms of Hate. Blog post: <https://blogs.surrey.ac.uk/sociology/2014/09/15/hate-crime-victimisation-study-uncovers-the-true-harms-of-hate/> (2018.05.21.)

⁶ OSCE ODIHR: Hate Crime Laws: Practical Guide, 2009. 50. o.

⁷ Iganski 2001.

⁸ Az ügy rövid tényállása: Néhány afroamerikai származású fiatal férfi és fiú a Lángoló Mississippin egyik jelenetéről beszélgettek, arról, ahol egy fehér bőrű férfi egy színes bőrű fiút ver meg. A jelenet hatására a fiatalok elindulnak és az első velük szembejövő fehér fiút megverték. A Legfelsőbb Bíróság kiemelte, hogy az előítélet motiválta cselekmények újabb erőszakhoz vezethetnek, így kiemelten figyelni kell ezekre az ügyekre. *Wisconsin v Mitchell*, 508 U.S 476 (1993)

⁹ Weinstein 1992.

A védett csoportok kapcsán beszélhetünk klasszikus kategóriákról, amelyek a jogalkotási folyamat során széles körben megjelennek, ezek a faj, a bőrszín, a nemzeti vagy a nemzeti hovatartozás és a vallás. Egyre elfogadottabb, de nem minden állam tartja védett tulajdonságnak a nemet,¹⁰ a szexuális irányultságot, a nemi identitást és a fogyatékossgot. Emellett például a hajléktalanság és a menekült kategóriája is megjelent, egyre jelentősebb diskurzusok szólnak arról, hogy ezek a tulajdonságok lehetnek-e védettek a definíció szempontjából.¹¹ Végül léteznek olyan kategóriák, amelyeket nagyon ritka esetben emelnek ki/védenek, ilyen például az életkor, a családi állapot, a társadalmi osztály, a katonai szolgálat vagy a politikai, ideológiai beállítottság.¹²

A védett csoportok esetében fontos kiemelni az interszekciók¹³ kérdését is, hiszen számos esetben nem egy, hanem több tulajdonság együttesen jelenik meg, ami növelheti a viktimizáció esélyét. Az interszekciók elmélete a feminista kriminológia egyik megközelítése, amely szerint a nők nemcsak a nemi szerepük miatt állnak elnyomás alatt, hanem a társadalmi struktúrában elfoglalt helyük is hatással van erre, mint például az etnikai hovatartozás vagy osztályhelyzet. Ezek a tulajdonságok együttes hatásainak (interszekciójának) vizsgálata új irányt adott a feminista kriminológiának. Az elmélet nagymértékben a nem és az etnikai helyzet vizsgálatára fókuszál, ennek ellenére az interszekció kutatások¹⁴ hasonlóságot mutatnak és jól alkalmazhatóak a gyűlölet-bűncselekmények elméleti felvetéseivel, kiváltképp a viktimológiai kutatásokban.¹⁵

Az áldozathibáztatás szempontjából a gyűlölet-bűncselekmények morfológiai jellemzői közül az áldozat és az áldozati csoport a legfontosabb. A gyűlölet-bűncselekmények esetében az áldozat, a szimbólum, aki megtestesít egy társadalmi csoportot, hasonlóságot mutat a szexuális jellegű bűncselekmények esetével. Habár az utóbbi típusú bűncselekményeknek a jelentős része otthon a négy fal között történik,¹⁶

¹⁰ A nem kérdése nagyban vitatott, miszerint a nők ellen elkövetett erőszakos (szexuális) bűncselekmények gyűlölet-bűncselekménynek számítanak-e. Lásd részletesebben pl. Lisa Campo-Engelstein (2015) *Rape as a Hate Crime: An Analysis of New York Law* vagy Jessica P. Hodge (2011) *Gendered Hate*. Northeastern University Press, Boston.

¹¹ Például az Amerikai Egyesült Államokban a hajléktalanság már 1994 óta védett tulajdonság, hazánkban a Btk.-ban nincs nevesítve, habár a jogalkalmazó már egy-két esetben hajléktalanok ellen elkövetett ügyekben is alkalmazta a közösség tagja elleni erőszak tényállást.

¹² OSCE ODIHR: Hate Crime Laws: Practical Guide, 2009.

¹³ Vig 2016.

¹⁴ Lásd bővebben: McIntosh, Peggy (1988): *White Privilege and Male Privilege: A Personal Account of Coming to See Correspondences Through Work in Women's Studies*. Working Paper No. 189. Wellesley: Wellesley College, Center for Research on Women; vagy Miller, Jody (2008): *Getting Played: African American Girls, Urban Inequality and Gendered Violence*. New York: New York University Press.

¹⁵ Az LMBT jogokkal foglalkozó brit Galop Egyesület 2016-os homofóbiáról, bifóbiáról és transzfóbiáról készített jelentésében már külön foglalkozik az interszekciós gyűlölet-bűncselekményekkel: <https://www.galop.org.uk/wp-content/uploads/2016/10/The-Hate-Crime-Report-2016.pdf> (2018.05.21.)

¹⁶ Az erőszak mítosza jelenség még mind a mai napig igen elfogadott a közbeszédben, miszerint az alkohol befolyásoltsága alatt álló nőt általában egy idegen férfi erőszakolja meg, az erőszak csak a vágy egyfajta kifejeződése, már-már az áldozat is vágyik erre, illetve, hogy az igazi áldozat az eset után azonnal jelzi valakinek az erőszakot. Lásd bővebben: Suarez, Eliana, Tahany M. Gadalla (2010): Stop Blaming the Victim: A Meta-analysis on Rape Myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11) 2010-2035; Aosved, A.C., Long, P.J. (2006): Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism,

azokban az esetekben, amikor az elkövető és az áldozat nem ismerik egymást, akkor hasonló szituáció alakulhat ki, mint az előítéletes bűncselekmények esetében. A diszkriminatív kiválasztás modellje ebben a helyzetben jó magyarázó erővel bírhat, hiszen az elkövető áldozatát csupán azért választotta ki, mert az valamelyik csoporthoz – jelen példa esetében a nők csoportjához – tartozik. Nem feltétlenül az ellenségesség érzete áll tette mögött, hanem például az, hogy az áldozatnak gyenge az érdekérvényesítő képessége vagy, hogy az elkövető feltételezi: a megtámadott nem fog a hatóságokhoz fordulni. Ennek a megközelítésnek a magyarázóereje megváltozik, ha bevonjuk az interszekció elméletét is. Ekkor már megjelenhet a csoporttal szembeni gyűlölet és előítélet is – például afroamerikai származású női áldozat –, de akár növekedhet is a feltételezése az áldozat érdekérvényesítő képességének gyengeségéről – például fogyatékkal élő női áldozat.

A szakmai vita arról, hogy a nők ellen elkövetett szexuális erőszak gyűlölet-bűncselekménynek minősül-e itt nyer igazán értelmet és összekötő kapocsként működik a két témakör között. Azok, akik úgy vélik, hogy a nők elleni szexuális bűncselekmények szintén gyűlölet-bűncselekmények, azzal érvelnek,¹⁷ hogy ezeknél a tetteknél is a hatalom, az elnyomás, az uralkodás az egyik fő motiváció, illetve, hogy a viktimizációs hatások közel egyformák, és mind a két esetben súlyos hatásai vannak az áldozatra és az áldozati csoportra nézve is. Valóban lehet látni egyezőséget a két bűncselekmény típus között, a szexuális jellegű bűncselekmények egyes formái akár bele is illeszkedhetnek az előítélet motiválta bűncselekmények jelenlegi koncepciójába. Álláspontom szerint alapvetően a szexuális erőszak mégsem gyűlölet-bűncselekmény a számos hasonlóság ellenére sem, viszont egyes szexuális bűncselekmény esetében – ahol bizonyítottan lehet látni a gender előítéletet –, ott pluszban hozzá lehetne tenni, hogy ez előítéletes bűncselekmény is volt egyben, nemcsak szexuális jellegű.¹⁸ A legfőbb ellenérv, amit én is elfogadok, hogy a szexuális erőszak mögött nem a gyűlölet áll, hanem a hatalom, míg a gyűlölet-bűncselekmények mögött a hatalom csak az egyik motiváció, viszont az előítélet, a gyűlölet sokkal meghatározóbb indíték.

A nők elleni szexuális bűncselekmények másik fontos jellemzője a gyakori áldozathibáztatás, melynek szerepét és meglétét a gyűlölet motiválta bűncselekmények esetében is érdemes megvizsgálni. Számos nemzetközi¹⁹ és hazai²⁰ kutatás irányult arra a kérdésre, hogy a társadalom milyen mértékben gondolja azt, hogy a nők részben vagy teljes mértékben hibásak, felelősek, ha megtámadják őket és szexuális

homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55, 481-492. o.

¹⁷ pl. Lisa Campo-Engelstein (2015): *Rape as a Hate Crime: An Analysis of New York Law* vagy Jessica P. Hodge (2011) *Gendered Hate*. Northeastern University Press, Boston; Mark Walters (2014) *Gender 'Hostility, Rape and Hate Crime Paradigm*. *Modern Law Review* 77(4): 563-596. o.

¹⁸ Mark Walters: *Rape and other acts of gendered violence should be included within hate crime legislation*; blogbejegyzés: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/rape-hate-crime/> (2018. 06. 20)

¹⁹ Lásd például: Hayes et al. (2013): *Victim Blaming Others: Rape Myth Acceptance and the Just World Belief*. *Feminist Criminology* (8)3: 202-220. o. vagy Moor, Abigail (2010): *She Dresses to Attract, He Perceives Seduction: A Gender Gap in Attribution of Intent to Women's Revealing Style of Dress and its Relation to Blaming the Victims of Sexual Violence*. *Journal of International Women's Studies*. 11(4): 115-127. o.

²⁰ Parti (szerk.) 2017.

bűncselekmények áldozataivá válnak. Az erőszak mítoszána koncepciója és a tévképzetek olyan jogalkalmazási anomáliákhoz vezethetnek, mint amit a gyűlölet-bűncselekmények esetében is megfigyelhetünk. A hatóságok egyes esetekben relativizálhatják (átélt érzések bagatellizálása) a bűncselekmény jelentőségét és súlyát. Ez például az alulminősítésekben is megjelenhet – a gyűlölet-bűncselekmények esetében ez komoly jogalkalmazási anomália, habár nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a gyűlölet-bűncselekmények bizonyítása rendkívül nehéz feladat. A „kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére”, így a kimondott, leírt szavaknak, jelképeknek megnő a szerepe a bizonyítási eljárás során.²¹ Illetve abban az esetben is előtérbe kerülhet, amikor az áldozatot teszik felelőssé a bűncselekmény megtörténte miatt – például, ha provokációnak bélyegzik meg az áldozat viselkedését.²²

1. Beszélhetünk-e az áldozathibáztatás jelenségéről gyűlölet-bűncselekmények esetében?

Az áldozathibáztatás az a cselekvés, magatartás vagy kijelentés, amikor a bűncselekmény vagy valamilyen negatív esemény áldozatát részben vagy teljes mértékben felelőssé teszik a cselekmény megtörténte miatt. Az áldozathibáztatás több szinten is megjelenhet, a hatóságoktól, családtagoktól vagy a médiából is érkezik.²³

Az áldozathibáztatás – a másodlagos viktimizáció egyik formája – pszichológiai és kriminológiai fogalma a feminista mozgalmak időszakában vált ismertté és egyre inkább a szexuális jellegű bűncselekményekhez kapcsolódott, annak ellenére, hogy eredetileg a kifejezést nem a nemi erőszak áldozataira használta William Ryan pszichológus az 1971-es *Blaming the Victim*²⁴ című könyvében. Műve az egyesült államokbeli afroamerikaiak szocioökonómiai helyzetéről szól, és olyan előítéleteket cáfol meg írásában, amelyek az oktatási, az egészségügyi helyzetükre és a családi szerkezetükre vonatkoznak. Az áldozathibáztatást olyan ideológiának tartja, amelyben a többségi társadalom tagjai igazolást találhatnak a rasszizmusra és a társadalmi igazságtalanságokra az afroamerikaikkal szemben. Könyvében leírja, hogy gyakori jelenség az, amikor a többségi társadalom a szegényebb, nehezebb helyzetben lévő emberekről azt állítja, hogy azok maguk tehetnek a helyzetükről, lusták és érdektelenek abban, hogy javítsanak státuszukon. Ezek a képek erős hasonlóságot mutatnak a mai magyar közbeszéddel, ahol a romákról sok esetben ilyen jellegű megfogalmazásokat tesznek.

²¹ Bárd 2015. 153. o.

²² Konkrét megtörtént eset leírása: <http://gyulotellen.hu/node/65> (2018.05.05.).

²³ Vig 2016. 675. o.

²⁴ Ryan 1971. Ryan könyve, így maga a kifejezés is, az állami megrendelésre készült *Moynihan Report*-ra adott reakció volt, amelyben a szociológus Moynihan az afro-amerikaiak szegénységének gyökereit igyekezett feltárni és megismerni. A jelentés hatalmas visszhangot és kritikát kapott.

Ahhoz, hogy az áldozathibáztatás elfogadottá váljon egy társadalomban, az amerikai irodalom szerint az *igazságos világba vetett hit* (*just world belief*) feltételezése szükséges.²⁵ A Melvin Lerner nevéhez köthető elmélet értelmében a társadalom tagjai úgy vélik, hogy a világ alapvetően igazságos hely és mindenki azt kapja az életben, amit megérdemel, illetve azt érdemli meg, amit kap.²⁶ Ennek a megjelenési formája a mindennapokban is tetten érhető, például a magyar szólások és közmondások között is vannak olyanok, amelyek erre a pszichológiai jelenségre utalnak: „*ki mint vet, úgy arat*” vagy a „*jótett helyébe jót várj*”. Az elmélet szerint az emberek sok esetben az áldozatot hibáztatják, hogy ezzel valamelyest csökkentsék a büntudatukat vagy igazolják a kialakult *status quo*-t. Ez a kognitív torzítás nemcsak az áldozathibáztatáshoz járulhat hozzá, illetve az áldozat önhibáztatásához. „*Az áldozatok hibáztatása az egyik módja annak, hogy fenntartsuk a világ érthetőségéről és kontrollálhatóságáról, illetve a saját jószágunkról és erkölcsi kiválóságunkról kialakított szemléletünket.*”²⁷

Ha az áldozathibáztatás és az igazságos világba vetett hit elméletét a gyűlölet-bűncselekményekre szeretnénk vetíteni, akkor a fenti kérdésre a válasz igen, vagyis beszélhetünk áldozathibáztatás jelenségéről az előítélet motiválta bűncselekmények esetében is. Hiszen annak ellenére, hogy a fent említett elméletek ma már alapvetően a szexuális jellegű bűncselekmények magyarázataira szolgálnak, látható, hogy nemcsak azokat tudják magyarázni, hanem más bűncselekmény típusokat, társadalmi egyenlőtlenségeket is. Habár a pszichológiai kutatások²⁸ azt mutatják, hogy a társadalom igazságtalanabbnak tartja a gyűlölet motiválta bűncselekményeket, a többi nem előítéletes cselekményhez képest, és az elkövetőt sokkal inkább bűnösnek látják, mint az áldozatot, de ez csak akkor igaz, ha egyértelműen kiderül, hogy az áldozat kiválasztása mögött előítélet húzódik meg. Bár ehhez Dharmapala és munkatársai hozzáteszik,²⁹ hogy ez abban az esetben nem igaz, ha az áldozati csoporttal szemben erős diszkriminatív ellenérzés van a társadalomban, vagyis az áldozati csoportok között látható egyfajta differenciálás. Ehhez kapcsolódóan újra felvetődik a diszkriminatív kiválasztás modellje, hiszen a vulnerabilitás nem kerülhető meg ebben a kérdésben. A modell mentén újra fel kell tenni azt a kérdést, mi a helyzet azokkal az áldozatokkal, akiknek gyenge az érdekvédelemző képessége és emiatt váltak például áldozattá. A diszkriminatív kiválasztás modellje habár magyarázó erővel bírhat a gyűlölet-bűncselekmények esetében, de nem biztosít teljesen szilárd alapot.

2. Lehet-e egy társadalmi csoport az áldozathibáztatás célpontja?

A szexuális jellegű bűncselekmények és a gyűlölet-bűncselekmények esetében a konkrét sértetten túl az egész csoport áldozattá válik, a korábban említett üzenet-

²⁵ Vig 2016. 675. o.

²⁶ Dalbert 2009.

²⁷ Smith és Mackie, 2002. 287. o.; idézi: Z. Papp 2017. 84. o.

²⁸ Dharmapala et al. 2008. 14. o.

²⁹ Dharmapala et al. 2008. 32. o.

bűncselekmény jelleg miatt. A fő kérdés az, hogy lehet-e egy egész társadalmi csoport célpontja az áldozathibáztatásnak. Mivel az előítélet motiválta bűncselekmények áldozati csoportjai nem homogének, így az itt megfogalmazott állítások nem egyforma mértékben igazak az egyes csoportokra. A terjedelmi korlátok miatt nincs arra lehetőség, hogy minden egyes csoport esetében külön-külön részletesen bemutassam, melyek azok az okok, feltételezések, amelyek miatt az áldozathibáztatás célpontjaivá válhatnak. Az Országos Kriminológiai Intézet gyűlölet-bűncselekmény témájú kutatásának³⁰ statisztikai adatai azt mutatják, hogy hazánkban a megtörtént esetek felét romák ellen követik el, illetve a disszertációm is a romaellenes támadásokra fókuszál, így a továbbiakban erre helyezem a hangsúlyt.

A gyűlölet-bűncselekmények áldozatai ugyanannyira célpontjai lehetnek az áldozathibáztatásnak, mint más bűncselekmények áldozatai. A gyűlölet-bűncselekmények áldozatai általában azért is kapnak kiemelt jogi figyelmet, mert valamilyen oknál fogva hátrányos, marginális, diszkriminatív helyzetben vannak a társadalomban. Az elkövetett bűncselekmények esetében a társadalom az áldozattal szembeni ellenérzését kivetítheti az egész csoportra. Az áldozathibáztatás jelensége esetében az empátia hiánya figyelhető meg,³¹ illetve, ha elfogadjuk Dharmapala és munkatársai fent említett álláspontját, akkor a romákkal szemben meglévő erős előítéletek³² csökkenthetik az empátiát az áldozatokkal szemben. Ezek az előítéletek okozhatnak áldozathibáztatást, így azt gondolom, hogy az előítéletes bűncselekmények esetében szükséges visszatérnünk az áldozathibáztatás eredeti Ryan Williams-i elgondolására, miszerint a társadalom ezzel tudja igazolni a rasszizmust és a társadalmi igazságtalanságokat. Ha ezt az elméletet követjük, akkor véleményem szerint a sorrend megfordul: általában az áldozathibáztatás a bűncselekmény megtörténte után jelenik meg, itt viszont az „áldozathibáztatás” megelőzi a bűncselekményt. Az áldozatok jelen esetben a depriváció, a társadalmi igazságtalanságok, az intézményi diszkrimináció, az előítéletek áldozatai, amely előítéletek, illetve a hatalmi dominancia és privilégiumok védelme okozhatja a gyűlölet-bűncselekményeket.³³ Ezek után viszont újra megjelenik az áldozathibáztatás, éppen azon előítéletek alapján, amelyek miatt megtámadták az áldozatot, vagyis, hogy maga tehet a kialakult helyzetről. Az igazságos világba vetett hit elméleti gondolata ekkor újból értelmet nyer, a társadalom tagjai ezzel tudják igazolni a bűncselekmény elkövetését.

³⁰ A gyűlölet-bűncselekmények I-II. című OKRI-s kutatás, melynek kutatásvezetője dr. Bárd Petra. A kutatási eredmények publikálása még folyamatban, a kutatásban adatfeldolgozóként részt vettem. Előzetes eredmények BAZ megýére a Kriminológiai Közlemények 75. számában.

³¹ Putra et al. 2015. 32.

³² Lásd például: Political Capital (2018) Romaellenesség és antiszemitizmus Magyarországon c. kutatás: http://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/EVZ_Romaellenesség%20Antiszemitizmus_Tanulmány_HU_180228.pdf (2018.05.08.) vagy Keresztes-Takács Orsolya, Lendvai Lilla és Kende Anna (2016): Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4): 609-627. o.

³³ Lásd Allport, Gordon (1999) *Az előítélet*. Budapest: Osiris Kiadó

A gyűlölet-bűncselekmények áldozatait véleményem szerint értelmezhetjük a Howard Becker-i fogalmak alapján „kívülállónak”³⁴, akik valamilyen veszélyt jelentenek a társadalomra, és olyan magatartásokat tanúsítanak, amelyek megjelenítik ezeket a veszélyeket, hiszen a (potenciális) áldozatokat a társadalom (szabályalkotók) megbélyegzi, sok esetben deviánsnak minősíti, így stigmatizálva az egész társadalmi csoportot. Fontos megemlíteni, hogy Becker az elméletét egyénekre és nem csoportokra alkotta meg, de a címkézésméletek továbbgondolása megfelelő elméleti alapot teremthet a kérdés vizsgálatának. Az igazságos világba vetett hit alapján a többségi társadalom úgy véli, hogy ezek a csoportok megérdemlik a stigmát, így csökkentve és relativizálva a gyűlölet-bűncselekmények súlyosságát, ami ha a hatóságok magatartását nézzük, megjelenhet az alulminősítésekben vagy az áldozatokkal szembeni intézményes diszkriminációban.

Az igazságos világba vetett hit és a címkézésmélet lehetséges elméleti kerete magyarázatot adhat a gyűlölet-bűncselekmények, az áldozathibáztatás és a magyarországi romák kapcsolatára. Az egész elméleti keret felett a rendszerigazolás elmélete állhat, amelyet John T. Jost 2004-ban publikált.³⁵ Az elmélet szorosan kapcsolódik az igazságos világba vetett hit elméletéhez, viszont annál többet jelent: *„A rendszerigazolási elmélet alapgondolata a következő: mivel az emberek motiváltak arra, hogy a világot igazságosnak lássák, ez az igényük megjelenik a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok igazságosságának észlelésében is (Jost és Hunyady, 2002), amit az egyéb személyes motívumok (például a rend és struktúra igénye), valamint társadalmi tényezők (például ideológiák) tovább erősítenek (Jost és Banaji, 1994; Jost, Banaji és Nosek, 2004). Az áldozat hibáztatásának jól ismert jelensége mellett tehát megjelenik a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok hibáztatása, vagyis a társadalmi-gazdasági-politikai rendszer igazolása.”*³⁶

3. Összegzés

Jelen írásomban arra kerestem a választ, hogy a gyűlölet-bűncselekmények esetében értelmezhető-e az áldozathibáztatás jelensége. A témakör kitágítja a bűncselekményi keretet és sokkal szélesebb körben értelmezi a kérdést, hiszen ebben az esetben nem elegendő a bűncselekmények után történő áldozathibáztatást vizsgálni, hanem szükséges reflektálni a társadalomban meglévő előítéletekre, diszkriminációra, feltételezésekre, hatalmi kérdésekre, politikai-gazdasági-társadalmi rendszerre, hiszen ezek összessége magyarázza a gyűlölet-bűncselekményeket is. Az áldozati csoporttal szembeni előítéletek – amelyek motivációi a gyűlölet-bűncselekményeknek –, és amelyekre a társadalom tagjai igazolást keresnek, olyan folyamatot eredményezhetnek, amelyben az áldozathibáztatás jelensége erőteljesen megjelenik. Az áldozathibáztatás nemcsak a sértett felé irányulhat, hanem az egész csoport felé, hiszen a gyűlölet-

³⁴ Becker 1963. idézi Györy 2016. 170. o.

³⁵ Jost et al. 2004.

³⁶ Berkics 2008. 15. o.

bűncselekmények egyik igen fontos attribútuma az, hogy az áldozat szimbólum, aki megtestesíti a közösséget, így személye irrelevánssá válik az áldozathibáztatás kérdéskörében. A témakör jobb és mélyebb megértéséhez a feminista kriminológia, a címkézéelmélet és az igazságos világba vetett hit elméleteinek metszése nyújthat segítséget. Az elméletek vizsgálata, továbbgondolása és azok összekapcsolása a gyűlölet-bűncselekményekkel, alapot adhat az ilyen jellegű bűncselekmények esetében az áldozathibáztatás megértéséhez.

Felhasznált irodalom

American Psychological Association (2004): Hate Crimes Today: An Age-old Foe in Modern Dress. *APA Online*, december 9. <http://www2.hawaii.edu/~james/hate-ap2.htm>

Bárd Petra (2015): A gyűlölet-bűncselekmények büntetőjogi üldözésének jogszabályi és társadalmi feltételrendszere. *Kriminológiai Közlemények*, 75: 93-154. o.

Becker, Howard (1963): *Outsiders*. New York: Free Press

Berkics Mihály (2008): *A társadalmi viszonyok és a társadalomban zajló versengés igazságosságának észlelése*. Doktori disszertáció, ELTE PPK

Dalbert Claudia (2009): Belief in a just world. In: *Handbook of Individual Differences in Social Behavior* (Eds. M. R. Leary & R. H. Hoyle), New York: Guilford Publications, 288-297. o.

Dharmapala, Dhammika, Nuno Garoupa and Richard H. McAdams (2008): *Belief in a Just World, Blaming the Victim, and Hate Crime Statutes*. Public Law and Legal Theory Working Papers. Chicago: University of Chicago.

Györy Csaba (2016): Címkézéelméletek. In: *Kriminológia*. (Szerk. Borbíró A. et al.) Wolters Kluwer, Budapest 167-176. o.

Iganski, Paul (2001): Hate Crime Hurts More. *American Behavioral Scientist*, (45)4: 626-639. o.

Iganski, Paul and Spiridoula Lagou (2014): Hate Crime Hurt Some More Than Others. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(10): 1696-1718. o.

Jost, J.T. (2003): *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris, Budapest

Jost, T. John, Mahrazin Banaji, Brian Nosek (2003): A Decade of System Justification Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo. *Political Psychology*, 25, 881-919. o.

OSCE ODIHR: Hate Crime Laws, A Practical Guide, 2009. <http://www.osce.org/odihr/36426?download=true>

Parti Katalin (szerk.) (2017): Szexuális erőszak: mítosz vagy valóság. Budapest: OKRI

Putra, Idhamsyah Eka, Ali Mashuri, Esti Zaduqisti (2015) Demonising the Victim: Seeking the Answer for How a Group as the Violent Victim is Blamed. *Psychology and Developing Societies*, 27(1): 31-57. o.

Ryan William (1971): Blaming the Victim. Pantheon, New York

Vig Dávid (2016): Nemek és bűnözés. In: Kriminológia. (Szerk. Borbíró A. et al.) Wolters Kluwer, Budapest 662-682. o.

Weinstein, James (1992): First Amendment challenges to hate crime legislation: Where's the speech? *Criminal Justice Ethics*, 2: 6-20. o.

Z. Papp Zsuzsanna (2017): Az áldozathibáztatás pszichológiai magyarázatai. *Alkalmazott pszichológia* 17(1): 77-97. o.

THE ATTRIBUTION OF BLAME TO HATE CRIME VICTIMS

This study explores how the concept of victim blaming is interpreted in cases of bias motivated or hate crime. The literature hardly pays any attention to bridging these two topics. First, the author summarises the phenomenon and theoretical background of hate crime and victim blaming and then endeavours to find the ties between the two. The main bonds could be the feminist criminology, the labelling theories and the Just World Belief. The intersection of these theories could account for hate crime victim blaming. Second, the study presents how a group of society has become the object of the victim blaming.

TRAN DÁNIEL

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Borbíró Andrea egyetemi docens

AZ UZSORA TEREPKUTATÁSÁNAK EMPIRIKUS TAPASZTALATAI

Kutatásom terepe egy deprivált észak-alföldi kisváros volt, munkám során elsősorban e város romák által lakott szegregátumaira fókuszáltam. Bár az uzsora a társadalom bármely rétegében előfordulhat, de úgy gondolom, hogy különös jelentősége van ott, ahol a marginalizáció hatásai a leginkább érvényesülnek. Az uzsora nemcsak hazánk, de az egész kelet-európai térség egyik olyan komoly társadalmi problémája, amely halmozottan sújtja azokat, akik már eleve a társadalmi kirekesztődés legszélsőségebb formáit szenvedik el. Kutatásomban az uzsora e legsúlyosabb, telepszerű körülmények között megvalósuló formáját vizsgáltam.¹

A tudomány jelenlegi állása, a feldolgozott szakirodalom

Elmondható, hogy az uzsora vizsgált formája mérsékelten kutatott. Készültek célirányos kutatások is, de sok esetben szegény megélhetési stratégiákkal foglalkozó felmérések és falukutatók során, szándékon túl találtak rá kutatók terepmunkájuk során az uzsora jelenségére.

A témával rendkívül intenzíven foglalkozott többek között Durst, Béres és Lukács, valamint a Hüse – Fábián – Szoboszlai szerzőhármas, továbbá Gosztonyi Márton és a Messing – Molnár szerzőpáros is. A külföldi szakirodalom sajnálatos módon angol nyelven igen szegényes, a környező országokban egy-két ilyen tanulmányról beszélhetünk. A nem hazai irodalomból különösen Kužel műve emelkedik ki. Olybá tűnik, hogy a témában több tanulmány is születik mind hazánkban, mind a környező országokban, azonban amíg ezek a tudományos *lingua franca* nyelven közlésre nem kerülnek, addig a jelenségről összegyűjtött tudományos ismeretek javarészt az egyes országhatárokon belül maradnak.

A kutatások érdemben jórészt egyező és rendkívül értékes leírásokat adnak az uzsora társadalmi és gazdasági környezetéről, működési mechanikájáról és következményeiről, ám számos kérdésben az eredmények, illetve következtetések ellentmondók vagy nem adnak megnyugtató választ – saját kutatási kérdéseim döntő része elsősorban ezekre, az

¹ A kutatás az Emberi Erőforrások Minisztériumának Új Nemzeti Kiválóság Programja keretében valósult meg.

előttem járó szakemberek által fehéren, de legalábbis szürkén hagyott területekre irányult.

A kutatás terepének rövid bemutatása

A kiválasztott település az észak-alföldi térség általában negatív konnotációkkal társított városa, olyan járási központ, amely rendelkezik az uzsora szakirodalmában vizsgált települések jellemzőivel. Ezek a jellemzők elsősorban a korábban jelentős, de mára leépült ipar, az ennek következtében kialakuló egyre súlyosbodó munkanélküliség, a lassan elvándorló nem cigány lakosság, és az egyre inkább deklasszáldó helyi cigányság, az intézményi szinten megjelenő szegregáció, a kiterjedt szegregátumok és a roma-nem roma és roma-roma viszonylatban is gyengülő társadalmi kohézió.

A településen korábban az ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszékének szervezésében szaktáborok valósultak meg, amelyek hatalmas segítséget nyújtottak saját kutatásom lebonyolításában. E szaktáborok kutatócsoportjai számos olyan jelenségről gyűjtöttek releváns adatokat, amelyek alapvetően meghatározzák a terepmunka helyszínéül választott település társadalmi struktúráját és dinamikáját: ilyen például a pütkösdi-karizmatikus egyházak szerepe, a közmunka, az intézményekbe vetett bizalom, a roma-nem roma kapcsolatok helyzete, a helyi szabálysértési gyakorlatok, a kábítószer-használat vagy épp a prostitúció.

E kutatások nagy segítséget nyújtottak abban, hogy számos, a kutatás környezetére vonatkozó kérdésben már kész válaszokkal rendelkeztem, és így jelen kutatás során lehetőségem volt sokkal célirányosabban az uzsorára fókuszálnom. Elmondható, hogy a fent említett szaktáborok – amelyeken jómagam is részt vettem –, az exploráció fogalmát messze meghaladva rendkívül gazdag tudásanyagot gyűjtöttek össze, és ennek köszönhetően a terep megismerésével már kevéssé vagy inkább egyáltalán nem kellett foglalkoznom.²

A terepmunka és az empirikus kutatás céljai

A korábbi kutatások által felhalmozott tudományos ismeretek számos kérdést vetettek fel. A szakirodalom feldolgozása után nyolc központi kérdést azonosítottam az uzsora jelenségét érintően, amelyek a következők:

- Mennyiben tekinthető az uzsora kizsákmányoló jellegű kriminológiai jelenségnek, és mennyiben inkább piaci viszonyokra visszavezethető gazdasági szükségszerűség?

² A kutatás vezetője Vig Dávid, vezető szervezői Herman Szilvia, Krámer Lili, Szontagh Veronika és jómagam voltunk. Kutatótársaimnak ezúton is köszönöm a közös munkát és támogatást.

- A társadalmi kirekesztődés mely aspektusai játszanak közre az uzsorakölcsön felvételéhez vezető egyéni életutakban?
- Milyen kapcsolódási pontok fedezhetőek fel a helyi hatalmi struktúrák és a lokális uzsora szerkezetében?
- Mennyiben szükségszerű velejárója a konkrét fizikai erőszak, illetve az erőszak mint a teljesítés kikényszerítésének lehetséges eszköze az uzsora jelenségének?
- Van-e feltárható kriminogén hatása az uzsorakölcsön felvételének?
- Járt-e jelentős hatással az uzsora kriminalizációja a jelenség visszaszorítása terén?
- Mennyiben etnikus az uzsora jelensége?

A téma szakirodalmát feldolgozva végezetül a következő hipotézist fogalmaztam meg: a társadalmi kirekesztődés sokrétű hatásai kirekesztik a formális pénzügyi piacról az uzsora érintettjeit, akik alternatíva hiányában informális hitelekkel kénytelenek kielégíteni időszakos pénzszükségeiket.

A választott módszertan bemutatása és a választás oka

A kutatásom elején a kérdőív, a félig strukturált interjú, a résztvevő megfigyelés és a tartalomelemzés módszereit jelöltem meg kíváncsi módszerként.

A kutatás legelején rá kellett jönnöm, hogy releváns információk csak ez utóbbi háromtól várhatóak. Mind a téma szenzitív jellege, mind a kérdőívek személytelensége olyan akadályként jelent meg, amelyek alkalmazását redundánssá tették. Annak ellenére ugyanis, hogy explorációra már tulajdonképpen nem volt szükség, az uzsora sui generis tényállásként való kriminalizáltsága és bármely interjúalany potenciális érintettsége abba az irányba hatott, hogy a minél puhább és kifinomultabb, ugyanakkor minél mélyebbre ható – nyilvánvalóan kvalitatív – módszereket részesítsem előnyben.

Kiindulási pontom három, a település szegregátumaiban mély ismeretekkel rendelkező – ott élő –, ugyanakkor az élet különböző területeiről érkező, különböző affiliációkat képviselő interjúalany volt. A kutatás kezdetben tőlük szerzett információk alapján, később általuk ajánlott újabb interjúalanyokhoz továbbhaladva – tulajdonképpen hólabda-módszerrel –, majd hozzájuk vissza-visszatérve zajlott.

Az interjúk tekintetében szintén előre nem látott változás volt, hogy a tervezett szemi-strukturált formátumtól kis részben el kellett térnem, méghozzá olyan irányba, hogy szinte már narratív interjúkat voltam kénytelen felvenni. Így minden interjú kb. 2-3 órát vett igénybe, de az ún. *nudging*, avagy a beszélgetés sodrának finom, de tudatos terelése segítségével az általam kutatott szenzitív témáról nyíltan, feszültség nélkül és álláspontom szerint a lehető legőszintébben beszéltek az interjúalanyok, akik között

több adósként érintett, avagy áldozat is volt.³ Az interjúalanyok között voltak hatósági személyek, így rendőrök is.

A résztvevő megfigyelés alatt a közösség rítusaiban való elmélyedést, az ezeken való részvételt és az ezek során történő megfigyelést kell érteni. A résztvevő megfigyelés az etnográfiai módszertan fegyvertárába tartozik, és az interjú kiváló kiegészítő módszere lehet – ezt az ígéretet a módszer a kutatás során be is váltotta. A résztvevő megfigyelés keretében elsősorban önkormányzati eseményeken (pl. honvéd toborzónap), helyi romaszervezetek eseményein (“cigánymajális”), illetve helyi pünkösdi-karizmatikus egyházak, gyülekezetek istentiszteletein⁴ vettem részt. Speciális célja és jelentősége miatt kiemelendő még a segélyosztás mint a résztvevő megfigyelés tárgya.

Végül a tartalomelemzés két MSZMP PB határozatra és az azokban foglaltakat megvalósító helyi jogforrásokra, majd a rendszerváltást követő és legújabb önkormányzati dokumentumokra – jelentésekre, képviselő-testületi ülések jegyzőkönyveire, közmunkából megvalósult fejlesztésekről szóló beszámolókra – terjedt ki, és célja a település szegregátumainak kialakulására és fennmaradására vonatkozó adatok kinyerése volt.

Kutatási eredmények

A kutatás huszonkilenc kontaktnapja⁵ során mintegy hatvanegy interjú készült és tucatnyi megfigyelés valósult meg.

A legfontosabb kutatási eredményekre szorítkozva elsőként az uzsora konkrét mértékére és az adósságterhek alakulásának logikájára szeretnék kitérni. Míg a korábbi kutatások eltérő, jellemzően 50 és 200 százalék közötti havi kamatlábakról számoltak be, az én kutatásom terepén interjúalanyaim egyöntetűen 50 százalékos kamatlábat határoztak meg a településen működő uzsora tekintetében. Az interjúalanyok érzékletes példákkal írták le az adósságspirál kialakulását: a kamatos kamattal megnövelt tőketartozás hamar el tudja érni azt a mértéket, hogy az adós már a hónap legelején kénytelen az összes jövedelmét átadni, és abból újra kölcsönkérni. Sokszor annak a bankkártyának a kezelését, amelyre különféle szociális transzferek és hivatalos (bejelentett vagy köz-)munkából származó bevételek érkeznek, a tartozás fejében az uzsorás veszi át. Az ilyen adósságcsapdából az interjúalanyok szerint szinte lehetetlen megszabadulni. Még egy akár kezelhető tartozás is nehezebben törleszthetővé válhat,

³ Amint a kutatási kérdékből is kitűnik, az uzsorát felvevők adós vagy áldozat jellege, ennek meghatározásának igénye a tudományos diskurzus homlokterében található.

⁴ E pünkösdi egyházak a köznyelvben elterjedten “roma kisegyházakként” élnek. Egy lelkipásztor interjúalanyom fontosnak tartotta kiemelni, hogy ezek a gyülekezetek a történelmi egyházakhoz képest érdemben nem, legfeljebb a kodifikáció szintjén különböznek, és hogy a helyes terminus ennek megfelelően ugyanúgy egyszerűen “egyház”, nem pedig “kisegyház” volna. E tanulmányban ennek megfelelően a közösség által használt kifejezést használom.

⁵ Ebből öt nap kutatócsoporttal végzett terepmunka, ami a már említett szaktábor keretei között valósult meg.

mivel olykor az uzsorások nem a tőketartozás, csupán a kamatok tekintetében számítják be a megfizetett részleteket.

Tisztázódni látszik a rendőrségi attitűd is: a nyomozóhatóság tagjai az uzsorát elsősorban nem létezőként, másodsorban érdektelenként érzélik. Az uzsora-ügyek nyomozása nehézkes, a sértettek könnyen elállnak korábbi tanúvallomásaiktól, ha az uzsorással sikerül megegyezniük. Felmerül a kérdés, vajon uzsorabűncselekmény gyanújával inkább akkor indul-e büntetőeljárás, ha az más, jellemzően erőszakos bűncselekménnyel társul? Erre nézve a jövőben átfogó aktakutatás adhatna még pontosabb választ.

Tudományos szempontból eredményes volt – és a cselekmény kriminalizálásához, valamint a bűnüldözéshez is kapcsolódik – a behajtás konkrét menetében bekövetkezett változásról szerzett információk alapján végzett résztvevő megfigyelés. Több interjúalany is beszámolt arról, hogy az uzsorabűncselekmény kriminalizációja, valamint a főtéren, illetve a posta körül felszerelt térfigyelő kamerák jelenléte kitolta az uzsora behajtását a szomszédos utcákba, ahol – szó szerinti idézet – egyfajta “*érdekes tánc*” vesz kezdetét az uzsorások és adósaik között. A segélyosztáskor a postahivatal környékén végzett résztvevő megfigyelés alátámasztotta, hogy az interjúkban említett adatok nem alaptalanok.

Korábbi tanulmányok szót ejtenek arról, hogy az uzsorakölcsön megfizetése mögött esetlegesen nem csupán a potenciális erőszak fenyegetése, hanem valamiféle közösségi norma, valamiféle, az érintettek körére speciálisan jellemző kulturális mintázat állhat: tehát, hogy az uzsorakölcsön felvevői esetlegesen valamiféle internális szégyent éreznek akkor, ha nem teljesítik a rájuk eső tartozást. Ebben a kérdéskörben az interjúalanyok egybehangzóan tagadták ilyen norma vagy kulturális mintázat létezését, és sokkal inkább arról számoltak be, hogy bár a belső szégyen nem, de a nyilvános megszégyenítés lehet az uzsora megfizetésének hajtóereje. Álláspontom szerint a rá- vagy bekiabálások és a zaklatás egyéb, nagy nyilvánosság, de ami még fontosabb, a közösség tagjai előtt megnyilvánuló formái és az ebből eredő fizetés semmiképp sem keverendő össze a belső szégyenérzet motiválta önkéntes teljesítéssel.

Ez utóbbi kutatási eredmény és az az interjúkból kirajzolódó álláspont, miszerint az uzsora mögött végső soron mindig ott szerepel az erőszakkal való fenyegetettség, alapvető jelentőséggel bír a kutatás hipotézisére és legfontosabb kutatási kérdésére nézve. A szakirodalmi diskurzusban felfedezhető vita ugyanis, miszerint kérdéses, hogy az uzsora parazita jellegű ún. élősdű bűncselekmény, avagy hiánygazdaság szülte szükségszerűség, megdőlni látszik. E diskurzus alapvető ellentéte a kriminológia egyik ősi kérdését veti föl, jelesül hogy lehet-e áldozatnak tekinteni azt, aki magát nem tekinti annak?

Az általam megkérdezett interjúalanyok álláspontja között nincs vita abban, hogy az uzsora kizsákmányoló tevékenység, amelynek hétköznapi rezsimjét művelői, az uzsorások végső soron erőszakkal tartják fenn. Az ő adósaik pedig az interjúalanyok által lenézett vagy sajnált, de mindenképpen kihasználnak tekintett áldozatok.

Úgy gondolom, hogy a rendelkezésre álló információk alapján megállapítható, hogy a tudományos diskurzus alapkérdésfelvetése is téves lehet. Olybá tűnik ugyanis, hogy eleve nincs olyan közösségi norma, amely az erkölcsi alapú önkéntes teljesítés irányába hat, továbbá az empirikus módon kinyert adatok tanúsága szerint az uzsorással szemben valódi tisztelet és hála kultúrájáról sem beszélhetünk. Az interjúkból kitűnik a jelenség szükségszerűségének felismerése, de az áldozatok részéről ez sem beletörődést nem okoz, sem pedig felmentést nem ad.

Végezetül mindenképpen meg kell említeni a pünkösdi-karizmatikus egyházak eddig alábecsült szerepét a telepszerű körülmények között megvalósuló uzsora jelenségében. Olybá tűnik, hogy ezek a relatíve szabálytalan jogi és vagyoni viszonyok között működő vallási közösségek kedvező hatással lehetnek a gyülekezeti tagok uzsorával szembeni sérülékenységre, illetve akár aktívan is részt vehetnek az adott települést érintő uzsoratevékenységében – egymással ellentétes példák is felmerültek erre nézve kutatásom során.

E helyt érdemes megemlíteni, hogy a kutatás terepéül szolgáló település néhány ezer lelket számláló roma szegregátumaiban mintegy 50-55 pünkösdi-karizmatikus gyülekezet működik. E közösségek között találtam példát az egyházi “adóból”, “tizedből” és adományokból adott kamatmentes egyházi kölcsönre, amely nyilvánvalóan visszatartotta a gyülekezet tagját attól, hogy esetlegesen katasztrofális következményekkel járó uzsorakölcsönért forduljon. Hasonlóan pozitív és a vulnerabilitás ellen ható tevékenységként észlelem az ún. “női napokon” tartott “*Milyen a jó sáfár?*” témájú műhelybeszélgetéseket. Ez alatt azt kell érteni, hogy a közösség egyik idősebb nő tagja nem elveszi, de beosztja a fiatalabb asszonyok pénzét – a fiatal háziasszonynak egy hónapig azt kell vásárolnia, amit az idősebb asszony a számára egy papírcetlire felír. A folyamatos felügyelet mellett átélt hónap végén a folyamat szükség esetén addig folytatódik, ameddig a megsegített fiatalasszony meg nem tanul gondosabban gazdálkodni szűkös javaival. Ez a fajta, tulajdonképpen pénzügyi oktatás kárral semmiképp, haszonnal viszont igen sokkal kecsegtet, és jó gyakorlatként állhat más, akár az uzsorával érintett településeken működő nem vallási csoportok számára is. A pünkösdi-karizmatikus egyházak szerepe azonban nem egyértelműen és kivétel nélkül pozitív: a terepmunka feltárta, hogy sajnos léteznek olyan közösségek, illetve közösségi vezetők is, akik adott esetben maguk is foglalkoznak élelmiszer-uzsorával.

Összefoglalás

Zárszóként elmondható, hogy az empirikus kutatás eredményei részben megválasztották a kutatási tervben foglalt kérdéseket. Úgy gondolom, hogy a felvett interjúk és megvalósított résztvevő megfigyelések árnyaltabb képet festettek az uzsoráról és az uzsora társadalmi környezetéről. A megszerzett információkkal nem csupán a témáról alkotott akadémiai tudásanyag bővült: az uzsora konkrét működésére vonatkozó

ismeretek segíthetik a bűnüldözés és a szociális ellátórendszer gyakorlati szakembereit, s akár segítségül szolgálhatnak a törvényhozás döntés-előkészítői számára is.

A kutatás borús képet fest a magyar vidékről. Számos olyan rendkívül káros társadalmi jelenség tűnt fel az uzsora mellett, amelyek e kutatásnak nem képezik szoros tárgyát, de mégis kapcsolódik hozzá: az új pszichoaktív szerek kiterjedt használata; a belföldi és külföldi prostitúció; a siralmas munkaügyi helyzet és a magáncélokra fordított közmunka-program. Hiszen hogyan választható el az élelmiszer-uzsorára való rászorultság a kábítószer-addikciótól hajtva elszórt pénztől; a törleszhetetlen adósságteher a prostitúcióra kényszerítéstől; a kilátástalan munkerőpiaci lehetőségek a megélhetésért kamatos kamatra felvett kölcsöntől?

Reményem, hogy e kutatás az uzsora társadalmi valóságának tudományos ismertetésén át – még ha közvetve és csekély mértékben is – talán hozzájárul társadalmunk e kórtüneteinek enyhítéséhez.

Felhasznált irodalom

Béres, T. & Lukács, Gy. (2008): Kamatos pénz a Csereháton. *Esély*, 2008/5.

Deres, P. (2005): Az uzsora-bűncselekmény (Btk. 381. §) gyakorisága és a Btk. 381. §(4) bekezdésében meghatározott korlátlan enyhítés bevezetésének hatása. OKRI, Budapest

Durst, J. (2004): A lakáshelyzet változása a láposi cigányoknál (1850-2004). *Beszélő Online*. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eaz-biztos-hogy-ebben-a-faluban-senki-nem-lesz-hajlektalan%E2%80%9D> (2017.06.01.)

Durst, J. (2008): „Bárók”, patrónusok versus „komák”. Eltérő fejlődési utak az aprófalvakban. In: Váradi Mónika Mária (Eds.): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 232-280. o.

Gosztonyi, M. (2015): A pénz zsonglőrjei: a szegénységben élők pénzgazdálkodásának bemutatása egy részvételi akciókutatáson keresztül. Előadás, 2015. szeptember 22.

Hüse, L., Fábián, G., Szoboszlai, K. (2008). „*Van itten elég sok szegénység...*” Az uzsorakamat intézményének empirikus kutatása. *KAPOCS*, 7(2)

Hüse, L., Fábián, G., Szoboszlai, K. (2008): A nyomor uzsorásai. A kamatos pénz intézménye a teletszerű körülmények között élők körében. *A Falu*, 2008 nyári kiadás.

Kó, J. (1996) Az uzsorakölcsön hatásainak kriminológiai vizsgálata

Kužel, S. (2003): Informal Economic Activities and Paternalism between Slovak Villagers and Roma in the Time of Socio-Economic. *Antropological Journal on European Cultures*. 13(1), 57-71. o.

Messing, V., & Molnár, E. (2011): Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben. Research report.

Messing, V., & Molnár, E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 2011/1.

Pop, F., Hossu, I. Vincze, E., Tudora, D., Dîrțu, C., Muraru, R. M., Furtună, A. N., Preda, M., Herțanu, M., Mihalache, E. (2013): Mapping Roma marginalization in local contexts. *Studia Universitatis Babes Bolyai Sociologia*, 15(2), 111-154. o.

Tancerová, B. (2004), Slovakia: Looting Subsidies, *Transition Online*, 2(6). <http://www.cceol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=c38560e5-6c3e-11d8-91f3-0000b4a60532&articleId=c38560e8-6c3e-11d8-91f3-0000b4a60532> (2017.06.01.)

Molnár, T. (2017) Az Ózdi Rendőrkapitányság uzsora-bűncselekmények felderítésével kapcsolatos szakmai tapasztalatai. *Belügyi Szemle* 65(7-8), 66-78. o.

THE EMPYRICAL RESULTS OF RESEARCHING LOAN SHARKING

The field of my empyrical research was a Northern Great Plain small town. During the course of my work I primarily focused on the Roma slums of the town.

Although loan sharking can and does occur in every social strata, I believe that it has a special significance where the effects of marginalization are most palpable. Loan sharking is a serious problem not only on a domestic, but a regional level that gravely affects those already suffering from the worst forms of social exclusion.

In my research, I examined the aforementioned aggravated kind of loan sharking, primarily present in rural conditions. The chosen research methodology consisted interviews, participant observation and content analysis.

The field work was conducted in roughly a month, during which the researcher had the chance to accostume to the local environment and develop fruitful connections with local residents, whose everyday life is in many cases gravely affected by the researched phenomenon.

VARGA ÁRPÁD

Kriminológiai Tanszék

Témavezetők: dr. Lévay Miklós tanszékvezető egyetemi tanár és dr. Parti Katalin tudományos főmunkatárs (Országos Kriminológiai Intézet)

MÉDIAÉRTÉS A MÉDIAJOG ÉS A KRIMINOLÓGIA HATÁRÁN: A DIGITÁLIS TECHNOLÓGIA KIHÍVÁSAI

1. Bevezetés

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 350. jubileuma alkalmából szervezett konferencia apropóján elhangzott előadásom a doktori kutatásom célmeghatározásáról és az elmúlt évben folytatott szakirodalmi áttekintés eredményeként létrejött álláspontom ismertetéséről szólt. Kutatásom témáját tekintve a kiskorúak online aktivitásának és a digitális jelenléttel kapcsolatos gyermekvédelmi kívánalmak bűnmegelőzési lehetőségeinek vizsgálatát öleli fel. A témakört azonban – mondhatni formabontó módon – a kiskorúak jogsértéseinek megelőzése felől kívánom megközelíteni: kutatásom célja a gyermekek online jogtudatosításának, így az „*internet jogának*”, az online közösségi lét normarendszerének feltérképezése, valamint a normák belsővé tétele fontosságának hangsúlyozása. Az előadás kiindulópontja az a kriminológiai szakirodalomban megjelenő álláspont volt, hogy a gyermekek online áldozattá válása mellett a digitális terek, így a közösségi média, a blogszféra, a csevegő-alkalmazások és egészében a technológiai fejlődés behozta a kiskorúak jogsértéseinek kérdését is az infokommunikáció körébe.

2. Probléma: a médiatudomány és a kriminológia összekapcsolhatósága

A szakirodalom és az online gyermekvédelmi programok áttekintése rámutatott arra, hogy a gyermekek védelmének eszközrendszere hazánkban és Európa-szerte leginkább a médiaértés oktatása felől közelít, mely a médiatudomány, illetve szűkebb értelemben a médiajog saját terepe. Ezzel alapvetően nincs is semmi probléma, tekintve, hogy „*a médiajog nem önálló jogterület, hanem (...) 'keresztülfekvő' jogág, azaz inkább sajátosan elkülönülő jogterület (...), [mely] magába olvasztja az alkotmányjog, közigazgatási jog, polgári jog, büntetőjog, hírközlési jog, versenyjog stb. azon normáit, amelyek a médiajogra vonatkoztatva alkotják azt a heterogén szabályhalmazt, amely alapján a média a modern társadalomban működhet*”.¹

¹ Koltay–Nyakas (szerk.) 2015. 36. o.

Ez az állítás természetesen a médiajog gyermekvédelmére is igaz. A médiaértés a médiajog sajátjaként – konvergálva más tudományterületekkel – a gyermekek „hagyományosabb” és „modernebb” médiahasználatára egyaránt hatni kíván.² A területet a kriminológia szemüvegén át vizsgálva azonban az is látható, hogy a médiaértés-oktatáson belül a gyermekek médiatartalmakból származó ártalmakkal szembeni védelme (tartalommal kapcsolatos ártalmak) és a gyermekek által folytatott kommunikáció (kommunikációval kapcsolatos ártalmak) során bekövetkező sérelmek összemosódottan képezik a médiatudatosítás rendszerét.

Az Európai Bizottság 2009-es ajánlásában megfogalmazott definíció szerint médiaműveltségen értjük *„a médiához való hozzáférésre, a média és a médiatartalmak különböző aspektusainak megértésére és kritikus szemmel való vizsgálatára, valamint a különféle kontextusokban megvalósuló kommunikációra való képességet”*.³ Meglátásom szerint hazánk médiatudatosítása alapvetően a definíció első felére koncentrál, így gyermekeket inkább fogyasztóként tételezi. Vagyis nem fektet olyan nagy hangsúlyt az online tér azon dinamikájára, mely számos ponton túllépést jelent a pusztán médiafogyasztáson és kvázi kiterjesztett valóságként jelenik meg a társadalom mindennapjaiban. Mondhatjuk úgy is, hogy *„míg a korábbi generációk életében elkülönülten létezett egy valós és egy online identitás, a mai gyerekek számára már csak egy identitás létezik,”* vagyis az offline és online lét teljesen egybefonódott.⁴

A tudományos szféra figyelme ezzel együtt az elmúlt években a hagyományos jogsértések felől az új kommunikációs technológiák egészére, így a *„számítógép-fókuszú”* bűncselekmények új területére és a korábban már létező szabálysértések online környezetbe történő átszivárgására is ráirányult. A médiaértés-oktatás (vagy szűkebben a médiatudomány) feladata a későbbiekben ezért a kriminológia online kiskorúvédelmi tudásanyagával való összekapcsolódás, mely a generális prevenció égisze alatt jogtudatosítási feladatokkal is felruházza a médiaértés területét. A jogtudatosításnak ezen a téren az internet jogának ismertetését, illetve olyan szocializációt kell magában foglalnia, mely megerősíti az internet jelenlegi fejlettségi szintjének állását, miszerint az internet már nem egy *„jogmentes terület, az internetes kommunikációban tanúsított emberi magatartások és formák a jogi szabályozás tárgyát képezhetik”*.⁵ Abban az ártalmak elkövetésének társadalmi és jogi relevanciája van, illetve az online térben történő tartalommegosztás alanyai (vagyis a tartalom-előállítók) és az egyes online devianciák elkövetői – kis túlzással – a ma gyermekei is lehetnek.

Álláspontom szerint a médiaértés-oktatás a gyermekek aktív jelenlétének felismerése nélkül félmegoldás lehet csupán. A médiajog szervezetrendszerét és a kriminológia tudásanyagát összevetve az inkább áldozati szemléletű megközelítéseken túl is fel kell

² Uo. 2015. 290-294. o.

³ A Bizottság Ajánlása (2009. augusztus 20.) egy versenyképesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről. (2009/625/EK)
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009H0625&from=HU> (2018. 06. 19.)

⁴ Ujhelyi 2015. 159. o.

⁵ 19/2014. (V. 30.) AB határozat.

ismernünk, hogy az online szocializáció már nem csak a médiahasználatot jelentheti, hanem a fizikai valósággal összeolvadó kiterjesztett valóság működése szempontjából is fontos, melyben a kiskorúak („*digitális bennszülöttek*”⁶) tevékeny életet élnek és arra nem pusztán információs platformként tekintenek.⁷ A „média” gyermekvédelmének definíciója így egyre inkább magában foglalja a gyermekeket érő információs ártalmak körét, és – mint azt a cyberbullying-ellenes programok médiaértésként való interpretálása is jelzi – az internetes interakciók során megvalósuló ártalmak körét is.

A következőkben álláspontom alátámasztásához felvázolom a médiatudomány gyermekvédelmi szemléletének részleteit és változásának tanulságait, majd összehasonlítom azt a kriminológia eszközzrendszerével. Végül áttekintem néhány, jelenleg hazánkban működő médiaértéssel foglalkozó szervezet álláspontját a gyermekek online aktivitásának témájában.

3. A mediaszabályozás terjeszkedése és a gyermekvédelem szintjeinek eltolódása

A tanulmány érvrendszere a digitális világ terjeszkedésén és a médiajog kiskorúvédelmi rendszerének megváltozásán alapult. E nézet magját Nyakas Levente 2009-ben megjelent médiajogi tanulmánya adta, mely felvázolta a médiajog gyermekvédelmének rendszerét az analóg világban (elsősorban a televízió és a rádió tekintetében), majd értekezett a digitális technológiák (internet, közösségi szolgáltatások, mobiltelefonok) által teremtett szabályozási dilemmákról.⁸

A médiajog területe ugyan mérföldekre helyezkedik el a kriminológia online bűnözéssel foglalkozó területétől, a kiskorúvédelmi eszközzrendszerének megváltozását bemutató írás mégis gondolkodásra készítheti a két terület határán tevékenykedő kutatót. A médiajog gyermekvédelménél ugyanis a hagyományos média idejében az volt látható, hogy a védelem alapja az alkotmányból és számos egyéb ágazati szabályból (így a gyermekvédelmi törvényből) levezethetően a kiskorúak megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz való joga volt. Ez a „digitális média” előtt a gyermekek jogellenes és káros tartalmakkal szembeni védelmének igényét teremtette meg, s a médiajog ennek megfelelően elsősorban az erőszakos és pornográf tartalmakkal szembeni oltalmat tartotta feladatának védelmi pillérei kiépítése során.⁹

A szabályozási igény a hagyományos média tekintetében a médiajogon belül az állami szabályozáson, a káros vagy potenciálisan káros médiatartalmakat létrehozó és közzétevő médiaiparon, valamint a kiskorúak felett felügyeletet gyakorló személyeken (családon, szülőn, nevelőn) nyugszik. Ez magában foglalja a mediaszabályozást, a médiaipar szintjén a gyakorlati normák megalkotását, vagy például a műsorpolitikai

⁶ Prensky 2001.

⁷ Yar 2012. 208-210. o.

⁸ Nyakas 2009.

⁹ Uo. 301. o.

elvek kidolgozását, végül pedig a televíziózási, internetezési szokások kialakítása révén a „szabályozó” szülői-nevelői tevékenységet.¹⁰

A digitális média térnyerésével azonban ez a rendszer elkezdett felpuhulni: az eszközkonvergencia hatására a médiajog újraértelmezett szabályrendszere már nem az egyes platformokhoz kötődött. A technológiasemlegesség lehetővé tette a különböző lekérhető tartalmak médiajog alá kerülését, melynek eredményeként az interneten megtalálható médiatartalomnak minősülő tartalmak kiskorúvédelmi szempontú ellenőrzése is felbukkant. A technológiai fejlődés egyben felülvizsgálatra készítette a hagyományos, inkább állami dominancián alapuló mediaszabályozói gondolkodásmódot.¹¹ E folyamatban az állam lehetőségei egyre korlátozottabbak lettek és a figyelem a tartalomszolgáltatókra, illetve még inkább a felhasználókra szegeződött. A fogyasztói akarat dominanciája mellett – mely a tartalmak diszkrecionális kiválasztásán alapul – egyre nagyobb figyelem hárul a tartalomszolgáltatókkal való megállapodás, így az ön- és társszabályozás előmozdítására.

Az internetes felületek térnyerése egyértelműen a második és harmadik pillér felé tolt a szabályozás lehetőségét. A folyamat részeként egyértelművé vált, hogy „*a családi szint 'önvédelmének' kulcs[a] az audiovizuális és online szolgáltatásokkal kapcsolatos megfelelő ismeretek megszerzésében, elsajátításában*”, azaz a médiaműveltség fejlesztésében érhető tetten.¹²

A technológiai fejlődés velejárójaként tehát két folyamat vette kezdetét: a szabályozás a technológiasemlegesség következtében már kiterjedt a lekérhető mediaszolgáltatásokra is (pl. VOD szolgáltatások), valamint a kiskorúvédelmi struktúrában az állam mintegy visszahúzódva – részben – átadta a terepet a tartalomszolgáltatóknak (az ön- és társszabályozás hangsúlyozásával), és megindult a szülői-nevelői szint jelentőségének eddig nem látott mértékű növekedése is.

A digitális világ kiskorúvédelme átalakulási folyamatának következő állomása részben alátámasztotta a hangsúlyeltolódásokat, de egyben jelezte az állam koordinációs szerepének növekedését is. Ez az audiovizuális mediaszolgáltatási irányelv módosításának 2016 óta zajló folyamatában érhető tetten.¹³ Az AVMS irányelv módosítási javaslatában ugyanis megjelent a videomegosztóplatform-szolgáltatások szabályozásának igénye, mely klasszikus értelemben vett szerkesztői felelősséget nem eredeztet, ugyanakkor igen konkrét kiskorúvédelmi feladatokat szán e platformok (pl. YouTube) üzemeltetőinek. A javaslat – hűen az előbb leírtakhoz – a szülői-nevelői szinten is megfogalmaz kívánalmakat, szintén a jogsértő és káros tartalmak korlátozása érdekében.

¹⁰ Nyakas 2009. 303-305. o.; Koltay–Nyakas (szerk.) 2015. 286-288. o.

¹¹ Nyakas 2009. 305. o.

¹² Uo. 311. o.

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a tagállamok audiovizuális mediaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról (Javaslat) <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/HU/1-2016-287-HU-F1-1.PDF> (2018. 06. 18.)

Kérdés ugyanakkor továbbra is, hogy a kriminológiának mi a feladata ezen a területen?

A médiajog kiskorúvédelménél ugyan látható egy nagyfokú terjeszkedés, mely együtt jár nemcsak a lekérhető médiatartalmak, de várhatóan a videomegosztóplatform-szolgáltatások szabályozásának kiszélesedésével is, e terjeszkedés – a médiaszabályozás tekintetében – csupán a jogsértő vagy káros tartalmakkal szembeni védelmet jelentheti. A védelem családi szintjén (ideérve a gyermekeket is) lecsapódó médiaműveltség eszköze ugyanakkor kiszélesíti azt a kört, amelyre a médiatudomány kiskorúvédelmének gyakorlata kiterjed. A szabályozás mellett a digitális térben talán a médiaműveltség válik a modern internet (a web 2.0) legfontosabb elemévé.

Amennyiben az internetre nem kifejezetten új médiafelületként, hanem a valóság kiterjesztett részeként, kvázi szocializációs közegként tekintünk, melyben ugyan jelen vannak azok a „*tartalomártalmak*”, melyek már a hagyományos médiában is megvoltak, felismerhetünk olyan helyzeteket, amikor az internet – visszautalva az Európai Bizottság médiaműveltségi definíciójának utolsó elemére – a felhasználói információátadás platformjaként működik. Ezekben az esetekben az online felületek szocializációs hatásaik tekintetében inkább az interakció helyszínéül szolgálnak, és nem egyirányú médiaszolgáltatásként funkcionálnak. A kriminológia online jogsértésekkel kapcsolatos tudásanyaga ezért egyrészt segíthet felismerni azon jogsértések különbözőségeit, melyek az interneten keresztül zajlanak és a kiskorúak életében valós és konkrét változást eredményeznek, másrészt a gyermekek online jogsértéseinek is jelentőséget adhat azáltal, hogy felismeri, ez esetben a médiaműveltséget jogtudatosításnak kell kiegészítenie.

A médiaműveltség területe ezért nagy átfedésben van a kriminológia online bűnmegelőzésének céljaival. Ha csoportosítani szeretnénk ezeket, akkor azt látnánk, hogy: a korábban említett médiaártalmakkal (képi és hanganyagok, cikkek, jogsértő és káros audiovizuális tartalmak) szembeni védelem elsősorban a médiajog sajátja, míg a gyermekek interakciókon keresztül „sérülése” (pl. rágalmazás, becsületsértés, zaklatás, zsarolás, kép és hangfelvételek illegális megosztásának áldozati oldala¹⁴) és különösen a kiskorúak agresszorként való megjelenése (pl. szerzői jogsértések,¹⁵ rágalmazó, becsületsértő megnyilvánulások, gyűlöletkeltő tartalmak létrehozása, cyberbullying elkövetése) már inkább a generális prevenció területét, így a kriminológiát érintik.

Ez az elválasztás igen merev és mesterséges, annak érzékeltetésére mégis alkalmas, hogy a médiaértés, médiaműveltség kérdésének finomhangolása felé vigye a tudományos gondolkodást. Ennek jelei már felfedezhetők az áldozattá válás tekintetében, ugyanis a cyberbullying sértettjeinek védelmét a médiaértés-oktatás elkezdte sajátjaként kezelni.

A kiskorúak az online közeg alakítóiként befolyásolják annak működését és saját jogon alkotnak tartalmakat, követnek el jogsértéseket. Az internet nagyban befolyásolja az e közegben szocializálódott gyerekek kognitív és szociális fejlődését egyaránt, amely

¹⁴ Koltay–Nyakas (szerk.) 2015. 657-662. o.

¹⁵ Smallridge–Roberts 2013.

változásokat a szakirodalom a digitális generáció sajátjaként nevez meg. „A mai gyermekek számára az internet nem (csak) tömegkommunikáció, annál sokkal több: a személyes kommunikáció eszköze, az önmegvalósítás terepe, megnyilvánulási lehetőség.”¹⁶ Az új nemzedék gondolkodásmódja, társadalmi szerepvállalása és a környezetéről alkotott képe jelentősen különbözik az előző generációétól.

Az online teret behatároló szabályozás, az egyre növekvő jogértelmezési és jogalkalmazási igény azt eredményezi, hogy a kiskorúak már egy jogilag definiált virtuális valóságba nőnek bele anélkül, hogy tisztában lennének e változások tényével és valós leképeződésével. Az „internet jogának” tudatosítása így a médiaértés részeként, de mégis egyedi módon, a generális prevenció részeként integrálódhatna a gyermekek online szocializációjába.

3.1. A médiaértés-oktatás példái és a kiskorúak aktivitásának felismerése

Mivel a médiajog, illetve a médiatudomány számos egyéb jogterülettel konvergál, a médiaértés-oktatás rendszerének kiemelt jelentősége az internet térnyerésével egyéb jogágak és tudományterületek részvételét is magával hozta. A nemzeti köznevelésről szóló törvénytől kezdve a médiatörvényen keresztül a nemzeti alaptanterven át egészen a nemzeti bűnmegelőzési stratégiáig találunk médiaértéssel kapcsolatos kívánalmakat.

Az alapvető jogok biztosának 2016-os Jelentése kiváló alapot szolgáltat a probléma tisztázásához: a vizsgálat ugyanis tartalmazza a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság, az Oktatási Hivatal, illetve olyan civil-szakmai szervezetek, mint az UNICEF, a Kék Vonal Gyermekkrízis Alapítvány, vagy a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesület vezetőinek álláspontját, tapasztalatait és javaslatait.¹⁷

A Jelentésből kiderül, hogy a hazai médiatudatosítás ugyan a fejlődés útjára lépett, mégis jelentős hiányosságokkal küzd. A gyermekek oktatásában megfigyelhetők olyan változások, mint például a köznevelési törvény módosítása, mely az informatikai eszközök használatával járó kockázatok csökkentésére hivatott, a nevelési-oktatási intézmények mégsem rendelkeznek egységes média- és internethasználattal kapcsolatos szabályozással, tudatosítási feladatokkal. A köznevelésért felelős államtitkár pedig kifejtette: „fontos lenne, hogy a média szocializációs hatásait felkészült szakemberek kutassák, megállapításait, illetve szakmai álláspontjukat megismertessék a döntéshozókkal, akik ezen információk birtokában intézkedéseket kezdeményezhetnek”.¹⁸

A Jelentés említést tesz továbbá az iskolákban megjelenő házirendi szabályozásról is, melynél a KLIK elnöke példaként megjegyzi a jogdíjas tartalmak letöltésének tiltását,

¹⁶ Ujhelyi 2015. 164. o.

¹⁷ Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-479/2016. számú ügyben <https://goo.gl/SQsABU> (2018. 06. 18.)

¹⁸ AJB-479/2016. 4. o.

mint a szűrés egyik részelemét, míg a NAIH elnöke a gyermekeket érintő okos eszközökkel és közösségi felületek használatával kapcsolatos veszélyekről és a védekezési lehetőségek tudatosításának gyakorlatáról beszél.¹⁹ A *Kulcs a net világához* kiadvány kapcsán szó esik a sértő képek törlésének gyakorlati lehetőségeiről, valamint a közösségi médián zajló kiközösítések nagy látenciájáról is.

A gyermekek által elkövetett jogsértések tudatosítására utal a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat által megemlített, USA-beli ún. „házaoló programok” kezdeményezés, amelynek keretében a rendőr, az újságíró, a szociológus, a pszichológus, a kriminológus beszélhet a gyerekekkel a biztonságos online világ elősegítése érdekében. Végül a cyberbullying esetében említendő a Kékvonal Gyermekkrízis Alapítvány, mely már beszámol konkrétan bullyinggal, cyberbullyinggal, kritikátlan képmegosztással és internettel kapcsolatos iskolai megkeresésekről. A szervezet felismeri a jelenség egyik jellegzetességeként – szintén a cyberbullying kapcsán –, hogy a bántalmazó és áldozati szerepek váltakoznak,²⁰ így a feldolgozás során a felelősség tudatosítása és a segítség nyújtása egyaránt fontos. Az intézmény elnöke kifejti továbbá, hogy „az internet világában megteremtett védőfaktorok tudatosítása nélkül nagyon hamar kiszolgáltatottá, áldozattá, illetve elkövetővé válhat a gyerek, a fiatal”.²¹

A jogtudatosítás igénye így már bizonyos szinten felismerhetővé vált, nemcsak a gyermek tartalomártalmakkal és a jogsértésekkel szembeni védelme érdekében, de a jogkövető magatartás elősegítése iránti igények is halványan megjelenni látszanak. Az alapvető jogok biztosának OBH 2096/2008. számú Jelentése ezzel kapcsolatosan kiválóan jelzi, hogy a jogtudatosság három szinten létezik. „Első a jogismeret, a jogokról, illetve azok korlátairól szóló ismeretanyag átadása. A második szint a jogkövető magatartás kialakítása, amely a társadalomba való beilleszkedéshez elengedhetetlen. Végül a harmadik, hogy a gyermek tudatába vésődjön, személyiségében attitűdként kialakuljon az emberi jogok tisztelete, egy szabad társadalomban az élettél járó felelősségvállalás képessége.”²²

Összességében a kiskorúak jogtudatosságra nevelése így már tartalmazza az alapvető emberi jogok és értékek irányába történő előrelépést, ami az online térben még korán sem annyira tudatos, mint amilyen ütemben a gyermekek online szocializációs közege növekszik és változik. A kriminológia tehát e területen, a médiaműveltség és a jogtudatosítás területébe ágyazódva, képes lehet alternatív szocializációs tudásanyagot biztosítani a megjelenő jogsértések és az online devianciák kialakulásának felismerése érdekében.

¹⁹ Uo. 8.

²⁰ Lásd bővebben: Parti Katalin 2016.

²¹ AJB-479/2016. 17.

²² Uo. 21.

4. A kriminológia elméleteinek hasznosíthatósága

Az internetes jogsértésekkel kapcsolatos kriminológiai kutatások több szempontból is fontosak, de talán érdemes kiemelni a szituációs bűnmegelőzéssel kapcsolatos tudásanyag és egyes pozitivista elméletek hasznosíthatóságát.

A racionális választáselmélet és a rutincselekvés elméletek az elmúlt évtizedekben jelentős bővülésen mentek keresztül. Ezen elméletek szerint a bűnözés a lehetőségek és a racionális döntések eredménye. Így a bűnözés visszaszorítható olyan elrettentő stratégiákon keresztül, melyek vagy csökkentik az elkövetés előnyeit (hasznát) vagy növelik az észrevétel, illetve letartóztatás veszélyét. Ha ezen elméletek, kombinálva a bűnözési mintázatok elméleteivel – melyek szerint a bűnözés bizonyos helyeken vagy időben történik és bizonyos embereket gyakrabban érint, mint másokat –, valamint az aktív áldozati szerepet feltételező szituációs megelőzési elméletekkel, a kriminálprevenciók hatások összeadódnak.²³

Ezzel az elmélettel összhangban ma az látható, hogy a bűncselekmények elkerülése az aktuális veszélyek felismerésére és az azokkal szembeni védekezésre épül, melynek eszköze jobbra az internetezési szokások megváltoztatása és a nagyobb elővigyázatosság tudatosítása. E szemlélet természetesen szükséges – különösen az internetes anonimitásra és a határon átvélő jellegre tekintettel –, ugyanakkor a rendelkezésre álló eszközök, így a szűrőszoftverek, a víruskereső programok, a bejelentő rendszerek, a kommunikáció figyelése és a beavatkozás, valamint a jogsértő szituációk elkerülése önmagában nem változtathatja meg a társadalom internetről alkotott képzetét.

Az internet legnagyobb problémájára – ami a kriminológia számára az online devianciák terjedése – a felhasználói közegre ható társadalmi változásokkal kellene válaszolni, tekintve, hogy a szituációs szemlélet elsősorban az ellenőrzés fokozódását jelenti a devianciák csökkentése érdekében, míg az áldozati oldalon a biztonsági intézkedések mértékének növekedését célozza.

Ezzel szemben a pozitivista perspektíva már felismerte, hogy az emberi viselkedés nem egyetlen döntés eredménye, hanem sokkal inkább a társadalmi, a pszichológiai és a biológiai faktorok következménye. E felfogások közül a két legkiemelkedőbb, individuális szintet vizsgáló pozitivista elmélet, mely alkalmas a deviancia virtuális formáinak magyarázatára Akers 1973-as társadalmi tanuláselmélete, valamint Gottfredson és Hirschi általános bűnözésemélete.

Akers munkájának jelentőségét részben az adja, hogy képes volt a '70-es években olyan régi „nagy” elméletet, mint amilyen Sutherland differenciális asszociációelmélete hatékonyan kiterjeszteni. Az elmélet²⁴ alapvetően azt mondta ki, hogy a kriminális viselkedés interakciókon és kommunikáción keresztüli tanulási folyamat eredménye. Szerinte a legerősebb befolyásoló tényezője azoknak az intim közösségeknek van,

²³ Holt–Bossler 2017. 78. o.

²⁴ Sutherland 1947.

amelyekben a legtöbb időt tölt az egyén. Az elmélet szerint az ember minél gyakrabban ki van téve a jogsértéseket támogató magyarázatoknak, melyek racionalizációk és kriminalitást támogató viselkedésminták lehetnek, annál valószínűbb, hogy bűnelkövetésre vállalkozik.²⁵

Akers kiegészített elmélete ezzel szemben azt mondja, hogy bármilyen tanulási folyamatnak, így a bűnözésnek is 4 fő összetevője van: a differenciális asszociáció, a definícióalkotás, a differenciális megerősítés, valamint az utánzás.²⁶ A folyamat a differenciális asszociációval kezdődik, ami során az elkövetési modellek és definíciók támogatóan hatnak a kriminalitásra, majd bekövetkezik a deviancia lehetséges negatív hatásai alóli neutralizáció. A deviáns kortársak és a kriminalitást támogató fogalomalkotások (fogalomértelmezések) pedig kritikus forrásai az első bűnelkövetés során megvalósuló utánzásnak.

Ha abból indulunk ki, hogy a gyermekek által elkövetett jogsértések bekövetkeztét egyaránt befolyásolják a személyben lévő és a társadalmi tényezők, át kell gondolnunk a kontroll-tényezők szerepét is. A kriminológia egyes teoretikusai számára²⁷ az önkontroll, míg Travis Hirschi korábbi elméletében a társadalmi kontroll hiánya hat a bűnözésre.²⁸ A bűnözés általános elméletének szemüvegén keresztül²⁹ szemlélve társadalmi létünk velejárója azoknak a normatív szabályoknak az elsajátítása és belsővé tétele, amelyek jogi és erkölcsi értelemben is meghatározzák a társadalmat.

A kontrollelméletek alkalmazhatóságát az online viszonyok tekintetében erősíti, hogy állításuk szerint az emberek a társadalmi lét szabályait, a kontrollokat kialakító normákat a társadalom formális, de főképp informális intézményein keresztül képesek csak megfelelően elsajátítani, melyek közül a család, az iskola, a kortársak, illetve ezekhez való kötődés kiemelt szerepet kap.³⁰

Fontos kiegészítés végül, hogy az anonimitás érzete miatt a felhasználók hajlamosabbak olyan tevékenységekre, amelyeket az offline világban maguk is elfogadhatatlannak találnának. Az anonimitásérzet mellett mögöttes magyarázó tényező lehet az individuum előtérbe kerülése és a közösség érdekeinek háttérbe szorulása, az önkontroll és a gátlások csökkenése, valamint a támogató környezet is.³¹ Az empirikus kutatások³² továbbá kimutatták, hogy a kontrollok alacsony szintje esetén az elkövetők gyakrabban kerülnek kapcsolatba az online zaklatással, gyakrabban töltenek le online pornográfiát, követnek el digitális szerzői jogsértést és online gazdasági bűncselekményeket.³³

²⁵ Holt–Bossler 2017. 81. o.

²⁶ Akers 1985.

²⁷ Pratt–Cullen 2000.

²⁸ Gottfredson–Hirschi 1990.

²⁹ Uo.

³⁰ Lásd bővebben: Hirschi 1969.; Gottfredson–Hirschi 1990.

³¹ Marcus Rogers-t idézi: Parti–Kiss 2016. 508. o.

³² Lásd pl.: Holt–Bossler–May 2012. 378-395. o.

³³ Holt–Bossler 2017. 84. o.

Az online kriminalitás magyarázatára és kezelésére szolgáló elméleti meglátások vélhetően segítenek megérteni, hogy a médiaértés oktatásán belül a jogtudatosítás, a normavilágosság megteremtésére és a megfelelő külső (társadalmi) és belső (egyénben rejlő) kontrollok kialakítására nagy szükség lenne. Így a regnáló szituációs szemlélet mellett a bűnözés okságát vizsgáló kutatások tanulságainak a gyermekek online szocializációjának és oktatásának részévé kell válnia.

5. Konklúzió

Értekezésemben összességében arra törekedtem, hogy a médiaértés piramisának csúcsán elhelyezkedő médiajog kiskorúvédelmi rendszerébe beilleszthetővé és konkrétan a médiatudatosítás számára is vonzóvá tegyem a kriminológia generális preventív szemléletét. Álláspontom szerint a médiatudatosság több jog- és tudományterületen ível át, melyet szinte lehetetlen mereven körülhatárolni a mai technológiai fejlődésben. Mégis, az internet folyamatosan változó közegében annak jogi értelmezésére reagálva, a magyar jog rendszerében elhelyezve vettem fel az online közösségi tereket használók jogtudatosításának kérdését. Ez természetesen nem tételes jogi tudás, mintsem inkább az általános normavilágosság elérését és a kiskorúak megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz való joga értelmezésének kibővítését célozta.

A médiaértés-oktatás az a terület ahol a kriminológiának és a médiatudománynak közös dolga lehet. Különösen, ha elfogadjuk a tényt, hogy az online közösségi terek már nem pusztán információforrásként működnek, azok a mindennapi szocializáció szerves részét képezik. Erre utalt a médiaértés-oktatásban érintett szervek álláspontjának rövid áttekintése is.

Végül a kriminológia vonatkozó elméleteinek felvillantásával kívántam érzékelhetővé tenni, hogy a kriminológiai kutatások online devianciákkal kapcsolatos megállapításai nélkül a médiaértés-oktatás, illetve egészében a médiajog kiskorúvédelme az interakciós ártalmak esetében pusztán a szituációs védelemre korlátozódik. A médiatudatosság így a felsorolt szervezetek munkája tekintetében is inkább a tartalomártalmak megértésére és kiszűrésére koncentrál, a kiskorúakat érő és általuk elkövetett devianciák esetében – néhány kivételtől eltekintve – nem próbál e mélyebb társadalmi változásokra megoldást találni.

Felhasznált irodalom

Akers, Ronald L.: *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*. Belmont, CA: Wadsworth. 1985.

Gottfredson, Michael R. – Travis Hirschi: *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press. 1990.

Hirshi, Travis: *Causes of Delinquency*. Berkeley, CA: University of California Press. 1969.

Holt, T. J. – A. M. Bossler – D. C. May: Low self-control, deviant peer associations, and juvenile cyberdeviance. In *American Journal of Criminal Justice*, 2012. 378-395. o.

Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Wolters Kluwer, Budapest, 2015.

Nyakas Levente: A kiskorúak védelme az analóg és a digitális világ határán. In Stachó László – Molnár Bálint (szerk.): *A médiaerőszak - Tények, mítoszok, viták*. Századvég – Mathias Corvinus Collegium, Budapest, 2009.

Parti Katalin – Kiss Tibor: Informatikai Bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

Parti Katalin: A megfélemlítés (bullying) szabályozása Magyarországon és külföldön. In *Medias Res*, 2016/1.

Pratt, Travis C. – Francis T. Cullen: The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis. In: *Criminology*, 38, 2000. 931-964.

Prensky, Marc: Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. *On the Horizon*, Vol. 9, Issue: 51, 2001 1-6. o.

Smallridge, Joshua L. – Jennifer R. Roberts: Crime Specific Neutralizations: An Empirical Examination of Four Types of Digital Piracy. *International Journal of Cyber Criminology*. Vol 7 Issue 2 July - December 2013. 126-127. o.

Ujhelyi Adrienn: Az internet mint szocializációs közeg. In: Kósa Éva – Berta Judit (szerk.): *Médiaszocializáció*. Wolters Kluwer, Budapest, 2015.

Yar, Majid: E-Crime 2.0: the criminological landscape of new social media. *Information & Communications Technology*, Vol. 21, No. 3, October 2012. 207-219.

MEDIA LITERACY ON THE BORDER OF MEDIA LAW AND CRIMINOLOGY: THE CHALLENGES OF DIGITAL TECHNOLOGY

The main goal of this paper is to highlight the most important links between the field of media law and criminology from the perspective of media literacy. The starting-point of the study is the growing demand to understand and prevent the so called online deviances, which are nowadays part of the adolescents' digital socialisation.

According to research with the advent of the new digital technologies youth deviance became part of users' digital lives, which created the need to reconsider the way we think about media literacy and media awareness. Under this perspective I emphasize the

need for an incorporated educational and crime prevention based media literacy framework, that can help the new generations acquire digital norms.

In order to underpin the opinion presented in the article, different criminological theories are reviewed and examples from the Hungarian media literacy education are brought up. Among others the inadequacies of the routine activity theory in the online environment is mentioned, together with complex positivist theories.

This paper highlighted the fact that Hungary's media literacy education mostly includes the protection from media content harms and – except some examples, like cyberbullying – do not want to take youth deviance into account.

**NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI JOGI
SZEKCIÓ**

VINCZE VIOLA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Kajtár Gábor PhD, egyetemi adjunktus

CÉLKIVÁLASZTÁSI SZABÁLYOK A NEMZETKÖZI HUMANITÁRIUS JOGBAN

Bevezető

A haditechnika legutóbbi vívmányai közé tartozó autonóm fegyverrendszerek kifejlesztése és alkalmazása során megválaszolandó legfontosabb kérdés az, hogy meg tudnak-e felelni a nemzetközi humanitárius jog által támasztott követelményeknek. Az egyes új fegyverrendszerek fejlesztéséről és alkalmazásáról szóló híradásokat követően széleskörű társadalmi vita bontakozott ki. Egyes non-profit csoportok, érdekvédő szervezetek nemcsak az alkalmazásuk, de kifejlesztésük betiltását is követelik.¹ A kampányok elsősorban a tilalomra vonatkozó nemzeti jogalkotás, az alkalmazott technológiák felülvizsgálata és ellenőrzése szükségességére hívják fel a figyelmet, valamint kutatásra és fejlesztésre vonatkozó szabályok, illetve szabályzat megalkotását szorgalmazzák.²

Az autonóm fegyverrendszerek fogalmát illetően számos különböző definíció létezik a hivatalos nemzeti doktrínában, a nem-kormányzati szervezetek tilalomra vonatkozó javaslataiban, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC) tollából, valamint általában véve az autonóm fegyverrendszerek témájában eddig született szakirodalomban. Az autonómia köznapi fogalma az önálló döntési jogosultságot, képességet takarja, és e fegyverrendszerek kapcsán magában foglalja az érzékelés, a döntés és a cselekvés képességét is.³ A fegyverrendszer fogalma is tágabb, mint az önmagában vett fegyverek, legyen az akár milyen szofisztikált is. Egy fegyverrendszer négy fő komponensből áll: az ellenséget pásztázó és érzékelő szenzorokból, a 'döntéshozó' elemből (irányító rendszer, amely a hardverek és szoftverek (algoritmusok) összességéből áll), a fegyverből (ideértve a lövedékeket is), valamint egy mindezen elemeket magában foglaló platformból, amely lehet például egy drón vagy egy hajó.

A leggyakrabban idézett definíció az Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának autonóm fegyverrendszerek fejlesztésére vonatkozó irányelvében⁴ található, amelynek

¹ Campaign to stop killer robots <https://www.stopkillerrobots.org/> (2018.06.23.); Article36 <http://www.article36.org/issue/autonomous-weapons/> (2018.06.23.).

² Docherty 2012.

³ Boulanin 2016. 11-14. o.

⁴ US Department of Defense Directive 3000.09: Autonomy in Weapon Systems, 21 November 2012 (Incorporating Change 1, May 8, 2017) <https://www.hsdl.org/?abstract&did=726163> (2018.06.25.).

célja, hogy meghatározza a minisztérium politikáját és a felelősségi szinteket az autonóm fegyverrendszerek fejlesztésével és alkalmazásával kapcsolatban.⁵ A dokumentum további fő célja, hogy iránymutatásul szolgáljon az autonóm és fél-autonóm fegyverrendszerek hibáiból, hiányosságaiból eredő esetleges negatív következmények (a nem szándékos erőalkalmazás) csökkentésére. Az irányelv alapján az autonóm fegyverrendszerek kategória olyan fegyverrendszereket jelent, amelyek aktiválásukat követően képesek a célpontok kiválasztására és megtámadására a rendszert kezelő személy (operátor) további beavatkozása nélkül.⁶ Az ICRC úgy definiálja az autonóm fegyverrendszert mint bármely fegyverrendszert, amely a kritikus funkciók kapcsán autonómiával rendelkezik, azaz képes arra, hogy kiválassza és megtámadja a célpontokat további emberi beavatkozás nélkül.⁷

Jóllehet más névvel illetik őket, általánosan elfogadott, hogy az autonómiának különböző szintjei vannak, attól függően, hogy az irányító rendszer mely funkciókban rendelkezik autonómiával. Ezeket a funkciókat két részre oszthatjuk: kritikus és nem kritikus funkciókra. Előbbiek közé tartozik például a célpontok felkutatása, nyomon követése, kiválasztása, támadása, míg az erőalkalmazás szempontjából nem kritikus funkció például a felszállás, a landolás vagy az általános navigáció. Azt, hogy pontosan mely funkciókban kell autonómiával rendelkeznie egy rendszernek ahhoz, hogy autonóm fegyverrendszernek minősüljön, nehéz megállapítani, tekintettel arra, hogy nincsenek erre meghatározott, pontos szabályok.⁸ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy bizonyos fegyverrendszerek⁹ több üzemmódban (pl. fél-autonóm vagy operátor által ellenőrzött autonóm módon) is alkalmazhatók.

A leggyakrabban használt felosztás szerint az autonómia alábbi szintjei különböztethetők meg:

- fél-autonóm fegyverrendszerek, amelyek az aktiválást követően csak az operátor által kijelölt célpontokat támadják;
- operátor által ellenőrzött autonóm fegyverrendszerek, amelyek aktiválást követően önállóan képesek (az előre beprogramozott paraméterek alapján) a

⁵ Az Egyesült Államokat leszámítva csak az Egyesült Királyság rendelkezik még hasonló tárgyú nyilvános doktrínával. Az Egyesült Királyság Védelmi Minisztériuma által kiadott doktrína elsődleges célja, hogy iránymutatásul szolgáljon a műveleti parancsnokok és műveletet tervező állomány részére az ország vezető nélküli légijárműveivel kapcsolatos terminológia, feladatrendszer, valamint ezen eszközök alkalmazása kapcsán (UK Ministry of Defence Joint Doctrine Publication 0-30.2 Unmanned Aircraft Systems, August 2017) https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/673940/doctrine_uk_uas_jdp_0_30_2.pdf (2018.06.25.).

⁶ US Department of Defense Directive 3000.09, 13. o.

⁷ Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS) 11-15 April 2016, Geneva, Views of the ICRC on autonomous weapon system, Working Paper of 11 April 2016, 1. o. [http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/B3834B2C62344053C1257F9400491826/\\$file/2016_LAWS+MX_CountryPaper_ICRC.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/B3834B2C62344053C1257F9400491826/$file/2016_LAWS+MX_CountryPaper_ICRC.pdf) (2018.06.24.).

⁸ „A continuum, a matter of degree on a sliding scale [...]” Yde 2014. 6.

⁹ Aegis Combat System, Patriot Air-Defence System

célpontok kiválasztására és támadására, azonban az operátor megszakíthatja a műveletet;

- autonóm fegyverrendszerek, amelyek aktiválást követően további emberi beavatkozás nélkül választják ki és támadják (az előre beprogramozott paraméterek alapján) a célpontokat.

Habár egyes fegyverrendszerek autonóm üzemmódban is működnek, ez nem jelenti azt, hogy a célpont kiválasztásáról és támadásáról saját képességeire támaszkodva egy autonóm fegyverrendszer dönt, mert az ember ebben az esetben is jelen van a célkiválasztási folyamatban (a katonai parancsnok által, a művelet céljainak és körülményeinek tükrében meghatározott paraméterek vagy konkrét katonai célpontok kerülnek előzetesen beprogramozásra). Egy autonóm fegyverrendszer hadviselési eszköznek tekintendő (nem a humanitárius jog címzettjének!), amely alkalmazásáról akkor születik döntés a célkiválasztási folyamatban, amikor a kiválasztott célpont(csoport)okhoz meghatározott fegyvereket rendelnek.

Az autonóm fegyverrendszer fegyveres konfliktus idején, célkiválasztásban történő alkalmazása esetén a legfontosabb jogforrást a Genfi Egyezmények, az azt kiegészítő jegyzőkönyvek, valamint a humanitárius jog szokásjogi szabályai képezik. E dokumentumok tekinthetők egy adott nemzet célkiválasztási doktrínája legfontosabb alapjának. Nem minden állam rendelkezik ilyen dokumentummal, illetve lehetséges, hogy jöllehet egy állam alkotott ilyet, azt nem teszi általánosan hozzáférhetővé. NATO tagállam esetén, amennyiben nem rendelkezik saját doktrínával, a NATO által elfogadott célkiválasztási doktrína¹⁰ használható az adott állam NATO műveletekben való részvétele esetén.

Célkiválasztási szabályok a nemzetközi humanitárius jogban

A II. világháború lezárását követő fegyveres konfliktusok során alkalmazott új fejlesztések, valamint a gyorsan változó körülmények szükségessé tették a humanitárius jogi szabályok módosítását. Ennek eredményeképp fogadták el a Genfi Egyezményeket¹¹ kiegészítő I. Jegyzőkönyvet,¹² amely a célkiválasztási szabályok elsődleges forrása. A nemzetközi humanitárius szokásjog minden kétséget kizáróan integrálta a megkülönböztetés, az arányosság, valamint a katonai szükségesség és

¹⁰ NATO STANDARD AJP-3.9 Allied Joint Doctrine for Joint Targeting, Edition A, Version 1 April 2016
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/628215/20160505-nato_targeting_ajp_3_9.pdf (2018.06.22.)

¹¹ A hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (I. Genfi Egyezmény); A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (II. Genfi Egyezmény); A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (III. Genfi Egyezmény); A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (IV. Genfi Egyezmény).

¹² Az 1949. augusztus 12-én kötött Genfi Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv (I. Jegyzőkönyv), 1977. június 8.

emberiesség elvét, mint a hadviselés módját meghatározó és irányító normákat (szokásjogi elveket), amelyek az alkalmazandó jog magyarázatául, valamint a jogalkotás és a jogalkalmazás során is útmutatóul szolgálnak. Jogi és morális alapjai a humanitárius jognak egyetemes értékek, amelyek a katonai magatartás mércéjéül szolgálnak.¹³ A humanitárius jogi általános alapelvek azonban nem teljesen azonosak a célkiválasztásra vonatkozó elvekkel, jóllehet a két csoport között részleges átfedés van. A célkiválasztási alapelvek magukba foglalják a megkülönböztetés elvét, az arányosság elvét, valamint az elővigyázatosság követelményét. A különbségtétel és arányosság elve a humanitárius jog általánosan elfogadott elve, az elővigyázatosság ugyanakkor olyan előírásnak, követelménynek tekinthető, amely még nem érte el a humanitárius jog szokásjogi szabályaként történő elismerési szintjét. Ezeket a célkiválasztási alapelveket ülteti át a katonai műveletek nyelvére a már említett NATO célkiválasztási doktrína, valamint a létező (és elérhető) nemzeti doktrínák.

A különbségtétel elve

Jelen tanulmánynak nem tárgya az autonóm fegyverrendszerek humanitárius jog alapján történő, *per se* jogszerűségének vizsgálata. Alapfeltételezése, hogy ezek a fegyverrendszerek rendelkeznek azzal a képességgel, hogy meghatározott célpontok ellen lehessen irányítani őket. Ami a vizsgálat tárgyát képezi, az az, hogy az autonóm fegyverrendszerek milyen módon alkalmazhatóak jogszerűen támadható személyek, mint katonai célpontok ellen, és milyen körülmények megvalósulása esetén minősülhet alkalmazásuk jogszerűnek a nemzetközi humanitárius jog szabályai alapján.

Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 48. cikke alapján az összeütköző feleknek mindig különbséget kell tenniük a polgári lakosság és a kombattánsok (harcosok) között és ebből kifolyólag harctevékenység csak kombattánsok (fegyveres erők, milíciák, önkéntes hadtestek tagjai) ellen folytatható. A Jegyzőkönyv 51. cikke ezt kiegészíti azzal, hogy a polgári lakosság és polgári személyek támadása tilos. Ugyanakkor ez a védelem csak annyiban és addig illeti meg a polgári személyeket, amíg nem vesznek közvetlenül részt az ellenségeskedésekben. Részvételük esetén polgári státuszuk változatlan marad, ugyanakkor az ellenséges kombattánsok által támadhatóvá válnak. Megkülönböztetés nélküli, azaz nem meghatározott katonai célpont ellen irányuló támadás indítása tilos. Amikor személyek kapcsán beszélünk a különbségtétel elvéről, a legfontosabb kérdés az, hogy egy autonóm fegyverrendszer alkalmazható-e oly módon, hogy különbséget tudjon tenni az alábbi kategóriák között:

- polgári személyek ↔ ellenségeskedésben közvetlenül részt vevő polgári személyek;
- polgári személyek ↔ kombattánsok;

¹³ Írott szabályok hiányában a hadijogi elvek általános iránymutatásul szolgálnak a fegyveres konfliktusok idején alkalmazandó magatartásra. US Department of Defense Law of War Manual, 12 June 2015, p. 51. <http://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/Law-of-War-Manual-June-2015.pdf> (2018.05.27.)

- kombattánsok ↔ harcon kívüli kombattánsok (*hors de combat*): sérült, eszméletlen, hadifogságba került, önmagát megadó katonák.

Az autonóm fegyverrendszerek mint hadviselési eszközök alkalmazását – más fegyverekhez hasonlóan – szintén köti a humanitárius jogi szabályok és szokások összessége. A különbségtétel elvének való megfelelés vizsgálatakor tehát a legfontosabb kérdés, hogy lehetséges-e jogszerű (kombattánsok, az ellenségeskedésben közvetlenül részt vevő polgári személyek) és jogszerűtlen (polgári személyek, illetve *hors de combat*) célpontok közötti különbségtétel az alkalmazott fegyverrendszer „képességei” (szenzor(ok) minősége, különbségtételt meghatározó algoritmus megírása) tükrében. Egy autonóm fegyverrendszer – a kombattánsokhoz hasonlóan – a megfigyelt személy, illetve környezet (kontextus) alapján minősít valakit jogszerű célpontnak. Ehhez objektív kritériumok előzetes beprogramozása, majd a megfigyelt jelenség adatokkal történő összevetése szükséges. Ilyen lehet például meghatározott öltözék (egyenruha) vagy fegyver felismerése, amelyet az ellenséges haderő kombattánsai használnak, vagy kizárhatók bizonyos szinten kvantifikálható tényezők (pl. egy algoritmus 150 cm magasságig mindenkit automatikusan civil személynek, tehát a támadásoktól védettnek tekinthet). Elméletileg, nagy körültekintéssel lehetséges a jellemző (objektív) kritériumok beprogramozása. Ugyanakkor a tudomány jelenlegi állása alapján nem lehetséges, az az, hogy egy autonóm fegyverrendszerben alkalmazott algoritmus értelmezni tudjon egy adott cselekvést vezérlő szándékot.¹⁴ Egy kézi lőfegyver paramétereinek előzetes beprogramozása is problematikus lehet, mert bizonyos, konfliktus sújtotta területeken nemcsak a jogszerűen támadható kombattánsok és az ellenségeskedésben közvetlenül részt vevő polgári személyek viselhetnek és használhatnak lőfegyvert,¹⁵ de nagyon gyakran ugyanolyan típusú fegyvert használnak az életüket, tulajdonukat féltő, fegyvert csak önvédelmi szándékkal maguknál tartó polgári személyek is. A humanitárius jog további előírása,¹⁶ hogy amennyiben egy személy polgári minőségével kapcsolatban kétely merül fel, őt polgári személynek kell tekinteni. Egy személy státuszával kapcsolatos észszerű kételynek az algoritmusok nyelvére történő lefordítása elvileg lehetséges, amennyiben a programozás során értékeket rendelnek bizonyos jellemzőkhöz, körülményekhez (pl. magasság, meghatározott tárgyak, fegyver jelenléte), és ha az értékek egy matematikailag meghatározható értéket érnek, akkor minősül az adott személy támadhatónak. Ez azonban erőteljesen kontextus-függő, hiszen a harctéren a polgári személyek jelenléte – optimális esetben – nem jellemző, ezért ott valaki kisebb kétely felmerülése esetén támadható (feltételezve, hogy a jelenlévő nagyobb valószínűséggel részt vesz az ellenségeskedésben), míg a műveleti területtől távol erőteljesebb kételynek kell felmerülnie a támadhatósághoz.¹⁷ Szintén egy személy jogszerű célpontként történő pozitív azonosítását nehezíti az *hors de combat* megkülönböztetésére vonatkozó szabály, mert mind a sérülés, mind pedig a megadás felismerése problémát jelenthet egy

¹⁴ Henderson et al 2016. 8. o.

¹⁵ Scharre 2018. 253. o.

¹⁶ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 50 (1) cikk.

¹⁷ Schmitt, 2013. 17. o.

algorithmus számára, kétely esetén azonban elvileg alkalmazható egyfajta késleltetés vagy az operátorhoz történő visszautalás. Itt fontos megemlíteni ugyanakkor a hitszegést,¹⁸ mert annak lehetőségével az a kérdés is felmerül, hogy lehetséges-e a visszaélés egy algoritmus „bizalmával”.¹⁹ A beprogramozott paraméterekkel való ellenséges visszaélés – a fegyverrendszer „átvérese” vagy manipulálása oly módon, hogy ne támadjon egy egyébként jogszerűen támadható személyt – tehát lehetséges. Ugyanakkor álláspontom szerint a bizalommal való visszaélés, bár technikailag megoldható, mégis csak emberekkel kapcsolatban alkalmazható, tekintettel arra, hogy bizalom (hit valamiben) sajátos ember érzés vagy tudatállapot.

Arányosság elve

Az arányosság elvének legfontosabb funkciója, hogy segítsen az egymással versengő katonai és emberiességi érdekek egyensúlyban tartásában. Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv alapján megkülönböztetés nélkülinek minősül az olyan támadás, amely a polgári lakosság körében feltehetően annyi áldozatot követel, és annyi sebesülést okoz, valamint a polgári javakban akkora károkat idéz elő, hogy azok önmagukban, vagy együttesen meghaladnák a támadástól várható konkrét és közvetlen katonai előny mértékét.²⁰ Akárcsak a megkülönböztetés elvének, az arányosság elvének megsértése is a támadás jogellenességét eredményezi, és szándékos elkövetés esetén háborús bűncselekménynek minősül.²¹ Az arányosság elvének való megfelelés vizsgálata kétlépcsős tesztet jelent: egyrészt a polgári áldozatot és a polgári javakban bekövetkezett kárt (összefoglalóan járulékos kárt), másfelől pedig a támadástól várt konkrét katonai előny összemérését, amit alapvetően megnehezít, hogy két teljesen különböző, objektíven nem összemérhető kategóriáról van szó. Míg a járulékos kár mértéke pontosan kalkulálható a halálhoz, a sérüléshez, a kárhoz történő érték-hozzárendeléssel, addig a katonai előny meghatározását megnehezíti annak szubjektív és kontextuális, ezért gyakran változó természete. (A katonai előnyhöz sorolandó nemcsak egy elérni kívánt katonai célkitűzés, de adott esetben a saját fegyveres erők védelme is.) Ahhoz, hogy az arányossággal kapcsolatban szükséges bizonyosság mértékét megállapítsa, Schmitt definíciója alapján a lényegi kérdést az jelenti, hogy egy észszerű támadó, valamennyi észszerűen hozzáférhető igazolási módszert felhasználva, az adott körülmények között és az elérhető összes hírszerzési információ birtokában támadást indítana-e.²² Az autonóm fegyverrendszerek alkalmazásának tükrében ez tehát annak a kérdésnek a vizsgálatát jelenti, hogy egy algoritmus vagy program képes-e arra,

¹⁸ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 37 (1) cikk: “Az ellenséget tilos hitszegéssel megölni, megsebesíteni, vagy foglyul ejteni. Hitszegést képeznek azok a cselekmények, amelyek az ellenségben bizalmat keltve, őt – e bizalommal való visszaélés szándékával – abban a hitben tartják, hogy a fegyveres összeütközésekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alapján védelem illeti meg. Többek között az alábbi cselekmények minősülnek hitszegésnek: [...] b) sebesülés, vagy betegség miatti harcképtelenség színlelése; c) polgári, nem harcos minőség színlelése.”

¹⁹ Sassòli 2013.

²⁰ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51 (5) b) cikk.

²¹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 85. cikk.

²² Schmitt et al 2014. 402. o.

hogy két különböző kategóriát összemérjen. E körben a járulékos kár kalkulációja nem okozhat gondot egy autonóm fegyverrendszernek, hiszen pl. az Egyesült Államok és a NATO is alkalmaz külön erre készített algoritmusokat (CDEM²³), amelyek alkalmazása során olyan faktorok elemzése történik meg a támadást megelőzően, mint egy fegyver precíziós mivolta, a robbanás hatásai, támadási taktikák, civil személyek jelenlétének valószínűsége a célpont közelében és a támadással járó valószínű járulékos kár.²⁴ Korlátozza az autonóm fegyverrendszerek e körben való alkalmazását, hogy előzetes, célkiválasztási folyamat során jóváhagyott célkiválasztás esetén az arányossági elemzést a támadást jóváhagyó parancsnok végzi, az autonóm fegyverrendszerek csupán a dinamikus, előre nem tervezett, de hirtelen felmerülő célképzés esetén juthatnak szerephez, ebben az esetben ugyanis az elemzést a támadó kombattáns vagy a támadást irányító személy végzi.²⁵ Összefoglalóan elmondható tehát, hogy az arányosság elve esetében a problémát nem a járulékos kár előzetes felmérése fogja jelenteni, hanem a katonai előny kontextuális jellege (pl. egy nagyobb, állását tartó egység támadása másképp esik a latba egy fegyveres konfliktus első hetében, mint mondjuk egy több éve tartó konfliktus esetén, ha az utolsó nagyobb harcoló alakulatról van szó).

Elővigyázatosság követelménye

Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvben foglaltak alapján a műveleti tervezőknek, parancsnokoknak és a támadásokat végrehajtó személyeknek már a tervezési fázistól kezdődően a lehető legnagyobb körültekintéssel és elővigyázatossággal kell eljárniuk. Minden lehetséges módon meg kell győződni arról, hogy a támadási célpontot nem polgári személyek vagy polgári javak alkotják, hanem azok katonai célpontnak minősülnek.²⁶ Ezzel kapcsolatban nemcsak egy autonóm fegyverrendszer szenzorai által nyert információra kell támaszkodni, hanem minden más, észszerűen elérhető hírszerzési információra, illetve az elérhető adatbázisokra. Amennyiben a támadandó katonai célpont kiválasztása megtörtént, következő lépésként a célpont megtámadásához „illeszkedő,” olyan hadviselési eszközök (fegyverek) és módok (alkalmazott taktika) kiválasztása történhet, amely révén elkerüljük vagy a lehető legkisebbre csökkentjük a támadás során bekövetkező járulékos kárt.²⁷

Az elővigyázatosság követelménye az egész műveleten átível, és nem fejeződik be a támadás megindításánál, ugyanis a támadástól el kell állni, illetve annak megindítása

²³ Collateral Damage Estimation Methodology.

²⁴ Schmitt 2013. 19. o.

²⁵ A NATO STANDARD AJP-3.9 rendelkezik arról, hogy az Észak-atlanti Tanács hagyja jóvá a járulékos kár megengedett mértékét valamennyi NATO által irányított művelet esetében. Ezt a jóváhagyott mértéket a célkiválasztási iránymutatáson keresztül SACEUR (Szövetséges Fegyveres Erők Európai Főparancsnoka) közli az összhaderőnemi parancsnokkal, aki ezt követően – a részére delegált hatáskör keretein belül – jóváhagyja a célpontokat, ideértve az egyes fegyvernemi parancsnokok részére történő hatáskör-delegálást (1-10. o.).

²⁶ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 57 (2) a) (i) cikk.

²⁷ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 57 (2) a) (ii) cikk.

után azt fel kell függeszteni, ha nyilvánvalóvá válik, hogy a célpont nem katonai célpont, vagy különleges védelem alatt áll, illetve, ha a támadás a járulékos kár mértéke miatt nem felel meg az arányosság követelményének.²⁸ Az elővigyázatosság követelményével kapcsolatban is szerephez juthatnak az autonóm fegyverrendszerek, elsősorban a támadás célpontját képező katonai célpont természetének megerősítése kapcsán, amely a megkülönböztetés elvénél tárgyaltakhoz kapcsolódik. A megkülönböztetés esetén egy célpont katonai természetének megállapítását végezheti egy algoritmus, míg az elővigyázatosság kapcsán ez a program által végrehajtott verifikációt, megerősítést jelentheti. Az autonóm fegyverrendszert mint hadviselési eszközt ugyanakkor a célkiválasztási folyamat során a katonai parancsnok választja ki, tehát nem a fegyverrendszer dönt önnön alkalmazhatóságáról, ezért a vonatkozó elővigyázatossági szabály egyértelműen a parancsnok számára ír elő kötelezettséget. A támadástól való elállás és a megindított támadás felfüggesztése szintén lefordítható matematikai nyelvre. Hiszen például, ha a támadás (pl. rakéta indítása) után észleli az operátor vagy pilóta, hogy (1) a célpont mégsem minősül katonai célpontnak, (2) a saját fegyveres erők védelme érdekében szükséges, vagy (3) a támadástól várható, korábban nem látható, becsült járulékos kár olyan nagy lenne, hogy a támadás aránytalannak minősülne, akkor bizonyos esetekben lehetőség van arra, hogy az eredetitől eltérő, más becsapódási pontra irányítsa a rakétát, amíg az még a levegőben van.²⁹ Ugyanakkor ez az eljárás csak meghatározott precíziós löszerek, elsősorban lézer irányítású bombák³⁰ és rakéták³¹ esetén lehetséges. Elméletileg megvalósítható az, hogy a célterület, kiválasztott célpont folyamatos ellenőrzése során az autonóm fegyverrendszerek is képesek legyenek az eltérés (aránytalanra vált támadás, saját fegyveres erők veszélynek való kitettsége) esetén a rakéta eltérítésére. Az elővigyázatossági elv álláspontom szerint mindig tágan értelmezendő, és magában kell, hogy foglaljon olyan követelményeket is, mint például a jogi tanácsadó folyamatos jelenléte³² a művelet tervezésétől kezdve egészen a támadás végrehajtásának és eredményeinek értékeléséig. Ezt kiegészítendő, indokolt a fegyverszakértők („weaponeer”) és célkiválasztási szakemberek („targeteer”) jelenléte is a folyamat egésze során. Föntieken túl a megfelelést erősíti a kombattánsok hadijogi oktatása is. Erről az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv is rendelkezik, amikor előírja a szerződő felek kötelezettségét az egyezmények, valamint a jegyzőkönyvek vonatkozásában arra, hogy azok „tanulmányozását beiktatják a katonai kiképzési tervbe.”³³ A megfelelő óvintézkedések ugyanakkor gyakorlatias módon értelmezendők, olyan technikai és műveleti szempontból megfelelő óvintézkedéseket foglalnak magukban, amelyek gyakorlatilag megvalósíthatók, tehát például egy államnak nem kell jobb fegyvereket beszereznie, de a meglévő fegyverarzenálból a lehető legmegfelelőbbet kell kiválasztania. Amennyiben egyetlen autonóm fegyverrendszer felel meg a követelményeknek a legjobban, mert

²⁸ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 57 (2) b) cikk.

²⁹ Schmitt et al 2018.

³⁰ Pl. Paveway II, Paveway III vagy Laser JDAM GBU-54.

³¹ Pl. AGM-114 Hellfire.

³² I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 82. cikk.

³³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 83. cikk.

például annak alkalmazása jár a legkevesebb járulékos kárral és nincsen másik olyan fegyver, amely alkalmazásával az elérendő katonai célkitűzés kevesebb járulékos kárral lenne megvalósítható.³⁴

Következtetések

Jóllehet az autonóm fegyverrendszerek alkalmazása kihívások elé állítja a katonai parancsnokokat, operátorokat és kombattánsokat a célkiválasztási folyamat során, a fenti rövid elemzés alapján megállapítható, hogy bizonyos katonai célpontok támadása során, meghatározott körülmények megvalósulása esetén alkalmazásuk megfelelhet a nemzetközi humanitárius jog célkiválasztásra vonatkozó szabályainak és a legfőbb követelménynek: a polgári személyek és lakosság védelmének. Egy fegyverrendszer célkiválasztási szabályoknak való megfeleléséről nem a rendszer dönt, hanem már a célkiválasztási folyamat kezdetétől a katonai parancsnok. Álláspontom szerint nem ütköznek a humanitárius jog szabályaiba azok az autonóm fegyverrendszerek által végrehajtott támadások, ahol a személyi sérülés veszélye elhanyagolható (pl. sivatagi hadviselés esetén vagy a nyílt tengeren), tekintettel arra, hogy nincsenek polgári személyek a műveleti terület közelében. Ilyen esetekben a rendszer bevetése olyan földrajzilag behatárolható területen történik, ahol csak kombattánsok vagy az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő személyek vannak jelen.³⁵ Az arányosság elvével kapcsolatban a megfelelést erősíti a lehetséges járulékos kár felső határának előzetes megállapítása, valamint az esetleges konzervatív erőalkalmazás, azaz a fegyverrendszer csak támadás elhárítására történő alkalmazhatósága (védekezés). Szintén megfontolandó az, hogy az autonóm fegyverrendszereket csak katonai javak, objektumok ellen vessék be, jogszerűen támadható személyek ellen ne (vagy csak akkor, ha polgári személyek jelenléte kizárt), tekintettel arra, hogy az emberi szándék a rendszer számára nem értelmezhető egyértelműen, tehát a védett személyek esetleges támadásából eredő személyi sérülés esélye magas lehet. Az új típusú hadviselés kihívásaihoz való alkalmazkodás egyes új fegyverrendszerek esetében elkerülhetlenné tesz tehát bizonyos fokú korlátozást. Ahogy a kiberhadviselésre vonatkozóan a NATO kibervédelmi kiválósági központja elfogadta a Tallinn Manual-t,³⁶ amely a kiberhadviselésre alkalmazandó nemzetközi jogi szabályok összefoglalását adja, úgy a többi új fegyverrendszer esetében is szükség lehet egy magatartási kódex, multilaterális egyezmény vagy keretegyezmény elfogadására az alkalmazandó jogszabályi keret meghatározása, illetve a meglévő humanitárius jogi szabályok és elvek magyarázata érdekében.³⁷

³⁴ Schmitt 2013. 24. o.

³⁵ Pl. egy Brimstone rakéta programozható úgy, hogy csak a meghatározott földrajzi terület elérését követően kezdi meg a célpontok felkutatását, hogy elkerülje a járulékos kárt.

³⁶ Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations, Second Edition, Prepared by the International Group of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Cambridge University Press, 2017.

³⁷ Foy 2014. 68. o.

Felhasznált irodalom

Vincent Boulanin, Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems, A primer on autonomy, SIPRI Working Paper, 2016.

<https://www.sipri.org/sites/default/files/Mapping-development-autonomy-in-weapon-systems.pdf> (2018.06.25.).

Bonnie Docherty, Losing Humanity, The Case against Killer Robots, Human Rights Watch, 2012. november 19. <https://www.hrw.org/report/2012/11/19/losing-humanity/case-against-killer-robots> (2018.06.24.).

James Foy, Autonomous Weapons System: Taking the human out of the loop, 23 Dalhousie Journal of Legal Studies 47 (2014)

Ian Henderson, Patrick Keane, Joshua Liddy, Remote and Autonomous Warfare Systems – Precautions in Attack and Individual Accountability (June 10, 2016). Research Handbook on Remote Warfare, Edward Elgar Press, Jens David Ohlin ed., 2016, Forthcoming. <https://ssrn.com/abstract=2850217> (2018.06.23.).

Marco Sassòli, Autonomous Weapons – Potential advantages for the respect of international humanitarian law in PHAP Professionals in Humanitarian Assistance and Protection, 2 March 2013. https://phap.org/system/files/article_pdf/Sassoli-AutonomousWeapons.pdf (2018.06.22.)

Paul Scharre, Army of None, W. W. Norton & Company, 2018.

Michael N. Schmitt, Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: A Reply to Critics in Harvard National Security Journal Features (2013)

Michael N. Schmitt & Eric W. Widmar, “On Target”: Precision and Balance in the Contemporary Law of Targeting in 7 Journal of National Security and Policy (2014)

Michael Schmitt, Matthew King, The “Shift Cold” Military Tactic and International Humanitarian Law in Just Security, 20 February 2018. <https://www.justsecurity.org/52198/shift-cold-tactic-international-humanitarian-law/> (2018.06.12.).

Iben Yde, The push towards autonomy: an insight into the legal implications of self-targeting weapon systems, Royal Danish Defence College Brief, Copenhagen 2014. <http://www.fak.dk/publikationer/Documents/The%20push%20towards%20autonomy%20-%20self-targeting.pdf> (2018.06.23.)

COMPLIANCE WITH TARGETING RULES IN CASE OF AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS DEPLOYMENT

In the past few years, with the advent of drones and the development of autonomous technology, the operational deployment and especially the of autonomous weapon systems (AWS) in the targeting process has started to permeate military and legal thinking. With regards to AWS, the most important question to answer is whether these AWSs can comply with the requirements of International Humanitarian Law. These targeting criteria include the principle of distinction, the principle of proportionality and the precautionary requirement. The article enumerates the most important IHL conventional rules and juxtaposes these to the feasibility of autonomous decision-making. On the basis of this assessment, the author concludes that notwithstanding the challenges posed by the deployment of AWSs during the targeting process, in case of restricting targeting to certain military objectives (objects and not persons) and to a certain operational area, circumstances may exist in which deployment of such weapons in an offensive manner can be regarded compliant with IHL and with the requirement to protect civilian persons and objects.

MERKEL CSENGE

Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Somssich Réka habil. egyetemi docens

A MEGERŐSÍTETT EGYÜTTMŰKÖDÉS A NEMZETKÖZI MAGÁNJOG ÉS A BELSŐ PIACI JOGALKOTÁS TERÜLETÉN

I. Bevezetés

Az 1999. május 1-jén hatályba lépő Amszterdami Szerződés bevezette a megerősített együttműködés jogintézményét. Azóta azok a tagállamok, amelyek egymás között megerősített együttműködést kívánnak létrehozni, igénybe vehetik az uniós intézményeket, eljárásokat és mechanizmusokat.¹ A megerősített együttműködés lényege, hogy az uniós jogalkotáson keresztül, csak a megerősített együttműködésben résztvevő tagállamokra nézve alkot az Unió kötelező jogi aktust. A megerősített együttműködés különös jogalkotási rendet képez a Európai Unió jogalkotási rendszerében, amely alkalmas lehet a differenciált integráció eszközévé válni. A csatlakozási hullámok előtt voltak, akik a fragmentált Európa létrehozásának kísértését látták benne, mivel a kisebb „klubok” létrehozásával könnyebben kivitelezhetőnek vélték az egyes tagállami érdekek kielégítését.² Az elmúlt tíz évben a belső piac és a nemzetközi magánjog területén három megerősített együttműködés meghozatalára is sor került, így közelebb kerülhettünk az intézmény gyakorlati vonásainak felfedezéséhez. A megerősített együttműködés célja kettős, egyrészt feloldja azokat patthelyzeteket, amelyekben az egységes kompromisszumra jutás a tagállamok között lehetetlennek látszik. Másrészt lehetővé teszi a tagállamok kisebb körének a szorosabb együttműködést meghatározott szakpolitikai területen, és ezáltal felgyorsíthatja az integrációt.

A dolgozat vizsgálódásának középpontját az egységes szabadalmi csomaggal, a Róma III rendelettel és a nemzetközi párok vagyoni jogi rendszereivel összefüggő megerősített együttműködések képezik. Nem képezi részét az Európai Ügyészség létrehozására vonatkozó megerősített együttműködés annak eljárási rendjére vonatkozó különös szabályok miatt.³ A megerősített együttműködésre vonatkozó általános szabályoktól eltérően az Európai Ügyészség létrehozására az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban EUMSZ) 86. cikke külön szabályokat állapított meg.

¹ Koller 2012a. 37. o.

² Majone 2005. 19-21. o.

³ Az Európai Ügyészség létrehozására vonatkozó megerősített együttműködés bevezetéséről szóló 2017/1939/EU Tanácsi rendelet (HL L 283/1,30.10.2017)

A dolgozatban azt kívánom megvizsgálni, milyen jogalkotási jogalapok állnak az Európai Unió rendelkezésére a létrehozott megerősített együttműködések által érintett területeken, és hogy ehhez képest miért került sor mégis a megerősített együttműködési eljárás igénybevételére. Ezen kívül a három létrehozott megerősített együttműködés alapján a jogintézményre vonatkozó gyakorlati következtetéseket kívánok levonni, elsősorban jogi szemszögből.

II. A megerősített együttműködés jogi és elméleti alapjai

Ebben a fejezetben azt mutatom be, melyek a megerősített együttműködés alkalmazásának hatályos szabályai, és milyen elméletek születtek erről a jogintézményről a tudomány területén.

A megerősített együttműködés szabályait az Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban EUSz) és az EUMSz együttesen tartalmazzák. Ezek szerint, ha a tagállamok egy jogalkotási kérdésben nem tudnak megegyezni és ennek következtében ellehetetlenül a döntéshozatal, kilenc vagy ennél több tagállam kezdeményezheti a Bizottságnál, hogy a kérdésben megerősített együttműködés keretében szülessen döntés. Amennyiben ez a kérelem a Bizottság rostáján átjut, a Bizottság a Tanács elé terjeszti a javaslatát. Ezt követően a Parlament egyetértésével a Tanács dönt a megerősített együttműködés folytatására vonatkozó felhatalmazásról. A felhatalmazást a Tanács egyhangúlag, határozatban fogadja el, azonban a szavazásban a Tanácsnak csak a megerősített együttműködésben érintett tagállamokat képviselő tagjai vesznek részt. Az egyhangúság eléréséhez csak a részt vevő tagállamok képviselőinek szavazatait kell figyelembe venni. A Tanács a felhatalmazást csak végső lehetőségként fogadhatja el, miután megállapította, hogy együttműködés célkitűzéseit az Unió egésze észszerű határidőn belül nem érheti el. A felhatalmazást követően az együttműködésben részt vevő tagállamok megalkotják a tervezett jogi aktust. Megerősített együttműködést bármely szakpolitika területén létre lehet hozni, kivéve azokat, amelyek az Unió kizárólagos hatáskörébe tartoznak. A Szerződések több elvet is megfogalmaznak, amelyeket a megerősített együttműködésnek tiszteletben kell tartani. Az ilyen együttműködések a későbbiekben valamennyi tagállam számára bármikor nyitva állnak, azonban nem részei az Unióhoz csatlakozni szándékozó országok által elfogadandó uniós vívmányoknak. A részt nem vevő tagállamok számára nem kötelező a megerősített együttműködéshez való csatlakozás, ugyanakkor cél, hogy a lehető legtöbb tagállamra kiterjedjen, és ennek érdekében a tagállamoknak és a Bizottságnak mindent meg kell tennie.

A megerősített együttműködés alkalmas jogintézmény arra, hogy a differenciált integráció eszközévé váljon. A differenciált integráció – a dolgozatomban használt fogalomként – olyan integrációt jelent, amelyben uniós tagállamok vesznek részt az Unión belül, és ezért különböző, az Unió egészéhez képest, attól eltérő politikai és jogi kötelezettségvállalások jönnek létre, vagyis az Unión belül különböző „klubok” alakulnak, amelyek mini közösségeket alkotnak a „nagy” közösségen belül.

A differenciált integráció eddigi legátfogóbb kategorizációja Alexander Stubb nevéhez fűződik.⁴ Ő három kategóriát alkotott az idő, a tér és az együttműködési terület figyelembe vételével. Az első ilyen kategória az „à la carte” koncepció. Eszerint a tagállamok az integráció során mintha csak egy étteremben az étlapról választanának, szabadon kiválaszthatják, melyik együttműködésekben kívánnak részt venni, miközben egy közös minimum-standardot mindenkinek vállalni kell. A következő kategória a „többsebességű integráció”. Az integráció e változatában a „haladó” államok bizonyos célkitűzéseket hamarabb megvalósítanak, és idővel a többiek is ezekhez csatlakoznak, tehát az elérendő integráció mélysége azonos, a cél egy egységes integráció megvalósítása, azonban időben eltér, hogy ki mikor valósítja azt meg. Ez a változat tehát pragmatikusan figyelembe veszi a tagállamok közötti különbségeket, és eképpen igyekszik kiküszöbölni azokat. A harmadik kategória a „változó geometriájú” integráció, amelyben eltérő szinteken valósul meg az integráció bizonyos tagállamok között.

Egy további szerző, Kölliker arra jutott, hogy a megerősített együttműködésnek lehet bizonyos centripetális hatása az abban részt nem vevőkre nézve.⁵ A megerősített együttműködések előbb-utóbb magukhoz vonzzák azokat a feleket is, akik kezdetben nem kívántak együttműködni. A centripetális hatás szerinte azonban nagymértékben függ attól, milyen területen jön létre az együttműködés. De Neve ezt az elméletet tovább cizellálta, szerinte a centripetális hatás két irányba hathat. Egyrészt ez lehet „csalogató” hatás, másrésztől egyfajta „kényszerítő hatás”.⁶ A csalogató hatás esetén a részt nem vevő tagállamok számára kedvezőnek tűnik a „többiekhez” csatlakozni, és ezért utólag úgy döntenek, hogy részt vesznek az együttműködésben. A kényszerítő hatás esetén a kimaradó tagállamok számára továbbra sem vonzó az együttműködés, azonban valamely nagyobb érdek, vagy a valamitől való féltélem mégis a csatlakozásba hajszolja őket.⁷

III. Megerősített együttműködések a belső piac és a nemzetközi magánjog területén

A belső piac az EUMSZ meghatározása szerint olyan belső határok nélküli térség, amelyben a Szerződések rendelkezéseivel összhangban biztosított az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása. A belső piac lényegében minden, a tagállami határokon átnyúló gazdasági tevékenységet átfog.⁸ Ahhoz, hogy ez a határok nélküli térség olajozottan működhessen, számtalan területen kellett az Európai Uniónak fellépnie, hogy a különféle akadályokat megszüntesse, legyen szó technikai, fiskális vagy jogi akadályokról. A gazdasági integrációs folyamat megvalósításának elsődleges

⁴ Stubb 1997. 44. o.

⁵ Kölliker 2001. 147. o.

⁶ De Neve 2007. 511-512. o.

⁷ Koller 2012b. 5-6. o.

⁸ Blutman 2013. 136. o.

„fegyverzete” maga a jog lett. A belső piaci jogalkotáshoz mindenekelőtt megfelelő jogalap kellett az Unió számára, ezért a Szerződésekben a tagállamok számos cikkben felhatalmazták az Uniót erre.

A nemzetközi magánjogi rendeletek – az önálló jogalkotási jogalap ellenére – erősen kötődnek a belső piachoz. Az EUMSZ is ekként fogalmazza meg rendelkezéseit, és az erről szóló rendeletek preambuluma is hivatkoznak a személyek szabad mozgásának biztosítására. Az általános belső piaci és nemzetközi magánjogi jogalkotási jogalapokhoz képest különös a szabadalommal összefüggő oltalmi jogcímekre vonatkozó nyelvhasználati rend szabályozása és a családjogi ügyeket érintő szabályok meghatározásáról szóló rendelkezések. Ezek esetén az általános szabályoktól eltérően az EUMSZ egyhangúságot követel meg a Tanácstól jogi aktus elfogadásához.⁹

Az egyhangú döntéshozatalt megkövetelő szabályozás már kifejezi, hogy az EUMSZ elfogadásakor a tagállamok kiemelt jelentőségűnek tekintették ezeket a területeket, és el szeretnék volna kerülni, hogy ezekben a tárgykörökben olyan szabályozást kelljen végrehajtaniuk, amellyel egyesek nem értenek egyet. Az egyhangúság követelménye előrevetítette, hogy ezek konfliktusos pontok lehetnek, éppen emiatt vált szükségessé a megerősített együttműködések létrehozása, ami lehetővé tette, hogy az Unión belül szűkebb kör állapodjon meg.

IV. Az egységes szabadalmi csomag körüli jogviták

Az egységes szabadalmi csomag¹⁰ elfogadását az Unióban nagy viták előzték meg az alkalmazandó nyelvhasználati renddel kapcsolatban. Az teljes egyetértést igénylő kérdésben az Olasz Köztársaság és a Spanyol Királyság vétója miatt nem lehetett a Tanácsban sikeres döntést hozni. Mindkét tagállam ragaszkodott ahhoz, hogy saját nyelve is hivatalos nyelve legyen a szabadalmi eljárásoknak. A Bizottság álláspontja szerint ez azonban a megnövekedett fordítási terhek miatt túlzottan költségessé tette volna az eljárást, és ennek következtében az egységes szabadalmi rendszer nem lett volna versenyképes, ezzel pedig az egész projekt lényegét ásták volna alá.¹¹ Az Olasz Köztársaság és a Spanyol Királyság miután a megerősített együttműködés létrehozása eldőlt, nem nyugodtak bele a kudarcba és 2011-ben megsemmisítési eljárását kezdeményezték az Európai Unió Bírósága előtt.¹² A felperesek keresetükben azt kérték a Bíróságtól, hogy semmisítse meg az egységes szabadalmi oltalom létrehozásáról szóló

⁹ Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 118. cikk és 81. cikk

¹⁰ E csomag a következőkből tevődik össze: az egységes szabadalmi oltalom létrehozásának területén megvalósítandó megerősített együttműködés végrehajtásáról szóló, 2012. december 17-i 1257/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet (HL L 361., 1. o.); az egységes szabadalmi oltalom létrehozásának területén megvalósítandó megerősített együttműködésnek az alkalmazandó fordítási szabályok tekintetében történő végrehajtásáról szóló, 2012. december 17-i 1260/2012/EU tanácsi rendelet (HL L 361., 89. o.) és az egységes szabadalmi bíróság létrehozásáról szóló, 2013. február 19-i megállapodás (HL C 175., 1. o.)

¹¹ COM (2010) 350. final

¹² C-274/11 és C-295/11. sz. Spanyol Királyság és Olasz Köztársaság kontra Európai Unió Tanácsa egyesített ügyek (ECLI:EU:C:2013:240)

megerősített együttműködésre vonatkozó felhatalmazást, tekintve hogy véleményük szerint ennek elfogadására nem volt jogszerű lehetősége a Tanácsnak. A tanulmány további részében csupán két hivatkozott jogalappal kívánok foglalkozni, mivel ezek függenek szorosan össze a megerősített együttműködés jogintézményével.

A Spanyol Királyság és az Olasz Köztársaság úgy ítélte meg, hogy a Tanács visszaélt a hatáskörével, amikor a megerősített együttműködésre vonatkozó határozatot meghozta. Véleményük szerint ennek az oka, hogy a megtámadott határozat valódi célja nem az integráció megvalósítása volt, hanem a két felperes kizárása az egységes szabadalmi oltalom nyelvhasználati rendjéről folyó tárgyalásokból, és ezáltal a tagállamok megfosztása az EUMSZ 118. cikkének második bekezdésében biztosított attól az előjoguktól, hogy fellépjenek azon nyelvhasználati rend ellen, amelyhez nem tudnak csatlakozni. A felperesek hozzátették, hogy szerintük a megerősített együttműködést olyan esetekben kell használni, amikor egy vagy több tagállam még nem áll készen az Unió egészének jogalkotási tevékenységében való részvételre.

A Bíróság – állandó joggyakorlatára hivatkozva – leszögezte, hogy egy uniós jogi aktus csak akkor jogellenes hatáskörrel való visszaélés miatt, ha objektív, releváns és egybehangzó bizonyítékok alapján nyilvánvaló, hogy azt kizárólag vagy legalábbis elsősorban olyan céltól eltérő cél elérése érdekében fogadták el, amelyre a szóban forgó jogkört biztosították, vagy az ügy körülményeinek kezelésére a Szerződések által kifejezetten előírt eljárás megkerülése érdekében fogadták el. A Bíróság szerint a Szerződések semmiképpen nem tiltják meg azt, hogy a tagállamok az Unió olyan hatáskörei keretében hozzanak létre megerősített együttműködést egymás között, amelyeket a Szerződések szerint egyhangúsággal kell gyakorolni. Ezen felül az EUSZ és az EUMSZ cikkei nem korlátozzák a megerősített együttműködés igénybevételének lehetőségét kizárólag arra az esetre, amikor egy vagy több tagállam kinyilvánítja, hogy még nem áll készen az Unió egészének jogalkotási tevékenységében való részvételre. Az egyetlen kitétel a megerősített együttműködés igénybevételére, hogy az együttműködés célkitűzései ne legyenek észszerű határidőn belül elérhetők az Unió egésze számára. Ennek oka a megerősített együttműködés alkalmazásának a szempontjából irreleváns. Mindebből az következik, hogy a megerősített együttműködés nem jelentette az egyhangúsági követelmény megkerülését a Tanács részéről.

A negyediként hivatkozott jogalap szerint a Tanács megsértette az EUSZ 20. cikkének azt a követelményét, miszerint a megerősített együttműködésre felhatalmazást adó határozatot végső lehetőségként kell elfogadni. A Bíróság ennek a kérdésnek a megválaszolása során széles spektrumot adott, amelyen belül megfoghatóbbá válik ez a puha jogfogalom. Egyrészt megállapította, hogy az *ultima ratio* jelleg szorosan kötődik a megerősített együttműködés céljához, amely az integráció megerősítésére irányul. Éppen ezért a sikertelen tárgyalás önmagában nem alapozhatja meg a megerősített együttműködési eljárás alkalmazását, mivel ez arra sarkallhatná az Uniót, hogy mellőzze a kompromisszumok keresését, ez pedig ellentétes lenne az integráció elmélyítésének célkitűzésével. A Bíróság szerint az egységes döntésre jutás „lehetetlensége” kell, hogy jellemezze ezt a feltételt. A lehetetlenség pedig jelenthet

bármilyen akadályt. Ilyen lehet bizonyos tagállamok érdekének hiánya, vagy ha a jogi aktus tartalmára nézve képtelenség a tagállamok megállapodása. A lehetetlenséget ki kell egészíteni azzal, hogy a kompromisszumra jutás belátható időn belül legyen lehetetlen. Ezzel kapcsolatban a Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a Tanács van a legjobb helyzetben ennek a kérdésnek a megítélésére, mivel ismeri a tagállamok kompromisszumra való hajlandóságát, és maga is előterjeszthet olyan javaslatokat, amelyek a szabályozás belátható időn belüli elfogadását eredményezhetik. Mindebből az következik, hogy a Bíróság hatásköre csupán arra terjed ki, hogy ellenőrizze, a Tanács gondosan és pártatlanul vizsgálta-e meg a tényeket, és hogy kellőképpen megindokolta-e a saját következtetéseit. Ami az indokolási kötelezettséget illeti, a Tanácsnak a tömör indokolása nem sérti a Szerződést, mivel a szóban forgó aktus meghozatalára az érintettek számára jól ismert körülmények között került sor. A Bíróság megengedő volt a Tanáccsal szemben, ugyanis arra jutott, hogy a Tanács nem sértette meg „olyan mértékben” az indokolási kötelezettségét, hogy az megsemmisítést vonjon maga után.

A megerősített együttműködés intézménye már alapvetően egyfajta feszült helyzetet feltételez az érintett területen a tagállamok között, és ez a megerősített együttműködés *ultima ratio* jellegéből is következik. Ebből kiindulva nem meglepő, hogy az első ilyen összeütközéseknél az egyet nem értő tagállamok az intézmény alkalmazásának szűkítő értelmezését igyekeztek propagálni, és megsemmisítés iránti eljárást kezdeményeztek. A Bíróság azonban hímes tojásként bánt az elsőként elé kerülő ilyen ügygel. Ítéletében nem kívánt a részletekbe belemenni, és fogalommeghatározásokba sem bocsátkozott. A minél szélesebb jogértelmezés mellett tette le a voksát, kissé kivonva magát az érdemi döntéshozatalból. A hatalmi ágak elválasztásának elvéből kiindulva – amint erre a főtanácsnok is felhívta a figyelmet¹³ – ez megfontolt álláspont.

Az eljárásokat követően Olaszország 2015 júliusában levelében bejelentette a Bizottságnak, hogy részt kíván venni az egységes szabadalmi oltalom létrehozásának területén megvalósítandó megerősített együttműködésben. A Bizottság határozattal döntött arról, hogy a csatlakozásnak semmilyen akadálya nincs.¹⁴ Olaszországon valószínűleg a kényszerítő-hatás fogott, hiszen minden jogi eszközt megmozgatott az állam annak érdekében, hogy az együttműködést megakadályozza. Azonban miután ezek a kísérletek nem jártak sikerrel, a csatlakozás mellett tette le a voksát. A gazdasági előnyöktől való elesés kellő nyomást helyezhetett a tagállamra, hogy egyet nem értése ellenére a csatlakozás mellett döntsön.

¹³ Jacobs Főtanácsnok indítványa a C-248/95. És C-249/95. sz. ügyekben 23. (ECLI:EU:C:1997:92)

¹⁴ A Bizottság 2015/1753/EU határozata Olaszországnak az egységes szabadalmi oltalom létrehozásának területén megvalósítandó megerősített együttműködésben való részvételének megerősítéséről (HL L 256/19, 1.10.2015)

V. A Róma III rendelet elfogadása (1259/2010/EU Tanácsi rendelet)

A személyek szabad mozgásának egyik természetes velejárója, hogy a házasságok egyre megnövekvő számban kötődnek több állam jogához. Folyamatosan nő az Unión belül a nemzetközi családok száma, 2010-re minden hetedik házasság nemzetközi párok között kötött, és minden hatodik házasságfelbontás nemzetközi párokat érintett.¹⁵ A jogbiztonság és a kiszámíthatóság miatt fontos, hogy szabályozva legyen a tagállamok között, mikor melyik állam joga az alkalmazandó jog. Emellett látni kell, hogy a házasság jogintézménye politikailag kényes és kiemelt kérdés az államok számára, emiatt erősebb a szuverenitás-féltés.¹⁶ Az EUMSZ 81. cikke ennek érdekében célul tűzte ki a nemzetközi kollíziós szabályok harmonizálását, és megteremtette az ehhez szükséges felhatalmazást. Az EUMSZ 81. cikke a családjogi érintettségű szabályok meghozatalára egyhangú egyetértést követelt meg rendelet elfogadásához. Az egyhangúság a tárgyalások során nem alakult ki, és leküzdhetetlen nehézségek álltak fent. 2010. július 12-én végül a Tanács elfogadta a 2010/405/EU felhatalmazó határozatot a megerősített együttműködés létrehozására Belgium, Bulgária, Németország, Spanyolország, Franciaország, Lettország, Luxembourg, Magyarország, Málta, Ausztria, Portugália, Románia és Szlovénia részvételével, később pedig megalkották a Róma III rendeletet.¹⁷

A tárgyalások idején a házasságfelbontás szabályozása tekintetében két póluson helyezkedtek el a tagállamok, egyrésztük megengedőbb, míg más tagállamok szigorúbb szabályozást alkalmaztak. A kialakult konfliktus magja az volt, hogy a különböző szabályozással rendelkező országok mind féltették saját anyagi jogszabályaik esetleges lerontását. A megengedő szabályozást féltő államok példája Svédország, amely attól tartott, hogy a kollíziós rendelet elfogadása bizonyos esetekben megnehezítené a válást az országukban.¹⁸ A szigorúbb szabályozást alkalmazók táborába tartozott Litvánia, Lengyelország, Szlovákia és Málta. Litvánia úgy vélte, hogy a családi kötelek szabályozása kizárólag és szigorúan a nemzeti jog hatáskörébe tartozik. Lengyelország többek között attól tartott, hogy az azonos neműek házassága közvetett módon elfogadottá válna az országukban. Szlovákia az ellenérvei között hangoztatta, hogy a megerősített együttműködés nem kollíziós jogi jogalkotásra szolgál, és óvni kívánta saját jogrendszerét a vétkességi elv esetleges alkalmazandóságától. Szlovákia a jogválasztás lehetősége ellen is tiltakozott, mivel szerintük a családjog szoros állami kontroll alá tartozó terület.¹⁹ Málta volt a legspeciálisabb helyzetben az összes tagállam közül, mivel a rendelet elfogadásakor az országukban még nem legalizálták a válást. Éppen ezért a később elfogadott rendeletbe bekerült egy „Málta-rendelkezés” néven elhíresült cikk, a rendelet 13. cikke. Eszerint a rendeletben semmi sem kötelezi arra azon tagállamok bíróságait, amelyeknek joga nem rendelkezik a házasság felbontásáról,

¹⁵ Az uniós polgárok jogainak érvényesítése előtt álló akadályok lebontás, COM (2010) 603

¹⁶ Wopera 2014. 61-70. o.

¹⁷ A házasság felbontására és különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról szóló 1259/2010 rendelet (HL L 343/10, 2010.12.29.)

¹⁸ Czigler és Raffai 2013. 43-69. o.

¹⁹ Bonomi and Romano 2011. 9-12. o.

vagy a szóban forgó házasságot nem tekinti érvényesnek, hogy a rendelet alkalmazásában házasságfelbontást mondjanak ki. Azóta Máltán is legalizálták a válást, így ennek a rendelkezésnek, ilyen formán számukra már nincsen jelentősége.²⁰ A 13. cikk további aspektusa, hogy egyfajta közrendi klauzulaként szolgál, és az azonos nemű párok házasságát sem kötelesek ennek a cikknek a következtében a tagállamok elismerni.²¹

Az együttműködéshez azóta tizenhat tagállam csatlakozott.²² Ez alátámasztja Kölliker centripetális hatásának elméletét. A Róma III rendelet esetében, abból kiindulva, hogy közvetlen hátrány nem éri a részt nem vevő tagállamokat, valószínűsíthető, hogy egyfajta csalogató-hatás játszott szerepet abban, hogy egyre több tagállam számára vált vonzóvá az együttműködésben való részvétel.

A házasság szabályozása kifejezi egy állam kultúrájának egy szeletét, társadalmilag jelentős annak meghatározása. A családjog olyan terület, amelyen a tagállamok szuverenitás-féltése erős. A rendeletben megjelenő közrendi klauzula azonban a több tagállami félelemre kielégítő jogi megoldást nyújt, ennek ellenére sok tagállam mégsem csatlakozott az együttműködéshez. Feltételezhető ezért egyfajta hazafelé beszélés, belpolitikai diszkurzus is a tagállamok döntései mögött.

VI. A nemzetközi párok vagyoni jogi rendszereiről szóló megerősített együttműködés

A nemzetközi párok vagyoni jogi rendszereivel összefüggő megerősített együttműködés forgatókönyve hasonlóan alakult, mint a Róma III rendelet elfogadásának története. Ezekhez a rendeletekhez²³ szintén az EUMSZ 81. cikke nyújtja a szükséges jogalapot.

A tárgyalások során két rendelet elfogadásáról folytak az egyeztetések: a házassági és a bejegyzett élettársi vagyoni jogi rendszerekkel kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló rendeletekről. *„Néhány tagállam úgy találta, hogy a Tanács elé terjesztett kompromisszumos szöveg megfelelő biztosítékokat tartalmazott arra nézve, hogy a bíróságainak ne kelljen a saját jogrendszerükben ismeretlen jogintézményekkel foglalkozniuk. Más tagállamok ezzel szemben aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy – még abban az esetben is, ha a jövőbeni jogi eszközök nem követelnék meg ismeretlen jogintézmények bevezetését saját nemzeti jogrendszereikbe – az ilyen idegen jogintézményekből eredő vagyoni jogi következmények elismerése országaikban*

²⁰ Basedow 2017. 1574-1580.

²¹ Basedow uo.

²² COM (2016) 108 final

²³ A bejegyzett élettársi kapcsolatok vagyoni jogi hatásaival kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról szóló 2016/1104/EU Tanácsi rendelet (HL L 183/30, 8.7.2016) és a házassági vagyoni jogi rendszerekkel kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról szóló 2016/1103/EU Tanácsi rendelet (HL L 183/1, 8.7.2016)

közvetlenül befolyással lenne nemzeti családjogi rendszerükre és családjogi politikájukra.”²⁴ Mindkét rendelet tartalmaz közrendi klauzulát, amely kizárja, hogy a tagállamoknak olyan házasságot kelljen elismerniük, amelyet nem tartalmaz saját jogrendszerünk. Ezzel kapcsolatban szintén felmerül egyfajta hazafelé beszélés a tagállamok részéről, mint a megegyezés akadálya. A megerősített együttműködés létrehozásából Magyarország és Lengyelország maradt ki.²⁵

VII. Összegzés

A nemrégiben létrehozott megerősített együttműködésekben számos következtetés levonható a jogintézmény mibenlétéről. Megállapítható, hogy a megerősített együttműködés többarcú: egyszerre viseli magán a „változó geometriájú”, „a többsebeséges” és az „à la carte” koncepció vonásait. A „többsebeséges” integrációt vetíti elő az EUMSZ azon gesztus-szabálya, amely szerint az együttműködésben részt vevő tagállamok és a Bizottság kötelesek mindent megtenni annak érdekében, hogy minél több tagállam csatlakozzon az együttműködéshez. Tovább erősíti ezt a koncepciót, hogy a tagállamok szabadon csatlakozhatnak a már meglévő együttműködésekhez. A „többsebeséges” integráció másik vonása valósul meg abban, hogy a megerősített együttműködés részeként elfogadott jogi aktusok hatálya alól utóbb nem lehet kilépni. Tehát a már ezen keresztül elért integrációs szintből a tagállam nem tud kiválni, az számára, mint bármelyik uniós jogi aktus, kötelező erővel bír. A „változó geometriájú” integráció eszközét vetíti előre a Spanyol Királyság és az Olasz Köztársaság által indított első megsemmisítési per, amelyben a Bíróság kijelentette, hogy a megerősített együttműködést nem csak azokban az esetekben kell alkalmazni, amikor egy vagy több tagállam kijelenti, hogy nincsen még készen az Unió jogalkotásának egészében való részvételre. A Bíróság a „változó geometriájú” integrációs elméletet erősítette azzal is, hogy pusztán a tagállami érdek hiánya is megalapozhatja az együttműködésből való kimaradást. Az „à la carte” koncepcióhoz közelít viszont az a rendelkezés miszerint a megerősített együttműködések nem képezik az *acquis communautaire* részét, vagyis az Unióhoz újonnan csatlakozó tagállamok nem csatlakoznak *ipso iure* a már hatályban lévő megerősített együttműködéshez.

A belső piaccal összefüggésben eddig létrehozott megerősített együttműködéseknek több közös jellemzőjük van. Mind egyhangú döntéshozatalt megkövetelő ügyekkel kapcsolatban keletkeztek, és mindegyik esetében a kulturális különbségek jelentették a fiaskó okát. Az eddigi tapasztalatok alapján a centripetális hatás beigazolódni látszik, mind a csalogató, mind a kényszerítő hatás tekintetében. Ezen kívül az Európai Unió Bíróságának döntése is kijelölte saját hatáskörét a megerősített együttműködéssel összefüggésben. A Bíróság érdemben nem vizsgálja a felhatalmazó határozatot, ezzel

²⁴ COM (2016) 108 final

²⁵ 2016/954/EU Tanácsi határozat (HL L 159., 2016.6.16., 16. o.)

bebástyázva a Tanács széles mérlegelési szabadságát a megerősített együttműködések létrehozására.

Némi immanens feszültség érezékelhető abban, hogy éppen a belső piaccal összefüggésben lépett életbe három megerősített együttműködés az utóbbi években, hiszen a belső piac kialakításának és fenntartásának egyik legfontosabb mozgatórugója és rendező elve a teljes jogegységesítés.

Felhasznált irodalom

Alexander C. Stubb: The 1996 Intergovernmental Conference and the management of flexible Integration. *Journal of European Public Policy*, 4:1, March 1997

Alkuin Kölliker: Bringing Together or Driving Apart the Union? Towards a Theory of Differentiated Integration. *West European Politics*, 24(4), 2001

Andrea Bonomi and Gian Paolo Romano: Yearbook of Private International Law. Vol XII, Sellier European Law Publishers and Swiss Institute of Comparative Law, 2011

Blutman László: Az Európai Unió joga a gyakorlatban. Budapest, HVG-ORAC Lap- és könyvkiadó Kft., 2013.

Czigler Dezső Tamás és Raffai Katalin: Az európai integráció újabb állomása: az egységesülő nemzetközi (kollíziós) családjog. (The Next Stage of European Integration: The Unification of European Private International Family Law) (May 1, 2013). *Külgazdaság*, LVII. évfolyam 2013/5-6. <https://ssrn.com/abstract=2323853> (2018.06.27.)

Giandomenico Majone: Dilemmas of European Integration: The ambiguities and pitfalls of integration by stealth. Oxford, Oxford University Press, 2005

Jan-Emmanuel De Neve: The European Union? How differentiated integration is reshaping the EU? *European Integration*, Vol. 29., No. 4., September 2007

Jürgen Basedow, Giesela Rühl, Franco Ferrari and Pedro de Miguel Asensio: Encyclopedia of Private International Law. Volume 2, 2017, Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing Ltd.

Koller Boglárka: Klubtagságok az EU-ban. A differenciált integrációgyakorlati és elméleti vonatkozásai. *Politikatudományi Szemle*, 2012, XXI/1.

Koller Boglárka: Új perspektívák Lisszabon után. *Polgári Szemle*, 7. évfolyam, 5-6. szám, 2012 február, 5-6. <https://polgariszemle.hu/archivum/123-2012-februar-7-evfolyam-5-6-szam/atalakulo-gazdasagi-er-terek/466-uj-perspektivak-lisszabon-utan> (2018.06.27.)

Wopera Zsuzsa: Az Unió jog hatása a határon átnyúló családjogi ügyekre-fogalmi zavarok. *Iustum Aequum Salutare*, X. 2014. 2.

ENHANCED COOPERATION IN THE FIELD OF INTERNAL MARKET AND PRIVATE INTERNATIONAL LAW

In recent years three objectives were achieved by means of enhanced cooperation between the Member States of the European Union: the adoption of Regulation Rome III, the adoption of the “unitary patent package” and the adoption of regulations in matters of property consequences of registered partnerships and matrimonial property regimes. Through these cases this study aims to define the main characteristics of this legal mechanism, like “à la carte approach”, “variable-geometry” approach and “multi-speed” approach. First, this paper addresses the procedural rules and the theories according to enhanced cooperation. Second, it presents the causes of applying this special procedure, and deals with the first judgment examining the rules of enhanced cooperation contained in the Treaties. Third, the paper concludes that the enhanced cooperation has multifaceted aspects, that the Council has a wide discretion to establish an enhanced cooperation, and that the obstacles of general legislation were cultural and political differences between Member States.

POLGÁRI JOGI SZEKCIÓ

BORBÉLY ZOLTÁN

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Sándor István habil. egyetemi docens (Római Jogi és Összehasonlító Jogi Tanszék)

A BIZALMI VAGYONKEZELŐ FELELŐSSÉGÉVEL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEKRŐL

A 2014. március 15. napján hatályba lépett új Ptk. a hazai jog részévé tette az angol jogban létező *trust* és a német jogban létező *Treuhand* mintájára kialakított bizalmi vagyonkezelés jogintézményét. Az alapvetően angolszász jogban kialakult „*trust-modell*” lényege, hogy egy jogalany megkapja a tulajdonosi döntések meghozatalához szükséges jogosultságokat, miközben a vagyon kezelésével kapcsolatos döntéseit úgy kell meghoznia, hogy az egy másik jogalany (kedvezményezett) vagyonát gyarapítsa.¹ A hazai jogban a bizalmi vagyonkezelésben a vagyonrendelő a kezelt vagyon feletti tulajdonjog teljességét átruházza a vagyonkezelőre (ez az ügylet a „*dologi jogi arca*”)², ugyanakkor a vagyonkezelő tulajdonjog gyakorlása kötelmi hatállyal célhoz kötött, azt csak a kedvezményezett személyek érdekében köteles gyakorolni.³

Az angolszász *trust* jellegű intézménynek a kontinentális jogrendszer talaján álló magyar polgári jogba történő adaptációja számos kérdést vethet fel. Jelen tanulmányomban kizárólag a bizalmi vagyonkezelő polgári jogi felelőssége kapcsán felmerülő egyes kérdésekre és az azokra adható lehetséges válaszok bemutatására vállalkoztam. A téma választását az indokolta, hogy a bizalmi vagyonkezelő a külvilág előtt a kezelt vagyon tulajdonosaként jelenik meg, ő a jogviszony központi szereplője, jogai és kötelezettségei alapvetően meghatározzák a jogviszony természetét. Ebből adódóan a bizalmi vagyonkezelésre vonatkozó szabályozás súlyponti kérdése a vagyonkezelőt terhelő felelősség, annak tartalmával és korlátaival együtt. A Ptk. a bizalmi vagyonkezelés tekintetében nem állapít meg speciális felelősségi szabályokat, hanem a szerződésszegésért való kártérítési felelősség általános szabályait rendeli alkalmazni.⁴ Álláspontom szerint az általános kontraktuális felelősségi szabályok bizalmi vagyonkezelés tükrében történő elemzése olyan elméleti problémákra világít rá, amelyek feltárása és megválaszolása mind a jogtudomány, mind a jogalkalmazó közösség számára hasznos lehet.

¹ Vö. Vékás 2013. 793. o.

² Vö. Menyhárd Attila 2015. 244. o.

³ A kedvezményezett nélküli csak egy vagy több meghatározott cél érdekében létrehozott trustot ún. *purpose trust*-nak nevezik. Ennek létrehozása a legtöbb országban tilalmazott, különösen, ha magáncélra irányul (*private purpose trust*).

⁴ Ptk. 6:321. § (1) bek.

1. A felelősség irányai és a bizalmi vagyonkezelő polgári jogi felelőssége

A magyar jogban megalkotott bizalmi vagyonkezelés jogintézménye eltér az angolszász jogban ismert felelősségi alakzatoktól abból a szempontból, hogy a bizalmi vagyonkezelő a szerződés teljesítéséért felelősséggel tartozik mind a vagyonrendelő, mind a kedvezményezett irányába (belső felelősség).⁵ Továbbá a vagyonkezelő felelősséggel tartozik a jogviszonyon kívül álló harmadik személyekkel szemben is (külső felelősség).⁶ A felelősség alapja lehet büntetőjogi is, de annak vizsgálata nem képezi jelen tanulmány tárgyát.

2. A bizalmi vagyonkezelő kontraktuális felelőssége kapcsán felmerülő lényeges kérdések

2.1. A bizalmi vagyonkezelő szerződésszegése körében felmerülő jogszabályi diszkrepancia

A kontraktuális felelősség megállapításnak első lépcsőfoka, hogy ténylegesen szerződésszegés következzen be. A Ptk. a bizalmi vagyonkezelést kötelemi jogviszonyként a megbízási típusú szerződések egyik altípusaként, gondossági kötelemként szabályozza.⁷ Ebből eredően a bizalmi vagyonkezelő szerződésszegése csak a szerződésben vállalt gondossági kötelezettség tanúsításának elmulasztása esetén állapítható meg. A mulasztást a jogosult vagyonrendelőnek vagy kedvezményezettnek kell bizonyítania. A bizalmi vagyonkezelő tehát a kezelt vagyonban keletkezett veszteségekért, annak esetleges csökkenésért nem felel, ha eljárása egyébként megfelel a rá vonatkozó szabályoknak, tekintettel arra, hogy kötelezettségszegése hiányában a vagyonkezelő felelőssége fel sem merülhet.

A jogalkotó fogyasztóvédelmi és hitelezővédelmi célból a bizalmi vagyonkezelőkről és tevékenységük szabályairól szóló 2014. évi XV. törvényben (Bvktv.) az üzletszerűen eljáró bizalmi vagyonkezelő vállalkozásokra vonatkozóan a Ptk.-tól eltérő szigorúbb szabályokat fogalmazott meg, amikor kimondta, hogy a vagyonkezelő vállalkozást terheli annak bizonyítása, hogy „a bizalmi vagyonkezelési szerződéseket a Ptk. és e törvény rendelkezései szerint szerződésszerűen – különösen ügyfele számára legkedvezőbben – teljesítette.”⁸ Ezáltal a Bvktv. a szerződésszegés bizonyítási terhét a Ptk. szabályaitól eltérően a károsult helyett a lehetséges károkozóra, mint kötelezettre hárította. Az ügyfél számára lehető legkedvezőbb teljesítés tekintetében a törvény nem adott eligazítást, így a lehető legkedvezőbb teljesítést az ügyfél szubjektív értékítélete,

⁵ Vö. B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 219. o.

⁶ B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 218-219. o.

⁷ Vö. Fuglinszky 2015. 108. o.

⁸ Bvktv. 36. § (2) bek. 2017. június 23. napjáig.

vagy legfeljebb piaci összehasonlító elemzés alapján lehetett volna megállapítani, ami szinte lehetetlenné teszi a vagyonkezelő ellenbizonyítását.

A jogalkotó a fenti ellentmondást felismerve az egyes törvényeknek az üzleti környezet jogi versenyképességének növelése érdekében szükséges módosításáról szóló 2017. évi LXI. törvény (Módtv.) 45. § h) pontjával a fenti rendelkezést 2017. június 23. napjától hatályon kívül helyezte, így a bizalmi vagyonkezelés tekintetében egységes lett a megítélés abban, hogy a bizalmi vagyonkezelő szerződésszegését csak a vagyonrendelő vagy a kedvezményezett által bizonyított, a bizalmi vagyonkezelőt terhelő gondossági kötelezettség elmulasztása alapozhatja meg.

2.2. Elvárhatóságnál magasabb gondossági követelmény választása, a kereskedelmi észszerűség követelményének értelmezési nehézsége

A Ptk. a bizalmi vagyonkezelési jogviszony fiduciárius jellegére tekintettel a bizalmi vagyonkezelő tevékenységére az általános elvárhatóságnál magasabb szintű gondosságot, „*fokozott követelményeknek megfelelő*” kedvezményezett felé fennálló lojalitási kötelezettségét rögzíti.⁹ Ez jelentős hasonlóságot mutat az angolszász *trustee* lojalitási kötelezettségéhez.¹⁰

Másrészt a törvény fokozott vagyonmegóvási kötelezettséget is támaszt, amikor kimondja, hogy a vagyonkezelő a „*kereskedelmi észszerűség követelményei szerint*” köteles a kezelt vagyont az előre láthatóan fenyegető kockázatokkal szemben megóvni.¹¹ A Ptk. a kereskedelmi észszerűség követelményét a zálogtárgy zálogjogosult általi értékesítése¹² és a fuvarozási szerződés esetén a küldemény értékesítések¹³ szintén előírja. A törvény a kereskedelmi észszerűség mellett törvényi vélelmet állít fel mind a zálogtárgy, mind a küldemény értékesítések, ha „*az értékesítésre tőzsdén, az értékesítés időpontjában érvényes áron; vagy a zálogtárgy/küldemény kereskedelmi forgalma során általában alkalmazott, az adott piacon szokásos módon kerül sor.*”¹⁴ A bizalmi vagyonkezelés középpontjában azonban nem adásvételi vagy csereszerződés áll, valamint az eseti, nem professzionálisan eljáró vagyonkezelő nem feltétlenül rendelkezik kereskedelmi tapasztalattal, így a kezelt vagyon megóvásának elvárt mércéjévé tenni a kereskedelmi észszerűség követelményét „*nem volt a legszerencsésebb választás.*”¹⁵

A Ptk. indokolása szerint a kereskedelmi észszerűség követelményének bevezetése az általában elvárható magatartásnál magasabb szintű követelmény támasztása miatt

⁹ Ptk. 6:317. § (1) bek.

¹⁰ Sándor 2017: 444. és 445., B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 200.

¹¹ Ptk. 6:317. § (2) bek.

¹² Ptk. 5:133. §

¹³ Ptk. 6:264. § (2) bek.

¹⁴ Ptk. 5:133. § (2) és 6:264. § (3) bek.

¹⁵ B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 210.

volt indokolt. Ugyanakkor a jogalkotói interpretáció a jogalkalmazókat kevésbé igazítja el a vagyonmegóvás tekintetében elvárt magatartási követelményt illetően.

A vagyonmegóvásnál előírt kereskedelmi észszerűség követelményének pontosabb megértése érdekében a szabályozás párhuzamba állítható az angol *Trustee Act* 2000-ben megjelenő, az észszerű – „*reasonable*” – gondosság követelményével. Az angol jog a *trustee* tevékenysége során az elvárt magatartás tekintetében „*az adott helyzetben észszerű gondosságot*” határozza meg, így ha a vagyonkezelő speciális szakértelemmel rendelkezik, felelősségi zsinórmértéke magasabb, mint egy laikus személy esetén”.¹⁶ A Ptk. által a vagyonkezelőtől elvárt „*fokozott követelményeknek*” és a kereskedelmi észszerűség követelményének megfelelő eljárás tartalma az angolszász jogban kialakult szabályozás mentén körvonalazható.

Az értelmezési nehézségek miatt Sándor István és szerzőtársai rámutatnak, hogy helyesebb lett volna, ha a jogalkotó a kereskedelmi észszerűség helyett inkább az okszerű gazdálkodás követelményét állítja zsinórmértékül.¹⁷ Megjegyzem, hogy ezt az érvelést erősíti az is, hogy a Bvktv. 45. § (2) bekezdésében a bizalmi vagyonkezelő vállalkozás hasznosítási kötelezettségének teljesítése körében az okszerű gazdálkodás követelménye meg is jelenik.

2.3. A kimentés feltételeként megkövetelt előreláthatósági korlát okozta problémák a bizalmi vagyonkezelés esetén

A Ptk. a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség alóli kimentéshez három konjunktív feltétel fennállását követeli meg [ellenőrzési körén kívül eső (1), a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta (2), és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa (3)].¹⁸ Jelen tanulmányom tartalmi korlátaira tekintettel a kimentési feltételek közül a bizalmi vagyonkezelési jogviszony tekintetében az előre nem látható körülmény esetén felmerülő lehetséges problémákat vizsgálom meg részletesen.

Az előreláthatósági korlát bevezetésének indokát a jogalkotó abban látta, hogy „*a szokatlan, előre nem látható, rendkívüli és előre nem is kalkulálható*”¹⁹ károkat kizárja. A szabályozás kialakítása során a Bécsi Nemzetközi Adásvételi Egyezményt vették mintául. Az adásvételi szerződés megkötésénél a feleknek csak a szerződéskötés időpontjában van lehetőségük a kockázatok felmérésére és azok „*árazására*.” Az előre látható körülményeket a jogosultnak kell bizonyítania, az előre nem látható körülmények tekintetében megnyílik a fél exkulpációjának lehetősége, hiszen ezeket a kockázatok nem tudta az ellenszolgáltatás árában érvényesíteni. Ugyanakkor a bizalmi vagyonkezelés alapvetően tartós jogviszonyt hoz létre a felek között. A bizalmi

¹⁶ A *Trustee Act* 2000. 1. (1) bek. „*such care and skill as is reasonable in the circumstances*”, vagyis az adott helyzetben észszerű gondosságot határozza meg. – Mutat rá Sándor István. In: Sándor 2015a. 67.

¹⁷ B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 210.

¹⁸ Ptk. 6:142. §

¹⁹ Ptk. Indokolása 588.

vagyonkezelés akár több évtizedig is tarthat. A bizalmi vagyonkezelés tekintetében ez különösen nehéz helyzet elé állítja a károsultat, hiszen a szerződés megkötésétől számolva akár 50 év is eltelhet, így a szerződéskötéskor előre látható körülmények bizonyítása nehézségekbe ütközhet.²⁰

Továbbá a hosszú távra kötött bizalmi vagyonkezelés alatt utóbb keletkezhetnek olyan, a szerződéskötéskor még előre nem látható körülmények, amelyek a szerződés módosítását tehetik indokolttá. Ugyanakkor a kedvezményezett a bizalmi vagyonkezelési szerződésben nem szerződő fél, így feltehetően a vagyonkezelési szerződés bírósági szerződésmódosítását sem kezdeményezheti.²¹

Kérdéses lehet továbbá, hogy a Ptk. 6:192. §-ában szabályozott bírósági szerződésmódosításra irányadó szabályt a végrendeleti úton vagy az egyoldalú jognyilatkozattal létrehozott bizalmi vagyonkezelési jogviszonyra is ki lehet-e terjeszteni.²² Sőt érdekes elméleti problémát vet fel, hogy az egyoldalú jognyilatkozattal vagy végrendelettel létesített bizalmi vagyonkezelési jogviszonyban a szerződésszegés általános szabályai milyen mértékben alkalmazhatók. Feltehetően ezekre a kérdésekre majd csak a kialakult joggyakorlat fogja megadni a választ.

2.4. Megtérítendő kár mértékénél jelentkező elméleti kérdések

A Ptk. a kontraktuális felelősség alóli kimentés lehetőségét megszigorította, ugyanakkor a másik oldalról korlátozza a megtérítendő károk körét. A törvény a következmény károkat és az elmaradt hasznot csak olyan mértékben rendeli megtéríteni, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár a szerződésszegés időpontjában előre látható volt.²³ A megtérítendő károk körében előírt előreláthatóság követelménye a tartós jogviszonyt képező bizalmi vagyonkezelés esetén ugyanazon okok miatt állítja nehéz helyzet elé a bizonyító felet, amelyeket már a kimentés során ismertettünk. Hiszen a bizalmi vagyonkezelési szerződés megkötésétől számított évekkel később bekövetkező kár tekintetében a kár bekövetkezését és annak nagyságrendjét a szerződéskötés időpontjában a vagyonkezelő vélhetően nem láthatta előre.

További értelmezési nehézséget okozhat a bizalmi vagyonkezelés tekintetében a szolgáltatás tárgyában keletkező kár (tapadó kár) és a jogosult vagyonában bekövetkező egyéb kár (következmény kár) azonosítása. Tekintettel arra, hogy a vagyonrendelő és a kedvezményezett nem tulajdonosa a kezelt vagyonnak, így az ő vagyonukban a vagyonkezelés ideje alatt szerződésszegéssel nem következik be kár, ezáltal legfeljebb csak a kiadáskor a remélt elmaradt vagyoni előny megtérítését követelhetnék. Itt felmerül egy újabb lényeges kérdés: mikor nyílik meg a vagyonrendelő és a kedvezményezett jogvédelmi igénye?

²⁰ B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 222. o.

²¹ Vö. Sándor 2015b. 54. o.

²² Uo.

²³ Ptk. 6:143. § (2) bek.

A Ptk. szabályai alapján²⁴ a kezelt vagyon kiadása előtt a kedvezményezett nem támaszthat igényt a kezelt vagyona, és annak szerződés előtti kiadását sem kérheti, továbbá a vagyonkezelővel szemben utasítási joggal sem rendelkezik.²⁵ A fentiek alapján a kedvezményezett feltehetően csak a szerződés szerint a vagyon kiadásának időpontjától támaszthat kártérítési igényt a vagyonkezelővel szemben, és követelheti a kötelezettségzegésből eredő vagyoni előnynek a kezelt vagyon részeként történő kezelését.²⁶

2.5. A bizalmi vagyonkezelő ingyenes szerződésekből eredő kártérítési felelősségének egyes kérdései

A megtérítendő károk tekintetében az ellenérték nélkül eljáró vagyonkezelő csak a tapadó kárért, azaz a kezelt vagyonban bekövetkező károkért felel szándékos károkozása esetén, vagy ha a jogosult bizonyítja, hogy a vagyonkezelő elmulasztotta a tájékoztatást a szolgáltatás olyan lényeges tulajdonságáról, amelyet a jogosult nem ismert.²⁷ Ugyanakkor a bizalmi vagyonkezelő csak a vagyonrendelő vagy a kedvezményezett kérésére köteles ezt a tájékoztatást megadni.²⁸ Álláspontom szerint, az enyhébb jogalkotói akarat alapján a Ptk. kimentési szabályának megszorító értelmezése kívánatos, tehát az ellenérték nélkül eljáró vagyonkezelő kártérítési felelősségét nem alapozhatja meg pusztán a tájékoztatás elmaradása, ehhez a jogosultnak azt is kell bizonyítania, hogy az elmulasztott tájékoztatás a szolgáltatásnak a jogosult által nem ismert lényeges tulajdonságával volt kapcsolatos és a vagyonkezelőt a mulasztásért felróhatóság terheli.

A Bvktv. 2017. július 22. napjáig a bizalmi vagyonkezelő vállalkozás számára a Ptk.-hoz képest szigorúbb, és nem kérelemre történő tájékoztatási és számadási kötelezettséget írt elő.²⁹ A jogalkotó felülvizsgálta a korábbi szabályozást és a Módtv. indoklásában vezérfonalként rögzítette, hogy ne szerepeljenek olyan előírások a Bvktv.-ben (pl. a szerződéskötést megelőző tájékozódás és tájékoztatás), melyek szükségtelenül kiegészítik, adott esetben más tartalommal töltik meg a Ptk. rendelkezéseit. Ennek megfelelően a módosított Bvktv. 2017. június 23. napjától a bizalmi vagyonkezelők számára az ügyfelek megfelelő tájékoztatásának nyilvántartási kötelezettségét rögzíti³⁰

²⁴ Ptk. 6:314. §

²⁵ Ptk. 6:316. §

²⁶ Ptk. 6:321. § (3) bek.

²⁷ Ptk. 6:147. § (1) bek.

²⁸ Ptk. 6:320. §

²⁹ Ld. Bvktv. 2017. június 22. napjáig hatályos 37.§ és 38. §-ában előírt előzetes tájékoztatási és előzetes tájékozódási kötelezettségét.

³⁰ Bvktv. 40. § (1) bek.

3. Közreműködőért való felelősségnél felmerülő lehetséges kérdések

A Ptk. alapján a bizalmi vagyonkezelő közreműködőt igénybe vehet a vagyonkezelési tevékenységéhez. Sőt a bizalmi vagyonkezelő vállalkozások számára 2017. június 23-ig kötelező volt harmadik személy igénybevétele olyan szolgáltatás esetében, amelynek nyújtásához a bizalmi vagyonkezelő vállalkozás nem rendelkezett megfelelő szakértelemmel vagy képességgel, illetve a szükséges engedéllyel.³¹

A Ptk. általános szabályai alapján a bizalmi vagyonkezelő közreműködőjének magatartásáért úgy felel, mintha maga járt volna el.³² A vagyonkezelőnek a közreműködő által okozott kárért fennálló felelősség alóli mentesüléshez ugyanazt a három konjunktív feltételt kell bizonyítania, mint saját károkozása esetén. Az exkulpációt lényegesen megnehezíti, hogy közreműködő és a bizalmi vagyonkezelő ellenőrzési köre nem feltétlenül azonos.³³ Továbbá a kimentés körében kérdésként merülhet fel, hogy az előreláthatóság követelményét a bizalmi vagyonkezelési szerződés megkötésénél, vagy annak referencia időpontját a közreműködővel kötött szerződés megkötésének időpontjában kell-e vizsgálni. Végül az elvárhatóság tekintetében is vitatható, hogy a közreműködő igénybevétele alapvetően nem a vagyonkezelő, hanem a kedvezményezett érdekében áll, ezért kérdéses lehet, hogy a kedvezményezett javára közreműködőt igénybe vevő vagyonkezelővel szemben milyen mértékben elvárható a körülmény elkerülése és a kár elhárításának követelménye.

4. A bizalmi vagyonkezelő deliktuális felelősségénél felmerülő egyes kérdések

Magyarországon a bizalmi vagyonkezelőre vonatkozóan a Ptk. nem állapít meg speciális felelősségi alakzatot.

Kérdéses lehet, hogy a vagyonkezelő az általa okozott kár tekintetében személyében felelős, vagy felmerülhet esetlegesen a vagyonrendelő felelőssége is. A Ptk. a megbízott károkozása körében rögzíti, hogy ha a megbízott e minőségében harmadik személynek kárt okoz, a károsulttal szemben a megbízó és a megbízott egyetemlegesen felelős.³⁴ Miczán Péter szerint a megbízási szabályok alkalmazásának Ptk. szerinti szabálya alapján megszorításokkal ugyan, de a vagyonkezelő a deliktuális szabályok alkalmazása során megbízottnak tekintendő.³⁵ Ugyanakkor a bizalmi vagyonkezelés jellegéből fakadóan nem azonosítható a megbízással, különös tekintettel arra, hogy a vagyonrendelő nem adhat utasítást a vagyonkezelő részére, ezért méltánytalan helyzetet eredményezne az olyan értelmezés, amely a vagyonkezelő deliktuális felelőssége,

³¹ Bvktv. 44. § (2) bek. Ezt 2017. június 23-ától hatályon kívül helyezte a LXI. törvény 45. § m) pontja.

³² Ptk. 6:148. § (1) bek.

³³ A közreműködő esetlegesen eltérő ellenőrzési körének problémáját Fuglinszky is részletesen elemzi. In: Fuglinszky 2015. 197. o.

³⁴ Ptk. 6:542. § (1) bek.

³⁵ Miczán 2015. 207-211. o.

például környezeti károkozása esetén a vagyonrendelő, mint megbízó egyetemleges, vagy mögöttes felelősségét állapítaná meg. Több szerző szerint a vagyonkezelő személyében felelős, mert a károkozás az ő cselekményének következménye.³⁶ Azonban a bizalmi vagyonkezelés célhoz kötött, és a vagyonkezelő a kedvezményezett javára köteles eljárni, jogait is ennek megfelelően gyakorolja. A jogviszony haszonhúzója a kedvezményezett, ezáltal a tényállás inkább a vezető tisztségviselő e jogkörében eljárva, harmadik személynek okozott károkért való felelőssége szabályához közelít.³⁷ Azonban a bizalmi vagyonkezelés olyan sui generis jogviszony, amely nem feleltethető meg sem a megbízási, sem a gazdasági társaságokra vonatkozó szabályoknak vagy más speciális felelősségi alakzatoknak.

A bizalmi vagyonkezelő által, harmadik személynek szerződésen kívül okozott kár tekintetében felmerül továbbá a kérdés, hogy a vagyonkezelő a kezelt vagyonnal vagy a személyes vagyonával, esetleg mindkettővel köteles-e helyt állni? Az Amerikai Egyesült Államokban a *trustee* személyes vagyonával és – a legújabb jogfejlődés eredményeként a trust-vagyonnal is köteles helytállni. A kifizetett kártérítés vonatkozásában a vagyonkezelőt pedig költségtérítési jog illeti meg a kezelt vagyonnal szemben, ezt a költségtérítést veheti igénybe a károsult.³⁸ Feltehetjük a kérdést, hogy a dispozitivitás keretén belül a felek alkalmazhatnak-e az amerikaihoz hasonló megoldást, és ha igen, akkor a hazai bírói gyakorlat elismeri-e indokolt költségként a vagyonkezelőt terhelő kártérítést.³⁹

A bizalmi vagyonkezelő vagyonekülönítési kötelezettsége miatt a kezelt vagyon jogalanyisága elválik a vagyonkezelő személyes vagyonától.⁴⁰ A vagyonkezelő hitelezői a kezelt vagyonra nem támaszthatnak igényt.⁴¹ Ebből kifolyólag több szerző szerint is a károsulttal mint hitelezővel szemben a vagyonkezelő csak a saját vagyonával köteles helytállásra.⁴² Ugyanakkor, a Ptk. *expressis verbis* ezt nem rögzíti, és mint láthattuk hitelezővédelmi okokból az amerikai jog alapján a károsult mint hitelező a kezelt vagyonnal szemben is támaszthat igényt, a vagyonkezelő ekkor a kifizetett kártérítés értékével megegyező költségtérítésre jogosult. Szabó Gábor Zoltán szerint is célszerű lenne, ha a hitelezői igények kielégítését elsősorban a vagyonkezelésbe adott vagyon biztosítaná.⁴³

³⁶ B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 2014. 226. o.

³⁷ Ptk. 3:24. § (2) bek.

³⁸ Vö. B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 226-227. o.

³⁹ Sándor István és szerzőtársai ennek lehetőségét a károsult védelme érdekében nem zárják ki teljesen. In: B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 2014. 227. o.

⁴⁰ A jogalkotó ezt *expressis verbis* nem rögzíti.

⁴¹ Ptk. 6:313. § (1) bek. Kivéve akkor, ha a vagyonkezelő egyben kedvezményezett is.

⁴² B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 2014. 226.

⁴³ Álláspontja szerint a vagyonkezelő a saját vagyonával csak a vagyonekülönítési kötelezettségének megszegése esetén vagy akkor felelne, ha nem egyértelmű, hogy a kötelezettségvállalás a vagyonkezelés keretében történt. In: Szabó 2017. 20. o.

5. Összefoglalás

Jelen tanulmányomban a bizalmi vagyonkezelő felelőssége kapcsán felmerülő egyes elméleti kérdésekről és azokra adandó lehetséges válaszok bemutatására vállalkoztam.

A bizalmi vagyonkezelési jogviszony gondossági kötelelem, ezért a bizalmi vagyonkezelő kontraktuális felelőssége csak a szerződésben vállalt gondosság elmulasztásban valósulhat meg. A kötelezettségszegés bizonyítása a jogosult vagyonrendelőt vagy a kedvezményezettet terheli. Ugyanakkor a Bvktv. a bizalmi vagyonkezelő vállalkozás kötelezettségévé tette annak bizonyítását, hogy a vagyonkezelési szerződést az ügyfele számára legkedvezőbben teljesítette. Ebből eredően a Bvktv. – a Ptk.-tól eltérően – a bizalmi vagyonkezelő vállalkozást kötelezte annak bizonyítására, hogy eljárása a jogszabályoknak megfelelt és az ügyfél számára a lehető legkedvezőbb volt. A jogalkotó a diszkrepanciát felismerve 2017. június 23. napján a Bvktv. fent hivatkozott rendelkezését hatályon kívül helyezte.

A bizalmi vagyonkezelő kontraktuális felelősségének vizsgálta körében rámutattam, hogy a vagyonkezelővel szemben az elvárhatóság zsinórmértékéül állított „*kereskedelmi észszerűség követelménye*” – ahogyan Sándor István és szerzőtársai megjegyzik – nem volt a legszerencsésebb választás.⁴⁴ Tekintettel arra, hogy a Ptk. a kereskedelmi észszerűség követelményét a zálogtárgy zálogjogosulti értékesítésekor és a fuvarozási szerződés esetén a küldemény értékesítésekor hasonlóan, pontos definícióval, törvényi vélelemmel rögzíti, addig a bizalmi vagyonkezelő vagyonmegóvási kötelezettsége tekintetében eltérő tartalommal tölti meg. A bizalmi vagyonkezelés esetében a kereskedelmi észszerűség követelményének előírása nehezen értelmezhető, különös tekintettel arra, hogy sok esetben a bizalmi vagyonkezelő nem rendelkezik kereskedelmi tapasztalattal, vagy a jogügylet egyébként nem valósít meg kereskedelmi célt. A kereskedelmi észszerűség követelményének megértése érdekében érdemes azt az angol *Trustee Act* 2000-ben rögzített *reasonable* gondossági követelménnyel párhuzamba állítani, amely az adott helyzetben észszerű gondosságot állítja a *trustee* felelősségi zsinórmértékéül.

Az elemzés rávilágított, hogy a kimentés feltételeként és a megtérítendő károk körében rögzített előreláthatósági korlát a bizalmi vagyonkezelés tekintetében különösen nehéz helyzet elé állítja a károsultat, hiszen a szerződés megkötésétől számítva akár 50 év is eltelhet, így a szerződéskötéskor előre látható körülmények és a kár bekövetkezés lehetőségének bizonyítása akadályba ütközhet.⁴⁵ A megtérítendő károk esetében a tapadó károk és a következmény károk köre a bizalmi vagyonkezelés jogviszony tekintetében nehezen azonosíthatók, hiszen a vagyonrendelő és a kedvezményezett nem tulajdonosa a kezelt vagyonnak, így az ő vagyonukban a vagyonkezelés ideje alatt szerződésszegéssel nem következik be kár. Ezáltal legfeljebb csak a kiadáskor, a remélt elmaradt vagyoni előny megtérítését követelhetnék, illetve a vagyon kiadásának időpontjától támaszthatnak kártérítési igényt a vagyonkezelővel

⁴⁴ B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 210. o.

⁴⁵ B.Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2014. 222. o.

szemben, és követelhetik a kötelezettségszegésből eredő vagyoni előnynek kezelt vagyon részeként történő kezelését.⁴⁶ A megtérítendő károk körében felmerülő a kérdéseket valószínűsíthetően majd csak a kialakult bírói gyakorlat fogja megnyugtatóan rendezni.

Tanulmányomban rámutattam, hogy a tájékoztatási kötelezettség megszegése adott esetben megalapozhatja a bizalmi vagyonkezelő ingyenes szerződésekből eredő kártérítési felelősségét. A Bvktv. korábban a bizalmi vagyonkezelő vállalkozás kötelező tájékoztatási kötelezettségét rögzítette, amit a Ptk. csak a vagyonrendelő vagy a kedvezményezett kérelme esetén ír elő. A jogalkotó felismerte a jogszabályok közötti ellentmondást, és a 2017. évi LXI. törvénnyel megszüntette a Bvktv.-ben rögzített kötelező tájékoztatási kötelezettséget.

A bizalmi vagyonkezelőnek a közreműködője által okozott kárért fennálló felelőssége vizsgálata során megállapítást nyert, hogy a felelősség alóli mentesüléshez a vagyonkezelőnek ugyanazt a három konjunktív feltételt kell bizonyítania, mint saját károkozása esetén. A bizalmi vagyonkezelő exkulpációja ebben az esetben több kérdést is felvet, mert a közreműködő és vagyonkezelő ellenőrzési köre nem feltétlenül azonos, valamint az előreláthatóság referencia időpontjának a bizalmi vagyonkezelési szerződést, vagy a közreműködővel kötött szerződés megkötését is tekinthetjük. Továbbá felmerül, hogy indokolt-e egyáltalán a vagyonkezelő ilyen szigorú kimentése, hiszen a közreműködő igénybevétele elsősorban a kedvezményezett érdekében áll.

A bizalmi vagyonkezelő deliktuális felelőssége körében elméleti kérdésként felmerülhet, hogy csak a vagyonkezelő vagy a vagyonrendelő is kötelezhető helytállásra szerződésen kívüli károkozása esetén? Továbbá érdekes kérdés, hogy a vagyonkezelő deliktuális felelőssége esetén a károsult támaszthat-e igényt a kezelt vagyonra is? A Ptk. szabályozása a fenti kérdések megválaszolása etekintetben nem egyértelmű, és a lehetséges megoldások a szakirodalomban is vitatottak.

A tanulmányban ismertetett problémák vizsgálatából is egyértelműen megállapítható, hogy az alapvetően angolszász eredetű bizalmi vagyonkezelés olyan sui generis jogintézmény, amely tekintetében az általános kártérítési és kárfelelősségi szabályok alkalmazása számos jogértelmezési kérdést vet fel. Feltehetően a magyar joggyakorlatra vár még a praxisban jelentkező akadályok megoldása, amelyhez az angolszász jogban már kikristályosodott szabályok, vagy a magyar joggyakorlatban létező hasonló jogintézmények analógiája adekvát iránymutatásként szolgálhat.

Felhasznált irodalom

B. Szabó Gábor – Illés István – Kolozs Borbála – Menyhei Ákos – Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 2014.

⁴⁶ Ptk. 6:321. § (3) bek.

Fuglinszky Ádám: Kártérítési jog. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2015.

Kisfaludi András (szerk.): Tanulmányok a bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.

Menyhárd Attila: A bizalmi vagyonkezelés a magyar polgári jogban. 2015. In: Kisfaludi András (szerk.): Tanulmányok a bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.

Miczán Péter: A bizalmi vagyonrendelő felelősségéről és helytállási kötelezettségéről. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/2., 195-217. o.

Sándor István: Felelősségi és helytállási kérdések a bizalmi vagyonkezelési szerződésen. *Glossa Iuridica*, 2015/II. 1-2. 61-80. o.

Sándor István: A bizalmi vagyonkezelési szerződés szabályozásának értékelése a külföldi minták alapján. *Jogtudományi Közlöny*, 2015/1. 49-58. o.

Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés és a trust. Budapest, HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2017.

Szabó Gábor Zoltán: A bizalmi vagyonkezelés egyes kérdéseiről. *Gazdaság és Jog*, 2017/6. 20-25. o.

Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv Magyarázatokkal. Complex Kiadó Jogi és üzleti Tartalomszolgáltatató Kft., Budapest, 2013.

ISSUES AROUND HUNGARIAN TRUSTEES RESPONSIBILITIES

The new Hungarian Civil Code came into effect on 15th of March 2014. The concept of the Hungarian trust was drawn up on the basis of the model of the trust in English law and that of the Treuhand in German law. In the juridical praxis new problems emerged by the adaptation of the trust in a civil law system. In the case of fiduciary asset management, the application of the general rules on liability may give rise to controversial questions concerning breach of contract, liability and damages as well as claim enforcement, which can not be answered in the absence of any established practice. This paper attempts to show the key points of the problems and uses the foreign examples to outline possible solutions.

IZSÓ KRISZTINA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Harmathy Attila professor emeritus

CSELEKVŐKÉPESSÉG ÉS EGÉSZSÉGÜGYI ÖNRENDELKEZÉSI JOG

1. A cselekvőképesség korlátozásáról általában

A cselekvőképesség kérdésével a polgári jog hagyományosan a vagyonjog keretében foglalkozik: a kötelmi jogban a szerződéskötéshez szükséges akaratnyilvánítás (szerződőképesség) és a károkozás (vétőképesség), az öröklési jogban a halál esetére szóló rendelkezés (végrendelkezési képesség) jelentik a vizsgálatok fő fókuszpontjait. A XX. század második felében előtérbe kerültek a cselekvőképesség korlátozásának a személyiséget érintő szempontjai. Az egészségügy fejlődésével azok a kérdések is fontossá váltak, amelyek az egészségügyi önrendelkezés gyakorlásának garanciájaként a különböző orvosi kezelésekhöz, beavatkozásokhoz, műtétekhez történő hozzájárulás feltételeit taglalják. A tanulmány ennek a szemléleti változásnak a rövid bemutatására vállalkozik, a terjedelmi korlát miatt pedig elsődlegesen az állapotuk miatt cselekvőképességük korlátozására szoruló személyekre van tekintettel.

A cselekvőképesség korlátozása a kiskorúak, és az erre állapotuk miatt¹ rászoruló nagykorúak esetében is, annak érdekében történik, hogy védje őket a jogrendszer olyan kötelezettségek vállalásától, amelynek következményeit nem tudják átlátni. A régebbi jogok is ismerték² azt a mai magyar jogban érvényesülő szabályt, hogy a korlátozottan cselekvőképes kiskorúak és a cselekvőképességükben részlegesen korlátozott nagykorúak önállóan járhatnak el az olyan ügyletek megkötése során, amelyekkel kizárólag előnyt szereznek.³ A szabály célját jelentő védelem már nem teljesen egyértelmű az állapotuk miatt a cselekvőképességük teljes korlátozására szoruló nagykorúaknál. A régebbi jogirodalom konfliktushelyzetet látott az állapot elfogadását jelentő humanitás szempontja és a forgalom biztonságát védő érdek között. A harmadik személyek károsodástól való védelme érdekében mind a római, mind a porosz és a

¹ A jelenlegi Ptk. szövegezése szerint: ügyei viteléhez szükséges belátási képessége – mentális zavara következtében – tartósan vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent vagy teljeskörűen hiányzik.

² Dernburg 1902. 152. o. A BGB vonatkozásában idézi, hogy a korlátozott ügyleti képességgel rendelkezők a kizárólag előny szerzésére irányuló jognyilatkozatuk által jogosítottá válnak. A 155. oldalon a szerző megismétli ezt, általánosítva valamennyi kiskorúra: a kiskorú csak a törvényes képviselője beleegyezésével tehet jognyilatkozatot, ha azzal nem kizárólag előnyt szerez (a BGB nem ismert fokozatokat a kiskorúság korhatára alatt; a porosz jogban ismert, 7 éves kor alatti „gyermek” kategóriát a törvény szövege nem vette át, csak a jogirodalom alkalmazta).

³ Ptk. 2:12. § (2) bekezdés d), 2:20. § (3) bekezdés d) pont

A Ptk. az idézett szabályt a cselekvőképtelen kiskorúak és a cselekvőképességükben teljesen korlátozott nagykorúakra vonatkozóan nem alkalmazza.

német jogrendszer a teljes korlátozás alatt álló személyek által kötött ügyletek érvénytelenségének kimondása mellett döntött.⁴ A német jogirodalom hangsúlyozza azonban, hogy a nem teljesen cselekvőképes személyek védelmét a forgalom biztonságának érdekei elé kell helyezni.⁵ Rámutat arra is, hogy a védelemnek az „*anyagi igazságosság*” keretein belül kell maradnia, valamint, hogy a károk okozásáért való felelősség nem függ össze azzal, hogy a nem cselekvőképes személy a jognyilatkozatok tekintetében milyen mértékben kötelezheti magát, mert ebben a körben a másik félre (a károsultra) nem indokolt kockázatot telepíteni.⁶

A cselekvőképesség korlátozásának védelmi jellege a Polgári Törvénykönyvnek abban a szabályában is tükröződik, miszerint az ilyen személyek által kötött ügyletek csak relatíve semmisek, vagyis csak annak érdekében lehet a semmisségre hivatkozni, aki a cselekvőképességében részlegesen korlátozott vagy cselekvőképtelen.⁷

A cselekvőképtelenség súlyos korlátozást jelent: a cselekvőképtelen személyek az ügyleti forgalomban egyáltalán nem rendelkezhetnek, nem is végrendelkezhetnek. Az állapotuk miatt cselekvőképtelen nagykorú személyek esetében elsőként a porosz *Allgemeines Landrecht* alkalmazta azt a megkülönböztetést, hogy vannak a betegségük által belátási képességükben súlyosabb és enyhébb fokban érintett személyek. Előbbieket a 7 év alatti gyermekekkel, az utóbbiakat a 7. életévüket betöltött kiskorúakkal sorolta egy tekintet alá a jogkövetkezmények szempontjából. A régi német jogirodalomnak fenntartásai voltak a porosz jog által a nem cselekvőképes nagykorúak megjelöléseként használt kifejezésekkel szemben (ezeket nem idézem), de magát a két kategória elkülönítését jónak tartotta. A BGB első tervezete még nem alkalmazta a megkülönböztetést, de a második bizottsági javaslat alapján porosz mintára bekerült a szövegbe a kétféle jogállás a szellemi fogatkozás miatt történő gondnokság alá helyezés tekintetében.⁸

A cselekvőképesség korlátját okozó állapot időben változó kategória. Az életkor miatti korlátozásnál ez az időmúlással történő változás egyértelmű: az adott életkor betöltésével a személy cselekvőképesé válik. Az életkor természetes módon meghatározza a személy testi és szellemi képességeit, ami egyénenként különböző korban jelentkezik. A jogrendszer ezeket az egyéni különbségeket nem tudja figyelembe venni, hanem mindenkire egyformán kötelezően, objektív módon, az átlagot irányadónak tekintve jelöli ki a fejlettségi foknak megfelelő korhatárokat.⁹ A cselekvőképesség korhatárát az egyes időszakokban más-más életkorban határozták meg. A cselekvőképtelenség korlátozását jelentő körülmények nemcsak az életkor

⁴ Dernburg 1902. 157. o. (4. lábjegyzet) A szerző utal arra, hogy az angol jogban a szellemi fogatkozás nem érintette a cselekvőképességet, az ilyen személy által aláírt csekk például érvényes volt, és csak a Korona általi, költséges és ritkán előforduló gondnokság alá helyezés változtatott ezen.

⁵ Gitter, Münchener Kommentar 1993. 795. o.

⁶ Gitter, Münchener Kommentar 1993. 804. o.

⁷ Mind a jelenlegi Ptk. (2:24.§) tartalmazza ezt a szabályt, mind a régi Ptk-ban benne volt (a hatályon kívül helyezett 1959. évi IV. törvény 13/B. § (2) bekezdése volt). A cselekvőképtelenségre vonatkozó magyar szabályozásról részletes áttekintést ad Molnár Hella 2018. 9-85. o.

⁸ Dernburg 1902. 158-159. o.

⁹ Lenkovics, Vékás-Gárdos 75. o. és Unger 1868. 282.o.

előrehaladásával, hanem az állapot miatti korlátozás esetén, a belátási képesség tekintetében is változhatnak. Ez jelentkezhethet abban, hogy a belátási képességet befolyásoló betegség időszakosan nem mutat tüneteket, de jelentheti azt is, hogy az érintett személy felépült a betegségből és visszanyerte belátási képességét.

A római jog az „elmebetegek” által kötött szerződéseket nem ismerte el, de nem vonta kétségbe azt, hogy a 25. életévüket betöltött (vagyis a fentiek alapján nagykorú), ebben a betegségben szenvedő személyek a betegségnek azokban a köztes fázisaiban, amikor lényegében egészségesnek tűnnek, adásvételt vagy bármilyen más ügyletet megkötösek.¹⁰

A régi magyar jog szerint az „elmebeteg” „csak viszonylag cselekvőképtelen”, vagyis csak annyiban, amennyiben a konkrét esetben a betegség befolyásolta az ügyletkötést. A gondnokságnak csak a cselekvőképtelenség bizonyítása szempontjából volt jelentősége.¹¹

A porosz és a régebbi német jogban csak akkor nyerte vissza az ügyleti képességét (cselekvőképességét) az a személy, akit a szellemi fogyatkozása miatt gondnokság alá helyeztek, ha a gondnokság megszüntetésre került. Erre sem a betegség egészségesnek látszó időszakaiban, sem a felgyógyulás esetében nem volt lehetőség, a gondnokság megszüntetése nélkül.¹² A BGB 104. §-a ugyanakkor úgy rendelkezik, hogy cselekvőképtelen az, aki a szellemi tevékenység betegségéből eredő zavara miatt a szabad akaratnyilvánítást kizáró állapotban van, ha ez az állapot nem átmeneti (tehát nem beszél gondnokság alá helyezésről). A BGB kommentárja a jogszabálysövegnek abból a kifejezéséből, hogy a személy ilyen „állapotban van”, arra következtet, hogy az ún. „világos pillanatokban” tett akaratnyilatkozatok érvényesek, akkor is, ha egyébként tartósan fennáll a szellemi zavar.¹³

A magyar Polgári Törvénykönyvnek a cselekvőképtelen állapotban tett jognyilatkozat semmiségére vonatkozó rendelkezését (2:9.§) nyilvánvalóan hasonló módon kell értelmezni. A Polgári Törvénykönyvnek ez a szakasza a (2) bekezdés szerint a jognyilatkozatot akkor sem nyilvánítja semmisnek, ha a személy cselekvőképtelen állapotban van, de „a jognyilatkozat megtétele a fél cselekvőképessége esetén is indokolt lett volna”.

Az osztrák jogban a lelki megbetegedés vagy szellemi akadályozottság miatt ügyeit nem ellátni tudó nagykorú személy számára esetlegesen ügygondnokot lehet rendelni, ebben az esetben az ügyei vitelében akadályozott személy az ügygondnoki körbe utalt ügyekben (kivéve a mindennapok kisebb jelentőségű szerződéseit) jogügyleti nyilatkozatot nem tehet.¹⁴

¹⁰ Földi – Hamza 228. és *Codex Iustinianus* 4.38.2 Emptionem et venditionem consensum desiderare nec furiosi ullum esse consensum manifestum est. Intermissionis autem tempore furiosos maiores viginti quinque annis venditiones et alios quoslibet contractus posse facere non ambigitur <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ4.htm#38> (2018.04.19.)

¹¹ Szladits 1941. 541-542. o.

¹² Dernburg 1902. 159-160. o.

¹³ Gitter, Münchener Kommentar 1993. 827. o.

¹⁴ ABGB §280 b) (1) Die behinderte Person kann innerhalb des Wirkungskreises des Sachwalters

A Code Civil is úgy rendelkezik, hogy az olyan személy, aki az ügylet megkötésekor mentálisan nem egészséges, érvényesen nem rendelkezhet. Az ilyen személy kártérítésre sem kötelezhető.¹⁵

2. A gondnokság mibenléte

A gondnok feladata alapvetően a segítségre szoruló személy gondozása, a személyét és vagyonát érintő ügyekben. A gondnokság római jogi eredetű jogintézmény, a régi irodalom a gyámság „surrogatum”-ának¹⁶ nevezi. Míg a gyámság a gondozott önállóságának elvesztését, a személyiség egybeolvadását jelentette a képviselővel, a gondnokot jóval szűkebb rendelkezési jog illette meg a gondnokolt vagyona felett.¹⁷ A római jogfejlődés során a gyámság jogintézménye szorosan kapcsolódott a családi kötelékekhez (a fő cél a családi vagyon egybetartása volt)¹⁸. A porosz *Allgemeines Landrecht*-ben és az ezen alapuló porosz gyámsági rendeletben (ami külön fejezetet tartalmazott a gondnokságról) viszont már mind a gyám, mind a gondnok mint állami feladat ellátója szerepelt¹⁹. A gyám többnyire a gondozott minden ügyében eljár, míg a gondnok csak bizonyos ügyeket vagy az ügyek egy meghatározott csoportját látta el.

A XIX. századi források szerint a gyámnak már nem volt meg a római jogban korábban meglévő független jogállása, a gyámhatóság felügyelete alatt állt.²⁰ Szászország polgári törvénykönyvének tervezete a kiskorúak feletti gyámságról úgy rendelkezett, hogy a gyám vagyonkezelési joga a kiskorú egész vagyonára kiterjedt (1959. §). A kiskorúak gyámsága mellett a tervezet szerint azokat a nagykorú személyeket is gyámság alá helyezték (amennyiben nem álltak apai hatalom alatt), akik igazságügyi orvos-szakértői vizsgálat alapján a szellemi tevékenység gyakorlásában korlátozottak (2014. §).²¹

A XIX. század végén a gondnokságról írt német jogirodalom a magyar jogról szólva külön hangsúlyozta, hogy sehol máshol nem érvényesült olyan élesen az az alapelv,

ohne dessen ausdrückliche oder stillschweigende Einwilligung rechtsgeschäftlich weder verfügen noch sich verpflichten.

(2) Schließt die behinderte Person im Rahmen des Wirkungskreises des Sachwalters ein Rechtsgeschäft, das eine geringfügige Angelegenheit des täglichen Lebens betrifft, so wird dieses Rechtsgeschäft mit der Erfüllung der die behinderte Person treffenden Pflichten rückwirkend rechtswirksam.

¹⁵ Code Civil Article 414-1 Pour faire un acte valable, il faut être sain d'esprit. C'est à ceux qui agissent en nullité pour cette cause de prouver l'existence d'un trouble mental au moment de l'acte.

Article 414-3 Celui qui a causé un dommage à autrui alors qu'il était sous l'empire d'un trouble mental n'en est pas moins obligé à réparation.

¹⁶ Adamkiewicz 1892. 12. o.

¹⁷ Adamkiewicz 1892. 13-14. o.

¹⁸ Adamkiewicz 1892. 4. o.

¹⁹ Adamkiewicz 1892. 73-74. o.

²⁰ Spezielle Motiven 378. o.

²¹ Entwurf 1860. 315. és 323. o.

hogyan a gondnokság a gyámsággal szemben mindössze a vagyon felügyeletére és kezelésére vonatkozik, mint a magyar jogban.²²

A mai magyar jog a gondnokság alá helyezett személyt e ténynél fogva korlátozza a cselekvőképességében. A Ptk. a cselekvőképesség korlátozásának definícióját az alábbiak szerint hozzákapsolja a gondnokság alá helyezéshez: a 2:19. § (1) bekezdés szerint cselekvőképességében részlegesen korlátozott az a nagykorú, akit a bíróság ilyen hatállyal gondnokság alá helyezett. A 2:21. § (1) bekezdése szerint cselekvőképtelen az a nagykorú, akit a bíróság cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá helyezett. A régi magyar jog²³ ezzel szemben nem ismert olyan gondnokságot, amely a cselekvőképességet általában teljesen kizárta volna. A gondnokság alá helyezést kimondó határozat erejénél fogva a gondnokoltak korlátozott cselekvőképessége volt a régebbi jogban is, tekintet nélkül arra, hogy fennállt-e az a fogyatkozása, ami miatt gondnokság alá helyezték. Amennyiben a gondnokság alá helyezettnek a cselekvőképessége a testi állapotából eredően teljes egészében kizárt volt, abban az esetben cselekvőképtelennek minősült (vagyis a cselekvőképtelenség nem a gondnokság alá helyezésből, hanem a tényleges állapotból adódott, a gondnokság alá helyezés tényéből csak a cselekvőképesség korlátozottsága következett).

Grosschmid további megkülönböztetést tesz a gondnokolt által kötött ügyletek tekintetében: az ún. „*felsőbb cselekvőképességet*” igénylő, ’*constitutiv*’ ügyletekben (kötelezettség-vállalás, joglemondás) már maga a gondnokság alá helyezés korlátozott cselekvőképességet jelent, tehát az elmebetegség címén gondnokság alá helyezett akkor sem kötelezheti magát (jogról nem mondhat le), ha sohasem volt elmebeteg, vagy kigyógyult, sem az ún. *lucidum intervallumaiban*. Ellenben az „*alsóbb cselekvőképességgel*” járó ún. ’*declarativ*’ ügylet során (pl. a végrendelet) az ügylet nem azért semmis, mert elmebeteggé van nyilvánítva, hanem mert valósággal elmebeteg. Grosschmid is utal arra a bírói gyakorlatra, amely szerint „*az elmebetegé nyilvánítás tartamára*” a bíróságok vélelmezik a valóságos elmebetegséget.²⁴

A Ptk.²⁵ a gondnokság alá helyezés miatti cselekvőképtelenség mellett arról is rendelkezik, hogy a cselekvőképtelen állapotban lévő személy jognyilatkozata abban az esetben is semmis, ha gondnokság alá helyezésére nem került sor. E szabály mellett a teljes cselekvőképtelenséget jelentő gondnokság fenntartása nyilvánvalóan a forgalom biztonságának érdekeit szolgálja, olykor a gondnokolt érdekei felett is, figyelembe véve azt, hogy adott esetben a személy a gondnokság fennállása ellenére sem biztos, hogy cselekvőképtelen, ha állapotában a gondnokság alá helyezés óta javulás következett be, de a gondnokságot még nem szüntették meg.

²² „(...) nur darf nicht unbetont gelassen werden, dass nirgends der Grundsatz – die Curatel beziehe sich im Gegensatz zur Vormundschaft lediglich auf die Aufsicht und die Verwaltung des Vermögens – so streng durchgeführt erscheint, wie im ungarischen Privatrecht.” Adamkiewicz 1892. 150.

²³ A régi magyar jogra vonatkozóan: Szladits 1941. 564. o.

²⁴ Grosschmid 1932. 32-33. (I. 35.) o.

²⁵ Ptk. 2:9. § (1) Semmis annak a személynek a jognyilatkozata, aki a jognyilatkozat megtételekor olyan állapotban van, hogy az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége teljesen hiányzik.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága az X and Y v. Croatia ügyben kimondta, hogy a cselekvőképességtől történő megfosztás olyan súlyos intézkedés, amelyet csak kivételesen fennálló körülmények esetén lehet gyakorolni. A beteg vagy idős, illetve az önmaguk ellátására fogyatékoságuk miatt nem képes emberekről való gondoskodás feladata nem jelent egyet azzal, hogy valakit megfosztanak a cselekvőképességétől. Az ügyben a szociális otthonban elhelyezett, segítségre szoruló, dementiaival élő ellátottat a lánya naponta kétszer meglátogatta, és több órát eltöltött nála. Az ellátottat az ő és a lánya tiltakozása ellenére a nemzeti bíróság megfosztotta a cselekvőképességétől. Az nemzeti bíróság az ítéletét egy 6 évvel korábban készült pszichiátriai szakvéleményre alapozta. Gondnokként kérése ellenére nem a hozzátartozót nevezték ki. A Bíróság az eljárási hibák miatt megállapította az Egyezmény 6. Cikke (1) bekezdésének, valamint a 8. Cikknek a sérelmét is, figyelemmel arra, hogy a cselekvőképességből kizárás a személy magánéletének számos aspektusát érinti.

Az osztrák ABGB a kiskorúak mellett a törvény védelme alá helyezi azokat a személyeket is, akik valamilyen más okból nem tudják az ügyeiket vagy azok egy csoportját ellátni.²⁶ Ha az ilyen személyek hátrányt szenvedhetnek, kérelmükre vagy hivatalból ügygondnokot kell kirendelni számukra, amennyiben a segítségnyújtás más módon (elsősorban a család vagy szociális ellátórendszer útján) nem megoldható. Az ügygondnoknak személyesen kapcsolatot kell tartania a gondnokolttal, és gondoskodnia kell arról, hogy a gondnokoltja az orvosi és szociális ellátásokat igénybe tudja venni. Az ügygondnok jogintézménye a korábbi gyámság (*Entmündigung*) szerepét vette át.²⁷

A német jogban a gyámság jogintézményét 1992-ben a gondnokság (*Betreuung*) váltotta fel. A gondnokság nem érinti a gondnokolt cselekvőképességét.²⁸ Az 1992. január 1-jei hatállyal a BGB-be beillesztett 1896. § és az azt követő rendelkezések lehetővé teszik, hogy pszichés betegség, illetve testi, szellemi vagy lelki fogyatékoság esetén az érintett személy kérelmére vagy hivatalból a bíróság gondozó személyt jelöljön ki, ha a védelem meghatalmazott útján vagy más, a törvényes képviselőt nem igénylő módon nem megoldható. A gondozó feladatkörét a gondozás szükségességének megfelelően kell meghatározni. Beletartozik minden olyan tevékenység, amely a gondozott ügyeinek oly módon történő ellátásához szükséges, ami az ő javát és azt veszi figyelembe, ahogy a lehetőségeinek keretei között az életét ő maga alakítani szeretné.

A francia Code Civil 415. cikke²⁹ úgy rendelkezik, hogy az erre rászoruló nagykorúak az állapotuknak megfelelő gondoskodást kapják a személyi és vagyoni ügyeikben. A védelemnek az egyéni szabadságjogok, az alapvető emberi jogok és a

²⁶ ABGB §21 (1) Minderjährige und Personen, die aus einem anderen Grund als dem ihrer Minderjährigkeit alle oder einzelne ihrer Angelegenheiten selbst gehörig zu besorgen nicht vermögen, stehen unter dem besonderen Schutz der Gesetze.

²⁷ Hopf-Weitzenböck 2001.b 530. o.

²⁸ Gitter, Münchener Kommentar 1993. 794. o.

²⁹ Code civil Article 415: Les personnes majeures reçoivent la protection de leur personne et de leurs biens que leur état ou leur situation rend nécessaire selon les modalités prévues au présent titre. Cette protection est instaurée et assurée dans le respect des libertés individuelles, des droits fondamentaux et de la dignité de la personne. Elle a pour finalité l'intérêt de la personne protégée. Elle favorise, dans la mesure du possible, l'autonomie de celle-ci. Elle est un devoir des familles et de la collectivité publique.

személy emberi méltóságának tiszteletben tartása mellett kell megvalósulnia, és az érintett személy érdekében kell történnie. A lehető legteljesebb mértékben tekintettel kell lenni a védelmet igénylő személy autonómiájának megőrzésére. A gondoskodást a családnak és a közösségnek kell biztosítania. Arra az esetre, ha állandó gondoskodásra van szükség, a Code Civil a gondnokság és a gyámság jogintézményeit is ismeri. „Curatelle” alá a bíróság azokat a személyeket helyezheti, akik saját maguk el tudnak járni az ügyekben, de a polgári jogi ügyleteik során folyamatos jelleggel támogatásra vagy felügyeletre szorulnak. A „tutelle” szintén folyamatos jellegű jogintézmény, de a jogügyletek során képviselőt is jelent. Mindkét jogintézmény esetén a gondnok döntéseit megelőzi a családi tanács véleménye, ha ilyen megalakításra került. A családi tanácsot a bíróság alakíthatja meg a gondnokság alá helyezés esetén, ha a családi körülmények azt szükségessé és lehetővé teszik, annak tagjait a gondnokolt által kifejezett kívánság szerint kijelölve. „Curatelle” esetén a gondnok támogatása mellett tehetők meg azok a jognyilatkozatok, amelyek „tutelle” esetén a bíró vagy a családi tanács jóváhagyását igénylik.³⁰ A gondoskodásra szoruló személy mindemellett – ha az állapota megengedi – a személyét érintő kérdésekben önállóan dönthet. A testi integritást vagy a privát szférát érintő kérdésekben a Code Civil garanciális rendelkezésként előírja, hogy a gondozást ellátó személy a bíróság vagy a családi tanács jóváhagyása nélkül – a sürgős esetek kivételével – nem határozhat.

3. Cselekvőképesség és egészségügyi önrendelkezés

3.1. Jogdogmatika és nemzetközi kitekintés

A fentiekben láttuk, hogy Szladits dogmatikailag a deliktuális károkozási körben kezelte az egészségügyi beavatkozásokat. A kor miatt fennálló cselekvőképességi korlátozások tekintetében a legtöbb jogrendszer elkülöníti a szerződéskötési képességet attól a képességtől, hogy a gyermek a károkozó magatartás lehetséges következményeit fel tudja-e mérni (vétőképesség). Grosschmid a cselekvőképesség megítélése során külön kategóriákat állított fel a jogügyleteken belül is, nem tekintette ebből a szempontból egyformán kezelendő ügyletnek pl. a joglemondást és a végrendeletet, az utóbbi esetben indokoltnak tartotta a tényleges állapot figyelembevételét gondnokolt esetében.

Az osztrák jogirodalom a gyermekek jogállására vonatkozó átfogó novella (*Kindschaftsrechtsänderungsgesetz* 2001) életbe lépését követően felvetette, hogy a cselekvőképesség és a vétőképesség kategóriái mellett külön kellene kezelni a személyes ügyekben történő belátási képességet („*Handlungsfähigkeit in persönlichen Angelegenheiten*”).³¹

A testi épséghez fűződő alapjog a testi és nem testi (pl. zajártalom) beavatkozásokkal szembeni védelmet jelent. Ide tartozik valamennyi, az ember testét érintő behatás, közöttük az egészség védelmét vagy jobbítását célzó orvosi gyógyító-megelőző

³⁰ Code civil Article 467: La personne en curatelle ne peut, sans l'assistance du curateur, faire aucun acte qui, en cas de tutelle, requerrait une autorisation du juge ou conseil de famille.(...)

³¹ Hopf-Weitzenböck 2001b 531. o. Más véleményen van Fischer-Czermak 2002. 296. o.

beavatkozások is.³² A testi épséghez való jog a testi sérthetetlenséget, a fizikai jóllétet védi, valamint ide tartozik a testi integritáshoz fűződő jog védelme, az ember önrendelkezési joga a saját teste felett. Az állami egészségügyi szolgáltatók által gyógyító célból végzett műtétek alapjogot érintő beavatkozások, amelyhez az érintett beleegyezése szükséges.³³

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény az alapelvek között rögzíti, és a 15. §-ban megismétli, hogy a beteg személyes szabadsága és önrendelkezési joga kizárólag az egészségi állapota által indokolt, a törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozható. A 15. § szól arról is, hogy az önrendelkezési jog gyakorlása keretében a beteg szabadon döntheti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, illetve annak során mely beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve melyeket utasít vissza. Bármely egészségügyi beavatkozás elvégzésének feltétele, hogy ahhoz a beteg megtevesztéstől, fenyegetéstől és kényszersztől mentes, megfelelő tájékoztatáson alapuló beleegyezését adja. A 14. § lehetővé teszi a cselekvőképes beteg számára – kivéve, ha a betegsége természetét ismernie kell ahhoz, hogy mások egészségét ne veszélyeztesse – a tájékoztatásról való lemondást. A tájékoztatásról lemondás jogával helyettes döntéshozó nem élhet, mert ő csak teljes körű információk birtokában gyakorolhatja a beavatkozásokhoz történő beleegyezés jogát.³⁴

Az osztrák jogirodalmi dogmatika³⁵ arra a következtetésre jutott, hogy az orvosi beavatkozáshoz adott beleegyezés során a cselekvőképesség szabályai még analóg módon sem alkalmazhatók. A testi integritáshoz fűződő jog a legszemélyesebb (másra át nem ruházható) jogokhoz tartozik, ezért amennyiben a beteg ítélőképességgel rendelkezik, a beavatkozáshoz neki magának kell hozzájárulnia, mert az ő testéről van szó. Az osztrák jogirodalomban megalapozott dogmatikai levezetés az ABGB 2001-ben bevezetett új rendelkezéseiben is tükröződik. E szabályok szerint az állapotuk miatt akadályozott személyek – a kiskorúakhoz hasonlóan – az orvosi kezeléseikhez saját maguk járulnak hozzá, amennyiben belátási- és ítélőképességük birtokában vannak. Egyéb esetben az ügygondnok hozzájárulása is szükséges. A súlyosabb beavatkozások esetében, az ügygondnok nyilatkozatát megelőzően az orvosnak kell megállapítania, hogy a beteg nem rendelkezik belátási- és ítélőképességgel, és a beavatkozás az egészségének védelme érdekében szükséges. Ennek hiányában, amennyiben a nem cselekvőképes személy az ellátást visszautasítja, a bírósági jóváhagyásra van szükség. Ha a késedelem az élet és az egészség veszélyeztetését jelentené, a nyilatkozatoktól el lehet tekinteni.

A francia egészségügyi törvény is kimondja, hogy – a sürgősség esetét kivéve – semmilyen orvosi beavatkozás nem hajtható végre az érintett személy szabadon kinyilvánított beleegyezése nélkül.³⁶ Kiskorúak és gondnokság alá helyezett nagykorúak

³² Fink, Merten – Papier 2011. 149-150. o.

³³ Jarass-Pieroth 2016. 94-96. o.

³⁴ Dósa, Dósa – Hanti – Kovácsy 48. o.

³⁵ Edlbacher 1982. (különösen) 368-369. és 373. o.

³⁶ Code de la santé publique Article L. 1111-4 Aucun acte médical ni aucun traitement ne peut être pratiqué sans le consentement libre et éclairé de la personne et ce consentement peut être retiré à tout moment.

esetében törekedni kell arra, hogy ők is beleegyezésüket adják a beavatkozáshoz, és a döntésben részt vegyenek, ha képesek az akaratuk kinyilvánítására. Ha a képviselőnek az ellátást visszautasító nyilatkozata veszélyezteti a nem cselekvőképes személy egészségét, az orvos megteheti a legszükségesebb intézkedéseket az ellátás érdekében.

3.2. Az orvos szerepe a cselekvőképesség megítélésében

Abban a kérdésben, hogy az orvosra milyen szerep hárul az ellátandó személy cselekvőképességének megítélése során, előkérdést jelent, hogy az egyes jogrendszerek milyen módon szabályozzák a kiskorú vagy az állapota miatt segítségre szoruló személy cselekvőképességét, illetve hogy a cselekvőképességgel egy kategória alá vonják-e az egészségügyi önrendelkezési jog gyakorlása keretében az orvosi beavatkozáshoz adott hozzájáruló nyilatkozatot.

A német BGB kommentárja – a jogbiztonságot is szem előtt tartva – óva int attól, hogy az orvos ítélje meg a kiskorú érettségét, és ennek alapján döntse el, hogy az ő beleegyezése elegendő-e a beavatkozás elvégzéséhez.³⁷

Az ABGB fent leírt szabályai alapján, Ausztriában az orvos számára attól függően van szükség a kiskorú beteg beleegyezése mellett vagy a gondozásra köteles személy, vagy az ügygondnok hozzájárulására a beavatkozáshoz, hogy a nem cselekvőképes személy rendelkezik-e az ehhez szükséges belátási- és ítélőképességgel, vagyis a kezelés okát és jelentőségét fel tudja-e mérni, és ennek alapján az akaratát meg tudja-e fogalmazni. Ezt a kérdést az orvosnak kell megítélnie.³⁸

A magyar jogban a gondnokság alá helyezett személy cselekvőképessége fogalmilag részlegesen vagy teljesen korlátozott, a gondnokság hatályától függően. Az egészségügyi jogról szóló kézikönyv szerint annak, hogy a beteg érvényes beleegyezését adja a beavatkozáshoz, alapvető feltétele a cselekvőképesség megléte.³⁹ Az orvos a gondnokságról – erre vonatkozó, a rendelkezésére álló nyilvántartás hiányában – csak akkor szerez tudomást, ha a beteg közli vele, hogy gondnokság alatt áll. A gondnokság alá helyezés nélkül, a belátási képesség hiánya miatt cselekvőképtelen személy esetében a cselekvőképtelenség megállapítása és jogkövetkezményeinek alkalmazása az orvos feladata.⁴⁰ A beteg cselekvőképtelensége esetén a törvényes képviselő vagy a beteg rendelkezése által megnevezett személy beleegyező nyilatkozatát kéri, illetve invazív beavatkozás esetén ezek hiányában a törvényben felsorolt hozzátartozók jogosultak nyilatkozni. Az egészségügyi törvény arról is rendelkezik, hogy a cselekvőképtelen, illetve a korlátozottan cselekvőképes kiskorú és a cselekvőképességében az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen

Lorsque la personne est hors d'état d'exprimer sa volonté, aucune intervention ou investigation ne peut être réalisée, sauf urgence ou impossibilité, sans que la personne de confiance prévue à l'article L. 1111-6, ou la famille, ou à défaut, un de ses proches ait été consulté.

³⁷ Gitter, Münchener Kommentar 1993. 821. o.

³⁸ Fischer-Czermak 2002. 299. o.

³⁹ Kovácsy 2009. 430. o.

⁴⁰ Kovácsy 2009. 432. o.

korlátozott beteg véleményét a szakmailag lehetséges mértékben figyelembe kell venni abban az esetben is, ha a beleegyezés, illetve a visszautasítás jogát más személy gyakorolja.

Az önrendelkezési jog gyakorlásától el kell különíteni az orvosi megbízás megkötését, amelynek során már a jogügyletekre vonatkozó, általános cselekvőképességi szabályok az irányadók, azokban a jogrendszerekben is, ahol a fent leírt dogmatikai elkülönítést következetesen alkalmazzák.⁴¹

Felhasznált irodalom

Adamkiewicz: Der Rechtsbegriff der Curatel – die Pflegschaft – in systematischer Darstellung mit Bezug auf den Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuchs für das Deutsche Reich. Carl Heymanns Verlag, Berlin 1892.

Dernburg, Heinrich: Das bürgerliche Recht des Deutschen Reichs und Preußens, Erster Band. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle 1902.

Dósa Ágnes – Hanti Péter – Kovácsy Zsombor: Kommentár az egészségügyi törvényhez. Wolters Kluwer, Budapest 2016.

Edlbacher, Oskar: Körperliche, besonders ärztliche, Eingriffe an Minderjährigen aus zivilrechtlicher Sicht. *Österreichische Juristen-Zeitung* 14-15/1982.

Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuchs für das Königreich Sachsen nebst allgemeinen Motiven und Inhaltsverzeichnis. Druck und Verlag der Königl. Hofdruckerei von K.K. Meinhold & Söhne, Dresden 1860.

Fischer-Czermak, Constanze: Zur Handlungsfähigkeit Minderjähriger nach dem KindschaftsÄnderungsgesetzes 2001. *Österreichische Juristen-Zeitung* 8/2002.

Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996.

Grosschmid Béni: Fejezetek Kötelmi jogunk köréből. Első kötet, Jubileumi kiadás Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1932

Hopf, Gerhard – Weitzenböck, Johann: Schwerpunkte des KindschaftsÄnderungsgesetzes 2001. *Österreichische Juristen-Zeitung* (a) I. Teil 13/2001.; (b) Schluß 14-15/2001.

Jarass, Hans D. – Pieroth, Bodo: Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Kommentar. C.H. Beck, München 2016.

Kovácsy Zsombor (Szerkesztő-lektor): Az egészségügyi jog nagy kézikönyve. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest 2009.

Merten, Detlef – Papier, Hans-Jürgen: Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa Band IV Grundrechte in Deutschland: Einzelgrundrechte I.

⁴¹ Gitter, Münchener Kommentar 1993. 821. o.

Udo Fink: Recht auf Leben und körperliche Unversehrtheit. C.F. Müller, Heidelberg 2011

Molnár Hella: A cselekvőképességre vonatkozó magyar szabályozás változása 65 év alatt (1952-től napjainkig). In: Vékás Lajos (szerk.): Fejezetek a Polgári Törvénykönyv keletkezéstörténetéből. Magyar Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2018.

Säcker, Franz Jürgen (Redakteur): Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 1, Allgemeiner Teil. Wolfgang Gitter: 3. Abschnitt. 1. Titel. Geschäftsfähigkeit C.H Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1993.

Spezielle Motiven zu dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuchs für das Königreich Sachsen Königl. Hofdruckerei von K.K. Meinhold und Söhne, Dresden (évszám nélkül)

Szladits Károly: A magyar magánjog. Általános rész, Személyi jog, Első rész Az ember mint jogalany. Cselekvőképesség. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1941.

Unger, Joseph: System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Erster Band. Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, Leipzig 1868.

Vékás Lajos – Gárdos Péter (Szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz 1. kötet Lenkovics Barnabás: Második Könyv, Második rész Wolters Kluwer, Budapest 2014.

LEGAL CAPACITY AND MEDICAL SELF-DETERMINATION

The study deals with the legal capacity questions related to medical treatments. The first part of the study gives an overview of the historical changes of the regulation limiting legal capacity from Roman law to the modern civil law systems, including German, Austrian, French and Hungarian civil law. The second part of the article analyses the institution of guardianship, with special regard to the development of the concept and the Hungarian rules of the past. Szladits pointed to the fact in the literature that in older Hungarian law, guardianship in itself did not automatically mean the full exclusion of legal capacity. The study cites case X and Y v. Croatia of the European Court of Justice, and refers to the rules of the Austrian ABGB, the German BGB and the Civil Code of France. The third part of the article gives a dogmatic analysis of the declarations consenting to medical treatments and deals with certain aspects of the role of the physician treating patients with no full legal capacity.

GULYÁS ISTVÁN

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes habil. egyetemi docens

ELVÁRHATÓ MAGATARTÁS ELVE ÉS AZ AJÁNDÉK VISSZAKÖVETELÉSE

A családjogi felróhatóság egyes kérdései

Az ajándékozás alapjául szolgáló feltevés meghíusulására alapított ajándék visszakövetelése iránti igény elbírálásának napjainkra több évtizedes bírói gyakorlata alakult ki, az új Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: új Ptk.) nem tartalmaz e körben lényeges változtatásokat. A jogtudomány részéről a kodifikáció időszakában nem magát a szabályozást, hanem az arra építő bírói gyakorlatot érte némi kritika többféle megközelítésben. Weiss Emília arra hívta fel a figyelmet, hogy házasság felbontása esetében csak polgári jogi szabályok: a korábbi Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: rPtk.) 582.§ (3) bekezdése és – kétségtelenül gyakran vitatható módon – a rPtk. 4.§ (4) bekezdésének második és harmadik mondata adott iránymutatást arra, hogy az ajándék visszakövetelhető-e. Ebből az következik, hogy nem vétkességi bontórendszerben a házasság feldúlta válásában vétkes házasság az általa adott ajándékot nem követelheti vissza, ha azonban bizonyítani tudja, hogy a házasság feldúlta válásában akármilyen kis mértékben, de a másik házasság is vétkes volt, már visszakövetelheti az ajándékot.¹ Vékás Lajos pedig utalt arra, hogy a *nemo suam turpitudinem allegans auditur* elvének széleskörű és zömében helyes bírói gyakorlata alakult ki a régi Ptk. hatálybalépése óta. Ingadozó és nem meggyőző azonban a bírói gyakorlat a szóbanforgó elv alkalmazását illetően a házastársak közötti ajándék visszakövetelésével kapcsolatos ítéletekben.²

E tanulmányomban az elmúlt évtized felsőbb bírósági gyakorlatának elemzéséből kiindulva – a problémagazdagság ellenére – kizárólag azt vizsgálom, hogy a feltevés meghíusulása esetén milyen jelentőséget tulajdonít a joggyakorlat az ajándékozó, a megajándékozott vagy esetlegesen harmadik személy magatartása felróhatóságának. Ebből következően a családi viszonyokat érintően tetten érhető-e a vétkességi elv továbbélése a joggyakorlatban. Nem tárgya dolgozatomnak a feltevés dogmatikai mibenlétének vizsgálata, valamint az sem, hogy a joggyakorlat milyen megoldásokkal operál azoknak a bizonyítási nehézségeknek a leküzdésére, amelyek a szoros érzelmi viszonyra tekintettel életszerűnek, sőt evidensnek tűnő feltevésnek a megajándékozottal való közlésével (annak hiányával) kapcsolatosak. A továbbiakban tehát abból az alaphelyzetből indulok ki, hogy a megajándékozott számára is ismert az ajándékozó ingyenes juttatása alapját jelentő feltevése, nevezetesen: a személyi (családi) kapcsolatuk létre fog jönni, illetve tartósnak bizonyul.

¹ Weiss 2000. 4. o.

² Vékás 2001a. 8. o.

I. Feltevés meghiúsulása vagy vétkes meghiúsítása – a bontójogi rendszerekből adódó válaszlehetőségek

A bőkezűségen, önzetlenségen alapuló ingyenes szerződések megkötése általában a szerződő felek között az adott jogügylet megkötésével szükségképpen együtt járó ismertségen túli személyes viszonyt feltételez, általában olyan bensőséges kapcsolatot, amely önmagában, tehát további gazdasági haszonra törekvés nélkül indokát adhatja olyan szerződéses akarat kialakulásának, amelyből az ajándékozó vagyónának apadása következik. Az ajándékozási szerződés meghatározóan ezért magánszemélyek, azon belül rokonok, családtagok között jön létre. Az a feltevés pedig, ami az ajándékozót az ajándékozásra indítja, általában a megajándékozotthoz fűződő személyes kapcsolatával, továbbfejlődésével, tartósságával hozható összefüggésbe. A jogvitákra okot adó körülményváltozás általában abból fakad, hogy a feltevés azáltal hiúsul meg, hogy a személyes (sokszor családi) viszony – pl.: a megajándékozottal való élettársi kapcsolat, házassági életközösség – megszűnik, az örökbefogadást felbontják, az ajándékozó megajándékozott gyermeke és párja közötti párkapcsolat véget ér. A meghiúsult feltevésre alapított ajándék visszakövetelése ezért szinte mindig "személyes ügy", rokonok, családtagok közötti, a családi jog által is sokszor szabályozatlan körülményeket, emberi magatartásokat vagy azok elmulasztását kell értékelni a vagyoni viszonyok szempontjából jelentős jogkövetkezmények meghatározása érdekében. Az emberi viszonyokat közelről érintő, ezért érzelmileg túltelített események és szituációk nagyon gyakori velejárója a felelősségelhárítás, a – bizonyos szempontok mentén – hibásnak minősített személy felkutatása, felmutatása iránti vágy, ami társadalmi igényként összegződve a tételes jogi szabályozásban vagy az ítélkezési gyakorlatban is megjelenik.

A házasság felbontásának a Csjt. hatályba lépését megelőző szabályai a vétkességi elv mentén rendeződtek, a vétkes magatartást tanúsító házastárs a házasság felbontását nem indítványozhatta.³ A Csjt. továbblépett a vétkességi elven azzal, hogy bontó okok helyett kerettényállásban rögzítette a házasság felbontásának feltételeit; emellett mindkét házastárs számára megnyitotta a házasság felbontása iránti igény előterjesztésének a lehetőségét. Mindezek ellenére a joggyakorlatban a korábbi elv továbbélt, a bírói gyakorlat ugyanis a házasság megromlása okainak változatlanul ügydöntő jelentőséget tulajdonított. A Csjt. érintett rendelkezéseinek 1974. évi és azt követő módosításának tartalma ellenére – ami a bíróság feladatává az okkutatás helyett a különböző, egymással összefüggő körülmények házastársakban kiváltott hatásainak a vizsgálatát tette⁴ – a bíróság azzal az indokkal, hogy a házasság felbontásának járulékos kérdéseiben megalapozott döntést kíván hozni, a házasság megromlásának teljes folyamatát változatlanul indokoltnak tartotta feltárni⁵.

³ Szeibert 2015. 77. o.

⁴ Pál 2016. 20. o.

⁵ Pál 2016. 21. o.

II. Az ajándék visszakövetelése iránti igény feltételeinek változása a bontójogi rendszerek tükrében

A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk (a továbbiakban: Ht.) 89.§-a a vétkességi elvű bontójogi rendszertől elkülönülten szabályozta az ajándék visszakövetelése iránti igény feltételrendszerét, és az ítéletben kizárólag a vétkesnek minősített házastársat kellett kötelezni az ajándék visszaadására. A Csjt. a házasság felbontásának ezt az atipikus kapcsolt igényét nem szabályozta. Az rPtk. hatályba lépésekor nem tette lehetővé az ajándék visszakövetelését téves feltevésre alapítva, az okkutatás és a felelős személy kilétének megállapítása iránti igény azonban a bontóperekben tapasztaltakhoz hasonló szellemiségű gyakorlatot hívott életre. A kreatív – de, gondolatom szerint, akkor még contra legemnek – tekinthető bírói gyakorlat ugyanis a rPtk. 210.§ (3) bekezdése szerinti közös téves feltevést mint érvénytelenségi okot a rPtk. 4.§ (4) bekezdésével összegyúrva formálta meg a volt házastársak közötti, vagy házastársaknak nyújtott ajándék visszakövetelése iránti igény vétkességi szempontú elbírálásának lehetőségével. A bírói gyakorlat a kódex hatályba lépését követően sokáig nem maradhatott rejtve, mert egy rendkívüli jogorvoslatot többször megjárt peres ügy hamar a jogtudomány látókörébe került.

Az ismertté vált – 1960-ban keletkezett tényeken alapuló, de napjainkban is nagyon tipikusnak mondható – ügy tényállása szerint a házasságkötési szándék kialakulását követően, de még a házasságkötést megelőzően az ajándékozó egy ingatlan tulajdoni hányadát ajándékozta jegyesének, majd a házasság megkötését követő rövid idővel a házassági életközösségük megszűnt, a bíróság a házasságukat felbontotta. A házasság megromlásának oka az ajándékozó házastárs durva, az együttélést ellehetetlenítő magatartása volt, a megajándékozottat viszont csak egy utóbb megbocsátott sértés terhelte. A jogerős ítélet ezért az ajándék visszakövetelése iránti kereseti kérelmet alaptalannak találta arra hivatkozással, hogy az rPtk. 582.§ (2) bekezdésében rögzített feltétel, a súlyos jogsértés – mint a létfenntartás veszélyeztetettsége mellett az akkor hatályos szabályozás szerinti másik visszakövetelési ok – nem állapítható meg. A Legfelsőbb Bíróság rendkívüli jogorvoslati eljárás (óvás és szuperóvás) során született határozatában abból indult ki, hogy az ajándék visszakövetelése iránti igényt a Csjt. nem szabályozza, így azt az rPtk. rendelkezései szerint kell elbírálni. A felek ugyanabban a téves feltevésben voltak, ezért jogviszonyukra irányadó az rPtk. 210.§ (3) bekezdése, jognyilatkozatukat erre tekintettel megtámadhatják. A rPtk. 4.§-a alapján azonban a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy bár a saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki nem hivatkozhat, ugyanakkor „*a másik fél felróható magatartására az is hivatkozhat, aki maga is vétkes*”, ezért – tekintettel arra, hogy a házasság megromlásához nem csak az ajándékozó „hibás” magatartása vezetett – az ajándék visszakövetelése iránti igény megalapozott. Beck Salamon a Legfelsőbb

Bíróság kreatív megoldását helyeselte, azt azonban maga sem rejtette véka alá, hogy „a határozat visszacsúszik az egyébként elejtett vétkességi – felróhatósági szempontokra.”⁶

Horváth Gyula – a Legfelsőbb Bíróság döntéssel nem érintett másik tanácsának elnöke – Beckkel szemben azonban helytelenítette a végső döntést. Álláspontja szerint ugyanis a Legfelsőbb Bíróság az rPtk. 582.§ (2) bekezdésében foglaltakon – a súlyos jogsértés esetén – túl további ajándék visszakövetelési okot hozott létre, amellyel tulajdonképpen jogszabályt alkotott. Ezzel a megoldással ugyanis olyan esetekben is lehetőséget adott a visszakövetelésnek, amikor a jogsértés nem éri el a súlyosnak minősíthető fokot. A Ht. 89.§-ával átitatott szellemiséggel vádolta a felsőbb bírósági gyakorlatot, sőt, álláspontja szerint, még a korábbi elvetett szabályozáson is túlment azzal, hogy az ajándék visszakövetelését olyan esetben is lehetővé tette, amikor a házasság felbontását nem kizárólag a megajándékozott fél, hanem részben az ajándékozó fél vétkes magatartásával okozta.⁷

Vékás Lajos e konkrét jogesettel kapcsolatos dogmatikai fejtegetésének végeredménye az volt, hogy az rPtk. ajándék visszakövetelési okként nevesített esete nem áll speciális viszonyban a közös téves feltevésre alapított érvénytelenségi okkal, mert az ajándék visszakövetelése iránti igény egy még érvényes ajándékozási szerződés esetében vizsgálendő. Horváth álláspontjával ellentétben kívánatosnak tartotta a *nemo suam turpitudinem allegans auditur* elvének figyelembevételét mint „a szubjektív alapú megtámadási jogokkal való visszaélés általános akadályát.”⁸

A vétkességi elv bírói gyakorlatban történő továbbélésével kapcsolatos vita ezzel nem zárult le. Horváth továbbment, álláspontja szerint a visszakövetelés alapja „házassághoz viszonyított jogsértés” volt azzal azonban, hogy az rPtk.-ban rögzített ajándék visszakövetelési okkal szemben annak nem kell súlyosnak lennie. A házasság megromlását a házastársak szubjektív magatartása idézi elő, amely csakis felróható lehet, máskülönben nem vezethetett volna a házasság felbontásához, figyelemmel a Csjt. akkor hatályos 18.§-a szerinti kerettényállásban szereplő „komoly és alapos” okra.⁹

A régi Ptk. 1978. március 1-jétől hatályos módosítása a közös téves feltevés mint érvénytelenségi ok további szükségmegoldáskénti alkalmazását nem tette indokolttá, mert súlyos jogsértés és a létfenntartás veszélyeztetettsége mellett külön ajándék visszakövetelési okként rögzítette a téves feltevést. Etekintetben a jelenleg hatályos (új) Ptk.-ban sem került sor lényeges koncepcionális változásra, terminológiai pontosítás mellett így e körben a jogszabályi környezet azóta változatlan. A téves feltevésre, a feltevés meghíúsulására alapított ajándék visszakövetelése iránti igényt tartalmazó törvényi rendelkezés nem teremtett közvetlen normatív kapcsolatot a feltevést meghíúsító magatartás felróhatóságának értékeléséhez. A Legfelsőbb Bíróság PK 76. (korábban 426.) számú állásfoglalása iránytűként szolgált, és – mivel a Kúria az 1/2014.

⁶ Beck 1964. 517. o.

⁷ Horváth 1965a. 100. o.

⁸ Vékás 1965. 346. o.

⁹ Horváth 1965b. 97. o.; Az ajándék visszakövetelésének alapjául szolgáló körülményekkel összefüggő emberi magatartások felróhatóságával kapcsolatos vita folytatásaként lásd még Beck 1965. 641. o. és Horváth 1966. 273. o.

számú PJE határozat 1. pontja értelmében az új Ptk. alkalmazása körében megfelelően irányadó – szolgál továbbra is az ajándék visszakövetelése iránti perekben.

Az állásfoglalás V. pontja szerint nem követelhető vissza az ajándék, illetőleg nem követelhető az ajándék helyébe lépett érték, ha az ajándékozás alapjául szolgáló feltevés meghíusulását az ajándékozó felróható magatartása okozta. Az állásfoglalás indokolásában rögzítették azt, hogy az rPtk. 4.§ (4) bekezdésében foglalt, a polgári jog alapelvei közt megfogalmazott rendelkezések nem hagyhatók figyelmen kívül az ajándék visszakövetelése körében sem.

A joggyakorlat Vékás által említett ingadozására utalhat az, hogy a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása V. pontjának eredeti szövege annak a felróható magatartása esetén is alaptalannak ítélete az ajándék visszakövetelése iránti igényt, akire tekintettel az ajándékozás történt. Ennek normatív alapja nem volt, és az ajándékozás leggyakoribb eseteit szemügyre véve ez azt jelentette, hogy például az ajándékozó szülőt komoly vagyoni sérelem érte annak következtében, hogy a gyermeke felróható magatartása miatt szűnt meg a közte és a másik megajándékozott volt házastárs közötti házassági életközösség. Ezt a fajta kollektív magánjogi felelősséget a Legfelsőbb Bíróság PK 282. számú állásfoglalása korrigálta és mellőzte.¹⁰

IV. A családjogi felróhatóság jelentősége az ajándék visszakövetelése iránti igények esetében – a joggyakorlat tendenciái

1. A feltevés meghíusulása vagy meghíusítása

Mielőtt azt vizsgálnánk, hogy egy kapcsolat tartósságának meghíusítása tekintetében milyen szerepet szán a bírói gyakorlat az ajándékozó, a megajándékozott vagy harmadik személy felróható magatartásának, szemügyre kell vennünk, vajon elvárja-e egyáltalán a joggyakorlat, hogy a feltevést szándékolt emberi magatartás hiúsítsa meg, vagy pedig egyéb, attól független egyéb körülmények is alapját képezhetik a feltevés meghíusulásának. Egy kapcsolaton belül a közös szükségletek és egyéni preferenciák változása konfliktushelyzetet generál. Ahogy arra Somlai Péter is utal, a családi élet ilyen koordinációk folyamatos menetéből áll, amely többek között kiterjed az idő beosztásának, illetve az egyéni és közös felhasználására, a lakás, az otthon és az egyéb terek egyéni és közös használatára, az egyéni és közös erőforrások, például a pénz elosztására, a rokonok, barátok és más családon kívüli személyek elfogadására, illetve a velük zajló interakciókra.¹¹ A koordináció sikertelensége sok esetben magának a kapcsolatnak a felszámolásához vezet anélkül, hogy racionális szempontok szerint kiválasztható lehetne a koordináció sikertelenségéért felelős személy. Vannak olyan esetek – az előbbiektől mellett ide tartozik, amikor annak eredőjeként nem lehet

¹⁰ Körös 2012. 53. o.

¹¹ Somlai 2013. 196. o.

behatárolni az azt kiváltó emberi magatartást. Ez a felismerés – álláspontom szerint – önmagában képes legitimálni a feldúltsági elvre építő bontójogi rendszert azon vétkességi elv mentén szerveződővel szemben, amelyben (abszolút, relatív) bontóokok bizonyítása szükségeltetik.

Ami a kötelmi jogi megközelítést illeti, Vékás a feltevés és a feltétel összevetése eredményeként a kettő közötti különbséget abban látta, hogy feltevés esetén a bizonytalan jövőbeni eseményhez a szerződő felek nem kötik kifejezetten a szerződés hatályának megszűnését, ennek ellenére szerződéskötésük döntő motívumaként kezelik. A feltevés nem szűkíthető le az érintettektől független külső körülményekre.¹² Vékás álláspontja szerint, a feltétel teljesülése, illetve bekövetkezése lehet a felek magatartásán kívüli, független a felektől, de részben függhet is tőlük (példabeli esetben az ajándékozási szerződés feltétele a sikeres polgári jogi záróvizsga letétele).¹³

A bírói gyakorlat a feltevést a feltételtől – e kérdés tekintetében – eltérő pályára térítette, amennyiben következetes abban, hogy nem követelhető vissza az ajándék olyan feltevés végleges meghíusulására alapítottnak, amely a megajándékozott személyétől, magatartásától független, és ezért a feltevésre a megajándékozottnak nem is lehet befolyása.¹⁴ Másik ügyben részletesebb indokát is adta a bíróság a feltevés meghíusulásával kapcsolatos döntésének. A feltevésnek a megajándékozott személyével vagy magatartásával kapcsolatos lényeges körülménynek kell lennie, olyannak, melynek ismeretében, annak egyértelmű vagy a körülményekből felismerhető megfogalmazása, kinyilvánítása esetén dönthet a megajándékozott az ajándék elfogadásáról, amelynek teljesülésére befolyása, ráhatása lehet, és bízhat abban, hogyha a feltevés szerint jár el, biztonságban tudhatja az ajándékot, az életkörülményeit azzal bizton számolva alakíthatja. Konkrét esetben az ajándékozó házastársa előző kapcsolatából született unokáinak juttatott ajándékot. A házasságának megszűnésére sem a megajándékozottnak, sem a törvényes képviselőjüknek nem lehetett befolyása.¹⁵

A súlyos jogsértésre alapított ajándék visszakövetelési ok szankciós jellegű jogkövetkezménye a jogellenes emberi magatartásnak, míg ilyen tulajdonság a téves feltevés esetén, a törvényi rendelkezésből nem olvasható ki. A bírói gyakorlat – álláspontom szerint, dogmatikailag nehezen védhetően és a jogügylet ingyenes jellegét figyelmen kívül hagyva – a megajándékozottnak inkább kedvező értelmezést alakított ki azzal, hogy, a feltétellel ellentétben, csak olyan körülményt fogadott el a feltevés alapjául, amelyre a megajándékozottnak ráhatása lehet. Ezt – mint látni fogjuk – a többségi joggyakorlat további elemei sem támasztják alá, tekintettel arra, hogy a megajándékozott magatartásának nem feltétlenül kell felróhatónak lennie az ajándék sikeres visszakövetelése esetén.

¹² Vékás 1965. 346. o.

¹³ Vékás 2013. 154. o.

¹⁴ BH1997.442

¹⁵ Debreceni Ítéltábla Pf.II.20.755/2009/8.

2. A megajándékozott magatartásának felróhatósága

A megajándékozott magatartásának felróhatósága önmagában nem feltétele annak, hogy az ajándékozó téves feltevésre hivatkozással az ajándékot visszakövetelje. Konkrét esetben az ajándékozók a leszármazójuknak és házastársának azért nyújtottak ajándékot, hogy ezzel is anyagi segítséget nyújtsanak családi ház építéséhez, ahol idős korukban a maguk lakhatását is biztosítani kívánták. A gazdasági körülmények megváltozása azonban nem tette lehetővé az építkezés kivitelezését, így a feltevés megghiúsult. Ezzel kapcsolatosan a bíróság ítéletének indoklásában rögzítette, hogy a feltevés végleges megghiúsulása objektív tény, amely felróható magatartás hiányában nem mentesíti a megajándékozottat a visszaadásra vonatkozó kötelezettség alól¹⁶. Ugyanilyen jogkövetkezménnyel jár azonban az az eset is, amikor a bíróság arra a meggyőződésre jut, hogy a feltevés megghiúsulásáért a megajándékozott felelős: a bíróság konkrét esetben arra a következtetésre jutott, hogy „a házasság teljes feldúltsága elsősorban és döntően a megajándékozott felróható magatartásának a következménye volt, és a házasság folyamatában a konfliktusok összefüggésében ez vezetett az életközösség megszűnéséhez”¹⁷.

3. Az ajándékozó felróható magatartásának, valamint az ajándékozónak és a megajándékozottnak egyaránt felróható megghiúsulás jelentősége

Az utóbbi egy-két évtized felsőbb bírósági gyakorlata egységes az ajándékozó és megajándékozott magatartásának felróhatósága, valamint együttes felróhatóságuk megítélése tekintetében. A Legfelsőbb Bíróság – már idézett – PK 76. számú állásfoglalásának V. pontjából és az ahhoz fűzött indoklásból kiindulva rendkívül széleskörű bizonyítást folytatnak le a bíróságok annak érdekében, hogy a családi viszonyok tartóssága mint feltevés megghiúsulásának az okait feltárják, és vizsgálják, hogy az melyik fél felróható magatartásával hozható összefüggésbe. A családi viszonyokat érintően ugyanis az állásfoglalás következménye az, hogy az ajándékozó házastárs, élettárs stb. nem követelheti vissza az ajándékot, ha a kapcsolat megromlása kizárólag az ő magatartására vezethető vissza¹⁸.

Figyelemmel azonban arra, hogy a másik fél felróható magatartására az is hivatkozhat, aki maga sem úgy járt el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható, a családi viszonyokat érintő ajándék visszakövetelése iránti ügyek „rendezésére” pontosan úgy kerül sor, ahogy arra Weiss Emília felhívta a figyelmet a már idézett dolgozatában.¹⁹ Konkrét esetben ez azt jelentette, hogy a felek házassága az ajándékozó tettleges, agresszív és italozó magatartására visszavezethető okból romlott meg,

¹⁶ Kúria Pfv.II.22.045/2003/5., ugyanerre a megállapításra jut a Fővárosi Ítéltábla Pf.I.21.564/2007. számú ítéletében.

¹⁷ Kúria Pfv.II.22.805/1993/3.

¹⁸ BH1982.191, BH1998.279

¹⁹ Weiss 2000. 4. o.

ugyanakkor az ajándékozó a megajándékozott következetes tagadásával szemben bizonyította, hogy volt házastársa az életközösség fennállása alatt újsághirdetés útján kívánt új kapcsolatot létesíteni. Magatartásával így sértette a Csjt. 24.§-ában foglalt házastársi hűség követelményét, ami nem szűkíthető le a más személlyel létesített nemi kapcsolatra, az szélesebb fogalomként kiterjed a másik házastárs érdekeit hasonló módon sértő egyéb magatartásokra is. Ilyennek minősül az adott esetben az új kapcsolat kialakítása céljából feladott hirdetés is. A hűségsértő magatartás következményeinek levonásával megállapítható, hogy a házasság megromlásában mindkét fél magatartása közrehatott, több tényező együttes hatása vezetett a házasság felbontásához, az ajándékozásra okot adó feltevés végleges megghiúsulásához.²⁰ Kivételként található azonban az az eseti döntés, melyben a felek közötti viszony megromlásaért felróható magatartásuk egyenlő súlyúnak volt kimutatható, és ennek alapján a bíróság arra meggyőződésre jutott, hogy a rPtk. 4.§ (4) bekezdése kizárja az rPtk. 582.§ (2) bekezdésére alapított ajándék visszakövetelési igény teljesíthetőségét.²¹

V. Családi viszonyok és felróhatóság

A kártérítési felelősség alóli kimentés lehetőségét tartalmazó általános szabályban foglaltakat²² emelte alapelvi szintű követelménnyé az rPtk. 1977-es novellája, meghatározva az elvárható magatartás elvével az együttműködés objektivizált mértékét.²³ Ezt az alapelvi szintű rendelkezést a hatályos Ptk. Bevezető rendelkezések című első könyvében fenntartotta, amelyből következően a törvénykönyv egészére – így a Családjogi könyvre is – vonatkozó alapelvvel állunk szemben.²⁴ Az elvárhatóság társadalmi elvárást fejezi ki az adott magatartással kapcsolatosan; míg az egységes kódexbe foglalás mélyebb legitimitást ad a családi viszonyokban gyakorolt magatartások elvárási szintjének ehhez az alapelvhez történő igazításával. A felróhatóság – az individuális vétkességgel szemben – objektivizált, tipizált elvárási mérce, amelyből az „adott helyzet” tényállási elem lehetőséget nyújt a joggyakorlat számára esetsoportok, ideáltípusok létrehozására.²⁵

A vétkességi szempontú szándékosságnak és gondatlanságnak kivételes esetektől eltekintve nincs jelentősége annak megítélésénél, hogy az adott „saját magatartás” felróhatónak minősíthető-e. Eörsi nyomán Vékás is utalt arra, hogy a felróható magatartások egyik esetsoportját a szándékos és egyben célzatos: a peresített előny megszerzése érdekében kifejtett magatartások alkotják. Ugyanakkor utalt arra, hogy

²⁰ Fővárosi Ítéltábla I.Pf.20.714/2013/4. A Kúria Pfv.II.20.039/2014/7. számú, valamint Pfv.II.21.482/2006/15. számú ítéleteiben ugyanerre a jogi következtetésre jut: az együttélés lehetetlenné válásában nem csupán az ajándékozó, hanem a megajándékozott felróható magatartása is közrehatott, ezért a felperesek az ajándékot annak ellenére alappal követelhetik vissza, hogy maguk sem úgy jártak el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható.

²¹ Fővárosi Ítéltábla Pf.VI.20.003/2004/3.

²² rPtk. 339.§ (1) bekezdés

²³ Vékás 2001b. 39.

²⁴ Vékás 2013. 30.

²⁵ Fuglinszky 2015. 283.

leggyakrabban az ekképpen minősített magatartást szándékosan követik ugyan el, de nem célzatosan. Ennek az esetcsoportnak a példajaként éppen a saját magatartásával a házasság megromlását okozó ajándékozó esetét hozta fel, amelyre tekintettel a bíróság megtagadta az ajándék visszakövetelésének lehetőségét. Utalt továbbá arra is, hogy a felróható magatartás mindezekén túl gondatlanul is elkövethető.²⁶ A felróhatóság értékelése – a személyi, családi viszonyok körén kívül is – kihívás elé állítja a jogalkalmazót az „adott helyzet” és az „általában elvárható” tényállási elemek konkrét esetben történő alkalmazását illetően. Az előbbi esetében gyakran csábító a mérlegelés körébe vonni a magatartás kifejtőjének személyes tulajdonságait (pl. életkor, testi, lelki adottságok), ami a büntetőjogi vétkességi felelősséghez való közeledés veszélyét vonhatja maga után.²⁷

Ugyanezen megfontolásból kérdéses az, hogy milyen szinten kap jelentőséget a magatartás kifejtőjének tudattartalma. A természetes személyek esetében a társadalmi elvárhatóság szempontjából meghatározó jelentősége van annak az emberképnek, amelynek tulajdonságai alapján a magatartási mérce meghatározható. E célból kiindulópontként meghatározott *„észszerűen eljáró gondos személy ideáltípusának”* konkrét esetre történő alkalmazása nehézkes, és ténylegesen a bíró adott helyzettel kapcsolatos elvárható magatartásra vonatkozó elképzeléseit juttathatja kifejezésre.²⁸

A házasság felbontásának feltételeit tartalmazó – a Csjt. hatálya alatt folyamatosan formálódó – kerettényállás *de jure* szakított a házastársak házassági kötelékkel összefüggésbe hozható magatartásának vétkességi–felróhatósági szempontú vizsgálatával. Ezzel szemben az ajándék visszakövetelése iránti igény szempontjából a joggyakorlat következetesen tartja magát a feltevással kapcsolatos magatartás felróhatósági szempontok szerinti értékeléséhez. Mindazok az imént röviden felvázolt gyakorlati problémák fokozottan jelentkeznek a személyi (családi) viszonyokat érintő emberi magatartások vizsgálata esetében. A deliktuális kártérítési felelősség körében is rendkívül nehéz az ok-okozati összefüggés meghatározása a magatartás és a kár között. Álláspontom szerint még inkább nehezített a jogalkalmazó kiindulópontja akkor, amikor rokoni, családi kapcsolatok megszűnése és valamelyik fél magatartása között kíván összefüggést teremteni. Azt nem vonom kétségbe, hogy mindig áll valamilyen körülmény annak a háttérében, amelynek következményeként egy párkapcsolat véget ér. Szinte reménytelen adott személy konkrét magatartását kiemelni, inkább szét nem bontható folyamatokkal állunk szemben. Még ha sikerül is adott körülményt, „okot” kijelölni, felszínre emelni, újabb megválaszolandó kérdésként jelentkezik az, hogy e körülmény kialakulása valamelyik fél magatartásának következmény-e; van-e remény egyáltalán elhatárolni az érintettek házassággal, élettársi kapcsolattal stb. összefüggő „magatartását.” E dilemmák megoldását követően léphetünk csak a következő lépcsőfokra: a már adott személynek tulajdonított, kellően azonosított, a kapcsolat tartósságát meghiúsító magatartás elvárhatósági szempontú értékelésének szintjére.

²⁶ Vékás 2011. 42. o.

²⁷ Fuglinszky 2015. 294. o.

²⁸ Fuglinszky 2015. 295. o.

Kínálkozik egy könnyebb út, amelyet Hraskó ajánlott a gyakorlat számára. Nevezetesen az, hogy minden magatartás, amely egyben a kapcsolat megszűnését eredményezi, felróható. Ezt a megközelítést azonban – álláspontom szerint – el kell vetni, mert az ajándék visszakövetelése iránti igény esetében a *nemo suam turpitudinem allegans auditor* elvét és az önhiba esetére meghagyott kimentési lehetőséget megteremtő szabályt kiüresítené, ugyanis azokra hivatkozással ellentétet eredményt érne el: objektív felelősséget alapítana.

Ha továbblépünk és a releváns magatartásokat differenciáljuk felróhatóságuk szerint, arra kényszerülünk, hogy a házasság, az élettársi és más rokoni kapcsolat fényében húzzuk meg a határát az „adott esetnek” és a társadalmi elvárhatóságot közvetítő „általában elvárhatónak.” A családi viszonyokban szinte nélkülözhetetlen az érintettek személyi tulajdonságainak, párkapcsolatuk teljes történetének, tudattartamuknak a figyelembe vétele. A tipizálás is csak az érintett természetes személyek körére tekintettel lehetséges, homogén esetsoportok megalkotása a családi kapcsolatok személyes jellege miatt nem lehetséges.

A magánautonómia jogi szabályozást is nehezen tűrő szférájában tanúsított emberi magatartásokkal szembeni társadalmi elvárások felismerése és azonosítása – tekintettel az azokkal kapcsolatos egymás mellett létező, sokféle, plurális álláspontra is – rendkívül nehézkes, ezért nem megalapozatlan annak a gyanúja, hogy a jogvita elbírálására hivatott bíró adott élethelyzettel kapcsolatos szubjektív felfogását juttatja érvényre.

Az „általában elvárhatóság” mellett a családi viszonyokat érintő jogviták elbírálása során – más jogviszonyokhoz képest – atipikus utat járhat be az „adott helyzet” megítélése, tekintettel arra, hogy az érintett családi kapcsolat egyedi sajátosságaira figyelemmel van lehetőség arra, hogy egyes magatartások következményei, hatásai megállapíthatók legyenek. A hazai bontójogi szabályozásban meghaladottá vált a házasság megromlásának vétkességi szempontú vizsgálata. Az emögött meghúzódó megfontolásokból kiindulva megkérdőjelezhető az ajándék visszakövetelése iránti igények felek magatartásának összemérésén alapuló joggyakorlata. A Ht. „bűnösnek” minősített személy visszaadási kötelezettségét a Ptk.-ra épülő joggyakorlat visszakövetelési joggá szelídítette, amelyben csak a meghíúsulásban (legalább részben) önhibás ajándékozó esetében jut külön szerep a megajándékozott magatartása felróhatóságának. Igaz, annak enyhébb formájának a bizonyítása is megmenti az ajándékozót attól, hogy elessen visszakövetelési jogától. Még ha el is fogadjuk premisszaként azt, hogy egy kapcsolat megszűnését megalapozó magatartás lehet polgári jogi értelemben véve felróható, az ok-okozati összefüggés és a felróhatóság konkrét esetben történő bizonyítási nehézségei, a szubjektív szempontok fölénybe jutása aligha képes valódi jogbékét teremteni az érintett felek között.

Felhasznált irodalom

Beck Salamon: Volt házastársak közötti (vissza)követelési igény. *Jogtudományi Közlöny*, (1964) 9.

Beck Salamon: Rövid riposzt Hraskó Gyula két cikkére. *Jogtudományi Közlöny*, (1965) 12.

Fuglinszky Ádám: Kártérítési jog. Budapest, 2015.

Gál Andor: Az ajándékozási szerződés jogtörténeti vonatkozásai, kitekintéssel a hatályos polgári jog szerinti szabályozásra. *Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, (2015)

Hraskó Gyula: Hozzászólás Beck Salamonnak a „Volt házastársak közötti (vissza)követelési igény” című cikkéhez. *Jogtudományi Közlöny*, (1965a) 3.

Hraskó Gyula: Megjegyzések a „Volt házastársak közötti (vissza)követelési igény-tárgyban keletkezett vitához” című cikkre. Válasz a megjegyzésekre. *Jogtudományi Közlöny*, (1965b) 9.

Kőrös András: A Ptk. alkalmazása egyes családi jogviszonyokban. In Szeibert Orsolya (szerk.): Család – gyermek – vagyon. A joggyakorlat kihívásai. Budapest, 2012.

Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest, 1963.

Pál Szilvia: Tényállások a házassági bontóperben: A Sehova Kapuja [1]? *Családi Jog* 2016.1.

Somlai Péter: Család 2.0 Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig. Budapest, 2013.

Szalma József: Az ajándékozási szerződés – különös tekintettel a magyar Ptk. rekodifikációjára. *Jogtudományi Közlöny*, (2004) 5.

Szeibert Orsolya: Családi jog. Budapest, 2015.

Vékás Lajos: Volt házastársak közötti ajándék visszakövetelésének néhány kérdése. *Jogtudományi Közlöny*, (1965) 7.

Vékás Lajos: Az új Ptk. koncepciójának bevezető része. *Polgári Jogi Kodifikáció*, (2001a) 6.

Vékás Lajos: Bevezető rendelkezések. In: Gellért György (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Budapest, 2001b.

Vékás Lajos: Első Könyv: Bevezető rendelkezések. In: Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Budapest, 2013.

Vékás Lajos: Szerződési jog. Általános rész. Budapest, 2016.

Weiss, Emília: Az új Polgári Törvénykönyv és a családjogi viszonyok szabályozása. *Polgári Jogi Kodifikáció*, (2000) 2.

Zoltán Ödön: Az ajándékozás. In: Eörsi Gyula – Gellért György (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Budapest, 1981.

PRINCIPLE OF REASONABLE CONDUCT AND RECOVERY OF GIFTS

Some aspects of attributability in family law

The new Civil Code holds unaltered regulations on cases in which the donor shall be entitled to recover a gift or demand its replacement value if the assumption known to the parties at the time of conclusion of the contract, that provided the sole basis for giving the gift subsequently and permanently, disappears and if the gift would never have been given without this assumption.

Deed of gifts are contracted between family members and relatives mostly, hereby the legal fiction is the formation and continuity of marriage or common-law marriage. In case of miscarried legal fiction the court of justice investigates the attributability of the donor and the beneficiary, while this is not anymore required in cases of divorce.

In my essay I study the difficulties of ascertainment of attributability under the circumstances of domestic relations. Since the judge's opinion is often based on his or her personal experiences regarding marriage and family the decision may be more subjective than in some other cases of judicial inquiries on attributability.

PÁL SZILVIA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes habil. egyetemi docens

MONDD, MIRE VALÓ A GYERMEK ÉRDEKE A KAPCSOLATTARTÁS MEGVÁLTOZTATÁSA IRÁNT INDÍTOTT PERBEN?

„Mondd, mire való ész nélkül a tempó
Mondd, mire való fék nélkül az ész (...)
Mondd, mire való emberség nélkül az ember
Csak egy kalitkába zárt paradicsommadár
Vagy a szabadság az a partok nélküli tenger
Mire való, ha a hajónk igazából kikötne már”
(*Aranyakkord: Otthon lenni valahol*)

I. A gyermek érdekének való megfelelés mint mérlegelendő szempont a Csjt. hatálya alatti kapcsolattartás megváltoztatása iránti perekben – túl távol, elég közel¹

Az 1986. évi IV. törvény (a továbbiakban a Csjt. 1986. évi Novellája) 33. §-a 1987. július 1-jei hatállyal iktatta be a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.) 92. §-ának (5) bekezdését, amely szerint, ha a kapcsolattartás kérdésében a bíróság döntött, ennek megváltoztatását a határozat jogerőre emelkedésétől számított két éven belül csak a bíróságnál lehet kérni.

A Csjt. 1986. évi Novellájának 5. §-a a Csjt. 18. §-t egy (3) bekezdéssel kiegészítve kimondta, hogy a felek tartós jogviszonyát rendező egyezség megváltoztatását az egyezség jóváhagyásától számított két éven belül a bíróságtól – az egyéb törvényes feltételek megléte esetén is – csak akkor lehet kérni, ha a körülmények változása folytán a megállapodás valamelyik fél vagy gyermekük érdekét súlyosan sérti.

A Csjt. 18. §-ának (3) bekezdését az 1995. évi XXXI. törvény 2. §-a módosította és kimondta, hogy a felek tartós jogviszonyát rendező egyezség megváltoztatását az egyezség jóváhagyásától számított két éven belül a bíróságtól – az egyéb törvényes feltételek megléte esetén is – csak akkor lehet kérni, ha az a felek kiskorú gyermekének érdekét szolgálja, illetve [vagy]², ha a körülmények változása folytán a megállapodás valamelyik fél érdekét súlyosan sérti.

¹ Halld: Blahalouisiana: Túl távol, elég közel

² Az illetve kötőszónak a magyar nyelvben több jelentése van, a vagylagosság és az együttessége kifejezésére egyaránt használják. [A 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet 7. §-ának (3) bekezdése szerint

Az indokolás szerint az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett, a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény (a továbbiakban: Gyermekjogi Egyezmény) normáival ellentétes, hogy a gyermek szempontjából a módosításra csak súlyos érdeksérelem esetén kerülhet sor, ezért a jövőben bírósághoz lehet fordulni a határidőn belül azonnal, ha az egyezség fenntartása a gyermek érdekét sérti. A bírói gyakorlat a Csjt. 18. §-ának (3) bekezdésében foglaltakat nemcsak akkor alkalmazta, ha a felek a tartós jogviszonyukat a házasság felbontásához kapcsolt pertárgyként rendezték egyezséggel, hanem akkor is, ha ebben a körben „önállóan”, nem kapcsolt pertárgyként indítottak a rendezés, illetőleg a rendezés módosítása iránt pert, tehát ha például az egyezségük jóváhagyásától számított két éven belül a kapcsolattartás szabályainak a megváltoztatása iránt terjesztettek elő keresetet.³ A Csjt. hatálya alatti bírói gyakorlat a kapcsolattartás újrarendezésére önmagában okot adónak tekintette, ha a kialakított kapcsolattartási szabályozás nem működött.⁴

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi Ptk. (a továbbiakban: Ptk.) 4:181. §-ának (4) bekezdése csak a Csjt. 92. §-ának (5) bekezdésében írt, a bírósági hatáskör fennállását kimondó szabályt „mentette át”.⁵ A Ptk. a felek tartós családjogi jogviszonyát rendező egyezség (így a kapcsolattartás tárgyában kötött egyezség) megváltoztatásának a Csjt. 18. §-ának (3) bekezdésében rögzített szabályait már nem tartalmazza.

A kommentárirodalom szerint *„amennyiben az egyezség a szülői felügyelet gyakorlásának rendezésére, a gyermek tartására és a kapcsolattartásra vonatkozik, a törvény az ezekre vonatkozó szabályok (a Ptk. 4:170., 4:210. és 4:181. §-ai) körében tartalmaz rendelkezést arra, hogy megváltoztatásnak csak akkor van helye, ha az a felek kiskorú gyermekének érdekét szolgálja.”*⁶

Noha a kapcsolattartás megváltoztatásának a feltételeiről a Ptk. 4:181. §-ának (4) bekezdése semmit nem mond (csak a bírósági hatáskör fennállását rendezi), ám a fentebb írtak alapján „adná magát” egy olyan értelmezés, miszerint a kapcsolattartás újrarendezését, megváltoztatását a bíróságtól akkor lehet kérni, ha az a felek kiskorú gyermekének érdekét szolgálja, vagy ha a körülmények változása folytán a megállapodás valamelyik fél érdekét súlyosan sérti. Mondjuk akkor, ha az egyezség fenntartása a gyermek érdekét sérti, azaz ha például a kialakított kapcsolattartási szabályozás nem működik.

jogszabály tervezetében csak más egyértelmű nyelvi megfogalmazás alkalmazhatatlansága esetén alkalmazható]. A családjogi ítélkezési gyakorlat a Csjt. 18. §-ának (3) bekezdésében írt illetve kötőszóhoz a „vagy” jelentést társította. Lásd: Sári Péterné 2002. 119. o.

³ Ld. a Legfelsőbb Bíróság Pfv.II.20.766/2002/7. sz. határozatát

⁴ Ld. a Kúria Pfv.II.20.818/2013/9. sz. határozatát, amelyben a bíróság – a családsegítő szolgálatra módosítva a kapcsolattartás helyszínét – újraszabályozta a gyermek és a különélő szülő kapcsolattartását. A határozat indokolása szerint erre elsődlegesen nem a különélő szülő (súlyos) érdeksérelme miatt, hanem a kiskorú gyermek személyiségfejlődése érdekében kellett, hogy sor kerüljön, ugyanis a peres felek kapcsolata olyan mértékben elmérgesedett, ami már – ellenőrzött körülmények, feltételek hiányában – nem biztosította a különélő apa és a gyermek közötti kapcsolat kiépülésének a lehetőségét.

⁵ Ld. Szeibert Orsolya: A kapcsolattartás rendezése. In: Vékás – Gárdos 2014. 835. o.

⁶ Boros Zsuzsa: A házasság megszűnése. In: Körös 2013. 62-63. o.

A Kúria nem egészen így értelmezi a Ptk. 4:181. §-ának (4) bekezdésében írtakat.⁷ Álláspontja szerint – külön jogszabályi rendelkezés hiányában – a kapcsolattartás megváltoztatása iránti perekben a szülői felügyelet gyakorlásának megváltoztatására vonatkozó, a Ptk. 4:170. §-ának (1) bekezdésében írt szabályokat kell alkalmazni, tehát a kapcsolattartás megváltoztatása a bíróságtól akkor kérhető, ha azok a körülmények, amelyekben a szülők megállapodása vagy a bíróság döntése alapult, utóbb lényegesen módosultak, és ennek következtében a megváltoztatás a gyermek érdekében áll. Ebben a döntésében a bíróság azt is kimondta, hogy ha a fél nem tud lényeges körülményváltozást bizonyítani, akkor „a kapcsolattartás problematikus volta ellenére a gyermekek érdeke a jogvita eldöntésénél már nem releváns.”

Az írásom alcímdarabkájaul választott dal két sorát idézve: „én most [inkább] rejtekhely leszek / és ha lehet, hát elszámolok százig.” Addig nézzétek, hogyan nyeli el a történet begye a lényegét, azaz hogyan tűnik el a gyermek érdeke a kapcsolattartás megváltoztatása iránti perekből (II. rész), s – feltételezve persze, hogy van szándék – hogyan hozható vissza azáltal, ha van erőnk és bátorságunk értelmezni, kérdezni és foglalkozni/ foglalkozni, például a bírósági szerződésmódosítás fogalmáról/ fogalmában gondolkodni. (III. rész)

Majd továbbléphetünk, illetve [vagy] „sodortat[hat]juk magunkat a létben, hagy[va], hogy pont úgy töltsük el a kimért időt, mint egy darab lecsupaszodott kő egy patak partján, ahogy hagyja, hogy megtelepedjen és elterjedjen rajta, mondjuk (...) a moha.”⁸ [Talán] van választásunk.⁹ (IV. rész)

II. A gyermek érdekének való megfelelés mint mérlegelendő szempont eltűnése a kapcsolattartás megváltoztatása iránti perekből, avagy „ami a szívemből hiányzik, mindenhol ott van, lehetne itt is”¹⁰

A felek házasságából két lány született.¹¹ Az alperesi apa 2014. július 24-én elköltözött a közös lakásból, és 2014. szeptember 9-én a házasságuk felbontása iránt pert indított a felperesi anya ellen. Keresetében a szülői felügyelet felperesi gyakorlását nem ellenezte, vállalta a gyermektartásdíj megfizetését, és a kapcsolattartás bírói gyakorlatnak megfelelő szabályozásán túl a folyamatos kapcsolattartást minden héten egy délutáni alkalommal kérte bővíteni.

Az alperesi apa és a gyermekek közötti kapcsolattartás a bontóper kezdetétől problémás volt; a gyermekek nem akartak elmenni az alperessel.

⁷ Lásd a Kúria BH2018.115. sz. alatt közzétett, a II. részben ismertetett eseti döntését

⁸ Krasznahorkai 2017. 268.

⁹ Vö. Örkény István: Van választásunk. In: Örkény 1977. 253-254. o.

¹⁰ Halld: Blahalouisiana: Mindenhol ott van

¹¹ A Kúria BH2018.115. sz. alatt közzétett eseti döntésének a szerző által szerkesztett ismertetése.

Az elsőfokú bíróság a bontóper alatt ideiglenes intézkedéssel szabályozta az alperes és a gyermekek közötti kapcsolattartást, ebben az alperest feljogosította arra, hogy a gyermekeit minden páros szombat reggel 9 órától vasárnap 17 óráig magával elvigye.

A kapcsolattartás ténylegesen csupán néhány alkalommal valósult meg. A gyermekek csak a felperes rábeszélésére voltak hajlandóak elmenni az alperessel, egyikük egyszer sem aludt nála.

A felperes többször kérte megelőző távoltartás elrendelését az alperes ellen, amelyet a bíróság 2015. március 3-tól 2015. április 19-ig terjedő időtartamban el is rendelt vele szemben.

Az alperes a kapcsolattartási problémák miatt 2015. március 2-án a gyámhivatalhoz fordult, ahol közvetítőt vontak be, és pszichológus szakértőt rendeltek ki.

Az elsőfokú bíróság 2015. március 12-én – a megelőző távoltartás időtartama alatt – a felek házasságát felbontotta, és jóváhagyta az egyezségüket. Ebben a felek – többek között – abban állapodtak meg, hogy a gyermekek felett kizárólagosan az anya fogja gyakorolni a szülői felügyeletet, és a gyermekek elzárkózása ellenére az apa minden páros héten pénteken 16 órától vasárnap 17 óráig, és minden kedden 16 órától 18 óráig elviheti magával a gyermekeket. Az átadás helyeként a gyermekek mindenkori oktatási intézményét, a visszavitel helyeként az anya mindenkori lakóhelyét jelölték meg.

Az egyezségben rögzített kapcsolattartás továbbra sem működött. A gyermekek nem szívesen találkoztak az apjukkal, nem akartak vele elmenni. Az iskola mint átadási helyszín előtt rendszeresek voltak a verbális konfliktusok, az alperes többször kihívta a rendőrséget is, emiatt az iskola kérte az átadás helyének a megváltoztatását.

Az egyik gyermek a gyámhivatali eljárásban kirendelt pszichológus szakértőnek elmondta, hogy haragszik az édesapjára, ezért semmiféle kapcsolatot nem akar vele tartani, és őt erre nem lehet kényszeríteni. A másik gyermek azt mondta, hogy a viselkedése miatt félnek az alperestől, ugyanis lezárta a szobájukat és bedobozolta a játékaikat. A felperes a gyermekek elzárkózását arra vezette vissza, hogy elmondásuk szerint az apa az egyiküket mindenért szidja, a másikat viszont mindenért megdicséri, emiatt félő, hogy a lányok szembefordulnak egymással. A gyámhivatali eljárásban kirendelt pszichológus szakértő véleménye szerint a gyermekek az édesapjukkal szemben elutasítóak, a kapcsolattartástól elzárkóznak. Elutasításuk a válásra, illetőleg a válást megelőző történésekre, az apával szemben átélt sérelmekre adott válaszreakciójuk. A szakértő szerint a kapcsolattartás végrehajtása és erőltetése feltehetően az elutasításuk fokozódásához vezetne.

A gyámhivatal első körben elutasította az apa kapcsolattartás végrehajtása iránti kérelmét, majd a hatályon kívül helyezés folytán megismételt eljárásban a kapcsolattartás végrehajtását elrendelve megállapította, hogy a felperes a gyermekeket nem készíti fel a kapcsolattartásra, és nem tesz meg mindent annak megvalósulása érdekében. A gyámhivatal indokoltnak tartotta a védelembe vételi eljárás kezdeményezését is.

A felperes a keresetében azt kérte, hogy a bíróság szabályozza újra az alperes és a gyermekek közötti kapcsolattartást akként, hogy az alperes a lányokkal felügyelt keretek között (ellenőrzött módon) tarthasson kapcsolatot. Keresetét azzal indokolta, hogy a kapcsolattartás már a bontóper alatt meghozott ideiglenes intézkedés szerint sem működött, de bízott abban, hogy a házasság felbontását követően az alperes megnyugszik, és a gyermekekkel való kapcsolata rendeződik. Kérte az alperest, hogy a gyermekeknek hagyjon időt a helyzethez való alkalmazkodásra, ám ezt az alperes nem fogadta el. Az iskolában erőszakos módon viselkedett, az egyik gyermeket a társai előtt megalázta, és a rendőrséget is többször kihívta.

Az alperes a kereset elutasítását kérte. Ellenkérelmében kifejtette, hogy az egyezség megkötése óta lényeges és tartós körülményváltozás nem következett be. Hangsúlyozta, hogy a felperes a kapcsolattartás megvalósulása érdekében nem tesz meg mindent, a gyermekeket ellene hangolja. Azt nem ellenezte, hogy a gyermekek átadása és átvétele egy évig a családsegítő szolgálat helyiségében történjen.

Az elsőfokú bíróság a keresetét elutasította. Indokolása szerint a kapcsolattartási jog a szülői felügyelet egyik részjogosítványa, ezért – külön jogszabályi rendelkezés hiányában – a kapcsolattartás megváltoztatására a szülői felügyelet megváltoztatásának a Ptk. 4:170. §-a (1) bekezdésében írt szabályait kell alkalmazni. A felperes az egyezség megkötését követően rövid időn belül, 2015. május 29-én terjesztette elő a keresetét, ezalatt a felek és a kiskorú gyermekek objektív és szubjektív körülményeiben nem következett be lényeges és tartós változás. Az apa és a gyermekek között már a bontóper alatt is voltak problémák. A felperes az előzmények, így a megelőző távoltartásról szóló határozatok, az ideiglenes intézkedés szerinti kapcsolattartás működésképtelensége, valamint a gyermekek és az apa közötti konfliktusok ismeretében, jogi képviselővel eljárva állapodott meg olyan szabályozásban az alperessel, amely az alperes számára a – ténylegesen egyébként addig sem megvalósuló – kapcsolattartást a bírói gyakorlatnál szélesebb időtartamban biztosította. Az elsőfokú bíróság érvelése szerint lényeges körülményváltozás bizonyítottsága hiányában a gyermekek érdekét nem kell vizsgálni, a gyámhivatali eljárásban kirendelt pszichológus szakértő véleménye pedig – miszerint a kapcsolattartás erőltetése nem szolgálja a kiskorú gyermekek érdekét – nem releváns, és nem alapozza meg a lényeges és tartós körülményváltozás szigorú feltételeit.

A felperes fellebbezése alapján eljáró másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet megváltoztatva az alperes és a gyermekek közötti kapcsolattartást úgy szabályozta, hogy az alperes a gyermekekkel a családsegítő és gyermekjóléti központban minden páros héten szombaton reggel 9 órától 11 óráig tarthatja a kapcsolatot. A másodfokú bíróság a jogvita eldöntésénél döntőnek minősítette a kiskorú gyermekek érdekeinek a védelmét, és körülményváltozásként értékelte a védelembe vételi eljárás szükségességét, valamint a szülő-gyermek kapcsolatnak az egyezség megkötése óta további negatív változását. Álláspontja szerint az egyezségben szabályozott kapcsolattartás a folyamatos konfliktusok miatt nem tölti be a funkcióját, egyáltalán nem működik, ezáltal sem a felek, sem a gyermekek érdekét nem szolgálja.

A fellebbezési eljárásban igazságügyi pszichológus szakértőt rendelt ki, aki szerint a gyermekekben a szülők kapcsolatának megromlását követően – személyes élményeik alapján is – az apával szemben negatív folyamat indult el. Félelmet keltett bennük a rendőrség sorozatos kihívása és az apjuk viselkedése, aki a kapcsolattartások alkalmával többször megjelent az anya lakásán, becsöngetett, és a bejárati ajtót ütve azt kiabálta, hogy engedjék be. A gyermekek ellenérzését csak növelte az alperes iskolában tanúsított magatartása. A szakértői vélemény szerint mindkét szülő esetében megállapítható a gyermekek befolyásolása. Az alperes az alapszemélyisége miatt ezt sokkal nyíltabban, erőszakosabban valósítja meg, míg az édesanyára inkább az indirekt befolyásolás a jellemző. A másodfokú bíróság szerint a gyermekek és az alperes közötti bizalom helyreállítása hosszabb folyamat, ami családsegítő szakember közreműködését igényli.

Az alperes felülvizsgálati kérelme alapján eljárta Kúria a jogerős ítéletet hatályon kívül helyezte, és az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. Indokolása szerint az elsőfokú bíróság helyesen vezette le, hogy a jogvita eldöntésének anyagi jogi alapja a szülői felügyelet újrendezésére vonatkozó jogszabályhely. A Kúria szerint a perbeli esetben a felperes az egyik törvényi feltételt – a körülmények utóbb bekövetkezett lényeges módosulását – nem tudta bizonyítani, és azt a másodfokú bíróság hivatalból lefolytatott bizonyítása sem alapozza meg. A perben nem volt vitatott, hogy az egyezség megkötése óta eltelt rövid időben a szülők és a gyermekek objektív körülményei nem változtak. A szülő-gyermek viszony az egyezségi rendezést megelőzően is konfliktusos volt, ez az egyezség megkötését követően sem változott, sőt kiéleződött. A fellebbezési eljárásban szerzett szakvélemény szerint a gyermekek hangsúlyosan a bontóper időtartama alatti alperesi magatartást sérelmezték (pl. tojással dobálás, a szoba lezárása), tehát az elzárkózó, az alperessel szembeni ellenséges magatartásuk döntően nem az egyezség megkötése utáni szülői viselkedésen, hanem korábbi személyes tapasztalataikon alapult. A felperes a bontóper alatti konfliktusok ismeretében, a szülői felelőssége alapján döntött úgy, hogy szélesebb körű kapcsolattartásban állapodik meg az alperessel. Ez a magatartása nem adhat alapot arra, hogy utóbb, a gyermekek érdekében hivatkozással a kapcsolattartás módjának és időtartamának a lényeges megváltoztatását kérje. A gondozó szülőnek a különélő szülő és a gyermekek kapcsolatát tiszteletben kell tartania, felelős a kapcsolattartás eredményes megvalósulásáért, azaz a szülő-gyermek viszony változatlan fennmaradásáért, és ezt a felelősségét nem háríthatja át a gyermekekre. A Kúria szerint nem minősül lényeges körülményváltozásnak az, hogy a korábban is konfliktusos kapcsolattartás az egyezség megkötését követően sem változott. A gyermekek elzárkózása nem értékelhető kizárólag az alperes terhére, ahogy az sem, hogy a kapcsolattartási krízishelyzet miatt szükségessé vált a védelembe vételi eljárás megindítása. Ezért az elsőfokú bíróság jogszerűen döntött akkor, amikor a felperes kapcsolattartás megváltoztatása iránti kérését elutasította.

III. Mire való egyáltalán a bírósági szerződésmódosítás? „Dancing without moving”¹²

Bohumil Hrabal írja az *Őfelsége pincére voltam* című regényében, hogy „a leglényegibb kérdések feltevésére kell, hogy ereje és bátorsága legyen az embernek.”¹³

Ahhoz, hogy közelebb kerülhessünk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy mire való a gyermek érdeke a kapcsolattartás megváltoztatása iránti perekben, legelőbb is a bírósági szerződésmódosítás lényegét, működésének a logikáját kell megértenünk. Nádas Péter-i kérlelhetetlenséggel: „Sokszor. Számtalanszor. Egyetlenegyszer.”¹⁴

A megértéshez vezető egyik – Csehi Zoltán által feltett – kérdés lehet, hogy „mire is vonatkozik [egyáltalán] a szerződés: egy adott időben fennálló feltételrendszerre és az akkor látható kockázati körülményekre, vagy a felek szolgáltatásai értékarányának az idő és a külső körülmények közti megtartására?”¹⁵

A kérdésre adott válaszunk attól függ, hogyan gondolkodunk a szerződésről: úgy, hogy azt egyszeri szolgáltatás nyújtására és az ellenérték megfizetésére vonatkozó kötelelemnek tekintjük, és figyelmen kívül hagyjuk a szerződéses érdek¹⁶ tényleges kielégítésének a megtörténtét, valamint a kötelelem keletkezése utáni tények hatását, a szolgáltatás/viszontszolgáltatást érintő körülményváltozásokat (ezt nevezhetjük szolgáltatás/viszontszolgáltatás központú szerződés-felfogásnak). Vagy úgy, hogy azt elsődlegesen a szerződéses érdek kielégítésére rendelt kötelelemnek fogjuk fel, és a szolgáltatás/viszontszolgáltatást érintő körülményváltozás bekövetkezése esetén a szerződéses érdek kielégítése érdekében a megbomlott szerződéses egyensúly helyreállításának a szükségességéből indulunk ki (ezt nevezhetjük szerződési érdek fókuszú szerződés-felfogásnak).

Gondolkodunk-e egyáltalán szerződéses érdekekben, vagy csak az egyik vagy a másik szerződő fél érdekében? Tudunk-e tartós jogviszonyban gondolkodni?¹⁷ A magyar magánjogban a szerződést hosszú ideig egyszeri szolgáltatás-nyújtásnak és az ellenérték megfizetésének tekintették, ezen a mintán képződött és absztrahálódott a magánjogi normavilágunk, és erre épül jogi gondolkodásunk is.¹⁸

A körülményváltozás kezeléséről az I. világháború utáni gazdasági válság idején, az osztrák-magyar korona romlása miatt kezdtek el gondolkodni. Besenyő Bernát írja, hogy „azoknál a kétoldalú kötelmeknél, amelyek pénzszolgáltatással voltak kapcsolatosak (vétel, haszonbérlet stb.), akkori pénzünk értékének állandó süllyedése,

¹² Halld: Blahalouisiana: Deeper (I'm going deeper)

¹³ Hrabal 2014. 263. o.

¹⁴ Nádas 2017. 28. o.

¹⁵ Csehi 2014. 82. o.

¹⁶ „Az egyszer létrejött obligationak a regulatora egyáltalában nem az egyik vagy másik félnek esetleg folyton változó érdeke, hanem az az érdek, amely az obligatiót létesítő alapon meg van rögzítve.” Besenyő Bernát: A naturális szolgáltatás elszegése. Szolgáltatás lehetetlenülése. In: Almási et al. 1933. 194. o.

¹⁷ Kapcsolattartást rendező családjogi megállapodás esetén lehet-e észszerűen másban gondolkodni, mint szerződéses érdekekben? Ez a szerződéses érdek lehet-e más, mint a működőképes kapcsolattartás?

¹⁸ Csehi uo.

*sőt, időnként hirtelen zuhanása folytán a pénzbeli viszonzolgáltatásnak névértékben való teljesítése a természetbeli szolgáltatás adósának gyakran gazdasági romlását, tönkremenetelét idézte volna elő, különösen akkor, amikor a névértékben teljesített viszonzolgáltatás valóságos értéke szinte a semmivel volt egyenlő.*¹⁹

Magánjogi bírói gyakorlatunk ennek a helyzetnek a kezelésére alakította ki a gazdasági lehetetlenülés jogintézményét, és mondta ki azt, hogy „*a természetbeli szolgáltatással adósnak a csupán névértékű pénzzolgáltatás ellenében való szolgáltatása, ha tárgyilag (véghezvitelileg) nem is, de gazdaságilag lehetetlenné vált, gazdasági lehetetlenülés állott be, minélfogva a fel nem róható lehetetlenülés szabályainak alkalmazásával őt [a bíróság] a terhelő szolgáltatás alól felmentette, a kötelem alól felszabadította.*”²⁰ A bírói gyakorlat ezt a szabályt nemcsak a pénzzolgáltatással kapcsolatban, hanem azoknál a kétoldalú kötelekknél is alkalmazta, ahol „*mind a két szolgáltatás természetbeli volt ugyan, de az egyik szolgáltatásnak az értéke a gazdasági viszonyokban beállott nagymérvű változások folytán túl nagy mértékben csökkent.*”²¹ Ezekben az esetekben a bíróságok „*ahelyett, hogy a pénzadóst valorizált fizetésben marasztalták volna, őt a másik fél kívánságára a kötelem alól lehetetlenülés címén felszabadították, aminek következményeképp eléretett a voltaképpen cél, a másik fél szabadulása is.*”²²

A gondolkodás következő állomása az értékálló szolgáltatás adósa választási lehetőségének az elismerése volt, aki a kötelemből való szabadulás helyett az elértéktelenedett viszonzolgáltatás méltányos felemelését is kérhette.²³

Ezeket a felvázolt rendezési módokat az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat nemteljesítés és kötelemszegés cím alatt egy normába sűrítette, s 1150. §-ában kimondta, hogy ha kétoldalú szerződés esetében a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot, s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szem előtt tartott gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés): a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatta vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatta fel.²⁴

Ezek után az előzmények, gondolkodási utak bejárása után született meg a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) 241. §-a,

¹⁹ Almási et al. 1933. 188. o.

²⁰ Almási et al. 1933. 189. o.

²¹ Almási et al. uo.

²² Almási et al. 1933. 191. o.

²³ Almási et al. 1933. 192. o.

²⁴ Vö. Görög Frigyes: A kötelem módosulásának egyéb esetei. In: Szladits 1941. 555. o.; lásd még az ún. neogazdasági lehetetlenülést, Almási et al. 1933. 197. o.

amelynek értelmében a bíróság módosíthatta a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti.

Eörsi Gyula szerint a bírósági szerződésmódosítás kivételes lehetőségének az elismerésére, a *clausula rebus sic stantibus* korlátozott alkalmazására azért volt szükség, hogy a felek érdekeinek sérelme nélkül fenn lehessen tartani olyan szerződéseket, amelyek egyensúlya valamilyen módon felbomlott ugyan, de amelyek teljes felszámolása nem szükséges.²⁵

A bírói gyakorlat az 1959-es Ptk. 241. §-át leginkább a hosszabb időre szóló lakás- és más ingatlanbérleti²⁶, haszonbérleti, tartási- és életjáradéki, hosszabb átfutási idejű hitel- és más pénzügyi, továbbá bizonyos vállalkozási, például víz, gáz, elektromos áram stb. szolgáltatására irányuló ún. közüzemi (közzolgáltatási) szerződések, valamint a folyamatos vagy visszatérő munkavégzéssel járó szervizelési, kivitelezési és kutatási szerződések esetében alkalmazta.²⁷ Az 1959-es Ptk. hatálya alatti következetes bírói gyakorlat szerint a bírósági szerződésmódosítás nem vezethetett a szerződés megszüntetésére²⁸, vagy típusának a megváltoztatására (például haszonkölcsön szerződés bérleti szerződéssé alakítására²⁹), de ha a felek egy atipikus, kölcsönös használatra irányuló szerződésben nem biztosítottak lehetőséget a felmondásra, akkor kérhették a szerződés olyan tartalommal történő módosítását, amely már biztosítja a felmondás lehetőségét.³⁰

Az 1959-es Ptk. 241. §-ában foglaltak tovább finomítva és megszigorítva kerültek át a Ptk. 6:192. §-ába, amelynek (1) bekezdése szerint bármelyik fél a szerződés bírósági módosítását kérheti, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené, és

a) a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható;

b) a körülmények megváltozását nem ő idézte elő; és

c) a körülmények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe.

Vékás Lajos szerint a Ptk. megszorító feltételei többek között és elsősorban azt célozzák, hogy ne lehessen bírósági szerződésmódosítás segítségével a másik félre hárítani a szerződéssel együtt járó üzleti kockázatokat: a kereslet-kínálati viszonyok (akár drasztikus) megváltozásának vagy egyéb társadalmi-gazdasági változásoknak ugyancsak általános, széles körben jelentkező következményeit, például az inflációs hatásokat.³¹

²⁵ Eörsi 2010. 124. o.; lásd még Harmathy Attila: A szerződés módosítása. In: Gellért 2004. 902-910.

²⁶ Lásd a Kúria Pfv.V.21.267/2015/8. sz., valamint a Pfv.VIII.21.555/2006/4. sz. határozatait

²⁷ Vékás 2016. 191. o.

²⁸ Lásd a Kúria Pfv.I.21.994/2014/7. sz. határozatát

²⁹ Lásd a Fővárosi Ítéletábla 5.Pf.21.242/2005/4. sz. határozatát

³⁰ Lásd a Kúria Pfv.I.21.994/2014/7. sz. határozatát

³¹ Vékás 2016. 191. o. és Vékás 2008. 275-276. o.

A Ptk. 6:192. §-a számos ponton kapcsolódik a szerződéskötés körülmények megváltozásának a nemzetközi kereskedelmi jogban *hardship klauzula* néven ismert és alkalmazott tényálláshoz, amelynek lényege, hogy a szerződéskötés körülményekben lényeges változás állt be, amely nem vezethető vissza a felekre. Ennek a változásnak alapvetőnek kell lennie a szerződés tárgyát illetően, és az is fontos, hogy ezt a változást a felek nem látták és nem is láthatták előre, nem számolhattak vele.³²

S hogy mire is való egyáltalán a bírósági szerződésmódosítás? Arra, hogy a bíróság annak megfelelően módosítsa a szerződést, amiben a felek a szerződésük megkötésekor észszerűen megállapodtak volna, ha figyelembe vették volna a körülmények megváltozását.

IV. Moving on³³ illetve [vagy] mohásodás

A tartós családjogi jogviszonyt rendező peregyezségek módosításának a Csjt. 18. §-ának (3) bekezdésében, valamint a Ptk. 4:170. §-ának (2) bekezdésében, 4:181. §-ának (4) bekezdésében és 4:210. §-ának (1) bekezdésében írt szabályai – beleértve a körülményváltozás előreláthatóságának és a felekre való visszavezethetőségének a vizsgálatát – lényegében a bírósági szerződésmódosítás 1959-es Ptk. 241. §-ában és a Ptk. 6:192. §-ában rögzített szabályainak a családjogi ekvivalensei.

Ha ugyanis mélyebben belegondolunk, a családjogi perekben eljáró bíróságok az egyezségek stabilitása érdekében több-kevesebb előrelátást mindig megköveteltek a felektől, s gyermekelhelyezési ügyekben jellemzően az állandóság szempontját³⁴, a gyermektartási perekben pedig a gyermek megfelelő színvonalú tartásához fűződő (alap)jogát³⁵ előtérbe helyezve kezelték az egyezségek módosítása iránti ügyeket.

Kifejezetten szigorúnak mondható – ha úgy tetszik, „alapegyezségpárti” és „szerződésmódosítás-ellenes” – gyakorlatot alakítottak ki a gyermekelhelyezést/szülői felügyeletet rendező³⁶, valamint a gyermektartási kötelezettséget megfelelő vagyonértékkel „megváltó” megállapodások módosítása esetében³⁷. Annak érdekében, hogy a gyermek mindkét szülőjével pozitív, a fejlődését előmozdító kapcsolatban nőjön fel, az illetve kötőszó „gyermeki érdek-barát” használatával megengedőbbet a kapcsolattartást rendező megállapodások megváltoztatása iránti perekben, ezért – eleddig és ismereteim szerint legalábbis – nem mentek el odáig, hogy a kapcsolattartás megváltoztatása iránti keresetet úgy utasítottak volna el, hogy biztosan tudhatták: működésképtelen kapcsolattartást rögzítő egyezséggel engedik el a feleket a tárgyalóteremből. Egyrészt azért nem, mert a családjogi ügyekben eljáró bíróságokra mindig – a Gyermekjogi Egyezmény kihirdetése előtt is – hárult és hárul „a peres felek

³² Lásd bővebben Csehi 2014. 86. o.

³³ Halld: Blahalouisiana: Moving on

³⁴ Lásd a Legfelsőbb Bíróság 17. sz. Irányelvének III/b. és V. pontjait

³⁵ Lásd a BH2001.123. és a BH2002.271. sz. alatti eseti döntéseket

³⁶ Lásd a BH2000.205. és BH1999.259. sz. alatti eseti döntéseket

³⁷ A joggyakorlat elemzését és kritikáját lásd Pál – Diószeginé Szolyák 2012. 752-760.

*rendelkezési jogától független hatósági gyermekvédelmi funkció*³⁸. Ezt a bíróságok igyekeztek betölteni, másrészt azért sem, mert véleményem szerint ezekben az ügyekben szerződéses érdek központú szerződés-felfogást képviseltek, és a peregyezségek jóváhagyásakor fokozott gondossággal eljárva³⁹ egy élő, működőképes és a felek gyermekének érdekét a lehetőségek határain belül a legjobban szolgáló kapcsolattartási szabályozás kialakításának a szükségességéből indultak ki.⁴⁰

Az egyezségek módosítása iránti ügyeket pedig a bírósági szerződésmódosítás évszázados logikája alapján oldották meg, szem előtt tartva, hogy – amint az a III. részben felvázolt gondolkodási irányból is látható – a bírósági szerződésmódosítást leginkább a szerződések fenntartása, életben tartása érdekében, és nem a működésképtelen szerződések működésképtelenségének a megállapítása, ha úgy tetszik a szerződések halála – vagy tán sosemvolt élete – tényének a megállapítása végett találták ki. Utóbbiból egyébként is a szerződés „felszámolása”, és a felek egymással való elszámolásának a kötelezettsége keletkezne. De az egyrészt másik történet⁴¹, másrészt a kapcsolattartást szabályozó egyezségeknek leginkább értelmezhetetlen és alkalmazhatatlan, de ha mégsem az, akkor egy „lehetetlenülés-kör” után visszajutunk oda, ahonnan indultunk (vagy ahonnan kellett volna indulnunk): egy működőképes, a felek gyermekének érdekét a lehetőségek határain belül a legjobban szolgáló kapcsolattartási szabályozás kialakításának a szükségességéhez. Feltéve persze, hogy továbbra is ezt tekintjük egy kapcsolattartást rendező megállapodás/peregyezés esetén szerződéses érdeknek, és tudunk, akarunk is ebben gondolkodni.

Feltéve, hogy tudunk és akarunk magánjogi fogalmakban és a gyermek érdekében egyszerre gondolkodni.

Feltéve, hogy tudunk és akarunk humanista, ügyeket megoldani és nem csak befejezni akaró jogalkalmazóként gondolkodni.⁴²

Feltéve, hogy tudunk és akarunk gondolkodni.

Ha nem, hanem helyette *„ennyire kihúzzuk a fogalmaink lába alól a talajt, akkor hamar ott van az ember, hogy semmit sem tud mondani, legfeljebb egymás után hányni a szavakat, és azután hányni, hányni, hányni, márpedig ezt kisebb erőfeszítéssel is elérhetnénk, például úgy, hogy bele sem kezdünk a gondolkozásba a gondolkozás fölött, hanem sodortatjuk magunkat a létben, hagyjuk, hogy pont úgy töltsük el a kimért időt, mint egy darab lecsupaszodott kő egy patak partján, ahogy hagyja, hogy megtelepedjen és elterjedjen rajta, mondjuk (...) a moha.*”⁴³

³⁸ Katonáné Soltész Márta: A családjog eljárásjogi problémái. *Jogtudományi Közlöny*, 1974. 3. In: Katonáné Soltész 1982. 95. o.

³⁹ Lásd Csiky Ottó 2007. 80-83. o.

⁴⁰ Somfai 2009. 78. o.

⁴¹ Ld. Pál 2017. 12-18. o.

⁴² „A polgári per nem öncélú: nem az a rendeltetése, hogy maga a bírósági előtti eljárás minél előbb befejezésre kerüljön, hanem az, hogy a felek közötti jogvita lezárása történjék meg – a bíróság közreműködésével – minél előbb.” Varga – Éless 2016. 29. o.

⁴³ Krasznahorkai 2017. 268. o.

Illetve [vagy] szóhányás és sodródás helyett belekezdhetnénk a gondolkodásba és a kérdésbe is: mondd, mire való a gyermek érdeke a kapcsolattartás megváltoztatása iránt indított perben?

„És most mindenki.”⁴⁴

Felhasznált irodalom

Almási Antal et al. (szerk.): Glossza Grosschmid Béni fejezetek kötelmi jogunk körből című művéhez. Második kötet I. rész. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933.

Csehi Zoltán: Az egyoldalú szerződésmódosítás általános kérdései. Pázmány Law Working Papers, 2014/30.

Csiky Ottó: A házasság megszűnése. In: Kőrös András (szerk.): A családjog kézikönyve 2007. I. kötet. Negyedik, átdolgozott kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.

Eörsi Gyula: Kötelmi jog. Általános Rész. A huszonötödik kiadás változatlan utánnyomása. Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest, 2010.

Gellért György (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázata 1. kötet. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2004.

Bohumil Hrabal: Őfelsége pincére voltam. Fordította: Varga György. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014.

Katonáné Soltész Márta: Házasság, család, válás – és a jog. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Kőrös András (szerk.): A családjog kézikönyve 2007. I. kötet. Negyedik, átdolgozott kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.

Kőrös András (szerk.): Polgári Jog. Családjog. Az új Ptk. magyarázata III/VI. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013.

Krasznahorkai László: Báró Wenckheim hazatér. Magvető, Budapest, 2017.

Nádas Péter: Világító részletek. I. kötet. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017.

Örkény István: Egyperces novellák. Harmadik, bővített kiadás. Magvető, Budapest, 1977.

Pál Szilvia – Diószeginé Szolyák Elvira: „Viharon túl, szélcsenden innen.” Fodrozódások az állóvízben: gondolatok a gyermektartási kötelezettség tőkével való megváltásáról és e megállapodás módosíthatóságáról. *Magyar Jog* 2012. 12.

⁴⁴ Krasznahorkai 2017. 501. o.
Halld: LGT: Mindenki

Pál Szilvia: Homokképvariációk egy családjogi peregyezés utólagos korrekciójára. *Családi Jog*. 2017. 2.

Sári Péterné Vass Margit (szerk.): A családjogi törvény magyarázata. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2002.

Somfai Balázs: Kapcsolattartás, mint a gyermekek emberi joga. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2009.

Szladits Károly (főszerk.): Magyar Magánjog. Kötelmi jog általános része. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941.

Varga István – Éless Tamás (szerk.): Szakértői Javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára. Magyar Közlönykiadó, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2016.

Vékás Lajos: Parerga. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008.

Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz. 1. kötet. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014.

Vékás Lajos: Szerződési jog. Általános rész. Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.

TELL ME, WHAT DO BEST INTERESTS OF A CHILD MEAN IN LEGAL PROCEEDINGS INITIATED TO MODIFY CHILD CONTACT ARRANGEMENTS?

Through examining the specific judgment delivered by the Curia of Hungary under No BH20118.115, this thesis examines the criteria set forth in Act IV of 1952 on Marriage, Family and Custody (“the Family Act”) and Act V of 2013 on the Civil Code for the modification of agreements on contact arrangements between a child and the non-resident parent.

It projects the rules of judicial modification of contracts to the changes in contact and concludes that the purposes of the judicial modification of contracts is for the court to modify contracts in accordance with the terms and conditions the parties would have reasonably agreed on upon entering into the specific contract, had they fully considered the changes in circumstances.

This raises the question whether it is possible to reasonably consider anything other than functional contact in the case of family law agreements concerning contact with a child.

Therefore, this thesis concludes that if maintaining a family law agreement setting out child contact arrangements adversely affects the best interests of the child then within two years from the date of approval of the agreement, modification or rethinking of the contact arrangements may be requested.

RÁCZ LILLA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Menyhárd Attila tanszékvezető egyetemi tanár

A KÁRTÉRÍTÉS TANÁHOZ – MENYHÁRTH GÁSPÁR NYOMÁN

„Olvasgatva a Jogt[u]dományi Közl[ö]ny régebbi számait”¹, idézhetnénk szinte szó szerint magának Menyhárt Gáspárnak² szavait, megütötte figyelmemet ennek a jelen magánjogi közösség számára kevésbé ismert szerzőnek a tollából származó néhány rövid gondolat. „A kártérítés tanához” címet viselő, a Jogtudományi Közlöny hasábjain megjelent folytatásos cikkében³ a szerző olyan, a mai olvasó számára különösen érdekes kérdéseket és eseteket fejteget – még ha olykor csak érintve is azokat – mint a jog és méltányosság, illetve a jóvátétel kérdése. Ezeket a rövid cikkrészleteket olvasva, az alábbi mondatok, mondatfoszlányok ragadták magukkal a figyelmemet: „S ha valahol a magánjog terre[n]u[m]án, úgy leginkább a kártérítésről rendelkező szabályokban van helye a méltányosságnak. Sehol máshol nem indokolt annyira, hogy a törvény az embert nem mint abstrahált individuumot, hanem a maga emberi mivoltában érzéseivel együtt vegye tekintetbe, mint épen itt s nem figyelve a jogelvek szoros dialectikai összefüggésére, kövesse a méltányosságot.”⁴ „Nem árt pedig soha, ha a törvény ott, a hol lehet, kellőleg ügyet vet az emberi érzésekre is. Mert emberek számára iratik, a kik ha azt látják, hogy életviszonyaik kellőleg számba vétetnek és mérlegeltetnek általa, nagyobb tiszteletben tartják s jobban vérökbe veszik.”⁵ Hihetetlenül bölcs és elgondolkodtató szavak rendkívül egyszerűen és mégis tömören, pontosan megfogalmazva. Ma is bármikor megállnák a helyüket. Hiszen az embert a jog valamilyen mértékben mégis kénytelen absztrakt személyként kezelni. Maga a polgári jog személy fogalma is a legabsztraktabb jogi alkotások közé sorolható, ami az emberi

¹ Menyháarth 1895. 395. o.

² Menyháarth (Menyhárt) Gáspár (Ekel, 1868. január 6. – Szeged, 1940. július 30.) ügyvéd és egyetemi magán-, majd egyetemi nyilvános rendes tanára a magyar magánjognak. Bochkor Mihály, Somló Bódog, Navratil Ákos, Tóth Károly, Réz Mihály és Kuncz Ödön kortársa és kollégája 1911 és 1920 között a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen. 1921-től 1933-ig a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára, 1919–1921 és 1927–1928 között a Jogi Kar dékánja, 1921–1922-ben a Pestről Szegedre költözött egyetem első rektora. 1937-ben, tudományos munkásságának elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Legtöbb cikke és értekezése az osztrák magánjog és a magyar kötelmi és családi jog körében jelent meg, de írt tankönyvet a magyar polgári perjogról is (Menyháarth Gáspár: A magyar polgári perjog. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1934). A Fodor Ármin szerkesztette Magyar Magánjog című 1899-es sorozatban már hivatkozik Reiner János „A szerződésen kívüli kártérítési kötelmek” című rész szerzője Menyháarth Gáspár 1894-es cikkére. A Szladits Károly szerkesztette második Magyar Magánjog sorozatnak egyik társszerzője. A második világháború után neve feledésbe merült. 2010. május 6-án a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara emlékülést tartott tiszteletére. www.u-szeged.hu/ajtk-2010-majus/menyhart-gaspar-szte?objectParentFolderId=12219 (2018. 05. 28).

³ Menyháarth 1894. 157–159., 175.; 1901. 143–145., 150–151., 159–161., 167–168. o.

⁴ Menyháarth 1894. 158. o.

⁵ Menyháarth 1894. 159. o.

elmében valaha megfogant. De a jog ezért nem „tehető felelőssé”. Hiszen önmaga sem más, mint egy elképzelt, absztrakt szabályrendszer, amit olykor, napjainkban már bevett módon, papírra vetnek, de a papírra vetett rendelkezés és előírás önmaga még nem jog. Ahhoz, hogy bármi joggá váljon, annak az emberek „vérébe” kell vétetnie, hogy az emberek azt a magukénak érezzék. Ha az emberek azt látják, hogy a jog csak szigort hoz, de emellett igazságot is, azt könnyebben elfogadják, mint a legenyhébb, de mégis igazságtalan törvényt. Erre érzett rá és ezt tudta kifejezni már 1894-ben Menyháarth Gáspár.

Azonban Menyháarth Gáspár nem állt meg ezen a ponton. 1901-ben, miután már a nagy nyilvánosság számára is hozzáférhetővé vált a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének első szövege, folytatta cikksorozatát, amelyben Besenyei Lajos professzor szavaival élve Menyháarth professzor *„egyértelműen a polgári jogi felelősség objektív alapra helyezése mellett érvel.”*⁶ Marton Gézát, az objektív felelősségi tan elismert magyar és nemzetközi mesterét vagy 40 évvel megelőzve. Ugyancsak Besenyei Lajos hívta fel arra is a figyelmet, hogy Marton viszont nem tesz említést Menyháarth Gáspár cikkéről az 1942-ben a dr. Szladits Károly szerkesztésében megjelent Magyar Magánjog III. és IV. kötetből különlenyomatként megjelentetett *„Kártérítés. Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból”* című művében. Menyháarth professzor kijelentéseiről azonban érdemes megemlékezni: *„A főszempont azonban, amelyből én a Tervezet[et] (...) legfőként hibáztatom, az, hogy nem tudta lerázni magáról a vétkességi theoria béklyóit; hogy a kárkötelek voltaképpeni s egyedüli causájának a tiltott cselekményt, a subjectiv vétkességet jelöli meg.”*⁷ *„A jog nem azért adja meg a kártérítést, mert kárt vallottam (önkár), sem azért, mert valaki vétkes (tiltott) cselekményt követett el, sem pedig azért, mert valaki tiltott cselekményéből kifolyóan kárt vallottam. Hanem ahogy én nézem és látom, adja egyszerűen azért, mert nekem kárt okoztak; mert valamely, a jog által védett érdekem megsértetett s ez károssal járt. A magánjog nem nézi azt, hogy ki minő szándékkal jár-kezel mások érdekei körül; nem nézi azt, hogy mulasztásai vétkesek-e vagy nem: egyszerűen csak arra néz, hogy ki mit tett, mit mulasztott és hogy e tevése és mulasztása idéz-e elő változást a jogok világában vagy sem. (...) Egészen el kell a büntetőjogot és alakzatait már a magánjogtól választani, csak úgy lehet tisztán látni a magánjogban. Ne lássunk a kár megtérítési kötelezettségben büntetést, hogy ne keressünk vétkességet a károkozásban.”*⁸ *„Ezekben látom én végső alapját szerződésen kívül minden kártérítési köteleknek: a jogilag védett érdekmegsértéssel károkozás: ez a causa, ebből származik a jogviszony, amelynek kötelezettje az a személy, akinek valamelyes cselekménye (közvetlen vagy közvetett) a jogsértéssel a kárt okozta. A tárgyilagos jog által lehetővé tett cselekvés s az ezzel járó felelősségben van a kötelezésnek végső indoka és alapja.”*⁹ *„A jogellenesség kritériuma [pedig] nem abban fekszik, hogy a cselekményt az objectiv jog megengedi-e vagy sem, hanem abban, hogy az objectiv jog által elismert alanyi jog ellenére van-e az vagy*

⁶ Prof. Dr. Besenyei Lajos beszéde a 2010. május 6-ki Menyháarth Gáspár Emlékkonferencián. www.u-szeged.hu/ajtk-2010-majus/menyhart-gaspar-szte?objectParentFolderId=12219 (2018. 05. 28.).

⁷ Menyháarth 1901. 144. o.

⁸ Menyháarth 1901. 145. o.

⁹ Menyháarth 1901. 151. o.

*nincs. Így jogellenes nemcsak pl. a dolog gonosz szándékú megsemmisítése, amely másnak a tulajdonát képezi, hanem jogellenes akkor is, ha a cselekményt, amely a védett alanyi jog sérelmével jár, a jogrend megengedi ugyan, de a cselekvőt a védett alanyi jog helyreállítására kötelezi egyszersmind. Hogy aztán az objectív jog által elismert alanyi jogot sértő cselekmény jogellenes a tárgyilagosságot szempontjából is, az önként folyik abból, hogy alanyi jog csak az, amit a jogrend annak elismer, ami a tárgyilagosságot benne van.*¹⁰

Nemcsak azért idéztem ilyen hosszan Menyháarth professzort, hogy az ismeretlenség homályából felidézzem alakját, hanem azért is, mert érzékeltetni szerettem volna, hogy a vétkesség kérdése, amely egészen a XIX. század második feléig kikezdehetetlen gondolata volt a magánjogi felelősségnek milyen sok gondolkodót bírt rá a magánjog talán legtermékenyebb évtizedeiben igen értékes gondolatok megfogalmazására. A vétkesség „elmélete” azonban, úgy tűnik, végső soron leküzdhetetlennek bizonyult. Az 1959-es Ptk. kodifikációja során a kodifikátorok által képviselt álláspont látszólag nem is kívánta a vétkességét teljesen kiszorítani a polgári jogi felelősség mezejéről. Marton Géza álláspontja teljes egészében nem tudott győzedelmeskedni. (A vétőképeség, illetve a vétőképtelenség, a vétőképtelen személyek által okozott károk kezelése ezt talán lehetetlenné is tette volna.) De az irány egyértelmű volt, mégpedig igen érdekes indokokkal. Egy másik önálló, eredeti, habár korábban egészen más szerepkört magára öltő fogalom, a felróhatóság felhasználásával.

A rendeltetésszerű joggyakorlás alapelveinek bevezetéséből kell, érzésem szerint, kiindulnunk. Eredeti mivoltában, és ide kell most visszanyúlnunk, ezt így szabályozta az 1959-es Ptk.: „4. §. (1) *A polgári jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a feleknek olyan magatartást kell tanúsítaniuk, hogy érdekeik érvényesítése a társadalom érdekével összhangban álljon.*” Már e bekezdés szövegezéséből kitűnik, hogy az 1959-es Ptk. szakítva vagy legalábbis hangsúlyosan elkülönülve az addigi, főként az individualizmus eszméjén nyugvó magánjogi szabályoktól, természetesen az új politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi feltételek és környezet hatására, új perspektívát akart a polgári jogi viszonyok szabályozásába beemelni. Ahogy az a miniszteri indokolásból is kiderül: „*A jogok gyakorlásáról és a kötelezettségek teljesítéséről szóló rendelkezésekben mindenek előtt az jut kifejezésre, hogy a polgári jogi viszonyok nem kizárólag a jogosult érdekeinek kielégítését szolgálják, noha az egyes esetekben elsősorban erre irányulnak; a polgári jogviszonyok társadalmi viszonyok, és jelentőségük mélyebb és átfogóbb, mint az adott két fél érdekeire gyakorolt hatásuk. (...) Ennek során [a javaslat] abból indul ki, hogy a népi demokrácia társadalmában antagonisztikus érdekellentétéről a szocializmus építésével párhuzamosan egyre kevésbé lehet szó, ha az egyének adott érdekei egymással és a közösség érdekeivel esetileg összeütközésbe is kerülhetnek. A jog egyre inkább a túlnyomó többség általánosított, tipikus, hosszú időre szóló érdekeit fejezi ki és mozditja elő. Ezeknek a társadalmi érdekeknek a magánszemélyek egymásközi viszonyában is érvényesülniük kell. Ezért a javaslat az egyéni érdekeknek a társadalmi érdekekkel való*

¹⁰ Menyháarth 1901. 168. o.

összhangba hozatalát írja elő (...). Ez a rendelkezés (...) senkinek alapvető érdekeit nem sérti”¹¹. A közösség érdekeit áttételesen az egyén érdekeivel azonosítani, meglehetősen különlegesen érv magánjogi szempontból. A magánjog, amely valóban jogviszonyok útján próbálja a felmerülő kérdéseket szabályozni, ezekben a jogviszonyokban nem bármilyen kollektív jogot ismer fel tartalmi elemként, hanem alanyi jogot. Meghatározott személyhez köthető alanyi jogokat és nem személyek egy csoportjához köthető jogokat képes kezelni a magánjog (a kollektív defamáció elmélete, amely végső soron ezeknek az alanyi jogoknak a közösségen belüli valamiféle megoszlását állítja gondolati rendszerének középpontjába, ezért nem tud igazán sehol gyökeret verni). A magánjog egész fejlődéstörténete során individuumokban, személyekben, meghatározott alanyokban gondolkodott. Sosem alanyok meghatározott közösségében. A vétkesség tana is az egyeshez, az egyes képességeihez és adottságaihoz kialakított rendszerben való gondolkodásban nyeri (nyerte) alapját. Amint az általános, egyenlő és feltétlen jogképesség gondolatát egyszer befogadta a magánjog, onnantól kezdve az egyes, minden egyes volt felruházva a jogképességgel, ami azt jelentette, hogy minden egyesnek lehetettek jogai és kötelezettségei. Éppen a kollektív szemlélet és kezelés alóli menekülés volt az egyik tényező, amely a személy, a személyiség és így a személyiségi jogok gondolatát megalapozta. Az, hogy ezek az egyesek nemcsak jogokat szerezhetnek, hanem mások jogait sérthetik is, ezt megint az ő saját individuumaihoz mérten kellett kezelni. Mert a személy, az egyén, a személyiség, az egyéniség védelme ezt kívánta.

Folytassuk tovább bolyongásunkat az 1959-es Ptk. gondolatvilágában. Már a felelősségi rendszerben, és kifejezetten – ez a jövőben némi jelentőséggel bírni fog – a szerződéses jogviszonyon kívül okozott károkért való felelősség körében. A vétkességi rendszertől való elmozdulás, amely ugyan, főként az ún. veszélyes üzemi felelősség gondolatának és kényszerének az ipari fejlődés okozta és gerjesztette markáns meggyökereződése miatt, érett már pár évtizede, az alábbi néhány sorban nyerte el legtömörebb indokát. Ahogy az indokolás fogalmazott: *„A jogellenes károkozásért való felelősség rendszerének kidolgozása során a kiindulópont az volt, hogy a felelősség az állampolgároknak társadalmilag kedvezőtlenül értékelt, felróható [már nem vétkesnek nevezett!] magatartásán alapul és nem pusztán az okozás tényén.”*¹² Az értékelés ezek szerint objektív, a társadalom szempontjából kiinduló alapon kell, hogy álljon. Azonban a következő mondatokban a miniszteri indokolás fogalmazója egy kicsit árnyalja a képet. *„A jognak az emberi magatartásokra kell reagálnia, az emberi magatartásokat kell befolyásolnia, és ennek következtében nem tekinthet el az emberi magatartás értékelésétől sem. Nem lehet tehát általában felelősséget megállapítani az olyan kárért, amelynek elhárítására a károkozó a társadalom által megkívánt magatartás kifejtése mellett, megfelelő elővigyázat, utánjárás, a társadalmi együttélés normáinak betartása ellenére sem volt képes. Ebből pedig az következik, hogy a károkozásért való felelősségnek lényegében a vétkesség elvén kell alapulnia. Ezenkívül vannak olyan*

¹¹ A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. 1960. 24. o.

¹² Uo. 259. o.

tipikus kár-okok, amelyek ellen különleges védekező magatartásra van szükség, és e védekező magatartás elmulasztása is polgári jogilag releváns kedvezőtlen társadalmi megítélés alá esik. Ezen alapul a javaslatba felvett objektív felelősségi esetek javarésze. Ilyen körülmények között tehát az objektív felelősség legtöbb esete is a károsodásra vezető magatartás társadalmi értékelésén alapul.” Vagyis a károkozó magatartásokat attól függetlenül, hogy végső soron minden károkozás a társadalom sérelmével jár, mégsem lehet a (második, a szubjektív vétkességet is vizsgáló) értékelés alól kivonni.

Két perspektívából (fentről és lentől) való egyidejű szemlélettel, vajon felfedi-e magát az arany középút? Vajon ebben a második értékelési körben ki fogja értékelni az adott magatartást a javaslat szerint (is)? Az objektív mércét, a felróhatóságot képviselő társadalom. A társadalom, amelynek az értékelése *„azonban nem öncélú, hanem a kedvezőtlen értékelésben részesült magatartásfajta megjavítására irányul. A felelősségi rendszernek ugyanis visszatartó hatást kell gyakorolnia; ebben a vonatkozásban ugyanúgy a megelőzést szolgálja, mint a büntetőjogi felelősség. Mint felelősségnek, ez a legfőbb jogpolitikai indoka.”*

Egységes, jogágakon felülemelkedő felelősségi rendszerben gondolkodni, ennyire önálló életre kelt jogterületek világában nagyon veszélyes. Ugyanis így az egyes jogágaknak a társadalom életében, a társadalmat alkotó egyesek életének befolyásolásában játszott szerepe könnyen elhalványodhat. Amire éppen ez az indokolás adja a legfőbb példát. Az valóban jogpolitikai kérdés, hogy milyen funkciót szánunk a polgári jogi felelősségnek. Hogy alanyi jogsértések megelőzésére alkalmas-e a polgári jogi felelősség, az egészen kérdéses. Feladata lehet-e egyáltalán egy olyan követő szabályrendszernek, mint a jog, a megelőzés? Hiszen szerepét csak akkor tölti be, amikor már valamely jogág által kezelt jogsértés bekövetkezett. Ha a jog alkalmas lenne minden jogsértés megelőzésére, ha ez funkciója lehetne, az egyenlő volna a jog halálos ítéletével. Ahogy azonban a történelem tanítja, a jogot nem olyan könnyű elpusztítani. Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy nem lehet a jogsértéseket (károkozásokat) teljesen kiiktatni a mindennapi életből, akkor nincsen értelme elsődleges prevenciós funkcióról beszélni. A magánjog eredetileg nem is a prevenció céljából alakult ki és több száz éves „ösztönt” nem lehet egyszerűen felülírni. Azt az 1959-es Ptk. indokolása is elismerte, hogy *„[a] polgári jogi felelősség intézménye (...) közvetlenül az okozott kár jóvátételére irányul, közvetve (...) a megelőzésre.”*¹³ A megelőzés legfeljebb eshetőlegesen bekövetkező járulékos következmény lehet. Akár csak a felelősségi gondolat minimális részét is ráépíteni, a magánjogi gondolkodással gyökeresen ellentétes. Ugyanis túlhajtása veszélyes vizekre viheti a gondolatot: *„[T]ekintettel arra, hogy a szocialista társadalom építése során egyre nagyobb követelményeket lehet és kell a fejlődő állampolgárokkal szemben támasztani — a felelősség jogalapját a károkozó magatartás társadalmi értékelésén alapuló felelősség körén belül maradva szigorítani kell.”* Nagyobb követelmények, szigorúbb jogalappal bíró, de mégis vétkesség alapú felelősség. Ami itt szigorítani kellett, az a társadalmi mérce volt, amihez viszonyították az egyes személyek, károkozó, magatartását. Társadalmi mércét, objektív mércét állítani

¹³ Uo. 260.

egy tulajdonképpen szubjektív minőségnek, tehát objektíve, objektívhez mérni a szubjektívet, logikailag kivitelezhetetlennek tűnik. Mintha egy fekete mintával akarnám megmérni, hogy a fal milyen fehér. A javaslat azonban megvalósította eme gondolati különlegességet, amikor azt a célt tűzte ki, hogy *„a vétkesség megítélésének döntő szempontjából ne a károkozó belső, ellenőrizhetetlen, szubjektív körülményei szolgáljanak, hanem a társadalomnak az állampolgárok különböző rétegeivel, kollektíváival szemben különböző helyzetekben támasztott követelményei.”* „Mindez arra vezet, hogy a javaslat fennálló jogunkkal egyezően a vétkesség alapján áll ugyan, ezen belül azonban lényegesen eltér a fennálló jogtól, éspedig a felelősség szigorítása, a vétkesség megítélésének objektívvé tétele, a kártérítés mértéke és megszerzésének megkönnyítése területén.” A javaslat még egy lépéssel tovább ment, és szakítva az addig uralkodó bírói gyakorlattal, *„a magatartás értékelését”* tekintve *„döntőnek a felelősség megállapítása szempontjából,”* elvetette *„a méltányosságot, mint a felelősség megállapításának általános lehetőségét.”* Hogy miért? Mert *„[a] méltányossági felelősség, amelyet az Mtj. 1737. §-a¹⁴ tartalmazott, és a bírósági gyakorlat átvett, a reparációs gondolat túlhajtásával letér minden felelősségi rendszer elvi alapjáról: az emberi magatartás szankcionálásának elvéről. (...) Rendkívüli tényállásokra nem lehet általános érvényű szabályokat alapozni.”¹⁵* Rendkívülit nem lehet általánossal mérni, de szubjektívet lehet objektívhez viszonyítani. Mintha a függőlegessel mérném a vízszintes vonalat. A probléma az, hogy mi objektív és mi szubjektív, az már önmagában rendkívül szubjektív. A mértani szabályok alól azért nem tudjuk gondolatilag kiügyeskedni magunkat, mert azok adottak a számunkra. Az objektív, szubjektív minőség azonban az emberi elme alkotása, és mint ilyen az emberi elme által hajlítható is. Éppen olyan absztrakt fogalmak, mint a személy vagy jogképesség. És ezek a fogalmak a jogtörténet különböző szakaszaiban teljesen eltérő jelentéssel bírtak. Nem voltak objektívek, nem voltak adottak vagy maguktól értődőek. Ahogy semmi sem az, ami emberi elme szüleménye. Az 1959-es Ptk. kodifikátorai bevezette szemléletrendszer ennek ellenére rövid időn belül gyökeret vert¹⁶, és alkotóinak munkássága nyomán be is ívódott a jogi gondolkodásba. A felróhatóság általánosan alkalmazott fogalmával együtt.

Mindazonáltal érdekes, hogy a (módosított) vétkesség fogalma még jó ideig előtérben volt. Eörsi Gyula, a XX. századi kártérítési jog egyik mestere 1958-ban még a vétkességet nevezte meg a polgári jogi felelősség egyik, habár nem mellőzhetetlen, előfeltételeként: *„A vétkesség a polgári jogi felelősségnek nem olyan mellőzhetetlen előfeltétele, mint a jogellenes magatartás, a kár és az okozati összefüggés. Mégis elvi jelentősége van annak, hogy az általános előfeltételek között tárgyaljuk. A polgári jogi felelősség ugyanis a vétkesség elvi alapján áll és csak különleges okok és célok által*

¹⁴ 1737. § [Felelősség vétkesül okozott kárért.] Aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen, de vétkesül sérti meg (vétkes kártétel), a sértettnek ebből eredő vagyoni kárát, ha máshonnan meg nem térül, annyiban köteles megtéríteni, amennyiben ezt tekintettel a körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyaira a méltányosság megkívánja.

¹⁵ A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. 1960. 260. o.

¹⁶ Világhy 1960. 357-359. o.

motivált külön meghatározott esetszoportokban tekint el a jog a vétkességtől és teszi lehetővé a felelősség megállapítását a vétkességre tekintet nélkül is.” Ugyanakkor két sorral később, a felróhatóságot beemelve, így ír: „A felelősség fogalmához tartozik, hogy az a felróható magatartásokhoz fűződik. (...) A felelősség alapja tehát: a felróható emberi magatartás. Arra kell törekedni, hogy mindenkinek felróható magatartása a megfelelő fajta és a megfelelő súlyú következményeket vonja maga után, úgy, hogy a szükséges mértékben, érzékenyen kifejezésre jusson a társadalmi helytelenítés, de ügyelni kell arra is, hogy olyan magatartást ne kövessen felelősségre vonás, ami nem érdemel jogi eszközökkel kifejezett társadalmi helytelenítést. Ez pedig azt jelenti, hogy a polgári jogi felelősségnek – ha alább kifejezendő okoknál fogva a jogszabály kivételt nem tesz –, a vétkesség elvén kell nyugodnia.”¹⁷ Ugyancsak a módosított vétkességet (de nem a felróhatóságot!) tekintette a polgári jogi felelősség egyik feltételének a Világhy–Eörsi-féle polgári jogi tankönyv is: „[A] polgári jog a vétkesség megítélésénél [nem] a személyes lehetőségekből, képességekből indul ki, hanem abból, hogy mit lehet a forgalomban részt vevő vétőképes személyektől adott helyzetekben általában elvárni.”¹⁸ Eörsi 1966-os kártérítési jogi kézikönyve az, amelyben a felróhatóság fogalma már abszolút diadalra jut: „A felróhatóság azt jelzi, hogy a jogsértő magatartásra vezető pszichikai állapotot a társadalmi felfogás elítélően értékeli, de egyben derűlátóan ítéli meg az adott jogi felelősségi rendszer eszközeinek esélyeit a megjavításra. (...) [A] felróhatóság [az, ami] a szubjektív oldalra koncentrál.”¹⁹

Azonban magától adódik a kérdés, honnan eredhet ez a mára oly népszerűvé vált felróhatóság fogalma, hogy immáron a Ptk. bevezető rendelkezéseiben is helyet nyert. Az 1901-es törvényjavaslatban már található egy igen érdekes félmondat. A nemteljesítés következményeit szabályozó 1162. §, amely szintén vétkesség alapú még („Az adós felelős, ha kötelezettségét vétkesen — szándékosan vagy gondatlanságból — nem teljesíti.”) második mondata szerint „Gondatlanság terheli az adóst, ha elmulasztja azt a gondosságot, a melyet az adott viszonyok között az élet felfogása szerint rendes embertől általában elvárnak.” Adott viszonyok között, az élet felfogása szerint, rendes embertől általában elvárnak. Mintha a különleges objektíve szubjektív gondolata már korábban is felbukkant volna.

Ha a felróhatóság eredeti jelentését keressük, az első nyomot, közvetlenül utalást az 1959-es Ptk. kötelmi jogot előkészítő munkáinak egyikében találhatunk. A nemrégiben az Igazságügyi Minisztérium által elérhetővé tett kodifikációs segédanyagokban fellelhető egy dokumentum, amely „A szerződésszegésért való felelősség kodifikációs elvi kérdései” címet viseli. E dokumentum hatodik oldalán található egy mondat, amely így szól: „Ha polgári jogunk dogmatikailag a vétkességet a felróhatóságtól, — főleg Grosschmid tanítása nyomán — el is választja, másrészt tény, hogy felróhatónak elsősorban a vétkes magatartást tekinti és ugyanakkor „a vétlenség, a véletlen és a felróhatóság gyakran együtt jár.” Az utolsó félmondatban van igazság, azonban ez a mondat azt is sugallja — egyébként a szükséges fejezetnél eggyel korábbra utalva a

¹⁷ Eörsi 1955. 66. o.

¹⁸ Világhy–Eörsi 1962. 489. o.

¹⁹ Eörsi 1966. 124. o.

Grosschmid Béni Fejezeteihez fűzött Glossákban²⁰, ahonnan az egyértelmű eltérés felróhatóság és vétkesség között valóban nem derül ki –, hogy a dogmatika által a két fogalom között elismert különbséget félre lehet söpörni, és a felróhatósággal szigorított vétkesség mércéjét minden további nélkül egy egységes felelősségi rendszer alapjává lehet tenni (és idővel az előbbi akár teljesen kiszoríthatja az utóbbit).

A nagy Zsögöd azonban nem ezt mondja. A Glosszák e kérdés megválaszolásában valóban nem segítenek. De a Fejezetek II. kötetének IX. Fejezete már igen. Ez a fejezet a természetes szolgáltatás elszegéséről és a szolgáltatás lehetetlenüléséről szól. A szolgáltatás lehetetlenülése keretében mondja ki Grosschmid, hogy a szolgáltatás lehetetlenülése annyit tesz, hogy „a) Ha a szolgáltatás lehetetlenné válik, olyan okból, amelyért az adós nem felel: az adós fölszabadul. b) Ellenben ha olyan okból válik lehetetlenné, amelyért felel: kártérítéssel tartozik. c) Bizonyítani, ha az ok vitás, az adósra kell.”²¹ (A bizonyítási teherre most nem térünk ki.) Ami érdekesebb az a felróható, fel nem róható lehetetlenülésről szóló c) pont. Grosschmid szerint „Felel, nem felel: t. i. viszonyítva az okot (mint tény) azon felelősségi fokhoz, amely az illető kötelezettséggel (általános vagy különös törvények, esetleg az ügylet értelme szerint; és ismét eleitől valólag vagy közbejövőleg) kapcsolatos. Ennek eredményéhez képest mondhatni nevezetesen, hogy: a lehetetlenülés fölróható (egybefoglalás b)), vagy föl nem róható (egybefoglalás a)).”²² És akkor végső soron mégis mi lesz fölróható, pontosabban mi az a felróhatóság: „A felróhatóság”, Grosschmid szerint, „objectiv minősülés, amely független attól, hogy van-e mögötte (közvetlenül, vagy közvetve) ú. n. vétkesség (kötelemellenes magatartás) az adós oldalán vagy sincsen. Vagyis 'fölróható' nem abban az (alanyi) értelemben, hogy vétkül tudandó be neki, hanem, hogy: terhére rovdódik a következeiseiben. Más szóval: ötet az obligációban (a feleletben) bennhagyó; még pontosabban (tekintettel az exculpatoriára): abból ki nem sodró lehetetlenülés.” „b) A vétkes (kötelemszegéses, culpósus) lehetetlenülés nevezete ezek szerint csakis a potiori [a nagyobb, a fő dolog után] talál (...). Arra, aki akár fölvállalás (...), akár jogosult rendelkezés következtében (...), vagy a (szerződéses) viszony különös törvényénél fogva felel valamely véletlenért, nem mondhatni, hogy ő vétkes. Egyszerűen: felel érte, bárha nem tehet róla (viseli a kockázatot épúgy, miként olykor a hitelező viseli a veszélyt).”²³

Ezek alapján a felróhatóságot semmilyen esetre sem lehet a vétkességgel azonosnak tekinteni, különösen nem, ha egy általános felelősségi rezsím mércéjét akarják vele megszabni. Felróható-e valakinek valami: ebben nincsen semmi skála vagy mérték; ez egyszerű vagy-vagy kérdése. Objektív a maga teljes mivoltában, legalábbis ahogy értelmezni lehet az objektívet. Az a jelenség, amit Lábady Tamás professzor fellelt, vagy fellelni vélt, és úgy nevesített, hogy az 1959-es Ptk. alapján a bíróságok által kialakított „jogalkalmazási értelmezéssel a vélelmezett felróhatóságon alapuló felelősség is a vis maior, vagyis az elháríthatatlan okig fennálló objektív felelősségi tényállás lesz, így a ténylegesen objektív felelősségnek tartott veszélyes üzemi felelősség

²⁰ Glosszák II. k. I. rész 66. o., Glosszák II. k. I. rész 155.o.

²¹ Grosschmid 1933. 163. o.

²² Grosschmid 1933. 173. o.

²³ Grosschmid 1933. 178. o.

ennek az alakzatnak ma már csak határesetévé válik”²⁴ ugyancsak ennek a szubjektív körökben idegen kifejezésnek a maga helyéről való észrevétlen kiemelésével, majd lassan általánossá válásával azonosítható. Nem célunk meghatározni, hogy ez a megoldás vagy eredmény a gyakorlatban sikeresnek bizonyult-e vagy sem. És talán mindez csak dogmatikai szörszálhasogatásnak tűnik. De ha van olyan területe a jognak, amely nem tűri a gondolati könnyelműséget, az a dogmatika. A polgári jog dogmatikájában nincsenek szinonimák, mert a jogbiztonság ezt követeli. Csak így tudhatjuk mindig pontosan, miről beszélünk. Különben az elméleti jogászok vitáznak, de a gyakorlat, amelyet kiemelt kötelességük lenne a tudomány művelése mellett szolgálni, segítség híján akaratlanul is kerülőutak keresésére kényszerül, amelyek olykor vakvágányra viszik. És akkor végképp elvész a jog legfőbb értéke, az igazság. A dogmatikának hű kell maradnia saját fogalmaihoz és saját feladatához, mert csak így lesz képes betölteni alapozó, támogató és olykor javító funkcióját.

Felhasznált irodalom

Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958.

Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Második Kötet, Első Rész. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933.

Lábady Tamás: A deliktuális felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról. *JURA* 2002/1. 72.–79. o.

Menyhárth Gáspár: A kártérítés tanához. *Jogtudományi Közlöny* 1894/20.,22. 157–159., 175. o.

Menyhárth Gáspár: A kártérítés tanához. (Észrevételek az általános polgári törvénykönyv Tervezetére.) *Jogtudományi Közlöny* 1901/18–21. 143–145, 150–151, 159–161, 167–168. o.

Menyhárth Gáspár: A pactum reservati dominii kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny* 1895/50. 395–396. o.

Világhy Miklós: A polgári jog szocialista elveinek alakulása a felszabadulás óta. *Jogtudományi Közlöny* 1960/7–8. 351–361. o.

Világhy Miklós–Eörsi Gyula: Magyar polgári jog I. Kötet Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.

²⁴ Lábady 2002. 74.

THE LAW OF DAMAGES – A FEW THOUGHTS INSPIRED BY GÁSPÁR MENYHÁRTH

The legal terms imputability and culpability nowadays seem to be treated in the Hungarian legal literature as synonyms. But the question arises: should this custom be followed or is it even advisable to follow this custom anymore? The new Hungarian Civil Code, Act V of 2013 on the Civil Code, seems to accept this position without any additional questions. This approach finds a solid ground in the history of the codification of the first Hungarian Civil Code, Act IV of 1959 on the Civil Code of the Republic of Hungary. In the text of the justification of the draft of this code there was a key argument, which could be deemed as the basis for the evolving of this current and overall position: “All in all: the main criterion during the creation of liability rules was that during the construction of the socialist society increasing demands can and should be placed on the citizens; accordingly the legal basis for liability had to be tightened meanwhile staying within the scope of a culpability-based liability system.” But there a slight chance that according to the views of one of the most incredible authors in the history of Hungarian Civil Law it is not impossible to prove that this current, nearly unquestionable approach is, eventually and essentially, wrong.

VÁRHOMOKI-MOLNÁR MÁRTA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Harmathy Attila professor emeritus

A KÖZIGAZGATÁS ÁLTAL KÖTÖTT SZERZŐDÉS, KÖZIGAZGATÁSI SZERZŐDÉS

A közigazgatás által kötött szerződések sajátos szabályainak, illetve egyes jogrendszerekben a közigazgatási szerződés kategóriájának központi gondolata, hogy az egyik (vagy mindkét) szerződő fél közigazgatási szerv jellege, valamint az általa ellátandó feladatokban megjelenő közérdek a közigazgatás szerződéses kapcsolataira is hatást gyakorol. A nagy európai jogrendszerek mindegyike figyelemmel van arra, hogy az ezen szerződésekhez kapcsolódó közérdek szükségessé tesz bizonyos eltéréseket azon szabályoktól vagy gyakorlatoktól, amelyeket a szerződéseknél általában alkalmazni szoktak. A következőkben a három nagyhatású európai jogrendszer – a francia, a német és az angol jog – megközelítését mutatjuk be a közigazgatás által kötött szerződésekhez, e rövid tanulmány keretei között kizárólag nagy vonalakban, a jogrendszereket ezen a téren meghatározó koncepció ismertetésére törekedve. A külföldi jog elemzését ahhoz kívánjuk segítségül hívni, hogy gondolatokat fogalmazzunk meg a közigazgatási szerződés fogalmának a magyar jogrendszerbe a közigazgatási perrendtartás által történt bevezetéséhez kapcsolódóan.

I. A francia, a német és az angol jog felfogása a közigazgatás által kötött szerződésekről

1. A francia jog

A közigazgatási szerződés fogalmát a francia jog dolgozta ki. A közigazgatási szerződések a francia modellben a jogrendszer önálló kategóriájaként elkülönülnek a magánjogi szerződésektől. Egy szerződés közigazgatási szerződésnek minősülhet egyrészt a bírói gyakorlatban meghatározott tartalmi kritériumok, másrészt jogszabály minősítése alapján. A joggyakorlat által kialakított ismérvek szerint közigazgatási szerződésről akkor beszélünk, ha legalább az egyik szerződő fél közigazgatási szerv és a szerződés közszolgáltatás ellátásához kötődik, vagy olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek eltérnek a polgári jogban jellemző szerződéses rendelkezésektől.¹ Napjainkban a jogbiztonságot szem előtt tartva a jelentősebb szerződéses területeket szabályozó jogszabályok kifejezetten rendelkeznek arról, hogy az ott szabályozott szerződések esetén közigazgatási szerződésekről van szó.² E jogszabályok

¹ Harmathy 1983. 13. o., Lombard, Dumont, Sirinelli 2015. 281. o.

² Noguellou 2010. 678., 680-681. o.

tárgykörét figyelembe véve is látható, hogy a közigazgatás által kötött szerződések jelentős hányada közigazgatási szerződés.³

A közigazgatási szerződéssé minősítés következménye egyrészt az eljáró bírói fórum különbsége: a közigazgatási szerződésekkel kapcsolatos jogviták a közigazgatási bíróság hatáskörébe tartoznak. A közigazgatási szerződési minőség másrészt anyagi jogi következményekkel is jár: a szerződésekre bizonyos speciális szabályok vonatkoznak, amelyekhez képest mögöttesen alkalmazandóak a szerződésekre vonatkozó általános polgári jogi szabályok. A közigazgatási szerződések általános elveit a közigazgatási bírói gyakorlat alakította ki, meghatározó elvként szem előtt tartva a szerződés által képviselt közfeladat, valamely közszolgáltatás fenntartásának biztosítását. A közigazgatási szerződések jogának jellemzőjeként azt szokták elsősorban említeni, hogy a jogrendszer eleve elismer bizonyos „előjogokat” a közigazgatási szerv számára. Ilyen az egyoldalú szerződésmódosítás vagy megszüntetés lehetősége, amelyet a közigazgatási szerződésekre vonatkozóan a francia jog akkor is elismer, ha azt a szerződés nem biztosítja kifejezetten.

A szerződéssel biztosított közfeladat ellátásának védelme jelenik meg abban a másik sajátosságban, hogy a szerződő felet nem illeti meg a teljesítés megszakításának joga a közigazgatás szerződésszegése esetén.⁴ A szerződések közérdekű céljának figyelembe vétele azonban egyúttal a közigazgatás szerződő partnere számára is kedvező pozíciót biztosít annyiban, hogy a közfeladat ellátása érdekében hangsúlyt fektet a szerződés pénzügyi egyensúlyának fenntartására, és bizonyos esetekben kompenzációt biztosít a szerződő félnek. A körülmények előre nem látható és a szerződés fenntartását veszélyeztető megváltozása (imprévision), vagy a közigazgatás olyan cselekménye esetén, amely a szerződés tartalmában változást eredményez (fait du Prince)⁵, a szerződő fél igényt tarthat a szerződés vagyoni egyensúlyának helyreállítására. Hasonlóan kompenzáció illeti meg a szerződő felet akkor is, ha a közigazgatási szerv élne a közérdekre tekintettel szükséges egyoldalú szerződésmódosítás vagy megszüntetés lehetőségével. Egy forrás megjegyzi, hogy a közérdekre tekintettel történő felmondás jogának gyakorlása kifejezetten ritka, mivel az a szerződő fél számára az elmaradt haszonra is kiterjedő, teljes kártalanítás mellett történhet, így a közigazgatás számára gazdaságilag előnytelen.⁶

³ A koncessziókról szóló jogszabály (Ordonnance n° 2016-65 du 29 janvier 2016 relative aux contrats de concession) 3. cikke értelmében a koncessziós szerződések közigazgatási szerződések; a közbeszerzéseket szabályozó jogszabály (Ordonnance n° 2015-899 du 23 juillet 2015 relative aux marchés public) 3. cikke értelmében minden közbeszerzés közigazgatási szerződés; a helyi önkormányzatokról szóló kódex L1311-3 bekezdése szerint a bail emphytéotique administratif-al összefüggő jogviták a közigazgatási bíróságokhoz tartoznak; a Code général de la propriété des personnes publiques L-2331-1. szakasza alapján a (francia jog szerinti, a kódex szerint meghatározott) köztulajdon használatára jogosító szerződésekkel összefüggő jogviták a közigazgatási bíróságok hatáskörébe tartoznak; az L3231-1 szakasz szerint az állam ingatlan vagyonának átruházásával kapcsolatos jogviták szintén a közigazgatási bírósághoz tartoznak.

⁴ Noguellou 2010. 689-692. o.

⁵ Noguellou 2010. 691-692. o., Harmathy 1983. 126. o.

⁶ Noguellou 2010. 690. o.

2. A német jog

A német jog meghatározó elméleti megközelítése, hogy a szerződő közigazgatás a vagyoni viszonyok egyenrangú résztvevője, a közigazgatás által kötött szerződések pedig túlnyomó részben a magánjog hatálya alá tartoznak. Ez a kiindulópont ugyanakkor nem jelenti akadályát annak, hogy a közérdek, a szerződő fél közigazgatási szerepével való összhang megteremtése érvényesüljön, amely a német jogban is a szerződések általános szabályaihoz képest bizonyos anyagi jogi eltérésekben mutatkozik meg. Ezek az eltérések megjelennek speciális jogszabályi rendelkezésekben és a bírói gyakorlatban is. A bíróságok a polgári jog alkalmazása során pl. a jóerkölcs, a jóhiszeműség vagy a jogszabályba ütköző szerződés fogalmának értelmezésekor érvényesítik a közigazgatásra vonatkozó közérdekű követelményeket.⁷ A közérdek mellett az állampolgárok jogainak védelme is megjelenik ugyanakkor a német jogban, a „*Verwaltungsprivatrecht*” kategóriájában. Ezzel az elnevezéssel illetik azt a gyakorlatot, amellyel a polgári bírói gyakorlatban bizonyos alapvető közjogi követelményeket (az alapjogok és egyes közigazgatási alapelvek megtartását) első sorban a szolgáltató közigazgatás szerződéses kapcsolataiban is követelményként érvényesítenek, megakadályozva ezzel, hogy a magánjogi eszközök választása („*Flucht in das Privatrecht*”) a közigazgatásra irányadó garanciális szabályok sérelmével járjon.⁸ A közigazgatás által kötött szerződések sajátos szabályai között kell utalni arra is, hogy a közigazgatás és az iparági szereplők együttműködésének eredményeként a közszféra beszerzési célú szerződéseire általános szerződési feltételeket tesznek közzé⁹, melyek alkalmazása ugyan nem általánosan kötelező, de jelentős hatást gyakorolnak a szerződési gyakorlatra.

A közigazgatás által kötött szerződések esetében tehát Németországban is jellemzően vegyes jellegű jogviszonyokat találunk, amelyek a jogrendszerben ugyanakkor rendszertanilag nem különülnek el más magánjogi szerződésektől. Ez a jelenség nem feszíti szét a szerződési jog kereteit, hiszen a szerződések jogában a modern gazdasági életben más területeken sem szokatlan, hogy a köz- és a magánjogi elemek keverednek és a szerződésekkel kapcsolatos klasszikus elvek nem érvényesülnek változatlan formában.

A hagyományos német jogi felfogásra ugyanakkor jellemző a köz- és a magánjogi elemek elválasztására való törekvés, ami jelenleg is érezteti hatását. A támogatási szerződéseknél és a közjavak használatára vonatkozó szerződéseknél elkülönítik a jogviszonynak a közigazgatási jog és a magánjog hatálya alá tartozó szakaszait, a szerződés megkötésére vagy annak megtagadására vonatkozó döntés, mint közigazgatási aktus közigazgatási perben támadható, a szerződés teljesítésével kapcsolatos kérdések ugyanakkor a polgári jog szabályai szerint bírálhatóak el („*Zwei-Stufen-Theorie*”).¹⁰

A német közigazgatási eljárási törvény (VwVfG) szabályozza a közjogi szerződéseket, általános felhatalmazást adva a közigazgatás számára, hogy a közjogi jogviszonyok körében

⁷ Stelkens, Schröder 2010. 317. o.

⁸ Uo.

⁹ Vergabe- und Vertragsordnung für Bauleistungen, Teile B, C; Vergabe- und Vertragsordnung für Leistungen, Teil B

¹⁰ Stelkens, Schröder 2010. 317. o., Harmathy 1983. 81-84. o.

szerződést kössön. A VwVfG szerint egy *közjogi jogviszonyt* lehetséges szerződéssel létrehozni, módosítani vagy megszüntetni, ha jogszabály ezzel ellentétesen nem rendelkezik. Különösen a hatóság, hatósági határozat hozatala helyett köthet közjogi szerződést azzal, akinek a határozatot címezné.¹¹ A közjogi szerződésekkel kapcsolatos jogviták a közigazgatási bíróság hatáskörébe tartoznak. A német jog tehát a magánjogi szerződéstől elkülönülő jogintézményként a közjogi szerződést nevesíti, amely kategóriába a meghatározóan közjogi tartalmú jogviszonyokat sorolják. A német közjogi szerződés a francia közigazgatási szerződéshez képest a közigazgatás szerződéseinek csak jóval szűkebb körét fogja át. A közjogi szerződések alkalmazását megtaláljuk például az adójogban, az építési jogban, a szociális ágazatban vagy a környezetvédelmi jogban.¹² Nem problémamentes ugyanakkor az egyes jogviszonyok közjogba vagy magánjogba sorolása, hiszen a közigazgatás feladatainak megvalósítása során a magánjog eszköztárát is felhasználja, a jogviszonyokban a különböző jogági elemek egymást kiegészítve jelennek meg. Egy szerződés besorolásánál a szerződés tárgyának van döntő jelentősége, közelebbről a tartalmát képező azon jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek a szerződés jellegét meghatározzák, annak lényegét adják.¹³ Az elhatárolás szempontjából nagyobb jelentősége van a közigazgatási szerv fél által vállalt szolgáltatás vizsgálatának. Közjogi szerződésnek kell a bírói gyakorlat szerint besorolni az olyan szerződéseket, ahol a közigazgatás olyan szolgáltatásra kötelezi magát, amelyre egy magánfél nem lenne képes, mert a jog nem biztosítja számára az ilyen cselekvés lehetőségét. További szempontokként jelennek meg olyan tényezők, mint a szerződés által képviselt cél, köz- vagy magánérdek, illetve, hogy a szerződés tartalma – amennyiben jogszabályi tartalomként jelenne meg – a köz- vagy magánjoghoz lenne-e sorolandó.¹⁴ A VwVG kommentárját olvasva úgy látjuk, hogy a gyakorlat számára nehézséget jelent valamely jogviszony meghatározóan közjogi vagy magánjogi jellegéről való döntés, különösen a tartalmukat tekintve összetett vagy újonnan alkalmazott szerződéses konstrukciók esetén.

3. Az angol jog

Az angol jogban a közigazgatás által kötött szerződésekre más szerződésekhez hasonlóan ugyanúgy a *common law* szerződési jogi elvei vonatkoznak, nincs olyan jellegű jogintézmény, mint a francia közigazgatási szerződés vagy a német közjogi szerződés. E szerződések sajátos kezelésének a közérdekből eredő igénye kifejezésre jut a bíróságok által a közigazgatás szerződéseire vonatkozóan kialakított egyes elvekben, speciális jogszabályi rendelkezésekben és az általános szerződési feltételek gyakorlatában. A bíróságok által kialakított elvek közül példaként említhetjük a „*no fettering principle*”-t, amelynek értelmében a közigazgatás közhatalmi cselekvésének lehetőségét az általa kötött szerződés nem korlátozhatja.¹⁵ A

¹¹ VwVfG § 54 Zulässigkeit des öffentlich-rechtlichen Vertrags

¹² A közjogi szerződések példáit felsorolja: Stelkens/Bonk/Sachs/Bonk/Neumann/Siegel 2018., § 54 Rn. 63

¹³ Stelkens/Bonk/Sachs/Bonk/Neumann/Siegel 2018., § 54 Rn. 54-59. o.

¹⁴ Stelkens/Bonk/Sachs/Bonk/Neumann/Siegel. § 54 Rn. 57. o.

¹⁵ Az elvet az Amphytrite hajó ügyben hozott ítélet alapozta meg. Rederiaktiebolaget Amphytrite v. The King [1921] 3 K.B. 500.

speciális jogszabályi rendezésre példa, hogy a központi közigazgatást is magában foglaló Korona nem kötelezhető a bíróság által egy szerződés teljesítésére, nem teljesítés esetén vele szemben alapvetően csak szerződésszegésért való kártérítés követelhető.¹⁶

Angliában a XX. század első felétől a közigazgatás szerződéseinek jogában fontos szerepet játszanak a központi közigazgatás által közzétett általános szerződési feltételek¹⁷, amelyeket jelenleg a *Crown Commercial Service* tesz közzé.¹⁸

Az angol jog nem törekszik a szerződéses jogviszonyok köz- és magánjogi elemeinek elválasztására, az angol bíró a közigazgatási jellegből eredő elveket és az általános szerződési jogi szabályokat egységben alkalmazza.

II. Néhány köztes következtetés

A fentiekben megfigyelhettük, hogy az egyes jogrendszerek elvi megközelítésmódja, a közigazgatás által kötött szerződések jogrendszerbeli elhelyezkedése kifejezetten eltérő, mindegyik jogrendszerben megvan ugyanakkor a lehetőség az e szerződésekkel összefüggő közérdek figyelembe vételére. Egy, a témában született jelentősebb összehasonlító mű azt a következtetést is megfogalmazza, hogy az eltérő elméleti kiindulópont ellenére az egyes életviszonyok körében felmerülő részletkérdésekre a különböző jogrendszerek gyakorlatilag sokszor hasonló választ adnak.¹⁹

Természetesen nem lehet eltekinteni attól, hogy az egyes nemzeti jogi megoldások kialakulásában történetileg nagy szerepe volt az adott országban uralkodó társadalmi-politikai helyzetnek, a közszolgáltatások megszervezésére jellemző formáknak, a jog történeti fejlődésének, közte annak is, hogy az általános polgári jog hogyan viszonyult egyes szerződési kérdésekhez.²⁰ A közigazgatás által kötött szerződések sajátosságait ugyanis ahhoz képest volt szükséges megfogalmazni, hogy az általános szerződési jog hogyan viszonyult egyes helyzetekhez.

A francia közigazgatási szerződés fent ismertetett jellegzetes szabályainak kialakulásában minden bizonnyal jelentős szerepet játszott, hogy a Code Civil és a polgári bírói gyakorlat egészen a legutóbbi időkig elutasította a körülmények megváltozására tekintettel a szerződés bírósági módosítását. Ez, a szerződések kötőerejének rendkívül szigorú felfogása nem felelt meg a közigazgatás szerződéseinek, különösen a közszolgáltatások körében hosszú távra kötött koncessziók igényeinek.²¹ Néhány esetben később a polgári bírói gyakorlat is kezdett elmozdulni az eredeti szigorú állásponttól, a francia szerződési jog 2016-os reformja során a francia jogalkotó végül a Code Civil-ben is elismerte az *imprévision* elvének alkalmazását.²²

¹⁶ s21 Crown Proceedings Act 1947

¹⁷ Craig, Trybus 2010. 340-342. o.

¹⁸ <https://www.gov.uk/government/publications/model-services-contract> (2018.06.24.)

¹⁹ Fromont 2010. 277.

²⁰ A francia közigazgatási szerződés, illetve a német és angol jogrendszer megközelítésének történeti, társadalmi összefüggéseihez lásd Harmathy 1983.

²¹ Harmathy 1983. 128-129. o., Harmathy 2016.

²² François 2018.

A közigazgatási szerződés francia modelljének fejlődése nem különíthető el a francia jogi környezettől, amelynek alakulásával a jogintézmény is változik, a Code Civil reformja kapcsán a szerződés kötőerejének lazítása olyan változás, amely az *imprévision* körében megszünteti a közigazgatási szerződések sajátos jellegét. A modern francia polgári jog változása az *imprévision* mellett a közigazgatás egyes „előjogainak”, például az egyoldalú szerződésmódosításnak közigazgatási sajátosságát is kétségbe vonja.²³

III. A 2017. évi I. törvény új közigazgatási szerződés fogalma

A közigazgatás szerződéseinek kezelésében a magyar jog a német mintájú fejlődést követte: a közigazgatás által kötött szerződések nem különülnek el a jogrendszerben más polgári jogi szerződésektől, az elvi kiindulópont a felek egyenrangúsága. A szerződő fél közigazgatási szerv minősége és a szerződéshez fűződő közérdek ugyanakkor sajátos szabályokat igényel, melyek jellemzően speciális jogszabályi rendelkezésekben jelennek meg. Mint Európa más országaiban, a közigazgatás szerződéseinél olyan vegyes jellegű jogviszonyokat találunk, ahol az általános szerződési szabályok bizonyos eltérésekkel érvényesülnek.

A polgári jogi szerződésektől egyértelműen elkülönülő jogintézményként vezette be a 2004. évi CXL. törvény (Ket.) a hatósági szerződés fogalmát, melyet a jelenleg hatályos, az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.) is szabályoz. A hatósági szerződés hatósági ügyben köthető az ügyfél és a hatóság között, a hatósági határozathozatal helyett.²⁴ A hatósági szerződés tartalma ilyen módon a közigazgatási szerv közhatalmi funkcióinak gyakorlásához kapcsolódik, a hatósági szerződés szabályai pedig (melyekhez képest a Ptk. mögöttes szabályként van jelen) kifejezik, hogy a hatósági ügy jellegéből adódóan a szerződő felek nem az egyenjogúság talaján állnak.²⁵ A német közigazgatási eljárási törvény által szabályozott közjogi szerződéshez képest különbségként jelentkezik, hogy a hatósági szerződés kifejezetten csak hatósági ügyben köthető, és az Ákr. e körben sem ad általános felhatalmazást szerződés kötésére, csak külön jogszabályi felhatalmazás, illetve előírás alapján nyílik mód hatósági szerződés kötésére.

A fenti jogi környezetbe vezette be 2018. január 1-től a közigazgatási perrendtartás, a 2017. évi I. törvény (Kp.) a közigazgatási szerződés fogalmát. Elsőként szükségesnek látjuk tisztázni, hogy a közigazgatási szerződés Kp-ben történő megjelenése új jogintézmény a magyar jogban. Bár a „közigazgatási szerződés” kifejezést a szakirodalomban többen használták a magyar jogra vonatkoztatva is, illetve az elnevezés bírósági ítélet szövegében, sőt még jogszabályban is felbukkant, a magyar jogban jogintézményként nem létezett, ehhez a minőséghez a jogrendszerben nem kapcsolódott meghatározott jogi tartalom vagy

²³ Lombard, Dumont, Sirinelli 2015. 281. o.

²⁴ Ákr. 92. § (1) bekezdés

²⁵ Ezt az eltérő szerződéses pozíciót tükrözi, hogy az Ákr. 93. § (3) bekezdése alapján, ha a szerződő ügyfél a szerződésben foglaltakat megszegi, a hatóság intézkedik a szerződésszegés szerződésben vállalt jogkövetkezményének kikényszerítése iránt, és ha szükséges, megindítja a végrehajtást. A hatóság szerződésszegése esetén az ügyfél az Ákr. 93. § (4) bekezdése szerint a közigazgatási bírósághoz fordulhat.

jogkövetkezmény.²⁶ A közigazgatási szerződés, mint jogintézmény most a Kp-ben, egy perjogi szabályozásban nyert elismerést. Talán azzal is összefüggésben, hogy a törvényjavaslat, illetve a törvény eredeti szövege is változott e helyen, a tartalmi koncepciót illetően a vonatkozó törvényjavaslatok indokolásaiban nem találunk eligazítást. Az új jogintézmény megértéséhez induljunk most ki a jogszabály szövegéből. A Kp. 4. § (7) bekezdés 2. pontja szerint közigazgatási szerződés a magyar közigazgatási szervek között közfeladat ellátására kötött szerződés vagy megállapodás, továbbá az a szerződés, amelyet törvény vagy kormányrendelet annak minősít. A közigazgatási szerződés fogalmának van tehát egy tartalmi része, amelynek alapján közigazgatási szerződés például az önkormányzatok közötti társulási megállapodás. A definíció e tartalmi része alapján, tekintve, hogy sokféle területen fordul elő a közigazgatás egyes feladatainak más (akár költségvetési szerv, akár köztulajdonú gazdasági társaság formájában működő) jogi személy általi, szerződés alapján történő ellátása, több esetben hárulhat a bíróságra olyan értelmezési feladat, amikor az egyes fogalmi elemeket – így a szerződés tárgyának közfeladat jellegét vagy a szerződő fél közigazgatási szerv jellegét – vizsgálva dönteni kell arról, hogy az adott szerződés közigazgatási szerződés-e.

A definíció második része szerint törvény vagy kormányrendelet minősítése alapján is minősülhet egy szerződés közigazgatási szerződésnek. Az Ákr. 92. § (1) bekezdése közigazgatási szerződésnek minősíti a hatósági szerződést. A hatályos jogszabályokban a hatósági szerződéseken kívül egyelőre négy további esetben találtuk valamely szerződés közigazgatási szerződésnek történő megjelölését:²⁷

- A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény által szabályozott közigazgatási szerződésben a Médiatanács felhatalmazhatja a törvény szerinti önszabályozó szervezeteket, hogy hatósági hatáskörgyakorlását megelőzően, nem hatósági feladatként, önkormányzati feladatokat lássanak el.

- Az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvényben szabályozott esetben elektronikus adat hozzáférhetetlenné tétele érdekében a hatóság a közigazgatási szerződésben meghatározott módon és feltételekkel hozzáférést biztosít technikai segítségnyújtó rendszerhez, amely alkalmas a hozzáférhetetlenné tétel megvalósítására.

- Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény szerinti településrendezési szerződés tárgya egyes településrendezési közigazgatási feladatok finanszírozása, ahol az önkormányzat kötelezettséget vállal a szükséges településrendezési eljárás lefolytatására, vagy olyan kivitelezési vagy más fejlesztési feladatok költségének átvállalása a beruházó, illetve a telektulajdonos részéről, amelyek az érintett beruházás előfeltételei vagy következményei, és megvalósításuk az önkormányzatot terhelne.

- A közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. törvény szerint a helyi önkormányzat vagy az állami tulajdon vagyonkezelője a helyi, illetve országos közterületeken parkolási

²⁶ Lásd bővebben Barabás 2014., a hazai jog elemzésekor a közigazgatási szerződés francia mintájú felfogását képviseli. Petrik Ferenc a „közszerződés” kifejezés használatát javasolja, és azokat a szerződéseket javasolja így megkülönböztetni, ahol a jogviszonyban jelen van a közhatalmi jelleg. Petrik 2005.

²⁷ A 2010. évi CLXXXV. törvényben és a 2003. évi C. törvényben a jogszabályi szöveg már jóval a Kp. elfogadása előtt hatályban volt, így a jogszabályi minősítés a Kp. hatályba lépésével nyert valódi jogi tartalmat.

közszolgáltatás ellátására, kizárólag a törvény szerint meghatározott, köztulajdonban álló gazdasági társasággal közigazgatási szerződést köthet.

A közigazgatási szerződésnek minősülő szerződések között többféle célú és tartalmú szerződést találunk. A szorosan hatósági feladat ellátásához kapcsolódó szerződéses tartalom mellett a településrendezési szerződésnek fejlesztési, beruházási célja is lehet, a parkolási közszolgáltatás tekintetében pedig egy közszolgáltatás ellátásának kiszervezése történik.

Összességében elmondható, hogy a közigazgatási szerződés kategóriája továbbra is a közigazgatás szerződéseinek viszonylag szűk körét foglalja magában. Egyelőre álláspontunk szerint nem rajzolódnak ki egységes szempontok az ágazati jogalkotói döntésekből a minősítés (vagy annak elmaradása) tartalmi szempontjait illetően, figyelembe kell venni persze, hogy a jogintézmény alig fél éve került bevezetésre. Több olyan megállapodást fog össze ezen a néven a Kp., amelyekben közös, hogy a jogalkotó indokoltan látta a szerződésekkel kapcsolatos jogviták közigazgatási bírósági útra utalását. Hogy ez milyen szempontok alapján lehet indokolt, az már az alapul fekvő jogviszonyok jellemzőinek vizsgálatát feltételezi – az erről való gondolkodáshoz szeretnénk egy-két gondolattal hozzájárulni, e tanulmány terjedelmi keretei között csak az általunk jónak tartott irány megjelölésével.

Egyetértünk azzal, hogy a jogrendszernek figyelemmel kell lennie arra, hogy a szerződések széles körű alkalmazásából adódóan a hatósági szerződéseknel tágabb köre az a szerződéseknek, ahol a közigazgatási-közjogi elemek egyértelműen dominálnak és az adott szerződésekkel kapcsolatban felmerülő jogviták meghatározói. Álláspontunk szerint az ilyen, meghatározóan közigazgatási jogi jogkövetkezményeket keletkeztető jogviszonyok polgári jogi szerződésektől való megkülönböztetése és közigazgatási bírósági hatáskörbe utalása indokolt. Az általunk képviselt felfogás a jövőre nézve is a közigazgatási szerződés szűkebb koncepciójának elfogadását javasolja, ahol az általános polgári jogi gyakorlattól vagy a polgári jog klasszikus elveitől eltérő egyes sajátosságok (pl. a szerződési szabadságot korlátozó jogszabályi kötöttségek vagy valamelyik fél erősebb pozíciója) még nem indokolják a polgári jogi szerződések köréből való kiemelését. Ilyen eltérések a modern gazdasági szabályozás révén a gazdasági szerződéses kapcsolatok számos területén jellemzőek. Az európai jogrendszerek megoldásainak áttekintése alapján úgy látjuk, hogy a szerződések tágabb körében a közigazgatás szerződéseivel kapcsolódó közérdekű szempontok figyelembe vételének nem előfeltétele a közigazgatási szerződés minőség vagy közigazgatási bírói út. Azokat a szerződéseket tartanánk megfelelőnek tehát a polgári jogi szerződésektől megkülönböztetni a jogrendszerben, ahol a közigazgatás ugyan a szerződéses cselekvési formát választja, de tartalmát és logikáját tekintve a polgári jogi viszonyoktól meghatározóan eltérő, csak a közigazgatásra jellemző jogviszonyokról van szó. Ez a megoldás véleményünk szerint a magyar jogi fejlődésbe beilleszthető, a joggyakorlat számára befogadható lehet. A német tapasztalatokat figyelembe véve jó megoldásnak látszik ugyanakkor az, hogy az egyes jogviszonyok jellemzőit mérlegelve a közigazgatási szerződés besorolást a jogalkotó végezze el.

Nem tartanánk indokoltan olyan jogviszonyoknak általánosan a közigazgatási szerződések körébe vonását, mint a közbeszerzések vagy a közbeszerzésekről szóló 2015. évi

CXLIII. törvény (Kbt.) értelmében vett koncessziók.²⁸ A Kbt. jogorvoslatra vonatkozó szabályainak 2018. január 1-jétől hatályos módosítása során a jogalkotó is erre az álláspontra helyezkedett.²⁹ A közbeszerzési jog és a közigazgatási szerződés kategóriája közötti viszonyt illetően ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy a közbeszerzés hatálya alá tartozó szerződések körét az uniós jog funkcionális szemlélettel, a tagállami jogintézményi és jogági besorolásoktól függetlenül határozza meg.³⁰ A Kbt. tehát nem helyezkedett arra az álláspontra, hogy a közbeszerzési szerződések általában közigazgatási szerződések lennének, nem kizárt azonban az, hogy valamely közigazgatási szerződés tartalma alapján egyúttal a Kbt. hatálya alá is tartozzon. A Kbt. hatálya alá tartozhat a közigazgatási szervek között közfeladat ellátására kötött szerződés is, ha abban valamelyik fél ellenszolgáltatásért vállalja egy feladat ellátását, és nem állnak fenn a közbeszerzési jog szerinti, a közigazgatáson belüli együttműködésre vonatkozó kivételek feltételei.

A közigazgatási és polgári jogi szerződések elhatárolásának a magyar jogban – figyelemmel arra, hogy a közigazgatási szerződés kategóriáját a Kp. vezette be – egyelőre eljárásjogi következménye van, kifejezetten a közigazgatási szerződés minőséghez anyagi jogi következmények még nem kapcsolhatók (a Kp. egyes részletszabályai anyagi jogi összefüggéseinek vizsgálatába most nem bocsátkozunk). A jogviszonyok eltérő tartalmi jellemzői lehetnek ugyanakkor azok, amelyekből kiindulva megfogalmazható, hogy eljárási szempontból is indokolt azok külön kezelése. A közigazgatási szerződés koncepciójának ezen az oldalán indokoltnak látjuk még a hazai jogtudomány munkálkodását, amely a jogalkotók számára segítséget nyújthat az új jogintézmény kialakításában, az elhatárolás részletesebb tartalmi szempontjainak megtalálásában, illetve a jogalkalmazók számára az új jogintézmény megértésében. Amennyiben a szerződések alapul fekvő köre lehetővé teszi és igényli, hosszabb távon a magyar jogban is kikristályosodhatnak a közigazgatási szerződések anyagi jogát jelentő elvek, szerződési jogi eltérések.

Felhasznált irodalom

Barabás Gergely: A közigazgatási szerződések egyes eljárás- és perjogi kérdései a magyar (közigazgatási és polgári) bírói joggyakorlatban. *Közbeszerzési Szemle* 2014/11.

Craig, Paul; Trybus, Martin: England and Wales In: Noguellou, Stelkens (eds.) *Droit comparé des Contrats Publics/Comparative Law on Public Contracts*. Bruylant, 2010.

²⁸ A közbeszerzések esetében a közbeszerzési jogszabályok megsértésével kapcsolatos jogorvoslat első fokon egy hatóság, a Közbeszerzési Döntőbizottság hatáskörébe tartozik, amelynek döntésével szemben közigazgatási pert lehet indítani. A közbeszerzési jogorvoslat e struktúrája hosszú ideje hatékonyan működik, az általunk jelzett álláspont arra vonatkozik, hogy e szerződések közigazgatási szerződéssé minősítése esetén pl. e vállalkozási vagy adásvételi szerződések teljesítésével kapcsolatos minden jogvita közigazgatási útra tartozna.

²⁹ A 2017. évi CLXXXVI. törvény javaslatának miniszteri indokolása.

³⁰ Az Európai Unió Bíróságának C-264/03. sz. ítélete szerint az a tény, hogy a nemzeti jog szerint valamely megállapodás a közjog hatálya alá tartozik, nem befolyásolja az irányelv alkalmazásában értendő „szerződés” fennállását. A C-399/98. sz. ügyben a Bíróság úgy foglalt állást, hogy a közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozik az olyan megállapodás is, ahol az önkormányzat városrendezési feladatai körében olyan megállapodást köt egy beruházóval, ahol utóbbi egyes infrastrukturális fejlesztéseket az önkormányzat javára úgy valósít meg, hogy ennek a költségeit az építési engedély megadásáért fizetendő hozzájárulásból levonják.

Noguellou, Rozen: France In: Noguellou, Stelkens (eds.) Droit comparé des Contrats Publics/Comparative Law on Public Contracts. Bruylant, 2010.

François, Clément: Présentation des articles 1193 à 1195 de la nouvelle sous-section 1 “Force obligatoire” <https://iej.univ-paris1.fr/openaccess/reforme-contrats/titre3/stitre1/chap4/sect1/ssect1-force-obligatoire/> (2018.06.20.)

Fromont, Michel: L'évolution du droit des contrats de l'administration In: Noguellou, Stelkens (eds.) Droit comparé des Contrats Publics/Comparative Law on Public Contracts. Bruylant, 2010.

Harmathy Attila: Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás. Akadémiai Kiadó, 1983

Harmathy Attila: Szerződésmódosítás – devizaalapú kölcsönszerződés. *Jogtudományi Közlöny* 2016. 11. 537-547. o.

Lombard, Dumont, Sirinelli: Droit administratif. 11. kiadás, Dalloz, 2015.

Petrik Ferenc: Közszerződés a közjog és a polgári jog határán. *Gazdaság és jog* 13. évf. 11. 3-8. o.

Stelkens, Bonk, Sachs, Bonk, Neumann, Siegel: VwVfG Kommentar 9. Aufl., Beck, 2018.

Stelkens, Ulrich; Schröder, Hanna: Allemagne In: Noguellou, Stelkens (eds.) Droit comparé des Contrats Publics/Comparative Law on Public Contracts. Bruylant, 2010.

PUBLIC CONTRACTS AND ADMINISTRATIVE CONTRACT

The study examines how the specificities of public contracts are treated in the three big European legal systems: in French, English and German law. The main theoretical approach to public contracts and the related concepts of the different legal systems are studied in order to help the understanding of the concept of „administrative contract” currently introduced into the Hungarian legal system by the new code of administrative court procedure. The consequence of qualifying a contract as „administrative” has as its consequence that disputes related to the contract belong to the jurisdiction of administrative courts. The author takes the view that the concept of administrative contract in Hungarian law should only extend to such agreements the legal effect of which are decisively administrative in nature. This would not be alien to the German-type legal tradition followed by Hungarian law in this respect. The study also notes that the recognition of public interest considerations in contracts is not dependent on whether a contract is qualified „administrative” or not.

TÓTH GÁBOR MÁRTON

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Harmathy Attila prof. emeritus

ZÁLOGJOGOK TARTALMI SOKSZÍNŰSÉGE A MAGYAR MAGÁNJOGBAN

(Különös zálogfajták a zálogjogviszony alanyai és a zálogtárgyak vonatkozásában)

1. Bevezetés

Különösen összetett feladatra vállalkozik az, aki a hosszas jogtörténeti fejlődés eredményeképpen kialakult és egy adott fogalomhoz az idő folyamán elválaszthatatlanul hozzánőtt jogintézmény lényegi tartalmi elemeinek a meghatározására törekszik. Igaz ez mind a közjog területéhez szervesen kapcsolódó definíciókra, mind a civilisztika építőköveinek vizsgálatára. A zálogjog mint fogalom már a mai jogrendszerünk fundamentumát képező római jogi gondolkodásban is gyökeret vert¹. S nemcsak, hogy az idegen dologbeli jogok meghatározó jogintézménye volt, de fel volt vértézve mindazokkal a tulajdonságokkal, melyek jelen sorok megszületésének szolgált kiinduló alapjául. Ez pedig nem más, mint a tartalmi változatosság. A zálogjog ma is oly jogintézmény, melynek pontos tartalmát eltérő, a mindenkor jogforrási hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő és néhol elkülönült jogágakba tartozó jogszabályokban fellelhető normák együttese határozza meg. A valós helyzet azonban még ennél is összetettebb. Jogrendszerünk dinamikus, a normák folyamatos változásban vannak, és a zálogjog jogintézményét meghatározó rendelkezések néhol elhaladnak egymás mellett, ezzel megváltoztatva a fennálló jogviszonyok tartalmát. Egy zálogjog adott időpillanatban történő tartalmának meghatározásakor nem elegendő csupán arra hagyatkozni, hogy a zálogjog létrejötté vagy alapítása mely, a zálogjog lényegi szabályait meghatározó anyagi jogi jogszabály – pl. polgári jog kódex – hatálya alatt történt. Az adott zálogjog lényegadó sajátosságait meghatározó egyes, a hitelezők számára különösen szenzitív szabályokat ugyanis gyakran a törzsanyagon kívül találjuk meg.

A jogirodalmon belül – különös tekintettel a jogfejlődés irányaira – a zálogjog lényegadó sajátosságainak meghatározása körében nincs egyetértés. A közelmúlt talán egyik legélesebb hazai dogmatikai vitája a polgári jogi kodifikációs munkálatokkal párhuzamosan, az általános fiducia-tilalom – mint jogpolitikai prioritás – talaján bontakozott ki. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) eredeti szövegezése ugyanis nem tartalmazott szabályokat a zálogjog nem járulékos fajtájára, azaz az önálló zálogjogra vonatkozóan. A törvény által biztosított járulékoságot tehát, ha kis időre is, de a

¹ A római jogtörténetben három zálogjogi forma alakult ki: a) a *fiducia (cum creditore)*, b) a *pignus* és c) a *hypotheca*. Földi András- Hamza Gábor 1996. 442. o.

jogalkotói akarat fogalmi elemmé tette². A magyar jogfejlődés elmúlt közel száz évét tekintve elmondható azonban az, hogy a dologi jogi hatály és a kielégítési elsőbbség azok az attribútumok, melyek lényegében érintetlenek maradván kiállták az idő próbáját³. A zálogjogi jogviszonyokat igazi tartalommal megtöltő egyes részletszabályok, illetve részjogintézmények (pl. ranghellyel való rendelkezés joga) ezen felül mindig is színesítették a képet. Az egyes jogviszonyok közötti különbségek olykor olyan méreteket öltöttek, amikor már nemcsak eltérő tartalmú zálogjogviszonyokról, hanem önálló, elkülönült zálogfajtákról is beszélhettünk, illetve hatályos jogunk alapján beszélhetünk.

A fent említett részletszabályok elemzése során szükség van olyan fogódzókra, melyekbe kapaszkodva kellően megvilágítható a különböző jogviszonyok, illetve instrumentumok hasonlósága vagy különbözősége. Elemzési pontként szolgálhat a zálogjog alanyainak, tárgyának, illetve egyes részjogosítványainak, továbbá érvényesíthetőségének vizsgálata. Jelen írás fókuszában a zálogjog lehetséges alanyai – egy esetben pedig annak tárgya – helyezkednek el, melynek keretében három, a mindenkor általános zálogjogi szabályoktól lényeges kérdésekben eltérő zálogfajta rövid bemutatására kerül sor, egy esetben pedig az elhatárolás alapját a zálogtárgy gazdasági életben betöltött kiemelt szerepe adja.

2. A zálogjog alanyairól általában

A zálogjogviszony alanyai szűk értelemben véve a zálogjogosult és a zálogkötelezett⁴. A zálogjogot tradicionálisan minden jogképességgel rendelkező természetes személy jogalany, illetve szervezet megszerezheti, ily módon csökkentheti az egyes hitelezési elemet tartalmazó jogviszonyaiból eredő kockázatait. Zálogjog alapítható banki kölcsön fogyasztó általi visszafizetésének biztosítékaul, ugyanakkor nincs akadálya annak sem, hogy fogyasztók egymás közötti jogügyleteikből eredő követelésekkel összefüggésben állapodjanak meg e dologi hitelbiztosíték létrehozásában. Így volt ez a jelzálogjog szabályait először kódexszerűen összefoglaló jelzálogjogról szóló 1927. évi XXXV. törvénycikk (a továbbiakban: Jt.) hatálya alá tartozó jelzálogjogok, valamint mindkét polgári jogi kódexünk alapján létrejött zálogjogok vonatkozásában is. Jogrendszerünk azonban leginkább a mindenkor gazdasági igényeknek való megfelelés, a gazdasági folyamatok ösztönzése, valamint a környező jogrendszerek hatására időről időre a zálogjogok szabályaiból kihasít egy részt, melyet kizárólag meghatározott privilegizált személyi kör részére tesz elérhetővé. Mindez azt jelenti, hogy meghatározott személyi kör, meghatározott gazdaságpolitikai célok elérése érdekében meghatározott, az általános szabályoktól eltérő tartalmú zálogjogokat (zálogjogi jogviszonyokat) hozhat létre és használhat fel az őket megillető követelések biztosítékaul, vagy az őket terhelő kötelezettségek fedezetéül. Jogunk ugyanis a zálogjogi jogviszony mindkét pólusán élt a privilegizálás lehetőségével, olykor csak az egyik

² A járulékoság hiányának számtalan megjelenési formája van. A zálogjog járulékosága alóli kivételnek minősül többek között a feltételes vagy jövőbeli követelések zálogjoggal való biztosítása vagy a ranghellyel való rendelkezés joga. E témáról lásd bővebben: Bodzási Balázs 2015.

³ Harmathy Attila 2009. 441. o.

⁴ A zálogjogviszonyok hárompólusú jogviszonyként és ennek hatásai való elemzésére a jelen tanulmány – elsődleges célja és a terjedelmi korlátok miatt – nem vállalkozik.

pozícióban, olykor azonban mindkét oldalán, tökéletesen zárt rendszert alkotva. A következőkben ismertetendő zálogfajták mind rendelkeztek, illetve rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, melyek alapján egyértelműen megállapítható, hogy rendeltetésük különleges, és emiatt tartalmukban eltértek az általános szabályoktól.

3. Az ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett jelzálogjog

A Jt. 6. §-a alapján a jelzálogjog jogügyleti megalapításához szükséges, hogy a jelzálogjog tulajdonosa a jelzálogjog megalapításához beleegyezését adja, és hogy a jelzálogjogot a hitelező javára a telekkönyvbe bejegyezzék⁵. A publicitás megteremtése tehát minden jelzálogjog esetében a lét előfeltétele volt, méghozzá a Telekkönyvi Rendtartás által meghatározott telekkönyvbe történő bejegyzéssel. Az említett követelménynek sajátos módon tett eleget az 1928. május 24. napján kihirdetett ipari záloglevelekről szóló 1928. évi XXI. törvénycikk (a továbbiakban: Törvénycikk) alapján alapított jelzálogjog. A Törvénycikk alapján ipari vállalat folytatására alakult nyilvános számadásra kötelezett kereskedelmi társaság vagyona egészen jelzálogjogot alapíthatott a részére a Törvénycikk szerinti ipari zálogleveleket kibocsátó pénzügyi intézet, az által nyújtott kölcsönkövetelés biztosítására. Az ipari záloglevelek kibocsátásának alapjául szolgáló jelzálogjogot a jelzálogadás jelzálogul lekötött vagyonáról készült telekkönyvi betétbe kellett bejegyezni⁶. Az ilyen jelzálogjogokat tehát egy különös telekkönyv, az ún. ipari vállalatok központi telekkönyve tartalmazta, melyet a Budapesti Királyi Törvényszék mint központi telekkönyvi hatóság szerkesztett és vezetett. A központi telekkönyv tartalmazta a jelzálogadásnak a jelzálogul lekötött ingatlanait, valamint az azokkal kapcsolatos telekkönyvi jogokat. A bejegyzési elv áttörésének számított a Törvénycikknek az a rendelkezése, mely szerint az ingatlanok tartozékait és a vállalatnak az üzemhez tartozó egyéb olyan vagyontárgyait, amelyekre a jelzálogjog kiterjed, a jelzálogjog e vagyontárgyak telekkönyvi feltüntetése nélkül már a törvény erejénél fogva terhelte [Törvénycikk 6. §]⁷.

Az ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett jelzálogjog tehát mind a zálogjogosulti, mind a zálogkötelezetti pozíciót tekintve kizárólag meghatározott személyi kör részére volt elérhető, továbbá a zálogjog meghatározott követelés biztosítására volt alapítható. Mindez azért volt így, mert az ipari záloglevél, melyet a jelzálogos hitelező bocsátott ki, kötvény típusú értékpapír, mely forgalmazásához megfelelő fedezet biztosítására volt szükség. Hatályos jogunk is szabályozza az ingatlan jelzálogjoggal biztosított, valamint a kötvény típusú értékpapír forgalomba hozatalával összekapcsolt ily módon működő pénzügyi

⁵ Hasonlóan fogalmazott a Magánjogi Törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) 733. §-a is, azonban az a felek megállapodását és nem jelzálogjog tulajdonosának a beleegyezését kívánta meg. A bejegyzésre vonatkozó szabályok tekintetében nem volt eltérés.

⁶ Törvénycikk 6. §

⁷ A zálogkötelezettek jogszabályban meghatározott köre, a jelzálogjog terjedelme (egységes jogi egész), valamint az ingatlan és egyéb ingó és más vagyontárgyak egységes zálogjog hatálya alá történő vonása mind olyan jellegzetességek, melyek alapján egyértelműen megállapítható, hogy az ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett jelzálogjog a régi Ptk. 266. §-a szerinti ún. vagyont terhelő zálogjog jogtörténeti előzményének tekinthető.

folyamatokat. Az ilyen típusú értékpapírt ma jelzáloglevélnek, a biztosítéki jogot pedig önálló zálogjognak hívjuk.

4. A bankhitelt biztosító zálogjog

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.)⁸ eredeti szövege iktatta be a magyar jogrendszerbe a bankhitelt biztosító zálogjogot, mely római jogban is ismert *hypotheca generalis*hoz hasonló jogintézmény megjelenését jelentette⁹. A régi Ptk. 262. § (1) bekezdés akképpen rendelkezett, hogy „a bankhitel biztosítására szolgáló zálogjog a bankhitel folyósítása által, a zálogtárgy átadása nélkül is létrejön.” E szabály lényegében felmentést adott a régi Ptk. 257. § (1) bekezdésének 1. fordulatóban meghatározott szabály alól, mely szerint a kézizálogjog létrejöttéhez a zálogszerződésen felül a zálogtárgy átadása is szükséges. A bankhitelt biztosító zálogjogot ugyanis a bankhitel folyósítása keletkeztette, nem pedig a zálogtárgy átadása. Zámbo szerint egyértelműen megállapítható, hogy a régi Ptk. a kézizálogjog alternatívájaként fogalmazta meg a bankhitelt biztosító zálogjog szabályait.¹⁰ A régi Ptk. idézett 262. § (1) bekezdése ugyanis – érvelése szerint – nem adott felmentést azon szabály alól, mely szerint ingatlant csak jelzálogjog útján lehetett elzálogosítani [rég Ptk. 265. § 1. forduló]. A bankhitelt biztosító zálogjog tehát olyan speciális kézizálogfajta – vagy ahhoz hasonló zálogfajta – volt, melynek zálogjogosultja kizárólag pénzintézet lehetett, és a zálogjog létrejöttéhez nem volt szükséges a zálogtárgyak birtokának átruházása¹¹. Látható tehát, hogy a bankhitelt biztosító zálogjoggal biztosított zálogtárgyak köre szűkebb volt, mint a korábbiakban ismertetett ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett zálogjog esetében. Ez utóbbi zálogfajta ugyanis kiterjedt többek között a jelzálogul lekött ingatlanoknál a jelzálogadás egész üzemére, az ingatlanok tartozékaira, úgyszintén a jelzálogadásnak az üzem folytatásához tartozó minden egyéb vagyontárgyaira, köztük minden dologra, jogra és követelésre.¹² Etekintetben tehát az ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett zálogjog sokkal közelebb állt a jogfejlődés eredményeképpen későbbiekben kifejlődött vagyont terhelő zálogjoghoz, ugyanis e zálogjog – szemben a bankhitelt biztosító zálogjoggal – kiterjedt a zálogadás ingatlanvagyonára is.

A bankhitelt biztosító zálogjog részletszabályait a régi Ptk. 262. § (3) bekezdésében megfogalmazott felhatalmazó szabály alapján külön normaszöveg, jelesül a pénzforgalomról és a bankhitelről szóló 39/1984. (XI.5.) MT rendelet (a továbbiakban: Pfr.) állapította meg. E jogszabály rendezte a zálogjog érvényesítésére irányadó szabályokat, melyek speciális

⁸ A jogszabály hatálybalépésekor a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény

⁹ Zámbo Tamás 2001. 46. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ A jogintézmény jogpolitikai indoka lényegében megegyezett a korábban tárgyalt ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett zálogjogéval, azzal, hogy a két zálogfajta egymástól eltérő politikai-gazdasági viszonyok között volt hivatott kezelni a hitelezési folyamatokból adódó kockázatokat. Mindkét esetben ugyanis olyan fedezetnyújtásról volt szó, amelynek a fedezetéül lekött zálogtárgyak nem kerülnek ki a termelés folyamatából, funkciójukat e folyamatban változatlanul betölthetik [A Polgári Törvénykönyv Magyarázata, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 650. o.].

¹² Törvénycikk 7. §

rendelkezések voltak a régi Ptk. 254. §-ában foglalt általános kielégítési szabályokhoz képest. A Pfr. 9. § (2) bekezdése ugyanis akképpen rendelkezett, hogy ha a bankkölcsön biztosítékául lekötött zálogtárgy a pénzüintézet birtokába jut, a kölcsönnyújtásból eredő követelést a pénzüintézet a zálogtárgyból bírósági eljárás nélkül is kielégíthette. Kérdés azonban, hogy a bankhitelt biztosító jelzálogjog lényegi jellegzetessége miatt miképpen kerülhettek a zálogtárgyak a hitelező birtokába. A problémát a Pfr. 10. § (1) bekezdése rendezte oly módon, hogy a kielégítési jog megnyílásakor a hitelező felhívhatta a zálogkötelezettet a zálogtárgyak átadására.¹³ Önkéntes teljesítés esetén a kielégítési jog gyakorlása a Pfr. 9. § (2) bekezdése szerint történhetett.¹⁴ Ha a felhívás nem vezetett sikerre, a zálogtárgynak a kielégítés céljából történő átadását – a zálogul lekötést igazoló okirat végrehajtási záradékkal való ellátásával – a bíróság rendelte el a zálogjogosult kérelme alapján. Végző soron tehát a kielégítési jog gyakorlása bírósági végrehajtási útra terelődött. A Pfr. egyébként megadta a választás lehetőségét a zálogjogosult részére, hogy kíván-e élni a jogszabály szerint biztosított privilegizált kielégítési jog gyakorlásának lehetőségével. Ennek hiányában a kielégítési jog gyakorlása bírósági végrehajtási úton történhetett a Pfr. 10. § (2) bekezdése alapján. Meglátásom szerint – utalva Zámbó korábbi megállapítására – annak sem volt akadálya, hogy a bankhitelt biztosító zálogjoggal terhelt vagyontárgyak értékesítésére a kézizálogjogra vonatkozó régi Ptk. 260. § (2)-(3) bekezdéseiben foglaltak szerint kerüljön sor. A bankhitelt biztosító zálogszerződés közokiratba foglalása esetén a közokirat végrehajtási záradékkal való ellátása alapján is helye lehetett a zálogjogból eredő jogok érvényesítésének.

Lényeges különbséget fogalmazott meg a Pfr. 10. § (3) bekezdése a zálogjogok érvényesíthetőségének általános szabályaihoz képest, amikor kimondta, hogy nem akadálya a zálogtárgy árverési értékesítésének, ha az egyébként a végrehajtásra irányadó szabályok alapján mentes lenne a végrehajtás alól. A jogalkotó tehát ezzel kedvezőbb helyzetet teremtett a bankhitelt biztosító zálogjog jogosultjai számára a zálogtárgyból való kielégítési jog gyakorlásában. A bankhitelt biztosító zálogjogra vonatkozó szabályokat lényegében a gazdasági-társadalmi rendszerváltás folyamatai tették meghaladottá. A többszintű bankrendszer hazai kiépülésével az egyes hitelezők számára fel nem ismerhető zálogfajta már nem felelt meg a korszerű hitelezési folyamatoknak.

5. Önálló zálogjog

A régi magyar magánjogunk tradicionálisan szabályozta a jelzálogjog nem járulékos formáját. A telekadósság lényege az volt, hogy ingatlanon¹⁵ személyes követelés nélkül is alapítható

¹³ Ha a bankhitelt biztosító zálogszerződésben a felek nem nevezték meg az egyes zálogtárgyakat, akkor a hitelező e felhívásban konkretizálhatta a zálogkötelezett számára azokat a zálogjoggal terhelt vagyontárgyakat, melyek tekintetében élni kívánt a kielégítési jogával. Fontos azonban látni, hogy az egyediesítést a jogszabály itt még nem tette a zálogjogosult kötelezettségévé. A jogfejlődés a vagyont terhelő zálogjog érvényesítésére vonatkozó szabályok [rég Ptk. 266. § (3) bekezdése] megalkotásával jutott idáig.

¹⁴ A bírósági végrehajtáson kívüli értékesítés azonban a Pfr. 11. § (1) bekezdése alapján a bírósági végrehajtás szabályai alapján történhetett, azzal, hogy a végrehajtási törvény szerinti feladatkört a pénzüintézet látta el. Az árverés sikertelensége esetén történhetett meg a zálogtárgy szabadkézből történő értékesítése.

¹⁵ Az Mtj. 807. §-a alapján telken.

volt jelzálogjog, és a telekadósság kötelezettjét csak az terhelte, hogy a telekkönyvben feltüntetett összeg erejéig a jelzálogjogosult kielégítését tűrje¹⁶. A telekadósságot a telekkönyvbe telekadósság néven kellett bejegyezni. E konstrukció lényege a járulékos jelzálogjog tulajdonosához képest az volt, hogy az adós anélkül jutott hitelhez, hogy személyében adóssá vált volna. Mivel a telekadósság esetében a kielégítési jog gyakorlása nem függhetett a követelés esedékességétől, ezért a Jt. a telekadósság lejáratához annak felmondását követelte meg. Érvényesült továbbá a telekadósság esetében egy hitelezőt védő szabály, mely a zálogjog tulajdonosa által felhozható kifogások korlátozásáról rendelkezett.

A zálogjog nem járulékos formáját a 187/1951. (X.30.) MT rendelet közel fél évszázadra száműzte a magyar polgári jogból, azonban az 1989/90-es gazdasági-politikai-társadalmi rendszerváltás kibontakozása az 1990-es évtized derekán már olyan pályáján állt, hogy a fejlődésben lévő és a hitelezési folyamatokra nagyban építő piacgazdaság igényelte e korszerű jogintézmény adta előnyöket. Az első Zálogjogi Novella¹⁷ önálló zálogjog néven lényegében visszahozta a telekadósságot, annak szabályain finomítva, míg a második Zálogjogi Novella¹⁸ módosító passzusai kiteljesítették a jogalkotói akaratot, figyelembe véve a gyakorlat által támasztott követelményeket is.

Ahogy az korábban említettem, az önálló zálogjog komoly jogirodalmi viták lezárását követően nem került be az új Polgári Törvénykönyvbe, holott a Ptk. első, az Országgyűlés által elfogadott szövege azt szabályozta. A Ptk. köztes megoldásként alkotta meg a különvált zálogjogot, annak érdekében, hogy jelzáloglevél-alapú finanszírozási folyamatok zavartalanul működhessenek tovább. A különvált zálogjog szabályai azonban nem voltak hosszú életűek.

A Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló 2016. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban: Ptkm.) hatályon kívül helyezte a különvált zálogjogra vonatkozó szabályokat, és az 5:100. § helyébe újra az önálló zálogjogra vonatkozó szabályok léptek.

Témánk szempontjából itt válik különösen érdekessé a történet, ugyanis a jelenleg hatályos önálló zálogjog zálogjogosultja kizárólag pénzügyi intézmény lehet. E törvényi megszorítás természetesen vonatkozik az önálló zálogjog átruházással történő megszerzőjére is. Ennek indoka az, hogy jelzáloglevél-alapú banki finanszírozási folyamatok igényelnek járulékoságot nélkülöző dologi biztosítéki formát a jelzálog-hitelezésre vonatkozó jogszabályi feltételeknek való megfelelés érdekében. A jogalkotó pedig az önálló zálogjogi vitában az említett gazdasági folyamatok működőképességének elősegítése érdekében a Ptkm. megalkotásakor némileg visszakozott a 2013-ban elfoglalt szigorú álláspontjához képest. A járulékoság adóst védő hatásainak a felek által történő megalkotásának lehetőségével újra biztosította a nem járulékos zálogjog alkalmazhatóságát, azonban csak olyan jogalanyok részére, akik a rájuk vonatkozó egyre szigorodó jogszabályi előírásoknak való megfelelés miatt feltehetően nem képesek a visszaélésre.

A szabályozás megváltoztatta továbbá a zálogtárgyak lehetséges körét is. Önálló zálogjogot alapítani ugyanis kizárólag ingatlanon lehet. Eltérést jelent továbbá az általános

¹⁶ Telekadósság alapítható volt többek között lajstromozott belvízi hajón is, mely esetben a jelzálogjogot „hajóadósság” elnevezéssel kellett bejegyezni [vö. 22.000/1929. I. M. rendelet 29. §].

¹⁷ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról szóló 1996. évi XXVI. törvény

¹⁸ A zálogjoggal kapcsolatos törvényi szabályozás módosításáról szóló 2000. évi CXXXVII. törvény

szabályoktól a kielégítési jog gyakorlásának a módja is. Az önálló zálogjog jogosultjának a kielégítési joga – a felek eltérő megállapodásának hiányában – az önálló zálogjog felmondásával és a felmondási idő elteltével nyílik meg. A felmondásra vonatkozó szabályokat, mint láttuk, a telekadósság és a régi Ptk. 269. §-a szerinti önálló zálogjog időtálló megoldásainak alapján alakították ki. Lényeges újítása és egyúttal az általános szabályoktól való lényeges eltérése az önálló zálogjognak a biztosítéki szerződés jogintézménye. Önálló zálogjog esetén ugyanis azt a járulékoságot, amelyet a jelzálogjognál a törvény rendelkezései biztosítanak, a felek által megkötött kötelmi jogi megállapodás, az ún. biztosítéki szerződés hivatott biztosítani. Biztosítéki szerződés hiányában az önálló zálogjog csak meghatározott ideig, meghatározott körülmények között létezhet.

6. Gabonajelzálog

A zálogtárgyakra vonatkozó jogszabályi rendelkezések mindig is a mindenkori zálogjogi szabályozás egyik sarokpontját képezik. A zálogjog talán legfontosabb tulajdonsága az, hogy a teljesítés elmaradása esetén a hitelező a zálogtárgyat igénybe véve jusson az őt megillető követeléshez, mégpedig mindenki mást megelőzően (kielégítési elsőbbség). A zálogtárgynak tehát olyannak kell lennie, amely természete a pénzzé tételt, tehát belőle a kielégítés keresést megengedi.¹⁹ Ugyanakkor a zálogtárgyat olyan módon kell meghatározni, hogy az mindenki számára kézzel fogható és kellőképpen azonosítható legyen. A zálogtárgyak közötti klasszikus felosztás az ingó és ingatlan vagyontárgyak közötti különbségtétel. Azt a jogtételt, mely szerint ingatlant kizárólag jelzálogjog útján lehet megterhelni, a magyar jog következetesen tartja. Az ingó vagyontárgyak jelzálog és kézizálog útján egyaránt elzálogosíthatóak az ingó jelzálogjog szabályainak a megteremtésével. Jogrendszerünk a gazdasági igények kielégítéseképpen pedig természetesen elismeri a jogok és követelések megterhelhetőségét, továbbá szabályozza az aljelzálogjog intézményét is. Értelemszerű az is, hogy az egyes zálogtárgyak jellegüket tekintve eltérő publicitási (bejegyzési), illetve kielégítési szabályokkal rendelkeznek, továbbá a jelzálogjog egyes részjogosítványaiiban is megfigyelhetők lényeges eltérések.

A magyar gazdaság tradicionálisan épül a mezőgazdaságra, így nem véletlen az, hogy e szektor hitelezési folyamatait a mindenkori jogalkotó igyekezett a legkorszerűbb szabályozással segíteni. Az egyes gabonaneműek értékesítése érdekében szükséges intézkedésekről szóló 1930. évi XXII. törvénycikk (a továbbiakban: Gjt.) a gabonajegyrendszer megalkotásával megszabta, hogy búza, rozs és kétszeres²⁰ tulajdonjogát akár visszterhes, akár ingyenes jogügylettel csak ún. gabonajegy²¹ kísértében lehetett átruházni. A Gjt. létrehozott továbbá egy, a Jt. szabályaitól lényegesen eltérő jelzálogfajtát, a gabonajelzálogot. Speciális rendelkezések vonatkoztak a zálogjog alanyaira, alapítására,

¹⁹ Magyar Magánjog Ötödik kötet (Dologi Jog) 1942. 692. o.

²⁰ A kétszeres (abajdóc) búza és rozs egyenlő arányú vagy 1:2-höz való keveréke.

²¹ A gabonajegy a gabona mennyiségéhez igazodó olyan értékjegy (értékpapír – TGM), amely két részből áll, a gabonalevélből és egy szelvényből. A gabonajegy ára az átruházott gabona minden métermázsája után három pengő volt [Gjt. 1. § (4) bekezdése].

tárgyára, a zálogjog érvényesítésére és még a biztosított követelésre is. A következőkben a teljesség igénye nélkül bemutatnánk néhány jellegzetességét a gabonajelzálogjognak, melyek a közönséges jelzálogjogtól való különbözőségét igazolják.

Gabonajelzálogjoggal biztosított követelést kizárólag rövidlejáratú mezőgazdasági hitelekkel eredő olyan kölcsönkövetelés biztosítására lehetett alapítani, amelyet a Gjt. által meghatározott hitelintézet folyósított. A zálogjogosultak köre, tehát gabonajelzálogjog esetében is – hasonlóan az ipari vállalatok központi telekkönyvébe bejegyzett zálogjoghoz, a bankhitelt biztosító zálogjoghoz és a Ptkm. által újrászabályozott zálogjoghoz – bankkölcsön nyújtásával foglalkozó piaci szereplőkre korlátozódott. A zálogjog tárgya kizárólag a törvénycikk által meghatározott fajtájú gabona (búza, rozs, kétszeres és árpa) lehetett, melyet magtárban vagy beraktározási vállalat árutárában tároltak. A Jt. 5. §-ában foglalt rendelkezésektől eltérően azonban gabonajelzálogjogon nem lehetett aljelzálogjogot alapítani, sőt ugyanazon a zálogtárgyon újabb gabonajelzálogjog alapítása is tilalmazott volt. Gabonajelzálogjogot továbbá csak olyan gabonán lehetett alapítani, mely az elzálogosító tulajdona volt.

A jelzálogjog jogügyleti úton történő megszerzése oly módon történt, hogy a felek írásban megállapodtak abban, hogy a gabona tulajdonosa az elzálogosított gabonát a hitelezőnek jelképesen átadja.²² A jelképes átadás abban állt, hogy az elzálogosított gabona nemét, minőségét és mennyiségét tartalmazó és az elzálogosítónak közokiratba vagy teljeshitelű magánokiratba foglalt elzálogosító nyilatkozatával ellátott jegyzéket az elzálogosító a hitelezőnek vagy a hitelező által kijelölt személynek átadta.²³ A jelképes átadással a hitelező a zálogbirtokos jogállásába lépett, és gyakorolhatta annak jogait. A felek közötti megállapodással és a jegyzék átadásával a gabonajelzálog tehát létrejött. Nem volt tehát szükség nyilvántartásba vételre. A jegyzék kiállítása a publicitási elem jellegét tekintve közelebb állt a *traditio*hoz, mint a jelzálogjog nyilvántartásba vételéhez, így a gabonajelzálogjog e tekintetben a kézzzálogjoggal mutatott hasonlóságot.²⁴ Az elzálogosítás tényét természetesen felismerhetővé lehetett tenni azáltal, hogy a gabonajelzálogjognak a községi előjárásnál vezetett jegyzékébe való bejegyzését kérték. Ez azonban csak a későbbi jogszerzőkkel szembeni kielégítési elsőbbség gyakorolhatóságát befolyásolta, a jelzálog létrejöttét nem. A zálogjogviszony fennállása alatt a zálogfedezet védelme érdekében a zálogjogosult jogosult volt felhívni a tulajdonost, hogy a gabonát romlással vagy értékcsökkenéssel fennálló helyzet elhárítása érdekében gondoskodjon a veszély elhárításáról. E szabály lényegében megfelelt a Jt. 32. §-a által meghatározott közönséges jelzálogjog fedezetének védelme körében alkalmazandó normaszövegnek. Egy lényeges eltérés azonban volt. Abban az esetben, ha a jelzálogjog tulajdonosa a veszély elhárításáról nem gondoskodott, e kötelezettségének eleget tehetett azáltal is, hogy a veszélyeztetés mértékének

²² A Gjt. formakényszert írt elő a zálogszerződésre, ugyanis amennyiben a felek nem magában a kölcsönszerződésben állapodtak meg a gabonajelzálogjog alapításáról, abban az esetben a külön okiratként létrejövő megállapodásnak közokiratnak vagy teljes hitelű magánokiratnak kellett lennie. A Jt. a közönséges jelzálogjog jogügyleti úton történő megállapítása körében ilyen megállapítást nem tett.

²³ Gjt. 18. § (2) bekezdése

²⁴ Nem mutatható ki hasonlóság ugyanakkor a korábbiakban tárgyalt bankhitelt biztosító zálogjoggal, ugyanis ott a zálogtárgyak átadására nem került sor, csak a kielégítési jog gyakorlásának szakaszában vagy még akkor sem.

megfelelő újabb biztosítékot nyújtott a hitelező számára. A Jt. 32. §-ának utolsó mondata alapján a biztosíték további jelzálogjogi fedezet nyújtásában vagy pénzösszegnek bírói letétbe helyezésében állhatott. Gabonajelzálog jog esetében a Gjt. kizárólag dologi biztosíték nyújtását tette elfogadhatóvá, így a bírói letét nem jöhetett szóba. A kielégítési jog gyakorlásában pedig lényegesnek volt tekinthető azon eltérés, mely szerint az érvényesen megalapított gabonajelzálogjogot nem érintette, és a végrehajtás útján történő kielégítést sem akadályozta az, hogy a zálogtárgy a végrehajtási eljárás szabályai értelmében a végrehajtás alól mentes volt. A gabonajelzálog e szabálya élt tovább a bankhitelt biztosító zálogjog kielégítésére vonatkozó különös szabályokban²⁵.

Végül érdemes kitérni egy gondolat erejéig a Gjt. 17. § (2) bekezdésében szabályozott zálogtartó (*trusee*) jogintézményére. Gabonajelzálog esetében a szabályozás lehetővé tette, hogy annak az intézetnek vagy hitelezői csoportnak a védelmére, amely a kölcsön folyósításához szükséges pénzt szolgáltatotta – ha ez a kölcsönt folyósító intézettel nem volt azonos –, megbízottat lehetett rendelni. A megbízott rendelése történhetett akár magában a kölcsönszerződésben, akár a zálogszerződésben vagy külön okiratban is. A megbízott személyének az elzálogosítóval való írásbeli közlését követően az adós a hitelezőnek csak a megbízott hozzájárulásával teljesíthetett fizetést, s az árverésen befolyt vételárból a hitelező követelését csak a megbízott hozzájárulásával lehetett kiutalni. A jegyzék átadásával (jelképes átadás) pedig a megbízott lépett a zálogbirtokos jogállásába. Az ismertetett jogintézmény egyértelműen nevezhető mai jogunk zálogjogosulti bizományos közvetlen jogtörténeti előzményének.

7. Záró gondolatok

Annak, hogy a jogalkotó az általános szabálytól eltérő tartalmú normát alkot, oka van. Oka van annak is, ha az a norma pusztán alig észrevehető árnyalatnyi eltérést mutat a forrását jelentő normaszöveghez képest, ahogy annak is, ha az eltérés olyan mértékű, hogy a forrást jelentő normával már csak alapvető kapcsolódási pontok mutathatóak ki. Az eltéréseknek és azok volumenének az oka pedig ideális állapotban az, hogy a jogalkotói hatalom megfelelően reflektál egy adott társadalmi-gazdasági jelenségre²⁶. A mindenkorai zálogjogi szabályozás legnagyobb kihívása az, hogy meg kell felelnie a mindenkorai gazdasági folyamatok és finanszírozási igények sokszínűségének. E megfelelés eredményezi azt, hogy az egymás mellett létező biztosítéki jogviszonyok tartalmukban sokszor eltérnek egymástól, és néhol már csak lényegüket tekintve rendszerezhetőek közös nevező alá. A fentiekben röviden bemutatott zálogjogok az általános szabályoktól való eltérésnek azon a fokán állnak, melyek már – meglátásom szerint – megalapozzák annak kinyilatkoztatását, mely szerint az említett zálogjogi jogviszonyok önálló zálogjogi formáknak tekinthetőek. Ezeknek a konstrukcióknak a létjogosultságát természetesen minden esetben a gyakorlat hivatott igazolni, azonban az a következtetés mindenképpen levonható, hogy a zálogjogi szabályozás akkor felel meg leginkább a gazdasági élet igényeinek és elvárásainak, ha kellőképpen sokszínű.

²⁵ Vö. Pfr. 10. § (3) bekezdése.

²⁶ Lásd fogyasztói zálogszerződésre vonatkozó szabályok [Ptk. 5:90.].

Felhasznált irodalom

Bodzási Balázs: A zálogjog és a biztosított követelés közötti jogviszony, különös tekintettel a zálogjog nem-járvékos formáira (PhD-értekezés), Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2015.

Földi András- Hamza Gábor: A római jog története és Institutiói. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Harmathy Attila: A szerződést biztosító mellékkötelezettségek. In: Petrik Ferenc (szerk.): Polgári Jog. Kommentár a gyakorlat számára, Budapest, HVG-ORAC, 2009.

Magyar Magánjog. Ötödik kötet (Dologi Jog) szerkesztette: Szladits Károly, Budapest 1942, Grill Kiadó.

A Polgári Törvénykönyv Magyarázata. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Zámbó Tamás: A zálogszerződés. Közigazgatási és Jogi Kiadványok, Budapest, 2001.

A zálogjog kézikönyve (szerkesztette: Sáriné dr. Simkó Ágnes). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2003.

CONTENT DIVERSITY IN HUNGARIAN MORTGAGE LAW

(Special types of mortgage with respect to the object and the subject of the mortgage)

It is a complicated task to define the essence of a well-known legal concept. There is no common understanding in the legal practice about the main features of the mortgage. In order to fulfill the requirements of the prevailing economic processes, sometimes law has to regulate special types of security rights. Considering the subjects and the object of the security right, Hungarian law regulated various types of mortgage. This publication introduces four types of the Hungarian mortgage law from different times of history. These types have some significant features in common. Each of these security rights can be created for the benefit of a financial instrument (banks, etc.), and has remarkable differences from the rules of the conventional mortgages. These differences cause that the security rights in question are separated from the original rules of law, and form specific types of mortgage.

**POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI ÉS MUNKAJOGI
SZEKCIÓ**

KÁPOSZNYÁK ALIZ

Polgári Eljárásjogi Tanszék

Témavezető: dr. Varga István tanszékvezető egyetemi tanár

BERUHÁZÁSVÉDELMI BÍRÓSÁGI RENDSZER ÉS A MULTILATERÁLIS BERUHÁZÁSVÉDELMI BÍRÓSÁG. AZ ÁLTALUK HOZOTT HATÁROZATOK ELISMERÉSE ÉS VÉGREHAJTÁSA HARMADIK ORSZÁGOKBAN

I. Bevezetés

Az elmúlt években egyre több kritika érte a beruházó és az állam közötti vitarendezési mechanizmus (*investor-State dispute settlement*, ISDS) hagyományos modelljének tekinthető beruházásvédelmi választottbíráskodás jelenlegi rendszerét, egyben megkérdőjelezve annak létjogosultságát is. A kereskedelmi választottbíráskodás elvei szerint működő, külföldi beruházó és a fogadó állam közötti vitarendezés jelenlegi *ad hoc* rendszerével kapcsolatos kritikák többsége a kiszámítható, következetes ítélkezési gyakorlat hiányát, az eljárás átláthatóságának hiányát, valamint azt kifogásolja, hogy nincs lehetőség a választottbírói ítéletek érdemi felülvizsgálatára sem.¹ Emellett kritikával illetik a választottbíráskodás további immanens elemét is: a választottbírák felek általi jelölésének módját, figyelemmel arra, hogy az a választottbírák pártatlanságát negatív irányba befolyásolhatja, ami alapvetően közérdeket érintő beruházási jogvita elbírálása során súlyos következményekkel járhat.²

A beruházásvédelmi választottbíráskodás e fogyatékoságaira tekintettel az elmúlt években egyre nagyobb igény mutatkozott a rendszer megreformálására, amely különböző tendenciákat indított el szerte a világban. Míg néhány állam a beruházásvédelmi választottbíráskodás iránti bizalmának elvesztése jeleként felmondta az ICSID Egyezményt,³ illetve a korábban kötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezményeit (*Bilateral Investment Treaty*, BIT),⁴ addig az Európai Unió a beruházási viták rendezésével foglalkozó multilaterális bíróság létrehozását tűzte ki célul. Ennek megvalósítására két lépésben kerülne sor. Első lépésként az Unió egy bilaterális alapon működő beruházási vitákkal foglalkozó bírósági rendszer (*Investment Court System*, ICS) felállítását tervezi, melyet harmadik államokkal kötött kereskedelmi és beruházási megállapodásokba foglalás útján intézményesítené. Tekintettel arra ugyanakkor, hogy bilaterális jellege folytán az ICS nem

¹ Waibel et al. 2010. 38. o.; Happ – Wuschka 2017. 113. o.; Kaufmann-Kohler – Potestà 2016. 9-15. o.

² Kaufmann-Kohler – Potestà 2016. 12. o.; Horváthy 2016. o.

³ Az Államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló, Washingtonban, 1965. március 18-án kelt Egyezmény (ICSID Egyezmény)

⁴ A jelen tanulmány írásáig három latin-amerikai szerződő állam – Bolívia (2007), Ecuador (2009) és Venezuela (2012) – mondta fel az ICSID Egyezményt, míg számos ország mondta fel beruházásvédelmi egyezményeit, például India, Oroszország, Olaszország, Bolívia és Ecuador.

képes a beruházásvédelmi választottbíráskodással kapcsolatos valamennyi kritika orvoslására, második lépésként az Unió egy multilaterális beruházásvédelmi bíróság (*Multilateral Investment Court*, MIC) létrehozásán dolgozik.⁵ Habár ez a radikálisnak tekinthető intézményi reform számos kérdést felvet, az új vitarendezési mechanizmus későbbi hatékonysága szempontjából létfontosságú, hogyan biztosítható a felállítandó intézmények által hozott határozatok elismerése és végrehajtása harmadik államokban, azaz olyan államokban, amelyek a bilaterális ICS, illetve MIC felállításáról rendelkező nemzetközi szerződéseknek nem részesei. A jelen tanulmány erre a kérdésre igyekszik megadni a választ.

II. Az ISDS rendszerét érintő európai uniós reform főbb jellemzői

Mielőtt rátérnénk a tanulmány szűkebb értelemben vett témájára, röviden érdemes kitérni a külföldi beruházásokra vonatkozó, az Európai Unió hatáskörét megalapozó jogszabályi háttérre, valamint a felállítani tervezett beruházási vitákkal foglalkozó bírósági rendszer főbb jellemzőire.

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ.) 3. cikk (1) bekezdése sorolja fel azokat a területeket, amelyek az Unió kizárólagos hatáskörébe tartoznak. E bekezdés utolsó, e) pontjában szerepel a közös kereskedelempolitika, melynek pontos körét és fogalmát az EUMSZ. 207. cikke határozza meg.⁶ Ennek megfelelően, a Lisszaboni Szerződést⁷ követően a *külföldi közvetlen befektetések*⁸ – ideértve a külföldi közvetlen befektetésekre vonatkozó nemzetközi megállapodások tárgyalását és megkötését is – kizárólagos uniós hatáskörbe kerültek, amelyet az Európai Unió Bírósága is megerősített az Európai Unió és Szingapúr közötti szabadkereskedelmi megállapodással kapcsolatos 2/15. sz. véleményében.⁹ A Bíróság ebben a véleményében ugyanakkor azt is rögzítette, hogy a beruházó és állam közötti vitarendezés szabályozásával kapcsolatos hatáskör – figyelemmel arra, hogy az eljárás során nemcsak az Unió, hanem az egyes tagállamok is félként járhatnak el – megosztott az Unió és a tagállamok között. Következésképpen, az Unió kereskedelmi és beruházási megállapodásaiban szereplő beruházó és állam közötti vitarendezésre vonatkozó rendelkezések kötelező hatályát minden egyes tagállamnak el kell ismernie.¹⁰

⁵ Tanács 2017. 2-3. o.

⁶ Király (szerk.) 2010. 265-271. o.

⁷ Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról, Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 306, 2007. december 17.

⁸ A külföldi közvetlen befektetések (FDI) fogalmára nézve nem létezik egységes definíció. Az Európai Unió Bíróságának állandó ítélkezési gyakorlata szerint „a közvetlen befektetés minden olyan természetes vagy jogi személy által végrehajtott befektetés, amely a tőkét biztosító személy és azon társaság közötti tartós és közvetlen kapcsolat létrehozását, illetve fenntartását szolgálja, amelynek részére e tőkét gazdasági tevékenység folytatása céljából szánják.” (Bíróságnak az Európai Unió és Szingapúr közötti szabadkereskedelmi megállapodással kapcsolatos 2/15. sz. véleménye, 80. bek.) A társasági részesedésszerzésen kívül ingatlan-beruházások, illetve hitelügyletek is ide tartoznak. A társasági részesedések pénzügyi befektetési céllal, a vállalkozás irányítása és ellenőrzése befolyásolásának szándéka nélkül történő megvásárlása (ún. portfólióbefektetés) ugyanakkor nem tartozik ebbe a körbe. (Bíróságnak a 2/15. sz. véleménye, 227-228. bek.)

⁹ A Bíróság 2017. május 16-i, C-2/15. sz. véleménye (EU:C:2017:376)

¹⁰ Sardinha 2017. 627. o.

A Lisszaboni Szerződésben kapott felhatalmazás alapján az Európai Bizottság először 2015 májusában terjesztett elő javaslatot a két lépcsőben megvalósítandó beruházásvédelmi bíróság felállítására az Amerikai Egyesült Államokkal kötendő Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség (TTIP), majd ezt követően a Kanadával kötendő Átfogó Gazdasági és Kereskedelmi Megállapodás (CETA) tárgyalásai során.¹¹ Habár a TTIP sorsa ma még kérdéses, hiszen 2016 folyamán elakadtak a tárgyalások a két fél között, a CETA tárgyalások annál sikeresebbek voltak: az Unió és Kanada 2016. október 30-án aláírta a CETA-t, és a szükséges végrehajtási szabályok elfogadását követően 2017. szeptember 21-én ideiglenesen hatályba lépett a megállapodás.¹² A Bíróság 2/15. sz. véleményében foglaltaknak megfelelően ugyanakkor a CETA teljes végrehajtásának feltétele, hogy az abban szabályozott vitarendezési mechanizmust valamennyi uniós tagállam alkotmányos előírásainak megfelelően megerősítse. Amint erre sor kerül, az uniós tagállamok által Kanadával korábban megkötött kétoldalú kereskedelmi és beruházásvédelmi megállapodásokban szereplő beruházásvédelmi választottbíráskodást a CETA-ban intézményesített ICS fogja felváltani.

Tekintettel arra, hogy a CETA-ban szabályozott kétlépcsős beruházásvédelmi bírósági reform az Unió által későbbiekben megkötendő további kereskedelmi és beruházási megállapodások számára is mintául szolgál,¹³ a tanulmány további részében a CETA rendelkezéseit alapul véve mutatjuk be az ICS fontosabb, a határozatai elismerése és végrehajtása szempontjából releváns jellemzőit.

A CETA új vitarendezési szabályrendszere – válaszolva a beruházásvédelmi választottbíráskodást ért kritikákra – vegyíti a hagyományos választottbírói eljárás elemeit a bíróság előtti eljárás elemeivel.¹⁴ Egyrészt, a CETA nem határoz meg külön, a jogvita specifikumait figyelembe vevő eljárásrendet, hanem a beruházásvédelmi választottbírói eljárások során rendszerint figyelembe vett eljárási szabályzatok alkalmazását teszi lehetővé (például ICSID Egyezmény és ICSID Választottbírói Szabályzat, UNCITRAL Választottbírói Szabályzat).¹⁵ Emellett – összhangban a beruházásvédelmi választottbíráskodás területén széles körben elfogadott, „*arbitration without privity*” elnevezéssel illetett gyakorlattal – kifejezetten rögzíti, hogy a Fórum joghatóságát megalapozó alperesi hozzájárulásnak, valamint az azt elfogadó és ezáltal a Fórum előtt igényt érvényesítő felperesi keresetnek meg kell felelnie a New York-i Egyezmény¹⁶ II. cikkében meghatározott „*írásbeli megállapodás*” követelményének.¹⁷ Továbbá, a CETA az eljárásra alkalmazni rendeli a választottbírói eljárások átláthatóbbá tételét szolgáló és az UNCITRAL égisze alatt megalkotott Átláthatósági Szabályzatot,¹⁸ valamint a Fórum által

¹¹ Happ – Wuschka 2017. 113-114. o.

¹² Bizottság 2017.

¹³ Lásd például az EU–Vietnám Szabadkereskedelmi Megállapodást vagy az EU–Szingapúr Beruházásvédelmi Megállapodást.

¹⁴ Reinisch 2016. 761-762. o. ; Potestà 2018. 161-162. o.

¹⁵ CETA 8.23. cikk(2) bek.

¹⁶ A külföldi választottbírói határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, New Yorkban 1958. június 10-én kelt Egyezmény (New York-i Egyezmény)

¹⁷ CETA 8.25. cikk (2) bek. (b) pont

¹⁸ CETA 8.36. cikk

hozott ítéletek harmadik államokban történő elismerése és végrehajtása érdekében hivatkozik a New York-i Egyezmény, illetve az ICSID Egyezmény rendelkezéseire.¹⁹

Ugyanakkor a CETA által intézményesített ICS az állandó jelleggel működő bírói fórumokkal is mutat rokon vonásokat. Így például a Fórum 15 tagját az Európai Unió és Kanada képviselőiből álló CETA Vegyes Bizottság nevezi ki ötéves, egyszer megújítható időtartamra, akik véletlenszerűen kinevezett három tagból álló tanácsban tárgyalják az ügyeket.²⁰ Következésképpen – szemben a választottbíráskodással – az Unió által felállítandó új vitarendezési mechanizmus semmilyen kontrollt nem enged a vitában részt vevő felek számára az ügyben eljáró bírák személyének kiválasztására nézve. További lényeges különbség a választottbíráskodáshoz képest az eljárás kétfokú jellege, a fellebbezési jog széles körű biztosítása annak elősegítése érdekében, hogy az elsőfokú ítéletek esetleges hibái kiküszöbölhetőek legyenek, és ezáltal kiszámítható, valamint következetes ítélkezési gyakorlat alakulhasson ki a beruházásvédelmi jog területén.²¹ Ennek megfelelően nem kizárólag az ítélet hatályon kívül helyezésére van lehetőség eljárásjogi jogszabálysértésre hivatkozással a másodfokú eljárás során, hanem kérhető az ítélet érdemi felülvizsgálata is a Fellebbviteli Fórumtól.²²

Az Európai Unió hosszabb távú célkitűzéseinek megfelelően a CETA kilátásba helyezi továbbá egy multilaterális beruházási igazságszolgáltatási fórum és fellebbviteli mechanizmus létrehozását is a jövőben, amelynek felállítása esetén az EU által kötött kétoldalú kereskedelmi és beruházási megállapodásokba foglalt bilaterális vitarendezési mechanizmus helyét ez a nemzetközi fórum venné át.²³

III. Az ICS által hozott határozatok elismerése és végrehajtása

Annak ellenére, hogy az elmúlt években több szempontból is kritika érte a beruházásvédelmi választottbíráskodást, vitathatatlan tény, hogy annak van egy nagy előnye az állami bírósági eljárással szemben. Ez pedig a választottbírószági határozatok széles körű, szinte a világ valamennyi országában való elismerhetősége és végrehajthatósága, melyet alapvetően két nemzetközi egyezmény tesz lehetővé: az ICSID Egyezmény és a New York-i Egyezmény.

A választottbíráskodás e jellemzőjére tekintettel az Európai Unió által megvalósítandó reformot illetően ellentmondás figyelhető meg. Az Unió – a beruházó és állam közötti választottbíráskodással szemben fennálló elégedetlenségének hangot adva – az ISDS jelenlegi rendszerét teljesen új alapokra kívánja helyezni, ugyanakkor a választottbírószági határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozó kedvező szabályrendszer alkalmazhatóságát igyekszik az ICS által hozott határozatok számára is megteremteni. Erre figyelemmel rendelkezik úgy kifejezetten a CETA, hogy az ICS keretében született ítéletet a New York-i Egyezmény, illetve az ICSID Egyezmény szerint végrehajtható választottbírószági

¹⁹ CETA 8.41. cikk (3)-(6) bek.

²⁰ CETA 8.27. cikk (2)-(6) bek.; Horváthy 2016. o.

²¹ Bernardini 2017. 38. o.

²² CETA 8.28. cikk (2) bek.; Sardinha 2017. 625. o. ; Calamita 2017a. 612. o.

²³ CETA 8.29. cikk; Horváthy 2016. o.

határozatnak kell tekinteni, attól függően, hogy az eljárás lefolytatására mely választottbírószági szabályzat (például ICSID Választottbírószági Szabályzat, UNCITRAL Választottbírószági Szabályzat) alkalmazásával került sor. Következésképpen, az Unió az ICS által hozott ítéletek elismerését és végrehajtását mind a szerződő államok, mind harmadik államok viszonyában e két egyezmény rendelkezései alapján kívánja biztosítani.

Egységesnek tekinthető a szakirodalom ugyanakkor abban a kérdésben, hogy a CETA-ban foglalt, a két nemzetközi egyezmény alkalmazhatóságára vonatkozó kifejezett rendelkezések a nemzetközi jogban ismert *res inter alios acta* elve alapján semmilyen joghatással nem bírnak harmadik államok vonatkozásában, azok kizárólag a szerződő államok számára jelenthetnek nemzetközi jogi kötelezettséget az ICS ítéletek elismerésére és végrehajtására.²⁴ Így tehát az ICS által hozott ítéletek harmadik államokban történő végrehajtása során – az uniós jogalkotó erőfeszítései ellenére – az ICSID Egyezményben, illetve a New York-i Egyezményben foglalt kedvező végrehajtási szabályok kizárólag abban az esetben alkalmazhatóak, ha az ICS ítéletek valóban megfelelnek a két egyezményben foglalt, választottbírószági határozattal szemben foglalt követelményeknek.

1. Az ICSID Egyezmény alkalmazhatósága az ICS ítéletekre

Annak ellenére, hogy a beruházásvédelmi választottbíráskodást számos kritikával illették az elmúlt időszakban, a jelenleg rendelkezésre álló beruházásvédelmi vitarendezési mechanizmusok közül az ICSID Egyezmény szerinti választottbíráskodás tekinthető a legnépszerűbbnek: a statisztikák alapján az ismert választottbírószági eljárások 61 százalékát indították meg az ICSID előtt.²⁵

Az ICSID Egyezmény szerinti választottbíráskodás népszerűsége többek között annak végrehajtási mechanizmusával magyarázható. Az ICSID Egyezmény ugyanis az egész választottbírószági eljárás kimerítő jellegű szabályozásával – ideértve különösen a választottbírószági ítélettel szemben igénybe vehető jogorvoslatokat, illetve az ítélet elismerésének és végrehajtásának kérdését – önálló, delokalizált rendszert hoz létre, ezáltal teljes mértékben eloldva azt a Szerződő Államok hatályos jogszabályaitól,²⁶ illetve egyéb nemzetközi szerződésektől.²⁷ Ebből következően egy ICSID választottbírószági ítélet csak olyan jogorvoslatnak²⁸ lehet tárgya, amelyet az ICSID Egyezmény előír.²⁹ Emellett, az

²⁴ Titi 2017. 122. o.; Potestà 2018. 169. o.; Reinisch 2016. 782. o.; Kaufmann-Kohler and Potestà 2016. 84-85. o.

²⁵ Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (*United Nations Conference for Trade and Development*, UNCTAD) 2017. 1.

²⁶ Megjegyzendő, hogy az ICSID Egyezmény 54. cikk (3) bekezdése alapján a választottbírószági ítélet végrehajtására a végrehajtó állam hatályos jogszabályai az irányadóak. Erre tekintettel a végrehajtás körében felmerülhet az adott állam közhatalmi működéséhez szükséges vagyontárgyak esetében az állami immunitás problémája, amennyiben a végrehajtás állami vagyonra irányul. Figyelemmel arra, hogy ezt a kérdést a nemzeti jogszabályok eltérően szabályozzák, az állami immunitás adott esetben a végrehajtás megghiúsulásához vezethet.

²⁷ Schreuer 2009. 1117-1120. o.; Musa – Polasek 2016. 13. o.

²⁸ Az ICSID Egyezmény alapján rendelkezésre álló jogorvoslatok a következők: (i) kijavítás (49. cikk); (ii) kiegészítés (49. cikk); (iii) értelmezés (50. cikk); (iv) felülvizsgálat (51. cikk) és (v) hatályon kívül helyezés (52. cikk).

Egyezmény minden Szerződő Államot kifejezetten arra kötelez, hogy az Egyezmény szerint hozott ítéletet elismerje, és az abban foglalt, pénzfizetésre irányuló kötelezettséget – az önkéntes teljesítés elmaradása esetén – végrehajtsa, úgy, mintha a választottbírószági ítélet az adott Szerződő Állam saját bírósága által hozott jogerős ítélet lenne.³⁰ Következésképpen a Szerződő Államok bíróságainak nincs arra lehetőségük, hogy a végrehajtási eljárás során a választottbírószági ítéletet akár csak formai szempontok alapján felülvizsgálják, így például – a New York-i Egyezmény rendelkezéseivel ellentétben – az ítélet elismerése és végrehajtása arbitrábilitás hiányára vagy közrendbe ütközésre hivatkozással sem tagadható meg.³¹

Jóllehet, az ICSID Egyezmény szerint hozott választottbírószági ítéletek rendkívül könnyen végrehajthatóak a Szerződő Államok területén, és ezért az ICS hatékonyságát jelentős mértékben növelné, ha annak ítéletei harmadik államokban végrehajthatóak lennének az ICSID Egyezmény rendelkezései alapján, a szakirodalom egységesen arra az álláspontra helyezkedik ebben a kérdésben, hogy az Európai Unió által megvalósított intézményi reform keretében megszülető határozatok nem tekinthetők az ICSID Egyezmény szerinti választottbírószági ítéleteknek.³² Ennek indoka, hogy az új bírósági rendszer – ahogy már a neve is mutatja – olyan jelentős mértékben tér el a választottbíráskodás tradicionálisnak tekinthető és egyben az ICSID Egyezményben lefektetett elveitől, hogy az legfeljebb az ICSID Egyezmény Szerződő Államok egymás közötti megváltoztatásáról szóló megállapodásának tekinthető.

Valóban, az újonnan kidolgozott bírósági rendszernek mind az ICS ítélet széles körű, érdemi felülvizsgálatra is lehetőséget adó vonása, mind az állandó jelleggel működő Fórum felállításának, valamint a konkrét jogvitában eljáró háromtagú tanács tagjai kiválasztásának módja jelentős eltéréseket mutat az ICSID Egyezményben szabályozott beruházásvédelmi választottbírószági eljáráshoz képest. Eerre tekintettel – habár a szakirodalom nem egységes abban a kérdésben, hogy a nemzetközi szokásjog szabályait kodifikáló, a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény³³ 41. cikke alapján a Szerződő Felek jogosultak-e egymás között módosítani az ICSID Egyezmény rendelkezéseit, és ennek megfelelően az ICS modellt felállító államok területén lehetőség van-e az ICSID Egyezmény szerint az ICS ítéletek végrehajtására³⁴ – az egyértelműen kijelenthető, hogy harmadik államok az ICS ítéletek elismerésére és végrehajtására az ICSID Egyezmény alapján nem kötelezhetőek.

A fentiek fényében alapvető jelentőségű kérdés, hogy a választottbírószági határozatok elismerését és végrehajtását megkönnyítő, az ebben az évben elfogadásának hatvanadik évfordulóját ünneplő New York-i Egyezmény alkalmazható-e, és ha igen, milyen feltételek mellett az ICS ítéletek harmadik államokban történő végrehajtására. Amennyiben ugyanis erre a kérdésre is nemleges a válasz, az ítéletek végrehajtására a végrehajtás helye szerinti állam

²⁹ ICSID Egyezmény 53. cikk (1) bek.

³⁰ ICSID Egyezmény 54. cikk (1) bek.

³¹ Schreuer 2009. 1118. o.; Szabados 2017. 37. o.

³² Reinisch 2016. 768-782.o.; Potestà 2018. 169. o.; Kaufmann-Kohler and Potestà 2016. 82-85. o.; Calamita 2017b. 604-613. o.

³³ a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés

³⁴ Lásd például McGarry – Ostránský 2017.; Reinisch 2016. 768-782. o.; Calamita ugyanakkor arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ICS modellt felállító államok nem módosíthatják egymás között az ICSID Egyezmény alapvető rendelkezéseit. Lásd részletesen Calamita. 2017b. 604-613. o.

joga lesz az irányadó, ami az esetek többségében a New York-i Egyezményben foglalt szabályoknál kedvezőtlenebb rendelkezéseket tartalmaz. Következésképpen, ha a New York-i Egyezmény rendelkezései nem alkalmazhatóak az Unió által felállítandó új vitarendezési mechanizmus keretében hozott ítéletekre, az kedvezőtlen következményekkel járhat az Unió e reformjának jövőjét illetően is.

2. A New York-i Egyezmény alkalmazhatósága az ICS ítéletekre

Annak ellenére, hogy az UNCITRAL égisze alatt elfogadott New York-i Egyezményt nem kifejezetten beruházásvédelmi választottbírószági határozatok elismerésének és végrehajtásának megkönnyítése céljából alkották meg, a gyakorlat egyértelműen igazolta alkalmazhatóságát ezen a területen is.³⁵ Következésképpen, amennyiben az ICS ítéletek megfelelnek a New York-i Egyezmény által a választottbírószági határozatokkal szemben támasztott követelményeknek, annak rendelkezései alapján ezeknek az ítéleteknek az elismerése és végrehajtása is biztosítható harmadik államokban.

A New York-i Egyezmény nem definiálja a 'választottbíráskodás', 'választottbírószág' vagy 'választottbírószági határozat' fogalmát.³⁶ Ugyanakkor az Egyezmény I. cikk (2) bekezdése nyújt némi iránymutatást e tekintetben, amikor rögzíti, hogy „[a] „választottbírószági határozatok” kifejezés nemcsak az egyes esetekre kijelölt választott bírúk, hanem az olyan állandó választottbírószági testületek által hozott választottbírószági határozatokat is magában foglalja, amelyeknek a felek magukat alávetették.”

Habár a New York-i Egyezmény az 'állandó választottbírószági testületek' fogalmát sem definiálja, a *travaux préparatoires* alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy az Egyezmény megalkotói a választottbíráskodás legfontosabb, más jogvita rendezési módtól megkülönböztető jegyeként azt tekintették, hogy a vitában részt vevő felek önkéntesen, minden további nélkül hozzájárulásukat adják ehhez az alternatív jogvita megoldási mechanizmushoz, és ezáltal derogálják az állami bírósági jogvitarendezést.³⁷ Másként fogalmazva, minden olyan állandó jelleggel működő testület, amelynek eljárási jogosultsága nem kötelező jogszabályi rendelkezésen alapszik, hanem azt a felek privátautonóm ügyleti akarata alapozza meg, a New York-i Egyezmény I. cikk (2) bekezdése szerinti testületnek minősül.³⁸ Ezzel szemben az Egyezmény megalkotói nem tulajdonítottak annak jelentőséget, hogy a választottbírák kijelölésére milyen módon kerül sor, így választottbírószági határozatnak minősül az olyan testület által hozott ítélet is, amelynek felállításában a felek semmilyen szerepet nem játszottak.³⁹

A *travaux préparatoires*-ban foglaltakat a bírósági gyakorlat is megerősíti, ugyanis az Európai Unió által felállítani tervezett ICS modellel rokon vonásokat mutató, Irán és az Egyesült Államok közötti Igénybejelentési Bíróság (*Iran-US Claims Tribunal*) által hozott

³⁵ Barbosa 2009.

³⁶ Potestà 2018. 171. o.

³⁷ Kaufmann-Kohler – Potestà 2016. 56. o.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

határozatokat a bírói gyakorlat a New York-i Egyezmény alapján végrehajthatónak ismeri el, figyelemmel arra, hogy a testületet az Egyezmény I. cikk (2) bekezdése szerinti '*állandó választottbíróvási testületnek*' tekintik.⁴⁰

Míg a széles körű fellebbezési jog biztosítása az ICSID Egyezmény 52. cikkében szabályozott hatályon kívül helyezés jogintézményével összeegyeztethetetlennek minősül, addig a New York-i Egyezmény a kétfokú választottbíróvási eljárások lehetőségével számolva kifejezetten rögzíti, hogy a választottbíróvási határozat elismerése és végrehajtása megtagadható, ha az a felekre nézve még nem vált kötelezővé,⁴¹ azaz, ha a fellebbezésre nyitva álló határidő még nem telt el.⁴² Következésképpen, az ICS modell kétfokú eljárása szintén nem ellentétes a New York-i Egyezmény szellemével.

A fentieket figyelembe véve –bár nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, mégis érvelhető –, hogy a New York-i Egyezmény végrehajtási mechanizmusa megfelelően rugalmas ahhoz, hogy az újonnan felállítandó ICS ítéletei elismerését és végrehajtását harmadik államokban biztosítsa. Arról ugyanakkor nem szabad megfeledkezni, hogy végső soron a Szerződő Államok bíróságai azok, amelyek állást fognak foglalni a tekintetben, hogy az ICS ítéletei megfeleltethetők-e a New York-i Egyezményben foglalt választottbíróvási határozat fogalmának, és ezért az Egyezmény adott esetben való alkalmazhatóságának kérdésére a nemzeti bíróságok fogják majd megadni a pontos választ.

IV. Összegzés

Az Európai Unió 2015 folyamán rendszerszintű, átfogó reformfolyamatot indított el az ISDS területén, ami számos kérdést felvet. Ezek közül az egyik legfontosabb a felállításra kerülő beruházási viták rendezésével foglalkozó bírósági rendszer, illetve multilaterális beruházásvédelmi bíróság határozatai elismerésének és végrehajtásának kérdése harmadik államokban. A jelenleg rendelkezésre álló információk alapján érvek hozhatók fel amellett, hogy a New York-i Egyezmény alkalmazható az ICS ítéletek elismerésére és végrehajtására, ezáltal biztosítva a vitarendezési mechanizmus hatékonyságát.

Fontos ugyanakkor látni, hogy a kezdeményezés megvalósítása közben folyamatosan merülnek fel további kérdések. Így például a Belga Királyság 2017. szeptember 6-án az EUMSZ. 218. cikk (11) bekezdése alapján vélemény iránti kérelmet nyújtott be az Európai Unió Bíróságához arra vonatkozóan, hogy a CETA-ban foglalt új beruházásvédelmi vitarendezési mechanizmus összeegyeztethető-e a Szerződésekkel.⁴³ Az Európai Unió Bíróságának ezzel kapcsolatos véleménye nagymértékben befolyásolhatja az Unió által kezdeményezett reformfolyamat jövőjét, ami kihatással lehet minden, az azzal kapcsolatos további kérdésre is.

⁴⁰ Reinisch 2016. 767. o.; Potestà 2018. 173. o.

⁴¹ New York-i Egyezmény V. cikk (1) bek. e) pont

⁴² Potestà 2018. 177-178. o.

⁴³ Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 369/2, 2017. október 30.

Felhasznált irodalom

Balchin, Claire et al.: The Backlash Against Investment Arbitration: Perceptions And Reality. In: Michael Waibel et al. (szerk.): The Backlash against Investment Arbitration. Kluwer Law International, 2010.

Barbosa, F. Spaccaquerche: The Enforcement of International Investment Arbitral Awards: Is There A Better Way? Transnational Dispute Management, 2009.

Bernardini, Piero: Reforming Investor-State Dispute Settlement: The Need to Balance Both Parties' Interests. ICSID Review, 2017.

Bizottság – Sajtóközlemény, Hatályba lép az EU és Kanada közötti kereskedelmi megállapodás, 2017. szeptember 20.
[file:///C:/Users/Káposznyák%20Aliz/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/IP-17-3121_HU%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Káposznyák%20Aliz/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/IP-17-3121_HU%20(3).pdf) (2018. 06.30.)

Calamita, N. Jansen: The Challenge of Establishing a Multilateral Investment Tribunal at ICSID. ICSID Review, 2017.

Calamita, N. Jansen: The (In)compatibility of Appellate Mechanisms with Existing Instruments of the Investment Treaty Regime. *Journal of World Investment & Trade*, 2017.

Happ, Richard – Wuschka, Sebastian: From the Jay Treaty Commissions Towards a Multilateral Investment Court: Addressing the Enforcement Dilemma. *Indian Journal of Arbitration Law*, 2017.

Horváthy Balázs: A CETA új vitarendezési mechanizmusa. Jogtudományi Intézet blogoldala, 2016. április 4.; <https://jog.tk.mta.hu/blog/2016/04/a-ceta-uj-vitarendezeesi-mechanizmusa>, (2018. 06. 30.)

Kaufmann-Kohler, Gabrielle – Potestà, Michele: Can the Mauritius Convention serve as a model for the reform of investor-State arbitration in connection with the introduction of a permanent investment tribunal or an appeal mechanism? – Analysis and roadmap (Geneva Ctr. for Int'l Disp. Settlement (CIDS) Research Paper, June 3, 2016). http://www.uncitral.org/pdf/english/CIDS_Research_Paper_Mauritius.pdf, (2018. 06. 30.)

Király Miklós (szerk.): Az Európai Unió gazdasági joga I. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010.

McGarry, Brian – Ostřanský, Josef: Modifying the ICSID Convention under the Law of Treaties, EJIL: Talk! May 11, 2017, <https://www.ejiltalk.org/modifying-the-icsid-convention-under-the-law-of-treaties/> (2018. 06. 30.)

Musa, Ruqiya B. H. – Polasek, Martina: The origins and specificities of the ICSID enforcement mechanism. In: Julien Fouret (szerk.): Enforcement of Investment Treaty Arbitration Awards. 2015.

Potestà, Michele: Chapter IV: Investment Arbitration, Challenges And Prospects For The Establishment Of A Multilateral Investment Court: Quo Vadis Enforcement? In: Christian Klausegger, Peter Klein, et al. (eds.): *Austrian Yearbook on International Arbitration*. 2018.

Reinisch, August: Will the EU's Proposal Concerning an Investment Court System for CETA and TTIP Lead to Enforceable Awards?—The Limits of Modifying the ICSID Convention and the Nature of Investment Arbitration 19 *Journal of International Economic Law*, 2016.

Sardinha, Elsa: The New EU-Led Approach to Investor-State Arbitration: The Investment Tribunal System in the Comprehensive Economic Trade Agreement (CETA) and the EU-Vietnam Free Trade Agreement. *ICSID Review*, 2017.

Schreuer, Christoph H. et al.: *The ICSID Convention: A Commentary* Art. 54. Cambridge University Press, 2. kiadás, 2009.

Szabados Tamás: A tagállamok közötti beruházásvédelmi egyezmények az Unió jogban. *Állam- és Jogtudomány*, 2017. 3. szám

Tanács határozata a beruházási viták rendezésével foglalkozó multilaterális bíróság létrehozásáról szóló egyezményre irányuló tárgyalások megkezdésének engedélyezéséről, Brüsszel, 2017. szeptember 13., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52017PC0493> (2018. 06. 30.)

Titli, Catharine: The European Union's Proposal for an International Investment Court: Significance, Innovations and Challenges Ahead. *Transnational Dispute Management*, 2017.

THE INVESTMENT COURT SYSTEM AND THE MULTILATERAL INVESTMENT COURT. THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF THE DECISIONS OF THESE NEW SYSTEMS IN THIRD COUNTRIES

Over the last few years, the legitimacy of international investment arbitration has been challenged from several directions, thereby triggering demands for fundamental reforms in this area. In order to remedy the deficiencies attributed to the current system of investor-State dispute settlement, the European Union launched a systematic and comprehensive reform aiming to replace investor-State arbitration with a permanent adjudicatory body consisting of a tribunal with publicly appointed judges and an appellate tribunal. However, in order to ensure the effectiveness of this dispute settlement mechanism, the EU's legislator seeks to rely on the already established and tested enforcement mechanism provided for in the ICSID Convention and the New York Convention. This article examines how and to what extent these international legal instruments can apply to the decisions rendered by this new system.

AJTAY-HORVÁTH VIOLA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Petrovics Zoltán PhD adjunktus

BIZONYÍTÁSI NEHÉZSÉGEK A KÁRTÉRÍTÉSI PEREKBEN

Bevezetés

„Az anyagi jog úgy viszonyul az eljárásjoghoz, mint a gondolat a megvalósításához. De mit ér a legjobb gondolat, ha nem lehet megvalósítani?” – tette fel a kérdést Franz Klein egyik kortársa a XIX. század végén.¹

A jogviták kimenetelét, annak sikerességét nagymértékben befolyásolja a bizonyítási teher megosztása a felek között, amelyet általános jelleggel a polgári perrendtartás, s egyes jogviszonyokra vonatkoztatva az anyagi jogi jogszabály határozza meg. A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: régi Pp.) 3. § (3) bekezdésében még a bizonyítási teher fogalmát használta, azonban a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 265. § (1) bekezdése már új terminológiát, a bizonyítási érdek fogalmát vezeti be, s általános jelleggel rögzíti, hogy a perben jelentős tényeket annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valósnak fogadja el, továbbá a bizonyítás elmaradásának vagy sikertelenségének a következményeit is ez a fél viseli.²

Az 1/2009. polgári kollégiumi vélemény alapján a bizonyítási teherről szóló tájékoztatást az adott tényállításokra vonatkozóan egyediesítetten és teljeskörűen kell megadni, valamennyi elbírálásra kerülő kérelemre kiterjedően. Ezt a bíróságok a régi Pp. alapján az első tárgyalásra szóló idéző végzésben, vagy az első tárgyaláson adták meg, illetve a felek újabb tényállításainak megfelelően a per folyamán. Ezen az elven az új Pp. annyiban változtat, hogy az anyagi pervezetés keretében a bíróság csak akkor tájékoztatja a feleket a bizonyíték rendelkezésre bocsátásának, illetve a bizonyítás indítványozása elmulasztásának, valamint a bizonyítás esetleges sikertelenségének következményéről, ha a felek perfelvételi nyilatkozata erre nem terjed ki, vagy a felek között etekintetben vita van.³ Kiemelendő, hogy a Pp. új jogintézményekkel segíti elő a bizonyításra kötelezett fél eljárását, úgymint a bizonyítási szükséghelyzet és a tényállítási szükséghelyzet. A munkajogi jogvitákban egyre gyakrabban alkalmazott intézmény a bizonyítási szükséghelyzet, hiszen a felek közt információs aszimmetria áll fenn. A szükséghelyzet fennállása esetén a szükséghelyzetben lévő fél által

¹ Ismerteti: Kengyel 2003. 6. o.

² A törvény miniszteri indokolása szerint a bizonyítási kötelezettség helyett a "bizonyítási érdek" elnevezés a törvény tartalmát jobban megragadja. T/11900. számú törvényjavaslat a polgári perrendtartásról 365. o.

³ Pp. 237. § (2) bekezdés.

bizonyítandó tény a bíróság valósnak fogadhatja el, ha annak tekintetében nem merül fel kétféle.⁴

A dolgozat a munkáltatói felelősség fennállásának két feltétele, így a munkaviszonnyal összefüggés és az okozati összefüggés tekintetében, valamint a mentesülés körében az ellenőrzési kör értelmezésével világít meg néhány olyan jelentős bizonyítási kérdést, amely a gyakorlatban nehézségeket okoz, s hozzájárul a kártérítési perek elhúzódásához.

Egy kártérítési per pertartama az elsőfokú ítélet meghozataláig az egyszerűbb ügyekben is minimálisan két év, még úgy is, hogy a jelenlegi ügymennyiség mellett a munkaügyi bíróságok két-három havonta tudnak egy-egy ügyben tárgyalást tartani.⁵ A hosszú pertartam egyik oka, hogy a legtöbb esetben szakértőt szükséges kirendelni (legtöbbször munkavédelmi, illetve igazságügyi orvosszakértőt), továbbá előkérdésként merül fel az, hogy a felek között egyáltalán fennállt-e a munkaviszony. Előfordul, hogy a bíróságok szükségtelenül vesznek fel bizonyítást egyes tényállási elemekre és nem a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) által felállított logikai sorrendben haladnak a bizonyítás során. A perkoncentráció és az anyagi pervezetés jogintézményének alkalmazásával a jövőben remélhetőleg ez a pertartam rövidülni fog.

1. Munkaviszonnyal összefüggés

A munkavállalót terheli annak bizonyítása, hogy őt a munkaviszonyával összefüggésben kár érte. Ekkor megdönthető vélelem áll fenn amellett, hogy a kárt a munkáltató okozta. Ha ezt nem sikerül a munkavállalónak kétséget kizáróan bizonyítania, az a kereset elutasításához vezet.

A bizonyítási érdek eképpen történő meghatározása illeszkedik a munkajogviszony jellegbeli sajátosságához, azaz ahhoz, hogy más részére végzett, önállóan tevékenységről van szó, s ez a függőség gazdasági és személyi függőségben nyilvánul meg.⁶ A munkajogviszony ebből következően egzisztencia- és státuszviszony, amelyből fakadóan a munkajogi szabályozásban a szociális szempontok kiemelkedő szerepet játszanak.⁷ A más részére végzett, függő munka alapján meghatározza a munkajog, valamint a munkajogi kárfelelősség rendeltetését is. A munkáltató olyan szervezet (személy), amely eredményesebben képes fellépni a károk megelőzése érdekében, mint az egyes munkavállaló.⁸ Ugyanez a szabályozási logika jelenik meg a bizonyítási teher megosztásánál a munkajogi kárfelelősség körében.

Egyértelmű a helyzet, ha a munkáltató elismeri a felelősségét az ellenkérelemben, vagy rendelkezésre állnak a munkabaleseti jegyzőkönyvek, ezért erre nem kell bizonyítást felvenni, nem kell vizsgálni a munkaviszonnyal való összefüggést. Sokszor előfordul azonban, hogy a

⁴ Pp. 265. § (3) bekezdés.

⁵ Lásd az eljárási időtartam kalkulátort: <https://e-ugyintezes.birosag.hu/eljaras-idotartam-kalkulator>

⁶ Román 1989. 12. o.

⁷ Román 1994. 15. o.

⁸ Lehoczkyné 2004. 71. o.

munkavállalót munkaszerződés nélkül foglalkoztatják. Ekkor sem kizárt természetesen a munkáltató kárfelelősségének megállapítása, azonban elsődlegesen arra kell a bizonyítást lefolytatni, hogy a felek között fennállt-e a munkaviszony. Problémásabb a helyzet, ha a munkavállaló a munkahelyi stresszre, pszichés nyomásra hivatkozik, ami miatt egészségkárosodást (például pszichés megbetegedést) szenvedett. A Kúria eseti döntése rámutat arra, hogy amennyiben a szakértő azt állapítja meg, hogy a betegség kiváltó oka több körülmény is lehet (például: a dohányzás, az alkoholfogyasztás, a magas vérnyomásos betegség), de a kialakulásához hozzájárulhat a pszichés terhelés és a stressz is, úgy kétséget kizáróan nem állapítható meg, hogy a pszichés megbetegedést mi okozta.⁹ A perbeli esetben nem volt egyértelműen megállapítható, hogy a szorongásos depressziós megbetegedést a munkahelyi konfliktusok okozták. Ugyanis az igazságügyi orvosszakértő véleménye szerint a felperes pszichés problémáinak kialakulásában a családi helyzetében bekövetkezett kedvezőtlen változás és ezzel szociális, anyagi helyzetének bizonytalansága is szerepet játszhatott. Ebből következően a munkavállalónak nem sikerült kétséget kizáróan igazolnia a pszichés megbetegedés munkaviszonnyal való összefüggését, ezért a munkáltató felelőssége nem állt fenn.¹⁰

A gyakorlatban megfigyelhető, hogy összemosisodik a munkaviszonnyal összefüggés, valamint a károkozó magatartás és a kár között fennálló okozati összefüggés, a bíróságok gyakran szinonimaként használják e fogalmakat, ezt a Kúria joggyakorlatelemző csoportja is megerősítette 2018. márciusi összefoglaló véleményében.¹¹ A fogalmi keveredést jól érzékelteti az az indokolás, amely szerint: „Az a tény, hogy a felperes összesen két hónapot dolgozott együtt az igazgatóval, majd azt követően négy hónapja már betegállományban volt, amikor diagnosztizálták a pszichés megbetegedését, azt támasztja alá, hogy nincs okozati összefüggés a felperes egészségi állapota és az alperesi igazgató bármilyen magatartása között.”¹² Álláspontom szerint a munkáltató magatartása már a munkaviszonnyal való összefüggésre utal, holott a keresetet ennek hiánya miatt utasították el.

A munkaviszonnyal összefüggés, valamint a kár és a végzett munka közötti okozati összefüggés nem azonos fogalmak, hiszen például, ha a munkavállalót a munkahelyén stressz éri, vagy vegyszerekkel dolgozik, akkor ez összefügg a munkaviszonyával, ebből azonban még nem következik, hogy a betegségét ezen stressz behatás, vagy munkakörülmények okozták.¹³ Lényeges különbség a kettő között, hogy a munkaviszonnyal való „*részleges összefüggés*” nem lehetséges, tehát vagy megállapítható az összefüggés, vagy nem. A munkaviszonnyal összefüggés kimondásához egyes esetekben arra is szükség lehet, hogy a munkavállaló bizonyítása eredményes legyen arról, hogy a balesetkor pontosan ki, milyen tevékenységet végzett, milyen utasítások hangoztak el a munkáltató részéről.

⁹ Mfv. I. 10.788/2011/4.

¹⁰ Mfv. I. 10.788/2011/4.

¹¹ Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport: A munkáltató egészségkárosodásért fennálló kártérítési felelősségének egyes kérdései. Összefoglaló vélemény, 2018. 03. 14. (a továbbiakban: Összefoglaló vélemény 2018) 11-12. o. http://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_munkaltato_egeszsegkarosodasert_-_2018.januari_osszegzes.pdf (2018. 05. 20.)

¹² Mfv. I. 10.788/2011/4.

¹³ Összefoglaló vélemény 2018. 11-12. o.

A foglalkozási megbetegedések esetén a munkaviszonnyal való összefüggés megállapításához – lévén, hogy speciális szaktudást igénylő kérdésről van szó – kötelező az orvosszakértő bevonása a foglalkozási betegségek és fokozott expozíciós esetek bejelentéséről és kivizsgálásáról szóló 27/1996. (VIII.28.) NM rendelet 2. §-a alapján.

2. Okozati összefüggés

Míg a munkaviszonnyal összefüggés vizsgálatakor az állapítható meg, hogy részleges összefüggés nem lehetséges, addig a károkozó körülmény és a kár közötti okozati összefüggés értékelésekor a részoki összefüggés is fennállhat. Az okozatosság hiánya kizárja a felelősségre vonást, amiből az is következik, hogy felesleges etekintetben a mentesülésre bizonyítást felvenni.

A természetes kórokú (degeneratív) és ezzel együtt munkahelyi eredetű egészségkárosodás esetén a részleges okozati összefüggés fennálltakor a bíróságnak a jogalap tekintetében arról kell állást foglalnia, hogy a munkáltató kártérítési felelőssége a teljes kár helyett annak hányad részére áll fenn (részleges okozatosság).¹⁴ A bírói gyakorlat ebben a kérdésben nem egységes, ugyanis vannak olyan határozatok, amelyekben a sorsszerű megbetegedés tekintetében is megállapítja a bíróság a munkáltató teljes felelősségét az MK. 30. számú állásfoglalására hivatkozva (holott itt nincs okozati összefüggés).¹⁵ Emellett vannak olyan döntések, amelyek a részoki összefüggésre tekintettel arányos kártérítésre kötelezést tartalmaznak.¹⁶ Az előbb említett esetek álláspontom szerint nem feleltethetők meg minden esetben az MK. 30. számú állásfoglalásában rögzítetteknek, ugyanis nem arról van szó, hogy a munkavállaló egészségének a munkaviszonyával összefüggésben történt megsértése folytán következett be a munkaképesség-csökkenés (professzionális teljes munkaképesség elvesztése).¹⁷

Nehézséget jelenthet a bizonyítás során, ha a munkaviszonnyal összefüggésben keletkezett egészségkárosodásra vonatkozóan a munkaviszony fennállta alatt nem lelhetőek fel orvosi adatok. Azonban a bíróság ebben az esetben elfogadja, ha tanúk igazolják a felperes által előadottakat, azaz a károkozó körülmények fennálltát a munkaviszony alatt. Ebben az esetben a bírói gyakorlat az okozati összefüggés megállapításához elfogadja és elegendőnek tartja a jogi bizonyítottságot, tehát elegendő a kizáró, a kizárható és a valószínűsíthető okok bírói mérlegelése.¹⁸ A perbeli esetben az egészségkárosodás és a munkavégzés közötti részoki összefüggés nem volt kizárható, ezért a munkáltató felelőssége fennállt. Az eset érdekessége, hogy a természetes kórokú és a foglalkozási betegség részarányát nem lehetett megállapítani a kialakult egészségkárosodásban, csak azt, hogy a munkavégzés nagyobb szerepet játszott az állapot kialakulásában (32%-os rész-egészségkárosodás), s a mozgásszervi megbetegedése

¹⁴ 1/2018. (VI.25.) KMK vélemény a munkáltatónak a munkavállalója egészségi állapotában bekövetkezett károkért fennálló felelőssége egyes kérdéseiről.

¹⁵ Mfv. I. 10.697/1999., Mfv. I. 10.032/2000.

¹⁶ EBH 2008. 1903., BH 2007. 197., EBH 2001. 470., Mfv. I. 10.538/2009/5., Mfv. I. 10.173/1999.

¹⁷ MK. 30. számú állásfoglalása.

¹⁸ Mfv. I.10.194/2014/3.

hiányában a munkavállaló korábbi munkaköre ellátására alkalmas lenne, ezért a kereseti kérelemben foglaltaknak megfelelően marasztalta a bíróság a munkáltatót (tehát teljes egészében megállt a munkáltató felelőssége).¹⁹

Gyakran előfordul, hogy a munkavállaló nem jelzi munkáltatójának és orvosának a panaszait. Ez azonban csak az okozati összefüggés bizonyítását nehezíti, de ha a károsodás a munkavégzési körülmények miatt következik be, akkor a tájékoztatás elmaradása nem érinti a felelősség kérdését.²⁰ Más a helyzet akkor, ha nem állapítható meg, hogy a munkavállaló a sérülését mikor, milyen munkafolyamat során, milyen módon szenvedte el, ekkor ugyanis a munkabaleset megállapításának általában nincsen helye.²¹

3. Az ellenőrzési kör minősítése

Az ellenőrzési kör bizonyítására szolgáló eszközök leggyakrabban a tanúvallomások (főképp kialakult munkahelyi gyakorlatra vonatkozóan), az okiratok (belső szabályzat, munkáltató munkafolyamatról szóló rendelkezése), és a szakértői vélemények. A munkáltatónak azt kell bizonyítania, hogy a kárt az ellenőrzési körön kívül eső olyan körülmény okozta, amellyel nem kellett számolnia, és nem volt elvárható, hogy a károkozó körülmény bekövetkezését elkerülje, vagy a kárt elhárítsa.

A 2012-es Mt. hatályba lépésekor felmerült, hogy a működési kör fogalmának ellenőrzési körre való felcserélésével enyhül a munkáltató felelőssége, s nagyobb eséllyel fogja tudni kimenteni magát a munkáltató. Mostanra megállapítható, hogy a bíróságok továbbra is az MK 29. számú állásfoglalásának értelmezése mentén haladnak.²² Ekörben a bíróság azokat a tényezőket vizsgálja meg, amelyre a munkáltatónak befolyása van (pl. munkamódszert, munkaeszközt, anyag, munkavállalói létszám és szakismeret megfeleltetése). Munkabaleset esetén a baleset okán keresztül fejthető meg, hogy arra a munkáltató befolyással bírt-e.

Felmerültek olyan félelmek, hogy a munkáltató telephelyén kívül végzett munka az ellenőrzési körön kívül eső körülménynek fog minősülni, s ezért a munkáltató mentesülni fog a felelősség alól. Ebben a kérdésben a Kúria állást foglalt akkor, amikor kimondta, hogy önmagában az a tény, hogy a munkavállaló a munkáltató telephelyén kívül végzi munkáját, vagy a szolgáltatást ott biztosítja, az nem eredményezi a kár ellenőrzési körön kívüli bekövetkeztét.²³ Az eseti döntésben a munkavállaló kéményseprő-ipari közszolgáltatást végzett külső helyszínen, amely során az ingatlantulajdonos házilag készítésű létráját vette igénybe, amelyről három méter magasságból leesett és csonttörést szenvedett el. A döntés tartalma azonban arra enged következtetni, hogy a telephelyen kívül végzett munka ellenőrzési körön kívülinek minősül, azonban ezen túlmenően vizsgálni szükséges, hogy a külső helyszínen fennállt-e olyan körülmény, amelynek bekövetkezésével a munkáltatónak

¹⁹ Mfv. I.10.194/2014/3.

²⁰ Mfv. I.10.194/2014/3.

²¹ Mfv. III. 10.192/2017/4.

²² Összefoglaló vélemény 2018. 24. o.

²³ EBH 2016.M.9.

nem kellett számolnia, illetve megtette-e a szükséges intézkedéseket a baleset bekövetkezése, és így a kár elhárítása érdekében, vagyis megvalósulhattak-e a mentesülés feltételei.²⁴

Melyek azok az esetek, ahol elmozdulás látszik a gyakorlatban a működési kör fogalmához képest? A Kúria joggyakorlat elemző csoportja például a külső telephelyen végzett ellenőri tevékenységgel összefüggő közlekedést és a pénzszállító ellen elkövetett támadást határozta meg kifejezetten olyannak, amely már kívül esik az ellenőrzési kör fogalmán, azonban korábban a működési kör fogalmába beletartozott.²⁵

Összegzés

A munkáltató kárfelelősségének körében a munkaviszonnyal összefüggés és az okozati összefüggés jogalapi kérdése ritkán merül fel, mert az esetek többségében ezek egyértelműek, azonban amennyiben e kérdések sem tisztázottak, úgy ez hosszadalmas bizonyítási eljárást von maga után. A mentesülés feltételeként meghatározott ellenőrzési kör fogalma a gyakorlatban nem jelentett érezhető enyhülést a munkáltató felelősségére nézve a korábbi Mt. gyakorlatához képest. A kártérítési perek hosszú pertartamának lehetséges oka, hogy a legtöbb esetben szakértői kérdésekről van szó, továbbá esetlegesen előkérdés a munkaviszony fennállta a felek között. Előfordul, hogy a bíróságok szükségtelenül vesznek fel bizonyítást egyes tényállási elemekre. A bizonyítási eljárás észszerű keretek közé szorítása a bíróság feladata, amelynek keretében érdemes a jogalapot érintő kérdésben – amennyien ez is vitás a felek között – közbenső ítélettel dönteni, amely után a felek egyezségkötési hajlandósága az összecszerűség kérdésében nagyobb lehet.

Felhasznált irodalom

Kengyel Miklós: A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben. Akadémiai Doktori értekezés, Pécs, 2003.

Lehoczkyné Kollonay Csilla (szerk.): A magyar munkajog II. Vincent Kiadó, Budapest, 2004.

Román László: Munkajog (elméleti alapvetés). Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989.

Román László: A munkajog alapintézményei I. Kötet. Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 1994.

²⁴ Uo.

²⁵ BH 2007.165., EBH 2010.2159.

ISSUES OF PROOF IN DAMAGE CLAIM PROCEEDINGS

By interpreting the scope of supervision of exemption, causal connection and employment relationship, two conditions of the employer's liability for damages, the present article sheds light on some significant issues of proof that cause difficulties and prolong damage claim proceedings. It is clearly observable in practice that the causal connection concepts between employment relationship, harmful conduct and damages are not distinct, but blurred. Compared to the previous Labour Code, the scope of supervision, as a condition for exemption, has not mitigated the employer's liability in the degree expected. One potential cause of the prolonged length of damage claim proceedings is that in most proceedings experts are required to be appointed, while the existence of an employment relationship between the parties also begs the question. Courts may sometimes require proof for facts unnecessary and they do not follow the logical sequence of proof set by the Labour Code, which lead to prolonged proceedings.

SÜTŐ KRISZTINA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Petrovics Zoltán PhD egyetemi adjunktus

A DIGITALIZÁCIÓ HATÁSA AZ ÁLLÁSBIZTONSÁG KÜLSŐ ÉS BELSŐ OLDALÁRA

I. Az állásbiztonság fogalma és alappillérei

Az állásbiztonság a munkához való jogból mint alapjogból vezethető le, annak egyik oldala, tételes jogi megjelenése, s mint ilyen, egyúttal a munkajogi jogviszony keretében a munkavállalót megillető jogok biztosításának is minimális garanciája.¹

Az állásbiztonság röviden a munkaviszony megtartását garantáló, a gazdasági körülményekhez érdekarányosan alkalmazkodó jogi intézményrendszer. Az érdekarányosítás követelménye támasztja azt a kettős elvárást a jogi szabályozással szemben, hogy a gyengébb pozíciójú munkavállaló stabilnak tudhassa az állását, ugyanakkor a munkáltatóknak is legyen a lehetőségük az érdekeik és gazdasági helyzetük által megkövetelt munkaerő-mennyiségnek megfelelő létszám kialakítására.² Az állás biztonságáról kétféle értelemben, belső és külső biztonságról beszélhetünk³. A tanulmány az állás biztonságának külső és belső oldalát egyaránt vizsgálat alá veszi, azaz azokat a szabályokat, amelyek a munkaviszony megszüntetésére vonatkozó jogszabályi környezetet alkotják, illetve azokat, amelyek a munkavégzés legalapvetőbb belső paramétereit tartalmazó, munkaszerződésben foglalt szabályok részletszabályait képezik.

Korábban több tanulmányban is kifejtettem⁴, hogy álláspontom szerint az állásbiztonság alapjai az alábbi három pillérben határozhatóak meg. Egyrészt szükséges a munkaviszony megszüntetésének ésszerű indokhoz és meghatározott eljáráshoz (formához) kötése, másrészt az egyes – sérülékeny helyzetű – munkaerő-piaci csoportok fokozott védelme, valamint a munkaviszony megszüntetést szabályozó jogi normák hatékony kikényszerítése⁵.

¹ Sütő 2014. 460-461. o.

² Uo. 461. o.

³ A belső oldalát a munkavégzés legalapvetőbb belső paramétereit tartalmazó, munkaszerződésben foglalt szabályok határozzák meg. Külső oldala pedig a jogszabályi környezet, amely meghatározza a munkaviszony kereteit, megszüntetésére vonatkozó közens szabályokat és megtartásának módját, lehetőségeit. Sütő (2014) uo.

⁴ Sütő 2014.; 2017.

⁵ Petrovics 2016. 51. o.

II. A digitalizáció hatása a munkaviszonyokra

1. A digitalizáció hatása a munkaviszonyokra az Európai Unió szerint

Az Európai Uniót tekintve az Európai Bizottság vitaanyagában fogalmazta meg összefoglalóan a digitalizáció hatását a munkaviszonyra, és összegezte azokat a kihívásokat, amelyek elé állítja az uniós polgárokat, munkavállalókat és munkáltatókat. A vitaanyag szerint az állások helyettesítése, az átlagos, rutinszerűen végezhető munkákat tartalmazó munkakörök lényeges érintettsége és az alkalmazkodás szükségessé válása azok a fő körülmények, illetve tényezők, amelyekkel szembe kell néznie az Európai Uniónak a digitalizáció egyre erősebb térhódítása következtében.⁶ Az Európai Bizottság az OECD jelentésére alapozva megállapította azt is, hogy a jelenlegi munkakörök mintegy 9%-a automatizálható a jövőben.⁷ Megjegyzem, elegendő csak az elektronikus ügyintézés, elektronikus kézbesítési szolgáltatások, internetes vásárlás elterjedésére gondolni, amelyek okán bizonyos munkakörök szükségessége csökken. Jelentős mértékben érintheti a gyorsuló digitalizáció, illetve az automatizáció a rutinszerűen végezhető munkákat, az ezekre épülő munkaköröket az Európai Bizottság vitaanyaga szerint.

Bár az előzetes várakozások szerint csaknem annyi állás jön létre a digitalizáció terjedésének következtében, mint amennyi megszűnik, az újszerű feladatokhoz való alkalmazkodás jelentős nehézségeket jelenthet. A Bizottság szerint az bizonyos, hogy jelentős alkalmazkodási folyamatok fognak végbemenni a digitalizáció előretörésével. A fő irányai a következő három csoportba sorolhatók: aktív munkaerőpiaci politikák és olyan politikák, amelyek törekednek ugyanolyan mértékű szociális védelem megvalósítására, mint amelyek jelenleg biztosítottak; pénzügyi politikák, amelyek biztosítják a munkaerőpiac polarizálódásából fakadó esetleges egyenlőtlenségek csökkentése érdekében az újraelosztást; képzési politikák, amelyek biztosítani hivatottak, hogy a munkaerő rendelkezzen azokkal a megfelelő képességekkel, amelyek birtokában a digitalizáció világában is munkaképes marad.⁸

2. A digitalizáció hatása a munkaviszonyokra a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet szerint

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 2016 novemberében megjelent munkadokumentumában⁹ foglalkozott az új technológiák kialakulásával érkező kihívásokkal. A felmerülő dilemmát tükrözi a munkadokumentum címe is: Munkanélküli jövő vagy új állások létrejöttének aranykora?

⁶ Európai Bizottság: A concept paper on digitisation, employability and inclusiveness, the role of Europe, 2017. 5. o., https://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=44515 (2018.06.01.)

⁷ Uo.

⁸ Európai Bizottság, 2017. 3. o.

⁹ Irmgard Nübler: 2016.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet is megállapította, hogy amellet, hogy az állások számára a termelékenységet növelő gyártási eljárási innovációk csökkentőleg hatnak, az válik lényeges kérdéssé, hogy az új technológiák elvezetnek-e egy állandó technológiai munkanélküliséghez¹⁰.

A munkadokumentum előre vetíti a történelmi tapasztalatokra hivatkozva, hogy a változások nem adnak okot aggodalomra, az állások számának csökkenését később mindig új munkák, állások létrejövetele követi.¹¹ Ugyanakkor megállapítja a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet is, hogy a digitalizáció térhódításával kihívásokkal kell szembenéznie a munkaerőpiacnak, mégpedig a képességek, a kompetenciák megértésének, megkülönböztetésének és felismerésének, felfedezésének terén.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet a munkadokumentum összegzésében arra a következtetésre jutott, hogy a technológiai változások eredményeként kialakuló új állások eljövendő aranykora megköveteli a jelentős átalakulásokat eredményező változtatásokat, új növekedési szektorok felbukkanását és a kreatív rombolást. Ezeket viszont nem tudja egyedül a munkaerőpiac elérni, ehhez szükséges új szociális és politikai út kijelölés is, új szociális képességek megteremtése, mely kizárólag a közösség együttes erejének igénybevételével vihető végbe.¹²

A legfontosabb konklúziója azonban a munkadokumentumnak az, hogy a kormányoknak és a szociális partnereknek együttes közös kihívása, hogy a technológiai, a szociális és a közgazdasági változások dinamikáját kezeljék¹³, mégpedig úgy, hogy új munkahelyeket, állásokat hozzanak létre.

3. Magyarország a digitalizáció kihívásaiban

Az Európai Bizottság a Digitális Gazdaság és Társadalom Index-szel (továbbiakban: DESI¹⁴) méri és követi nyomon a tagállamoknak a digitalizáció területén tett előrehaladását. Ennek keretében vizsgálja például a hálózati összekapcsoltságot, az internetes szolgáltatások használatát, a digitális közszolgáltatásokat.

A Magyarországról szóló 2018. évi országjelentésben¹⁵ a foglalkoztatással kapcsolatos főbb megállapításai között az szerepel, hogy a lakosság fele nem rendelkezik alapszintű digitális készségekkel és alacsony a természettudományokat, a technológiát, a műszaki tudományokat és matematikát tanuló diplomásoknak a száma. A digitális készség javítása pedig a jelentés szerint létfontosságú ahhoz, hogy vállalkozások fokozott mértékben integrálják a digitális technológiát. Kiemeli a jelentés, hogy a helyzet javult, rendkívül jó a digitális közszolgáltatások terén, beleértve az E-egészségügyet is.

¹⁰ Nübler 2016. 17. o.

¹¹ Nübler 2016. 19. o.

¹² Nübler 2016. 23. o.

¹³ Uo.

¹⁴ The Digital Economy and Society Index

¹⁵ http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2018-20/hu-desi_2018-country-profile-lang_4AA43283-EC48-996F-09918493E34A691F_52334.pdf (2018.06.04.)

A humán tőkéről azt állapította meg a jelentés, hogy az alapszintű digitális készségek elsajátíttatottsága hiányos, az ötvenöt évesek és annál idősebben csupán 21%-a rendelkezik ezekkel. A helyzet megoldásának szükségességét már Magyarország is felismerte, ezt akként említi meg az országjelentés, hogy utal a Digitális Jólét Program 2.0.-ra is, aminek a fő prioritásaihoz sorolható az oktatás digitalizálása, a 45 év felettiek, illetve a kisvállalkozások és mikrovállalkozások, valamint a közalkalmazottak digitális kompetenciájának a fejlesztése. Az országjelentés szerint a digitális kompetenciák megszerzésére való törekvés továbbra is rendkívül fontos, annak érdekében, hogy a polgárok és a munkavállalók felkészülten álljanak a digitális kor kihívásai elé. Az országjelentés kiemeli azt is, hogy a Digitális Jólét Program 2.0. a digitális kompetenciákra vonatkozó részei továbbra is komoly célkitűzéseket követnek, és a különböző projektek végrehajtása jelenleg folyamatban van, a polgárok részéről pedig komoly érdeklődés mutatkozik a képzéseken való részvétel iránt.

A Nemzetgazdasági Minisztérium által meghirdetett Digitális Munkaerő Program¹⁶ is megállapítja, hogy a digitalizáció sikerének előfeltétele „a megfelelően képzett és motivált, és digitálisan felkészült munkaerő rendelkezésre állása.”¹⁷ Ennek megvalósításához a munkaerő piac minden szintjén szükség van beavatkozásra, azaz

- a digitális készségekkel nem rendelkezőket be kell vonni a digitális ökoszisztémába;
- a digitális készségekkel már rendelkezőket tovább kell képezni, hogy a digitális munkakörök betöltésére is alkalmasak legyenek;
- a szakképzésben és felsőoktatásban növelni kell azoknak a tanulóknak és hallgatóknak az arányát, akik informatikai, adatgazdasági vagy természettudományos képzéseken vesznek részt.¹⁸

Egyúttal megállapítja azt is, hogy egyelőre egész Európát egyre növekvő mértékű digitális munkaerő hiány sújtja.

A Digitális Munkaerő Program definiálja egyúttal a digitalizáció fogalmát is. Megfogalmazása szerint a digitális tudás és digitális eszközhasználat képességét jelenti ágazattól, beosztástól, földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül minden munkakörben, amely létszükségletté válik a jövőben, nem pedig választás kérdése lesz. Az e tényszerűségeket fel nem ismerő vállalkozások elveszíthetik hazai és nemzetközi versenyképességüket, a munkavállalók pedig munkaerőpiaci esélyeiket.¹⁹

III. A digitalizáció hatása az állásbiztonság külső oldalára

Nem lehet vitatkozni azzal a megállapítással, hogy a munkavállalók számára létszükségletté válik a jövőben a digitalizációval való lépéstartás, hiszen az egyre fejlődő technológiai környezetet felvonultató munkáltatóknál csak az abban kompetensen dolgozni tudó munkavállalók fognak tudni tartósan helytállni. Ezért szükséges, hogy a polgárok, a

¹⁶ [https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/b/e0/22000/Digitalis_Munkaero_Program_2018_02_10_DJP%20\(4\).pdf](https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/b/e0/22000/Digitalis_Munkaero_Program_2018_02_10_DJP%20(4).pdf) (2018.06.04.)

¹⁷ Digitális Munkaerő Program, 2018. 4. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Digitális Munkaerő Program 2018. 7. o.

munkavállalók digitális felkészültségüket naprakészen tartsák, illetve folyamatosan fejlesszék. Itt szükséges megjegyezni, hogy ezzel a szükséglettel válik véglegessé az élethosszig tartó tanulás *flexiucurity*-hoz tartozó gondolata, mely elengedhetetlen lesz a továbbiakban a munkavállalók versenyképességének megtartásához.

Az állásbiztonság külső oldala szempontjából annak a kérdésnek van jelentősége, hogy kinek a feladata a munkavállalók digitális készségeinek fejlesztése, ezáltal megóvása a technológiai okok miatti munkanélküliségtől. Felmerül a kérdés, lehet-e indoka a munkaviszony megszüntetésének az a munkavállaló magatartásában vagy képességében rejlő ok, hogy nem tudja vagy nem hajlandó elsajátítani a meglévő szakmai ismeretekre ráépülő digitális készségeket. Meddig feladata a munkáltatónak a munkavállalók képzéséről gondoskodni, mit tehet abban az esetben, ha munkavállaló nem hajlandó a digitális készségeket elsajátítani?

A foglalkoztatási formák átalakulását is magával hozhatja a digitalizáció térhódítása, mint ahogyan ennek kezdetei már egyértelműen láthatóak, hiszen új foglalkoztatási, önfoglalkoztatási formák létrejötteként vagyunk szemtanúi, amelyek jogi szabályozása is gyermekcipőben jár még Európa szerte. Példaként említem meg a *casual work* atipikus foglalkoztatási formát, amely a gyakorlatban kiforrott fogalommal rendelkezik. Eszerint olyan szabálytalan, időszakos munkavégzés, amely nem jár a további foglalkoztatás elvárásával egyik fél részéről sem.²⁰

Az *on call working* vagy *zero hours work* is új típusú munkavégzési forma, amely olyan munkaviszonyt takar, amely esetén a munkavállalónak nincs előre meghatározott, teljesítendő munkaideje, azonban rendelkezésre kell állnia, amikor a munkáltatónak szüksége van munkájára.²¹ Megjegyzendő, hogy ez nem azonos a készenléttel, mivel az *on call working* esetén nem tervezhető előre, mikor lesz szükség a munkavállaló munkájára, míg a készenlét esetén meghatározott ez az időtartam. Egyelőre jogi szabályozásuk hiányában nem lehet az állásbiztonságot szolgáló foglalkoztatási formaként tekinteni a fenti megoldásokra.

A legújabb atipikus munkavégzési forma, mely a digitalizáció adottságait kihasználva jött létre, a *crowdworking*, melynek keretében internetes, online felületeken, platformokon bocsátják áruba a magasan képzett szakemberek tudásukat és munkájukat, kisebb vagy nagyobb, távolról elvégezhető feladatok teljesítésére.

Fentiek alapján megállapítható, hogy az újabb atipikus foglalkoztatási formák szabályozási háttere megalkotásának a jogalkotóra háruló feladata mellett a munkavállalókra is egyre nagyobb felelősség hárul az új atipikus formák választása esetén a pályájuk hosszú távú fenntartása érdekében, hiszen ezekben az önfoglalkoztatáshoz közelítő munkavégzési formákban egyelőre a munkavállalóknak saját maguknak kell gondoskodniuk képzéseikről, a digitalizációval való folyamatos együttfejlődésükről, ha munkavégzésre irányuló szerződéseik ilyen lehetőségeket nem biztosítanak.²²

²⁰ <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/casual-work>, (2018.01.30.)

²¹ Eurofound 2010. 9. o.

²² Sütő 2018. 345. o.

IV. A digitalizáció hatása az állásbiztonság belső oldalára

A digitalizációnak az állásbiztonság belső oldalára gyakorolt hatását az egyes munkaviszonyon belüli feltételek bemutatásával szemléltetem.

A munkaidőre gyakorolt hatása a legszembetűnőbb, hiszen az otthonról is elérhető munkáltatói számítógépes rendszerek távolból is lehetséges elérése lehetővé teszi az otthondolgozás, a „home office” igénybevételét. Ez azonban együttjárhat azzal a veszéllyel is, hogy keveredik a munkáltatónak a munkavégzésre és a magánéletére fordított ideje, akár egymás kárára is.

Emellett a digitális eszközök használatának terjedése lehetővé teszi azt is, hogy a munkavállalók állandóan, a munkaidőn kívül is elérhetőek a munkáltatójuk számára, e-maileket, üzeneteket, feladatokat kaphatnak. Az a munkavállalón múlik, hogyan tartja tiszteletben a saját munkaidejét, illetve annak véges voltát.

A digitális eszközök használata azonban a munkáltató kárára is értékelhető abban az esetben, ha a munkavállalók is állandó jelleggel elérhetőek azok számára, akik magánügyeikben keresik őket, és a közösségi oldalakra való kapcsolódásuk is állandósul. A gyakorlat nyelvére lefordítva, nehezen tudja ellenőrizni a munkáltató, hogy a munkavállaló mennyi időt tölt tényleges munkavégzéssel, és mennyi időt például a telefonján elérhető közösségi oldalak, internetes oldalak böngészésével. Így a munkaidő kihasználtsága is nehezebben mérhető. Felmerül a kérdés, hogy ebbe a munkáltatóknak bele kell törődniük, és kalkulálniuk kell azzal, hogy a digitalizáció térhódításával munkavállalóik nem csak számukra állandóan online elérhetőek, hanem bárki számára, vagy ez szankcionálható, szankcionálandó állapot-e.

A munkabért tekintve a munkavállalók javára megvalósuló változás várható, hiszen a digitális készségekkel rendelkező munkaerő hiánya a munkabérek növekedését eredményezheti.

A munkafeltételekben, a munkakörülményekben a munkaeszközök gyors fejlődésével érkező változások szintén a munkavállalók előnyére szolgálhatnak, amennyiben lépést tudnak tartani a technológiai fejlődéssel. A technológiai fejlődés, a részfeladatok, illetve folyamatok egyes részeinek automatizálódása a munkavállalók állandó képzését teheti szükségessé a munkáltatók számára, míg a munkavállalókkal szemben ez az állandó tanulás elvárását állítja.

Felhasznált irodalom

Eurofound: Flexible forms of work: Very atypical contractuel arrangements, 2010.

Európai Bizottság: A concept paper on digitisation, employability and inclusiveness, the role of Europe 2017. https://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=44515 (2018.06.01.)

A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató 2018. Magyarországról szóló országjelentés. http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2018-

[20/hu-desi_2018-country-profile-lang_4AA43283-EC48-996F-09918493E34A691F_52334.pdf](#) (2018.06.04.)

Irmgard Nübler: New technologies: A jobless future or golden age of job creation? International Labour Office, Research Department Working Paper No.13., 2016.

Nemzetgazdasági Minisztérium: Digitális Munkaerő Program
[https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/b/e0/22000/Digitalis_Munkaero_Program_2018_02_10_DJP%20\(4\).pdf](https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/b/e0/22000/Digitalis_Munkaero_Program_2018_02_10_DJP%20(4).pdf) (2018.06.04.)

Petrovics Zoltán: A biztonság árnyékában. A munkaviszony megszüntetésével szembeni védelem alapkérdései. Doktori értekezés. ELTE, Budapest, 2016

Sütő Krisztina Erika: Az állásbiztonság néhány alapkérdése az új Munka Törvénykönyve tükrében. In: Jogi Tanulmányok (szerk: dr. Fazekas Marianna), ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2014.

<https://www.ajk.elte.hu/file/jogitanulmanyok2014.pdf> 460-470. o.

Sütő Krisztina Erika: Az állásbiztonság a nemzetközi dokumentumok és európai uniós jogszabályok tükrében. In: Doktori Műhelytanulmányok 2017. Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017.

Sütő Krisztina Erika: Az állásbiztonság és az atipikus foglalkoztatás a magyar és az európai szabályozásban. IV. Fiatalok Európában Konferencia, Tanulmánykötet, Sopianae Kulturális Egyesület, Pécs, 2018.

THE INFLUENCE OF DIGITALISATION ON THE INNER AND OUTER LAYER OF JOB SECURITY

The objective of this study is to examine the influence of digitalisation on the inner and outer layer of job security.

Regarding job security we can differentiate between two types of security; inner and outer security. The present study examines both the inner and outer layer of job security, thus it focuses on the provisions that form the framework for the termination of the employment and also on the rules that regulate the fundamental rules of employment detailed in the employment agreement.

In this regard the aim of this study is to analyse the challenges created by digitalisation and how the challenges effect employers and employees. The scope also covers the effects of digitalisation on the employment relationships, and how the spread of digitalisation changes the circumstances and conditions of employment.